

KMUSEKAD

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

ARALIK 2023

CİLT: 25

SAYI: 45

DECEMBER 2023

VOLUME: 25

ISSUE: 45

E-ISSN 2147 - 7833

KMUSEKAD

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research

ARALIK 2023 / DECEMBER 2023 CİLT: 25/VOLUME: 25 SAYI: 45/ISSUE: 45 E-ISSN: 2147 – 7833

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Mehmet GAVGALI

Editör / Editor

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Editör Yardımcısı / Editor Assistant

Doç. Dr. Tufan SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tuba AKAR
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur ÖKTEM ÖZGÜR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Metin BAYRAK (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ADA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AYATA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Rabia ÖZPEYNİRCİ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Sekreteri / Journal Secretary

Arş. Gör. M. Emirhan ONHAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Mizanpaj Ekibi / Secretary

Arş. Gör. İsa GÜNEŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Mustafa Enes TEPE (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Şerife SOYLU (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Canan KIRMIZI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Arş. Gör. Orçun KÜÇÜKYILMAZ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dergi Yayın Tarihi: Aralık 2023

Yayın hayatına Selçuk Üniversitesi bünyesinde Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak başlayan dergimiz 2007 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi olarak isim değiştirmiştir. 2010 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi olarak tekrardan isim değişikliğine giden dergimiz, bu isimle yayın hayatını sürdürmektedir.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi iktisat, işletme, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, davranış bilimleri, pazarlama, sosyal hizmetler, uluslararası ticaret, lojistik, sosyoloji, felsefe ve benzeri alanlarda, kuramsal ve/veya özgün araştırmaya dayanan makaleleri yayınlamak için bu alandaki literatüre katkıda bulunmaya çalışır.

KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Dergimiz, **TR DİZİN**, **EBSCO**, **ProQuest**, **SOBİAD** ve **Türk Eğitim İndeksi (TEİ)**'nde taranmaktadır.

KMU Journal of Social and Economic Research which is a peer-reviewed in accordance with the double-blind system and an open access journal is published twice a year, in June and December. Since the issue of December 2013, the journal has passed to the e-journal format and its all issues can be accessed from the journal homepage (<http://dergi.kmu.edu.tr>) and EBSCO database. In this context, the journal's ISSN number has changed and our new ISSN number has been updated by ULAKBİM as "ISSN: 2147-7833". KMU Journal of Social and Economic Research is indexed by TR DİZİN, EBSCO, ProQuest, SOBİAD and the Turkish Education Index (TEI).

İletişim

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Ofisi

70100 Karaman, Türkiye

Faks: 0 338 226 21 01 Tel: 0 338 226 2100

kmusekad@kmu.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Doğan Nadir LEBLEBİCİ (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adriana Burlea SCHIOPUIU (Craiova Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Malgorzata PANKOWSKA (Katowice Ekonomi Üniversitesi, Polonya)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zijad DŽAFIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosnia-Herzegovina)
Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Atilla DOĞAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK (İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Fatih UŞAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. H. Kürşat GÜLEŞ (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail SEYREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Salih BARIŞIK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet İNCE (Tarsus Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Riaz SHAD (National University of Modern Languages, Pakistan)
-

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ali CAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt TOKMAK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Çiğdem TARHAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Derviş BOZTOSUN (Kayseri Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih MANGIR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AKTAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SEZGİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat YAMAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nalân ÖLMEZOĞULLARI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ADA (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinem YILDIRIMALP (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Cahit ÇUKACI (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel UYANIK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman BAHÇE (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman TARAĞTAŞ (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Aygül ANAVATAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe ATILGAN YAŞA (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ŞATAF (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN (Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağlar ÖZBEK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Egemen İPEK (Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif TUNA (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Emin Ahmet KAPLAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine KAYA (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÖZSOY (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre KOL (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem KARACA (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Erman AKILLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih AKBULUT (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferah YILDIZ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferda NAKİPOĞLU ÖZSOY (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökberk YÜCEL (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan KOÇ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun SULAK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜÇLÜ NERGİZ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmiye TÜRESİN TETİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Kevser ÇINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Kıymet YAVUZASLAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Kurtuluş BOZKURT (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Kenan TERZİOĞLU (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÖZALP (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa TERİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazan ŞAK (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Niyazi AYHAN (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Özcan IŞIK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabire SOYTOK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Seçkin Barış GÜLMEZ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda TOPGÜL (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan TÜRKMEN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Servet AKYOL (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyhan BİLİR GÜLER (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinem Güler KANGALLI UYAR (Pamukkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Şahin KARABULUT (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Şakir İŞLEYEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahsin GÜLER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Tunahan AVCI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf SAYIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynep HATİPOĞLU (İstanbul Arel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra AYDIN ÜNAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan RENÇBER (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mesut POLATGİL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇELİK (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman TÜZÜN (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seda KIZIL (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seza ZERMAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife UĞUZ ARSU (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Taylan AKGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tutku ÜNKARACALAR (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇİÇEK (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Dergimizin bu sayısında makale değerlendirmelerinde katkıda bulunan değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	SAYFA NO
Künye	
Makaleler / Articles	
<p>Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>The Mediating Role of Perceived Organizational Support in the Effect of Ethical Leadership on Employee Satisfaction: A Study in the Food Sector (<i>Research Article</i>)</p> <p style="text-align: right;">Hüseyin KARAGÖZ</p>	708-726
<p>İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinden Değerlendirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>The Evaluation of the Sustainability Level of the Tax Farming System in the Framework a Repeated Game Theoretical Model (<i>Research Article</i>)</p> <p style="text-align: center;">Mehmet Emin YARDIMCI, Ümran GÜMÜŞ ve Bengü DOĞANGÜN YASA</p>	727-741
<p>Devletçi Yapılanmada Depremle Başa Çıkma Politikaları (1923-1940) (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Earthquake Coping Policies in Statist Structure (1923-1940) (<i>Research Article</i>)</p> <p style="text-align: right;">Atiye EMİROĞLU</p>	742-755
<p>Investigation of Grant Programmes Implemented by Development Agencies in Turkey in terms of PMI Standards (<i>Research Article</i>)</p> <p>Türkiye'de Kalkınma Ajansları Tarafından Yürütülen Hibe Programlarının PMI Standartları Açısından İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p style="text-align: right;">Fırat CESUR ve Tufan ÖZSOY</p>	756-767
<p>Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı?: Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>Does Accelerating Environmental R&D Spending Reduce Carbon Emissions?: Evidence for Panel Quantile Regression in the Perspective of the Environmental Kuznets Curve Hypothesis (<i>Research Article</i>)</p> <p style="text-align: right;">Doğan BARAK ve Mustafa KOÇOĞLU</p>	768-792
<p>Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sosliliğinin Aracı Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p>The Instrumental Role of Employee Volume in The Impact of Organizational Communication Climate on Union Commitment (<i>Research Article</i>)</p> <p style="text-align: right;">Ali Kemal NURDOĞAN, Murşit IŞIK ve Mustafa ÖZTÜRK</p>	793-807
<p>First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism (<i>Research Article</i>)</p> <p>Uluslararası Havacılık Turizminde Covid-19 İlk Dönem Etkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>)</p> <p style="text-align: center;">Ferhat PEHLİVANOĞLU, Murat EMİKÖNEL ve Muhammet Rıdvan İNCE</p>	808-825

Modern Göç Konseptinin Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Securitization Of The Modern Migration Concept In An International Context (<i>Research Article</i>) Ali AYATA ve Halil KARATAŞ	826-839
Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumunu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935) (<i>Araştırma Makalesi</i>) Britain's Search for Concert of Europe After the Rise of Hitler: London Communiqué (03.02.1935) and Berlin Conversations (25/26.03.1935) (<i>Research Article</i>) İrşat SARIALIOĞLU	840-862
Türkiye'de Gıda Sektörünün Vasıfsızlaşması: İşgücü Açısından Zorluklar ve Etkileri (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Deskillling of the Turkish Food Industry: Challenges and Implications for the Labor Force (<i>Research Article</i>) Serter ORAN ve Mehmet Atilla GÜLER	863-878
Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region (<i>Research Article</i>) Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında İsrail'in Körfez Açılımı: Abraham Antlaşmalarının Bölgedeki Güç Dengelerine Etkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Dilek YAMAN ve Levent YİĞİTTEPE	879-901
Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığına Etkisi: Aracılı Bir Model (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Effect of Organizational Injustice on Organizational Cynicism and Time Theft: A Mediated Model (<i>Research Article</i>) Esra SOYSAL ve Gökhan KERSE	902-913
Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Role of Smart City Applications in Meeting the Needs of Local Governments and Forming Resilient Cities (<i>Research Article</i>) Yakup BULUT ve M. Miraç ASLAN	914-929
Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Önemi: BİST Enerji Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Importance of Inflation Accounting for Financial Statement Users: A Sample Application on Stock Istanbul Energy Sector (<i>Research Article</i>) İlyas YILMAZ	930-944
Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Evaluation of the Financial Performance of Technology Companies Operating in Borsa Istanbul with TOPSİS and MABAC Methods (<i>Research Article</i>) Seyyide DOĞAN ve Emine KARAÇAYIR	945-965

Kurumsal İletişimde Podcast: Bankaların Podcast Kanallarına Yönelik Bir İnceleme (<i>Araştırma Makalesi</i>) Podcast Channels in Corporate Communication: A Study on Banks' Podcast Channels (<i>Research Article</i>) Şükrü GÜLER	966-983
Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz (<i>Araştırma Makalesi</i>) An Empirical Analysis of the Relationship Between Macroeconomic Indicators and the BIST Energy Index (<i>Research Article</i>) Mustafa ÜNLÜ	984-997
Herzberg's Two Factor Theory and Its Impact on Job Satisfaction: A Research on Bank Employees During The Covid-19 Period (<i>Research Article</i>) Herzberg'in Çift Faktör Teorisi ve İş Tatminine Etkisi: Covid-19 Döneminde Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma (<i>Araştırma Makalesi</i>) Tuba BÜYÜKBEŞE, Tuğba DİKBAŞ, Ömer ÇAVUŞ ve Ayşe ASİLTÜRK	998-1013
Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: The Blinder-Oaxaca Decomposition Method (<i>Research Article</i>) Çalışma Saatlerinde Cinsiyet Ayrımcılığının Belirleyicileri: Blinder-Oaxaca Ayrıştırma Yöntemi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Mücella BURSAL ve İsmail ŞENTÜRK	1014-1034
A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems (<i>Research Article</i>) Yönetim Bilişim Sistemlerinde Öne Çıkan Temaların Bibliyometrik Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Yunus Emre GÜR ve Cem AYDEN	1035-1057
Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Determining the Relationship Between Enviromental Tax and Economic Growth in European Union Countries (<i>Research Article</i>) İlkay GÜLER	1058-1073
Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Human Capital Indicators of Türkiye: Relationship between Development and Human Capital (<i>Research Article</i>) Sinem YAPAR SAÇIK ve Merve ÇELİK	1074-1095
From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents (<i>Research Article</i>) Stratejik Yönetim Perspektifinden Türk Demiryolları Performansının Demiryolu Kazaları Dikkate Alınarak İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Edib Ali PEHLİVANLI	1096-1109

Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Kalkınmaya Olan Etkisi (<i>Araştırma Makalesi</i>) The Impact of Direct Foreign Investments on Development in Turkey and European Union (EU) Countries (<i>Research Article</i>) Ahmet Ali BOZKURT ve Süha ÇELİKKAYA	1110-1124
Türkiye’de Tarımsal Büyüme Etki Eden Ekonomik Faktörler (Bir Regresyon Analizi) (<i>Araştırma Makalesi</i>) Economic Factors Affecting Agricultural Growth in Turkey (A Regression Analysis) (<i>Research Article</i>) Kurtuluş MERDAN	1125-1142
Türkiye’de Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Değerlendirme (<i>Derleme Makale</i>) An Evaluation of Environmental Non-Governmental Organizations in Türkiye (<i>Review Article</i>) Erdal GÜLER	1143-1159
Sosyal Ekonomi ve Türkiye’de Sosyal Kooperatifçilik: Mevcut Durumun SWOT Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Social Economy and Social Cooperatives in Turkey: SWOT Analysis of the Current Situation (<i>Research Article</i>) Pelin DEMİRCAN YILDIRIM	1160-1175
Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü (<i>Derleme Makale</i>) The Role of Legal Regulations and Tax Incentives in Increasing Women's Employment (<i>Review Article</i>) Zeynep HOŞ ve Aytül BİŞGİN	1176-1192
Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Examining the Interaction of Cryptocurrencies with Bitcoin: Toda-Yamamoto Causality Test (<i>Research Article</i>) Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ	1193-1209
Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Investigation of Software Developers' Views on the Advantages and Disadvantages of Working from Home (<i>Research Article</i>) Muhammet TORTUMLU	1210-1224
Genç Neslin Turizm Etkinliklerini Değerlendirmesi: Şeb-i Arus Törenleri Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) Young Generation’s Evaluation of Tourism Activities: Example of Seb-i Arus Ceremonies (<i>Research Article</i>) Abdullah KARAMAN ve Münevver ÇİÇEKDAĞI	1225-1243

Yeşil Tahvil ve Ülke Tahvilleri Arasındaki Nedensellik (<i>Araştırma Makalesi</i>) Causality between Green Bond and Country Bond (<i>Research Article</i>) Hidayet GÜNEŞ	1244-1263
Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşleri (<i>Araştırma Makalesi</i>) Viewers' Opinions on Turkish TV Series Broadcast Abroad in the Case of Kyrgyzstan (<i>Research Article</i>) İrfan ARIK	1264-1283
The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies (<i>Research Article</i>) Şirketlerin İnsan Kaynakları Uygulamalarının Finansal Performansları Üzerine Etkisi: BİST 30 Şirketleri Uygulaması (<i>Araştırma Makalesi</i>) Filiz ÖZŞAHİN KOÇ, Emine ATALAY ve Ali DERAN	1284-1297
Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Evaluation of the Performance of Non-Life Insurance Companies with Gray Entropy and EDAS Methods (<i>Research Article</i>) Özgür AKPINAR ve Enes PEHLİVAN	1298-1323
The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model (<i>Research Article</i>) Dünya'da Doğurganlık Oranlarının Dönüşümü: Rejim Değişim Modeli (<i>Araştırma Makalesi</i>) Seda ERTÜRK ve Selçuk KOÇ	1324-1335
Savunma Harcamaları: Türkiye Değerlendirmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) Defense Expenditures: Evaluation of Turkey (<i>Research Article</i>) Alper DOĞAN ve Emine KABAYEL	1336-1351

Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma

Hüseyin KARAGÖZ*

Öz

Bu araştırmanın amacı, etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü tespit edebilmektir. Liderlik tarzları, örgüt çalışanlarını yakından ilgilendiren bir husustur. Literatürde çokça liderlik tarzı ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan etik liderliğin son yıllarda popülerlik kazandığı görülmektedir. Gıda sektörü ülkemizde ve dünyada öncü sektörlerden olup çok sayıda kişi için istihdam alanı oluşturmaktadır. Çalışan başarısının oldukça önem arz ettiği bu sektörde bunun, kişinin mutlu olması ve yaptığı işten memnun olmasından ileri geldiği bilinmektedir. Bu çalışmada; etik liderliğin çalışan memnuniyetini olumlu etkileyip etkilemediği, etkiliyor ise algılanan örgütsel desteğin buna aracılık edip etmediği tespit edilecektir. Bu bağlamda çalışmada etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü incelenmiş; bu yapılırken Karaman ili O.S.B.'de faaliyet gösteren gıda işletmeleri örneklem olarak belirlenmiştir. İlgili firmalarda çalışan 326 çalışandan elde edilen verilere göre etik liderlik tarzını benimsemiş örgütlerde çalışan memnuniyetlerinin yüksek olduğu, bu iki değişken arasındaki ilişkide örgütsel desteğin de kısmi aracı rol üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Çalışan Memnuniyeti, Algılanan Örgütsel Destek

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Mediating Role of Perceived Organizational Support in the Effect of Ethical Leadership on Employee Satisfaction: A Study in the Food Sector

Abstract

The purpose of this research is to determine the mediating role of perceived organizational support in the effect of ethical leadership on employee satisfaction. Leadership styles are an issue that closely concerns the employees of the organization. Many leadership styles have been revealed in the literature. Ethical leadership, which is one of them, seems to have gained popularity in recent years. The food sector is one of the leading sectors in our country and in the world, and it creates employment for many people. It is known that in this sector, where the success of the employee is very important, this is due to the fact that the person is happy and satisfied with her work. In this study; It will be determined whether ethical leadership positively affects employee satisfaction, and if it does, whether perceived organizational support mediates this. In this context, the mediating role of perceived organizational support in the effect of ethical leadership on employee satisfaction was examined in this study; While doing this, food businesses operating in Karaman O.S.B. were determined as samples. According to the data obtained from 326 employees working in related companies, it was concluded that employee satisfaction is high in organizations that have adopted the ethical leadership style, and organizational support also plays a partial mediator role in the relationship between these two variables.

Keywords: Ethical Leadership, Employee Satisfaction, Perceived Organizational Support

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, huseyinkaragoz@kmu.edu.tr,
ORCID iD: 0000-0003-4981-8156

1. GİRİŞ

Örgüt çalışanlarının kurumlarına karşı tutumlarında liderlerin önemli görüldüğü bilinmektedir. Liderlerin, izleyicileri açısından yol gösterici, örnek bir birey olması astlarını motive eden unsurlardan sayılmaktadır (Karabulut ve Seymen, 2020: 60). Bu bağlamda yazında birçok liderlik tarzı mevcut iken son yıllarda örgütlerde ahlaki ve etik davranışları önceleyen, çalışanlarına örnek teşkil edebilen etik liderler popülerlik kazanmıştır. Etik liderler, örgütlerde güveni artıran, izleyicileriyle iletişime açık olan, karar verme süreçlerine onları da dahil eden bir tarzı benimsemiştir (Den Hartog, 2015: 412). Özellikle etik ve ahlakilik problemlerinin yaşandığı günümüzde bu davranışlarıyla astlarını etkileyen etik liderler öne çıkmıştır (Trevino ve Brown, 2005). Toplumsal güvenin azaldığı günümüzde bu yaklaşımın popülerlik kazanması da tesadüf görülmemektedir. Bu bağlamda etik liderlere göre amaçlara nasıl ulaşıldığı, meşru yolların tercih ediliyor olması önemli sayılmaktadır (Miheliç vd., 2010: 31).

Öte yandan etik liderlerin çalışan memnuniyetini genel anlamda olumlu etkilediği düşünülmektedir. Çalışanların memnuniyeti işlerin başarılmasına, karşılıklı iletişimin aktif olmasına ve çalışanların ortamdan keyif almasına bağlıdır (Yıldız, 2021: 282). Bu memnuniyetin sağlanmasında yalnızca ekonomik faktörler değil, psikolojik faktörler de önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla çalışanların işine duyduğu saygı, yaşadığı iş tatmini veya olumlu psikolojik duygular, onların memnuniyetini olumlu etkilemektedir (Tor ve Esengün, 2011: 55). Algılanan örgütsel destek kavramı ilk olarak, Eisenberger vd. (1986) tarafından “Perceived Organizational Support” araştırılmıştır. İlgili kavram; “Çalışanların üyesi oldukları örgütün, onların katkılarına değer verdiği ve esenliklerini önemseydiğine dair oluşturdukları genel inançlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Örgütü tarafından önemli sayılan çalışanlar, örgütten aldıkları destekle daha özgüvenli ve özverili çalışmayı benimsemektedir.

Bu bağlamda araştırmada, etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü konu edinilmiş, bu bağlamda Karaman ilinde faaliyet gösteren üç büyük gıda işletmesi çalışanları örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışmanın kuramsal bölümünde, söz konusu kavramlar ve aralarındaki ilişkiler hakkında genel bilgiler verilmiş, uygulama kısmında araştırmanın temel hipotezleri sınanmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Etik Liderlik

Etik liderlik, liderlerin doğru, adaletli, gönüllü ve dürüst davranışları benimsemesidir. Etik liderler, toplum yanlısı, çevreci ve iyi bir araştırmacıdır. Liderin becerilerinin, ancak onların davranış veya tutumlarını astların kabul etmesi ve benimsemesi ile mümkün olacağını bilen etik liderler, onları etkilemek adına örnek davranışlar sergilemektedirler (Dey vd., 2022: 2). Davranışlarını daima ölçülü tutan, örgüt paydaşlarına karşı daima adaletli ve hoşgörülü davranan etik lider, dürüstlüğü ile takipçilerini etkilemektedir (Walumbwa vd., 2008). Brown vd. (2005)’e göre ise etik lideri diğerlerinden farklı kılan üç temel özellik söz konusudur. Bunlardan birincisi adil olması, ikincisi ahlaklı bir yönetim anlayışı benimsemesi ve sonuncusu örnek bir birey olarak karşılık görmesidir. Mayer vd. (2012)’ye göre etik liderler yalnızca etik davranmayla yetinmez, astlarını da bu anlamda teşvik edicidirler. Örgütlerinde etik davranışların sergilenmesi adına rol üstlenirler (Dickson vd., 2001).

Liderlik tarzları yıllardır çalışılan bir konu olmakla birlikte, örgütlerde örnek davranışları bünyesinde barındıran etik liderlik tarzı, güncelliğini korumaktadır. Etik liderlerde adaletli davranma veya dürüstlüğü yanında fedakârlık, diğerkâmlık, aynı duyguları benimseme ve yaşama gibi niteliklerin de mevcut olduğu ifade edilmektedir (Brown vd., 2005; Brown ve Trevino, 2006). Etik

Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.

liderler bu niteliklerin yanında astlarının da görüşlerini almak suretiyle onları karar mekanizmasının içine dahil ederler, çift yönlü iletişim yoluyla çalışanların ve onların davranışlarını destekleme yönünde inisiyatif kullanılmaktadırlar (Hoyt vd., 2013: 712). Tüm bu olumlu davranışların örgütlerde benimsenmesi, örgütlerde meydana gelebilecek olası düzensizliklerin veya çatışmaların önleyici unsuru olarak görülmektedir (Altıntaş vd., 2022: 868).

Etik liderlik, “normatif olarak uygun davranışın gösterilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Etik liderler, örgütlerde kişisel eylemler ya da kişiler arası ilişkiler yoluyla iki yönlü iletişimi, pekiştirme ve karar verme yoluyla izleyicilerine adapte etmektedirler. Diğer birçok lider tipinden farklı olarak etik liderler, ahlaki yönetime odaklanılmaktadırlar. Etik liderler, ahlaki kişi ve ahlaki olmak üzere iki bileşenle kendini göstermektedir. Ahlaki yönetici kavramı, bir yöneticinin işyerinde sergilediği etik davranışlarını ifade eder. Etik liderler; ahlaki, açık ve güvenilirlerdir. Aynı zamanda ahlaki olmanın getireceği kazanımları takipçilerine proaktif bir tutumla aktarmaktadırlar (Koay ve Lim, 2022: 577).

Net bir kurumsal etik politikasına ve adil ödül sistemlerine sahip kuruluşlarda çalışanlar kendilerini daha rahat hissederler, görüşlerinin dikkate alındığının bilincinde olan çalışanlar, mevcut yetkinliklerini paylaşma konusunda kendilerini tehdit altında hissetmezler. Çünkü çalışanların bilgilerini saklama motivasyonları çoğunlukla korkudan kaynaklanmaktadır. Etik kültür ve etik lider, bu tür davranışların önündeki en büyük engeldir (Jha ve Varkkey, 2018; Koay vd., 2020; Labafi, 2017). Etik liderliğin benimsendiği örgütlerde çalışan bireyler, kendilerini açıklama konusunda oldukça serbesttir. Bu durum, onların bazen farkında olmadıkları öz yeteneklerini keşfetmelerine dahi sebep olabilmektedir. Bunun başarılmasındaki en büyük faktör ise çift yönlü iletişim faktörüdür. Bu bağlamda etik liderler, çalışanlarına yeni bakış açıları kazandırma, onları güçlendirme yönünde de kaynak sağlayıcılarıdır (Eluwole vd., 2022: 1).

Başkalarını da etik davranmaya sevk eden etik liderler, sosyal öğrenme teorisinden yararlanılmaktadırlar. Yani astlarının ya da izleyicilerinin ahlaki normları nasıl ve hangi süreçle öğrendiklerini de izlerler (Babalola vd., 2018; Brown ve Treviño, 2006; Mayer, 2012; Zheng vd., 2021). Çalışanlarının bireysel gelişimini desteklemek adına onlarla yakın iletişim kuran, onları destekleyen etik liderler, bu sayede örgütsel başarıya da zemin hazırlamış olurlar. Aynı zamanda bu tarzı benimsemiş liderler, çalışanların gelişimi adına onları teknolojik gelişim hususunda da desteklerler (Sunarsi vd., 2021: 992). Bunun yanında Hoogh ve Hartog (2008) örgütlerde olumlu düşünme ve örgütsel güvenin çalışanların iş performansını etkilemede birincil faktörler olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre astlar, üstlerinden saygı, adil muamele ve destek gördüklerinde bu davranışlara ilham verici şekilde cevap verme arzusu duymaktadırlar (Kacmar vd., 2011).

Literatür incelendiğinde Dülger (2020), etik liderlik ve çalışanların yenilikçi davranışlarında lider-üye etkileşimi ve duygusal zekânın düzenleyicilik rolünü test etmiş ve etik liderliğin lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu saptamıştır. Öte yandan araştırma bulguları etik liderliğin yenilikçi davranmayı da olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Sökmen vd. (2019)'nin yaptığı çalışmada etik liderliğin üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü ölçülmüş, etik liderlik ile üretkenlik karşıtı iş davranışının negatif yönlü ilişkide olduğu, etik liderliğin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde etik liderliğin genel olarak olumlu örgütsel davranışları pozitif yönde etkilediği görülmektedir.

2.2. Çalışan Memnuniyeti

Genel anlamda memnuniyet, arzu ve ihtiyaçların yerine getirilmesinden kaynaklanan bir haz duygusudur. Çalışanların örgütlerde memnun edilmesi kolay bir parametre değildir, çünkü her çalışanın memnun olma biçimi farklıdır (Okolocha vd., 2021). Çalışanların memnun edilemediği, yani

çalışan memnuniyetinin düşük olduğu örgütlerde ise sağlıklı çalışma ortamının ortaya çıktığı, iş performansının düşük seyrettiği, hedeflere ulaşamama gibi durumların ortaya çıktığı görülmektedir (Feldhammer-Kahr vd., 2021). Bu bağlamda örgüt liderlerinin tek görevi öncülük etme olmayıp aynı zamanda örgüt çalışanlarının da memnuniyetini artırmak suretiyle onların yüksek performans sergilemesini sağlamaktır (Mugira, 2022: 130).

Saman'a göre (2020: 186) çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler; onların aldığı ödüllerden, çevresiyle iyi anlaşmadan ve üstleriyle kurduğu olumlu ilişkilerden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak alınan ücretler, kişisel doyum da çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler arasındadır. Aydın ve Korkut'a (2019) göre çalışan memnuniyeti, bir örgütte çalışanın icra ettiği işlerden duyduğu haz veya mutluluğudur. Bu hazzın elde edilmesinde çalışanın iş tecrübesi önemli bir faktördür. Ancak örgütler açısından çalışanları memnun etmek günden güne zorlaşmaktadır. Buna sebep olarak ise çalışanların her geçen gün değişen talepleri gösterilmektedir (Meriç ve Babur, 2020). Ancak yine de örgütler işletme performanslarını artırabilmek adına çalışan memnuniyetini yüksek tutabilecek politikalar geliştirmelidir.

Meriç ve Babur (2020) çalışmalarında çalışan memnuniyetini etkileyen faktörleri incelemiş; çalışan memnuniyetine etki eden faktörlerden en etkilisinin ücret olduğunu saptamışlardır. Bunun yanında çalışanların yönetimden gördüğü takdir, çalışanların dış çevreyle olan olumlu ilişkileri, çalışanların bağımsız çalışma olanakları da memnuniyeti artıran faktörler olarak belirlenmiştir. Uyaroğlu (2018) çalışmasında hizmet sektöründe çalışan memnuniyetini konu almış; çalışan memnuniyetinde içsel, dışsal, yönetsel, örgütsel ve bireysel faktörleri ayrıntılı incelemiştir. Çalışma bulgularında bu faktörlerin tamamının demografik değişkenlere göre farklılıkları raporlanmıştır.

2.3. Algılanan Örgütsel Destek

Algılanan örgütsel destek, örgütün çalışanın örgüte sağlamış olduğu tüm katkılar veya sağladığı tüm kazanımların farkında olarak, onu takdir etmesi, bunun yanında çalışanın hayat şartlarını önemsemesi, onun refahını artırıcı çalışmalar yapması olarak tanımlanabilecektir (Eisenberger vd., 1986; Turunç ve Çelik, 2010). Örgütünün arkasında olduğunu hisseden çalışan bu sayede kendisini daha güvende hissedecek, çalışmalarında daha cesaretli ve istekli olacaktır. Kendilerini güvende hisseden çalışanlar örgütleri adına daha sıkı performans ortaya koyacak, örgütsel başarıya katkı sunacaklardır. Aynı zamanda algılanan örgütsel desteğin örgüte bağlılığı da olumlu anlamda etkilediğini söylemek mümkündür (Wen vd., 2019: 122).

Maan vd. (2020: 1) algılanan örgütsel desteği; örgüt çalışanlarının yaptıklarının, kazandırdıklarının değerli görülmesi suretiyle onların cesaretlendirilmesi, aynı zamanda çalışanların refah seviyelerinin de yüksek tutulması olarak tanımlamışlardır. Bu durum çalışanların sosyal kimliklerinde olumlu etkiler gösterecektir. Aynı zamanda duygusal anlamda tatmin olan çalışan daha yüksek performans ve adanmışlık sergileyecektir. Çalışanlar örgütsel desteği algıladıklarında olumlu algılar geliştirmektedirler. Bu bağlamda örgütsel desteğe ihtiyaç duyarlar ve kendilerini örgüte karşı zorunlu hissederler (Eisenberger vd., 2002; Rhoades ve Eisenberger, 2002). Yani örgütünden olumlu tutum ve davranış gören çalışanlar organizasyona daha yüksek performansla destek vereceklerdir (Yadav ve Rangnekar, 2015). Bu bağlamda algılanan örgütsel desteğin olumlu örgütsel sonuçlar verdiği bilinmektedir (Shore ve Wayne, 1993; Chen vd., 2005; Rhoades ve Eisenberger, 2002). Örgüt çalışanları üstleri hakkında olumlu düşündüklerinde kendilerinin daha iyi olacaklarına inanmaktadırlar. Üstleri onları iş ve aile hayatlarında destekler ise onları örgüte kazandırmış olurlar (Eisenberger vd., 2002). Algılanan örgütsel destekle ilgili güncel çalışmalar, bu yaklaşımın çalışan-örgüt ilişkisi üzerinde olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir (Kurtessis vd., 2017). Kendini değerli hissetmek örgüt çalışanları için çok önemli bir faktördür (Srivastava ve Agrawal, 2020: 1434).

Literatür incelendiğinde algılanan örgütsel desteğin farklı terimlerle ilişkisi konusunda çeşitli örgütlerde çalışanlar (Akkoç vd., 2012; Alparslan vd., 2014; Güney vd., 2007; Ötken, 2015; Kaplan ve Ögüt, 2012) ile ilgili araştırmalar söz konusudur. Algılanan örgütsel destekle ilgili birçok araştırma bulunmasına rağmen, etik liderlik tarzı ile çalışan memnuniyeti değişkenlerine aracılık ettiği bir çalışmaya rastlanmamış olması, konuyu araştırmaya değer kılmıştır.

2.4. Etik Liderlik ve Çalışan Memnuniyeti İlişkisi

Yazın incelendiğinde etik liderlik ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki konusunda sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Qing vd. (2020); Abdullah vd. (2021) ortaya koydukları çalışmalarda etik liderliğin söz konusu olduğu örgütlerde çalışanların potansiyel iş tatminlerinin ve çalışan memnuniyetlerinin arttığını tespit etmişlerdir. Moon ve Jung (2018) çalışmalarında liderlik etliğinin çalışan niteliği ve memnuniyetini olumlu etkilediğini, çalışan refahını artırdığını ortaya koymuşlardır. Abdullah vd. (2018); Freire ve Bettencourt, (2020) çalışmalarında etik liderlerin güçlü bir konuma sahip olduklarını, bu durumun örgütsel davranışları olumlu etkilediğini, çalışanlarda oluşan olumlu tutumların ise çalışan memnuniyetini pekiştirdiğini ortaya koymuşlardır. Freire ve Bettencourt (2020); Moon ve Jung (2018); Qing vd. (2019); Ren ve Chadee (2017) çalışmalarında etik liderlik tutumlarının çalışan memnuniyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu raporlamışlardır. Buna en büyük sebebin ise çalışanların liderlerine duyduğu güvenin olduğunu belirtmişlerdir. Brown vd. (2005) ise ortaya koyduğu çalışmada etik liderlik ile çalışan memnuniyeti arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Etik liderlerin dürüst, samimi ve güvenilir olmasının çalışanların iş doyumunu artırdığını, bunun ise iş memnuniyetine dönüştüğünü tespit etmişlerdir. De Hoogh ve Den Hartog (2008) ise çalışan memnuniyetini en çok pekiştiren davranışların olumlu düşünme ve güven olduğunu, bunu örgüte en iyi empoze eden liderlik tarzlarından birisinin ise etik liderlik tarzı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmalardan yola çıkarak çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

H₁: Etik liderlik ile çalışan memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışan Memnuniyeti İlişkisi

Algılanan örgütsel destek ve çalışan memnuniyetini inceleyen Takım ve Timuroğlu (2022) çalışmalarında çalışan memnuniyeti ve algılanan örgütsel desteğin işgücünü oluşturan bireyler için ne kadar önemli olduğunu, bu faktörlerin örgütsel verimliliğe katkı sunduklarını ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında çalışan memnuniyeti ile algılanan örgütsel destek arasında pozitif bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Benzer biçimde Kartal vd. (2015), çalışmalarında algılanan örgütsel desteğin yaşam memnuniyetine etkisini ölçmüş, sonucu pozitif yönlü bulmuşlardır. Özdevecioğlu (2013) çalışmasında algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık ilişkisini konu edinmiş, iki değişkenin birbirini pozitif yönlü etkilediğini saptamıştır. Öte yandan Miao ve Kim (2010) çalışmalarında algılanan örgütsel destek, iş doyumunu ve çalışan memnuniyeti ilişkisini incelemiş, algılanan örgütsel desteğin, çalışan memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ve çalışanların performansına olumlu katkılar sunduğunu ortaya koymuşlardır. Miao (2011) bireysel yürüttüğü ayrı bir çalışmada algılanan örgütsel destek ve çalışan memnuniyeti değişkenlerinin birbirleriyle ilişkisini ölçmüş, iki değişken arasında güçlü ilişki tespit etmiştir. Yani Miao'ya (2011) göre çalışanların algıladıkları örgütsel destek, onların memnuniyetinde etkilidir. Bu araştırmalardan yola çıkarak çalışmanın ikinci hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

H₂: Algılanan örgütsel destek ve çalışan memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.6. Algılanan Örgütsel Destek ve Etik Liderlik İlişkisi

Yazın incelendiğinde algılanan örgütsel destek ve etik liderlik değişkenlerini konu alan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Sökmen vd. (2015) çalışmalarında algılanan örgütsel destek,

örgütsel özdeşleşme ve etik yönetici davranışları ilişkilerini incelemiş, çalışma sonucunda etik yöneticilerin olduğu örgütlerde algılanan örgütsel desteğin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yani etik liderliğin algılanan örgütsel desteği pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak Sökmen (2020) çalışmasında etik liderliğin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolünü tespit etmeye çalışmış, sonuçlara göre hem etik liderliğin hem de algılanan örgütsel desteğin diğer iki değişken üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür. Çalışma bulgularınca, etik liderlik ile algılanan örgütsel destek ve iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan etik liderlik ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu araştırma sonuçlarından yola çıkarak, araştırmanın üçüncü ve dördüncü hipotezleri şu şekilde ortaya konmuştur:

H₃: Algılanan örgütsel destek ve etik liderlik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü tespit edebilmektir. Gıda sektörü ülkemizde ve dünyada öncü sektörlerden olup, çok sayıda kişi için istihdam alanı oluşturmaktadır. Çalışan başarısının oldukça önem arz ettiği bu sektörde bunun, kişinin mutlu olması ve yaptığı işten memnun olmasından ileri geldiği bilinmektedir. Bu çalışmada; etik liderliğin çalışan memnuniyetini olumlu etkileyip etkilemediği, etkiliyor ise algılanan örgütsel desteğin buna aracılık edip etmediği tespit edilecektir. Dolayısıyla bu model çerçevesinde elde edilecek bulguların örgütsel davranış yazınına katkı sunabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yazında böyle bir konunun çalışma alanı bulmamış olmasının çalışmayı öne çıkarabileceği düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Karaman Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren üç büyük gıda imalatçısı işletmelerde gerçekleştirilmiştir. Araştırma için etik izin 27.02.2023 tarihli toplantıda alınmış, ilgili karar 01.03.2023 tarihinde bildirilmiştir. Bu bağlamda ilgili araştırma için veriler 01.03.2023-05.03.2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama deseni seçilmiştir. Bu tarz araştırmalarda genellikle iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede “İki veya daha fazla değişken arasındaki birlikte değişimin derecesi nedir” gibi soruların ilişkisel araştırma desenleri ile cevaplanabildiği görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 109). Bu çalışmada veriler yüz yüze anket tekniği ile toplanmıştır. Örnekleme temsil eden bu üç gıda işletmesinde toplam 850 kişi çalışmaktadır. Araştırma için tam sayım yöntemi hedeflenmiş olsa da, iş yoğunluğundan, ücretli ve ücretsiz izinli çalışanların olması sebebiyle devamsızlığın söz konusu olmasından bütün çalışanlara ulaşılamamış, 326 çalışandan olumlu dönüş alınabilmiştir. Çalışma kapsamında 326 anket üzerinden veriler istatistiki teste tabi tutulmuştur. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümde etik liderliği ölçebilmek adına Brown ve ark. (2005) tarafından geliştirilen ve geçerlilik güvenilirlik testleri yapılmış olan Etik Liderlik Ölçeğini oluşturan 10 soru, üçüncü bölümde çalışan memnuniyetini ölçebilmek adına 5 sorudan oluşan Çalışan Memnuniyeti, İş Yaşam Dengesi ölçeği için Netemeyer vd. (1996) tarafından geliştirilmiş olan iş aile ve aile iş çatışması ölçeklerinden faydalanılmıştır (Netemeyer vd., 1996: 400-410). İş yaşam dengesi

Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.

ölçeği; iş yaşamı ve aile yaşamı olarak iki kısımdan oluşmaktadır (Korkmaz ve Erdoğan, 2014: 541-557). Anketin son bölümünde ise Algılanan Örgütsel Desteği ölçmek amacıyla Mert ve Neslihanoglu'nun (2020) hazırlamış oldukları, 7 sorudan oluşan ölçekten yararlanılmıştır.

3.3. Bulgular ve Yorumlar

3.3.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine yönelik veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

DEMOGRAFİK ÖZELLİK		SAYI	YÜZDE
CİNSİYET	Kadın	125	38,3
	Erkek	201	61,7
YAŞ	18-23	27	8,3
	24-29	137	42
	30-35	91	27,9
	36-41	71	21,8
	42 ve üzeri	0	0
MEDENİ HAL	Evli	205	62,9
	Bekâr	121	37,1
EĞİTİM DURUMU	İlkokul	102	31,3
	Lise	123	37,7
	Ön Lisans	66	20,2
	Lisans	28	8,6
	Lisans Üstü	7	2,1
ÇALIŞMA SÜRENİZ	1-3 Yıl	86	26,4
	4-6 Yıl	112	34,4
	7-10 Yıl	57	17,5
	11 Yıl ve Üzeri	71	21,8
POZİSYONUNUZ	Çalışan	211	64,7
	Alt Düzey Yönetici	66	20,2
	Orta Düzey Yönetici	49	15
	Üst Düzey Yönetici	0	0

Araştırmaya katılım sağlayan çalışanların %61,7'si erkektir. İlgili örnekleme temsil eden örgütlerde çalışanların büyük çoğunluğunun 24-29 yaşları arasında olduğu, evli çalışan sayısının çoğunluğu oluşturduğu, eğitim durumlarının ise ilkokul-ortaokul aralığında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Buna ek olarak, örgütte çalışma süresi aralığı olarak en yüksek oran 4-6 yıl bandında görülmektedir. Çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu yönetici pozisyonunda olmayıp, mavi yaka çalışandır.

3.3.2. Veri Analizi

Yapısal eşitlik modeli (YEM) Lisrel 8.80 programı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle veri kontrol edilmiş olup, uç değerlere rastlanmamıştır. Uç değer kontrolü için maddelerin z standart dönüşümleri yapılmış olup ± 3.30 aralığında ise uç değer yoktur denilebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Çalışmayı oluşturan verilerdeki tüm değerler bu aralıktadır. YEM modeli için gerekli olan varsayımlar analizden önce test edilmiştir. YEM hem regresyon hem de faktör analizinin birleşimi olan çok değişkenli bir istatistiktir (Schumacker ve Lomax, 2015). Faktör analizini kapsadığı için ölçme modelinin doğrulanması gerekmektedir, bunun yanında maddeler ve boyutlar arasındaki ilişkinin de anlamlı olması gerekmektedir. Ayrıca bir regresyon modeli de olduğu için modelde yer alan örtük değişkenler arasında ilişki olması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986; Tabachnick ve Fidell, 2013; Şimşek, 2007). Çalışmada YEM modeli iki aşamalı olarak yer almıştır. İlk olarak maddeler ve boyutlar arasındaki ölçme modeli için geçerlik incelenmiş, sonrasında ise YEM modeli test edilmiştir. Yem modeli için kullanılan model veri uyumlarına ilişkin uyum kriterleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. YEM Veri Uyum Kriterleri

İndeks	Kritik Değer
X^2/sd	≤ 3 ; mükemmel uyum
	≤ 5 ; iyi uyum
RMSEA; SRMR	$\leq .05$; mükemmel uyum
	$\leq .10$; iyi uyum
CFI	$\geq .95$; mükemmel uyum
	$\geq .90$; iyi uyum
GFI;	$\geq .95$; mükemmel uyum
	$\geq .90$; iyi uyum
NFI; IFI	$\geq .95$; mükemmel uyum
	$\geq .90$; iyi uyum

Kaynak: (Schumacker ve Lomax; 2015)

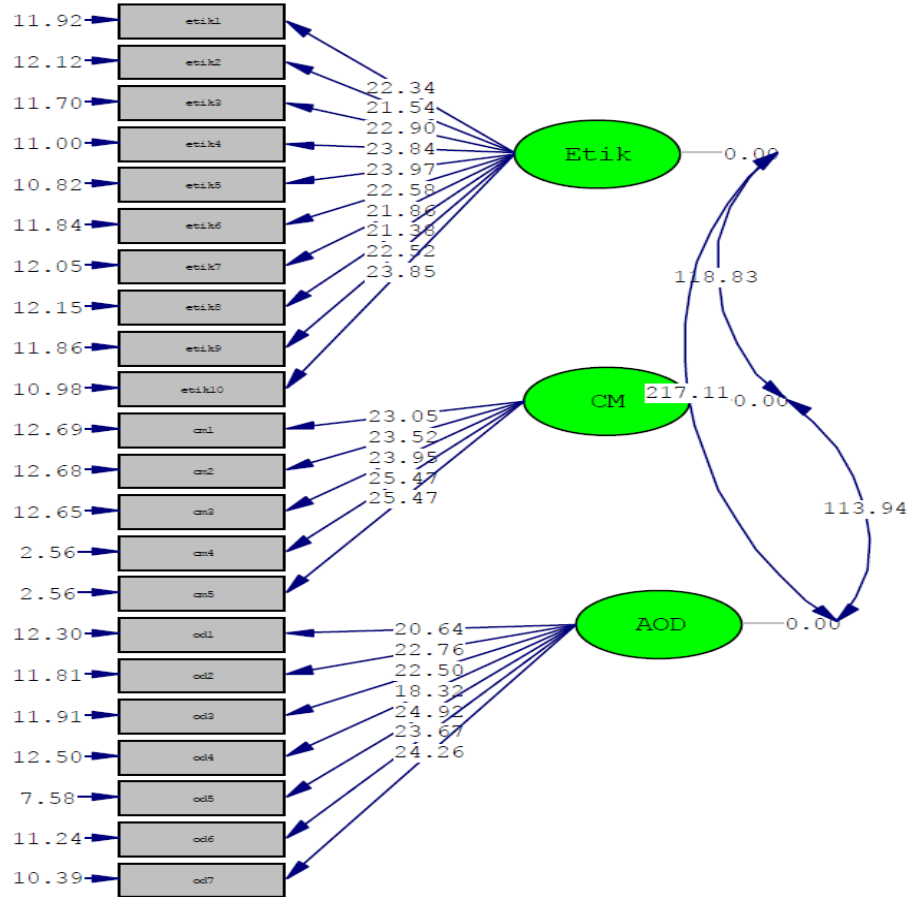
3.3.3. Ölçme Modeline İlişkin Bulgular

Çalışan memnuniyeti, algılanan örgütsel destek ve etik liderlik alt boyutlarından kurulan ölçme modeline göre elde edilen model veri uyumları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçme Modeline İlişkin Model Veri Uyumu Değerleri

İndeks	Değer
χ^2	915,16
P	<.001
χ^2/sd	4.44
RMSEA	.095
CFI	.91
NFI	.90
IFI	.91
SRMR	.044
GFI	.90

Ki-kare ve serbestlik derecesi oranı (915.16/206) 4.44 olup iyi uyum göstermektedir. RMSEA 0.092 olarak elde edilmiş ve iyi uyum ölçütüdür. Ölçme modeline ilişkin yapı geçerliliği uyum indekslerine göre model veri uyumu iyi uyum gösterir ($\chi^2=915.16$, $p<.001$; $sd=206$; $CFI=.91$; $NFI=.90$; $IFI=.91$; $SRMR=.044$; $GFI=.90$). Bu bağlamda ölçme modeli doğrulanmaktadır.

Şekil 1. Ölçme Modeline İlişkin T Değer Grafiği

T değeri, maddeler ve boyutlar arasındaki faktör yüklerinin anlamlılığını gösterir. Burada incelenmesi gereken, T değerinin kritik t değeri olan 1.96'dan büyük ya da -1.96'dan küçük olması gerektiğidir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bu çerçevede tüm t değerleri 1.96'dan yüksektir ve faktör yükleri de anlamlıdır, dolayısıyla çalışmada ölçme modeli için çıkarılması gereken bir madde yoktur.

Tablo 4. Örtük Değişkenler Arasında Korelasyon Tablosu (Ölçme Modeli)

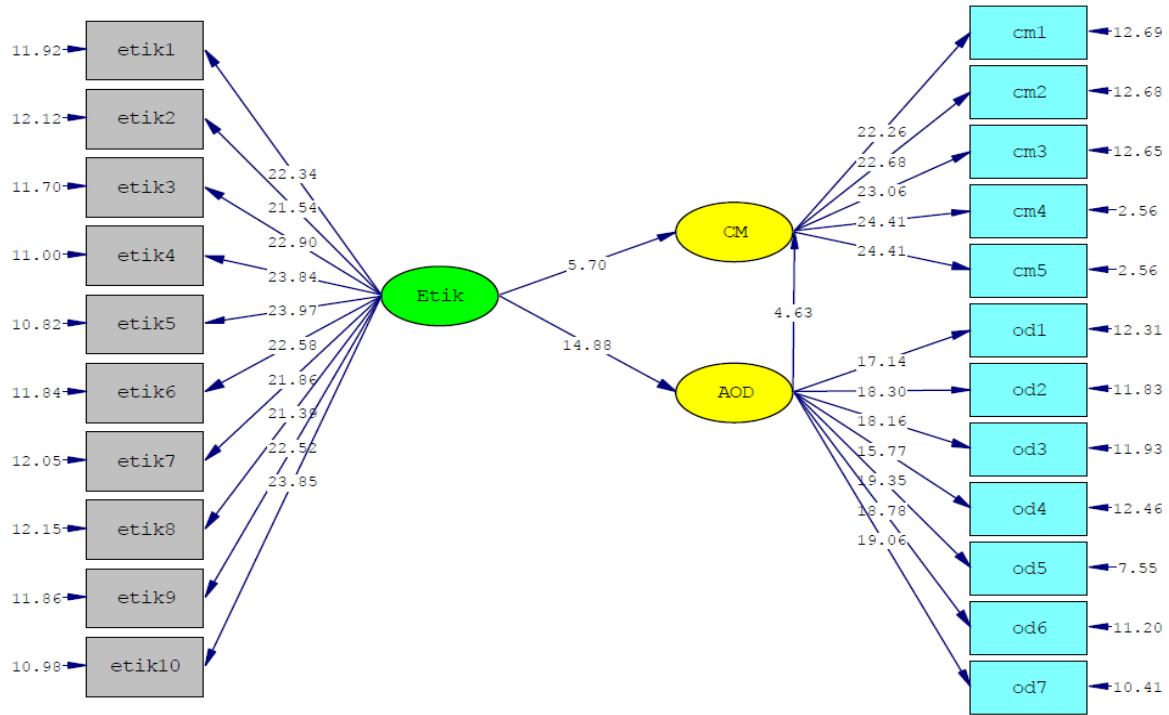
	1	2	3
1.Etik	1		
2.Çalışan Memnuniyeti	0.93**	1	
3.Algılanan Örgütsel Destek	0.97**	0.93**	1

** $p < 01$

Tüm örtük değişkenler arasında yüksek düzeyde ($r > 0.90$) ve anlamlı ilişki elde edilmiştir. Tüm ilişki katsayıları pozitif yöndedir.

3.3.3.1.YEM Modeli Bulgusu

Çalışmada doğrulanan ölçme modelinden sonra YEM modeli kurulmuştur. YEM modeli için de ilk olarak boyutlar arasındaki yol katsayılarının anlamlılığını gösteren T değerlerine bakılmıştır.

Şekil 2. YEM Modeline İlişkin Yol Katsayılarının T Değerleri

Elde edilen verilere göre örtük değişkenler arasındaki faktör yüklerine (yol katsayıları) ilişkin T değeri 1.96'dan büyüktür ve dolayısıyla kurulan YEM modelindeki örtük değişkenler arasındaki yolların tümü anlamlıdır.

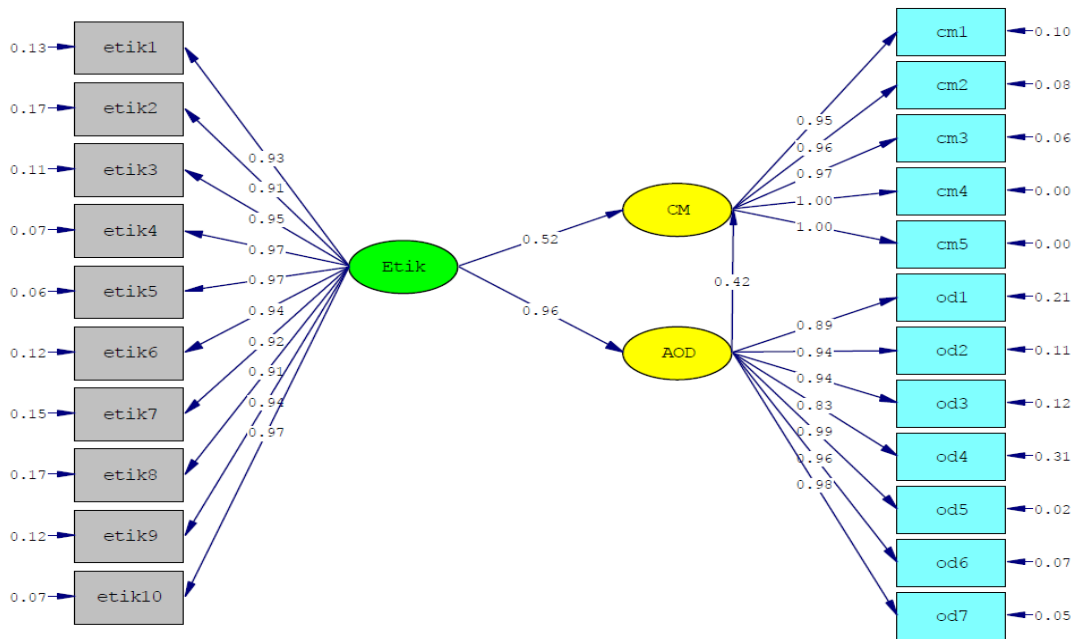
Tablo 5. YEM Modeli Model Veri Uyum Tablosu

İndeks	Değer
χ^2	905,86
P	<.001
χ^2/sd	4.42
RMSEA	.093
CFI	.92
NFI	.91
IFI	.92
SRMR	.043
GFI	.90

Çalışmadaki YEM modeli için uyum indeksleri incelendiğinde Ki-kare ve serbestlik derecesi oranı (905.16/205) 4.42 olup iyi uyum gösterir. RMSEA 0.093 olarak elde edilmiş ve iyi bir uyum ölçütüdür. Ölçme modeline ilişkin yapı geçerliliği uyum indekslerine göre model veri uyumu iyi uyum gösterir ($\chi^2=905.16$, $p<.001$; $sd=205$; $CFI=.92$; $NFI=.91$; $IFI=.92$; $SRMR=.043$; $GFI=.90$). Dolayısıyla YEM modeli doğrulanmaktadır.

3.3.3.2. YEM Modeli Aracılık Analizi Bulguları

Çalışmadaki YEM modeli aracılık bulguları aşağıdaki gibidir:

Şekil 3. Standartlaştırılmış Yol Katsayılarına İlişkin Yapısal Model

Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.

Yapısal model incelendiğinde etik liderliğin algılanan örgütsel desteğe olan etkisi 0.96 olarak elde edilmiştir. Modele göre algılanan örgütsel destek puanlarındaki değişkenliğin %93'ü etik liderlik ile açıklanır. Buradan hareketle “Etik liderlik puanlarında olan 1 birimlik artış, algılanan örgütsel destek puanlarında 0.96 birimlik artış sağlar” yorumu yapılabilmektedir. Buna bağlı olarak kurulan yapısal eşitlik denklemi şu şekildedir;

$$\text{Algılanan Örgütsel Destek} = 0.96 * \text{Etik}; R^2=0.93$$

Öte yandan modelde etik liderliğin çalışan memnuniyete olan etkisi 0.52 ve algılanan örgütsel desteğin çalışan memnuniyete olan etkisi ise 0.42 olarak tespit edilmiştir. Yani çalışan memnuniyetindeki değişkenliğin %88'i bu değişkenlerle açıklanır. Bu bağlamda etik liderlik ve algılanan örgütsel destek puanlarının her birinde görülebilecek 1 birimlik artış, çalışan memnuniyeti puanlarında sırasıyla 0.52 ve 0.42 birimlik artış sağlayacaktır. Bu çerçevede kurulan yapısal eşitlik denklemi aşağıdaki gibidir;

$$\text{Çalışan Memnuniyeti} = 0.52 * \text{Etik} + 0.42 * \text{Algılanan Örgütsel Destek}; R^2=0.88$$

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu çalışmada amaç, etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık etkisinin saptanmasıdır. Bunun tespit edilebilmesi için aracı değişkenin modelde yer almadığında, etik liderlik ve çalışan memnuniyeti arasındaki yol katsayısı ile aracı değişken modele dâhil edildiğindeki aynı yol katsayısındaki değişime bakılır. Eğer aracı değişkenin olmadığı modeldeki yol katsayısı nihai modelde düşüş göstermesine rağmen istatistiksel olarak hala anlamlıysa kısmi aracılık, istatistiksel olarak anlamlı değilse tam aracılık söz konusudur (Baron ve Kenny, 1986; Şimşek, 2007).

Çalışmada, aracı değişkenin yer almadığı etik liderliğin çalışan memnuniyete olan etkisi 0.93 olarak elde edilmiştir ve bu değer ölçme modelinde boyutlar arasında elde edilen standart korelasyon değeridir. Yani ilgili örnekleme çalışan memnuniyetinin %93'ü etik liderlikle açıklanabilmektedir. Bu ciddi bir etki düzeyini göstermektedir. Aracı değişken modele dâhil edildiğinde ise aynı yol katsayısı 0.52 olup istatistiksel olarak yine anlamlıdır. Dolayısıyla çalışmada “etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin *kısmi aracılık* etkisi vardır” sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde çalışma sonucunu destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmaktadır. Qing vd. (2020); Abdullah vd. (2021) yaptıkları çalışmalarda etik liderlerin olduğu örgütlerde çalışan memnuniyetinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan Moon ve Jung (2018) çalışmasında etik liderlik davranışlarının sergilendiği örgütlerde çalışan niteliklerinin ve buna bağlı olarak memnuniyetlerinin artış gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Freire ve Bettencourt, (2020), Ren ve Chadee (2017), Qing vd. (2019) çalışmalarında etik liderlik davranışının çalışan memnuniyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın ilk hipotezi olan H₁: “Etik liderlik ile çalışan memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır,” doğrulanmıştır.

Miao ve Kim (2010) çalışmalarında algılanan örgütsel destek, iş doyumu ve çalışan memnuniyeti ilişkisini incelemiş, algılanan örgütsel desteğin çalışan memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca Miao (2011) yaptığı diğer bir çalışmada da ilgili iki değişkenin birbirini pozitif yönlü etkilediğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar dikkate alındığında çalışmanın ikinci hipotezi olan H₂: “Algılanan örgütsel destek ve çalışan memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır,” doğrulanmıştır.

Öte yandan Sökmen vd. (2015) çalışmalarında etik liderlik tarzının örgütsel özdeşleşmeye olumlu katkı sunduğu sonucuna erişmiştir. Yine Sökmen (2020) etik liderliğin örgütlerdeki iş

tatminini de olumlu etkilediğini saptamıştır. Bu sonuçlara bağlı olarak çalışmanın üçüncü hipotezi olan H₃: “Algılanan örgütsel destek ve etik liderlik arasında anlamlı bir ilişki vardır” doğrulanmıştır.

Literatür incelendiğinde etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rol üstlenip üstlenmediğinin, yani algılanan örgütsel desteğin diğer iki değişkenin birbirlerine olan etkisinde herhangi bir katkısının olup olmadığının ölçülmediği görülmüştür. Esasen bu durum da çalışmanın kıymetini artıracaktır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular ışığında H₄: “Etik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü vardır,” hipotezi de kabul görmüştür. Yani etik liderlik, çalışan memnuniyetini olumlu anlamda etkilemektedir ve örgütsel destek de bu etkinin 0,52’sini açıklayabilmektedir. Buradan hareketle çalışmayı oluşturan bütün hipotezler ilgili örnekleme kabul görmüştür.

Elde edilen bu bulgular ve değerlendirmeler ışığında yöneticilere ve araştırmacılara şu yönde önerilerde bulunulabilecektir:

- Araştırmayı oluşturan üç değişken ile ilgili ilişkiler daha geniş çaplı örnekleme ya da değişik sektörlerde uygulanabilir. Araştırma örneklemini temsil edecek sektörel değişiklikler farklı sonuçlar getirebilecektir.

- Çalışmada ortaya çıkan bulgular, örgüt çalışanlarının etik davranışlar sergileyen liderlerin, çalışan memnuniyetine olumlu katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Yani örgüt çalışanlarının liderlerinin örnek davranışlarından etkilendiklerini söylemek mümkündür. Bu nedendir ki örgüt liderleri ya da yöneticileri astlarıyla ya da çalışanlarıyla olan ilişkilerinde daha esnek, daha kapsayıcı, daha ahlaki, daha katılımcı ve ortak paydada buluşma eğilimi göstermeli, onları çalıştıkları ortamda memnun etmeli ve bunlar sayesinde örgütlerini yukarıya taşımalıdır.

- Çalışma bulgularından bir diğeri, algılanan örgütsel desteğin diğer iki değişkenin birbirini etkilemesindeki aracı rolü olmuştur. Yani etik liderliğin benimsendiği örgütlerde çalışan memnuniyeti yüksektir, ancak bu memnuniyet üzerinde algılanan örgütsel desteğin de rolü söz konusudur. Bu sebeptendir ki çalışanlar, örgütlerinden destek gördüklerini hissettiklerinde kurumlarına daha fazla aidiyet duyabilecek, çalışan memnuniyeti bu bağlamda artış gösterecektir. Bu bağlamda yöneticiler, astlarına değer atfetmeli, onları karar süreçlerine dâhil etmeli, onları örgütün birer paydaşı olarak görmeli ve onları desteklemelidir. Bütün bunların örgüte olumlu katkılar sunacağı beklendiğinden çalışmanın önerileri arasında yer bulabilecektir.

Bütün çalışmalar gibi bu çalışmanın da belli sınırlılıkları söz konusudur. İlgili araştırma kesitsel tiptedir. Yani ilgili örnekleme çalışmaları o anki psikolojik durumları anket sorularına verilen cevaplar üzerinde etkili olabilmektedir. Kısıtlı süre zarfında çalışanlardan alınan cevaplar, çalışma bulgularını etkileyebilmektedir. Bu çalışma için bir kısıt sayılabilecektir. Öte yandan çalışanların ankete katılma konusundaki çekimserliği çalışmanın daha fazla katılımcı üzerinde uygulanması yönünde diğer bir kısıt oluşturmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde etik liderliğin olumlu bir davranış biçimi olarak benimsenmesinden ötürü genellikle ilgili diğer değişkenleri olumlu biçimde etkilediği görülmektedir. Çalışmanın değişkenlerinin her biri bağımsız düşünüldüğünde yaygın çalışılan değişkenler gibi görülse de, çalışmayı oluşturan ilgili üç değişkeni konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmayı önemli kılmaktadır. Araştırma sonucunda etik liderlik davranışlarının örgütlerde daha fazla geliştirilmesinin, çalışanların memnuniyetine olumlu katkılar sunduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda yöneticiler, izleyicilerini bu tip ahlaki davranışlarla etkilemeli, onlara örgütlerinin kendilerini desteklediğini hissettirmeli ve bunlar neticesinde memnuniyetlerinin artırılması sağlanmalıdır.

Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.

Etik Beyan

“Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma” adlı bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’ndan 27.02.2023 tarih ve 03-2023/42 sayılı karar ile izin alınmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamında araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, M. I., Huang, D., Sarfraz, M., Ivascu, L. ve Riaz, A. (2021). Effects of Internal Service Quality on Nurses’ Job Satisfaction, Commitment and Performance: Mediating Role of Employee Well-Being. *Nurs. Open*, 8, 607–619.
- Abdullah, M. I., Sarfraz, M., Qun, W. ve Javaid, N. (2018). Drivers of Green Supply Chain Management. *LogForum*, 14, 437–447.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. ve Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde Gelişim Kültürü ve Algılanan Örgütsel Desteğin İş Tatmini ve İş Performansına Etkisi: Güvenin Aracılık Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 105-135.
- Alparslan, A. M., Can, A. ve Oktar, Ö. F. (2014). Algılanan Örgütsel Desteğin Yardım Etme Davranışına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(2), 115-128.
- Altıntaş, M., Özata, M. ve Bozbayır, O. (2022). Etik Liderlik ve Whistleblowing (Erdemli Raporlama): Yükseköğretimde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 864-892.
- Aydın, C. ve Korkut, D. S. (2019). Çalışma Saatlerinin Çalışan Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(3), 1488-1499.
- Babalola, M. T., J. Stouten, M. C. Euwema ve F. Ovadje. (2018). The Relation Between Ethical Leadership and Workplace Conflicts: The Mediating Role of Employee Resolution Efficacy, *Journal of Management*, 44 (5), 2037–2063.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction In Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Brown, M. E. ve Trevino, L. (2006). Ethical Leadership: A Review and Future Directions. *Leadership Quarterly*, 17(3), 595-616.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., ve Harrison, D. A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. *Organ. Behav. Hum. Decisi. Process*, 97, 117–134.

- Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.
- Brown, M.E., Trevino, L.K. ve Harrison, D.A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development And Testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117-134.
- Chen, Z., Aryee, S. ve Lee, C. (2005). Test of A Mediation Model of Perceived Organizational Support. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 457-470.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları (1. Baskı)*. Ankara: PegemA Akademi Yayınevi.
- De Hoogh, A. H. ve Den Hartog, D. N. (2008). Ethical and Despotic Leadership, Relationships With Leader's Social Responsibility, Top Management Team Effectiveness and Subordinates' Optimism: A Multi-Method Study. *The Leadership Quarterly*, 19(3), 297-311.
- Den Hartog, D. N. (2015). Ethical Leadership. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 2(1), 409-434.
- Dey, M., Bhattacharjee, S., Mahmood, M., Uddin, M. A. ve Biswas, S. R. (2022). Ethical Leadership for Better Sustainable Performance: Role of Employee Values, Behavior and Ethical Climate. *Journal of Cleaner Production*, 337, 130527.
- Dickson, M.W., Smith, D.B., Grojean, M.W. ve Ehrhart, M. (2001). An Organizational Climate Regarding Ethics: The Outcome of Leader Values and the Practices That Reflect Them. *Leadership Quarterly*, 12, 197-218.
- Dülger, Y. S. (2020). Etik Liderlik ve Çalışanların Yenilikçi Davranışı: Lider-Üye Etkileşimi ve Duygusal Zekânın Düzenleyici Aracılık Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 706-725.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. ve Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I.L. ve Rhoades, L., (2002). Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 565-573.
- Eluwole, K. K., Karatepe, O. M. ve Avcı, T. (2022). Ethical Leadership, Trust in Organization and Their Impacts on Critical Hotel Employee Outcomes. *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103153.
- Feldhammer-Kahr, M., Tulis, M., Leen-Thomele, E., Dreisiebner, S., Macher, D., Arendasy, M. ve Paechter, M. (2021). It's a Challenge, Not A Threat: Lecturers' Satisfaction During The Covid-19 Summer Semester of 2020. *Frontiers in Psychology*, 12.
- Freire, C., and Bettencourt, C. (2020). Impact of Ethical Leadership on Job Satisfaction: The Mediating Effect of Work-Family Conflict. *Leadersh. Organ. Dev. J.*, 41, 319-330.
- Güney, S., Akalın, Ç. ve İlsev, A. (2007). Duygusal Örgütsel Bağlılık Gelişiminde Algılanan Örgütsel Destek ve Örgüt Temelli Öz-Saygı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 189-211.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hoyt, C. L., Price, T. L. ve Poatsy, L. (2013). The Social Role Theory of Unethical Leadership. *The Leadership Quarterly*, 24, 712-723.

- Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.
- Jha, J.K. ve Varkkey, B. (2018), Are You A Cistern Or A Channel? Exploring Factors Triggering Knowledgehiding Behavior at the Workplace: Evidence From the Indian R&D Professionals, *Journal of Knowledge Management*, 22(4), 824-849.
- Kacmar, K.M., Bachrach, D.G., Harris, K.J. ve Zivnuska, S. (2011). Fostering Good Citizenship Through Ethical Leadership: Exploring the Moderating Role of Gender and Organizational Politics, *Journal of Applied Psychology*, 96(3), 633-642.
- Kaplan, M. ve Ögüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 387-401.
- Karabulut, A. ve Seymen, O. (2020). Paternalist Liderlik Tarzı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 59-82.
- Kartal, S. E., Kartal, S. E. ve Özdemir, T. Y. (2015). Öğretmenlerde Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi İle Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 477-504.
- Koay, K. Y. ve Lim, P. K. (2022). Ethical Leadership and Knowledge Hiding: Testing the Mediating and Moderating Mechanisms. *Journal of Knowledge Management*, 26(3), 574-591.
- Koay, K.Y., Sandhu, M.S., Tjiptono, F. ve Watabe, M. (2020). Understanding Employees' Knowledge Hiding Behaviour: The Moderating Role of Market Culture, *Behaviour & Information Technology*, 1-18.
- Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2014). İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi. *Ege Academic Review*, 14(4), 541-557.
- Kurtessis, J.N., Eisenberger, R., Ford, M.T., Buffardi, L.C., Stewart, K.A. ve Adis, C.S. (2017). Perceived Organizational Support: A Meta-Analytic Evaluation of Organizational Support Theory, *Journal of Management*, 43(6), 1854-1884.
- Labafi, S. (2017), Knowledge Hiding as an Obstacle of Innovation in Organizations A Qualitative Study of Software Industry, *AD-Minister*, 131-148.
- Maan, A. T., Abid, G., Butt, T. H., Ashfaq, F. ve Ahmed, S. (2020). Perceived Organizational Support and Job Satisfaction: A Moderated Mediation Model of Proactive Personality and Psychological Empowerment. *Future Business Journal*, 6, 1-12.
- Mayer, D. M., Aquino, K., Greenbaum, R. L. ve Kuenzi, M. (2012). Who Displays Ethical Leadership, and Why Does It Matter? An Examination of Antecedents and Consequences of Ethical Leadership. *Academy of Management Journal*, 55(1), 151-171.
- Meriç, S. ve Babur, Y. (2020). Çalışan Memnuniyetine Etki Eden Faktörler: Otelere Yönelik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 812-827.
- Mert, G. ve Neslihanoglu, S. (2020). Y Kuşağının Kariyer Algısı ve Gelecek Beklentisi: Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 927-945.
- Miao, R. T. (2011). Perceived Organizational Support, Job Satisfaction, Task Performance and Organizational Citizenship Behavior in China. *Journal of Behavioral and Applied Management*, 12(2), 105-127.

- Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.
- Miao, R. ve Kim, H. G. (2010). Perceived Organizational Support, Job Satisfaction and Employee Performance: An Chinese Empirical Study. *Journal of Service Science and Management*, 3(02), 257.
- Mihelic, K. K., Lipicnik, B. ve Tekavcic, M. (2010). Ethical Leadership. *International Journal of Management & Information Systems (IJMIS)*, 14(5), 31-42.
- Moon, K.-K. ve Jung, C. (2018). Management Representativeness, Ethical Leadership, and Employee Job Satisfaction in the U.S. Federal Government. *Public Pers. Manage*, 47, 265–286.
- Mugira, A. (2022). Leadership Perspective Employee Satisfaction Analysis. Akademik, *Jurnal Mahasiswa Humanis*, 2(3), 127-135.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S. ve McMurrian, R. (1996). Development and Validation of Work–Family Conflict and Family–Work Conflict Scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400.
- Okolocha, C. B., Akam, G. U. Ve Uchehara, F. O. (2021). Effect of Job Satisfaction on Job Performance of University Lecturers in South-East, Nigeria. *International Journal of Management Studies and Social Science Research*, 3(1), 119-137.
- Ötken, A. B. (2015). Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişki Ve Bu İlişkide Örgütsel Adaletin Rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 113-140.
- Özdevecioğlu, M. (2013). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113-130.
- Qing, M., Asif, M., Hussain, A. ve Jameel, A. (2020). Exploring the Impact of Ethical Leadership on Job Satisfaction and Organizational Commitment in Public Sector Organizations: The Mediating Role of Psychological Empowerment. *Rev. Manag. Sci*, 14, 1405–1432.
- Ren, S. ve Chadee, D. (2017). Ethical Leadership, Self-Efficacy and Job Satisfaction in China: The Moderating Role of Guanxi. *Personnel Review*, 46(2), 371-388.
- Rhoades, L. ve Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698.
- Saman, A. (2020). Effect of Compensation On Employee Satisfaction and Employee Performance. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAAR)*, 4(01).
- Schumacker, R.E. ve Lomax, R.G. (2015). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Shore, L.M. ve Wayne, S.J. (1993). Commitment and Employee Behavior: Comparison of Affective Commitment and Continuance Commitment With Perceived Organizational Support, *Journal of Applied Psychology*, 78(5), 774-780.
- Sökmen, A. (2020). Etik Liderliğin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolü: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3467-3481.
- Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. B. ve Çelik, K. (2015). Algılanan Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme ve Yönetici Etik Davranışı İlişkisi: Araştırma Görevlilerine Yönelik Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 125-144.

- Karagöz, H. (2023). Etik Liderliğin Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Gıda Sektöründe Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 708-726.
- Sökmen, A., Kenek, G. ve Uğraş, E. (2019). Etik Liderlik Ve Üretkenlik Karşısı İş Davranışı İlişkisi: Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1568-1582.
- Srivastava, S. ve Agrawal, S. (2020). Resistance to Change and Turnover Intention: A Moderated Mediation Model of Burnout and Perceived Organizational Support. *Journal of Organizational Change Management*, 33(7), 1431-1447.
- Sunarsi, D., Paramarta, V., Munawaroh, A.R., Bagaskoro, J.N. ve Evalina, J. (2021). Effect of Transformational, Transactional Leadership and Job Satisfaction: Evidence From Information Technology Industries, *Information Technology in Industry*, 9(1), 987-996.
- Şimşek, O. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*. Ekinoks, Ankara.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
- Takım, G. ve Timüroğlu, M. K. (2022). Çalışan Memnuniyeti ve Algılanan Örgütsel Desteğin Kadın Çalışanların İş-Yaşam Dengesi ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle İlişkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 2956-2971.
- Tor, S. S. ve Esengün, K. (2011). Örgütlerde İş Tatminini Etkileyen Demografik Faktörler ve Verimlilik: Karaman Gıda Sektöründe Bir Uygulama, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 53-63.
- Trevino, L. K. ve Brown, M. E. (2005). Managing to be Ethical: Debunking Five Business Ethics Myths. *Strategic Human Resource Management: Theory and Practice*.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme Ve İş Performansına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 183-206.
- Uyaroğlu, A. (2018). *Hizmet Sektöründe Çalışan Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma (Konaklama İşletmeciliği Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J. ve Gardner, W. L. (2008). Authentic Leadership: Development and Validation of a Theory-Based Measure. *Journal of Management*, 34(1), 89-126.
- Wen, J., Huang, S. S. ve Hou, P. (2019). Emotional Intelligence, Emotional Labor, Perceived Organizational Support, and Job Satisfaction: A Moderated Mediation Model. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 120-130.
- Yadav, M. and Rangnekar, S. (2015). Supervisory Support and Organizational Citizenship Behavior: Mediating Role of Participation in Decision Making and Job Satisfaction, *Evidence-based HRM*, 3(3), 258-278.
- Yıldız, B. B. (2021). Örgüt İkliminin Çalışan Memnuniyetine Etkisi: İlkokul Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 281-303.
- Zheng, Y., O. Epitropaki, L. Graham, ve N. Caveney (2021). Ethical Leadership and Ethical Voice: The Mediating Mechanisms of Value Internalization and Integrity Identity, *Journal of Management*, 48(4), 973-1002.

Extended Abstract

The Mediating Role of Perceived Organizational Support in the Effect of Ethical Leadership on Employee Satisfaction: A Research in the Food Industry

Aim: The aim of the study is to determine the mediating role of perceived organizational support in the effect of ethical leadership on employee satisfaction. Ethical leadership, one of these, seems to have gained popularity in recent years. The food industry is one of the leading sectors in our country and in the world and creates employment for many people. It is known that in this sector, where employee success is very important, this is due to the person being happy and satisfied with the work he does. In this study; It will be determined whether ethical leadership positively affects employee satisfaction, and if so, whether perceived organizational support mediates this. In this context, the mediating role of perceived organizational support in the effect of ethical leadership on employee satisfaction was examined in the study; While doing this, food businesses operating in Karaman province O.S.B. were determined as a sample.

Literature Review: Ethical leadership is leaders adopting correct, fair, voluntary and honest behavior. Ethical leaders are pro-social, environmentally friendly and good researchers. Knowing that the leader's skills are only possible if the subordinates accept and adopt their behaviors or attitudes, ethical leaders exhibit exemplary behavior in order to influence them (Dey et al., 2022: 2).

Satisfaction, the other variable of the study, is a feeling of pleasure resulting from the fulfillment of desires and needs. Satisfying employees in organizations is not an easy parameter, because the way each employee is satisfied is different (Okolocha et al., 2021). In this context, the only duty of organizational leaders is not to lead, but also to ensure high performance by increasing the satisfaction of organizational employees (Mugira, 2022: 130).

Finally, perceived organizational support can be defined as the organization's appreciation of the employee, being aware of all the contributions he/she has made to the organization or all the achievements he/she has made, as well as caring about the employee's living conditions and carrying out activities to increase his/her well-being (Eisenberger et al., 1986; Turunç and Çelik, 2010). Employees who feel that their organization is behind them will feel safer and will be more courageous and willing in their work. Employees who feel safe will perform better on behalf of their organizations and contribute to organizational success (Wen et al., 2019: 122).

Design/Methodology/Approach: Relational survey design, one of the quantitative research designs, was chosen as the method in this research. In this type of research, it is generally tried to determine the relationships between two or more variables. In this way, it can be seen that questions such as "What is the degree of change between two or more variables?" can be answered with relational research designs (Gürbüz and Şahin, 2016: 109). In this study, data was collected by face-to-face survey technique. A total of 850 people work in these three food businesses that represent the sample. Although the full census method was targeted for the research, not all employees could be reached due to workload and absenteeism due to the number of employees on paid and unpaid leave, and positive feedback was received from 326 employees. Within the scope of the study, data from 326 surveys were subjected to statistical testing. The survey consists of four parts. In the first part, questions were asked about the demographic characteristics of the employees, and in the second part, in order to measure ethical leadership, Brown et al. (2005) and whose validity and reliability tests have been performed, the 10 questions that make up the Ethical Leadership Scale, the third section includes the Employee Satisfaction, which consists of 5 questions to measure employee satisfaction, and Netemeyer et al. for the Work Life Balance scale. (1996) work-family and family-work conflict scales were used (Netemeyer et al., 1996: 400-410). Work life balance scale; It consists of two parts: business life and family life (Korkmaz and Erdoğan, 2014: 541-557). In the last part of the survey, the scale consisting of 7 questions prepared by Mert and Neslihanoglu (2020) was used to measure Perceived Organizational Support.

Findings: According to the research results, all of the study's hypotheses were confirmed;

H₁: "There is a significant relationship between ethical leadership and employee satisfaction."

H₂: "There is a significant relationship between perceived organizational support and employee satisfaction."

H₃: "There is a significant relationship between perceived organizational support and ethical leadership."

H₄: "Perceived organizational support has a mediating role in the effect of ethical leadership on employee satisfaction."

İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinden Değerlendirilmesi

Mehmet Emin YARDIMCI*
Ümran GÜMÜŞ**
Bengü Doğangün YASA***

Öz

Vergiler, en önemli kamu gelir kaynağıdır. Bu nedenle vergi politikaları kamu ekonomisi açısından büyük bir önem taşımaktadır. 20. yüzyıl modern vergi teorem ve politikalarına rağmen verginin toplanmasıyla ilgili problemlerin çözülmesi hususunda henüz kalıcı bir başarı sağlanamamıştır. Bu nedenle de bu alanla ilgili problemler, gündemdeki güncelliğini korumaktadır. İltizam sisteminin sürdürülebilirliğinin incelenmesi, 20. yüzyıl vergi problemlerinin çözülmesi hususunda büyük önem teşkil etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, bu vergi sisteminin sürdürülebilirliğinin incelenmesidir. Bu amaçla tekrarlanan bir oyun teorik model vasıtasıyla analiz gerçekleştirilmektedir. Tekrarlanan oyun teorik modelin bulguları, bu vergi sisteminin sürdürülemez bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Uygulamalı Ekonomi, Vergi Politikaları, Tekrarlanan Oyunlar.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Evaluation of the Sustainability Level of the Tax Farming System in the Framework a Repeated Game Theoretical Model

Abstract

Taxes are the most important source of public revenue. Therefore tax policies have great importance for public economy. Despite the modern tax theories and policies of 20th century, no permanent success has yet been achieved in solving the problems related to tax collection. For this reason, problems related to this field remain current on the agenda. Examining the sustainability of the tax farming system, has great importance in terms of solving the tax problems of the 20th century. The main aim of this study is to examine the sustainability of this tax system. For this aim, analysis is realized by a repeated game theoretical model. The findings of the repeated game theoretical model reveals that this tax system has an unsustainable structure.

Keywords: History, Applied Economics, Tax Policies, Repeated Games

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2896-8342

** Araştırmacı, umrangumus47300@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-7538-6970

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, bengudogangun@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-4883-9449

1. GİRİŞ

Devletin en önemli gelir kaynağı, vergilerdir. Merkezi otoritenin zayıfladığı imparatorluklarda verginin toplanması, büyük bir problem oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde verginin toplanması amacıyla iltizam sistemine başvurulmuştur. Ancak bu sistem, özellikle de bazı mültezimlerin adaletsiz davranışları nedeniyle beraberinde önemli problemler de getirmiştir. Bu durum, iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyinin tartışılmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, mültezim ile devlet arasındaki etkileşime odaklanarak iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyinin değerlendirilmesidir. Çalışma, tekrarlanan bir oyun teorik modelin üzerinden ele alınmıştır. Tekrarlanan bir oyun teorik modelin kurgulanmasının temel nedeni, devlet ile mültezim arasındaki etkileşimin süreklilik arz etmesidir.

Oyun teorisi, iktisat tarihine stratejik, ekonomik, politik ve sosyal analizlere uygulanabilecek teorik bir çerçeve sağlar. Oyun teorisinin iktisat tarihine sunabileceği en önemli katkılardan birisi, tarihin benimsediği uzun dönemli analiz ya da farklı bir ifadeyle süreklilik kavramlarına uygun bir analiz sağlayacak olmasıdır. Oyun teorisi analizi ile elde edilen bulgular, stratejik durumları tarihsel boyutlarına duyarlı ve önemini ortaya çıkaracak şekilde analiz edebileceğinden, bu yöntemi tarihsel analiz için umut verici bir teori haline getirmektedir. Oyun teorisini kullanan iktisat tarihi çalışmaları, kurumların doğası ve kökeni, endüstriyel yapıların ve ticari genişlemenin stratejik belirleyicileri, mülkiyet hakları, siyasi kurumların ekonomik etkileri, çalışma ilişkileri ve sermaye piyasalarının işleyişi gibi ekonominin merkezinde yer alan konularla ilgili bilgilerin gelişmesine fayda sağlayacaktır. Bu durum iktisat ile iktisat tarihi arasındaki uzun ve verimli iş birliğine ek bir katkı oluşturacaktır (Greif, 2002: 1991-2020).

Osmanlı Devleti, güçlü bir kamusal yapıya sahip olmuştur. Kamu sektörünün gücü, İmparatorluğun yükseliş ve düşüş süreçlerinin yorumlanması açısından kilit bir rol taşımıştır. Osmanlı Devleti, bu yapının zayıfladığı dönemlerde iltizam sistemine başvurmuştur. Bir gelir toplama yöntemi olarak iltizamın varlığının merkezi hükümet kontrolünün zayıflamasını sembolize etmesi, modern Osmanlı tarihçileri arasında sıklıkla kabul edilen bir aksiyomdur. İltizam sistemi, diğer vergi toplama yöntemlerinden daha fazla oranda bu zayıflamanın yükünü taşımaktadır (Coşgel ve Miceli, 2007; Fleet, 2003: 249; Darling, 1996: 119).

Merkezi otoritesi zayıflayan ülkelerde devletin mali sorunlarının kronikleşmesi nedeniyle verginin toplanmasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyinin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda mültezim, devlet ve halk arasındaki sürekli etkileşim, analiz edilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında iltizam sisteminin tarihsel gelişiminin, bıçak sırtı dengesinin ve Kamu Tercih Teorisinin kuramsal temelleri sunulmaktadır. İkinci kısımda Anayasal iktisadın temel varsayımları ve oyun teorik modelin temelinde yer alan tarihsel veriler açıklanmaktadır. Ayrıca ikinci bölümde mültezim ve devlet arasındaki etkileşimin değerlendirilmesinde tekrarlanan bir oyun teorik modelin tercih edilmesinin nedeni ortaya konmaktadır. Üçüncü kısımda mültezim, devlet ve halk arasındaki etkileşim, matematiksel fonksiyonlar vasıtası ile analiz edilmektedir. Dördüncü kısımda bulguların tarihsel gerçekliklerle ilişkisi değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. İltizam Sisteminin Tarihsel Gelişimi

İlk Çağlarda Yunan ve Roma ekonomilerinde gümrük ve liman vergilerinin tahsilatında iltizam sistemi tatbik edilmiştir. Orta Çağ'da iltizam; İngiltere, Prusya, Fransa, İspanya, Avusturya, Hollanda, Orta Doğu ve Osmanlı Devleti ülkelerinde uygulanmıştır. Dolaylı vergilerin tahsilatında İngiltere, iltizam ve merkezi devlet sistemini birlikte kullanmıştır. İngiltere, iltizam yönteminden 1671 yılında

vazgeçmiştir. Almanya’da merkezi devlet teşkilatı güçlenmiş ve özel vergi tahsildarlarının yerini devletin vergi idareleri almıştır. Osmanlı ve Fransa, iltizam sistemine devam etmişlerdir. Bu iki devlet, dolaylı ve dolaysız vergilerin toplanmasında iltizam yöntemini uygulamışlardır. Fransa’da mültezimler, sermaye birikimlerini arttırarak devlet tahvillerini satın almıştır. Sombart’a göre: *"Kapitalizmi yaratan burjuva zenginliğinin önemli bir kısmı, 16.-18. yüzyıllarda Fransa’da iltizam sistemi ile Hollanda ve İngiltere’de kamu borçlanmalarından elde edilen faiz kazançları ile ortaya çıkmaktadır"*. Weber ise bu yöntemi özellikle savaş maliyetlerinin sonucunda uygulanan bir mali politika aracı olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2021: 434; Lotz, 1935: 7; Genschel ve Zangl, 2008: 432; Fisahn, 2016: 148; Weber, 1922: 135).

İltizam, İslam dünyasında Abbasi mali sisteminde sıklıkla uygulanmıştır. Devlet muhasebesi ile ticarete çeklerin ve faturaların yoğun kullanımı; Abbasi yönetiminin temelini oluşturan para ekonomisinin varlığını kanıtlamaktadır. Dönemin İslam düşünürlerinden Ebu Yusuf [731-798] iltizama karşı çıkmıştır. Üreticinin baskı altına alınmaması ve istismar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Halkın gelirinin arttırılması için ekonomik özgürlükler engellenmemelidir. Servetlerin müsadere edilmesi mirasın yeni nesillere aktarılmasını önler. Artı ürünün devlet veya mültezim tarafından zapt edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çalışma isteğini yitiren üretici şehirlere veya farklı bölgelere göç edebilir. Halkın ödeme gücünden fazla vergi salınmamalıdır (Bal, 2014: 23; Becker, 2009: 83).

Nienhaus (1999) geliştirmekte olan ülkelerin sistem dinamiği ve verimliliği konusunu içeren çalışmasında; Osmanlı iltizam sisteminin halkın vergi yükünü arttırarak, sermaye birikimini engellediği görüşündedir. Kentli nüfusa (tüccarlar ve zanaatkarlar) vergi kiralama sisteminde, kırsal nüfusa kıyasla daha az yük binmesine rağmen, devletin merkezi gücü zayıfladığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerinde yatırım yapma eğilimi düşüktür. Ayrıcalıklı kesimler, yüksek gelirlerinin tamamını lüks tüketimi finanse etmek için kullanmadıkları sürece “kapitalist gruplar” ortaya çıkabiliyordu. Ancak özel sektör tarafından desteklenen başarılı endüstriyel atılım için gerekli kurumlar sürdürülebilir ve geniş tabanlı bir şekilde gelişmemiştir. Pasif bir temel tutum ve düşük ekonomik taahhüt, kişinin kendi çabalarından elde ettiği gelirin başkaları tarafından yağmalanmasının çok muhtemel olduğu bir sistemde rasyonel bir davranıştır: Kişi ekonomik faaliyetleri kendi hayatta kalması için gerekli düzeye indirir, çünkü fazlalıklar bireysel maliyetlere neden olur ve üçüncü şahıslar (vergi kiracıları, devlet) için gelir yaratır.

Madenler, gümrükler, tuzlalar ve darphaneler gibi devlete gelir sağlayan iktisadi kurumlara “Mukataa” adı verilmiştir. Bu kurumların mülkiyeti devlete aittir. İktisadi teşekküllerin kullanım ve işletim hakların özel kişilere devredilmesi, iltizam usulünün muhteviyatını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti gelir getiren tüm kaynakları, tarım üretimine konu olan araziler de dahil olmak üzere iltizama vermiştir. Gelirlerin işletme hakkı, açık artırma usulü ile üç yıllık müddetle mültezim adı verilen özel kişilere devredilmiştir. Mültezim, ödemeye taahhüt ettiği bedelin bir kısmını peşin ödemiştir. Kalan miktar için kefil göstermesi gerekmektedir. İltizam gelirleri, genellikle o mahaldeki kamu giderlerinin finansmanında kullanılmıştır. Asker ve memurların maaş giderleri ve bayındırlık hizmetlerine yapılan harcamalar için iltizam gelirleri, önemli bir kaynak oluşturmuştur. Anlaşılan miktarın devlete ödenmesi zorunlu olduğu için sistem, devlet açısından risk oluşturmamıştır. Nitekim gelirlerin önceden bilinmesi, bütçede gelir tahminini zorlaştırmaz (Aktan, 1991: 78; Demir, 1999: 65-67; Matuz, 1991: 238).

İltizam metodunun en etkin taraflarından birisi de kefillerdir. Mültezimler, talep ettikleri gelir kaynakları için ödeyecekleri toplam miktarı, taksit bedellerini, kefillerinin isimlerine ait kayıtları ve her kefilin garanti verdiği meblağı; kadı, muhassıl veya defterdar gibi bölgenin en yetkili mali amirine tebliğ ederdi. En makul teklifi veren mültezimin ve kefillerinin iktisadi durumları araştırıldıktan sonra tezkere,

merkeze havale edilirdi. Merkez, kabul edilen şahsa mültezim beratını teslim eder ve vergilendirme safhasına bu şekilde geçilirdi (Yörük, 2019: 235).

Mültezim özel, kırsal veya askeri alandan biri olabilir. İltizam, ortaklık kurularak da işletilebilir. İltizam sisteminde peşin ödeme her zaman geçerlidir. İltizamda süreler kısa ve uzun vadeli olarak her zaman değişmiştir. Bir ve üç yıldan on yıla hatta ömür boyunca verilen iltizamlar söz konusudur. Fakat genellikle bu sürelerin sınırlandırılmasına gayret edilmiştir. İltizam yöntemi 16. yüzyıldan sonra kapsamı genişleyerek yaygınlaşmıştır. Vergilendirmenin farklı bir yolu ise emanet usulüdür. Emanet sistemi, vergilerin “emin” adı verilen maaşlı devlet memurlarının vasıtasıyla toplanmasıdır. Osmanlı, emanet ve iltizam yöntemini aynı anda uygulamıştır. Bu yöntemler içinde daha çok iltizam tercih edilmiştir (Genç, 2000: 155).

Savaş yıllarında iltizam sisteminde ciddi sorunlar yaşanmıştır. 17. yüzyılda toprak kayıplarıyla neticelenen muharebelerde mukataa gelirlerinde azalma problemleri ile karşı karşıya kalınmıştır. Barış dönemlerinde gelirlerin yeniden düzenlenerek artırılmasına gayret edilmiştir. Mukataaların ömür boyu iltizama verilmesine “Malikâne” denilmektedir. Devlet mültezimin vefatından sonra gerçekleştirilen müzayedede mültezimin mirasçılara imtiyaz tanınmış ve malikâneler dolaylı olarak miras bırakılan mülkler haline gelmiştir. Yüzyılın sonlarında maliyenin nakit ihtiyacının aciliyeti nedeni ile iltizamla yönetilen mukataalar malikâneye dönüştürülmüştür. Mukataa gelirleri bir kez peşin ve her yıl ödenen taksitler halinde özel kişilere satılmıştır. Bu uygulama, Suriye, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde tatbik edilmiştir. İltizam sisteminin gelişimi ile ayanlar ve eşraflar nüfuz alanlarını güçlendirmişler ve sahip oldukları toprakları genişletmişlerdir. Mültezimlik görevi alan ayan, aynı zamanda devlet bürokrasisinin bir parçası haline gelmiştir. Tımar sistemi çözülürken, iltizam sistemi lehine olan dönüşüm hızlanmıştır. Savaş teknolojilerindeki gelişim, merkezden maaş alan askerlerin sayısını artırırken devletin nakit para talebini de arttırmıştır. Belirgin niteliklerini eski İslam Devletlerinde uygulanan “İkta” sistemi ile bir Bizans kurumu olan “Pronia”dan alan Tımar sistemi, tarihi şartlar neticesinde özgün niteliklerini oluşturmuştur. Barkan (1979) tımar sistemini; “*Önemli bir bölümü mahsul olarak alınan vergi hasılatının ulaşımı, nakde dönüştürülmesi, merkezi devlet hazinesi uhdesinde toplanarak oradan görevlilere dağıtılmasının zorluğu neticesinde, bir grup asker ve memurlara, ... vergi gelirlerinin tevcihi şeklinde*” tanımlamaktadır (Acun, 2002; Suçeska, 1959: 263; Tabakoğlu, 2009: 217; Veinstein, 2010: 47; Üstündağ, 2018: 31).

II. Viyana muhasarasının başlangıcı ile Karlofça müzakeresinin imzalanmasına kadar süren 1683-1699 yıllarında Osmanlı’da mali düzen bozulmuştur. 1695 yılında Osmanlı Devleti malikâne sistemine geçmiştir. 18. yüzyılda merkezi hazinenin nakit ihtiyacı artmıştır. Bütçe açığını kapatmak için yeni kaynak arayışına girilmiştir. Merkezi yönetim harcamaları içinde en büyük kalem, ordu ve bürokrasi zümrelerine ödenen maaşlardır. Maaşlarını devlete bırakmak ve yıllık vergilerini ödeme şartı ile bu kesime ömür boyu iltizam sahibi olma ayrıcalığı tanınmıştır. Devlet, maaş giderlerinden en az maliyetle kurtulacaktı. Reaya ise vergi kaynağını çıkarı doğrultusunda sahiplenen bir koruyucuya tabi olacaktı. Malikâne yöntemi ilk dönemlerde kısa vadeli olarak devletin gelirlerinin arttırılmasında faydalı olsa da uzun vadede istenen verim alınamamıştır. Peşin satış nakit talebi ile sermayenin etkinliğini arttırmış ve malikânelerin konu olduğu iltizam ise uzun vadeli borçlanma ile sermayenin yeniden dağılımını gerçekleştirmiştir. Tahmin edilenin tersine malikâne sahipleri vergi birimlerine beklenen ilgiyi göstermemiş ve İstanbul’da ikamet eden bu sınıf, kanuna aykırı olarak mukataaları farklı kişilere iltizama vermiştir. Mülk sahibi hüviyetine bürünen malikâne sahipleri miri arazi rejiminde aristokrat bir yapıya evrilmiştir. Vergi gelirlerinin düşüklüğünden dolayı mültezimler, belirli bölgeleri kendi tekellerine alarak diğer mültezimlerin ihalelere katılımına engel olmuşlardır (Batmaz, 1996: 42; Aktan, 1991: 79; Nakipoğlu, 2019: 49; Özbay, 2009; Doğan ve Demir, 2021).

İltizam sisteminin olumsuz etkileri, sistemin kendi içsel özelliklerinden ziyade sistem içerisindeki aktörlerin kötüye kullanımından kaynaklanmıştır. İltizam sisteminin Osmanlı ekonomisine yarar sağladığı konusunda da görüşler bulunmaktadır. Salzman'a göre; Osmanlı iltizam sisteminin sosyo-örgütsel biçimi, Osmanlı rejiminin 18. yüzyılın son on yılındaki ekonomik krizi atlmasına yardımcı olan önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir (Salzman, 1993: 410-411; Fleet, 2003: 251).

III. Selim [1789-1807] döneminde ordu düzeninde yapılacak revizyonlar için kaynak sağlamak amacı ile İrad-ı Cedid hazinesi kurulmuştur. Devlet gelirlerinin iltizama verilmeyip darphaneye teslim edilmesi konusunda ferman düzenlenmiştir. Daha sonra darphanenin idaresinde bulunan mukataa ve tımarların iltizam işleri, İrad-ı Cedid Hazinesine devredilmiştir. Yeniçeriler ile iltizam ve malikane sisteminden yararlanan zümreler, bu uygulamaların karşısında yer almışlardır. Reform çabaları başarısız olan III. Selim'in gayretleri, ülkeyi daha sonra yönetecek diğer idarecilere örnek olmuştur. III. Selim döneminden sonra II. Mahmud [1785-1839], yeniçeri ocağının kaldırılması ile reform girişimlerini hızlandırmış ve Tımar sistemini 1831 yılından sonra kaldırmıştır. Tımar arazileri iltizama devredilmiştir. Bu sistem ilk olarak Suriye'de tatbik edilmiş ve bu bölgedeki tımarlar 1827'de düzenlenen bir fermanla mukataaya çevrilmiştir. Mukataaların önemli bir kısmı bölgenin üst düzey devlet bürokratlarına verilmiştir. Ayanların ve beylerin etkinliğinin azaltılarak merkezi devletin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Aydın, 2001; Beşirli, 2004; Karta, 2014: 45, 46).

Tanzimat Dönemi'nde 1840 yılında iltizam sistemi kaldırılmıştır. Muhassıl adı verilen ve geniş yetkilere haiz devlet memurlarına vergi toplama yetkisi verilmiştir. Vergiler, doğrudan devlet hazinesine aktarılmıştır. Muhassıllar aynı zamanda yeni vergi sistemini halka açıklamak ve tahrir işlemlerini tertip etmekle vazifelendirilmiştir. Sancak ve eyaletlerde nüfus ve arazi sayımları yapılarak kayıt altına alınmıştır. Bu sayımlarda muhassıllara destek amacı ile kâtip, kadı ve din adamları görevlendirilmiştir. İki yıl süren bu uygulama, vergi memurlarının kadro eksikliği ve mültezimlerin engellemeleri sonucunda başarılı olamamıştır. İltizam sistemine 1842 senesinde yeniden dönülmüş ve bu dönemde Camondo, Baltazzi ve Goldstein gibi dönemin itibarlı sarrafları, mültezimlere kefil olarak veya doğrudan iltizam sahibi olarak ciddi kazanımlar elde etmiştir (Barış ve Özel, 2018: 124; Çalışkan vd, 2021: 981-982; Herzog, 2012: 401).

Bosna Hersek isyanı (1857-1859) mültezimlerin kasıtlı ve hatalı vergi tahsilatları sonucunda yaşanan ve devletin gündemini meşgul eden en önemli hadiselerden birisidir. Mültezimler köylülere vergi dışında para talep etmişlerdir. Köylüleri rencide edici tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır. Çiftlik sahipleri bir yandan gelirlerini artırmak için köylülerin vergilerini arttırırken diğer yandan toprağını yüksek bedellerle mültezimlere satmışlardır. Çiftlik sahiplerinin ve mültezimlerin baskısı nedeni ile bölgede milliyetçi gerilimler artarak isyana yol açmıştır. İstanbul hükümeti, köylünün lehine müzakere yoluna gitmiştir. Devlet memurlarına iltizam tevcihi yasaklanmıştır. Mültezimlere hakkaniyetli bir tutum içinde olmaları talimatı verilmiştir. Çiftlik sahiplerinin ve mültezimlerin görevleri yasalar ile yeniden düzenlenmiştir. Aynı yıllarda Suriye ve Lübnan topraklarında da mültezimlerin köylüyü isyana sürükleyecek benzer uygulamaları görülmüştür (Gölen, 2009: 473-514; Krimsti, 2014: 307).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda kırsal alandaki eşrafın kudretini azaltmayı ve vergi gelirlerini artırmayı amaçlamıştır. Merkezileşme çabaları sonucunda ulaştırma ve iletişim sektörlerindeki teknolojik gelişimin katkısı ile vergi gelirlerinde yükselme sağlanmıştır. Tanzimat sonrasında iltizam sisteminin verimliliği sağlanmıştır. Merkezi yönetim teşkilatına yakın bölgelerde mültezimlerin denetimi artırılmıştır. Köylülerin vergi hususundaki şikâyetleri dikkate alındı. Mültezimlerin devlete ödeyecekleri iltizam bedelleri taksitlendirilmiştir. Devlete olan borcunu ödeyemeyen mültezimlerin iflası neticesinde yeni ihaleler düzenlenmiştir. Yüzyılın başında vergi gelirleri, toplam gelirin %3'ü

nispetinde iken bu oran, 1. Dünya savaşı öncesinde %12'ye yükselmiştir. Kırsal alandaki araçların toplam vergi oranındaki payı azaltılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra toplam vergi gelirlerinin 1/3'üne ulaşan hacmine rağmen, 1925 yılında iltizam sistemi kaldırılmıştır (Pamuk, 2015: 91; Yardımcı, Yasa ve Ayvaz, 2022: 6; Özyüksel, 1985: 54).

2.2. Kamu Tercih Yaklaşımı ve Anayasal İktisat

II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız bir iktisadi düşünce okulu olarak ortaya çıkan Kamu Tercih Kuramı; piyasa mekanizmasının işlerliğini kabul ederek toplumsal tercihlerde, bireysel çıkar güdüsünün geçerliliğini savunur. Kamu Tercih Kuramı teorisyenleri politikanın da bir mübadele olduğunu kabul ederek, politik karar alma mekanizmasını serbest piyasa mekanizması işleyişi içerisinde analiz ederler. Buna göre politika yapıcılarının alternatif politika uygulamaları arasında yapacakları seçim, uygun bir analizle öngörülmeye çalışılmaktadır. Politika bilimindeki rasyonel seçim mekanizmasının analizi doğrultusunda, devletin hak ve yetkilerinin belirlendiği meşruiyet alanını tanımlamak da mümkün hale gelmektedir. Bu alanın anayasa ile korunması hususu ise Anayasal İktisat kuramcıları tarafından savunulmaktadır (Aktan ve Bahçe, 2007; Aktan ve Bahçe, 2015; Gümüş, 2019).

Anayasanın iktisadi analizi, normatif ve pozitif yaklaşımlarla gerçekleştirilebilmektedir. Anayasanın pozitif yaklaşımı, farklı anayasal kararların ekonomik etkilerini ortaya koyan çalışmalardan temel almaktadır. Normatif yaklaşım ise asıl-vekil etkileşimine odaklanarak kanun koyucularının uygulamalarının kuramsal bazda rasyonelliğini değerlendirmektedir. Anayasanın her iki iktisadi analiz yaklaşımında da Neoklasik ekonomi teorisinin temel varsayımları kullanılmaktadır (Crain ve Tollison, 1979; Çetin ve Vural, 2009; Majone, 2001).

Anayasanın iktisadi analizi, “vergileme” konusunda devletin yaptığı müdahalelerin rasyonel birey davranışlarında oluşturduğu kısıtlamaları ön plana almaktadır. “Ekonomik Anayasa” ile devletin görev ve yetkilerinin sınırlarıyla beraber kesin ve anlaşılır bir şekilde anayasada gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Aksi takdirde anayasa sonrasında zaman ilerledikçe devletin faaliyet alanını genişleteceği, yozlaşmanın artacağı ve demokrasinin zayıflayacağı belirtilmektedir (Çetin, 2010; Dixit, 1996; Posner, 1998; Spiller, 1996; Uzun, 2009).

2.3. Bıçak Sırtı Dengesi

“Bıçak sırtı dengesi” kavramı, temel olarak Harrod Domar Büyüme Modeli'nde kullanılmaktadır. Bu modelde tasarruflar ile yatırımların farklı güdülerle yapıldığı varsayılmaktadır. Bu nedenle dönem başında planlanan yatırımlar ile planlanan tasarrufların, fiili tasarrufların ve fiili yatırımların eşit olamayabileceği belirtilmektedir. Ekonomik istikrarsızlığın temelinde bu neden vardır. Gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızından daha fazla arttığı (fiili yatırımların planlanan yatırımları aştığı) durumda ekonomide üretim fazlası oluşacaktır. Artan stoklar, girişimcilerin yatırımları kısmalarına sebep olacaktır. Bu durumda talep daha çok azalacak ve dengeden gittikçe daha fazla uzaklaşacaktır. Ayrıca gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızından daha düşük arttığı (planlanan yatırımların fiili yatırımları aştığı) durumda ekonomide üretim eksikliği gerçekleşecektir. Fazla talebin etkisiyle girişimciler yatırımları arttıracaklar ve talep daha fazla artacaktır. Dolayısıyla dengeden gittikçe daha fazla uzaklaşacaktır. Bu istikrarsızlık durumları, “bıçak sırtı dengesi” kavramı ile ifade edilmektedir (Harrod, 1937; Harrod, 1939; Domar, 1947).

3. YÖNTEM

3.1. Metodoloji

Anayasal iktisadın temelinde liberalizm bulunmaktadır. Bu nedenle Neoklasik ekonomi teorisinin temel varsayımları, anayasal iktisat için de geçerlidir. Bireycilik, anayasal iktisadın temel

varsayımlarından birisidir. Bentham, toplumsal faydanın bireylerin faydalarının toplamından oluştuğunu ve bu nedenle de birbirleriyle örtüştüğünü belirtmektedir. Ancak bu düşünce uzun bir süreden beri tartışılmaktadır. Bireyci liberaller, ortak çıkarın gerçekleşemeyeceğini ve bireysel faydanın en önemli faktör olduğunu düşünmektedirler. Bunun en önemli nedeni, toplumun birbirleriyle örtüşmeyen fayda fonksiyonlarına sahip bireylerden oluşmasıdır. Bu nedenlerden dolayı siyasi sistem toplumun bütün bireylerinin fayda maksimizasyonunu sağlayacak şekilde politikalar uygulayamaz. Anayasal iktisat, kolektif karar alınmasında rasyonel ve tutarlı seçimlerde bulunan bireylerin şahsi fayda düzeylerini maksimize ettiklerini varsaymaktadır. Rasyonalite, anayasal iktisadın temel varsayımlarından birisidir. Ancak kamu ekonomisi alanında bireysel faydaların birbirleriyle örtüşmemesinden dolayı toplumsal fayda maksimizasyonunun gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Siyasal partiler açısından oy kazandırıcı politikaların uygulanması esastır. Anayasal iktisadın temel varsayımlarından birisi de siyasi mübadeledir. Buna göre devletten sağlanan hizmetlerin karşılığında bireyler, hizmetlere belli bir seviyede katkıda bulunmaktadır. Bu varsayım, politik süreçte bireylerin daha rasyonel tercihlerde bulunmalarını sağlamaktadır (Viscusi vd., 1996; North ve Weingast 1989; Cooter ve Ulen, 2004; Landes ve Posner, 1975; Uzun, 2009).

Bu çalışmanın temel amacı, iltizam sisteminin tekrarlanan bir oyun teorik model çerçevesinde avantajlı ve dezavantajlı niteliklerinin ortaya konulması ve sistemin sürdürülebilirlik düzeyinin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda mültezim ile devlet arasındaki etkileşim, analiz edilmektedir. Bu etkileşimin en önemli özelliklerinden birisi, sürekliliktir. “Süreklilik”, tekrarlanan bir oyun teorik modelin kurulmasını sağlamaktadır. Oyun, mükemmel tam bilgili dinamik bir tekrarlanan modeldir.

Bu çalışmanın temel amaçları doğrultusunda tarihten dört temel veri elde edilmektedir. Birincisi, iltizam sisteminin uygulandığı dönemde devletin merkezi otoritesinin zayıf olduğuna ilişkindir. Bu veri, mültezimin merkezi otoriteden uzak bölgelerde sebep olacağı haksızlık düzeyinin artmasına neden olmaktadır. İkincisi, mültezimlerin halka yaptıkları haksızlıkların varlığına ilişkindir. Bu veri, iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyini belirleyen en önemli faktördür. Üçüncüsü, iltizam sisteminde dönen gelir düzeyine ilişkindir. Bu veri de iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyini doğrudan etkilemektedir. Dördüncüsü, iltizam sisteminin geçici bir şekilde uygulamaya konulmamasıdır (Yardımcı, Yasa ve Ayvaz, 2022; Pamuk, 2015; Batmaz, 1996; Tabakoğlu, 2009).

3.2. Model ve Analiz

Bu çalışmanın temel amacı, iltizam sisteminin tekrarlanan bir oyun teorik model çerçevesinde vergi politikaları açısından önemini değerlendirmesidir. Modelin temelinde üç temel varsayım bulunmaktadır. Birincisi, devletin yalnızca mültezimden elde edeceği gelir düzeyini belirleyerek müdahale edebilmesine ilişkindir. Bu varsayımın temel amacı, iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyinin değerlendirilmesidir. Elbette devlet müdahalesi, bu stratejinin çok daha fazlasını kapsamaktadır. Ancak yalnızca iltizam sisteminin etkilerinin ortaya konulması amacı ile devletin sadece mültezimden elde edeceği gelir düzeyini belirleyerek müdahale edebildiği varsayılmaktadır. İkincisi, devlet ile mültezim arasındaki etkileşimin sürekli olduğunu ortaya koymaktadır. Üçüncüsü ise merkezi otoritenin zayıf olduğuna ilişkindir.

Oyun başlamadan evvel devlet, belli bir arazi bölgesinin vergilerinin toplanması amacı doğrultusunda bölgeden elde edilebilecek vergi potansiyelini tespit etmektedir (Tax_3). Oyunun ilk periyodunda ise devlet, bu bedelden indirim yaparak mültezime \mathfrak{R} düzeyinde fayda sağlamaktadır. Oyunun ikinci periyodunda ise mültezim, vergi toplama hakkının bedelini ve yapılan indirim düzeyini

kıstas olarak vergi toplama hakkını satın alacak veya satın almayacaktır. Vergi toplama hakkının satın alınmasının mültezime faydası γ ve satın almamanın faydası ψ düzeyindedir.

Mültezim, vergi toplama hakkının satın alınması durumunda iki seçenek arasında tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Birincisi, bölgedeki insanlara haksızlık yapacak ve daha yüksek düzeyde vergi toplayacaktır. İkincisi ise bölgedeki insanlara adaletli davranacaktır. Ancak mültezinin bu iki seçeneğin hangisini tercih edeceğini bilmemektedir. Mültezim, bölgedeki insanlara adaletli davranmasının ve haksızlık yapmamasının C düzeyinde kendisine maliyet oluşturduğuna inanmaktadır. Devlet, yalnızca kendisine iletilen şikâyet düzeyini gözlemleyebilmektedir. Mültezinin bölgedeki insanlara haksızlık yapması durumunda devlete iletilen şikâyet düzeyi yüksek olacaktır. Mültezinin bölgedeki insanlara adaletli davranması durumunda devlete iletilen şikâyet düzeyi düşük olacaktır. Devlete iletilen şikâyet düzeyinin düşük olması durumunda devletin vergi toplama hakkının bedelinde yapacağı indirim düzeyi yüksek olacaktır. Ancak devlete iletilen şikâyet düzeyinin yüksek olması durumunda devlet, vergi toplama hakkının bedelinde q olasılıkla yüksek düzeyde indirim yapacak ($\mathfrak{R} > 0$); $1 - q$ olasılıkla ise yüksek düzeyde indirim yapmayacaktır: ($\mathfrak{R} = 0$)

Mültezinin vergi toplama hakkını satın aldıktan sonra bölgedeki insanlara adaletli davranması, devletin doğru politika uygulama faydasını elde etmesini sağlamaktadır (μ). Ancak vergi toplama hakkının bedelinde indirim yapılması, devlet açısından maliyet kalemi niteliğindedir. Bu maliyet kalemi, doğru politika uygulama maliyetidir. Bu nedenle devletin net fayda düzeyi, doğru politika uygulama faydası ile maliyeti arasındaki farktır: $\mu - \gamma$. Vergi toplama hakkının satın alınması durumunda mültezinin net fayda düzeyi, vergi toplama hakkının satın alınmasından elde edilen fayda düzeyi ile bölgedeki insanlara adaletli davranmanın-haksızlık yapmamanın maliyeti arasındaki fark düzeyidir: $\gamma - c$ veya $\gamma - 0$

Doğru politika uygulama fayda düzeyi ile mültezinin bölgedeki insanlara adaletli davranmasının maliyet düzeyi arasındaki fark, mültezinin vergi toplama hakkını satın almamasının faydasından daha yüksektir: $\mu - c > \psi$

Doğru politika uygulama faydası, vergi toplama hakkının satın alınmasının fayda düzeyinden daha yüksektir: $\mu - \gamma > 0$

Mültezime vergi toplama hakkının satın alınmamasının fayda düzeyinden daha yüksek düzeyde fayda sağlanması (ve bunun için de devletin vergi toplama hakkının bedelinde gerekli düzeyde indirim yapması) ve mültezinin bölgedeki insanlara adaletli davranması-haksızlık yapmaması rasyoneldir. Aksi takdirde vergi toplama hakkının satın alınmaması ve devletin de vergi toplama hakkının bedelinde indirim yapmaması rasyoneldir.

Devletin bu noktadan hareketle mültezime vergi toplama hakkının satın alınmaması durumunda elde edeceği fayda düzeyinden daha yüksek bir düzeyde fayda ($\gamma^* = \gamma$) elde etmesi için gerekli düzeyde vergi toplama hakkının bedelinde indirim yaptığı varsayılın: $\gamma^* > 0$ ve $\gamma^* > \Psi$. Ancak bir sefer bile devlet, mültezinin vergi toplamada adaletli davrandığına ikna olmazsa vergi toplama hakkının bedelinde yüksek düzeyde indirim yapmayacaktır. Mültezinin vergi toplama hakkını satın alması durumunda elde edeceği fayda düzeyi, vergi toplama hakkını satın almaması durumundan daha yüksek düzeyde olduğu sürece devletin teklifini kabul edecektir. Aksi takdirde mültezim dışarıdaki opsiyonunu tercih edecektir.

Oyun mükemmel tam bilgili dinamik bir oyundur. Oyunun dengesi, geriye doğru çıkarsama yöntemiyle tespit edilmektedir. Oyunun son periyodu olan ikinci periyodunda mültezim, Devletin optimal stratejisini ve vergi toplama hakkının bedelini veri olarak hareket etmektedir. Mültezim, vergi toplama hakkının satın alınması durumunda fayda maksimizasyonunu gerçekleştirecek şekilde halka haksızlık yapacaktır veya adaletli davranacaktır.

$\gamma_T = \gamma^*$ ve $\gamma_T \geq \gamma$ mültezim vergi toplama hakkını satın alacaktır fakat haksızlık yapacaktır.

Devletin γ_T^* teklifinde bulunduğu varsayımı altında mültezimin köylüye adaletli davranmasının oyunun bütün sürecinde optimal olması için mültezimin getirisi şu şekilde gerçekleşmek zorundadır:

$$M_T = \frac{\gamma_T^* - c}{1 - \delta} \quad (1)$$

Matematikte zaman maliyetini gösteren iskonto oranının (δ) değeri, $0 \leq \delta \leq 1$ aralığındadır.

Mültezimin q olasılıkla devleti, köylüye adaletli davrandığına ikna etmesi durumunda gelecek bütün periyotlarda da aynı koşullarla karşılaşılacaktır. Ancak $1 - q$ olasılıkla devleti ikna etmezse bundan sonra devlet daima $\gamma^* = 0$ teklifini verecektir. Bu nedenle mültezim bundan sonraki süreçte vergi toplama hakkını satın almayacaktır. Mültezim için devleti ikna etmek amacıyla maliyete katlanarak köylüye adaletli davranmasının optimal olması durumunda elde edeceği getirinin beklenen değerine ilişkin fonksiyon şu şekildedir:

$$\gamma_T^* + \delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi] + \delta^2[q\gamma_T^* + (1-q)\psi] + \dots \quad (2)$$

$$\gamma_T^* + \delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi][1 + \delta + \delta^2 + \dots] \quad (3)$$

$$\gamma_T^* + \frac{\delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi]}{1 - \delta} \quad (4)$$

Şayet şu eşitlik sağlanabiliyorsa mültezim açısından köylüye adaletli davranması optimal duruma gelecektir:

$$\frac{\gamma_T^* - c}{1 - \delta} > \gamma_T^* + \frac{\delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi]}{1 - \delta} \quad (5)$$

$$\frac{\gamma_T^* - c}{1 - \delta} > \frac{\gamma_T^*(1 - \delta) + \delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi]}{1 - \delta} \quad (6)$$

$$\gamma_T^* - c > \gamma_T^*(1 - \delta) + \delta[q\gamma_T^* + (1-q)\psi] \quad (7)$$

$$\gamma_T^* - c > \gamma_T^* - \delta\gamma_T^* + \delta q\gamma_T^* + \delta(1-q)\psi \quad (8)$$

$$-c > -\delta\gamma_T^* + \delta q\gamma_T^* + \delta(1-q)\psi \quad (9)$$

$$(1-q)\delta\gamma_T^* > \delta(1-q)\psi + c \quad (10)$$

$$\gamma_T^* > \frac{c}{(1-q)\delta} + \psi \quad (11)$$

Devlet iki durum arasında tercih yapacaktır:

1. Mültezime ($\gamma = \gamma_T^*$) teklifinde bulunmak ve mültezinin adaletli davrandığına ikna olmaması durumunda-dolayısıyla da elde etmek istediği fayda düzeyini elde etmediğini düşündüğü anda-vergi toplama hakkının bedelinde yüksek düzeyde indirim yapmamaktır. Bu durumda devlet, her periyotta $\mu - \gamma_T^*$ fayda düzeyini elde etmektedir.

2. ($\gamma = 0$) teklifinde bulunmaktır. Bu durumda mültezim vergi toplama hakkını satın almayacaktır. Ayrıca devlet her periyotta sıfır fayda elde edecektir. Devletin mültezime göstereceği optimal tepki fonksiyonu şu şekildedir:

$$\mu - \gamma_T^* > 0 \quad (12)$$

$$\mu \geq \gamma_T^* \quad (13)$$

$$\mu \geq \gamma_T^* > \frac{c}{(1-q)\delta} + \psi \quad (14)$$

Devletin fayda düzeyini, devletin borç düzeyi ile topladığı vergi tahsilatı belirlemektedir.

$$u_{Devlet} = \varphi Debt + \lambda Tax + \kappa Injust \quad (15)$$

Debt: Devletin borç düzeyi

Tax: Devletin toplayacağı vergi hasılatı (Bölgedeki vergiyi toplama hakkının satış bedeli)

Injust: Mültezinin verginin toplanacağı bölgedeki insanlara uygulayacağı haksızlık düzeyi

φ , λ ve κ : Parametre ($\varphi < 0$, $\lambda > 0$ ve $\kappa < 0$) ve $\left(\kappa > \frac{\lambda}{\varphi} \right)$

Eşitlik (15)'te devletin fayda fonksiyonunu etkileyen farklı değişkenler vardır. Ancak sadece belirtilen değişkenler analize katılacaktır. Öteki değişkenlerin sabit oldukları varsayılmaktadır.

Devletin toplayacağı vergi hasılatı, iki değişkene bağlıdır. Birincisi, verginin toplanacağı bölgeden elde edilebilecek vergi potansiyelidir. İkincisi, vergi potansiyelinden yapılacak indirim düzeyidir. Dolayısıyla:

$$Tax = Tax_{\exists} - Dis \quad (16)$$

Tax_∃: Bölgeden elde edilebilecek vergi potansiyeli

Dis: Vergi potansiyelinden yapılacak indirim düzeyi

Devletin fayda düzeyi:

$$u_{Devlet} = \varphi Debt + \lambda (Tax_{\exists} - Dis) \quad (17)$$

Bölgedeki vergiyi toplama hakkının satış bedeli ile mültezinin verginin toplanacağı bölgedeki insanlara uygulayacağı haksızlık düzeyi arasında doğru orantı bulunmaktadır.

$$Injust = \wp Tax - (-c) = \wp Tax + c \quad (18)$$

\wp : Parametre ($\wp > 0$)

Dolayısıyla:

$$Tax = \frac{Injust - c}{\wp} \quad (19)$$

Dolayısıyla:

$$u_{Devlet} = \wp Debt + \lambda \frac{Injust - c}{\wp} + \kappa Injust \quad (20)$$

Ve:

$$u_{Devlet} = \wp Debt + \lambda (Tax_{\exists} - Dis) + \kappa Injust \quad (21)$$

Eşitlik (20) ve (21), modelin bıçak sırtı dengesini göstermektedir. Tekrarlanan oyun teorik modelin bulguları iltizam sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve bölgedeki halka adaletli davranılması amaçları doğrultusunda vergi toplama hakkının bedelinde indirimle gidilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bir taraftanda devlet mali sorunlara çözüm bulmak amaçındadır. Bu nokta bıçak sırtı dengesi şeklindedir. Devletin bıçak sırtı dengesizliğinde kalmasının temel nedeni iltizam sisteminin sürdürülemez nitelikte olmasıdır. Ayrıca zaman geçtikçe problem derinleşecektir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İltizam sisteminin sürdürülebilirliği devletin iki seçenek arasındaki bıçak sırtı dengesinde kalması sonucunu doğurur. Bir taraftan merkezi otoritesi zayıflayan devlet artan borçları finanse edebilmek amacı ile kamu gelirlerinin toplanması problemini çözmek zorundadır. Diğer taraftan bazı mültezimler halka haksız tutum ve davranışlarda bulunmaktadır. Kamu gelirlerinin toplanamaması ülkenin mali sistemini olumsuz yönde etkilemektedir. Oyun teorik bulgular, devletin mültezimlerin haksız tutum ve davranışlarını engellemeye çalıştığı varsayımı altında iltizam sisteminin sürdürülebilirlik düzeyinin devletin vergi toplama hakkının bedelinde yapacağı indirim düzeyine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum ülkenin bıçak sırtı dengesizliğine girmesine yol açtığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin iltizam sistemini uygulamasındaki temel amacı; en az harcama ile en fazla vergi gelirin sağlanmasıdır. Merkezi vergi tahsilatı ile iltizam yöntemi birlikte kullanılmıştır. Devletin nakit ihtiyacının arttığı dönemlerde iltizamın sınırları genişletilmiştir. Devlet yönetimi iltizam sisteminin etkinliğini azaltarak tamamen ortadan kaldırmak için gerekli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Fakat bu gayretlerden olumlu sonuç alınamamıştır. İmparatorluk yıkılana kadar iltizam, vazgeçilmez bir vergi toplama yöntemi olarak kullanılmıştır. Merkezden uzak bölgelerde mültezimlerin fazla kar elde etme yönündeki tavırları, yönetimi her zaman zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti için mali disiplinin sağlandığı dönemlerde iltizam sisteminin mali krizlerdeki olumlu katkısı yadsınmaz.

Anayasal İktisat ve Kamu Tercihi yaklaşımları devletin faaliyet alanlarının anayasada sınırlandırılması gerekliliğine işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nde vergi tahsilatında iltizam sistemi uygulanmıştır. Ancak özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde mali sorunlarında etkisi ile birlikte bir bıçak sırtı dengesinde kalınmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin muazzam medeniyeti

Yardımcı, M. E., Gümüş, Ü. & Yasa, B. N. (2023). İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 727-741.

sayesinde hiç bir zaman adaletten taviz verilmemiştir. Osmanlı medeniyetinin araştırılması günümüz ekonomik sorunlarına da çözüm üretecektir.

Etik Beyan

“İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinden Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırma makalesinin taslağının oluşturulmasından son haline gelene kadar yazarların tamamı bilgi ve donanımlarıyla tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini değerlendirerek onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması, *Türkler*, 9, 899-908.
- Aktan, C. (1991). Osmanlı İltizam Sistemi, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 71, 17-79.
- Aktan, C. ve Bahçe, A. B. (2007). Kamu Tercihi Perspektifinden Oyun Teorisi, D. Dileyici (Ed.), *Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi* içinde (ss. 153-176), Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aktan, C. ve Bahçe, A. B. (2015). Kamu Tercihi ve Oyun Teorisi Perspektiflerinden Alturizmin (Hayırseverliğin/ Yardımseverliğin) Eleştirisi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 25-56.
- Aydın, H. V. (2001). Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 12, 65-104.
- Bal, O. (2014). İslam İktisadınının Kilometre Taşlarından Ebu Yusuf'un İktisadi Düşüncesi, *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 1(2), 1-41.
- Barış, S. ve Özel, U. (2018). Osmanlı Ekonomi ve Finans Sisteminde Banker Bir Aile: Camondolar. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 107-144.
- Barkan, Ö. L. (1979). Tımar, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 12(1), 286-333.
- Batmaz, E. (1996). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 39-50.
- Becker, C. H. (2009). Steuerpacht und Lehnswesen. Eine Historische Studie über die Entstehung des İslamischen Lehnswesens, *Der İslam*, 5(1), 81-92.
- Beşirli, M. (2004). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Sivas Eyaleti'nin İdari ve Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 22, 51-70.
- Cooter, R. ve T. Ulen. (2004). *Law and Economics*, Boston: Addison Wesley Longman.
- Coşgel M. M. ve Miceli T. J. (2007). Tax Collection in History, *Economics Working Papers*, 48, 1-31.

- Yardımcı, M. E., Gümüş, Ü. & Yasa, B. N. (2023). İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 727-741.
- Crain, W. M. ve R. D. Tollison. (1979). Constitutional Change in an Interest-Group Perspective, *Journal of Legal Studies*, 8(1), 165-175.
- Çalışkan, A., Eryılmaz, Ü. ve Oğlakçı, M. (2021). 19.Yy. Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü: Baltazzi Ailesi Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 969-991.
- Çetin, T. (2010). Anayasanın Ekonomik Analizi: Bir Oyun Teorisi Yaklaşımı, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 101-122.
- Çetin, T. ve Vural, T. (2009). Anayasanın ve Anayasa Yapmanın Ekonomik Analizi, *II. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı*, İzmir, 69-80.
- Darling, L. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden: K. J. Brill.
- Demir, A. (1999). Osmanlı'da Mukataa ve İltizam Usulüyle İlgili Birkaç Belge, *Hak-İş Dergisi*, 51, 65-67.
- Dixit, A. (1996). *The Making of Economic Policy: A Transaction-Cost Perspective*, Cambridge: MIT Press.
- Doğan, H. ve Demir A. (2021). Ayntab (Antep) Sancağı'nda Malikâne Sisteminin İşleyişi: Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Örneği (1711-1730), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 233-256.
- Domar, E. D. (1947). Expansion and Employment. *The American Economic Review*, 37(1), 34-55.
- Fisahn, A. (2016). *Die Staat des Kadmos*, Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- Fleet, K. (2003). Tax-Farming in the Early Ottoman State. *The Medieval History Journal*, 6(2), 249-258.
- Genç, M. (2000). İltizam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 154-158.
- Genschel, P. ve Zangl, B. (2008). Metamorphosen des Staatesvom Herrschaftsmonopolisten zum Herrschaftsmanager, *Leviathan: Baden-Baden*, 36(3), 430-454.
- Gölen, Z. (2009). 1857-59 Bosna Hersek İsyânı. *Belleten*, 73(267), 465-522.
- Greif, A. (2002). Economic History and Game Theory, *Handbook of Game Theory*, 3, 1988-2024.
- Gümüş, Ü. (2019). *Miras Kavgalarının Hukukun Ekonomik Analizi Çerçevesinden Oyun Teorik Modellerle Modellenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Harrod, F. R. (1939). An Essay In Dynamic Theory. *The Economic Journal*, 49(193), 14-33.
- Harrod, R. F. (1937). Mr. Keynes and Traditional Theory. *The Econometric Society*, 5(1), 74-86.
- Herzog, C. (2012). *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak, Die Provinz Bagdad 1817-1917*, Bamberg: University of Bamberg Press.
- Karta, N. (2014). Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 21-50.
- Kaya, P. H. (2021). Âdem-i Merkeziyetçilik-Merkeziyetçilik Tartışmaları Bağlamında Osmanlı Devleti ve Fransa'da Savaşlar, Mali Baskılar, Kurumsal Değişim, *Sosyoekonomi*, 29(50), 433-463.

- Yardımcı, M. E., Gümüş, Ü. & Yasa, B. N. (2023). İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 727-741.
- Krimsti, F. (2014). *Die Unruhen von 1850 in Aleppo Gewalt im Urbanen Raum*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Lotz, W. (1935). Studien über Steuerverpachtung, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 4, 1-33.
- Majone, G. (2001). Non-majoritarian Institutions and the Limits of Democratic Governance: A Political Transaction-Cost Approach, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 157(1), 57-78.
- Matuz, J. E. (1991). Contributions to the Ottoman Institution of the İltizam, *Osmanlı Araştırmaları*, 11, 237- 249.
- Nakiboğlu, A. (2019). İstanbul Vilayetinin 1333 (1917) Yılı Bütçesi, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 9, 39-106.
- Nienhaus, V. (1999). Kultur und Wirtschaftsstil – Erklärungsansätze für die Systemdynamik und Systemeffizienz in Entwicklungsländern?, D. Cassel (Ed.), *Perspektiven der Systemforschung* içinde (ss. 89-113), Berlin: Duncker & Humblot.
- North, D. C. ve Weingast, B. R. (1989). Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutional Governing Public Choice in Seventeenth-Century England, *Journal of Economic History*, 49(4), 803-832.
- Özbay, R. D. (2009). 17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658), *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2108- 2125.
- Özyüksel, M. (1985). İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde Gelir, Gider ve Servet Vergileri, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 51-68.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Posner, R. (1998). *Economic Analysis of Law*, New York: Aspen Law and Business.
- Salzman, A. (1993). An Ancient Régime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire, *Politics and Society*, 21(4), 393-423.
- Suçeska, A. (1959). Die Malikane, Lebenslängliche Pacht der Staatsgüter im Osmanischen Reich, *Orientalni Institut u Sarajevu*, 8, 111-142.
- Spiller, P. (1996). Institutions and Commitment, *Industrial and Corporate Change*, 5(2), 421-452.
- Tabakoğlu, A. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uzun, T. (2009). Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 223-246.
- Üstündağ, Ö. N. (2018). Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Current Research in Social Sciences*, 4(1) , 29-38.
- Veinstein, G. (2010). Çiftlik Tartışması Üzerine, Ç. Keyder ve F. Tabak (Ed), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* içinde (ss. 35-56), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Viscusi, W. K., J. M. Vernon ve J. E. Harrington. (1996). *Economics of Regulation and Antitrust*, Cambridge: MIT Press.
- Weber, M. (1922). *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen: Verlag von J. B. Mohr.

Yardımcı, M. E., Gümüş, Ü. & Yasa, B. N. (2023). İltizam Sisteminin Sürdürülebilirlik Düzeyinin Tekrarlanan Bir Oyun Teorik Model Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 727-741.

Yardımcı, M. E. Yasa, B. D. ve Ayvaz, E. (2022). Tax Farming Revenues and Accounting in Ottoman Finance: The Case of Kocaeli (1846–1847), *Sage Open*, 12(2), 1-15.

Yörük, D. (2019). XVI Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Lârende Kazası Örneği, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 217-238.

Extended Abstract

The Evaluation of the Sustainability Level of the Tax Farming System in the Framework a Repeated Game Theoretical Model

The equilibrium of the government budget is determined by the difference between public expenditures and public revenues. A budget surplus depends on increasing public revenues and reducing public expenditures. Taxes constitute the most important source of public revenues. From this point of view, it is understood that how important, tax policies are for the public economy. Two important points should be taken into consideration meticulously when collecting taxes. First the collection of taxes should not negatively affect the production process. Secondly, the level of taxes collected must be suitable for government budget. These two critical points point to the importance of the current tax system. This system should facilitate the payment of taxes that need to be collected at an optimal level. Determining the tax rate at an optimal level has critical importance in this regard. The importance of this study appears at this point. One of the main aims of this study is to examine the impact of sustainability of the tax collection method on macro-economic stability. On the basis of this study, the sustainability of the tax farming system is examined. The unsustainable nature of the tax farming system causes problems in collecting taxes over time in economies where this system is implemented.

One of the most important characteristics of this study is that it is based on an interdisciplinary field. It is located at the intersection of the disciplines of history, development economy, public economy and mathematic (game theory). Game theory provides a theoretical framework for the history of economics that can be applied to strategic, economic, political and social analysis. One of the most important contributions that game theory can offer to the history of economics is that it will provide an analysis in accordance with the concepts of long-term analysis adopted by history, or continuity in a different expression. The findings obtained by game theory analysis make this method a promising theory for historical analysis, as it can analyze strategic situations in a way that is sensitive to their historical dimensions and reveals their importance. Economic history studies using game theory will benefit from the development of knowledge about issues central to the economy, such as the nature and origin of institutions, strategic determinants of industrial structures and commercial expansion, property rights, the economic effects of political institutions, labour relations and the functioning of capital markets. This situation will contribute to the long and efficient cooperation between economy and economic history. There is a repeated game theoretical model on the basis of this study. It is vital that the analysis method and model structures are suitable for the aims of study. The main reason why game theory is preferred as the analysis method is that the optimal strategies of the players directly affect the sustainability of the tax collection method. A repeated game theoretical model is preferred due to the reasons that stable processes and interaction between the players are continuous.

The findings show that a state whose central authority is weakened due to the unsustainable nature of the tax farming system will find itself in a knife-edge equilibrium between two options. The first of these options is to reduce taxes in order to eliminate injustices in tax collection. The second is the aim of obtaining sufficient public revenue. The assumptions of the model are highly effective in obtaining the findings. The basic assumptions of the game theoretical model on which this study is based are that players have perfect complete information and act rationally. In concrete life people do not have complete information. The uncertainty of the future is the most important obstacle to full knowledge. Additionally, people's behaviours are not completely rational. People's emotions also affect their behaviours. For this reason, even if planning is done in the light of rational strategies deviations will occur in practice. How will the invalidity of these assumptions be affected in the specific model? First of all, it should be noted that the mission and vision of game theory is basically to determine only rational - optimal strategies. Players are ultimately free to act with whatever strategies they wish. Game theory which focuses on determining optimal strategies in the equilibrium path, has a generally explanatory identity. Game theory analysis, based on the rational assumption, does not make statements that people only act rationally. Game theory analysis only indicates the structure-process that rational strategies shape and then retreats into its own place.

Devletçi Yapılanmada Depremle Başa Çıkma Politikaları (1923-1940)

Atiye EMİROĞLU*

Öz

Araştırma konusunu, 1923-1940 yılları arası Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de yaşanan depremler oluşturmaktadır. Depremler ve depremlere karşı alınan önlemler Atatürk İlke ve İnkılaplarından Devletçilik İlkesi kapsamında irdelenecektir. 20. yüzyılın başlarında büyük depremlerin yıkıcılığı güçlü, halkın acısı büyük olmuştur. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerini atlatmış; var olma mücadelesi veren bir milletin yaşadığı depremler ve bu depremlere karşı yeni kurulmakta olan bir devletin politikaları, depremedelerin acılarını paylaşmak ve gereken maddi yardımları yaparak halkını kalkındırmaya çalışmak şeklinde olmuştur. Dönemin en önemli ekonomik kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bu bağlamda depremedelerin ekonomik gücünü yeniden toplayabilmeleri adına ücretsiz tohum ve gübre verilmiştir. Hayvanlarını kaybeden köylüye yardım eli uzatılarak hayvancılık desteklenmiştir. Devlet ormanlarından ücretsiz kereste verilerek halkın kendi evlerini yapmaları desteklenmiş ve barınmaya çözüm üretilmiştir. Nitekim bu dönemde depremlerden önce deprem politikaları oluşturmaktan ziyade depremden sonra müdahaleler ön planda olmuştur. Deprem talimatnamesi ilk defa 1940 yılında hazırlanmıştır. 1940’tan günümüze talimatname üzerinde farklı aralıklarda değişiklikler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Cumhuriyet, Deprem, Hilal-i Ahmer.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Earthquake Coping Policies in Statist Structure (1923-1940)

Abstract

The subject of research is the earthquakes experienced in Turkey in the Early Republican Period between 1923-1940. Earthquakes and the measures taken against earthquakes will be examined within the scope of the Principle of Statism from Atatürk’s Principles and Revolutions. It survived the World War I and the National Struggle periods; The earthquakes experienced by a nation struggling for existence and the policies of a newly established state against these earthquakes have been to share the suffering of the earthquake victims and to try to develop their people by providing the necessary financial aid. In this context, free seeds and fertilizers were given to earthquake victims so that they could regain their economic strength. Animal husbandry was supported by extending a helping hand to the villagers who lost their animals. By giving free timber from the state forests, the people were supported to build their own houses and a solution was produced for housing. Earthquake guidelines were first prepared in 1940. Since 1940, changes have been made on the instruction at different intervals.

Key Words: Statism, Republic, Earthquake, Hilal-i Ahmer.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Bölümü, atiyemiroglu@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-0588-0065.

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, varlığını ve gücünü halktan almaktadır. Tarih irdelendiğinde Milli Mücadele'yi omuz omuza kazanan halkın hiçbir devletin egemenliği altına girmek istemediği görülecektir. Devletin gücünü, toplum adına ve toplum yararına kullanma zorunluluğu bulunmaktadır. Tarihte kurulan Türk devletlerinde halk, devletten korunma, iaşe, güven talep etmiştir. Halkını koruyamayan devletler er ya da geç yıkılmaya mahkûm olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu kadrosu tarihini çok iyi biliyor ve halkını iyi tanıyordu. Yeni devletin temelleri atılırken tarihi, toplumsal bilgi birikimiyle hareket edilmiştir. Gelişmiş dünyayı da çok yakından tanıyan kadro, halkın refahı, gelişimi ve ilerlemesi adına dönemin en devrimci adımlarını atmışlardır. İlerleme ve gelişme; refah, huzur, güven, sağlık, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak demektir. Devlet, güçlü temele güçlü binalar inşa etmek istemiştir (Eroğlu, 1985: 357-372).

Türkiye'nin deprem kuşağında yer aldığı bilinen bir gerçektir. Tarih, bu coğrafyada yaşanan depremleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Yeni rejim kurulduktan sonra büyük ya da küçük çaplı birçok depremlerle karşılaşılmıştır. Araştırma konusunu oluşturan erken Cumhuriyet dönemi depremlerine bakıldığında özellikle dört deprem dikkati çekmektedir. Bunlar kronolojik olarak 1924 Erzurum, 1928 İzmir, 1929 Suşehri ve 1939 Erzincan depremleri olup en çok can ve mal kaybı Erzincan'da meydana gelmiştir. Devletin depremlere karşı aldığı önlemler, yeni rejim politikaları etrafında şekillenmiştir. Halkın refahı adına her türlü kamusal ve toplumsal alana müdahaleyi mecburi gören Devlet, afet bölgelerine gitmeyi, depremzedelere yardım ulaştırmayı ve ilerleyen süreçlerde deprem bölgelerinde yaşayan halkın yaralarını sarmayı ilke edinmiştir. Depremden sonra depremzedelerin açar vergisini ödeme zorunluluğunun kaldırılması, köylüye ücretsiz tohum ve gübre dağıtılması, evsiz kalan halka ev yapması için ücretsiz kereste verilmesi, yol yapımlarına hız verilmesi gibi uygulamalar devletin deprem politikaları arasında yerini almıştır. Nitekim 1920 yılında Meclis'te depremde, harpten ya da göçten kaynaklı yıkılan evler için milli servet olan ormanlardan kereste yardımı yapılması adına takirler sunulmuştur. Henüz ortada yeni kurulmakta olan bir devlet vardır. Devlet, milli servet olan varlıklarını halk adına kullanma ve evsiz kalanlar adına elinde mevcut varlıklarını kullanarak özümmler üretme eğiliminde olmuştur (TBMMZC, D: 1, C: 1, İçtima Sene: 1, 18. İçtima 19.05.1336: 353) Devlet adına ormanlardan kereste üretimi ve satışının yapılması söz konusudur. Ancak evleri yıkılan ve evsiz kalan halktan ücret talep edilmemesi adına düzenlemeler yapılmış ve ihtiyaç sahiplerinden rüsum alınmaması Heyeti Vekile tarafından kanuna bağlanmıştır (TBMMZC, D: 1, C: 10, İçtima Sene: 2, On beşinci İçtima 17.05.1337: 315; TBMMZC, D: 1, C: 1, İçtima Sene: 3, 149. İçtima, 02.12.1338: 157). Ayrıca depremlerden sonra oluşacak asayişsizliğin önlenilmesi adına İdareyi Örfiye'nin bir an önce ilan edilmesi depremden sonra halkın oluşabilecek herhangi bir asayişsizliğe karşı korunması adına elzem görülmüştür (TBMMZC, D: 2, C: 2, İçtima Senesi:1, 30. İçtima, 02.10.1339: 443).

Osmanlı Devleti'nde oluşumu tamamlanan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de çalışmaları devam eden yardım kurumlarından Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yeni rejimin deprem zamanlarında halka yardım göndermek için etkin bir şekilde görevlendirdiği kurum olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde cemiyet, gerek savaşlar da gerekse salgın hastalıklar dönemlerinde halka yardım etmek bakımından önemli çalışmalar yapmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin temeli, Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyye'ye Muavenet Cemiyeti'ne dayanmaktadır (Özaydın, 1987: 30-50). "1864 Cenevre Mukavelesi" gereğince Hilal-i Ahmer cemiyetine, Salib-i Ahmer cemiyetine tanınan statü verilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK, 1/3, H-23.04.1294). Yardım toplama ve topladığı yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırma yetkisini de elinde bulunduran (BOA, HR.SYS, 1234/66, M-24.01.1878; HR.TH, 24/10, M-17.07.1877) cemiyet, deprem bölgelerine seyyar sağlık ekibi, ilaç, çadır ve iaşe ulaştırma bakımından da yetki sahibi olmuştur (BOA, DH.MTV, 16/9, H-27.08.1330). Yetki ve sorumluluklarını devam

ettiren cemiyetin ismi, 1923 yılında “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, 1935 yılında “Türkiye Kızılay Cemiyeti” ve 1947’de “Türkiye Kızılay Derneği” adını almıştır (Kızılay Tarih, 2023). Araştırma çerçevesinde cemiyetin depremlerde Devlet kurumlarıyla depremzedeler arasında köprü olma özelliğine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim depremzedelere verilmek üzere yapılan yardımların çoğu Kızılay aracılığıyla gerçekteştirilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 28/19/4, M-04.04.1928). Erken Cumhuriyet dönemi depremlere karşı alınan tedbirlerin devlet politikaları çerçevesinde incelendiği bu çalışmayla depremi tarihsel süreç içerisinde irdelemek günümüz deprem politikalarının temelinde de ışık tutacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de yaşanan depremlere karşı alınan önlem ve tedbirlerin Devlet politikaları bağlamında incelemektir. Böylelikle Cumhuriyet dönemi deprem politikaları irdelenerek günümüz deprem politikalarına ışık tutmak amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Erken Cumhuriyet dönemi depremler ve depremlerden sonra alınan önlemler, Devletçilik İlkesi bağlamında nitel araştırma tasarımı şeklinde yapılandırılmıştır. Bu çerçevede veri toplama tekniği olarak doküman incelemesine başvurulmuştur. Araştırmada kullanılan kaynaklar, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Devlet Arşivleri Başbakanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri taranarak ve konuyla ilgili belgeler transkript edilerek metin içerisinde kullanılmıştır. Ayrıca TBMM Arşiv belgeleri, Millet Kütüphanesi dokümanları, dönemin süreli yayınlarına ve araştırma ve tetkik eserlere çalışmada yer verilmiştir. 1923-1938 arası dönemin ele alındığı çalışmada, taranan arşiv belgeleri bu aralıktaki yayımlanan belgelere dayalı olsa da tarihi olayların birbirinin neden ve sonucu olması nedeniyle araştırmada kesin tarihi sınırlar çizmek mümkün olmamıştır.

3. BULGULAR

3.1. Cumhuriyet Dönemi Depremler

Bu başlık altında, Türkiye’de 1923-1938 yılları arası yaşanan depremler ele alınmıştır. Konu, depremlerin yıkıcılık özelliğine göre iki alt başlık altında incelenmiştir.

a) Yıkıcılık özelliği yüksek olan (şiddetli) depremler:

1924 Erzurum Depremi: Atatürk’ün hayatta olduğu bir dönemde meydana gelen ve Cumhuriyet tarihinin ilk ve en büyük depremi sayılan 1924 Erzurum depreminin büyüklüğu 6.8’dir. Ağır hasarlı bina sayısı 4,300 ve yaşanan can kaybı 310’dur (Tunç, 2017: 1-3). Deprem karşısında atılan ilk adımlardan biri “*Erzurum Depremi Felaketzedelerine Yardım Komisyonu*”nun kurulması olmuştur. Komisyon, depremzedelere ait tahılın korunması ve saklanması hususunda da yetkilendirilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 11/50/11, M-04.10.1924). Trabzon’da toplanan keresteler, komisyon aracılığıyla depremzedelere verilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 2/9/16, M-07.10.1924). Depremden sonra depremzedelere mesken ve binalar inşa etmeleri amacıyla yirmi bin lira ve acil ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyla beş bin lira verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-1, 10/37/9, M-03.08.1924). Daha sonra alınan kararla Erzurumlu depremzedeler için “harp felaketzedeleri tahsisatından” 50 bin lira daha verilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 11/46/2, M-02.10.1924).

Atatürk, Erzurum depreminden sonra bölgeye gelerek Hükümet’in yardımlarının resmi olmaktan ziyade insani olarak Erzurum halkının yaralarını sarmak için çalıştığını ve tüm ülkenin manevi ilgisinin yanında maddi yardımda da bulunacağını belirterek herkesi yardıma çağırılmıştır. Ayrıca ülkenin doğusu ve batısı arasındaki bağlantının sağlanabilmesi adına demiryollarının

Erzurum'a kadar uzatılacağının müjdesini vermiştir. Depremın yaraları kış gelmeden sarılmış ve halk kerestelerden yaptıkları evlerine yerleşmiştir (Ortak, 2002: 190-203; Aydın ve Ergün, 2018: 145-168).

1928 İzmir Depremi: 31 Mart 1928 tarihinde İzmir'de yaşanan deprem ülkeyi büyük bir matem havasına boğmuştur. Deprem büyüklüğü 6.2'dir. 2,100 bina ağır hasarlıdır ve depremden sonra 50 kişi hayatını kaybetmiştir (Tunç, 2017: 1-3). Arşiv belgelerinde "kara haberi gelen zelzele" olarak tanımlanmıştır. "Güzel İzmir'in yeni felaketi memleketin her köşesinde derin bir tesir ve alaka ile karşılıandı." denilerek İzmir depreminden sonra halkın birlikte hareket ederek İzmir halkının yaralarını sarmaya çalıştıkları anlatılmıştır. Deprem sonrası alınacak olan tedbirlerin acele ve hızlı olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Maarif Vekâleti'nden gelen yazıya göre; her mektepte talebelere deprem hakkında eğitim verilecektir. Ayrıca talebelere, depremin İzmir halkı üzerindeki tesirleri anlatılarak milli irade ruhu oluşturulacaktır. Fikirlerin mekteplerde öğretilmesi adına "tesanüt" merkez teşkilatları oluşturularak kutlu ve "mahruk" bir tesirle gençlerin yardımları ve depremde çalışmaları sağlanacaktır. Toplanan yardımlar ise Hilal-i Ahmer'e gönderilecektir (BCA, 99-482-1, 180-9-0-0, M-07.04.1928).

1929 Suşehri Depremi: 18 Mayıs 1929 yılında Sivas'ın Suşehri'nde meydana gelen depremde şehir önemli ölçüde hasar görmüştür. Can kaybı şehrin büyük çoğunluğunun yaz mevsiminde yaylaya göçmeleri nedeniyle az olmuştur (BCA, 3010-0-0, 12/73/7, 22.06.1929). Depremın büyüklüğü 6.1'dir. Ağır hasarlı bina sayısı, 1,357 ve 64 can kaybı vardır. (Tunç, 2017: 1-3). Dönemin Valisi Ziya Bey, bölgeye gelerek acil ihtiyaçları tespit etmiştir. Tespit edilen ihtiyaçlar karşılığında Hilal-i Ahmer, acilen iki bin lira para ve ardından ilaç, tıbbi malzemeler ve çadır yardımlarında bulunmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 20.05.1929: 1-3).

Arşiv belgelerine göre Suşehri ve Koyulhisar kazaları ve köylerinde yıkılan 1874 hanenin tamamen inşa edildiği ve evleri inşa edilen halkın çadırları yeniden Hilal-i Ahmer cemiyetine iade ettikleri anlaşılmaktadır. Dâhiliye ve Sıhhat Vekâletleri deprem bölgesinde etkin bir şekilde bulunarak halkın takdirini kazanmışlardır (BCA, 30-10-00, 119/837/13, 04.09.1929). Devlet, hususi ve resmi bütün olanaklarını seferber ederek tedbirler almış, afete uğrayanların yaralarını sarmış ve kış ayı gelmeden yıkılan binaların neredeyse tamamını inşa etmiştir (TBMMZC, D: 3, C: 43, İçtima: 3, 13. İnikad, 09.11.1929: 15).

1939 Erzincan Depremi (1): Arşiv belgelerindeki resmi yazışmalara göre 08.12.1939 yılında Erzincan'da yer sarsıntısı meydana gelmiştir. Sarsıntıda şehir önemli derecede hasar görmüştür. Hasar gören ancak yıkılmayan binalar yıktırılmış, halkın ve hayvanların barınabilmesi adına mevcut enkazdan faydalanarak zeminlik ve baraka yapılması tavsiye edilmiştir. Kızılay merkezinden çadırlar gönderilmiştir. Ülke çapında yapılan yardımlar, Kızılay tarafından toplanacak heyetler aracılığıyla felaketzedelere ulaştırılması sağlanmıştır. Toplanan paralarla şeker, gaz, çay, sabun gibi eşyalar ilk tedarik edilenler arasında olmuştur. Hava soğuk olduğu için acil olarak dışarıda kalan halkın ve hayvanların barınması adına yakın köylere nakillerin sağlanması, zeminlik ve barakanın yapılması seçenekleri düşünölmüştür. Ancak halkı başka yerlere nakletmek yerine zeminlik, baraka yapılması ve halka kereste vererek kendi evlerini yapmalarını desteklemek en iyi yol olarak görölmüştür. Çünkü civar köylerdeki halk, ancak kendilerini ve hayvanlarını geçindirebilecek kadar iaşeye sahiptir. Erzincan Valiliği'nin raporuna göre yıkılan evler yerine ev yapılmasının iki yolu vardır. Bunlardan biri evlerin hükümet ya da Kızılay tarafından yapılması; diğerisi ise halka nakdi ve kereste yardımı yaparak evlerini yapma işinin onlara verilmesidir. En iyi yol olarak da ikinci yolun tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hasar gören binaların sakinlerine mesken kurmaları için hasarları oranında nakdi ve halkın kendi evlerini yapmaları adına kereste yardımında bulunmuştur. Ayrıca tarlaları hasar gören halk için demir yoluyla ulaştırılmak üzere tahıl ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırılmıştır. Bölgede meydana gelen zararlar ve deprem sonrası yapılması gereken yardımlar Başvekâlet yüksek makamına,

Ziraat, Maarif ve İktisat Vekâletlerine yazılmış, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletiyle Kızılay Cemiyeti genel merkez başkanlığına bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 118/827/33, 08.12.1939; BCA, 30-10-0-0, 178/234/5, 28.12.1939; BCA, 30-1-0-0, 40/237/12, 10.10.1924; Cumhuriyet, 28 Aralık 1939: 1).

1939 Erzincan Depremi (2): Erzincan’da yaklaşık 21 gün sonra büyük bir deprem daha meydana gelmiştir. Depremden sonra “*Milli yas*” ilan edilmiştir. 27 Aralık 1939 tarihinde Erzincan depremi olarak bilinen Erzincan’dan Amasya’ya kadar geniş bir bölgeyi içine alan depremde binlerce kişi ölmüştür (İkdam, 01.01.1940: 1-5). Milli yardım komitesi oluşturularak tüm halk depremezdelere yardım etmeleri hususunda birlik ve beraberliğe davet edilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/843/5, 28.12.1939). Alınan ilk önlemlerin arasında bölgeye jandarma göndermek, tıbbi malzeme götürmek, bölgeye yiyecek ve içecek taşımak, kıyafet yardımı yapmak yer almaktadır. Yaralılar için sıhhi imdat heyeti oluşturulmuştur. Ayrıca evsiz kalanların acil çadır ihtiyaçlarını karşılamak gerekmiştir. Ağır yaralı olmayanlar buldukları yerde tedavi edilirken ağır yaralı olanlar Kop Dağı kapalı olduğu için Trabzon’a sevk edilmiştir. Aralık ayında meydana gelen depreme müdahaleyi güçleştiren şey, iklim şartlarının olumsuz etkisi olmuştur (Haçın, 2014: 37-70). Bu nedenle Kop Dağı’ndan müdahale yapılamayarak Gümüşhane üzerinden yardımların aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır (BCA, 30-1-0-0, 77/482/4, 28.12.1939). Devlet demir yolları vasıtasıyla Erzincan Valisinden alınan bilgilere göre şehirde yıkılmayan bina kalmamıştır. Depremde nüfusun yarısına yakını ölmüş %20’lik kısmı da yaralanmıştır. O dönemde yolların yetersiz ya da iklim şartlarından dolayı kapalı oluşu müdahaleyi zorlaştırmıştır. O nedenle karın hüküm sürdüğü köylere yardım ekiplerinin gitmesi yedi gün sonra gerçekleşebilmiştir (Sabah Postası, 02.01.1940). Haberleşmenin demiryolu aracılığıyla yapılması depreme müdahaleyi güçleştirmiştir (BCA, 30-1-0-0, 77/482/5, 28.12.1939). Enkaz altında kalanların çıkarılması hususunda deprem alanlarına ilk inenler askerler olmuştur. Erzincan Depremi olarak bilinen depremde Sivas, Tokat, Samsun, Ordu, Refahiye gibi yerler önemli derecede etkilenmiştir (BCA, 30-1-0-0, 121/769/1, 00.00.1939).

Erzincan’da meydana gelen deprem zamanında Seyhan ve İçel’de de deprem olmuştur. Devlet, depremden zarar görenlerin erzak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vilayete beş bin liralık bir kredi açmıştır. Aynı uygulama Erzincan Depremi’nde zarar gören diğer iller için de uygulanmıştır. Deprem, şiddetli bir depremdir ve çok geniş bir alanı kaplamıştır. Bu nedenle ülke genelinde *Milli Yardım Komitesi* oluşturulmuştur. Ancak iklimin kış olması nedeniyle Erzurum gibi dağlık ve karlı bir alana ulaşım zorlaşmıştır. Tunceli istasyonundan erzak taşımak amacıyla yük hayvanları kullanılmıştır. Çevre illerden depremezdelere için yardım merkezleri açılmıştır. Kızılay ilk iki gün Erzincan Vilayetine 15.000 lira, 1000 battaniye, 1000 don, 1000 gömlek, 500 çadır; Sivas Vilayeti adına 5000 lira, 500 çadır, 500 don, 500 gömlek ve 500 battaniye; Tokat Vilayetine 3000 lira, 300 çadır, 500 don, 500 gömlek ve 500 battaniye yardımında bulunmuştur. Bu yardımlar Kızılay’ın depremden sonraki ilk yardımlarıdır. Ancak bu yardımların yerlerine ulaşması yol ve hava şartları nedeniyle günlerce sürmüştür (BCA, 30-10-0-0, 119/844/5, 30.12.1939). Hastane gibi devlet binalarının da yıkılmış olması hasta ve yaralıların tedavisi noktasında çok büyük sorunlar doğurmuştur. Erzurum’da Ziraat Bankası dahi yıkılmıştır. Bu nedenle gönderilen para yardımı ancak enkaz altından para kasasının çıkarılmasıyla mümkün olmuştur. Kızılay, bölgeye katırlarla seyyar hastane göndermiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/844/11, 01.01.1940). Mevsimin kış olması nedeniyle depremezdelere farklı şehirlere taşınması gündeme gelmiştir. İstanbul, Sivas, Kayseri ve Hatay’dan evler kiralanmaya ve en azından depremezdelere bir kısmının buralara nakil edilmelerine karar verilmiştir (Arpacı, 2018: 221-238).

b) Yıkıcılık özelliği az olan (hafif) depremler:

Aşağıda 1923-1940 arası Türkiye’de meydana gelen hafif şiddetli depremler ve alınan önlemler, dörder yıla ayrılarak üç paragraf içinde verilmiştir;

1924 yılında Sivas'ta meydana gelen depremde Dökse Köyü zarar görmüştür. Deprem sonrası 32 hanenin duvarı kısmen yıkılmış iki kadın vefat etmiştir. Köylünün zararı miktarında yardım yapılması ön görülmüştür (BCA, 30-10-0-0, 119/837/2, 18.12.1924). 1924 Van'ın Divrikli köyü ve Narman kazasında meydana gelen depremde otuz hane harabe olmuştur. Evleri yıkılanlara kereste ve nakdi yardım yapılması istenilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/837/3, 28.12.1924). Ardahan'da 1925 yılında meydana gelen depremden sonra depremzedelere önce on bin lira daha sonra yirmi bin lira verilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 12/69/2, 15.01.1925). 1926 yılında Denizli'de meydana gelen depremde Tavas kazası büyük ölçüde zarar görmüştür. Depremden zarar görenler için önergeler sunulmuş ve yardımlar yapılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 8/44/14, 17.03.1926). Depremden zarar gören Elmalı kazası halkının ihtiyacı olan kerestenin temini için Anadolu Orman Baş Müdüriyetine resmi yazı gönderilmiştir. 1926 yılında meydana gelen deprem sonrası halkın ihtiyacı olan kerestenin sağlanması sürecinde Cumhuriyet Halk Fırkası da görevlendirilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/837/6, 11.05.1926). Kars'ın Kızılcıkça köyünde meydana gelen deprem sonrası civar köyler de zarar görmüş ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyesine durum bildirilerek yardım istenilmiştir (BCA, 30-10-0-0, K: 119/837/7, 28.10.1926). Konya'nın Ilgın kazası ve Çavuşçu köyünde 1931 yılında meydana gelen depremde yirmi kadar hane toplamda kırktan fazla hane de kısmen zarar görmüştür. Ancak insan ve hayvan zayiatı olmamıştır. Deprem öncelikle Başbakanlığa, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletine ve Hilal-i Ahmer merkezi umumi riyasetine arz edilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/837/18, 15.01.1931). Elazığ vilayetinde 1931 yılında meydana gelen depremde 12 ev yıkılmış 117 ev ise zarar görmüştür. Can kaybı yaşanmamıştır. Halka çadır verilmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/838/1, 19.05.1931).

1932 yılında İzmir ve çevresinde, Hekimhan'da, Kuruçay'da Beyazıt'ta ve Datça'da depremlerin yaşandığı can kaybının yaşanmadığı ancak mal kaybının olduğu Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Halk kendi imkânları ve Hilal-i Ahmer Devlet adına yürüttüğü yardımlarla yıkılan evlerini yeniden inşa etme ya da tamir etme yollarını seçmişlerdir (BCA, 30-10-0-0, 119/838/7, 26.06.1932). Muğla'nın Datça ve Bodrum kazalarında 1933 yılı Mayıs ayında yaşanan depremde, evler yıkılıp hasar görmesine rağmen can kaybı yaşanmamıştır. Depremden sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından para ve çadır yardımı yapılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 119/838/17, 09.05.1933). Çivril'de 1933 yılı Temmuz ayında meydana gelen depremde, can ve mal kaybı yaşanmış Hilal-i Ahmer Cemiyetinden para ve çadır yardımı alınmıştır (BCA, 30-10-0-0, 119/838/18, 29.07.1933). 1933 yılında Torbalı'da, Konya'da, Datça'da depremler meydana gelmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/839/5, 19.08.1934). 1935 yılında Tekirdağ ve şarköy'de; Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, İzmir, Manisa'da, Erdek ve Marmara Adalarında; Digor ve çevresinde; Sarıkamış'ta; Kiği ilçesinde depremler meydana gelmiştir. Balıkesir'e bağlı Erdek merkezli depremde 5, Kars'a bağlı Digor merkezli depremde 200 kişi hayatını kaybetmiştir (Tunç, 2017: 1-3). Depremden zarar görenlere yapılan yardımlar; Kızılay kurumundan gönderilen para, çadır, evi yıkılanlara kira yardımı, iaşe ve kereste yardımı olarak görülmektedir (BCA, 30-10-0-0, 119/840/2, 08.11.1935).

Kağızman ve köylerinde 1936 yılında meydana gelen depremde 267 ev yıkılmış ve hayvanlar ölmüştür. Aynı yıl Kars'ın Digor ve Kötök nahiyelerinde meydana gelen depremde evler ve ahırlar yıkılmış, insan ve hayvan kaybı yaşanmamıştır (BCA, 30-10-0-0, 119/840/6, 15.04.1936). Bingöl ve Kiği'de 1937 yılında meydana gelen depremde insan kaybı olmamakla birlikte evler yıkılmış ve hasar görmüştür (BCA, 30-10-0-0, 119/840/7, 14.12.1937). şereflikoçhisar, Keskin, Yerköy, Kırşehir, Çorum, Ankara, Yozgat, Orhaneli, Çiçekdağı, Diyarbakır, Muş, Mardin, Erzurum, Kars, Bingöl, Kırşehir, Elazığ, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Niğde, Kayseri, Yozgat, İstanbul, Aksaray, Dikili'de 1938 yılında depremler meydana gelmiştir. İnsan ve hayvan ölümlerinin az olduğu bu depremlerde çok sayıda ev yıkılmıştır. Çadır, iaşe, kereste, para ihtiyaçlarından dolayı Kızılay'dan yardımlar istenilmiştir. Devlet, kısa sürede depremde evleri yıkılan ya da hasar gören depremzedeler için evler inşa ettirmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/841/21, 15.11.1938). 1939 yılında Kırşehir'de sürekli küçük

sarsıntılar yaşanmıştır. Kırşehir Valisi Kızılay'a göndermiş olduğu raporda, kış ayında meydana gelebilecek büyük bir sarsıntıya karşılık Kırşehir depolarında çadırların depolanması, ilk ihtiyaçları karşılamak amacıyla beş bin liranın Ziraat Bankasında hazır bulunması, bölgeye bir doktorun tayin edilmesi, gerekli görülürse halkın barakalara yerleştirilmesi amacıyla kereste deposunun tahsis edilmesi, en az biner adet kazma ve kürek hazırlanması gerektiğini belirtmiştir (BCA, 30-10-0-0, 119/842/7, 14.01.1939). Dikili, Kırşehir, Aşkale, Tefenni, Bucak ve Yeşilova, Palu, Keskin, Digor, İzmir, Balıkesir, Bergama'da 1939 yılında meydana gelen depremlerde mal kaybı yaşanmasına rağmen can kaybı çok azdır (BCA, 30-10-0-0, 119/842/14, 28.09.1939).

3.2. Depremlerden Sonra Devletçilik Politikaları erevesinde Yapılan alışmalar

Devlet, halkını korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Türk devlet geleneklerinin temelinde bu anlayış yatmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren bu amaca hizmet etmek hususunda adımlar atmıştır. Yeni rejimin temelini oluşturan altı ilke; halkın refah ve huzurunu artırmayı, bilimde ve ilimde ilerlemeyi, eşitlikçi bir yaklaşımla halkın isteklerine cevap vermeyi hedeflemiştir. İlkelerin ileriye dönük hedefinde; uygar medeniyetler seviyesine bilim ve tekniğin sırtında yükselmiş, fikri hür vicdanı hr, milli birlik ve beraberlikle bütünleşmiş üretici, gerek i gerek dış mihraklarla barışçıl bir toplum yaratmak vardır. Ülkenin jeolojik yapısından kaynaklanan deprem kuşağı içerisinde yer almış olması, şüphesiz toplumsal ve ekonomik kalkınma aşamasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Bir yandan ilerici kadro, ekonomik sorunlarla ilgilenirken diğer yandan depremlerin meydana getirdiği can ya da mal hasarlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Alanında uzman kişilere deprem bölgelerinde inceleme yaptırılarak depremin neden olabileceği zararlar ve alınması gereken önlemler değerlendirilmiştir (BCA, 30-18-1-1, 8/42/16, 15.12.1923).

Cumhuriyet tarihinde iz bırakan yukarıda bahsi geçen şiddetli depremlerden sonra tüm millet; milli birlik ve beraberliğe davet edilmiştir. Dönemin yayın organları da aynı hassasiyetle davranarak büyük ve yıkıcı depremler karşısında ortak bir dil kullanıp yıkım haberleri, milli birlik ve beraberlik çerçevesinde yansıtılmıştır. Örneğin dönemin yayın organlarından olan Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden "Milli bir yardım seferberliği" başlığı altında depremin büyüklüğü ve duyulan hüzün dile getirilerek Mecliste alınan kararla "*Milli İane Komitesi*"nin kurulduğu belirtilmiştir. Derhal ülkenin her tarafında "içtimai muavenet seferberliği" başlatılması gerektiğini duyuran yazara göre, milli komitenin "*para, esvap, örtü, erzak ne isterse istesin herkes kesesini amalı*" ve elinde ne varsa vermelidir (Ulus, 28 Aralık 1939: 1-3). Akşam, Vakit, Son Posta, Cumhuriyet, Tan gibi dönemin okuyucu kitlesi en çok olan süreli yayınlarda da depremin sonuçları ve millet olarak ne yapılması gerektiği noktaları üzerinde durulmuştur. Erzincan depremini dönemin gazetelerine dayanarak gün ışığına çıkarmaya alışan Filiz Yıldız'a göre siyasi otoritenin söylemlerinde deprem, "*Milli bir felaket*" olarak nitelendirilmiş, süreli yayınlarda da "*ulusa yaraların sarılması*" ve depremedelere yardımın "*milli vazife*" olarak adlandırılması sağlanmıştır (Yıldız, 2021: 48-76).

Depremler, sadece can ve mal kayıplarına neden olmamıştır. Nitekim yetim kalan çocuklar, depremlerden sonra ortaya çıkan en büyük felaketlerden biridir. Araştırma çerçevesinde incelenen depremlerden sonra yetim kalan çocuklar için Kızılay ve ocuk Esirgeme Kurumu'nun çalışmaları grlmştir. 1941 yılında Kızılay tarafından Başbakanlığa yazılan dilekçede Erzincan depreminden sonra yetim kalan yaklaşık 100 kadar çocuğun cemiyetin himayesine bırakılması istenilmiştir. Resmi evrak şöyle devam etmektedir: "*Zelzele felaketzedesi çocuklardan, senelik taksit cretleri Cemiyetimizce ödenmek suretiyle, muhtelif yatılı mekteplerde okutulan 79, yalnız masrafları cemiyetimizce verilerek ücretsiz okutulan 53, Malatya'da ocuk bakım müessesinde Cemiyetimiz hesabına bakılan 36 talebe cem'an 168 ocuk halen Cemiyetimizin himayesindedir. Ayrıca Keçiören'de ocuk yuvasında iki seneden beri masrafları Cemiyetimizce denmiş olan 22 ocuk daha vardır ki, yalnız bu çocukların 1941-1942 yılına aid masrafları, 26.06.1941 tarih ve 2010 numaralı*

yüksek emirlerine binaen Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından deruhte edilecektir." (BCA, 30-10-0-0, 179/235/5, 16.09.1941).

Depremlerden sonra yapılan çalışmalar birinci el kaynaklar ışığında aşağıda maddeler şeklinde yer almaktadır:

- Devlet, deprem bölgelerinde incelemeler yaptırmış; o bölgeler için binaların nasıl ve nerelere yapılması gerektiğiyle ilgili raporlar hazırlatmıştır (BCA, 30-10-0-0, 119/841/15, 14.06.1938).
- Deprem bölgeleri için Bütçeden paralar ayrılarak depremzedeler adına kullanılmıştır (BCA, 30-18-1-1, 12/61/3, 07.12.1924). Örneğin 1923 yılı Bütçesinden deprem ve su baskını gibi durumlar için 150 bin liranın ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ve ilaveten 50 bin lira ihtiyaç durumunda elde bulundurulmak üzere Maliye Bakanlığı bütçesinden karşılanması karara bağlanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 8/42/16, 15.12.1923). 1937 mali yılında da Maliye ve Düyunu Umumiye bütçelerinde değişiklik yapılması hakkında kanun layihasıyla Maliye bütçesinden fevkalade tahsisat olarak depremden zarar görenlere 30 bin lira ayrılmıştır (TBMMZC, D: 5, C: 24, İçtima 3, 52. İnikad, 25.04.1938: 124).
- Depremzedelerin iaşe ve inşaat malzemelerini tedarik etmelerini sağlamak amacıyla depremzedelere para ya da malzeme yardımında bulunulmuştur (BCA, 30-18-1-1, 18/21/5, 21.03.1926).
- Devlet, hazine arazilerini deprem bölgelerindeki Belediyelere vererek depremzedelerin ev yapmaları amacıyla uzun vade ve düşük maliyetli ödeme fırsatlarıyla ev sahibi olmalarının önünü açmıştır (BCA, 30-18-1-1, 29/42/5, 30.06.1928).
- Depremde zarar gören memurlar için üç aylıklarını geçmeyecek surette senede % 5 faiz oranıyla borç para verilmesi kararlaştırılmıştır (TBMMZC, D: 5, C: 3, İçtima F., 22. İnikad, 02.05.1935: 74).
- Depremden zarar gören çiftçilerin borçları silinmiş ya da ertelenmiştir (BCA, 30-18-1-2, 83/57/15, 23.06.1938).
- Deprem bölgelerine Kızılay tarafından gönderilen malzemeler, demir yollarından ücretsiz taşınmıştır (BCA, 30-18-1-2, 84/84/10, 14.09.1938).
- Kızılay, deprem yardımlarını toplayan ve halka ulaşılmasını sağlayan bir kurum olma görevini devam ettirmiştir (BCA, 30-18-1-1, 28/19/5, 04.04.1928).
- İhtiyaç dâhilinde geçici binaların inşa edilmesi sağlanmıştır (TBMMZC, D: 4, C: 2, Fevkalede İçtima, 16. İnikad, 22.06.1931: 111).
- Depremzedelere ait tahılın saklanması adına Ziraat Bankası yetkili kılınmıştır (BCA, 30-18-1-1, 11/50/11, 04.10.1924).
- Çiftçiye ve köylüye yardım, ormandan ücretsiz kereste tahsisi, borçların ertelenmesi ya da bir kısmının silinmesi (BCA, 30-10-0-0, 210/432/3, 15.09.1927); açar vergisinde indirim yapılması sağlanmıştır (BCA, 30-11-1-0, 29/43/19, 27.12.1926).
- Deprem sonrası okulların uzun süre kapalı tutulmamasına özen gösterildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1928 İzmir depreminden sonra yıkılan okulların tamiri halinde mali sene nihayetine kadar kapalı olmalarının önüne geçmek amacıyla daha hızlı bir şekilde okulların tamir edilmesi ve eğitimin devam etmesi sağlanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 28/19/18, 04.04.1928)

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk İmzasıyla depremden zarar gören Kırşehir Okulu için şöyle bir karar alınmıştır:

Yer sarsıntısından tamir kabul edilmeyecek derecede harap olan ve yeniden yaptırılması gerekli bulunan Kırşehir Ortaokulu binasının eksilmeye veya pazarlığa konulması halinde bir takım formaliteler yüzünden bu ders yılı içinde inşaatın ikmal edilemeyeceği cihetle mezkur okul binasının Ankara İnşaat Usta Okulu mezunları ve talebelerinden istifade edilmek suretiyle 2490 sayılı kanunun 50. Maddesine göre emaneten yaptırılması Maarif Vekilliğinin 15.06.938 tarih ve 52154/106/10426 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 21/06/938 tarih ve 13165/3379 sayılı mütalaası zerine İcra Vekilleri Heyetince 21/06/938 tarihinde onanmıştır. (BCA, 30-18-1-2, 83/54/11, 21.06.1938).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti halkının depremler karşısında göstermiş olduğu yardımlaşma ve özveri dönemin arşiv belgeleri arasında yerini almıştır. Türk halkının deprem, sel felaketi, hastalık ve açlık karşısında gösterdiği sknet ve sabır İngiliz halkı gibi birçok ülke halkının takdirini sağlamıştır (BCA, 30-10-0-0, 119/845/7, 19.02.1940).

Devlet, depremlere karşı önceden tedbir alma politikalarını ancak 1940 yılında devreye sokabilmiştir. Meclis'te söz alan Bursa Milletvekili Nevzad Ayas, ülkenin deprem kuşağı içerisinde yer aldığını ifadeyle depremlerin verdiği zararları en aza indirmek amacıyla ilmin verdiği bilgilerden faydalanarak ülkenin jeolojik yapısının araştırılması, yardım vasıtalarının tesisinin sağlanması ve inşaatın depreme daha dayanıklı şekilde yapılmasının acil ve elzem olduğunu vurgulamıştır. Atılan her adımda alanında uzman profesörlerden yararlanılması önemli görülmüştür. Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ilk defa depremden önce ne gibi önem ve tedbirler alınırsa istikbale daha emniyetli ulaşırız konusu Mecliste gündeme gelmiştir. Nitekim Devlet, 1940 yılında ilk deprem yönetmeliğini yürürlüğe geçirmiştir. İtalyancadan Türkçeye çevrilerek hazırlanan yönetmelik "Zelzele Mıntıklarında Yapılacak İnşaata Ait İtalyan Yapı Talimatnamesi"dir. İkincisi ise 1944 yılında yürürlüğe getirilen "Zelzele Mıntıkları Muvakkat Yapı Talimatnamesi"dir. 1940 yılında yürürlüğe giren talimat Erzincan depreminden sonra, 1944 yılında yürürlüğe giren talimatname ise 1942 Niksar, 1943 Adapazarı, 1943 Ladik ve 1944 Bolu depremlerinden sonra uygulamaya geirilmıştir (Cansız, 2022: 58-71; TBMMZC, D: 6, C: 8, İ: 1, 10.01.1940: 40-45). Devletin depremler konusunda eğitimi insanlar a ihtiyaa duyduğu görülmektedir. Örneğin Erzurum depreminden sonra deprem bölgelerinde yapılacak inşaatın nasıl olması gerektiği hususunda bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak üzere Yunanistan Politeknik Profesörü Roussopoulos (Rusopulos) Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu zatın tanınmış olduğu, zelzeleye karşı "Metodlar" adında bir çalışmanın çeşitli Avrupa lkelerinde okutulduğu Atina Büyük Elçisi tarafından Hariciye Vekaletine yazılmıştır. Nafia vekalaleti de Hariciye Vekaletine yazdığı resmi yazıda "Zelzele mıntıklarında yapılacak inşaat hakkında iyi bir mütehassis olduğu bildirilen Yunanistan Politeknik Mektebi Profesörlerinden Rusoplus'un fikirlerinden istifade etmek için..." Türkiye'ye davet edilmesini istediklerini bildirmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere profesör işleri yoğun olduğu için kısa süreliğine Türkiye'ye gelecek ve inşaat ve deprem hususundaki görüşlerini bildirecektir (BCA, 30-10-0-0, 119/845/19, 10.05.1940).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1923-1938 arası dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni rejimi, kamusal ve toplumsal alana yerleştirme çalışmaları yaptığı yıllardır. 1924 yılında Erzurum depremi, Cumhuriyet tarihinin ilk büyük depremi olmuştur. Ardından İzmir, Suşehri ve Erzincan'da üç büyük deprem daha yaşanmıştır. Depremlerde, iletişim ve ulaşımın zayıf olması nedeniyle gazeteler deprem haberlerini birkaç gün sonra verebilmiştir. Ulaşım yolları ve aralarındaki eksiklik, kötü hava koşulları deprem bölgelerine ulaşımı olumsuz etkilemiştir. Depremden sonra ilk müdahaleler yerel yönetimler ve Hilal-i Ahmer

Cemiyeti tarafından yapılmıştır. Halk, yıkıntılarının altına saklanarak ya da elinde malzeme varsa keresteden ev yaparak soğuktan korunmaya çalışmıştır. Köylü ve çiftçilerin tarım arazilerine, hayvanlarına ve hayvan barınaklarına gelen zararların göz önüne alınarak açar vergisi muafiyeti, para yardımı yapılması, tohum ve gübre desteği ya da Devlet ormanlarından kereste, odun yardımları, yol yapımı çalışmalarının hızlandırılması ve demir yolu hatlarının deprem bölgelerine ulaştırılması kararları, Devletin politikaları etrafında şekillenmiştir. Doktor bulunmayan köylere acil doktor gönderilmesi, deprem komisyonlarının kurulması yine bu dönemlerde alınan tedbirler arasındadır.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi savaşlardan çıkmış millet, savaşlarda çok can ve mal kaybetmiştir. Tüm devlet kurum ve kuruluşlarının yeniden inşa edilmesi söz konusudur. Devlet eğitimi insan kaynağı sıkıntısının yanında sanayide ve tarımda teknik araç ve gereçlerin kullanımında geride kalmıştır. Ekonomik dar boğaz hâkimdir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen halk, milli birlik ve beraberlikle var olma mücadelesi içerisinde olmuştur. Ülke, doğusundan batısına din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın birleşmiş ve Devletin bütün olanakları seferber edilmiştir. Yayın kuruluşları, yıkıcı depremler karşısında aynı milli ruh ve hissiyatla hareket etmiştir. Arşiv belgelerinde resmi yazışmalarda millet olma ruhu hâkim olmuştur. TBMM konuşmalarında depremzedelerin acıları paylaşılmış ve mümkün olan en iyi olanaklar seferber edilmiştir. Depremlere verilen tepkiler, devlet politikaları çerçevesinde şekillenmiş ve neredeyse tüm Türkiye birlik ve beraberlik ruhuyla bu politikalar çerçevesinde depremzedelere yardım etmiştir. Halk hiç tanımadığı insanlara evlerinin kapısını açmış; elinde bulunan erzak, kıyafet, battaniye ve depremzedelerin ihtiyacı ne varsa onlarla paylaşmıştır. Kızılay en büyük yardım organı olmuş ve 20. Yüzyılın başlarında yol ve iletişimin zor olduğu bir dönemde eşeklerle dağlardan, karların içinden yardım taşımıştır. İnsanlar enkazdan baraka yapmış, zeminlikler inşa etmiştir. Kereste temini için Devletten yardım istenilmiş kerestelerle evler inşa edilmiştir. Buğday deprem bölgelerine özellikle istenilen yiyecekler arasında olmuştur. Halkın yapmış olduğu yardımlar Kızılay tarafından oluşturulan komisyon aracılığıyla depremzedelere ulaştırılmıştır.

Araştırmanın yapıldığı dönemde depremlere karşı alınan önlemler, deprem öncesinden çok sonrasına dayanmaktadır. Deprem politikalarının oluşturulmaya başlanması ancak 1939'da meydana gelen Erzurum depreminin yıkıcı etkisinden sonra mümkün olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığı zaman deprem politikalarının oluşturulmasındaki gecikme daha iyi anlaşılacaktır. Tarihsel olayların etkisine rağmen Devletçi yapılanmada deprem politikalarının başarısız olduğu gerçeği göz ardı edilemeyecektir. Yeni rejim güç kazandıkça, dış güçlere karşı barış sağlandıkkça, eğitim sağlam temellere oturtuldukkça, toplumsal barış ve ekonomik güç arttkkça Meclis'te deprem gibi afetler olmadan önce alınacak tedbirler gündeme gelmeye, kanunlar ve yönetmelikler çıkarılmaya başlanmıştır. Önemli olan da depremden sonra değil, deprem öncesi alınan tedbirlerdir. Günümüzde yaşanan depremler, depremlere karşı önceden alınması gereken tedbirlere uyulması noktasında henüz çok gerilerde kaldığımızın delilidir. Depremlere karşı alınan tedbirler parti politikaları değil Devletin politikası olmalıdır. Günümüzde bilim ve teknikte 20. yüzyıla oranla çok ilerideymişiz gibi görünek de deprem bölgelerine ulaşım noktasında yaşanılan sıkıntılar, bu ilerlemelerin boyutunu gözler önüne sermektedir. Depremlere karşı alınacak tedbirlerin temelleri sağlamlaştırılmalı, hiçbir parti, kişi ya da grubun etkisi altında kalmadan alınan tedbirler sürdürülmelidir. Aksi takdirde deprem kuşağında yer alan Türkiye'de depremler sonrası yaşanan can ve mal kayıpları toplumun ruhunda derin yaralar açmaya, ekonomik anlamda da ülke önemli derecede etkilenmeye devam edecektir.

Etik Beyan

“Devletçi Yapılanmada Depremle Başa Çıkma Politikaları (1923-1940)” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlaması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma

için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tñmñ çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tñm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgñtsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BCA, 30-1-0-0, 121-769/1, 00.00.1939.

BCA, 30-1-0-0, 77/482-5, 28.12.1939.

BCA, 30-10-0-0, 119/845/19, 10.05.1940.

BCA, 30-10-0-0, 2/9/16, 07.10.1924.

BCA, 3010-0-0, 12/73/7, 22.06.1929.

BCA, 30-10-0-0, 8/44/14, 17.03.1926.

BCA, 180-9-0-0, 99/482/1, 07.04.1928.

BCA, 30-18-1-1, 18/21/5, 21.03.1926.

BCA, 30-1-0-0, 40/237/12, 10.10.1924.

BCA, 30-10-0-0, 119/838/1, 19.05.1931.

BCA, 30-10-0-0, 179/235/5, 16.09.1941.

BCA, 30-10-0-0, 118/827/33, 08.12.1939.

BCA, 30-10-0-0, 119/843/5, 28.12.1939.

BCA, 30-10-0-0, 119/844/5, 30.12.1939.

BCA, 30-10-0-0, 119/844/11, 01.01.1940.

BCA, 30-10-0-0, 119/837/2, 18.12.1924.

BCA, 30-10-0-0, 119/837/3, 7 28.12.1924.

BCA, 7 30-10-0-0, 7 119/837/6, 11.05.1926.

BCA, 30-10-0-0, 119/837/7, 28.10.1926.

BCA, 30-10-0-0, 119/837/18, 15.01.1931.

BCA, 30-10-0-0, 119/838/7, 26.06.1932.

BCA, 30-10-0-0, 119/838/17, 09.05.1933.

BCA, 30-10-0-0, 119/839/5, 19.08.1934.

BCA, 30-10-0-0, 119/840/2, 08.11.1935.

BCA, 30-10-0-0, 119/840/6, 15.04.1936.

- BCA, 30-10-0-0, 119/840/7, 14.12.1937.
BCA, 30-10-0-0, 119/841/21, 15.11.1938.
BCA, 30-10-0-0, 119/842/7, 14.01.1939.
BCA, 30-10-0-0, 119/842/14, 7 28.09.1939.
BCA, 30-10-0-0, 119/ 841/15, 14.06.1938.
BCA, 30-10-0-0, 210/432/3, 15.09.1927.
BCA, 30-10-0-0, 178/234/5, 28.12.1939.
BCA, 30-10-0-0, 119/845/7, 19.02.1940.
BCA, 30-10-00, 119/837/13, 04.09.1929.
BCA, 30-11-1-0, 29/43/19, 27.12.1926.
BCA, 30-18-1-1, 28/19/4, 04.04.1928.
BCA, 30-18-1-1, 11/50/11, 04.10.1924
BCA, 30-18-1-1, 10/37/9, 03.08.1924.
BCA, 30-18-1-1, 11/46/2, 02.10.1924.
BCA, 30-18-1-1, 12/69/2, 15.01.1925.
BCA, 30-18-1-1, 8/42/16, 15.12.1923.
BCA, 30-18-1-1, 12/61/3, 07.12.1924.
BCA, 30-18-1-1, 8/42/16, 15.12.1923.
BCA, 30-18-1-1, 28/19/5, 04.04.1928.
BCA, 30-18-1-1, 28/19/18, 04.04.1928.
BCA, 30-18-1-2, 84/10, 14.09.1938.
BCA, 30-18-1-2, 83/54/11, 21.06.1938.
BCA, 30-1-0-0, 77/482/4, 28.12.1939.
BCA, 30-10-0-0, 119/838/18, 29.07.1933.
BCA, 30-18-1-1, 29/42/5, 30.06.1928.
BCA, 30-18-1-1, 11/50/11, 04.10.1924.
BCA, 30-18-1-2, 83/57/15, 23,06.1938.
BOA, HR.SYS, 1234/66, M-24.01.1878.
BOA, HR.TH, 24/10, M-17.07.1877.
BAO, Y.PRK.ASK, 1/3, H-23.04.1294.
BAO, DH.MTV, 16/9, H-27.08.1330.
TBMMZC, D:1, C: 1, İtima: 1, 18. İçtima, 19.05.1336.
TBMMZC, D:1, C: 10, İçtima: 2, 35. İçtima, 1, 17.05.1337.
TBMMZC, D: 1, C: 25, İçtima: 3, 149. İçtima, 02.12.1338.

Emiroğlu, A. (2023). Devletçi Yapılanmada Depremle Başa Çıkma Politikaları (1923-1940). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 742-755.

TBMMZC, D: 2, C: 2, İçtima Senesi: 1, 30. İçtima, 02.10.1339.

TBMMZC, D: 3, C: 43, İçtima: 3, 3. İnikad, 09.11.1929.

TBMMZC, D: 4, C: 2, fevkalade İçtima, 16. İnikad, 22.06.1931.

TBMMZC, D: 5, C: 24, İçtima: 3, 52. İnikad, 25.04.1938.

TBMMZC, D: 5, İçtima: F., C: 3, 20. İnikad, 02.05.1935.

TBMMZC, D: 6, C: 8, İçtima: 1, 23. İnikad, 10.01.1940.

TBMMZC, Devre: 6, Cilt: 7, İçtima: 1, 18. İnikad, 27.12.1939.

B. Diğer Kaynaklar

Arpacı, M. (2018). Őhrin Çöküşü ve Hafıza Mekanın İnşası: 1939 Erzincan Depremi Üzerine. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, (45), 221-238.

Atay, F. R. (1939). “*Milli bir yardım seferberliği*”, *Ulus*, 28 Aralık.

Aydın, N. ve Ergün, E. (2018). 1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paça. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1(2), 145-168.

Cansız, S. (2022). Türkiye’de Kullanılan Deprem Yönetmeliklerinin Özellikleri ve Eşdeğer Yatay Deprem Yüğü Hesabının Değişimi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 14 (1), 58-71.

Cumhuriyet. (1939). “*Şiddetli zelzele neticesinde Erzincan tamamen enkaz yığına haline geldi*”, 28 Aralık.

Eroğlu, H. (1985). Atatürk ve Devletçilik. *Bellekten*, 49(194), 357-372.

Hain, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi*, 30 (88), 37-70.

Hakimiyet-i Milliye. (1929). “*Su Őhrinde şiddetli bir zelzele*”, 20 Mayıs.

İkdam. (1940). “*Zaiyat ve hasarın resmi bilançosu*”, 1 Ocak.

Kızılay Tarih. (2023).

<http://kizilaytarih.org/tarihce.html#:~:text=1877'de%20Osmanl%C4%B1%20Hilal%2D,a d%C4%B1n%C4%B1%20Ulu%20C3%96nder%20Atat%C3%BCrk%20vermi%C5%9Ftir,> (27.03.2023).

Ortak, Ő. (2002). 1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal’in İkinci Erzurum Gezisi. *Atatürk Dergisi*, 3 (2), 190-203.

Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi. (Yüksek lisans tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Sabah Postası. (1940). “*Erzincan’da kurtarma faaliyeti*”, 2 Ocak.

Tunç, G. (2017). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Meydana Gelen Depremler Sonrası Uygulamalar ve İlk Türk Deprem Yönetmeliği. *Researchgate*, 1-3.

Yıldız, F. (2021). Milli Bir Felaket ve Basında Yaraları Sarma Çabası Gazetelerde 1939 Erzincan Depremi ve Ulusal Dayanışmanın İnşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (54), 48-76.

Extended Abstract

Earthquake Coping Policies in Statist Structure (1923-1940)

Purpose: This Study, in which the measures taken against earthquakes in the Early Republic period are examined within the framework of state policies, aims to examine the earthquake in the historical process and to illuminate the basis of today's earthquake policies.

Design/Methodology/Approach: Earthquakes in the Early Republican period and the measures taken after earthquakes were structured as a qualitative research design in the context of the Statism Principle. In this context, document analysis was used as a data collection technique. The sources used in the research were examined with the descriptive analysis method. State Archives Prime Ministry Republic Archive documents were scanned and relevant documents were transcribed and used in the text. In addition, Turkish Grand National Assembly Archive documents, National Library documents, periodicals of the period and research and examination works are included in the study. In the study covering the period between 1923 and 1938, although the archive documents scanned were based on documents published in this period, it was not possible to draw precise historical boundaries in the research because historical events were the cause and effect of each other.

Findings: There were many problems awaiting the new regime, which was accepted in a festive atmosphere in the first years of the Republic. One of the most important problems is the problem of coping with the earthquakes discussed in the study. The fact that Turkey is located in an earthquake zone reveals the magnitude of the problem. The first major earthquake of the Republic was the 1924 Erzurum earthquake, followed by the 1928 Izmir, 1929 Suşehri and 1939 Erzincan earthquakes, respectively. The measures taken by the state against earthquakes were shaped around the new regime policies. The State, which considers it necessary to intervene in all kinds of public and social areas for the sake of welfare of people, has adopted the principle of going to disaster areas, providing aid to earthquake victims and healing the wounds of the people living in earthquake areas in the future. After the earthquake, practices such as removing the obligation for earthquake victims to pay tithe tax, distributing free seeds and fertilizer to villagers, giving free timber to homeless people to build houses and speeding up road construction took place among the earthquake policies of the state. As a matter of fact, in 1920, proposals were presented in the Parliament to provide timber aid from forest, which are national wealth, for houses destroyed due to earthquake, war or migration. In addition, in order to prevent the disorder that may occur after the earthquakes, it was deemed essential to declare the Administration as soon as possible in order to protect the public against any disorder that may occur after the earthquake. Hilal-i Ahmer Society. The precautions taken against earthquakes in the period when the research was conducted date back to much later than before the earthquake. It was only possible to start creating earthquake policies after the devastating effect of the Erzurum earthquake that occurred in 1939. Considering the conditions of the country, the delay in establishing earthquake policies will be better understood. Despite the impact of historical events, the fact that earthquake policies in the statist structure failed cannot be ignored. As the new regime gained power, as peace was achieved against foreign Powers, as education was built on solid foundations, as social peace and economic power increased, the measures to be taken before disasters such as earthquakes began to be brought to the agenda in the Parliament, and laws and regulations began to be enacted.

Investigation of Grant Programmes Implemented by Development Agencies in Turkey in terms of PMI Standards*

Fırat CESUR**
Tufan ÖZSOY***

Abstract

In Turkey, there has been an increase in the number of projects being prepared. However, the quality of these projects is questionable due to various issues. As a result, the projects may not achieve the expected benefits, problems may not be solved, budgets may not be used rationally, and there may be indifference in project implementation. In addition, the ineffective and inefficient use of both EU and national resources allocated for projects in Turkey leads to serious labor and time losses. This study aims to determine the compliance of grant programs supported by Development Agencies in Turkey with PMI standards. The study analyses the forms and application guides used in grant projects and compares them with the process groups and knowledge areas in Project Management Body of Knowledge (PMBOK) 6th version published by PMI. The purpose of this study is to raise awareness on project management methodologies and to serve the emergence of more qualified projects. The study uses document analysis as a qualitative research method. The documents related to the grant programs of Development Agencies were collected and analysed. The information in the documents was compared with the descriptions of 10 knowledge areas and 5 process groups defined in PMBOK 6. The findings of the study show that there are similarities and differences between the grant projects supported by Development Agencies in Turkey and PMI standards. The study contributes to the understanding of project management methodologies and the importance of using standards in the project management process.

Keywords: PMI, PMBOK, Development Agencies, Project Management Methodologies.

Article Type: Research Article

Türkiye'de Kalkınma Ajansları Tarafından Yürütülen Hibe Programlarının PMI Standartları Açısından İncelenmesi

Öz

Türkiye'de hazırlanan projelerin sayısında bir artış olmuştur. Ancak bu projelerin kalitesi çeşitli sorunlar nedeniyle sorgulanmaktadır. Sonuç olarak, projeler beklenen faydaları sağlamayabilir, sorunlar çözülemeyebilir, bütçeler rasyonel kullanılmayabilir ve proje uygulamasında ilgisizlik olabilir. Ayrıca Türkiye'de projeler için ayrılan gerek AB gerekse ulusal kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması ciddi iş gücü ve zaman kayıplarına yol açmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de Kalkınma Ajansları tarafından yürütülen hibe programlarının PMI standartlarına uygunluğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada hibe projelerinde kullanılan formlar ve başvuru rehberleri incelenerek PMI tarafından yayınlanan Proje Yönetimi Bilgi Birikimi Kılavuzu (Project Management Body of Knowledge - PMBOK) altıncı versiyonunda yer alan süreç grupları ve bilgi alanları ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmanın amacı, proje yönetimi metodolojileri konusunda farkındalık yaratmak ve daha nitelikli projelerin ortaya çıkmasına hizmet etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Kalkınma Ajanslarının hibe programları ile ilgili dokümanlar toplanmış ve analiz edilmiştir. Dokümanlardaki bilgiler PMBOK 6'da tanımlanan 10 bilgi alanı ve 5 süreç grubunun tanımları ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki Kalkınma Ajansları tarafından desteklenen hibe projeleri ile PMI standartları arasında benzerlikler ve farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çalışma, proje yönetimi metodolojilerinin anlaşılmasına ve proje yönetimi sürecinde standartların kullanılmasının önemine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: PMI, PMBOK, Kalkınma Ajansları, Proje Yönetim Metodolojileri.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* This study is derived from the master's thesis of the first author under the supervision of the second author.

** Graduate Student, Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, cesur.firat@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-9302-5247

*** Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Business Faculty, tozsoy@atu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-0138-4179

1. INTRODUCTION

Although the number of projects being prepared in Turkey has increased, there are significant quality problems. It is observed that project beneficiaries either revise old projects to fit their needs or receive paid assistance from private project preparation companies instead of preparing project proposals themselves. As a result, there are issues such as not achieving expected benefits from projects, being unable to solve problems, not using the budget efficiently, and non-standard interventions in project implementations (Akça, 2014). In a project that Dinçer (2013) analyzed in terms of Project Cycle Management in Turkey, activities were carried out with the aim of completing the project instead of achieving the purpose and targeted results, leading to an ineffective and inefficient use of both EU and national resources allocated for projects in Turkey, resulting in serious labor and time losses.

Projects can be successfully executed and achieve expected targets thanks to systems consisting of processes that balance values such as time, cost, and quality. This process is referred to as project management, and professional project management organizations offer information, tools, and techniques under different methodologies (Ata, 2009).

This study investigates whether the forms and application guides used in grant projects supported by Development Agencies in Turkey align with the process groups and knowledge areas in PMBOK 6 published by PMI. The aim is to determine the compliance of grant-supported programs with PMI standards in our country. Within the scope of this purpose, the relationship between the documents used by Development Agencies in the projects supported by grants and the knowledge areas and process groups in the PMBOK 6th version has been analyzed. This study is unique in that there is no academic study that considers application guidelines and forms in terms of project management standards, although Development Agencies in Turkey have been investigated in terms of parameters such as effectiveness and project diversity. This research is significant in terms of raising awareness on project management methodologies. Understanding what project management standards are and how important these standards are in the project management process for both program implementers and beneficiaries will undoubtedly serve the emergence of more qualified projects. The primary limitation of the study is that it considers the application guidelines and forms used in the grant programs carried out by Development Agencies in Turkey. While this study was in progress, the 7th edition of PMBOK was published, but due to time constraints, the evaluation of the analysis of the materials was limited to the 6th edition of the PMBOK, which refers to PMI standards.

2. LITERATURE REVIEW

This section provides an overview of project management by presenting its fundamental concepts, historical background, and significance. Additionally, the global project management standards are discussed, followed by a detailed examination of the process groups and information areas outlined in the standards determined by PMI. These standards are a crucial aspect of the study and serve as the foundation for the research.

2.1. Project

The concept of project is defined by the Turkish Language Association (2022) as scientific study proposals approved by the administrations of institutions and organizations in different fields, by making plans, programs, and cost calculations, and accepted to be carried out in the short or long term on behalf of private institutions or the state. According to the Cambridge Dictionary (2022), a project is a planned piece of work or activity that is expected to be completed within a certain period of time to achieve a specific goal. The Project Management Institute (PMI), considered one of the leading organizations in the field of project management, defines a project as "a temporary effort to create a unique service, result, or product" (PMI, 2017:4). Sönmez (2007) defines a project as an organization in which resources

come together to achieve a goal within a limited time period and are assigned elsewhere at the end of the project. Naghizade and Erkollar (2017) describe a project as a set of activities whose location, duration, budget, and purpose are clearly defined to achieve clearly defined goals. Healy (1997) argues that repetitive activities cannot be considered as projects and that projects can be realized in any field. Therefore, any activity that has an endpoint, such as space exploration, large software program development, or searching for a rental house, can be considered as a project. Kursunoglu (2017) defines a project as a set of non-repetitive, complex activities with a definite start and end time, which are carried out within specified performance and cost constraints to produce a unique result, product, or service. When analyzing the definitions related to the project, it is seen that the terms "unique product/service/result" and "temporary effort" stand out. The service mentioned is explained as a product to be produced at the end of the project, a strategic position to be reached, the results obtained, or the goal realized.

2.2. Project Management

The historical journey of project management has been an intriguing research topic for many years. Researchers and authors have been working to understand its past in order to plan its future well and understand its development. Project management takes place in people's daily lives, perhaps without them realizing it. A person who leaves their house to buy something is actually managing a project in the decisions they will make. Therefore, complex and difficult structures that still amaze us today are examples of project management.

As noted by Morris (1994), project management is one of the oldest and most respected achievements of humanity. Despite incomplete management approaches in the past, projects have played a crucial role in driving innovation and shaping our society today. From the earliest buildings and military campaigns to religious festivals, mankind has demonstrated the ability to conceive goals, develop plans to achieve them, and successfully realize desired outcomes. In the past, these practices were almost instinctive, without explicit articulation or conscious reflection on our approach, as noted by Morris, Pinto, and Söderlund (2010).

Throughout history, numerous challenging projects have been successfully completed despite the complexities and uncertainties that could have led to their failure. These projects often required an extensive workforce, involved a large scope, spanned several years, required sophisticated planning, and precise execution. Unfortunately, there is limited documentation available about the methods and techniques employed in these projects, as noted by Seymour and Hussein (2014). While project management in its current form is relatively new, some experts recognize the construction of monumental structures such as the Great Wall of China and the Pyramids of Egypt as some of the earliest examples of "project management" studies (Sönmez, 2007).

Lock (2007) summarized the 1970s and after in the light of technological developments as follows: "It is seen that the growth in information technology accelerated in the 1970s. Although industrial project management continued in its previous form, project management software became widely recognized. In this process, information technology (IT) project managers with technical and mental skills became very popular, despite their lack of project planning experience, interest, and enthusiasm. In the 1980s, project managers became less and less dependent on IT specialists because they had their own desktop computers on which to use project management software. Graphics were greatly improved with smaller printers available locally in the office that could produce complex graphics in many colors. In the following years, processing times were significantly reduced so that programs could run much faster for new projects. From the 1990s onwards, almost all software suppliers realized the need to make their products compatible with Microsoft Windows. Microsoft included Microsoft Project in the Office program suite. Project risks became more emphasized and contingencies

Cesur, F. & Özsoy, T. (2023). Investigation of Grant Programmes Implemented by Development Agencies in Turkey in terms of PMI Standards. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 756-767.

and risk mitigation strategies could be planned. Project management started to be seen as two separate branches as "industrial and IT project management".

Özsoy (2021) analyzed the history of modern project management in four sections, as shown in Table 1.

Table 1. History of Project Management

Before 1958
Hoover Dam, Interstate Highway Project and Manhattan Project

1958 and 1979
Management Science started to be applied
Basic project management tools such as PERT and CPM, Work Breakdown Structure approach started to be used
The world's first project management association, known as the Project Management Association (IPMA), was founded in 1965
In 1969, the Project Management Institute (PMI) was founded
Project management software companies and tools began to emerge in the 1970s when personal computers became cheaper
During the Polaris project, PERT was developed, which even today is a fundamental project management tool
Apollo was NASA's first formal project management system (in response to the need for standards in managing the complex, expensive and ambitious plan to land a man on the moon)

From 1980 to 1994
The efficiency of Personal Computers allowed the development of software capable of processing and organising the complex data needed to manage projects
In 1986, Scrum, an agile software development model that encourages software development by multiple small teams, was developed
In 1987 PMBOK® was published by PMI (PMBOK® guide became the global standard for the industry)
In 1994, the Standish Group published the CHAOS report, a collection of information about real project failures in Information Technology (IT)

1995 to the present
In 1996 PRINCE was upgraded to PRINCE2
In 1997 an alternative method called Critical Chain Project Management (CCPM) was introduced
In 1998, both the American National Standards Institute (ANSI) and the Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) recognised PMBOK® as a standard
In 2001 the Agile Manifest was written (The Agile Manifest is based on a set of core values aimed at enabling software development teams to perform well as a team)
Between 1996 and 2017, 6 versions of PMBOK were presented
2021 7th version of PMBOK is presented by PMI

2.3. Project Management Methodologies

A standard is a document created by a consensus of opinion and approved by a recognized organization that provides specifications for common and repeated use, rules, guidelines, activities, or their results, aiming to achieve an optimum level of order in a given context (PMI Turkey, 2022). Project management methodology is usually expressed as the methods, techniques, procedures, rules, templates, and best practices of a project (Spundak, 2014). Project management methodologies, which began to be

used in the defense, naval, and space industries since the mid-1900s, started to take shape with the emergence of the critical path method. These organizations adopted project management methodologies to increase corporate success through effective target management. Thanks to the Waterfall technique, (sometimes referred to as the Waterfall model, is a sequential development process that moves through all project phases (such as analysis, design, development, and testing) like a waterfall, with each phase finishing up completely before the next one starts) which was the most common project management technique in the 1960s, humanity was able to land on the moon and return to earth safely (Dursun et al., 2022). Standards are the most powerful tools that increase productivity by supporting innovation for every organization, regardless of its size. Therefore, the use of standards is important in terms of ensuring competitiveness, profitability, access to new markets, and strengthening in the existing market (Sönmez, 2010). Many efforts are being made to standardize project management processes. The leading methodologies among the organizations managing these efforts are as follows: AIPM, PRINCE2, PMAJ, CMAA, IPMA, and PMI.

2.3.1. PMI (Project Management Institute) and PMI Project Management Methodology

PMI, a non-profit organization established in 1969 in the United States, operates globally to support career advancement, organizational success, and equip project professionals and change-makers with new skills and innovative methods of working. Its offerings encompass a wide range of resources, including globally recognized standards, certifications, online courses, thought leadership, tools, digital publications, and communities. The PMI standards are developed through a process grounded in principles of consensus, openness, due process, and balance. These standards provide guidance for achieving specific outcomes in project, program, and portfolio management (PMI, 2023). To achieve these objectives, PMI publishes a project management know-how guide called PMBOK, which is renewed every four years. The 6th version was published in 2017 and the 7th version in 2022. PMI explains its standards in the PMBOK Project Management Body of Knowledge Guide, which has 5 process groups and 10 knowledge areas used in project management as shown in the table 2. This matrix expresses the intersection of the operations to be performed in each process group with the knowledge areas by numbers. Thus, the project is divided into 49 work sections.

Table 2. PMI Knowledge Areas and Process Groups Matrix

Knowledge Areas	Project Management Process Groups				
	Initiating Process Group	Planning Process Group	Executing Process Group	Monitoring and Controlling Process Group	Closing Process Group
4. Project Integration Management	4.1 Develop Project Charter	4.2 Develop Project Management Plan	4.3 Direct and Manage Project Work 4.4 Manage Project Knowledge	4.5 Monitor and Control Project Work 4.6 Perform Integrated Change Control	4.7 Close Project or Phase
5. Project Scope Management		5.1 Plan Scope Management 5.2 Collect Requirements 5.3 Define Scope 5.4 Create WBS		5.5 Validate Scope 5.6 Control Scope	
6. Project Schedule Management		6.1 Plan Schedule Management 6.2 Define Activities 6.3 Sequence Activities 6.4 Estimate Activity Durations 6.5 Develop Schedule		6.6 Control Schedule	
7. Project Cost Management		7.1 Plan Cost Management 7.2 Estimate Costs 7.3 Determine Budget		7.4 Control Costs	
8. Project Quality Management		8.1 Plan Quality Management	8.2 Manage Quality	8.3 Control Quality	
9. Project Resource Management		9.1 Plan Resource Management 9.2 Estimate Activity Resources	9.3 Acquire Resources 9.4 Develop Team 9.5 Manage Team	9.6 Control Resources	
10. Project Communications Management		10.1 Plan Communications Management	10.2 Manage Communications	10.3 Monitor Communications	
11. Project Risk Management		11.1 Plan Risk Management 11.2 Identify Risks 11.3 Perform Qualitative Risk Analysis 11.4 Perform Quantitative Risk Analysis 11.5 Plan Risk Responses	11.6 Implement Risk Responses	11.7 Monitor Risks	
12. Project Procurement Management		12.1 Plan Procurement Management	12.2 Conduct Procurements	12.3 Control Procurements	
13. Project Stakeholder Management	13.1 Identify Stakeholders	13.2 Plan Stakeholder Engagement	13.3 Manage Stakeholder Engagement	13.4 Monitor Stakeholder Engagement	

Source: PMI (2017)

3. RESEARCH METHOD AND MATERIAL

This study uses document analysis as a qualitative research method. Qualitative research aims to understand the meanings that individuals or groups attribute to a social or human problem. It involves developing research problems and process steps, collecting data from participants' environments, analyzing the data, and interpreting the researcher's inferences from the data (Creswell, 2017). Qualitative data collection methods such as interviews, observations, and document analysis are used in this type of research. Therefore, studies are conducted to determine events and perceptions in a realistic and holistic manner within their own environments (Yıldırım, 1999). Document analysis, on the other hand, is a scientific method in which various documents are gathered as primary sources, reviewed, questioned, and analyzed (Sak et al., 2021).

Based on this scope, a field and literature research on project management was conducted. The literature research covered university libraries, previous studies on similar topics, and documents and information on the internet. The relevant documents used by Development Agencies in their grant programs were accessed and compared with the project management methodology defined by PMI (PMBOK sixth edition) to understand to what extent they are similar to the standards expressed in PMBOK 6.

Although the project application forms and guidelines of Development Agencies are generally similar, there are nuances due to regional differences and types of support programs. Therefore, the "call for project proposal" standard application guide and application forms were also taken into consideration as they may be more appropriate for the research.

The steps involved in the data collection and analysis process for this study are summarized in Table 3.

Table 3. Data Collection and Analysis Process

1. Data Collection (Application Guidelines and Forms) Collection: In the first stage of the study, documents related to the grant programmes of Development Agencies were collected via the internet. After compiling general information about Development Agencies and grant programmes, the representative of Çukurova Development Agency was interviewed and informed about the research. In this process, it was decided to examine the grant programmes announced by the "call for project proposals" method and the documents to be used were requested from the Agency officials.

2. Creating a Table Considering Information Areas and Process Groups Regarding PMI Standards: Based on the sixth edition of PMBOK published by PMI, the descriptions of 10 knowledge areas and 5 process groups were defined in a way suitable for comparison.

3. Analysing the Documents Obtained from the Agency and Determining the Titles Corresponding to PMBOK 6 and Placing Them in the Table Created: After the completion of the second stage, the documents obtained from the Development Agency are analysed. At the end of the examination, the information in the documents and the additional documents of the projects are placed in the table according to their equivalents in PMBOK 6.

4. Formation of General Findings: Considering the table created in the previous stage, the findings for the documents of the Development Agency and PMBOK 6 information areas and process groups are formed.

5. Discussing the Findings with the Agency, Noting the Differences of Opinion, if any, and Adding them to the Findings: Re-meeting with the representative of Çukurova Development Agency. In this meeting, the findings and conclusions about the literature study and findings and results were shared.

6. Preparation of the Conclusion in the Light of the Findings Collected from the Document and the Agency's Opinions: Taking into account the evaluations of the Agency on the study, making the necessary arrangements and preparing the conclusion.

A three-stage process was followed to analyze the relevant documents collected within the scope of the study.

Firstly, a list of all sub-processes in the Project Management Process Groups and Knowledge Areas in PMBOK 6 was compiled.

In the second stage, the application guide, application forms, requested additional documents, and "Project Support Guide" used by Development Agencies in the call for project proposals were analyzed, as well as the Project Preparation Guide prepared by Çukurova Development Agency.

In the last stage, the similarities and differences in the project forms and guidelines of the call for project proposals based on PMI process groups and knowledge areas were presented in the findings section. The results are expressed in the report.

4. CONCLUSION

In this study, documents such as project application forms and application guides used by Development Agencies in their programmes for which they provide grant support were examined and similar and different aspects of PMI standards with knowledge areas and process groups were tried to be determined. For this purpose, 49 processes in the PMI knowledge areas and process groups matrix are explained. The documents of Development Agencies were tried to be evaluated by taking these processes into consideration. With the Regulation on Project and Activity Support for Development Agencies, Development Agencies Support Management Guide, Project Implementation Guide for Support Provided by Development Agencies and the project implementation guides prepared by the agencies themselves, the responsibilities and obligations of the beneficiaries from the planning process to the closing of the projects are explained. In addition, information meetings on the execution process are also held after the contract is signed with the projects whose applications are accepted by the agencies. When the project application and additional documents of the Development Agencies are analysed, it can be said that these documents are similar to PMI Standards in some points and differentiate in some points. It is noteworthy that the most important issues in the documents of Development Agencies are the parts concerning the financial aspects of the projects. It can be stated that detailed work breakdown structures, milestones and time planning are not detailed in the application forms. In this study, in which the similarities and differences between PMI Standards and the documents of Development Agencies are analysed, the conclusions and recommendations related to the knowledge areas can be listed as follows:

In terms of Integration Management, it can be suggested that the Project Initiation Document should be presented separately, considering its importance in terms of officially initiating the project and providing the first information about the project to the stakeholders.

In terms of Scope Management, it can be said that the detailed consideration and elaboration of the work breakdown structure will facilitate the implementation of the project, especially in terms of cost, time and human resources. In addition, milestones should also be included in the forms in order to point out important points in the project management plan and play an important role in ensuring that the project time is controllable.

In terms of Time Management, it is possible to say that defining the activities in general under only a few headings may cause significant problems such as not being able to deliver the projects on time. Instead, activities can be defined as dozens of work packages with a precise work breakdown structure, which makes the project more concretely identifiable and measurable. As a result, it is observed that there are deficiencies regarding the work breakdown structure in the application forms.

The detailed subdivision of each activity into sub-activities at the planning stage can enable the project preparer to make more precise estimates of the processes.

While preparing the timelines of the projects, it can be stated that it would be more functional and controllable to use applications such as MS Project, Primavera, Ecra etc. where each activity is connected to the predecessor activity and the start and end dates of each activity can be planned.

In terms of cost management, detailed cost analyses at the planning and initial stages of the project, i.e. from the moment project applications are made to Development Agencies, will facilitate the implementation and monitoring of the project and increase predictability.

In terms of quality management, it can be considered that expressions such as performance indicators and multiplier effects, where the term quality is not used in the application forms, fulfil this concept. The use of international quality standards may be important in determining the product/service quality and effectiveness of the project.

In terms of Human Resources, we cannot comment on the steps of developing and managing project teams, as we were not able to analyse the implementation phases of the projects. According to Ece and Kovancı (2004), who think that the success of projects depends on the performance of the project team as much as the project leader and that team members should not be physically and psychologically detached from their duties, team members should be selected from people who have a good command of technological developments, can contribute to teamwork, are experienced, have high problem solving skills and are experts in their fields. No section on these steps could be identified in the documents accessed. Including plans for the development and management of the project team in project application forms or additional documents will also facilitate the project management process.

Being able to monitor the project communication management, which has a very important role in terms of effective execution of the project with all stakeholders, in the field and observing the processes will enable more accurate and objective comments to be made.

For risk management, it is requested to determine the risks to be encountered in the assumptions/risks section of the Logical Framework Matrix. These assumptions should be filled in for activities, expected results and project purpose. However, there is no study on how to take precautions when possible risks are encountered. Therefore, it can be said that more space should be allocated in the Project Application Forms and Annex H-3.1. Logical Framework Matrix because the risks to be encountered with a detailed risk analysis for each area of the project should be identified and the actions to be taken in times of crisis should be specified. Thus, time and cost losses will be prevented by making quick decisions and implementations during the implementation process of the project.

It can be said that supply management overlaps with PMI Standards.

It is possible to say that the stage of identifying stakeholders is similar to PMI Standards. However, since we could not make observations in the field, we cannot comment on how the stakeholders contribute to the project, what is done by the project manager to increase stakeholder participation, in other words, the appropriateness of the stages of managing and monitoring stakeholder participation.

Due to reasons such as the lack of a complete project management culture in the society, the level of education of the applicants to the grant programmes, and the fact that consultancy firms prepare similar projects through uniform formats, the one-to-one equivalent of the PMI Methodology is not seen in practice. Due to the nature of the Development Agency grant programmes, it can be stated that it is reasonable to partially apply the PMI Methodology by developing its own specific processes due to factors such as applicant profiles and time constraints.

5. RECOMMENDATIONS

The fact that this study was conducted using the document analysis method on printed documents made it difficult to answer some questions, especially regarding the implementation processes of the projects. In future studies, it would be beneficial for Development Agencies, as well as institutions and organizations conducting project studies in Turkey, to consider different qualitative and quantitative research methods that follow the implementation processes of projects receiving grant support. Additionally, analyzing different institutions that implement grant programs through various project management standards, such as Prince2 and IPMA, would be useful in increasing awareness of project management methodologies.

This study is based on the PMBOK 6th edition. However, during the study process, PMBOK 7th edition was published. This new edition contains radical changes in terms of project management methodology compared to previous versions. Conducting new studies while taking this version into consideration will enrich the literature. Increasing research in this area will also lead to the determination of a project management standard specific to Turkey. It is understood that culture is an important determinant in the process of developing project management standards. In Australia, Japan and the UK, project management standards developed by taking into account their own cultural structure are successfully implemented. Similarly, the need for efforts to develop a culture-centred project management standards in Turkey is obvious. In future studies, pioneering research in this context will be original and useful in terms of contribution to the literature.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of Research and Publication Ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Statement

All of the authors in the study contributed to all processes from the writing of the study to the drafting and read and approved the final version.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Akça, H. (2014). *Proje Hazırlama ve Yönetimi*. Sayılı, M., Oruç, E., Günal, H. ve Önen, H. içinde, Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Cilt II (s. 251-270). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.
- Ata, N. İ. (2009). *Türkiye’de İnşaat Sektöründe Profesyonel Proje Yönetim Standartlarının Kullanımı (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/project> (09.09.2022).
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çukurova Kalkınma Ajansı (CKA). <https://www.cka.org.tr/tr/sayfa/hakkimizda> (14.03.2022).
- Dinçer, F. (2013). *Proje Döngüsü Yönetimi: Avrupa Birliği (AB) Proje Yaklaşımlarının İncelenmesi ve Türkiye Açısından Örnek Bir Projenin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Cesur, F. & Özsoy, T. (2023). Investigation of Grant Programmes Implemented by Development Agencies in Turkey in terms of PMI Standards. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 756-767.
- Dursun, M., Mutlu, H. ve Göker, N. (2022). Project Management Methodologies Success Factors Evaluation Employing Intuitionistic Fuzzy Cognitive Map Method. *The International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* (pp. 4908-4915). İstanbul: IEOM Society International.
- Ece, E. ve Kovancı, A. (2004). Proje Yönetimi ve İnsan Kaynakları İlişkisi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 75-85.
- Healy, P. (1997). *Project Management-Getting The Job Done on Time and in Budget*. Oxford: Butterworth-Heinemann Publications.
- Kurşunoğlu, Z. (2017). *Proje Yönetiminde Başarı Kriterleri Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi)*. Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Lock, D. (2007). *Project Management (Ninth Edition)*. Hampshire: Gower Publishing Limited.
- Morris, P. (1994). *The Management of Project*. London: Thomas Telford.
- Morris, P. W., Pinto, J. K. ve Söderlund, J. (2010). *The Oxford Handbook of Project Management*. New York: Oxford University Press Inc.
- Naghızade, K. ve Erkollar, A. (2017). Yazılım Projelerinde Kullanılan Proje Yönetimi Standartları ve Karşılaştırmaları. *360 Derece 4. Uluslararası Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı*, (s. 483-489). Manisa.
- Özsoy, T. (2021). *Proje Yönetimi Tarihiçesi*. T. Özsoy, K. Sezgili, M. Hafizoğlu ve H. B. Yavuz içinde, *Proje Yönetimi Disiplinlerarası Bir Bakış*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- PMI. (2017). *A Guide to The Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) Sixth Edition*. Chicago: Project Management Institute, Inc.
- PMI. (2023). <https://www.pmi.org/about> (15.01.2022).
- PMI Turkey. (2022). <https://www.pmi.org.tr/> (22.01.2022).
- Proje Hazırlama Kılavuzu. (2021). Adana: Çukurova Kalkınma Ajansı.
- Sak, R., Sak, İ. T., Şendil, Ç. Ö. ve Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Seymour, T. ve Hussein, S. (2014). The History of Project Management. *International Journal of Management & Information Systems*, 18(4), 233-240.
- Sönmez, E. (2007). *Neden Proje Yönetimi (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sönmez, G. (2010). *Uluslararası Proje Yönetim Standartlarının Bilgi Alanları ve Aşamalarına Göre Karşılaştırılması ve Türk İnşaat Sektöründe Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Yapı Programı.
- Spundak, M. (2014). Mixed Agile/Traditional Project Management Methodology – Reality Or Illusion? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, (119), 939 – 948.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2022). www.sozluk.gov.tr (12.02.2022).
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23(112), 7-17.

Extended Abstract

Investigation of Grant Programmes Implemented by Development Agencies in Turkey in terms of PMI Standards

The increasing number of projects in Turkey is accompanied by significant quality problems, leading to inefficiencies, budget mismanagement, and non-standard interventions in project implementations (Akça, 2014). Dinçer's (2013) analysis of a project in Turkey revealed an ineffective use of EU and national resources due to a focus on completing rather than achieving project goals. To address these issues, effective project management is essential, balancing time, cost, and quality through professional organizations offering information, tools, and techniques (Ata, 2009).

Project management is ubiquitous in daily life, with individuals unwittingly engaging in it, exemplified by a person making decisions when leaving their house. Morris (1994) highlights project management as one of humanity's oldest and most esteemed achievements, crucial for innovation and societal development. Early practices, often intuitive, lacked explicit articulation, as stated by Morris, Pinto, and Söderlund (2010). Throughout history, numerous challenging projects have been successfully completed despite the complexities and uncertainties that could have led to their failure. These projects often required an extensive workforce, involved a large scope, spanned several years, required sophisticated planning, and precise execution. Unfortunately, there is limited documentation available about the methods and techniques employed in these projects, as noted by Seymour and Hussein (2014). While project management in its current form is relatively new, some experts recognize the construction of monumental structures such as the Great Wall of China and the Pyramids of Egypt as some of the earliest examples of "project management" studies (Sönmez, 2007).

This study explores the alignment of forms and application guides in grant projects supported by Development Agencies in Turkey with the Project Management Body of Knowledge (PMBOK) 6th edition published by the Project Management Institute (PMI). The uniqueness of this research lies in its focus on application guidelines and forms in the context of project management standards, an area largely unexplored despite previous investigations into Development Agencies' effectiveness and project diversity in Turkey.

Employing qualitative research through document analysis, the study examines the relationship between Development Agencies' documents and PMBOK 6th edition's knowledge areas and process groups. The document analysis involved a three-stage process. First, a comprehensive list of sub-processes in PMBOK 6 was compiled. Second, Development Agencies' application guides, forms, and support documents were scrutinized, along with the Project Preparation Guide from Çukurova Development Agency. Finally, similarities and differences between Development Agencies' documents and PMI process groups and knowledge areas were presented in the findings.

The study concludes that while Development Agencies' project application forms and guidelines generally align with PMI standards, there are nuanced differences due to regional variations and support program types. Notably, financial aspects of projects are emphasized in Development Agencies' documents, but detailed work breakdown structures, milestones, and time planning are sometimes lacking. The research offers specific recommendations aligned with PMI standards:

1. Integration Management: Suggests presenting the Project Initiation Document separately for official project initiation.
2. Scope Management: Advocates for detailed consideration of work breakdown structures and inclusion of milestones in application forms.
3. Time Management: Encourages a more granular definition of activities with a detailed work breakdown structure, using project management applications for timeline planning.
4. Cost Management: Recommends detailed cost analyses at the planning stage for increased predictability during project implementation.
5. Quality Management: Proposes incorporating expressions like performance indicators and multiplier effects to emphasize quality aspects.
6. Human Resources: Calls for the inclusion of plans for developing and managing project teams in application forms.
7. Communication Management: Highlights the importance of monitoring project communication management for effective stakeholder engagement.
8. Risk Management: Urges detailed risk analysis in Project Application Forms to identify potential risks and specify actions to prevent time and cost losses.

While acknowledging the absence of a complete project management culture and challenges in applicant education levels and uniform project formats, the study suggests a partial application of the PMI Methodology by Development Agencies, tailored to their specific processes and constraints. This research contributes to raising awareness of project management methodologies in the context of Development Agency grant programs in Turkey, aiming for the emergence of more qualified projects with improved efficiency and effectiveness.

Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır mı?: Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları

Doğan BARAK*
Mustafa KOÇOĞLU**

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1995 ve 2018 yıllarını içeren seçilmiş 30 OECD ülkesi için ekonomik büyüme, enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı ve çevresel araştırma geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının CO₂ emisyonları dağılımları üzerindeki etkilerini, Koenker (2004) tarafından geliştirilen panel kantil regresyon yöntemi ile tahmin etmektir. Bulgular, Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. İlave olarak, yenilenebilir enerji kullanımının ve çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonlarını azalttığını, enerji kullanımının ise CO₂ emisyonlarını artırdığını göstermektedir. Ayrıca, kantil katsayılarının sağlamlığı Gaussian sabit etki ve Bayesian sabit etki regresyon yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Böylece, çevresel Ar-Ge harcamalarını artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesinin çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir bileşen olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Ar-Ge Harcamaları, Enerji Kullanımı, ÇKE, Panel Kantil Regresyon.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Does Accelerating Environmental R&D Spending Reduce Carbon Emissions?: Evidence for Panel Quantile Regression in the Perspective of the Environmental Kuznets Curve Hypothesis

Abstract

This study aims to analyze the effects of economic growth, energy use, renewable energy use, and environmental research and development (R&D) expenditures on CO₂ emissions distributions for 30 selected OECD countries covering the years 1995 and 2018, using the panel quantile regression method developed by Koenker (2004). The findings revealed that the Environmental Kuznets Curve (ÇKE) hypothesis is valid. In addition, it shows that renewable energy use and environmental R&D expenditures reduce CO₂ emissions, while energy use increases CO₂ emissions. In addition, the robustness of the quantile coefficients was tested using Gaussian fixed-effect and Bayesian fixed-effects regression methods. Thus, it has been determined that the development of policies to increase environmental R&D expenditures is an important component in terms of environmental sustainability.

Keywords: Environmental R&D Expenditures, Energy Use, EKC, Panel Quantile Regression.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, dbarak@bingol.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8812-7668

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halka İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, mkocoglu@erciyes.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2942-8276

1. GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin sürekli ve dinamik olması neticesinde çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme arasındaki hassas optimizasyonun nasıl sağlanacağı önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bu nedenle düşük karbonlu ekonomik büyümeye geçiş iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadelede temel çözüm olarak görülmektedir. EIA (2021) verilerine göre, dünyada toplam enerji üretiminde ve tüketiminde 1980 yılından 2021 yılına kadar sırasıyla %104.76 ve %105.95 artış meydana gelmiştir. OECD ülkelerinde ise 1980 yılından 2021 yılına kadar toplam enerji üretiminde ve tüketiminde sırasıyla %49.54 ve %28.66 artış yaşanmıştır. Enerji üretiminde ve tüketiminde yaşanan bu artışa bağlı olarak dünyada ve OECD ülkelerinde CO₂ emisyonlarında da artış meydana gelmiştir. 1980 yılına kıyasla 2021 yılında dünyada CO₂ emisyonlarında %89.44 ve OECD ülkelerinde %5.57 artış söz konusu olmuştur. IEA (2022) raporuna göre, küresel olarak enerji ile ilgili CO₂ emisyonları 2021 yılında 2020'ye kıyasla %6'lık bir artış (36,3 gigaton'a) sağlayarak şimdiye kadarki en yüksek yıllık seviyelerine ulaştı. Dolayısıyla çevresel bozulmanın önüne geçmek için enerji ile ilgili karbon emisyonlarını azaltma ihtiyacı önem arz etmektedir (Baloch vd. 2021; Khan vd. 2022). IRENA (2019) raporunda küresel enerji dönüşümüne odaklanmıştır. Bu raporda enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarının %75'ini yenilenebilir enerji ve elektrifikasyonun tek başına azaltabileceği belirtilmiştir. Ayrıca enerji verimliliği de dâhil edilirse bu oranın %90'ın üzerine çıkabileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle, CO₂ emisyonlarını en aza indirmek için, enerji sistemi içinde temiz enerji kaynaklarına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır (Alam vd., 2021).

Çevre kirliliğinin üstesinden gelmede etkili olabilecek en iyi çözüm temiz enerji kaynaklarının kullanımınıdır (Zafar vd., 2019; Adebayo vd., 2022; Jahanger vd., 2023). Ar-Ge harcamaları, küresel emisyon sorunu için çözüm olarak kabul edilen başka bir faktördür. İnovasyon, üretkenlik ve ekonomik büyüme artışının yanı sıra düşük karbonlu enerjiye geçişi de teşvik etmektedir. Ayrıca, inovasyon, daha iyi ekonomik çıktı elde edilmesini sağlayarak teknolojik ilerlemeyi de hızlandırır (Godil vd., 2021). OECD (2010) raporunda, inovasyonun çevresel hedeflere makul bir maliyetle ulaşmada kritik öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. OECD (2023) verilerine göre 1980 yılında dünya ve OECD ülkelerinde çevre teknolojileri ile ilgili patentlerin tüm teknolojiler içindeki oranı %8.5 iken 2019 yılında bu oran dünyada %9.9'a ve OECD ülkelerinde ise %10.4'e yükselmiştir. Yeşil yenilik, ekonomilerin karbonsuzlaştırılması için çok önemlidir, ancak iyileştirme planlarında çok az sayıda yeşil Ar-Ge önemi tanımlanmıştır. Tüm kurtarma harcamalarının %1'inden daha azı yeşil Ar-Ge'ye yöneliktir. Yeşil iyileştirme önlemlerinde OECD üyeleri, Avrupa Birliği ve seçilmiş OECD üyesi olmayan büyük ekonomilerde büyük artış olmuştur. Çevresel açıdan olumlu önlemlere ayrılan bütçe 677 milyar dolardan 1.090 milyar dolarına yükselmiştir (OECD, 2022).

İnovasyon, üreticilerin rekabet gücünü ve performansını artırarak ekonomik büyümeyi, küresel ticareti ve bölgesel zenginliği teşvik eden teknik ilerleme ve kalkınma arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir (Terzioğlu vd., 2020). Yeşil yenilik ise, kirlilik ve kaynak kullanımının olumsuz etkileri gibi çevresel tehlikeleri azaltmak amacıyla yeni mal ve teknolojilerin geliştirilmesine yardımcı olan bir süreçtir (Takalo ve Tooranloo, 2021). Yeşil yenilik ekonomilerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı ve enerji de dahil olmak üzere doğal kaynakların daha verimli kullanılmasını amaçlamaktadır (Yücel ve Terzioğlu, 2023).

Yeşil yeniliğin çevre kirliliği ile olan ilişkisi teorik bir temelde özetlenebilir. Ekonomik büyüme daha fazla enerji kullanımı gerektirdiğinden çevre kirliliğini artırır (Mahmood vd., 2019; Simionescu, 2021; Wen vd., 2021b). Ancak, çevre dostu teknolojik yeniliklerin yaygınlaşması, yeşil büyümeyi teşvik etme hedefiyle ülkenin kalkınma sürecinin yeniden yapılandırılmasını sağlar (Afshan, Ozturk ve Yaqoob, 2022). Temiz teknolojiler enerji verimliliğini artırarak çevresel performansı artırır. Diğer

tarafından çevresel yenilikler de çevresel performansı artırarak çevre kirliliğini azaltabilir (Wen vd., 2021a). Çevresel Ar-Ge, teknolojiye yenilik yaparak, enerji verimliliğini artırarak, ekonomik büyümeyi teşvik ederek CO₂ emisyonlarını azaltmaya yardımcı olur (Shao vd., 2021a). Çevresel Ar-Ge'ye belirli bir düzeyde yatırım yapılması ile çevresel performansı etkilemesi mümkün olabilir. Çünkü çevresel Ar-Ge'ye yapılan yatırım genellikle iyileştirilmiş veya üstün çevresel performansla sonuçlanacaktır (Lanoie vd., 2011; Lee, Min ve Yook, 2015). Bir hükümet tarafından belirlenen çevresel Ar-Ge bütçesi, bir teşvik etkisi aracılığıyla Ar-Ge faaliyetlerindeki risk etkilerini daraltarak inovasyon sürecine yol açar. Bu süreç, yerli tüketiciler tarafından uygulanan yeşil teknolojilerin üretilmesine yardımcı olur. Ayrıca, bu tür bütçeler, farklı işletmelere yeşil teknolojileri kullanma konusunda sübvansiyonlar ve vergi teşvikleri sağlamak için kullanılmaktadır (Jiang vd., 2022). Çevresel kamu Ar-Ge harcamaları, daha temiz teknolojilerin geliştirilmesine yönelik özel harcamalar için bir katalizör olabilir (Komen, Gerking ve Folmer, 1997). Dolayısıyla ekolojik yeniliğin teorik temellerine göre çevresel kalite, çevresel düzenlemeler, daha temiz üretim yenilikleri ve ticari faaliyetlerin çevresel ayak izini azaltarak çevreye duyarlı teknoloji aracılığıyla geliştirilebilir (Oyebanji ve Kirikkaleli, 2022). Teknolojik yenilikler uzun vadede kirliliğin kontrolünde önemli rol oynamaktadır (Wang N. vd., 2023). Çünkü teknolojik yeniliklerin çevre kirliliğini azaltmada başarılı olması çevre ile ilgili teknolojilerin olgunlaşmasına bağlıdır (Abbas vd., 2023). Başlangıçta kirliletiçi enerji kaynaklarının, yenilenebilir enerji tesislerinin kurulmasında, yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasında ve enerji verimliliğine yatırım yapılmasında kullanılması çevre kirliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İlerleyen dönemlerde Ar-Ge faaliyetleri ve inovasyon sayesinde teknolojik ilerleme gerçekleşir. Yenilenebilir enerji üretim, taşıma ve depolama teknikleri ile enerji verimliliğinin geliştirilmesi ile çevre kirliliği azaltılabilmektedir (Aydın vd., 2023).

Bu nedenle bu çalışma, son yıllarda çevresel Ar-Ge harcamalarında artış yaşanan seçilmiş 30 OECD ekonomisine odaklanmaktadır. Bilinen literatür incelendiğinde çevresel sürdürülebilirlik ve çevre kirliliğini iyileştiren ya da kötüleştiren bileşenlere odaklanan çok sayıda araştırma olmasına rağmen çok az sayıda çalışma çevresel Ar-Ge harcaması ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Dolayısıyla, CO₂ emisyonları azaltılmasında çevresel AR-GE bütçesinin rolü dikkate alınarak gerekli olabilecek potansiyel etkilerin belirlenmesi ve olası etkilerinin politika çıkarımlarının sunulması önem arz etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yeşil teknolojik yenilikler ve çevre kirliliği ilişkisini konu alan ilgili literatür incelenmiştir. Çalışmanın metodolojisi üçüncü bölümde gösterilmiştir. Dördüncü bölüm ampirik verileri ve sonuçların yorumlanmasını içermektedir. Beşinci bölüm, sonuçların bir özetini ve politika önerilerini sunmaktadır.

2. LİTERATÜR

Çevre kirliliğinin belirleyicileri ve çevresel sürdürülebilirlik bağlamında çevre kirliliğini azaltan veya artıran farklı faktörlere odaklanan araştırmalar mevcuttur (Grossman ve Krueger, 1991; Grossman ve Krueger, 1995; Adedoyin vd., 2020; Anser, Apergis ve Syed, 2021; Alharthi, Dogan ve Taskin, 2021; Balsalobre-Lorente vd., 2022; Ansari, 2022; Freire vd., 2023; Fakher vd., 2023; Wang, Zhang ve Li, 2023; Apergis vd. 2023). Bu çalışmalardan bazıları çevre kirliliğinde ekonomik büyümenin rolüne odaklanmış ve çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezini araştırmışlardır. Diğer bazı çalışmalar ise enerjinin rolü üzerine odaklanmış, yenilenebilir ve fosil enerji kaynaklarının çevre kirliliği ile olan ilişkisini ortaya koymuşlardır. Bu temel bileşenlerin yanında birçok farklı faktörün çevre kirliliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çevre kirliliğinde kentleşmenin (Tiwari vd., 2022; Kocoglu vd., 2022), ticari açıklığın (Chhabra, Giri ve Kumar, 2022; Udeagha ve Breitenbach, 2023), finansal gelişmenin (Abid vd., 2022; Qalati vd., 2023),

Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.

doğrudan yabancı yatırımların (İbrahim ve Ajide, 2021; İqbal, Tang ve Rasool, 2023), ormansızlaşmanın (Tsiantikoudis vd., 2019; Arshad vd., 2020), doğal kaynak bolluğunun (Isiksal vd. 2022; Jahanger, Usman ve Ahmad, 2022), ekonomik politika belirsizliğinin (Zhou vd., 2022; Danish vd., 2023) rolü tartışılmıştır.

Tüm bunların yanında yeşil büyüme için bir ölçü olan toplam CO₂ emisyonlarını (Mensah at al., 2019) azaltarak yeşil büyümeyi teşvik etmek için çevre koruma harcamalarının (Gholipour ve Farzanegan, 2018; Basoglu ve Uzar, 2019), çevresel düzenlemelerin (Ulucak vd., 2020; Wu ve Gao, 2021), Ar-Ge harcamalarının (Kihombo vd., 2021; Sheikh ve Hassan, 2023), çevresel Ar-Ge bütçesinin (Mensah at al., 2019; Shao vd., 2021a; Jiang vd., 2022) ve çevre ile ilgili teknolojik gelişmelerin (Hussain vd., 2022; Koseoglu, Yucel ve Ulucak, 2022) rolü de son zamanlarda sıklıkla incelenmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde farklı yeşil teknolojik yeniliklerin (yenilenebilir enerji, enerji AR-GE yatırımları, çevresel Ar-Ge harcamaları, çevre ile ilgili teknolojiler, teknolojik yenilik, yeşil patent, Ar-Ge harcamaları, ICT) çevre kirliliği üzerindeki olası etkileri incelenmiştir. Tablo 1’de yeşil teknolojik yeniliklerin çevre kirliliği üzerindeki olası etkisi ile ilgili literatür özetlenmiştir.

Çevresel Ar-Ge harcamalarının çevre kirliliği üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan, Mensah vd. (2019), 28 OECD ülkesinde çevresel Ar-Ge harcamalarının çevre kirliliğine etkisini incelemiştir. İkinci nesil panel eşbütünleşme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonlarını azaltmada faydalı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nosheen, İqbal ve Abbasi (2021) 18 Avrupa ülkesinde çevresel Ar-Ge harcamalarının yeşil büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmıştır. G7 ülkelerinde Safi vd., (2021), Jiang vd. (2022) ve Jiang vd. (2023) çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonlarına etkisini CS-ARDL yöntemi ile incelemiştirler. Elde edilen sonuçlar, çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonlarını azaltmada yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Shao vd. (2021a) ABD’de CO₂ emisyonlarına çevresel Ar-Ge harcamalarının etkisini 1990-2019 dönemi için ele almışlardır. DOLS ve FMOLS yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada yukarıda elde edilen sonuçlara benzer şekilde sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar çevreyle ilgili bütçenin çevresel kaliteyi iyileştirmede olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Yeşil Teknolojik Yenilikler ve Çevre Kirliliği İlişkinine İlişkin Literatür

Yazar(lar)	Ülke(ler)/Dönem	Metodoloji	Yeşil teknolojik yeniliklerin çevre üzerindeki etkisi
Yii ve Geetha (2017)	Malezya/1971-2013	VECM ve TYDL Granger nedensellik	-
Amri (2018)	Tunus/1975-2014	ARDL	Anlamsız
Ganda (2019)	OECD/2000-2014	GMM	+
Khan vd. (2019)	Pakistan/1971-2016	Dynamic ARDL simulations	-
Dauda vd. (2019)	6 ülke grubu, MENA, BRICS	Westerlund (2007) eşbütünleşme, FMOLS, DOLS	G6 (-), MENA, BRICS (+)
Mensah vd. (2019)	28 OECD/ 2000-2014	İkinci nesil panel eşbütünleşme	-
Shahbaz vd. (2020)	Birleşik Krallık/1870-2017	Bootstrap ARDL	-
Danish ve Ulucak (2020)	BRICS/1992-2014	Westerlund (2007) eşbütünleşme, CUP-FM ve CUP-BC	-
Wang vd. (2020)	N11/1990-2017	Westerlund (2007) eşbütünleşme, AMG, CCEMG, MG	-
Erdoğan vd. (2020)	G20/1971-2017	CCE & AMG	+/-
Shao vd. (2021a)	ABD/1990-2019	DOLS, FMOLS	-

Wen vd. (2021a)	Gelişmekte olan 5 Güney Asya ülkesi/1990-2014	DOLS, FMOLS, Dumitrescu-Hurlin nedensellik	-
Usman ve Hammar (2021)	APEC/1990-2017	Westerlund (2007) eşbütünleşme, FGLS, AMG, CCEMG, Dumitrescu-Hurlin nedensellik	+
Iqbal vd. (2021)	OECD/1970-2019	Westerlund (2007) eşbütünleşme, AMG	-
Safi vd., (2021)	G-7/1990-2019	Westerlund (2007) eşbütünleşme, CS-ARDL, CCEMG, Dumitrescu-Hurlin nedensellik	-
Nosheen, Iqbal ve Abbasi (2021)	18 Avrupa ülkesi/2000-2017	Westerlund (2007) eşbütünleşme, FMOLS	-
Su vd. (2021)	Brezilya/1990-2018	Bayer and Hanck cointegration, DOLS, CCR ve frequency-domain nedensellik	+
Hussain ve Dogan (2021)	BRICS	Pedroni, Kao ve Westerlund eşbütünleşme testleri, CS-ARDL, AMG, CCEMG	-
Shao vd. (2021b)	N11/1980-2018	CS-ARDL, AMG, CCEMG	-
Mahou vd. (2022)	Kaliforniya/1987-2017	ARDL, Granger nedensellik	+
Jiang vd. (2022)	G7/1990-2020	CS-ARDL	-
Razzaq vd. (2022)	BRICS/1990-2017	Quantile cointegration, Quantile causality ve Quantile on Quantile regression	-
Islam vd. (2022)	Bangladeş/1972-2017	Dynamic ARDL simulation	-
Bilal vd. (2022)	One Belt One Road/1991-2019	Westerlund (2007) eşbütünleşme, DSUR, FMOLS, DOLS	-
Afshan, Ozturk ve Yaqoob (2022)	27 OECD/1990-2017	Method of Moment Quantile-Regression (MM-QR)	-
Oyebanji ve Kirikkaleli (2022)	Batı Avrupa ülkeleri/1990-2018	Westerlund eşbütünleşme, FMOLS ve DOLS	-
Xia (2022)	Çin (30 eyalet)/2005-2019	CUP-FM ve CUP-BC	-
Khan vd. (2022)	Kanada/1989-2020	Dynamic ARDL simulations	-
Karimi Alavijeh vd. (2023)	EU-14 ülkeleri/2000-2019	MMQR, FE-OLS, FMOLS ve DOLS	-
Kirikkaleli, Sofuoğlu ve Ojekemi (2023)	ABD	Fourier ARDL ve Fourier TY nedensellik	-
Chen vd. (2023)	17 gelişmekte olan ülke/1995-2019	Driscoll-Kraay, FMOLS	-
Abbas, Balsalobre-Lorente ve Aljuaid (2023)	Çin/1990-2020	ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR	+
Sharif vd. (2023)	5 İskandinav ülkesi/1995-2020.	Westerlund ve Edgerton (2008), CS-ARDL, AMG ve CCEMG	-
Danish, Ulucak ve Baloch (2023)	ABD/1985-2020	Dynamic ARDL simulation ve Kernel-based Regularized Least Squares (KRLS)	-
Amin vd. (2023)	Güney Asya ülkeleri/1995-2020	AMG ve CCEMG, Dumitrescu-Hurlin nedensellik	-
Aydin vd. (2023)	Avrupa Birliği/1990-2018	Westerlund (2008) eşbütünleşme, DCCE, Konya (2006) nedensellik, Dumitrescu-Hurlin nedensellik	-

Hao ve Chen (2023)	E7/1990-2020	FMOLS, DOLS, CCR, Panel ARDL	Finansal yenilik (-), yeşil yenilik (anlamsız)
Raihan vd. (2023)	Endonezya/1990-2020	FMOLS and CCR, Granger nedensellik	-
Fang (2023)	Çin (32 eyalet)/2005-2019	GMM	-
Wang N. vd. (2023)	Çin/2006-2018	Panel threshold model	-
Triki vd. (2023)	Suudi Arabistan/1980-2020	ARDL, NARDL	-
Zhang vd. (2023)	ABD/1990-2019	Augmented ARDL	-
Jiang vd. (2023)	G7/1989-2021	CS-ARDL, AMG, Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik	-
Mehmood (2023)	Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka/1984-2017	CS-ARDL	+
Liu Y. vd. (2023)	BRICS/2000-2020	CS-ARDL, CCEMG ve AMG	-
Wang R. vd. (2023)	Gelişmekte olan 14 Avrupa birliği ülkesi/1995-2020	Westerlund eşbütünleşme, CCEMG ve AMG, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik	-
Adebayo, Uhumure ve Shale (2023)	Güney Afrika/1980-2020	Bayer-Hanck eşbütünleşme ARDL, Time-varying nedensellik	-
Dai vd. (2023)	Altı ASEAN ülkesi/1995-2018	Westerlund (2008) eşbütünleşme, CuP-FM & CuP-BC, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik	-
Kirikaleli ve Ali (2023)	İzlanda/1995Q1- 2019Q4	Fourier-augmented Dickey-Fuller birim kök, Fourier-autoregressive distributive lag ve Fourier-Toda and Yamamoto nedensellik	-
Shah vd. (2023)	15 doğal gaz tedarikçisi ekonomi/2000-2019	AMG, CS-ARDL	-
Javed vd. (2023)	İtalya/1994-2019	Dinamic ARDL, Breitung ve Candelon (2006) Frekans alanı nedensellik testi	-

Bu çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

i) Genel olarak literatürdeki çalışmaların birçoğu, yeşil teknolojik yeniliklerin çevresel kaliteyi iyileştirdiği sonucuna varmıştır (Yii ve Geetha, 2017; Khan vd., 2019; Shahbaz vd, 2020; Wang vd., 2020; Wen vd., 2021a; Razzaq vd., 2022; Karimi Alavijeh vd., 2023; Kirikkaleli, Sofuoğlu ve Ojekem, 2023; Chen vd., 2023; Danish, Ulucak ve Baloch, 2023; Amin vd., 2023; Wang N. vd., 2023; Adebayo, Uhumure ve Shale, 2023; Dai vd., 2023; Kirikkaleli ve Ali, 2023; Shah vd., 2023; Javed vd., 2023). Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar temelde şu konuya dikkat çekmişlerdir: çevre kirliliğini azaltmak için alınan yenilikçi önlemler çevre kalitesinin gelişmesine neden olan teknolojileri geliştirir. Çevre teknolojisindeki gelişmeler çevre kalitesinin gelişmesini sağlayarak çevresel bozulmayı önleyebilir.

ii) Literatürdeki bazı çalışmalar yeşil teknolojik yeniliklerin çevresel kaliteyi bozduğunu bildirmiştir (Ganda, 2019; Dauda vd., 2019; Erdoğan vd., 2020; Su vd., 2021; Usman ve Hammar, 2021; Mahou vd., 2022; Abbas, Balsalobre-Lorente ve Aljuaid, 2023; Mehmood, 2023). Bu sonucun elde edilmesinde şu sebepler yer alabilir: a) çevre kalitesini iyileştirecek yeşil teknolojik yeniliklere yatırım yapılmaması (Su vd., 2021; Mehmood vd., 2023). b) yeşil teknolojik yeniliklerin kullanımının yetersiz olması, çevre sorunlarıyla yeterince başa çıkamaması, enerji icadıyla ilgili bazı teknolojilerin yeşil büyümeyi hızlandırmaması (Usman ve Hammar, 2021). c) çevre ile ilgili teknolojilerin çevre kalitesini iyileştirmede tam olarak yeterli olgunluğa ulaşamaması (Abbas, Balsalobre-Lorente ve Aljuaid, 2023)

iii) Diğer bazı ampirik çalışmaları yeşil teknolojik yenilikler ile çevresel kalite arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Amri, 2018; Hao ve Chen, 2023).

3. VERİLER VE METODOLOJİ

3.1. Veriler

Bu çalışma, seçilmiş 30 OECD ekonomisi için 1995'ten 2018'e kadar, kişi başına düşen GSYİH, enerji kullanımı, çevresel AR-GE bütçesi, yenilenebilir enerji kullanımı ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlamalar ve veri kaynakları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Verilerin Tanımlanması ve Elde Edildiği Kaynaklar

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
<i>CO₂</i>	CO ₂ emisyonlar (kişi başına metric ton)	https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#
<i>GDP</i>	Kişi başına GDP (sabit 2015 ABD Doları)	https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#
<i>EC</i>	Enerji kullanımı (kişi başına düşen petrol eşdeğeri kg)	https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#
<i>ERR&D</i>	Çevre ile ilgili kamu Ar-Ge bütçesi (toplam kamu Ar-Ge'nin yüzdesi)	https://stats.oecd.org/#
<i>REN</i>	Yenilenebilir enerji kullanımı (toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi)	https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators#

Bu çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla, Mensah vd. (2019), Shao vd. (2021a) ve Jiang vd. (2022) çalışmaları takip edilmiştir:

$$CO_{2it} = \theta_i + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 GDPSQ_{it} + \beta_5 EC_{it} + \beta_6 ERR\&D_{it} + \beta_1 REN_{it} + e_{it} \quad (1)$$

t ve *i* sembolleri sırasıyla yılı ve ülkeleri temsil etmektedir. CO₂ kişi başına karbon emisyonu, GDP kişi başına GSYİH, GDPSQ kişi başına düşen GSYİH'nin karesi, EC kişi başına enerji kullanımı, ERR&D çevresel Ar-Ge bütçesi, REN yenilenebilir enerji kullanımınıdır, *e_{it}* standart hata terimini ifade eder.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te verilmiştir. Bulgulara göre GDPSQ ve REN değişkenleri diğerlerine göre en yüksek oynaklığa sahiptir. Minimum ve maksimum değerler arasındaki en yüksek fark GDPSQ, GDP ve EC değişkenlerine aittir. Bu ülkelerde geçerli olan kişi başına düşen ortalama GSYİH'nin yaklaşık olarak 10.3020 (ABD doları) olduğu hesaplanmıştır.

İstatistiklerden elde edilen bulgular, tüm serilerin normal dağılmadığını ve bu serilerin heterojen olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar kantil regresyon modeli uygulamalarının kullanımını desteklemektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>CO2</i>	<i>GDP</i>	<i>GDPSQ</i>	<i>EC</i>	<i>ERR&D</i>	<i>REN</i>
Ortalama	2.0912	10.2624	105.7671	8.2593	0.7584	2.3951
Medyan	2.1354	10.4438	109.0735	8.2631	0.8516	2.3684
Maksimum	3.2427	11.5660	133.7732	9.8079	3.7377	4.3594
Minimum	0.2878	8.2716	68.4209	6.4242	-3.0642	-0.8128
Std. Hata	0.5253	0.6710	13.4082	0.5491	0.7634	1.0608
Skewness	-0.8919	-0.8390	-0.6709	-0.6214	-0.2965	-0.4193
Kurtosis	4.8881	3.3802	3.1119	4.9795	5.2643	2.7666
Jarque-Bera	202.4248	88.5769	54.2378	142.9506	154.0978	22.7343
Olasılık Değer	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem Sayısı	720	718	718	628	675	720

3.2. Metodoloji

Bu çalışmada kişi başına GSYİH, enerji kullanımı, çevresel Ar-Ge bütçesi ve yenilenebilir enerji kullanımı arasındaki ilişki Koenker (2004) tarafından önerilen Panel sabit etkili Kantil Regresyon (PQR) metodu ile tahmin edilmiştir. Kantil regresyon yöntemi, ilk olarak Koenker ve Bassett (1978) tarafından tanıtıldı. Koenker (2004) gözlemlenmeyen sabit etkileri ortadan kaldırmak için minimizasyon prosedüründe bir ceza terimini dikkate alan panel kantil regresyon modeli önermiştir (Zhu vd., 2018; Yan vd., 2019; Syed vd., 2022). Bu yöntem, özellikle serilerin normal dağılmadığı durumlar için önerilmiştir (bkz. Koenker ve Bassett, 1978; Zhu vd., 2016; Albuşescu vd., 2019; Khan, Khan ve Binh, 2020). Ayrıca, PQR metodu tahmin edilen ve gözlenen değişkenler arasındaki tüm önemli varyasyonları yakaladığı ve böylece hatalı regresyon katsayılarını önlediği için tercih edilir (Akram vd., 2021). PQR metodu bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin kantil dağılımlarına göre panel sabit etkiler yöntemi ile denklem (2) formasyonunu takip eder:

$$Q_{yt}(\tau|x_t) = x_t^T \beta_\tau \quad (2)$$

Kantil regresyon yöntemi, heterojenliği dikkate alır, aykırı değerlere ve değişen varyansa karşı sağlam sonuçlar üretebileceği bilinmektedir (Zhou ve Li, 2019). Model formu denklem (2) takip edilerek aşağıdaki gibi panel veri varyasyonuna genişletilir:

$$Q_{y_{it}}(\tau_k|\alpha_{it}, x_{it}) = \alpha_i + x_{it}^T \beta(\tau_k), \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

Denklem (3)'te α_i gözlemlenmemiş bireysel sabit etkileri temsil eder, y_i CO₂ emisyonlarını, τ kantil dağılımlarını ve x_i bağımsız değişkenlerin vektörünü temsil eder. Yukarıda da ifade edildiği gibi panel kantil regresyon, bilinmeyen parametreleri tahmin etmek için bir ceza terimi getirecektir. Parametreleri tahmin etme yöntemi aşağıdaki gibidir:

$$\min(\alpha, \beta) \sum_{t=1}^T \sum_{k=1}^K \sum_{i=1}^N \omega_k \rho_{\tau_k} \left(y_{it} - \alpha_i - x_{it}^T \beta(\tau_k) \right) + \lambda \sum_i^N |\alpha_i|, \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

Burada i ve t sırasıyla farklı bir ülkeyi ve farklı bir zaman aralığını temsil eder. Bu çalışmada, $N=38$, $T=24$ 'tür. Burada k farklı bir niceliksel değeri, x açıklayıcı bir değişkeni, ρ_{τ_k} niceliğin bir kayıp fonksiyonunu, w_k ağırlık indeksini ve λ ceza faktörünü temsil eder. Bu nedenle, modelin özel formu aşağıdaki gibidir:

$$Q_{y_{it}}(\tau|\alpha_i, \varepsilon_t, x_{it}) = \alpha_i + \varepsilon_t + \beta_{1\tau}GDP_{it} + \beta_{2\tau}GDPSQ_{it} + \beta_{3\tau}EC_{it} + \beta_{4\tau}ERR\&D_{it} + \beta_{5\tau}REN_{it} \quad (5)$$

Burada i ve t sırasıyla ülkeler ve zamanı göstermektedir.

4. AMPİRİK SONUÇLAR

Tablo 4, Pesaran (2004) CD testine dayalı olarak elde edilen yatay kesit bağımlılığının sonuçlarını açıklamaktadır. Sıfır hipotezi altında yatay kesit bağımlılık testinin sonuçları yatay kesit bağımsızlığının olduğunu şart koşturmaktadır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının olmadığı sıfır hipotezi, çevresel Ar-Ge bütçesi hariç tüm değişkenler için reddedilmektedir. Heterojenlik testine ait sonuçlar da Tablo 4'te verilmektedir. Parametre heterojenliğini araştırmak için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen test uygulanmıştır. Bu teste ait sıfır hipotezinin reddedilmesi, panel veri modellerinde eğim katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Heterojenlik Testi

Yatay kesit bağımlılığı						
	<i>CO2</i>	<i>GDP</i>	<i>GDPSQ</i>	<i>EC</i>	<i>ERR & D</i>	<i>REN</i>
CD test	39.34	86.38	86.27	24.70	-1.53	56.07
Olasılık	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.126)	(0.000)
Heterojenlik testi						
Delta	12.319 (0.000)					
Delta adj.	15.387 (0.000)					
Not: * $p < 0.01$, ** $p < 0.05$ and *** $p < 0.1$.						

Tablo 5'te Fisher Type ADF (Choi, 2001) birim kök testi ile çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlar serilerin düzeyde birim kökün varlığına ilişkin sıfır hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuç, çevre kirliliği, kişi başına düşen gelir, kişi başına düşen gelirin karesi, enerji kullanımı, çevresel Ar-Ge harcamaları ve yenilenebilir enerji kullanımı serilerinin düzeyde durağan olmadığını, ancak birinci farklarında sıfır hipotezinin reddedilerek birim köklere sahip olmadığını ve durağan olduğunu göstermektedir.

Birim kök testinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Pedroni-ADF, Pedroni-PP (Pedroni, 1999, 2004), Kao-ADF (Kao, 1999) ve Westerlund (2005) eşbütünleşme testleri ile

incelenmiştir. Bu testlerden elde edilen sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Panel Birim Kök ve Eşbütünlüşme Testleri

Değişkenler	Fisher Type ADF		Eşbütünlüşme	İstatistik
	Seviye	Fark		
<i>CO2</i>	48.4966	133.7219***	Pedroni-ADF	-8.2534***
<i>GDP</i>	52.4199	94.1475***	Pedroni-PP	-11.3178***
<i>GDPSQ</i>	51.4889	93.8630***	Kao-ADF	2.0939***
<i>EC</i>	26.4156	79.9947 **	Westerlund (2005)	-2.9691***
<i>ERR & D</i>	45.9563	146.4205***		
<i>REN</i>	38.2054	120.9603***		

*/**/** değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Kao-ADF (Kao, 1999), Pedroni-ADF, Pedroni-PP (Pedroni (2004); Pedroni (1999) ve (Westerlund, 2005) sabit terimi içermektedir. Sıfır hipotezi, değişkenlerin eşbütünlüşik olmadığıdır. Gecikme uzunluğu: AIC'ye göre seçilir.

Panel kantil regresyon bulguları Tablo 6'da verilmiştir. GDP ve GDPSQ'nun tüm kantillerde CO₂ emisyonları dağılımları üzerindeki etkisi tutarlı bir şekilde sırasıyla pozitif ve negatif olarak bulunmuştur. Elde edilen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla GDP değişkenine ait katsayının pozitif ve GDPSQ değişkenine ait katsayının negatif olması, ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koyan Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini doğrulamaktadır. Elde edilen bu bulgular literatürdeki birçok çalışma tarafından desteklenmektedir (Adedoyin vd., 2020; Alharthi, Dogan ve Taskin, 2021; Ansari, 2022; Balsalobre-Lorente vd., 2022; Wang, Zhang ve Li, 2023). Enerji kullanımının sonuçları, enerji tüketiminin tüm kantiller için CO₂ emisyonları ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, literatürle desteklenmektedir (Anser, Apergis ve Syed, 2021; Ayhan vd., 2023; Liu H. vd., 2023; Ayad vd., 2023). Yenilenebilir enerji kullanımı sonuçları, yenilenebilir enerji kullanımının tüm kantiller için CO₂ emisyonları ile negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç Dong, Dong ve Jiang (2020), Haldar ve Sethi (2021), Khan, Weil ve Khan (2022), Kirikkaleli, Güngör ve Adebayo (2022), Mohsin vd. (2023), Demir vd. (2023) çalışmalarının sonuçları ile tutarlıdır. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonları ile ilişkisine bakıldığında, sonuçlar çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonları ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Mensah vd. (2019) 28 OECD ülkesi için, Safi vd. (2021), Jiang vd. (2022) ve Jiang vd. (2023) G7 ülkeleri için ve Shao vd. (2021a) ABD için, Nosheen, Iqbal ve Abbasi (2021) 18 Avrupa ülkesi için bu çalışmanın sonuçları ile tutarlı olarak çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Tablo 6. Panel Kantil Regresyon

	<i>GDP</i>	<i>GDPSQ</i>	<i>EC</i>	<i>ERR&D</i>	<i>REN</i>
10 th	2.229** (0.938)	-0.110** (0.0470)	0.391** (0.198)	-0.0273 (0.0193)	-0.166*** (0.0319)
20 th	2.136*** (0.719)	-0.106*** (0.0360)	0.410*** (0.152)	-0.0248* (0.0148)	-0.158*** (0.0244)
30 th	2.065*** (0.575)	-0.103*** (0.0288)	0.425*** (0.121)	-0.0229* (0.0118)	-0.151*** (0.0196)
40 th	2.006*** (0.484)	-0.101*** (0.0243)	0.437*** (0.102)	-0.0214** (0.00996)	-0.146*** (0.0165)
50 th	1.952*** (0.439)	-0.0988*** (0.0220)	0.448*** (0.0926)	-0.0199** (0.00903)	-0.141*** (0.0150)
60 th	1.887*** (0.449)	-0.0962*** (0.0225)	0.461*** (0.0949)	-0.0182** (0.00925)	-0.135*** (0.0153)
70 th	1.837*** (0.504)	-0.0941*** (0.0253)	0.472*** (0.106)	-0.0169 (0.0104)	-0.130*** (0.0171)
80 th	1.792*** (0.576)	-0.0923*** (0.0289)	0.481*** (0.122)	-0.0157 (0.0119)	-0.126*** (0.0196)
90 th	1.727** (0.709)	-0.0896** (0.0356)	0.494*** (0.150)	-0.0139 (0.0146)	-0.120*** (0.0241)

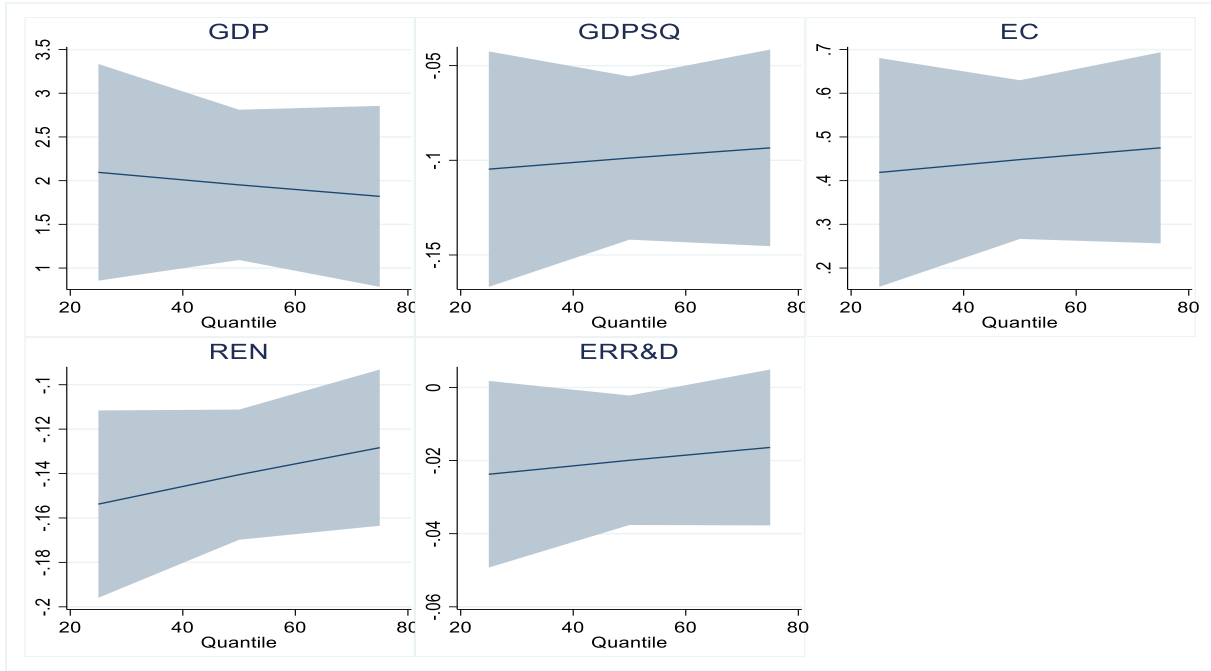
Notlar: ***/**/* sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içerisindeki değerler standart hataları gösterir.

PQR metodolojisi ile tahmin edilen katsayıların sağlamlık kontrolleri, Tablo 7’de sunulan Gaussian temelli olasılık dağılımı yöntemini baz alan sabit etki ve Bayesian temelli olasılık dağılımını baz alan sabit etki metodlarıyla yeniden tahmin edilmiştir. Bayesian ve Gaussian olasılık dağılımı prosedürleri için Kim ve Schmidt (2000) çalışmasına bakılabilir. Bu tabloda, GDP’nin CO₂ emisyonları üzerindeki marjinal etkilerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, GDPSQ değişkeninin CO₂ emisyonları üzerindeki marjinal etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, enerji kullanımının CO₂ emisyonları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji kullanımı ve çevresel Ar-Ge harcamalarının CO₂ emisyonları üzerinde negatif bir etkiye sahip ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. PQR, Gaussian sabit etki ve Bayesian sabit etki yöntemleriyle yapılan katsayı tahminleri tutarlı ve birbirini desteklemektedir.

Tablo 7. Gaussian ve Bayesian Olasılık Dağılımları ile Tahmin Edilen Panel Sabit Etki Katsayıları

Değişkenler	Gaussian Sabit etki	Bayesian Sabit etki
<i>GDP</i>	1.957*** (0.432)	1.9541** (0.413)
<i>GDPSQ</i>	-0.0990*** (0.0215)	-0.0980*** (0.0207)
<i>EC</i>	0.447*** (0.0437)	0.4626*** (0.0411)
<i>ERR&D</i>	-0.0201*** (0.0069)	-0.02042*** (0.0071)
<i>REN</i>	-0.141*** (0.0113)	-0.1433*** (0.0103)
Sabit Katsayı	-10.85*** (2.205)	-11.0212 (2.0833)

Notlar: ***/**/* sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içerisindeki değerler standart hataları gösterir.

Şekil 1. Kantil Regresyon Katsayıları

Şekil 1, kantil regresyon sonuçlarını vermektedir. Dikey eksen değişkenlere ait katsayıları ve yatay eksen kantil dağılımlarını göstermektedir.

GDP'nin ve GDPSQ'nun CO₂ emisyonları üzerindeki etkisi tüm kantillerde sırasıyla pozitif ve negatiftir. Bu sonuç ÇKE hipotezini doğrulamaktadır. Enerji kullanımı CO₂ emisyonlarını artırıyor ve

enerji kullanımı katsayısı tüm dönemler için artmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi ve çevresel Ar-Ge harcamaları CO₂ emisyonlarını azaltmaktadır.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Çevre kirliliği ve çevresel Ar-Ge harcamaları arasındaki etkileşim, Koenker (2004) tarafından önerilen Panel sabit etkili Kantil Regresyon (PQR) modeli ile tahmin edilmiştir. Bu yöntem heterojenliği dikkate aldığından, değişen varyansa karşı sağlam sonuçlar ürettiğinden ve serilerin normal dağılım göstermesini gerektirmediğinden tercih edilmiştir. Pedroni-ADF, Pedroni-PP, Kao-ADF ve Westerlund (2005) eş-bütünleşme testlerinin sonuçları kişi başına GSYİH, enerji kullanımı, çevresel Ar-Ge bütçesi ve yenilenebilir enerji kullanımı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Panel kantil sonuçları söz konusu ülkelerde ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu, enerji kullanımının CO₂ emisyonlarını artırdığını ve yenilenebilir enerji kullanımının CO₂ emisyonlarını azalttığını rapor etmektedir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan çevresel Ar-Ge harcamaları CO₂ emisyonlarını azaltarak çevre kalitesini artırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar sağlamlılık için uygulanan Gaussian sabit etki ve Bayesian sabit etki yöntemlerinin sonuçları ile tutarlı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki çalışmalar ile oldukça tutarlıdır.

Ar-Ge harcamaları ekonomik ilerlemenin (Lichtenberg, 1992; Zachariadis, 2003) ve verimliliğın (Ulku, 2004; Fraumeni ve Okubo, 2005) arkasındaki temel güçtür. Ar-Ge harcamaları enerji (Churchill, Inekwe ve Ivanovski, 2021), istihdam (Van Roy, Vértesy ve Vivarelli, 2018) ve kirlilik (Fernández, López ve Blanco, 2018) politikaları üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Ar-Ge harcamalarının ekonomi üzerindeki etkisi çok yönlüdür. Ar-Ge harcamaları kirliliği azaltmaya yönelik politikalar üzerinde etkili olduğundan yeşil büyümeye yönelik politikalara ışık tutar. Her ne kadar toplam Ar-Ge harcamaları kirliliğın azaltılmasında önemli rol oynasa da doğrudan çevreyi ilgilendiren enerji Ar-Ge harcamalarının (Balsalobre, Álvarez ve Cantos, 2015; Jin vd., 2017) ve çevresel Ar-Ge harcamalarının (Mensah vd., 2019; Jiang vd., 2023) kirliliği azaltmadaki rolü daha etkin olabilir. Çevreyle ilgili bütçenin çevresel kaliteyi iyileştirmede olumlu bir etkisi vardır. Dolayısıyla, 12 Aralık 2017'de Paris'teki Tek Gezegen Zirvesi'nde başlatılan OECD Paris İşbirliği Yeşil Bütçeleme (PİYB) süreci sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunabilir. PİYB, ulusal harcama ve gelir süreçlerinin çevresel ve diğer hedeflerle uyumlu hale getirilmesindeki ilerlemeleri değerlendirmek ve teşvik etmek için yeni, ileri teknolojiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nosheen, Iqbal ve Abbasi (2021) ekonomilerin farklı çevresel hedeflere ulaşmasında yeşil bütçelemenin iki kanalla destekleyici rol oynadığını belirtmişlerdir. Bunlardan ilki, maliye ve bütçe politikalarının çevresel etkilerini değerlendirir. İkincisi ise, yerel ve küresel anlaşmaların gerekliliklerine yönelik tutarlılıklarını değerlendirir. Mensah vd. (2019) enerji üretimi ve tüketimi için verilen teşviklerin çevreye vermiş olduğu zararların üstesinde yeşil bütçe ile gelinebileceğini belirtmiştir. Yukarıda yer alan açıklamalar ışığında çevresel Ar-Ge harcamalarını hızlandırmanın karbon emisyonlarını azaltacağı sonuçlarımızdan açıkça görülmektedir.

Bu çalışmada seçilen 30 OECD ülkesi içinde 1995-2018 dönemi dikkate alındığında 1995 yılına kıyasla 2018 yılında çevre kirliliğini azaltmak için çevresel Ar-Ge harcamalarında en fazla artış meydana gelen ülkelerin başında Japonya (%648.36), Letonya (%625.36) İsrail (%327.73) ve Avustralya (%202.42) gelmektedir. Ancak diğer taraftan İrlanda (%140.94), Hollanda (%82.63), Danimarka (%74.12) ve Avusturya (%73.69) ülkelerinde 1995 yılına kıyasla 2018 yılında çevresel Ar-Ge harcamalarında azalma meydana gelmiştir. Çevresel Ar-Ge harcamalarında azalma oluşan ülkeler, çevresel etkilerin değerlendirildiği maliye ve bütçe politikalarını benimseyerek ve bölgesel ve küresel anlaşmaların gerekliliklerini yerine getirerek çevresel kalitenin iyileştirilmesinde etkin rol oynayabilirler.

Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.

Etik Beyan

“Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abbas, J., Balsalobre-Lorente, D. ve Aljuaid, M. (2023). Environmental-Related Technologies and Carbon Neutrality Challenges in Emerging Economies? A Case Study of China. <https://assets.researchsquare.com/files/rs-2426437/v1/6d5d6c51-8f8a-4e5a-9c06-e51c7482cff0.pdf?c=1672857072>, (10.03.2023)
- Abid, A., Mehmood, U., Tariq, S. ve Haq, Z. U. (2022). The Effect of Technological Innovation, FDI, and Financial Development on CO₂ Emission: Evidence from the G8 Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15993-x>
- Adebayo, T. S., Awosusi, A. A., Rjoub, H., Agyekum, E. B. ve Kirikkaleli, D. (2022). The Influence of Renewable Energy Usage on Consumption-Based Carbon Emissions in MINT Economies. *Heliyon*, 8(2), e08941.
- Adebayo, T. S., Uhumamure, S. E. ve Shale, K. (2023). A Time-Varying Approach to the Nexus Between Environmental Related Technologies, Renewable Energy Consumption and Environmental Sustainability in South Africa. *Scientific Reports*, 13(1), 4860. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-32131-4>
- Adedoyin, F., Abubakar, I., Bekun, F. V. ve Sarkodie, S. A. (2020). Generation of Energy and Environmental-Economic Growth Consequences: Is There Any Difference Across Transition Economies?. *Energy Reports*, 6, 1418-1427.
- Afshan, S., Ozturk, I. ve Yaqoob, T. (2022). Facilitating Renewable Energy Transition, Ecological Innovations and Stringent Environmental Policies to Improve Ecological Sustainability: Evidence From MM-QR Method. *Renewable Energy*, 196, 151-160.
- Akram, R., Chen, F., Khalid, F., Huang, G. ve Irfan, M. (2021). Heterogeneous Effects of Energy Efficiency and Renewable Energy on Economic Growth of BRICS Countries: A Fixed Effect Panel Quantile Regression Analysis. *Energy*, 215, 119019.
- Alam, M. S., Apergis, N., Paramati, S. R. ve Fang, J. (2021). The Impacts of R&D Investment and Stock Markets on Clean-Energy Consumption and CO₂ Emissions in OECD Economies. *International Journal of Finance & Economics*, 26(4), 4979-4992.
- Albulescu, C. T., Tiwari, A. K., Yoon, S. M. ve Kang, S. H. (2019). FDI, Income, and Environmental Pollution in Latin America: Replication and Extension Using Panel Quantiles Regression Analysis. *Energy Economics*, 84, 104504.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Alharthi, M., Dogan, E. ve Taskin, D. (2021). Analysis of CO₂ Emissions and Energy Consumption by Sources in MENA Countries: Evidence from Quantile Regressions. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 38901-38908. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13356-0>
- Amin, N., Shabbir, M. S., Song, H., Farrukh, M. U., Iqbal, S. ve Abbass, K. (2023). A Step Towards Environmental Mitigation: Do Green Technological Innovation and Institutional Quality Make A Difference?. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122413. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122413>
- Amri, F. (2018). Carbon Dioxide Emissions, Total Factor Productivity, ICT, Trade, Financial Development, and Energy Consumption: Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Tunisia. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 33691-33701.
- Ansari, M. A. (2022). Re-visiting the Environmental Kuznets Curve for ASEAN: A Comparison Between Ecological Footprint and Carbon Dioxide Emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 112867.
- Anser, M. K., Apergis, N. ve Syed, Q. R. (2021). Impact of Economic Policy Uncertainty on CO₂ Emissions: Evidence from Top Ten Carbon Emitter Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 29369-29378. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-12782-4>
- Apergis, N., Kuziboev, B., Abdullaev, I. ve Rajabov, A. (2023). Investigating the Association Among CO₂ Emissions, Renewable and Non-renewable Energy Consumption in Uzbekistan: An ARDL Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(14), 39666-39679. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-25023-z>
- Arshad, Z., Robaina, M., Shahbaz, M. ve Veloso, A. B. (2020). The Effects of Deforestation and Urbanization on Sustainable Growth in Asian Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 10065-10086.
- Ayad, H., Sari-Hassoun, S. E., Usman, M. ve Ahmad, P. (2023). The Impact of Economic Uncertainty, Economic Growth and Energy Consumption on Environmental Degradation in MENA Countries: Fresh Insights from Multiple Thresholds NARDL Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(1), 1806-1824.
- Aydin, M., Degirmenci, T., Gurdal, T. ve Yavuz, H. (2023). The Role of Green Innovation in Achieving Environmental Sustainability in European Union Countries: Testing The Environmental Kuznets Curve Hypothesis. *Gondwana Research*, 118, 105-116, <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.01.013>
- Ayhan, F., Kartal, M. T., Kılıç Depren, S. ve Depren, Ö. (2023). Asymmetric Effect of Economic Policy Uncertainty, Political Stability, Energy Consumption, And Economic Growth on CO₂ Emissions: Evidence from G-7 Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(16), 47422-47437. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25665-7>
- Baloch, M. A., Ozturk, I., Bekun, F. V. ve Khan, D. (2021). Modeling the Dynamic Linkage Between Financial Development, Energy Innovation, and Environmental Quality: Does Globalization Matter?. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 176-184.
- Balsalobre, D., Álvarez, A. ve Cantos, J. M. (2015). Public Budgets for Energy RD&D and the Effects on Energy Intensity and Pollution Levels. *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 4881-4892.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Balsalobre-Lorente, D., Ibáñez-Luzón, L., Usman, M. ve Shahbaz, M. (2022). The Environmental Kuznets Curve, Based on the Economic Complexity, and the Pollution Haven Hypothesis in PIIGS Countries. *Renewable Energy*, 185, 1441-1455.
- Basoglu, A. ve Uzar, U. (2019). An Empirical Evaluation About the Effects of Environmental Expenditures on Environmental Quality in Coordinated Market Economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 23108-23118.
- Bilal, A., Li, X., Zhu, N., Sharma, R. ve Jahanger, A. (2022). Green Technology Innovation, Globalization, and CO2 Emissions: Recent Insights from the OBOR Economies. *Sustainability*, 14(1), 236.
- Chen, F., Ali, S., Ma, J., Arshad, S. ve Ahmad, S. (2023). Material Productivity and Environmental Degradation: Moderating Role of Environment-Related Technologies in Achieving Carbon Neutrality. *Gondwana Research*, 117, 155-168. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.01.010>
- Chhabra, M., Giri, A. K. ve Kumar, A. (2022). Do Technological Innovations and Trade Openness Reduce CO2 Emissions? Evidence from Selected Middle-Income Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(43), 65723-65738.
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests For Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20, 249–272. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6).
- Churchill, S. A., Inekwe, J. ve Ivanovski, K. (2021). R&D Expenditure and Energy Consumption in OECD Nations. *Energy Economics*, 100, 105376.
- Dai, J., Ahmed, Z., Sinha, A., Pata, U. K. ve Alvarado, R. (2023). Sustainable Green Electricity, Technological Innovation, and Ecological Footprint: Does Democratic Accountability Moderate the Nexus?. *Utilities Policy*, 82, 101541. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2023.101541>
- Danish, -, Ulucak, R. (2020). How Do Environmental Technologies Affect Green Growth? Evidence from BRICS Economies. *Science of the Total Environment*, 712, 136504.
- Danish, Ulucak, R. ve Baloch, M. A. (2023). An Empirical Approach to the Nexus Between Natural Resources and Environmental Pollution: Do Economic Policy and Environmental-Related Technologies Make Any Difference?. *Resources Policy*, 81, 103361.
- Dauda, L., Long, X., Mensah, C. N. ve Salman, M. (2019). The Effects of Economic Growth and Innovation on CO2 Emissions in Different Regions. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 15028-15038.
- Demir, Y., İşleyen, Ş. ve Özen, K. (2023). Seçili Enerji Tüketimlerinin Karbondioksit Emisyonu Üzerindeki Etkisinin ARDL Sınır Testi ile Belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 80-107.
- Dong, K., Dong, X. ve Jiang, Q. (2020). How Renewable Energy Consumption Lower Global CO2 Emissions? Evidence from Countries with Different Income Levels. *The World Economy*, 43(6), 1665-1698.
- Erdoğan, S., Yıldırım, S., Yıldırım, D. Ç. ve Gedikli, A. (2020). The Effects of Innovation on Sectoral Carbon Emissions: Evidence from G20 Countries. *Journal of Environmental Management*, 267, 110637.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Fakher, H. A., Ahmed, Z., Acheampong, A. O. ve Nathaniel, S. P. (2023). Renewable Energy, Nonrenewable Energy, and Environmental Quality Nexus: An Investigation of the N-shaped Environmental Kuznets Curve Based on Six Environmental Indicators. *Energy*, 263, 125660.
- Fang, Z. (2023). Assessing the Impact of Renewable Energy Investment, Green Technology Innovation, and Industrialization on Sustainable Development: A Case Study of China. *Renewable Energy*, 205, 772-782.
- Fernández, Y. F., López, M. F. ve Blanco, B. O. (2018). Innovation for Sustainability: The Impact of R&D Spending on CO2 Emissions. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3459-3467.
- Fraumeni, B. M. ve Okubo, S. (2005). R&D in the National Income and Product Accounts: A First Look at its Effect on GDP. *Measuring Capital in the New Economy* içinde (ss. 275-322). University of Chicago Press.
- Freire, F. D. S., da Silva, N. O. ve De Oliveira, V. R. F. (2023). Economic Growth and Greenhouse Gases in Brazilian States: Is the Environmental Kuznets Curve Applicable Hypothesis?. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(15), 44928-44942. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25411-z>
- Ganda, F. (2019). The Impact of Innovation and Technology Investments on Carbon Emissions in Selected Organisation for Economic Co-operation and Development Countries. *Journal of Cleaner Production*, 217, 469-483.
- Gholipour, H. F. ve Farzanegan, M. R. (2018). Institutions and the Effectiveness of Expenditures on Environmental Protection: Evidence from Middle Eastern Countries. *Constitutional Political Economy*, 29, 20-39.
- Godil, D. I., Yu, Z., Sharif, A., Usman, R. ve Khan, S. A. R. (2021). Investigate the Role of Technology Innovation and Renewable Energy in Reducing Transport Sector CO2 Emission in China: A Path toward Sustainable Development. *Sustainable Development*, 29(4), 694-707.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. <https://www.nber.org/papers/w3914>, (18.03.2023)
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1995). Economic Growth and the Environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.
- Haldar, A. ve Sethi, N. (2021). Effect of Institutional Quality and Renewable Energy Consumption on CO2 emissions– An Empirical Investigation for Developing Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(12), 15485-15503.
- Hao, Y. ve Chen, P. (2023). Do Renewable Energy Consumption and Green Innovation Help to Curb CO2 Emissions? Evidence from E7 Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(8), 21115-21131.
- Hussain, M. ve Dogan, E. (2021). The Role of Institutional Quality and Environment-Related Technologies in Environmental Degradation for BRICS. *Journal of Cleaner Production*, 304, 127059.
- Hussain, M., Mir, G. M., Usman, M., Ye, C. ve Mansoor, S. (2022). Analysing the Role of Environment-Related Technologies and Carbon Emissions in Emerging Economies: A Step towards Sustainable Development. *Environmental Technology*, 43(3), 367-375.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Ibrahim, R. L. ve Ajide, K. B. (2021). Nonrenewable and Renewable Energy Consumption, Trade Openness, and Environmental Quality in G-7 countries: The Conditional Role of Technological Progress. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 45212-45229.
- IEA (2021), World Energy Balances: Overview, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/world-energy-balances-overview>, License: CC BY 4.0., (02.03.2023)
- IEA (2022), Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-co2-emissions-in-2021-2>, License: CC BY 4.0, (02.03.2023)
- Iqbal, A., Tang, X. ve Rasool, S. F. (2023). Investigating the Nexus Between CO2 Emissions, Renewable Energy Consumption, FDI, Exports and Economic Growth: Evidence from BRICS Countries. *Environment, Development and Sustainability*, 25(3), 2234-2263.
- Iqbal, N., Abbasi, K. R., Shinwari, R., Guangcai, W., Ahmad, M. ve Tang, K. (2021). Does Exports Diversification and Environmental Innovation Achieve Carbon Neutrality Target of OECD Economies?. *Journal of Environmental Management*, 291, 112648.
- IRENA (2019), Global Energy Transformation: A Roadmap to 2050 (2019 edition), International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi.
- Isiksal, A. Z., Assi, A. F., Zhakanov, A., Rakhmetullina, S. Z. ve Joof, F. (2022). Natural Resources, Human Capital, and CO2 Emissions: Missing Evidence from the Central Asian States. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(51), 77333-77343.
- Islam, M. S., Hossain, M. E., Khan, M. A., Rana, M. J., Ema, N. S. ve Bekun, F. V. (2022). Heading towards Sustainable Environment: Exploring the Dynamic Linkage Among Selected Macroeconomic Variables and Ecological Footprint Using a Novel Dynamic ARDL Simulations Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-20.
- Jahanger, A., Ozturk, I., Onwe, J. C., Joseph, T. E. ve Hossain, M. R. (2023). Do Technology and Renewable Energy Contribute to Energy Efficiency and Carbon Neutrality? Evidence from Top Ten Manufacturing Countries. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 56, 103084.
- Jahanger, A., Usman, M. ve Ahmad, P. (2022). Investigating the Effects of Natural Resources and Institutional Quality on CO2 Emissions During Globalization Mode in Developing Countries. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 20(9), 9663-9682. <https://doi.org/10.1007/s13762-022-04638-2>
- Javed, A., Rapposelli, A., Khan, F. ve Javed, A. (2023). The Impact of Green Technology Innovation, Environmental Taxes, and Renewable Energy Consumption on Ecological Footprint in Italy: Fresh Evidence from Novel Dynamic ARDL Simulations. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122534.
- Jiang, S., Chishti, M. Z., Rjoub, H. ve Rahim, S. (2022). Environmental R&D and Trade-Adjusted Carbon Emissions: Evaluating The Role of International Trade. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(42), 63155-63170.
- Jiang, Y., Hossain, M.R., Khan, Z. et al. (2023). Revisiting Research and Development Expenditures and Trade Adjusted Emissions: Green Innovation and Renewable Energy R&D Role for Developed Countries. *Journal of Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01220-0>

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Jin, L., Duan, K., Shi, C. ve Ju, X. (2017). The Impact of Technological Progress in the Energy Sector on Carbon Emissions: An Empirical Analysis from China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1505.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Karimi Alavijeh, N., Ahmadi Shadmehri, M. T., Nazeer, N., Zangoei, S. ve Dehdar, F. (2023). The Role of Renewable Energy Consumption on Environmental Degradation in EU Countries: Do Institutional Quality, Technological Innovation, and GDP Matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(15), 44607-44624. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25428-4>
- Khan, H., Khan, I. ve Binh, T. T. (2020). The Heterogeneity of Renewable Energy Consumption, Carbon Emission and Financial Development in the Globe: A Panel Quantile Regression Approach. *Energy Reports*, 6, 859-867.
- Khan, H., Weili, L. ve Khan, I. (2022). Examining the Effect of Information and Communication Technology, Innovations, and Renewable Energy Consumption on CO2 Emission: Evidence from BRICS Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(31), 47696-47712.
- Khan, I., Zakari, A., Ahmad, M., Irfan, M. ve Hou, F. (2022). Linking Energy Transitions, Energy Consumption, and Environmental Sustainability in OECD Countries. *Gondwana Research*, 103, 445-457.
- Khan, M. K., Babar, S. F., Oryani, B., Dagar, V., Rehman, A., Zakari, A. ve Khan, M. O. (2022). Role of Financial Development, Environmental-Related Technologies, Research and Development, Energy Intensity, Natural Resource Depletion, and Temperature in Sustainable Environment in Canada. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 622-638.
- Khan, M. K., Teng, J. Z., Khan, M. I. ve Khan, M. O. (2019). Impact of Globalization, Economic Factors and Energy Consumption on CO2 Emissions in Pakistan. *Science of the Total Environment*, 688, 424-436.
- Kihombo, S., Saud, S., Ahmed, Z. ve Chen, S. (2021). The Effects of Research and Development and Financial Development on CO2 Emissions: Evidence from Selected WAME Economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(37), 51149-51159.
- Kim, Y. ve Schmidt, P. (2000). A Review and Empirical Comparison of Bayesian and Classical Approaches to Inference on Efficiency Levels in Stochastic Frontier Models with Panel Data. *Journal of Productivity Analysis*, 14(2), 91-118.
- Kirikaleli, D. ve Ali, K. (2023). Patents on Environmental Technologies and Environmental Degradation in a Scandinavian Country: Evidence from Novel Fourier-based Estimators. *Geological Journal*. <https://doi.org/10.1002/gj.4722>
- Kirikaleli, D., Güngör, H. ve Adebayo, T. S. (2022). Consumption-based carbon emissions, renewable energy consumption, financial development and economic growth in Chile. *Business Strategy and the Environment*, 31(3), 1123-1137.
- Kirikaleli, D., Sofuoğlu, E. ve Ojekemi, O. (2023). Does Patents on Environmental Technologies Matter for the Ecological Footprint in the USA? Evidence from the Novel Fourier ARDL Approach. *Geoscience Frontiers*, 101564.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Kocoglu, M., Awan, A., Tunc, A. ve Aslan, A. (2022). The Nonlinear Links Between Urbanization and CO₂ in 15 Emerging Countries: Evidence from Unconditional Quantile and Threshold Regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(12), 18177-18188.
- Koenker, R. (2004). Quantile Regression for Longitudinal Data. *Journal of Multivariate Analysis*, 91(1), 74-89.
- Koenker, R. ve Bassett Jr, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 33-50.
- Komen, M. H., Gerking, S. ve Folmer, H. (1997). Income and Environmental R&D: Empirical Evidence from OECD Countries. *Environment and Development Economics*, 2(4), 505-515.
- Koseoglu, A., Yucel, A. G. ve Ulucak, R. (2022). Green Innovation and Ecological Footprint Relationship for a Sustainable Development: Evidence from Top 20 Green Innovator Countries. *Sustainable Development*, 30(5), 976-988.
- Lanoie, P., Laurent-Lucchetti, J., Johnstone, N. ve Ambec, S. (2011). Environmental Policy, Innovation and Performance: New Insights on the Porter Hypothesis. *Journal of Economics & Management Strategy*, 20(3), 803-842.
- Lee, K. H., Min, B. ve Yook, K. H. (2015). The Impacts of Carbon (CO₂) Emissions and Environmental Research and Development (R&D) Investment on Firm Performance. *International Journal of Production Economics*, 167, 1-11.
- Lichtenberg, F.R., (1992). R&D Investment and International Productivity Differences. *NBER Working Paper Series*, 4161.
- Liu, H., Wong, W. K., Cong, P. T., Nassani, A. A., Haffar, M. ve Abu-Rumman, A. (2023). Linkage among Urbanization, Energy Consumption, Economic Growth and Carbon Emissions. Panel Data Analysis for China Using ARDL Model. *Fuel*, 332, 126122.
- Liu, Y., Lei, P., Zhao, Z. ve Sun, Y. (2023). Influence of Green Financing, Technology Innovation, and Trade Openness on Consumption-Based Carbon Emissions in BRICS Countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(2), 2142262.
- Mahmood, H., Alkhateeb, T. T. Y., Al-Qahtani, M. M. Z., Allam, Z. A., Ahmad, N. ve Furqan, M. (2019). Energy Consumption, Economic Growth and Pollution in Saudi Arabia. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/109143/>
- Mahou, Y., Ben Youssef, S. ve Ben Jebli, M. (2022). Inspecting the Influence of Renewable Energy and R&D in Defending Environmental Quality: Evidence for California. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 88751-88762.
- Mehmood, U. (2023). Analyzing the Role of Political Risk, GDP, and Eco-Innovations Towards CO₂ Emissions in South Asian Countries. *Journal of Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01292-y>
- Mensah, C. N., Long, X., Dauda, L., Boamah, K. B., Salman, M., Appiah-Twum, F. ve Tachie, A. K. (2019). Technological Innovation and Green Growth in the Organization for Economic Cooperation and Development Economies. *Journal of Cleaner Production*, 240, 118204.
- Mohsin, M., Orynbassarov, D., Anser, M. K. ve Oskenbayev, Y. (2023). Does Hydropower Energy Help to Reduce CO₂ Emissions in European Union Countries? Evidence from Quantile Estimation. *Environmental Development*, 45, 100794.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Nosheen, M., Iqbal, J. ve Abbasi, M. A. (2021). Do Technological Innovations Promote Green Growth in the European Union?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 21717-21729.
- OECD (2010). Taxation, Innovation and the Environment. <https://www.oecd.org/greengrowth/tools-evaluation/46177075.pdf>, (15.04.2023).
- OECD (2020). OECD Green Budgeting Framework. <https://www.oecd.org/environment/green-budgeting/OECD-Green-Budgeting-Framework-Highlights.pdf>, (29.03.2023)
- OECD (2022). Assessing environmental impact of measures in the OECD Green Recovery Database. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/assessing-environmental-impact-of-measures-in-the-oecd-green-recovery-database-3f7e2670/#snotes-d4e970>, (29.03.2023)
- OECD (2023). Patents on Environment Technologies (indicator). doi: 10.1787/fff120f8-en (23.04.2023)
- Oyebanji, M. O. ve Kirikkaleli, D. (2022). Green technology, green electricity, and Environmental Sustainability in Western European Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(13), 38525-38534.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653–670.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597–625.
- Qalati, S. A., Kumari, S., Tajeddini, K., Bajaj, N. K. ve Ali, R. (2023). Innocent Devils: The Varying Impacts of Trade, Renewable Energy and Financial Development on Environmental Damage: Nonlinearly Exploring the Disparity between Developed and Developing Nations. *Journal of Cleaner Production*, 386, 135729.
- Raihan, A., Pavel, M. I., Muhtasim, D. A., Farhana, S., Faruk, O. ve Paul, A. (2023). The Role of Renewable Energy Use, Technological Innovation, and Forest Cover Toward Green Development: Evidence from Indonesia. *Innovation and Green Development*, 2(1), 100035.
- Razzaq, A., Wang, Y., Chupradit, S., Suksatan, W. ve Shahzad, F. (2021). Asymmetric Inter-Linkages between Green Technology Innovation and Consumption-Based Carbon Emissions in BRICS Countries Using Quantile-on-Quantile Framework. *Technology in Society*, 66, 101656.
- Safi, A., Chen, Y., Wahab, S., Zheng, L. ve Rjoub, H. (2021). Does Environmental Taxes Achieve the Carbon Neutrality Target of G7 Economies? Evaluating the Importance of Environmental R&D. *Journal of Environmental Management*, 293, 112908.
- Shah, S. A. R., Zhang, Q., Abbas, J., Balsalobre-Lorente, D. ve Pilaş, L. (2023). Technology, Urbanization and Natural Gas Supply Matter for Carbon Neutrality: A New Evidence of Environmental Sustainability under the Prism of COP26. *Resources Policy*, 82, 103465.
- Shahbaz, M., Nasir, M. A., Hille, E. ve Mahalik, M. K. (2020). UK's Net-Zero Carbon Emissions Target: Investigating the Potential Role of Economic Growth, Financial Development, and R&D Expenditures Based on Historical Data (1870–2017). *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120255.
- Shao, X., Zhong, Y., Li, Y. ve Altuntaş, M. (2021a). Does Environmental and Renewable Energy R&D Help to Achieve Carbon Neutrality Target? A Case of the US Economy. *Journal of Environmental Management*, 296, 113229.

- Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.
- Shao, X., Zhong, Y., Liu, W. ve Li, R. Y. M. (2021b). Modeling the Effect of Green Technology Innovation and Renewable Energy on Carbon Neutrality in N-11 Countries? Evidence from Advance Panel Estimations. *Journal of Environmental Management*, 296, 113189.
- Sharif, A., Kartal, M. T., Bekun, F. V., Pata, U. K., Chan, L. F. ve Depren, S. K. (2023). Role of Green Technology, Environmental Taxes, and Green Energy Towards Sustainable Environment: Insights from Sovereign Nordic Countries by CS-ARDL Approach. *Gondwana Research*. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.01.009>
- Sheikh, A. ve Hassan, O. I. (2023). Impact of Economic Growth, Energy use and Research and Development Expenditure on Carbon Emissions: An Analysis of 29 OECD Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(1), 454-464.
- Simionescu, M. (2021). The Nexus between Economic Development and Pollution in the European Union New Member States. The Role of Renewable Energy Consumption. *Renewable Energy*, 179, 1767-1780.
- Su, Z. W., Umar, M., Kirikkaleli, D. ve Adebayo, T. S. (2021). Role of Political Risk to Achieve Carbon Neutrality: Evidence from Brazil. *Journal of Environmental Management*, 298, 113463.
- Syed, Q. R., Bhowmik, R., Adedoyin, F. F., Alola, A. A. ve Khalid, N. (2022). Do Economic Policy Uncertainty and Geopolitical Risk Surge CO2 Emissions? New Insights from Panel Quantile Regression Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(19), 27845-27861.
- Takalo, S. K. ve Tooranloo, H. S. (2021). Green Innovation: A Systematic Literature Review. *Journal of Cleaner Production*, 279, 122474.
- Terzioğlu, M. K., Yücel, M. A., Demirkıran, S. ve Acaroğlu, D. (2020). Kentsel İnovasyonun Kentleşme Üzerine Mekânsal Etkisi. *İdealkent*, 11(30), 592-620.
- Tiwari, A. K., Kocoglu, M., Banday, U. J. ve Awan, A. (2022). Hydropower, Human Capital, Urbanization and Ecological Footprints Nexus in China and Brazil: Evidence from Quantile ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(45), 68923-68940.
- Triki, R., Kahouli, B., Tissaoui, K. ve Tlili, H. (2023). Assessing the Link between Environmental Quality, Green Finance, Health Expenditure, Renewable Energy, and Technology Innovation. *Sustainability*, 15(5), 4286.
- Tsiantikoudis, S., Zafeiriou, E., Kyriakopoulos, G. ve Arabatzis, G. (2019). Revising the Environmental Kuznets Curve for Deforestation: An Empirical Study for Bulgaria. *Sustainability*, 11(16), 1-16.
- Udeagha, M. C. ve Breitenbach, M. C. (2023). On the Asymmetric Effects of Trade Openness on CO2 Emissions in SADC with a Nonlinear ARDL Approach. *Discover Sustainability*, 4(1), 2.
- Ulku, H., (2004). R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis. *IMF Working Paper*, 04/185.
- Ulucak, R., Khan, S. U. D., Baloch, M. A. ve Li, N. (2020). Mitigation Pathways toward Sustainable Development: Is There Any Trade-off between Environmental Regulation and Carbon Emissions Reduction? *Sustainable Development*, 28(4), 813-822.
- Usman, M. ve Hammar, N. (2021). Dynamic Relationship between Technological Innovations, Financial Development, Renewable Energy, and Ecological Footprint: Fresh Insights Based on

Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.

the STIRPAT Model for Asia Pacific Economic Cooperation Countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(12), 15519-15536.

- Van Roy, V., Vértesy, D. ve Vivarelli, M. (2018). Technology and Employment: Mass Unemployment or Job Creation? Empirical Evidence from European Patenting Firms. *Research Policy*, 47(9), 1762-1776.
- Wang, N., Wei, C., Zhao, X., Wang, S., Ren, Z. ve Ni, R. (2023). Does Green Technology Innovation Reduce Anthropogenic PM_{2.5} Emissions? Evidence from China's Cities. *Atmospheric Pollution Research*, 14(3), 101699. <https://doi.org/10.1016/j.apr.2023.101699>
- Wang, Q., Zhang, F. ve Li, R. (2023). Revisiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in 208 Counties: The Roles of Trade Openness, Human Capital, Renewable Energy and Natural Resource Rent. *Environmental Research*, 216, 114637.
- Wang, R., Mirza, N., Vasbieva, D. G., Abbas, Q. ve Xiong, D. (2020). The nexus of Carbon Emissions, Financial Development, Renewable Energy Consumption, and Technological Innovation: What should be the Priorities in light of COP 21 Agreements?. *Journal of Environmental Management*, 271, 111027.
- Wang, R., Usman, M., Radulescu, M., Cifuentes-Faura, J. ve Balsalobre-Lorente, D. (2023). Achieving Ecological Sustainability Through Technological Innovations, Financial Development, Foreign Direct Investment, and Energy Consumption in Developing European Countries. *Gondwana Research*, 119, 138-152. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.02.023>
- Wen, J., Ali, W., Hussain, J., Khan, N. A., Hussain, H., Ali, N. ve Akhtar, R. (2021a). Dynamics between Green Innovation and Environmental Quality: New Insights into South Asian Economies. *Economia Politica*, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s40888-021-00248-2>
- Wen, J., Mughal, N., Zhao, J., Shabbir, M. S., Niedbała, G., Jain, V. ve Anwar, A. (2021b). Does Globalization Matter for Environmental Degradation? Nexus among Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Dioxide Emission. *Energy Policy*, 153, 112230.
- Westerlund, J. (2005). New Simple Tests For Panel Cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297–316.
- Wu, X. ve Gao, M. (2021). Effects of Different Environmental Regulations and their Heterogeneity on Air Pollution Control in China. *Journal of Regulatory Economics*, 60(2-3), 140-166.
- Xia, Q. (2022). Does Green Technology Advancement and Renewable Electricity Standard Impact on Carbon Emissions in China: Role of Green Finance. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(3), 6492-6505.
- Yan, D., Kong, Y., Ren, X., Shi, Y. ve Chiang, S. (2019). The Determinants of Urban Sustainability in Chinese Resource-based Cities: A Panel Quantile Regression Approach. *Science of the Total Environment*, 686, 1210-1219.
- Yii, K. J. ve Geetha, C. (2017). The Nexus Between Technology Innovation and CO₂ Emissions in Malaysia: Evidence from Granger Causality Test. *Energy Procedia*, 105, 3118-3124.
- Yücel, M. A. ve Terzioğlu, M. K. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma ve Eko-İnovasyon: Dinamik Mekânsal Etkileşim. *Verimlilik Dergisi*, 171-186.

Barak, D. & Koçoğlu, M. (2023). Çevresel Ar-Ge Harcamalarını Hızlandırmak Karbon Emisyonlarını Azaltır Mı? Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Perspektifinde Panel Kantil Regresyon Kanıtları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 768-792.

Zachariadis, M. (2003). R&D, Innovation, and Technological Progress: a Test of the Schumpeterian Framework without Scale Effects. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 36(3), 566-586.

Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Sinha, A., Gedikli, A. ve Hou, F. (2019). The Role of Stock Market and Banking Sector Development, and Renewable Energy Consumption in Carbon Emissions: Insights from G-7 and N-11 Countries. *Resources Policy*, 62, 427-436.

Zhang, M., Abbasi, K. R., Inuwa, N., Sinisi, C. I., Alvarado, R. ve Ozturk, I. (2023). Does Economic Policy Uncertainty, Energy Transition and Ecological Innovation Affect Environmental Degradation in the United States? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(1), 1-28.

Zhou, A. ve Li, J. (2019). Heterogeneous Role of Renewable Energy Consumption in Economic Growth and Emissions Reduction: Evidence from a Panel Quantile Regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 22575-22595.

Zhou, X., Jia, M., Altuntaş, M., Kirikkaleli, D. ve Hussain, M. (2022). Transition to Renewable Energy and Environmental Technologies: The Role of Economic Policy Uncertainty in Top Five Polluted Economies. *Journal of Environmental Management*, 313, 115019.

Zhu, H., Duan, L., Guo, Y. ve Yu, K. (2016). The Effects of FDI, Economic Growth and Energy Consumption on Carbon Emissions in ASEAN-5: Evidence from Panel Quantile Regression. *Economic Modelling*, 58, 237-248.

Zhu, H., Xia, H., Guo, Y. ve Peng, C. (2018). The Heterogeneous Effects of Urbanization and Income Inequality on CO2 Emissions in BRICS Economies: Evidence from Panel Quantile Regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 17176-17193.

Ek

Seçilmiş OECD Ülkeleri

Avusturalya	Danimarka	İzlanda	Letonya	Slovakya
Avusturya	Estonya	İrlanda	Lüksemburg	Slovenya
Belçika	Finlandiya	İsrail	Meksika	İspanya
Kanada	Fransa	İtalya	Hollanda	İsveç
Kolombiya	Almanya	Japonya	Norveç	Birleşik Krallık
Çekya	Yunanistan	Kore Cumhuriyeti	Portekiz	ABD

Extended Abstract

Does Accelerating Environmental R&D Spending Reduce Carbon Emissions?: Evidence for Panel Quantile Regression in the Perspective of the Environmental Kuznets Curve Hypothesis

Due to the continuous and dynamic nature of economic activities, how to achieve the delicate optimisation between environmental sustainability and economic growth has become an important research topic. Therefore, the transition to low-carbon economic growth is seen as the main solution to combat climate change and global warming.

This study focuses on 30 selected OECD economies that have experienced an increase in environmental R&D expenditure in recent years. Although there are many studies focusing on the components that improve or worsen environmental sustainability and pollution, very few studies have focused on the relationship between environmental R&D expenditures and CO₂ emissions. Therefore, it is important to identify the possible effects of considering the role of environmental R&D budget in reducing CO₂ emissions and to present the policy implications of its possible effects. This study examines the relationship between GDP per capita, energy use, environmental R&D budget, renewable energy use and CO₂ emissions for 30 selected OECD economies from 1995 to 2018.

The study examines the presence of cross-sectional dependence (CD) using the Pesaran (2004) CD test. The test developed by Pesaran and Yamagata (2008) used to examine the heterogeneity of the parameters. The stationarity of the variables tested by the Fisher type ADF (Choi, 2001) unit root test. The long run relationship between the variables is analysed by Pedroni-ADF, Pedroni-PP (Pedroni, 1999, 2004), Kao-ADF (Kao, 1999) and Westerlund (2005) cointegration tests. The results indicate that there is a CD between the series, that the series are stationary in first differences and that there is a long-run relationship between the variables. The relationship between the variables was estimated using the Panel Fixed Effect Quantile Regression (PQR) method proposed by Koenker (2004). The quantile regression method was first introduced by Koenker and Bassett (1978). This method was specifically proposed for cases where the series are not normally distributed. Furthermore, the PQR method is preferred because it captures all significant variation between the predicted and observed variables, thus avoiding spurious regression coefficients.

The results of the panel quantile regressions show that the effects of GDP and GDPSQ on the distribution of CO₂ emissions in all quantiles are consistently positive and negative, respectively. The coefficients obtained are statistically significant. Therefore, the positive coefficient of the GDP variable and the negative coefficient of the GDPSQ variable confirm the Environmental Kuznets Curve hypothesis that there is an inverted U-shaped relationship between economic growth and CO₂ emissions. The results for energy consumption show that energy consumption has a positive and significant relationship with CO₂ emissions for all quantiles. The results for renewable energy use show that renewable energy use has a negative and significant relationship with CO₂ emissions for all quantiles. When analysing the relationship between environmental R&D expenditure, which is the focus of this study, and CO₂ emissions, the results show that environmental R&D expenditure is negatively related to CO₂ emissions. The robustness checks of the coefficients estimated with the PQR method were re-estimated with fixed-effects methods based on Gaussian-based probability distribution and fixed-effects methods based on Bayesian-based probability distribution. The coefficient estimates from PQR, Gaussian fixed effects and Bayesian fixed effects methods are consistent and mutually supportive.

R&D expenditure is the main driver of economic progress and productivity. R&D expenditure plays an important role in energy, employment, and environmental policies. The impact of R&D expenditure on the economy is therefore multifaceted. As R&D expenditure has an impact on policies to reduce pollution, it sheds light on green growth policies. Although total R&D expenditure plays an important role in reducing pollution, the role of energy R&D expenditure directly related to the environment and environmental R&D expenditure may be more effective in reducing pollution. The environmental budget has a positive effect on the improvement of environmental quality. Countries with a decrease in environmental R&D expenditure can play an active role in improving environmental quality by adopting fiscal and budgetary policies that assess environmental impacts and by complying with the requirements of regional and global agreements.

Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü

Ali Kemal NURDOĞAN*
Murşit IŞIK**
Mustafa ÖZTÜRK***

Öz

Endüstri ilişkileri içerisinde sendikalar pazarlık ve eylem güçlerini yasalar ile tanınmış sendikal hak ve özgürlüklerin yanında örgütlenme gücünden ve üyelerinden almaktadırlar. Örgütlenme gücü düşük ve sendikal bağlılığın zayıf olduğu bir sendikal organizasyonun sendikal hedeflere ulaşması zordur. Sendikal bağlılığı artırmak noktasında örgütsel iletişim iklimi önemli bir etkiye sahiptir. Araştırmalar, örgütteki iletişim iklimi ile çalışanların örgüte bağlılık düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmanın amacı, örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık üzerindeki etkisinde işgören sessizliğinin aracı rolünü tespit etmektir. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı araştırmanın örneklemini kamu sendikalarına üye olan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 327 kamu görevlisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Örgütsel İletişim İklimi Ölçeği (ÖİİÖ)”, “İşgören Sessizliği Ölçeği (İSÖ)” ve “Sendikaya Bağlılık Ölçeği (SBÖ)” kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezleri dört aşamalı regresyon modelleri ile test edilmiştir. Çalışma sonucunda, örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılığı pozitif yönde etkilediği ve işgören sessizliğinin bu ilişkide tam aracılık rolü olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel İletişim İklimi, İşgören Sessizliği, Sendikaya Bağlılık.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Instrumental Role of Employee Voice in The Impact of Organizational Communication Climate on Union Commitment

Abstract

In industrial relations, the unions get their bargaining and action power from the union rights and freedoms recognized by the laws, as well as the power of organization and their members. It is difficult for a union organization with low organizational strength and weak union commitment to achieve union goals. Organizational communication climate has an important effect on increasing union commitment. Studies show that there is a positive relationship between the communication climate in the organization and the level of commitment of the employees to the organization. The aim of the study is to determine the mediating role of employee voice in the effect of organizational communication climate on union commitment. The sample of the study, in which the relational survey model, which is one of the quantitative research methods, was used, consists of 327 public officials who are members of public unions and agree to participate in the research. In the research, “Organizational Communication Climate (Oİİ)”, “Employee Voice Scale (İSÖ) and Union Commitment Scale (SÖ)” were used as data collection tools. The hypotheses of the research were tested with four-stage regression models. As a result of the study, it has been determined that the organizational communication climate has a positive effect on the union commitment and the voice of the employee has a full mediating role in this relationship.

Keywords: Organizational Communication Climate, Employee Voice, Union Commitment.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, alinurdogan@sdu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-9411-4313

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mursitisik@sdu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-9855-6290

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mustafaozturk@sdu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7496-4385

1. GİRİŞ

Sendika, çalışanların ekonomik, sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacı için oluşturulan (Talas, 1975: 1; Gülmez, 1995: 35) örgütlü yapılardır. Ücret karşılığında bağımlı çalışanların çalışma ilişkisinden doğan hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmenin (Yorgun, 2011: 147; Tokol, 2012: 43) yansira üyelerini sermaye karşısında koruyarak, emeğin gelir dağılımından hakça pay almaları için mücadele etmektedirler (Koray, 1992: 84).

Endüstri ilişkileri içerisinde sendikalar pazarlık ve eylem güçlerini yasalar ile tanınmış sendikal hak ve özgürlüklerin yanında örgütlenme gücünden yani üyelerinden almaktadırlar. Bu nedenle, sendikalaşma ve toplu pazarlık kapsamını hangi faktörlerin belirlediğini ve zaman içinde nasıl geliştiğini bilmek önem arz etmektedir. Çalışanların bir sendikaya katılma kararlarını etkileyen güdülere ilişkin teorik varsayımlar disiplinler ve ideolojiler arasında değişiklik göstermektedir. Marksistler sendika üyeliğini çalışanlar üzerinde var olan baskıcı düzeni devirmeye yönelik siyasi kararlılıkları açısından ele alırlarken, ekonomistler işsizlik, hükümet politikaları ve endüstrinin yapısı gibi tanımlayıcı faktörleri vurgulama eğilimindedir. Rasyonel seçim teorisyenleri ise çalışanların, sendikanın faydalarının sendika üyeliğinin maliyetinden daha ağır bastığı algısına dayanarak sendikalara katılmasını önermektedir. Sosyologlar da bir bireyin işyeri içindeki ve dışındaki sosyal bağlamının, onları bir sendikaya katılıp katılmama konusunda güçlü bir şekilde etkileyebileceğini ifade etmektedirler (Bolton vd., 2007: 75).

Günümüzde uygulanmakta olan neo-liberal politikalar, esnek çalışma şekillerinin yaygınlaşması, istihdamın yapısında sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişin yaşanmasının yanında insan kaynakları yönetiminin gelişmesi sendikal örgütlenmeyi her geçen gün zorlaştırmaktadır. Örgütlenmenin önünde var olan zorlukların yanında sendikaların ideolojik yapıları ve siyaset kurumu ile olan ilişkiler, sendika içi demokrasi, iletişim iklimi, lider ve yönetici kadronun özellikleri çalışanların sendikal örgütlenmeye ilişkin algı ve davranışlarında etkili olmaktadır.

Mevcut şartlar içerisinde sendikal hedeflere ulaşmak yeterli örgütlenmeyi sağlayamadan ve üyelerin sendikal bağlılıklarını güçlendirmeden mümkün görünmemektedir. Bu varsayım üzerine sendikaların örgütlü yapılarını ve üyelerinin bağlılıklarını arttırmak gibi bir sorumluluğu ve zorunluluğu olduğunu düşünülmektedir.

Fullagar vd. (1995) ve Fullagar vd. (2004) çalışmalarında, sendika bağlılığının sendika katılımını tutarlı bir şekilde tahmin etmeye yardımcı olduğunu açıklaması sendika katılımını artırabilmek için sendika bağlılığını etkileyen faktörlerin incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşım ile yürütülen çalışmanın amacı, örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık üzerindeki etkisinde işgören sessizliğinin aracı rolünü tespit etmektir.

Literatürde sendikal bağlılığa etki eden faktörlere yönelik mevcut teorik ve ampirik çalışmalar sıklıkla demografik faktörler, bireysel ve örgütsel faktörler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bireysel ve demografik değişkenlerin sendika bağlılığı üzerindeki etkisini ele alan pek çok çalışma bulunmakta ancak çalışmalarda elde edilen sonuçların tutarsız ve yetersiz (Heshizer ve Lund, 1997; Snape vd., 2000) olması sebebiyle çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Sendika bağlılığı ile örgütsel faktörler arasındaki ilişkiyi araştıran az sayıda araştırma vardır. Çalışma sendikal bağlılığı örgütsel faktörler çerçevesinde incelemektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar bu yönüyle literatüre katkı sağlayacaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Örgütsel İletişim İklimi

Organizasyon, farklı zihinsel, ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişe sahip bir grup insanın ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalıştığı sosyal bir sistemdir. Bu sistem içerisinde örgütsel faaliyetlerin sürdürülebilmesi iletişim ile mümkün olmaktadır. Örgütteki tüm iletişim biçimleri (dikey, yatay ve

çapraz) o örgütün iletişim iklimini oluşturmaktadır (Arslan ve Gül, 2022: 1544). Bir organizasyonun örgütsel amaçlara ulaşması ve stratejik planlamaların gerçekleştirilmesine yönelik insan, teknoloji ve kaynakların etkin biçimde kullanılmasında örgütsel iletişim iklimi önemli bir etkiye sahiptir. Bir örgütün iletişim iklimi önemlidir çünkü örgütsel bağlamı örgüt üyelerinin duygularına ve beklentilerine bağlamakta ve örgüt üyelerinin davranışlarını açıklamaya yardımcı olmaktadır (Poole, 1985: 79).

Kavramsal olarak örgütsel iletişim iklimi; çalışanların bilgi akışına ve iletişimin gerçekleştiği iklime ilişkin algılarından oluşmakta ve çalışanlar ile örgüt arasında bir köprü vazifesi görmektedir (Falcione vd., 1987). Organizasyonda meydana gelen faaliyetlerde organizasyonun üyelerine güvendiğinin ve onlara risk alma özgürlüğü tanıdığını nasıl gösterdiğinin bir işlevidir; onları desteklemekte ve işlerini yaparken onlara sorumluluk vermekte; kuruluş hakkında doğru ve yeterli bilgiyi açıkça sağlamaktadır. Alternatif olarak, organizasyon üyelerinden güvenilir ve samimi bilgiler dinlemekte ve almaktadır; organizasyondaki kararlarda katılımlarının etkili olduğunu görmeleri için organizasyon üyelerine aktif olarak danışmaktadır (Redding, 1972). Halpin ve Croft (1963), örgütte çalışanların örgütsel iletişim süreçlerine dair duygu, düşünce ve algılarını yansıtan (Eryılmaz Ballı, 2019:516) örgütsel iletişim ikliminin örgütün kişiliği olduğunu savunmaktadır.

Pace ve Faules'e (2013) göre iletişim olayları, insan davranışının, üyelerin diğer üyelere tepkilerinin, beklentilerin, bireylerarası çatışmaların ve örgütün büyümesine yönelik fırsatların bir kombinasyonudur. Araştırmalar, örgütteki iletişim iklimi ile çalışanların örgüte bağlılık düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Trombetta ve Rogers, 1988; Guzley, 1992). Carriere ve Bourque (2009), örgütsel iletişim doyumunun bağlılığı etkileyebilecek değişkenlerden biri olduğunu vurgulamışlardır. Etkin bir şekilde iç içe geçmiş iletişim yoluyla çalışanlar ve üstler arasındaki sosyal etkileşim, iş tatmini yaratacak ve bir organizasyon duygusunu geliştirecektir. Bu sahiplik duygusu çok önemlidir çünkü çalışanlarında gerçek bağlılık üretebilmektedir. Tersine, kişisel sorunlardan kaynaklanan etkisiz iletişim, iş birimleri arasındaki rekabet, üstlerin çalışan görüşlerini veya başarılarını duymaya, anlamaya ve kabul etmeye istekli olmaması iş doyumsuzluğunun başlamasını tetikleyecektir (Jo ve Shim, 2005).

Örgüt içerisinde proaktif bir iletişimin kurulması ve etkin bir şekilde kullanılması örgütlerin amaçlarına ulaşılmasında önemli rol oynamaktadır (Kuchi, 2006: 219) ayrıca örgüt içerisinde güven inşa etmek için hayati öneme sahiptir (Aubert ve Kelsey, 2003). Örgüt bütününde etkili iletişim sisteminin kurulamaması durumunda üyeler çalışmalarını birbirinden bağımsız ve kopuk bir biçimde yürütmektedir. Böyle bir ortamda örgütsel amaçlara ulaşmak zorlaşır ya da daha uzun zaman ve daha çok emek harcamayı gerektirebilir. Örgütün iletişim ikliminin oluşturulmasında birincil derecede sorumluluk sahibi olan yönetim açık örgütsel iletişim iklimi ile çalışan katılımını, ücretsiz ve açık bilgi alışverişini ve yapıcı çatışma çözümünü teşvik etmektedir. Kapalı örgütsel iletişim iklimine sahip örgütlerde ise çalışanlar bazı şeyleri kendilerine saklamakta, yalnızca ihtiyatlı açıklamalar yapmakta ve moralleri düşmektedir (Uğurlu Kara ve Kahraman, 2021).

2.2. İşgören Sessizliği

İşgören sessizliği, çalışanların işletmede yürütülen işlere veya örgüt iklimine dair sorunları, fikir ve önerilerini diğer çalışanlar ve yöneticilere ifade etme seviyesi olarak tanımlanmaktadır (Van Dyne ve Lepine; 1998: 111). İşgören sessizliği davranış olarak sadece örgütün işleyişini iyileştirilmesine katkı sağlayan fikir ve önerileri içermez aynı zamanda örgütün zararına olabilecek uygulama ve fikirlerin de ifadesini içerir (Dundon vd., 2004: 1151; Ekrot vd., 2015: 1030).

Literatür incelendiğinde genel yaklaşımın; eleştirmekten ziyade işletmesinin gelişimine katkı sağlamak amacıyla daha yapıcı, olumlu önerilerde bulunmayı teşvik edici (Van Dyne ve LePine, 1998;

Travis vd., 2011: 1832; Kanten ve Ülker, 2012: 1018; Bulut ve Meydan, 2018: 73) ve işgörenlerin karar alma sürecine katılmaları yönünde olduğu görülmektedir (Arslan ve Yener, 2016: 174).

İşgören sessizliği davranışının ortaya çıkması için örgütte bunu kolaylaştıracak ya da teşvik edecek bir örgütsel iletişim ikliminin de bulunması ve duygu, düşünce ve fikirlerini örgütsel hiyerarşi içerisinde yapması gerekmektedir (Morrison, 2014: 175).

Örgüt içerisinde işgören sessizliği var ise örgüt ortamında var olan sorunların fark edilmesi ve giderilmesi için örgüt dışında bir otoriteye ihtiyaç duyulmayacaktır. Çünkü böyle bir örgüt ortamında çalışan işgören kendisini örgütün bir parçası olarak görecektir sorunların tespiti ve giderilmesi noktasında inisiyatif ve sorumluluk alacaktır (Özel, 2018: 48; Yener, 2018: 227). Bu açıdan işgören sessizliği Lewin ve Mitchell (1992) tarafından örgütsel bağlılığın yaratılmasında kilit bir bileşen olarak görülmektedir. Literatürde işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunun Farndale vd., 2011; Prasadika ve Nishanthi, 2018; Ayyıldız, 2018; Örucü vd., 2021) görülmesi Lewin ve Mitchell'in görüşlerini desteklemektedir.

2.3. Sendikaya Bağlılık

Sendikaların varlığının yanı sıra siyasi ve ekonomik etkileri önemli ölçüde, örgütlenme becerisi ve toplu pazarlıkta üyelerinin çıkarlarını başarılı bir şekilde temsil etme becerilerine bağlıdır (Schnabel, 2020: 2). Çalışanların çıkarlarının korunması sendikalara katılmak ve sendikalarda kalmak için en önemli motivasyon kaynağıdır. Bu motivasyonla çalışanların sendikaya katılması önemlidir ancak tek başına yeterli değildir. Çalışanların sendikaya katılımı kadar üyelerin sendikaya bağlılığı da başarıya giden yolda belirleyici bir unsurdur.

Çalışanların kendilerini sendikalarına ne ölçüde adadıkları anlamına gelen (Cooper-Hakim ve Viswesvaran, 2005; Gordon vd., 1980) sendikaya bağlılık üyelerin sendikayı ne derece, nasıl ve hangi koşullar altında desteklemeye hazır olduğunu açıklayan bir kavramdır (Bilgin, 2007:44, Gordon vd. (1980) sendika bağlılığını, bir üyenin sendika üyeliğini sürdürmek için güçlü bir arzusunun olması, sendika bünyesinde çaba göstermeye istekli olması ve sendika amaçlarına inanması olarak tanımlamaktadırlar. Gordon vd. sendikal bağlılık kavramını açıklarken örgütsel bağlılık kavramına benzer olması gerektiğini ifade etmiştir (Kazar ve Tosun, 2022: 1127) ve sendikaya bağlılık tanımları büyük ölçüde örgütsel bağlılık konusundaki kapsamlı literatürden türetilmiştir (Sverke, 1992).

Örgütsel bağlılık alanında ilk tanımlamalardan birisini yapan Grusky (1966)'ya göre örgütsel bağlılık, çalışanın işyerine karşı var olan bağının gücüdür. Çalışanın çalıştığı belirli örgütün amaçlarına olan inancı olarak da tanımlanmaktadır (Dubin vd., 1975; Porter vd., 1976). Kısaca kişinin işi ve iş yeri ile var olan ilgisini kuvvetlendirerek, davranışları vasıtasıyla örgüte bağlanması, örgüt ve çalışanın uyum içerisinde olmasıdır (Mowday vd., 1979: 225). Bir organizasyonda çalışanların organizasyona bağlılığının yüksek olması, şirketin maksimum performansına ulaşmasına ve etkin bir şekilde çalışmasına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır (Majid, 2017). Örgütsel bağlılık kavramından hareket ederek oluşturulan sendikaya bağlılık kavramına göre sendikanın faydalı olduğuna inanan çalışanların sendika faaliyetlerine katılma olasılıkları artacaktır.

Literatürde sendikal bağlılığı açıklayan çalışmalar olmasına rağmen Gordon vd.'nin (1980) dört boyutlu sendikaya bağlılık modeli en yerleşik ve yaygın olarak kullanılan model olmaya devam etmektedir (Sverke ve Kuruvilla, 1995). Gordon vd. (1980)'e göre sendikaya bağlılık; sendikaya sadakat, sendikaya karşı sorumluluk, sendika için çaba sarf etme konusunda gönüllü olma ve sendikalılığın önemine inanma şeklinde dört boyutlu bir kavramdır. Sendikaya sadakat, gurur duygusunu ve sendika üyeliğinin faydalarına ilişkin farkındalığı yansıtmaktadır. Sendikaya karşı sorumluluk, üyenin sendikaya karşı günlük yükümlülüklerini yerine getirme isteğini ifade etmektedir. Sendika için çalışmaya istekli olma, bir üyenin beklenenin ötesinde faaliyetlere katılmaya hazır

olduğunu yansıtmaktadır. Sendikacılığın önemine inanma, sendikacılık fikrine verilen genel desteğin ifadesidir

3. YÖNTEM

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, bir değişken ile diğeri arasındaki ilişkiyi veya bir değişkenin diğeri değişkenleri nasıl etkilediğini analiz etmeyi amaçlayan araştırmalardır. İlişkisel tarama modeline göre desenlenen araştırma, problemin belirlenmesi, örneklem seçimi, verilerin toplanması, verilerin analizi ve sonuçların yorumlanması aşamaları izlenerek tamamlanmıştır.

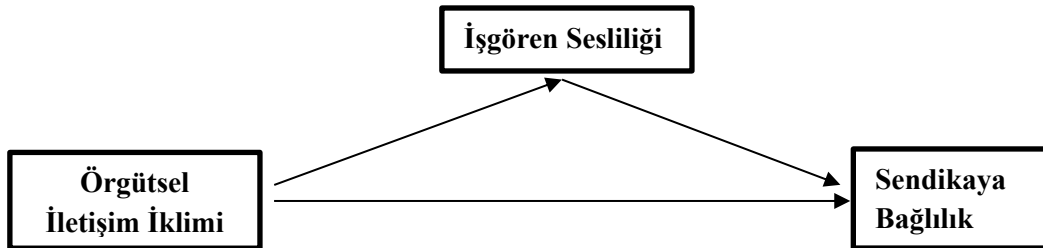
Araştırma verileri anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin toplanma süreci araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde yürütülmüştür. Araştırma örnekleminin yeterlilik sayısının belirlenmesinde Comrey ve Lee'ye (1992) tarafından hesaplanan sınırlar dikkate alınmış ve örneklemin belirlenmesinde basit tesadüfi yöntem kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde öncelikle demografik değişkenler analiz edilmiş ve ardından ölçeklerin betimsel istatistikleri incelenmiştir. Araştırma verilerinin normal dağılım varsayımı Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiştir. Parametrik testlerin ön koşulu olarak verilerin normal dağılım (Ural ve Kılıç, 2013: 285) uygunluk kararı değişkenlerin çarpıklık basıklık değerleri +2 ile -2 arasında bir değer olmasına göre değerlendirilmiştir (George ve Mallery, 2010). Önceki çalışmalarda faktör yapıları test edilen ölçeklere ölçüm geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda ölçme geçerliliği sağlanan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri Cronbach Alpha (α) katsayısı ile tespit edilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin ardından araştırma modeli çerçevesinde oluşturulan hipotezler korelasyon ve regresyon modelleriyle test edilmiştir, Aracı değişken etkisini belirlemek için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen dört aşamalı regresyon modeli kullanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Sendikaya bağlılık sendika üyeliğinin ötesinde bir kavramdır. Çalışanlar çeşitli sebeplerle sendikaya üye olabilmektedirler. Ancak her sendika üyesinin sendikal faaliyetlere beklenildiği oranda katılım göstermediği de bilinmektedir. Bu sebeple sendika üyeliğinin yanında sendikaya bağlılığın da güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Sendika üyelerinin sendikaya bağlılıklarını artıracı politikalar geliştirebilmek için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmanın amacı, örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık üzerindeki etkisinde işgören sessizliğinin aracı rolünü tespit etmektir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmanın temel varsayımına göre, örgütsel iletişim iklimi ile sendikaya bağlılık arasında bir ilişki vardır ve bu ilişkide işgören sessizliğinin aracı rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda oluşturulan model ve ilgili hipotezler Şekil.1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli çerçevesinde test edilmek üzere belirlenen hipotezler şunlardır;

H1: Örgütsel iletişim iklimi sendikaya bağlılık üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir,

Nurdoğan, A.K., Işık M. & Öztürk, M. (2023). Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 793-807.

H2: Örgütsel iletişim iklimi işgören sessizliği üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir,

H3: İşgören sessizliği sendikaya bağlılık üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir,

H4: Örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık üzerinde etkisinde çalışan sessizliğinin aracılık rolü vardır.

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evreni kamu sendikalarına üye kamu görevlilerinden oluşmaktadır. Yüksek istihdam istikrarı ve sendikacılığa yönelik düşük karşıtlık nedeniyle sendika örgütlenmesinin daha kolay gerçekleştiği ve sendikalaşma oranı yüksek olan kamu sektörü tercih edilmiştir. Kamu sektöründe mevcut işyerleriyle daha zayıf bağlara sahip atıpik istihdam oranı ve işçi devir hızı düşük olmasının yanı sıra istihdam garantisi olması sebebiyle çalışanların sendikal örgütlenme hakkında sorulara daha rahat cevap verebileceği kabul edilmiştir.

Araştırma evrenini, herhangi bir sendikaya üye olan kamu görevlileri oluşturmaktadır. Araştırma yapıldığı dönemde 2.746.681 kamu görevlisi arasında 1.994.845 kişinin bir kamu sendikasına üyeliği bulunmaktadır (Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2022). Evreni temsil ettiği varsayılan örneklemin belirlenmesinde basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır. Sendikaya bağlılık konusunda görüş bildirmeyi kabul eden kamu görevlilerine anket soruları dijital ortamda gönderilerek veriler elde edilmiştir. Araştırma kapsamında 01 Aralık 2022 - 01 Mart 2023 tarihleri arasında dijital ortamda toplanan 327 veri kayıp ve aykırı değerler açısından kontrol edilmiştir ve yirmi yedi veri eksik ya da yanlış kodlama nedeniyle araştırma örnekleminden çıkarılmıştır. Comrey ve Lee (1992) sınıflandırmasına göre örneklem yeterliliği “iyi” kategorisine uygun düşen 300 veri ile araştırmaya devam edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanması amacıyla oluşturulan anket formu dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı ve sendika üyelik süresi ile ilgili demografik sorular yer almaktadır. İkinci kısımda, çalışanların örgütsel iletişim iklimi algılarını belirlemek amacıyla Eryılmaz Ballı ve Ateş'in (2021) çalışmasıyla geliştirilen Örgütsel İletişim İklimi Ölçeği (ÖİİÖ) yer almaktadır. Otuz maddeden oluşan ölçek yönetici kaynaklı boyutu (YKB) ve çalışan kaynaklı boyutu (ÇKB) olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı olarak Cronbach Alpha değeri .967 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten elde edilen yüksek puan açık örgütsel iletişim iklimini, düşük puan kapalı örgütsel iletişim iklimini ifade etmektedir. Üçüncü kısımda Van Dyne ve LePine (1998) çalışmasıyla geliştirilen ve Arslan ve Yener (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan İşgören Sessizliği Ölçeği (İSÖ) kullanılmıştır. Altı madde ve tek boyuttan oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı olarak Cronbach Alpha değeri .75 olarak hesaplanmıştır. Anket formunun dördüncü ve son kısmında kullanılan Sendikaya Bağlılık Ölçeği (SBÖ) Gordon vd. (1980) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Ladd vd. (1982) tarafından yirmi sekiz maddeye indirgenmiş ve Bilgin (2003) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak yapı geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Bilgin (2003) ölçeğin 23 maddesinin yeterli yapı geçerliliği ve güvenilirlik özelliklerine sahip olduğunu belirtmiştir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı olarak Cronbach Alpha değeri .76 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada, sendikaya sadakat (SSB), sendikaya karşı sorumluluk (SKS), sendika için çalışmaya isteklilik (SİC) ve sendikanın önemine inanma (SÖİ) şeklinde dört boyuttan ve toplam yirmi sekiz maddeden oluşan versiyonu kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen yüksek puan kuvvetli sendikaya bağlılığı ifade etmektedir.

3.5. Analiz ve Bulgular

3.5.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Araştırma örneklem grubunun demografik dağılımları Tablo.1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Kadın	79	26,3	Bekâr	45	15
Erkek	221	73,7	Evli	255	85
Toplam	300	100,0	Toplam	300	100,0
Yaş	N	%	Sendika Üyelik Süresi	N	%
18-25	4	1,3	1 yıldan az	25	8,3
26-33	38	12,7	1-5 yıl	53	17,7
34-41	87	29	6-10 yıl	63	21
42-49	127	42,3	11+ yıl	159	53
50+	44	14,7			
Toplam	300	100,0	Toplam	300	100

Çalışmaya katılan kamu görevlilerinin;

- %26,3’ü (N: 79) kadın, %73,7’si (N: 221) erkek,
- %15’i (N: 45) bekâr, %85’i (N: 255) evli,
- %1,3’ü (N: 4) 18-25, %12,70’i (N: 38) 26-33, %29’u (N: 87) 34-41, %42,3’ü (N: 127) 42-49, %14,7’si (N: 44) 50 yaş ve üzeri,
- %8,3’ü (N: 25) 1 yıldan az, %17,7’si (N: 53) 1-5 yıl, %21’i (N: 63) 6-10 yıl, %53’ü (N: 159) 11 yıl ve daha fazla süre sendika üyeliği bulunmaktadır.

Dünya genelinde kadınların sendika yoğunluğunu erkeklerden önemli ölçüde düşüktür (Yenihan ve Cerev, 2016). Benzer şekilde gençlerin sendikalaşma olasılığı orta yaş ve üzeri kişilere göre daha düşüktür (Gordon vd., 1980; Metochi, 2002, Martin ve Brady, 2007) ve genellikle yaş ile üyelik arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların %73,7’sinin erkek olması, işgücü piyasasında kadın işgücüne katılım oranlarında düşüklüğün bir yansımasının olması yanında kadınların ve gençlerin daha düşük oranlarda sendikaya üye olmaları ile açıklanabilir.

3.5.2. Ölçeklere İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçeklerin faktör yapılarının geçerlilik ve güvenilirlik analiz sonuçları Tablo.2 ve Tablo.3’te gösterilmiştir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi İndeks Değerleri

	χ^2/df	CFI	AGFI	RMSEA	SRMR
Örgütsel İletişim İklimi	3,57	0,96	0,89	0,079	0,04
İşgören Sessizliği	4,30	0,98	0,90	0,078	0,03
Sendikaya Bağlılık	5,07	0,95	0,89	0,018	0,03
İyi Uyum Değerleri	3	$\geq 0,97$	$\geq 0,90$	$\leq 0,05$	$\leq 0,05$
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	5	$\geq 0,95$	$\geq 0,85$	$\leq 0,08$	$\leq 0,08$

Kaynak: Tabachnick ve Fidell, 2013

Doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan uyum istatistikleri modelin, ölçeğin daha önce belirlenen faktör yapısı ile kabul edilebilir düzeyde uyumlu olduğunu göstermektedir.

Ölçek ve alt boyutları ile ilgili olarak; ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık ve güvenilirlik (Cronbach alfa) istatistikleri Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Ölçeklerinin Analiz Sonuçları

	Ortalama	Standart Hata	Skewness	Kurtosis	Cronbach Alpha
Örgütsel İletişim İklimi	3,3108	,89931	-,261	-,382	,980
YKB	3,3721	,95113	-,366	-,520	,970
CKB	3,2407	,90128	-,164	-,361	,961
İşgören Sessizliği	3,5078	1,01582	-,450	-,358	,952
Sendikaya Bağlılık	3,1572	,48760	-,943	2,070	,811
SSB	2,8971	,53901	,044	1,666	,746
SKS	3,7517	,82600	-,829	,923	,756
SİC	3,3089	1,10611	-,145	-,946	,896
SÖİ	3,6000	,94556	-,571	-,048	,782
Ölçek Geneli	3,3252	,04109	-,549	,608	,950

Analiz sonuçlarına göre, sendika üyesi kamu görevlilerinin örgütsel iletişim iklimi algısının ölçek geneli için hesaplanan ortalama değere yakın olduğunu görülmektedir. Ölçek ve alt boyutları bağlamında -,261 ile -,520 arasında hesaplanan çarpıklık ve basıklık istatistikleri ($< \pm 2$) Örgütsel İletişim Algısı Ölçeği için normal dağılım koşullarının sağlandığını göstermektedir (George ve Mallery, 2010). DFA sonucunda; iki faktörlü örgütsel iletişim iklimi ölçeğinin $\chi^2/df=3,57$, RMSEA=0,079, CFI=0,96, AGFI=0,89, SRMR=0,04 ile ölçüm geçerliliği (Meydan ve Şeşen, 2015:37) güvenilirlik katsayısı ,980 olarak hesaplanmıştır. Sendika üyesi kamu görevlilerinin işgören sessizliği algısının 3,50 puan ile ortalamanın üstünde olduğunu görülmektedir. Ölçek ve alt boyutları bağlamında -,450 ile -,358 arasında hesaplanan çarpıklık ve basıklık istatistikleri ($< \pm 2$) İşgören Sessizliği Ölçeği için normal dağılım koşullarının sağlandığını göstermektedir. DFA sonucunda; ölçüm geçerliliği $\chi^2/df=4,30$, RMSEA=0,078, CFI=0,98, AGFI=0,90, SRMR=0,03 gibi uyum iyiliği indeksleri ile sağlanan tek faktörlü İşgören Sessizliği Ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ,952 olarak hesaplanmıştır. Sendikaya Bağlılık Ölçeğinden “Sendikaya yardımım dokunsun diye özel bir çalışma yapmam.” ve “Yapacağım işin aynı özellikte olması koşuluyla sendikasız bir işyerinde de rahatlıkla çalışabilirim” soruları” ölçeğin güvenilirlik katsayısını düşürdüğü için analizlerden çıkarılmıştır. İki soru çıkarıldıktan sonra ölçek sendikaya bağlılık algısı ise 3,15 puan ile ortalamanın altında olduğunu görülmektedir. Ölçek ve alt boyutları bağlamında -,943 ile 2,070 arasında hesaplanan çarpıklık ve basıklık istatistikleri ($< \pm 2$) normal dağılım şartlarının sağlandığını göstermektedir. DFA sonucunda; ölçüm geçerliliği $\chi^2/df=5,07$, RMSEA=0,018, CFI=0,95, AGFI=0,89, SRMR=0,03 gibi uyum iyiliği indeksleri ile sağlanan dört faktörlü sendikaya bağlılık ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ,811 olarak hesaplanmıştır. Ölçek geneli için güvenilirlik katsayısı ,950 olarak hesaplanmıştır.

3.5.3. Korelasyon Analizi Bulguları

Doğrulamalı faktör analizleriyle birlikte ölçek yapılarının ölçüm modeli olarak doğrulanması neticesinde değişkenler arası ilişkileri incelemek amacıyla pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo.4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Verilere Ait Korelasyon Değerleri

	Öİİ	YKB	CKB	İSÖ	SBÖ	SSB	SKS	SİC	SÖİ
Öİİ	1								
YKB	,975**	1							
CKB	,963**	,878**	1						
İSÖ	,840**	,853**	,766**	1					
SBÖ	,481**	,448**	,488**	,530**	1				
SSB	,001	,031	,035	,018	,745**	1			
SKS	,637**	,621**	,614**	,703**	,714**	,160**	1		

İC	,609**	,584**	,598**	,652**	,613**	,032	,655**	1	
SÖİ	,700**	,692**	,663**	,732**	,656**	,067	,771**	,710**	1

** p<,01

Değişkenler arasındaki korelasyon tablosu incelendiğinde; örgütsel iletişim iklimi ile işgören sessizliği arasında ,840 (p<,01); işgören sessizliği ile sendikaya bağlılık arasında ,530 (p<,01); örgütsel iletişim iklimi ile sendikaya bağlılık arasında ,481 (p<,01) düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Sendikaya bağlılık alt boyutları ve sendikaya bağlılık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır.

3.5.4. Örgütsel İletişim İklimi ve Sendikaya Bağlılık İlişkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Değişken Rolü

İşgören sessizliğinin aracı değişken olup olmadığını belirlemek için kurulan dört aşamalı regresyon modelleri ile araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Bu bağlamda birinci regresyon testi hem ilk hipotez sonucunu hem de aracılık etkisi sürecinin ilk aşamasını açıklamaktadır.

Tablo 5. Hipotez Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Aşama	Regresyon Katsayısı			p	Model İstatistikleri
	B	Standart Hata	Beta		
1.Aşama Bağımsız Değişken: Örgütsel İletişim İklimi Bağımlı Değişken: Sendikaya Bağlılık	,261	,028	,481**	,000	R ² = ,232 F=89,812 t=9,477 p<,01
2.Aşama Bağımsız Değişken: Örgütsel İletişim İklimi Bağımlı Değişken: İşgören Sessizliği	,948	,036	,840**	,000	R ² = ,704 F=711,947 t=-26,682 p<,01
3.Aşama Bağımsız Değişken: İşgören Sessizliği Bağımlı Değişken: Sendikaya Bağlılık	,254	,024	,530**	,000	R ² = ,281 F=116,194 t=10,779 p<,01
4.Aşama Bağımsız Değişken 1: Örgütsel İletişim İklimi Bağımsız Değişken 2: İşgören Sessizliği Bağımlı Değişken: Sendikaya Bağlılık	,067	,049	,124**	,171	Düzeltilmiş R ² = ,280 F=59,208 t=-1,371/4,713 p>,01/p<,01

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde kurulan regresyon modellerinin ilk üç aşamada istatistiksel olarak anlamlı (p<,01) olduğu görülmektedir. Birinci aşamada yapılan regresyon analizi örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılığı ($\beta = ,481$ düzeyinde (p<,01)) yordadığını ve sendikaya bağlılık algısında yaşanan değişimin %23'ünün örgütsel iletişim algısı ile açıklandığını göstermektedir. Buna göre çalışmanın "H1: Örgütsel iletişim iklimi sendikaya bağlılık üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir" hipotezi desteklenmektedir. Bu sonuçlar aynı zamanda aracılık etkisine ilişkin birinci varsayımın karşılandığını göstermektedir.

İkinci aşamada yapılan regresyon analizi örgütsel iletişim ikliminin işgören sessizliğini ($\beta = ,840$ düzeyinde (p<,01)) yordadığını ve işgören sessizliğinde yaşanan değişimin %70'inin örgütsel iletişim algısı ile açıklandığını göstermektedir. "H2: Örgütsel iletişim iklimi işgören sessizliği üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir" hipotezi desteklenmektedir.

Üçüncü aşamada yapılan regresyon analizi işgören sessizliğinin sendikaya bağlılığı ($\beta = ,530$ düzeyinde (p<,01)) yordadığını, sendikaya bağlılık algısında yaşanan değişimin %28'inin işgören sessizliği ile açıklandığını göstermektedir. "H3: İşgören sessizliği sendikaya bağlılık üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü bir etkiye sahiptir" hipotezi desteklenmektedir.

İki ve üçüncü aşamalar aracılık etkisinin test edilmesine ilişkin varsayımları karşıladığından dördüncü aşamada, örgütsel iletişim iklimi ile aracılığı araştırılan işgören sessizliği değişkenlerinin bağımsız değişken olarak analize dâhil edilerek sendikaya bağlılık üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu amaçla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda işgören sessizliği ile sendikaya bağlılık ilişkisi ($p < 0,01$; $\beta = ,426$) devam ederken örgütsel iletişim iklimi ile sendikaya bağlılık ilişkisinin anlamlılığını yitirmesi ($p > 0,01$; $\beta = ,124$) modelde tam aracılık etkisinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık algısına etkisinde işgören sessizliğinin tam aracılık rolü olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre araştırmanın, “H4: Örgütsel iletişim ikliminin sendikaya bağlılık üzerinde etkisinde işgören sessizliğinin aracılık rolü vardır” şeklinde oluşturulan hipotezi kabul edilmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sendikalar için üyelerin sendikaya bağlılığı önemlidir. Mücadele gücü büyük ölçüde üyelerinin sadakatine bağlıdır. Çalışanlar sendikalara üye olabilir ancak sendikaya tam olarak bağlı olmayabilirler. Sendikalar bir yandan örgütlenme gücünü artırmaya çabalarken diğer yandan üyelerinin sendikanın çabalarını ne ölçüde desteklediği ve sendika adına çalışmaya ne derece istekli olduklarıyla da ilgilenmektedirler.

Sebepleri ne olursa olsun günümüzde güçlü ve başarılı sendikaların her zamankinden daha önemli olduğu açıktır. Bugün sendika katılımında görülen düşüş, sendikalar için ciddi tehditler ve zorluklar oluşturmaktadır. Mevcut literatür, dünyanın birçok ülkesinde ve bölgesinde sendikalaşmada yaşanan düşüşte etkili ana faktörlerin anlaşılmasına izin vermektedir. Ancak sendika katılımı kadar önemli olan üyelerin sendikaya bağlılığı konusunda üyelerin bağlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve buna yönelik politikaların geliştirilmesidir.

Bu kapsamda çalışmada üç değişkenli bir aracılık modeli sunulmuştur. Sendikaya bağlılık bağımlı değişken, örgütsel iletişim kültürü bağımsız değişken ve işgören sessizliği ise aracı değişken olarak tanımlanmıştır. Modele ilişkin kurulan araştırma hipotezlerinden önce araştırma ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlikleri teyit edilen ölçeklerle toplanan veriler ile birlikte araştırma hipotezleri korelasyon ve regresyon modelleriyle sınanmıştır.

Literatür çerçevesinde örgütsel iletişim ikliminin sendikal bağlılıkla ilişkili olduğu varsayılmış ve kurulan hipotezler de bu varsayımı araştırma örneklemini bağlamında doğrulamıştır. Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde örgütsel iletişim iklimi beklentilere paralel şekilde sendikaya bağlılığı pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlar, teoriye ve ayrıca Guzey (1992) tarafından yürütülen önceki araştırmaların sonuçlarına uygunluk göstermektedir. Guzey (1992) tarafından gerçekleştirilen ve örgütsel bağlılığın örgütsel iletişim ikliminden etkilendiğini, yani algılanan iletişim iklimi ne kadar iyiye, çalışanların örgütsel bağlılık düzeyinin o kadar yüksek olduğunu, dolayısıyla örgütsel bağlılığın arttığını açıklayan araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Araştırma sonuçları örgütsel iletişim iklimi ile sendikaya bağlılık arasında arasındaki ilişkide işgören sessizliğinin tam aracılık rolü üstlendiğini göstermiştir. Diğer bir ifade ile örgütsel iletişim iklimi, işgören sessizliği yoluyla sendikaya bağlılığı etkilemektedir.

Sendikaların üyeleriyle kuvvetli ilişki kurmaları sendika içi iletişim iklimi içerisinde üyelerin düşünce, öneri, fikir, problemleri diğer çalışanlar ve yöneticilere ifade etme seviyesine bağlıdır. Üyelerin sendikal amaç ve değerlerle özdeşleşmesinde işgören sessizliğinin önemi dikkate alınmalıdır.

Araştırma verilerinin belirli bir dönem dahilinde ve sınırlı bir örneklem hacmi ile anlık olarak toplanmış olması sonuçların genellenebilirliği bakımından dezavantaj sunmaktadır. Kavramsal

Nurdoğan, A.K., Işık M. & Öztürk, M. (2023). Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 793-807.

çerçevede kurulan araştırma modelinin teorik model ile sağladığı uyum hipotez sonuçlarının yorumlanması noktasında araştırmacılara kolaylık sağlamıştır.

Araştırma modelinin daha geniş örneklemlerle ve işçi sendikaları üyeleri ile test edilmesi, araştırma bulgularının geçerliliği, genellenebilirliği ve güvenilirliğine ilişkin iddiaları güçlendireceği değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

“Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü” başlıklı bu çalışma için T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 15.11.2022 tarihli ve 128/6 sayılı karar ile izin alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. ve Yener, S. (2016). İşgören Sessizliği Ölçeğinin Türkçe 'ye Uyarlanması Çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 173-191.
- Arslan, A. ve Gül, H. (2022). Örgütsel İletişim İkliminin Kuruma Duyulan Güvene Etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1542-1558
- Aubert, B.A. ve Kelsey, B.L. (2003). Further Understanding of Trust and Performance in Virtual Teams. *Small Group Research*, 34: 575-618.
- Ayyıldız, F. N. (2018). *Çalışan Sesinin, Örgüte Bağlılığa ve Çalışan Mutluluğuna Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bilgin, L. (2003). Sendikaya Bağlılık Ölçeği' nin Türkçe Uyarlanması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(4),12-31.
- Bilgin, L. (2007). *Sendikalı İşçi Davranışlarının Psikolojik Boyutları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Ya. No:1737.
- Bolton, D., Bagraim, J. J., Witten, L., Mohamed, Y., Zvobgo, V. ve Khan, M. (2007). Explaining Union Participation: The Effects Of Union Commitment And Demographic Factors. *SA Journal of Industrial Psychology*, 33(1), 74-79.
- Bulut, H. ve Meydan, C.H. (2018). Liderlik Tarzlarının Çalışanların Ses Verme Davranışına Etkisi: Kamuda Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 223-244.
- Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2022, https://www.csgeb.gov.tr/media/89448/temmuz_2022-kamu.pdf
- Carrière, J. ve Bourque, C. (2009). The Effects of Organizational Communication on Job Satisfaction and Organizational Commitment in a Land Ambulance Service and The Mediating Role of Communication Satisfaction. *Career Development International*, 14(1), 29-49.

- Nurdoğan, A.K., Işık M. & Öztürk, M. (2023). Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 793-807.
- Comrey, A.L. ve Lee, H.B. (1992). *A First Course in Factor Analysis*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher.
- Cooper-Hakim, A. ve Viswesvaran, C. (2005). The Construct Of Work Commitment: Testing An Integrative Framework. *Psychological Bulletin*, 131, 241–259.
- Dubin, R., Champoux, J. E. ve Porter, L. W. (1975). Central Life Interests and Organizational Commitment of Bluecollar and Clerical Workers. *Administrative Science Quarterly*, 20, 411-421.
- Dundon, T., Wilkinson, A., Marchington, M. ve Ackers, P. (2004). The Meanings and Purpose of Employee Voice. *The International Journal of Human Resource Management*, 15(6), 1149-1170.
- Ekrot, B., Rank, J. ve Gemuunden, H.G. (2015). Antecedents of Project Managers ‘voice Behavior: The Moderating Effect of Organization-Based Self-Esteem and Affective Organizational Commitment. *International Journal of Project Management*, Vol: 34, No: 6, 1028-1042.
- Eryılmaz Ballı, F. ve Önen, Ö. (2019). Okul Müdürleri, Öğretmenler ve Yardımcı Personelin Okullardaki Örgütsel İletişim İklimine Yönelik Görüşleri. *OPUS © Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 514-550.
- Eryılmaz Ballı, F. ve Tulunay Ateş, Ö. (2021). Organizational Communication Climate: Scale Development Study. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 50(1), 400-433.
- Falcione, R.L., Sussman, L. ve Herden, R.P. (1987). Communication Climate in Organizations. In F.M. Jablin, L.L. Putnam, K.H. Roberts, & L.W. Porter (Eds.), *Handbook Of Organizational Communication: An Interdisciplinary Perspective* (pp.195-227). Newbury Park: Sage.
- Farndale, E., Van Ruiten, J., Kelliher, C. ve Hope-Hailey, V. (2011). The Influence of Perceived Employee Voice on Organizational Commitment: An Exchange Perspective. *Human Resource Management*, 50(1), 113-129.
- Fullagar, C., Gallagher, D.G., Gordon, M.E. ve Clark, P.F. (1995). Socialization on Union Commitment and Participation: A Longitudinal Study. *Journal of Applied Psychology*, 89, 147-157.
- Fullagar, C., Gallagher, D.G., Clark, P.F., ve Carroll, A.E. (2004). Union Commitment and Participation: A Ten-Year Longitudinal Study. *Journal of Applied Psychology*, 89, 730-737.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Pearson.
- Gordon, M. E., Philpot, J. W., Burt, R. E., Thompson, C.A. ve Spiller, W. E. (1980). Commitment to The Union: Development of A Measure and An Examination of Its Correlates. *Journal Of Applied Psychology*, 65(4), 479–499.
- Grusky, O. (1966). Career Mobility and Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 10, 488-503.
- Guzley, R. M. (1992). Organizational Climate and Communication Climate: Predictors of Commitment to the Organization. *Management Communication Quarterly*, 5(4), 379-402.
- Gülmez M. (1995). Anayasa Değişikliği ve Memur Sendikacılığı. *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (4), Aralık, 27-43.
- Halpin, A., ve Croft, D. (1963). *The Organizational Climate of Schools*. Chicago: The University of Chicago.

- Nurdoğan, A.K., Işık M. & Öztürk, M. (2023). Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 793-807.
- Heshizer, B. ve Lund, J. (1997). Union Commitment Types and Union Activist Involvement: Lessons for Union Organizers and Labor Educators. *Labor Studies Journal*, 22(2), 66-83.
- Jo, S. ve Shim, S.W. (2005). Paradigm Shift of Employee Communication: The Effect of Management Communication on Trusting Relationships. *Public Relations Review*, 31(2), 277-280.
- Kanten, P. ve Ülker Er, F. (2012). Relational Approach Among Perceived Organizational Support, Proactive Personality And Voice Behaviour. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, No:62, 1016-1022.
- Kazar, E.N. ve Tosun, F. (2022). Türkiye'deki Akademisyenlerin Sendikal Bağlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, C.2, S.73, 1123-1148.
- Kuchi, T. (2006). Constant Change and the Strategic Role of Human Communication. A Selective Annotated Bibliography. *Library Management*, 27(4/5): 218-235.
- Ladd, R. T., Gordon, M. E., Beauvais, L. L. ve Morgan, R. L. (1982). Union Commitment: Replication and Extension. *Journal of Applied Psychology*, 67(5), 640-644.
- Lewin, D. ve Mitchell, D. (1992). Systems Of Employee Voice: Theoretical And Empirical Perspectives. *California Management Review*, 34(3) 95-111.
- Majid, M. ve Ibrahim, A. (2017). Measurement of Organizational Commitment and Factors Influencing the Level of Commitment of Employees-An Empirical Investigation of Higher Education System. *International Journal of Management and Business Studies*, 7(1), 14-18.
- Martin, N.D. ve Brady, D. (2007). Workers of The Less Developed World Unite? A Multilevel Analysis of Unionization in Less Developed Countries. *American Sociological Review*, 72:562-584.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Metochi, M. (2002). The Influence of Leadership and Member Attitudes in Understanding The Nature of Union Participation. *British Journal of Industrial Relations*, 40(1), 87-111.
- Mowday, R. T., Steers, R.M. ve Porter, L.W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, Vol: 14, 224- 247.
- Morrison, Elizabeth, W. (2014). Employee Voice and Silence. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1,173-197.
- Örücü, E., Gizlier, Ö. ve Onay, G.O. (2021). İşgören Sessizliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 70-85.
- Özel, A. (2018). *Yetenekleri Elde Tutma Uygulamaları ve Çalışan Sessizliğinin Çalışanların İş Tutumları Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Poole, M.S. (1985). Communication and Organizational Climates: Review, Critique, and A New Perspective. In R.D. McPhee and P. K. Tompkins (Eds.), *Organizational Communication: Traditional Themes and New Directions* (pp. 79-108). Beverly Hills, CA: Sage.
- Porter, L. W., Crampon, W. J. ve Smith. F. J. (1976). Organizational Commitment And Managerial Turnover: A Longitudinal Study. *Organizational Behavior and Human Performance*, 15, 87-98.

- Nurdoğan, A.K., Işık M. & Öztürk, M. (2023). Örgütsel İletişim İkliminin Sendikaya Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 793-807.
- Prasadika, G.H. H. P. ve Nishanthi, H. M. (2018). Perceived Employee Voice and Organizational Commitment: A Case of Sri Lanka. *Asian Journal of Empirical Research*, 8(9), 330-341.
- Redding, W.C. (1972). *Communication within The Organizations: An Interpretive Review of Theory and Research*. New York: Industrial Communication Council.
- Schnabel, C. (2020). *Union Membership and Collective Bargaining: Trends and Determinants*. IZA DP No. 13465.
- Snape, E., Redman, T. ve Chan, A.W. (2000). Commitment To The Union: A Survey of Research and The Implications for Industrial Relations and Trade Unions. *International Journal of Management Review*, 2(3), 205-230.
- Sverke, M. (1992). Developing a Measure of Union Commitment in Sweden: Results of a Pilot Study, Paper Presented at The Symposium on Emerging Union Structures: An International Comparison. *Clark University Graduate School of Management*, Worcester, Massachusetts, 9-10 Marc.
- Sverke, M. ve Kuruvilla, S. (1995). A New Conceptualization of Union Commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 16 (Special Issue: Union Commitment), 505-532.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Fidell Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
- Talas, C. (1975). Sendikacılık ve Toplum. *A.Ü.S.B.F.D.*, 30, 1-23.
- Tokol, A. (2012). Sosyal Politikanın Tarafları. Aysen Tokol, Yusuf Alper (Ed.), *Sosyal Politika* içinde. Bursa: Dora Yayınları.
- Travis, D.J., Gomez, R. ve Mor Barak M.E. (2011). Speaking up and Stepping Back: Examining The Link Between Employee Voice And Job Neglect. *Children and Youth Services Review*, Vol.3, No:10, 1831-1841.
- Trombetta, John J. ve Rogers, Donald P. (1988). Communication Climate, Job Satisfaction, and Organizational Commitment: The Effects Of Information Adequacy, Communication Openness, and Decision Participation. *Management Communication Quarterly*, Vol.1, No.4, 494-514.
- Uğurlu Kara, A. ve Kahraman, A. (2021). İletişim İklimi İle Yenilikçi Davranış İlişkisinde Kültürel Sıklığın Aracılık Rolü. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* (XII-I): 19-39.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Van Dyne L. ve LePine, J.A. (1998). Helping and Voice Extra-role Behavior. Evidence of Construct and Predictive Validity. *Academy of Management Journal*, 41: 108-119.
- Yener, S. (2018). İşgören Sessizliğinin Tükenmişlik ve Bilgi Uçurma Arasındaki İlişkide Düzenleyici Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 217-236.
- Yenihan, B. ve Cerev, G. (2016). Sendikali Kadınlar ve Yaşadıkları Sorunlar: Kocaeli-Gölcük'te Kamu Çalışanları Sendikaları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, 150-167.
- Yorgun, S. (2011). Grevsiz Toplu Pazarlık ve Aidat Bağımlılığı Kısacasında Memur Sendikaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.60, 145-168.

Extended Abstract

The Instrumental Role of Employee Voice in The Impact of Organizational Communication Climate on Union Commitment

The aim of trade unions is to protect and improve the economic and social rights and interests of workers. In industrial relations, trade unions derive their bargaining and action power from their organizational strength and membership, as well as from the trade union rights and freedoms recognized by law. The protection of employees' interests is the most important motivation for joining and staying in unions. With this motivation, it is important but not sufficient for employees to join unions. The commitment of members to the union is as decisive a factor in the path to success as the participation of employees. It is difficult for a union organization with low organizational power and weak union loyalty to achieve union goals. Organizational communication climate has an important effect on increasing union commitment. Research shows that there is a positive relationship between the communication climate in the organization and the level of commitment of employees to the organization. The purpose of the study is to determine the mediating role of employee voice in the effect of organizational communication climate on union commitment.

Relational survey model, one of the quantitative research methods, was used in the study. The research, which was designed according to the relational survey model, was completed by following the stages of determining the problem, sample selection, data collection, data analysis and interpretation of the results. The research data were collected by questionnaire method. "Organizational Communication Climate Scale (OCS)", "Employee Voice Scale (ECS)" and "Union Commitment Scale (UCS)" were used as data collection tools. The data collection process was conducted in accordance with research and publication ethics. In determining the adequacy of the research sample, the limits calculated by Comrey and Lee (1992) were taken into consideration and the simple random method was used to reach 327 public employees who were members of public unions and who agreed to participate in the study.

When the results of the analysis are evaluated, it is seen that the regression models established in the first three stages are statistically significant ($p < 0.01$). The regression analysis conducted in the first stage shows that organizational communication climate predicts union commitment ($\beta = .481$ ($p < 0.01$)) and 23% of the change in union commitment perception is explained by organizational communication perception. Accordingly, the hypothesis "H1: Organizational communication climate has a statistically positive effect on union commitment" is supported. The regression analysis conducted in the second stage shows that organizational communication climate predicts employee voice ($\beta = .840$ ($p < 0.01$)) and 70% of the change in employee voice is explained by organizational communication perception. The hypothesis "H2: Organizational communication climate has a statistically positive effect on employee voice" is supported. The regression analysis conducted in the third stage shows that employee voice predicts union commitment ($\beta = .530$ ($p < 0.01$)) and 28% of the change in union commitment perception is explained by employee voice. The hypothesis "H3: Employee voice has a statistically positive effect on union commitment" is supported. Since the second and third stages met the assumptions regarding the testing of the mediation effect, in the fourth stage, the effects of organizational communication climate and employee voice variables on union commitment were examined by including them as independent variables in the analysis. As a result of the multiple regression analysis conducted for this purpose, while the relationship between employee voice and union commitment continues ($p < 0.01$; $\beta = .426$), the fact that the relationship between organizational communication climate and union commitment loses its significance ($p > 0.01$; $\beta = .124$) indicates the presence of full mediation effect in the model. Therefore, it is possible to say that employee voice has a full mediating role in the effect of organizational communication climate on the perception of union commitment. Accordingly, the hypothesis of the study, "H4: Employee voice has a mediating role in the effect of organizational communication climate on union commitment" is accepted.

Within the framework of the literature, it was assumed that organizational communication climate is related to union commitment and the hypotheses confirmed this assumption in the context of the research sample. When the relationships between the variables were examined, it was seen that organizational communication climate positively affected union commitment in parallel with the expectations. These results are in line with the theory and also with the results of previous studies conducted by Guzley (1992).

The results of the study show that employee voice plays a full mediating role in the relationship between organizational communication climate and union commitment. In other words, organizational communication climate affects union commitment through employee voice.

First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism

Ferhat PEHLİVANOĞLU*
Murat EMİKÖNEL**
Muhammet Rıdvan İNCE***

Abstract

The rapid spread of the coronavirus pandemic on a global scale has led to international travel restrictions and significantly affected the aviation and tourism sectors, leading to job losses. Considering this situation, this study examines the change in international air transportation and tourism sectors during the pandemic period and constructs a threshold autoregressive (TAR) model based on data from 38 countries. According to the findings of the study, the number of coronavirus cases is statistically significant in regimes 2, 3 and 4, and when the number of coronavirus cases increases by one unit, the number of flights in these regimes increases by 0.03, 0.01 and 0.02 units, respectively. The number of coronavirus deaths is statistically significant in regimes 2, 4 and 5, and when the number of coronavirus deaths increases by one unit, the number of flights in these regimes decreases by 1.26, 2.20 and 2.52 units, respectively.

Keywords: Coronavirus, Tourism, Economic Crisis, Aviation.

Article Type: Research Article

Uluslararası Havacılık Turizminde Covid-19 İlk Dönem Etkisi

Öz

Koronavirüs salgınının küresel ölçekte çok hızlı bir şekilde yayılması uluslararası seyahat kısıtlamalarını beraberinde getirmiş ve havacılık ve turizm sektörlerini önemli ölçüde etkileyerek iş kayıplarına yol açmıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak, çalışmada, pandemi döneminde uluslararası hava taşımacılığındaki ve turizm sektöründeki değişim incelenmiş olup 38 ülke verisi kapsamında eşik otoregresif (TAR) modeli kurulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, koronavirüs vaka sayısı 2., 3. ve 4. rejimlerde istatistiksel olarak anlamlı olup, koronavirüs vaka sayısı bir birim arttığında bu rejimlerde uçuş sayısı sırasıyla 0,03, 0,01 ve 0,02 birim artmaktadır. Koronavirüs ölüm sayısı 2., 4. ve 5. rejimlerde istatistiksel olarak anlamlıdır ve koronavirüs ölüm sayısı bir birim arttığında, bu rejimlerde uçuş sayıları sırasıyla 1,26, 2,20 ve 2,52 birim azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Turizm, Ekonomik Kriz, Havacılık.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics, fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6930-0181

** Research Assistant, Kocaeli University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics, murat.emikonel@kocaeli.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8415-0510

*** Research Assistant, Kocaeli University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics, muhammet.ince@kocaeli.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-2050-2545

1. INTRODUCTION

Coronaviruses (CoV) come from a family of viruses that can be seen as common and mild infections such as the common cold, but with serious effects such as Middle East Respiratory Syndrome (MERS) and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS). The coronavirus, which first appeared in November 2002, in a previously unknown way, was named SARS-CoV in February 2003. In this process, according to the data of the World Health Organization, the virus infected 8.098 people and caused 774 people to die. Then, in 2012, a type of coronavirus called MERS emerged. This virus has caused the death of about 35% of the infected people and according to the data of the World Health Organization, 858 people have died so far (WHO). Another type of coronavirus is the virus, which was first seen in the People's Republic of China in December 2019 and named as Covid-19 in February 2020. Despite the fact that one year has passed since the first appearance of the virus, since the virus spread rapidly, could not be noticed at first and could not be predicted to cause such a health problem, the virus infected 90.142.202 people as of January 10, 2021 and caused 1.936.026 people to die. As a result of the rapid spread of the virus in a short time, the whole world has been affected by health, economic and social aspects.

With the outbreak of the virus in 114 countries in March, the World Health Organization declared a state of epidemic on March 11, 2020. In this process, although the epidemic is seen as a problem related to social life and the health system, measures such as curfews, travel bans, closure of certain sectors for a while to reduce and control the spread of the virus; The slowdown in production has led to economic problems such as losses in national and international business life, disruption of the supply chain, significant slowdown in cash flow and income growth (Haleem, Javaid and Vaishya, 2020:1). Despite the measures, the restrictions continued as a result of the lack of a definitive treatment method to eliminate the damage caused by the virus in the human body and insufficient health services such as necessary health personnel, drugs, intensive care unit, respirator, and medical supplies. Especially with the effective use of measures restricting human mobility to prevent the spread, international air travel has slowed down rapidly and many countries have imposed travel bans, closed their borders and applied quarantine, and both international and domestic tourism have declined sharply.

Previous studies examining the impact of the pandemic on the aviation industry have generally focused on issues such as passenger behavior, travel restrictions and government policies. Very few studies have examined the relationship between the number of cases and number of air passengers. However, no study has examined the impact of both the number of cases and the number of deaths on number of passengers. On the other hand, increases and decreases in the number of cases and deaths during pandemic periods are non-linear. In other words, different periods show different characteristics. Therefore, these effects need to be separated from each other. In this context, it is aimed to fill the gap in the existing literature by analyzing the simultaneous effect of the number of cases and deaths on number of air passengers for different periods. Accordingly, in the following sections of the study, the effects of coronavirus on tourism and aviation industry are evaluated (Section 2), and an extensive literature review on the subject is conducted (Section 3). In the following sections, analysis and results are given.

2. IMPACT OF CORONAVIRUS ON TOURISM AND AVIATION INDUSTRY

The measures taken to reduce and control the spread of the coronavirus brought about economic problems. In this process, some factors such as individual economic welfare, disposable income, changes in costs affect consumer behavior and travel demand (Lee and Chen, 2011: 1421-1422). After the beginning of February 2020, more than fifty airlines suspended or limited flights to many countries, including China, Italy, Australia, Russia and the USA. In addition, governments have imposed travel restrictions in this process (Chinazzi et al., 2020). International travel bans and restrictions on community mobility affected more than 90% of the world's population and thus tourism mobility was greatly slowed down in March 2020 (Gössling et al., 2020:1). Travel and tourism has been one of the sectors where people cut their spending the most, especially due to significant restrictions such as social distance and mobility (McKinsey & Company, 2020). In the early period when the effects of the Covid-19 epidemic were felt, the World Travel and Tourism Council stated that 50 million workers could be laid off in the travel and tourism industry worldwide, and said that Asian countries could be the most

affected countries. Layoffs and bankruptcy reports were first seen when the British airline FlyBe declared bankruptcy on March 5, 2020, as a result of the economic problems experienced (Business Insider, 2020). It has been stated that even when the epidemic ends, the recovery of the sector may take ten months (World Economic Forum, 2020). This effect, depending on how long the epidemic will last, has created an effect that is likely to be exacerbated by the restrictive measures taken by the US administration on travel to Europe (World Travel and Tourism Council, 2020). As of April 27, 2020, according to the data of the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), international tourism has been completely stopped in 156 (72%) of all destinations around the world. 83% of destinations in Europe, 80% in the Americas, 70% in Asia and the Pacific, 62% in the Middle East and 57% in Africa have completely closed their borders for international tourism. In this process, a loss of 80 billion dollars was experienced in tourism revenues (www.unwto.org). According to the CEO of WTTC, it was estimated that the epidemic had such a significant impact that it could reduce the travel industry by 25% in 2020 (BBC, 2020b).

Passenger mobility at airports worldwide decreased by 12% in the first quarter of 2020 (ACI, 2020a). The decrease in the number of passengers, especially in the Asia-Pacific region, was remarkable. Air transport passenger revenues around the world, especially in the Far East-Asia regions, decreased by 20% in this period. In March, the International Air Transport Association estimated that global airline revenue would decrease by \$29.3 billion to \$113 billion in 2020, as the coronavirus caused a contraction in global air demand (IATA, 2020). However, as of the end of 2020, there was a loss of 1 trillion dollars in the sector and a 74 percent decrease in demand compared to 2019. Therefore, the international air transport and tourism sector has been one of the sectors where the negative effects of the global crisis were experienced the most during the epidemic process. In order to minimize these negative effects of the pandemic on the aviation and tourism sectors, these two sectors were supported with various support and loan packages (Hale et al., 2020. p.3). Despite all these measures, the epidemic period was difficult for countries where the aviation and tourism sector has an important place in the country's income. With the spread of the virus despite all precautions, almost all parts of the accommodation value chain have been affected. The impact of canceled reservations, closures of accommodation and closures of central locations was also quickly felt in other parts of the supply chain, such as catering and laundry services. Although restaurants are closed for a certain period of time as part of the measures, they are allowed to continue their activities with the transition to package/delivery sales in some countries. With the relaxation of the restrictions with the summer months, a period called the new normal, in which mask, distance and personal hygiene come to the fore, has been entered. With this normalization, certain touristic businesses and destinations have started to serve (Nicola et al., 2020). It has been revealed that perceived health risks and fear are the major causes of changes in people's behavior (Witte and Allen, 2000; Van Bavel et al., 2020:6). For this reason, although the uncertainty and panic environment caused by the pandemic had a reducing effect on consumer behavior and travel demand at first, some improvement was achieved in tourism and travel, especially in the summer months, with the removal of uncertainty and panic environment over time. In this process, it is expected that the demand for rural areas with low human density will increase due to the sensitivity of physical distance, rather than taking a vacation in big cities where the population density is high (Ranasinghe et al., 2020: 12). In line with this expectation, people who made a holiday preference according to their social status before the pandemic started to prefer different types of accommodation such as boutique hotels, hotel with room concept, apart hotel, caravan or rental housing. While such unexpected sharp changes in market perceptions satisfy some of the stakeholders of the tourism sector, they may adversely affect some stakeholders due to the lack of capacity and cause significant economic problems. (Beirman, 2003: 3-4). Compared to other factors such as terrorism, natural disasters and political crises that may affect the tourism sector, crises caused by epidemics have a more negative impact on the tourism sector than other sectors. In particular, it takes between 12-34 months for the effects of epidemic diseases to completely disappear from tourism regions. As an example from previous epidemics, the number of tourists going to Sierra Leone remained 50% below the number of tourists in the pre-epidemic period even after 35 months. Due to the SARS epidemic in Hong Kong, tourism demand declined in two quarters. Similarly, due to the disease seen in England in 2001, the growth of the tourism sector remained at its pre-epidemic level for two years (Khalilzadeh, 2020:2). It is estimated that the negative effects of the coronavirus epidemic on the tourism sector will last for 6-12 months at best (Gössling et al., 2020:15).

3. LITERATURE

With the declaration of the COVID - 19 outbreak as a pandemic, a very rich literature on its effects on both the aviation and tourism sectors has emerged. The literature on the tourism sector has generally focused on the tourism revenues of countries and stock market analysis of tourism companies. Akca (2020) examined the impact of the Covid-19 outbreak on air transport. As a result, he stated that the epidemic will last longer than previous crises and will leave more negative effects. Bahar and İlal (2020), in their study examining the impact of the Covid-19 epidemic on the tourism sector within the scope of controlled and healthy tourism, determined that the epidemic will create significant employment and income losses for the sector. Choudhury et al., (2020), in their study examining the effects of coronavirus on Indian tourism, stated that the Indian tourism sector will experience a loss of 125 trillion rupees (Rs) income throughout the year and 38 million people in the sector will lose their jobs. Foo et al., (2020) examined the initial impact of the coronavirus on the Malaysian tourism industry. They found that the cancellation of reservations and the postponement of travel plans had a major negative impact on Malaysia's tourism industry. They suggested that the economic stimulus package could be beneficial for the tourism sector to survive in this period. Gössling et al., (2020) stated that none of the epidemics in the last 40 years caused a long-term decrease in the global development of tourism, but the negative impact of the covid-19 epidemic on the tourism sector will be long-lasting. Günay et al., (2020), in their study examining the short-term effects of the coronavirus on the demand of tourists to Türkiye with the scenario analysis technique, estimated that there will be a decrease in foreign visitor arrivals between 5% and 53%. According to this estimation result, they said that the tourism income loss will be 1.5 billion and 15.2 billion dollars, respectively, according to the best and worst scenarios. Khalilzadeh (2020) investigated the effects of coronavirus on the tourism sector. Khalilzadeh stated that Covid-19 has affected the tourism sector more negatively than other epidemics. He also stated that the tourism sector can recover one or two years after the epidemic, but that structural changes will occur in the sector in this process. He stated that these changes will increase the tendency of localization, demand for different destinations will increase and new airline brands may emerge. Korkut et al., (2020) investigated the effect of coronavirus on BIST Tourism Index with ARDL bounds test approach. According to the results of the analysis, they determined the existence of a long-term relationship between the variables and stated that the recovery in the tourism sector will gradually increase. Menegaki (2020) has conducted research to minimize the negative effects of the coronavirus in the international tourism sector. He stated that due to international travel restrictions, the prices in the sector should be determined on the basis of domestic tourists and that a sustainable tourism structure can be created by reducing the number of tourists. Ranasinghe et al., (2020) examined the effects of coronavirus on tourism in Sri Lanka, emphasizing the importance of tourism in island countries such as Sri Lanka. Despite the negative situations in the tourism sector during the epidemic process, it has been suggested to give loans to businesses in the sector and to rent hotels especially to organizations providing quarantine services. In addition, it is suggested that the changes in consumer behavior after the epidemic should be learned thoroughly and that all stakeholders in the sector should pay attention to the problems. Wachyuni and Kusumaningrum (2020) investigated the effects of coronavirus on the tourism sector. As a result of the research, they stated that tourism mobility will be domestic-oriented for the post-epidemic period and that the holiday preferences of tourists will be for nearby places as much as possible. Yenişehirlioğlu and Salha (2020) investigated the effect of Covid-19 on Türkiye's domestic tourism by using semi-structured interview technique with 50 people who regularly take a vacation. Researchers have determined that most of the participants do not think of taking a vacation during the summer period, and that they will prefer places where people are less and social distance is high.

The literature related to the COVID - 19 pandemic and the aviation industry can be grouped under eight categories.

- The response of the industry to the pandemic and the strategies it has developed
- Impact of travel restrictions on the sector
- Travel behavior of passengers during the pandemic
- Analyzing the relationship between air traffic volume and number of cases

Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.

- The overall impact of the pandemic on the aviation industry
- Impact of government policies towards the aviation industry
- Stock market performance of airline companies during the pandemic and
- Environmental impacts.

Albers and Rundshagen (2020), Budd et al. (2020), Deveci et al. (2022) and Zhang et al. (2023) examined the responses of the aviation industry to the pandemic and the strategies developed by firms. Among these, Deveci et al. (2022) examined the Turkish airline industry while the others examined the European airline industry. Albers and Rundshagen (2020) and Budd et al. (2020) list the industry's responses to the pandemic as large-scale austerity measures, changing patterns of long-term strategic alignment (convergence) between European airlines and their business models, disruption of the consolidation process of the aviation industry, cancel bailout packages provided for airlines, updating flight operations, rationalizing fleets, reducing the number of personnel, and restructuring network capacities. In a study on the Turkish aviation industry, Deveci et al. (2022) concluded that the Turkish aviation industry was significantly affected by the pandemic and that the industry will be restructured with fewer firms. In addition, there has been a significant decrease in the salaries of employees due to the decrease in sector revenues. Finally, while the number of passengers in the Turkish aviation industry decreased significantly, the increase in cargo numbers is noteworthy. Zhang et al. (2023) analyzed the network changes of Europe's three largest Low-Cost Carriers (LCCs) easyJet, Ryanair and Wizz Air before Covid-19 and during the pandemic. They concluded that European LCCs further expanded their networks by entering markets already served by established LCCs, which increased competition among LCCs. This competition, in turn, reduced average ticket prices by about 10%.

Studies on travel restrictions can be listed as the impact of restrictions on epidemic prevention (Chinazzi et al., 2020; Daon et al. 2020), the impact on passengers (Monmousseu et al., 2020) and the overall impact on the aviation industry. Chinazzi et al. (2020) used the metapopulation disease transmission model to measure the impact of travel restrictions imposed to prevent the pandemic. The results of the model showed that infected travelers had already traveled to most Chinese cities at the time of the travel restrictions. It was also stated that travel restrictions delayed the spread of the disease within China by 3-5 days at most. It was determined that international case imports decreased by 80% due to travel restrictions. Daon et al. (2020) simulated the possible acceleration in the spread of the disease against the scenario of lifting or relaxing travel restrictions. For this, they used a probabilistic branching process-based approach using data on 1364 airports and population density. As a result, they found that the regions with the highest probability of being the source of new outbreaks due to the lifting of travel restrictions are airports in East Asia, India, Brazil and Africa. They also found that the variability in flight volumes and population densities requires dynamic measures to be taken for the pandemic. Monmousseu et al. (2020) analyzed the impact of airline travel restrictions during the pandemic from the passenger perspective. For this, they focused on four metrics based on data published by passengers and airlines on social media. These metrics are proposed to measure how travel restrictions affect the relationship between passengers and airlines. The proposed metrics show that each airline responds differently to COVID-19 travel restriction measures from the passenger perspective, which can be used by airlines and passengers to improve decision-making processes. Serrano and Kazda (2020) examined the effects of travel restrictions imposed during the pandemic on the aviation sector. According to the results obtained in the study, the recovery of the aviation sector will take longer than expected, airline capacity has decreased by approximately 70% and many airlines have temporarily stopped their operations, approximately 20% of the global fleet has been grounded in early 2020, governments should support airlines to continue their operations.

One of the most studied areas with the aviation industry during the pandemic period is related to the analysis of passenger behavior. Lamb et al. (2020) analyzed the travel behavior of passengers during the pandemic with a survey of 632 people from the USA. As a result, it was stated that the most important factor affecting the behavior of passengers was the perceived threat from COVID - 19. Gidumal and Gonzales (2021) sought an answer to the question of whether passengers plan to postpone the purchase of their vacation plane tickets after the pandemic ends. In the study, it was stated that the difference between the ticket purchasing behavior of the participants before and after the pandemic was

significant. The age of the participants, or whether they preferred LCC or FSC in their previous trips did not show any difference in their purchasing behavior. Lamb et al. (2021) reported that the more information passengers have about their flight, the more likely they are to trust the airline or airport, and that trust issues are likely to be experienced by all passengers with varying degrees of intensity, followed by emotions such as fear and concern for personal health and safety. Miani et al. (2021) investigated Australian tertiary aviation students' perceptions of the aviation industry and the skills needed to succeed in the aftermath of the COVID-19 pandemic. The results show that students perceive that the pandemic-induced downturn in the industry has created an oversupply of labor and that they are looking for support in developing their skills to be more competitive. In Piccinelli et al. (2021), sentiment analysis was conducted using 639 comments written by airline passengers about the coronavirus outbreak on the Italian National Consumer Union website. According to the results of the analysis, passengers are mainly concerned about compensation, cancellations, and the pandemic. They also express mixed and unpredictable emotions. Mixed and unpredictable emotions shows that passengers realize that airlines are facing unsustainable cash excess and revenue situation. Sotomayor-Castillo et al. (2021) examined airline passengers' attitudes and concerns towards infection prevention and control measures for travel health and safety during the COVID-19 pandemic. The results of the study are as follows; (1) about three-quarters of the participants are concerned about contracting an infectious disease during the flight, (2) about 10% perceive their health as a key priority for the preferred airline, (3) about 85% of the participants feel that disinfectant, sanitary wipes, and masks distributed during the flight make them feel safer. Zhang et al. (2021) examined changes in airline passengers' travel behavior. In the study, pandemic-induced psychological changes in passengers were examined and useful suggestions were made for the normalization process and recovery of the airline market in the post-pandemic period.

Some of the studies examining the relationship between air traffic volume and the number of cases during the pandemic period are Lau et al. (2020), Nakamura and Managi (2020), Sun et al. (2021) and Su et al. (2022). In Lau et al. (2020), the number of domestic and international travelers from China was compared with the number of COVID - 19 cases. As a result, it was found that there was a significant correlation between both domestic and international passenger volume and the number of COVID - 19 cases. Nakamura and Managi (2020) tried to calculate the relative risk of import and export of COVID - 19 virus. As a result, it was emphasized that China, Europe, Middle East, and East Asia, as well as the USA, Australia, northeast Asia and Latin American countries are at risk. Furthermore, flight restrictions from airports in regions with a high number of cases will further reduce the risk flow. Finally, the risk of some airports in China, Iran and European countries exporting the disease was calculated to be higher than the risk of importing it during the pandemic phase. Su et al. (2022) analyzed the spatial distribution of pandemic and civil aviation passenger volume and the impact of socioeconomic factors on civil aviation passenger transportation within the COVID-19 pandemic period, focusing on China. They found that COVID-19 spread from Wuhan to surrounding cities and had a positive spatial autocorrelation; civil aviation passenger volumes decreased significantly in cities where the virus continued to spread and recurred frequently. Thanks to the measures taken for the pandemic in China, the domestic passenger transportation sector recovered rapidly, while international passenger transportation services did not perform as well.

Studies investigating the general effects of the pandemic on the aviation industry can be listed as Sanchez et al. (2020), Sun et al. (2020), Andreana et al. (2021) and Hotle and Mumbower (2021). In Sanchez et al. (2020), airline seat capacity and air transport demand were analyzed to qualify the impact of COVID-19 on commercial aviation. According to the results, it was stated that the pandemic crisis will lead to consolidation and downsizing of the sector, public aid packages will negatively affect the competition, and the recovery in the industry will be slower than expected. In Sun et al. (2020), the effects of COVID - 19 on global air transportation were analyzed at different scales and linkages. The general findings are as follows; (1) air transport in the southern hemisphere was more affected than in the north, (2) the negative impact of the pandemic on international flights was greater than on domestic flights, (3) airports lost approximately 50% of their routes on a global scale, (4) according to network analysis across countries, the impact of the pandemic on countries is heterogeneous, (5) the hazard distribution across countries during the pandemic is constantly changing, (6) airports focusing on domestic passenger traffic have experienced different degrees of lockdown and partial desynchronization. Andreana et al. (2021) examined the impact of the COVID-19 pandemic on air

transportation at the macro-regional level. In the study, an 80% decrease in air transportation on a global scale was determined in 2020. According to the empirical results, the impact of the pandemic crisis and subsequent travel restrictions is much higher than previous crises. Moreover, this negative impact is higher for FCCs than for LCCs. Finally, it is emphasized that the economic sustainability of airlines is at risk and the financial support provided by countries to airlines will harm the future competitive environment. Hotle and Mumbower (2021) analyzed the impact of the COVID - 19 pandemic on US domestic air transport operations and commercial airline services within the scope of financial aid. According to the results, flights operated decreased by 71.5% in 2020 compared to 2019. In addition, the number of airlines serving domestic routes decreased by 32.1%. Tisdall et al. (2021) categorizes the experiences of the aviation industry, which has gradually faced the challenges of the pandemic period. They conclude that there has been a lack of applied learning by policymakers in the past and that the general support currently offered does not address the long-term resilience of the sector. It is also emphasized that policies that support aviation industry should be inclusive of all levels of the sector rather than airline centric.

One of the important topics related to the aviation industry is government policies related to the industry during the pandemic. In Czerny et al. (2021), the impact of government policies on airlines that suffered losses during the pandemic is discussed in China. The policies of China and many other countries to reduce the marginal costs of the aviation sector have been effective in reducing sector costs. In addition, capital injections and loan guarantees may be necessary for some airlines to continue their operations. Finally, it is emphasized that airlines in countries with small domestic markets and open economies will recover more slowly. Hou et al. (2021) examined the consequences of the slot liberalization policy implemented in the Chinese aviation industry after the pandemic, especially for large airports. As a result, it is stated that slot liberalization is an effective method to increase the traffic of airports. Slot liberalization implemented at large airports enables smaller airports to continue their operations with a lower subsidy. Rust et al. (2021) analyzes the effects of government subsidies to airlines and airports on the sector within the scope of businesses in the Duluth Minnesota aviation business cluster. The results show that the economic impact of the pandemic spread to the entire cluster and negatively affected many organizations. In line with other airports globally, the COVID-19 pandemic has reduced air travel volumes through Duluth International Airport starting in March 2020. The economic impacts of the pandemic have negatively impacted all service groups at the airport, such as FBO, catering, car rental and parking services.

The last two topics studied are the stock market performance of airline companies during the pandemic and environmental impacts. Carter et al. (2022) examined the stock market performance of travel-related firms (airlines, restaurants, and hotels) in the US in February - March 2020 within the scope of the COVID-19 pandemic. The study finds that larger firms with higher cash reserves and higher market-to-book ratios earn fewer negative returns, while firms with more leverage are penalized more. In addition, cash reserves are particularly important for hotels. Kotcharin et al. (2023) examined the effects of government policies on the weekly stock returns of 73 global airline companies in 36 countries during the pandemic period. It was concluded that the measures taken by the government reduced the negative effects of the pandemic on the stocks of airline companies. On the other hand, it is stated that economic support packages increase the negative impact on returns. Unlike other studies, Sobieralski and Mumbower (2022) examined the environmental impacts of increasing private aviation operations during the pandemic. It was found that the number of private aviation flights in the US increased by 20% with the pandemic, which led to a 23% increase in CO2 equivalent emissions. On the other hand, the long-term analysis concluded that emissions from private aviation flights will exceed 770 megaton-equivalent within three years.

4. EMPIRICAL ANALYSIS

4.1. Study Method and Data Set

The study aims to examine the impact of the coronavirus, which was seen in 2020 and spread rapidly, on airline tourism by using daily data in the period of 12.03.2020-14.12.2020 when the bans were the highest. In this context, the number of coronavirus cases and deaths to be used in the study; It was obtained from the European Center for Disease Prevention and Control and the daily international flights were obtained from the Eurocontrol database. In addition, the number of international flights

used in the study was considered as the dependent variable, and the number of coronavirus cases and the number of coronavirus deaths were used in the model as independent variables. The model reflecting the relationship between the variables is given in equation 1 below:

$$Flights = \alpha_1 Cases + \alpha_2 Deaths_i \quad (1)$$

Each country included in the study is expressed with the sub-index i in the equation.

4.2. Threshold Model (TAR)

The TAR (Threshold AutoRegresive) model first emerged as a result of Tong's work in 1978 and was later developed by Tong and Lim (1980) and Tong (1983). The nonlinear TAR model is used when the transition is sharp. The TAR model allows analysis of complex systems by dividing them into subsystems. Each regime is treated as a separate model in the system. The TAR model equation is given in equation 2 below:

$$Y_t = \delta_1 + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_k Y_{t-k} + \varepsilon_{1t} \quad ; \delta_{t-d} < r \quad (2)$$

$$\delta_2 + \sigma_1 Y_{t-1} + \dots + \sigma_k Y_{t-k} + \varepsilon_{2t} \quad ; \delta_{t-d} < r$$

4.3. Findings

Descriptive statistical test results of the variables used in the study are in Table 1 below:

Table 1. Descriptive Statistics of International Flights, Number of Coronavirus Cases and Coronavirus Deaths

Variables	Beginning of Data	Number of Observations	Average	Standard Deviation	Skewness	Kurtosis	JB Test
IF	12.3.2020	278	10754.67	5028.282	-0.053396	1.911675	13.85199
CC	12.3.2020	278	65879.24	81703.78	1.381142	3.379615	90.05258
CD	12.3.2020	278	1493.428	1550.172	1.058592	2.899742	52.03838

According to Table 1, when the Jarque-Bera test statistical results are examined, it has been observed that the IF, CC and CD variables are not normally distributed. Considering the skewness values, this series is skewed to the right since the observations of the series of international flight numbers are generally higher than the mean of the series. The observations of the series of coronavirus cases and deaths from coronavirus are skewed to the left, as they are generally smaller than the average of the series in question. A positive kurtosis value indicates heavier tails and a higher peak than the normal.

In time series, the primary goal is to determine whether the variables are stationary in order to obtain consistent and reliable results. In the results of the stationarity test, which is also referred to as the unit root test, the fact that the series contains a unit root causes a spurious regression problem. The spurious regression also does not reflect the true relationship between the variables. For this reason, in order to evaluate the results obtained from the analysis correctly, a series should not contain a unit root (Gujarati, 1999: 726). Dickey-Fuller (DF, 1979), Augmented Dickey-Fuller (ADF, 1981) and Phillips-Perron (1988) are commonly used unit root tests to test stationarity in econometric analyses. In this context, the stability analyzes of the variables in the study were performed with Augmented Dickey-Fuller (ADF, 1981) and Phillips-Perron (1988) tests. The obtained unit root test results are in Table 2.

Table 2. Unit root (ADF and PP) Test Results of Variables

Variables	ADF(Level) With Constant-Trend	ADF (First Difference) With Constant-Trend	PP (Level) With Constant-Trend	PP (First Difference) With Constant-Trend
IF	-2.0159 0.5896	-5.2092 0.0001***	-4.0507 0.0083***	-22.0997 0.0000***
CC	-2.9530 0.1478	-2.7403 0.2213	-2.4148 0.3710	-19.3063 0.0000***
CD	-2.5723 0.2935	-3.2872 0.0706*	-3.5448 0.0367**	-21.4826 0.0000***

Note: In the ADF test, the maximum lag length was taken as 15 and the lag length was determined to be 7 according to the Schwarz information criterion. In the PP test, the delay length was determined by the Barlett-Kernel method and the bandwidth was determined as 4 by the Newey West Bandwith method. *, ** and *** denote 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

Unit root tests were examined in both methods within the framework of fixed and trend models. When Table 2 is examined, when the first difference of the variables used in the study is taken according to the ADF test results, it has been determined that the other two variables are stationary, except for the coronavirus cases. According to the PP test results, it was determined that all variables were stationary at the 1 percent significance level when the first difference was taken.

After the unit root tests, the BDS test, which tests the independence of the residues, was applied to determine whether the variables have a linear structure.

The required lag length to establish the linear model analysis was determined as 8 by the Akaike information criterion. BDS test statistics results of the variables are in Table 3 below:

Table 3. BDS Test Analysis for Variables

BDS Test Analysis for International Flights Series									
IF	BDS Statistic	Std. Error	z-Statistic	P	C(m,n)	c(m,n)	A	B	C
ε/σ									
2	0.131972	0.000494	267.1799	0.0000	8166.000	0.213624	10923.00	0.285748	0.081652
3	0.145143	0.000320	452.9771	0.0000	6398.000	0.168590	10862.00	0.286219	0.023447
4	0.132570	0.000156	851.6725	0.0000	5249.000	0.139323	10800.00	0.286662	0.006753
5	0.116217	6.62E-05	1756.320	0.0000	4419.000	0.118152	10720.00	0.286623	0.001934
6	0.100255	2.60E-05	3852.602	0.0000	3743.000	0.100813	10653.00	0.286926	0.000558
A= C(1,n-(m-1))			B= c(1,n-(m-1))		C= c(1,n-(m-1))^k				
BDS Test Analysis for Coronavirus Cases Series									
CC	BDS Statistic	Std. Error	z-Statistic	P	C(m,n)	c(m,n)	A	B	C
ε/σ									
2	0.212840	0.008435	25.23251	0.0000	19117.00	0.500105	20488.00	0.535970	0.287264
3	0.322979	0.010344	31.22253	0.0000	18197.00	0.479499	20452.00	0.538920	0.156521
4	0.384101	0.009532	40.29759	0.0000	17723.00	0.470418	20421.00	0.542031	0.086317
5	0.415864	0.007699	54.01500	0.0000	17354.00	0.463998	20388.00	0.545119	0.048135
6	0.431428	0.005761	74.88829	0.0000	17025.00	0.458549	20351.00	0.548131	0.027121
A= C(1,n-(m-1))			B= c(1,n-(m-1))		C= c(1,n-(m-1))^k				
BDS Test Analysis for Coronavirus Deaths Series									
CD	BDS Statistic	Std. Error	z-Statistic	P	C(m,n)	c(m,n)	A	B	C
ε/σ									
2	0.185376	0.005527	33.53738	0.0000	13359.00	0.349474	15485.00	0.405091	0.164099
3	0.247847	0.005160	48.03521	0.0000	11967.00	0.315336	15451.00	0.407141	0.067489
4	0.265665	0.003621	73.36487	0.0000	11067.00	0.293749	15423.00	0.409370	0.028084
5	0.266171	0.002229	119.4281	0.0000	10398.00	0.278014	15402.00	0.411807	0.011843
6	0.259580	0.001271	204.2066	0.0000	9825.000	0.264625	15376.00	0.414135	0.005045
A= C(1,n-(m-1))			B= c(1,n-(m-1))		C= c(1,n-(m-1))^k				

According to the BDS test results given in Table 3, the Z statistics and probability values show that the variables are not linear in all dimensions. Since the variables included in the model in the study did not have a linear structure, the TAR model was applied to the variables. The TAR analysis results are in Table 4 below:

Tablo 4. TAR Analysis Results

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
1. Regime FLIGHTS(-1) < 4567 -- 49 obs				
Coronavirus Cases	-0.004806	0.039727	-0.120974	0.9038
Coronavirus Deaths	-0.223285	0.296949	-0.751930	0.4528
C	4405.341	442.4823	9.955970	0.0000
2. Regime 4567 <= FLIGHTS(-1) < 7564 -- 41 obs				
Coronavirus Cases	0.033572	0.007238	4.638163	0.0000
Coronavirus Deaths	-1.263567	0.346030	-3.651615	0.0003
C	6590.123	347.8961	18.94279	0.0000
3. Regime 7564 <= FLIGHTS(-1) < 11087 -- 45 obs				
Coronavirus Cases	0.012803	0.004076	3.140886	0.0019
Coronavirus Deaths	-0.297985	0.213344	-1.396732	0.1637
C	8661.998	362.5666	23.89078	0.0000
4. Regime 11087 <= FLIGHTS(-1) < 15078 -- 71 obs				
Coronavirus Cases	0.017018	0.003306	5.147695	0.0000
Coronavirus Deaths	-2.195558	0.243436	-9.019041	0.0000
C	14138.76	221.2826	63.89459	0.0000
5. Regime 15078 <= FLIGHTS(-1) -- 71 obs				
Coronavirus Cases	-0.012069	0.011103	-1.087087	0.2780
Coronavirus Deaths	-2.517134	1.431461	-1.758437	0.0798
C	17739.47	309.6646	57.28606	0.0000

According to Table 4, as both the coronavirus cases and coronavirus deaths in the 1st regimen, the coronavirus deaths in the 3rd regimen and the coronavirus cases in the 5th regimen are not statistically significant, no interpretation can be made. In the 2nd, 3rd and 4th regimens, the coronavirus cases is statistically significant at the 1% level, and when the coronavirus cases increases by one unit, the international flights increases by 0.03, 0.01 and 0.02 units, respectively. While the coronavirus deaths was statistically significant at the 1% level in the 2nd and 4th regimens, it was statistically significant at the 10% level in the 5th regimen. In these regimes, when the coronavirus deaths increases by one unit, the international flights decrease by 1.26, 2.20 and 2.52 units, respectively.

5. CONCLUSION

Globally, it is known that economic, environmental, social and political changes have occurred as a result of epidemics in the past years. Almost every sector has been affected differently due to the new type of coronavirus, which was first seen in the People's Republic of China in December 2019 and named as Covid-19 in February 2020. As a result of the rapid spread of the virus in a short time, measures such as curfews, travel bans, closure of certain sectors for a while, applied to reduce and control the spread of the virus all over the world; It has caused serious economic problems, albeit in different dimensions, around the world. As a result of the rapid slowdown of international air travel, both international and domestic tourism declined within weeks, especially as many countries imposed travel bans, closed their borders and effectively used measures to restrict human mobility, such as quarantine practices, in order to prevent the spread. According to the Aviation Benefits Report published in 2019 before the pandemic, approximately 3.4 million people are directly employed in airlines, air navigation service providers and airports, and 1.2 million people are employed in the civil aviation sector (aircraft, system and engine production). Other airport positions employ 5.6 million people. Thus, the air transport industry employs about 10.2 million people. In addition, the aviation industry supports a total of 65.5 million jobs worldwide. According to the latest estimates of the cross-industry Air Transport Action Group (ATAG), the total economic impact of the global aviation industry has reached US\$2.7 trillion (ICAO, 2019). With the pandemic, the decrease in aviation traffic, which was an average of 100,000 per day in 2019, was also effective in the financial losses of businesses operating in the aviation industry (ICAO, 2020). In addition, IATA (2020) highlighted that 25 million jobs are in danger due to the coronavirus. As of April 27, 2020, according to UNWTO data, international aviation tourism has been completely stopped in 156 (72%) of all destinations around the world. In March 2020, the Air Transport

Association estimated that global airline revenue would decrease by \$29.3 billion to \$113 billion in 2020 due to the contraction in global air demand due to the coronavirus (IATA, 2020). However, by the end of 2020, beyond the expectations, there was a loss of 1 trillion dollars in the sector and a decrease of 74 percent in demand compared to 2019 (UNWTO). For this reason, international aviation and international tourism has been the most affected sectors in this process. In this study, it is aimed to examine the effects of coronavirus cases and coronavirus deaths on international flights. In this context, the TAR model analysis was applied by aggregating the data for 38 selected countries in the study. The results of the analysis were realized as expected and the loss of life was more effective than the number of cases in the decrease in the number of international flights. As a result of the analysis, it was determined that a one-unit increase in the coronavirus cases increased the international flights, albeit slightly, while it was determined that a one-unit increase in the coronavirus deaths decreased the number of flights. In other words, the loss of life was decisive in taking the impact of the epidemic on human life seriously and understanding the importance of the epidemic. The number of coronavirus cases is statistically significant in the 2nd, 3rd and 4th regimens, and when the number of coronavirus cases increases by one unit, the flight numbers increase by 0.03, 0.01 and 0.02 units in these regimens, respectively. The number of coronavirus deaths is statistically significant in the 2nd, 4th and 5th regimes, and when the the number of coronavirus deaths increases by one unit, the flight numbers decrease by 1.26, 2.20 and 2.52 units, respectively, in these regimes.

The aviation sector is known as the sector that stands out among the transportation sector and has increased its share over the years in terms of transportation being faster and easier. International transportation is carried out in line with economic activities as well as social and cultural developments. In this context, air transport mobility also plays an important role in the global economy with its complex and intertwined effects on economic systems. However, in any crisis experienced, the social and cultural origin air passenger transportation, which is more flexible than the demand from economic origin, is more affected in the crisis and experiences great negativities in the sector except for the transfer of goods and services. In addition to economic policies during the crisis, direct aids to be made in the sector will prevent possible bankruptcies. It is recommended to try to revive the tourism sector and to include support and incentives to prevent the decrease in employment in this sector, among the main policies to be implemented for the post-pandemic passenger transport sector. In addition, the document on the disinfection rules to be applied at airports, published by the World Health Organization during the coronavirus pandemic process, is the first measure to be taken into account in possible future pandemics. In the case of suspicious cases seen at airports during the pandemic process, carrying out the process within the scope of the airport emergency plan in coordination with the airport health authorities and public health authorities and taking measures accordingly are the measures that will reduce the contagiousness and the size of the epidemic. In order to prevent further infection risk, airport health services should work in coordination with the units that provide airport support services such as aircraft cleaning and cargo-luggage loading, water loading and wastewater services (WTO, 2020). In addition, countries should detect the body temperature of people by using thermal cameras at airports, in case the disease is a global epidemic from the onset of such an easily contagious disease. They should frequently disinfect places used by passengers and staff, such as toilets, luggage carts, elevators, and passenger waiting areas. Disinfectant points should be established in accessible places for the use of passengers and staff. In order to prevent contamination, markings should be made to ensure the distance between passengers and disinfection should be done in ventilation filters and ducts. The fact that no one other than passengers is allowed in the terminal buildings is the main measure that can reduce human circulation and contagion at airports. Although all these measures cannot prevent the epidemic, they will at least reduce the contagion and still make the aviation and tourism sector less affected. Apart from this, considering the fact that all sectors have been destroyed socio-psychologically and economically

in order to ensure recovery in the post-pandemic sector, there is a need for a sharing understanding rather than inter-sectoral competition in the post-pandemic recovery process. Because the recovery in only one sector will not help to solve the problems, and it will not be able to provide consumer confidence on its own. For this reason, it is necessary for all stakeholders to have a common sensitivity in order to give confidence to the markets and to eliminate the risk perception. Apart from that, as the United Nations has said, the new normal will not be the same as the old one. Since it is the subject of the study, every sector such as the travel and tourism sector will be affected by these losses in its own way and it will take time to return to real normal. Considering the direct and indirect effects of tourism, travel and transportation on many sectors, a strong cooperation becomes necessary for a return to normalcy as in the past. In this context, considering the interdependence of the tourism and aviation sectors, all kinds of tourism activities may affect international aviation as well as domestic aviation. As hygiene will be prioritized in the accommodation sector within the scope of the new normal understanding, hotels that take hygiene into account will be the priority choice. Since businesses will encounter more conscious tourists, even though it is a cost factor, providing services with a hygiene concept will ensure that they are preferred outside the epidemic period. This will also attract foreign tourists from abroad as an opportunity, which in a sense means an increase in the demand for the international aviation sector.

On the other hand, the decrease in environmental pollution with the realization of closures and quarantines and the need for a more isolated holiday in rural areas by avoiding the crowds brought by the pandemic will bring new job opportunities and employment to the tourism sector. In this case, while it is an event that attracts foreign tourists, it is also an event that can cause labor mobility between countries. Therefore, all kinds of vitality in the tourism sector will also significantly increase international aviation. For this reason, the stakeholders in the sector should both take the precautions to be taken before the pandemic in a possible new pandemic and put forward practices that will minimize the negative effects that may occur on the sector during and after the pandemic. In addition, it should develop ideas for the new normal understanding in order to enter a rapid recovery process after the pandemic.

Ethical Statement

The rules of research and publication ethics were followed during the writing and publication process of the study, and the data collected was not tampered with. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Declaration

All authors contributed to all processes from writing the study to drafting the manuscript and read and approved the final version.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- ACI (2020a) The impact of COVID-19 on the Airport Business: Preliminary Assessment, ACI Report, 1-25.
- Akca, M. (2020). Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Albers, S., and Rundshagen, V. (2020). European Airlines' Strategic Responses to the COVID-19 Pandemic (January-May, 2020). *Journal of Air Transport Management* (87), 1-7.

- Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.
- Andreana, G., Gualini, A., Martini, G., Porta, F., and Scotti, D. (2021). The Disruptive Impact of COVID-19 on Air Transportation: An ITS Econometric Analysis. *Research in Transportation Economics* (90), 1-17.
- Bahar, O., İlal, N.Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- BBC News (2020b) Virus 'Could Cost Millions of Tourism Jobs', Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/business-51852505> [Access on January 1, 2021]
- Beirman, D. (2003). Restoring Tourism Destinations in Crisis: A Strategic Marketing Approach, *Riding the Wave of Tourism and Hospitality Research*, 1146.
- Budd, L., Ison, S., and Adrienne, N. (2020). European Airline Response to the COVID-19 Pandemic – Contraction, Consolidation and Future Considerations for Airline Business and Management. *Research in Transportation Business and Management* (37), 1-6.
- Bulchand-Gidumal, j., and Melián-González, s. (2021). Post-COVID-19 Behavior Change in Purchase of Air Tickets. *Annals of Tourism Research* (87), 1-5.
- Business Insider. (2020). UK Airline Flybe Declares Bankruptcy as Coronavirus Dooms the Already Struggling Carrier. Retrieved March 31, 2020, from <https://www.businessinsider.com/uk-airline-flybe-declares-bankruptcy-flights-grounded-2020-3?r=DEandIR=T>
- Carter, D., Mazumder, S., Simkins, B., and Sisneros, E. (2022). The Stock Price Reaction of the COVID-19 Pandemic on the Airline, Hotel, and Tourism Industries. *Finance Research Letters*(44), 1-15.
- Chinazzi, M., Davis, J., Ajelli, M., Gioannini, C., Litvinona, M., Merler, S., Vespignani, A. (2020). The Effect of Travel Restrictions on the Spread of the 2019 Novel Coronavirus (COVID-19) Outbreak. *Science*, 1, 1-11.
- Chinazzi, M., Davis, J., Ajelli, M., Gioannini, C., Litvinova, M., Merler, S., Pastore y Piontti, A., Rossi, L., Sun, K., Viboud, C., Xiong, X., Yu, H., Halloran, M.E., Longini Jr, M. and Vespignani, A. (2020) The Effect of Travel Restrictions on the Spread of the 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV) Outbreak, *The Preprint Server for Health Sciences*, BMJ Yale,
- Czerny, A., Fu, X., Lei, Z., and Oum, T. (2021). Post Pandemic Aviation Market Recovery: Experience and Lessons from China. *Journal of Air Transport Management* (90), 1-10.
- Daon, Y., Thompson, R., and Obolski, U. (2020). Estimating COVID-19 Outbreak Risk Through Air Travel. *International Society of Travel Medicine* (Uncorrected Manuscript).
- Deveci, M., Çiftçi, M., Akyurt, İ., and Gonzales, E. (2022). Impact of COVID-19 Pandemic on the Turkish Civil Aviation Industry. *Sustainable Operations and Computers* (3), 93-102.
- Dickey, D.A., and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dickey, D.A., and Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. doi:10.2307/1912517
- ECDC (European Centre for Disease Control and Prevention). 2020. “Data on the Geographic Distribution of COVID-19 Cases Worldwide.” *European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC)*, Solna.

- Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.
- Foo, L. P., Chin, M. Y., Tan, K. L., and Phuah, K. T. (2021). The Impact of COVID-19 on Tourism Industry in Malaysia. *Current Issues in Tourism*, 24(19), 2735-2739.
- Gössling, S., Scott, D. and Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19, *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Gujarati, D.N., and Porter, D.C. (1999). *Essentials of Econometrics*, Irwin/McGraw-Hill, 4th. Edition, Boston. Academia
- Günay, F., Bayraktaroglu, E., and Özkul, K. (2020). Assessing the Short-Term Impacts of COVID-19 Pandemic on Foreign Visitor's Demand for Turkey: A Scenario Analysis. *Journal of Ekonomi*, 2(2), 80-85.
- Hale, T., Petherick, A., Phillips, T., and Webster, S. (2020). Variation in Government Responses to COVID-19. *Blavatnik School of Government Working Paper*, 31.
- Haleem, A., Javaid, M. ve Vaishya, R. (2020). Effects of COVID-19 Pandemic in Daily Life. *Current Medicine Research and Practice*. Doi: 10.1016/j.cmrp.2020.03.011
- Hotle, S. and Mumbower, S. (2021). The Impact of COVID-19 on Domestic U.S. Air Travel Operations and Commercial Airport Service. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*. 9, 1-8.
- Hou, M., Wang, K., and Yang, H. (2021). Hub Airport Slot Re-Allocation and Subsidy Policy to Speed up Air Traffic Recovery Amid COVID-19 Pandemic - Case on the Chinese Airline Market. *Journal of Air Transport Management* (93), 1-13.
- IATA (2020) 'International Air Transport Association: Airlines Financial Monitor January – February 2020', Retrieved from: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airlines-financial-monitor---feb-2020/> and <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/coronavirus-updated-impact-assessment/> [Access on December 24, 2020]
- ICAO (2020). Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis, ICAO Reports, 1-45. https://www.aaco.org/Library/Files/Uploaded%20Files/Economics/Corona%20studies/3dec%20ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf
- ICAO (2020). Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis, ICAO Reports, 1-45. https://www.aaco.org/Library/Files/Uploaded%20Files/Economics/Corona%20studies/3dec%20ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf (05.02.2023)
- Khalilzadeh, J. (2020). The Future of The Global Tourism System Post Covid-19. Retrieved from: <https://business.ecu.edu/wp-content/pv-uploads/sites/152/2020/04/THE-FUTURE-OF-THE-GLOBAL-TOURISM-SYSTEM-POST-COVID-19Final.pdf> [Access on December 20, 2020]
- Korkut, Y., Eker, M., Zeren, F., and Altunışık, R. (2020). Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (COVID-19 Special Issue), 71-86.
- Kotcharin, S., Maneenop, S., and Jaroenjitrkam, A. (2023). The Impact of Government Policy Responses on Airline Stock Return During the COVID-19 Crisis. *Research in Transportation Economics* (99), 1-12.

- Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.
- Lamb, T., Ruskin, K., Rice, S., Khorassani, L., and Winter, S. (2021). A Qualitative Analysis of Social and Emotional Perspectives of Airline Passengers During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management* (94), 1-11.
- Lamb, T., Winter, S., Rice, S., Ruskin, K., and Vaughn, A. (2020). Factors that Predict Passengers Willingness to fly During and After the COVID-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management* (89), 1-10.
- Lau, H., Khosrawipour, V., Kocbach, P., Mikolajczyk, A., Ichii, H., Zacharski, M. Khosrawipour, T. (2020). The Association Between International and Domestic Air Traffic and the Coronavirus (COVID-19) Outbreak. *Journal of Microbiology, Immunology and Infection* (53), 1-6.
- Lee, C. C. and Chen, C. J. (2011), "The reaction of Elderly Asian Tourists to Avian Influenza and SARS", *Tourism Management*, 32(6), 1421–1422.
- McKinsey and Company (2020). "Consumer Sentiment Evolves as the Next "Normal" Approaches" <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/a-global-view-of-how-consumer-behavior-is-changing-amid-covid-19> [Access on December 11, 2020]
- Menegaki, A. N. (2020). Hedging Feasibility Perspectives Against the COVID-19 in the International Tourism Sector, *Business, Economics and Management*, 1-18.
- Miani, P., Kille, T., Lee, S., Zhang, Y., and Bates, P. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Current Tertiary Aviation Education and Future Careers: Students' Perspective. *Journal of Air Transport Management* (94), 1-8.
- Monmousseau, P., Marzuoli, A., Feron, E., and Delahaye, D. (2020). Impact of Covid-19 on Passengers and Airlines from Passenger Measurements: Managing Customer Satisfaction while Putting the US Air Transportation System to Sleep. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 7, 1-11.
- Nakamura, H., and Managi, S. (2020). Airport risk of Importation and Exportation of the COVID-19 Pandemic. *Transport Policy* (96), 40-47.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, R. (2020). The Socio-Economic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review. *International Journal of Surgery* (London, England), 78, 185.
- Phillips, P.C.B., and Perron, P. (1988). Testing for Unit Roots in Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335–346.
- Piccinelli, S., Moro, S., and Rita, P. (2021). Air-Travelers' Concerns Emerging from Online Comments During the COVID-19 Outbreak. *Tourism Management* (85), 1-9.
- Ranasinghe, R., Damunupola, A., Wijesundara, S., Karunarathna, C., Nawarathna, D., Gamage, S., Ranaweera, A. and Idroos, A. A. (2020). Tourism After Corona: Impacts of Covid 19 Pandemic and Way Forward for Tourism, *Hotel and Mice Industry in Sri Lanka*, 1-19.
- Rust, D., Stewart, R., and Werner, T. (2021). The Duluth International Airport Aviation Business Cluster: The Impact of COVID-19 and the CARES act. *Research in Transportation Economics* (89), 1-13.
- Serrano, F., and Kazda, A. (2020). The Future of Airports Post COVID-19. *Journal of Air Transport Management* (89), 1-10.

- Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.
- Sobieralski, J., and Mumbower, S. (2022). Jet-Setting During COVID-19: Environmental Implications of the Pandemic Induced Private Aviation Boom. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives* (13), 1-8.
- Sotomayor-Castillo, C., Radford, K., Li, C., Nahidi, S., and Shaban, R. (2021). Air Travel in a COVID-19 World: Commercial Airline Passengers' Health Concerns and Attitudes Towards Infection Prevention and Disease Control Measures. *Infection, Disease and Health* (26), 110-117.
- Su, M., Hu, B., Luan, W., and Tian, C. (2022). Effects of COVID-19 on China's Civil Aviation Passenger Transport Market. *Research in Transportation Economics* (96), 1-9.
- Suau-Sanchez, P., Voltes-Dorta, A., and Cugueró-Escofet, N. (2020). An Early Assessment of the Impact of COVID-19 on Air Transport: Just Another Crisis or the End of Aviation as We Know It? *Journal of Transport Geography* (86), 1-8.
- Sun, X., Wandelt, S., and Zhang, A. (2020). How did COVID-19 Impact Air Transportation? A First Peek Through the Lens of Complex Networks. *Journal of Air Transport Management* (89), 1-7.
- Sun, X., Wandelt, S., and Zhang, A. (2021). On the Degree of Synchronization Between Air Transport Connectivity and COVID-19 Cases at Worldwide Level. *Transport Policy* (105), 115-123.
- Sun, X., Wandelt, S., and Zhang, A. (2023). A Data-Driven Analysis of the Aviation Recovery from the COVID-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management* (109), 1-13.
- Tisdall, L., Zhang, Y., and Zhang, A. (2021). COVID-19 Impacts on General Aviation – Comparative Experiences, Governmental Responses and Policy Imperatives. *Transport Policy* (110), 273-280.
- Tong, H. (1978), "On a Threshold Model," *Pattern Recognition and Signal Processing*, Sijhoff and Noordhoff, Amsterdam ss. 575–586,
- Tong, H. ve K.S Lim (1980), "Threshold Autoregression, Limit Cycles and Cyclical Data", *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, Vol. 42, No. 3 (1980), pp. 245-292.
- UNWTO (2020). <https://www.unwto.org/news/covid-19-world-tourism-remains-at-a-standstill-as-100-of-countries-impose-restrictions-on-travel> (26.01.2023)
- Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., and Drury, J. (2020), "Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response", *Nature Human Behaviour*, 1-12
- Wachyuni, S. S., Kusumaningrum, D. A. (2020). The Effect of COVID-19 Pandemic: How Are the Future Tourist Behavior? *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 3(4), 67-76.
- WHO (2023). <https://www.who.int/health-topics/> (25.01.2023)
- WHO (2023). https://www.who.int/health-topics/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-mers#tab=tab_1 (25.01.2023)
- Witte, K., Allen, M. (2000), "A Meta-Analysis of Fear Appeals: Implications for Effective Public Health Campaigns", *Health Education and Behavior*, 27(5), 591-615.
- World Economic Forum (2020) This is How Coronavirus Could Affect the Travel and Tourism Industry, Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/world-travel-coronavirus-covid19-jobs-pandemic-tourism-aviation/> [Access on January 4, 2021]

- Pehlivanoglu, F., Emikönel, M. & İnce, M.R. (2023). First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 808-825.
- World Travels and Tourism Council (2020) Impact of Pandemic on Travel and Tourism, Retrieved from: <https://www.wttc.org/priorities/crisis-preparedness/pandemics/> [Access on January 4, 2021]
- Yenişehirlioğlu, E. ve Salha, H. (2020). “Covid 19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19 (37).
- Youssef, A. B., Zeqiri, A. and Dedaj, B. (2020). Short and Long Run Effects of Covid-19 on the Hospitality Industry and the Potential Effects on Jet Fuel Markets, IAEE Energy Forum, 121-124. Retrieved from: <https://www.iaee.org/en/publications/newsletterdl.aspx?id=906> [Access on January 7, 2021]
- Zhang, H., Czerny, A., Grimme, W., and Niemeier, H. (2023). The Big Three EU Low Cost Carriers Before and During the Covid-19 Pandemic: Network Overlaps and Airfare Effects. *Research in Transportation Economics* (97), 1-11.
- Zhang, L., Yang, H., Wang, K., Bian, L., and Zhang, X. (2021). The Impact of COVID-19 on Airline Passenger Travel Behavior: An Exploratory Analysis on the Chinese Aviation Market. *Journal of Air Transport Management* (95), 1-11.

Extended Abstract

First Period Effect of Covid-19 on International Aviation Tourism

Aim: The study has three interrelated objectives. Firstly, the study provides a situation assessment, including the decrease in air traffic caused by documented case-fatality reports between 12.03.2020 and 14.12.2020. Secondly, the impact of the damage to the tourism sector in 2020 and beyond is summarized by comparing it with data from previous years. Thirdly, information is given about the change in consumer behavior due to the pandemic and suggestions are offered to eliminate the negative effects of the epidemic in the tourism sector. In this context, it is aimed to fill the gap in the existing literature by analyzing the simultaneous effect of the number of cases and deaths on number of air passengers for different periods.

Method: In the study, a threshold autoregressive (TAR) model was created within the scope of data from 38 selected countries. The number of coronavirus cases and deaths to be used in the study; It was obtained from the European Center for Disease Prevention and Control and the daily international flights were obtained from the Eurocontrol database. In addition, the number of international flights used in the study was considered as the dependent variable, and the number of coronavirus cases and the number of coronavirus deaths were used in the model as independent variable.

Findings: The results of the analysis were realized as expected and the loss of life was more effective than the number of cases in the decrease in the number of international flights. As a result of the analysis, it was determined that a one-unit increase in the coronavirus cases increased the international flights, albeit slightly, while it was determined that a one-unit increase in the coronavirus deaths decreased the number of flights. In other words, the loss of life was decisive in taking the impact of the epidemic on human life seriously and understanding the importance of the epidemic. According to the findings, as both the coronavirus cases and coronavirus deaths in the 1st regimen, the coronavirus deaths in the 3rd regimen and the coronavirus cases in the 5th regimen are not statistically significant, no interpretation can be made. In the 2nd, 3rd and 4th regimens, the coronavirus cases is statistically significant at the 1% level, and when the coronavirus cases increases by one unit, the international flights increases by 0.03, 0.01 and 0.02 units, respectively. While the coronavirus deaths was statistically significant at the 1% level in the 2nd and 4th regimens, it was statistically significant at the 10% level in the 5th regimen. In these regimes, when the coronavirus deaths increases by one unit, the international flights decrease by 1.26, 2.20 and 2.52 units, respectively.

Conclusion: With the pandemic, the decrease in aviation traffic, which was an average of 100,000 per day in 2019, was also effective in the financial losses of businesses operating in the aviation industry (ICAO, 2020). IATA (2020) highlighted that 25 million jobs are in danger due to the coronavirus. As of April 27, 2020, according to UNWTO data, international aviation tourism has been completely stopped in 156 (72%) of all destinations around the world. In March 2020, the Air Transport Association estimated that global airline revenue would decrease by \$29.3 billion to \$113 billion in 2020 due to the contraction in global air demand due to the coronavirus (IATA, 2020). However, by the end of 2020, beyond the expectations, there was a loss of 1 trillion dollars in the sector and a decrease of 74 percent in demand compared to 2019 (UNWTO). For this reason, international aviation and international tourism has been the most affected sectors in this process. In this context, air transport mobility also plays an important role in the global economy with its complex and intertwined effects on economic systems. However, in any crisis experienced, the social and cultural origin air passenger transportation, which is more flexible than the demand from economic origin, is more affected in the crisis and experiences great negativities in the sector except for the transfer of goods and services. In addition to economic policies during the crisis, direct aids to be made in the sector will prevent possible bankruptcies. It is recommended to try to revive the tourism sector and to include support and incentives to prevent the decrease in employment in this sector, among the main policies to be implemented for the post-pandemic passenger transport sector.

Modern Göç Konseptinin Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirilmesi

Ali AYATA*
Halil KARATAŞ**

Öz

Göç insanlık tarihi boyunca var olan ve güvenlik bakımından insan hayatını derinden etkileyen önemli bir olgudur. İnsanlar göç hareketleri sonucunda birbirleri ile etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşimler toplumdaki farklı uzunlukta sürelerde gerçekleşmiş veya devam etmektedir. Göç olgusu başlangıçta güvenlik ile ilgili bir sorun değilken zamanla uluslararası düzeyde bir güvenlik problemi haline gelmiştir. Göç nedeniyle yerel kültürlerde oluşan tehdit algısı, göç nedeniyle meydana gelen toplumsal karmaşalar ve bunlara benzer durumlar göç olgusunun güvenlik bağlamında değerlendirilmesini zaruri hale getirmiştir. Göç kavramının güvenlik problemi boyutu Kopenhag Okulu teorisyenleri tarafından geliştirilen güvenleştirme konseptinin önermeleri ile açıklanacağı bu çalışmada göç olgusunun tarih boyunca kendiliğinden gelişen güvenleştirme süreci uluslararası düzeyde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Güvenlik, Uluslararası Sistem

Makale Türü: Araştırma

Securitization Of The Modern Migration Concept In An International Context

Abstract

Migration is an important phenomenon that has existed throughout human history and deeply affects human life in terms of security. People interacted with each other as a result of migration movements. Although these interactions vary from society to society, they have taken place or continue for different lengths of time. While the phenomenon of migration was not a security-related problem at the beginning, it has become a security problem at the international level over time. The perception of threat in local cultures due to migration, social turmoil due to migration and similar situations have made it necessary to evaluate the phenomenon of migration in the context of security. In this study, in which the security problem dimension of the concept of migration will be explained with the propositions of the securitization concept developed by the Copenhagen School theorists, the self-developing securitization process of the migration phenomenon throughout history will be examined at the international level.

Keywords: Migration, Security, International System

Article Type: Research

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ayata@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-6469-6866

** Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hllkrt7225@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-6274-5222

1. GİRİŞ

İnsan her ne kadar tek başına bir anlam ifade etse de asıl anlamına hem özgün bir birey hem de büyük bir yapının önemli bir parçası olarak toplum içinde kavuşur. Toplumsal bir varlık olarak insanın diğer insanlarla ve canlı/cansız varlıklarla çeşitli ilişkiler çerçevesindeki münasebetleri ile sosyal yapı oluşur. Söz konusu sosyal yapı doğası gereği sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedir. İnsanlar bireyler olarak ait oldukları sosyal yapıyı yani yerel toplumlarını oluştururken, toplumlar da makro düzeyde dünya toplumunu oluştururlar. Dünya toplumunun oluşmasında her bir yerel toplumun ve bu toplumlara ait kültürlerin izlerine rastlamak mümkündür. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken toplumsal etkileşimdir. Toplumlar çeşitli nedenlerle birbirleri ile etkileşime girerek birbirlerinden çeşitli alanlarda birçok kavramı öğrenerek kendilerinden sonraki nesillere aktarmışlardır.

Toplumsal etkileşimler bazen toplumların isteğiyle bazen de toplumların istekleri dışında gerçekleşir. Nüfusun ve ihtiyaçların artmasına paralel olarak şekillenen bu durum dünya toplumunun temelini oluşmasına katkı sağlamış ve üst yapıya da aynı şekilde katkı sağlamaya devam etmektedir. Kısacası dünya toplumunun oluşumunu ilk insandan günümüze her bir bireyin ve toplumun katkısıyla gerçekleşen başlangıç ve sonu bilinmeyen bir inşa süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Bu süreç bireylerin ve toplumların katkısıyla devam etmekte ve her yeni birey hem inşa edilen yapıya katkı sunmakta hem de bu yapıdan çeşitli şekillerde etkilenmektedir.

Tarih bilimi vasıtasıyla bilgi edinme imkânı bulunan toplumsal gelişime veya dünya toplumunun inşa sürecine, zamanla farklı disiplinlerin ortaya çıkması ve yeni bilimsel yaklaşımların geliştirilmesiyle farklı açılardan yaklaşılabilir imkânı ortaya çıkmıştır. Sözlükteki anlamı “ülkeleri, ulusları, toplumları, kuruluşları etkileyen eylemlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki nedensel bağları, bunların daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her ulusun kurduğu uygarlıkları, ulusların kendi iç sorunlarını vb. inceleyen bilim dalı” olan tarih bilimi, kısaca geçmişte toplum yaşamının tüm yönleriyle incelenmesidir (OED, 2023). Tarihi seyirde zaman ilerledikçe bilimsel ve teknolojik imkanların artması bu vesile ile araştırma olanaklarının da artmasıyla ortaya çıkan yeni disiplinler, tarih biliminden faydalanarak hem mikro düzeyde hem de makro düzeyde toplumu mercek altına alma imkanını bulmuşlardır.

Tarihi seyirde incelenen toplumun nasıl oluştuğu, nasıl yaşadığı, yönetim biçimleri, inançları, ritüelleri ve etkileşim şekilleri; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi birçok disiplin tarafından ele alınmış ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Sürecin insani gelişimle doğru orantılı olarak daha da karmaşık hale gelmesi ve etkileşim boyutlarının artması ile toplumun her yönüyle incelenmesinin önü de git gide açılmış, bilimsel ve teknik manada ulaşılan imkanlar sayesinde toplum artık ‘efradını cami, ağyarını mâni’ olacak şekilde her bir ayrıntısına özenle ve dikkatle odaklanılarak açıklanmıştır (TDK, 2023). Tabii ki bu açıklama ve aydınlanma süreci toplumsal gelişim, değişim ve etkileşim nedeniyle sürekli olarak devam edecektir. Zira ‘toplum’ olgusu kendisini oluşturan her bir öge gibi sürekli bir değişim halindedir.

Toplumun tarihsel süreçteki değişimin ve gelişimini inceleyen bilim dallarından biri de uluslararası ilişkilerdir. Her ne kadar 20. Yüzyılın başlarında bir disiplin olarak ortaya çıkmış olsa da hem ‘diplomasi’ olgusu hem de beslendiği kaynaklar sayesinde geçmiş ile güncel arasındaki bağı kurabilme ve bu iki zaman dilimini birlikte ele alabilme kabiliyetine erişebilmiş bir disiplin olarak öne çıkan uluslararası ilişkiler, toplumu inceleyen bütün bilimlerden çeşitli izlerin bulunabileceği adeta sentez bir disiplindir. Kısacası uluslararası ilişkiler, disiplin olarak henüz ilk asrını tamamlamış olsa da diplomasi iki farklı toplumun ilk münasebetinden bugüne varlığını sürdüren önemli bir konsepttir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler ve diplomasi konseptinin ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığı düşünülürse uluslararası ilişkilerin de pratikte düşünüldüğünden veya savunulduğundan daha eskiye dayandığını söylemek mümkündür.

Uluslararası ilişkiler disiplini toplumu yönetim birimleri seviyesinde analiz eder ve bu yönetim birimleri arasındaki ilişkilerin tarih boyunca tecrübe ettiği gelişim, etkileşim ve değişim süreçlerini inceleyerek güncel çıkarımlar ve varsayımlarda bulunur. Bu varsayımlar her bir konsept için farklı şekillerde olabilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinindeki farklı çalışma alanları ve metodolojiler bunun başlıca nedenidir. Disiplinde ortaya atılan teorilerin her biri aynı konsept için farklı yorumlar yapabilme kabiliyetine sahiptirler. Bu çalışmanın ana konusu olan güvenlik konusu da her bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı tarafından farklı şekilde değerlendirilen önemli bir uluslararası ilişkiler konusu olarak öne çıkmaktadır.

Ana akım uluslararası ilişkiler teorileri ve modern teoriler güvenlik olgusuna farklı şekillerde yaklaşmaktadırlar. Bu da daha önce de bahsedildiği gibi tarihsel süreçteki değişim, gelişim ve etkileşim sonucu oluşan bilgi birikiminin sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi ve yeni ürünler ortaya konmasına bağlanabilir. Realizm devlet güvenliğini merkeze alarak “güvenliği” devletin güvenliği olarak tanımlar ve devletin toprak bütünlüğünün ve sakinlerinin fiziksel güvenliğinin korunmasına özel önem verir (Walt, 1991). Liberaller daha birey odaklı yaklaşım sergilerler ve realistler gibi rekabetçi, salt güç endeksli bir güvenlik yaklaşımı yerine uluslararası iş birliği ve barışı sağlayacak uluslararası kurumsal yapıları desteklerler (Powell, 1994). Marksizm ve diğer eleştirel teoriler güvenlik konusunda mevcut sistemi kökten eleştirir. Modern uluslararası ilişkiler teorileri ise güvenliğe tematik bakış açıları kazandırmak suretiyle güvenlik çalışmaları literatürüne katkıda bulunurlar.

Güvenlik çalışmalarının altın yılları olan 1970’lerden itibaren ‘güvenlik’ diğer bütün sosyal bilim disiplinlerinde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de daha ayrıntılı çalışılmaya ve araştırılmaya başlanan bir konu olmuştur. Bu vesile ile güvenlik olgusuna topyekûn yaklaşımlar yerine, tematik ve olay veya nesne odaklı güvenlik yaklaşımlarının yer aldığı çalışmalar literatürde daha fazla yer edinmeye başlamıştır.

Güvenlik çalışmalarının birçok olguyu ele alıp yeni bir yaklaşımla güvenliğin konusu haline getirmesinde Kopenhag olgunun geliştirdiği ‘güvenlikleştirme’ konseptinin yeri ve önemi çok büyüktür. Bu konsept sayesinde güvenlik çalışmaları hem vizyon hem de kapsam açısından önemli ölçüde genişlemiştir.

İnsan, toplum ve etkileşimin ele alınacağı bu çalışma tabii ki bu üç ayrı terimi bir araya getiren ‘göç’ olgusunun geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinden incelenip hem nedenleri hem de sonuçları bağlamında ulaştığı boyutları gözler önüne sermek gayesiyle ortaya çıkmıştır. Göç olgusunun tarihsel bağlamda incelenmesinin kritik bir önem arz ettiğini kanıtlamanın yanı sıra, söz konusu olgunun Kopenhag okulu fikirlerinden faydalanarak güvenlikleştirme sürecine sokulması ile de modern çağdaki uluslararası göç hareketleri uluslararası güvenlik bağlamında incelenecektir. Böylelikle ‘göç’ ve ‘uluslararası güvenlik’ ilişkisinin teorik ve pratik analiz vasıtasıyla betimlemesi yapılacaktır.

2. GÖÇ NEDİR?

Varoluşuna ve gelişimine dair birçok tez ortaya konulan insanoğlu, tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı kültürel oluşumlar içerisinde yaşamıştır. Varoluş şekli veya süreci her ne olursa olsun yaşadığı coğrafyadan etkilenen ve yaşam koşullarını bulunduğu yere göre düzenleyen insanlar çeşitli nedenlerden ötürü yaşadıkları bölgeleri kalıcı veya geçici olarak terk etmek veya değiştirmek durumunda kalmışlardır. Bu durumu ‘göç’ olgusunu ortaya çıkarmıştır. Göç olgusu en sade haliyle “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2023). Tanımından da anlaşılacağı üzere göçün birçok sebepten dolayı meydana gelme olasılığı vardır. Bu sebeplerin her biri göç olgusunu farklı disiplinler bağlamında değerlendirilmeye ve araştırılmaya değer bir olgu haline getirmiştir. Başta sadece toplumsal bir olgu olarak görülse de göç olgusu hem sebepleri

hem de sonuçları açısından değerlendirilmesi gerekli ve önemli olan multidisipliner bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

İlk çağlardan günümüze dek birçok farklı sebeple farklı coğrafyalar arasında toplumsal hareketlilikler yaşanmıştır. Yaşanan bu toplumsal hareketlilikler çıkış noktasındaki kültürlerin varış noktasına taşınmasına ve bu noktalarda kozmopolit kültürel yapılar oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlk medeniyetlerin kurulduğu ırmak havzalarının günümüzde birer kozmopolit medeniyet havzası haline geldiği düşünülürse göç olgusunun dünyanın bu günkü kültürel haritasının oluşmasındaki payının büyük olduğu görülecektir. Fırat-Dicle, Nil, Amazon, Sarı ırmak- Gök Irmak ve İndus-Ganj havzaları bu duruma verilebilecek başlıca örneklerdendir (Yıldırım, 2011). Bu durum göç olgusunun insanlık tarihi açısından önemini göstermektedir.

İnsanlık tarihi boyunca farklı dönemlerde büyük göç hareketleri yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Dünya tarihi boyunca insanlık için dönüm noktası sayılan dönemlerin çoğunun başlangıcından bitişine kadar birçok hareketlilik yaşanmıştır. Bunların bazıları küçük bazıları büyük çapta ama hepsi ayrı bir öneme sahip göç hareketleridir. Kavimler Göçü, Coğrafi keşiflerden sonra yaşanan göç hareketleri, sanayi devrimi sonrasında gerçekleşen göç hareketleri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde gerçekleşen göç hareketleri, 20. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen göç hareketleri ve 21. Yüzyılın başından bu yana gerçekleşen göç hareketleri tarih boyunca dünyadaki insani hareketliliğe yön veren önemli dönemler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu dönemlerin hemen hemen tamamında insanların yer değiştirmesine ya da göç etmesinin nedenleri farklıdır. Ancak hemen hepsi için yeni bir güvence ihtiyacının olduğunun altını çizmek gerekir. Kısacası her göç hareketi içerisinde farklı bir güvenlik sebebi barındırır. Bu bazen ekonomik, bazen siyasi, bazen askeri ve hatta sosyal boyutta dahi gerçekleşebilmektedir (Antalya Üniversitesi, 2022).

Göç olgusunun kavramsal incelemesinin ayrıntılı bir şekilde yapılabilmesi için göç hareketlerine sebep olan ortamların incelenmesi ve göçe neden olan asıl durumların tespit edilmesi ziyadesiyle önemlidir. Nedenlerin yanı sıra göç hareketinin varış noktasında yarattığı etki ve bu etkinin geçici veya kalıcı olması yönünden incelenmesi de büyük önem arz etmektedir. Zira birçok göç hareketi tarih boyunca aynı rotalarda farklı sebeplerle veya farklı rotalarda aynı sebeplerle gerçekleşmiş olabileceğinden, göçün sebep-sonuç bağlamının titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

Göç kavramı sosyal bilimler literatüründe önemli bir yer edindiğinden bu kavrama dair birçok araştırma yapılmış ve bazı kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramların bazıları:

- 1-Ravenstein'in Göç Kanunları
- 2-İtme Çekme Kuramı
- 3-Petersen'in Beş Göç Tipi
- 4-Kesişen Fırsatlar Kuramı
- 5-Merkez Çevre Kuramı
- 6-Göç Sistemleri Kuramı
- 7-İlişkiler Ağı (Network) Kuramıdır (Çağlayan, 2006).

Literatürde göç konusunda yapılan bu çalışmaların her biri farklı bir yaklaşım sergileyerek göç kavramını farklı şekillerde ele almış ve literatüre önemli katkı sağlamışlardır. Çalışmaların tamamı göç kavramını tanımlamış ve sebep-sonuç ilişkisi bağlamındaki nedenselliği ortaya koymaya yoğunlaşmışlardır. Göç konusunda ortaya konan bu çalışmalar göç kavramının uluslararası analiz düzeyinde güvenlikleştirilebilmesi açısından önemli birer kaynak oluşturmuşlardır.

Ravenstein'in göçün belli kurallar dahilinde gerçekleştiğine dair fikirler göç olgusunun belirli bir sistematığe dayandırılmasına önyak olmuştur. Ravenstein in 19. Yüzyılda göç ile ilgili yaptığı çalışmalar bu konuda bilinen, yapılan ilk çalışmalar olarak öne çıkmaktadır (Ravenstein, 1885).

Lee'nin ortaya attığı itme -çekme kuramı insanları göçe iten veya onlara göç etmeyi cazip kılan nedenlerin ortaya konulmasına imkân vermiştir. Akademik analiz seviyesinde tartışılan bu nedenlerin tamamının göç hareketleri üzerinde doğrudan veya dolaylı etkilerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir (Lee, 1966).

Petersen'in göç etme nedeni olarak sıraladığı nedenler göç kavramının nedenler bağlamında ayrıntılandırılmasına olanak sağlamış ve göçlerin kendi içerisinde sınıflandırılması ile göç konusunda net ayrımların ortaya çıkmasına imkân vermiştir (Petersen, 1958).

Stouffer'in kesişen fırsatlar kuramı göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki imkân ve fırsatlara yönelik farklara değinerek mekanların göçe iticiliği ve göçe ikna ediciliği noktasında önemli bir vizyonun gelişmesine katkı sağlamıştır (Stouffer, 1940).

Wallerstein'in merkez-çevre kuramının toplumsal eşitsizlere ve bunun göçe yol açtığına dair fikirleri Stouffer'in fikirleri ile benzeşmektedir. Ancak Wallerstein ekonomik nedenleri daha fazla önceleyerek bağımlılık teorilerine atıfta bulunmuş ve göçle bağımlılığın ilişkisini kurmuştur (Wallerstein, 2000).

Göç sistemleri kuramı iki veya daha fazla devletin göçmen değişimi vasıtasıyla kurdukları uluslararası ilişkilerden yola çıkarak göç kavramının uluslararası durumunu ortaya koymaya yönelik çalışmalara temel oluşturmuştur.

İlişkiler ağı kuramı ise göç kavramını hem göç edilen ülkeye aynı ülkeden göçen topluluklar arasındaki bağları hem de göç veren ülke ile göç edilen ülke arasındaki bağları göçün bir sonuç olarak araştırma konusu haline getirmişlerdir. Bu kuram daha çok göçün tarihsel bağlamı üzerinde ve oluşturduğu ağların sonuçları üzerinde odaklanmıştır (Abadan-Unat, 2002).

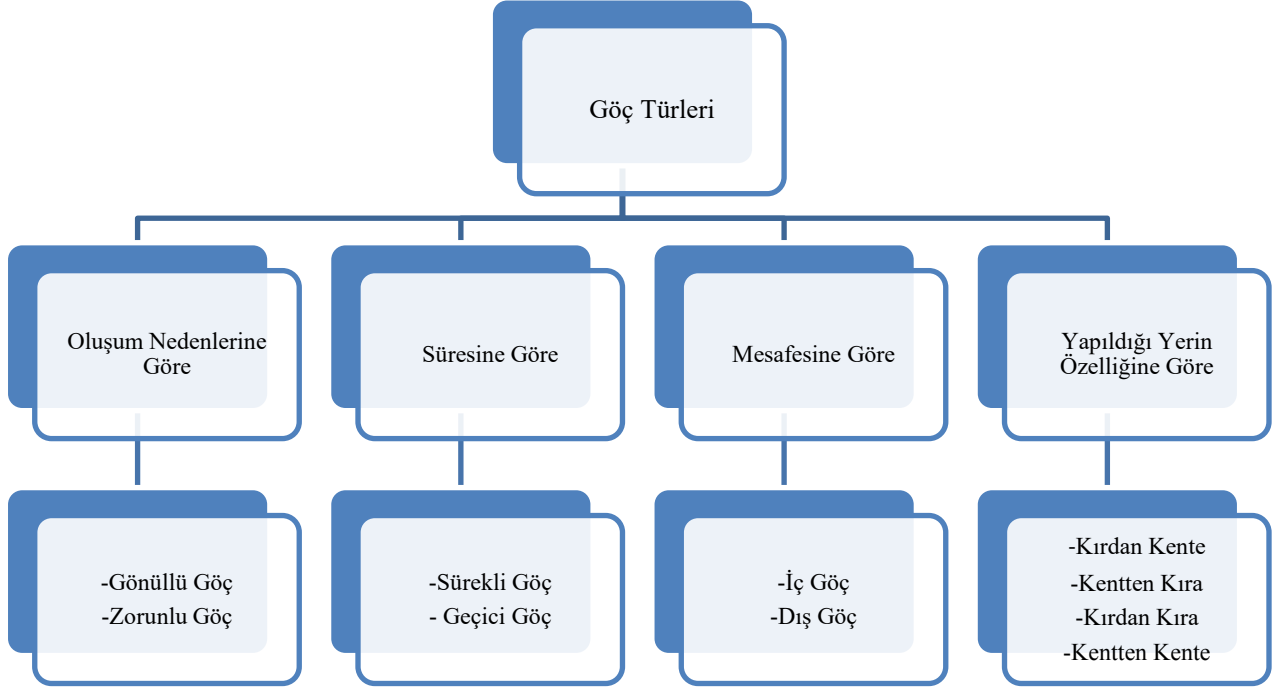
Göç konusunda sosyal bilimler disiplinlerinin tamamında bazı izlere rastlamak mümkündür. Yukarıda özetle açıklanan kuramların tamamı göç literatürüne interdisipliner olarak farklı katkılarda bulunmuşlardır. Bu katkıların her biri göç konusundaki modern literatürün oluşmasında önemli birer yapı taşı olarak değerlendirilebilir, ancak bu durum göç konusunda literatürdeki yapının henüz tamamlandığı anlamına gelmez hatta tamamlanamayacağına altını çizmek gerekir. Zira hem oluşan kuramların oluşturdukları süreçler hem de üzerinde çalışılan yeni fikirler, her göçün kendi içerisinde çok farklı öğeleri bir arada bulundurduğunun birer kanıtıdır. Hem ulusal hem de uluslararası manada meydana gelen göç hareketleri benzer sebeplere dayandırılabilirdiği gibi her birinin kendi içerisinde vakaya özel sebeplerinin bulunabileceği de göz ardı edilmemelidir. Kısacası her bir göç hareketi göç literatüründe yeni bir genişlemenin habercisi olarak değerlendirilmelidir.

Her bir göç hareketi farklı sebeplere dayandığı gibi, hepsinin farklı bağlamlarda farklı sonuçlar doğurma potansiyeli vardır. Örneğin çalışmamızın konusu olan güvenlik bağlamında her bir göç hareketi hem nedenleri hem de sonuçlarına istinaden farklı boyutlarda güvenliğe etki etmektedir. Göç hareketlerinin güvenlik boyutundaki etkilerini inceleyebilmek için kuramlarla birlikte göç türleri üzerinde de durmak gerekir. Zira güvenlikleştirme sürecinin başlaması için bağlamın eksiksiz oluşturulması kritik öneme sahiptir.

2.1. Göç Türleri

Göç, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi birçok farklı nedenden ötürü gerçekleşmektedir. Göç temelde oluşum nedenlerine göre, süresine göre, mesafesine göre ve göçün yapıldığı yerin özelliklerine göre olmak üzere 4 ayrı grupta incelenir. Bu grupların her biri de kendi arasında farklı kollara ayrılmaktadır.

Tablo 1. Göç Türleri

Kaynak: <https://goc-cesitleri.nedir.org/>

Göç türleri, göç olgusunun güvenikleştirilmesi sürecinde önemli birer gösterge olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi, tarih boyunca yaşanan bazı göç hareketlerinin gerek sebepleri gerekse sonuçları bakımından güvenlik ile direkt ilişkili olmasıdır. Göç, herhangi bir ülke açısından hem iç hem dış güvenlik sorunu haline gelebilir, bu sorunların geçici olma ihtimali olduğu gibi kalıcı birer sorun haline gelmesi de mümkündür. Bu nedenle göç olgusunun güvenikleştirilmesi sürecinde olay bazlı değerlendirme yapılırken birçok değişkenle birlikte göç türünün de önemli bir yeri vardır.

Göç olgusu türleri üzerinden incelendiğinde gönüllü göçlerin tamamına yakınında sahip olunan standartların üzerine çıkma arzusu bulunmaktadır. Stouffer'inde kesişen fırsatlar kuramında belirttiği yeni imkanlar ve fırsatlara erişmeye yönelik planlar birçok göçe sebep olabilmektedir. Örneğin kırdan kente göçlerin birçoğunda çağdaş imkanlara erişmenin ve modern yaşam standartlarına kentlerde ulaşabileceği düşüncesi ağır basmaktadır. Zorunlu göçlerde de göçün sebebi her ne kadar sahip olunan standartların kötü olması ve göç edilen yerde ortalama standartlara erişme arzusu olsa da bu durum gönüllü göçlerdekinden daha farklı olarak baskı veya tehlike altında ortaya çıkmaktadır. Savaşlar, doğal afetler, kitlesel sağlık problemleri ve bazı durumlarda sosyal veya kültürel baskılar zorunlu göçlerin ana nedenleri olarak ön plana çıkmaktadır.

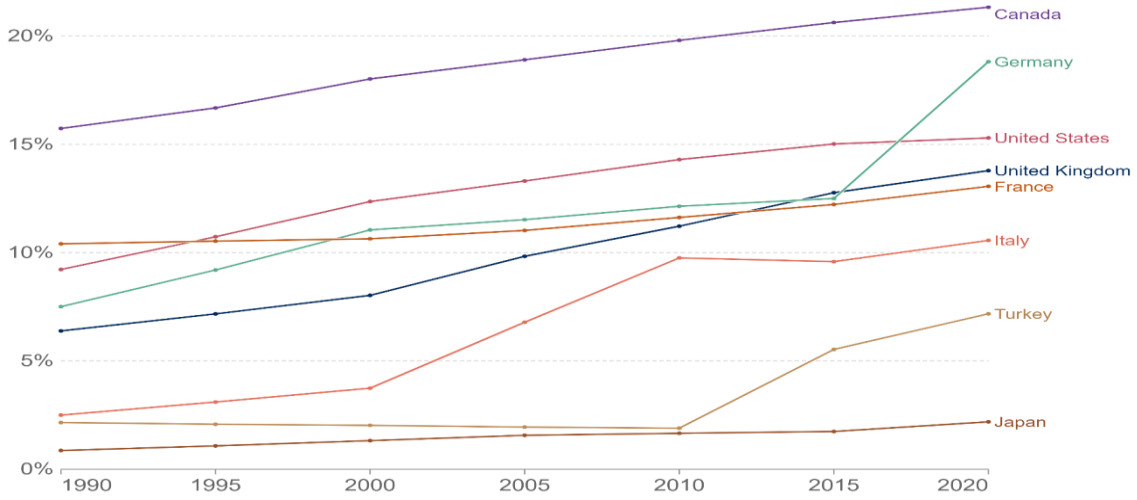
3. GÖÇ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ

Göç kavramı tanımından da anlaşıldığı üzere bir değişimi ifade etmektedir. Bu değişim göçün nedenine ve türüne göre etkisini gösteren bir değişimdir. Geçici göçler geçici değişimleri sürekli göçler sürekli değişimleri ifade eder. Bir göç hareketi gönüllü olarak gerçekleşmişse göç eden bireyler

değişimlere de gönüllüdürler ancak zorunlu gerçekleşen göçlerde bazen gönüllü değişimler olsa da zorunlu bir gönüllülük olduğundan değişimler genelde zorunlu olarak gerçekleşir. İç göçlerde değişim dış göçlere göre nispeten az olduğundan kalkış ve varış noktalarındaki küçük farklar adaptasyonu çok fazla etkilemeyeceğinden değişim miktarı fazla değildir. Ancak dış göçlerde durum tam tersine daha zor ve çetrefilli olabilir, benzer de olsa farklı kültürlerle uyum sağlamak nispeten daha zor olduğundan değişim süreci daha sancılıdır. Kırdan kente göçlerde kent yaşamına adaptasyonda bazı zorluklar gündeme gelebileceğinden değişimin zor olacağı söylenebilir. Sonuç olarak eğer ortada bireysel veya toplumsal göç hareketi varsa mutlaka bir değişim süreci başlamış veya başlayacak demektir.

Göç eden bireyler veya toplumlar çıkış noktalarından varış noktalarına sadece bedensel veya fiziki olarak taşınmazlar, söz konusu bireyler veya toplumlar varış noktalarına çıkış noktalarındaki alışkanlıkları, kültürü, örf adet ve ananeyi de taşırlar. İlişkiler ağı kuramında bahsedilen varış noktalarında benzer yerlerden gelenlerin çeşitli toplumsal veya kültürel birlikleri oluşturabilmeleri durumu, göç eden bireylerin her birinin varış noktasına kendi coğrafyalarından farklı bir şeyler taşıdığı gerçeğiyle açıklanabilir. Bu göç hareketinin kültürel ve insani paylaşım yönünden olumlu yanı olarak görülebilir. Ancak göç hareketi esnasında sadece olumlu özellik veya alışkanlıklar değil aynı zamanda olumsuz özellik ve alışkanlıkların da taşındığı yadsınamaz bir gerçektir. Daha önce bahsedilen değişim durumunun varış noktasını dönüştürmesi riskinden ötürü olumlu değişimler yönünde nispeten göç hareketlerine sıcak bakılsa da olumsuz değişimler ve dönüşümler hesaba katıldığında ve göç hareketlerinin az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleştiği düşünüldüğünde göç hareketlerine sıcak bakıldığı veya zaruri durumlar dışında bu hareketlerin desteklendiği söylenemez.

Dünya çapında her gün milyonlarca insan seyahat etmektedir. Bu seyahatler farklı amaçlarla gerçekleşmekte olup bazıları geçici veya kalıcı göç amacıyla yapılan seyahatlerdir. Ne yazık ki ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerden ötürü her gün on binlerce insan gönüllü veya zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmaktadırlar. Daha önce değinilen dönemsel göçlerin bulunduğumuz dönemden hemen önceki dönem sonu olan soğuk savaşın bitiminden itibaren G7 ülkelerinde ve Türkiye’de farklı ülke doğumlarının genel nüfusa oranının verildiği aşağıdaki grafik göç konusunda demografik değişim yönünden bazı gerçekleri gözler önüne sermektedir. Grafikte yer alan ülkeler nüfuslarının soğuk savaşın bitimiyle beraber sürekli olarak arttığı görülmekle birlikte bazılarının özellikle 2010 yılından sonra adeta sıçrama yaşadığı görülmektedir. Suriye krizinin sebep olduğu bu sıçrama göç olgusunun güvenlik kaygılarını üst düzeye çıkardığı dünya tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birisidir. Statüsü ne olursa olsun mevcut göçmenlerin dahi çeşitli baskılara veya güvenlik kaygıları nedeniyle gayri insani uygulamalara maruz kaldığı milenyum çağında bir anda oluşan zorunlu göç dalgası bölge ülkeleri başta olmak üzere Avrupa ve dünyanın geriye kalan kısmını derinden etkilemiştir.

Grafik 1. Farklı Ülkelerde Doğanların Ülke Nüfuslarındaki Payı

Kaynak: <https://ourworldindata.org/migration-definition>

Göç modern dünyada artık bir güvenlik meselesi haline gelmiştir, zira göçün beraberinde getirdiği demografik, sosyolojik, psikolojik ve en önemlisi de ekonomik değişim, refah düzeyi çıkış noktasından yüksek olan varış noktaları açısından birçok tehdit oluşturmaktadır. Suç oranlarında artış, toplumsal çatışmalar, heterojen yapının meydana getireceği sosyal krizler bu tehditlerden sadece birkaçıdır. Zorunlu göç durumlarında göçün nedenine göre değişen bu tehditlerin ulaşabileceği boyutlar, uluslararası aktörlerin göç olgusunu güvenlik bağlamında değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

4. GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ

Güvenlik, güvende olma veya güvende hissetme durumu; korku, kaygı, tehlike, şüphe vb. ‘den kurtulma ya da emniyet veya kesinlik duygusunun hâkim olduğu durumu ifade eder (Collins Dictionary, 2023). Tanımından yola çıkarak güvenliğin aslında temel ihtiyaçlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. İnsanoğlunun günlük hayattaki rutinlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için ön şartlardan birinin güvenliğin yeterli düzeyde sağlanması olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum hem bireyler hem de devletler için geçerlidir. Uluslararası sistemin birer bireyi olarak varlığını sürdüren devletler de güvenlik ihtiyaçlarını ön planda tutarlar. Devletlerin oluşturdukları iç ve dış politika programlarında güvenlik hususlarının her zaman ön planda olması veya bütçelerden güvenliğe her dönem büyük paylar ayrılması bu durumun önemli göstergelerindedir.

Göç olgusunun güvenlikle ilişkilendirilmesi devletlerin güvenlik politikaları bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Göç alan gelişmiş ülkelerin göçmenlere bağlı olarak ortaya çıkan birçok güvenlik probleminin olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu problemlerin aşılabilmesi için göç olgusunun güvenliğin süzgecinden sağlıklı bir şekilde geçirilmesi ve bu bağlamda analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Birdişli’nin çalışmasında tarihi güvenlik çalışmalarının seyrine göre dönemlere ayırarak oluşturduğu tipoloji önemli bir rehber olarak öne çıkmaktadır. O’na göre tarih güvenlik çalışmaları açısından ‘Primitif Dönem’, ‘Modern Dönem’ ve ‘Post-modern Dönem’ olarak üç ayrı bölümde incelenmelidir. Primitif dönem 1648 de ulus devlet sisteminin olduğu zamana kadarki süreci, modern dönem soğuk savaşın bitimine kadarki süreci, post-modern dönem ise soğuk savaştan sonraki dönemi ifade etmektedir (Birdişli, 2020: 237).

Birdişli’nin oluşturduğu tipolojiden hareketle göç olgusuna, uluslararası güvenlik bağlamında yaklaşım tarihsel gelişim ve dönemlerin tasnifi açısından faydalı olacaktır. Öncelikle güvenlik çalışmaları açısından primitif dönem olarak ifade edilen 1648 öncesi dönemdeki göç hareketlerinin belirli amaçlar doğrultusunda bir yere yerleşmek için değil de daha çok savaşlar, iklim değişiklikleri,

kaynak kıtlığı gibi sebeplerden ötürü gerçekleşen serbest yayılım hareketleri olduğu anlaşılmaktadır. Mezopotamya'ya olan göçler, kavimler göçü ve Amerika kıtasında gerçekleşen göçler buna örnektir. 1648 yılından 1990 yılına kadarki dönemi ifade eden modern dönemde gerçekleşen göçler ise yine savaşlar ve çeşitli baskılar nedeniyle gerçekleşse de daha sistematik gerçekleşen sosyoekonomik tabanlı göçler olarak gerçekleşmiştir. Bu göçlere sanayi devriminden ötürü iş gücü ihtiyacı olan bölgelere doğru olan göçler, 1.ve 2. Dünya savaşlarından sonraki karmaşa ortamının ortaya çıkardığı göç dalgaları ve soğuk savaş dönemindeki bloklaşmanın getirdiği zorunlu göçler olarak örneklendirilebilir (Bimay, 2022: 89). Post-modern dönem olarak adlandırılan Soğuk Savaş sonrası dönem ise hem güvenlik çalışmaları hem de göç kavramı için yeni bir dönemi ifade etmektedir. Zira bu dönemde savaş kavramının yeni bir boyut kazanması, uluslararası güvenliğin boyut değiştirmesi ve insani güvenlik gibi yeni konseptlerin güvenlik çalışmalarına dahil edilmesi güvenlik kaygıları dolayısıyla gerçekleşen insan hareketliliğinin hem teoride hem de pratikte ilgi odaklarından biri haline gelmesinin önünü açmıştır.

Post-modern güvenlik çalışmaları dönemi uluslararası ilişkilerde salt realist yaklaşımların yanına neoliberal ve inşacı yaklaşımların da eklenmesine hatta realizmin dahi kendini neorealizm olarak güncellemesi ile yeni ve çağa ayak uyduran yaklaşımların sergilenmesine sahne olmuş ve olmaktadır. Realizmin devleti merkeze alan güvenlik yaklaşımı bazı noktalarda esnemiş ve birey merkezli güvenlik yaklaşımları gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönemde güvenlik kavramı yeniden değerlendirilmeye başlanmış ve yeni tanımlar geliştirme uğraşı ön plana çıkmıştır. 1994 de Birleşmiş Milletlerin Raporunda 'insani güvenlik' konseptinin yer alması birey merkezli güvenlik çalışmalarının hız kazanmasına sebep olmuştur. Söz konusu raporda, tüm güvenlik politikalarının kimin için ve nasıl sağlanacağı üzerinde durulmuş ve güvenlik açısından en önemli amacın birey olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle bireyin güvenlik konusunda temel faktör olduğunun altı resmi olarak çizilmiştir (Aksu ve Turhan, 2012: 69).

Post-modern güvenlik çalışmaları döneminin çarpıcı gelişmelerinden birisi de Kopenhag Okulu'nun önde gelen düşünürleri Barry Buzan, Ole Waever ve Jap de Wilde'nin yaptıkları çalışmalarla kavramları güvenliğin konusu haline getirme yönünde geliştirdikleri 'güvenlikleştirme' konseptini uluslararası güvenlik çalışmaları literatürüne kazandırmaları olmuştur. Kopenhag Okulunda yapılan çalışmalar klasik güvenlik yaklaşımlarının yeniden ele alınarak modern güvenlik yaklaşımlarının oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Kopenhag okulunda devlet merkezli ve askeri güvenlik eksenli güvenlik yaklaşımı eleştirilerek bu yaklaşımın salt askeri olmayan ve bireyleri de kapsayacak şekilde genişletilip derinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu eleştiriler yapılırken klasik güvenlik yaklaşımı tam anlamıyla reddedilmemiş ve bu yaklaşımla ortak olarak güvenliğin bir varlığını devam ettirme meselesi olarak ele alınması gerektiğini tıpkı klasik yaklaşımlarda olduğu gibi Kopenhag Okulu da desteklemiştir. Bu fikirler ekseninde güvenlikleştirme konseptini ortaya atan düşünürler: askeri, çevresel, toplumsal, ekonomik ve toplumsal güvenlikten oluşan beş ayrı güvenlik kategorisi tespit etmişlerdir (Collins ve Emmers, 2017: 132).

Güvenlikleştirme teorisi, kamu ile ilgili olan herhangi bir durumun veya olayın hangi şartlarda ve ne şekilde güvenlik meselesi haline geldiğini açıklayan bir konsepttir. Güvenlikleştirme, siyasal alanda olmayan (non-politicized) bir meselenin siyasal alana (politicized) alınması ve ardından güvenlik (securitized) meselesi haline getirilmesi sürecini ifade etmektedir. Sürecin başında devlet söz konusu mesel ile ilgilenmez ve bu mesel kamusal tartışmalarda yer alamaz, bu kısım meselenin siyasi olmayan alanda bulunduğu kısımdır. Daha sonra güvenlikleştirilmek istenen veya güvenliğin konusu haline gelmesi gereken bu mesele kamuoyunda gündeme gelmeye başlayınca standart siyasi sistem içerisinde yönetilmeye başlar artık siyasileşmiş olan mesele kamusal tartışmanın bir parçası haline gelir dolayısıyla hükümet artık bu mesele hakkında karar vermeli bu meseleye kaynak ayırmalı ve meseleyi yönetim mekanizmasına sokmalıdır. Bu mekanizmaya dahil olan siyasallaşmış mesele güvenlikleştirme eylemi

yoluyla bir güvenlik meselesi olarak sunulur, bu noktada bir güvenikleştirici aktör meseleyi tehdit olarak sunar ve güvenikleştirme süreci son bulmuş olur (Buzan vd, 1998: 25). “Güvenikleştirme eylemi, başkalarının değil belli olguların, kişilerin ve varlıkların acil önlemler gerektiren yaşamsal tehditler olarak sınıflandırılmasını ve bu sınıflandırmanın genel kabul görmesini ifade etmektedir.” (Collins ve Emmers, 2017: 133).

Göç olgusu da tarihsel bağlamda incelendiğinde güvenikleştirme sürecine girdiği ve modern çağda artık bir güvenlik meselesi haline geldiği görülecektir. Antik çağlarda mülkiyet anlayışı oluşmadan evvel, insanların avcı toplayıcı olarak istedikleri bölgelerde yaşam sürdürdükleri ve tamamen imkanlara göre hareket ettikleri dönemlerde göç sadece iklim koşullarına ve yiyecek olanaklarına bağlı olarak yer değiştirmeleri ifade etmekteydi. Zamanla gelişen ve değişen insanoğlu tarımın icadı ile yerleşik hayata geçerek çoğunlukla avcı-toplayıcılığı bırakıp tarımsal üretime geçti. Bu durum tarımsal üretimin başladığı bölgelerde yerleşim yerlerinin kurulmasına vesile oldu. Tarım alanlarının etrafında başlayan yerleşim artarak devam etti bu artış tarım alanlarının veya tarımsal imkanların yetersizliği ile birleşince ortaya çıkan verimli ‘verimli topraklar’ bilinci insanları ırmak havzalarına daha yakın olmaya ya da hangi tarımsal faaliyetle uğraşıyorlarsa onu daha etkin bir şekilde yapabilecekleri yerlere doğru harekete motive etti (Kıray, 2006). Tam da bu noktada göç olgusu artık siyasal olamayan alandan çıkıp siyasallaşmaya doğru ilk adımlarını atmaya başlamıştır.

İnsanoğlunun buldukları topraklardan ayrıлып kitleler halinde yer değiştirmek suretiyle verimli topraklara yerleşme arzusu teknik manada ilk sürekli göçleri ifade etmektedir. Bu arzunun pratikte son derece yoğun ve istekli bir şekilde vukuu bulması göç olgusunun güvenlik meselesi haline geleceğinin tarihsel göstergelerinden biridir. Bu hareketlilik esnasında kurulan ilk devletler, yönetim birimlerinin oluşması, ticaret ve para kavramlarının ortaya çıkmasıyla yerleşik hayat perçinlenmiş olup coğrafi sınırlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır (Özkalp, 2003). Devlet olgusunun ortaya çıkması ve coğrafi sınırların oluşmasının göçün güvenikleştirilmesi konusunda yeni bir tarihsel dönüm noktası olduğunun söylemek mümkündür. Devletlerle birlikte oluşan millet ve vatandaşlık anlayışları farklılıkların altının çizilmesine yol açmıştır. 1648 Westphalia ile adeta zirve noktasına ulaşan bu mikro anlayış göç olgusunun artık tamamen devlet meselesi yani siyasallaşmış bir olgu haline getirmiştir.

Sanayi devrimi ile artık tam manasıyla siyasallaşan göç olgusunun güvenlik meselesi haline gelmesi de bu dönemde başlamıştır. Dönemin sanayi ülkelerine doğru olan iş gücü akımı söz konusu ülkelerde kargaşa yaratmış, bir yandan üretim devasa boyutlara ulaşırken bir yandan da kargaşanın seviyesi artmıştır. Zira bu ülkelerin yerlilerinin üst düzey yaşam standartları ve iş gücü sağlamak üzere buralara gelen veya getirilen insanların yaşam standartları arasındaki derin farklılıklar toplumsal çatışmaya neden olmuş bu da iç güvenlik konusunda bunalımlara yol açmıştır. Kendi coğrafyalarındaki kültür ve gelenekten ayrılan insanlar yeni kültüre adapte olmakta zorlanmış ve geleneğin paradoksunu yaşamışlardır (Adıgüzel, 1998). Bu durum toplumsal bunalımların temel sebeplerinden birisidir. Göçün bir güvenlik meselesi olarak devlet tarafından da ele alınması artık kaçınılmaz olmuştur zira göçmenlerin, göç alan bölgelerdeki toplumlara dönüştürme riski ortaya çıkmıştır.

Göç olgusunun uluslararası düzeyde güvenikleştirilmesi tarihi çağlardan 20. Yüzyıla kadar yaşanan süreçteki tecrübe ve birikimin bir kavramı yeniden ele alıp modern çağa uygun bir şekilde başka bir kavramla özdeşleştirilmesinden öte bir eylem değildir. Bu bağlamda ele alınacak iki olgu göç ve güvenlik olguları 20. Yüzyılda birbirleriyle son derece paralel bir seyirde gelişmişlerdir. İki dünya savaşına ve soğuk savaşa sahne olan 20. Yüzyılda güvenlik kaygıları en büyük buhran sebeplerinden iken göç de güvenlik sorunlarının hem sebebi hem de sonucu olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle 20. Yüzyılda ‘göç’ kavramı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir devlet meselesi haline gelmiştir. Güvenlik problemleri insanların zorunlu olarak farklı bölgelere göç etmelerine; göç eden insanların varış

noktalarındaki toplumlarla yaşadıkları çatışmalar ise güvenlik problemlerine neden olmuş ve olmaya devam etmektedir.

20. yüzyıl güvenlik açısından hem teoride hem pratikte, göç açısından ise pratikte birçok gelişmenin yaşandığı hareketli bir yüzyıl olarak kayda geçmiştir. Yaşanan iki Dünya Savaşı, soğuk savaş, dekolonizasyon süreci, enerji buhranları, ekonomik krizler, çevresel sorunların artması güvenlik açısından yaşanan problemler iken bu problemlerin hemen hemen tamamı çeşitli insani hareketlere yani göçlere sebep olmuştur. 1945 yılında Amerika’da politik odaklı bilgi üretme hedefiyle ortaya çıkan ve il ortaya çıktığında ‘stratejik çalışmalar’ veya ‘ulusal güvenlik çalışmaları’ olarak adlandırılan güvenlik çalışmaları alanı ortaya çıktığı ilk 10 yılda (1945-1955) güvenlik meselelerinin artık sadece askeri odaklı değil diğer alanlara da odaklanarak analiz edilmesinin önünü açmıştır. Daha sonra güvenliğin askeri boyutu üzerine geliştirilen kuramsal politikalar ve 1954’de ortaya atılan kitlesel karşılık stratejisinin de etkisiyle güvenlik çalışmaları 1955-1965 yılları arasında altın çağını yaşamıştır (Ankara üniversitesi, 2021). Burada güvenlik problemi olarak sıralanan meselelerin çok çeşitli alanlara dair olması devlet ve askeri güvenlik temelli güvenlik anlayışının da eleştirilmesine sebep olmuştur. Zira modern zamanlarda devlet merkezli ve askeri güvenliğin ön plana çıkarıldığı güvenlik anlayışını ile birlikte artık farklı kavramlar da güvenliğin konusu haline geldiğinden yeni güvenlik anlayışları da gelişmiştir. Özellikle 1970’li yıllarda hem nicelik hem de nitelik bakımından artış gösteren güvenlik sorunları sosyal bilimler disiplinlerinin güvenlik alanına yönelmelerinde etkili olmuştur.

1970’lerde yaşananlar artık güvenlik çalışmalarının geniş bir yelpazede yapılması gereğini ortaya koymuştur. Ulusal güvenliğin yanında toplumsal güvenlik, insan güvenliği, çevresel güvenlik ve cinsiyet güvenliği gibi kavramlar da literatürde yer edinmeye başladı. Yeni güvenlik yaklaşımlarının yoğun bir şekilde çalışıldığı ve literatüre yeni çalışmaların kazandırıldığı bu dönemin devamında güvenlik çalışmaları açısından önemli bir dönüm noktası da insani güvenliğin 1994 yılında resmi olarak birleşmiş milletlerin gündemine girmiş olmasıdır (Bakan ve Şahin, 2018). Bu noktadan sonra ‘insan’ resmi olarak siyasallaştırılmıştır. Sıradaki aşama güvenlikleştirilmesidir.

İnsanın güvenlikleştirilmesi insana dair her bir kavramın da ayrı ayrı güvenlikleştirilebilmesinin yolunu açmıştır. Kopenhag okulunda yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulan güvenlikleştirme konsepti nesnelere güvenlik objesi haline getirilebilme sürecini teorik olarak desteklemiştir. Buzan ve arkadaşları güvenliği devlet merkezli yaklaşımlardan çıkarıp ekonomik, rejim, çevre, toplumsal ve askeri güvenlik olarak beş sektöre ayırdıkları güvenlik olgusunun tasnifini ve analizini modern çağa göre yapmışlardır. Bu yaklaşım ile artık birçok farklı nesne veya olgu güvenlikleştirme sürecine sokularak pratikte olduğu gibi teoride de güvenlik meselesi haline getirilebilmiştir (Buzan, 1991). Göç de pratikte güvenlik meselesi olan ancak teoride insani güvenliğin altında yer alan bir güvenlik sektörü olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durum geçmiş için her ne kadar geçerli olsa da günümüz ve gelecek için geçerli bir yaklaşım değildir. Zira günümüzde vekâlet savaşları ve ekonomik sebepler nedeniyle yaşanan göç hareketleri artık ciddi birer güvenlik meselesi haline gelmişlerdir. Bu yüzden göç olgusunun da ayrı bir güvenlik sektörü olarak incelenip analiz edilmesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Göç olgusunun tarihi seyirde serbest bir dolaşım şekli olmaktan çıkıp her bir devletin güvenlik meselesi haline gelmesine kadarki süreçte milyonlarca göç hareketi yaşanmış ve bu hareketler esnasında milyarlarca insan çeşitli şekillerde yer değiştirmişlerdir. Bu yer değiştirmelerin tamamının güvenlik çerçevesinden incelenebilecek gelişmeler iken göç olgusunun güvenliğin reel manada konusu haline gelmesi 20. Yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu durum göç konusunda yeterli teorik çalışmanın yapılmadığının ve pratik gelişmelerden sonra teoriye yönelimin arttığının önemli göstergelerinden birisidir.

Sosyal bilimler literatüründe çalışılmasına bir hayli gecikmiş olan göç olgusuna dair yapılan bütün analizler ve geliştirilen yaklaşımlar vaka odaklı olmaktan kaçınmamıştır zira her göç hareketi daha önce de değinildiği gibi kendi içerisinde farklı dinamikler barındırmaktadır. Her alana dair çıkarımların ve çalışmaların yapılabileceği göç olgusunun güvenlik açısından değerlendirilmesi kritik önem arz etmektedir. Zira göç günümüzde uluslararası düzeyde tartışılan bir güvenlik problemi haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan güvenlik yaklaşımlarının her birinin göç olgusu ile ilgili yaklaşımları ve vakalara dair genel değerlendirmeleri olsa da bu çalışmaların uluslararası sistemde bu denli önemli sorunlar yaratan bir olgu için yeterli derinliğe sahip olduğu söylenemez. Bu yüzden göç olgusunun uluslararası analiz düzeyinde güvenlik bağlamında incelenmesi gerekli ve önemlidir. Bu bağlamda göç olgusunun güvenikleştirme tayfına sokulması ve söz konusu olguya farklı açılardan yaklaşımlar geliştirilerek güvenlik tarafının teorik olarak geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Göç, güvenlik bağlamında incelendiğinde uluslararası sistemin bu bağlamdaki kadim, mevcut ve müstakbel meselelerinin daha net bir şekilde anlaşılmasına ve bu meselelere çözüm odaklı yaklaşımlar sergilenmesine ışık tutacak önemli bir konsepttir. Uluslararası sistem bünyesinde meydana gelen bütün olayların kaynağında sistemsel güvenlik endişelerinin yer aldığı bu endişelerin birimlere inildikçe arttığı su götürmez bir gerçek olarak göz önünde bulundurulduğunda göç olgusunun da bu bağlamda ayrıntılı incelenmeye değer olduğu net bir şekilde anlaşılacaktır. Özellikle mevcut uluslararası sistemin göç kaynaklı meseleler dolayısıyla güvenlik bağlamında tehdit altında olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle göç olgusunun güvenlik boyutuyla tarihsel bağlamda incelenmesi uluslararası sistem açısından da faydalı olacaktır.

Tarihsel bağlamda yaşanan gelişmeler doğrultusunda adeta yavaş yavaş güvenlik meselesi haline gelen göç olgusunun uluslararası sistemin gündemini uzun bir süre daha meşgul edeceği açıktır. Müstakbel gelişmelere bağlı olarak sistem içerisindeki aktörlerin yaklaşımlarına göre göç olgusunun güvenlik meselesi boyutuyla nasıl inceleneceği ve ne tür önlemler alınacağı konusu merak uyandırmaktadır. Zira özellikle 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan göç dalgaları, göçün ne denli büyük bir güvenlik meselesi olduğunu uluslararası topluma göstermiştir. Ancak uluslararası toplumun bu konuda alması gereken önlemleri almayı ve meydana gelen süreçleri gerektiği gibi yönetmeyişi, uluslararası toplumun da kendi içerisinde yönetim problemleri yaşadığını göstermektedir. Günümüz uluslararası sisteminde büyük bir ortak problem olan göç artık güvenlik çalışmaları için de ayrıca çalışılıp analiz edilmesi gereken ve vakalardan bağımsız pratiğe uygun teorik yaklaşımlara konu olması gereken önemli bir olgudur. Bir güvenlik problemi olan göç engellenemiyorsa en azından bilimsel verilere dayalı doğru yöntemlerle yönetilmelidir.

Etik Beyan

“Modern Göç Konseptinin Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirilmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Adıgüzel, Y. (1998). *Kültür Endüstrisi ve Kitle Toplumunun Paradoksları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aksu M. ve Turhan F. (2012). Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 4(2), 69-80.
- Ankara Üniversitesi. (2021). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Çalışmaları. *Bahar 2021, I. Güvenlik Kavram, Stratejik Çalışmalar*.
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/190200/mod_resource/content/0/01.Hafta
- Antalya Üniversitesi. (2022). Göç Tarihi. *Uluslararası Dünya Göç Hareketleri Sempozyumu Üçyüzbün Yıl Öncesinden 2050'ye Doğru*. Antalya.
- Bakan, S. ve Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler. *The Journal Of International Lingual Social and Educational Sciences* 4(2) 135-152.
- Bimay, M. (2022). Küresel Göç Krizleri ve Uluslararası Göçlerin Geleceğine İlişkin Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 87-106.
- Birdişli, F. (2020). Uluslararası Güvenliğin Tarihsel Gelişimi ve Post-Modern Güvenlik Dönemi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı, 235-260.
- Buzan, B. (1991). New Patterns of Global Security in Thetwenty-Firstcentury. *International Affairs*, 431-451.
- Buzan B. Wæver O. ve Wilde J. de. (1998). *Security: A New Framework For Analysis*. Lynne Rienner Pub.
- Collins, A. Emmers, (2017). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Collins Dictionary. (2023). Security.
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/security#>:
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Kıray, M. (2006). *Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*. 3(1), 47-57.
- TDK (2023). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yıldırım, R. (2004). *Uygarlık Tarihine giriş: İlk çağ tarih ve uygarlıkları*. Asil Yayın Dağıtım.
- OED Online (2023). Oxford University Press, December 2022. Web. 16 Şubat 2023.
- Özkalp, E. (2003). *Sosyolojiye Giriş*. Anadolu Üniversitesi Vakfı Yayını, Eskişehir.
- Petersen, W.J. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 3(23), 230-256.
- Powell, R. (1994). Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate. *International Organization*. 48(2), 313-344.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of The Statistical Society of London*, 48 (2), 167-235.
- Stouffer, A. S. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relatingmobility and Distance. *American Sociological Review*, 6(5), 845-867.

Ayata, A. & Karataş, H. (2023). Modern Göç Konseptinin Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 826-839.

Wallerstein, I. (2000). *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*. İstanbul: Metis.

Walt, S.M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 2, June 1991, Pages 211–239.

Extended Abstract

Securitization Of The Modern Migration Concept In An International Context

Human history is a broad process that covers all times before today, in which many events occurred regarding the interactions of people with each other and their environment. From the beginning of this process to the present day, people have interacted with each other and their environment in many different ways, both quantitatively and qualitatively, either compulsorily or voluntarily, leading to the formation and development of the concept of civilization. This process, which has continued from the first humans to the present day, has continued with social developments and still continues. All kinds of abstract and concrete products produced by human beings, both individually and in interaction, have contributed to the formation of today's civilization structure in different ways and levels by being a part of the cumulative civilization. However, it is possible to say that human interaction is more limited than today due to the opportunities in the past. The small population, limited technological opportunities and relatively sufficient economic resources stand out as important factors that limit the interaction between people from ancient times to the ages of technological developments. The changes in the conditions created by these factors over time have pushed human beings into sometimes compulsory and sometimes voluntary searches, and interaction has increased. Due to the increase in interaction, population movement has begun from places with fewer social and economic opportunities to places with more opportunities. Of course, these movements were not always voluntary, but sometimes forced due to reasons such as natural disasters, drought and war. As a result, people have left their places permanently or for a short time for various reasons and moved towards other regions in different ways in every period of history, and this is explained by the concept of 'migration'. Migration emerges as an important phenomenon that enables different societies to interact and share with each other, bringing different elements of civilization together and creating a common culture. All types of migration, from the slow and long journeys of ancient times to the fast and shorter journeys of today, are based on a few common reasons. One of the main reasons behind migration movements, both in the past and today, is security. Every individual or society migrates because of either their human security or economic security. In some cases, this was mandatory and in others it was voluntary in order to improve the conditions. All voluntary or forced migration movements from past to present have become a subject of international relations and international security due to their impact on both national systems and the international system, especially due to today's conditions. Although the social interaction caused by forced migration movements due to the destructive effects of modern wars and migrations to achieve better conditions is seen as good, in some cases it produces bad results and causes security problems both nationally and internationally. For this reason, it is important to examine the phenomenon of migration in the context of international relations with its security dimension. In this study, which emerged with the motivation to analyze the impact of the phenomenon of migration on the international system with its security dimension in the context of international security, the phenomenon of migration will be put forward as a fundamental security issue by using the 'securitization' concept of the Copenhagen School. Another important aim of this study is to examine the phenomenon of 'migration', which brings together these three separate terms, through the past, present and future, and to reveal the dimensions it has reached in the context of both its causes and consequences. In addition to proving that examining the phenomenon of migration in a historical context is of critical importance, this study also examines international migration movements in the modern era in the context of international security by introducing the phenomenon in question into the securitization process by making use of the ideas of the Copenhagen school. Thus, the relationship between 'migration' and 'international security' has been described through theoretical and practical analysis. It is thought that the establishment of this relationship will contribute to the literature in addressing the phenomenon of migration as a fundamental international security issue. Even though migration is an issue that is examined and analyzed under the umbrella of human security, it has now become a serious and fundamental security issue on its own. As a result, it becomes a necessity in terms of literature to consider the phenomenon of migration as a fundamental international security issue both in the historical process and today.

Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumunu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935)

İrşat SARIALIOĞLU*

Öz

Bu makalede 3 Şubat 1935 tarihli Londra Deklarasyonu ve 25-26 Mart 1935 tarihleri arasında gerçekleşen Berlin müzakereleri İngiltere'nin iki savaş arası dönemdeki dış politikası çerçevesinde ele alınmaktadır. Londra'da İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde ortaya çıkan Londra Deklarasyonu ile Berlin'de İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ile Hitler arasında gerçekleşen müzakereler; İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti'nden çekilmesinin ardından Almanya'yı Avrupa Uyumuna döndürme siyasetinin birbiriyle bağlantılı iki adımını oluşturmaktadır. İngiltere'nin bu siyasetinin ardında yatan sebeplere odaklanan çalışmada, ekonomik ve siyasal sebeplerin yanı sıra hava silah teknolojisindeki ilerleme ile güvenlik algısındaki değişimin ve Alman hava gücü karşısında hissedilen endişenin süreçte etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın vardığı bir diğer sonuç ise Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yatıştırma politikasının ilk belirtisinin ortaya çıktığıdır. Temelde birincil kaynaklara dayanan çalışmada Türk Diplomatik Arşivi, İngiltere Ulusal Arşivi ve İngilizce olarak yayımlanmış Alman arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Londra Deklarasyonu, Berlin Müzakereleri, Hitler, John Simon, İki Savaş Arası Dönem, İngiltere Dış Politikası

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Britain's Search for Concert of Europe After the Rise of Hitler: London Communiqué (03.02.1935) and Berlin Conversations (25/26.03.1935)

Abstract

In this article, the London Declaration of 3 February 1935 and the Berlin negotiations which took place between 25-26 March 1935 are discussed within the framework of British foreign policy in the interwar period. The London Declaration, which emerged as a result of the negotiations between the representatives of England and France in London, and the negotiations between the British Foreign Minister John Simon and Hitler in Berlin; are the two interconnected steps of Britain's policy of returning Germany to Concert of Europe following its withdrawal from the League of Nations. Focusing on the reasons behind this policy, it was concluded that, in addition to the economic and political reasons, the change in the perception of security due to the progress in air weapon technology and the anxiety felt against the German air power were an important factor. Another result of the study is, after the failure of the London Declaration and the Berlin negotiations, the first sign of the appeasement policy came in sight. The study is mainly based on primary sources and benefited from Turkish Diplomatic Archive, British National Archive and German archive documents published in English.

Key Words: London Communiqué, Berlin Conversations, Hitler, John Simon, Interwar Period, Foreign Policy of England,

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-7835-0746

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ister Muhafazakar Parti ister İşçi Partisi tarafından yürütölsün İngiltere'nin dış politikasını tek bir prensiple, savaş sonrası düzene ilişkin Büyük Güçlerin karşılıklı mutabakatının elde edilmesi olarak özetlemek mümkündür. Bu bağlamda barış antlaşmalarının belirgin hatalarını ortadan kaldıracabilecek değişikliklere gidilerek Avrupa'nın önde gelen güçlerinin statükoyu kabul etmesini sağlamak İngiltere'deki karar vericilerin değerlendirmeye aldığı bir alternatif olmuştur. Bu yolla Avrupa'nın silahlı iki kampa ayrılmasının önlenilebileceği, ekonomik toparlanma için zaman kazanabileceği ve emperyal durumun muhafaza edilebileceği düşünölmüştür. Ekim 1933'te Almanya'nın Silahsızlanma Konferansından, ardından da Milletler Cemiyeti'nden (MC) çekilerek hızla silahlanmaya başlaması ise bu politikayı alt üst etmiş ve Avrupa sisteminin yıkılmasının yolunu açmıştır. Avrupa sisteminin yıkılmasına yol açan sadece Hitler'in mevcut Avrupa Uyumu içerisinde İngiltere'nin kendisine biçtiği partner rolünü kabul etmemesi ve Versailles Antlaşmasının kısıtlamalarını zor kullanarak ortadan kaldırması değildi (Northedge, 1966: 396; Taylor, 1965: 91). Almanya Orta Avrupa'da güçlendikçe batıda Fransa, doğuda Sovyetler Birliği, güneyde ise İtalya kendi güvenliklerini tehlikede görmüş ve Alman tehdidi karşısında Fransa, Sovyetler Birliği ve İtalya yakınlaşması ortaya çıkmıştır (Esmer, 1935a: 1). Almanya Locarno'da batı sınırına ilişkin yaptığı gibi doğu ve güney sınırlarına ilişkin teminat vermeye razı olmadıkça bu üç devletin yakınlaşması Birinci Dünya Savaşı öncesi bloklaşmaları andırır bir yapıya bürünerek Avrupa Uyumu ve İngiltere dış politikasını zorlayan bir unsura dönüşmüştür. Çünkü bu durumda İngiltere'nin karşısına iki zor alternatif çıkmıştır. Bunlardan ilki İngiltere'nin İtalya ve Fransa ile birlikte Alman revizyonizminin karşısında yer almasıdır. Fakat bu kısmi ittifak anlamına gelmekteydi ve tüm güçlerin mutabakatını hedefleyen İngiltere'nin genel eğilimine uygun düşmemekteydi. Ayrıca İngiltere Almanya'nın çevrelendiğini düşünerek olası bir Avrupa uzlaşısını reddetmesine de alan açmaktan çekinmekteydi. İngiltere için ikinci seçenek ise Almanya'daki revizyonist rejimi, bir gün Avrupa Uyumu içerisindeki yerini kabul edeceği umuduyla, tavizler vererek Avrupa Uyumu ve MC'ye döndürmek olmuştur (Northedge, 1966: 396; Bloch, 1972: 128). Bu seçenek, Avrupa'nın ancak Almanya'nın yatıştırılması ve kolektif güvenlik sistemi içerisinde dahil edilmesiyle güvende olabileceğini düşünen İngiltere için öne çıkmıştır (Hayes, 1978: 63). Fakat bu noktada da Almanya'ya verilecek ödünler üzerinde diğer Avrupa Güçleri'yle bir uzlaşuya varmak ve daha da önemlisi Almanya ile bu güçler arasında bir uzlaşu sağlamak gerekmekteydi ki bu da, çalışmanın ilerleyen safhalarında göröleceği üzere, hiç de kolay bir yol olmamıştır.

Bu çalışmanın konusu olan Londra Deklarasyonu ve Berlin Müzakereleri İngiltere'nin 1935 yılında uygulamaya koymaya karar verdiği Almanya'yı Avrupa Uyumu'na geri döndürme siyasetinin içerisinde meydana gelen önemli diplomatik gelişmelerdir. Çalışmada bu sürecin seçilmesinin sebebi, İngiltere'nin yatıştırma siyaseti öncesi kolektif güvenlik ve Avrupa Uyumu odaklı dış politikasını aydınlatmak ve bu politikanın neden işlemediğinin sebeplerini ortaya koymaktır. Diğer taraftan Londra Deklarasyonu ve Berlin görüşmelerinde İngiltere, Almanya'yı kolektif güvenlik ve Avrupa Uyumuna yeniden dâhil etmek amacıyla Versailles sisteminden ödün verme politikası gütmüştür. Çalışmanın, bu sürece odaklanarak, Versailles sistemi üzerinde başta İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupalı güçlerin görüş ayrılıklarını ortaya koymak bakımından da faydalı olacağı düşünölmektedir.

Diplomasi tarihi literatüründe, münhasıran Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Konu daha ziyade dönemin diplomasisini ele alan çalışmalarda incelenen gelişmeler arasında yer almaktadır (Hayes, 1978: 270-272; Doerr, 1988: 169-172; Medlicott, 1940: 138-139; Steiner, 2011: 83-86). Bu bakımdan çalışmanın ilk hedefi Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerinin içeriğinin ve dönemin diplomatik sürecinde yarattığı etkinin ortaya konulmasıyla literatüre küçük de olsa bir katkı sağlamaktır. Bunun yanı sıra çalışma temelde Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerini İngiltere dış politikası çerçevesinde ele almakta ve

İngiltere'yi bahsi geçen gelişmelere iten sebepleri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu amaç dahilinde ilk etapta Hitler'in yükselişinin ardından İngiltere'nin Alman revizyonizmine yönelik bakış açısı aydınlatılmaya çalışılacak ve ardından arşiv kaynakları üzerinden Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakereleri incelenecektir. Berlin müzakerelerinin ardından İngiltere'nin politikasındaki değişim mercek altına alındıktan sonra ise sonuç kısmında birbirini tamamlayan bu iki önemli diplomatik girişim İngiltere dış politikası çerçevesinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın temel kaynağını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Türk Diplomatik Arşivi (BCA/TDA), İngiltere Ulusal Arşivi (TNA) ve döneme ilişkin İngiltere ve Almanya arşiv belgelerinin basılı birer nüshalarını sunan Documents on British Foreign Policy (DBFP) ve Documents on German Foreign Policy (DGFP) serileri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra çalışma içerisinde dönemin anıları, basını ve ilgili literatürden de yararlanılmıştır.

2. İNGİLTERE'NİN ALMANYA İLE UZLAŞI SİYASETİNİN OLUŞUMU

İngiltere kamuoyunun ve İngiliz politikacıların Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası politikayı yeniden düzenleyen 1919 Paris Sistemine ilişkin bakış açıları birçok eleştiriye barındırmaktaydı. İngiltere'de savaşın ardından Almanya ile imzalanan Versailles Antlaşması gibi katı bir anlaşma olmasaydı Nazilerin hiçbir zaman iktidara gelemeyeceği kanısı hakimdi ve antlaşma İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın tutanaklarında sık sık kabul edilemez ve savunulamaz bir metin olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca İngiltere'ye göre her ne kadar rahatsız edici ve saldırgan olsa da Almanya'nın hayati sorunlarını çözmek ve Almanya'yı mevcut düzene razı etmek için Hitler'le uzlaşma varmanın yollarını aramak Versailles'nin oluşturduğu sistemi korumaktan daha öncelikliydi. Esasında İngiltere için en elverişli alternatifin de bu olduğu düşünülmekteydi. Ekonomi güçsüzdü ve ciddi bir silahlanma sürecini kaldıramazdı. Silahlı kuvvetler tükenmiş durumdaydı ve güçlendirilmeye ihtiyaç duymaktaydı; bu bakımdan en azından zamana ihtiyaç olduğu şüphe götürmezdi. Avrupa'da tansiyonun düşmesinin ekonomik faydaları ortadaydı ve İngiltere ancak bir barış dönemiyle eski refah seviyesine ulaşabilirdi. Üstelik bu görüşleri benimseyen sadece Dışişleri Bakanı John Simon değildi, kamuoyu ve siyasi çevrelerde bu yönde güçlü bir eğilim bulunmaktaydı. (Doer, 1998: 159-160; Medlicott, 1969: 10-11; Craig, 1972: 615; Hughes, 2006: 87). Aslında tüm bunlar 1937 yılında başbakan olacak Neville Chamberlain ile özdeşleşen yatıştırma politikasının¹ İngiltere açısından Chamberlain dönemini aşan bir siyaset geleneği olduğunu göstermekteydi.

Almanya ile uzlaşma arayışında bir diğer önemli faktör ise İngiltere'nin güvenlik algısındaki değişimdi. Bu anlamda hava silahları konusunda yaşanan teknolojik gelişmeler ve Almanya'nın hava kuvvetlerindeki artış İngiltere hükümetinin politikasını gözden geçirmesi ve uzlaşma arayışlarına girişmesinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. 1934 yazından itibaren Londra'nın havadan müdafaası için yapılan askeri manevralar, şehrin Almanya'nın mevcut durumdaki hava kuvvetlerine karşı artık ne karadan ne de havadan müdafaasının imkansız olduğunu göstermişti. Askeri yetkililer sık sık hükümeti mevcut koşullar altında hava taarruzunu men etmenin zorlukları konusunda uyarmaktaydı (BCA/TDA/534-37196-148508-58). Aynı panik havası İngiltere hükümetinde de mevcuttu (Churchill, 1974: 101-105). Örneğin, İngiltere Dışişleri'nin ikinci adamı Anthony Eden hava silahları teknolojisindeki gelişim sebebiyle İngiltere'nin "ada" olmaktan çıktığını ve Avrupa işlerinden uzak duran bir çeşit izolasyon politikasının bu şartlarda delilik olduğunu belirtmekteydi (BCA/TDA/534-37196-148508-58).

¹ Kavramsal açıdan bir saldırının ya da saldırı tehdidinin ortaya çıkması halinde saldırgan devlete karşı uygulanan pasif politika olarak tanımlanan yatıştırma politikası, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain (1937-1940) ile özdeşleşmiştir ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Nazi Almanya'sına bazı tavizler vererek genel bir savaşı önlemek niyetiyle uyguladığı stratejiyi ifade etmektedir (Embel, 2019:1; Özdal, 2021: 174; Kennedy, 1976: 195-215).

Eden'in değerlendirmesi, İngiltere'nin güvenlik algısındaki keskin dönüşümünü ve 1934 yılı itibariyle içine düştüğü güvenlik bunalımını çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Şöyle ki Almanya'nın Batı sınırlarına ilişkin güvence verdiği 1925 Locarno Antlaşmalarından beri İngiltere Avrupa işlerinden uzak duran temkinli bir politika izlemekteydi. İngiltere kamuoyu ve siyasi çevrelerinde de merkezi Avrupa'nın sorunlarına dahil olup yeniden Birinci Dünya Savaşı gibi bir afete sürüklenmemek gerektiği ve İngiltere'nin kendini toparlaması için kısmi bir izolasyon politikası gütmeye yönünde bir fikri eğilim mevcuttu (BCA/TDA/534-37196-148508-58). Şüphesiz bu eğilimin ardında o zamanki şartlarda İngiltere için yeterli güvenliği sağlayan Locarno Antlaşmalarının verdiği emniyet hissi etkindi. Locarno ile Almanya'nın Batı sınırlarına ilişkin Fransa ve Belçika'ya verdiği güvence sadece Avrupa'nın göbeğindeki Alman Fransız gerginliğini düşürmemiş, yüzyıllardır Hollanda ve Belçika'nın bağımsızlığını ve emin ellerde olmasını emniyet noktası ve kırmızıçizgisi olarak belirleyen İngiltere'yi de rahatlatmıştı. Fransa ve Belçika'nın güvenliği bir ada ülkesi olan İngiltere için hava silahlarında kaydedilen ilerlemeye kadar yeterli bir unsur olarak kabul edilmekteydi. Hava silahları teknolojisindeki gelişim ve Almanya'nın bu konuda kat ettiği mesafe ise İngiltere'nin alışıktığı olduğu güvenlik politikalarını alt üst etti ve Locarno sonrası oluşan emniyet hissi ve bu his tarafından çerçeveselenen bir ortamda sürdürülen izolasyon tartışmalarının sonunu getirdi.

Tüm bunların etkisiyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı Cenevre mekanizması (MC) yerine Almanya ile doğrudan müzakereler yapılırsa tatmin edici bir anlaşmaya varılabileceği alternatifini ön plana çıkarmaya başladı ve bu alternatif Mart 1934 tarihli memorandumunla İngiltere kabinesine sunuldu. Memorandum, Versailles Antlaşması'nın Almanya'ya askeri kısıtlamalar getiren beşinci maddesinin ortadan kalktığını çarpıcı metaforlarla açıklamaktaydı. Buna göre, Versailles'in beşinci maddesi pratik hedefleri açısından ölüydü ve çürümekte olan bir cesede dönüşmekteydi, bu madde gömülmedikçe Avrupa'daki politik atmosferi zehirleyecekti. Ve eğer bir cenaze olacaksa, bunu Hitler hâlâ cenaze levazımatçılarının hizmetlerinin karşılığını verecek bir ruh halindeyken organize etmek Avrupa siyaseti açısından açıkça daha avantajlıydı. Görüldüğü üzere memorandumun üslubu Batılı güçlere karşı her başarılı meydan okumanın Nazilerin kendine güvenini arttıracacağı ve anlaşma imkanının kaçırılacağı endişesini taşımaktaydı (Medlicott,1969: 9). Başlarda daha ziyade Dışişleri Bakanlığı'nın benimsediği bu tutumu 1934 yılı sonunda Başbakan Ramsay MacDonald ve kabinenin de desteklemesiyle Almanya ile silahlanmasını meşrulaştıracak etraflı bir anlaşma için müzakerelere girişilmesi kabul edildi (Medlicott,1969: 10-11). 11 Ocak 1935'te Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan toplantıda Almanya'nın silahlanması karşısında İngiltere'nin ilk hedefinin sayısal bir sınırlama ve Almanya'nın MC'ye dönüşünün sağlanması olduğuna ve bunun için ilk ayağı Fransızlarla yapılacak olan müzakere sürecinin başlatılmasına karar verildi (DBFP S.II. V.XII, No.340: 381). Başbakan Ramsay MacDonald ekim 1931 seçimlerinden sonra iş başı yapan, Muhafazakar Parti, Liberal Parti ve İşçi Partisinden oluşan bir koalisyon olan Ulusal Hükümet'in başında bulunmaktaydı. MacDonald ve temsil ettiği İşçi Partisi; resmi olarak MC aracılığıyla kolektif güvenliğe ve silahsızlanmaya dayanan bir dış politika benimsemişti. Bununla birlikte parti içerisinde dış politika alanına ilişkin güçlü bir izolasyonist ve pasifist damar bulunmaktaydı. Ayrıca MacDonald ve İşçi Parti'si için ekonomik bunalımın ortaya çıkardığı sonuçlar dış politika alanından daha öncelikliydi. Almanya'nın Silahsızlanma Konferansından, ardından da MC'den çekilerek hızla silahlanmaya başlaması ise Macdonald'ın da tutumunda değişiklik meydana getirdi (Marquand, 1977: 747, 769-772; Vickers, 2003: 108-117).

Yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere'nin 1935 senesinin başlarında öncelikli hedefi Büyük Güçler'in mutabakatını sağlamaktı. Bunun için Almanya ile müzakerelere başlanmadan önce Fransa ile görüşmeler başladı ve Almanya'nın yeniden silahlanması ve Avrupa güvenliği meselelerinde Fransa ile diplomatik birlik kurmaya öncelik verildi. Fransa'nın desteğinin sağlanarak Berlin'e karşı ortak bir

tutum almak, kolektif güvenlik prensibi bağlamında önem arz etmekteydi. Diğer taraftan İngiltere, Almanya ile Fransa'yı ortak bir noktada buluşturmayı umuyor ve işler çıkmaza girerse kendisine dostça arabuluculuk rolü yükliyordu (Medlicott, 1940: 172; Hall III, 1976:488). Tabii tüm bunların yanı sıra Fransa ile kurulan diplomatik birliğin kendiliğinden, Almanya karşısında Fransa ile birlikte hareket eden İtalya ve Sovyetler Birliği'nin önceliklerini de ihtiva edecek olmasının Avrupa Uyumu hedefi bağlamında daha geniş bir çerçeve sunduğunu da unutmamak gerekmektedir. Zira, aşağıda görüleceği üzere Londra Deklarasyonu sadece İngiltere ve Fransa'nın değil İtalya ve Sovyetler Birliği'nin de güvenlik kaygılarına çözüm getirmekteydi ve bu açıdan Avrupa'nın kolektif güvenliğinin sağlanması hedefine yaklaşmaktaydı.

3. 1-3 ŞUBAT 1935 İNGİLİZ FRANSIZ GÖRÜŞMELERİ VE LONDRA DEKLARASYONU

1-3 Şubat 1935 tarihleri arasında Londra'da İngiliz ve Fransız temsilcileri arasında yapılan toplantıdan iki hafta önce Dışişleri Bakanı Simon Kral George'a şöyle yazmaktaydı:

“Tercihimiz; herhangi bir düzenleme ya da anlaşma olmadan silahlanmaya devam eden bir Almanya ile haklarının tanınması ve barış anlaşmasında bazı değişiklik elde etmesiyle MC'ye girmeye ikna olmuş ve bu veya başka yollarla Avrupa istikrarına dahil olmuş bir Almanya arasında olacaktır. Bu durumunda hangi seçeneğin daha akıllıca olduğu ise açıktır” (Northedge, 1966: 404).

Simon'un bu cümlesi İngiltere'nin siyasetini açıkça ortaya koymaktaydı. Dışişleri Bakanı, Versailles Antlaşması'ndan ödün vererek Almanya'nın sisteme entegre edilmesini sağlamanın Avrupa güvenliği ve istikrarı için önemine işaret etmekteydi. Zira Almanya ile Versailles sisteminde değişikliği beraberinde getirecek müzakerelere oturulmaması halinde Avrupa karşısında kontrolsüz bir biçimde silahlanan ve zor yoluyla sistemi değiştirme potansiyeline sahip bir Almanya bulacaktı.

Fransızlarla yapılacak müzakerelerde temel hedef Avrupa güvenliği için anılacak yeni tedbirleri belirlemek ve bu önlemleri Almanya'ya sunmadan ortak bir tutumda birleşmekti. Bu amaç doğrultusunda karşılıklı yazışmaların ardından, taraflar 1 Şubat - 3 Şubat 1935 tarihleri arasında Londra'da bir araya gelme kararı almışlardır (DBFP S.II. V.XII, No.365: 407).

1 Şubat'ta başlayan görüşmelerde İngiltere'yi Başbakanı James Ramsay MacDonald, Kraliyet Danışma Meclisi'ne başkanlık eden kabine azası Stanley Baldwin, Dışişleri Bakanı John Simon ve kabinede Kraliyet mühürdarı (Lord Privy Seal) olarak yer alan ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Simon'dan sonraki ikinci ismi olan Anthony Eden temsil ederken, Fransa'yı Başbakan Pierre- Etienne Flandin ve Dışişleri Bakanı Pierre Laval temsil etmiştir (DBFP S.II. V.XII, No.397: 458). Baldwin'in görüşmelerde yer alması İngiltere siyasi çevrelerince önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Çünkü böylelikle Muhafazakar Parti, İşçi Partisi ve Liberal Parti olmak üzere İngiliz parlamentosunda temsil edilen tüm partiler görüşmelere iştirak etmiş olmaktadır (Ulus, 1 Şubat 1935: 1,2; Ulus, 2 Şubat 1935: 1).

Londra'da İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında cereyan eden müzakereler gizli yürütülmüş ve oldukça zorlu geçmiştir. Görüşmelere başlanılmasının hemen ardından Almanya'ya teklif edilecek genel anlaşma şartlarına Şark Misakı projesinin dahil edilmesi konusunda taraflar arasındaki fikir ayrılığı sebebiyle süreç akim kalma noktasına dahi gelmiştir (BCA/TDA/534-37196-148508-21). Şark Misakı projesi hayata geçirilemeyen; fakat 1933 ilâ 1935 yılları arasında Avrupa diplomasisinin tartışma konularının başında bulunan bir Avrupa işbirliği tasarısıdır ve Hitler'in yükselişinin ardından Doğu Avrupa'yı Alman revizyonizmine karşı korumayı öngören ilk ciddi diplomatik girişimi temsil

etmektedir. Projenin öncülleri olan Sovyetler Birliği ve Fransa'nın temel hedefi Şark Misakıyla Doğu Avrupa için bir Locarno oluşturmaktır (Radice, 1977: 45). Tasarı, Sovyetler Birliği, Fransa, Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, Baltık Ülkeleri ve Almanya'nın taraf olarak yer aldığı, Locarno Paketi benzeri, tarafların sınırlarını teminat altına alan karşılıklı garanti anlaşmasının oluşturulmasını içermektedir (A. H., 1934: 43). İngiltere Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'ya müdahalesinin anlamsız olacağını düşündüğünden bahsi geçen paktın açık bir biçimde deklarasyon metninde yer almasına olumlu bakmamaktaydı. İngiltere açısından Batı Avrupa'ya ilişkin bir pakt özellikle de hava paktı tüm meseleyi halletmeye yetecekti. Fakat Fransa Dışişleri Bakanı Laval'ın ısrarcı tutumu ve konuya ilişkin hassasiyeti neticesinde İngiliz temsilciler Şark Misakının görüşmeler sonunda yayınlanacak deklarasyona dahil edilmesine rıza göstermek durumunda kalmıştır (BCA/TDA/534-37170-148357-3; BCA/TDA/534-37196-148508-21; BCATDA/534-37170-148357-9).

3.1. Londra Deklarasyonunun İçeriği

1-3 Şubat 1935 tarihleri arasında Londra'da gerçekleşen görüşmelerinin ardından taraflar Avrupa güvenliği açısından yeni dönemde alınacak tedbirlere ilişkin bir deklarasyon yayınlamışlardır. 3 Şubat veya Londra Deklarasyonu olarak anılan metinde altı çizilmesi gereken ilk nokta tarafların daha sıkı bir Avrupa işbirliği ile barışın korunması konusunda mesafe almaya çalışacaklarını ve bu yolla barışın bozulmasının önüne geçilmemesi durumunda ise silahlanma yarışına meydan verebilecek eğilimlere karşı gelmek amacıyla olduklarını belirtmeleridir. Bu anlamda deklarasyonun İngiltere'nin tüm Büyük Güçlerin mutabakatını alma siyasetine uygun olduğunu söyleyebiliriz. Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde MC'nin önemini ve rolünün altının çizildiği metinde ayrıca, İngiltere ve Fransa gerek kendi ülkelerini ilgilendiren gerekse MC'nin yetki alanına giren konularda barışçıl çözüm yollarına gideceklerini, uzlaşma ve işbirliği metotlarını uygulayacaklarını belirtmekteydiler (BCA/TDA/571-35040-138308-22).

Deklarasyona genel olarak bakıldığında Roma Antlaşmalarının metin içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Roma Antlaşmaları Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval'ın Roma'da Başbakan Benito Mussolini ile 3 Ocak – 7 Ocak 1935 tarihleri arasında yaptığı görüşmeler neticesinde imzalanmıştı. Antlaşmaların en önemli yanı Fransız ve İtalyan hükümetlerinin, Almanya'nın Versailles Antlaşması tarafından kendisine dayatılan silahlanma kısıtlamalarını iptal etmesi veya Avusturya'nın bağımsızlığını tehdit etmesi durumunda birbirleri ile istişare halinde olmayı kararlaştırmış olmalarıydı. Bunun yanı sıra İtalya ve Fransa merkezi Avrupa'nın güvenliğine yönelik bir paktın gerekliliği konusunda da fikir birliğine varmıştı (Richardson, 1978: 41).

Londra Deklarasyonunda, Roma Antlaşmalarına atıfta bulunularak, Roma görüşmeleriyle İtalya ve Fransa'nın dostluklarını pekiştirme hedeflerini İngiltere'nin memnuniyetle karşıladığı ve Fransa ve İtalya tarafından barışın devamı için karşılıklı güven esaslı çerçevesinde birlikte hareket edilmesi niyetine İngiltere'nin de iştirak ettiği belirtilmektedir (DBFP S.II. V.XII, No.400: 482; BCA/TDA/534-37196-148508-58). Deklarasyondaki bu fıkra ile de İngiltere, İtalya ve Fransa ile arasındaki işbirliği siyasetini ortaya koymuş olmaktadır.

Ayrıca deklarasyonda İngiltere hükümetinin, Roma görüşmelerinde Orta Avrupa'ya yönelik İtalya ve Fransa'nın aldığı kararlara katıldığı belirtilmektedir. Buna göre İngiltere Avusturya'nın bağımsızlığının tehdit altına girmesi durumunda kendisinin de İtalya ve Fransa'nın istişare edeceği hükümetler arasına girdiğini beyan etmiş olmaktadır. Bu noktada Fransa ve İngiltere, Almanya'nın üç devletin beraberliğini görerek daha fazla ileri gitmeyeceğini, hatta yalnız kaldığının farkına vararak merkezi Avrupa işlerinde kendileriyle beraber hareket edeceğini ummaktaydı (DBFP S.II. V.XII, No.400: 483; BCA/TDA/534-37196-148508-58).

İki savaş arası dönemde barışı korumaya yönelik diplomatik girişimlerinden biri olan silahsızlanma meselesi de deklarasyonda önemli bir yer tutmaktaydı. MC Misakı, 8. maddesinde barışın sürdürülmesi için silahların mümkün olan en düşük düzeye indirilmesinin önemine vurgu yapmaktaydı. 1919'dan 1933 yılına kadar silahsızlanma hedefi devletlerin barışı koruma çabalarında da büyük bir yer işgal etmişti. Bu amaç doğrultusunda MC, 1926'da genel bir silahsızlanma konferansı hazırlamakla görevli olmak üzere bir silahsızlanma konferansı hazırlık komisyonu kurmuştu ve bahsi geçen Silahsızlanma Konferansı, 2 Şubat 1932'de Cenevre'de açılmıştı (Armaoğlu, 2000: 223-225). Fakat Almanya'nın 1933 Kasımında Silahsızlanma Konferansından çekilmesi bu çabaları büyük ölçüde sonuçsuz bırakmıştı. Yukarıda da değinildiği üzere Almanya'nın konferanstan çekilmesinin ve hızla silahlanmaya girişmesinin ardından Versailles Antlaşmasının silahsızlanmaya ilişkin hükümlerinin hedefleri bağlamında ortadan kalktığını düşünen İngiltere, Almanya'nın silahlanmasını Avrupa uyumu sınırları içerisine çekmeye yönelik bir çaba içerisine girmişti. Bu çabanın deklarasyona da yansımaları görmekteyiz. Metinde herhangi bir devletin muahede ile mecbur olduğu askeri tahdidatı kendi inisiyatifiyle kendi kendine ilga etmesine izin verilmeyeceği belirtildikten sonra beşinci babın yani Versailles Antlaşmasının askeri tahdidatı içeren kısmının hangi şartlarda lağvedilebileceğine değinilmekteydi. Buna göre, mevzu bahis durum Almanya'nın Şark Misakına, Roma'da esası kurulmuş olan Merkezi Avrupa Paktına ve silahların sınırlandırılmasına ilişkin yeni genel bir anlaşmaya Cenevre'de katılmasıyla bir diğer ifadeyle MC'ye dönmesiyle mümkün olabilecekti (BCA/TDA/534-37196-148508-21; Steiner, 2011: 83).

Deklarasyonda İngiltere ve Fransa temsilcileri, mağlup devletlerin silahların azaltılması hususunda anlaşmalarla belirlenmiş olan yükümlülüklerini tek taraflı eylemlerle değiştirmeye hakkı olmadıklarını belirtmekte; fakat bunun yanı sıra -çeşitli tavizler vererek Almanya'yı Avrupa Uyumuna geri almak siyasetine uygun bir biçimde- Almanya ve diğer devletler arasında serbestçe yapılacak müzakereler sonucunda elde edilecek genel bir sınırlandırma kadar hiçbir gelişmenin de karşılıklı güvenin tesis edilmesine ve barış perspektifinin pekişmesine yardımcı olamayacağını da kabul etmekteydi. Böylelikle Almanya da Avrupa'nın kolektif güvenlik sistemine eklenmiş olacaktı (BCA/TDA/534-37196-148508-58).

Londra Deklarasyonunun en ilgi çekici taraflarından biri de hava savunması alanında Locarno Anlaşmasının yenilenmesi anlamına gelecek öneriler içermesiydi. Deklarasyon, vuku bulabilecek ani bir taarruz halinde; Almanya, Fransa, İngiltere, Belçika ve İtalya -yani Locarno akitleri- arasında taarruzda bulunanın diğer akitler tarafından cezalandırılmasını öngören müşterek bir anlaşmanın, Lokorna imzacılarına teklifini önermekteydi. Böylelikle tasarlanan bu yeni anlaşma Locarno'nun çerçevesini de aşmaktaydı. Şöyle ki, Locarno'da taarruz eden tarafın tespit edilmesi ve ortak tedbir alınması MC'de yapılacak müzakerelerin neticesine bağlanmış durumdaydı. Londra Deklarasyonu'nun tasarladığı anlaşmada ise böyle bir kayıt bulunmamaktaydı (BCA/TDA/534-37196-148508-21). Bu yeni durumu büyük ölçüde İngiltere'nin Locarno'ya yönelik bakışındaki değişim ortaya çıkarmıştı. Locarno'nun akdi sırasında hava taarruz aygıtları pek gelişmiş değildi ve saldırıda bulunması muhtemel tek devlet olan Almanya'nın silahlanması sınırlandırılmıştı. Locarno'dan 1934'e kadar geçen sürede ise yukarıda da altı çizildiği üzere oldukça kritik değişiklikler meydana geldi. Hem hava silahlarının teknik açıdan geldiği nokta İngiltere'yi "ada devleti" olmaktan çıkardı hem de Almanya bir askeri hava filosu kurdu. Bu şartlar altında İngiltere hükümeti vaziyetini git gide daha belirgin hale getirirken Locarno'nun hukuki mahiyeti ve etkisi konusu da gündeme gelmeye başladı. Dışişleri Bakanı John Simon ve Eden'e göre Locarno bir ittifak antlaşması değildi. Çünkü Locarno'ya göre istisna teşkil eden bir durum dışında tüm kararlarda MC Meclisi oybirliği ile karar vermek durumundaydı (BCA/TDA/534-

37196-148508-58).² Bu durumda en azından uzun bir zamana ihtiyaç duyulacağı aşikârdı. Hâlbuki bir hava saldırısı durumunda, şiddetli bir bombardımanla bir ülkenin en nazik noktaları birkaç saat içinde tahrip edilebilirdi. Bu takdirde mütecavizi tayin etmek için vakit geçirmemek önem arz etmekteydi. İmza sahibi devletler süratle hareket etmezlerse saldırıya uğrayan tarafın birkaç gün içinde muharebeye devam edemeyecek hale gelmesi muhtemeldi. Bu gibi bir ihtimale karşı koymak maksadıyla yeni bir hava Locarno'su yapmak İngiltere için bir zaruret haline gelmişti (BCA/TDA/534/37176-149204-62). Diğer taraftan Locarno'nun imzalandığı dönemde kendisini hiçbir şekilde tehdit altında görmeyen İngiltere Locarno Misakı ile müdahale ve yardım taahhüdü altına girmektedir, fakat buna karşılık bir garanti elde etmemektedir. Halbuki Londra müzakerelerinde tasarlanan yeni anlaşma -Almanya'nın- hava tehdidinden korkan İngiltere'ye Fransız hava kuvvetlerinin yardımını vaat etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında, İngiltere'nin Locarno'daki taahhütlerini yenilenmeye razı gelme sebebinin de bu teminat olduğu düşünülebilir (BCA/TDA/534-37196-148508-58).

Metin içerisinde de İngiltere ve Fransa hava alanında gerçekleşen teknolojik ilerlemelerin oluşturduğu tehlikenin altını çizdikten sonra bu tehlikelere karşı, mütekabiliyet esası dahilinde, bazı devletler arasında bölgesel bir anlaşma yapılması konusunu tetkik ettiklerini belirtmişlerdir. Buna göre, akit devletlerden biri diğer akit devletlerden biri tarafından havadan ve tahrik edilmemiş (non provoqué) bir taarruza uğrarsa öbür akitler hava kuvvetleri ile mağdur devletin yardımına koşacaklardır. İngiltere ve Fransa temsilcileri, bu tarz bir karşılıklı mukavelenin Batı Avrupa'da bir taarruzu önleyecek mahiyette olacağını ve bu mukaveleye katılanları havadan baskınlara karşı korumaya yardımcı olacağını düşünmekteydiler. Deklarasyonda İngiltere ve Fransa'nın; bu tarz bir mukavelenin ivedi olarak yapılması için İtalya, Almanya ve Belçika'yı davet etmeye karar verdikleri kayıt altına alınmaktadır. Ayrıca ilgili devletlerin cevabı alınınca İngiltere ve Fransa hükümetlerinin vakit geçirmeden birbirleriyle istişare etmeye hazır olduğunun da altı çizilmiştir. Burada kast edilenin Almanya'nın vereceği cevap olduğuna şüphe yoktur (DBFP S.II. V.XII, No.400:483-484; BCA/TDA/571-35040-138308-22; BCA/TDA/534-37196-148508-58).

Görüldüğü üzere 1934 yılı sonu itibariyle Almanya'nın hava gücüne ilişkin kaygıları had seviyeye ulaşmış İngiltere Londra Deklarasyonunda yer alan hava savunması anlaşmasıyla Almanya karşısında güvenliğini temin etme yoluna gitmekteydi. Tasarlanan bu anlaşmayla artık İngiltere Locarno'da olduğu gibi sadece kefil değil aynı zamanda müstefit olan bir devletti. Dışişleri Bakanı John Simon da yaptığı açıklamada İngiltere'nin Locarno itilafları ile iyice tayin edilmemiş bir vaatte bulunduğunu halbuki yeni anlaşma uyarınca akitlerden biri havadan taarruzda bulunursa İngiltere'nin hava kuvvetleri ile vakit kaybetmeksizin onun yardımına gideceğini belirtmiştir. Müzakere sürecine ve deklarasyona hava anlaşması çerçevesinde bakıldığında da bu meselenin diğer tekliflerden ayrı olduğu ve İngiltere'nin genel düzenlemelerin bazılarını ikinci plana atarken hava paktı meselesine özel önem atfettiği görülmektedir (BCA/TDA/534-37196-148508-21; BCA/TDA/534-37170-148357-3).

3.2. Almanya'nın Cevabı

Londra Deklarasyonu Almanya'nın lehinde ve aleyhinde noktalar içermektedir. Her şeyden önce Almanya diğer üç büyük Batı devleti ile eşit bir muameleye tabi tutulmaktaydı. Ayrıca hava sözleşmesine dahil olması dolayısıyla Almanya'ya hava silahlarına sahip olma hakkı da tanınmaktaydı. Bunun yanı sıra deklarasyon, Almanya'ya tek taraflı olarak Versailles Antlaşması'nın beşinci maddesini

² Bu kuraldan istisna tutulan durum ise, tecavüzün "aleni" olduğu durumdu. Bu durumda İngiltere ve İtalya derhal ve hiçbir devletle istişare etmeden bütün kuvvetleriyle Fransa'nın yardımına koşmak mecburiyetindeydiler. Fakat bu durum için, tecavüzün aleni olması, Fransa tarafından tahrik edilmemiş olmaması ve böyle bir halde acil müdahaleyi Londra ve Roma'nın zaruri görmesi gerekmemekteydi. Bir başka ifadeyle MC prosedürünü işletmeden müdahaleye olanak veren tek durumda da hükümetlere takdir yetkisi tanınmaktaydı ve İtalya'nın zamanı geldiğinde taahhüdünü yerine getirip getirmeyeceği tereddütlerle karşılanmaktaydı.

lağvetmek hakkı tanımamaktaydı. Diğer taraftan Almanya'nın Şark ve Merkezi Avrupa misaklarına katılması ve MC'ye dönmesi talep edilmekteydi (BCA/TDA/543-37196-148508-58; BCA/TDA/534-37170-148357-3). Oysaki Almanya Locarno'dan itibaren Batı Avrupa'daki mevcut statükoyu kabul ederken Şark ve Merkezi Avrupa misaklarının öngördüğü biçimde Doğu ve Orta Avrupa'nın statükosuna dair bir taahhüt altına girmekten imtina etmekteydi. Almanya'nın 14 Şubat 1935 tarihinde deklarasyona verdiği cevap, Doğu ve Orta Avrupa'ya ilişkin siyasetinde deklarasyonun ardından bir değişim olmayacağını habercisi niteliğindedir. Almanya'nın 14 Şubat 1935 tarihinde Londra Deklarasyonuna verdiği cevap şu şekildedir:

“Alman hükümeti, korunması gerek Almanya'nın güvenliği ve gerek öteki ulusların güvenliği için gerekli olan barışın temini yolunda çalışmayı candan istemekte İngiliz ve Fransız hükümetleri ile bir düşüncededir.

Alman Hükümeti alakadar hükümetler arasındaki dostça güven zihniyetini iyi bir surette karşılar. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin bildiri bu zihniyete tercüman olmaktadır. Alman hükümeti Londra bildirimini birinci kısmında bahsolunan sorumu derin bir tetkikten geçirecek ve bu tetkiki yaparken barış zihniyeti içinde ve Almanya'nın Avrupa'nın göbeğinde(ki) durumu itibariyle güvenliğini garanti altına almak kaygusunu göz önünde tutacaktır.

Almanya hükümeti, bilhassa pek çok silahlanmış olan devletlerin Versay muahedesinde yazılı silahları bırakmaya dair olan hükümlerini tatbik etmemeleri yüzünden pek çok ilerlemiş olan silah yarışı tehlikesinin ileride önüne geçmek çarelerini özel bir itina ile tetkik edecektir.

Alman hükümeti silahlanma alanında uluslararası sürekli anlaşmaların ancak hükümranlık haklarına sahip devletler arasında hasıl olacak serbestliğe muvafakat ile mümkün olacağı inanındadır.

Alman hükümeti ani surette yapılacak hava saldırılarına karşı güveni imkan olduğu vakit yapılacak olan ve imzalarını koyacak devletlerin hava kuvvetlerinin tahrik eseri olmıyan saldırıya uğramış devlet lehine doğrudan doğruya müdahalelerini iltizam edecek bulunan bir mukavelename ile arttırmak teklifini de memnuniyetle karşılar.

Alman hükümeti, prensip itibariyle kendi hava kuvvetlerini barışı bozacak olanlara karşı kullanmaya hazır ve bütün imzalarını koymuş devletlerin güvenliklerini garanti altına alacak olan böyle bir mukavelenamenin ne gibi yollarla ve ne gibi çarelerle bir hakikat haline getirmeyi alakadar hükümetlerle uzlaşarak araştırmaya mütemayildir

Alman hükümeti, şu düşüncededir ki: yetecek kadar izhar edilmemiş olan görüşmeler, bu görüşmeleri yapan devletler arasında bir takım çarpışmalara meydan vermekte olduğundan, sonuçları bakımından tamamen yeni bir mahiyette olan böyle bir mukavelenamenin yapılmasına da bu gibi çarpışmaların önüne geçilmesi gerektir.

Alman hükümeti bu gibi görüşmelere girişilmeden önce, alakadar hükümetler arasında bir takım mütekaddem prensip meselelerini ayrı ayrı görüşmelerle aydınlatmak gerekeceği düşüncesindedir. Bundan dolayı, İngiliz-Fransız konuşmalarından sonra İngiltere bu konuşmalara iştirak etmiş olmak itibariyle ve aynı zamanda Locarnonun vaminin bulunmak haysiyetiyle Alman hükümeti ile doğrudan doğruya görüşmelere başlayacak olursa pekiyi bir şey olur.

Alman hükümeti, bir hava mukavenamesi yapılmasının Avrupa uluslarının elbirliğine doğru mühim bir merhale olacağı ve hatta öteki Avrupa meselelerini de bütün devletler için memnuniyete şayan bir sureti hale sevk edeceği mütalaasında Fransa ve İngiltere hükümetleriyle hemfikirdir (Ulus, 17 Şubat 1935:1-2)."

Görüldüğü üzere Almanya verdiği cevapta Şark Misakı, Avusturya'nın bağımsızlığı konusunda garanti, MC'ye dönüş ve silahların sınırlandırılmasına ilişkin yeni bir genel anlaşmaya katılım gibi konularda herhangi bir taahhüde girişmekten kaçınmakta, sadece bu hususları itina ile tetkik edeceğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra hava mukavenamesi yapılması konusunda ise hemen harekete geçmeye hazır olduğunu dile getirmekte, hatta kendi hava kuvvetlerini barışı bozacak olanlara karşı kullanmaya hazır olduğunu da belirtmektedir. Özetle, Almanya; hava Locarnosu dışında deklarasyonda yer alan hiçbir teklif hakkında olumlu veya umut vadeden bir şey söylememekte, buna karşı hava mukavelesine ilişkin derhal müzakereye hazır olduğunu bildirmektedir. Böylelikle sadece İngiltere'nin esaslarına karşılık verilmiş olunmakta, Londra Deklarasyonu'nun özünü oluşturan Şark Misakı, Merkezi Avrupa Misakı ve MC'ye yeniden katılım gibi unsurlar ise çözümsüz bırakılmaktadır. Almanya'nın bu tutumu muhatapları tarafından hava anlaşması dışındaki teklifleri müzakere yoluna havale ederek zamanla sonuçsuz bırakmak hedefi olarak yorumlanmıştır. Almanya'nın Londra Deklarasyonunun hava mukavelesine dair olan kısmı ile diğer kısımlarını birbirinden ayırması ve hava mukavelesini vakit kaybetmeksizin müzakere etmeyi teklif etmesindeki amacın hava baskısı endişesini gidererek İngiltere'yi kendi yanına çekmek olduğu aşıkardır. İngiltere'nin deklarasyonda yer alan Şark ve Merkezi Avrupa misaklarına desteğini kesmenin Almanya açısından taşıdığı önem hesaba katıldığında, Almanya'nın; İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki iş birliğine darbe indirmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür (BCA/TDA/543-37196-148508-58).

Almanya'nın verdiği cevap ve Londra Deklarasyonu'nda yer alan hava savunma sözleşmesine ilişkin müzakere teklifini diğer tekliflerden ayırma isteği, muhatapları tarafından bir bütün olarak deklarasyonun hedeflerini suya düşürmek olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Fransa Almanya'nın cevabından azami derecede rahatsız olmuştur. Sonuçta Londra Deklarasyonu dahilinde hava savunma sözleşmesi silahları bırakma meselesi ile ilintiliydi ve bu durum Versailles Antlaşması'nın beşinci kısmının yerine geçmesi tasarlanan silahları sınırlandırma anlaşması dışında değerlendirilemezdi. Alman cevabından sonra gerçekleştirilen İngiltere ve Fransa arası görüşmelerde Avrupa güvenliği bağlamında Londra Deklarasyonunun tekliflerinin bölünmez bir biçimde değerlendirilmesinin şart olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu noktada Fransa'nın ısrarcı tutumunun yanı sıra Sovyetler Birliği'nin de etkisini yadsımamak gerekmektedir. Sovyetler Birliği, Alman cevabının ardından İngiltere ve Fransa hükümetlerine birer nota göndererek Londra Deklarasyonu'nu memnuniyetle karşıladığını ve Avrupa'nın güvenliği ile barışın temini için deklarasyonun içerdiği tüm önerilerinin bölünmez bir bütün olduğu fikrinde olduğunu iletmişti. Ayrıca notada deklarasyonun içerdiği bazı tekliflerin ilgili devletlerle müzakere edilip diğerlerinin bir kenara bırakılması durumunda sürecin barış amacının tersine işleyeceğinin açık olduğunu da altı çizilmekteydi. Notanın son kısmında ise Sovyetler Birliği, Avrupa nüfusunun çoğunluğu ilgilendiren böyle bir durumda "Avrupa'nın diğer devletlerinin (İngiltere'nin) sulhu tarsin için yapılacak teşebbüslere müzaheret etmelerinden şüphe etmeye mahal yoktur", diyerek Almanya'nın cevabı karşısındaki tutumunu net bir biçimde ortaya koymaktaydı (Cumhuriyet, 22 Şubat 1935: 6).

Fransa ve Sovyetler Birliği'nin tutumunun da etkisiyle, İngiltere Berlin'e 3 Şubat Deklarasyonu'nun bölünmez ve parçalanmaz bir bütün olduğunu belirtmiş ve Almanya'dan kendisine yönelen teklifler hakkındaki bakış açısını değiştirmesini talep etmiştir. Alman hükümeti ise verdiği cevapta deklarasyonun içerdiği bütün meselelere ilişkin müzakereye hazır olduğunu belirtmiş ve

Dışişleri Bakanı John Simon'u görüşmelerde bulunmak üzere Berlin'e davet etmiştir (BCA/TDA/543-37196-148508-58; cumhuriyet, 24 Şubat 1935: 4).

Simon'un Berlin ziyaretinden önce iki önemli gelişme meydana gelmiştir. Bunlardan ilki İngiltere'nin 4 Mart 1935'te yayınladığı Beyaz Kitap'ta bütçedeki beklenmedik artışın sebebi olarak Almanya'nın hukuka aykırı bir biçimde silahlanmasının gösterilmesinin iki ülke arası yarattığı diplomatik krizdir. Beyaz Kitap'ın yayınlanmasından bir gün sonra Almanya Hitlerin rahatsızlığını bahane ederek Simon'un ziyaretini ertelemiş ve İngiltere'nin Berlin Büyükelçisinin taleplerine rağmen ziyaret için yeni bir tarih vermekten kaçınmıştır. Bu kriz 12 Mart'ta aşılmış ve taraflar Berlin'deki müzakerelere başlamak için 25 Mart tarihini tercih etmişlerdir (DGFP S.C. V.III, No:519:983-985). Burada önemli olan bir diğer nokta ise Beyaz Kitap'ta Almanya'ya karşı takınılan üslubun Dışişleri Bakanı Simon tarafından da eleştirilmesidir. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nin raporlarında konuya ilişkin alınan istihbaratın Simon'un Başbakan MacDonald'ı itham ettiği yönünde olduğunun altı çizilmektedir (BCA/TDA/534/ 37176-149208-2; BCA/TDA/534/31438-124391-3). Bu süreçteki bir diğer önemli gelişme ise Hitlerin 16 Mart tarihinde yayınladığı bir demeçle Almanya'nın zorunlu askerlik sistemine geçtiğini ve 36 firkalık bir ordu kurulması kararı alındığı açıklamasıdır. Hitler'in Versailles sistemine karşı yaptığı bu meydan okuma karşısında başta Fransa olmak üzere Avrupa güçleri İngiltere'nin Berlin ziyaretini iptal etmesini beklemiştir. Fakat Almanya'yı ikna etmek için gittikçe zamanın daraldığına inanan Dışişleri Bakanı Simon ve Berlin Büyükelçisi Eric Phipps'in uyarılarının etkisiyle ziyaret kararından geri dönülmemiştir (Hall III, 1976: 491).

4. BERLİN MÜZAKERELERİ

Berlin'deki ilk görüşme 25 Mart 1935 tarihinde saat 10:30'da gerçekleşmiştir. İngiltere'yi Dışişleri Bakanı John Simon, Anthony Eden, İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi Eric Phipps ve Dışişleri Bakanlığı memurlarından Mr. Strang ve Mr. Wigram temsil etmiştir. Almanya'yı, ise Şansölye ve Führer Adolf Hitler, Dışişleri Bakanı Baron Von Neurath, silahsızlanma konusuna ilişkin özel yetkili temsilci olarak Von Ribbentrop, Dışişleri Bakanı Neurath'ın özel kalemi von Kotze ve tercüman Schmidt temsil etmiştir (TNA/CAB, 24/254/25:1).

25 Mart günü gerçekleşen müzakereler temelde Şark Misakı etrafında gelişmiştir ve müzakerenin başında John Simon Şark Misakına ilişkin İngiltere'nin politikasını açıklamıştır. Simon Şark Misakının ilk ortaya çıktığında İngiltere hükümetinin misaka ilişkin ciddi eleştirileri olduğunu kaydetmekle beraber, Doğu Avrupa'daki güçlerin katılımıyla bu bölgenin güvenliğine yönelik ek katkılar olmadıkça Avrupa barış ve istikrarının sağlanamayacağı gerçeğini de kabul ettiğini belirtmiştir. Batı Avrupa'ya ilişkin Locarno'nun bulunduğunu ve İngiltere hükümetinin Almanya'nın Locarno'yu tanımasından memnuniyet duyduğunu belirten Simon, Batı Avrupa'da belirli bir dayanışma unsuru olmasının yanı sıra Doğu Avrupa'da da bunun sağlanması gerektiğinin altını çizmiş ve bu bölgeye ilişkin düzenlemede olması gereken üç unsuru şu biçimde sıralamıştır:

1. Şark Misakına katılan devletler arasında bir saldırmazlık sözleşmesinin imzalanması
2. Devletlerden birinin saldırmazlık sözleşmesinin göz ardı edilme tehlikesinde olduğundan endişe etmesi durumunda pakta üye devletler arasında istişare hükmünün getirilmesi
3. Bahsi geçen sözleşmenin karşılıklı yardım hükümlerini içermesi (TNA/CAB, 24/254/25:5).

Konuya ilişkin yapılan müzakerelerde Hitler, Doğu Avrupa'da Locarno tarzı bir anlaşmaya taraftar olmadığı daha ziyade Doğu Avrupa ülkeleriyle münferit anlaşmalara gitme yolunu tercih ettiğini ortaya koymuştur (Eden, 1962: 135). Almanya'nın Çekoslovakya ve Polonya'ya karşı savaş ihtimalinin bu ülkelerle olan saldırmazlık ve hakemlik anlaşmalarından dolayı mümkün olmadığını dile getiren

Şansölye, bu konuda garanti verdikten sonra Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı savaş ilan etmeyeceğine ilişkin olarak da İngiltere hükümetine garanti verebileceğini belirtmiştir. Hitler'in Şark Misakı'na ilişkin bakış açısının müzakere boyunca temelde Sovyetler Birliği'ne ilişkin politikası etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Hitler'e göre Sovyetler Birliği'nin dış politikada saldırgan eğilimleri mevcuttu ve Almanya'nın böyle bir taahhüdü yüklenmesine karşılık aynı durum Sovyetler Birliği açısından geçerli değildi. Bolşevizm'in on beş yıl önceki doktrinini değiştirmesine inandığını belirten Hitler, Sovyetlerin Şark Misakı konusundaki ısrarını da Uzak Doğu'da hareket serbestisi kazanma arzusuna bağlamaktaydı. Dahası Hitler, bir taraftan Bolşevik doktrin diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin siyasi hedefleri ile son on beş yılda edindiği askeri ve ekonomik gücü bir arada düşündüğünde savaşın diğer ülkelerden ziyade Sovyetler Birliği tarafından çıkarılma ihtimalinin yüksek olduğuna ve Avrupa için asıl tehdidin Sovyetler Birliği olduğuna inandığının altını çizmekteydi.

Ayrıca Hitler müzakereler esnasında bir konuyu net bir biçimde açıklığa kavuşturmak istediğini belirterek Almanya'da Bolşevizm'i görmüş biri olarak ülkesinde hiç kimsenin Sovyetler Birliği tarafından korunmak istemediğini, Alman halkının Fransız saldırısından çok Rus korumasından korktuğunu dile getirmekteydi. Hiçbir Nasyonal Sosyaliste Bolşevizm için savaşmayı açıklayamayacağını belirten Hitler'e göre, bu durum Papa'dan veya Katolik Kilisesinden, Budizm ya da İslamiyet'e yardım istemek kadar abesti. Özet olarak müzakerelerin 25 Mart sabahı gerçekleşen ilk safhasında Hitler Şark Misakını katiyen kabul etmeyeceğini belirtmiş ve Rusya'yı tüm Avrupa için bir tehlike olarak değerlendirmişti (TNA/CAB, 24/254/25:6-12). Hitler'in Şark Misakı konusundaki tutumu belirgin bir biçimde katı ve uzlaşmadan uzaktı. Kendisi de bizzat bu konuda Hitler'i ikna etmeye çalışan Eden'in cümleleriyle "sonuç vahimdi ve Sovyetler artık öcüydü!" (Eden, 1962: 154).

Berlin müzakerelerinin 25 Mart günü saat 16:00'da başlayan ikinci oturumuna Almanya'nın Avusturya politikasına ilişkin görüşmelerle başlanmıştır. Bu konuda Hitler, ekonomik problemleri kendilerinden daha fazla olan bir ülkeyi topraklarına katarak kendi ülkesinin mali zorluklarını arttırmaya niyeti olmadığı konusunda İngiltere heyetine güvence vermiştir. Fakat bununla birlikte görüşmeler esnasında Hitler'in Avusturya halkının Almanya ile daha yakın ilişkiler kurulmasından yana olduğu konusundaki ısrarı gözden kaçmamaktadır ve konuya ilişkin müzakere sürecinde Avusturya'nın iç işlerine karışmama garantisi vermeye yanaşmamıştır. (TNA/CAB, 24/254/25:12-15).

Berlin müzakerelerinin en gergin kısmını ise Almanya'nın MC'ye dönmesi meselesi oluşturmuştur. Müzakere sırası MC'ye ilişkin kısma geldiğinde, bizzat Hitler konunun gündem maddeleri arasında en zoru olduğunu belirtmiştir. 1918'de Almanya'nın MC'ye duyduğu inançla teslim olduğunu, savaşın sonunda Alman kamuoyunun MC'nin tüm problemleri çözeceği inancına sahip olduğunu; fakat Versailles Antlaşmasıyla beraber büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını dile getiren Hitler'e göre, Versailles Antlaşması, milletleri galip ve mağlup, üstün ve aşağı olarak sınıflandırmıştır. Bazı Alman hükümetleri bu durumu kabul etse de Alman toplumu bu durumu asla kabul etmemiştir. Bu sebeple Hitler Alman halkına hiçbir zaman kabul etmedikleri bir "aşağılık duygusu" empoze eden bir antlaşmayla özdeşleşen MC ile dürüst ve vatansever hiçbir Almanın kendisini ilişkilendirmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir (TNA/CAB, 24/254/25: 16-17).

Bu noktada İngiltere heyeti Almanya'nın MC'ye dönüşüne katkı sağlamak için Versailles Antlaşmasının MC tüzüğünden ayrılmasını önermiştir. MC tüzüğü ile Versailles Antlaşmasından teknik olarak ayrılmasının sorunların sadece bir kısmını oluşturduğunu öne süren Şansölye ise asıl sorunun Almanya'nın içerisine itildiği "aşağılık duygusu ve ikincil önemde ülke konumu" olduğunu belirterek bu teklifi reddetmiştir. Almanya'nın kendi çabalarıyla yeniden düzenlediği meseleler dışındaki her konuda MC'de Almanya'ya biçilen bu ikincil ve aşağı rolün aktüel olarak sürdüğünü öne süren Hitlerin bu hususta ortaya koyduğu örnek ise oldukça dikkate değerdir: bahsi geçen bu ikincil ve pejoratif rolden

dolayı Almanya bir koloni idare etmeye uygun görülmemektedir. Bu hususta Hitler'in önerisi eski Alman kolonilerinin kendilerine iadesidir. Hitler müzakere esnasında açık bir biçimde bu soruna tatmin edici bir çözüm bulunduğu takdirde, İngiltere'nin Almanya'nın dostluğunu kazanacağını belirtmiştir. Eski kolonilerin Almanya'ya iade edilmesi durumunda Almanya İngiltere'ye karşı taahhütlerini sadakatle yerine getirecek ve bu çözüm Şansölyeye göre Almanya'nın İngiltere'yle işbirliği ve dostane ilişkilerine geri dönmesiyle neticelenecektir. Buna karşılık, Simon'un manda yönetimindeki kolonilere ait konularda İngiltere'nin tek başına tasarruf hakkı olmadığını belirtmesiyle müzakerelerin ikinci oturumu da herhangi bir gelişme kaydedilmeden kapanmıştır (TNA/CAB, 24/254/25:17-18; DGFP S.C. V.III, No:564:1098; TDA/534/37176-149207-5).

26 Mart günü gerçekleşen silahsızlanmaya ilişkin görüşmelere dair de olumlu bir tablo çizmek mümkün değildir. Silahları azaltma konusunda Hitler, barışın kuvvetlendirilmesi ve bir daha bir dünya savaşının tekrar etmemesi için galipler ve diğer devletlerin tedricen silahlarını azaltmaları ile kendiliğinden bir silahsızlanma meydana geleceğinin taahhüt olunduğunu ve Almanya'nın diğer devletlerin taahhütlerini yerine getirmesi için on beş sene beklediğini ifade etmiştir. Bu süre zarfında birçok devletin silahlarını azaltmak şöyle dursun aksine arttırdıklarını belirten Şansölye, 16 Mart tarihli beyanatına atfen, aynı devletlerin Almanya'nın 36 divizyonluk bir ordu teşkil etmesini kabul etmemelerini abes olarak değerlendirmiştir. İngiltere heyeti bunun üzerine Almanya'nın nasıl bir ihtiyaç üzerine ordusunu 36 fırkaya çıkarma kararı aldığını sormuştur. Buna karşılık Hitler, Rusya, Çekoslovakya, İtalya, Fransa ve hatta Polonya'yı öne sürerek tüm dünyanın, özellikle de komşularının devamlı olarak silahlanmakta olduklarını belirtmiş ve bu durumda Almanya'nın silahlanma mecburiyeti hissetmesinin doğal olduğunun altını çizmiş ve silahlanmanın sadece kendisini müdafaaya matuf bulunduğu konusunda teminat vermiştir. 36 fırka ile ne kadar sayıda bir ordu kastedildiği etrafındaki görüşmeler neticesinde ise bunun 550.000 mevcutlu bir ordu olduğu ve bu haddin Almanya için asgari ve lüzumlu bir had olduğu konusunda ısrarcı olmuştur. Bunun yanı sıra, Şansölye tank ve ağır toplar üretmek ve kullanmak hususunda da Almanya'ya serbestlik tanınmasını talep etmiştir (TNA/CAB, 24/254/25:23-27; DGFP S.C. V.III, No:564:1099-1100; BCA/TDA/506/42803-193030-29). Özetle, silahsızlanmaya ilişkin görüşmeler esnasında Hitler 550.000 mevcutlu bir ordu ile tank ve ağır toplara sahip olmayı asgari bir koşul olarak öne sürmüştür. Fakat İngiltere açısından bu durum diğer batı Avrupa güçlerinin asla erişemeyeceği bir rakamdı ve devletler arası müsavacı imkansız hale getirirken üstünlüğün de Almanya'ya bırakılması anlamına gelmekteydi. Görüşmelerde İngiltere hükümetinin bu rakamı müzakere için temel almasının mümkün olmadığı belirtilince bu fasıl da ilerleme kaydedilemeden kapatılmıştır (Eden, 1962: 156).

Deniz silahlarını sınırlandırma konusunda ise heyetler Berlin'de bir araya gelmeden önce Almanya İngiltere'nin Berlin büyükelçisine tonaj bakımından Britanya filosunun %35'i kadar bir filo önerisinde bulunmuştu. Berlin'deki müzakereler esnasında ise Hitlerin %35 oranını Fransa'nın da aynı oranı kabul ettiğini bildiği için öne sürdüğü ortaya çıkınca bu konuda da bir çıkmaz meydana gelmiştir. Çünkü Fransa için kabul edilen oran Britanya filosunun %50'siydi ve Hitlerin temel hedefi de Fransa ile bu hususta eşitlik sağlamaktı. Hitler, hiçbir otoritenin Almanya'yı Fransız ve İtalyan donanmalarının üstünlüğünü kabul ettirmeye zorlayamayacağını belirtmekteydi. Bu şartlar altında Alman filosunun tonaj bakımından sınırlandırılması konusunda Berlin'de bir ilerleme kaydedilememiştir (TNA/CAB, 24/254/25:20-23; DGFP S.C. V.III, No:560:1086-1087). Fakat bu konuda zaman ilerledikçe önemli hale gelecek bir gelişme yaşanmıştır. Deniz silahlarının sınırlandırılmasına ilişkin müzakereler esnasında İngiltere Almanya'yı mevcut deniz anlaşmalarının devamı veya tadiline ilişkin Londra'da ABD, Fransa, Japonya ve İtalya ile ikili görüşmelere başladığından haberdar etmiştir. Görüşmelerin amacının 1935 yılı içerisinde gerçekleşecek olan deniz silahlarını sınırlandırma müzakereleri için zemin hazırlamak

Sarılioğlu, İ. (2023). Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 840-862.

olduğunu belirten Simon Almanya'yı da müzakerelerde bulunmak için Londra'ya davet etmiş ve Hitler'den olumlu yanıt almıştır (TNA/CAB, 24/254/25:29).

Hava silahları konusunda da Hitler Fransa ile eşitlik talep etmiş ve müzakereler ilerledikçe kastedilen eşitliğin Fransa'nın ana karasında ve Kuzey Afrika'da sahip olduğu hava gücünün toplamı olduğu anlaşılmıştır (TNA/CAB, 24/254/25:27-28). Diğer taraftan Hitler hava Locarnosuna rıza göstermekteydi; fakat Londra Deklarasyonu tüm tekliflerin bir bütün olarak değerlendirilmesini öngörmekteydi ve İngiltere Berlin'e gelmeden müttefiklerine hava anlaşmasına ancak genel bir anlaşmanın içerisinde gidileceği konusunda söz vermişti. Müzakerelerin tamamına ilişkin ortaya çıkan tablo ise deklarasyon üzerinde genel bir uzlaşmaya varmanın mümkün olmadığı yönündeydi. Dolayısıyla bir hava Locarnosu'na varma ihtimali, müzakerelerin genel seyriyle birlikte ortadan kalkmış olmaktadır (TNA/CAB, 24/254/25:29-31; DGFP S.C. V.III, No:564:1101-1102; BCA/TDA/506/42803-193030-29).

Çalışma içerisinde değinildiği üzere Almanya'nın hava gücü İngiltere'nin korkulu rüyasına dönüşmüştü. Müzakereler sırasında Dışişleri Bakanı Simon da buna yönelik bilgi alma gayesiyle Hitler'e Almanya'nın mevcut hava gücünün boyutlarını sormuştur. Hitler'in cevabı ise tüm İngiltere heyeti için müzakerelerin en vahim tablosunu sunmaktaydı. Eden, günlüğüne düşüğü notta bahsi geçen tabloyu şu şekilde ifade etmektedir: "Bir anlık tereddütten sonra Hitler, Almanya'nın hava gücü anlamında İngiltere'yle denk olduğu cevabını verdi. Sesinde herhangi bir zafer edası yoktu; fakat benim kalbimde korkunç bir endişe oluşmuştu" (Eden, 1962: 157).

5. BERLİN'DEN SONRA İNGİLTERE POLİTİKASI: AVRUPA UYUMUNUN TERKİ

Berlin müzakereleri İngiltere ve Almanya'nın bakış açıları arasında önemli farklar olduğunu ortaya çıkarmıştır. İngiltere barışın tüm Avrupa devletlerinin katılımıyla teminini arzu ederken Almanya açıkça Sovyetler Birliği'nin gireceği herhangi bir anlaşmaya iştirak etmeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca Avusturya'nın bağımsızlığının korunması konusunda taahhüde girmekten kaçınmış, MC'ye dönmek için muğlak bir hukuki müsavat kavramını öne sürerek eski Alman sömürgelerinin üzerinde manda yönetimi talep etmiştir. Silahların sınırlandırılması konusunda Hitler, karada 550.000 kişilik ordunun gerisine düşmeyi kabul etmezken hava ve deniz kuvvetlerinde Fransa ile eşitlik talep etmiştir. Bu şartlar altında İngiltere'nin Almanya'yı kolektif güvenlik sistemi ve Avrupa Uyumu içerisine sokma ümitleri yok olmuştur (BCA/TDA/543/37176-149208-6; BCA/TDA/534/37176-149208-7; BCA/TDA/534/37176-149207-5).

Bunun yanı sıra Hitler'in deniz anlaşmaları için ileri bir tarihte Londra'da görüşmeyi kabul etmesinin ve hava mukavelesine rıza göstermesinin İngiltere tarafından olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebileceğini de unutmamak gerekir. Hitler'in İngiltere'yi yanına çekerek Almanya karşısında oluşan cephede yarık açmak amacıyla öne sürdüğü bu teklifler, çok geçmeden karşılığını bulacaktır. Fakat Berlin'de bu hususlarda da sonuç alınamamıştır. Deniz silahlılarının sınırlandırılmasına ilişkin görüşmeler daha sonra Londra'da yapılacak müzakerelere bırakılırken, İngiltere için sürecin temel katalizörü olan hava sözleşmesi de Berlin öncesi müttefiklerle tüm tekliflerin bir bütün olduğu konusunda varılan uzlaşmadan dolayı gerçekleşmemiştir. Bunun İngiltere açısından en vahim sonucu Alman hava gücü karşısında duyulan endişenin dış politika üzerindeki baskısının artarak devam etmesi olacaktır. Bu baskı diğer unsurlarla birleştiğinde, İngiltere için 3 Şubat Deklarasyonu ile başlayan tüm Avrupa güçlerini içeren kolektif güvenlik arayışından yatıştırma politikasının ilk belirtisine giden yolu hazırlayacaktır.

Ekonomik koşulların baskısıyla kamuoyunun çatışma karşıtı tutumunun yanı sıra İngiltere'deki politika üreticilerinin bloklaşma karşı tutumu ve Almanya karşısında bir blok oluşmasının eninde

sonunda savaşı getireceğine ilişkin endişeleri bu unsurların başında gelmektedir. Dışişleri Bakanı Simon'un Berlin müzakereleri sonrası günlüğüne düştüğü notta bunu açık bir biçimde görmekteyiz:

“Berlin ziyaretinden hedeflediğimiz sonuç, Almanya'nın İngiltere ile iyi bir anlaşmayı büyük ölçüde arzuladığını ortaya koymaktı; fakat Almanya silahlanma konusunda kendi yolunda gitmeye kararlı olduğunu, uygun zaman geldiğinde Avusturya dahil tüm Almanya'yı sınırlarına dahil etmeyi umduğunu, izolasyon korkusu ve kolektif güvenliğe katılma eğilimi olmadığını ve MC'ye dönmeden önce eski Alman kolonilerini geri almayı istediğini ortaya koydu. Tüm bunlar ilerisi için oldukça umutsuz bir duruma işaret ediyor, çünkü Almanya Avrupa'nın dayanışmasını güçlendirmek için işbirliği yapmayacaksa, Avrupa'nın geri kalanı Almanya'ya karşı Avrupa dayanışmasını korumak için işbirliği yapmak zorunda ki bu nihai infilakı önleyemez, ancak erteler. MC'nin alkışları eşliğinde Rus komünistleriyle işbirliği yapan İngiliz Torylerinin merasimlerini görmemiz mümkün. Başka yol da olmayabilir; fakat bu barışı garanti eder mi? Ciddi şüphelerim var” (Bloch, 1972: 151).

Görüldüğü üzere Simon, Almanya'nın kolektif güvenlik sistemine katılma eğilimi içerisinde olmasını nasıl vahim bir durum olarak tanımlıyorsa, Avrupa'nın geri kalanının Almanya karşısında Avrupa güvenliğini korumak için birleşmesini de aynı derecede vahim bir durum olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu durumda uluslararası politika Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi gittikçe sertleşen bir bloklaşma siyasetinin sınırlarına girecek, müzakere ve uyum arayışı yerini silahlanma yarışı ve sertleşmeye bırakacaktır. Simon da savaş tecrübeleri henüz oldukça taze olan diğer İngiltereli politikacılar gibi bloklaşmaya, 1914'te olduğu gibi sonu ancak savaşa varan bir siyaset ve ne yapılırsa yapılsın çatışma ve infilaktan ötesini sunamayan bir çıkmaz yol olarak bakmaktadır.

İngiltere'nin Berlin sonrası siyasetindeki değişimi tetikleyen bir diğer unsur ise, Berlin'deki görüşmelerin ardından Eden'in, gerçekleştirdiği Moskova, Varşova ve Prag ziyaretleri sırasında ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'nın kilidi konumundaki merkezlerdeki görüşmelerin en önemli gündem maddesi Şark Misakıydı. Eden'in görüşmeleri esnasında Polonya'nın Şark Misakına katılmayacağını bildirmesi Doğu Locarno'sunu İngiltere'nin gözünde büyük ölçüde geçersiz kılmıştır. Berlin, Moskova, Prag ve Varşova görüşmelerini değerlendirmek için 8 Nisan'da toplanan İngiltere kabinesi de Almanya ve Polonya'nın itirazları üzerine Şark Misakının gerçekleşmesine imkan kalmadığına karar vermiştir. Bu durum Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'ya ilişkin politikasına tezat oluşturmaktaydı. Orta Avrupa'ya ilişkin olarak ise İngiltere kabinesi Roma protokolünün derhal tatbiki ve Avusturya'nın bağımsızlığının temini için başlıca devletlerin birleşmesine dair olan teklifi de Almanya aleyhinde açık bir cephe göstergesi olacağı mülahazasıyla reddetmiştir. Bu durum da İtalya ve Fransa'nın Orta Avrupa politikasıyla İngiltere'nin bakış açısı arasındaki farkı ortaya koymuştur (BCA/TDA/37170-148358-16). Ayrıca Şark Misakı ve Roma protokolü Londra Deklarasyonunun önemli bileşenleriydi. 8 Nisan toplantısı kararları neticesinde ortaya çıkan tablo ise İngiltere kabinesinin, Almanya'nın kabul etmediği Londra Deklarasyonu'nu rafa kaldırdığını göstermekteydi.

İngiltere kabinesinin bu tutumu bir sürprizden ziyade Berlin'den sonra iyiden iyiye muğlaklaşan İngiltere dış politikasının yansımasıydı. Şubat ayında barışı korumak için Fransa ile birlikte hareket etmeye karar veren İngiltere'de nisan ayında gazeteler genel savaştan sonraki devrin sona erdiğini, her işte Fransa ile beraber yürümek demek olan “Versailles zihniyeti”nin geride kaldığını ve İngiltere'nin müstakil bir siyaset ile barışa daha çok yardım edebileceğini yazmaya başlamışlardı. Bu, barışa düzen

vermek için Fransa ile birlikte hareket eden İngiltere'nin Almanya'nın tarafına geçmemekle beraber üçüncü bir yola yöneleceğinin ilanı anlamına gelmekteydi (Esmer, 1935b: 1).

Bu dönemde toplanan Stresa Konferansı İngiltere'nin dış politikasında Berlin sonrası ortaya çıkan belirsizliği ve Fransa ve İtalya ile arasına koyduğu mesafeyi gözler önüne serdi. Mussolini Almanya'nın 16 Mart kararının ardından Fransa ve İngiltere'ye bir konferans önerisinde bulunmuştu. Amaç Versailles düzenini korumak isteyen üç devletin nasıl hareket edeceğini kararlaştırmak ve aynı zamanda Almanya'nın Versailles düzenini bozmasına karşı ortak bir duruş sergilemekti. Fakat İngiltere hükümeti İtalya'da bir toplantı yapmadan önce Almanya'nın bakış açısını öğrenmenin faydalı olacağı düşüncesiyle konferansın Berlin sonrasına ertelenmesini teklif etmişti. Böylelikle toplantı İngiltere'nin "keşif ziyaretleri"nden sonraya bırakıldı. Stresa Konferansı'na İngiltere'nin Berlin ziyaretinin ardından ilk etapta büyük anlam yüklenmişti. Fakat konferans başlamadan Stresa'dan etkin bir sonuç çıkacağına dair beklentiler büyük ölçüde ortadan kalktı. Zira İngiliz bakanların keşif ziyaretleri olarak tanımladıkları Berlin, Moskova, Varşova ve Prag ziyaretleri sonrası İngiltere politikası değişmişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Simon da açıkça Stresa'yı, Berlin, Moskova, Prag ve Varşova ziyaretleri gibi "keşif ziyareti" olarak telakki ettiğini belirtmekteydi (BCA/TDA/534/37170-148359-7; Esmer, 1935c: 1). Böyle bir ortamda, Stresa'da İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Almanya'nın revizyonist hareketlerini protesto etmeleri, Locarno'ya bağlılıklarını teyit etmeleri ve Avusturya'nın bağımsızlığını garanti etmeleri tabiatıyla etkisiz kaldı. Bu koşullarda İngiltere'den umduğunu bulamayan Fransa ise Sovyetler Birliği ile 2 Mayıs tarihli bir savunma antlaşması imzaladı.

Stresa ve Fransız Sovyet Antlaşmasının ardından Hitlerin Almanya'nın dış politikasına ilişkin etraflı bir değerlendirme yaptığı 21 Mayıs nutku ise İngiltere ile Almanya arasında yeni bir diyalog sürecine kapı araladı. Hitler nutkunda Avrupa barışının korunması ve silahların azaltılması için yapılacak gayretlere katılmaya hazır olduğunu; bunun karşılığında ise sadece antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini talep ettiğini belirtmekteydi. Bu talebin İngiltere'nin Almanya politikasına tezat oluşturan hiçbir tarafı yoktu. Üstelik Hitler nutkunda açıkça sömürge talebinde bulunmaktan da imtina etmekteydi. Ayrıca Hitler, Alman hükümeti Locarno paktını tamamlayacak olan bir hava paktının yapılmasını ve bunun için görüşmelerin başlamasını istemektedir, diyerek İngiltere'ye el uzatmaktaydı. Diğer taraftan Hitler Berlin'de çözülemeyen bir diğer soruna atıfla Alman donanmasının İngiltere donanmasının 35%'ine eş bir kuvvete sahip olmasını kabul ettiğini belirtmekteydi. Bu kararla Fransız donanmasının Alman donanmasından sayı bakımından 15% fazla olmasını onayladığının altını çizen Şansölye, Almanya'nın İngiltere'nin Britanya imparatorluğunu korumak için denizlerde egemen bir duruma sahip olmasının hayati bir mesele ve bir hak olduğunu kabul ettiğini de sözlerine eklemekteydi. Nutkun İngiltere açısından umut vadeden bir diğer tarafı ise harp bölgeleri dışında hava bombardımanın yasak olması önerisiydi (Seton-Watson,1968: 237-241; Ulus, 23 Mayıs 1935:3). Hitler 21 Mayıs nutkuyla Alman hava kuvvetlerinin İngiltere'de yarattığı kaygı ve korkuyu teskin ederek Stresa'da ortaya çıkan cepheyi bozmak niyetindeydi (Weinberg, 2004: 164-165). Hitler'in İngiltere'nin kaygı ve önceliklerine hitap eden bu hamlesi çok geçmeden karşılık buldu. Nutkun ardından İngiltere'deki genel eğilim silahların azaltılması konusundaki teklifleri geri çevirmenin doğru olmayacağı, bu tekliflerin ileride bir uzlaşmaya varmada esas teşkil edebileceği yönündeydi. Parlamentoda yapılan tartışmalarda da tüm siyasi partiler bu fırsatı kaçırmamak ve müzakereye girişmek gerektiği yönünde fikir beyan etmişti (BCA/TDA/534/37176-149209-13; BCA/TDA/534/37176-149204-6; BCA/TDA/534/37176-149204-47).

İngiltere'nin temel hedefi silahsızlanmaya ilişkin meseleleri sırayı koymaktı. Bu yüzden Hitler'in nutkunun ardından ilk etapta Berlin müzakerelerinde kararlaştırılan deniz silahlarını sınırlandırmaya yönelik müzakerelere başlandı. Hükümet, deniz silahlarının sınırlandırılması konusunu daha kolay bir mesele olarak gördüğünden bu konuda bir anlaşma sağlamayı ve ardından da hava

Locarnosu'nu hayata geçirmeyi tasarlamaktaydı. 1935 yılının ilk aylarından itibaren İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Uzakdoğu'daki Japonya tehdidinin de etkisiyle Almanya ile deniz kuvvetleri konusunda bir uzlaşımın yapılması konusunda ısrarcıydı. Fakat İngiltere açısından İngiliz Alman Deniz Antlaşması'nın asıl itici gücü deniz silahlarından sonra hava silahlarına ilişkin bir uzlaşma sağlama hedefiydi. Alman hava kuvvetlerinin İngiltere'yle eş değer olduğunun öğrenilmesinden beri, Almanya'nın serbestçe hava kuvvetlerini arttırması halinde on, on beş sene zarfında gelinebilecek nokta İngiltere açısından en acil güvenlik meselesi halini almıştı. Bu sebepten Berlin'den sonra hükümet bir taraftan hava kuvvetlerini üç katına çıkarmak için parlamentodan gerekli tahsisatı alırken bir taraftan da hava silah yarışını durdurmak için Almanya ile müzakere yolları üzerinde kafa yormaktaydı (BCA/TDA/534/37176-149209-13). Bu bağlamda deniz antlaşması hükümet tarafından İngiltere'nin Almanya ile yapmayı tasarladığı diğer silahları sınırlandırma anlaşmalarına bir giriş olarak tasarlandı ve 18 Haziran 1935'te İngiliz Alman Deniz Antlaşması imzalandı.

Antlaşmaya göre Almanya, deniz gücünü İngiltere'nin %35'inin üzerine çıkarmamayı taahhüt etmiş; İngiltere ise karşılığında Almanya'nın denizaltı yapmasını kabul etmiştir. İngiliz Alman Deniz Antlaşmasının asıl önemi ise İngiltere'nin, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın en önemli hükümlerinden birine aykırı olarak silahlanmasına göz yummuş olmasıydı. Ayrıca bu antlaşma ile yatıştırma politikasının ilk önemli belirtisi ortaya çıkmıştır (Borsa, 2016: 96; Sander, 2004: 50). İngiltere bu anlaşmayla, sadece, deniz kuvvetlerine ilişkin sınırlamaları da içeren Versailles Antlaşmasının beşinci maddesinin bozulmasına göz yummamaktaydı, aynı zamanda bu antlaşma ile Londra Deklarasyonu'nun da geçerliliği kalmamaktaydı.

Bu anlaşmayla İngiltere, Londra Deklarasyonu'nun da ruhunu yansıtan uluslararası meselelerde Fransa ile işbirliği halinde hareket etme kararından vazgeçmiş olmaktadır. Bu sebeple Fransa İngiltere ile Almanya arasındaki deniz antlaşmasını kendisine yönelik büyük bir darbe olarak değerlendirirken uluslararası camiada da söz konusu antlaşma 3 Şubat Deklarasyonunun sonu olarak değerlendirilmiştir (BCA/TDA/534/37176-149209-23).

Ayrıca Londra Deklarasyonunda hava Locarnosunun yapılması ve deniz kuvvetlerinin yeni sınırlarının belirlenmesi hususları, ancak deklarasyonun Almanya tarafından bir bütün olarak kabulü şartına ve Almanya'nın tüm Avrupa için geçerli olan kolektif güvenlik sistemine iltihak etmesine bir diğer ifadeyle Avrupa Uyumuna geri dönmesine bağlanmıştı. Bu husus Berlin müzakerelerinin de esasını oluşturmaktaydı. Fakat gelinen noktada İngiltere Londra Deklarasyonu'nun bu temel esasına aykırı hareket etmiş oldu.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1-3 Şubat 1935 tarihleri arasında Londra'da İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde ortaya çıkan Londra Deklarasyonu ile 25-26 Mart tarihleri arasında Berlin'de İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile Hitler arasında gerçekleşen müzakereler İngiltere'nin Almanya'yı Avrupa Uyumuna döndürme siyasetinin birbiriyle bağlantılı iki ayağını oluşturmaktadır. Hitler'in yükselişinin ardından İngiltere'nin ilk tercihi, Fransa, İtalya ve Sovyetler Birliği ile Alman revizyonizmi karşısında bir blok oluşturmaktansa Versailles sisteminden ödün vererek Almanya'yı kolektif güvenlik ve Avrupa Uyumuna yeniden dâhil etmeye yönelik olmuştur. İngiltere'nin bu tercihinde; savaş sonrası ekonominin içerisinde olduğu çıkmaz, kamuoyunun savaş karşıtı tutumu, İngiliz politika üreticilerinin bloklaşmanın yeni bir savaşı beraberinde getireceğine ilişkin fikirleri etkin olan faktörlerdir. Bunların yanı sıra çalışma içerisinde incelenen arşiv belgeleri İngiltere'nin seçimindeki bir diğer önemli faktörün kendi güvenliğine yönelik endişeleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1934 yılı itibariyle hava silahlarındaki teknolojik ilerleme İngiltere'yi ada devleti olmaktan çıkarırken, Alman hava filosunun geldiği nokta ciddi bir güvenlik endişesine yol açmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Almanya'ya yönelik

politikasında hava taarruzundan duyduğu endişenin belirleyiciliği yadsınamaz bir boyuta ulaşmıştır. Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerinin İngiltere açısından temel itici gücünü de bu endişe oluşturmaktadır. İngiltere Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakereleri aracılığıyla, bir taraftan belirli ödünler vererek Almanya'yı yeniden Avrupa Uyum ve kolektif güvenlik sistemi içerisine çekmenin bir taraftan da askeri teknolojinin yeni koşullarında kendisini havadan gelecek taarruzlara karşı korumanın yollarını aramıştır.

Diplomasi tarihi literatüründe, münhasıran Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. İngiliz, Alman ve Türk arşiv belgeleri üzerinden yapılan bu çalışmanın, iki savaş arası dönemin önemli diplomatik girişimleri olan Londra Deklarasyonu ve Berlin müzakerelerinin detaylarını ortaya koyarak diplomasi tarihi literatürüne küçük de olsa bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede çalışmanın ortaya koyduğu ilk tespit Londra'da İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında gizli olarak gerçekleşen müzakerelerin oldukça zorlu geçtiği ve hatta zaman zaman akim kalma noktasına dahi geldiğidir. İncelenen arşiv evrakı bu durumun ardındaki temel sebebin, Doğu Avrupa'ya ilişkin olarak İngiltere ile diğer Avrupalı güçler arasındaki görüş ayrılığı olduğunu göstermektedir. Müzakere sürecinde İngiltere Doğu Avrupa'ya ilişkin bir taahhüt altına girmekten imtina etmiştir. Fransa ise Alman revizyonizmi karşısında ittifak halinde hareket ettiği İtalya ve Sovyetler Birliği'nin de kaygılarını önemseyen bir tutum içinde olmuş ve Doğu ve Orta Avrupa'ya ilişkin Hitler'den garanti alma hedefinde ısrarcı bir diplomasi izlemiştir. Bu noktada taraflar arasındaki en önemli görüş ayrılığı Şark Misakı konusunda olmuş ve Fransa Dışişleri Bakanı Laval'ın ısrarcı tutumu neticesinde İngiliz temsilciler Şark Misakının görüşmeler sonunda yayımlanacak deklarasyona dahil edilmesine rıza göstermek durumunda kalmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra, Fransa ile Alman revizyonizmi karşısında ittifak halinde olan İtalya ve Sovyetler Birliği'nin güvenlik endişelerine de cevap veren Londra Deklarasyonu, Versailles'a aykırı olarak silahlanma yoluna giden Almanya ile yeni bir uzlaşma için gerekli şartları ortaya koyan bir metindir ve bu anlamda kolektif güvenlik ve Avrupa Uyumunun sağlanması kaygılarını yansıtmaktadır. Diğer taraftan metin uluslararası sistemi yeniden düzenleme hedefinde İngiltere ve Fransa'nın birlikte hareket etme kararının ifadesidir. Hatta metin içerisinde Roma protokolüne olan atıf göz önüne alındığında, Londra Deklarasyonu'nun İngiltere'nin Fransa ve İtalya ile birlikte hareket edeceğinin de bir ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Deklarasyonun asıl önemi ise Versailles Antlaşmasının askeri kısıtlamaları içeren 5. maddesinin belirli şartlar dâhilinde lağvedilebileceğini kabul etmesinden ileri gelmektedir. Bahsi geçen şartlar, Almanya'nın Şark Misakını kabul etmesi, Avusturya'nın bağımsızlığı konusunda garanti vermesi, MC'ye dönmesi ve silahların sınırlandırılmasına ilişkin yeni bir genel anlaşmaya katılmasıdır. Böylelikle Londra Deklarasyonu aracılığıyla Alman silahlanması Avrupa Uyum sınırlarına çekilmeye çalışılmıştır. Deklarasyonun İngiltere açısından bir diğer önemi ise güvenlik endişelerine cevap veren bir hava sözleşmesi ihtiva etmesidir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar İngiltere'yi izolasyonizm eğilimini bir kenara bırakarak Fransa ile Londra Deklarasyonu'na varan müzakerelere sokan esas faktörün hava saldırısına ilişkin duyulan kaygı ve bir hava Locarno'su hedefi olduğunu göstermiştir.

Londra Deklarasyonu üzerinde Hitler'le Berlin'de yapılan müzakereler ise İngiltere açısından bir hayal kırıklığı olmuştur. Hitler'in müzakereler esnasındaki genel tutumunu uzlaşmadan uzak ve katı olarak değerlendirmek mümkündür. Silahların sınırlandırılması konusunda öne sürdüğü gerekçeler ve MC'ye dönüş için eski Alman sömürgelerinin iadesi talebi de bunu göstermektedir. Fakat Berlin müzakerelerini çıkmaza sürükleyen asıl mesele Şark ve Merkezi Avrupa misaklarıdır. Hitler Şark Misakına katılmayı kesin bir dille reddetmiş, Merkezi Avrupa Paketi'nin ruhunu ifade eden Avusturya'nın bağımsızlığı konusunda da taahhüt altına girmekten imtina etmiştir. Hal böyle olunca

Berlin müzakereleri, İngiltere'nin Almanya'nın Avrupa Uyumunu ve kolektif güvenlik sistemi içerisinde yeniden alınması hedefini çıkmaza sokmuştur.

Berlin'de Avrupa Uyumunu hedefi çıkmaza giren İngiltere'nin yeni tercihi ise beklenildiği gibi Alman revizyonizmi karşıtı bloğu sağlamlaştırmak yönünde olmamıştır. Bunun yerine Berlin sonrası İngiltere, Fransa ve müttefikleriyle arasında mesafe koyan bir "üçüncü yol" söylemi geliştirmiş, Fransa ile bir hareket etmek anlamına gelen Versailles zihniyetinin geride kaldığını ve İngiltere'nin müstakil bir siyasetle barışa daha çok hizmet edebileceğini vurgulamaya başlamıştır. Çalışma içerisinde incelenen belgeler üçüncü yol söyleminin de gerisinde, ekonomik faktörlerin, kamuoyunun tutumunun, bloklaşmaya karşı oluşan alerjinin ve Almanya'nın ardından Polonya'nın da Şark Misakı'na yönelik olumsuz yaklaşımının yanı sıra Alman hava gücü karşısında duyulan endişenin ve bir an önce Almanya ile bu konuda mutabakata varma hedefinin olduğunu göstermektedir. Berlin'de Alman hava gücünün İngiltere'ninkine eşit olduğunun öğrenilmesinden itibaren Almanya ile hava silahlarının sınırlandırılması konusunda bir uzlaşmaya varmayı hayati bir mesele olarak gören İngiltere Berlin dönüşü Avrupa Uyumunu ve kolektif güvenlik yerine kendi güvenliğini ön plana çıkararak bir tutum içerisinde girmiştir.

Bu tutumun en önemli kanıtı, 18 Haziran 1935 tarihli İngiliz-Alman Deniz Antlaşmasıdır. Bu anlaşmanın ardından Londra Deklarasyonu'nun herhangi bir hükmü kalmamıştır. Zira deklarasyonda deniz kuvvetlerinin yeni sınırlarının belirlenmesi de dahil olmak üzere silahların sınırlandırılmasına ilişkin Almanya ile yeni bir uzlaşmaya varılması ancak deklarasyonun Almanya tarafından bir bütün olarak kabulü şartına ve Almanya'nın tüm Avrupa için geçerli olan kolektif güvenliğine iltihak etmesine bağlanmıştır. Bu husus Berlin müzakerelerinin de esasını oluşturmaktaydı. Fakat gelinen noktada İngiltere Londra Deklarasyonu'nun bu temel esasına aykırı hareket ederek kendisinin ön ayak olduğu deklarasyonu siyaseten hükümsüz hale getirmiştir. Diğer taraftan İngiltere'nin Fransa'dan ayrı olarak Almanya ile böyle bir uzlaşmaya varması Londra Deklarasyonu'nun İngiltere ve Fransa işbirliğiyle atfettiği önemin de altını boşaltmıştır.

Etik Beyan

"Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumunu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25-26.03.1935)" başlıklı çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türk Diplomatik Arşivi (TDA) (BCA/TDA):

BCA/TDA/506/42803-193030-29, 30.03.1935.

BCA/TDA/534/31438-124391-3, 09.03.1935.

Sarılioğlu, İ. (2023). Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 840-862.

BCA/TDA/534/37170-148357-3, 07.02.1935.

BCA/TDA/534/37170-148357-5, 21.02.1935.

BCA/TDA/534/37170-148357-9, 03.02.1935.

BCA/TDA/534/37170-148358-16, 09.04.1935

BCA/TDA/534/37170-148359-7, 11.04.1935

BCA/TDA/534/37176-149204-47, 27.05.1935.

BCA/TDA/534/37176-149204-61, 22.05.1935.

BCA/TDA/534/37176-149204-62, 22.06.1935

BCA/TDA/534/37176-149207-5, 29.03.1935.

BCA/TDA/534/37176-149208-2, 06.03.1935.

BCA/TDA/543/37176-149208-6, 27.03.1935.

BCA/TDA/534/37176-149208-7, 28.03.1935.

BCA/TDA/534/37176-149209-13, 17.06.1935.

BCA/TDA/534/37176-149209-23, 21.06.1935.

BCA/TDA/534/37196-148508-21, 07.02.1935.

BCA/TDA/534/37196-148508-57, 11.03.1935.

BCA/TDA/534/37196/148508-58, 03.02.1935.

BCA/TDA/571-35040-138308-22, 03.02.1935

İngiltere Ulusal Arşivi (The National Archives/TNA)

TNA/CAB, 24/254/25, 26.03.1935.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, Second Series, Volume XII (DBFP S.II,V.XII.), No:340, "Notes of an Informal Conference on German Rearmament Held in Sir R. Vansittart's Room on January 15 at 11.15 a.m., Foreign Office, January 15 1935", London: Her Majesty's Stationery Office, 1972, 381-382.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, Second Series, Volume XII (DBFP S.II,V.XII.), No: 365, "Memorandum on Preparation for Meeting with French Ministers on February, Foreign Office, January 23, 1935", London: Her Majesty's Stationery Office, 1972, 407-410.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, Second Series, Volume XII (DBFP S.II,V.XII.), No:397, "Notes of Anglo-French Conversations Held at No. 10 Downing Street, S.W.1, on February 1-3 1935", London: Her Majesty's Stationery Office, 1972, 458-467.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, Second Series, Volume XII (DBFP S.II,V.XII.), No: 400, "Notes of Anglo-French Conversations Held at No.10 Downing Street, S.W.1, on February 1-3 1935", London: Her Majesty's Stationery Office, 1972, 477-484.

Sarılioğlu, İ. (2023). Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 840-862.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series C (1933-1937) The Third Reich: First Phase Vol III (DGFP, S.C, V.III), No: 519, "The Ambassador in Great Britain to the Foreign Ministry, 6 March 1935, London", London: Her Majesty's Stationery Office, 1959, 983-985.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series C (1933-1937) The Third Reich: First Phase Vol III (DGFP, S.C, V.III), No:560, "Note by an Officer of the Naval Command, Discussion with the Führer and Chancellor on the Afternoon of 27 March 1935", 1086-1087.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series C (1933-1937) The Third Reich: First Phase Vol III (DGFP, S.C, V.III), No: 564, "Circular of the Foreign Minister, Berlin March 29, 1935", London: Her Majesty's Stationery Office, 1959, No.564,1091-1103.

Gazeteler

Cumhuriyet, 22 Şubat 1935.

Cumhuriyet, 24 Şubat 1935.

Esmer, A. Ş. (1935a). "Berlin görüşmelerinden Sonra...", Milliyet. 28 Mart.

Esmer, A.Ş. (1935b). "İngiltere'nin Güddüğü Siyasa", Milliyet, 9 Nisan.

Esmer, A.Ş. (1935b). "Stresa Konferansı", Milliyet 11 Nisan.

Ulus, 1 Şubat 1935.

Ulus, 2 Şubat 1935.

Ulus, 17 Şubat 1935.

Ulus, 23 Mayıs 1935.

Araştırma ve İncelemeler

Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*. Ankara: Alkım.

Bloch, C. C. (1972). Great Britain, German Rearmament and the Naval Agreement of 1935. H. W. Gatzke (Ed.), *European Diplomacy Between Two Wars 1919-1939* içinde (125-151), Chicago: Quadrangle Books.

Borsa, M. Ö. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 54, 81-102.

Churchill, W. (1974). *The Gathering Storm*. New York: Bantam Books.

Craig, G. A. (1972). *Europe Since 1914*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Doerr, P. W. (1988). *British Foreign Policy 1919-1939*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Eden, A. (1962). *The Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon Facing the Dictators*. Cambridge: The Riverside Press.

Ersin, E. (2019). Yatıştırma Politikası. *Güvenlik Yazıları*. <https://trguvenlikportali.com/guvenlik-yazilari/> (erişim tarihi: 09.07.2023).

Hall III, H.H. (1976). The Foreign Policy-Making Process in Britain (1934-1935) and the Origins of the Anglo German Naval Agreement. *The Historical Journal* . 19 (2), 477-499.

- Sarılioğlu, İ. (2023). Hitler'in Yükselişinin Ardından İngiltere'nin Avrupa Uyumu Arayışları: Londra Deklarasyonu (03.02.1935) ve Berlin Müzakereleri (25/26.03.1935). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 840-862.
- Hayes, P. (1978). *Modern British Foreign Policy The Twentieth Century*. London: Adam & Charles Black.
- Hughes, M. H. (2006). *British Foreign Secretaries in an Uncertain World, 1919–1939*. London: Routledge.
- H. S.A. (1934). A Security Pact in Eastern Europe. *Bulletin of International News*, 11 (2), 3-11.
- Kennedy, M. P. (1976). The Tradition of Appeasement in British Foreign Policy 1865-1939. *British Journal of International Studies*. 2 (3), 195-215.
- Marquand, D. (1977). *Ramsay MacDonald*. London: Jonathan Cape Ltd.
- Medlicott, W.N. (1940). *British Foreign Policy Since Versailles*. London: Methuen & Co.
- Medlicott, W.N. (1969). *Britain and Germany: The Search for Agreement 1930-1937*. London: University of London The Athlone Press.
- Northedge, F.S. (1966). *The Troubled Giant: Britain Among The Great Powers 1916-1939*. London: G. Bell & Sons Ltd.
- Özdal, B. (2021). İkinci Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri. B. Özdal ve R. K. Karaca (ed.), *Diplomasi Tarihi II* içinde (171-249), Bursa: Dora Yayınları.
- Radice, L. (1977). The Eastern Pact, 1933-1935: A Last Attempt at European Cooperation. *The Slavonic and East European Review*. 55(1), 45-64.
- Richardson, C. O. (1978). The Rome Accords of January 1935 and the Coming of the Italian-Ethiopian War. *The Historian*. 41 (1), 41-58.
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge.
- Seton-Watson, R. W. (1968). *Britain and The Dictators*, New York: Howard Fertig.
- Steiner, Z. (2011). *The Triumph Of The Dark European International History 1933–1939*. New York: Oxford University Press Inc.
- Taylor, A.J.P. (1965). *The Origins of the Second World War*. Middlesex: Penguin Books.
- Taylor, A.J. P. (1985). *English History 1914-1945*. Middlesex: Penguin Books.
- Vickers, R. (2003). *The Labour Party and the World The Evolution of Labour's Foreign Policy, 1900–51*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Weinberg, G. L. (2004). *Hitler's Foreign Policy 1933-1939 The Road to World War II*. New York: Enigma Books.

Extended Abstract

Britain's Search for Concert of Europe After the Rise of Hitler: London Communiqué (03.02.1935) and Berlin Conversations (25/26.03.1935)

In this article, the London Declaration of 3 February 1935 and the Berlin negotiations which took place between 25-26 March 1935 are discussed within the framework of British foreign policy in the interwar period. The first goal of the study is to reveal the contents of the London Declaration and the Berlin negotiations and their effects on the diplomatic process of the interwar period. In addition to this purpose, the study basically discussed the London Declaration and Berlin negotiations within the framework of British foreign policy and aimed to reveal the reasons that pushed Britain to these developments. In the study, firstly, Britain's perspective on German revisionism after the rise of Hitler was tried to be elucidated, then the London Declaration and Berlin negotiations were examined by using archival sources. And after all, these two important diplomatic initiatives were analyzed within the framework of British foreign policy. The main sources of the study are the Turkish Diplomatic Archive (BCA/TDA), the British National Archive (TNA) and the Documents on British Foreign Policy (DBFP) and Documents on German Foreign Policy (DGFP) series, which provide printed copies of British and German archive documents of the period. In addition to these sources, the memoirs of the period, the press and relevant literature were also used in the study.

In the study it was concluded that the London Declaration, which emerged as a result of the negotiations between the representatives of England and France in London (1-3 February 1935) and the negotiations between the British Foreign Minister Simon and Hitler in Berlin (25-26 March 1935), were two interconnected diplomatic initiatives of Britain's policy of returning Germany to the Concert of Europe. After the rise of Hitler, Britain's first choice was to re-include Germany in collective security and Concert of Europe by compromising the Versailles system, rather than forming a bloc with France, Italy and the Soviet Union against German revisionism. This choice was influenced by the economic difficulties experienced after the war, the anti-war attitude of the public and the belief of British policy makers that blocism would bring a new war. However, in addition to all these, the archive documents examined in the study revealed that another important element in Britain's attitude was concern for her own security. As of 1934, technological progress in air weapons removed the advantages of being an island for England and the size of the German air fleet caused a serious security threat to London. After this date, Britain's concern about the German air attack played an undeniable role in her policy towards Germany. And, for Britain, this concern was the main impetus of the London Declaration and Berlin negotiations.

The London Declaration constitutes an important diplomatic initiative in terms of allowing the abolition of article 5 of the Treaty of Versailles regarding military restrictions. In return, Germany was asked to rejoin the League of Nations, accept the Eastern Pact, guarantee the independence of Austria, and join a new general agreement on arms limitation. However, the negotiations held in Berlin between British Foreign Secretary John Simon and Hitler on these issues failed. Hitler's general attitude during the negotiations could be evaluated as uncompromising and rigid. And his categorical refusal to join the Eastern Pact and refusal to make any commitments regarding the independence of Austria brought the negotiations to an impasse.

And under these circumstances Britain's goal of reintegrating Germany into the Concert of Europe and collective security system has also reached an impasse. After Berlin, England developed a "third way" discourse that distanced itself from France and its allies, and began to emphasize that the Versailles mentality, which meant acting together with France, was left behind and that England could better serve peace with an independent policy. The documents examined in the study revealed that Britain's third way discourse was also created within the framework of the concern about the German air power and the aim of reaching an agreement with Germany on this issue as soon as possible. At this point, the Berlin negotiations constituted a new breaking point for Britain. Because during the negotiations, British politicians learned that the German air power had become equal to Britain's. And after that reaching an agreement with Germany on the limitation of air weapons became a vital issue for London and Britain adopted an attitude that prioritized its own security rather than collective security and Concert of Europe. Thus, the London Declaration and the Berlin negotiations, or the failure of these initiatives, took their place in Britain's diplomatic journey towards the policy of appeasement. Because after the failure of the London Declaration and the Berlin negotiations, the first sign of the appeasement policy came in sight.

Türkiye’de Gıda Sektörünün Vasıfsızlaşması: İşgücü Açısından Zorluklar ve Etkileri

Serter ORAN*
Mehmet Atilla GÜLER**

Öz

Türkiye’de gıda sektörü son yıllarda, otomasyon kullanımının artması ve standartlaştırılmış üretim süreçlerinin benimsenmesi de dahil olmak üzere önemli değişiklikler geçirmiştir. Söz konusu değişiklikler, gıda sektöründe çalışanların sahip olması gereken beceriler üzerinde derin bir etki yaratmış ve işgücünün vasıfsızlaşmasına yol açmıştır. Vasıfsızlaşma firmalar için kısa vadede faydalı olabilir, ancak endüstrinin uzun vadeli rekabet gücünü olumsuz yönde etkileyecek ve işçiler için fırsatları sınırlandıracaktır. Vasıfsızlaştırmanın olumsuz etkilerini azaltmak ve Türkiye’de gıda endüstrisinde daha vasıflı bir işgücünü teşvik etmek için potansiyel politika müdahalelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma özü itibarıyla istihdam, ücretler ve işçi özerkliği üzerindeki etkileri de dahil olmak üzere Türkiye’de gıda endüstrisinde vasıfsızlaşmanın zorluklarını ve sonuçlarını incelemektedir. Buna göre vasıfsızlaşma pek çok alanda olduğu gibi gıda sektöründe çalışan işçilerin gelir, istihdam, işsizlik ve borçlanma gibi temel dinamiklerini etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmada, Bolu’da faaliyet gösteren zincir gıda firmalarından birinde yapılan alan çalışmasından elde edilen veriler uyarınca gıda endüstrisinde işgücünün vasıfsız hale gelmesinin zorlukları ve sonuçları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vasıfsızlaşma, İşsizlik, Gelir, Borçluluk, Gıda Sektörü

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Deskilling of the Turkish Food Industry: Challenges and Implications for the Labor Force

Abstract

The food industry in Turkey has undergone significant changes in recent years, including the increased use of automation and the adoption of standardized production processes. These changes have had a profound impact on the skills required of those labour in the food industry and have led to the de-skilling of the labour force. De-skilling may be beneficial for firms in the short run, but will adversely affect the long-term competitiveness of the industry and limit opportunities for labour. Potential policy interventions are needed to mitigate the negative effects of de-skilling and to promote a more skilled labour force in the food industry in Turkey. In essence, this study examines the challenges and consequences of deskilling in the food industry in Turkey, including its effects on employment, wages and labour autonomy. This paper essentially examines the challenges and consequences of de-skilling in the food industry in Turkey, including its effects on employment, wages and labour autonomy. Accordingly, as in many other areas, de-skilling affects the basic dynamics of workers in the food industry, such as income, employment, unemployment and indebtedness. In this context, the challenges and consequences of the de-skilling of the labour force in the food industry will be discussed based on the data obtained from fieldwork in chain food firms operating in Bolu.

Key Words: De-skilling, Unemployment, Income, Indebtedness, Food Sector

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, serter.oran@beun.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-5845-7562

** Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, maguler@adu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6910-2134

1. GİRİŞ

Türkiye’de gıda sektörü, milyonlarca çalışana istihdam eden ve ülke gayri safi yurtiçi hasılasına önemli ölçüde katkıda bulunan niteliğiyle ekonomik açıdan kritik bir bileşendir. Ancak son yıllarda sektör, artan otomasyon kullanımı ve standartlaştırılmış üretim süreçlerinin benimsenmesi de dahil olmak üzere önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler firmalar için kısa vadeli faydalar sağlarken, sektörde çalışanların sahip olması gereken beceriler üzerinde de derin bir etki yaratmış ve işgücünün vasıfsızlaşmasına yol açmıştır. Geleneksel olarak, Türkiye'deki gıda sektörü, gıda hazırlama, işleme ve paketleme konularında uzmanlaşmış becerilere sahip işçilerle yüksek derecede el emeği ve zanaatkarlık ile karakterize edilmiştir. Ancak, yeni teknolojilerin ve otomasyonun devreye girmesi, bu vasıflı işçilerin birçoğunun yerlerinden edilmesine yol açmıştır, çünkü bu roller artık makineler ve yazılımlar tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye’de gıda endüstrisindeki birçok işçi, otomasyonun ve standardizasyonun bir sonucu olarak becerilerinin ve bilgilerinin daha az değerli hale geldiği vasıfsızlaşmayı yaşamaktadır.

Vasıfsızlaşma, genellikle teknoloji veya otomasyon kullanımı yoluyla bir işin beceri gereksinimlerinin azaltılması sürecini ifade eder. Bu, bir işi yapmak için gereken işçi sayısında azalmaya yol açabilir ve işin yerinden edilmesiyle sonuçlanabilir. Vasıfsızlaşmanın gelir düzeyleri üzerindeki etkisi karmaşık olabilir ve çeşitli faktörlere bağlıdır. Bazı durumlarda, işten çıkarma, işlerinden olan ve daha düşük vasıflı ve daha düşük ücretli işleri üstlenmek zorunda kalan işçiler için daha düşük ücretlere yol açabilir. Ancak, diğer durumlarda vasıfsızlaşma, verimlilik ve üretkenliğin artmasına ön ayak olabilir, bu da yeni teknolojilere ve iş gereksinimlerine uyum sağlayabilen işçiler için daha yüksek ücret kazanmalarına beraberinde getirebilir. Vasıfsızlaşma, gelir eşitsizliğini şiddetlendirmek ve sosyal hareketliliğin önünde engeller oluşturmak gibi daha geniş toplumsal etkileri olabileceğini de belirtmek gerekir. Yeni teknolojilere ve iş gerekliliklerine uyum sağlayamayan işçiler, istikrarlı ve yüksek ücretli bir iş bulmakta zorlanabilir ve bu da ekonomik fırsatları ve genel yaşam standartlarını sınırlayabilir. Genel olarak, vasıfsızlaşmanın gelir düzeyleri üzerindeki etkisi karmaşıktır ve işin niteliği, işgücünün beceri düzeyi ve daha geniş ekonomik ve teknolojik bağlam dahil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlıdır. Vasıfsızlaşma, belirli bir iş için gereken beceri ve bilginin zaman içinde basitleştirildiği veya azaltıldığı süreci ifade eder. Bu durum, yeni teknolojilerin devreye girmesi, iş süreçlerindeki değişiklikler ve maliyet düşürücü önlemler gibi çeşitli nedenlerle gerçekleşebilir. Gıda sektöründe vasıfsızlaşma, özellikle düşük vasıflı çalışanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Örneğin, gıda işleme teknolojisindeki ilerlemeler, daha önce elle yapılan kesme ve paketleme gibi birçok işin otomasyonuna yol açmıştır. Bu durum vasıflı çalışanlara olan ihtiyacın azalmasına ve deneyimli çalışanların daha düşük vasıflı ve daha düşük ücretli çalışanlarla ikame edilmesine neden olabilir. Teknolojik değişikliklere ek olarak, iş süreçleri ve uygulamalarındaki değişiklikler nedeniyle de işten çıkarmalar meydana gelebilir.

Gıda sektörü Türkiye ekonomisinin önemli bir parçasıdır ve ülkenin tarımsal üretiminde ve ihracat pazarlarında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak Türkiye’deki işgücü piyasasındaki kayıt dışılık, hizmetler sektörüne doğru bir kayma ve çeşitli sektörlerde yeni teknolojilerin benimsenmesi gibi önemli değişiklikler neticesinde gıda sektöründe de dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler kaçınılmaz biçimde vasıfsızlaşmayı etkilemiştir. Türkiye’de vasıfsız işgücünün çalışma süreci, sektöre ve yapılan işlere bağlı olarak değişebilmektedir. Ne var ki gıda sektöründeki vasıfsızlaşma süreci zorlayıcı ve ekonomik ilerleme fırsatlarını sınırlandırabilmektedir.

Vasıfsızlaşmanın gıda sektörü çalışanlarını etkilediği fikri, gıda sektörü de dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde işgücü ve istihdamı inceleyen akademisyenler ve araştırmacılar arasında yaygın olarak tartışılan bir konudur. Örneğin Heasman ve Morley’in (2017) çalışmasında gıda sektöründe otomasyon ve standartlaştırılmış üretim tekniklerinin giderek daha fazla kullanılmasının, özellikle gıda işleme ve paketleme alanındaki birçok işin vasıfsızlaşmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Bu durum işçiler

için daha düşük ücretler ve daha az iş güvencesi ile sonuçlanmıştır. Sonuçta gıda sektöründe vasıfsızlaşmanın istihdam, özellikle düşük vasıflı veya giriş seviyesi pozisyonlarda çalışanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu aşıkardır. Çünkü teknolojik değişikliklere ek olarak, iş süreçleri ve uygulamalarındaki değişiklikler nedeniyle işten çıkarmalar da meydana gelebilmektedir.

Türkiye’de gıda endüstrisindeki vasıfsızlaşmanın zorluklarını ve sonuçlarını inceleyen bu çalışmada spesifik olarak, Braverman’ın (1974) vasıfsızlaşma teorisinden hareketle vasıfsızlaşmanın istihdam, ücretler ve işçi özerkliği üzerindeki etkilerinin yanı sıra sektörün uzun vadeli rekabet gücü de incelenmektedir. Vasıfsızlaşmanın, kısa vadede firmalar için rasyonel bir strateji olsa da nihayetinde sektörün uzun vadeli rekabet gücünü zayıflattığını ve işçiler için fırsatları sınırladığı düşünülmektedir. Bu sayede Türkiye’de çalışmanın geleceği ve herkes için adil ve eşitlikçi bir işgücü piyasasının sağlanmasında politikaların rolü hakkında daha geniş bir tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bolu’da zincir gıda firmalarında çalışan işçilerle yapılan alan çalışmasında 380 kişi rasgele örneklem seçimiyle belirlenmiş niceliksel araştırma yöntemiyle kendilerine anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen veriler analiz edilerek vasıfsızlaşmaya olan etkisi tartışılmış ve çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Vasıfsızlaşma Teorisi

Harry Braverman’ın ünlü eseri “Emek ve Tekelci Sermaye”, kapitalist üretimin ve bunun işgücü üzerindeki etkisinin en etkili eleştirilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Braverman’ın eserinde oldukça detaylı ve karşılaştırmalı biçimde ele aldığı vasıfsızlaşma teorisi, kapitalist üretimin doğası gereği işçileri vasıfsızlaşmaya yönelttiğini ve üretim sürecindeki teknolojik ilerlemelerin ve standartlaşmanın vasıflı emeğin değersizleşmesine yol açtığını savunmaktadır. Braverman, kapitalist sistemin vasıflı işçilere olan ihtiyacı ortadan kaldırarak ve onları daha az vasıflı, daha kolay değiştirilebilir emekle değiştirerek işgücü maliyetlerini düşürmeye çalıştığını savunmaktadır. Braverman’a göre (1998: 60) bu süreç, üretim sürecini daha küçük, daha tekrarlı görevlere bölerek verimliliği ve çıktıyı artırmayı amaçlayan Taylorist ve Fordist üretim tekniklerinin uygulanması yoluyla gerçekleştirilmektedir.

“Post” ön ekli kavramların yeniden üretildiği ya da yeniden tanımladığı bir dönemde emek süreçleri ve vasıfsızlaşma teorisini geliştiren Braverman hemen her akımdan eleştiri almıştır. Buna göre Braverman’ın bu teorisini destekleyenler, teknolojik gelişmelerin standart üretim süreçlerinin ve otomasyonun benimsenmesini sağlamaya devam ettiği günümüzde, Braverman’ın kapitalist sistem analizinin geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır. İmalat, hizmet, gıda ve sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere bir dizi sektörde vasıfsızlaşmanın yanı sıra iş ekonomisinin ve güvencesiz çalışmanın arttığına dair görüşler mevcuttur (Thompson ve McHugh, 2009:314-316). Tersine Braverman’ın teorisini eleştirenler, teorinin işçilerin eylemliliğini ve vasıfsızlaşmaya karşı direniş potansiyelini göz ardı ettiğini savunmaktadır. İşçilerin kapitalist sömürünün pasif kurbanları olmadıklarını, aksine çalışma koşullarını aktif bir şekilde müzakere ettiklerini ve yeni direniş ve dayanışma biçimleri geliştirdiklerini öne sürmektedirler. Ayrıca beceri kavramının sabit olmadığını, daha ziyade tarihsel, sosyal ve ekonomik faktörler tarafından şekillendirildiğini ve belirli emek türlerinin değerinin yalnızca gerekli beceri derecesine göre belirlenmediğini savunmaktadırlar. Örneğin Burawoy (1979), emek sürecinin, kapitalizmin kârı maksimize etme zorunluluğundan daha fazlası tarafından şekillendirilebileceğini ve işçilerin çeşitli kolektif eylem biçimleriyle vasıfsızlaşmaya direnebileceğini savunmaktadır. Ritzer (1977), işçilerin tamamen vasıfsızlaştırıldığı fikrine karşı çıkmakta ve belirli sektörlerde zanaat ve bilgiye dayalı becerilerin devam eden önemini vurgulamaktadır. Littler (1982), masa başı çalışma tezinin zaman içinde nasıl gelişip evrildiğine dair tarihsel bir açıklama sunmakta ve tezin bazı sınırlılıklarını ve kör noktalarını tespit etmektedir. Braverman’a ek olarak André Gorz, Daniel Bell ve Alan Touriane de vasıfsızlaşma konusunda tezler geliştiren düşünürler arasında yer alır. Gorz (2007),

vasıfsızlaşmayı ele alırken teknolojik gelişmelerin ve artan otomasyonun çalışmanın ve işin doğasını değiştirdiği tezinden hareket eder. Gorz’a göre vasıfsızlaşma, bir yandan işçilerin becerilerini azaltırken, diğer yandan onların işlerini kaybetmelerine veya sürekli olarak iş değiştirmesine neden olan bir süreçtir. Gorz’dan farklı olarak Bell (1973), teknolojik gelişmeleri post-endüstriyel toplumun yükselişi” olarak yorumlarken, geleneksel sanayi toplumunun giderek bilgi ekonomisine doğru evrildiğini ve bu yeni yapıda vasıfsızlaşmanın değil uzmanlaşmanın ön plana çıktığını savunur. Son olarak Touriane (2018) ise vasıfsızlaşmayı toplumsal değişim ve sınıf mücadelesi ekseninde ele alarak, sınıf mücadelesinin işin doğasını ve işçilerin statülerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Farklı dinamiklerle vasıfsızlaşmayı açıklayan yukarıda yer alan teorisyenlerden hareketle bu çalışma, Braverman’ın tezi üzerinden devam edecektir çünkü 1970’li yılların işçi ve fabrika rejimi tipolojisini yansıtan vasıfsızlaşma tezi günümüz Türkiye’sindeki yapılanmayla benzer özelliklere sahiptir.

Teknolojik değişimin ve standartlaştırılmış üretim süreçlerinin etkisi çeşitli sektörlerdeki işgücünü şekillendirmeye devam ettiğinden, Braverman’ın vasıfsızlaşma üretim teorisi üzerine yapılan tartışmalar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Teorinin destekçileri, kapitalizm altında işçilerin sömürülmesini anlamak için faydalı bir çerçeve sunduğunu savunurken, eleştirmenler işçiler ve üretim süreci arasındaki karmaşık ve dinamik ilişkiyi aşırı basitleştirdiğini öne sürmektedir.

Braverman (1998), kapitalizmin karmaşık işleri daha küçük, daha basit ve daha rutin işlere bölerek ve vasıflı işçileri daha az vasıflı ve daha az maliyetli olanlarla değiştirerek işgücü maliyetlerini düşürmeyi amaçladığını savunmuştur. Birçok çağdaş akademisyen Braverman’ın teorisini genişletmiş ve bunu iş ekonomisi, platform çalışması ve işyerinde yapay zeka ve otomasyon kullanımı dahil olmak üzere yeni iş organizasyonu ve yönetimi biçimlerine uygulamıştır (Korczynski, 2005:760). Bu gelişmeler, işçilerin kendi bireysel becerilerine ve uzmanlıklarına güvenmek yerine, standartlaştırılmış ve kolayca değiştirilebilir işleri yerine getirmeleri gerektiğinden, yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Braverman’ın teorisi, işin doğası, teknolojinin iş ve emeği şekillendirmedeki rolü ve küreselleşmenin istihdam ilişkileri üzerindeki etkisi hakkında devam eden tartışmalar bağlamında geçerliliğini korumaktadır (Bruger and Gehrke, 2018:28). Bu nedenle, Braverman’ın teorisi ilk olarak 1970’lerde geliştirilmiş olsa da, çağdaş kapitalist toplumlarda işin organizasyonu ve yönetiminde devam eden değişiklikleri anlamak için ilgili ve önemli bir çerçeve olmaya devam etmektedir.

Bu çalışmanın konusu itibarıyla Braverman’ın vasıfsızlaşma teorisinin gıda sektörüne yansımalarına bakıldığında yazar, gıda sektöründeki vasıfsızlaşma konusuna özel olarak değinmemiş olsa da, onun vasıfsızlaşma teorisinin bu sektörle de ilgili olduğu söylenebilir. Braverman’ın teorisine göre (1998:90), kapitalist üretim, vasıflı işgücünü ortadan kaldırarak ve yerine daha az vasıflı, daha kolay değiştirilebilir işgücü koyarak işgücü maliyetlerini otomasyonun benimsenmesiyle düşürmeye çalışır. Dolu ve İkizler’in (2022) çalışmasından hareketle Türkiye’deki gıda sektörünün, standartlaştırılmış üretim süreçlerinin benimsenmesi ve otomasyonun artan kullanımı da dahil olmak üzere son yıllarda önemli değişiklikler geçirdiği söylenebilir. Bu değişiklikler, birçok iş için gereken becerilerin azalması nedeniyle işgücünün sıradanlaşmasına yol açmıştır. Bu eğilim, Braverman’ın kapitalist üretimin maliyetleri düşürmek için vasıflı işgücünü ortadan kaldırmaya çalıştığını öne süren vasıfsızlaşma teorisine tutarlıdır. Bu nedenle, Braverman gıda sektöründeki vasıfsızlaşmayı özel olarak ele almamış olsa da, teorisi bu sektörün dinamiklerini ve işçilerin masa başı üretimine katkıda bulunan faktörleri anlamakla ilgilidir.

2.2. Türkiye’de Gıda Sektörü ve İşgücünün Vasıfsızlaşması

Türkiye’de çeşitli sektörlerde vasıflı işçiler için iş kalitesinde ve istihdam fırsatlarında düşüşe neden olan vasıfsızlaşmaya dair izler bulunmaktadır. Bu izler doğrudan olmasa bile dolaylı biçimde gelir dağılımı, istihdam, beşeri sermaye gibi bazı değişkenler üzerinden vasıfsızlaşmayı yansıtmaktadır. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2011), küreselleşme ve finansallaşmanın Türkiye’de istihdam üzerindeki

etkisini analiz ettikleri çalışmalarında neoliberal politikaların benimsenmesinin ve düşük ücretli ülkelerle artan rekabetin, vasıflı işgücüne olan talebin azalmasına ve düşük vasıflı ve vasıfsız işçilere olan talebin artmasına yol açtığını ortaya koymuştur. Sümer (2018), otomasyon sürecinin Türkiye’de istihdam üzerindeki etkisinden söz ederken, bu teknolojilerin benimsenmesinin vasıflı işçilerin yerlerinden edilmesine yol açabileceğini, bunun da masa başı çalışmaya ve istihdam fırsatlarının azalmasına neden olabileceğini ortaya koymuştur.

Türkiye’de gıda sektöründeki vasıfsızlaşma eğilimi benzersiz değildir ve teknolojinin ve standartlaştırılmış üretim süreçlerinin benimsenmesinin vasıflı işçilerin yerlerinden edilmesine yol açtığı diğer ülkelerde de görülebilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde fast-food endüstrisi, düşük vasıflı işçilere bel bağlaması ve işgücünün masa başı istihdam edilmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Bu durum, standartlaştırılmış üretim süreçlerinin benimsenmesine ve gıda hazırlama ve servisinde teknoloji kullanımıyla ilişkilendirilmektedir (Friedman, 2018). Benzer şekilde, Japonya’da gıda endüstrisinde otomasyon ve robot teknolojilerinin benimsenmesi, işçilerin sıradanlaşmasına ve geleneksel el işçilerinin yer değiştirmesine yol açmıştır (Nakagawa, 2020). Ancak, gıda endüstrisinin sıradanlaşma eğilimine direndiği ve vasıflı işgücüne öncelik vermeye devam ettiği ülke örnekleri de vardır. Örneğin, Fransa’da aşçılık sektörü oldukça değerli olmaya devam etmekte ve kapsamlı eğitim ve uzmanlık gerektirmektedir (Bénabou ve Tirole, 2003). Bu durum, ülkenin güçlü mutfak kültürüne ve zanaatkar üretim yöntemlerine verdiği öneme bağlanmaktadır. Türkiye’de gıda sektöründe daha vasıflı ve güçlendirilmiş bir işgücünü teşvik edecek politika müdahalelere gerek duyulmaktadır. Eğitim ve öğretim programlarına yapılacak yatırımların yanı sıra küçük ve orta ölçekli gıda üreticilerini destekleyen ve zanaatkar üretim yöntemlerinin kullanımına öncelik veren politikaların geliştirilmesi bu noktada önemlidir. Bu tür müdahaleler, gıda sektörünün uzun vadede rekabet edebilirliğini sağlamaya yardımcı olurken, aynı zamanda çalışanlar için adil ve eşitlikçi bir işgücü piyasasını da teşvik edebilecektir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı

Türkiye’de işgücü piyasalarında vasıfsız işgücü için emek süreci fiziksel ve zihinsel olarak zorlayıcı olabilmekte ve kariyer ilerlemesi için sınırlı fırsatlar sunabilmektedir. Bununla birlikte, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışanların yeni beceriler geliştirerek kazanç potansiyellerini artırmaları için daha fazla fırsat yaratılması gerektiği düşünülmektedir. Türkiye’de gıda sektörü ülke ekonomisinin önemli bir parçasıdır ve büyüme ve kalkınma için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak altyapı, gıda güvenliği ve işgücü uygulamalarına ilişkin zorluklar, sektörün uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlamak için ele alınması gereken önemli endişeler olmaya devam etmektedir. İşgücü uygulamalarına yönelik zorluklarla birlikte gıda sektöründeki vasıfsızlaşmanın boyutlarını inceleyen bu çalışmada önemli gıda zincir markalarının yer aldığı Bolu’da 380 işçinin katılımıyla alan çalışması yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemi, nesnel ve genelleştirilebilir sonuçlar çıkarmak için istatistiksel olarak analiz edilebilen sayısal verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini sağladığı için bu çalışma için seçilmiştir. Bu araştırma yaklaşımı, sektördeki eğilimlerin ve kalıpların incelenmesine olanak tanıdığından, Türkiye’de gıda sektöründeki işgücünün vasıfsızlaşmasını incelemek için özellikle yararlıdır. Örneğin, Kim ve Fite (2019) ABD gıda imalat işgücündeki değişiklikleri incelemek için nicel yöntemler kullanmıştır. Çalışma, iş görevleri, teknolojik değişiklikler ve işçi özellikleri hakkında bilgi sağlayan 1979 Ulusal Boylamsal Gençlik Araştırması’ndan veri toplamıştır. Benzer şekilde, Lee ve Kim (2018) gıda imalat sektöründeki işgücü verimliliğini, ücretleri ve beceri primlerini incelemek için nicel yöntemler kullanmıştır. Çalışmada Kore hükümetinin ücretler, istihdam ve üretkenlik hakkında bilgi sağlayan Yıllık Sanayi İşletmeleri Anketi’nden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Anket metodolojisinin kullanılması, geniş bir çalışan örnekleminde veri toplanmasına olanak tanıyarak bulguların Türkiye’deki gıda sektörü çalışanlarının daha geniş bir nüfusuna genellenmesini sağlayacaktır. Örneklem büyüklüğü, gıda sektöründeki işgücü sorunlarını incelemek için anket yöntemi Kime ve Fite’nin (2019) yapmış olduğu araştırmayla tutarlılık göstermektedir. Yine aynı çalışmadaki yapılandırılmış bir anketin kullanılması, gıda sektöründeki işgücü sorunlarını incelemek için anket metodolojisinin kullanılması bu çalışma için de tutarlıdır. Genel olarak, nicel araştırma yaklaşımı, Türk gıda sektöründeki işgücünün istihdamını incelemek için sistematik ve objektif bir yol sağlayacaktır. Bu çalışmalarda nicel yöntemlerin kullanılması, sayısal verilerin toplanmasına, analiz için istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına ve bulguların daha geniş bir nüfusa genelleştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu özellikler, sektördeki eğilimlerin ve kalıpların incelenmesine ve işçilerin vasıfsızlaşmasına katkıda bulunan faktörlerin belirlenmesine olanak sağladığından, Türkiye’de gıda sektöründeki işgücünün genel durumunu belirlemek için önemlidir.

Çalışma kapsamında yürütülen alan araştırmasının aşamaları şu şekildedir:

1. Nicel teknikler çerçevesinde, Bolu ilinde faaliyette bulunan ve alanında Türkiye’nin en büyük beş işletmesi arasında sınıflandırılan bir merkezde yüz yüze anket uygulanması için işletmenin yönetim kademesiyle görüşülmüş ve gerekli izinler alınmıştır.
2. Anket uygulamasına geçilmeden önce, işletmenin yönetim kademesiyle yapılan bilgi alış-verişi sonucunda, anakütlenin 4.100 kişiden oluştuğu öğrenilmiştir.
3. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini %95 güven düzeyi ± 5 hata payıyla 352 kişi olarak belirlenmiş, olanaklar çerçevesinde rastgele örnekleme yönteminin uygulanmasına karar verilmiştir.
4. Demografik göstergeler, gelir durumu ve borçlanma, iş deneyimi, çalışma koşulları, vasıf ve denetim başlıklarından oluşan toplam 34 soru, araştırmacılar tarafından sınıflandırılmıştır.
5. Bu sorular bağlamında 380 anket uygulanmış, bunlardan 371’i, güven düzeyini ve hata payını bozmayacak şekilde yapılan analize dahil edilmiştir.
6. Analizler Sosyal Bilimler İstatistik Paket Programı 26 (SPSS 26) ile gerçekleştirilmiş olup betimsel düzeyde sınırlıdır. Soruların frekans dağılımları ile seçilmiş göstergelere ilişkin ki-kare analizine ilişkin sonuçlar çalışmanın *Bulgular* bölümünde yer almaktadır. İlgili sorularda Ki-Kare p değerleri 0,05’ten küçük olan sonuçlar parantez içerisinde gösterilmiştir.

3.2. Verilerin Analizi ve Bulgular

Alan araştırmasından elde edilen bulgular öncelikle demografik düzeyde ele alınacaktır. Daha sonra sırasıyla gelir ve borçlanma, istihdam ve işsizlik, eğitim, vasıf ve riskler başlıkları altında araştırma sonuçları detaylandırılacaktır.

Tablo 1. Demografik Göstergeler

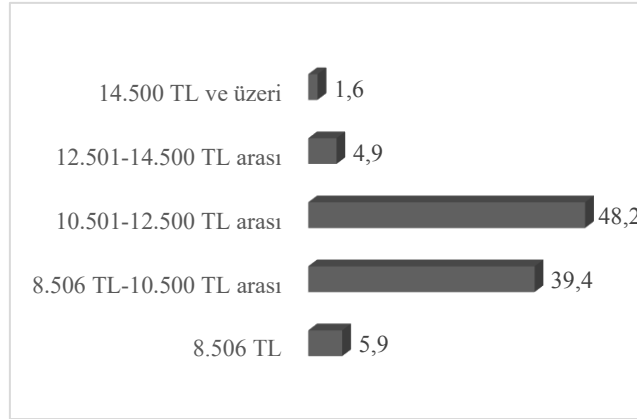
Cinsiyet	Erkek	97,8
	Kadın	2,2
Yaşınız	24 yaş ve altı	4
	25-34 yaş arası	28
	35-44 yaş arası	41,2
	45-54 yaş arası	23,7
	55 yaş ve üstü	2,9
Medeni durumunuz	Evli	75,5
	Bekar	24,5
Çocuk durumu	Var	74,9
	Yok	25,1
Kaç çocuğunuz var?	Bir	21,9
	İki	51,8
	Üç	23,4
	Üçten çok	2,9

Eğitim durumunuz	Okur-yazar değil	1,6
	Okur-yazar	1,9
	İlköğretim ve altı	32,3
	Ortaöğretim	58
	Önlisans	3,2
	Lisans	3

Gıda sektöründe üretim noktası, yapısı gereği toplumsal cinsiyet bağlamında erkek egemen bir yapıya sahiptir. Katılımcıların %97,8’inin erkeklerden oluşması bu açıklamayı doğrulamaktadır. Buna ek olarak, sektörde çalışan işçilerin yaş gruplarına göre dağılımında, orta yaş grubu (35-44 yaş arası) %41,2’lik oranla öne çıkan seçenek durumundadır. Bunun arkasından 25-34 yaş arası (%28) ve 45-54 yaş arası (%23,7) gelirirken, 24 yaş altı ile 55 yaş üstü yaş grupları için kaydedilen oranlar düşüktür. Araştırma sonuçlarına göre, örnekleme oluşturan her dört gıda işçisinden üçü evlidir. Bunu benzer bir oranla çocuğu olan işçiler izlemektedir. Ailelerin görünümünde öne çıkan seçenek, %51,8 oranıyla iki çocuklu çekirdek ailelerdir. Bunu sırasıyla üç çocuklu aileler (%23,4), tek çocuklu aileler (%21,9) takip ederken, üçten çok çocuğu olan ailelerin oranı oldukça düşüktür (%2,9). Son olarak, eğitim durumu çerçevesinde bir inceleme yapıldığında, neredeyse her 10 gıda işçisinden 6’sının ortaöğretim mezunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlköğretim düzeyinde eğitime sahip olanların oranı %32,3’tür. Diğer eğitim durumları için kaydedilen oranlar %1,6 ile %3,2 arasında değişiklik göstermektedir.

3.2.1. Gelir ve Borçlanma

Araştırma kapsamında, gelir ve borçlanma başlığı ile ilişkili olacak şekilde, gıda işçilerinin aylık düzenli iş gelirleri, borçlanma eğilimleri, konut mülkiyet durumları ve yaşam düzeylerinin gelişimine dair düşünceleri sorgulanmıştır.

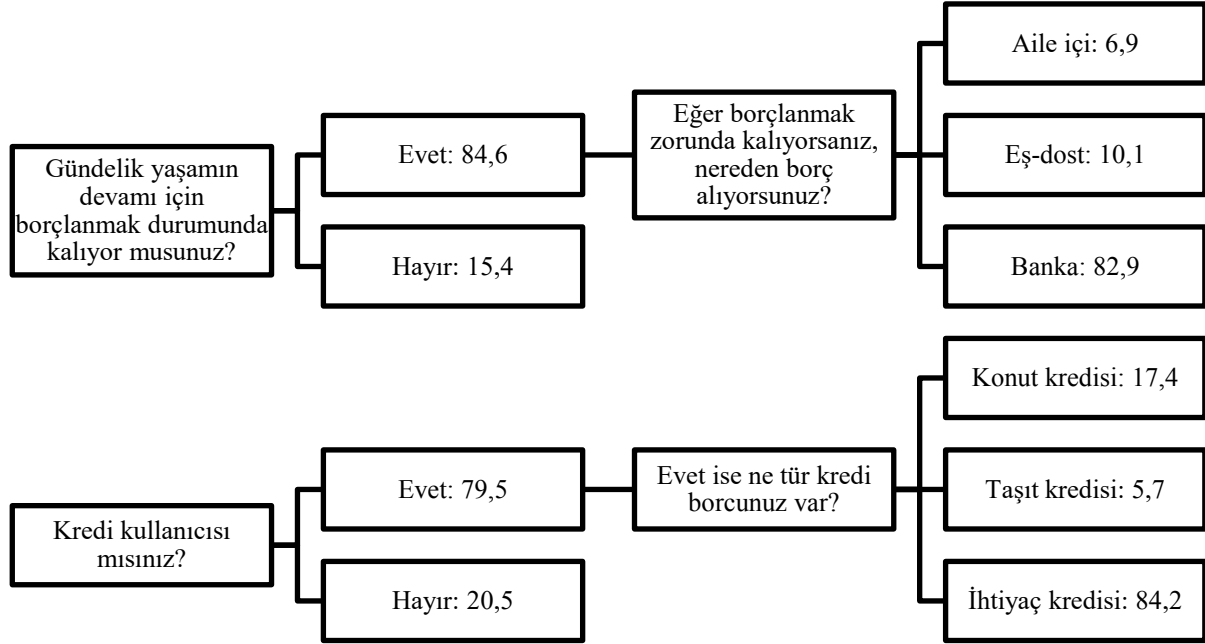

Şekil 1. Gıda İşçilerinin Aylık Düzenli İş Gelirleri

Gıda işçilerinin aylık düzenli iş gelirleri, düşük ve orta seviyelerde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, işçilerinin %48,2’sinin aylık düzenli iş geliri 10.501-12.500 TL arasındadır. Bunun ardından aylık düzenli iş geliri 8.506-10.500 TL aralığındakiler gelmektedir (%39,4). İşçilerin %5,9’u, araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla asgari ücret düzeyinde ücret gelirine sahipken, aylık düzenli iş geliri 12.501 TL’yi aşanların oranı yalnızca %6,5’tir. Öte yandan, araştırma kapsamında yapılan değerlendirmelerde, yaş ile aylık düzenli iş geliri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ki-Kare $p = 0,002$). Buna göre:

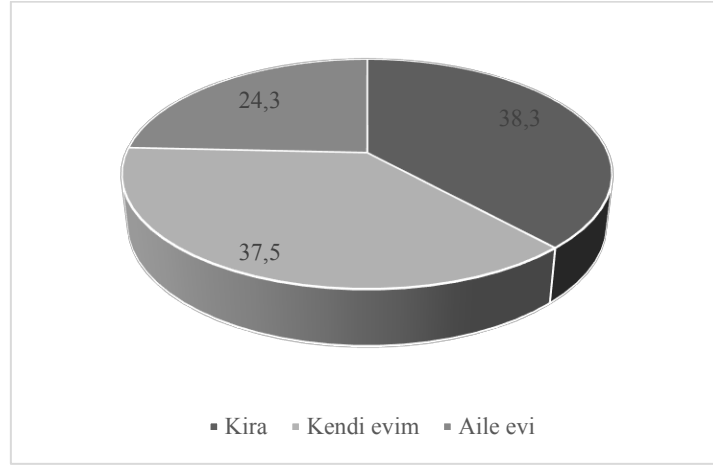
- 24 yaş ve altındaki gıda işçileri içerisinde aylık düzenli iş geliri 14.500 TL’nin üzerinde olan kimse bulunmamaktadır.
- 35-44 yaş ve 55-64 yaş arasındakilerde, aylık düzenli iş geliri 10.501-12.500 TL arasında olanların oranı, genel ortalamasının altındadır.

- 25-34 yaş arasındakilerde aylık düzenli iş geliri 10.501-12.500 TL arasındakilerin oranı %49 iken bu oranının en yüksek olduğu grup %53,4 ile 45-54 yaş arasındakilerdir.
- Aylık düzenli iş geliri 12.501 TL’nin üzerinde olanların oranının en yüksek olduğu yaş grubu, %44,4 ile 55-64 yaş arasındakilerdir.

Şekil 2. Gıda İşçilerinin Borçlanma Durumları ve Kredi Kullanma Eğilimleri

Araştırma sonuçları, borçlanmanın gıda işçilerinin günlük yaşamının olağan bir parçası olduğunu göstermektedir. Gerçekten katılımcıların %84,6’sı, günlük yaşamın devamı için borçlanmak durumunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Borçlanma kanalları arasında öne çıkan seçenek %82,9’luk bir oranla bankalardır. Bununla birlikte, eş-dost ve aile içi borçlanma gibi enformel kanalları kullanan yaklaşık %17’lik bir kesim de bulunmaktadır. Öte yandan, gıda işçileri içerisinde kredi kullanıcı durumunda bulunanların oranı ise %79,5’tir. Bu gruptaki işçilerin kullandıkları krediler içerisinde öne çıkan seçenek çok yüksek bir oranla ihtiyaç kredisidir (%84,2). Bunun ardından konut kredisi (%17,9) ve taşıt kredisi (%5,7) gelmektedir. Bunlara ek olarak, gıda işçilerinin borçlanma eğilimleri incelendiğinde, katılımcıların %81,9’unun kredi kartı kullanıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşçiler içerisinde kredi kartı borcunun tamamını ödeyebilenlerin oranı yalnızca %40,8’dir. Buna karşılık, %41,4’lük bir kesim asgari limiti ödeyebilmekte, %7,9 oranında gıda işçisi ise son ödeme tarihini kaçırmaktadır. Tüm bunlara ek olarak işçilerin %4,3’ü borcunu ödeyemediği için kullanamadığı kartları olduğunu belirtirken %5,6’lık bir kesim ise kredi kartı borcunda mahkemelik durumdadır. Beklendik şekilde, aylık düzenli iş geliri ile günlük yaşamın devamı için borçlanma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Ki-Kare $p = 0,002$). 8.506 TL (%86,4) ve 8.506 TL-10.500 TL arası (%89) gelir gruplarında günlük yaşamın devamı için borçlanma eğilimi ortalamanın üzerindedir. 10.501 TL-12.500 TL arası gelir grubu içinse ortalamaya çok yakın bir borçlanma eğilimi kaydedilmiştir (%83,8). Buna karşılık, günlük yaşamın devamı için borçlanma durumu 12.501-14.500 TL arasında aylık düzenli iş geliri elde edenlerde %72,2’ye gerilerken 14.500 TL ve üzerinde ise %33,3 düzeyindedir.

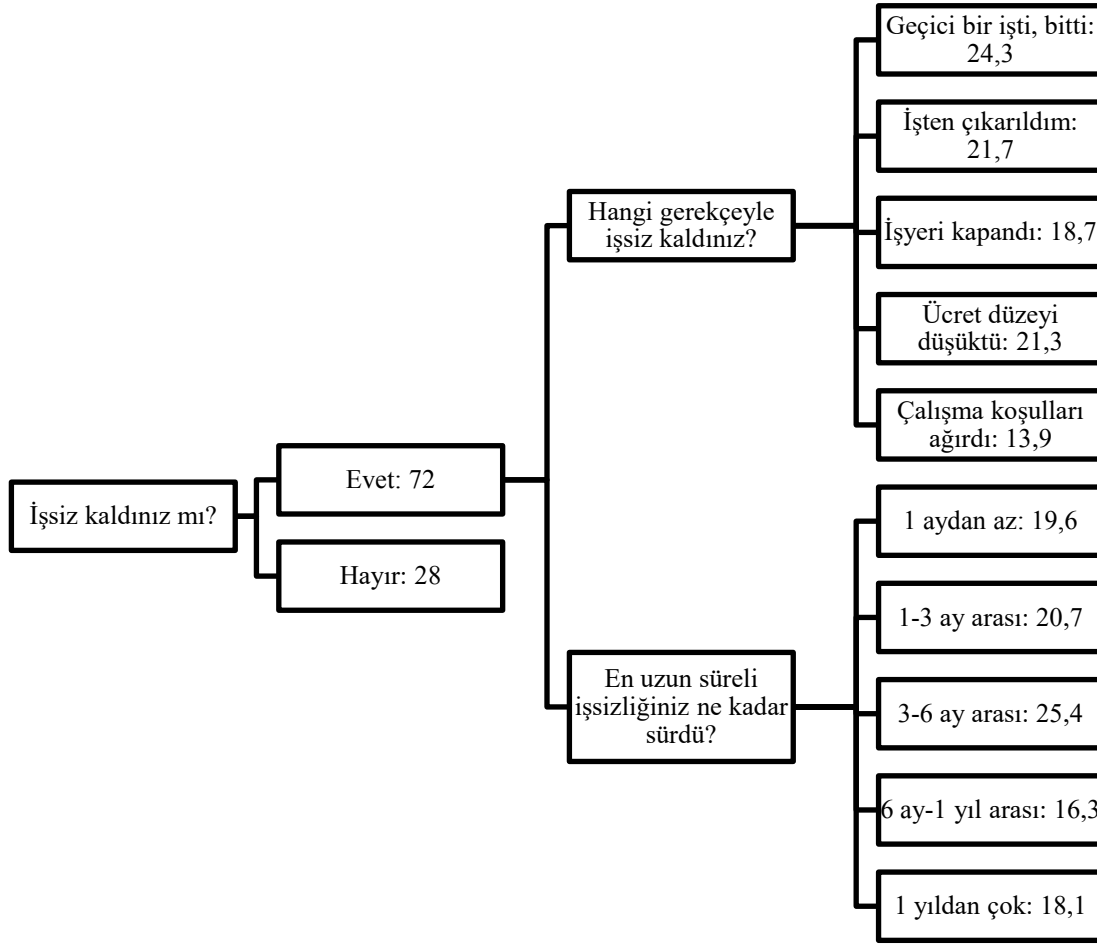
Şekil 3. Gıda İşçilerinin Oturdukları Konutların Mülkiyet Durumu

Araştırma sonuçlarına göre gıda işçilerinin %37,5’i kendi evinde, %38,3’ü ise aile evinde oturmaktadır. İşçilerin %24,3’ü kiracıdır. Bu sonuçlara ülke genelinde yürütülen araştırmalarla karşılaştırıldığında (örneğin Türkiye İstatistik Kurumu Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021 sonuçlarına göre), gıda işçileri içerisinde konut mülkiyet sahipliği oranının ülke ortalamasının altında kaldığı söylenebilir. Beklenildiği şekilde, araştırma çerçevesinde yaş grupları ile oturlan evin mülkiyet oranı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Ki-Kare $p = 0,004$). Bu bağlamda, 45 yaş ve üzerinde gıda işçilerinin tümünde kendi evinde oturanların oranı %50’nin üzerindedir. 35-44 yaş grubundakiler içerisinde bu oran %38,6 ile genel ortalamanın biraz üzerindedir. Buna karşılık, alt yaş gruplarında konut mülkiyeti oranı oldukça düşüktür. Ayrıca, medeni durum ile oturlan konutun mülkiyet durumu konusunda da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Ki-Kare $p = 0,000$). Bu çerçevede, evlilerin %43,9’u kendi evinde, %18,6’sı ise aile evinde otururken, bekarlarda kendi evinde oturanların oranı %17,6 ve ailesinin evinde oturanların oranı ise %41,8 olarak hesaplanmıştır. Her iki grupta kirada oturanların oranı birbirine oldukça yakındır.

Gelir ve borçlanmaya ilişkin sıralanan bu göstergeler çerçevesinde, araştırmaya katılan gıda işçilerinin %65’i, yaşam düzeylerinin son 5 yıl içerisinde kötüye gittiği düşüncesindedir. %26,4 oranında gıda işçisi ise yaşam düzeyinin son 5 yıla kıyasla aynı kaldığını belirtmiştir. Bunlardan farklı olarak, yaşam düzeyinin son 5 yıl içerisinde iyiye gittiğini iddia eden gıda işçilerinin oranı ise %6,7’dir. Ayrıca, aylık düzenli iş geliri ile yaşam düzeyinin gelişimi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Ki-Kare $p = 0,000$). Buna göre, 8.506 TL (%77,3) ile 8.506 TL-10.500 TL arasında gelir elde edenlerde yaşam düzeyinin kötüye gittiğini düşünenlerin oranı genel ortalamanın üzerindedir. 10.501 TL-12.500 TL arası (%59,8) ve 12.501-14.500 TL arası (%61,1) gelir düzeyleri için bu konuda genel ortalamaya çok yakın oranlar kaydedilmiştir.

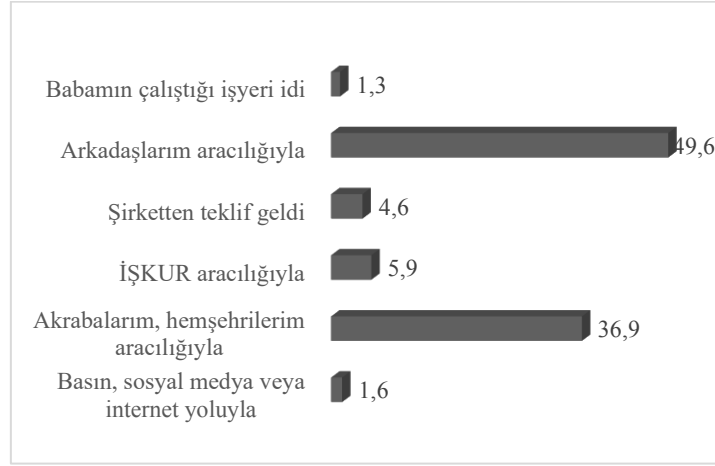
3.2.2. İstihdam ve İşsizlik

Alan araştırmasına ilişkin sonuçların istihdam ve işsizlik konusuyla ilgili bulguları; işçilerin işsizlik deneyimleri, iş değiştirme sayıları, iş bulma kanalları, haftalık çalışma süreleri, işyerindeki ek çalışma uygulamaları, ek iş yapma durumları ve gelecek kaygıları çerçevesinde incelenmiştir.

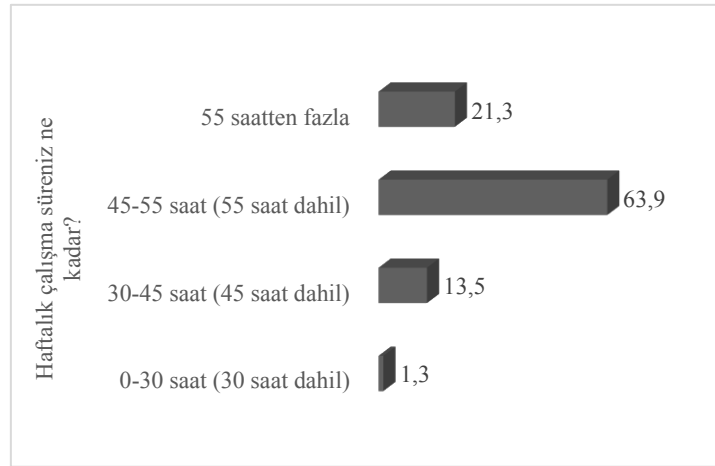
Şekil 4. Gıda İşçilerinin İşsizlik Deneyimleri

Gıda işçilerinin işgücü piyasası deneyimleri incelendiğinde, %72 oranında işçinin çalışma yaşamlarının bir döneminde işsiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. İşçilerin işsiz kalma gerekçelerinin sıralaması; işin geçici niteliği (%24,3), işten çıkartılma (%21,7), ücret düzeyinin düşüklüğü (%21,3), işyerinin kapanması (%18,7) ve çalışma koşullarının ağırlığı (%13,9) şeklindedir. Öte yandan, çalışma yaşamı süresince işsizlik sorunuyla karşılaşan işçilerin işsizlik süreleri sıralaması ise 3-6 ay arası (%25,4), 1-3 ay arası (%20,7), 1 yıldan çok (%18,1) ve 6 ay-1 yıl arasıdır (%16,3). Bu sonuçlardan hareketle, örnekleme oluşturan gıda işçilerinin neredeyse 5’te 1’inin, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) sınıflandırması çerçevesinde en önemli sosyal sorunlar arasında sınıflandırılan uzun süreli işsizliği çalışma yaşamları içerisinde deneyimlediklerini söylemek mümkündür. Bunların yanında, gıda işçileri açısından işgücü piyasasında iş değiştirmek sıradan bir durumdur. Araştırma sonuçları, bu açıklamayı doğrular niteliktedir. İşçilerin %25,9’u üç kez iş değiştirdiklerini belirtmişlerdir. Bunu sırasıyla üçten çok kez iş değiştirenler (%24,5), iki kez iş değiştirenler (%24,3) ve bir kez iş değiştirenler (%12,7) izlemektedir. İşçilerin yalnızca %12,7’si, bugüne kadar hiç iş değiştirmediklerini belirtmişlerdir.

Şekil 5. Gıda İşçilerinin Mevcut İşlerini Bulma Yöntemleri

Gıda sektöründe iş bulma konusunda paternalist kanalların ağırlığı belirgin şekilde yüksektir. Bu noktada, öne çıkan iki seçeneğin arkadaşlar (%49,6) ve akrabalar ile hemşeriler (%36,9) olduğu görülmektedir. Buna karşılık, şirketten teklif gelmesi, İŞKUR ve basın, sosyal medya veya internet gibi kurumsal yollarla iş bulabilenlerin oranının toplamı ise %12,1’dir.

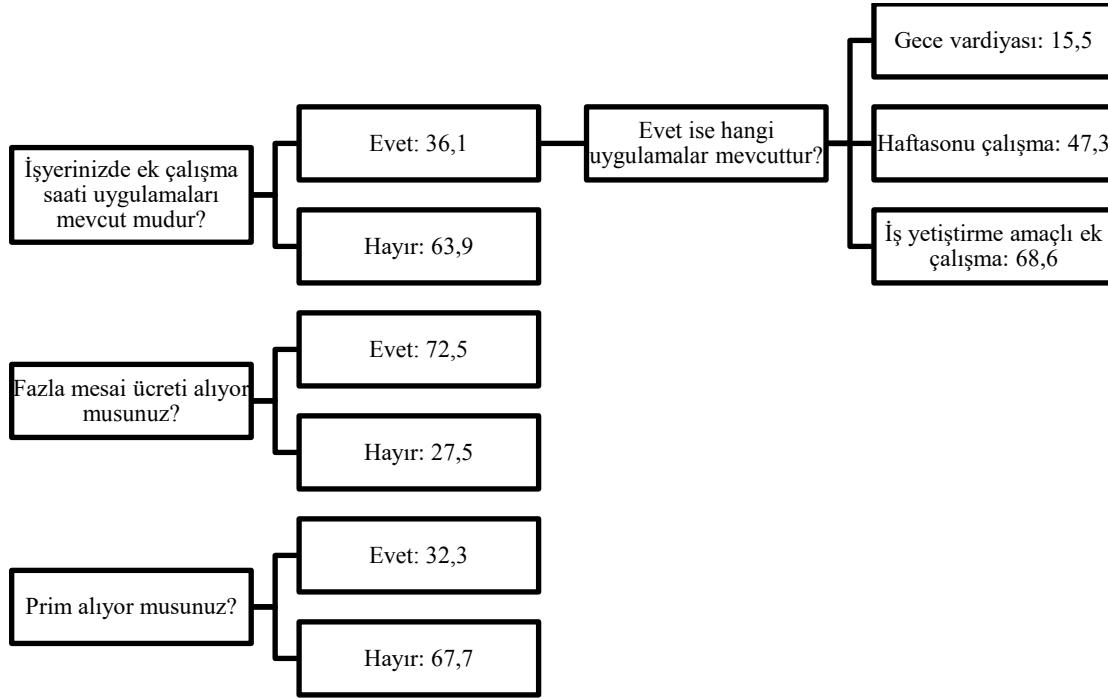

Şekil 6. Gıda İşçilerinin Haftalık Çalışma Süreleri

Araştırma bulguları, gıda işçilerinin haftalık ortalama çalışma süresinde öne çıkan seçeneğin %63,9’luk bir oranla açık biçimde 45-55 saat arası (55 saat dahil) olduğunu göstermektedir. Bunu sırasıyla 55 saatten fazla, 30-45 saat arası (45 saat dahil) ve 0-30 saat (30 saat dahil) seçenekleri takip etmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, işgücü piyasası pratikleri açısından iki noktaya dikkat çekilebilir. İlk olarak, gıda işçileri açısından kısmi süreli çalışma uygulaması neredeyse yok denecek kadar azdır.¹ İkincisi, 55 saatten fazla haftalık çalışma süreleriyle çalıştırılan işçilerin oranına bakıldığında, sektörde yerleşmiş bir kuralılaşma² düzeninin varlığından söz edilebilir.

¹ 4857 sayılı İş Kanununun 13.maddesinin 1.fikrasına göre, “işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda” yapılan sözleşmeler, kısmi süreli iş sözleşmesi olarak belirlenmiştir.

² Kuralılaşma, en yalın anlamıyla işgücü piyasasına ilişkin ilke ve kuralların sermaye sınıfı lehine yeniden düzenlenmesini ifade eden bir kavramdır (Wood, 2003: 240).

Şekil 7. Gıda İşçilerinin Ek Çalışma, Fazla Mesai ve Prim Durumları

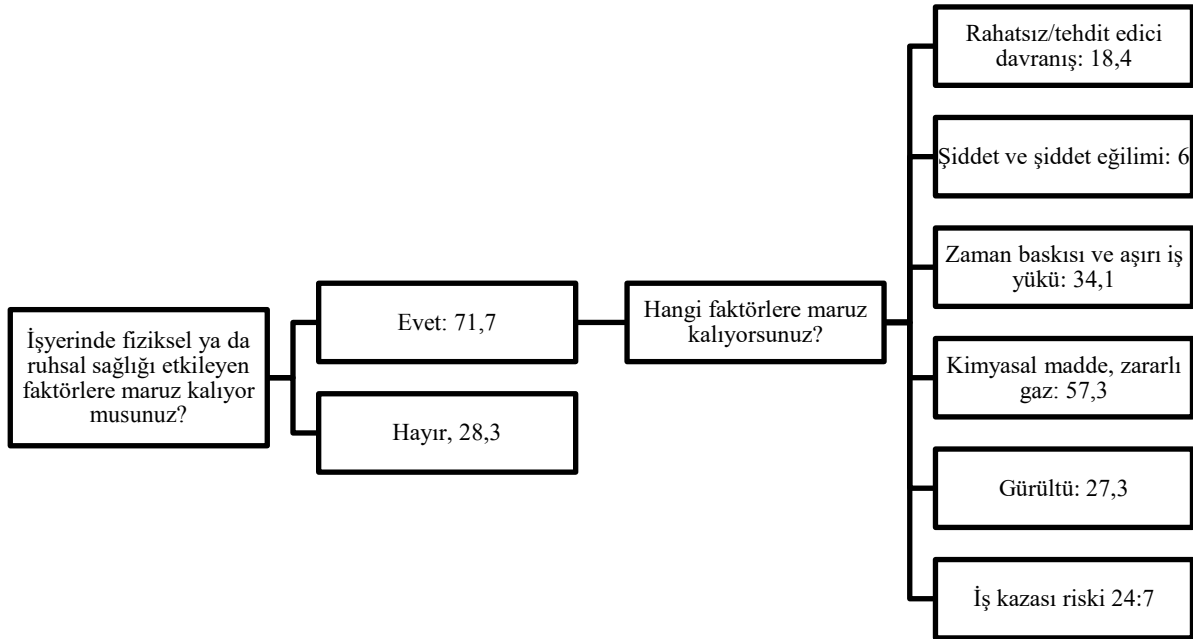
Gıda sektöründe ek çalışma saatleri uygulamaları belirgin şekilde öne çıkan bir pratik durumda değildir. İşçilerin %36,1'i işyerinde ek çalışma saatlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Öne çıkan ek çalışma uygulamaları iş yetiştirme amaçlı ek çalışma (%68,6), hafta sonu çalışma (%37,3) ve gece vardiyasıdır (%15,5). Bunun yanında, ek çalışma durumunda fazla mesai ücreti alanların oranı ise %72,5'tir. Bu sonuçlar, ek çalışma uygulamalarının yasal karşılığının ödenmesi noktasında kuralsızlaştırma uygulamalarının varlığını gözler önüne sermektedir. Son olarak, gıda işçilerinin %32,3'ü ise prim aldıklarını belirtmişlerdir. Sıralananlara ek olarak, gıda işçilerinin %39,9'u, mevcut işi dışında ek iş yapmaktadır. Ek iş yapan işçilerin neredeyse tamamı (%94,6), ek iş yapma gerekçelerinin geçimlerini sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. %5,4 oranında işçi ise ek iş yapmalarını daha fazla kazanma düşüncesiyle ilişkilendirmişlerdir. Bununla birlikte, aylık düzenli iş gelirine göre ek iş yapma arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Ki-Kare $p = 0,042$). İlginç şekilde, hem en düşük hem de en yüksek iş gelirine sahip olanlar içerisinde ek iş yapma oranı %60'ın üzerindedir. Aylık düzenli iş geliri 8.506 TL-10.500 TL arasındakilerin %42,5'i, 10.501-12.500 TL aralığındakilerin %34,1'i, 10.501-12.500 TL grubundakilerin ise %34,1'i ek iş yapmaktadır.

İstihdam ve işsizlik konulu göstergeler çerçevesinde, gıda işçilerinin %58'i, işiyle ilgili gelecek kaygısı duyduklarını belirtmişlerdir. Bu grupta yer alan işçilerin yarısının öncelikli kaygısı işten çıkartılmadır. Bunu sırasıyla işyerinin kapanması, meslek dışı işlerde çalıştırılma, düzenli ücret alamama ve düzenli iş alamama seçenekleri izlemektedir. Araştırma sonuçları, yaş ile gelecek kaygısı arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir (Ki-Kare $p = 0,001$). Gerçekten 24 yaş ve altındakiler ile 25-34 yaş arasındakilerde işiyle ilgili gelecek kaygısı duyanların oranı %50'nin üzerindedir. Bunun yanında, 35-44 yaş arasındakilerde işiyle ilgili gelecek kaygısı duyanların oranı genel ortalamayı aşmaktadır (%26,1). Üst yaş gruplarında konuyla ilgili soruya "Evet" yanıtı verenlerin oranı %30'un altına inmektedir. Ayrıca, medeni durum ile gelecek kaygısı arasında da anlamlı bir ilişki vardır (Ki-Kare $p = 0,002$). Bu bağlamda, evlilerin %37,1'i işiyle ilgili gelecek kaygısı duyarken bekarlarda bu oran %57,1'e yükselmektedir.

3.2.3. Eğitim, Vasıf ve Riskler

Araştırma bulgularının bu bölümünde; gıda işçilerinin iş tanımlarına, eğitim uygulamalarına ve karşılaştıkları risklere dair görüşleri değerlendirilmiştir. Eğitim ve vasıf ekseninde bir değerlendirme yapıldığında araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan bazıları şunlardır:

- İşçilerin yalnızca %52,8’inin işyerinde bir görev tanımı bulunmaktadır. Görev tanımı bulunduğu halde başka işler de verilen işçilerin oranı %24,3’tür.
- Aylık düzenli iş geliri ile görev tanımı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı dikkati çekmektedir (Ki-Kare $p = 0,025$). Bu çerçevede, gelir düzeyi arttıkça, iş tanımı dışında başka görevlerin verilme sıklığı azalmaktadır. Gerçekten 8.506 TL gelir düzeyindekilerin %36,4’ü, 8.506 TL-10.500 TL grubunda konumlananların %24,7’si, 10.501-12.500 TL arasında aylık düzenli iş geliri elde edenlerin %22,3’ü, 12.501-14.500 TL gelire sahip olanların ise %16,7’si iş tanımları olmasına rağmen başka görevlerin verildiğini belirtmişlerdir.
- İşçilerin çok büyük bir bölümü (%88,7) işyerinde eğitim almaktadır. Aylık düzenli iş geliri ile işyerinde eğitim alma durumu arasında anlamlı bir ilişki kurulmuştur ((Ki-Kare $p = 0,000$). Buna göre, alt-orta ve orta gelir gruplarında eğitim alma durumu %90’ı aşarken, en düşük ve en yüksek gelir gruplarındaki gıda işçilerinin işyerinde eğitim alma oranı genel ortalamasının altında kalmaktadır.
- Yaptıkları işi aldıkları örgün eğitimle ilişkili bulan işçilerin oranı %79’dur. İşçilerin %12,7’si bunun aksi düşüncededir.

Şekil 8. Gıda İşçilerinin Karşılaştıkları Riskler

Gıda işçilerinin %71,7’si, işyerinde fiziksel ya da ruhsal sağlığı etkileyen faktörlere maruz kalmaktadır. İşçilerin en fazla maruz kaldıkları risk, %57,3’lük oranla kimyasal madde ve zararlı gazlardır. Bunu %34,1 ile zaman baskısı ve aşırı iş yükü izlemektedir. Gürültü (%27,3), iş kazası riski (%24,7), rahatsız/tehdit edici davranış (%18,4) ile şiddet ve şiddet eğilimi (%6) gıda işçilerinin karşılaştıkları diğer risklerdir.

4. SONUÇ

Geleneksel olarak, el emeği ve zanaatkarlık gerektiren işlerle karakterize edilen gıda sektörü, günümüzde artan otomasyona ve standartlaştırılan üretim süreçlerine bağlı olarak vasıfsızlaşmayla belirginleşen bir dönüşümden geçmektedir. Bu anlamda vasıfsızlaşma teorisi, Türkiye’de gıda

sektöründeki değişimlerin açıklanması için önemli bir temel sağlamaktadır. Teoride öngörüldüğü gibi, kapitalist üretim, vasıflı işgücünün yerine, daha düşük maliyetli vasıfsız veya yarı vasıflı işgücünü kullanmak yönünde bir tercihte bulunmaktadır. Bu süreç, standartlaştırılmış üretim yöntemlerinin benimsenmesiyle olanaklı hale gelmektedir. Türkiye’de gıda sektöründeki vasıfsızlaşma; düşük ücretler, farklı güvencesizlik biçimleri ve sosyal koruma eksikliği gibi sorunlara neden olmaktadır. Buna göre vasıfsızlaşma, işçilerin yaşam standartlarını düşüren ve ekonomik olanaklarını sınırlayan bir niteliğe sahiptir. Alan araştırmasından elde edilen bulgular, gıda sektöründeki vasıfsızlaşmaya ilişkin bu açıklamaları destekler niteliktedir.

Gıda sektörü, niteliği itibarıyla erkek egemen bir istihdam yapısına sahiptir. Buna ek olarak, işçilerin yaş gruplarına göre dağılımlarında orta yaş grubu öne çıkmaktadır. Evli ve çocuklu işçilerin oranının yüksekliği, iki çocuklu çekirdek aile yapısının belirginliği ve eğitim düzeyinin düşüklüğü, demografik açıdan gözlemlenen diğer durumlardır. Öte yandan, işçilerin aylık düzenli iş gelirleri, düşük ve orta seviyelerde yoğunlaşmaktadır. Borçlanma, gıda işçilerinin gündelik yaşamının bir parçasıdır. En yaygın borçlanma kanalı bankalar iken, kredi kartı ve gündelik ihtiyaçların karşılanması için kredi kullanma eğilimleri de oldukça yüksektir. Alan araştırması sonuçlarından ayrıca, gelir düzeyi ile borçlanma eğilimi arasında bir ilişki tespit edilmiştir.

İşsizlik, gıda sektöründe çalışan işçiler için çalışma yaşamının olağan bir deneyimidir. Bu durumda, sektördeki işçilerin çoğunlukla vasıfsız ve yarı vasıflı katmanlardan oluşmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. İş değiştirme sıklığı yüksek olan işçiler, iş bulma konusunda ise ağırlıklı paternalist yöntemleri tercih etmektedirler. Haftalık çalışma süresinin 45-55 saat arasında yoğunlaştığı sektörde, dikkate değer oranlarda ek çalışma uygulamaları ve ek iş yapma oranları gözlemlenmiştir. Bunların yanında, işçilerin büyük bir bölümünün işçiyile ilgili gelecek kaygısı duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitim, vasıf ve riskler söz konusu olduğunda, işçilerin çoğunun işyerinde bir görev tanımının bulunduğu, ancak başka işlerin de verildiği görülmektedir. Gıda işçilerinin büyük bir bölümü işyerinde verilen eğitimlere katılmaktadır. İşçilerin çoğu, yaptıkları işi aldıkları örgün eğitimle ilişkilendirmektedir. Bunlara ek olarak işçiler, işyerinde maruz kaldıkları riskler arasında kimyasal maddeleri ve zararlı gazları ön plana çıkartmışlardır.

Gıda sektöründe çalışan işçilerin genel profilini ortaya koyan alan araştırması sonuçları; sektörün genelinde düşük gelir düzeylerinin, borçlanma eğiliminin, iş değiştirme sıklığının, gelecek kaygılarının ve maruz kalınan risklerin işçilerin yaşam koşullarını etkilediğini göstermektedir. Bu çerçevede, sektördeki çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işçilerin refahının artırılmasına yönelik yürütülecek faaliyetler için araştırma bulgularının önemli ipuçları sağladığı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Gıda Sektörünün Vasıfsızlaşması: İşgücü Açısından Zorluklar ve Etkileri” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Oran, S. & Güler, M.A. (2023). Türkiye’de Gıda Sektörünün Vasıfsızlaşması: İşgücü Açısından Zorluklar ve Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 863-878.

KAYNAKÇA

- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2011). *Ücretli Emek ve Sermaye Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Bell, D. (1973). *Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- Bénabou, R., ve Tirole, J. (2003). Intrinsic and Extrinsic Motivation. *Review of Economic Studies*, 70, (3), 489-520.
- Bozkuş Kahyaoğlu, S. (eds). (2022). *The Impact of Artificial Intelligence on Governance, Economics and Finance, Volume 2. Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application*, Singapore: Springer.
- Braverman, H. (1998). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, NY: Monthly Review Press.
- Bruger, F. ve Gehrke, C. (2018). Skilling and Deskilling Technological Change in Classical Economic Theory and Its Empirical Evidence. *Working Paper Series 2017-02, Karl-Franzens University*, 1-39.
- Burawoy, M. (1979). *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dolu, A. ve İkizler, H. (2022). Higher Education and Labor Market Transformation in the Era of Industry 4.0 in a Developing Country: The Case for Turkey. In: *Bozkuş Kahyaoğlu, S. (eds) The Impact of Artificial Intelligence on Governance, Economics and Finance, Volume 2. Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application*.
- Friedman, Z. (2018). Fast Food Workers and the Fight Against Precarity. *New Labor Forum*, 27, (3), 43-49.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heasman, M. ve Morley, A. Earning a Crust? A review of labour trends in UK food manufacturing, 24 May 2017. *Food Research Collaboration Policy Brief*.
- Kim, H.J. ve Fite, R. (2019). Changes in the US Food Manufacturing Workforce: Evidence From the National Longitudinal Survey of Youth 1979. *Food Policy*, 83, 339-350.
- Korczynski, M. (2005). The Uses of Labour: A Critical Assessment of The Work of Harry Braverman. *Work, Employment and Society*, 19i (4), 751-768.
- Lee, S. ve Kim, S. H. (2018). Labor Productivity, Wage and Skill Premiums in the Food Manufacturing Sector. *Journal of Agribusiness in Developing and Emerging Economies*, 8, (1), 76-89.
- Littler, C. R. (1982). The Development of the Deskilling Thesis. *Sociology*, 16, (4), 504-527.
- Nakagawa, H. (2020), The Deskilling of Restaurant Workers in Japan: Technological Change and Division of Labor. *Asia Pacific Journal of Management*, 37, (1), 149-172.
- Ritzer, G. (1977). *Working: Conflict and Change*, UK: Prentice-Hall.
- Sümer, B. (2018). Impact of Industry 4.0 on Occupations and Employment in Turkey. *European Scientific Journal*, 14, (10), 1-19.
- Thompson, P. ve McHugh, D. (2009). *Work Organisations*, London: Palgrave Macmillan.
- Touriane, A. (2018). *Modernliği Eleştirisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Oran, S. & Güler, M.A. (2023). Türkiye’de Gıda Sektörünün Vasıfsızlaşması: İşgücü Açısından Zorluklar ve Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 863-878.

Wood, E.M. (2003). Sermaye İmparatorluğu. *Praksis Dergisi*, 3, (10), 239-254.

Extended Abstract

The Deskilling of The Turkish Food Industry: Challenges and Implications for the Labour Force

The food industry around the world has been going through significant transformations based on automation and standardization for nearly forty years. The transformation process has had major impacts on the structure of production as well as the qualifications and skills of workers in the sector. Indeed, the described transformation has led to the deskilling of the workforce, and while this situation has provided short-term advantages to capital, it has limited the available opportunities for workers and caused serious problems in terms of long-term competitiveness in the sector.

This extended summary provides a review of field research-based work covering challenges, barriers, implications, and policy recommendations regarding the process of labour deskilling in the Turkish food sector. In this study, where the theory of deskilling is centered on the axis of different studies carried out in the doctrine, starting from Braverman, the findings obtained from field research conducted in Bolu, one of the first cities that come to mind when it comes to the food sector in Turkey, are discussed. In this context, the multidimensional effects of deskilling, especially on employment, wages, quality of work, and worker autonomy, have been investigated.

The findings reveal that one of the most important difficulties caused by deskilling is a major erosion in terms of occupational health and safety and continuity of employment for workers in the food sector. In this axis, automation and standardized production processes often lead to the substitution of skilled workers with less skilled or unskilled labour. Accordingly, employment opportunities are decreasing, and precarious working conditions are becoming more evident. As a result, workers face lower wages, diminished or even absent bargaining power, and increased job insecurity.

Deskilling is not a process or problem whose consequences can be limited only to the workforce. It is almost inevitable that the general competitiveness and sustainability of the sectors where deskilling is effective will be negatively affected. The situation observed in the food industry in Turkey is similar to this. In this regard, deskilling restricts the competitiveness of the sector and causes sustainability problems. As a result of the sector's dependence on low-skilled labour, there is no investment in skill development initiatives, innovation is not taken into account, productivity is not centered and the ability to adapt to changing market dynamics cannot be developed. Deskilling also limits the sector from engaging in high-value-added production activities thus increasing its competitiveness potential. This situation is embodied by the observation of a low-quality production cycle.

Interventions of a temporary or palliative nature are not sufficient to overcome deskilling and associated difficulties. Rather, strategic policy interventions are needed. Policymakers should prioritize the development of comprehensive development policies that promote vocational training programs, lifelong learning practices, and skills acquisition opportunities for workers in the food sector. In addition, it is necessary to create an environment that will facilitate innovation and investment in high technologies. There is also a need for practices that will simultaneously enable workers to acquire the necessary skills to be successful in a developing industry and increase productivity.

As can be understood from all these explanations and determinations, the deskilling of the workforce in the food sector in Turkey indicates a very complex process. Various difficulties and far-reaching consequences become evident at this point. In the policies to be developed regarding this issue, it is of vital importance to acknowledge the multifaceted nature of deskilling, to determine appropriate targets, and to develop customized policy recommendations. Thus, the negative effects of deskilling can be reduced, the creation and development of decent jobs can be encouraged, and the creation of a skilled and viable workforce that will promote sustainable growth in the food sector can be ensured.

Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region

Dilek YAMAN*

Levent YİĞİTTEPE**

Abstract

With the 2020 Abraham Accord the United Arab Emirates (UAE) recognized Israel as a third Arab state after Egypt (1979) and Jordan (1994). It is of historical importance that the Arabs, who have been in conflict with Israel for a long time over the Palestinian issue, want to turn the intra-regional power balance in their favor due to the Iranian threat, which has increased its influence in the region, and that mutual cooperation steps are taken with Israel in this direction. In this study, the transformation of intra-regional threats and fears with the Abraham Accord was analyzed within the framework of Buzan's Regional Security Complex Theory (RSCT). As a result of the study, in the Middle East RSCT, the Palestinian issue has become a secondary concern for the Arabs. They prioritize self-determination, and the treaty is important not only because of the Iranian threat in the region but also because of their support for the defense industry. It has been concluded that Iran's signing of a normalization agreement with Saudi Arabia can be seen as a reflection of the sense of siege it has been exposed to due to the Abraham Accord.

Key Words: Abraham Accords, Regional Security Complex, Security, Israel-Gulf Relations.

Type of Article: Research Article

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında İsrail'in Körfez Açılımı: Abraham Antlaşmalarının Bölgedeki Güç Dengelerine Etkisi

Öz

2020 Abraham Antlaşmasıyla Mısır (1979) ve Ürdün'den (1994) sonra üçüncü bir Arap devleti olarak Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) İsrail'i devlet olarak tanımıştır. Filistin meselesi nedeniyle İsrail ile çok uzun zamandır anlaşmazlık içinde olan Arapların, bölgede etkisini arttıran İran tehdidi nedeniyle bölge içi güç dengelerini lehlerine çevirmek istemeleri ve bu doğrultuda İsrail'le karşılıklı işbirliği adımları atılmasıyla tarihi bir öneme sahiptir. Bu çalışmada Abraham Antlaşmasıyla bölge içi tehdit ve korkuların dönüşümü Buzan'ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise, Ortadoğu BGK'sında Filistin meselesinin Araplar için ikinci bir mesele haline geldiği, Arapların self determinasyonu öncelikleri ve antlaşmanın sadece bölgedeki İran tehdidi nedeniyle değil savunma sanayi konusundaki desteklerinde önemli itici sebepler olduğu, İran'ın Suudi Arabistan'la normalleşme antlaşması imzalamasının Abraham Antlaşması nedeniyle maruz kaldığı kuşatılmışlık hissinin bir yansıması olarak görülebildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abraham Antlaşmaları, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Güvenlik, İsrail-Körfez İlişkileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* PhD Candidate, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, dkyamann@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-5854-5132.

** Assoc. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, lyigittepe@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2508-5501.

1. INTRODUCTION

After the disintegration of the bipolar system, the states that are left alone with the problems among themselves, create a complex with mutual security dependence, along with the threats they perceive against each other in terms of security and cooperation. The emphasis here is that these states are not at far distances but in neighboring or close geographies. According to the theory, the mutual trust, cooperation, and threat perceptions of the states close to each other are more intense than the geographies far from each other. For this reason, they form "Regional Security Complexes" with intense mutual security dependency.

With the Abraham Accord signed between Israel and the UAE under the witness of Trump, a Gulf state officially recognized the state of Israel for the first time. The ground of this agreement, which is seen as a normalization step between Israel and the states of the region, was prepared through secret and open negotiations. Despite the reaction from both some Arab states and the Palestinian administration, the parties to the treaty think that they cooperate in a mutual win-win situation. On the other hand, as a reward for the agreement with Israel, they received a promise of support from the USA on various issues. This agreement, which can be seen both as a gain in this way and as cooperation against the Iranian threat in the region, also contributed a lot to the influence of the USA in the region. While it is an important step for Israel's aim of establishing good relations with the states of the region, it also contributes to Israel's regional superiority. In addition, it is of particular importance that the UAE will receive weapons aid from the USA and that it cooperates with Israel in a commercial sense.

The main purpose of this study is to analyze the effects of the Abraham Accord, which is a historical treaty, on the balance of power in the Middle East within the framework of RSCT. In addition, one of the aims of the study is to understand the alliances of the states of the region, important breaking points during this process, and to interpret Buzan's theory by adapting it to today's conjuncture with the findings obtained.

The study seeks to answer the question of "why the Abraham Accords can affect the balance of power in the Middle East regional security complex, particularly in the Levant and Gulf sub-complexes." It also aims to address questions such as "why Israel wants to improve its relations with the Gulf states, why the Abraham Accord was made in this context, and how the Abraham Accord, which is a historical treaty within the framework of the RSCT, influences the balance of power among the regional states while taking into account the influence of the USA in the region".

The theoretical framework of the study is based on Barry Buzan's RSCT. The study employed a case study approach, which is one of the qualitative research designs. In the analysis process of the study, the Abraham Accord was examined, with a focus on the primary parties involved: Israel, the UAE, and the USA as a global power. The USA, in addition to being a global power, is viewed as a state capable of influencing the balance of power in the region and a driving force behind the treaty. The study examines the gains and losses of these states, illustrating how they can affect the balance of power in a cause.

While security and threat perceptions are limited by Buzan's theory in the study, the Middle East Regional Security Complex evaluations and inferences will be made, but mainly within the framework of the Levant and Gulf Regional Security Sub-Complex, which is two of the three sub-complexes (the other one is the Maghreb Regional Security Sub-Complex).

In light of the limited research on the RSCT in the literature and the rare focus on the landmark Abraham Accords, this article's examination of power dynamics in the Levant and Gulf sub-complexes through the lens of the agreement is a noteworthy contribution. Furthermore, the article provides

different perspectives to the literature by tabulating Buzan's theory and the utilized terms and conducting a detailed analysis. It establishes a robust theoretical framework for the Abraham Accords and evaluates their impact on regional power dynamics through Buzan's RSCT, making significant contributions to the literature.

The study first explains the increase in the importance of regional security and the scope of RSCT. Buzan's work was used as it formed the framework of the study and was the theory's creator. The second part explains the Gulf security issues, Israel-Gulf relations, and the Iranian threat. In the last part, the content of the Abraham Accord and its effects on the balance of power were analyzed in this context.

2. THE RISE OF REGIONAL SECURITY AND THE REGIONAL SECURITY COMPLEX THEORY

After the Cold War period, in which the state-centered and power-oriented security approach was dominant, the emergence of new threats on a global scale, and the most dominant realist security approach was insufficient to explain new threats, the need to develop new security approaches emerged. Social and economic issues to which realism attaches secondary importance, and the emergence of cross-border security threats with the development of technology, it has been seen that the goal of protecting borders based on military power is no longer sufficient to ensure the security of states. Accordingly, the dimensions of the threats have also become globalized in the more globalizing world, and transboundary threats have increased the mutual security dependency between states.

At this point, Stephan Walt poses the following question to discipline. "Will regional powers take more aggressive steps to improve their position, as Iraq tried to do by invading Kuwait, or will they be more cautious in the absence of superpower support?" (Walt, 1991: 226). The question Walt asked in 1991 signals that regional security will come to the fore with the decline of US-Soviet rivalry after the Cold War. It is hardly surprising that Walt tries to make such a distinction in a conjuncture such as the Cold War, which can at least include clear policies in general.

However, neither the support or influence of global powers on the regions has decreased, nor have the states implementing regional security policies do this entirely independently of global powers. For example, the presence of the signature and, therefore, the appreciation of the President of the United States along with these states under the text of the Abraham Accord declaration is an important indicator of this. In other words, just as global powers cooperate with the states in their target region and make arms agreements, they can increase their influence by intervening in the policies of state groups from different aspects, even if the policies of global powers change their cover today.

According to Buzan and Waever, with the collapse of the two polar systems mentioned, the importance of regional security has increased (Buzan and Waever, 2003: 480). RSCT, one of the Copenhagen School's approaches to security studies, which began with the idea of redefining the scope of security (Bakan,2018: 147), emphasizes the importance of regional security. The framework of the theory was first drawn in Buzan's work *People, States and Fear* (Buzan,2003: 140).

RSCT distinguishes between the system-level interaction of global forces, whose capabilities enable them to cross distances, and the subsystem-level interaction of smaller forces, whose main security environment is their local region. The main idea here is that since most threats move more easily over short distances than long distances, mutual security interdependence is shaped in regional-based clusters, and this is called security complexes (Buzan and Waever, 2003: 14).

According to Buzan, RSCT cannot be applied to any country group. For a region to qualify as RSCT, a group of states or actors must have mutual security dependency. This is necessary to distinguish

it from the surrounding security zones (Buzan and Waever, 2003: 47). We can deduce that the interdependence of security that Buzan mentioned is different from the definition of "interdependence" (Keohane and Nye, 1973) by Robert O. Keohane and Joseph Nye in international relations. While Keohane and Nye's "interdependence" describes a more positive interchange that enhances the cooperation potentials of states, Buzan here uses the interdependence of security to express both the relations of friendship and hostility and rather the intersection of perceptions of mutual threat.

The interactions that arise as a result of the anarchic structure and its effects on the balance of power, on the other hand, the pressures of local geographical proximity, cause the emergence of RSCTs. The security interaction between physically close neighbors is greater than between states located in different regions. The reason why adjacency is more effective in terms of security is that many threats move more easily over short distances than over long distances. Anarchy, distance effect, and geographical diversity form a pattern of regionally-based clusters, as security interdependence is more intense among states inside such complexes than outside states (Buzan and Waever, 2003: 46). We can formulate Buzan's regional-based clusters in the formation of RSCTs as follows.

Table 1. Describing Buzan's regional-based clusters in the formation of RSCTs

Anarchy + geographic proximity = security interdependence ⇔ regional-based clustering model (Buzan and Waever, 2003)
--

According to the table created above; when the state of anarchy in a region combines with geographical proximity, a natural mutual security dependence arises within that geography. This mutual security dependence, in turn, exclusively forms an example of a regional-based clustering model.

The region can be redefined or generated depending on who or what is securitized. At this point, the aim is to examine security discourse and practices instead of regional discourses and practices of actors (Buzan and Waever, 2003: 48).

Buzan mentioned three essential components for the formation of a security complex =>

- Organization of units and differentiations within themselves.

The expression of differences within themselves indicates that two adjoining states with no accounts receivable cannot form a regional security complex. However, it can be concluded that this situation is actually a natural process since it goes against the nature of the states that they are geographically close and do not establish security dependency.

- Friendship and hostility patterns.

The effort of a group of adjoining states to gain regional superiority in their region, the secret-open exchanges made in this direction, the alliances formed, and the friendship-enmity structure are both the cause and the result.

- Distribution of power among the main units.

In order to affect the power balance with the aforementioned friendship-enmity patterns, the fluctuations of power between the main units lead us to the dynamic structure of this component and show the importance of the concept of power balance in complexes. The basis of security complexes is the establishment of common interests of states and the creation of positive relations. The regional security complex can take shape according to the conditions of the time and allow new complexes with it. The security formations created in the regions may also contain sectoral differences (Yiğittepe, 2022:

95). In this context, some regions may have political-military formations, while others may prioritize economic-social security-focused formations.

Significant changes in any of these require a redefinition of the RSCT. This approach enables regional security to be analyzed in both static and dynamic terms (Buzan, 2003: 143). In this context, in order for a region to form a regional security complex, there must be a certain geographical boundary separating this complex from other regions; two or more actors are included in the said regional security complex, and these actors are geographically close to each other, and security perceptions in terms of hostility and friendship relations must be determined. It is necessary to be connected with each other, that is, the existence of solid relations, including defense, neighborliness, interest, suspicion, fear, or threat (Cavlak and Gök, 2021: 2134).

According to Alagöz and Kandemir, RSCT is actually securitization becoming practical in global politics (Karagöz and Kandemir, 2015: 114). As a matter of fact, according to Buzan, an RSCT must necessarily include securitization dynamics (Buzan and Waever, 2003: 11). It can be concluded that securitization is the leading creator of these complexes for the regional complexes, which Buzan refers to as a group of states whose security perceptions cannot be considered separately.

This generally means that actors in the region securitize each other (Buzan and Waever, 2003: 56). The UAE's securitization of Iran in order to cooperate with Israel in the Gulf sub-complex has made us conclude that "securitization" can be a legitimizing tool in the regional complex as well as in the policies of states. In addition, securitization elements make states part of a RSCT. However, there is a situation where the most important driving force here is the elements of the balance of power rather than securitization. At this point, while the state of the power balance in the region includes the most inclusive elements that enable the formation of an RSCT, securitization can only be a means of disrupting (trying to turn in its favor) or protecting the balance of power.

However, sometimes, even if there are patterns of friendship and hostility, a RSCT may not occur in the region. According to Buzan, there are two conditions that explain why an RSCT may not be available. The first of these is the inability to structure. In some areas, the capabilities of local forces are so limited that their power only goes within their own borders. There is not enough security interaction between them and locally directed security views that these units have to create RSCT. This is also true for places with large ocean expanses where interaction is difficult due to geographic isolation, such as New Zealand (Buzan, 2003: 143-144).

The second situation is when the direct presence of foreign powers in a region is strong enough to suppress security relations between local peoples. This situation is known as overlay. It is a large deployment of soldiers of foreign states intervening in the region. However, intervention often enhances local security dynamics, subordinating them to the broader pattern of great power competition, and can even destroy them. Local security dynamics are uncertain during the overlay period; therefore, a local RSCT cannot be defined. Prolonged armed conflicts of the great power result in the alignment of local states according to the competition of the great power (Buzan, 2003: 143-144).

According to Gerald Helman and Steven Ratner's hypothesis (1992), weak states can pose a serious security threat. These weaknesses of states, whose survival is threatened by internal pressures and political instability, have the potential to create conflicts that can spread to other states, thus causing serious security threats (Helman and Ratner, 1992). The fact that weak states have a very low level of survivability makes them more vulnerable to foreign interventions. It causes the concept of sovereignty to remain at a minimum level enough for them to exist (Helman and Ratner, 1992). In the last case, we can develop Helman and Ratner's weak states hypothesis and come up with an expression as follows.

Table 2. Describing Helman and Ratner's Weak States Hypothesis

Increasing intra-state conflicts + Political instability → Decreased ability of states to resolve internal threats → Foreign intervention → The situation where the concept of sovereignty has become problematic in practice (Helman and Ratner, 1992)

This table explains the situation that emerged as a result of the increase in intra-state conflicts and political instability. In this case, the ability of states to resolve internal threats decreases and the possibility of external intervention increases. As a result of these external interventions, the concept of sovereignty becomes problematic in practice. That is, internal instability and conflicts lead to external interventions and sovereignty problems.

This is consistent with the shift in focus of most security interactions from the global to lower levels within the international system (Buzan and Waever: 2003). In this case, it explains why global powers prioritize their penetration policies and attach great importance to their long or short-term infiltration attempts (such as military support, trade agreements and willingness to mediate in the region). While this approach highlights the importance of dividing security into more minor parts, it demonstrates its compatibility with Buzan's regional security complex, which explains these security groups in terms of their interactions among themselves and also with outsiders.

Helman and Ratner's hypothesis supports Buzan's approach. According to Buzan, if a state is strong, most of its security threats come from outside, but if a state is weak, most of the threats come from within, which damages the concept of national security. States exposed to external influences often struggle to distinguish their internal problems from those generated by external influences. The anarchic structure of the international system, when combined with a large number of weak states, threatens international security as it increases the risk of internal conflict and interstate conflict (Buzan, 1991: 100-107). This brings us to the concept of regional security in the Middle East RSCT, where many weak states coexist. In the Middle East region, characterized by numerous weak states, intricate relations of friendship and enmity, and a complex web of threats, it serves as an example highlighting the significance of regional security shaped by the policies and threat perceptions of the states in the geography close to each other.

Below, Buzan's approach to reflecting internal conflicts on the international system, which we quoted above, has been developed and extended to the regional level by merging it with the “weak states” hypothesis.

Table 3. Combining Helman and Ratner's Hypothesis and Buzan's Approach To The Reflection Of The Internal Conflicts with Region Level

International security threat = Anarchic structure of the international system + Presence of many weak states in the region + Increased risks of internal (domestic politics) and intraregional or interstate conflicts (Buzan, 1991; Helman and Ratner, 1992)

According to this table created above; when Buzan's statement that the threat to a weak state is more open to external influences is combined with Helman and Ratner's hypothesis that the weakness of weak states also weakens the surrounding states, it states that states within a regional security complex infect each other with the risks of conflict among themselves and in domestic politics. Accordingly, it shows how increasing mutual security dependency is formed within the region. As a result, when these factors come together, also the risk of international security threats increases.

On the other hand, the capabilities of global powers are quite wide-ranging and have significant effects. For this reason, the logic of geography and neighborhood in security relations is largely overcome by the superpowers. Therefore, great powers can exert their influence regardless of territorial proximity. However, small forces with limited capabilities and security interests tend to overpower them. Great powers can extend their influence throughout the international system, often by intervening in a few strategically important areas. The distinguishing point here is that regional states may engage in security interactions with geographically distant great powers, but this does not create mutual security dependency (Buzan and Waever, 2003: 46). The influence of great powers can manifest indirectly through various forms of support and assistance offered to a state or directly through the participation of foreign military forces or economic support (Buzan, 1991: 213).

For this reason, as RSCTs are formed by regional actor groups, they play an important role in the relations among their members. On the other hand, they determine how foreign powers can enter the region (Buzan, 2003: 142). According to Buzan, the penetration policy links the distribution of power model among the global powers to the regional dynamics of the RSCTs. Opportunities and demands for great powers to penetrate the region arise from competition among regional states. Local competitors are naturally encouraged to seek outside assistance, and this mechanism links local competitive patterns with global ones (Buzan and Waever, 2003: 46). This mechanism determines the balance of power between both regional and global powers.

The sub-complexes that Buzan uses as "miniature anarchies" (Buzan, 2003: 143) have the same definition as RSCTs. The difference is that a subcomplex is embedded within a larger RSCT. Subcomplexes, which represent distinctive patterns of security interdependence, help us define an RSCT as a whole and construct a broader model. Subcomplexes are not a necessary feature of RSCTs, but the device of subcomplexes eliminates most of the situations that can arise from the actions of overlapping actors. For example, if the Gulf and the Levant were seen as separate RSCTs, Iraq would be a member of both. However, Iraq is considered a member of both the Gulf subcomplex and the broader Middle East complex (Buzan and Waever, 2003: 51-52).

RSCT provides an essential tool for understanding regional conflicts and cooperation efforts. This theory, which serves to analyze the relations between the security concerns of international actors and states that have formed alliances as a result of interdependence for regional security. It sheds light on numerous historical situations that define the Middle East RSCT.

3. GULF SECURITY ISSUES AND ISRAEL-GULF RELATIONS

Regional insecurity dynamics in the Middle East show a rather complex picture. The conflict between Palestinians and Jewish immigrants rose to the level of states after the official establishment of Israel in 1948 and led to many interstate wars.

The transformation of the Israeli-Palestinian conflict into the Israeli-Arab world conflict, with a focus on the transnational characteristics of Arab nationalism, has strengthened the Middle East RSCT and defined it as a complex. According to Buzan, small and medium-sized powers that lack common cultural ties and are geographically distant, such as Morocco and Oman, are unlikely to address their national security concerns using a single model of security interdependence. The most fundamental factor connecting the Middle East security dynamics over long distances is the common symbols of Arabism and Islam and their focus on the conflict with Israel (Buzan and Waever, 2003: 191). For the most fundamental reason for this, Buzan gives us the following answer; "Jerusalem, the third holiest place in Islam, was embroiled in the Israeli-Palestinian conflict, garnering broader and deeper support for Palestinian organizations as a symbol of Arab oppression" (Buzan and Waever, 2003: 195). For this

reason, the Israeli-Arab conflict, which emerged with the support of the Arabs, is one of the most critical power balances in the region (Zarghami, Zekerian and Barzegar, 2013: 352). As an element of this power balance, it has been a significant factor defining the Middle East regional security complex. This dynamic enhances our understanding of the complexity and significance of the power balance in the region.

Egypt's official recognition of Israel in 1979 can be considered as a result of polarization and ideological differences in the Arab world (Sayigh, 1997: 55-58). This move of Egypt weakened its position in the Arab world and was criticized by other Arab states (Schiff and Ya'ari, 1995: 177-180). However, Egypt's signing of a peace treaty with Israel was seen as an important step in challenging the long-standing anti-Israel opposition in the Arab world (Telhami, 1990: 91-94). Because it opened the door to questioning this anti-Israel sentiment.

According to another vital view, Egypt's recognition of Israel created a road map for other Arab states. These states, seeing that it is possible to make peace with Israel, have started to follow the path followed by Egypt (Black and Morris, 2018). In particular, the conclusion of a peace treaty between Israel and Jordan in 1994 meant ending the official hostility between the two states and establishing diplomatic relations. This situation has been evaluated as an important example showing that a peaceful solution is possible in the Middle East (Rubenberg, 2003: 259).

In this way, the situations that developed based on the Arab-Israeli conflicts that developed due to the Israeli-Palestinian conflict, the ideological rivalries, and the conflicts among the Arab states, together with the Cold War period and the Arab Cold War in particular, affected the balances of the Middle East. On the other hand, it has also defined a complex known as the "Single Middle East RSCT" and the "Levant sub-complex".

The second sub-complex of Buzan, the Gulf sub-complex, focuses mainly on the tripartite rivalry between the Gulf Arab states led by Iran, Iraq, and Saudi Arabia. The hostility between Iran and Iraq stems from various border disputes, rivaling power ambitions of leaders in both countries, problems with Kurdish minorities, and the fate of the Shiite population in Southern Iraq. In addition, the universality of Islam and the fact that the 1979 revolution in Iran added a prominent ideological element to the leadership rivalries also affected the situation of intra-regional balances (Buzan and Waever, 2003: 192).

According to Buzan, the Iranian threat is the most obvious example of regional states securitizing each other in a regional security complex (Buzan and Waever, 2003: 6). The Iranian threat in the region stems from various reasons. The "Iranian Threat," which has almost become a term, expresses the concerns of other states regarding Iran's activities, such as military, nuclear, ballistic missile, and terrorism, as Iran gains regional and international power. Iran's increasing regional influence and support to groups in neighboring countries have increased the security concerns of other states in the region.

In this region, a dispute with any Arab neighbor risks becoming a conflict with all Arab neighbors for Iran as well as for Israel (Buzan and Waever, 2003: 189). In particular, the end of the monarchy in Iran and the establishment of an Islamic Republic of Iran were seen as threats by Saudi leaders and other Gulf states. The fact that they came together under the Gulf Cooperation Council (GCC) roof during the Iran-Iraq war (Dar and Presley, 2001) indicates this.

On the other hand, the role of the USA and Russia in the Middle East can affect the balance of power in the regional security complex. During the Cold War, a balance of power in the Middle East was shaped by the military, diplomatic, and economic influences of the USA and the USSR in the region.

By supporting Israel, the USA formed a strong ally in the Middle East and provided military aid to other regional states. The USSR, on the other hand, increased its military aid and economic support to Arab states and supported Palestinian resistance movements against Israel (Gelvin, 2016: 156-160).

The Gulf Wars, on the other hand, affected some basic structures and component sub-complexes of the Middle East RSCT (Ehteshami, 2016: 45). The war caused the US to increase its military presence in the region and to become a decisive element of the US's Middle East policy. This situation impacted the balance of power in the region, and Saudi Arabia and other Gulf states began to rely more on US support against Iran. (Fawcett, 2013). This situation continued until Saddam Hussein was invaded by a US-led coalition force in 2003.

The US invasion of Iraq and the Second Gulf War once again caused changes in the balance of power in the region. In this process, the Baath regime in Iraq was overthrown, and instability and a power vacuum emerged in Iraq. The Baath regime was based on a Sunni Arab population and thus could balance with Iran, which has a Shiite population. However, with the overthrow of the regime, the weight of the Shiite population increased, thus increasing Iran's influence in the region. In addition, the instability and power vacuum in Iraq caused various groups, such as terrorist organizations, to gain influence in the region. This situation has also worried other states in the region, and these states have become more dependent on the USA as before to ensure their own security (Ehteshami, 2016: 46). This approach strengthened the position of the Western powers, especially the USA, in the GCC states, making them protectorates. The USA's transition to the "dual containment" policy of Iran and Iraq, instead of the unsuccessful balancing policy in the Gulf, caused global factors to play a more significant role in the security dynamics of the Gulf (Buzan and Waever, 2003: 201). This transformation illustrates the ever-shifting nature of the power balance in the region and how global factors can significantly impact regional security dynamics. Additionally, the instability and power vacuum in the region have increased the influence of groups like terrorist organizations and made regional countries more dependent on the USA for their security.

The Arab Spring (2011), on the other hand, includes important developments for the Middle East RSCT and important results that affect the balance of power (El-Nawawy and Khamis, 2012). Especially the regime changes in Bahrain, Egypt, Libya, Syria, and Yemen caused a serious change in the balance of power in the region. First of all, the uprisings in Bahrain caused Saudi Arabia to intervene, claiming that Iran was increasing its influence in the region. While this intervention increased the influence of Saudi Arabia in the region, it also increased the tension between Iran and Saudi Arabia (Salloukh, 2013). The Arab Spring is a consequence of escalating instability in the Middle East, as it reconfigures the dynamics among regional powers and further complicates the balance of power in the region.

During this period, Russia's influence in the Middle East experienced a significant boost as it actively engaged in the Syrian civil war, while its demand for energy resources from the region continued to grow. Simultaneously, China's presence and influence in the Middle East have become increasingly apparent, driven by its mounting energy resource demands. China has expanded its economic footprint in the region, notably through investments facilitated by financial institutions such as the Regional Development Bank (Fawcett, 2013: 168-169). This shift in the influence of global powers like Russia and China further underscores the complex and evolving nature of the Middle East RSCT, as it navigates the interests and actions of both regional and global actors.

Looking at Israel's relations with the Gulf states, there has been no formal relationship for a long time due to historical hostilities. However, there were some contacts nonetheless. Especially from the late 1970s to the 1990s, secret intelligence and commercial relations existed between Israel and some

Gulf states. For example, there are allegations of some collusion attempts between Israel and the UAE in the 1980s. However, these secret contacts were not recognized as official relations, and these states generally denied their relations with Israel. Due to Israel's conflicts with the Palestinians and the Arab-Israeli conflict, Gulf states have reservations about establishing open relations with Israel (Guttstadt, 2013).

For this reason, it is known that relations are usually not officially disclosed and remain confidential. For example, during the 1973 Yom Kippur War, some Gulf states were alleged to have secretly supported Israel, but it was never officially confirmed. However, some reports claim that these states provided secret materials and equipment to Israel and even directly supported the Israeli army (Bergman, 2018: 397). The intensity of covert support and contacts reflects the challenging navigation of diplomatic relations in the region, representing only the visible surface of the complex diplomatic maneuvers taking place in the Middle East.

The main reason behind the Gulf states' support of Israel stems from the disruption of the power balance in the Arab world caused by Israel and the need to counterbalance regional rivals such as Iran. Therefore, some Gulf states have provided covert support to Israel and, for example, assisted in Israel's victory in the war (Yom Kippur) (Sayigh, 1997).

The revelation of the Gulf states' secret support for Israel through WikiLeaks documents has caused a great disappointment among the Arab world and especially the Palestinians. This situation was perceived as Israel gaining more superiority over the Arab world, and the Palestinian cause getting weaker. On the other hand, it also caused Israel to become more acceptable in the Arab world (Fawcett, 2013). The WikiLeaks revelation sheds light on the complex and often contradictory dynamics of Middle East politics. While it exposed secret support for Israel by some Gulf states, causing dismay among Palestinians and others in the Arab world, it also highlights the evolving geopolitical landscape where pragmatic interests sometimes transcend historical grievances, ultimately reshaping regional alliances and perceptions.

The Gulf War indirectly influenced Israel's relations with the Gulf states as Israel openly supported the US-led coalition forces during the conflict. In addition, the fact that the US-led coalition forces had more significant influence in the region after the war strengthened Israel's position in the region (Gresh, 2020). The Gulf War not only altered the dynamics of Israel's relations with the Gulf states but also underscored the intricate interplay of regional geopolitics in the Middle East.

However, a potential for cooperation between the Gulf states and Israel has also emerged. During the war, Iraq fired ballistic missiles at Israel, but the Patriot missile defense systems established by the US-led coalition destroyed the missiles, preventing Israel's direct intervention. This demonstrates Israel's strong position in the region and its military technology. Israel's military and technological superiority in the region has encouraged Gulf states to cooperate with Israel in security and intelligence. This situation formed the basis of future normalization between Israel and the Gulf (Jones and Guzansky, 2020: 23-27). The Gulf War served as a catalyst, indirectly pushing Israel and the Gulf states towards potential cooperation, driven by shared security concerns and the recognition of Israel's military prowess in the region.

Israel's proven military and technological superiority in many cases, along with Iran's growing influence in the region, has further encouraged Israel and the Gulf states to deepen their cooperation. In particular, the relations between Israel and the UAE, the primary parties of the Abraham Accords, date back to the 1979 Iranian Revolution. The strongest element that brings both states together is their struggle with Iran (Dikmen, 2020). The UAE's decision to normalize relations with Israel is based on

the opinion of Mohammed Bin Zayed, Prince of the Emirate of Abu Dhabi. It aims to initiate cooperation with Israel on security issues, especially in cyber issues, and to engage in influence diplomacy with the United States (Dazi Heni, 2020: 4). This rapprochement is a significant development that could fundamentally alter the political dynamics and alliances in the region.

Meetings between Israeli Foreign Minister Tzipi Livni and UAE Foreign Minister Sheikh Abdullah Ibn Zayed in 2015 helped moderate Israeli-Gulf relations. As a result of this meeting, it was decided that there would be more cooperation between the two states on intelligence sharing and other issues (Jones and Guzansky, 2020). These diplomatic meetings and agreements highlight the evolving nature of Israel's relations with Gulf states, driven by shared interests in regional security and technological collaboration.

The meeting between Israeli Prime Minister Netanyahu and UAE Foreign Minister Mohammed Bin Zayed resulted in the decision to take a stronger stance against Iran. In 2018, Israeli Minister of Culture Miri Regev visited the UAE. This meeting aims to make the contacts between the two states more visible and to analyze the response from the Arab states. In an interview with the Yedioth Anhronot newspaper in 2020, UAE Ambassador to Washington Yusuf Al Utayba stated that they are willing to improve relations with Israel and also said that what Hamas did was wrong and that Hezbollah is a terrorist organization. These policies, on the other hand, were evaluated as attempts to lay the groundwork for the Abraham Accord (Şahin and Güzel, 2021: 20). This process has led to closer cooperation, especially between Israel and the United Arab Emirates, against Iran.

For Israel, the Gulf region has a strategic importance. First, most states in the Gulf region are at enmity with Israel's greatest enemies, such as Syria and Iran. Israel aims to reduce the security threats it may face by establishing better relations with the states in the region. Israel aimed to reduce Iran's influence in the region by cooperating more closely with these states. Gulf states, on the other hand, aim to benefit from Israel's military and technological capacity to develop their defense systems. This could increase Israel's influence in the region, as well as provide economic opportunities. Secondly, the Gulf is strategically important as it provides a significant amount of oil to the world economy. By establishing close relations with these countries, Israel can take essential steps to diversify its energy resources, increase its energy independence and establish economic cooperation. Finally, the Gulf region is also of military importance to Israel. Israel can access the region through US military bases and other military installations in the region and protect its security interests through military cooperation (Ulrichsen, 2016).

As a result, many factors are behind the normalization process between Israel and the Gulf states. Israel is a state specializing in technology and innovation. Economic cooperation between the two sides can present great opportunities for both Israel and the Gulf states. Ultimately, factors include security, stability, defense cooperation, and economic opportunities. These factors have helped to replace historical hostilities and tensions with the process of cooperation and normalization.

Power relations are fluid, and order is rare in the highly dynamic and unstructured regional system of the Middle East. Inevitably, the fluidity of power and the absence of regional hegemonic powers open an invitation to foreign intervention. Beyond that, the dynamism of the region causes this subsystem to re-divide into sub-regions and creates opportunities for small but rich Arab states to play a more effective role in the regional power balance (Ehteshami, 2014: 29). With the reflection of the effects of the Arab Spring on the alignments in the Middle East, it sharpened the division of the Middle East into status quo and revisionist ranks. This paved the way for the Gulf states to become not only players but also the leading powers in the region, paving the way for the Abraham Accords (Yossef, 2020). In the face of the sharpening of the ranks of the Middle Eastern states, the Gulf states were mostly

excluded from the bloc as they were unwilling to be included in these ranks. For this reason, it paved the way for them to be more effective in the region in order to affect more comfortable political moves and the balance of power.

4. ABRAHAM ACCORDS AND NEW BALANCES IN GULF SECURITY

In September 2020, the Abraham Accord was signed between the UAE and the state of Israel. Thus, after Egypt and Jordan, the UAE became the third Arab state to recognize Israel and the first state in the Gulf to recognize Israel. For this reason, the Abraham Accord was seen as a turning point in the geography of the Middle East. A short time later, Bahrain also joined the Abraham Accords (Hincks, 2020). They joined the agreements in Sudan and Morocco in October and December 2020, respectively.

Before the agreements, Israel's political relations with these states were not the same. Relations range from open hostility (e.g. Sudan) to a lack of diplomatic relations (e.g. UAE and Bahrain) to short-term diplomatic relations at the liaison office level (e.g. Morocco, 1995–2000). However, the historical significance of this treaty comes from the fact that it is the third example of normalization between Israel and its Arab neighbors (after Egypt in 1979 and Jordan in 1994) and the occasional abandonment of hostilities in the often conflict-torn Middle East (Yossef, 2021: 3). Undoubtedly, the Abraham Accords signify a remarkable transformation in Middle East geopolitics, offering new prospects for peace and cooperation in a historically tumultuous region.

Its full name is the Abraham Accord: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization between the UAE and Israel. Reaffirming their joint commitment to normalize relations and promote stability through diplomatic engagement, increased economic cooperation, and other close coordination, pursuant to the Abraham Accord ratified by the United States; Recognizing that the Arab and Jewish peoples are the descendants of a common ancestor, Abraham, and in this spirit, it was made to nurture a reality in which Muslims, Jews, Christians and people of all faiths, sects, creeds, and nationalities live in the Middle East (The State of Israel and The United Arab Emirates, 2020).

In the agreement with Bahrain, another Gulf state that signed the agreement, they expressed their consensus on opening a stable and secure environment in the Middle East region with similar expressions. They also stated that they would take the initiative to establish full diplomatic relations and advance the peace by avoiding threats and using force. The two states will increase their cooperation in economic, commercial, tourism, cultural, and educational fields. It was also stated that the agreement could set an example for other states in the region and create an opportunity for a more comprehensive network of peace and cooperation in the region (The State of Israel and Bahrain Declaration, 2020). The Abraham Accord's emphasis on promoting peaceful coexistence among different faiths and nationalities in the Middle East reflects a unique diplomatic approach in a region historically marred by conflicts.

The Abraham Accord is considered as an important turning point that could impact the balance of power in the Middle East region. Israel's normalization process with the Gulf states is a situation that may affect the power equation in the region. In 2009, an Israeli diplomat said that "Gulf Arabs believe in Israel's role because of their perception of Israel's close relationship with the United States, as well as their feeling that they can trust Israel regarding Iran," and said that in general, Gulf Arabs believe in Israel (Black, 2019: 3). The Abraham Accord represents a transformative development with the potential to recalibrate Middle East geopolitics, especially given Gulf Arabs' faith in Israel's role, founded on its robust US ties and their perception of trustworthiness regarding Iran.

In addition to promoting bilateral economic and technological cooperation between the parties, the Abraham Accords' US presence in the Middle East as well as arms sales and Iran's hegemonic ambitions in the region, as well as the effects of the agreements on US security in the Middle East and

the Palestinian-Israeli conflict, It is essential to understand how the cooperation network will be affected or reshaped. Because this agreement is one of the latest examples of alliance-building efforts in the region since the 1990s (Yossef, 2021: 3). As a matter of fact, by reminding Egypt and Jordan's recognition of Israel in the text of the declaration, it was also pointed out that the UAE signed an important and historical agreement in the Middle East in this sense.

Nevertheless, the motivation factors of the Israel-Egypt (1978) and Israel-Jordan (1994) peace agreements, which are based on the principle of peace in return for the land occupied by Israel in 1967, are quite different from the Abraham Treaties. Unlike the 1970s and 1990s treaties, the Abraham Accords significantly ignore the Palestinian question. It is an agreement that deals with the security interests of the Iranian problem and brings the parties of the Gulf states closer to Israel and, therefore, to their economic and strategic interests (Dazi Heni, 2020: 2).

This treaty represents an important change in regional relations in this sense, as it started the normalization process between Israel and the Arab states. On the other hand, Israel is accepted as a strong state in terms of military and technology, and with this normalization process, Israel can become more effective in the region. It gives Israel direct access to the Persian Gulf and Arabian Peninsula like never before. On the other hand, the Abraham Accord may also affect relations with Iran in the region. Israel and the Gulf states take Iran's influence and threats in the region seriously. This agreement is a step taken to limit and balance Iran's influence in the region.

On the other hand, the Iranian government strongly criticized the Abraham Accord and stated that the normalization step with Israel was a big mistake. Iran believes that the treaty will increase the presence of Israel in the region and the influence of the USA in the region (Wintour, 2020: 1). Iran's strong criticism of the Abraham Accord reflects its concerns about the growing influence of Israel and the USA in the region.

Especially since the beginning of the 2010s, the increasing instability in the Middle East has been working in favor of Iran. This means the growth of Iran's power or influence in the region. On the other hand, the GCC has been permanently split since 2017. Saudi Arabia, UAE, Bahrain, and Egypt implemented diplomatic relations and economic embargoes on 5 June 2017, accusing Qatar of supporting terrorism. This action created division among the GCC member states and led to a region-wide crisis (Dazi Heni, 2020: 3). The increasing instability in the Middle East and the GCC split have created a complex and evolving regional dynamic, with Iran's influence on the rise and a deepening divide among Gulf states, challenging the traditional power structures in the region.

The Obama administration (2009-2017) initiated a shift towards disengagement from Middle East conflicts. Again in 2015, an international action plan was signed for Iran's nuclear program. In this way, it was aimed to limit Iran's nuclear weapons and to control them by the international community. The Trump administration (2017-2021) left this agreement in 2018. This means the re-imposition of sanctions. Following the US withdrawal from Iran's nuclear program, uncertainties arose about the future of the agreement and Iran's nuclear activities. These developments posed challenges for the remaining parties to the deal (the United Kingdom, France, Germany, Russia, and China) to maintain Iran's commitments. Additionally, the upcoming US presidential elections with the US withdrawal from the region, along with the sharp divisions that emerged within the GCC due to the Qatar crisis, encouraged the Gulf to quickly normalize its relations with Israel (Dazi Heni, 2020: 3). Indeed, the Gulf states' swift normalization of relations with Israel can be understood as a pragmatic response to the changing dynamics in the Middle East.

"This relationship with Israel would have been very open and welcomed because we needed their military equipment and technology," said a former UAE diplomat. Jamal al-Suwaidi, the founder of the government-backed Emirati Center for Strategic Studies, put this more bluntly: "The Palestinian cause is no longer at the forefront of Arab interests, as it has been for many years; in the light of the difficulties, threats, and problems faced by the countries of the region, it has sharply lost its priority." Similarly, he also said that the Israeli problem could not be compared with "threats posed by Iran, Hezbollah and terrorist groups" (Black, 2019: 5). For this reason, Israel, the UAE, and Bahrain have significantly converged on security issues with the Abraham Accord, establishing cooperation and alliances against common security threats. These collaborations serve as a collective response to counterbalance Iran's influence in the region (Dazi Heni, 2020: 3). The Abraham Accord marks a significant shift in regional priorities, with security cooperation against common threats taking precedence over historic issues.

On the other hand, according to Ian Black, Netanyahu's game plan is to improve relations with the Gulf and beyond, thereby marginalizing and oppressing the Palestinians (Black, 2019: 2). Considering the Gulf's view of the Palestinian cause, the Abraham Accords seem to have contributed to this view.

According to Dazi Heni, Israel is motivated by gains from economic and technological cooperation rather than any political will to find a peaceful solution. By largely ignoring the Palestinian issue, the Abraham Accords are creating a new divide in the geopolitics of the region, not by advancing the peace process, but by allowing Israel unprecedented access to the Arabian Peninsula and the Persian Gulf. This cooperation encompasses joint projects and investments in areas such as technology, energy, tourism, and trade, potentially stimulating economic growth in the region. The UAE and Israel have planned to invest in tourism and infrastructure projects, especially in Socotra, connecting Haifa and Eilat on the Red Sea coast (Dazi Heni, 2020: 6). Furthermore, the Abraham Accords have the potential to reshape regional geopolitics and economic growth.

When we examine the economic aspect, the trade volume of Israel with the Gulf countries is increasing. However, it can be said that there are many opportunities for cooperation in technology, particularly in fields such as cybersecurity, medical supplies, irrigation, and diamonds (Black, 2019: 6). The Abraham Accord now allows these implicit ties to grow on more comfortable ground.

Buzan sees economic ties as a backup fortress for the continuation of ties in case the measures taken against international terrorism lose their effectiveness (Buzan, 2003: 154). This situation also shows how the Abraham Accord can become a tool for the future role or task it will assume.

The potential of the Abraham Accord to increase stability in the region stems from these reasons. The normalization process between Israel and Arab states can reduce tensions by strengthening diplomatic engagement and dialogue. This, in turn, can contribute to increasing regional stability and reducing the risks of conflict. The agreement brings a new dimension to regional diplomacy and provides the opportunity for direct contact and cooperation between the Gulf states and Israel. This may affect the political, military, and economic balances in the region. The issue of selling spare parts for defense industry equipment to the Gulf states by Israel is also an important factor in terms of the balance of power. This sale could affect military capacities in the region and further strengthen Israel's military superiority.

In addition, as a result of the agreement, purchase contract negotiations were held between the USA and the UAE regarding F-35 warplanes. With the signing of the Abraham Accords, the UAE has taken a commitment from the USA to deliver F-35 fighter jets by 2027. The access of Gulf countries

such as the UAE to advanced weapon systems like the F-35 may change the regional security balance. The founding partner countries of the F-35 fighter jet project are the USA, the UK, Turkey, Italy, the Netherlands, Canada, Australia, Denmark, Norway, South Korea, Japan, and Israel. Among them, Japan, South Korea, and Israel are software partners (Yiğittepe, 2018: 284). Later, due to the diplomatic crisis with the USA, Turkey was excluded from this project as a result of the Caatsa sanctions.

In addition, the sale of the F-35 could force other countries in the region to engage in military technology competition. This might prompt other states to make efforts to develop or acquire aircraft with similar capabilities (Center for Strategic and International Studies, 2018). This technological competition could reshape the regional military landscape and potentially lead to increased arms acquisitions and defense research and development among neighboring states.

From the perspective of Bahrain, it is seen that Bahrain has clarified the order of priority for its survival. Bahrain's Minister of Interior said: "If Palestine is our Arab cause, then Bahrain is our existence." Similarly, some experts have said that "The Gulf is also an Arab cause." It is seen that Iran's threat to the Gulf is more critical. Accordingly, as a result of the Gulfization of the Middle East, Gulf issues take priority over other issues in the Middle East (Palestine case). It is seen that the Arab-Israeli conflict, which connects Arab and Islamic states with its symbolic intensity, has become a secondary position (Yossef, 2021: 11). The prioritization of Gulf-related matters suggests a recalibration of regional focus and an emphasis on addressing the perceived threat from Iran and the broader security and stability concerns in the Gulf region.

There has been no conventional war between Israel and an Arab state since 1982. In fact, during the 2006 Second Lebanon War, most Arab states condemned Hezbollah. However, the greatest threat to Israeli security comes from the Iranian-led "Axis of Resistance" for three decades. Despite all its economic and military might, Israel remains a psychologically small and besieged state. Iran, on the other hand, is making extensive efforts to turn this threat perception into a strategic reality. This includes building a large military infrastructure in Syria, reaching out to radical Palestinian groups in the West Bank and Jordan, conducting cyberattacks against Israeli infrastructure and supporting Hezbollah and Hamas, among other actions. Due to its small size, historical disadvantages, and extreme vulnerability to casualties, Israel's strategic doctrine emphasizes preemptive strikes against potential threats before they become existential. This strategy has been evident in Israel's actions in Syria over the years. Iran waged a war of attrition with its allies to open a new front against Israel and prevent it from establishing a military base there. It is no coincidence that Saudi Arabia and the UAE have pursued the development of nuclear weapons in the past decade, fearing Iran's acquisition of nuclear capabilities. Gulf leaders aim to reach a level of deterrence vis-à-vis Iran, even in the absence of direct U.S. involvement (Kenneth, 2020). In this complex geopolitical landscape, the pursuit of security and deterrence against Iran remains a central focus for Israel and its Gulf neighbors.

Buzan and Waever's 2003 interpretation of Israel and the Gulf still retains some validity today in the context of the Abraham Accord. According to Buzan, even if at some point in the future Israel is not presumed to be existentially threatened by Arab states and is only a strong player in a dynamic balance of power system, its much higher level of development than any other, with US support, would still instill fear in its neighbors. Revolutions or critical political changes in the Gulf countries can easily cause them to lose their positions in the Gulf, as seen in Iran and Egypt before. Leadership changes can make a significant difference, as most of the players in this subcomplex, the Gulf, are weak states. Nevertheless, it is evident that the security dynamics of the Levant and Gulf sub-complexes are becoming increasingly interconnected (Buzan and Waever, 2003: 256). In a way to serve this view, the

Abraham Accord has strongly linked the security of the Levant's main element, Israel, and the Gulf states, as seen in the areas of cooperation outlined in the declaration texts.

On the other hand, this cooperation points to the vital interests of the region's people. Unlike in the past, it is quite significant that the agreements received little popular criticism in the Arab world. This means that in today's Middle East people are no longer primarily seeking pan-Islamic or pan-Arab unity but are instead looking for improved public services, such as social welfare, education, and healthcare, as well as more economic opportunities, innovation, and the rule of law (Frisch, 2020). The Abraham Accord reflects a shift in the Middle East where practical interests and regional stability are taking precedence over historical ideological divides.

On the political basis of the “Abraham breakthrough”, it's essential to consider the American pressure that led to the transformation of long-standing implicit relations between Israel and the Gulf states into open and direct relations. President Trump's political and economic needs, along with the interests of the US arms industry, aligned with the military requirements of the Gulf states. In the face of events such as direct attacks on Saudi Arabian oil facilities organized by Iran-backed forces and the Yemen war, in which Iran-supported forces are fighting against Saudi Arabia, the USA's distant and disengaged behavior, as well as its lack of interest in these provocations, became apparent. It has been one of the driving reasons for the Gulf. Behind all the talks about advanced technology exchange and economic cooperation, they started to think that it might be useful to announce to the public that they have a new nuclear-powered, formidable ally like Israel, sharing the determination of the Gulf states to rein in Iranian aggression. Geopolitically, the expectation of Israel's Gulf allies is to increase its deterrence against a nuclear Iran. As the US moves away from the region, the relative weight of Israel in the growing regional alliance is expected to increase (Sandler, 2020). The Abraham Accords, driven by American pressure and shared geopolitical interests, mark a significant shift in the Middle East's political landscape.

In addition, the Arab-Israeli normalization process suits both Republican and Democratic parties (Dazi Heni, 2020: 7). The new US President, Joe Biden, has stated his commitment to fulfilling the agreements related to this treaty. Indeed, close to the election process, before Biden's presidency was finalized, he approved extensive arms sales to the UAE. Additionally, as a promise to Sudan, the USA removed Sudan from the list of states supporting terrorism, and for Morocco, the USA recognized its sovereignty over Western Sahara (Yossef, 2021: 16). The bipartisan support for the Arab-Israeli normalization process and the continuation of key agreements under President Joe Biden's administration highlight the enduring significance of the Abraham Accord in American foreign policy.

In Washington, this new geopolitical axis consisting of Israel and the Gulf states is seen as a means to reduce Iran's influence in the region. It is also believed to act as a counterbalance to China's growing presence there (Dazi Heni, 2020: 7). Moreover, in Washington, this emerging geopolitical alignment involving Israel and the Gulf states is perceived as a strategic tool to diminish Iran's regional influence and to counterbalance China's expanding presence in the Middle East.

In this context, it is crucial that China was chosen as the guarantor for the mediation of the agreement between Iran and Saudi Arabia in April 2023. A normalization agreement was signed between Iran and Saudi Arabia on this date. Additionally, Iran took the significant step of appointing an ambassador to Saudi Arabia after a prolonged period of strained relations. Faced with the challenges of selling its oil amidst sanctions, Iran's pursuit of new opportunities through its long-discussed 'East View' policy and its desire to improve its international standing in light of domestic political unrest since September 2022 (Caner, 2023: 2) Saudi Arabia's efforts to mend ties with Iran provide Iran with an exit opportunity. Furthermore, Saudi Arabia, which received less support from the United States during the

Biden administration, seeks to alleviate tensions arising from political instability due to proxy conflicts with Iran and recurrent drone attacks.

China, which has challenged a superpower like the USA, continued to buy oil from Iran despite the US sanctions. Likewise, Saudi Arabia is the second country from which China buys oil the most after Russia (CNBC, 2023). From this perspective, the stability between these two states serves China's way of becoming a superpower in the Middle East.

The Gulf states' agreement with Israel and their inclusion in the Abraham Accords eventually strengthened their position in the Gulf. The USA's commitment to supporting the UAE in the defense industry and the exchange of spare parts in missile systems between Israel and the UAE, facilitated by this agreement, are factors that weaken Iran's position in the Gulf sub-complex. This agreement between Iran and Saudi Arabia could also affect the regional implications of the Abraham Accords. Conversely, this agreement between Iran and Saudi Arabia is a consequence of the Abraham alliance formed by Israel and the Gulf states, serving as an indicator of its regional influence. For Iran, it is clear that the Abraham Accord was an anti-Tehran alliance. Therefore, Iran has taken advantage of the loneliness of Saudi Arabia, which has been neglected by the United States, and has opened a path to its own advantage by improving its regional relations.

Iran's agreement with Saudi Arabia also demonstrates that the Abraham Accord serves as a deterrent for Iran on a regional scale. As a matter of fact, very recently, in March 2023, Iran made a visit to Bahrain after Saudi Arabia, indicating its desire to improve its relations with Bahrain, which signed the Abraham Accord with Israel.

Israel, being highly disturbed by the Iran-Saudi agreement, showed a stance that their "anti-Tehran" plans fell through. For this reason, Israel was concerned that Iran's attempting such an alignment would damage the Gulf states' high dependency on Israel. Paradoxically, a distorted Gulf with Iran actually works for Israel. Thus, Israel sees Iran as a threat but is also disturbed by the Arab states' softening of relations with Iran. It is possibly worried about being marginalized in the long run as the threat from Iran to Arab states decreases, and the Iranian threat remains specific to Israel. Because, in the face of the conflict between Hezbollah and Israel, the Arabs getting on well with Iran and softening their relations is something Israel does not want.

Immediately after the Saudi Arabian and Iran agreement, the UAE froze the purchase of some equipment planned to be bought from Israel, as well as the news that relations will be frozen, the US has recently reduced its support for the Netanyahu government in Israel (Caner, 2023: 4), on the one hand, the Gulf states while it showed that the most important driving reason for the agreement with Israel was the support of the USA, on the other hand, it also showed that the Abraham Treaty could be damaged.

However, the withdrawal of the USA from the region has encouraged the regional actors to get along with each other more. The Gulf states that made an agreement with Israel in the absence of the USA, and Saudi Arabia, which did not receive sufficient support during the Biden administration, reached an agreement with Iran after six years and tried to improve its relations. This context contains an important finding; because of that, if a regional complex includes mutual security dependency, weakening the influence of global power in the region also shows that the mutual security dependency of regional actors increases.

5. CONCLUSION AND EVALUATION

Considering today's developing technology and constantly changing conditions, the meaning of the concept of security in international relations gradually expanded in the post-Cold War period. In this sense, the Copenhagen School, after the Cold War, defended the idea that regional security came to the fore and said that the effects of the Regional Security Complexes, which are formed by the clustering of geographically close states with mutual security commitments, are more decisive than the global powers. In the years when Buzan defined the RSCT approach, the effect of ideological, religious, and ethnic integration was more significant especially in the Middle East RSCT compared to today, and the boundaries of regional complexes are more evident. Today, however, it can be determined that the increase in the fragility of the RSCT borders is directly proportional to the decrease in Arab nationalism and the increase in ethnic and religious permeability in the region compared to the past.

One of the essential elements defining the Middle East RSCT is the Arab-Israeli conflict. This also defines the Levant, which Buzan calls the first subcomplex. The Palestinian cause, which started with the establishment of Israel in 1948, became an ideological element for the Arabs to unite against Israel. At the same time, the Arabs took their share of the ideological divisions brought by the Cold War, and the attempts of global powers to penetrate the region increased by selling weapons and equipment to the conflicting states due to intra-regional problems.

On the other hand, the Shiite-Sunni sectarian conflict and the complex alignments that developed with the cooperation of organizations such as Hezbollah and Hamas, along with the fear of Iran in the regional states that emerged after the 1979 Revolution, increased their mutual security dependency. On the other hand, the Gulf states in Buzan's second sub-complex have not been very supportive of the hostile attitude projected against Israel due to the Palestinian cause, again out of fear of the Iranian threat's military superiority with both its sectarian and nuclear power. However, recognizing Israel officially, as Egypt and Jordan did in the past, has not been easy due to the reactions from Muslim Arabs.

In 2020, Abraham Accord were made with the articulation of the UAE-Israel, then Bahrain, Sudan, and Morocco, in the witness of Trump. Accordingly, the UAE became the third state to recognize Israel among Arabs and the first in the Gulf. This was followed by other states parties to the agreement. In signing this treaty, the promises these states received from the United States were an important driving force. The Abraham Accords have been an opportunity for the UAE, which has long wanted to acquire F-35 warplanes. They have received various promises in Bahrain, Sudan and Morocco.

It is clear that the cooperation between the Gulf states and Israel is an anti-Tehran alliance. For this reason, increasing deterrence in the face of Iranian threats and gaining a stronger position in the Gulf is among the priority targets. However, it also opened up an unprecedented space for Israel in the Gulf. On the other hand, it left Iran in a state of siege. However, Iran's move, which made a deal to normalize its relations with Saudi Arabia with the mediation of China a few years later, can also be seen as a step towards getting rid of the siege brought by Abraham (except for economic reasons). It has given China significant opportunities to fill the gap left by the USA in the region.

For this reason, it is essential for the USA to strengthen its relationship with the Gulf states and also to contribute to its presence in the Gulf. According to Buzan and Waever: As long as the oil has made the Gulf a prize for decades, the internal consensus in the US to maintain a strong military presence there will likely remain intact (Buzan and Waever, 2003: 203). Looking at the present day with the foresight that Buzan says is possible, the Abraham Accord can also be seen as a result of the United States' effort to the Gulf.

The US support of Israel and the securitization of Iran is another example of its penetration into the region. Again, with the Abraham Accords, its influence in the region increased to the size of the Gulf. Because the 1979 revolution in Iran caused the USA to lose an important ally in the Gulf. Therefore, it has become more essential for the US to develop links with other Gulf states by approaching the Gulf to strengthen its position in the region after its withdrawal from Iraq and Afghanistan. The conclusion of the Abraham Accord was important for the United States for this reason.

On the other hand, the production of advanced weapons with superior technology paved the way for their instrumentalization in security policies. With the Abraham Accord, the US arms agreements with the Gulf states, or its promises in this sense, or indirectly the agreement of these states with Israel, contributed to the US's policy of influence. Israel's security goals of getting along with its neighbors and opening up to the Gulf have been facilitated by arms deals. At the same time, the balance of power in the region's security has been in their favor compared to the other states in the Gulf states that have agreed with Israel and the USA.

Looking at the Abraham Accord, when it comes to security, regional dominance, and balance of power, states have shown that they can moderate some religious or ethnic issues. The most significant factor in this is the intra-regional threats and their desire to ensure that the power scales favor their side to establish dominance in the region.

A few years after the Abraham Accord, which is obviously an anti-Iranian alliance, in April 2023, Iran's signing of a normalization agreement with Saudi Arabia, whose relations have not improved for years, can be seen as a reflection of Iran's sense of siege due to Abraham Accord.

As can be seen, while regional alliances are intertwined with global politics, they have also affected the actions of global powers. The turbulent politics of the Middle East geography, along with the slipperiness of alliances in the Regional Security Complexes, have therefore linked their domestic and foreign policies. Contrary to their history, since ideological elements are less important in the Middle East RSCT and Arabs now prioritize self-determination more, collaborations with a Jewish state, Israel, have begun to be announced. The conclusion of the Abraham Accord, after a very long time, has been the clearest proof that the balance of power in the region has changed. As a result, it is seen that the idea that the issue of security in international relations cannot be separated from the issue of regional security is manifested in the Abraham Accord. In this context, it is plausible to suggest that similar agreements may be reached within the realm of regional security in the future.

Therefore, it is critical that all stakeholders in the region focus on collaborating more and solving problems through dialogue. Additionally, it is important to evaluate how such agreements may affect global and regional balances of power and develop policy options accordingly. It should be noted that in the future, similar agreements have the potential to provide greater stability and security.

Ethics Statement

“Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region” during the process of writing and publishing the study titled Research and Publication Ethics rules were followed and no distortion was made in the data obtained for the study. Ethics committee permission was obtained for the study.

Contribution Rate Declaration

All authors in the study contributed to all processes from writing the study to creating the draft and read and approved the final version.

Yaman, D. & Yiğittepe, L. (2023). Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 879-901.

Conflict Declaration

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Alagöz, B., and Kandemir, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-140.
- Bakan, S., and Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü Ve Yeni Tehditler. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4(2), 135-152.
- Black, I., and Morris, B. (1991). *Israel's secret wars: a history of Israel's intelligence services*. Grove Press.
- Black, I. (2019). Why Israel is quietly cosying up to Gulf monarchies. *The Guardian*, 19.
- Bergman, R. (2018). Rise and Kill First: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations. *Random House*.
- Buzan, B. (1991). People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold-War Era. Second Edition. Boulder, Colorado: *Lynne Reiner Publishers*.
- Buzan, B. (2003). Regional security complex theory in the post-Cold War world. *In Theories of new regionalism*, ss. 140-159, Palgrave Macmillan, London.
- Buzan, B. and G., Waever, (2003). Regions and powers: the structure of international security (Vol. 91). *Cambridge University Press*.
- Caner, M. (2023). İran-Suudi Arabistan Normalleşme Anlaşması Sebepleri ve Sonuçları. *Setav*, sayı.365. <https://www.setav.org/perspektif-iran-suudi-arabistan-normallesme-anlasmasi-sebepleri-ve-sonuclari/>, (07.05.2023).
- Cavlak, Ç. M., and Gök, Ali (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 2131-2145.
- Center for Strategic and International Studies, (2018). F-35 Joint Strike Fighter (JSF) Program, <https://www.csis.org/programs/international-security-program/f-35-joint-strike-fighter-jsf-program>, (17.05.2023).
- CNBC, (2023). Iranian oil exports end 2022 at a high despite no nuclear deal, <https://www.cnbc.com/2023/01/15/iranian-oil-exports-end-2022-at-a-high-despite-no-nuclear-deal.html>, (17.05.2023).
- Dar, H. A., and Presley, J. R. (2001). The Gulf Co-operation Council: A Slow Path to Integration? *The World Economy*, 24(9), 1161–1178. doi:10.1111/1467-9701.00405.
- Dazi-Héni, F. (2020). The Gulf States and Israel after the Abraham Accords. *Arab Reform Initiative*.
- Dikmen, Ö. (2020). Arap-İsrail İlişkileri: İsrail'in Körfez Ülkeleri ile Normalleşme Süreci ve Stratejik Değerlendirmeler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 42(2), 625-642.
- Ehteshami, A. (2014). Middle East middle powers: Regional role, international impact. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(42), 29-49.
- Ehteshami, A. (2016). The international politics of the Middle East. *Manchester University Press*.

- Yaman, D. & Yiğittepe, L. (2023). Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 879-901.
- El-Nawawy, M., and Khamis, S. (2012). Political Activism 2.0: Comparing the role of social media in Egypt's "Facebook Revolution" and Iran's "Twitter Uprising." *CyberOrient*, 6(1), 8-33.
- Fawcett, L. (2013). *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Frisch, Hillel (2020). The Israel-UAE Agreement's Greatest Achievement, *Little Arab Protest*, Perspectives Paper no. 1,729.
- Gelvin, J. L. (2016). *The modern Middle East: A history*. Oxford University Press.
- Gresh, G. F. (2020). *Gulf Security and the US Military: Regime Survival and the Politics of Basing*. Stanford University Press.
- Helman, G. B. and Ratner, S. R. (1992-1993), Saving Failed States." *Foreign Policy* (89), ss. 3–20.
- Hincks, Joseph (2020). Will Saudi Arabia Be Next to Normalize Relations with Israel? Do not Hold Your Breath, Experts Say, <https://time.com/5890151/saudi-arabia-israel-abraham-accords/>, (09.05.2023).
- Jones, C. and Guzansky, Y. (2020). Fraternal enemies Israel and the Gulf monarchies. Hurst, <https://www.hurstpublishers.com/book/fraternal-enemies/>,(09.05.2023).
- Rubenberg, C. (2003). The Palestinians: In search of a just peace. *Lynne Rienner Publishers.Khamissf*
- Kenneth M. Pollack, (2020). It's Not a Peace Deal. It's a Powder Keg, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2020/08/21/its-not-a-peace-deal-its-a-powder-keg/>,(09.05.2023).
- Keohane, R. O., and Nye Jr, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival*, 15(4), 158-165.
- Salloukh, B. F. (2013). The Arab uprisings and the geopolitics of the Middle East. *The international spectator*, 48(2), 32-46.
- Sandler, S. (2020). The Abraham Accords: The Strategic Aspect. *BESA Center Perspectives, Paper No, 1*.
- Sayigh, Yezid. (1997). Armed struggle and the search for the state: The Palestinian national movement, 1949-1993. *Oxford University Press*.
- Schiff, Z., and Ya'ari, E. (1995). Israel's Lebanon War. *Simon and Schuster*.
- Şahin, G., and Güzel, S. (2021). Ortadoğu Güvenliğinde Yeni Açılımlar Ve İbrahim Antlaşması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 15-28.
- Telhami, Shibley. (1990). *Power and leadership in international bargaining: The path to the Camp David Accords*. Columbia: Columbia University Press.
- The State of Israel and The Kingdom of Bahrein. (2020). Abraham accords: Declaration of peace, cooperation, and constructive diplomatic and friendly relations, https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/09/Bahrain_Israel-Agreement-signed-FINAL-15-Sept-2020-508.pdf, (15.05.2023).
- The State of Israel and The United Arab Emirates. (13 Ağustos 2020). Abraham accords peace agreement: Treaty of peace, diplomatic relations and full normalization between The United Arab Emirates and The State of Israel, https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/09/UAE_Israel-treaty-signed-FINAL-15-Sept-2020-508.pdf, (15.05.2023).
- Ulrichsen, K. C. (2016). *Israel and the Arab Gulf states: Drivers and directions of change*.

- Yaman, D. & Yiğittepe, L. (2023). Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 879-901.
- Yiğittepe, L. (2018). NATO ve Rusya Arasında Türkiye'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Özel Sayı, Ss. 276-289.
- Yiğittepe, L. (2022). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Kavramsal Analiz ve Teorik Yaklaşımlar*, 2.Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yossef, A. (2020). Gulfization of the Middle East: The Arab Spring's Systemic Shift, in *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East: Regional Rivalries and Security Alliances*, (Ed.) Philipp O. Amour, *Switzerland: Palgrave Macmillan*, 61–94.
- Yossef, A. (2021). The regional impact of the Abraham Accords. *Modern War Institute*, 2(1).
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211. doi:10.2307/2600471
- Wintour, P. (2020). Israel and UAE agree to full diplomatic ties in Trump-brokered deal. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/13/israel-and-uae-agree-to-full-diplomatic-ties-in-trump-brokered-deal>, (15.05.2023).
- Guttstadt, Corry, (2013). *Turkey, the Jews, and the Holocaust*. Lanham: Lexington Books.
- Zarghami Khosravi, S., Zakerian Amiri, M., Barzegar, K., & Kazemi Zand, A. A. (2019). Israeli-Arab Relations; from Dream to Reality. *International Journal of Political Science*, 9(1), 61-73.

Extended Abstract

Israel Gulf Expansion Within Regional Security Complex Theory: The Effect Of The Abraham Accords On The Power Balances In The Region

The Abraham Treaty, which is a historical turning point in the Middle East, is of great importance as it is the third Arab state in which the UAE officially recognized Israel. The agreement is a reflection of the efforts of the regional states to shift the balance of power in their favor in the face of the increasing Iranian threat, despite the long-standing Israeli-Palestinian conflict. This study examined how intra-regional threats and fears were transformed by the Abraham Treaty within the framework of Buzan's RSCT.

According to the theory, states in the post-Cold War period perceive mutual security threats with neighboring states in nearby geographies. This situation creates a more intense security dependence and cooperation compared to states in distant geographies. Neighborhood and geographical proximity strengthen the understanding of security, cooperation and threat perception, creating "Regional Security Complexes".

The situations that developed due to the Arab-Israeli conflicts, stemming from the Israeli-Palestinian discord, ideological rivalries, and internal conflicts within Arab states, along with the Cold War period affected the balance of power in the Middle East. Simultaneously, they delineated the singular Middle East BGKT and the Levant sub-complex as distinct entities within this complex.

The clearest example of regional states securitizing each other in a regional security complex is the Iranian threat. The Iranian threat in the region arises from various reasons. The "Iran Threat", which has almost become a term, expresses the concerns of other states about Iran's activities such as military, nuclear, ballistic missile and terrorism, as Iran gains regional and international power. Iran's increasing regional influence and support for groups in neighboring countries have increased the security concerns of other states in the region.

In the article, the influence of the great powers involved in the issues in the region and the transformations experienced in the historical process are evaluated together. In this context, the effects of the USA, Russia and China on the region, the Gulf wars and the Arab Spring process were also examined. The interests of the regional states and, accordingly, the interests of the great powers were evaluated one by one. As a result, there are many different factors behind the normalization process between Israel and the Gulf states. Israel is a state that specializes in technology and innovation. Economic cooperation between the two sides could offer great opportunities for both Israel and the Gulf states. Ultimately, there are factors such as security, stability, defense cooperation and economic opportunities. These factors helped historical hostilities and tensions to be replaced by a process of cooperation and normalization.

The analysis of the agreement shows that the Palestine issue has become a secondary issue for the Arabs, that it prioritizes the self-determination of the Arabs, and that the agreement is not only related to the Iranian threat, but also that the support for the defense industry is an important factor. The motivation of Arab states to make these agreements with Israel stems from their desire to reshape the balances and security perceptions in the region and to create a common front against a regional power like Iran. A few years after the Abraham Treaty, which was clearly an anti-Iran alliance, in April 2023, Iran signed a normalization agreement with Saudi Arabia, which can be seen as a reflection of the feeling of siege that Iran was exposed to because of Abraham.

When we look at the Abraham Treaty; states have shown that they can soften some religious or ethnic issues when it comes to security, regional dominance and balance of power. The biggest factor in this is due to intra-regional threats and their desire to ensure that the scales of power outweigh their side in order to establish more dominance in the region.

This study was conducted to understand the impact of the Abraham Treaty on the balance of power in the Middle East by using the RSCT. The analysis focused on Israel, the UAE and the USA, the first addressees of the agreement, and discussed the gains and losses of these states with a cause-effect focus. While the agreement served the purpose of strengthening Israel's relations with the regional states and reinforcing its regional superiority, it also brought about results such as the arms aid the UAE received from the USA and commercial cooperation with Israel.

While the study deals with security and threat perceptions within the framework of the RSCT, it particularly focuses on the balance of power in the Levant and Gulf sub-complexes. By eliminating the deficiencies in the literature, adding a new dimension to the rare studies on the Abraham Treaty, it analyzed in detail the impact of this treaty on the balance of power in the region. Another contribution of the article is that the terms used by Buzan are formulated and shown in a table. In addition, it offers a different perspective to the literature by combining Buzan's analysis with Helman and Ratner's "weak states" hypothesis and formulating and analyzing it in a table. It was concluded that the agreement was an important milestone that led to the reshaping of security complexes in the region and the change of the balance of power. This analysis goes beyond traditional assessments in the social sciences and offers an in-depth look at the political and security dynamics in the Middle East.

Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığına Etkisi: Aracılı Bir Model*

Esra SOYSAL**
Gökhan KERSE***

Öz

Bu araştırmada zaman hırsızlığı davranışı ele alınmış ve bu davranışı ortaya çıkarabileceği düşünülen iki değişken belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmada Sosyal Değişim Teorisi dikkate alınarak örgütsel adaletsizliğin ve örgütsel sinizmin zaman hırsızlığını etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Bu inceleme için Konya (Türkiye) ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren (endüstriyel mutfak ekipmanları üreten) iki işletmeden veri elde edilmiştir. 144 beyaz yakalı katılımcıdan elde edilen veri ile araştırmaya ilişkin tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma bulguları örgütsel adaletsizlik algısının örgütsel sinizm düzeyini, örgütsel sinizm düzeyinin ise zaman hırsızlığı davranışını pozitif yönde ve anlamlı etkilediğini göstermiştir. Bir diğer ifadeyle, örgütsel adaletsizlik algısının örgütsel sinizmi artırarak (aracı değişken) zaman hırsızlığı davranışının artmasına yol açtığı, dolayısıyla bu değişkenlerin zaman hırsızlığının öncülleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adaletsizlik, Örgütsel Sinizm, Zaman Hırsızlığı, Zaman Haydutluğu

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effect of Organizational Injustice on Organizational Cynicism and Time Theft: A Mediated Model

Abstract

In this research, time theft behavior is discussed and two variables that are thought to reveal this behavior are tried to be determined. Therefore, in the research, it was examined whether organizational injustice and organizational cynicism effect time theft by taking the Social Exchange Theory into consideration. For this examination, data were obtained from two enterprises operating in the manufacturing sector (engaged in the production of industrial kitchen equipment) in Konya (Turkey). With the data of 144 white-collar participants, it was tried to make determinations about the research. The findings of the research showed that the perception of organizational injustice positively effects the level of organizational cynicism, and the level of organizational cynicism positively affects time theft behavior. In other words, it has been determined that the perception of organizational injustice leads to an increase in time theft behavior by increasing organizational cynicism (mediating variable), thus these variables are the antecedents of time theft.

Keywords: Organizational Injustice, Organizational Cynicism, Time Theft, Time Banditry

Article Type: Research Article

* Bu çalışma ilk yazarın, ikinci yazar danışmanlığında 2022 yılında tamamladığı Yüksek Lisans Tez çalışmasından türetilmiştir.

** Bilim Uzmanı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esrasoysalesra@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-4077-429X

*** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, gokhankerse@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-1565-9110

1. GİRİŞ

Teknolojinin ve rekabetin geldiği nokta hem çalışanlar hem de örgütler için zaman kaynağını, yönetilmesi gereken en önemli kaynaklardan biri haline getirmiştir. Zira zaman sürekli kullanılan, telafisi olmayan ve yalnızca tüketilen bir kaynak olduğu için kararların alınmasından mal/hizmet üretimine, pazarlamanın yapılmasından kayıtların tutulmasına veya yeni pazarlara giriş yapılmasına kadar tüm örgüt faaliyetlerinde önem arz etmektedir. Ancak bu kaynak bazen çalışanlar tarafından kişisel faaliyetler için kullanılabilmekte, dolayısıyla örgüte ait olan zamanın kullanılması -yani hırsızlığı- durumu ortaya çıkabilmektedir. Bu durum literatürde zaman hırsızlığı (Martin vd., 2010) olarak ifade edilmiştir.

Zaman hırsızlığı, üretken çalışmayı olumsuz yönde etkileyen ve örgütlere zarar veren önemli bir çalışan davranışıdır (Wilkinson, 2021). Bu nedenle zaman hırsızlığına karşı işverenlerin çözüm arayışları bulunmaktadır. Zaman hırsızlığı, ekonomik maliyetlerinin yanında aynı örgütteki diğer çalışanları da olumsuz olarak etkileyebilmektedir. İşveren, görevini yerine getirmeyen her çalışanı için başka bir çalışanını görevlendirmekte, bu da hem zaman kaybına yol açmakta hem de iş yükünün adil dağıtımına engel olmaktadır. Bunun yanında fazladan iş yükü alan çalışanın verimliliği düşebilmekte, bu da işlerin yürümesini zorlaştırabilmektedir. Çalışanın iş ortamında böyle bir duruma gelmesi diğer çalışanlara da yayılmasına yol açmakta ve bu durum tüm ekip üyelerini etkilemektedir. Bu nedenle zaman hırsızlığı, yalnızca bu davranışı sergileyen çalışanın değil tüm örgütün performansını etkileyen bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda açıklanan gerekçelerle örgütlerin zaman hırsızlığı davranışının farkına varması ve bu davranışla ilgili gerekli önlemleri alması önem arz etmektedir. Söz konusu bu önlemler günümüzde özellikle önemlidir, zira bu davranış günümüzde akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi cihazların ve internet kullanımının yaygınlaşması gibi teknolojik gelişmelerle daha da yaygınlaşmıştır. Teknolojinin yaygınlaşması, çalışanların örgütlerinde internet ve teknolojik cihazları kişisel işleri için kullanmasına ve işe ayırması gereken zamanı iş dışındaki konulara ayırmasına yol açmıştır. Bu yüzden yönetici ve işverenlerin zaman hırsızlığını tespit etmeleri ve bu davranışı ortaya çıkaran değişkenleri belirlemeleri gerekmektedir. İşte bu araştırmada zaman hırsızlığı davranışını ortaya çıkarması muhtemel iki değişken olan örgütsel adaletsizlik algısı ve örgütsel sinizm ele alınmıştır.

Araştırmada örgütsel adaletsizlik algısının örgütsel sinizm üzerinden zaman hırsızlığı davranışını etkileyeceği düşünülmektedir. İncelenen bu etkiler ile literatüre birkaç konuda katkı yapılması beklenilmektedir. Bu katkılardan birisi araştırmanın zaman hırsızlığı kavramını ele almasıdır. Zira kavram gerek uluslararası gerekse ulusal alanda yeterince çalışılmamış, ancak örgütlerde yaygınca görüldüğü (Babadağ ve Kerse, 2019) ve üretkenlik karşıtı olan bir davranış olduğu ifade edilmiştir (Brock vd., 2013). İkinci olarak araştırma zaman hırsızlığını ortaya çıkaran iki önemli değişkeni belirlemiştir. Yani algısal bir değişken olan örgütsel adaletsizliğin ve bir tutum değişkeni olan örgütsel sinizmin zaman hırsızlığına etkisi aracılı bir model ile ilk defa bu araştırmada incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

Örgütsel adalet, çalışanların üyesi oldukları örgütteki süreçlerin ve uygulamaların adil ve adaletli olduğunu algılama düzeyidir (Colquitt vd., 2001). Örgütsel adalet, çalışanların birbirleri ve örgüt ile olan her türlü ilişkisinde, çalışma ortamında, ekonomik ve sosyal alanlarda adalet olup olmadığına dair değerlendirmelerini içermektedir (Kaneshiro, 2008: 14). Bu değerlendirmeler örgütteki kaynakların dağıtımının, dağıtımda kullanılan yöntemlerin ve bu yöntemler uygulanırken oluşan ilişkilerin nasıl ilerlemesi gerektiğini gösteren kurallar ile ilgili bireysel düşüncelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla örgütsel adalet, çalışanın örgütteki bütün uygulamalar ile alakalı olarak sahip olduğu adalet algısını ifade etmektedir (Karaca, 2016: 4). Bir diğer ifadeyle, çalışanların üyesi olduğu örgütün uygulamalarını ve

örgütteki yöneticilerin aldığı kararları olumlu değerlendirilmesi durumunu içermektedir. Bu algı olumsuz olduğunda adaletsizlik algısı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda yer alan açıklamalar ve tanımlar dikkate alınarak örgütsel adaletsizlik algısını, çalışanların örgüt ortamında ödüllerin dağıtımından kural ve prosedürlerin uygulanmasına, yöneticilerin kaynakları dağıtımından çalışanlara karşı davranışlarına kadar uygulamaların ve faaliyetlerin adil olmadığını düşünülmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Adams'ın Eşitlik Teorisine dayandırılan örgütsel adalet (Adams, 1965), dağıtım, prosedür ve etkileşim olmak üzere üç boyutta ele alınan bir algı türüdür. Dağıtım adaleti, çalışanların çabaları karşılığında elde ettikleri ödülleri başka çalışanlarla karşılaştırmaları sonucunda ortaya çıkan adalet türüdür (Cowherd ve Levine, 1992: 304). Karşılaştırma sonucunda elde edilenlerin diğerlerinden farklı olmasının algılanmasıyla dağıtımsal adaletsizlik görülmektedir. Prosedür adaleti, alınan kararlarda ve sonuçlarda yöneticilerin ya da işverenlerin süreçlerle ilgili adaletli olup olmadıklarına ilişkin algıyı ifade etmektedir (Ergin, 2019: 35). Örgütte girdi ve çıktılarının dağılımına ilişkin süreçlerde veya yöneticilerin karar alma sürecinde uygulanan prosedürlerin çalışanlar tarafından adil olmadığını algılanması ise prosedür adaletsizliği algısını ortaya çıkarmaktadır. Son olarak etkileşim adaleti, çalışanların örgüt tarafından alınan kararların uygulanmasında kendilerine yeteri kadar bilgilendirme yapıldığını ve karar vericilerin kendilerine saygılı ve dürüst davrandığını hissetmesidir (San, 2017: 4). Çalışanların gerek kendileriyle iletişimde gerekse verilen bilgilerin niteliğinde adaletin olmadığını hissetmesi durumu ise örgütte etkileşim adaletsizliği algısını ortaya çıkarmaktadır.

Örgütteki adalet algısı çalışanları olumlu davranışlara yöneltirken, adaletsizliğin algılanması ise olumsuz tutum ve davranışlar ortaya çıkarmaktadır. Zira yapılan çalışmalarda da adaletsizliğin algılanmasıyla yabancılaşma, tükenmişlik, stres gibi olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirtilmiştir (Cihangiroğlu ve Yılmaz, 2010: 199). Bunun yanında çalışanın örgüt içerisinde adaletsizliğin olduğunu düşünmesiyle iş tatmininin, örgütsel bağlılığın ve örgütsel vatandaşlık davranışının azaldığı (Işkın, 2018: 29), saldırganlık ve hırsızlık gibi yok edici davranışların ortaya çıktığı öne sürülmüştür (San, 2017: 15). Dolayısıyla adaletsizlik algısıyla birlikte olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu çalışmada da adaletsizliğin örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığını artıracak yönde olumsuz sonuçlarının olabileceği düşünülmektedir.

Sinizm, kişiye, topluluklara, düşünelere ya da örgütlere karşı ortaya çıkan küçümseme, uyumsuzluk ya da umutsuzluğu ifade ederken (Yetim, 2018: 3), örgütsel sinizm bu durumun örgüt için düşünülmesidir. Örgütsel sinizm, örgüte ve örgütte bulunan otoritelere karşı beslenen olumsuz ve güvensiz tutum ve davranışlardır. Kerse ve Karabey (2017: 378-379)'e göre bu tutum ve davranışlar çalışanın örgütün faaliyetlerini kendi inançları doğrultusunda değerlendirmesi ve nihayetinde örgütün doğruluk ve dürüstlükten yoksun hareket ettiğini algılaması ile ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, inançlar doğrultusunda yapılan değerlendirmenin olumsuz olması, çalışanın örgütün dürüst olmadığını düşünmesine (bilişsel sinizm), örgütü küçümsemesine ve sinirlenmesine (duygusal sinizm) ve son olarak olumsuz davranışlara yönelmesine (davranışsal sinizm) yol açmaktadır (Kerse ve Karabey, 2017: 379).

Örgütsel sinizmin temelinde çalışanın örgütüne karşı hissettiği olumsuz duygular yatmakta ve bu olumsuz duygular çalışanın örgütü küçümsemesine neden olmaktadır. Örgütte çalışanların adaletsizliği algılamasının da örgütüne karşı olumsuz duygular hissetmesine neden olabileceği beklenmektedir. Bu beklenti sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) bakış açısına da uygundur. Bu teori örgütte kendisine değer verildiğini, önemsendiğini ve faydasına bir durumla karşılaştığını algılayan çalışanın örgütsel amaçlara ulaşılması için olumlu tutum ve davranışlara yöneleceğini, tersi bir durumda ise olumsuz tutum ve davranışların görüleceğini öne sürmektedir (Eisenberger vd. 1990). Bu bakış açısından hareketle, örgütte adaletsizlik algılayan bir çalışanın bunun karşılığında olumsuz bir tepki vermesi ve nihayetinde sinik olması muhtemeldir. Nitekim konuyla ilgili Bernerth vd. (2007)

çalışmalarında prosedürel ve etkileşimsel adalet ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Kutanis ve Çetinel (2009) örgütsel adalet konusunda olumsuz düşüncelere sahip bireylerin, daha çok sinik davranışlar benimsediklerini öne sürmüştür. FitzGerald (2002) çalışmasında, bulunduğu örgüte karşı yüksek adaletsizlik algısına sahip bireyin örgütüne karşı daha fazla sinik tutumlara yöneldiğini belirtmiştir. Bu araştırma sonuçları ve teorik çerçeve ışığında aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H₁: Örgütsel adaletsizlik algısı, örgütsel sinizmi pozitif yönde etkiler.

Örgütsel adaletsizlik algısı ile ortaya çıkması muhtemel bir diğer olumsuz sonuç zaman hırsızlığı davranışıdır. “Zaman haydutluğu” olarak da ifade edilen zaman hırsızlığı, çalışanın çalışma saatleri içerisinde görev dışı işlerle ve faaliyetlerle ilgilenmesini ifade etmektedir (Martin vd., 2010: 26). Öğle molasına çıkan çalışanın mola vakitlerini uzatması, işe her gün geç kalması ve bu durumun sürekli hale gelmesi, mesai saatleri içerisinde kendisine yarar sağlayacak görevinin dışındaki bir iş ile ilgilenmesi, kendi ihtiyaçları için internette dolaşması ve iş arkadaşlarıyla sohbet etmesi vb. davranışlar bu kapsamda yapılan hırsızlık davranışlarından bazılarıdır (Kiho, 2018: 5; Golemanova, 2019). Dolayısıyla zaman hırsızlığı davranışının farklı türleri bulunmaktadır. Bu türler geleneksel, teknolojik ve sosyal zaman hırsızlığıdır (Babadağ ve Kerse, 2019). Geleneksel zaman hırsızlığı, çalışanın uzun süren çay ve sigara molaları ya da hasta olmamasına rağmen işe gitmemesi gibi örgüt içerisindeki zamandan klasik davranışlarda bulunarak çalmasıdır (Babadağ, 2019: 38). Teknolojik zaman hırsızlığı, mesai saatlerinde kişisel görüşmelerin yapılmasını, kişisel konularda e-mail gönderilmesini ve internetin bunların dışında, iş ile ilgili olmayan konular için kullanmasını içerir (Owens, 2018; Peng vd., 2020). Son olarak sosyal zaman hırsızlığı, çalışanların mesai saatlerinde örgüt içerisinde iş arkadaşlarıyla iş dışı konularla ilgili sohbet etmesi ve dedikodu yapması gibi davranışları ifade eder (Babadağ, 2019: 39).

Üretkenlik karşıtı iş davranışı olan zaman hırsızlığı (Brock vd., 2013) örgüt kültürü ve politikası, çalışma süresi, örgütsel bağlılık, görev bağlılığı, işteki kontrol düzeyi ve iş kaynakları gibi bireysel ve örgütsel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkabilmektedir (Martin vd., 2010: 27-30). Bu davranışın ortaya çıkmasına yol açan bir diğer değişken örgütsel adaletsizlik algısı olabilir. Zira sosyal değişim teorisi bakış açısıyla (Blau, 1964) örgütte kendisine adil davranılmadığını algılayan çalışan bu olumsuz duruma karşılık olarak olumsuz bir davranışa yönelecek ve nihayetinde zaman hırsızlığı davranışı ortaya çıkacaktır. Bu ilişki ağı sınırlı sayıda da olsa teorik ve ampirik çalışmalarla desteklenmiştir. Liu ve Berry (2013) teorik çalışmasında örgütsel adaletsizliğin zaman hırsızlığını tetiklediğini öne sürmüştür. Halleck (2019) ise yaptığı ampirik çalışmada kişilerarası adalet ile geleneksel ve teknolojik zaman hırsızlığı davranışı arasında negatif yönde ilişki olduğunu tespit etmiştir. Tüm bu açıklamalar ve bulgular referans alınarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Örgütsel adaletsizlik algısı, zaman hırsızlığını doğrudan pozitif yönde etkiler.

Örgütsel sinizmin çalışanın örgütüne karşı olumsuz düşüncelerinin güçlü olumsuz duygularla bir araya gelmesi sonucunda örgütü küçümseyici ve kötileyici davranışlar sergilemesi durumu olması nedeniyle (Kerse ve Karabey, 2019) zaman hırsızlığı davranışlarını artırması beklenebilir. Zaman hırsızlığı, görece güncel bir kavram olduğundan örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Konuyla ilgili Lorinkova ve Perry (2017) çalışmalarında sinizmin zaman hırsızlığı ile pozitif yönde ilişkisi olduğu bulgusunu elde etmiştir. Örücü ve Hasırcı (2020) yaptıkları çalışmada zaman hırsızlığı ile sinizm davranışı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Bu bulgular dikkate alınarak aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

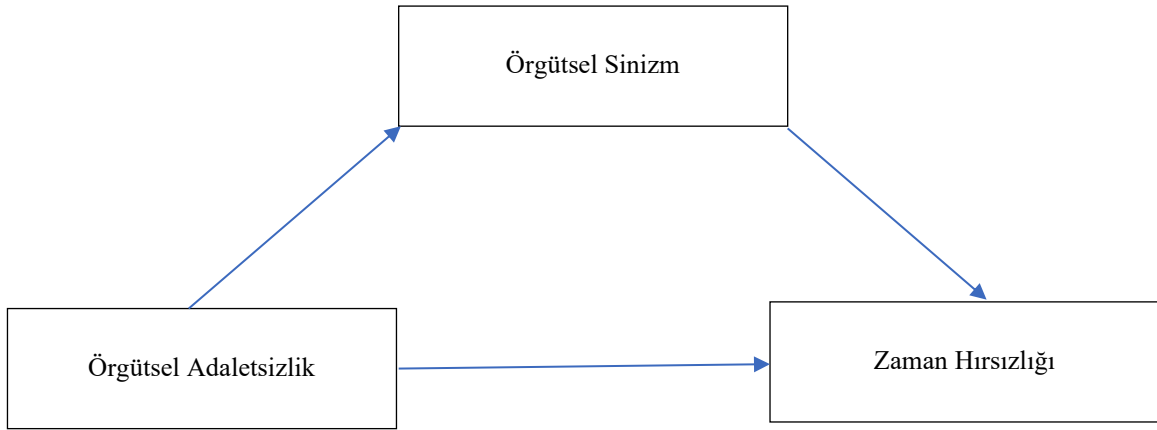
H₃: Örgütsel sinizm, zaman hırsızlığını pozitif yönde etkiler.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi örgütsel adaletsizliğin örgütsel sinizmi (Bernerth vd., 2007) ve zaman hırsızlığını artırma olasılığı (Halleck, 2019) bulunmaktadır. Bunun yanında

sinizmin de zaman hırsızlığı davranışını etkileme olasılığı bulunmaktadır (Lorinkova ve Perry, 2017; Örucü ve Hasırcı, 2020). Bu durum örgütsel adaletsizliğin örgütsel sinizm üzerinden zaman hırsızlığını etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Yani sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) doğrultusunda örgütte adaletsizlik algılayan çalışan sinik tutum ve davranışlar ve nihayetinde mesai saatleri içerisinde başka görev dışı işlerle uğraşma ve çalışma arkadaşlarıyla uzun sohbetler etme gibi davranışlar sergileyecektir. Bu nedenle araştırmada aracılığa ilişkin aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H₄: Örgütsel adaletsizlik algısının zaman hırsızlığına etkisinde örgütsel sinizm aracı rol oynar.

Çalışmadaki araştırma modeli aşağıda sunulmuştur:

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evrenini Konya il merkezindeki özel sektör çalışanları oluşturmaktadır. Evreni temsil eden çalışanların tamamına ulaşmanın araştırma dâhilinde mümkün olmaması örneklem üzerinde çalışmayı zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda imalat sektöründe faaliyet gösteren (endüstriyel mutfak ekipmanları üreten) iki farklı işletmenin 180 beyaz yaka çalışanı örneklem olarak seçilmiştir. Bu örneklemdeki çalışanlarda, araştırmaya katılım için gönüllülük esas alınmış, basit tesadüfi örnekleme yöntemi referans alınarak 160 anket formu online olarak iletilmiştir. Geri dönüşü sağlanan bazı anketlerde veri kayıpları yaşanmış ve nihayetinde 144 katılımcı verisi değerlendirmeye alınmıştır. Bu veri sayısı, 123 olarak hesaplanan örneklem yeterliliği sayısını karşılamıştır (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Katılımcılara ilişkin bilgilerden çalışanların çoğunun erkek (%53,5) ve evli (%63,2) olduğu görülmüştür. 26-35 yaş arasındaki (%52,8) ve lisans (%48,6) eğitim düzeyindeki çalışanların oran olarak fazla olduğu belirlenmiştir. Çalışma süresi açısından ise 1-5 yıl arası (%30,6) çalışanların daha fazla olduğu gözlenmiştir.

3.2. Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Üç bölümden oluşan anket formunun ilk bölümünde “Kişisel Bilgi Formu (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi, statü, gelir durumu vb.)”, ikinci bölümünde “Örgütsel Adalet/Adaletsizlik Ölçeği”,

üçüncü bölümünde “Örgütsel Sinizm Ölçeği” ve dördüncü bölümünde “Zaman Hırsızlığı Ölçeği” yer almaktadır.

Çalışmada örgütsel adaletsizlik algısı için Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen 20 soruluk Örgütsel Adalet Ölçeği referans alınmıştır. Ölçek Polat (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır ve dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olarak üç boyuttan oluşmuştur. Bu ölçekteki maddeler amaç doğrultusunda olumsuz ifadelerle dönüştürülmüş ve boyutlar dağıtım adaletsizliği, prosedür adaletsizliği ve etkileşim adaletsizliği olarak isimlendirilmiştir.

Örgütsel sinizm düzeyini ölçmek için kullanılan ölçek Brandes ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilmiş olup, Güzeller ve Kalağan (2008) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Ölçek bilişsel sinizm, duygusal sinizm ve davranışsal sinizm olarak üç boyutludur.

Zaman hırsızlığı düzeyini belirlemek için Brock ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ve Babadağ ve Kerse (2019) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan zaman hırsızlığı ölçeğindeki maddeler kullanılmıştır. Ölçek geleneksel, teknolojik ve sosyal zaman hırsızlığı olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçek ifadelerine 5’li Likert tipi cevaplar (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) istenmiştir.

4. BULGULAR

Araştırma verileri için SPSS, AMOS ve PROCESS Macro istatistiksel paket programları kullanılmıştır. Temel analizler yapılmadan önce normal dağılım testleri yapılmıştır. Örgütsel adaletsizlik, sinizm ve zaman hırsızlığı için çarpıklık (sırasıyla -0,421; -0,391; -0,752) ve basıklık (-1,046; -1,111; -0,421) değerlerinin +1, 5/-1, 5 arasında olması nedeniyle normal dağılım varsayımının sağlandığı görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013).

4.1. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada ölçekler için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve faktör yükleri ve model uyum indeksi değerleri incelenmiştir. Ölçeklerin analizinde model uyumunu sağlamak için ölçeklerdeki maddeler arasında modifikasyonlar da yapılmıştır. Madde faktör yükleri örgütsel adaletsizlik ölçeğinde 0,76 ile 0,96 arasında; sinizm ölçeğinde 0,68 ile 0,96 arasında; zaman hırsızlığı ölçeğinde 0,54 ile 0,91 arasında değerler almıştır. Ölçeklere ilişkin model uyumları ise referans değerleri sağlamıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Ölçeklere Ait Uyum İndeksi Değerleri

İndeksler	Referans Değeri	Örgütsel Adaletsizlik	Örgütsel Sinizm	Zaman Hırsızlığı
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	2,823	2,706	2,251
RMR	$\leq ,1$,063	,052	,100
CFI	$\geq ,90$,925	,960	,945
IFI	$\geq ,90$,925	,960	,946
TLI	$\geq ,90$,910	,947	,930

Araştırmada güvenilirlik için Cronbach alpha değerleri dikkate alınmış ve örgütsel adaletsizlik için 0,979; örgütsel sinizm için 0,974 ve zaman hırsızlığı için 0,955 değerleri elde edilmiştir. Bu değerlerin 0,70’den yüksek olması nedeniyle ölçeklerin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

4.2. Hipotezlerin Testi

Araştırmada örgütsel adaletsizlik, örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek ve hipotezleri test etmek için SPSS ve Process Macro programlarından yararlanılmıştır. Araştırmada öncelikle değişkenler ve alt boyutları arasındaki ilişkilere bakılmış, bunun için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 2).

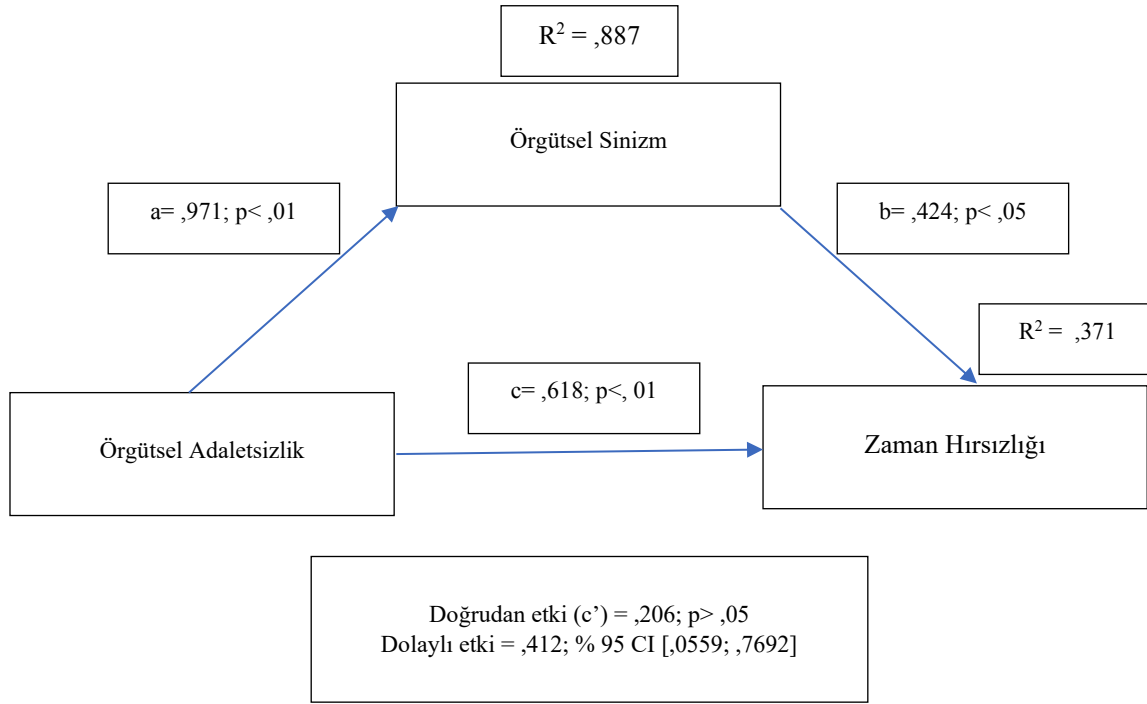
Tablo 2. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.Örgütsel Adaletsizlik	3,81											
2.Dağıtım Adaletsizliği	3,93	,909*										
3.Prosedür Adaletsizliği	3,89	,962*	,861*									
4.Etkileşim Adaletsizliği	3,69	,968*	,800*	,895*								
5.Örgütsel Sinizm	3,74	,942*	,837*	,891*	,930*							
6.Bilişsel Sinizm	3,81	,925*	,826*	,870*	,915*	,962*						
7.Duygusal Sinizm	3,58	,900*	,833*	,840*	,879*	,959*	,894*					
8.Davranışsal Sinizm	3,80	,855*	,718*	,829*	,854*	,928*	,836**	,829*				
9.Zaman Hırsızlığı	2,80	,592*	,514*	,562*	,590*	,605*	,596*	,553*	,576*			
10.Geleneksel Z. H.	2,53	,493*	,412*	,467*	,501*	,529*	,517*	,492*	,500*	,939*		
11.Teknolojik Z. H.	2,90	,566*	,509*	,537*	,556*	,545*	,548*	,484*	,523*	,913*	,754*	
12.Sosyal Z. H.	3,16	,618*	,549*	,591*	,606*	,621*	,607*	,571*	,594*	,887*	,721*	,814*

** = p <,01; * = p <,05

Korelasyon analizinde (Tablo 2) örgütsel adaletsizliğin, örgütsel sinizmin ve zaman hırsızlığının her bir boyutu, tüm değişkenlerle pozitif yönde karşılıklı olarak ilişkili çıkmıştır. Genel örgütsel adaletsizlik ile genel örgütsel sinizm ($r=0,942$) ve zaman hırsızlığı davranışı ($r=0,592$) arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu bulunmuştur. Bunun yanında genel örgütsel sinizm ile zaman hırsızlığı davranışı arasında da pozitif yönde ($r=0,605$) bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Örgütsel adaletsizlik, örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı arasındaki ilişkiler belirlendikten sonra Hayes'in oluşturduğu Model 4 ile hipotezler test edilmiştir. Elde edilen bulgular Şekil 2'de gösterilmiştir:

Şekil 2. Hipotez Testine Yönelik Bulgular

Şekil 2'deki bulgulara göre örgütsel adaletsizlik algısı, örgütsel sinizm düzeyini pozitif yönde etkilerken ($b = ,971$; $p < ,01$), zaman hırsızlığı davranışını doğrudan anlamlı düzeyde ($b = ,206$; $p > ,05$) etkilememektedir. Bunun yanında örgütsel sinizm düzeyi, zaman hırsızlığı davranışını pozitif yönde anlamlı düzeyde ($b = ,424$; $p < ,05$) etkilemektedir. Dolayısıyla H_2 desteklenmemekte, H_1 ve H_3 desteklenmektedir. Aracı hipotez testi bulguları örgütsel adaletsizliğin zaman hırsızlığını doğrudan etkilemese de dolaylı olarak anlamlı düzeyde ($b = ,412$; % 95 CI [,0559; ,7692]) etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla örgütsel adaletsizliğin zaman hırsızlığını doğrudan değil de dolaylı etkilemesi tam aracılığın olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle de H_4 desteklenmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan bu araştırma ile örgütsel adaletsizlik, örgütsel sinizm ve zaman hırsızlığı kavramları ve aralarındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Hipotez testleri yapılmadan önce korelasyon analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü incelenmiştir. Bulgular örgütsel adaletsizlik ve boyutları ile örgütsel sinizm ve boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bunun yanında örgütsel adaletsizlik ve boyutları ile zaman hırsızlığı ve boyutları arasında da pozitif yönde ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgularla benzer olarak örgütsel sinizm ve boyutları ile zaman hırsızlığı ve boyutları arasında da pozitif yönde ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Korelasyon sonrası hipotez testleri için analizler yapılmıştır. Elde edilen ilk bulguda örgütsel adaletsizliğin örgütsel sinizmi pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Bu bulgu yapılan çalışmalardaki araştırma bulgularıyla (Bernierth vd., 2007; Kutanis ve Çetinel, 2009) paralellik göstermiştir. Dolayısıyla adaletsizlik algılayan çalışanların örgüte karşı sinik tutum ve davranışlara yöneldikleri belirlenmiştir.

Elde edilen bir diğer bulguda örgütsel sinizmin zaman hırsızlığı davranışını pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Bu bulgu literatürdeki bulgularla karşılaştırılmış ve araştırma bulgularını (Lorinkova ve Perry, 2017; Örucü ve Hasırcı, 2020) destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Dolayısıyla

da örgüte karşı sinik olan, yani onu küçümseyen, dürüstlükten uzak olduğunu düşünen ve bunu davranışlarına yansıtan çalışanların daha fazla zaman hırsızlığı davranışı sergiledikleri belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguya göre örgütsel adaletsizlik doğrudan olmasa da örgütsel sinizm üzerinden dolaylı olarak zaman hırsızlığını etkilemiştir. Bir diğer ifadeyle, örgütte adaletsizliğin olduğunu düşünen çalışanların sinik tutum ve davranışları yaygınlaşmış ve nihayetinde de daha fazla zaman hırsızlığı davranışı sergilemişlerdir. Bu bulgu Halleck'in (2019) çalışma bulgusuyla paralellik göstermiştir. Tüm bu bulgular adalet algısının önemini ve yöneticilerin örgüt ortamında adalet algısını ortaya çıkaracak davranışlar sergilemeye yönelmeleri gerektiğini açıkça göstermiştir.

6. KISITLAR VE ÖNERİLER

Yapılan diğer araştırmalarda olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlılıklar mevcuttur. Araştırmanın ana kütesinin sadece Konya ilinde, imalat sektöründe bulunan çalışanlardan oluşması bir kısıtlılıktır. Araştırmanın sadece tek bir sektörü kapsamı da diğer bir kısıtlılığı oluşturmaktadır. Ayrıca imalat sektöründeki çalışanların iş yoğunluğundan ve Covid-19'dan ötürü anket çalışmasına yeteri kadar özen gösterememiş olmaları muhtemeldir. Bu yüzden araştırmanın Covid-19'dan sonra ve iş yoğunluğu bakımından daha serbest bir zamanda tekrarlanması faydalı olacaktır. Zaman hırsızlığının çalışanlar üzerinde stresi azaltarak motivasyonu artırabileceği göze alınarak olumlu sonuçları üzerine de çalışma yapılabilir.

Etik Beyan

“Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığına Etkisi: Aracılı Bir Model” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Adams, J. S. (1965). Inequity in Social Exchange. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (ss. 267-299), New York: Academic Press.

Babadağ, M. (2019). Örgütsel Davranış Düzleminde Güncel Kavramlar. C. N. Karabey ve G. Kerse (Ed.), *Zaman Hırsızlığı (Time Theft / Banditry)* içinde, Ankara: Gazi Kitabevi.

Babadağ, M. ve Kerse, M. (2019). Zaman Hırsızlığı Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerliliğinin Yeniden Değerlendirilmesi ve Kişilik Özellikleri ile Zaman Hırsızlığı Arasındaki İlişki. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 419-438.

Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S. ve Walker, H. J. (2007). Justice, Cynicism, and Commitment: A Study of Important Organizational Change Variables. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 43(3), 303-326.

Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.

- Soysal, E. & Kerse, G. (2023). Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığına Etkisi: Aracılı Bir Model. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 902-913.
- Brandes, P., Dharwadkar, R. ve Dean, J. W. (1999). Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.
- Brock, M.E., Martin, L.E. ve Buckley, M.R. (2013). Time Theft in Organizations: The Development of The Time Banditry Questionnaire. *International Journal of Selection and Assessment*, 21(3), 309-321.
- Cihangiroğlu, N. ve Yılmaz, A. (2010). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütler İçin Önemi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 195-212.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. L. H. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Cowherd, D.M. ve Levine, D.I. (1992). Product Quality and Pay Equity Between Lower-Level Employees and Top Management: An Investigation of Distributive Justice Theory. *Administrative Science Quarterly*, 37(2), 302-320.
- Eisenberger, R., Fasolo, P. ve Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived Organizational Support And Employee Diligence, Commitment, and Innovation. *Journal of applied psychology*, 75(1), 51-59.
- Ergin, Z. (2019). *Örgütsel Adalet ile Ses Davranışı Arasındaki İlişki: Kültürlerarası Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- FitzGerald, M. R. (2002). *Organizational Cynicism: Its Relationship to Perceived Organizational Injustice and Explanatory Style*. University of Cincinnati.
- Golemanova, R. (2019). *The Problem with Employee Time Theft and How to Overcome It*. <https://blog.hubstaff.com/time-theft/>, Erişim Tarihi: 3 Mart 2021.
- Güzeller, C. O. ve Kalağan, G. (2008). Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Çeşitli Değişkenler Açısından Eğitim Örgütlerinde İncelenmesi. 16. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, 87, 94.
- Halleck, J. (2019). *When Stealing Time at Work Seems Justified: The Influence of Organizational Justice on Time Banditry*. https://digitalcommons.kennesaw.edu/phdba_etd/17, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.
- Işkın, E. H. (2018). *Örgütsel Adaletin Örgütsel Vatandaşlık, Örgütsel Sinizm ve Örgütsel İntikam Üzerine Etkisi: Sivas Araştırma Hastanesinde Bir Araştırma. (Doktora Tezi)*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kaneshiro, P. (2008). *Analyzing the Organizational Justice, Trust and Commitment Relationship in A Public Organization. (Doktora Tezi)*. North Central University.
- Karaca, E. (2016). *Örgütsel Adalet ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Kamu Hastanesi ile Özel Hastane Karşılaştırması. (Yüksek Lisans Tezi)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kerse, G. ve Karabey, N. C. (2017). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Örgütsel Sinizm Aracı Rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 375-398.
- Kiho, M. (2018). *Time Banditry at Work and Its Predictors. (Master Tezi)*. Tallinn University of Technology School of Business and Governance Department of Business Administration.

- Soysal, E. & Kerse, G. (2023). Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Sinizm ve Zaman Hırsızlığına Etkisi: Aracılı Bir Model. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 902-913.
- Kutanis, R. Ö. ve Çetinel, E. (2009). Adaletsizlik Algısı Sinizmi Etkiler mi? Bir Örnek Olay. *17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kongre Kitabı*, 693-699.
- Liu, Y. ve Berry, C. M. (2013). Identity, Moral, and Equity Perspectives on The Relationship Between Experienced Injustice and Time Theft. *Journal of Business Ethics*, 118(1), 73-83.
- Lorinkova, N. M. ve Perry, S. J. (2017). When is Empowerment Effective? The Role of Leader-Leader Exchange in Empowering Leadership, Cynicism, and Time Theft. *Journal of Management*, 43(5), 1631-1654.
- Martin, E. L., Brock, E.M., Buckley, R.M. ve Ketchen, D.J. (2010). Time Banditry: Examining the Purloining of Time in Organizations. *Human Resource Management Review*, 20(1), 26–34.
- Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
- Owens, M.J. (2018). *Business Owner Perceptions of Organizational Time Theft - A Phenomenological Approach. (Doktora Tezi)*. Northcentral University School of Business and Technology Management.
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2020) Örgütsel Sinizmin Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çalışanların Eğitim Düzeylerinin Düzenleyici Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 285-303.
- Peng, Y., Jex, S., Zhang, W. ve Ma, J. (2020). Eldercare Demands and Time Theft: Integrating Family-To-Work Conflict and Spillover–Crossover Perspectives. *Journal of Business and Psychology*, 35(1), 45–58.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki. (Doktora Tezi)*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmit.
- San, İ. (2017). *Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Publication.
- Wilkinson, D. (2021). *Time Banditry: How to Get Away with Wasting Time at Work-New Research*. <https://www.oxford-review.com/time-banditry/#mercs>, Erişim Tarihi: 1 Mart 2021.
- Yetim, Ş. (2018). *Kamu Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Araştırma: Karaman Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Extended Abstract

The Effect of Organizational Injustice on Organizational Cynicism and Time Theft: A Mediated Model

In this study, time theft behavior is discussed and two variables that are thought to reveal this behavior are tried to be determined. There are studies on time theft in the literature, but there are still insufficient studies on the variables effecting this behavior. For this reason, the concepts of organizational injustice and organizational cynicism, which are thought to effect time theft, were also examined in the study. In the study, Social Exchange Theory was taken as a reference for the relationships between organizational injustice, organizational cynicism and time theft. The research model and hypotheses were developed by considering the perspective of this theory and the research findings in the literature. In this direction: "*H₁: Perception of organizational injustice positively effects organizational cynicism. H₂: Perception of organizational injustice directly effects time theft positively. H₃: Organizational cynicism positively effects time theft. H₄: Organizational cynicism plays a mediating role in the effect of organizational injustice perception on time theft.*" hypotheses were developed.

For the test of the hypotheses in the study, two companies operating in the manufacturing sector (producing industrial kitchen equipment) in Konya (Turkey) were selected as a sample. In order to obtain data from this sample, simple random sampling was taken into consideration and survey technique was used. In the study, 144 questionnaire data were evaluated. For this survey data, scales with proven reliability and validity in the literature were used. In this direction, the Organizational Justice Scale developed by Niehoff and Moorman (1993) and adapted into Turkish by Polat (2007) was used for organizational justice. For organizational cynicism, the Organizational Cynicism Scale developed by Brandes et al. (1999) and adapted into Turkish by Güzeller and Kalağan (2008) was used. For time theft behavior, the Time Theft Scale developed by Brock et al. (2013) and adapted into Turkish by Babadağ and Kerse (2019) was taken into consideration.

Before the hypothesis tests, normality test, reliability analysis and validity analysis were conducted. For the normality test, skewness and kurtosis values of the study variables were examined and it was seen that there was a normal distribution since they provided reference values. Afterward, scale reliability and validity were examined. For validity, second-level confirmatory factor analysis was performed, and factor loadings and model fit index values were examined. The findings showed that the factor loadings and model fit indices met the reference values. For reliability, the Cronbach Alpha coefficient, which shows the internal consistency of the scales, was calculated. Accordingly, Cronbach's alpha values were 0.979 for organizational injustice, 0.974 for organizational cynicism and 0.955 for time theft. Therefore, reliability was ensured.

After ensuring reliability and validity, the relationships between the variables were examined by Pearson Correlation Analysis. In this analysis, each dimension of organizational injustice, organizational cynicism, and time theft were positively correlated with all variables. It was found that there were positive relationships between general organizational injustice and general organizational cynicism ($r=0,942$) and between general organizational injustice and time theft behavior ($r=0,592$). In addition, there was a positive relationship between general organizational cynicism and time theft behavior ($r=0,605$).

Hypothesis tests were conducted after the correlation analysis. Process Macro program was used for this purpose. Hypotheses were tested with Model 4, one of the models created by Hayes. According to the findings, while the perception of organizational injustice positively effected the level of organizational cynicism ($b=,971$; $p<,01$), it did not directly effect time theft behavior at a significant level ($b=,206$; $p>,05$). On the other hand, the level of organizational cynicism had a significant positive effect on time theft behavior ($b=,424$; $p<,05$). Therefore, while H₂ was not supported, H₁ and H₃ were supported. The mediating hypothesis test findings showed that although organizational injustice did not directly effect time theft, it indirectly effected time theft behavior at a significant level ($b=,412$; 95% CI [$,0559$; $,7692$]). The fact that organizational injustice effects time theft indirectly rather than directly means that there is full mediation. Therefore, H₄ was supported. All these findings clearly show the importance of perception of justice and that managers should tend to exhibit behaviors that will reveal the perception of justice in organizations.

Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü

Yakup BULUT*

M. Miraç ASLAN**

Öz

Kentleşme olgusu, sadece fiziki mekân ve yapılaşmaya bağlı değil aynı zamanda kamu hizmetlerinin toplumsal ihtiyaçları dikkate alan uygulamalarla günümüzde çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Bu durum bir taraftan kamu hizmeti sunulan yerel halkı bir taraftan da hizmet sunan yerel yönetimlerin yönetim anlayışıyla ilişkilidir. Hızlı olmakla beraber sorunlu bir kentleşme sürecinin yaşanması, olumsuz birçok durumu da beraberinde getirmektedir. Özellikle kentlerin sahip olduğu potansiyeller, gelişmişlik düzeyleri ve sürdürülebilirlik kapasiteleri başta olmak üzere birçok etmen kentleri dirençsiz bir hale getirmektedir. Nüfusun artışı ve mobilitesi kolaylıkla çözülemeyecek bir sorun olarak dikkate alındığında, kentleri dirençli hale getirmenin gereği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kentleri sorun ve ihtiyaçlarına karşı dirençli hale getirmek, sürdürülebilir ve kendine yetebilir kentler ortaya çıkarmak için yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten *akıllı kent uygulamalarına* ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, kentlerde artan nüfusa ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan sorun ve ihtiyaçlar noktasında yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunan akıllı kent uygulamalarının, kentlerin daha dirençli hale gelmesine katkı sağlayıp sağlayamadıklarını Abraham Maslow'un "*ihtiyaçlar hiyerarşisi*" kavramı üzerinden oluşturulan bir kurgudan faydalanarak irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Maslow, Yerel Yönetim, Dirençli Kent.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Role of Smart City Applications in Meeting the Needs of Local Governments and Forming Resilient Cities

Abstract

The phenomenon of urbanization has gained a multidimensional nature today, not only based on physical space and construction, but also with public services that take into account social needs. This situation is related to the management approach of the local people who provide public services, on the one hand, and the management approach of the local governments that provide the service. Experiencing a rapid but problematic urbanization process brings with it many negative situations. Many factors, especially the potentials, development levels and sustainability capacities of cities, make cities unresilient. Considering the increase and mobility of the population as a problem that cannot be easily solved, the need to make cities resilient emerges. In this context, smart city applications that produce innovative and sustainable solutions are needed to make cities resilient to their problems and needs and to create sustainable and self-sufficient cities. This study examines whether smart city applications, which offer innovative and sustainable solutions to the problems and needs that arise due to the increasing population and technological developments in cities, can contribute to cities becoming more resilient, by using a construct based on Abraham Maslow's "hierarchy of needs" concept.

Keywords: Smart City, Maslow, Local Government, Resilient City.

Article Type: Research Article

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Bölümü, yakupbulut@gantep.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-0838-4200

** Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Bölümü, miraacsalan@gantep.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8747-7036

1. GİRİŞ

Toplumla ilgili kararların toplumsal ihtiyaçlar bağlamında değerlendirildiği ve toplumsal talep esaslı kamu hizmeti sunumu anlayışının öne çıktığı günümüzde, toplumsal önceliklerin belirlenmesi ve ona göre hizmet sunumunun yapılması bugün çok daha önemli hale gelmiştir. Bu açıdan bazen karşılaştırmalı iyi örnek uygulamaları, bazen de bizzat yerelden gelen talepler çerçevesinde etkin hizmet sunum yöntemlerinin aranarak toplumsal memnuniyet düzeylerinin artırılması gerekmektedir. Toplumla iç içe ve topluma en yakın birimler olan yerel yönetimler, yerel halkın ihtiyaç duyduğu kamu hizmetlerinin sunumunda toplumsal memnuniyeti oluşturabilme imkanına sahiptir. Her ne kadar uygulama teknik, insan kaynakları, yetki ve kaynak bakımından birtakım sorunlar yaşansa da teorik olarak yerel yönetimlerin yerel önceliklerin tespiti ve bu bağlamda hizmet sunumu, merkezi yönetimlere göre çok daha etkindir. Günümüzde artan dünya nüfusu ve kentleşme hızı, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, altyapı yetersizliği, düzensiz ve sürdürülebilirliği olmayan kentleşme adımları, teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeni hizmet alanlarının oluşması ve bu hizmetlere cevap verebilirlik gibi birçok etmen, kentlerin karşı karşıya kaldığı sorunlar arasındadır. Bu sorunlara çözüm üretmekte zorlanan ve kentsel hizmetleri yerine getirmekte çoğu kez yetersiz kalan kent yönetimleri yeni ve sürdürülebilir arayışlar çerçevesinde dirençli kentler oluşturma çabasında olmak zorundadırlar.

Çünkü bu sorun ve ihtiyaçlar, sadece yerel yönetimlerin mevzuatta yer alan altyapı, çevre, güvenlik vb. hizmetleri ile sınırlı olmayıp topluma yönelik eğitim, yaşam kültürü, turizm potansiyelleri, dezavantajlı gruplar, sosyal profiller gibi sosyal belediyeçilik alanlarında da önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim kentleşme olgusu, konjonktürel gelişmeler neticesinde günümüzde çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin hizmet alanlarındaki çeşitlenme kadar kentleşme ve kentlileşme yaklaşımları da farklı boyutlar kazanmaktadır. Diğer bir ifade ile kentler, sadece fiziki mekân ve yapılaşmaya bağlı olarak değil, kamu hizmetlerinin toplumun tüm ihtiyaçlarının dikkate alındığı ve sosyal yaşamın her yönünün ortaya çıktığı alanlar olarak belirginleşmeye başlamıştır. Böylesine bir değişimin kent yönetimleri tarafından doğru okunması çok önemlidir. Belki bir genelleme yapmak doğru olmasa da temel yerel hizmetlerin yanında toplumsal hizmetlerin gerekliliği yaklaşımının, esasında bu kamu hizmetini alan yerel halkın, diğer taraftan da hizmet sunumunu yapan yerel yönetimlerin yönetim anlayışıyla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Birçok kent, hızlı ve sorunlu bir kentleşme sürecini yaşaması dikkate alındığında bu kentlerin yönetilir olmaları, gelişmişlik düzeyleri ve potansiyellerine bağlı olarak, sahip oldukları doğal kaynakları, yüzölçümleri, altyapıları ve sürdürülebilirlik kapasiteleri başta olmak üzere birçok açıdan yetersiz ve dirençsiz bir hale gelebilmektedir. Bu açıdan nüfus yoğunluğu ve mobilitesi, özellikle göç konusu da dikkate alındığında kentleri olabildiğince dirençli hale getirmenin gereği ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bir taraftan, kentleri sorun ve ihtiyaçlara karşı dirençli hale getirmek, diğer taraftan da sürdürülebilir ve kendine yetebilir kentler ortaya çıkarmak için yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten akıllı kent uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir ifade ile günümüz kentlerinin, özellikle metropol kentlerin, daha dirençli bir forma kavuşmasında önemli rol üstlenen akıllı kent uygulamaları hesaba katılmalı ve bu çerçevede yerel yönetimlerin sorunlarına ve ihtiyaçlarına *yapay zekâ, bulut teknolojisi, açık veri, büyük veri, LoRa, 5G, SCADA, dijital ikiz* vb. bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak çözümler üretmesi önemli bir araç olarak görülmeli ve önemsenmelidir. Dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin farklı alanlarda birçok örgütsel yapıyı etkilediği gibi kentlerin de bu gelişmelere kayıtsız kalamayacağı gerçeğine bağlı olarak ele alınan bu çalışmanın ana teması, kentsel ihtiyaçlarla akıllı kent uygulamalarının birlikte nasıl değerlendirileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmadaki **amaç**, kentlerde artan nüfusa ve teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak

ortaya çıkan sorun ve ihtiyaçlar noktasında yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunan akıllı kent uygulamalarının, yerel ölçekte hizmet veren yerel yönetimlerin çevre, ulaşım, güvenlik, sağlık, altyapı, ekonomi, eğitim, yönetim vb. alanlarda ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin çözümler üretip üretmediklerini ve kentlerin daha dirençli hale gelmesine katkı sağlayıp sağlayamadıklarını irdelemektir. Çalışmanın daha somut bir forma kavuşması amacıyla; yerel yönetimlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu ihtiyaçlara yönelik çözümlerin eşleştirilmesi ve mevcuttaki iyi uygulama örneklerinin yerel yönetimlerin daha çok hangi ihtiyacının karşılanmasında etkin rol üstlendiği gibi bulguların elde edilmesi adına, Abraham Maslow'un "*ihtiyaçlar hiyerarşisi*" kavramı üzerinden bir kurgu oluşturulma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla çalışmada izlenen **yöntem**, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ortaya çıkan ihtiyaçlar ile yerel yönetim kuruluşlarının ihtiyaçları arasında illiyet bağı oluşturarak, Dünya ve Türkiye ölçeğinde öne çıkan iyi uygulamaların bu ihtiyaçların karşılanmasındaki rolünü irdelemektir. Böylece, *betimsel bir yöntem* ile akıllı kent uygulamalarının yerel yönetim kuruluşlarının ihtiyaçlarının çözümünde ne kadar etkin rol üstlendiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın akışında izlenen dizgi öncelikli olarak kavramsal ve kuramsal çerçevenin belirlenmesine yönelik olup, ilk olarak akıllı kent kavramı, akıllı kentin bileşenleri, akıllı kent ve uygulamalarına ulusal ve uluslararası kuruluşların yaklaşımı ortaya konulmakta daha sonra, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kavramı üzerinden yerel yönetim kuruluşlarının ihtiyaçlarının belirlenmekte ve sonrasında ise akıllı kent uygulamalarının yerel yönetim kuruluşlarının ihtiyaçlarına sunmuş olduğu çözümler ve sonuçlar tartışılmaktadır. İçeriği ve ana başlıkları bu şekilde belirlenen çalışmanın **sonuç** kısmında, akıllı kent uygulamalarının yerel yönetimlerin sorun ve ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin çözümler üretip üretmediklerine ilişkin bazı değerlendirmelere yer verilip, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemler ile birtakım önerilerde bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, kentlerde ortaya çıkan sorunlara karşı etkin çözümler üreterek kentlerin daha dirençli bir hale gelmesine katkı sağlayacak önerilerin sunulması hedeflenmektedir.

2. YEREL YÖNETİMLER

Devlet türü ve yönetim şekli ne olursa olsun farklı adlar altında bir yerde yaşayan insanların, yaşadıkları alanlarda bugünkü anlamda olmasa da ihtiyaçları giderilmiştir. Diğer bir ifade ile adı veya yapıma şekli farklı olsa da yerel veya beledi hizmetler tarihin her safhasında vardır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin ortaya çıkışına bir sınırlama getirmek doğru olmaz. Ancak modern anlamda yerel yönetimlerin ortaya çıkışını yerleşik hayatla başlatmak mümkündür. Bununla beraber, ülkelerin değişim ve gelişimine bağlı olarak yasal bir zemine oturtulması, örgütsel bir yapıya sahip, yetkileri mevzuatlarca belirlenmiş bir yerel yönetim yapısının ortaya çıkması zaman içerisinde belirginleşmiştir. "*Sanatların en eskisi, bilimlerin en yenisi*" olarak ifade edilen yönetim kavramı (Koçel, 1989), yerel yönetim açısından da önemlidir. Nitekim Osmanlı devlet yönetiminde kadı, lonca, vakıf gibi beledi hizmetleri yapan geleneksel kurumlar, yerel yönetim kültürümüzün bir boyutu olarak önemli işlevler yerine getirmiştir. (Karakılçık, 2016:17; Şengül, 2016: 25-34). Dolayısıyla "yerel yönetimler", ülkelerin sahip oldukları yönetim ve siyasi kültürüne bağlı olarak değişiklik gösterse de temel de yöre/bölge halkının ortak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurumsallık kazanan yapılar olarak görülmektedir. Nitekim, Keleş (1998:144), yerel yönetimleri merkezi yönetimin dışında yerel halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve doğrudan doğruya halkın seçtiği, demokratik ve özerk kuruluşlar olarak değerlendirmiştir.

1789 yılı Fransız Kurucu Meclisi tarafından doğrudan belediye kavramının kullanılmasıyla yasal bir nitelik kazanmaya başladığına dikkat çekilse de ülkelerin yerel yönetimlerle ilgili tasarrufları farklılık ihtiva etmektedir (Özer ve Akçakaya, 2014: 4). Türk idare tarihi açısından yerel yönetimlere ilişkin atılan adımların 1854 İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla başladığı söylenebilir. Kurulan bu belediye teşkilatı, yapısal anlamda bir kurumsallaşma deneyimine sahip olmasa da kent güvenliği, temizlik, ticari aktivitelerin denetimi (zabıta hizmetleri) gibi görevler açısından önemli beledi hizmetleri yerine getirmesi açısından önemlidir (Şengül, 2016: 34). Bu bağlamda fonksiyonları bakımından yerel yönetimler, görmüş oldukları hizmetlere bağlı olarak bir değer kazanmakta olup, bir bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için örgütlenirler (Özer ve Akçakaya, 2014: 5-6). Zamanla Anayasal bir dayanağa sahip özerk kuruluşlar olarak yasal ve yapısal anlamda demokrasi kültürünün yerel ölçekte oluşmasına katkı sağladılar. Bununla beraber standart bir yerel yönetim yapısından ve türünden bahsetmek zordur. Çünkü dünyada yerel yönetim kuruluşları, ülkelerin siyasi ve idari yapılanmalarına göre farklılık ve çeşitlilik göstermektedir. Yerel yönetim kuruluşları buldukları ülkelerin mevcut anayasal düzenlerine bağlı olarak üniter ve federal devletlerde;

*Amerika Birleşik Devletleri'nde county, belediye yönetimi, kasaba yönetimi, ilçe yönetimi,

*İngiltere'de county, region, area boards, boroughs, districts veya council, parishes veya island,

*Almanya'da eyalet, lander, kraise ve gemmenide,

*Çin'de sheng, zhou, shi, qu, zhen, xiang,

*Fransa'da region, department ve commune,

*Rusya'da büyük kentler, küçük kentler, stanitzas, uyezd ve volosts,

*İspanya'da bölgesel yönetim, il yönetimi, belediyeler, mancomunidad, metropoliten bölgeler ve çomarca şeklinde kurumsallaşmıştır (Karakılçık, 2016: 79-101; Yüceyılmaz, 2013: 194-203; Akyıldız, 2013: 564-568; Eroğlu, 2013: 312-315). Dolayısıyla yerel yönetimler gerek fonksiyonel bağlamda gerekse mevzuat boyutuyla ülkelerin sahip oldukları yönetim ve siyasi kültürüne bağlı olarak değişiklik göstermektedirler. Ortak paydaları hepsinin yerel veya bölgesel halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetki, görev ve sorumlulukları kendine özgü yasalarda belirlenmiş örgütlenmeleridir.

İlk belediye uygulaması olarak da bilinen İstanbul Şehremaneti'nden günümüze, yerel yönetimlerin görev, yetki ve hizmet alanlarının sürekli genişlediği, küresel ve ulusal gelişmelere göre yeni yerel yönetim politikalarının oluştuğu ve yasal boyut kazandığı görülmektedir. Günümüzde ise, küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yerel yönetimlere ilişkin yeni yönetim teknikleri ve yeniden yapılanmalar ortaya çıkmıştır (Bingöl ve Köse, 2017:3-7). Bu bağlamda belediyelerin yasal çerçeve içinde altyapı, ulaşım, güvenlik, su ve kanalizasyon işleri vb. belediye hizmetlerin yanı sıra, eğitim, turizm, ekonomi, planlama gibi alanlarda da yeni hizmet sunumlarına ilişkin sorumlulukları artmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belirtilen "*imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor orta ve yüksek öğrenim*

öğrenci yurtları, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır” ibaresi yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarının geniş boyutlarını göstermektedir (Belediye Kanunu, *Resmi Gazete* 25874 (13/7/2005), Kanun No.5393, m.14). Görev, yetki ve sorumlukların farklı alanları da içine aldığı görülmektedir. Örneğin Finlandiya’da belediyeler hemşirelik, öğretmenlik, doktorluk gibi farklı meslekler ilişkin de görevler yaygın olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimlere daha fazla önem veren ülkelerde istihdam edilen toplam personel sayısının merkezi yönetime göre çok daha fazla olduğu görülmektedir. Finlandiya’da istihdam edilen personelin sadece dörtte birinin merkezi yönetim kuruluşlarında istihdam edildiği göz önünde bulundurulursa, yerel yönetimlere atfedilen önem daha iyi görülecektir (Tuzcuoğlu, 2013: 229-241).

3. YEREL YÖNETİMLER VE MASLOW’UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ KURAMI

Bu başlık altında Maslow’un ihtiyaçlar kuramının yerel hizmetlerin sunumu ve yerel toplumsal yaşam açısından bağı kurularak, kavramın kentsel yaşam ve yerel yönetimler ile bağıntısına dikkat çekilmektedir.

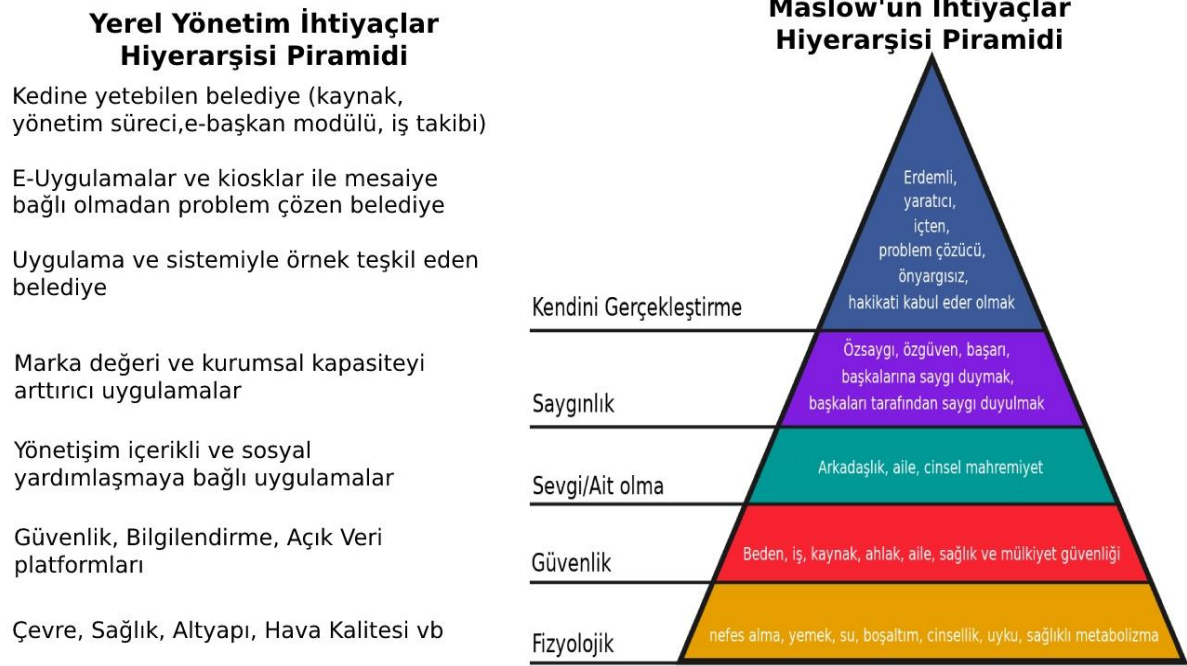
3.1. Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı

Abraham Maslow’un 1943 yılında yayınlanan “A Theory of Human Motivation” adlı makalesiyle literatüre kazandırmış olduğu “*ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı*”, toplumsal yaşam ve ihtiyaçlar açısından hemen her disiplinle ilgidir. Diğer bir ifade ile bu kuramın, bireyi ve toplumu ilgilendiren hemen her ihtiyacın incelenmesinde dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Psikoloji, sosyoloji ve felsefe disiplinleri başta olmak üzere birçok sosyal disiplinin araştırma konuları içerisinde yer alan ihtiyaçlar hiyerarşisi kavramı, bu yönüyle gerek interdisipliner gerekse multidisipliner bir karakteristiğe sahip çalışmaların bir parçası olmuştur. Maslow, insanın yaşamı için belirlediği ve gerçekleştirilmesi gerektiğini bir ihtiyaç olarak gördüğü hedeflerin, bireyin kendi yaşamını şekillendirmesinde etkili olduğu, dolayısıyla yaşama dair belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için belirli ihtiyaçların karşılanması gerekmekte olduğunu belirtmiştir. Hiyerarşi düzeninde ifade edilen bu ihtiyaçların yerine getirilmesi şartı ise basamaklandırılmış insan ihtiyaçları içerisinde sonraki basamağa ulaşmanın şartının ancak bir önceki basamakta yer alan ihtiyaçların karşılandığı anda gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Kula ve Çakar, 2015: 194-196). Dolayısıyla, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin özü, temel insan ihtiyaçlarının göreceli bir üstünlük hiyerarşisi içinde organize edildiğini söyleyerek, kastettiği ve ihtiyaçlar hiyerarşisi düzeni içerisinde basamakların sonuncusuna ulaşmak için ilk basamaktan son basamağa kadar yer alan tüm ihtiyaçların karşılanmasının gerekmekte olduğu bir bütündür (Maslow, 1943: 6). İşte bu ihtiyaçlar hiyerarşisinin kent yaşamı açısından da değerlendirilmesi, kent hizmetleri açısından hizmet sunumlarının da önceliklerini belirleyecektir.

3.2. Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı Üzerinden Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlar Piramidi

Yerel yönetimlerin temel hizmet alanları ve konjonktürel gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni hizmet türleri göz önünde bulundurularak, sorunlara çözüm üretmek ve ihtiyaçların karşılanması noktasında yerel yönetimlerin ihtiyaçlarının Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu kurgu, kentsel hizmetlerin sunumunda, kentlerin daha dirençli hale gelmesinde etkin rol oynayan yerel yönetimlerin ihtiyaçlarının ve çözüm önerilerinin akıllı kent uygulamalarıyla birlikte daha somut bir formda incelenmesine katkı

sağlayacaktır. Bu çerçevede aşağıda yer alan şekilde yerel yönetimlerin kurumsal olarak hizmet alanları göz önünde bulundurularak ortaya çıkan ihtiyaçları şematiğe dökülerek, Maslow'un teorisine karşılaştırılabilir olarak işlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Yerel Yönetim İhtiyaçları Hiyerarşisi ile Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramitleri

Kaynak: (Henden Şolt, 2018: 218-221; Maslow, 1943).

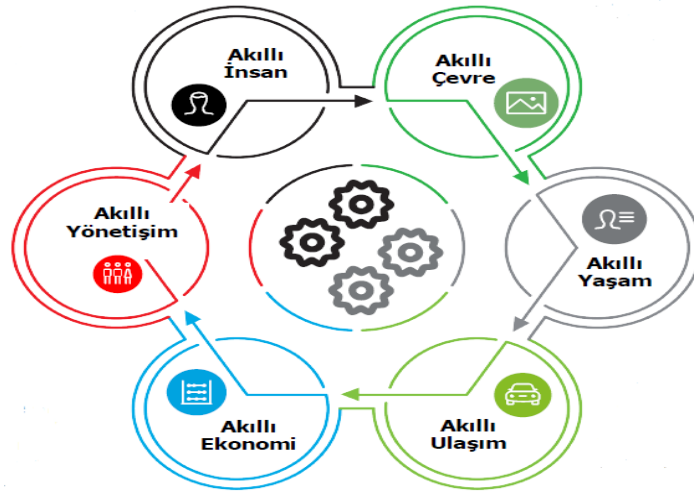
Yukarıda şemada yer alan ihtiyaçlar ve çözüm önerileri piramitlerinde de görüleceği üzere, kentlerin daha dirençli hale gelmesinde akıllı kent uygulamaları etkin, yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üretmek suretiyle önemli bir aktör olarak görülmektedir. Bu bağlamda, kentsel ihtiyaçların belirlenmesi, tasnif edilmesi ve çözüm önerilerine yer verilmesi çalışmanın daha somut bir forma kavuşmasını sağladığı gibi yerel yönetimlerin kendi ihtiyaç ve çözümleri için yol haritalarını belirlemelerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. AKILLI KENT VE DİRENÇLİ KENT İLİŞKİSİ

Akıllı kentin neyi ifade ettiği veya nasıl anlaşılması gerektiği günümüz hizmet sunumlarında üzerinde düşünülmesi ve geç kalınmadan uygulama alanları bulması gerekmektedir. Nitekim kentlerde artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar, yerel yönetimleri yeni çözüm arayışlarına sürüklemektedir. Alışlagelmiş belediye hizmetlerinin yanına eklenen yeni hizmet alanları, yerel yönetimlerin üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bunun yanında belirginleşen çevre sorunları ve altyapı yetersizliği gibi temel sorunların getirmiş olduğu yük, kentleri dirençlilik noktasında yıpratmış ve yerel yönetimleri yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunan akıllı kent uygulamalarıyla yolunu kesmiştir. Çünkü akıllı kent kavramının odağında da insanın yer almaktadır. Amaç, kentlerin daha yaşanabilir bir hale gelmesinde bilişim teknolojilerini kullanarak üretilen çözümlerle, sürekli gelişim halinde olan teknolojiyi ve ekolojii verimlilik ölçütlerini göz önünde bulundurarak bir potada eritebilen kentler meydana getirmektir (Aslan,

2018:7). Akıllı kent kavramına ilişkin oluşan literatürde, kavramı irdeleyen kurum/kuruluşun amacı ve çalışma alanı, çalışmacının bağlı olduğu disiplin vb. faktörlere bağlı olarak kavramın tanımında bu izler görülmektedir. Örneğin; Dünya Bankası konuya farklı noktalardan bakarak, bir taraftan akıllı kent kavramını dijitalleşme perspektifinden açıklayarak, akıllı kentin birbirine bağlı binlerce cihaz tarafından gerçek zamanlı toplanan veriler sayesinde her yerde sensörler bulunan ve yüksek verimli kamu hizmeti sunan teknolojinin yoğunlukta olduğu bir kent olarak değerlendirirken, diğer taraftan yönetim kavramına dikkat çekerek akıllı kentin teknoloji sayesinde vatandaş ile hükümet arasında daha iyi bir ilişkinin gelişmesini ve güven duygusunu artırdığını sağlayan mekanizmalar ürettiğine dikkat çekmektedir (World Bank, 2015). Akıllı kent kavramına ilişkin Türkiye’de oluşmaya başlayan literatür incelendiğinde kavramı doğrudan odak alan ulusal strateji planında akıllı kent, “*Paydaşlar arası işbirliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler*” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019: 20). Akıllı kent kavramının yereldeki yansımalarına bakıldığında ise Sakarya özelinde hazırlanan strateji belgesinde akıllı kent “*insanın fiziksel, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını makul seviyede eşzamanlı olarak karşılamaya odaklanan ve popülasyonun yerleşim hacmine göre değişebilir, sürdürülebilir, yenilikçi yöntemlerle verilerin sağlanmasına yönelik yöntemlerin kullanılması*” şeklinde tanımlanmaktadır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2019: 10).

Bu çerçevede akıllı kent, hizmet sunduğu alanlarla ilişkili olmak üzere ekonomi, çevre, yaşam, insan, ulaşım ve yönetimden oluşan birtakım bileşenlerden oluşmaktadır. Akıllı kentin sahip olduğu bu bileşenler, hizmet alanlarına göre kendi içlerinde de alt kırılımlara sahiptir. Akıllı kent uygulamalarının hizmet sunmakta olduğu alanlar literatürde farklı alt başlıklara ayrılarak irdelenmiş olsa da, temelde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kentin cari ihtiyaçlarına yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemlerle ürettiği çözümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu noktada Giffinger, akıllı kente ilişkin karakteristiği ekonomi, insan, yönetim, hareketlilik, çevre ve yaşam olmak üzere altı başlıkta irdelerken, akıllı kente ilişkin bileşenler, Boyd Cohen tarafından döngüsel bir çark/şema ile görselleştirilmiştir (Giffinger, 2007: 11).

Şekil 2. Akıllı Kentin Bileşenleri

Kaynak: (Deloitte ve Vodafone, Akıllı Şehir Yol Haritası Raporu, 2016:12).

Şekilde görüldüğü gibi kentin temel ihtiyaç noktalarında hizmet sunmakta olan akıllı kent uygulamaları, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir aktör olarak belirginleşmektedir.

Akıllı kent uygulamalarını, kentin dirençli olmasıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Günümüzde çokça telaffuz edilen “*dirençli kent*” kavramı, özellikle akıllı kent uygulamalarıyla daha da anlamlı hale gelmektedir. Dirençli kent, aniden gelişen sel, pandemi, deprem gibi doğal felaketslere veya kimyasal patlama, terör, siber saldırı, finansal kriz gibi insan temelli hadiselere ve sosyal eşitsizlik, işsizlik, enflasyon, hava ve su kirliliği gibi baskılara hazırlıklı olabilen, uyum sağlayabilen ve baş edebilen kentler (ISO 37123: 3) olarak değerlendirildiğinde, bir kentin dirençli kent olması için aşağıda sıralanan alanlarında bazı yeterliliklere sahip olması gerekir. İlgili alanlarındaki yeterlilikler, kentlerde dayanıklılığa ilişkin bir dizi göstergeler, tanımları ve metodolojileri içeren ISO 37123 standardında, birtakım kent indikatörleri üzerinden ölçümlenerek değerlendirilmektedir (ISO 37123: 4-55). Kentlerin dirençliliğine ilişkin bu göstergeler;

- *Ekonomi
- *Eğitim
- *Enerji
- *Çevre ve iklim değişikliği
- *Bütçe/finans
- *Yönetişim
- *Sağlık
- *Konut
- *Nüfus ve sosyal durum
- *Rekreasyon
- *Güvenlik
- *Katı atık yönetimi
- *Telekomünikasyon
- *Ulaşım
- *Kentsel/yerel tarım ve gıda güvenliği
- *Kentsel planlama
- *Atık su yönetimi
- *Su

*Raporlama ve kaydolmak üzere sıralanmıştır (ISO, 2019: 3-55). Ancak kentleri sadece bu alanlarda sahip oldukları üzerinden bir performans ölçümüne tabi tutmak doğru bir yaklaşım olmayacağı için, dirençli kent kavramını kentsel hizmetlerde sürdürülebilirlik ve nitelik yönüyle de değerlendirerek, ISO 37120 ve ISO 37122 belgeleriyle birlikte ele alarak daha kapsamlı bir yöntem takip etmek kapsayıcı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bu belgeler sadece kente yönelik bir dirençliliği değil akıllı kentlere dair göstergeleri, kentsel hizmetleri ve yaşam kalitesi gibi kavramlara yönelik incelemelerde bulunmaktadır. Kapsayıcı yaklaşım ileride

yürütülecek çalışmalara bir yöntem önerisi olarak kabul edilebilir, fakat halihazırdaki çalışmada sadece kentlerin dirençliliği noktası irdelendiği için bu denli bir kapsam genişlemesine gidilmeyecektir. Dolayısıyla dirençli kent kavramı noktasındaki ilgili belgeye dair yapılacak olan genel değerlendirme, bir kenti direnç yönünden değerlendirmenin rasyonel bir yöntemi olarak kabul görebilecek olan ISO 37123, kentlerin dirençliliğine dair somut bulgular elde edilebilme noktasında katkı sağlamakta olduğu yönündedir. Bütün bunlar dikkate alındığında akıllı kent uygulamalarının, dirençli bir kent oluşturmada etkin bir role sahip olduğu ve bu iki yaklaşım arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Dirençli kente ilişkin diğer bir yaklaşımda ARUP (2015), dirençli kente ilişkin hedef ve göstergeleri farklı kategorilerde inceleyerek toplum, çevre yönetimi, paydaş katılımı, kalkınma vb. alanlarda 12 hedef önerisi sunmuştur. Bu hedefler;

Sağlık ve Refah üst başlığı altında insanların temel ihtiyaçlarını karşılamasına ilişkin *minimum insan kırılabilirliği*, vatandaşların refahına zarar vermeden geçim mekanizmalarına ve kriz dönemlerinde hayatın devamlılığı için tasarruf ve gelişimin desteklenmesine ilişkin *çeşitli geçim kaynakları ve istihdam*, kamu sağlığının korunması, hastalıkların yayılmasının önlenmesi ve sağlık sistemlerine ilişkin *insan sağlığı ve yaşamı için etkili koruma önlemleri*.

Ekonomi ve Toplum üst başlığı altında kentin sosyal gelişimi ve yönetime güvene ilişkin *ortak kimlik ve karşılıklı destek*, şeffaflık ve etik ilkelere bağlı bir adalet sistemine ilişkin *kapsamlı güvenlik ve hukukun üstünlüğü*, sağlam bir ekonomik sistem ve değişen koşullara cevap verebilen bir ekonomik stratejiye ilişkin *sürdürülebilir ekonomi*.

Altyapı ve Ekosistemler üst başlığı altında afetlere karşı altyapının doğal korumadaki fonksiyonuna ilişkin *azaltılmış maruziyet ve kırılabilirlik*, sistemlerin bakımlılığı ve olağanüstü durumlarda hizmet sürdürülebilirliğine ilişkin *kritik hizmetlerin etkin şekilde sunulması*, mekân-insan ve hareketlilik bağlamına *ilişkin güvenilir hareketlilik ve iletişim*.

Liderlik ve Strateji üst başlığı altında açık ve amaca yönelik kent yönetim stratejisine ilişkin *etkili liderlik ve yönetim*, erken uyarılar, bilgilendirme ve paydaşların uyumuna ilişkin *paydaşların güçlendirilmesi*, afet riski ve iklim değişikliği gibi konular başta olmak üzere multidisipliner konularda oluşturulması gereken entegre planlara ilişkin *entegre kalınma planlaması* olmak üzere ifade edilmiştir (ARUP, 2015: 17-25). Bu hedefler göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu hedeflerin etkin ve sürdürülebilir şekilde gerçekleştirilebilmesi için akıllı kent uygulamalarıyla birlikte düşünülmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla dirençli kent kavramı ile akıllı kentin sahip olduğu bağıntı dirençli kentin hedefleri noktasında da geçerliliğini sürdürmektedir.

5. KENTLERİN DİRENÇLİ HALE GELMELERİNDE AKILLI KENT UYGULAMALARININ YEREL YÖNETİMLERİN İHTİYAÇLARINA YÖNELİK ÜRETTİĞİ ÇÖZÜMLER: İYİ ÖRNEK UYGULAMALARI

Akıllı kent uygulamalarının sunmuş olduğu yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin çözümler ürettikleri gerekçesiyle kentlerin daha dirençli hale gelmesinde önemli roller üstlenmektedir. Bu bağlamda yukarıda yerel yönetimlerin ihtiyaçlarının ifade edildiği piramit kurgusuna bağlı olarak her basamakta ihtiyaç olarak belirlenen duruma çözüm üreten akıllı kent uygulamalarına yer verilerek, iyi örnek uygulamaları ışığında çalışmanın tezini güçlendirici argümanlar sunulacaktır.

5.1. İlk Basamak: Fizyolojik İhtiyaçlar

İhtiyaçlar hiyerarşisinin birinci ve temel basamağında yer alan fizyolojik ihtiyaçların yerel yönetimler nezdindeki boyutunda yaşanan çevreye bağlı temel ihtiyaçların bulunduğu tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda kentlerin çevre boyutuyla dirençli hale gelmesindeki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanmasında sunulan akıllı çözümler önemlidir. Dirençli bir kentin sahip olması gereken çevre ihtiyaçlarının öncelikleri; hava kalitesi, su kalitesi ve güçlü altyapının tesis edilerek çevre kirliliğinin önüne geçilmesi ve sürdürülebilir bir çevrenin sağlanması olarak ifade edilebilir. İstanbul'da hayata geçirilen *Çevre Kontrol Merkezi*, ürettiği akıllı sistemlerle "hafriyat, belediye atığı, tıbbi atık, endüstriyel atık, deniz atıkları ve benzeri atıkların naklini sağlayan araçların, atığın üretildiği noktadan bertaraf edileceği tesise iletilinceye kadarki her türlü faaliyetin takibi, denetimi ve yönetimi" sürecini yönetirken buna imkân sağlayan akıllı sistemler, önemli bir iyi uygulama örneği olarak görülmektedir (İSTAÇ, 2015). Ayrıca hava kalitesinin takibi noktasında *IoT Taksi Şapkalarından* toplanan hava verilerinin takip edildiği *Hava Kalitesi İzleme Merkezi*, su kalitesinin takibi ve güçlü altyapı oluşturma noktasında ise *SCADA (Supervisory Control and Data Acquisition)* sistemine sahip su ve kanalizasyon idaresinin kullanmakta olduğu sistemler, çevrenin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan iyi uygulama örnekleridir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 38-19; İSKİ, 2018). Bu uygulamalar, kentsel direnci artırdığı gibi kentsel hizmetlerin sunumunda ve sorunların çözümünde akıllı uygulamaların da önemini ortaya koymaktadır.

5.2. İkinci Basamak: Güvenlik İhtiyaçları

İhtiyaçlar hiyerarşisinin ikinci basamağında yer alan güvenlik ihtiyaçlarının yerel yönetimler nezdindeki karşılığının kentlerin yaşanabilirlik noktasında da önemli bir ölçütü olan kentsel güvenliğin sağlanmasına bağlı ihtiyaçların olduğu tespiti yapılmıştır. Bu açıdan kentlerin güvenlik boyutuyla dirençli hale gelmesindeki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanmasında sunulan akıllı çözümler üzerinde durulmaktadır. Dirençli bir kentin sahip olması gereken güvenlik ihtiyaçlarının sağlanmasında açık alan güvenlik sistemleri, bilgilendirme platform ve uygulamaları, açık veri platformları gibi uygulamaların güvenlik sorunun önüne geçilmesi ve kentsel güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında sürdürülebilir çözümler ürettiği ifade edilebilmektedir. Bu noktada; kentlerde açık alan güvenliğinin sağlanması noktasında şüpheli eşya bildirim, kayıp şahıs, kara liste ve tehlikeli bölgeye geçiş ihlali gibi durumları yapay zekâ ve nesnelerin interneti teknolojisinin altyapısını oluşturduğu sistemlerle takip edildiği *Ankara Harikalar Diyarı* parkı önemli bir örnektir (Bulut ve Aslan, 2019: 770-773). Kentsel güvenliğin sağlanmasında kullanılan bir diğer akıllı çözüm, bilgilendirme platformları ve bilgilendirme ekranları sayesinde altgeçitlerdeki buzlanma riski, pandemi sürecindeki günlük vaka sayıları, kapalı olan yollar ve alternatif güzergahlar, vb. durumların vatandaşlarla paylaşıldığı altyapılardır. Bu noktada; Kahramanmaraş kentinde trafik yönetimi alanında olumsuz durumların vatandaşlarla değişken mesaj sistemi üzerinden paylaşılarak güvenli alternatif güzergahlara yönlendirilmesi yapılmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 113; Aslan, 2018: 88-90). Günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisiyle ilgili olarak da Massachusetts yönetiminin Covid-19 vakalarını, yapılan testleri, hastaneye yatışlar hakkında günlük ve kümülatif raporları, bakım tesisi verilerini, karantina sayıları gibi verileri vatandaşlarla paylaşması açık verinin sağlığa bağlı güvenlik boyutuna ilişkin önemli bir örneği oluşturmaktadır (Massachusetts Government, 2021). Dolayısıyla kentlerin güvenlik açısından dirençli hale gelmesinde akıllı uygulamaların önemi görülmelidir.

5.3. Üçüncü Basamak: Aidiyet İhtiyaçları

İhtiyaçlar hiyerarşisinin üçüncü basamağında yer alan aidiyet ihtiyaçlarının yerel yönetimler nezdindeki boyutunda yönetişime ve sosyal yardımlaşmaya bağlı ihtiyaçların bulunduğu tespiti yapılmıştır. Dolayısıyla burada kentlerin aidiyet boyutuyla dirençli hale gelmesindeki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanmasında sunulan akıllı çözümler üzerinde durulmaktadır. Dirençli bir kentin sahip olması gereken aidiyet ihtiyaçlarının sağlanmasında katılımcılığın, toplumsal birlikteliğin, yönetişimin ve kent için birlikte hareket etmenin akıllı çözümlerle mümkün hale geldiği iyi uygulama örneklerine yer verilecektir. Güney Kore'nin Seoul kentinde uygulanmakta olan *Oasis ve FixMyStreet* adlı akıllı kent uygulamalarıyla yönetim sürecinin kentteki tüm paydaşların katılımına açılarak karar verme sürecinin birlikteliği sağlanmış, vatandaşların kent için olan projeleri ve karar verme sürecine dijital oylama yöntemleriyle katılmaları sağlanmıştır (Eden Strategy Institute, 2018: 36). Yönetim sürecine katılma imkânı bulan ve kent için çözüm üretme imkânı bulan vatandaşların kente dair duyduğu aidiyet duygusunun oluşmasında rol oynayan bu çözümlerin bir diğeri İstanbul kentinde uygulanmakta olan Askıda Fatura uygulamasıdır. Bu uygulama sayesinde özellikle pandemi sürecinde su ve doğalgaz faturalarını ödemek noktasında mali güçlük çeken vatandaşların içinde bulunduğu zor durum başta olmak üzere birçok alanda diğer vatandaşların katkıda bulunduğu miktarlarla açık veri üzerinden eşleşmelerinin yapılarak sosyal yardımlaşma sağlanmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Askıda Fatura Platformu, 2021). Bütün bunlar dikkate alındığında kentsel aidiyetin dirençli kent oluşturmada önemli olduğu ve bu bağlamda akıllı kent uygulamalarının etki ettiği söylenebilir.

5.4. Dördüncü Basamak: Saygınlık İhtiyaçları

İhtiyaçlar hiyerarşisinin dördüncü basamağında yer alan saygınlık ihtiyaçlarının yerel yönetimler nezdindeki boyutunda yerel yönetim biriminin marka değerini ve kurumsal kapasitesini artırmak noktasındaki ihtiyaçların bulunduğu tespiti yapılmıştır. Bu çerçevede kentlerin saygınlık boyutuyla dirençli hale gelmesindeki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanmasında sunulan akıllı çözümler üzerinde durulmaktadır. Dirençli bir kentin sahip olması gereken saygınlık ihtiyaçlarının sağlanmasında kentleri tercih edilebilirlik noktasında güçlü kılan marka değeri ve yönetim sürecini rasyonel modüller üzerine kurmuş olduğu kurumsal kapasitesini arttırıcı çalışmaların pay sahibi olduğu akıllı uygulamalara yer verilecektir. Mısır'ın Luksor kentinde ziyaretçilerin deneyimlerini iyileştirici bir uygulamayla turizm noktasında kentin marka değerine katkı sağlayan *Luksor Mobil Portalı* adlı uygulama bu alanda önemli bir uygulama örneğidir. Uygulama sayesinde kent için sorun teşkil eden tehditlerden ziyaretçilerin etkilenmemesini ve kiralama, rezervasyon, bankamatik gibi işlemlerini tek bir platform üzerinden yapmalarını sağlayarak kentin marka değerine katkı sağlamıştır (Aslan, 2018: 53; Deloitte ve Vodafone, Akıllı Şehir Yol Haritası Raporu, 2016: 111). Kurumsal kapasiteyi arttırıcı, yerel yönetim birimini saygınlık ve güven noktalarında kenti dirençli hale getiren uygulama örneği ise birçok kuruluşun öz kaynaklarını etkin kullanmak ve iş süreçlerini optimize etmek amacıyla uygulamakta olduğu kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemleridir. Bu sistemler iş planı, kaynak yönetimi, performans ölçümü vb. noktalarda yerel yönetim kuruluşlarına katkı sağlamak suretiyle rasyonel bir yönetimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durum kurum içerisindeki personelden yöneticiye, hizmet verme noktasında alt yüklenici firmalardan vatandaşlara değin her konumdaki aktörün yönetim sürecinin rasyonel şekilde yapılmasına bağlı olarak yerel yönetim kuruluşuna olan saygınlığını pekiştirmektedir (Bulut ve Aslan, 2019: 174-178). Dolayısıyla yerel yönetimlerin vatandaş

açısından saygınlığının artması, dirençli kent oluşturma açısından önemlidir. Bunu sağlamada etkin bir aracın akıllı kent uygulamaları olduğu söylenebilir.

5.5. Beşinci Basamak: Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçları

İhtiyaçlar hiyerarşisinin beşinci ve son basamağında yer alan kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının yerel yönetimler nezdindeki boyutunda kendine yetebilen ve uygulamalarıyla örnek teşkil eden bir yönetim anlayışına bağlı temel ihtiyaçların bulunduğu tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda kentlerde yer alan yerel yönetim birimlerini kendine yetebilirlik ve örnek teşkil edebilirlik boyutuyla dirençli hale gelmesindeki ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanmasında sunulan akıllı çözümler üzerinde durulmaktadır. Dirençli bir kentin sahip olması gereken bu ihtiyaçların yerine getirilmesinde sahip olunan yönetim modülleri, akıllı kent uygulamaları, e-belediye hizmetleri, kioski ve kullanıcı dostu dijital arayüze sahip belediye web sayfaları bu hizmetlerin başlıcaları olarak ifade edilebilmektedir. Bu noktada; New York kent bütçesinin açık veri üzerinden vatandaşlarla paylaşıldığı *CheckbookNYC* platformu, Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nün fatura ödeme ve ön ödemeleri kartlara bakiye yüklemesinin yapılabildiği *SuMatik* adlı kioski ve mobil uygulama hizmeti, İstanbul'un gözde turizm bölgesine sahip Beyoğlu'nun işyeri kalite takibi, atık yönetimi vb. birçok hizmeti sunduğu Smart Beyoğlu uygulaması ve dahası olan birçok uygulama kentleri kendine yetebilirlik ve örnek teşkil edilebilirlik noktasında ihtiyaçları karşılamaktadır (City of New York Office of the Comptroller, 2021; Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016; Aslan, 2018: 73). Bunun yanında kentin kendine yetebilirliği, ihtiyaç duyduğu uygulamaları üretebildiği, akıllı uygulamaların bünyesinde deneyim merkezi olanlarıyla vatandaşların kullanımına sunduğu ve kentin ihtiyaç duyduğu ekosistemi oluşturabilmesi noktasında "livinglab" yapıları büyük önem taşımaktadır (Dekker, vd., 2020: 1207). LivingLab, "bilişim teknolojileri ve tasarım konulu ürün ve hizmetlerin, gerçek yaşam ortamında, gerçek kullanıcılarla test edilebileceği ve geliştirilebileceği ortam" olarak tanımlanırken, Dünya'da örnekleri yer alan bu yapılar Türkiye'den Başakşehir Living Lab'i bir örnek olarak göstermek mümkündür (Başakşehir Living Lab, t.y). Dolayısıyla yerel yönetimlerin ihtiyaç duyduğu alanlarda üretilen akıllı çözümler, yerel yönetim birimlerinin kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayacağı gibi kentlerin dirençli bir forma kavuşmasına katkı sağlayacaktır.

6. SONUÇ

Kentsel yaşamın çok boyutlu hale geldiği ve giderek karmaşık bir hal kazandığı günümüzde, kalabalıklaşan kent alanları ve artan toplumsal talepler karşısında, kentlerin sürdürülebilir yaşam merkezlerine dönüşmesi ve kentsel dirençliliğin sağlanması noktasında sürdürülebilir yeni model ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Çünkü konjonktürel gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni hizmet alanları, hizmetlerin hızlı ve kesintisiz şekilde sunulması gerekliliği, hizmet sunumunda sürdürülebilir yöntemlerin kullanılma hassasiyeti gibi birçok etmen, kentleri dirençlilik noktasında etkilemektedir. Bu nedenle, kentlerin dirençli hale gelmesi ve ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verilebilmesi için yerel yönetimlerin yenilikçi ve sürdürülebilir çözümlere ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir. Nitekim bu çalışmada görüldüğü gibi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan her basamağın, dirençli kent oluşturmada uyarlanabileceği ve kentsel direncin artırılmasında önemli bir yere sahip olacağı görülmüştür. Elbette ki bilgi ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin ve bu bağlamda akıllı kent uygulamalarının, bu ihtiyaçlar hiyerarşisinin her düzeyinde etkin bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin ihtiyaçları belirlenerek, bu ihtiyaçlara yönelik çözümlerin Maslow'un "*ihtiyaçlar hiyerarşisi*" kavramı üzerinden bir kurgu oluşturularak

eşleştirildiği ve akıllı kent uygulama örneklerinin daha çok hangi ihtiyacın karşılanmasında etkin rol üstlendiği gibi bulguları ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular, Dünya’da ve Türkiye’de öne çıkan iyi uygulama örnekleri ile ifade edilmiş ve bu uygulamaların etkin bir şekilde uygulanması ve yeni uygulamaların geliştirilmesi ve dirençli kentlerin oluşturulması, kentsel yaşamın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile akıllı kent uygulamalarının, yerel yönetimlerin sorun ve ihtiyaçlarının sürdürülebilir çözümünde ve dirençli kentlerin oluşmasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Sonuç olarak yerel yönetimlerin bu süreçte mevcut durum analizlerini yaparak ve potansiyellerini belirleyerek çözüm arayışlarında yenilikçi ve sürdürülebilir akıllı kent uygulamalarından yararlanmaları, kentlerin dirençliliğinin artmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple kentlerin dirençliliğinin sağlanmasında ve akıllı kent uygulamalarının kentin gerçekliğine uygun olarak belirlenmesinde mevcut durum analizi, potansiyellerin belirlenmesi, stratejilerin oluşturulması ve paydaşların belirlenmesinin etkin şekilde yapılması çalışma bulgularından hareketle önerilmektedir.

Etik Beyan

Çalışma için etik kurul izni alınmasını gerektiren bir durum bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, F. (2013). Rusya’da Yerel Yönetimler, ss.545-585, *Dünyada Yerel Yönetimler* (Ed.Murat Okcu ve Hüseyin Özgür), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). Su Matik, <http://sumatik.aski.gov.tr/index.html>, Erişim Tarihi: 18.04.2021.
- ARUP (2015). City Resilience Index, https://www.arup.com/-/media/arup/files/publications/c/170223_cri-brochure.pdf, Erişim Tarihi: 06.10.2023.
- Aslan, M.M. (2018). *Akıllı Kent Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Başakşehir Living Lab (t.y). Başakşehir Living Lab Nedir? <https://basaksehir-livinglab.com/BLL/hakkimizda/living-lab-nedir/>, Erişim Tarihi: 2.10.2023.
- Belediye Kanunu, Resmi Gazete 25874 (13/7/2005). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm>, Erişim Tarihi: 13.04.2021.
- Bulut, Y. ve Aslan, M.M. (2019). *Yerel Yönetimlerde Bilişim Teknolojilerinin ve Yapay Zekanın Kullanımı: Akıllı Park Ankara Harikalar Diyarı Örneği*, 1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, ss.761-776.
- Bulut, Y. ve Aslan, M.M. (2019). *Kamu Yönetiminde Dijitalleşmeye Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Etik Sorununa Karşı Bir Çözüm Önerisi: Süreç Tabanlı Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP)*,

Bulut, Y. & Aslan, M. M. (2023). Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 914-929.

International Congress Of Management Economy and Policy - 2019 Spring Proceedings Book, ss.168-179.

Bingöl, Y. ve Köse, H.D. (2017). 6360 Sayılı Kanun Sonrası Büyükşehir Belediyelerinde Sosyal Belediyecilik: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, ss.3-32, Yerel Hizmetler, (Ed. Hamza Ateş). DER Yayınları, İstanbul.

City of New York Office of the Comptroller. (2021). Checkbook NYC, https://www.checkbooknyc.com/spending_landing/yeartype/B/year/122, Erişim Tarihi: 18.04.2021.

Deloitte ve Vodafone (2016). Akıllı Şehir Yol Haritası, <http://www.vodafone.com.tr/VodafoneBusiness/iot/pdf/akilli-sehir-yol-haritasi.pdf>, Erişim Tarihi: 19.05.2020.

Eden Strategy Institute (2018). Top 50 Smart City Governments, https://static1.squarespace.com/static/5b3c517fec4eb767a04e73ff/t/5b513c57aa4a99f62d168e60/1532050650562/Eden-OXD_Top+50+Smart+City+Governments.pdf, Erişim Tarihi: 18.04.2021.

Eroğlu, T.H. (2013). İspanya'da Yerel Yönetimler, ss.309-339, *Dünyada Yerel Yönetimler* (Ed.Murat Okcu ve Hüseyin Özgür), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Giffinger, R., Pichler-Milanović, N., vd. (2007). Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities. Vienna University Of Technology.

Henden Şolt, H.B. (2018). Kentlerde Swot Analizi ve Maslow Gereksinim Hiyerarşisi Etkileşimi, *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 5 (5): 214-223.

International Organization for Standardization ISO. (2019). ISO 37123:2019 Sustainable cities and communities — Indicators for resilient cities, ISO Copyright Office, Switzerland.

İSKİ İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (2018). Scada Teknolojisi, <https://www.iski.istanbul/web/tr-TR/kurumsal/iski-hakkında1/scada-teknolojisi1>, Erişim Tarihi: 17.04.2021.

İSTAÇ İstanbul Çevre Yönetimi Sanayi ve Ticaret A.Ş. (2015). Çevre Kontrol Merkezi, <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/cevre-kontrol-merkezi>, Erişim Tarihi: 17.04.2021.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Askıda Fatura Platformu (2021). Askıda Fatura, <https://askidafatura.ibb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 18.04.2021.

Karakılçık, Y. (2016). *Yerel Yönetimler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitapevi, Ankara.

Koçel, T. (1989). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.

Kula, S. ve Çakar, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (12): 191-210.

Maslow, A.H. (1943), A Theory Of Human Motivation. *Psychological Review*, 50 (4): 370-396.

Massachusetts Government (2021). COVID-19 Response Reporting, <https://www.mass.gov/info-details/covid-19-response-reporting>, Erişim Tarihi: 18.04.2021.

Bulut, Y. & Aslan, M. M. (2023). Akıllı Kent Uygulamalarının Yerel Yönetimlerin İhtiyaçlarının Karşılmasında ve Dirençli Kentlerin Oluşmasındaki Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 914-929.

Özer, M.A. ve Akçakaya, M. (2014). *Yerel Yönetimler*, Gazi Kitapevi, Ankara.

Rianne Dekker, Juan Franco Contreras ve Albert Meijer (2020). The Living Lab as a Methodology for Public Administration Research: a Systematic Literature Review of its Applications in the Social Sciences, *International Journal of Public Administration*, 43:14, 1207-1217.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2019). Sakarya Büyükşehir Belediyesi Akıllı Şehir Stratejisi Eylem Planı (2019-2023), <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/Lm9uovzWve.pdf>, Erişim Tarihi: 30.09.2023.

Şengül, R. (2016). *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Yüceyılmaz, A.A. (2013). Çin’de Yerel Yönetimler, ss.193-215, *Dünyada Yerel Yönetimler* (Ed.Murat Okcu ve Hüseyin Özgür), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Tuzcuoğlu, F. (2013). Finlandiya’da Yerel Yönetimler, ss.215-245, *Dünyada Yerel Yönetimler* (Ed.Murat Okcu ve Hüseyin Özgür), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019). Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cbs/akillisehirler/>, Erişim Tarihi: 17.04.2021.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2020). 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlani.pdf>, Erişim Tarihi: 1.10.2023.

World Bank (2015). BRIEF Smart Cities, <https://www.worldbank.org/en/topic/digitaldevelopment/brief/smart-cities>, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

Extended Abstract

The Role of Smart City Applications in Meeting the Needs of Local Governments and Forming Resilient Cities

The world population is increasing in urban areas, technological developments, migration and other cyclical developments have led to an increase in both the scale of cities and their service areas. Local governments, which are responsible for the services provided in cities, cannot meet the needs arising from the increasing population and new service areas with traditional methods. At this point, local governments need to review their service delivery methods. Local governments need innovative and sustainable solutions to solve the problems and needs arising in cities. It is also important to provide fast, reliable and uninterrupted services in the city. Smart city applications constitute an important solution partner of local governments in order to respond to these needs of local governments and to produce innovative and sustainable solutions. Local people should be able to receive the public services they need quickly and uninterruptedly, regardless of the location and working hours of human resources. This can only be achieved by using digitalization tools in public administration. Therefore, smart city applications also contribute to the resilience that local governments need in terms of time, space and human resources.

The fact that local governments, which are considered to be the closest unit of government to the public, act together with citizens when making decisions about the society and in the process of determining social needs is important for the formation of effective services. Although problems and needs are sometimes identified by the administrators in the city and strategies and solutions are produced accordingly, it is much more effective to obtain data directly from the society in determining the needs of the society. The direct use of community data in determining the problems and needs of the community will also create an infrastructure for the production of solutions that increase social satisfaction. On the other hand, enabling the community to specify the needs of the society while local services continue will also enable the establishment of a governance structure in the city. This will enable local governments to increase their resilience in the field of governance by using smart city applications. In addition, citizens will have the opportunity to participate in city management thanks to this governance structure.

Local governments fall short in terms of resilience where they cannot produce effective and sustainable solutions to problems and needs that arise due to technological and conjunctural developments. At this point, local governments need a strong budget and qualified human resources to overcome their deficiencies and strengthen their resilience. Only a high budget and competent human resources can solve the problems of local governments in the face of increasing population, the effects of climate change, irregular urbanization, etc. However, limited budgets, increasing service costs and the fact that qualified human resources personnel are predominantly employed in the private sector lead local governments to search for alternative solutions. At this point, smart city applications can provide a solution to the budget and human resource constraints to some extent with their structures that enable efficient use of resources, work uninterruptedly regardless of working hours, and can be managed and controlled remotely. This contributes to the resilience of local governments in providing local services.

Considering all of these, smart city applications that produce solutions by using information and communication technologies such as artificial intelligence, cloud technology, open data, big data, LoRa, 5G, SCADA, digital twin, etc. to meet the needs of local governments and play an active role in the formation of resilient cities constitute the subject of the study. This is because the problems faced by local governments are not limited to the infrastructure, environment, security, etc. services of local governments in the legislation. In addition to these, there are also service areas that local governments are obliged to provide in the areas of education, culture of life, tourism, social municipalism and competitiveness. For this reason, smart city applications, which use information and communication technologies as a method in service delivery, are an important solution partner in ensuring the resilience of local services and cities. In this context, this study aims to examine whether smart city applications can produce effective solutions to meet the needs arising in urban service areas and whether they contribute to making cities more resilient.

Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Önemi: BİST Enerji Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama

İlyas YILMAZ*

Öz

Küreselleşme, uluslararası piyasaların ortaya çıkmasını sağladığı gibi uluslararası yatırımcıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle işletmelerin çevresini oluşturan kişi ya da kurum sayısı artmıştır. Bu durum işletmeler tarafından açıklanan finansal tabloların önemini artırmaktadır. İşletmelerin faaliyet ve performans sonuçları çevresini oluşturan çeşitli aktörler tarafından finansal tablolar üzerinden değerlendirilmektedir. Finansal tablolar içerisinde yer alan bilgiler niteliksel açıdan birtakım özellikleri içermekle birlikte bu özelliklerden biri de karşılaştırılabilir olma özelliğidir. Şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde enflasyonun varlığı, finansal tabloların karşılaştırılabilirlik özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Yapılan bu çalışma ile Borsa İstanbul enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlere ait 2008 birinci çeyrek ile 2022 dördüncü çeyrek dönemini kapsayan finansal tablolar incelenerek enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkileri tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar çerçevesinde enflasyon ortamında finansal tablolardaki bilgilerin, şirketlerin gerçek durumunu göstermesi açısından enflasyon muhasebesinin uygulanması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Enflasyon Muhasebesi, Finansal Tablo, Karşılaştırılabilirlik.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Importance of Inflation Accounting for Financial Statement Users: A Sample Application on Stock Istanbul Energy Sector

Abstract

Globalization has resulted in the emergence of international markets and international investors. Thus, the number of people and institutions that constitute an enterprise's environment has increased. The importance of financial statements disclosed by enterprises increases as a result of this situation. Various actors in the environment evaluate the results of the activities and performance of enterprises through financial statements. Financial statements include certain qualitative characteristics, one of which is the ability to be compared. Inflation in countries where companies operate eliminates financial statement comparability. The purpose of this study is to analyze the impact of inflation on the financial statements of companies operating in the energy sector in Borsa Istanbul during the period between the first quarter of 2008 and the fourth quarter of 2022. It has been concluded, based on the results obtained, that inflation accounting should be applied in order for the financial statements to reflect the real financial situation of the companies.

Keywords: Inflation, Inflation Accounting, Financial Statement, Comparability.

Article Type: Research Article

* Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, iyilmaz.@bingol.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7267-5926

1. GİRİŞ

Küreselleşme olgusunun genel olarak sınırlarını çizerek belirli bir alanda tanımlamak oldukça zor olmaktadır. Farklı biçimlerde algılanıp farklı tanımların yapıldığı küreselleşme kavramını genel olarak; ekonomilerin liberalleşmesi, sermayenin küresel açıdan hareketliliği, ekonomilerin birbiriyle entegrasyonu, uluslararası piyasaların ortaya çıkışı şeklinde tanımlanabilir. Mal veya hizmet üretiminin ulusal ölçekten çıkarak uluslararası bir nitelik kazanması, gelişmiş olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknolojinin transfer edilmesi, işgücünün ve sermayenin uluslararası dolaşımı ile uluslararası finansal piyasalar kavramı, küreselleşme olgusu ile karşımıza çıkmıştır (Akgün, 2012: 45).

Küreselleşen dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte değişim süreci hız kazanarak günümüzde devam etmektedir. Değişim süreci hayatın birçok alanını etkilediği gibi ticari faaliyetleri de etkilemektedir. Ticari faaliyetleri yürüten işletmelerin bir kısmı değişim sürecine ayak uyduramadığından faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Ayrıca değişen koşullar yeni işletmelerin ve ürünlerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi mevcut üretilen ürünlerde de birtakım değişikliklere neden olmaktadır. Ticari faaliyetleri yürüten mevcut işletmeler varlıklarını idame ettirebilmeleri, değişim sürecine uyum sağlamalarına bağlı olmaktadır.

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile hayatın diğer alanında yaşanan teknolojik gelişmeler ile değişen koşullar işletmeleri değişime zorlayan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler işletmelerin kendi içinden veya faaliyette buldukları sektörden kaynaklandığı gibi tamamen dış faktörlerden de kaynaklanabilmektedir.

2019 yılının sonlarına doğru Çin'de Covid-19 salgını ortaya çıkmış ve kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Covid-19 salgını ülkelerde öncelikle ekonomik ve sağlık olmak üzere iki sektörü olumsuz etkilemiştir. Covid-19 sürecinde döviz dengesi, hammadde azlığı, mal veya hizmet temini ile uluslararası piyasalarda yaşanan sorunlar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler, bu süreçten daha fazla olumsuz etkilenmiştir. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelere yatırım ve üretimin azalması, büyüme süreçlerini etkileyerek enflasyonun yükselmesine ve özellikle maliyet enflasyonu ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Ülkemizde Covid-19 süreci ile birlikte döviz oranlarındaki artış ile birlikte evlere kapanmanın neden olduğu gıda fiyatlarında artış enflasyon oranının yükselmesini tetiklemiştir (Han, Pehlivan ve Konat, 2022: 34).

Toplum içerisinde temel ekonomik bir birim olarak karşımıza çıkan işletmeler tarafından yürütülen faaliyetlerin mali sonuçları bünyelerinde yer alan muhasebe birimi tarafından kayıt altına alınmaktadır. Her işletmede yer alan muhasebe bilgisi sistemi birtakım ilkeler çerçevesinde işletmelerin faaliyetlerini kayıt altına alarak işletmenin faaliyet sonuçları hakkında bir veri deposu oluşturmaktadır. Bu veriler işlenerek ayrıca ilgi duyan kişilerin ihtiyaçlarına uygun olarak özetlenerek muhasebe bilgi sistemi tarafından sunulmaktadır. İşletmenin iç ve dış çevresini oluşturan kişi ya da kurumlar muhasebe bilgi sistemi tarafından oluşturulan çeşitli verileri inceleyerek işletmenin performansı veya faaliyet sonuçları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Doğal olarak bir işletmenin muhasebe bilgi sistemi tarafından oluşturulan bilgiler ne kadar sağlıklı hazırlanırsa bilgi kullanıcılarının işletme hakkında alacakları kararların doğruluğu ve yerindeliğini artırmaktadır (Karacaer ve İbrahimoglu, 2003: 212).

Bu çalışma ile işletmelerde yer alan muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilen bilgilerin enflasyonist ortamdaki niteliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Örneklem olarak Borsa İstanbul'da enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal verilerinin enflasyondan arındırılarak performansları incelenmiştir. Enflasyonist ortamda üretilen veriler ile enflasyondan arındırılmış veriler arasında farkın olup olmadığı analiz edilerek enflasyon muhasebesinin gerekliliği belirlenmeye çalışılmıştır.

2. ENFLASYON MUHASEBESİ

İşletmelerin faaliyetlerini yürüttüğü görev alanı endüstri olarak tanımlanmakla birlikte içinde yer aldığı endüstri işletmenin çevresini oluşturmaktadır. İşletmeler faaliyetlerini yürütürken işletme sahipleri, yöneticiler, çalışanlar iç çevre unsuru olmakla birlikte görev alanına bağlı olarak yasal ve politik güçler, ekonomik birimler, teknolojik gelişmeler ve sosyo-kültürel yapılar dış çevre unsurlarını oluşturmaktadır. İşletmeler faaliyetlerini yürütürken hem iç hem de dış çevrelerini etkilerken bu çevrelerden de etkilenmektedirler. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler fiziksel mesafe kavramını ortadan kaldırarak çeşitli bilgilere kolaylıkla bir tuşla ulaşmayı mümkün hale getirmiştir. Bu durum küresel ölçekte birçok yatırımcının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sermayenin liberalleşip küresel nitelik kazanmasının özünde yatırımcıların risklerini azaltarak farklı ülkelerde kârlı yatırımlara yönelme istekleri yatmaktadır. Ülkelerin ekonomik açıdan sınırlarını kaldırmaları sonucu sermaye küresel bir hareket kazanıp sürekli olarak dünya genelinde dolaşarak yatırımcılar tarafından az riskli ve kârlı yatırımlara yönelmektedir. Sermaye hareketliliğine bağlı olarak şeffaf, karşılaştırılabilir, doğru ve güvenilir bilgiye olan ihtiyacı artırmıştır. Öncelikle her ülkenin uygulamış olduğu muhasebe bilgi sistemi arasındaki farklılıklar finansal bilgiye olan ihtiyacın karşılanmasında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunu ortadan kaldırarak ihtiyaç duyulan finansal bilginin karşılanmasında uluslararası standartlar oluşturulmaya başlanmıştır (Ersoy, 2012: 14-15).

Finansal tablolar işletme içerisinde yer alan muhasebe bilgi sistemi tarafından hazırlanarak işletmenin iç ve dış çevresinde yer alan çeşitli bilgi kullanıcılarına sunulmaktadır. İşletmelerin faaliyet sonuçları ve performansları hakkında bilgi veren finansal tablolar bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanmaları gerekmektedir. Özellikle finansal tablolar içerisinde yer alan bilgilerin tam, doğru, güvenilir ve anlaşılabilir olması finansal tabloların hazırlanma sürecindeki temel ilkeleri oluşturmaktadır. İşletmeler faaliyet sonuçlarını finansal durum tablosu (bilanço) ve kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu olarak bilinen temel finansal tablolar ile bir takım ek finansal tablolar hazırlayarak belirli periyotlarda bilgi kullanıcılarına sunmaktadırlar. Ülkemizde hisseleri borsada işlem gören şirketler temel ve ek finansal tablolarını üçer aylık dönemlerde hazırlayarak Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden bilgi kullanıcılarına ilan etmektedirler (Bekçi ve Alkan, 2009: 6).

Enflasyon, finansal tabloların kalitesini etkileyen çeşitli faktörlerden biridir. Enflasyon ülkemizde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından mal ve hizmetlerin fiyatının sürekli olarak artması, fiyatların genel seviyesinin sürekli olarak artış göstermesi olarak tanımlanmıştır.

Bir ekonomide yüksek enflasyonun varlığı öngörülebilirliğin azalmasına neden olarak ekonomik birimlerin davranışlarını olumsuz olarak etkilemekle birlikte belirsizlik maliyetinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Erer, 2023:256). Yüksek enflasyonun varlığı para birimindeki değer düşüklüğüne neden olması nedeniyle finansal raporlarda yer alan bilgilerin güvenilirlik ve karşılaştırılabilirlik özelliğini azaltarak muhasebenin tutarlılık ilkesi açısından da sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle enflasyon muhasebesi kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmektedir (Yenisu, 2022: 738).

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu tarafından 2005 yılında yayımlanan 1 Sıra Nolu Finansal Tabloların Hazırlanma ve Sunulma Esaslarına İlişkin Kavramsal Çerçeve Hakkında Tebliğ'in 24.maddesinden 46.maddesi de dâhil olmak üzere belirtilen aralıkta yer alan maddeler finansal tabloların niteliksel özelliklerini açıklamaktadır. Bu niteliksel özelliklerden biri de karşılaştırılabilirlik özelliğidir.

Ayrıca yüksek enflasyonun hâkim olduğu dönemlerde finansal tabloların anlamlı ve faydalı bilgiler üretmemesi nedeniyle Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Kurumu tarafından UMS

29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı yayınlanmıştır. Böylelikle yüksek enflasyonist ortamda faaliyet gösteren şirketlerin konsolide finansal tabloları da dahil olmak üzere tüm finansal tabloları, bu standardın ilkelerine göre hazırlanması bir uluslararası gerekliliktir.

2019 yılında başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını yaklaşık iki yıl sürerek bu süre içerisinde üretim süreçlerinde ve tüketici davranışlarında önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle pandemi süreci, enerji sektöründe daralmaya neden olarak gelişmiş ülkelerde bile enflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Enflasyonun varlığı finansal raporların kalitesini olumsuz yönde etkileyerek tarihi maliyetlerle kaydedilen veriler ile bu verilerin yer aldığı finansal raporlar işletmelerin gerçek durumunu veya performans sonuçlarını yansıtmaktan uzaklaşmasına neden olmaktadır (Koçak, Kısakürek ve Babacan, 2023: 1526).

3. LİTERATÜR

Gökten vd. (2023) BİST 30 imalat işletmeleri üzerinde stoklar ve enflasyon muhasebesi uygulamasına yönelik yaptıkları araştırma sonucunda işletmelerin enflasyon döneminde stok yapma eğilimlerinin arttığını ve stok kalemlerine yönelik uygulanan enflasyon muhasebesi sonucunun söz konusu işletmelerin kâr ve zarar tablosuna etkisinin olumlu yönde yansıdığını tespit etmiştir. Akyol (2023) enflasyon muhasebesinin bilançoya etkisini belirlemek üzere yaptığı çalışmada yüksek enflasyonun muhasebenin temel ilkelerinden parayla ölçme ve maliyet kavramını olumsuz yönde etkilediğini, bu durumun mali ve finansal tablolar üzerinde etkileri olduğunu tespit etmiştir. Özdemir (2023) enflasyon muhasebesi düzenlemelerinde kullanılan uygulamaların değerlendirilmesine yönelik yapmış olduğu çalışmada enflasyon ortamında finansal tablolarda yer alan finansal ve finansal olmayan bilgilerin geçerliliğini yitirdiğini bu nedenle söz konusu bilgilerin enflasyon oranına göre yeniden düzenlenmesi sonucuna ulaşmıştır. Koçak vd. (2023) enflasyon düzeltme işlemlerinin işletme performansına etkisini belirlemek üzere yapmış oldukları çalışmada enflasyon düzeltmesinin işletmelerin finansal durumlarını daha gerçekçi bir şekilde yansıtacağı ve isabetli karar alınmasını sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Arzova ve Şahin (2022) yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal raporlama süreçleri ve enflasyon muhasebesinin finansal tablolara etkisini tespit etmek üzere yapmış oldukları çalışmada enflasyonun fiyat istikrarında bozulma yol açması nedeniyle tarihi maliyet esasına göre oluşturulmuş finansal tablolardaki bilgilerin gerçek durumu yansıtmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kantar vd. (2021) enflasyonun işletmelerin finansal oranlarını tespit etmek BİST imalat sektörü üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında enflasyonun likidite oranları, özkaynak oranları ve kârlılık oranları üzerinde negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Aktaş (2009) enflasyon muhasebesi uygulamasının KOBİ'ler ile SPK'ya tabi işletmelerin finansal tabloları üzerinde yaptığı araştırma sonucunda enflasyon muhasebesi uygulayan işletmelerin mali tablolarındaki çeşitli kalemlerde ve sektör bazında anlamlı sonuçlara ulaşmıştır. Özdemir ve Arslan (2007) enflasyon muhasebesinde kullanılan yöntemlerin karşılaştırmalı analizi başlıklı çalışmasında enflasyonun mali tabloların geçerlilik ve önemini azalttığı, mali tablolara aracılığıyla üretilen bilgilerin anlamlı, karşılaştırılabilir ve karar alınma aşamasında istenilen sonucun elde edilebilmesi için enflasyon muhasebesinin bir zorunluluk olduğu sonucuna ulaşmıştır. Açık (2006) enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkileri, enflasyon muhasebesi ve ülkemizdeki nu konuyla ilgili yasal düzenlemeler açısından yapmış olduğu çalışmasında muhasebe biliminde yer alan verilerin aynı satın alma gücü ile ifade edilmesi sonucuna ulaşmıştır. Köroğlu ve Uçma (2005) enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkisi ve enflasyon düzeltmesinin işletmelere uygulanmasına yönelik çalışmalarında enflasyonun işletmelerin mali tablolarındaki faaliyet sonuçlarını ve finansal durumunu olumsuz etkilediği ve bu nedenle enflasyon muhasebesinin uygulanarak finansal tabloların yeniden düzenlenmesi sonucuna ulaşmıştır. Bilici (2003) enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkilerini azaltmak için Türkiye'de uygulanan önlemlere yönelik çalışmasında enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak üzere ülkemizde alınan önlemlerin geçici olmaktan ziyade daha

kalıcı önlemlerin alınması gerekliliği sonucuna ulaşarak enflasyon muhasebesinin uygulanmasına yönelik öneriler sunmuştur. Özulucan (2002) enflasyonun muhasebe verileri üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak üzere kullanılan otofinansman yöntemleri ile enflasyon muhasebesine yönelik çalışmada her ne kadar enflasyonun olumsuz etkilerini bertaraf etmek üzere otofinansman yöntemleri kullanılsa da bu yöntemlerin enflasyon muhasebesi uygulamaları olmadığı ve siyasi otorite tarafından enflasyon muhasebesine yönelik gerekli yasal düzenlemeleri yapması sonucuna ulaşmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Borsa İstanbul enerji sektöründe yer alan şirketlerin finansal verilerinin enflasyondan arındırılarak karşılaştırılmasının yapılması araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Böylelikle yapılan karşılaştırma sonucunda enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal verileri ile enflasyonda arındırılmış finansal verileri arasında bir farkın olup olmadığı tespit edilecektir. Ayrıca finansal veri kullanıcıları açısından şirketlerin faaliyet sonuçları ile performanslarının değerlendirilmesinde enflasyon muhasebesinin önemi belirlenmeye çalışılmaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamında Borsa İstanbul'da elektrik, gaz ve su sektöründe faaliyet gösteren ve en az 4 yıllık finansal verilere sahip şirketler seçilmiştir. Ayrıca şirketlere ait finansal veriler 2008 ile 2022 yılları arasında kapsamaktadır. Şirketler ve şirketlere ait finansal verilere matriks veri terminalinin matriks programı (www.matriksdata.com/website/) üzerinden ulaşılmıştır. Araştırma kriterlerini sağlayan toplam 10 şirket tespit edilmiştir. Bu şirketler ve faaliyet alanları aşağıdaki gibidir:

- Akenerji: Elektrik enerjisi üretimi yapan tesisleri kurmak, işletmek, elektrik üretmek ve satmak,
- Aksen: Elektrik enerjisi üretimi yapan tesisleri kurmak, işletmek, aynı sektördeki başka işletmelerin satın alınması ve kiralanması, elektrik üretmek ve satmak,
- Aksue: Elektrik enerjisi üretimi yapmak,
- Ayen: Elektrik enerjisi üretimi yapan tesisleri kurmak, işletmek, aynı sektördeki başka işletmelerin kiralanması, elektrik üretmek ve satmak,
- Enjsa: Elektrik perakende satışı, dağıtımı ve aynı sektördeki diğer işletmelere iştirak etmek ve iştirakleri yönetmek,
- Naten: Elektrik üretmek, hibrit güneş santrallerine yönelik projeler geliştirmek ve müteahhitlik faaliyetleri,
- Odas: Elektrik üretmek, toptan ve perakende satış, değerli metal ve madencilik faaliyetlerini yapmak,
- Pamel: Elektrik enerjisi üretimi yapan tesisleri kurmak, işletmek, aynı sektördeki başka işletmelerin kiralanması, elektrik üretmek ve satmak,
- Zedur: Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretmek ve satmak, yenilenebilir enerji müteahhitliği, inşaat ve taahhüt işlerini gerçekleştirmek,
- Zoren: Bağlı ortaklıkları ve iştirakleri ile elektrik ve buhar üretimi ve satışı ile elektrik ticareti yapmak.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Borsa İstanbul enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin çeyreklik (üçer aylık) verileri kullanılarak şirketlerin enflasyonist ortamdaki finansal verilerinin enflasyondan arındırılıp geçmiş verileriyle karşılaştırılması araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda finansal veri kullanıcılarının kararlarında enflasyonun, verilerin karşılaştırılabilirlik özellikleri üzerinde bir etkisinin

olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir. Bu amaçlar çerçevesinde araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: Şirketin dönen varlıklarına ait değişim ile enflasyondan arındırılmış dönen varlıklarındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₂: Şirketin duran varlıklarına ait değişim ile enflasyondan arındırılmış duran varlıklarındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₃: Şirketin kısa vadeli yükümlülüklerindeki değişim ile enflasyondan arındırılmış kısa vadeli yükümlülüklerindeki değişim arasında bir fark yoktur.

H₄: Şirketin uzun vadeli yükümlülüklerindeki değişim ile enflasyondan arındırılmış uzun vadeli yükümlülüklerindeki değişim arasında bir fark yoktur.

H₅: Şirketin toplam yükümlülüklerindeki değişim ile enflasyondan arındırılmış toplam yükümlülüklerindeki değişim arasında bir fark yoktur.

H₆: Şirketin toplam özkaynaklarındaki değişim ile enflasyondan arındırılmış özkaynaklarındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₇: Şirketin satışlarındaki değişim ile enflasyondan arındırılmış satışlarındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₈: Şirketin satışları maliyetindeki değişim ile enflasyondan arındırılmış satışları maliyetindeki değişim arasında bir fark yoktur.

H₉: Şirketin brüt kâr/zararındaki değişim ile enflasyondan arındırılmış brüt kâr/zararındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₁₀: Şirketin faiz ve vergiden önceki kârındaki değişim ile enflasyondan arındırılmış faiz ve vergiden önceki kârındaki değişim arasında bir fark yoktur.

H₁₁: Şirketin dönem net kâr/zararındaki değişim ile enflasyondan arındırılmış dönem net kâr/zararındaki değişim arasında bir fark yoktur.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi amacıyla veri setinin içinde yer alan şirketlerin finansal durum tablosu (bilanço) ve kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda yer alan, belirlenen kalemlere ait tutarlar karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemi çerçevesinde bir önceki yıla göre yüzde değişimleri hesaplanmıştır. Daha sonra finansal durum tablosu ve kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda yer alan ve belirlenen kalemler enflasyondan arındırılarak elde edilen tutarlar üzerinden karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemi çerçevesinde bir önceki yıla göre yüzdesel değişimleri hesaplanmıştır. Böylelikle her bir kalem için enflasyon ortamında oluşturulan verilerin yüzdesel değişimi ile enflasyondan arındırılmış verilerin yüzdesel değişimi olmak üzere iki farklı veri seti oluşturulmuştur. Oluşturulan veri setlerinin normal dağılıma uyup uymadıkları test edilmiş ve hiçbirinin bu dağılıma uymadıkları tespit edilmiştir.¹ Enflasyondan arındırılma işlemi ilgili çeyreğin tutarı, ilgili çeyreğe ait üretici fiyat endeksi'ne (ÜFE) oranlanarak elde edilmiştir. Elde edilen her kaleme ait iki veri setinin birbirlerinden farklı olup olmadıklarının kıyaslanması amacıyla parametrik olmayan testler içerisinde yer alan Mann -Whitney-U Testi kullanılmıştır. Bu test, ilgili veri setlerinin medyanlarının birbirlerine eşit olup olmadıklarını test etmektedir.

¹ Karşılaştırılacak veri seti sayısının fazla olması nedeniyle ilgili değerler burada raporlanmamış olup, istenmesi halinde yazardan talep edilebilir.

ÜFE değerleri Federal Reserve Economic Data (FRED) web sitesi üzerinden tedarik edilmiştir. Veri setinin düzenlenmesinde R Paket Programı, verilerin analizinde ise Minitab 19 sürümü kullanılmıştır.

5. BULGULAR

Araştırma örneklemini oluşturan 10 şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerin finansal durum tabloları üzerinden dönen ve duran varlıkları, kısa vadeli yükümlülükler ile uzun vadeli yükümlülükleri, toplam yükümlülükleri ve özkaynakları toplamı alınmıştır. Kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu üzerinden ise hasılat, satışların maliyeti, brüt kâr/zarar, faiz ve vergiden önceki kâr ve dönem net kâr/zararına ait toplamalar alınmıştır.

Tablo 1. Şirketlerin Finansal Durum Tablosu Üzerinden Elde Edilen Değişkenlerin Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

	Akenerji	Aksen	Aksue	Ayen	Enjsa	Naten	Odas	Pamel	Zedur	Zoren
Dönen Varlıklar										
Test İst.	3090	2884	3093	3097	557	220	1668	158	192	3144
Olasılık	0.368	0.085	0.358	0.346	0.149	0.448	0.204	0.665	0.412	0.218
Duran Varlıklar										
Test İst.	3426	3165	3539	3431	625	230	1743	181	202	3353
Olasılık	0.003*	0.000*	0.000*	0.003*	0.002*	0.223	0.044*	0.078	0.182	0.012*
Kısa Vadeli Yükümlülükler										
Test İst.	3129	2930	3080	3108	568	222	1709	162	187	3263
Olasılık	0.254	0.043*	0.402	0.312	0.089	0.395	0.093	0.507	0.573	0.050
Uzun Vadeli Yükümlülükler										
Test İst.	3317	2924	3179	3321	551	232	1706	173	186	3286
Olasılık	0.022*	0.047*	0.148	0.020*	0.193	0.190	0.099	0.194	0.608	0.035*
Toplam Borçlar										
Test İst.	3401	3020	3245	3286	627	236	1769	177	193	3402
Olasılık	0.005*	0.009*	0.064	0.035*	0.002*	0.135	0.023*	0.126	0.383	0.005*
Özkaynaklar										
Test İst.	3028	2932	3193	3297	600	226	1622	184	195	3056
Olasılık	0.604	0.041*	0.125	0.030*	0.014*	0.301	0.418	0.053	0.330	0.489
* %5 önem düzeyinde $H_0 : \eta_1 = \eta_2$ şeklinde ifade edilen iki anakütle medyanının eşit olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.										

Akenerji Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_3 ile H_6 reddilemez; H_2 , H_4 ve H_5 reddedilir.

Aksen Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 reddedilemez; H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilir.

Aksue Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilemez; H_2 reddedilir.

Ayen Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 ve H_3 reddedilemez; H_2 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilir.

Enjsa Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_3 ve H_4 reddedilemez; H_2 , H_5 ve H_6 reddedilir.

Naten Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilemez.

Odas Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_3 , H_4 ve H_6 reddedilemez; H_2 ve H_5 reddedilir.

Pamel Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilemez.

Zedur Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 reddedilemez.

Zoren Şirketi'nin tablo 1'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_1 , H_3 ve H_6 reddedilemez; H_2 , H_4 ve H_5 reddedilir.

Tablo 2. Şirketlerin Kâr veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu Üzerinden Elde Edilen Değişkenlerin Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

	Akenerji	Aksen	Aksue	Ayen	Enjsa	Naten	Odas	Pamel	Zedur	Zoren
Hasılat										
Test İst.	3070	2746	3031	3078	535	214	1613	171	188	3075
Olasılık	0.437	0.426	0.591	0.409	0.354	0.629	0.472	0.237	0.538	0.419
Satışların Maliyeti										
Test İst.	3097	2738	3059	3079	537	217	1617	161	191	3094
Olasılık	0.346	0.458	0.478	0.405	0.330	0.535	0.448	0.554	0.442	0.335
Brüt Kâr/Zarar										
Test İst.	2804	2729	3018	2921.5	538	212	1601	162	179	3023
Olasılık	0.633	0.495	0.647	0.589	0.318	0.696	0.549	0.507	0.878	0.625
FVÖK										
Test İst.	1421	1522	1329	1370	527	219	1369	159	185	1523
Olasılık	0.721	0.543	0.870	0.532	0.460	0.476	0.539	0.624	0.644	0.536
Dönem Kâr/Zararı										
Test İst.	2986	2674	2760	2977	518	212	1565	157	184	2973

Olasılık	0.794	0.753	0.848	0.837	0.597	0.696	0.810	0.707	0.682	0.856
* %5 önem düzeyinde $H_0 : \eta_1 = \eta_2$ şeklinde ifade edilen iki anakütle medyanının eşit olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.										

Akenerji Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Aksen Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Aksue Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Ayen Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Enjsa Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Naten Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Odas Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Pamel Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Zedur Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

Zoren Şirketi'nin tablo 2'de yer alan sonuçları incelendiğinde 0,05 önem düzeyinde H_7 , H_8 , H_9 , H_{10} ve H_{11} reddedilemez.

6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

TMS1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı'nın 10.paragrafında yer alan açıklamaya göre şirketlerin bir finansal tablolar seti hazırlamaları gerekmektedir. Söz konusu finansal tablolar seti içerisinde yer alan tablolardan biri şirketin belirli bir tarihteki finansal durumunu gösteren finansal durum tablosu (bilanço) olup bir diğer önemli tablosu ise şirketin faaliyet sonuçlarını gösteren kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosudur. Şirketin iç ya da dış çevresinden finansal veri kullanıcıları, finansal tablolar içinde yer alan veriler üzerinden çeşitli mali tablo analiz tekniklerini uygulayıp şirketin cari dönem ile geçmiş dönem verilerini inceleyerek şirketin gidişatı hakkında çıkarımda bulunmaktadırlar.

TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı'nın 2.paragrafı "Yüksek enflasyonlu bir ekonomide, faaliyet sonuçlarının ve finansal durumun düzeltme yapılmaksızın yerel para biriminde raporlanması anlamlı ve faydalı değildir. Para satın alma gücünü öyle bir oranda kaybeder ki, farklı zamanlarda meydana gelen işlemlerin veya diğer olayların tutarlarının karşılaştırılması, aynı hesap döneminde bile yanıltıcı olur." şeklindedir.

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu tarafından 2005 yılında yayımlanan 1 Sıra Nolu Finansal Tabloların Hazırlanma ve Sunulma Esaslarına İlişkin Kavramsal Çerçeve Hakkında Tebliğ'in 39.maddesi "Kullanıcıların bir işletmenin belli bir zaman içerisinde finansal durumundaki ve

faaliyetlerindeki değişimleri takip edebilmeleri için işletmenin finansal tablolarını karşılaştırma imkanları olmalıdır. Kullanıcıların aynı zamanda bu işletme ile başka bir işletmeyi de karşılaştırabilmek suretiyle bunların kendilerine özgü finansal durumlarını, faaliyet sonuçlarını ve finansal durumlarındaki değişimleri değerlendirebilme imkanına sahip olması gerekir. Böylece, benzer işlemlerin ve diğer olayların finansal etkilerinin hem bu işletmede hem de diğer işletmelerde nasıl ölçümlendiği ve gösterildiği zaman içerisinde, istikrarlı bir şekilde takip edilebilir.” şeklindedir.

Analiz kapsamında yer alan şirketlerin finansal durum tabloları incelendiğinde bazı şirketlerin bazı kalemlerinde hipotezler reddedilmiştir. Bunun temel nedenleri şirketlerin zamanla duran varlıklarını artırmaları, kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerde meydana gelen artışlar veya azalışlar, özkaynaklarda meydana gelen artışlardan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar hipotez reddedilmiş olsa dahi finansal durum tablosundaki verilerin enflasyondan arındırılması sayesinde karşılaştırılabilir olma özelliğinin yeniden kazandığı ayrıca gözlemlenmiştir. Bu gözlem sonucuna, şirketlerin verilerinin karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemine göre elde edilen oranlar üzerinden ulaşılmıştır.

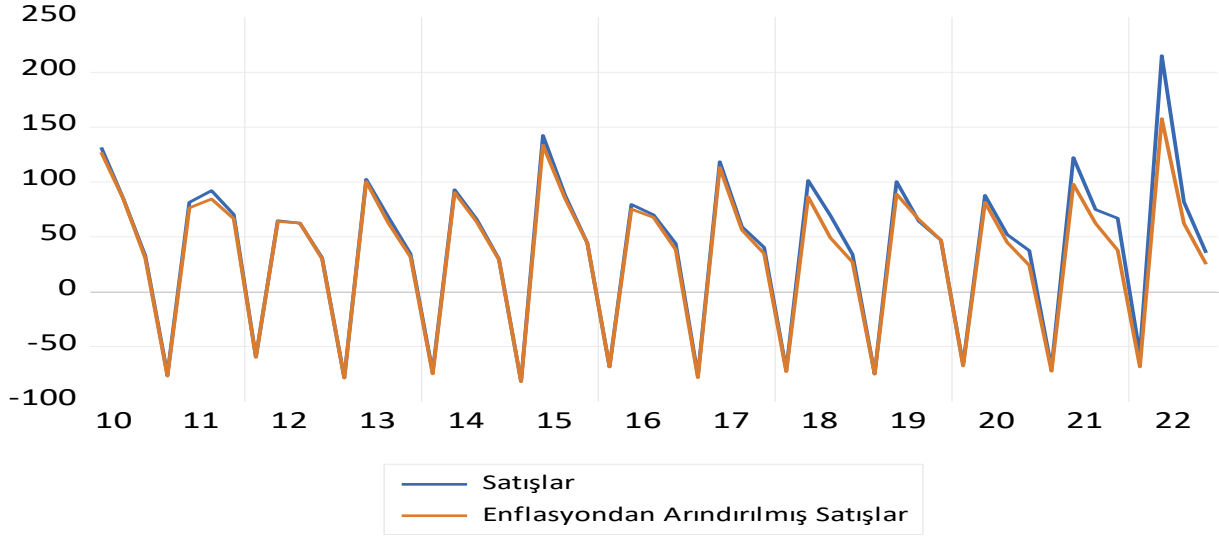
Analiz kapsamında yer alan şirketlerin kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda yer alan veriler incelendiğinde tüm hipotezler reddedilemez şeklindedir. Şirketlerin satışları, satışların maliyeti, brüt kar/zararları, faiz ve vergiden önceki kâr/zararları ile dönem net kâr/zararları enflasyon ortamında tutar olarak artarken bu tutarlar karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemine göre bir önceki dönemle oranlanıp aynı oranlama enflasyondan arındırılmış verilere uygulanmıştır. Enflasyondan arındırılan oranların enflasyondan arındırılmamış oranlardan daha düşük düzeyde gerçekleştirildiği görülmüştür. Sonuçta şirketlerin kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosundaki tutarlar ile tutarların enflasyondan arındırılıp önceki dönemlerine oranlanması sonucunda ortaya çıkan oranlar arasındaki farklılıklar finansal tablolar içerisinde yer alan verilerin karşılaştırılabilirlik özelliğini yitirdiğini göstermektedir. Bu durum aşağıdaki tablo 3 üzerinden incelenebilir.²

Tablo 3. Şirketlerin Kâr veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosunda Yer Alan Bazı Kalemlere Ait Tutarlar ile Enflasyondan Arındırılmış Tutarların Bir Önceki Dönemine Oranlanması

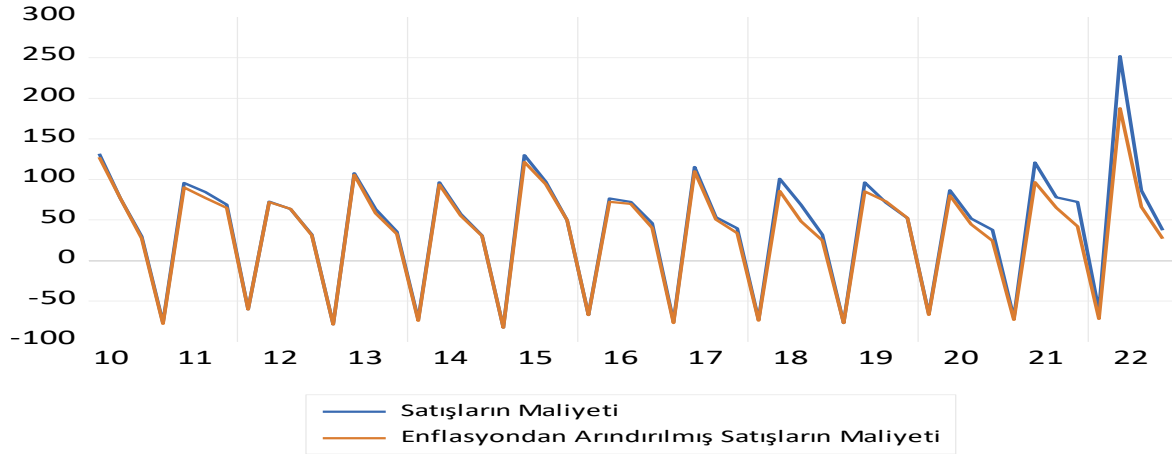
	Akenerji	Aksen	Aksue	Ayen	Enjsa	Naten	Odas	Pamel	Zedur	Zoren	Dönem
Satışlar	75,00	35,30	28,35	50,40	39,71	54,66	58,73	-0,41	29,32	51,52	2022/4
Enflasyondan Arındırılmış Satışlar	61,67	25,00	18,58	38,95	29,08	42,88	46,64	-8,00	19,48	39,98	2022/4
Satışların Maliyeti	78,87	37,28	34,58	54,51	37,72	64,69	101,31	5,78	56,36	57,63	2022/4
Enflasyondan Arındırılmış Satışların Maliyeti	65,26	26,83	24,34	42,75	27,23	52,15	85,98	-2,26	44,45	45,63	2022/4
Brüt K/Z	43,54	22,31	25,76	44,12	49,07	39,53	22,81	-5,77	2,35	20,20	2022/4
Enflasyondan Arındırılmış Brüt K/Z	32,61	12,99	16,19	33,14	37,72	28,91	13,46	-12,9	-5,44	11,05	2022/4

² Finansal durum tablosu ile kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda yer alan kalemlere ait tutarlar ile enflasyondan arındırılmış tutarlar kendi içerisinde bir önceki yıla göre karşılaştırmalı tablolar analiz tekniğine göre oranlanmıştır. Ancak her bir kaleme ait analiz sonuçlarının sayısal olarak büyük yer kaplaması nedeniyle çalışmada tablo 3'te sadece örnek olarak bazı kalemler verilmiştir. İstenmesi halinde yazardan bu veriler temin edilebilir.

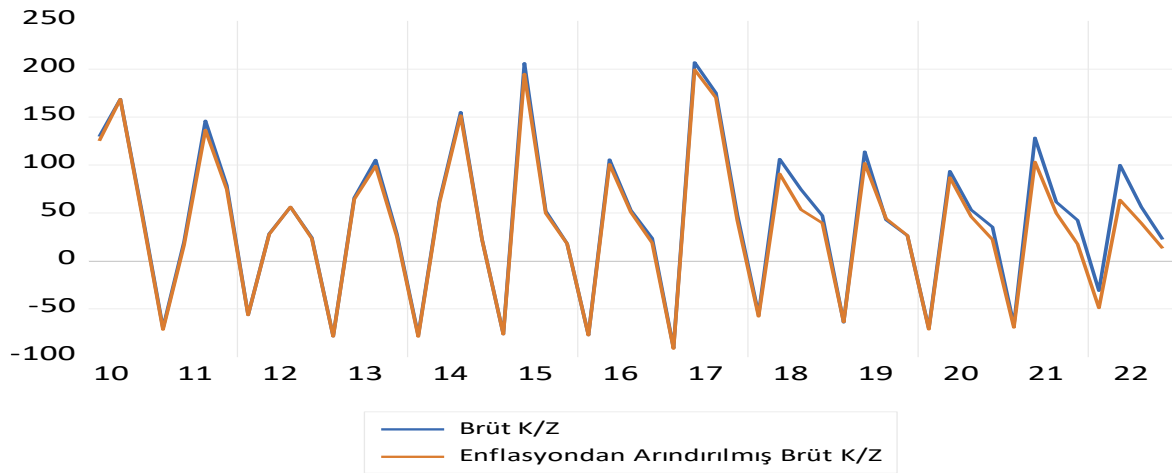
Şirketlere ait tutarlar ile enflasyondan arındırılmış tutarların her birinin kendinden önceki döneme göre oranlanması sonucu elde edilen ve tablo 3'te gösterilen oransal ilişkilere örnek Aksen Şirketi'nin verileri seçilip aşağıdaki şekil 1,2 ve 3 oluşturulmuştur.

Şekil 1. Satışlar ve Enflasyondan Arındırılmış Satış Tutarlarına Ait Oransal İlişki

Şekil 2. Satışların Maliyeti ve Enflasyondan Arındırılmış Satışların Maliyeti Tutarlarına Ait Oransal İlişki

Şekil 3. Brüt K/Z ve Enflasyondan Arındırılmış Brüt K/Z Tutarlarına Ait Oransal İlişki

Muhasebe bilgi sistemi tarafından hazırlanan finansal tablolar içerisinde yer alan çeşitli bilgileri olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri enflasyondur. Paranın satın alma gücündeki azalma ya da fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak artması şeklinde tanımlanan enflasyon, şirketlerin faaliyet sonuçlarını ve performanslarını etkilemektedir. Enflasyonist ortamda faaliyet gösteren şirketlerin finansal tablolarında yer alan tutarlar sürekli olarak artmaktadır. Enflasyonun neden olduğu bu durum finansal tablolarda geçmiş dönemlere ait tutarlar ile mevcut dönemdeki tutarlar arasında ciddi düzeyde farklılık yaratabilmektedir. Bu farklılık ise finansal tabloların sahip olması gereken karşılaştırılabilirlik özelliğini ortadan kaldırmaktadır.

Şirketlerin varlık ve kaynakları üzerinde parasal olarak değişim yaratan mali nitelikteki olayların bir düzen içerisinde kayıt altına alınması muhasebenin temel işlevlerinden biridir. Ayrıca kayıtlar bir düzen içerisinde sınıflandırılıp dönem sonunda finansal tablolar şeklinde özetlenmektedir. Muhasebenin bir diğer işlevi de analiz ve yorumlama olup dönem sonunda özetlenen finansal tablolar üzerinden yapılmaktadır. Bu işlev ise muhasebeyi bir bilgi sistemi haline dönüştürmektedir. Muhasebe bilgi sistemi tarafından belirli periyotlarda hazırlanan finansal tablolarda yer alan bilgilerin belirli bir takım niteliksel özellikleri içermesi gerekmektedir. Bu özellikler finansal tablo okuyucularının kolaylıkla anlayabileceği, ihtiyacına uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir ve tam zamanında düzenlenmesi şeklinde olup ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede de yasal düzenlemelerde yerini almıştır.

Şirketlerin iç veya dış çevresini oluşturan çeşitli düzey ve konumda yer alan aktörler muhasebe bilgi sistemi tarafından oluşturulan finansal tablolar üzerinden çeşitli analiz tekniklerini uygulayarak şirketlerin ya da işletmelerin performanslarını ve faaliyet sonuçlarını incelemektedir. Böylelikle finansal bilgi okuyucuları olarak bilinen çeşitli aktörler şirketlerin geçmiş ve mevcut performansları hakkında bilgi sahibi olarak gelecekteki hakkında çıkarımda bulunmaktadır.

Yapılan çalışma ile enflasyonun şirket ya da işletmelere ait finansal tablolarda yer alan bilgilerin, finansal tabloların taşınması gereken niteliksel özelliklerden karşılaştırılabilirlik özelliğinin kaybolduğu bilimsel olarak tespit edilmiştir. Ayrıca karşılaştırılabilirlik özelliğinin kaybolması, dolaylı olarak ihtiyaca uygunluk ilkesini de olumsuz yönden etkilemektedir. Bir diğer taraftan muhasebenin temel ilkelerinden tutarlılık ilkesini de enflasyon olumsuz etkilemektedir. Son yıllarda ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle şirketlerin enflasyon muhasebesini uygulamaları kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir.

Finansal tablo okuyucularının alacakları kararların sağlığı açısından enflasyon muhasebesinin uygulanarak enflasyon katsayılarına göre finansal tablolar içerisinde yer alan bilgilerin güncellenmesi ve böylelikle finansal tablolara karşılaştırılabilirlik özelliğinin tekrar kazandırılması gerekmektedir.

Bundan sonra yapılacak araştırmalarda enflasyon muhasebesinin finansal tablolara uygulanma yöntemlerine ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Etik Beyan

“Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Önemi: BİST Enerji Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yılmaz, İ. (2023). Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Önemi: BİST Enerji Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 930-944.

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Açık, S. (2006). Enflasyonun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerini Giderici Bir Tedbir Olarak Enflasyon Muhasebesi ve Türkiye'deki Yasal Düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), s345-360.
- Akgün, A. İ. (2012). Muhasebede Küreselleşmenin Finansal Raporlama Standartlarına Etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), 43-60.
- Aktaş R. (2009). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının KOBİ'ler ile SPK'ya Tabi İşletmelerin Finansal Tabloları Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(23), 239-257.
- Akyol, M. (2023). Enflasyon ve Enflasyon Muhasebesi Çerçevesinde Bilançolara Etkiye Dair Genel Bakış. *Mali Çözüm Dergisi*, 32, 279-290.
- Arzova S.B. ve Şahin B. Ş. (2022). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Süreçleri ve Enflasyon Muhasebesinin Finansal Tablolara Etkisi. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(170), 13-31.
- Bekçi, İ. ve Alkan, H. (2009). Finansal Bilgi Sisteminin Hisse Senetlerine Yatırım Kararı Üzerinde Etkisi: İMKB'de Bir Uygulama. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 14, 1-20.
- Bilici, N. (2003). Enflasyonun Mali Tablolar Üzerindeki Etkilerini Azaltmak İçin Türkiye'de Uygulanan Önlemler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1-2), 65-85.
- Economic Research Federal Reserve Bank of St.Lois, <https://fred.stlouisfed.org/> (20.07.2023).
- Enflasyon, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b62e1fb7-ebc1-4922-99dc-b3ba23320b9f/enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROO#:~:text=ENFLASYON%3A%20Fiyatlar%20genel%20seviyesinin%20s%C3%BCrekli,ve%20hizmetlerin%20fiyatlar%C4%B1daki%20de%C4%9Fi%C5%9Fiklikleri%20%C3%B6l%C3%A7er> (22.07.2023).
- Erer, D. (2023). Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği Arasındaki Zamanla Değişen İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 255-272.
- Ersoy, M. (2012). Finansal Bilgilerin Yönetimi Sürecinde Muhasebe Bilgi Sistemi. *The Journal of Financial Researches and Studies*, 3(6), 9-21.
- Finansal Tabloların Hazırlanma ve Sunulma Esaslarına İlişkin Kavramsal Çerçeve Hakkında Tebliğ Sıra No:1, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050116-3.htm#:~:text=24.,ihtiyaca%20uygunluk%2C%20g%C3%BCvenirlilik%20ve%20kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1labilirliktir> (25.07.2023).
- Gökten, S., Gökten, P. O. ve Mollaoğulları, B. F. (2023). Stoklar ve Enflasyon Muhasebesi Uygulaması: BIST30 İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 718-731.
- Han, A., Pehlivan, C. ve Konat, G. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 32-49.
- Kantar, M. A., Hayri, A. ve Öndeş, T. (2021). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Oranlarına Etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (90), 1-18.

Yılmaz, İ. (2023). Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Enflasyon Muhasebesinin Önemi: BİST Enerji Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 930-944.

Karacaer, S. ve İbrahimoglu, N. (2003). İşletme Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemi, İç Kontrol, Verimlilik İlişkisi ve Önemi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 211-228.

Koçak, H., Kısakürek, M.M. ve Babacan, A. (2023). Enflasyon Düzeltme İşlemlerinin İşletme Performansına Etkisi BİST’te Bir Uygulama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(2), 1525-1546.

Koroğlu, Ç. ve Uçma, T. (2005). Enflasyonun Mali Tablolar Üzerine Etkisi ve Enflasyon Düzeltmesinin İşletmelere Uygulanması. *Mevzuat Dergisi*, 90, 1-14.

Matriks Veri Terminali, <https://www.matriksdata.com/website/> (25.06.2023).

Özdemir, Ö. (2023). Enflasyon Muhasebesi Düzenlemelerinde Kullanılan Uygulamaların Değerlendirilmesi. *Journal of Business Administration and Social Studies*, 7(1), 56-68.

Özdemir, F. S. ve Arslan, S. (2007). Enflasyon Muhasebesinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılmalı Analizi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 87-104.

Özulucan, A. (2002). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkileri, Türkiye Muhasebe Standardı-2 ve Sermaye Piyasası Kurulu Seri: XI-No: 20 Çerçevesinde Önerilen Enflasyon Muhasebesi Yöntemi ve Enflasyon Muhasebesine Geçişte Alınabilecek Önlemler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 9(1), 25-42.

TMS1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TMS/TMS%201.pdf (23.07.2023).

TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TMS/TMS%2029.pdf (25.07.2023).

Yenisu, E. (2022). Enflasyonun Finansal Tablolara Etkisi ve Enflasyon Muhasebesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, İlkbahar, 14 (27), 717-741.

Extended Abstract

The Importance of Inflation Accounting for Financial Statement Table Users: A Sample Application on Stock Istanbul Energy Sector

Accounting information systems maintain records of the activities and performance of enterprises established for profit-making purposes. The establishment of mass production enterprises since the Industrial Revolution and the continuous expansion of their business volumes have made it impossible to audit all transactions. Furthermore, manipulative movements during this process have negatively affected trust, which is one of the basic elements of financial markets, resulting in various financial crises. Parallel to these developments, many countries have introduced various legal regulations to ensure that the information contained in the financial statements of enterprises reflects their current financial position. When preparing financial statements, some qualitative principles are considered in addition to the legal regulations. In financial statements, these principles are known as timeliness, relevance, understandability, reliability, and comparability. One of the factors that negatively affect the quality of information contained in financial statements is high inflation. As of 2019, the pandemic spread all over the world in a short period of time and lasted for about two years, resulting in significant changes in consumer behaviour and production processes, leading to an increase in inflation in many countries. The energy sector, an essential element of life whose demand increases every day, has been selected in order to determine the effects of inflation on financial statements. Borsa Istanbul companies operating in the electricity, gas, and water sectors were included in the study. To obtain a statistically significant result from the companies in the sector, companies with at least four years of data and companies that disclose their data on a quarterly basis are included in the research. A total of ten companies in the sector with at least four years of data between 2008 and 2022 were selected as part of the study. In this study, the primary objective is to compare the historical financial data of Borsa Istanbul energy sector companies with inflation-adjusted quarterly data. In order to test the hypotheses of the research, percentage changes of the amounts of the determined items in the statement of financial position (balance sheet) and statement of profit or loss and other comprehensive income of the companies in the data set were calculated based on comparisons with the previous year. After adjusting for inflation within the framework of the comparative tables analysis method compared to the previous year, percentage changes were calculated for each item identified in the statement of financial position, the statement of profit or loss, and the statement of comprehensive income. Consequently, two different data sets were created for each item, namely the inflation-adjusted percentage change and the disinflation-adjusted percentage change. The data sets were tested to determine whether they followed a normal distribution, but none of them did. A quarterly inflation adjustment is calculated by dividing the amount of the relevant quarter by the producer price index (PPI). The Mann-Whitney-U Test, which is a nonparametric test, is used to compare whether the two data sets of each item are different from each other. Analysing the financial statements of the companies included in the analysis, certain hypotheses are rejected. This is primarily due to the increase in fixed assets of the companies over time, the increase or decrease in short- and long-term liabilities, and the increase in shareholders' equity. Despite the rejection of the hypothesis, it is also observed that the comparability of the data in the statement of financial position can be restored by adjusting the data for inflation. This observation is based on the ratios obtained from the analysis of the comparative tables of the companies' financial information. It is impossible to reject all hypotheses if the data in the profit or loss statements and other comprehensive income statements of the companies under study are analysed. As a result of inflationary conditions, the companies' sales, cost of sales, gross profit/loss, profit/loss before interest and tax, and net profit/loss increased. According to the comparative table analysis method, these amounts were in comparison with the previous period, and the same ratio was applied to inflation-adjusted data. The inflation-adjusted ratios were observed to be lower than their non-inflation-adjusted counterparts. As a result of the analysis, it was concluded that the differences between the amounts in the statement of profit or loss and other comprehensive income of the companies and the ratios that arose as a result of the ratio of the amounts adjusted for inflation to the previous periods have resulted in the loss of comparability in the financial statements.

Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

Seyyide DOĞAN*

Emine KARAÇAYIR**

Öz

Dijitalleşmenin artmasıyla teknolojik gelişmelerin ülke ekonomilerine çok fazla katkı sağladığı görülmektedir. Teknoloji sektörünün gelişmesi için gerekli olan fonların sağlanması açısından finansal performans değerlemesi önemlidir. Bu çalışmada Borsa İstanbul teknoloji endeksinde yer alan firmaların finansal performansı TOPSİS ve MABAC yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Yatırımların kara dönüşme süresi ve yüksek borçlanma seviyeleri bakımından diğer sektör firmalarından ayrılan teknoloji firmalarının finansal performans analizi 2019-2022 yıllarını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiş ve değerlendirme kriterleri olarak ele alınan finansal oranların ağırlıkları objektif ağırlıklandırma yöntemi olan CRITIC yöntemi ile elde edilmiştir. Analiz sonucu farklı yöntemlerde ve yıllar itibarı ile değerlendirildiğinde Papıl ve Ard Grup en yüksek değere sahip olurken Netaş en düşük değeri almıştır. Performans sıralamalarda analiz dönemi boyunca büyük dalgalanmaların gözlemlendiği şirketler ise sırasıyla Escom ve Kfein olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Çok Kriterli Karar Verme, TOPSIS, MABAC, CRITIC

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Evaluation of the Financial Performance of Technology Companies Operating in Borsa Istanbul with TOPSIS and MABAC Methods

Abstract

As the world becomes more digitalized, it is clear that technological advancements have a significant impact on national economies. Evaluation of financial performance is crucial for securing the funding required for the growth of the technology sector. In this study, the financial performance of the firms in the Borsa Istanbul technology index is evaluated with TOPSIS and MABAC methods. The financial performance analysis of technology companies, which differ from other sector companies in terms of the return on investments and high borrowing levels, was carried out covering the years 2019-2022, and the weights of the financial ratios considered as evaluation criteria were obtained by the CRITIC method, which is an objective weighting method. As a result of the analysis, Papıl and Ard Group had the highest value in different methods and years, while Netaş had the lowest value. Escom and Kfein were the companies with the highest fluctuations in the rankings over the years.

Keywords: Financial Performance, Multi-Criteria Decision Making, TOPSIS, MABAC, CRITIC.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, dogans@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-7835-7905

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, eminekalayci@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-0512-9084

1. GİRİŞ

Teknolojide yaşanan gelişmeler bireylerin yaşam kalitesini artırdığı gibi firmaların gelişiminde de önemli role sahiptir. Yüksek katma değer sağlayan teknoloji sektörünün dijitalleşme sürecinde yatırımları ve teşvikleri kullanma konusunda sergilediği performans önemlidir. Dijitalleşen dünyada teknolojinin oldukça hızlı ilerlemesi ve rekabetin artması Türkiye'de son dönemlerde teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmaların performanslarının nasıl olduğu konusunda merak uyandırmıştır. Teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmaların amaçlarına ulaşip ulaşmadığını ortaya koyması bakımından finansal performanslarının değerlendirilmesi önemlidir (Konak ve Ayan Civelek, 2021). Finansal performans sayesinde firmanın finansman yapısı, yatırım verimliliği, üretim, risk derecesi, karlılığı ve geçmiş dönem başarısı hakkında bilgi sahibi olunurken aynı zamanda gelecekte yapılacak yatırımlara zemin hazırlanır (Uygurtürk ve Korkmaz, 2012).

Finansal performans değerlendirmesi (FPD) ile firma yöneticileri ve hissedarları rakiplerine göre rekabet avantajlarını öğrenme konusunda bilgi sahibi olur (Zopounidis ve Doumpou, 2002). Bununla birlikte potansiyel yatırımcılar, kredi sağlayanlar ve devletler gibi diğer karar vericiler için de firmaların finansal seyrini izlemek önemlidir. Pek çok paydaş için kritik öneme sahip finansal performans değerlendirilmesi için seçilecek finansal göstergelerin dikkatli bir şekilde tanımlanmaları gerekir (Yalçın, Bayrakdaroğlu ve Kahraman, 2012). Finansal oranlar, paydaşlar, yöneticiler ve kurumlar tarafından performans ve firma değerlemesi yapmak amacıyla uzun süredir kullanılmaktadır. Firmanın mali durumu ve faaliyetleri değerlendirilirken finansal tablolarda yer alan rakamlardan daha çok bu rakamlar arasındaki ilişki önemlidir. Bu ilişkinin öneminden dolayı FPD'nde finansal oranlardan geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Finansal oranlar büyük ölçüde firmaların karlılık, likidite ve büyüme gibi belli başlı göstergelerindeki iyileşmeler veya gerilemeleri takip etme ve sektördeki konumunu analiz edebilme konusunda sayısal finansal bilgiler sunar (Gallizo ve Salvador, 2003).

Teknoloji sektörü firmaları genellikle araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile sektöre hizmet ederler ve bu faaliyeti finanse etmek için büyük risk sermayesi yatırımları üstlenirler. İmalat, gıda ve kimya sektöründe faaliyet gösteren firmalardan yüksek borçlanma gerektiren teknolojik mal ve hizmet üretimi yapması bakımından ayrışır (İpekten, 2006: 389). Genellikle karlı değillerdir ve yatırımlarından uzun yıllar gelir etmeyebilirler. Bu nedenle bu çalışmada kullanılacak finansal oranların titizlikle belirlenmesi önemlidir.

Teknoloji şirketlerini analiz ederken kullanılan temel finansal oranlar likidite, faaliyet, kaldıraç ve karlılık oranları başlığında toplanmıştır. Likidite oranları olarak cari oran ve asit test oranının seçilmesinin nedeni firmaların likiditesinin daha doğru değerlendirilmek istenmesindedir. Faaliyet oranları olarak aktif devir hızı ile özsermaye devir hızı, kaldıraç oranları olarak; özsermaye çarpanı, kaldıraç oranı ve borçlanma oranı kullanılmıştır. Kaldıraç oranları firmaların toplam kaynaklarının ne kadarının borç ile ne kadarının özsermaye ile finanse edildiğini gösterir. Karlılık oranı olarak; aktif karlılık oranı, özsermaye karlılık oranı ve net karlılık oranı kullanılmıştır. Karlılık oranları firmaların yatırım karlılığını ve hissedarların sermayeleri üzerinden elde ettikleri karlılığı gösterir (Ömürbek ve Kınay, 2013; Uygurtürk ve Korkmaz, 2012; Baş, Hantal ve Balcı 2020; Paça ve Karabulut, 2021; Demirhan ve Aracıoğlu, 2017; Akyüz Çizgici, 2022; Konak ve Civelek, 2021; Metin, Yaman ve Korkmaz, 2017; Kundakçı ve Arman, 2023; Ayaydın vd., 2019; Temizel ve Bayçelebi, 2016; Say, 2022; Yavuz ve Sönmez, 2023).

Finansal oranların bir finansal analizde tek başlarına kullanılmaları çok boyutlu bir şekilde ele alınmaları gereken FPD için doğru bir yaklaşım sayılmaz. Ele alınan problemin doğası ile uyumlu bir şekilde, çok boyutlu çoğu durumda birbiri ile çelişen ve aralarında yüksek derecede korelasyona sahip finansal oranların birer kriter olarak ele alındığı bu değerlendirme için çok kriterli karar verme

yöntemleri (ÇKKV) uygun bir araçtır (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995; Zopounidis ve Doumpos, 2002; Baydaş, Elma ve Pamučar, 2022)

Çalışmada Borsa İstanbul teknoloji endeksinde yer alan firmaları finansal performansları bakımından sıralamak ve yıllar içinde gelişimini izlemek için ÇKKV yöntemleri tercih edilmiştir. ÇKKV yöntemleri en iyi olan alternatifin seçimi, sıralama ve karmaşık ilişkileri çözerek sınıflama ve derecelendirme yapabilmesi gibi farklı amaçlar için üretilmiştir. Bu çalışmanın amacı firmaların finansal göstergelerini baz alarak sıralamak olduğundan ilk olarak bu konudaki kabiliyeti ile pek çok çalışmada kullanılmış olan ve tutarlı sonuçlar üreten TOPSİS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem yine sıralama problemleri için sıklıkla tercih edilen ve nispeten yeni önerilen MABAC (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) yöntemidir. Bu yöntemin tutarlılığı (farklı kriter ağırlıklarında sıranın değişmemesi) SAW (Simple Additive Weighting), COPRAS (Complex Proportional Assessment), MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis), VIKOR (VIšeKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) ve TOPSIS yöntemleri ile kıyaslanmış ve VIKOR hariç diğerlerinden daha tutarlı olduğu ortaya konulmuştur (Pamucar ve Crovic, 2015). Buna ilave olarak uygulama kolaylığı da dikkate alındığında son yıllarda karar verme süreçlerinde tercih edilen bir yöntem olmuştur (Gigović vd., 2017)

Yüzden fazla sayıda ÇKKV yönteminin kapasitesini ve yeterliliğini denetlemek son derece zor bir iştir ve bu yöntemlerden hangisinin daha iyi olduğuna dair onaylanmış bir kriter yoktur (Baydaş vd., 2022). Öte yandan, yöntemlerin tutarlı sonuçlar üretilip üretilmediğini kontrol etmek için bir yol; ele alınan kriterler ağırlıklarının değiştirilip sıralama sonuçlarının tekrar değerlendirmesidir. Bu çalışmada ilk olarak kriterlere eşit ağırlık verildikten sonra kriterler arası korelasyonu baz alarak bilgi edinen bir ağırlıklandırma yöntemi olan CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi duyarlılık analizi için kriter ağırlıklarının yeniden elde edilmesinde kullanılmıştır.

Çalışma genel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Takip eden başlıkta literatür taraması; üçüncü başlıkta yöntemlerin teorik aşamaları ile uygulamaya dair sonuçlar ve tartışmalar dördüncü başlıkta aktarılmıştır. Sonuç ve önerilerin yer aldığı beşinci başlık ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal açıdan firmaların varlıklarını sürdürmeleri ve kar elde edebilmeleri için finansal analiz önemli konuma sahiptir. Geleneksel finansal analiz yöntemlerinden olan oran (rasyo) analizi firmaların geçmiş dönemde sektörel açıdan güçlü ve zayıf yönlerini yansıtır. Rekabetin arttığı ortamda firmaların finansal verileri ayrıntılı incelenip analiz edilerek finansal durumları gözden geçirilip gelecek dönem için planlama yapması gerekir. Temel finansal tablolar yardımıyla hesaplanan oran analizi hem muhasebe sistemi için hem de mali yapı açısından önemlidir. (Chen ve Chimerda, 1981; Akgüç,1994:21) Oran analizinde hesap/hesap grupları arasında oransal ilişki kurulmasıyla firmanın ekonomik, mali, karlılık ve çalışma durumu hakkında bilgi sahibi olunur. Burada amaç oranların firmaların amaçları doğrultusunda yorumlanmasıdır. Finansal performans ile ilgili literatüre bakıldığında genellikle geleneksel finansal analiz yöntemlerinden biri olan oran analizinin kullanıldığı görülmektedir (Aydın, Başar ve Coşkun, 2010:95).

Firmaların performansını oran analizi yardımıyla inceleyen bazı çalışmalar şöyledir. Steed, Brody ve Gu (2003), Buraimo, Simmons ve Szymanski (2006), Sultanoğlu (2008), Halim, vd., (2010), Karadeniz ve İskenderoğlu (2011), Ömürbek ve Kınay (2013), Karadeniz, Koşan ve Kahiloğulları (2014), Şen, Zengin, ve Yusubov (2015), Dao (2016), Ardalan (2017), Alper ve Biçer (2017), Gümüş ve Bolel (2017), Nenden, Ratna ve Dinda (2017), Sarker, Sultana ve Prodhan (2017), Gümüş ve Çıbık

(2018), Berkdemir ve Altun (2018), Önal, Mat ve Eroğlu (2018), Aslan ve Yılmaz (2018), Guo ve Wang (2019), Yenisu (2019) Karadeniz ve Aydın (2023)'tür. Geleneksel finansal analiz yöntemlerinden olan oran analizi yapılırken fiyat seviyelerindeki değişiklikler ve konjonktürel hareketler dikkate alınmalıdır. Oran analizinde firmalar arasında karşılaştırma yapılırken firmaların politikaları ve muhasebe uygulamalarının farklı olduğu göz ardı edilmemelidir. Çok sayıda finansal oran olması yorumlama sürecinde karışıklığa neden olabilir. Değerlendirme yapılırken hangi kriterlerin göz önünde bulundurulacağı ve bu kriterlerin önem derecelerinin de belirlenmesi gerekir.

Finansal performans değerlemesi yapılırken çok fazla kriterin bulunması durumunda ÇKKV yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. (Temizel ve Bayçelebi, 2016). Literatürde MABAC yöntemiyle firmaların finansal performansını inceleyen çalışmaların oldukça az olduğu genellikle vak'a çalışmalarında kullanıldığı görülmektedir. MABAC yöntemini Pamučar (2016) rüzgâr enerji santrali yer seçimi için, Shi, Liu, Li ve Xu (2017) sağlık hizmeti atıklarının arıtma teknolojileri için, Biswas ve Das (2018), elektrikli araç alternatiflerini değerlendirmek için, Ayçin (2019) kurumsal kaynak planlama sistemlerinin seçimi için, Çilek (2022) portföy optimizasyonu için, Doğan (2022) ülkelerin çevresel performanslarını ölçmek için ve Kalem ve Akpınar (2022) gıda sektöründe personel performans değerlendirmesi için kullanmışlardır. Firma performansını ÇKKV yardımıyla inceleyen çalışmalar şöyledir.

Metin, Yaman ve Korkmaz (2017) BIST enerji sektöründe faaliyet gösteren 11 firmanın 2010-2015 döneminde finansal oran hesaplamalarını yapmış TOPSIS ve MOORA yöntemleriyle finansal performansları bir değere dönüştürülmüş ve çalışma sonucunda üç firmanın performans sıralamasının aynı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Demirhan ve Aracıoğlu (2017) Borsa İstanbul Teknoloji Endeksi'ndeki firmaların finansal oranları ile TOPSİS yöntemi yardımıyla performanslarını incelemişler ve aktif karlılık ve ARGE harcamaları ile Piyasa Değeri/Defter Değeri ve ARGE giderleri arasında orta düzeyde ve anlamlı korelasyon olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Baş, Hantal ve Balcı (2020) BIST Teknoloji Endeksi'nde yer alan 18 firmanın 2016-2018 döneminde finansal yapılarında meydana gelen değişimlerin performanslarındaki etkiyi SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis) yardımıyla gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca performans derecelerini belirleyerek ARAS (Additive Ratio Assessment) ve TOPSIS yöntemiyle performans sıralaması yapmışlardır. Çalışma sonucunda 2016 yılında Asels-Alctl ilk sırada bulunurken 2017 yılında Pkart-Netaş'ın son sırada olduğu bulunmuştur.

Çelik (2020) Türkiye'de 2019 bilanço dönemi için katılım bankalarının finansal performans analizini CRITIC ve MABAC yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemiyle bulunduktan sonra bankalar MABAC yöntemiyle sıralanmıştır.

Akbulut (2020) Borsa İstanbul Çimento Sektöründe yer alan firmaların 2014-2018 dönemi için finansal performansı ile getirileri arasındaki ilişki incelenmiş çalışma sonucunda; performans kriterinin yıllara göre değişkenlik gösterdiğine ulaşılmıştır.

Altın (2021) Borsa İstanbul'da işlem gören 2020-9 bilanço döneminde kâr açıklayan firmaları MABAC yöntemiyle finansal performans analizini gerçekleştirmiş çalışma sonucunda; en başarılı ve daha az başarılı şirketlerin seçimini yapmıştır.

Konak ve Ayan Civelek (2021) BIST Teknoloji Endeksi'nde faaliyet gösteren firmaların 2014-2018 dönemi için finansal performans etkinliklerini VZA (Veri Zarflama Analizi) ve TOPSİS yöntemleriyle incelemişlerdir. CCR modeli VZA yöntemiyle aynı firmanın sürekli etkin olduğuna ve

diğer üç firmanın etkinlik sınırı altında kaldığı sonucuna ulaşmışlar aynı zamanda TOPSİS yöntemine göre, beş yıl aynı firmaların birinci ve ikinci olduğu, diğer firmaların sıralamasında farklılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde kullanılan yöntemlere göre şirketler arası performans ve etkinliğin farklılaştığı görülmektedir.

Say (2022) BIST Teknoloji Endeksi'ndeki firmaların finansal performansını değerlendirmek için ÇKKV yöntemlerinden ARAS ve COPRAS yöntemlerini kullanarak analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analiz sonucunda hem ARAS hem de COPRAS'a göre de aynı sıralama elde edilmiştir.

Terzioğlu, Kurt, Yaşar, ve Köken (2022), BIST elektrik, gaz ve buhar sektörlerinde yer alan firmaların performanslarını ÇKKV yöntemlerinden SWARA yardımıyla ağırlıklandırmış VIKOR ve WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemleri yardımıyla incelemiştir. WASPAS ve VIKOR sonuçları dikkate alındığında Enjsa'nın yüksek performans gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Temür Soy (2022), BIST Turizm Endeksi'nde yer alan firmaların performansını değerlendirmek amacıyla 2019-2020 dönemi mali tabloları yardımıyla çeşitli finansal oranları hesaplamıştır. Finansal performans analizinin yapılması için ÇKKV tekniklerinden EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution), TOPSİS ve WASPAS yöntemlerinden yararlanılmış ve Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde finansal performansların birbirine benzediği sonucuna ulaşmıştır.

Akyüz (2022) hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performanslarını 2014-2022 döneminde TOPSİS ve MABAC yardımıyla gerçekleştirmiş finansal oranları kriter olarak ele alan çalışma sonucunda TOPSİS ve MABAC sıralamalarında pozitif bir ilişki olduğuna ulaşmışlardır.

Yavuz ve Sönmez (2023) Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi özelinde 2019-2020-2021 dönemi için CRITIC ve ENTROPİ yöntemleri ile kriterlerin ağırlıklarını hesaplayarak MABAC yöntemi ile de finansal performans sıralamasını gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda her üç yıl için performansı en iyi olan şirketin farklı olduğuna ulaşmışlardır.

Kundakçı ve Arman (2023) Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın 2020-2021-2022 yılları için finansal performanslarını IDOCRIW (Integrated Determination of Objective CRITERIA Weights) ve MABAC yöntemleri ile incelemişler çalışma sonucunda; sıralamanın yıllara göre değiştiğine ulaşmışlardır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada BİST'de işlem gören teknoloji firmalarının finansal performansını değerlendirmek amacıyla TOPSİS ve MABAC yöntemleri tercih edilmiştir. Bu bölümün takip eden alt başlıklarında bu iki ÇKKV yöntemi ve kriter ağırlıklarını elde etmek için tercih edilen CRITIC yönteminin teorik adımları aktarılacaktır.

3.1. TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution)

İdeal çözüme yakınlığı dikkate alarak alternatiflerin sıralamasını yapan TOPSİS tekniği Hwang ve Yoon (1981) tarafından önerilmiştir. Yöntemin 6 temel adımı şöyledir;

Adım 1. Satırlarda m adet alternatifin ve sütunlarda n adet kriterin yer aldığı başlangıç karar matrisi oluşturulur. Başlangıç karar matrisinin gösterimi denklem 1'de yer almaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Adım 2. Karar matrisinin her bir elemanı (x_{ij}), yer aldığı sütunun kareleri toplamının kareköküne bölünmesi ile normalize karar matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n x_{ij}^2}}; \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (2)$$

Adım 3. Kriterlerin birbirine göre önem düzeyleri farklı olabilir. Kriterlerin toplam ağırlıkları biri geçmeyecek şekilde daha önemli/önemsiz olduğu düşünülen kritere daha yüksek/düşük bir ağırlık katsayısı verilebilir. Bir diğer yaklaşım nesnel bir değerlendirme olması tercihi ile eşit ağırlık katsayısı verilebilir. Normalize karar matrisinin her bir elemanı önceden belirlenen önem ağırlıkları (w_j) ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilir.

$$V_{ij} = r_{ij} * w_j \quad (3)$$

Adım 4. Ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisinde her bir sütundaki en büyük değerler Pozitif İdeal (A^+) çözüm setini ve en küçük değerler ise Negatif İdeal (A^-) çözüm setine dahil edilir.

$$A^+ = \{(\max_i v_{ij} | j \in J), (\min_i v_{ij} | j \in J')\} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} \quad (4)$$

$$A^- = \{(\min_i v_{ij} | j \in J), (\max_i v_{ij} | j \in J')\} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \quad (5)$$

Adım 5. Pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklıklar hesaplanır. Ağırlıklı karar matrisinin her bir elemanın pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklığı öklid ölçü birimi kullanılarak hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (6)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (7)$$

Adım 6. İdeal çözüme olan göreceli yakınlık (C) değerleri hesaplanır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (8)$$

C_i^+ 0 ile 1 arasında değerler alır ($0 \leq C_i^+ \leq 1$). Bu değer 1'e yakın olması i 'inci alternatifin pozitif ideal çözüme mutlak yakınlığını; 0'a yakın olması negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

3.2. MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison)

MABAC yöntemi Pamučar ve Ćirović (2015) tarafından önerilmiş ve lojistik merkezleri için forklift seçim problemi üzerinde uygulaması gösterilmiştir. Yöntem değerlendirme yaparken her bir alternatif için kriter fonksiyonunun sınır yakınlık alanından uzaklığını esas alır (Milosavljević, Bursaç, ve Tričković, 2018; Pamučar, Petrović ve Ćirović, 2018). 6 temel adımdan oluşan yöntemin adımları şöyledir;

Adım 1. Satırlarda m adet alternatifin ve sütunlarda n adet kriterin yer aldığı başlangıç karar matrisi $X = [x_{ij}]_{m \times n}$ oluşturulur (denklem 1'de verildiği gibi).

Adım 2. Kriterlerin fayda (maks) veya maliyet (min) yönlü olma durumunun belirlenmesinin ardından, normalize edilmiş karar matrisi elde edilir. Fayda yönlü kriterler için denklem 9 ve maliyet yönlü kriterler denklem 10 dikkate alınır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})}; \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (9)$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \max(x_{ij})}{\min(x_{ij}) - \max(x_{ij})}; \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (10)$$

Adım 3. Normalleştirilen karar matrisi değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıkları denklem 11 dikkate alınarak ağırlıklı karar matrisi hesaplanır.

$$\hat{a}_{ij} = w_j (r_{ij} + 1); \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (11)$$

Burada, w_j ifadesi j kriterinin ağırlığını, r_{ij} ifadesi ise normalleştirilmiş değerleri temsil etmektedir.

Adım 4. Aşağıda yer alan denklem kullanılarak $n \times 1$ boyutundaki sınır yakınlık alanı (border approximation area-BBA) matrisi elde edilir.

$$g_j = \left(\prod_{i=1}^m \hat{a}_{ij} \right)^{1/m}; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (12)$$

Burada m ifadesi değerlendirilen alternatiflerin toplamını temsil etmektedir.

Adım 5. Alternatiflerin sınır yakınlık alanına olan uzaklıkları ağırlıklı karar matrisinden sınır yakınlık alanı matrisinin çıkarılması ile hesaplanır.

$$q_{ij} = \hat{a}_{ij} - g_j; \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (13)$$

Adım 6. Her bir alternatif için sınır yakınlık alanına olan toplam uzaklık değerleri S_i , q_{ij} matrisinin her bir elemanının satırlar bazında toplanması ile elde edilir hesaplanır. S_i değeri en yüksek değere sahip alternatifin en iyi alternatif olduğuna karar verilir.

3.3. CIRITIC ile Ağırlık Belirleme

ÇKKV problemlerinde kriterlere verilen farklı ağırlıkların sonucu büyük ölçüde etkilemektedir. Karar vericinin öznel tercihinine, bilgi birikimi ve ele alınan problem üzerindeki deneyimleri dikkate alınabileceği gibi, sonuçların güvenilirliğine dair sorguya yer bırakmayacak şekilde objektif olarak da ağırlıklar belirlenebilir. Objektif yöntem kriterin ağırlıklarını karar matrisinden elde edilen bilgiler ve elde edilen verilerden hesaplar (Dahooie vd., 2019).

CRITIC yöntemi, ÇKKV problemlerinde objektif ağırlıkların belirlenmesi amacıyla Diakoulaki vd. tarafından 1995 yılında önerilmiştir. Değerlendirme kriterlerine ait standart sapma ve kriterler arası korelasyonun hesaplanmasına dayanır.

CRITIC yönteminin işlem aşamaları ve aşamalara ilişkin formüller aşağıdaki gibi sıralanabilir (Diakoulaki vd, 1995); Adım 1 ve Adım 2 takip edilerek normalize karar matrisinin elde edilmesi ile takip eden adımlar izlenir.

Adım 3. Normalize karar matrisi üzerinden kriterler arası korelasyon matrisi aşağıda yer alan denklem 14 kullanılarak elde edilir.

$$p_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)(x_{ik} - \bar{x}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (x_{ik} - \bar{x}_k)^2}} \quad j, k = 1, \dots, n \quad (14)$$

Adım 4. Kriterlerin içerdiği bilgi miktarını temsil eden c_j değerleri aşağıda yer alan denklem 15 ile elde edilir.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - p_{jk}) \quad j = 1, \dots, n \quad (15)$$

Burada σ_j standart sapması ve p_{jk} kriterler arasındaki korelasyonlardır.

Adım 5. Son adımda kriter ağırlıkları aşağıda yer alan denklem ile elde edilir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{j=1}^n c_j} \quad j = 1, \dots, n \quad (16)$$

4. UYGULAMA

Finansal performansın değerlendirilmesi en sık başvurulan yöntemler, oran analizleri, çok kriterli karar verme ve parametrik/parametrik olmayan istatistiksel analizler olmuştur. Bu çalışmada teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansları değerlendirmek için TOPSİS ve MABAC yöntemi tercih edilmiş ve 2019-2022 yılları arası örnekleme dönemi olarak ele alınmıştır. Finansal performansları bakımından sıralanacak olacak alternatif seti BİST'de işlem gören Teknoloji endeksinde yer alan 16 adet firmadan oluşmaktadır. Bu firmaların isimleri ve sembolleri Ek 1' de verilmiştir. Çalışmada kullanılan 10 finansal oran, hesaplama yöntemleri ve hedef yönü Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Oranlar	Tanımlamalar	Değişken Adı	Kriter yönü
Likidite Oranları			
Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar	CO	maks
Asit Test Oranı	Dönen Varlıklar-Stoklar/Kısa Vadeli B.	ATO	maks
Faaliyet Oranları			
Aktif Devir Hızı	Net Satışlar Toplam Aktif	ADH	maks
Özsermaye Devir Hızı	Net Satışlar/Özsermaye	ÖDH	maks
Kaldıraç Oranları			
Özsermaye Çarpanı	Toplam Borç/Özsermaye	ÖÇ	min
Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Toplam Kaynak	KO	min
Borçlanma Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Toplam Kaynak	BO	min
Karlılık Oranları			
Aktif Karlılık Oranı	Net Kar/Toplam Aktif	AKO	maks
Özsermaye Karlılık Oranı	Net Kar/Özsermaye	ÖKO	maks
Net Karlılık Oranı	Net Kar/Net Satışlar	NKO	maks

Analizin ilk aşaması karar probleminin başlangıç matrisini oluşturacak olacak olan firmalara ait finansal oranlarının hesaplanmasını ile başlamakta ve teorik adımları bölüm 3'te verilmiş olan yöntemlerin bir dizi uygulama adımlarını hesaplamakla devam etmektedir. 2022 yılına ait başlangıç karar matrisi Tablo 2'de ve analize tabi olan diğer yıllar Ek 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. 2022 Yılı için Başlangıç Karar Matrisi

	CO	ATO	AKO	ÖKO	NK	ADH	ÖDH	ÖÇ	KO	BO
ALCTL	2.559	2.311	0.101	0.177	0.148	0.683	1.193	0.749	0.429	0.833
ARD GRUP	3.463	0.313	0.263	0.317	0.59	0.447	0.537	0.203	0.169	0.899
ARENA	1.145	1.102	0.01	0.071	0.006	1.584	12.235	6.727	0.871	0.968
ARMDA	1.399	1.391	0.008	0.045	0.007	1.116	6.907	5.194	0.839	0.848
ASELS	1.34	-1.267	0.099	0.185	0.324	0.304	0.571	0.882	0.469	0.819
DGATE	1.491	1.451	0.05	0.146	0.026	1.956	5.739	1.935	0.66	0.992
DESPC	1.494	1.46	0.074	0.216	0.038	1.932	5.679	1.941	0.66	0.992
ESCOM	0.971	18.757	0.016	0.017	1.505	0.011	0.011	0.054	0.051	0.949

FONET	1.835	-2.138	0.111	0.18	0.332	0.334	0.543	0.625	0.385	0.448
KFEIN	2.205	-0.506	0.111	0.16	0.127	0.869	1.259	0.449	0.31	0.699
KAREL	1.028	0.7	0.008	0.034	0.014	0.534	2.507	3.7	0.788	0.938
KRONT	1.622	0.556	0.178	0.33	0.364	0.488	0.906	0.858	0.462	0.806
LOGO	0.97	-0.831	0.168	0.327	0.351	0.48	0.931	0.944	0.486	0.744
NETAS	0.77	0.507	-0.014	-15.33	-0.02	0.7	798.539	1141.01	1	0.969
PAPIL	50.811	44.697	0.195	0.201	1.669	0.117	0.121	0.028	0.028	0.647
PKART	1.478	1.211	0.105	0.264	0.043	2.458	6.186	1.517	0.603	0.952

Analizler Python yazılım ortamında çok yeni tanıtılmış “pyMCDM” kütüphanesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Kizielewicz, Shekhovtsov ve Saşabun, 2023). Çok kriterli karar verme yönteminin çözümü ile geliştirilmiş pek çok paket program mevcuttur. Ancak bunların pek çoğunun satın alma maliyeti gibi temin edilmesinde yaşanan güçlükler göz önünde bulundurulduğunda açık kaynaklı kodlu pymcdm kütüphanesi oldukça kullanışlı bir araçtır. Yukarı yuvarlanmış değerleri ile TOPSIS ve MABAC yönteminin tüm yıllar için sonuçları Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3. Tüm Yıllar için TOPSIS ve MABAC ile Elde Edilen Sonuçlar

	2022		2021		2020		2019	
	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac
ALCTL	0.435	0.02	0.497	0.061	0.331	-0.063	0.458	-0.039
ARD GRUP	0.496	0.109	0.524	0.105	0.533	0.194	0.612	0.186
ARENA	0.392	-0.061	0.438	-0.033	0.419	0.022	0.509	0.03
ARMDA	0.39	-0.055	0.457	-0.001	0.349	-0.075	0.47	-0.029
ASELS	0.424	0.004	0.458	-0.001	0.404	0.015	0.524	0.051
DGATE	0.422	-0.011	0.49	0.048	0.449	0.063	0.544	0.08
DESPC	0.427	-0.003	0.461	0.003	0.399	0.005	0.513	0.035
ESCOM	0.449	0.022	0.513	0.09	0.503	0.148	0.392	-0.176
FONET	0.482	0.087	0.522	0.1	0.503	0.146	0.534	0.07
KFEIN	0.463	0.061	0.462	0.007	0.383	-0.016	0.588	0.137
KAREL	0.369	-0.092	0.449	-0.014	0.335	-0.061	0.474	-0.018
KRONT	0.455	0.05	0.459	-0.001	0.362	-0.039	0.514	0.036
LOGO	0.456	0.051	0.457	-0.004	0.399	0.007	0.521	0.047
NETAS	0.278	-0.221	0.327	-0.225	0.197	-0.215	0.352	-0.187

PAPIL	0.645	0.36	0.543	0.14	0.552	0.232	0.593	0.166
PKART	0.457	0.045	0.492	0.052	0.448	0.072	0.532	0.058

Covid 19 küresel salgınının yaratmış olduğu arz-talep dengesindeki bozulmalar, belirsizlik ortamı ve finansal şoklar gibi olağandışı nedenlerden dolayı beklenti finansal performansların farklı yıllarda büyük değişkenlik göstereceği yönündedir. Ancak, Tablo 3’te yer alan teknoloji şirketlerinin genel bir değerlendirme yapıldığında, bazı firmaların finansal performansı hem yıllar itibarı ile hem de yöntem bazlı karşılaştırmada büyük ölçüde aynı kalmıştır. Örneğin; PAPIL 2019 yılında ikinci sıraya gerilemek kaydı ile tüm yıllar ve tüm yöntemlerde en iyi performansı sergileyen firma olmuştur. Benzer şekilde en iyi ikinci performansı sergileyen ARD Grup ve en kötü performansı sergilenen Netaş’ın sonuçları tutarlıdır. Öte yandan DGATE, ALCTL, KRONT, LOGO, KFEIN ve ESCOM gibi bazı firmaların performanslarında ciddi dalgalanmalar gözlenmektedir.

Çalışma için tercih edilen iki yöntemin sonuçları değerlendirildiğinde büyük ölçüde tutarlı olduğu söylenebilir. Bir yöntem ile iyi performans sergileyen firmalar diğer yöntemde de iyi performans sergileme eğilimindedir. Söz konusu bu puanlar çok büyük dalgalanmalar göstermemekle beraber örneğin TOPSIS için performanslar 0.25-0.65 bandında seyretmektedir.

Yıllar içinde firmaların performanslarına bakıldığında 2019’dan pandeminin ekonomik etkilerinin daha sert görüldüğü 2020 yılına geçildiğinde performans değerlerinin düştüğü 2021’de ufak artışın yaşanması ile 2022 yılında başlangıç yılından daha da kötü değerler aldığı gözlenmektedir. ARD Grup iyi performansı göstermekle beraber istikrarlı bir şekilde düşüşün gözlemlendiği tek firmadır.

Tablo 4. Tüm Yıllar için TOPSIS ve MABAC ile Elde Edilen Sıralamalar

Yıllar	2022		2021		2020		2019	
	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac
Firmalar								
ALCTL	9	9	5	5	15	14	14	14
ARD GRUP	2	2	2	2	2	2	1	1
ARENA	13	14	15	15	7	7	11	11
ARMDA	14	13	12	12	13	15	13	13
ASELS	11	10	11	11	8	8	7	7
DGATE	12	12	7	7	5	6	4	4
DESPC	10	11	9	9	10	10	10	10
ESCOM	8	8	4	4	3	3	15	15
FONET	3	3	3	3	4	4	5	5
KFEIN	4	4	8	8	11	11	3	3
KAREL	15	15	14	14	14	13	12	12
KRONT	7	6	10	10	12	12	9	9
LOGO	6	5	13	13	9	9	8	8

NETAS	16	16	16	16	16	16	16	16
PAPIL	1	1	1	1	1	1	2	2
PKART	5	7	6	6	6	5	6	6

Tablo 4 firmaların performanslarına ilişkin sıralamaları göstermektedir. PAPIL tüm yıllar boyunca hem TOPSİS hem de MABAC yöntemlerinde bu çalışma için ele alınmış teknoloji firmaları içerisinde sürekli olarak üst sırada yer almaktadır. Takip eden iyi firmalar sırasıyla ARD Grup ve FONET'dir. Öte yandan, NETAS tüm yıllar boyunca ve her iki yöntemde istikrarlı olarak en alt sırada yer almaktadır.

Firmaların performanslarının sıralamasına yöntem boyutunda bakıldığında çok küçük farklar dışında firmaların konumlarını koruduğu görülmektedir. Bu iki çok kriterli karar yönteminin arasında büyük ölçüde uyuma olduğu gözlenmiştir. 2019 ve 2021 yılları firma sıralamalarının birbirine örtüştüğü; diğer yıllar bir ya da iki sıra farkla bazı değişikliklerinin olduğu görülmektedir. Sıralamalarda en büyük değişiklik yıllar bazında gerçekleşmiştir. 7-15 sıra aralığında ARENA; 4-12 sıra aralığında DGATE; 3-15 sıra aralığında ESCOM; 3-11 sıra aralığında KFEIN; 7-12 sıra aralığında KRONT ve 6-13 sıra aralığında LOGO firmaları yıllar itibari ile en büyük dalgalanmaların gözlemlendiği firmalardır.

4.1. Duyarlılık Analizi

Bu çalışmada karar vericinin riski tutumu dikkate alınmadan objektif ağırlıklandırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu sebeple çalışmada yer alan bütün kriterler eşit ağırlıklandırılmıştır. Ancak birçok kriterli karar verme probleminde farklı kriter ağırlıklarının sıralama sonucunu etkileyeceği göz önünde bulundurularak yine objektif ağırlıklandırma yapmak kaydı ile kriterlerin arasında var olan korelasyona dayalı CRITIC yöntemi ile kriterler ağırlıklandırılmış ve TOPSİS, MABAC yöntemleri ile tekrar analiz edilmiştir.

Tablo 5. CRITIC Yöntemi ile Elde Edilen Ağırlıklar

	CO	ATO	AKO	ÖKO	NK	ADH	ÖDH	ÖÇ	KO	BO
2022	0.0823	0.0633	0.112	0.11	0.118	0.1117	0.0915	0.0918	0.1165	0.1033
2021	0.0999	0.0907	0.1027	0.1125	0.1056	0.1003	0.0913	0.0947	0.111	0.092
2020	0.096	0.0716	0.1186	0.0982	0.093	0.0974	0.1048	0.098	0.1152	0.1077
2019	0.1592	0.0626	0.0837	0.1045	0.0725	0.0868	0.0907	0.1046	0.1034	0.1324

Tablo 5 finansal oranlardan oluşan kriterlerin göreceli önemini anlamak adına faydalı olabilir. CRITIC yöntemi sonucu elde edilen ağırlıklar ışığında, 2022 yılı için karar verme sürecinde en etkili kriterin NK; 2021 yılı için ÖKO; 2020 yılı için AKO ve 2019 yılları için CO olduğunu gözlenmektedir. Eşit ağırlıklandırma ile 0,10 değeri verilmiş olan kriterlerden AKO, ÖKO, NK, ADH ve KO gibi finansal oranlar CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırıldığında bu sınırın üzerine çıktığı gözlenmiştir. Sonuçlar firma yöneticilerinin hangi finansal oran üzerinde yoğunlaşmaları gerektiği konusunda bilgi sunabilir.

Tablo 6. CRITIC Ağırlıklandırma Sonrası Tüm Yıllar için TOPSİS ve MABAC ile Elde Edilen Sonuçlar

Yıllar	2022		2021		2020		2019	
Firmalar	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac
ALCTL	0.445	0.021	0.498	0.058	0.324	-0.068	0.428	-0.033
ARD GRUP	0.524	0.125	0.537	0.112	0.557	0.214	0.597	0.206
ARENA	0.393	-0.068	0.439	-0.036	0.41	0.014	0.414	-0.01
ARMDA	0.389	-0.064	0.454	-0.007	0.342	-0.083	0.391	-0.059
ASELS	0.436	0.007	0.464	0.001	0.41	0.018	0.501	0.067
DGATE	0.43	-0.012	0.494	0.048	0.441	0.057	0.447	0.041
DESPC	0.436	-0.002	0.465	0.003	0.389	-0.003	0.423	0.005
ESCOM	0.484	0.049	0.54	0.112	0.525	0.17	0.462	-0.085
FONET	0.498	0.094	0.523	0.098	0.529	0.166	0.504	0.083
KFEIN	0.48	0.068	0.468	0.008	0.394	-0.008	0.582	0.165
KAREL	0.366	-0.102	0.448	-0.018	0.325	-0.067	0.417	-0.028
KRONT	0.473	0.057	0.466	0.002	0.36	-0.041	0.453	0.026
LOGO	0.473	0.058	0.46	-0.005	0.403	0.009	0.493	0.059
NETAS	0.253	-0.246	0.302	-0.245	0.174	-0.226	0.292	-0.199
PAPIL	0.642	0.344	0.551	0.144	0.547	0.224	0.608	0.197
PKART	0.472	0.051	0.498	0.054	0.446	0.07	0.444	0.032

Tablo 6 ve 7 CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmış sonuçları sunmaktadır. Eşit ağırlıklandırma yöntemi ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Teknoloji firmaları içerisinde yıllar itibari ile hem TOPSİS hem de MABAC yönteminde PAPIL ve ARD Grup en yüksek değerlere sahipken, NETAS en düşük değerleri almıştır.

Tablo 7. CRITIC Ağırlıklandırma Sonrası TOPSİS ve MABAC Sıralamaları

Yıllar	2022		2021		2020		2019	
Firmalar	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac	Topsis	Mabac
ALCTL	9 ●	9 ●	6 1▼	5 ●	15 ●	14 ●	11 3▲	13 1▲
ARD GRUP	2 ●	2 ●	3 1▼	2 ●	1 1▲	2 ●	2 1▼	1 ●
ARENA	13 ●	14 ●	15 ●	15 ●	8 1▲	8 1▼	14 3▼	11 ●
ARMDA	14 ●	13 ●	13 1▼	13 1▼	13 ●	15 ●	15 2▼	14 1▼

ASELS	10	1▲	10	●	11	●	11	●	7	1▲	7	1▲	5	2▲	5	2▲
DGATE	12	●	12	●	7	●	7	●	6	1▼	6	●	9	5▼	7	3▼
DESPC	11	1▼	11	●	10	1▼	9	●	11	1▼	10	●	12	2▼	10	●
ESCOM	4	4▲	8	●	2	2▲	3	1▲	4	1▼	3	●	7	8▲	15	●
FONET	3	●	3	●	4	1▼	4	1▼	3	1▲	4	●	4	1▲	4	1▲
KFEIN	5	1▼	4	●	8	●	8	●	10	1▲	11	●	3	●	3	●
KAREL	15	●	15	●	14	●	14	●	14	●	13	●	13	1▼	12	●
KRONT	7	●	6	●	9	1▲	10	●	12	●	12	●	8	1▲	9	●
LOGO	6	●	5	●	12	1▲	12	1▲	9	●	9	●	6	2▲	6	2▲
NETAS	16	●	16	●	16	●	16	●	16	●	16	●	16	●	16	●
PAPIL	1	●	1	●	1	●	1	●	2	1▼	1	●	1	1▲	2	●
PKART	8	3▼	7	●	5	1▲	6	●	5	1▲	5	●	10	4▼	8	2▼

Tablo 4'e göre ●: sabit, 3▼: 3 sıra azalış, 2▲: iki sıra artış

Tablo 7, eşit ağırlıklı performans değerlerinin yer aldığı Tablo 4 ile kıyaslanmış ve genel hatları ile ağırlıkların değişmesi durumunda MABAC yönteminin sıra sonuçlarının büyük ölçüde sabit kaldığı, TOPSİS yönteminde 1- 4 aralığında sıra numarasının değiştiği gözlenmiştir. İki farklı sıralamadan oluşan seriler arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak ortaya koymak için Spearman sıra korelasyon analizi yapılmıştır. Eşit ağırlık ve CRITIC ile ağırlıklandırma sonrası TOPSİS yönteminin sunduğu sıralamalara dair sıra korelasyonları 2022, 2021, 2020 ve 2019 yılları için sırasıyla 0.9588, 0.9823, 0.9852 ve 0.7882' dir. MABAC yönteminde sıra korelasyonları yıllar itibarı ile 1, 0.9941, 0.9970, 0.9647' dir. Bu sonuçlar her iki yöntemde farklı ağırlıklandırmalarda dahi sıra sayılarını büyük ölçüde koruduğunu ve tutarlı sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Bununla birlikte çalışma sonuçları Pamucar ve Crovic (2015)'in iddiası ile örtüşen bir şekilde MABAC yönteminin TOPSİS'e göre küçük bir farkla da olsa daha tutarlı sonuçlar ürettiğini göstermektedir.

5. SONUÇ

Finansal analiz yapılırken yatırım süreçlerinde tek kriter üzerine yoğunlaşma olmasından dolayı finansal değerlendirme yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada BİST'de işlem gören 16 teknoloji firmasının 2019-2022 dönemi finansal oranları kullanılarak finansal performans değerlemesi TOPSİS ve MABAC yöntemleri ile analiz edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre TOPSİS ve MABAC yöntemlerinde BİST'de işlem göre teknoloji firmalarından PAPIL tüm yıllar boyunca üst sırada yer almaktadır. PAPIL firmasını sırasıyla ARD Grup ve FONET takip etmektedir. Ayrıca NETAS hem TOPSİS hem de MABAC yönteminde en son sırada yer almaktadır. Genel olarak analiz sonuçlarına yöntem açısından bakıldığında küçük farklılıklar dışında firmaların genelde aynı konumlarda olduğu görülmektedir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinde farklı kriter ağırlıklarının sonuçları etkileyeceği düşünüldüğünden dolayı CRITIC yöntemi ile kriterler ağırlıklandırılmış ve yeniden TOPSİS ve MABAC yöntemleri uygulanmıştır. CRITIC yöntemi uygulandıktan sonra da elde edilen sonuçlara göre PAPIL ve ARD Grup en yüksek değere sahip olurken

NETAS en düşük değeri almıştır. CRITIC yöntemi uygulandıktan sonra küçük farklılıklar dışında firmaların konumlarını koruduğu görülmektedir.

ÇKKV teknikleriyle gerçekleştirilen finansal performans analizlerinde kriterlerin etki düzeyi belirlenirken objektif ağırlıklandırma yöntemleri sonuca etki edebilmektedir. Burada önemli olan inceleme alanları ve kriterlerin önem düzeyidir. Bu bakımdan gelecekte yapılan çalışmalar için farklı ağırlıklandırmaların etkisi incelenebilir. Çalışma CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırdıktan sonra TOPSİS ve MABAC yöntemlerinin karşılaştırılması, analizin gerçekleştirildiği dönem ve 10 finansal orana dayalı performans sıralaması yapılması bakımından daha önce yapılan çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu çalışma daha sonra yapılacak olan çalışmalarda farklı finansal oranlar kullanılarak, farklı ağırlıklandırma yapılarak, dönem sayısı artırılarak ve farklı yöntemler kullanılarak analizler gerçekleştirilmesi bakımından araştırmacılara yol gösterici olacaktır. Çalışma sonuçlarının firmalar bazında değerlendirilmesi yatırımcılara ve yöneticilere son üç yıllık dönem için finansal performanslarını izlemesi açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, O. Y. (2020). Finansal Performans ile Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020(40), 471-488.
- Akgüç, Ö. (1994). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayım.
- Akyüz, G. Ç. (2022) Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizinde Topsis ve Mabac Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 891-912.
- Alper, A. ve Biçer, E. B. (2017). Kamu Hastanelerinde Finansal Performansın Oran Analizi ile Ölçülmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (2), 337-357.
- Altın, H. (2021). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketlerin Finansal Performansının Mabac Yöntemiyle Analizi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 5(2), 211-234.
- Ardalan, K. (2017). Advancing the Interpretation of The Dupont Equation. *Journal of The Modern Accounting and Auditing*, 13(7), 294-298.

Doğan, S. & Karaçayır, E. (2023). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 945-965.

- Aslan, T. ve Yılmaz, E. (2018). Oran Analizi Yöntemi ile Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Alt Sınıfındaki Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli İşletmelerin Finansal Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 1(2), 36-52.
- Ayaydın, H., Pilatin, A., Barut, A. ve Pala, F. (2020). Ar-Ge Yatırımları Piyasa Performansını Etkiler Mi? Borsa İstanbul (Bist) Teknoloji Endeksi (Xutek) Üzerine Bir Araştırma. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 64-75.
- Ayçin, E. (2019). Kurumsal Kaynak Planlama (Kkp) Sistemlerinin Seçiminde Macbeth ve Mabac Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (2), 533-552.
- Aydın, N. Başar, M. ve Coşkun, M. (2010). *Finansal Yönetim*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Baş, M., Hantal, T. ve Balcı, M. B. (2020). İşletmelerin Finansal Performanslarının Swara, Aras ve Topsıs Tekniği ile Karşılaştırılması: Bist Teknoloji Endeksi Uygulaması. *Ekev Akademi Dergisi*, 24 (81), 265-299.
- Baydaş, M., Elma, O. E. ve Pamučar, D. (2022). Exploring the Specific Capacity of Different Multi Criteria Decision Making Approaches Under Uncertainty Using Data From Financial Markets. *Expert Systems with Applications*, 197, 116755.
- Berkdemir, S. ve Altun, N. (2018). Sigorta Sektöründe Oran Analizi ve Puanlama Yöntemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 70-91.
- Biswas, T.K. ve Das, M.C. (2019). Selection of Commercially Available Electric Vehicle Using Fuzzy AHP-MABAC. *Journal of The Institution of Engineers (India): Series C*, 100(3), 531- 537.
- Buraimo, B., Simmons, R. ve Szymanski, S. (2006). English Football. *Journal of Sports Economics*, 7(1), 29-46.
- Chen, K. H. ve Shimerda, T. A. (1981). An Empirical Analysis of Useful Financial Ratios. *Financial Management*, 10(1), 51-60.
- Çelik, S. (2020). Türk Katılım Bankacılığı Sektöründe Performans Analizi: Bütünleşik Critic ve Mabac Uygulaması. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 6(2), 312-335.
- Çilek, A. (2022). SD Temelli MABAC ÇKKV Teknikleri ile Portföy Optimizasyonu: BİST GYO Sektöründe Ampirik Bir Uygulama. *Trends in Business and Economics*, 36(4), 374-386
- Dahooie, J. H., Zavadskas, E. K., Firoozfar, H. R., Vanaki, A. S., Mohammadi, N., ve Brauers, W. K. M. (2019). An Improved Fuzzy MULTIMOORA Approach for Multi-Criteria Decision Making Based On Objective Weighting Method (CCSD) and Its Application to Technological Forecasting Method Selection. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 79, 114-128.
- Dao, P. (2016), Performance Evaluation Based on Financial Raitos Case: Finnair and Scandinavian Airlines. *Degree Thesis International Business*, 16560, 71.
- Demirhan, D., ve Aracıoğlu, B. (2017). İnovasyon ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: Bist Teknoloji Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 195-218.
- Diakoulaki, D. G. Mavrotas ve L. Papayannakis, (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers And Operations Resarch*, 22(7): 763-770.

- Doğan, S. & Karaçayır, E. (2023). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 945-965.
- Doğan, H. (2022). Measurement of the Environmental Performance of Selected Countries with Integrated CRITIC- MABAC Methods. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7 (2).
- Gallizo, J. L. ve Salvador, M. (2003). Understanding The Behavior of Financial Ratios: The Adjustment Process. *Journal of Economics and Business*, 55(3), 267-283.
- Gigović, L., Pamučar, D., Božanić, D. ve Ljubojević, S. (2017). Application of the GIS-DANP-MABAC Multi-Criteria Model for Selecting the Location of Wind Farms: A Case Study of Vojvodina. Serbia, *Renewable Energy*, 103, 501-521.
- Guo, L. ve Wang, Z. (2019). Ratio Analysis of J Sainsbury Plc Financial Performance Between 2015 And 2018 In Comparison With Tesco And Morrisons. *American Journal of Industrial and Business Management*, (9), 325-341.
- Gümüş, U. T. ve Bolel, N. (2017). Rasyo Analizleri ile Finansal Performansın Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Havayolu Şirketleri'nde Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 87-96.
- Gümüş, U., ve Çıbık, E. (2018). Borsa'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı İşletmelerinin Birleşik Oran Analizi (Dupont) Yöntemiyle Performansının Ölçülmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2178-2194.
- Halim, M. S., Jaafar M., Osman O. ve Akbar S. (2010). The Contracting Firm's Failure and Financial Related Factors: A Case Study of Malaysian Contracting Firm. *International Research Journal of Finance And Economics*, (52), 28-40.
- Hwang, C. L., ve Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods And Applications: A State of the Art Survey*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- İpekten, O. B (2006). Risk Sermayesi Finansman Modeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 385-408.
- Kalem, R. N. ve Akpınar, M.E. (2022). Entropi Metodu Tabanlı MABAC Yöntemi ile Personel Performans Değerlendirmesi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama. *Equinox, Journal of Economics, Business & Political Studies*, 9(1), 89-106.
- Karadeniz, E. ve Aydın, C. (2023). Uluslararası Havayolu Yolcu Taşımacılığı Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Analiziyle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (98), 87-108
- Karadeniz, E. ve İskenderoğlu, Ö. (2011). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Karlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, (22)1, 65-75.
- Karadeniz, E., Koşan, L. ve Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 129-144.
- Kizielewicz, B., Shekhovtsov, A., ve Sałabun, W. (2023). Pymcdm-The Universal Library for Solving Multi-Criteria Decision-Making Problems. *SoftwareX*, 22, 101368.
- Konak, F.ve Civelek, S. A. (2021). Veri Zarflama Analizi ve Topsis Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: BİST Teknoloji Endeksi Uygulaması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3110-3131.

Doğan, S. & Karaçayır, E. (2023). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 945-965.

- Kundakçı, N. ve Arman, K. (2023). BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile Analizi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 124-143.
- Metin, S., Yaman, S. ve Korkmaz, T. (2017). Finansal Performansın TOPSIS ve MOORA Yöntemleri İle Belirlenmesi: BİST Enerji Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 371-394.
- Milosavljević, M., Bursać, M. ve Tričković, G. (2018). Selection of The Railroad Container Terminal in Serbia Based on Multi Criteria Decision-Making Methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 1-15.
- Nenden, K. Ratna M.D. ve Dinda R.O. (2017). Comparative Analysis of Financial Performance Pt Kalbe Farma, Tbk. and Pt Kimia Farma (Persero) Tbk Using Dupont System in 2012-2014. *Adbispreneur*, (2), 1.
- Ömürbek, V. ve Kınay, Ö. G. B. (2013), Havayolu Taşımacılığı Sektöründe TOPSİS Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.
- Önal, S., Mat, M. ve Eroğlu, S. E. (2018), Hava Taşımacılığı İşletmelerinin Karlılık Analizi: Türkiye ve Avrupa Sektör Karşılaştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(4), 721-744.
- Paça, M. ve Karabulut, M. T. (2019). Finansal Rasyolar ile Finansal Performans: BİST ve Turizm. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 53-65.
- Pamuçar, D. (2016). Hybrid Spatial Mathematical Model for The Selection of The Most Suitable Wind Farm Locations. *Energetics. International Conference on Science, Technology and Management in Energy*, 62-69.
- Pamuçar, D. ve Ćirović, G. (2015). The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison (MABAC), *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Pamuçar, D., Petrović, I. ve Ćirović, G. (2018). Modification of the Best– Worst and MABAC Methods: A Novel Approach Based on Interval- Valued Fuzzy-Rough Numbers. *Expert Systems with Applications*, (91), 89-106.
- Sarker, N. I., Sultana, A. ve Prodhan, A.Z. M. S. (2017). Financial Performance Analysis Of Islamic Bank In Bangladesh: A Case Study On Al-Arafah Islami Bank Limited. *World Journal of Economic and Finance*, 3(1), 52-60.
- Say, S. (2022). ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile BIST Teknoloji Endeksindeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(Özel Sayı), 511-523.
- Shi, H., Liu, H.C., Li, P., and Xu, X.G. (2017). An Integrated Decision Making Approach For Assessing Healthcare Waste Treatment Technologies From a Multiple Stakeholder. *Waste Management*, (59), 508-517.
- Steed, E., Brody, R. G., ve Gu, Z. (2003). Financial Performance Related to Accounting Treatments at Hotels With Breakfast Included: A Case Analysis. *The Journal of Hospitality Financial Management*, 11(1), 85-96.

Doğan, S. & Karaçayır, E. (2023). Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Teknoloji Firmalarının Finansal Performansının TOPSİS, MABAC Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 945-965.

Sultanoğlu, B. (2008). *Hisseleri Halka Arz Edilen Türk Futbol Kulüplerinin Mali Tablolarının Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şen, L. M., Zengin, B. ve Yusubov, F. (2015). Otel İşletmelerinde Finansal Analizlere İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 64-85.

Temizel, F. ve Bayçelebi, B. E. (2016). Finansal Oranların TOPSIS Sıralaması ile Yıllık Getiriler Arasındaki İlişki: Tekstil İmalatı Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 159-170.

Temür Soy A. (2022). Turizm İşletmelerinin Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecindeki Finansal Performanslarının Entropi Temelli Edas, Topsis ve Waspas Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 418-446.

Terzioğlu, M. K., Kurt, E. S., Yaşar, A. ve Köken, M. (2022). BIST100-Enerji Sektörü Finansal Performansı: SWARA- VIKOR ve SWARA-WASPAS. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2439-2455.

Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.

Yalçın, N., Bayrakdaroglu, A. ve Kahraman, C. (2012). Application of Fuzzy Multi-Criteria Decision-Making Methods for Financial Performance Evaluation of Turkish Manufacturing Industries. *Expert Systems with Applications*, 39(1), 350-364.

Yavuz, S., ve Sönmez, A. R. (2023). Critic-Mabac ve Entropi-Mabac Yöntemleri ile Finansal Performans Değerlendirmesi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, (94), 278-300.

Yenisu, E. (2019). Finansal Tabloların Oran Analizi ile İncelenmesi: Adese Örneği. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)*, 3(1), 1-19.

Zopounidis, C., ve Doumpos, M. (2002). Multi-Criteria Decision Aid in Financial Decision Making: Methodologies and Literature Review. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 11(4-5), 167-186.

Ek 1.

BIST Kodu	Firma Adı
ALCTL	Alcatel Lucent Teletaş Telekomünikasyon A.Ş.
ARD GRUP	Ard Grup Bilişim Teknolojileri A.Ş.
ARENA	Arena Bilgisayar Sanayi ve Ticaret A.Ş.
ARMDA	Armada Bilgisayar Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
ASELS	Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

DGATE	Datagate Bilgisayar Malzemeleri Ticaret A.ř.
DESPC	Despec Bilgisayar Pazarlama ve Ticaret A.ř.
ESCOM	Escort Teknoloji Yatırım A.ř.
FONET	Fonet Bilgi Teknolojileri A.ř.
KFEIN	Kafein Yazılım Hizmetleri Ticaret A.ř.
KAREL	Karel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.ř.
KRONT	Kron Telekomünikasyon Hizmetleri A.ř.
LOGO	Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.ř.
NETAS	Netaş Telekomünikasyon A.ř.
PAPIL	Papilon Savunma-Güvenlik Sistemleri Bilişim Mühendislik Hizmetleri İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret A.ř.
PKART	Plastikkart Akıllı Kart İletişim Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.ř.

Extended Abstract

Evaluation of the Financial Performance of Technology Companies Operating in Borsa Istanbul with TOPSİS and MABAC Methods

Developments in information and communication technologies play an important role in improving the quality of life of individuals, but also in the development of companies. The rapid advancement of technology in the digitalizing world has caused increased competition among companies. This situation has aroused curiosity about the performance of companies operating in the technology sector in Turkey recently. It is important to evaluate the financial performance of companies operating in the technology sector in order to reveal whether they have achieved their goals. Financial Performance Assessment (FPA) enables company managers and shareholders gain knowledge about their competitive advantages over their competitors. Examining the financial performance literature, it is often seen that ratio analysis is used, which is one of the traditional methods of FPA. While performing ratio analysis, which is one of the traditional financial analysis methods, changes in price levels and business cycle should be taken into account. Financial ratios largely provide numerical financial information to track improvements or declines in major indicators of companies such as profitability, liquidity and growth and to analyze their position in the industry. However, using financial ratios alone in a financial analysis is not considered a correct approach for FPA, which needs to be addressed in a multidimensional way. In line with the nature of the problem under consideration, multi-criteria decision-making methods (MCDM) are a suitable tool for this evaluation, in which financial ratios that conflict with each other in multi-dimensional situations and have a high degree of correlation between them are considered as criteria. In this study, MCDM methods has been preferred to evaluate the financial performances of the firms included in the Borsa Istanbul Technology Index and to monitor their development over the years. Since the purpose of this study is to rank firms based on their financial indicators, the TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) method, which has been used in many studies with its ability in this regard and produces consistent results, has been preferred. Another method used in the study is the MABAC (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) method, which is frequently preferred for ranking problems and is relatively newly proposed. The consistency of this results has been compared with SAW (Simple Additive Weighting), COPRAS (Complex Proportional Assessment), MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis), VIKOR (VišeKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) and TOPSIS and has been shown to be more consistent than others except VIKOR. (Pamucar ve Crovic, 2015). In addition, considering the ease of application, it has become a preferred method in decision-making processes in recent years. In this study, 16 technology companies were considered as alternatives and 10 financial ratios in the liquidity, activity, leverage and profitability ratios category were considered as criteria, and rankings were obtained using the "pymcdm" library in the Python environment with the TOPSIS and MABAC method for the years 2019-2022. In order to check whether the methods produce robust and consistent results, the CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) method, which is a weighting method that obtains information based on the correlation between criteria, was used after giving equal weight to the criteria. When looking at the Spearman rank correlation coefficients of the results obtained with Equal weight and CRITIC based weighting, both TOPSIS and MABAC methods gave consistent results for all years. However, the results of the study overlap with Pamucar and Crovic's claim that the MABAC method produces more consistent results, although with a slight difference from TOPSIS. Over the years, PAPIL has maintained its position as the leading technological firm in the study, according to the outcomes of the TOPSIS and MABAC techniques. The best firms to follow are ARD Group and FONET, respectively. On the other hand, NETAS has consistently been at the bottom of the list over the years and in both methods. After the CRITIC method was applied, the PAPIL and ARD Group again had the highest value, while NETAS received the lowest. Over time, certain firms' rankings have undergone significant changes. ARENA, DGATE, ESCOM, KFEİN, KRONT, and LOGO have seen the greatest fluctuations over the years. The study differs from previous studies in terms of comparing TOPSIS and MABAC methods weighted with the CRITIC method, ranking the performance based on the period in which the analysis was carried out and 10 financial ratios. This study will guide researchers in future studies in terms of conducting analyzes using different financial ratios, different weightings, increasing the number of periods and using different methods. It is thought that evaluating the study results on a firms basis will contribute to investors and managers in monitoring their financial performance for the last three years.

Kurumsal İletişimde Podcast: Bankaların Podcast Kanallarına Yönelik Bir İnceleme

Şükrü GÜLER*

Öz

Kurumsal iletişim kavramı bir kuruluşun tüm paydaşlarıyla olan iletişim süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreçlerin planlanması ve koordine edilmesi temel işlevleri olan kurumsal iletişim, kuruluşun tüm faaliyetlerine ilişkin mesajların oluşturulması ve aktarılmasına odaklanmaktadır. Kuruluşlar bahsedilen iletişim süreçleriyle kurumsal kimliğinin aktarımı, imaj oluşturma, itibar oluşturma ve mevcut itibarını koruma, farkındalık sağlama gibi farklı noktalara temas ederek avantajlar sağlamakta ve alanda faaliyet gösteren diğer kuruluşlardan ayrılmaktadır. İletişim süreçlerinde geleneksel mecraların yanı sıra dijital mecraların kullanımı yıllar içerisinde önem kazanmıştır. Bu bağlamda kurumsal iletişimde dijital mecraların kullanımı hem süre hem de maliyet açısından kuruluşlara avantajlar sağlamaktadır. Dijital ortamda kullanılacak alanlardan biri olan podcast kanalları kuruluşların belirledikleri konularda paydaşlarıyla iletişim kurabilecekleri bir alan olarak açıklanmaktadır. Bu çalışmada finansal kuruluşların podcast kanallarını kullanım pratikleri doküman analizi tekniğiyle incelenmektedir. Bu inceleme kapsamında içeriklerden bağımsız olarak kanal sayıları, içerik sayıları, içerik süreleri temel alınarak yıllar içerisinde değişim ve gelişim ortaya konmaktadır. Çalışmanın sonuçlarında kuruluşların podcast içeriklerinin yıllar içerisinde artış gösterdiği, kanal sayısının değişkenlik gösterdiği ve proje bazlı kanallardan söz edilebileceği, ortalama sürelerde içerik paylaşım sıklığı ile uzunluk anlamında doğrudan bir korelasyon bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İletişim, Podcast, Kurumsal Podcast.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Podcast Channels in Corporate Communication: A Study on Banks' Podcast Channels

Abstract

The main functions of corporate communication are the planning and coordination of these processes, and it focuses on the creation and transmission of messages related to all activities of the organization. With these communication processes, organizations gain advantages by communicating with different goals such as transferring their corporate identities, creating an image, building and protecting their reputation, raising awareness, and differentiating themselves from other organizations operating in this field. Podcast channels, one of the areas that can be used in the digital environment, are explained as an area where organizations can communicate with their stakeholders on the issues they determine. In this study, it is aimed to examine the usage practices of podcast channels of financial organizations by document analysis technique. In this context, the changes and developments over the years have been revealed based on the number of channels, the number of content and the duration of the content.

Keywords: Corporate Communication, Podcast, Corporate Podcast.

Article Type: Research Article

1. GİRİŞ

Kurumsal iletişim bir kuruluşun tüm paydaşlarıyla olan iletişiminin koordine edilmesini ve yönetilmesini kapsayan temel kavramlardan biri olarak açıklanmaktadır. Kuruluşların tüm paydaşlarıyla olan iletişimlerinin kurgulanması ve hayata geçirilmesi sürecini ifade eden kavram yönetim iletişimi, örgüt iletişimi ve pazarlama iletişimi süreçlerini kapsayan bir yönetim fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Cornelissen, 2014; van Riel ve Fombrun, 2007). Kurumsal iletişim süreçleriyle gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin hedef kitleyi bilgilendirme, kuruluşa yönelik olumlu tutum ve inanç oluşturma, muhtemel problemler konusunda kuruluş yönetimini bilgilendirme hedeflenmektedir (Dolphin, 1999: 11). Kuruluşların farklı mecraları kullanarak mesajlarını aktarması hem yönetim iletişiminin sağlanması hem de çalışan koordinasyonunun oluşturulması adına önem teşkil etmektedir.

Kuruluşların iletişim süreçlerinde kullandığı geleneksel mecraların yanı sıra dijital mecraların farklı olanaklar sunması kuruluşların bu mecraları da iletişim süreçlerinin bir parçası haline getirmesini sağlamıştır. Kuruluşlar gazete, televizyon, dergi, radyo mecraları gibi geleneksel mecraların yanı sıra bloglar, web sayfaları, mobil uygulamalar, sosyal ağlar gibi farklı mecralardan da yararlanarak etkileşimde bulunduğu tüm gruplara mesajlarını aktarmaktadır. Yapılan çalışmalarda geleneksel mecraların kuruluşların iletişim süreçlerinde daha az paya sahip olacağı ve dijital mecraların kullanımına verilen önemin artış göstereceği tahmin edilmektedir (Oltarzhevskiy, 2019: 619).

Podcast içerikleri hem bireylerin bilgiye erişme pratiklerinde hem de kuruluşların mesaj aktarma süreçlerinde dijital iletişim kanallarından biri olarak değerlendirilmektedir (Griffin, 2008: 39; Philips ve Young, 2010: 21). Ses dosyalarının indirilebilmesi, süre kısıtının olmaması, içerik üretim maliyetlerindeki avantajlar kuruluşların podcast içeriklerine yönelmelerinin nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Kuruluşlar tüm iletişim faaliyetlerine ilişkin hazırlayacakları bilgilendirici içeriklerle kuruluşun belirli konulardaki pozisyonlarını aktarmada konusunda da avantajlara sahip olmaktadır.

Podcast kanallarının kurumsal iletişim süreçlerinin bir parçası haline gelmesiyle kuruluşlar mesajlarını aktarım süreçlerini çeşitlendirebilmektedir. Bu çalışma ürün çeşitliliği bakımından fark yaratmada kısıtlı olanaklara sahip olan dolayısıyla iletişim süreçlerinin rakiplerinden ayrışmada önemli bir etken olduğu bankacılık alanında faaliyet gösteren kuruluşların podcast kanallarını kullanım pratikleri ortaya koymaktadır. Çalışmada kuruluşların podcast içerikleri kanal sayıları, içerik sayıları, süre kıstaslarıyla incelenerek kuruluşların podcast kullanma biçimleri ortaya konmaktadır.

2. KURUMSAL İLETİŞİM KAVRAMI

Kurumsal iletişim kavramı olarak bir kuruluşun tüm iletişim faaliyetleri kapsayan, kuruluşun paydaşlarıyla karşılıklı iletişim sürecinin organize edilmesinin, yönetilmesinin genel adı olarak açıklanmaktadır. Günümüz pazar koşullarında kuruluşlardan üretimin yanı sıra paydaşların bilgi taleplerine yanıt vermeleri de beklenmektedir. Nitekim Richardson ve Hinton çalışmalarında kuruluşların sosyal varlıklar olduğunu ve tek başlarına var olamayacaklarını belirterek müşteriler, rakipler, yatırımcılar, kanun düzenleyiciler vb. gibi gruplarla iletişim halinde olduğunu belirtmektedir (Richardson ve Hinton, 2015: 1). Freeman ve diğerleri kuruluşun iletişimde bulunduğu bu grupları paydaş kavramıyla açıklamaktadır. Paydaş kavramını da kuruluşun kararlarından etkilenebilecek ve/veya kararlarını etkileyebilecek kişi/grup olarak tanımlamaktadır (Freeman, Harrison ve Wicks, 2007: 6).

Kurumsal iletişim kavramına yönelik tanımlarda bir sürece ve bu süreçte kullanılan mecralara vurgu yapılmaktadır. Kurumsal iletişim belirlenmiş bir hedef kitlede bilişsel, duygusal, davranışsal yanıtlar oluşturmak amacıyla oluşturulmuş, kuruluşların hedefleriyle uyumlu mesaj aktarma süreci olarak tanımlanmaktadır (Ormeño, 2007: 33–34). Paydaş iletişimine dayanan bu süreçte kullanılan

iletişim kanalları da kurumsal iletişim çalışmalarının kapsamına dâhil edilmektedir (Balmer ve Greyser, 2006: 735). Değişen ve gelişen iletişim teknolojileri paydaşların kuruluşlardan talep ettiği bilgilerin artmasına yol açtığından kuruluşlar, belirledikleri mecralardan kimlikleriyle uyumlu mesajları iletmek durumunda kalmaktadır.

Tanım olarak kapsayıcı bir içeriğe sahip olan kurumsal iletişim kavramı, işlevsel olarak çeşitli kavramlara temas etmektedir. Bu kavramlar; kurumsal imaj, kurumsal kimlik, halkla ilişkiler, yatırımcı ilişkileri, pazarlama iletişimi, yönetim iletişimi, kriz iletişimi olarak aktarılmaktadır (Argenti, 1996: 77; Goodman, 2000: 69). Goodman'ın 2000 yılında gerçekleşen "Council on Public Relations Firms Spending Study" isimli araştırmanın sonuçlarına değindiği çalışmasında, açıklanan fonksiyonlara ek olarak kavram; iletişim stratejisi oluşturma, yönetici konuşmaları hazırlama, internet iletişimi, intranet iletişimi, konu yönetimi, reklamcılık, görev dağılımını sağlama, etik konularıyla ilişkilendirilmektedir (Goodman, 2001: 119).

Kurumsal iletişim, kuruluşların misyonunun tanımlanması ve bu misyonun iletilmesinde temel bir role sahiptir. Değişen iş ortamında kuruluşun var oluş amacını paydaşlara aktarmasında önemli bir işleve sahip olan kurumsal iletişim aynı zamanda kurumsal imaj oluşumunda da önemli bir konumdadır (Argenti, 2009: 15; Gray ve Balmer, 1998: 696). İmajın; deneyimler, kişilerarası iletişim, kitle iletişim araçları sayesinde oluştuğunu vurgulayan Dowling'e göre kuruluşlar temelde davranışa olan etkisinden hareketle paydaşlarında olumlu bir imaja sahip olmak istemektedir (Dowling, 1986: 109). Olumlu imajın oluşabilmesi adına da kuruluşların kimliklerini, kimliklerinden hareketle oluşturdukları ürünlerini ve ürünlere ilişkin mesajlarını hedef kitleye kurumsal iletişim vasıtasıyla aktarması beklenmektedir.

Kurumsal iletişimin ilişkilendirildiği temel kavramlardan bir diğeri kurumsal itibar kavramıdır. Van Riel (2003: 163) kurumsal iletişimi tanımlarken itibar kavramına vurgu yapmaktadır ve kurumsal iletişimin itibarı oluşturmak ve/veya korumak amacıyla kurumsal kimlik unsurlarının aktarılması süreci olduğunu belirtmektedir. Wiedmann ve Prauschke (2006) çalışmalarında kurumsal iletişim faaliyetlerinin kalitesini ile kurumsal itibar arasında pozitif bir korelasyon bulunduğunu belirtmektedir (akt. Brønn, 2013: 57). Kurumsal itibar sürecinin bir unsuru olan kurumsal iletişim hem kuruluş çalışanlarına ve yöneticilerine hem de kuruluşun etkileşimde bulunduğu diğer paydaşlara kuruluşa ilişkin bilgilerin aktarılması, bu bilgilerdeki tutarlılığın oluşturulması adına etkin rol oynamaktadır.

Kuruluşlar iletişim faaliyetleriyle hem iç hem de dış paydaşların bilgilendirilmesi ve paydaşlardan gelecek şikâyetlerin, önerilerin dikkate alınması gibi yönetsel anlamda politikalara doğrudan katkı sağlayabilecek bir yönetim sürecine sahip olmaktadır (Goodman, 2019: 5). Kurumsal iletişim süreci yalnızca kuruluşların paydaşlarıyla nasıl iletişim kuracağına odaklanmamakta olup aynı zamanda paydaşların kuruluşlarla iletişime geçebileceği mevcut ve potansiyel kanallara, paydaştan kuruluşa yönelik iletişim sürecine de odaklanmaktadır (Argenti, 2005: 358).

Kurumsal iletişim kuruluşun paydaşlara mesajlarını en uygun mecradan en uygun biçimde aktarılması süreci ve bu sürecin stratejik olarak planlanmasını içermektedir. Kuruluşun çalışanlarına, yöneticilerine, müşterilerine ve/veya etkileşimde bulunduğu tüm toplulukları mesajlarını iletebilirken aynı zamanda belirtilen kişilerin/grupların kuruluştan beklentilerine ve taleplerine ilişkin de bilgi sahibi olmaktadır. Kurumsal imajın ve itibarın oluşmasında önemli bir role sahip olan iletişim süreci kuruluşun benzer alandaki rakiplerinden farklılaşması adına kimliğin aktarılması gibi temel bir misyona sahiptir.

2.1. Dijital Ortamda Kurumsal İletişim Kanalları

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler hem kuruluşların hem de kuruluşların iletişim halinde olduğu kişilerin ve grupların farklı mecralar kullanmasına olanak tanımaktadır. Bu gelişmeler etkileşim ve diyalog kavramlarını ön plana çıkarmaktadır (Wilcox, Cameron ve Reber, 2015: 88). Dijital

mecralar kuruluştan hedef kitleye yönelik tek yönlü bir iletişim yerine etkileşimin ön planda olduğu, hedef kitlenin kuruluşu ve ürünlerine yönelik geri bildirimlerinin görünür olduğu kuruluşlar açısından yönetilmesi ve ilgilenilmesi gereken yeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Argenti (2005: 359) kuruluş hakkında konuşulan tüm kayıtların dijital mecralar tarafından herkese açık hale geldiğini dolayısıyla bilgilerin kolay erişilebilir olduğunu açıklamaktadır.

Dijital iletişim teknolojileriyle hem kuruluş hem de hedef kitle açısından yeni mecraların ortaya çıkmasının mevcut iletişimde ve ilişkilerde değişikliğe yol açtığı belirtilmektedir (Ihator, 2001: 15). Dijital iletişim mecralarının bireylerin bilgi arama ve paylaşma pratiklerinde yeni ve hızlı yollar bulmalarını sağlayarak hem kuruluşları hem de pazarları bir diyalog içerisine dâhil ettiği aktarılmaktadır (Rose, 1999'dan aktaran Argenti, 2009: 8). Hedef kitlenin kuruluşun kendisine ya da ürününe yönelik artan bilgi talepleri, yaşanan toplumsal, çevresel, siyasal gelişmelerin de rolüyle artış gösterdiğinden kuruluşların bu bilgi taleplerine ve/veya gelişmelere reaksiyon göstermesi ve bu reaksiyonlara ilişkin paydaşlarını bilgilendirmesi gerekmektedir. Nitekim Argenti (2005: 358) gelişen iletişim teknolojileriyle iletişim sürecinin daha dinamik bir yapıya sahip olmasını sağladığını, önceden planlanmış süreçlerin yanı sıra mesajların yöneticiler tarafından aktarıldığı gerçek zamanlı bir diyalogun ortaya çıktığını belirtmektedir.

Kuruluşlar kullanıcıların çevrimiçi deneyimlerini artırabilmek amacıyla farklı dijital mecralardan faydalanmaktadır. Bu mecralar aracılığıyla ortaya çıkan etkileşim, kullanıcıların taleplerini kuruluşlara aktararak kuruluşun gelişiminin ve değişimin bir parçası haline gelmesini sağlamaktadır. Bu değişimin de kuruluşlara bir rekabet avantajı yarattığı belirtilmektedir (Philips ve Young, 2010: 49). Web 2.0 teknolojisiyle artan etkileşimli mecralar, paydaşların kuruluşlara yönelik iletişim kurma, ilgileri ve çıkarları doğrultusunda topluluklar oluşturma olanaklarını ortaya çıkarmış bu durum da kuruluşların itibarını etkileyebilecek sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuruluşlar bilgi paylaşımlarına devam etseler de paydaşların da kendi aralarındaki kuruluşu yönelik bilgi paylaşımları dijital mecralarla birlikte önem kazanmıştır (Argenti ve Barnes, 2009: 2).

Dijital mecraların kuruluşlara sağladığı faydalar incelendiğinde hız ve maliyet kavramlarının ön plana çıktığı belirtilmektedir. Foster (2008: 184) hedef kitleye bloglar, podcastlar gibi mecralarla anında erişip mesajlar iletme, medyayla içeriklerin paylaşımı gibi noktalara temas ederek bu işlemlerin maliyetinin uygunluğuna dikkat çekmektedir. Boztepe (2013: 99) de çalışmasında benzer biçimde dijital ortamın hedef kitlenin beklentilerinin öğrenilmesine, olumlu ilişkiler kurulmasına dikkat çekerek diyalog temelli bir iletişime vurgu yapmaktadır.

Dijital ortamda kurumsal iletişim kanallarının ilki kuruluş web sayfaları olarak açıklanabilir. Kuruluş web sayfaları kuruluşun kimliğine ilişkin tüm bilgilerin aktarıldığı bir mecra olarak belirtilirken farklı hedef kitlelere hitap etme olanağı kuruluşlar açısından avantaj olarak değerlendirilmektedir. Öztürk ve Ayman (2007: 57–58) kuruluş web sayfalarının “...tarihçe, kuruluş hikâyeleri, kurucular, yöneticiler, onların özgeçmişleri, faaliyet gösterilen alanlar, organizasyon şeması...” unsurlarından hareketle bilgilendirme işlevine dikkat çekmektedir. Kurumsal sayfaların dijital mecralarda kuruluşların varlığına, çalışanlarına, yöneticilerine, ürünlerine ilişkin gelişmeleri aktarmada, müşteri ve diğer hedef kitlelerle iletişimde önemli bir role sahip olduğu söylenebilmektedir.

Kurumsal web sayfalarının dışında kuruluşların dijital ortamda kullanabileceği mecralardan biri bloglar olarak açıklanmaktadır. Kuruluşların sahip olduğu bloglar, kuruluş web sayfalarından kullanılan dilin informal olması, diyalogun mümkün olmasıyla simetrik bir iletişim olanağı, bu olanakla sanal toplulukların oluşması gibi noktalarla ayrılmaktadır (Mazurek, 2008: 403). Bloglar aynı zamanda kuruluşlara bilginin aktarımı, bilinirlik sağlamak, imaj oluşturmak, kuruluşla ilgili görsel, istatistiksel veriler paylaşmak hususunda da avantajlar sağlamaktadır (Pelenk Özel ve Yılmaz Sert, 2014: 319). Bloglar, kuruluşun ve/veya yöneticilerin önem verdiği alanlara ve konulara ilişkin görüşleri, aksiyonları

daha geniş kapsamlı aktarabilecekleri bir mecra olarak belirtilmektedir. Paydaşların da benzer olanaklara sahip olması hem kuruluşun görüşlerinin daha geniş kapsama aktarılmasını mümkün hale getirirken hem de kuruluşun olası krizlerde bu mecralara ilişkin de aksiyon almasını zorunlu hale getirmektedir. Bloglar, tüketicilerin ilgilerini, beklentileri, eleştirilerini özgürce aktarabilecekleri bir mecra olduğundan kuruluşlar açısından bilgi toplayabilecekleri bir alan olarak önem teşkil etmektedir.

Kuruluşlar açısından dijital iletişim mecralarından bir diğeri sosyal ağ sayfaları olarak açıklanmaktadır. Kullanıcı sayısı bakımından internet kullanıcılarının çoğuna erişim olanağı sağlayan bu mecralar; kurumsal amaç veya hedeflere ulaşmak amacıyla kurumsal iletişimi ve paydaş katılımını açısından önemli olarak değerlendirilmektedir (Margarita ve Vasquez, 2011: 171). *We Are Social*'ın (2023) raporuna göre global düzeyde 4,76 milyar kullanıcının bulunduğu bilgisinin yanı sıra bu kullanıcıların %25,9'unun satın alacakları ürünlere ilişkin bilgi aradıkları, %22,7'sinin ise sevdikleri markalara ilişkin içerikleri takip ettiklerini belirtilmektedir (Kemp, 2023a).

Dijital mecralar kuruluşlara mesajlarını farklı formatlarda iletme olanağı sunmaktadır. Metin içerikli mesajların yanı sıra yalnızca görüntü, video, ses içeriklerinin de kullanımıyla hedef kitleye kurulacak iletişimin stratejisi belirlenmekte ve sürekliliği sağlanmaktadır. Dijital ortamın yeni gelişmeleri hızla yayabilmesi, takip özelliği gibi mecra dinamikleri de hedef kitleye ulaşmada kuruluşlara pozitif katkı yapmaktadır. Kuruluşla ilgili mesajların yanı sıra gündeme ilişkin paylaşımlar da hedef kitle ile kuruluşun etkileşimini artıran unsurlardan biri olarak açıklanabilmektedir.

2.2. Kurumsal İletişimde Podcast

Podcastler kuruluşların mesajlarını sesli olarak çeşitli platformlar aracılığıyla aktarabilecekleri içerikler olarak dikkat çekmektedir. Podcast kullanımında genellikle basit bir yazılıma sahip olmak yeterli olmakla birlikte bu yazılımlar kullanıcılara takip edebilecekleri farklı alanlarda alternatifler sunmaktadır (Berry, 2006: 145). Kolaylıkla erişilebilen içerikler olan podcastler indirilip dinlenmesi nedeniyle farklı zamanlarda farklı işlerle uğraşırken de dinlenmeyi mümkün kılmaktadır (Bulut, 2022: 139).

Podcast kanallarının ve içeriklerinin dinleyici sayısı paralel olarak yıllar içinde artış gösterdiği ortaya konmaktadır. *Statista*'nın 2021 yılında paylaştığı raporda podcast dinleyici sayısının 2024 yılı itibarıyla 500 milyonu aşabileceği belirtilmektedir (Götting, 2021). *We Are Social*'ın verilerinde ise dünya genelinde podcast için ayrılan günlük dinleme süresi 1 saat 7 dakika, Türkiye genelinde ise 49 dakika olarak açıklanmaktadır (Kemp, 2023a, 2023b). *Ipsos* (2021)'ün araştırmasında Türkiye'de yaklaşık 2,6 milyon kişinin podcast dinlediği ortaya konarken bu kişilerin sosyo-ekonomik statülerine göre incelendiğinde yüksek gelire sahip olduğu ve yaş aralığı olarak genç şeklinde nitelenebilecek kişilerden oluştuğu belirtilmektedir. Başka bir araştırmada da dinleyicilerin farklı amaçlarla podcast kanallarını dinlediğini belirtilmektedir. Buna göre; "bilgi edinmek, güzel vakit geçirmek, eğlenmek, güncel konuları, sanat ve kültür etkinliklerini takip etmek, akademik ya da kültürel yeni bilgiler edinmek ve zamanlarını kaliteli bir içerikle değerlendirmek" (Özkök Şişman ve Tosun, 2022: 149) podcast dinleyicilerinin kanalları takip etmesindeki gerekçeler olarak vurgulanmaktadır.

Podcast üretimi için geleneksel anlamıyla bir medya kurumsallığı gerekmediğinden kuruluşlar ve/veya bireyler, kendi konularına uygun olarak içerikler üretebilmektedir. Kaynar'a göre podcastler bir medya kuruluşu bağılılığına ihtiyaç duymadığından içeriklerin kontrolünde editoryal müdahalelere maruz kalınmadan içerikleri düzenleme, ekleme, yayma olanağı sunmaktadır (Kaynar, 2021: 44). Podcast içeriklerinin kuruluşların markalaşma sürecinde hedef kitleyle ilişki kurmadaki işlevi nedeniyle önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir (Marsh, Guth ve Short, 2018: 44). Bu olanaklar kuruluşların iletişim süreçlerinde podcast içeriklerini kullanmasını rasyonel hale getirmektedir.

Podcast içerikleri kuruluşların tüm paydaşlara ulaşmada kullanabileceği içeriklerden biri olarak tanımlanabilmektedir. Çok sayıda konuya temas etme olanağı sağlayan podcastr; kuruluşun misyonu ve vizyonundan hareketle kimliğinin aktarılması, şirket politikalarının çalışanlara iletilmesi, faaliyet gösterilen alana ilişkin değerlendirmeler, dikkat çekilmesi istenen konulara ilişkin açıklamalar gibi konularda kuruluşların mesajlarını aktarmasını olanaklı hale getirmektedir (Black, 2014: 151; Marsh ve diğerleri, 2018: 106–108; Beal ve Strauss, 2008: 162). Schwartzman’a göre podcastr; bölümler coğrafi açıdan bir sınır olmadan dinleyiciler tarafından indirilip/takip edilip dinlendiğinden ve yüksek sosyo-ekonomik seviyeye hitap ettiğinden mesajın hedef kitlede amaçlara uygun şekilde anlaşılması mümkün hale gelmektedir (akt. Philips ve Young, 2010: 21). Podcast içeriklerinin kurumsal iletişim kavramının temel işlevleri olan kurum kimliğinin aktarımı, kuruluşa yönelik olumlu tutum oluşturma, kurum imajına katkı sağlama konularında önemli içerikler olduğu açıklanabilmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma kuruluşların podcast kanallarındaki Türkçe içerikleri farklı açılardan inceleyerek kullanım pratiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma benzer ürün portföyüne sahip olan bankacılık sektöründeki mevduat bankalarıyla sınırlandırılmıştır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK] verilerine göre mevduat bankacılığı alanında faaliyet gösteren toplam kuruluş sayısı otuz dört olarak tespit edilmiştir. Bu kuruluşlardan üçü kamu kuruluşluyken diğerleri özel kuruluşlardır (BDDK, t.y.).¹ Bu kuruluşların sponsor oldukları içerikler çalışmaya dahil edilmemiş, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve podcast kanalları olan kuruluşların 30 Haziran 2023 tarihine kadar olan içerikleri doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde; podcast içeriğine sahip olan kuruluşların sayıları, kuruluşların kanal sayıları ve yıllar içerisindeki dağılımı, içeriklerin paylaşım sıklıkları ve yıllar içerisindeki dağılımı, podcast içeriklerinin ortalama süreleri ve yıllar içerisindeki dağılımı hususları ortaya konarak bankacılık ve finans alanındaki kuruluşların podcast kullanımına ilişkin betimsel bir analiz yapılmaktadır.

4. BULGULAR

Çalışma kapsamında ilk etapta bankacılık alanında faaliyet gösteren ve en az bir platformda podcast kanalına ve içeriğine sahip olanlar inceleme kapsamında alınmıştır (BDDK, t.y.). Bu kapsamda belirtilen kuruluşlar en çok podcast dinleme içeriği sunan platformlardan kabul edilen Google Podcast, Apple Podcast, Spotify platformları üzerinden taranmış ve kanalı olan kuruluşlar araştırmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Podcast Kanalı Olan Kuruluşlar

	Google Podcast	Apple Podcast	Spotify
Akbank	+	+	+
Anadolubank	-	-	+
Burgan Bank	-	-	+
Denizbank	+	+	+
Fibabanka	+	+	+

¹ BDDK (t.y.) verilerinde Adabank “Mevduat Bankaları” başlığında Birleşik Fon Bankası ise “TMSF bünyesinde yer alan bankalar” başlığında yer alırken, Türkiye Bankalar Birliği (2023) verilerinde iki banka da TMSF’ye devredilen bankalar başlığında bulunmaktadır.

HSBC	+	+	+
ING Bank	-	-	+
Odea Bank	+	+	+
TEB	-	-	+
Türkiye İş Bankası	+	+	+
Vakıfbank	+	-	+
Yapı Kredi	+	+	+

Tablo 1’de yer alan bilgilerden hareketle bankaların farklı platformları kullanarak mesajlarını aktardıkları söylenebilmektedir. İncelemede podcast içerikleri olan kanalların genellikle özel bankalar olduğu belirlenmiştir. Kamu bankalarından yalnızca Vakıfbank’ın podcast kanalının olduğu bulgusuna ulaşılmış, diğer kamu bankalarının platformlarda yer almadığı tespit edilmiştir. Podcast platformları incelendiğinde ise kanallara sahip olan tüm kuruluşların Spotify’da podcast içeriklerinin bulunduğu ortaya konmuştur. Bu nedenle çalışmada içerikler Spotify üzerinden incelenmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen bir başka içerik olan kuruluşların kanallarına ilişkin genel bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır. Birden fazla kanala sahip olan kuruluşların içerikleri toplam olarak aktarılmıştır.

Tablo 2. Kuruluşların Kanal Sayıları

Kuruluş	Kanal İsmi	Kanal Sayısı	İlk Yayın Yılı	Son Yayın Yılı
Akbank	Bugüne Hazır mısınız?	4	03.2021	09.2021
	Ne değişiyor?		11.2021	07.2022
	Akbank Sanat		04.2020	04.2023
	Ak Yatırım		04.2020	devam ediyor
Anadolubank	Anadolu Yatırım Podcast	1	04.2023	devam ediyor
Burgan Bank	Burgan Yatırım Piyasa Analizleri	1	03.2023	devam ediyor
Denizbank	Denizbank Öyküler “SES”leniyor	3	01.2021	02.2021
	Deniz Yatırım Piyasa Analizleri		03.2022	devam ediyor
	Öyküler “SES”leniyor1		01.2021	01.2021
Fibabanka	Fibabanka’yla Alışılmışın Dışında	1	04.2023	devam ediyor
HSBC	Nilay Örnek’le Yolculuk Nereye	1	04.2021	06.2021
ING Bank	ING TechCast	1	05.2022	04.2023
Odea Bank	Odeabank’tan Eşit Masallar	1	04.2021	04.2021
TEB	TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi	1	02.2022	devam ediyor

Türkiye İş Bankası	Bana Yarından Bahseder Misin?	3	01.2021	devam ediyor
	İş Yatırım		12.2021	devam ediyor
	İş Kültür'den		11.2020	02.2021
Vakıfbank	Vakıfbank Kültür Yayınları	1	01.2021	02.2021
Yapı Kredi	Ekonomiyi Konuşalım	4	03.2021	devam ediyor
	Sürdürülebilirliği Konuşalım		04.2021	devam ediyor
	Geleceği Konuşalım		07.2019	devam ediyor
	Kitabın Bütün Renkleri		03.2022	09.2022

Çalışma kapsamında incelenen kuruluşların farklı konularda ve isimlerde içeriklerinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Kuruluşların toplam 22 kanalı bulunduğu dikkat çekerken Akbank, Denizbank, İş Bankası ve Yapı Kredi'nin kanal sayısının diğer kuruluşlara kıyasla daha çok olduğu belirlenmiştir.

Kanalların yıllar içerisindeki dağılımları temel alındığında ise kanal sayılarındaki artış dikkat çekmektedir. Buna göre 2019 yılında 1 kanal, 2020'de toplam 3, 2021'de toplam 11, 2022'de toplam 4, 2023'ün ilk 6 ayında yayına başlayan 3 kanal bulunmaktadır. Yapı Kredi'nin "Geleceği Konuşalım" isimli kanalının en uzun süre devam eden içeriğe sahip kanal olduğu belirtilebilmektedir. 22 kanal içerisinden 11'i Haziran 2023 içinde paylaşım yaptığından "devam ediyor" biçiminde ifade edilmektedir dolayısıyla toplam podcast kanallarının yarısının aktif olarak paylaşımları bulunduğu belirlenmiştir.

Kuruluşların podcast kanallarında yer alan içeriklerin sayıları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Kuruluşların İçerik Sayıları

Kuruluş	Kanal İsmi	Bölüm Sayısı
Akbank	Bugüne Hazır mısın?	8
	Ne değişiyor?	6
	Akbank Sanat	109
	Ak Yatırım	2.286
Anadolubank	Anadolu Yatırım Podcast	72
Burgan Bank	Burgan Yatırım Piyasa Analizleri	71
Denizbank	Denizbank Öyküler "SES"leniyor	200
	Deniz Yatırım Piyasa Analizleri	245
	Öyküler "SES"leniyor1	19
Fibabanka	Fibabanka'yla Alışılmışın Dışında	7
HSBC	Nilay Örnek'le Yolculuk Nereye	10

ING Bank	ING TechCast	5
Odea Bank	Odeabank'tan Eşit Masallar	5
TEB	TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi	340
Türkiye İş Bankası	Bana Yarından Bahseder Misin?	56
	İş Yatırım	691
	İş Kültür'den	7
Vakıfbank	Vakıfbank Kültür Yayınları	4
Yapı Kredi	Ekonomiyi Konuşalım	236
	Sürdürülebilirliği Konuşalım	113
	Geleceği Konuşalım	99
	Kitabın Bütün Renkleri	11

Kuruluşların kanallarında yer alan içerikler incelendiğinde en çok içeriğin “yatırım” başlığına sahip olan içeriklerde bulunduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu hususta en çok içeriğin Ak Yatırım kanalında olduğu ortaya konmaktadır. İçerik sayısı en az olan kanallar ise Vakıfbank, ING Bank ve OdeaBank kanalları olarak dikkat çekmektedir. Bazı kuruluşların içeriklerinin proje bazlı olduğunu belirtmek hem kanallarının ilk yayın yılı ve son yayın yılı verisi hem de bölüm sayısı verisinden mümkün olmaktadır. Buna göre OdeaBank'ın Eşit Masallar projesinin içerikleri ile Denizbank'ın Öyküler Sesleniyor içerikleri proje bazlı içeriklere örnek olarak gösterilmektedir.

İçeriklerin yıllar içerisindeki dağılımları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. İçeriklerin Yıllar İçerisindeki Dağılımları

Kanal İsmi	2019	2020	2021	2022	2023 (ilk 6 ay)
Akbank/ Bugüne Hazır mısınız?	-	-	8	-	-
Akbank/ Ne değişiyor?	-	-	2	4	-
Akbank/ Akbank Sanat	-	74	26	8	1
Akbank/ Ak Yatırım	-	451	868	671	296
Anadolubank/ Anadolu Yatırım Podcast	-	-	-	-	72
Burgan Bank/ Burgan Yatırım Piyasa Analizleri	-	-	-	-	71
Denizbank/ Denizbank Öyküler “SES”leniyor	-	-	200	-	-
Denizbank/ Deniz Yatırım Piyasa Analizleri	-	-	-	176	69
Denizbank/ Öyküler “SES”leniyor1	-	-	19	-	-
Fibabanka/ Fibabanka'yla Alışılmışın Dışında	-	-	-	-	7
HSBC/ Nilay Örnek'le Yolculuk Nereye	-	-	10	-	-

ING Bank/ ING TechCast	-	-	-	4	1
Odea Bank/ Odeabank'tan Eşit Masallar	-	-	5	-	-
TEB/ TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi	-	-	-	222	118
Türkiye İş Bankası/ Bana Yarından Bahseder Misin?	-	-	48	4	4
Türkiye İş Bankası/ İş Yatırım	-	-	36	439	216
Türkiye İş Bankası/ İş Kültür'den	-	6	1	-	-
Vakıfbank/ Vakıfbank Kültür Yayınları	-	-	4	-	-
Yapı Kredi/ Ekonomiyi Konuşalım	-	-	92	107	37
Yapı Kredi/ Sürdürülebilirliği Konuşalım	-	-	19	72	22
Yapı Kredi/ Geleceği Konuşalım	13	28	36	14	8
Yapı Kredi/ Kitabın Bütün Renkleri	-	-	-	11	-
Toplam	13	559	1.374	1.732	922

İçeriklerin yıllar özelindeki dağılımları incelendiğinde 2019 yılından 2022 yılına kadar her yıl bir önceki yıla göre artış gösterdiği ifade edilebilmektedir. 2023 yılının yalnızca ilk 6 aylık verisinden hareketle benzer bir tablonun yıl sonunda da geçerli olacağını öngörmek olasıdır. 2019 yılında Yapı Kredi'nin Geleceği Konuşalım isimli kanalının ulaşılan tek içerik olduğunu söylemek mümkünken Akbank'ın Ak Yatırım isimli kanalının 2020 yılı itibarıyla yıllar içerisinde en çok içerik paylaşılan kanal olduğu ifade edilebilmektedir.

İncelenen kanallardan hareketle erişim sağlanabilecek farklı içeriklerin en çok 2022 yılında paylaşıldığını belirtmek mümkün olmaktadır. 2021 yılında toplam 11 kanalın 1374 içeriği ulaşılabilir durumdayken 2022 yılında kanal sayısının 12 içerik sayısının ise 1732 olarak artış gösterdiği açıklanabilmektedir. 2023 yılında yeni podcast içeriklerinin ise genel itibarıyla yatırım konulu içeriklerden oluştuğu belirtilebilmektedir. 2020 yılındaki içeriklerin dağılımları kuruluşlar bazında incelendiğinde ise %80,67 oranında en yüksek içeriğin Ak Yatırım kanalında, %13,23 Akbank Sanat kanalında, %5,00 oranında Geleceği Konuşalım kanalında olduğu ortaya konmaktadır. 2021 yılındaki içeriklerin oransal olarak dağılımında %63,17 Ak Yatırım, yüzde %14,55 Denizbank Öyküler "SES"leniyor, yüzde 6,69 oranıyla Ekonomiyi Konuşalım kanalları en çok orana sahip olan kanallar olarak dikkat çekmektedir. 2022 yılındaki içerikler oransal olarak incelendiğinde en yüksek orana sahip olan kanalın %38,74 oran ile Ak Yatırım olduğu, ikinci kanalın ise %25,34 ile İş Yatırım olduğu ifade edilebilmektedir. 2022 yılında en çok orana sahip olan üçüncü kanal ise %12,81 ile TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi olarak açıklanabilmektedir. 2023 yılının ilk dönemi incelendiğinde de oransal olarak en çok içeriğin %32,10 oranla Ak Yatırım kanalında olduğu belirlenmiştir. Ak Yatırım kanalının ardından %23,42 oranla İş Yatırım kanalı ile %12,79 oranla TEB Yatırım ile Piyasa kanalları sıralanmaktadır.

Kanalların ortalama içerik sürelerine ilişkin veriler Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. İçeriklerin Ortalama Süreleri

Kuruluş	Kanal İsmi	Ortalama Süreler (dakika-saniye)
Akbank	Bugüne Hazır mısın?	33 dakika 24 saniye
	Ne değişiyor?	36 dakika 19 saniye
	Akbank Sanat	45 dakika 57 saniye
	Ak Yatırım	4 dakika 29 saniye
Anadolubank	Anadolu Yatırım Podcast	2 dakika 33 saniye
Burgan Bank	Burgan Yatırım Piyasa Analizleri	1 dakika 01 saniye
Denizbank	Denizbank Öyküler “SES”leniyor	16 dakika 35 saniye
	Deniz Yatırım Piyasa Analizleri	2 dakika 17 saniye
	Öyküler “SES”leniyor1	16 dakika 41 saniye
Fibabanka	Fibabanka’yla Alışılmışın Dışında	26 dakika 54 saniye
HSBC	Nilay Örnek’le Yolculuk Nereye	38 dakika 17 saniye
ING Bank	ING TechCast	28 dakika 28 saniye
Odea Bank	Odeabank’tan Eşit Masallar	08 dakika 22 saniye
TEB	TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi	02 dakika 39 saniye
Türkiye İş Bankası	Bana Yarından Bahseder Misin?	31 dakika 06 saniye
	İş Yatırım	03 dakika 08 saniye
	İş Kültür’den	24 dakika 19 saniye
Vakıfbank	Vakıfbank Kültür Yayınları	36 dakika 29 saniye
Yapı Kredi	Ekonomiyi Konuşalım	6 dakika 12 saniye
	Sürdürülebilirliği Konuşalım	23 dakika 19 saniye
	Geleceği Konuşalım	28 dakika 26 saniye
	Kitabın Bütün Renkleri	31 dakika 55 saniye

İçeriklerin ortalama süreleri incelendiğinde hacim olarak en çok orana sahip olan “yatırım” isimli kanalların ortalama sürelerinin diğer konulara oranla daha kısa olduğu dikkat çekmektedir. Paylaşım sıklığı ve oranı olarak en yüksek içeriğin 4 dakika 29 saniye ile Ak Yatırım kanalında olduğu belirlenmiştir. 2023 yılında aktif olan Burgan Yatırım Piyasa Analizleri kanalı ise en kısa ortalama süreye sahip olan kanal olarak açıklanabilir. İçerik süresi olarak en uzun süreye sahip olan kanalın Akbank Sanat kanalı olduğu tespit edilmiştir. Nilay Örnek’le Yolculuk Nereye isimli kanal ise kısa dönemli bir aktif olma durumuyla dikkat çekmektedir ve ortalama süre olarak Akbank Sanat’ın ardından en uzun süreye sahip olan kanaldır.

Süre ortalamalarının yıllar içerisindeki dağılımı Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Süre Ortalamalarının Yıllar İçerisindeki Dağılımları

Kanal İsmi	2019	2020	2021	2022	2023 (ilk 6 ay)
Akbank/ Bugüne Hazır mısın?	-	-	33 dakika 25 saniye	-	-
Akbank/ Ne değişiyor?	-	-	32 dakika 28 saniye	38 dakika 15 saniye	-
Akbank/ Akbank Sanat	-	48 dakika 18 saniye	35 dakika 30 saniye	55 dakika 13 saniye	69 dakika 30 saniye
Akbank/ Ak Yatırım	-	5 dakika 04 saniye	3 dakika 41 saniye	6 dakika 50 saniye	6 dakika 16 saniye
Anadolubank/ Anadolu Yatırım Podcast	-	-	-	-	2 dakika 33 saniye
Burgan Bank/ Burgan Yatırım Piyasa Analizleri	-	-	-	-	1 dakika 01 saniye
Denizbank/ Denizbank Öyküler “SES”leniyor	-	-	16 dakika 35 saniye	-	-
Denizbank/ Deniz Yatırım Piyasa Analizleri	-	-	-	2 dakika 28 saniye	1 dakika 48 saniye
Denizbank/ Öyküler “SES”leniyor1	-	-	16 dakika 41 saniye	-	-
Fibabanka/ Fibabanka’yla Alışılmışın Dışında	-	-	-	-	26 dakika 54 saniye
HSBC/ Nilay Örnek’le Yolculuk Nereye	-	-	38 dakika 17 saniye	-	-
ING Bank/ ING TechCast	-	-	-	27 dakika 41 saniye	31 dakika 39 saniye
Odea Bank/ Odeabank’tan Eşit Masallar	-	-	08 dakika 22 saniye	-	-
TEB/ TEB Yatırım ile Piyasa Gündemi	-	-	-	2 dakika 38	2 dakika 42 saniye
Türkiye İş Bankası/ Bana Yarından Bahseder Misin?	-	-	31 dakika 21 saniye	26 dakika 21 saniye	32 dakika 47 saniye
Türkiye İş Bankası/ İş Yatırım	-	-	7 dakika 26 saniye	2 dakika 56 saniye	2 dakika 49 saniye
Türkiye İş Bankası/ İş Kültür’den	-	20 dakika 19 saniye	48 dakika 18 saniye	-	-
Vakıfbank/ Vakıfbank Kültür Yayınları	-	-	36 dakika 29 saniye	-	-

Yapı Kredi/ Ekonomiye Konuşalım	-	-	6 dakika 43 saniye	6 dakika 00 saniye	5 dakika 30 saniye
Yapı Kredi/ Sürdürülebilirliği Konuşalım	-	-	22 dakika 48 saniye	22 dakika 27 saniye	26 dakika 38 saniye
Yapı Kredi/ Geleceği Konuşalım	14 dakika 24 saniye	35 dakika 24 saniye	33 dakika 47 saniye	28 dakika 55 saniye	27 dakika 23 saniye
Yapı Kredi/ Kitabın Bütün Renkleri	-	-	-	31 dakika 55 saniye	-

Yıllar içerisindeki ortalama süreler incelendiğinde kanalların içerik sayısı temelinde değişiklik gösteren bir yapı dikkat çekmektedir. 2019 yılındaki tek içeriğin olduğu Geleceği Konuşalım kanalında 14 dakika 24 saniye ortalamasıyla başlayan paylaşım süreci yıllar içerisinde ortalama 28 dakika 26 saniyeye yükselmiştir. 2020 yılındaki içeriklerden en uzun olanının 48 dakika 18 saniye ortalamasıyla Akbank Sanat ve 35 dakika 24 saniye ortalamasıyla Geleceği Konuşalım kanallarında olduğu belirtilmektedir. 2021 yılında artan içerik sayısı ile içerik sürelerinin ortalamalarında farklılıklar söz konusu olmaktadır. 2021 yılında tek içeriği olan İş Kültür'den kanalının süre ortalaması diğer kanallara göre öndeyken tüm içerikleri 2021 yılında olan Nilay Örnek'le Yolculuk Nereye kanalı 38 dakika 17 saniyeyle en uzun ortalama sahip kanallardandır. Proje merkezli kanallardan bir diğeri olarak açıklanabilecek olan ve içerik sayısı olarak öne çıkan Denizbank Öyküler Sesleniyor içeriklerinin ortalama süre bakımından 16 dakikadan fazla olduğu ortaya tespit edilmiştir. 2022 yılına ilişkin ortalama süreler incelendiğinde ise miktar olarak en çok içeriğe sahip olan kanallardan Ak Yatırım 6 dakika 50 saniye, İş Yatırım 2 dakika 56 saniye, TEB Yatırım kanalının 2 dakika 38 saniye ortalamalara sahip olduğu dikkat çekmektedir. 2022 yılında en uzun ortalama süreye sahip kanalların 55 dakika 13 saniye ile Akbank Sanat ile Ne Değişiyor isimli kanallar olduğu ortaya konmaktadır.

5. SONUÇ

Kuruluşların etkileşimde bulunduğu tüm tüzel ya da gerçek kişilere kim olduğunu aktarma, faaliyetleri hakkında bilgi verme, önem verdiği noktalarına değinme, çalışanların motivasyonunu ve koordinasyonunu sağlama açısından kurumsal iletişim çalışmaları öneme sahiptir. Hazırlanan iletişim stratejileriyle kuruluşların yalnızca ürünlerine değil aynı zamanda kuruluşun kendisine yönelik de farkındalık sağlama, imaj oluşturma ve en nihayetinde itibar oluşturma ve itibarı destekleme işlevlerine sahip olan kurumsal iletişim, kullanılan farklı mecralarla oluşturdukları mesajları farklı hedef kitlelere aktarabilmesi hususunda kuruluşlara katkı sağlamaktadır.

Dijital mecralarda hem mecra çeşitliliği hem de kullanıcı sayısının artışı kuruluşların bu alanı geleneksel mecralar gibi kullanım gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dijital ortam dinamiklerinin sağladığı avantajlar da kuruluşlar açısından paydaşlarıyla buluşabilecekleri ortamların kolaylıkla oluşmasına yol açmıştır. Kuruluşların iletişim stratejilerinin bir parçası haline gelen dijital ortam, mesaj ve bilgi aktarımının yanı sıra kuruluş hakkında konuşulanların takibini, potansiyel risklerin ve krizlerin değerlendirilmesine de katkı sunmaktadır.

Kuruluşların paydaşlarıyla iletişiminde alternatif kanallardan biri olarak düşünülebilecek olan podcast içerikleri hem farklı platformlarda paylaşılabilirliği hem de farklı alanlara temas etmesi noktasında kuruluşların mesajları aktarmada bir rol oynamaktadır. Kuruluşların doğrudan faaliyet alanlarıyla ilişkili içerikleri aktarabileceği gibi kurumsal kimlikleriyle uyumlu ve faaliyet alanlarının kapsamına belirtebileceği bir avantaj sunmaktadır. Podcast içeriklerinin indirilebilir olması ve dinleyicilerin ilgi alanlarına göre sınıflandırılabilmesi de kuruluşun önem verdiği noktalar konusunda hedef kitleyle yeni bir mecrada bulunmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında ürün bazında ayırımın zor olduğu bankacılık ve finans sektöründeki kuruluşların podcast kullanım pratikleri yıllar bazında kanal sayıları, yıllar bazında içerik sayıları ile yıllar bazında içerik süreleri detaylı olarak incelenmektedir. Çalışma kapsamında incelenen kuruluşlardan hareketle özel bankaların podcast içeriklerine daha fazla önem verdiğini ve podcast kanallarının farklı faaliyetlere ilişkin dikkat çekmek amacıyla kullanıldığı açıklanabilmektedir. Kamu kuruluşlarından yalnızca Vakıfbank'ın podcast içerikleri olduğu tespit edilmiştir. Özel bankalar arasındaki rekabetin bu durumun temel nedenlerinden biri olabileceği düşünülmektedir.

İçerikler incelendiğinde kuruluşların farklı konulara ilişkin başlık ve sürelerde içerikler paylaştığı belirlenmiştir. Kuruluşların hazırladıkları sosyal sorumluluk ve/veya iletişim kampanyalarının bir mecrası olarak kullanılabilen podcast içeriklerinin günlük aktarım olarak da paylaşılabilmesi tespit edilmiştir. Bu tip içeriklerde süre bakımından bir kısıtlama olmaması kuruluşların projelerini detaylarıyla aktarmasına katkı sağlamaktadır. Kanal isminde yatırım ifadesi geçen kuruluşların paylaşım sıklıklarının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu kanalların içerik sayıları incelendiğinde ortalama olarak günde birkaç kez paylaşım yaptıkları dikkat çekmektedir. Bu içeriklerin süre bakımından da diğer içeriklerden kısa olması içeriklerin farklı mecralarda da paylaşımın kolaylaşmasına da katkı sağladığı belirtilebilmektedir.

Kuruluşların ait olduğu kanal sayılarının ve içeriklerinin yıllar içerisinde artış gösterdiği tespit edilmiştir. 2019-2020 yıllarındaki sayıların görece daha az olduğu ortaya konmuşken 2021 yılı itibarıyla podcast içeriklerinin büyük oranda artış gösterdiği belirtilmektedir. Bu durumu etkileyen bir unsur olarak pandemi dönemi koşulları gösterilebilir. Bu koşulların arka planda kalmasına rağmen içerik sayılarının yıllar içerisindeki artışı kuruluşların hedef kitleye ulaşmada podcast kanallarına verdiği önemin de artışı gösterebilmektedir. Podcast içeriklerinin maliyet ve zamanlama bakımından avantajı kuruluşların bu içerikleri üretmesindeki temel unsurlardan bir diğeri olarak düşünülebilmektedir. Tamamıyla kuruluşların kontrolündeki bu içerik yapısı farklı platformlarda da yayımlama olanaklarıyla dikkat çekmektedir.

Bu çalışma podcast içeriklerinin kurumsal iletişim boyutuyla nasıl kullanıldığını kanal sayısı, içerik sayısı ve süre değişkenleriyle incelemektedir böylelikle yeni bir mesaj ortamına kuruluş tarafından verilen önemin zamansal boyutta değişimini de ortaya koymaktadır. Çalışma bulgularından hareketle podcast içeriklerinin ve kanallarının yıllar içerisinde artışı öngörülmektedir. Podcast içerikleri kuruluşların faaliyet alanlarını kapsayan farklı içeriklerdeki kanalları farklı hedef kitlelerin kuruluş mesajına ulaşması noktasında avantaj sağlamaktadır. Hedef kitlenin farklı içeriklere tek platformlardan ulaşabilmesi de kuruluşun farkındalığına dolaylı olarak katkı sağlayan bir durum olarak belirtilebilmektedir. Akademik çalışmalarda içeriklerin analizi ile ortaya konması muhtemel sonuçların da sadece teknik olarak değil aynı zamanda içerik olarak podcast kullanım pratiklerine ilişkin fikir vermesi mümkün gözükmektedir.

Etik Beyan

“Kurumsal İletişimde Podcast: Bankaların Podcast Kanallarına Yönelik Bir İnceleme” isimli çalışmada etik kurul iznine ihtiyaç bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazar, çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Argenti, P.A. (1996). Corporate Communication as a Discipline Toward a Definition. *Management Communication Quarterly*, 10(1), 73–97.
- Argenti, P.A. (2005). How Technology has Influenced the Field of Corporate Communication. *SSRN Electronic Journal*, 130(2), 357–370. doi:10.2139/ssrn.828926
- Argenti, P.A. (2009). *Corporate Communication* (5. bs.). McGraw-Hill Irwin.
- Argenti, P.A. ve Barnes, C. M. (2009). *Digital Strategies for Powerful Corporate Communications*. McGraw-Hill.
- Balmer, J.M.T. ve Greyser, S. A. (2006). Corporate Marketing: Integrating Corporate Identity, Corporate Branding, Corporate Communications, Corporate Image and Corporate Reputation. *European Journal of Marketing*, 40(7–8), 730–741. doi:10.1108/03090560610669964
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK]. (y.y.). Bankalar. 10 Haziran 2023 tarihinde <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77> adresinden erişildi.
- Beal, A. ve Strauss, J. (2008). *Radically Transparent: Monitoring and Managing Reputations Online*. Indiana: Wiley-Blackwell.
- Berry, R. (2006). Will the iPod Kill the Radio Star?: Profiling Podcasting As Radio. *Convergence*, 12(2), 143–162. doi:10.1177/1354856506066522
- Black, C. (2014). *The PR professional's Handbook: Powerful, Practical Communications*. Londra & Philadelphia & New Delhi: Kogan Page Limited.
- Boztepe, H. (2013). Halkla İlişkilerin Kurum ile Hedef Kitle Arasında İlişki Oluşturma Amacı ve Kurumsal Web Sayfalarının Diyalojik Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (20), 86–104. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akil/608043> adresinden erişildi.
- Brønn, P. S. (2013). Corporate Reputation and the Discipline of Corporate Communication. C. E. Carroll (Ed.), *The Handbook of Communication and Corporate Reputation* içinde (ss. 53–61). Wiley-Blackwell.
- Bulut, S. (2022). Kişisel Anlatı Örneği Olarak Podcast: Yayıncılar ve Dinleyicilerin Görüşleri Çerçevesinden Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 119–142. doi:10.47998/ikad.1135856
- Cornelissen, J. (2014). *Corporate Communication: A Guide to Theory & Practice* (4. bs.). Dorchester: Sage.
- Dolphin, R.R. (1999). *Fundamentals of Corporate Communications*. Butterworth-Heinemann.
- Dowling, G.R. (1986). Managing Your Corporate Images. *Industrial Marketing Management*, 15, 109–115. doi:[https://doi.org/10.1016/0019-8501\(86\)90051-9](https://doi.org/10.1016/0019-8501(86)90051-9)
- Foster, J. (2008). *Effective Writing Skills for Public Relations*. Londra & Philadelphia: Kogan Page Limited.
- Freeman, R.E., Harrison, J. S. ve Wicks, A. C. (2007). *Managing for Stakeholders: Survival, Reputation, and Success*. New Haven & Londra: Yale University Press.
- Goodman, M.B. (2000). Corporate Communication: The American Picture. *Corporate Communications: An International Journal*, 5(2), 69–74. doi:10.1108/13563280010372496

- Güler, Ş. (2023). Kurumsal İletişimde Podcast: Bankaların Podcast Kanallarına Yönelik Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 966-983.
- Goodman, M. B. (2001). Current Trends in Corporate Communication. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(3), 117–123. doi:10.1108/13563280110398956
- Goodman, M. B. (2019). Introduction to the Special Issue: Corporate Communication – Transformation of Strategy. *Journal of Business Strategy*, 40(6), 3–8. doi:10.1108/JBS-07-2019-0149
- Götting, M. C. (2021). Number of Podcast Listeners Worldwide From 2019 to 2024. *Statista*. 29 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1291360/podcast-listeners-worldwide/> adresinden erişildi.
- Gray, E. R. ve Balmer, J. M. T. (1998). Managing Corporate Image and Corporate Reputation. *Long Range Planning*, 31(5), 695–702. doi:10.1016/S0024-6301(98)00074-0
- Griffin, A. (2008). *New Strategies for Reputation*. Kogan Page.
- Ihator, A. (2001). Corporate Communication: Challenges and Opportunities in a Digital World. *Public Relations Quarterly*, 46(4), 15–18.
- Ipsos. (2021). Türkiye'deki Podcast Bilinirliği ve Dinleme Alışkanlıkları. 29 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.ipsos.com/tr-tr/turkiyedeki-podcast-bilinirligi-ve-dinleme-aliskanliklari#:~:text=Türkiye'de Podcast dinleyicilerinin %14,5-1 saat podcast dinliyor> adresinden erişildi.
- Kaynar, A. (2021). Podcast Dinleme Alışkanlıkları Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Bahar 2021(10), 43–62.
- Kemp, S. (2023a). Digital 2023: Global Overview Report. 27 Nisan 2023 tarihinde <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> adresinden erişildi.
- Kemp, S. (2023b). Digital 2023: Turkey. 27 Nisan 2023 tarihinde <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey> adresinden erişildi.
- Margarita, L. ve Vasquez, G. (2011). Social Media as a strategic tool for Corporate Communication Los Medios Sociales como una herramienta estratégica para la Comunicación Corporativa. *Revista Internacional De Relaciones Públicas*, 1(2), 157–174.
- Marsh, C., Guth, D.W. ve Short, B.P. (2018). *Strategic Writing Multimedia Writing for Public Relations, Advertising and More*. Routledge.
- Mazurek, G. (2008). Corporate Blogs Innovative Communication Tool or Another Internet Hype? Empirical Research Study. *Proceedings of the International Multiconference on Computer Science and Information Technology* içinde (ss. 403–406). Polonya.
- Oltarzhevskiy, D.O. (2019). Typology of Contemporary Corporate Communication Channels. *Corporate Communications*, 24(4), 608–622. doi:10.1108/CCIJ-04-2019-0046
- Ormeño, M.O. (2007). *Managing Corporate Brands: A New Approach to Corporate Communication*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag.
- Özkök Şişman, Ö. ve Tosun, N. Z. (2022). Podcast Kullanımı Bağlamında Algılanan Doyumun Reklama Yönelik Tutum Oluşumu Üzerindeki Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. doi:10.31123/akil.1144682
- Öztürk, M.C. ve Ayman, M. (2007). Web Sayfalarının Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademi Dergisi*, 4(4), 57–66.
- Pelenk Özel, A. ve Yılmaz Sert, N. (2014). Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi Üzerine Bir Araştırma. *Global Media Journal: TR Edition*,

Güler, Ş. (2023). Kurumsal İletişimde Podcast: Bankaların Podcast Kanallarına Yönelik Bir İnceleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 966-983.

5(9), 303–321.

Philips, D. ve Young, P. (2010). *Online Public Relations: A practical guide to developing an online strategy in the world of social media*. Kogan Page.

Richardson, K. B. ve Hinton, M. (2015). *Applied public relations: Cases in stakeholder management*. *Applied Public Relations: Cases in Stakeholder Management* (3. bs.). Routledge.

van Riel, C. B. M. (2003). The Management of Corporate Communication. J. M. . T. Balmer and S. A. Greyser (Ed.), *Revealing the Corporation Perspectives: Perspectives on Identity, Image, Reputation, Corporate Branding, and Corporate-level Marketing* içinde (ss. 161–170). Routledge.

van Riel, C. B. M. ve Fombrun, C. J. (2007). *Essentials of Corporate Communication*. Londra & New York: Routledge.

Wilcox, D. L., Cameron, G. T. ve Reber, B. H. (2015). *Public Relations Strategies and Tactics* (11. bs.). Pearson.

Extended Abstract

Podcast Channels in Corporate Communication: A Study on Banks' Podcast Channels

Corporate communication can be explained as the general name of the activities that ensure the coordination of all communication processes and include the planning and transmission of messages throughout the communication process with all stakeholders of the organization. Through corporate communication activities, corporate identity elements, which include information about who the organization is and what it does, are conveyed to both internal stakeholders such as employees and managers, and external stakeholders with whom the organization interacts. Another concept related to corporate communication processes is the concept of corporate image. Corporate communication also has a fundamental function in organizing the information conveyed to create a positive attitude and image. Organizations use different channels in these communication processes. In addition to traditional communication channels such as corporate magazines and corporate newspapers, digital channels are also increasing their importance in communication processes. Corporate websites are one of the primary channels through which organizations represent their identities in digital media. Blogs and social networks are also described as channels where organizations can interact with their followers/stakeholders, as well as instant communication. Recently, podcast channels have also become a part of these communication processes. The ability to download audio files, no time limit, and advantages in content production costs are among the reasons why organizations turn to podcast content.

This study aims to explain Turkish banks' podcast usage practices by document analysis technique. Thus, revealing how podcast channels with an increasing number of users are used by organizations constitutes the importance of the study. In this context, the changes and developments over the years have been revealed based on the number of channels, the number of content and the duration of the content. The scope of the study is limited to Spotify content because of all channels available on Spotify. The findings of the research revealed that 12 banks have podcast channels and content. While 11 of these institutions are private banks, 1 stands out as a public bank. It has been determined that the number of channels has increased over the years. While the number of channels was 1 in 2019, the total number increased to 22 in 2023. Most of the channels were created in 2021. It was found that the year in which the contents were shared the most (1732 contents) is 2022. The conditions of the pandemic period can be shown as a factor affecting this situation. Although these conditions remain in the past, the increase in the number of content over the years may indicate the increasing importance that organizations use podcast channels in reaching the target audience. The advantage of podcast content in terms of cost and timing can be considered as another of the basic elements for organizations to produce this content. In terms of content duration, it can be said that the duration of "investment" themed channels is shorter than other channels.

Organizations would include new digital channels in their communication processes, both in terms of ensuring corporate awareness and creating a corporate image. Podcasts, which can be considered as one of the alternative channels for organizations to communicate with their stakeholders, play a role in conveying the messages of organizations in terms of being able to be shared on different platforms and contacting different areas. In this study, a descriptive analysis was carried out on the usage practices of podcasts as a corporate communication channel. Based on the study findings, podcast content and channels are expected to increase over the years. For future studies, it is recommended that studies draw attention to the points emphasized in the contents of different sectors, content production purposes and motivations are conducted through interviews with practitioners, and attitude measurements are carried out through studies with the audience.

Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz

Mustafa ÜNLÜ*

Öz

Finansal piyasalar üzerinde makroekonomik faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Ancak, bu makroekonomik değişkenler kendi içerisinde küresel ve ulusal makroekonomik faktörler olarak sınıflandırılabilir. Enerji sektörü, tüm dünyayı etkileyen bir sektör olması nedeniyle küresel makroekonomik faktörlerin daha etkili olduğu düşünülebilir. Bu çalışma kapsamında 2018 yılında Türkiye’de gerçekleşen sistem değişikliği ve ardından yaşanan pandemi süreci dikkate alınarak, Borsa İstanbul’da işlem gören enerji şirketlerinin yer aldığı enerji endeksi üzerinde etkisi olduğu düşünülen sanayi üretim endeksi, Brent petrol fiyatları, kredi temerrüt takasları, mevduat faizi oranları ve TL/Dolar kuru verileri otoregresif dağıtılmış gecikme modeli yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre TL/Dolar kurunun endeks değeri üzerinde pozitif, kredi temerrüt takasının ise negatif etkisinin olduğu; mevduat faizi oranları, Brent petrol fiyatları ve üretim endeksi değerinin anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: BİST Elektrik Endeksi, ARDL, Makroekonomik Değişkenler.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

An Empirical Analysis of the Relationship Between Macroeconomic Indicators and the BIST Energy Index

Abstract

Macroeconomic factors have a significant impact on financial markets. In spite of this, these macroeconomic variables can be classified as macroeconomic factors both on a global and a national level. It is believed that global macroeconomic factors are more effective in the energy sector since it is a sector that affects the entire world. This study examines the industrial production index, Brent oil prices, credit default swaps, deposit interest rates, and TL/USD currency rate based on changes that occurred in Turkey in 2018 and the pandemic process that followed. In order to analyze the data, the autoregressive distributed lag model is considered to have an influence on the energy index, which is composed of energy companies listed on Borsa Istanbul. Based on the findings TL/USD currency rate had a positive impact on the index value, while credit default swaps had a negative impact, while deposit interest rates, Brent oil prices and industrial production index did not have a significant impact.

Keywords: BIST Electricity Index, ARDL, Macroeconomic Variables.

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, munlu@bingol.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6652-8535

1. GİRİŞ

Dünya genelinde 1970'lerden sonra kültürel, sosyal ve ekonomik alanlara özgü değerler kendi sınırları dışına çıkarak tüm dünyaya yayılması sonucu küreselleşme hareketini başlatmıştır. Küreselleşme sonucu ticari ve finansal açıdan yaşanan liberalizasyon faaliyetleri yeni bir ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ticari liberalizasyon sınırların kaldırılması, devlet müdahalelerinin azalması, özelleştirme, ticari faaliyetlerin önündeki engellerin kaldırılması, uluslararası fikir, bilgi, teknoloji ve ürünlerin ihracat odaklı hareketi, ülkeler arası avantajlardan karşılıklı olarak faydalanma, ekonomik sistemlerin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli düzenleme ve önlemlerin alınması gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Finansal liberalizasyon ise sermaye ve para piyasalarında olmak üzere iki farklı yönde gerçekleşmiştir. Sermaye piyasalarında yaşanan liberalizasyon hareketlerinin özünde sermayenin önündeki engellerin kaldırılarak uluslararası hareketliliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemelerden oluşmaktadır. Para piyasalarında yaşanan liberalizasyon hareketleri ise bankacılık sektörünün önündeki engellerin kaldırılarak faiz oranlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesi gibi düzenlemelerden oluşmaktadır (Onur, 2005: 129).

Finansal piyasaların liberalizasyon düzeyinin artması, ticari faaliyetlerin hacminin genişlemesini sağlayarak bir uluslararası şirket ve yatırımcı sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca finansal liberalleşme düzeyi ile ekonomiler ve piyasaların birbirleriyle entegrasyonu arasında doğrusal bir ilişki olup finansal liberalleşmenin artmasıyla ekonomiler ve piyasaların entegrasyonu artmıştır (Kılıç ve Buğan, 2019:50).

Piyasalar arasındaki entegrasyon ise eşhareketliliğe göre belirlenmektedir. Doğal olarak zaman faktörü dikkate alınarak bir piyasada yaşanan gelişmenin diğer bir piyasayı anı zamanda ne düzeyde etkilediği eşhareketlilik olarak dikkate alınmakta ve piyasalar arasındaki korelasyonu göstermektedir. Başka bir ifadeyle piyasalar arasında korelasyon düzeyi arttıkça eşhareketlilik artarak piyasaların entegrasyon düzeyi de artmış olacaktır. Uluslararası piyasalar arasında tek yönlü ve çift yönlü bilgi akışına bağlı olarak birbirleriyle aralarında etkileşim oluşmuştur. Piyasalar içinde yer alan bazı piyasalar dominant niteliği taşımaktadır. Söz konusu piyasanın dominant niteliği bilgi işleme düzeyinden kaynaklanmaktadır (Demirgil ve Gök, 2014: 316).

Ekonomiyi bir bütün olarak inceleyen makroekonominin kendine has değişkenleri bulunmaktadır. Bu değişkenler aslında birçok mikroekonomik değişkenin toplamını ifade etmektedir. Herhangi bir makroekonomik olgunun gösterdiği davranışı yansıtan değişkenler, makroekonomik değişkenlerdir. Finansal piyasalar fon arz edenler ile fon talep edenlerin bir araya geldiği yerdir. Finansal piyasalar, fon arz edenler ile fon talep edenlerin bir araya geldiği yerdir. Finansal piyasalar, tasarruf sahiplerinin ellerindeki fon fazlasını bir getiri karşılığında ihtiyaç duyan kişilere ya da kurumlara çeşitli finansal varlıklar vasıtasıyla aktararak ticaret, sanayi ve ekonominin gelişmesine katkı sağlaması amacıyla oluşturulmuş piyasalardır. Bulunduğu ekonomiden etkilenen finansal varlıkların gelecekteki değerini tahmin etmek üzere çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Özellikle işsizlik, enflasyon, döviz kurları, petrol ve enerji fiyatları, faiz oranları gibi temel makroekonomik değişkenlerin finansal varlıkların değeri üzerinde etkili olduğu görülmüştür (Şengönül, Karadaş ve Koşaroğlu, 2018: 64). Ayrıca makroekonomik değişkenlerin sadece bir finansal varlığın değerini tahmin etmekte kullanılması özel bir amaç olup genel olarak makroekonomik değişkenler, bir ülke ekonomisinin ve hatta dünya ekonomisinin geçmiş ve mevcut durumunun temel göstergeleridir.

Ülkemizde yer alan finansal piyasaların başında Borsa İstanbul (BİST) gelmektedir. BİST'te faaliyet gösteren şirketlerin fiyat ile getiri performanslarının ölçülmesi suretiyle çeşitli endeksler oluşturulmaktadır. Bu endekslerden biri de BİST Elektrik Endeksi'dir (XELKT) (<https://www.borsaistanbul.com/files/bist-piyasa-degeri-agirlikli-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf>). Elektrik endeksinde yer alan şirketlerin performansları sonucu hesaplanan endeks değeri, finansal veri

okuyan çeşitli kişi ya da kurumların alacakları kararlarda sektörün performansı hakkında öngörü oluşturmasını sağlamaktadır. BİST XELKT içerisinde faaliyet gösteren 26 firma bulunmakta ve bu firmalar genel olarak elektrik üretmek ve satmak alanında faaliyet göstermektedirler.

Türkiye’de anayasada yapılan değişiklik sonrası 24 Haziran 2018 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası yeni yönetim sistemine geçilmiştir. Güçlü bir başkanlık modeline dayalı cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi beraberinde birçok yapısal değişikliği getirmiştir. Yapısal değişikliklerin temelinde kararların hızlı bir şekilde alınması ile siyasi istikrarsızlıkların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Böylelikle hem ekonomi hem de finansal piyasaların temelini oluşturan güven ve istikrar unsurun sağlanması açısından cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminden beklentiler maksimum düzeydedir (Akıncı, 2017:14).

Finansal piyasaların işleyişin bir takım temel unsurlar bulunmakta olup bunların başında güven ve istikrar gelmektedir. Covid-19 pandemisinin Türkiye’de 2020 yılının mart ayında ilk vakaların görülmesiyle birlikte sosyal, politik, ekonomik ve psikolojik etkileri görülmeye başlanmıştır.

Türkiye’de gerek 2018 yılında gerçekleşen yönetim sistemi değişikliği gerekse de covid-19 sürecinin etkileri ülkemiz ekonomisi üzerinde yakın zamanda bir takım olumlu ya da olumsuz etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bu etkilerin sonuçları, makroekonomik değişkenler üzerinden ölçülebilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleşen yönetim değişikliği ve pandemi sürecinin enerji piyasası üzerinde ulusal ve uluslararası makroekonomik faktörlerin etkilerinin otoregresif dağıtılmış gecikme modeliyle (ARDL) analiz edilmesidir. Bu kapsamda BİST XELKT aylık endeks değerleri ile sanayi üretim endeksi, TL/Dolar kuru, Brent petrol fiyatları, kredi temerrüt takasları ve mevduat faizleri incelenmiştir. Belirtilen amaç kapsamında ilgili değişkenlerin durağanlık düzeyleri, çalışmada kullanılacak olan modelin seçiminde büyük önem arz etmektedir. Farklı dereceden durağan olan serileri analiz etme konusunda avantaj sağlaması bakımından ARDL modeli bu çalışma kapsamında tercih edilmiştir. Böylelikle ilgilenilen değişkenler arasındaki hem kısa hem de uzun dönem dinamiklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca enerji piyasasını bir bütün olarak ele alan çalışmaların literatürde kısıtlı olması ve çalışmanın kapsadığı spesifik dönem için (2018-2022 dönemi) ilgili piyasanın dinamiklerini konu alan bir çalışma bulunmaması nedeniyle, mevcut çalışma ile literatüre katkı yapılması düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR

Makroekonomik göstergelerin sektörler üzerindeki etkileri birçok ülke ve piyasada ele alınmıştır. Özellikle enflasyonun ve buna bağlı olan üretici ya da tüketici fiyat endekslerinin makroekonomik gösterge olarak yer aldığı görülmektedir (Benakovic ve Posedel, 2010; Sigit Sanjaya vd., 2020). Bunun yanı sıra hisse senedi getirilerini açıklamada tahvil oranları (Poon ve Taylor, 1991; Celebi ve Hönig, 2019), işsizlik oranlarının (Jareño ve Negrut, 2016; Flannery ve Protopapadakis 2002) ve risk primlerinin (Kaneko ve Lee, 1995) kullanıldığı görülmektedir.

BİST’te yer alan şirketleri sektör endeksi ya da BİST 100 endeksi bazında inceleyen çalışmalar literatürde oldukça yaygındır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Brent petrol fiyatlarıyla BİST endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektedir. Bu çalışmalardan bazılarında BİST 100 endeksinden Brent petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu (Özmerdivanlı, 2014; Kendirli ve Çankaya, 2016), bazılarında Brent petrol fiyatlarından BİST 100 endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu (Güneş ve Kaya, 2022), bazılarında ise bu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı (Yıldırım, 2016; Sandal vd., 2017) raporlanmaktadır. Sonuçlardaki bu farklılığın nedeninin, incelenen dönemlerin ve veri setlerinin frekanslarının farklılığından kaynaklanabiliyor olabileceği unutulmamalıdır. Bu çalışmaların yanı sıra, BİST’te yer alan firmalar üzerinden tanımlanan diğer endeksler ile Brent petrol fiyatları arasındaki nedensellik

ilişkinin inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Buna göre diğer endekslerden Brent petrol fiyatlarına doğru tek yönlü (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014) ve Brent petrol fiyatlarından endekslere doğru tek yönlü (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016) nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca yukarıda belirtilen çalışmalarda ilgili değişkenlerin uzun dönem ilişkileri de incelenmiştir. Yıldırım (2016) ve Özmerdivanlı (2014) çalışmalarında Brent petrol fiyatları ve BİST 100 endeksi arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğu belirtilirken, Sandal vd. (2017) çalışmalarında bu ilişkinin mevcut olmadığı belirtilmektedir. BİST’te yer alan diğer endekslerle yine Brent petrol arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Abdioğlu ve Değirmenci (2014) ve çalışmalarında, bu endekslerden petrol fiyatlarına doğru tek yönlü, Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016) ise petrol fiyatlarından endekslere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. Bahsedilen bu çalışmalardan ayrılan Vural ve Azizoglu (2021) çalışmalarında sanayi endeksi içerisinde yer alan 37 firmanın getiri serilerini doğal gaz ve Brent petrol fiyatlarını kullanarak lineer regresyon analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar genellendiğinde, doğal gaz fiyatlarındaki artışın firma getirisi üzerinde negatif etkisinin bulunduğu ve dolar kuru ile Brent petrol fiyatlarındaki artışın ise bu getiriyi pozitif etkilediği görülmektedir. Oralbaykızı (2019) çalışmasında ise BİST 100 endeks değeri ile BİST’te yer alan diğer endeksler ve Brent petrol fiyatları arasındaki ilişki VAR analizi ile incelenmiş, kısa dönemde petrol fiyatlarında ortaya çıkan şokların etkisi sektörlere bağlı olarak değişse de, uzun dönemde bu etkilerin uzun dönemde ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır.

BİST enerji sektörüyle ilgili literatür, çoğunlukla bu sektörde faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarının değerlendirilmesi üzerine yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmaların birçoğunda firmalar için belirlenen performans kriterleri firmaların finansal oranları (Özdemir ve Parmaksız, 2022; Arsu, 2021; Akgün, 2021; Mert ve Yıldırım, 2019; Metin vd. 2017; Babacan ve Tuncay, 2022) ve firmaların finansal tablolarında yer alan kalemlerden (Bağcı ve Yiğitler, 2019; İslamoğlu ve Çankaya, 2018; Sönmez vd., 2022) oluşmaktadır. Belirlenen kriterler bağlamında çeşitli çok kriterli optimizasyon teknikleri kullanılarak BİST enerji sektöründe yer alan en optimal firma bulunmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Taşkın ve Coşkun (2015) çalışmalarında finansal kaldıraç değişkeninin BİST enerji sektöründeki firmalar üzerindeki davranışını açıklamak için panel regresyon yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre firmaların ortaklık yapıları değiştikçe finansman kararları da değişmektedir. Adıgüzel (2023) çalışmasında, aynı sektördeki firmaların hisse senedi fiyatlarına etki eden mikro ve makro değişkenler bir arada panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre mikro değişkenlerin (firma finansal göstergeleri) hisse senedi fiyatına makro değişkenlere oranla çok daha fazla etki ettiği sonucu elde edilmiştir. Şahin (2020) çalışmasında da benzer şekilde BİST enerji sektöründeki firmaların finansal kaldıraç oranlarının davranışlarını açıklamak için mikro (firma verileri) ve makro göstergeler üzerinden GMM dinamik panel tahminleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada da Adıgüzel (2023)’in çalışmasıyla uyumlu olarak mikro değişkenlerin daha etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. İsmayilov ve Gürler (2022) çalışmalarında BİST elektrik endeksi verileriyle CDS, Brent petrol fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ile analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre kısa dönemde endeks değeri ile CDS arasında negatif bir ilişki mevcutken, petrol fiyatlarıyla pozitif ilişkili ve döviz kuru ile aralarında anlamlı bir ilişki yoktur.

3. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Çalışmanın veri seti 2018 Temmuz ve 2022 Aralık dönemi aylık verileri kapsamaktadır. Belirtilen zaman aralığında BİST enerji endeksi olan XELEKT verileri ile makroekonomik göstergeler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin tanımları ve veri kaynakları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler ve Tanımları

<i>Değişken</i>	<i>Kısaltma</i>	<i>Kaynak</i>
XELEKT (Bağımlı Değişken)	Endeks	Investing tr.investing.com
Sanayi Üretim Endeksi (2018/Temmuz = 100)	Üretim	Federal Reserve Bank of St.Louis fred.stlouisfed.org
TL/Dolar Kuru	Kur	TCMB evds2.tcmb.gov.tr
Brent Petrol Varil Fiyatı (USD)	Brent	Europe Brent Spot Price FOB www.eia.gov
Kredi Temerrüt Takasları (5 yıllık)	CDS	Investing tr.investing.com
3 Aylık Mevduat Faizi Oranı	Faiz	Dünya Bankası data.worldbank.org

Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmaları alınarak analiz edilmişlerdir. Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişken</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Medyan</i>	<i>Maks.</i>	<i>Min.</i>	<i>Std.S.</i>	<i>Jarque-Bera</i>
Log(Endeks)	4,2556	4,2532	6,1514	3,3955	0,7182	6,9068 (0,0316)
Log(Üretim)	4,6610	4,6700	4,8428	4,2144	0,1263	8,5859 (0,0136)
Log(Kur)	2,0969	1,9919	2,9247	1,5216	0,4201	6,7497 (0,0342)
Log(Brent)	4,1865	4,2005	4,8098	2,9112	0,3578	17,1550 (0,000)
Log(CDS)	6,1032	6,0752	6,7312	5,4798	0,2917	1,0466 (0,5925)
Log(Faiz)	2,8075	2,8996	3,2313	2,0943	0,3008	8,1041 (0,017)

Not: Parantez içerisindeki ifadeler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilerin analiz edilmesi için Pesaran, Shin, ve Smith (2001)’in geliştirmiş oldukları ARDL modeli kullanılmıştır. Bu model, değişkenlerin farklı dereceden durağan olmasına izin verdiği için uzun dönem ilişkilerin incelendiği diğer eşbütünleşme testlerine göre bir avantaj sağlamaktadır (Balaylar ve Özdemir, 2018). Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı, aşağıda tanımlanan sınır testi denklemi ile analiz edilmiştir:

$$\begin{aligned} \Delta \log(\text{Endeks})_t &= \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \log(\text{Üretim})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta \log(\text{Kur})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{3i} \Delta \log(\text{Brent})_{t-i} \\ &+ \sum_{i=1}^m \beta_{4i} \Delta \log(\text{CDS})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{5i} \Delta \log(\text{Faiz})_{t-i} + \beta_6 \log(\text{Endeks})_{t-1} + \beta_7 \log(\text{Üretim})_{t-1} \\ &\beta_8 \log(\text{Kur})_{t-1} + \beta_9 \log(\text{Brent})_{t-1} + \beta_{10} \log(\text{CDS})_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

Burada m uygun gecikme sayısını ifade etmektedir. Bu modeldeki uygun gecikme sayısının belirlenmesinde bilgi kriterlerinden (Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn) yararlanılmaktadır. Uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılırken test edilmek istenen hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \beta_i = 0$$

$$H_1 : \beta_i \neq 0$$

Diğer bir ifadeyle, sıfır hipotezi değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin (eşbütünleşme) olmadığını ya da hata teriminin durağan olmadığını belirtirken, alternatif hipotez böyle bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından (1) nolu modelin kısa dönemde denge ilişkisinden sapmalarının ne kadar sürede dengeye geldiklerinin ve kısa dönem dinamiklerinin tespit edilebilmesi için hata düzeltme modeli (ECM) kullanılabilir.

$$\begin{aligned} \Delta \log(\text{Endeks})_t &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \log(\text{Üretim})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta \log(\text{Kur})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i} \Delta \log(\text{Brent})_{t-i} \\ &+ \sum_{i=1}^m \alpha_{4i} \Delta \log(\text{CDS})_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{5i} \Delta \log(\text{Faiz})_{t-i} + \alpha_5 \text{ECM}_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (2)$$

(2) nolu model içerisinde yer alan ECM_{t-1} hata düzeltme terimidir. İktisadi beklenti, bu değişkenin katsayısının negatif ve anlamlı olması yönündedir.

4. BULGULAR

Model içerisinde yer alan değişkenlerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi amacıyla Dickey ve Fuller (1979)'un tanımladıkları ADF testi ile Phillips ve Perron (1988)'in tanımladıkları PP testi kullanılmıştır. Literatürde birçok yeni birim kök testi yer almasına karşın PP ve ADF testleri birer kıstas (benchmark) olarak kullanılmaktadırlar. Bu nedenle çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin birim köklü olup olmadıkları bu testler ile araştırılmıştır.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişken	Düzye	ADF		PP		Karar
			Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark	Düzye	
Log(Endeks)	Sabit terimsiz ve trendsiz	2.4478	-10.9241*	1.9318	-11.0408*	I(1)	
		(-1,9469)	(-1,9469)	(-1,9469)	(-1,9469)		
	Sabit terimli	2.6688	-11.0897*	2.2956	-11.1838*		
		(-2,9165)	(-2,9165)	(-2,9165)	(-2,9165)		
Trendli ve sabit terimli	1.2849	-11.4939*	0.9464	-11.5083*			
	(-3,4952)	(-3,4952)	(-3,4952)	(-3,4952)			
Log(Kur)	Sabit terimsiz ve trendsiz	3,0752	-6,1828*	3,7449	-6,2104*	I(1)	
		(-1,9469)	(-1,9469)	(-1,9469)	(-1,9469)		
	Sabit terimli	1,2514	-6,9097*	1,6793	-6,9146*		
(-2,9165)		(-2,9165)	(-2,9165)	(-2,9165)			

	Trendli ve sabit terimli	-0,8053 (-3,4952)	-7,3220* (-3,4952)	-0,5981 (-3,4952)	-7,4591* (-3,4952)	
Log(Üretim)	Sabit terimsiz ve trendsiz	0,4088 (-1,9469)	-7,5140* (-1,9469)	1,0504 (-1,9469)	-8,7709* (-1,9469)	I(1)
	Sabit terimli	-1,7371 (-2,9165)	-7,4722* (-2,9165)	-1,4654 (-2,9165)	-9,9942* (-2,9165)	
	Trendli ve sabit terimli	-3,4945 (-3,4952)	-7,4074* (-3,4952)	-3,3636 (-3,4952)	-10,1638* (-3,4952)	
	Sabit terimsiz ve trendsiz	0,0057 (-1,9469)	-7,1991* (-1,9469)	-0,0046 (-1,9469)	-7,0535* (-1,9469)	
Log(Faiz)	Sabit terimli	-2,0524 (-2,9165)	-7,1839* (-2,9165)	-1,7347 (-2,9165)	-7,0377* (-2,9165)	I(1)
	Trendli ve sabit terimli	-2,8846 (-3,4952)	-7,2752* (-3,4952)	-2,4534 (-3,4952)	-7,1020* (-3,4952)	
	Sabit terimsiz ve trendsiz	0,2261 (-1,9469)	-8,1777* (-1,9469)	0,3611 (-1,9469)	-8,1858* (-1,9469)	
Log(CDS)	Sabit terimli	-2,5565 (-2,9165)	-8,0822* (-2,9165)	-2,5565 (-2,9165)	-8,0876* (-2,9165)	I(0)
	Trendli ve sabit terimli	-3,5050* (-3,4952)	-8,0017* (-3,4952)	-3,1309 (-3,4952)	-8,0188* (-3,4952)	
	Sabit terimsiz ve trendsiz	-0,1034 (-1,9469)	-6,1073* (-1,9469)	-0,0388 (-1,9469)	-5,0632* (-1,9469)	
Log(Brent)	Sabit terimli	-2,2348 (-2,9165)	-6,0415* (-2,9165)	-1,6148 (-2,9165)	-4,9828* (-2,9165)	I(1)
	Trendli ve sabit terimli	-2,6419 (-3,4952)	-6,0451* (-3,4952)	-1,9528 (-3,4952)	-4,9241* (-3,4952)	

Not: Parantez içerisindeki değerler 0,05 önem düzeyindeki kritik değerleri, * 0.05 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 3'deki veriler incelendiğinde, CDS değişkeninin düzeyde durağan olduğu ve bunun dışındaki tüm değişkenlerin birim kök içerdikleri ve birinci farklarında durağan oldukları ya da diğer bir ifadeyle birinci dereceden bütünlük (I(1)) oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

ARDL modeli, farklı dereceden bütünlük seriler arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemek için kullanılabilir bir modeldir. Serilerin her birinin aynı düzeyde durağan olması gerekliliğinin bulunmaması bu modelin en büyük avantajlarından biridir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan ARDL modeli sonuçları tablo 4'te yer almaktadır. Modelde Covid-19 döneminin etkisini görebilmek için, 2020 Mart döneminden itibaren 1 değerini alan bir kukla değişken analizlere dahil edilmiştir.

Tablo 4. ARDL (1,0,3,0,1,0,1) Model Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
Log(Endeks) _{t-1}	0,9107	0,0567	0,0000*
Log(Üretim) _t	-0,2006	0,2349	0,3983
Log(Kur) _t	0,0785	0,1609	0,5594
Log(Kur) _{t-1}	0,0613	0,1853	0,7423
Log(Kur) _{t-2}	0,0182	0,1833	0,9212
Log(Kur) _{t-3}	0,2060	0,1342	0,1328
Log(Brent) _t	-0,0154	0,0871	0,8597
Log(CDS) _t	-0,2183	0,0592	0,0007 *
Log(CDS) _{t-1}	0,1863	0,0746	0,0168 *
Log(Faiz) _t	-0,1063	0,0443	0,0212
Log(CDS) _{t-3}	0,1246	0,0614	0,0492*
Kukla _t	-0,1840	0,0914	0,0510 **
Kukla _{t-1}	0,1658	0,0746	0,0320 *

Sabit	1,1852	1,0358	0,2593
Test	Test İstatistiği		Olasılık
Breusch-Pagan-Godfrey	14,5306		0,2681
Breusch -Godfrey LM	6,1062		0,1023
Jarque-Bera	1,7545		0,4159

* ve ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ARDL modeli, en küçük kareler tahminleme yöntemini kullandığı için modelden elde edilen artıkların, bu yöntemin varsayımlarını sağlıyor olması gerekir. Bu amaçla artıklara uygulanan testler, tablo 4'ün alt kısmında verilmiştir. Artıklarda değişen varyans sorununun olup olmadığı, Breusch-Pagan-Godfrey testiyle araştırılmış ve temel hipotez reddedilememiştir. Buradan hareketle artıkların eş varyansa sahip oldukları söylenebilir. Bir diğer test ise artıkların otokorelasyonlu olup olmadıklarının araştırılması için gerçekleştirilmiştir. Breusch-Godfrey LM testi sonuçlarına göre, artıklar arasında otokorelasyon probleminin olmadığı ifade edilebilir. Son olarak artıkların normal dağılıma uyup uymadıkları ise Jarque-Bera testi ile araştırılmıştır. Bu testin sonuçlarına göre artıkların normal dağıldığı ifade edilebilir. Değişkenler arasında anlamlı bir uzun dönem ilişkisinin ya da diğer bir deyişle eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığının tespit edilebilmesi için yukarıdaki ARDL modelinin sınır testi gerçekleştirilmiş olup sonuçları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. ARDL Sınır Testi Sonuçları

<i>F İstatistiği</i>	<i>Önem Düzeyi</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>
	%10	2,139	3,204
8,3642	%5	2,49	3,658
	%1	3,33	4,708

Tablo 5'deki veriler incelendiğinde, hesaplanan F-istatistiği değerinin hem alt hem de üst sınır değerinden daha büyük olduğu ve dolayısıyla incelenen değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Uzun Dönem Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
Log(Üretim) _t	-2,2469	0,2349	0,3983
Log(Kur) _t	4,0794	1,6391	0,0171*
Log(Brent) _t	-0,1735	0,9442	0,8551
Log(CDS) _t	-0,3584	0,1592	0,0027 *
Log(Faiz) _t	-1,1913	0,0443	0,0212
Kukla _t	-0,2039	0,5842	0,7289
Sabit	13,2742	14,2965	0,3587

* ve ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6'da ilgili değişkenlerin endeks değeri üzerindeki uzun dönem etkileri verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, %5 önem düzeyinde kur ve CDS değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğu, diğer değişkenlerin ise uzun dönemde anlamlı etkilerinin olmadığı görülmüştür. Uzun dönemde dolar kurunun endeks değeri üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu, CDS priminin ise uzun dönemde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiler belirlendikten sonra, bu değişkenlerin kısa dönemli ilişkileri hata düzeltme modeli ile ele alınmıştır. Bu modelin sonuçları tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
$\Delta \text{Log}(\text{Kur})_t$	0,0785	0,1101	0,4797
$\Delta \text{Log}(\text{Kur})_{t-1}$	-0,2243	0,1201	0,0692**
$\Delta \text{Log}(\text{Kur})_{t-2}$	-0,2060	0,1160	0,0835**
$\Delta \text{Log}(\text{CDS})_t$	-0,2183	0,0477	0,0000*
ΔKukla	-0,1840	0,0648	0,0071*
EC_{t-1}	-0,0892	0,0100	0,0000*

* ve ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Hata düzeltme modelleriyle ilgili en önemli husus, hata düzeltme terimi (EC)'nin negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerektiğidir. Tablo 7'deki sonuçlar incelendiğinde bu terimin beklentilere uygun olarak, istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif işaretli olduğu görülmektedir. Bu katsayının değerinin 0 ile -1 arasında yer alması, değişkenler arasındaki denge ilişkisine tekdüze bir yaklaşma olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra diğer kısa dönem katsayılar incelendiğinde TL/Dolar kurunun ve CDS'in endeks değeri üzerinde negatif etkisinin olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında ele alınan BİST XELKT endeksi ve makroekonomik değişkenler (TL/Dolar kuru, brent petrol fiyatları, CDS primleri ve mevduat faiz oranları) arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin incelenmesi için öncelikle bu değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. CDS primi değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin bazılarının düzeyde bazılarının ise birinci farkında durağan olmalarından dolayı, bu değişkenler arasındaki ilişkiler (kısa ve uzun dönem), durağanlık düzeylerinde esnekliğe izin veren ARDL modeli üzerinden incelenmiştir. ARDL modeli sonuçları hem kısa dönemde hem de uzun dönemde XELKT endeksi üzerinde kur ve CDS priminin anlamlı etkilerinin olduğunu belirtmektedir. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) çalışmalarında, dolar kuru ile XELKT endeksi arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtirken, İsmayilov ve Gürler (2022) çalışmalarında ise bu etkinin pozitif yönlü olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) çalışmasına paralel olarak döviz kuru ile XELKT endeksi arasında negatif bir ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir. Gürlevik ve Gazel (2020) çalışmalarında brent petrol fiyatları ile XELKT endeksi arasında kısa ve uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirtmektedirler. Benzer sonuç bu çalışma kapsamında da elde edilmiştir. Ayrıca İsmayilov ve Gürler (2022) çalışmalarında CDS primleri ile XELKT endeksi arasında hem kısa hem de uzun dönemde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Herhangi bir varlığın fiyatı, iktisadi olarak arz-talep dengesine göre belirlenmektedir. Finansal varlıkların fiyatının belirlenmesinde arz-talep dengesine ek olarak birçok mikro ve makro faktörler de etkili olmaktadır. Yapılan çalışmadan elde edilen bulgular çerçevesinde enerji endeksi üzerinde sanayi üretim endeksinin kısa ve uzun dönemde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Sanayi üretim endeksi, enerji talebi açısından bir gösterge niteliğindedir. Dolayısıyla sanayi üretim endeksinde meydana gelen bir artış, enerji talebinde de bir artışa neden olabilir. Türkiye gibi enerji açısından dışa bağımlı olan ülkelerde, enerjiye olan talebin arttığı dönemlerde dışarıdan daha fazla enerjiye bağlı hammadde talebi artmaktadır. Bu durum sanayi üretim endeksinden ziyade kurun daha etkili olmasına neden olmaktadır.

Literatürden de anlaşıldığı üzere, brent petrol fiyatlarının enerji sektöründe en temel makroekonomik faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, enerji sektöründe brent petrol fiyatlarının uzun ve kısa vadede anlamsız olduğu görülmüştür. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak dünya genelinde elektrik üretimi incelendiğinde, daha çok nükleer enerji, hidroelektrik, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve doğal gaz gibi kaynaklar üzerinden elektrik üretildiği görülmektedir. Brent petrol ise fosil yakıt olarak bilinen petrol ve petro-kimya endüstrisine yönelik hammadde sağlamaktadır. Bu nedenle brent petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST enerji sektörüne etkisinin istatistiksel olarak anlamsız bulunması, bu bağlamda normal karşılanabilir.

Araştırma kapsamında ele alınan ulusal makroekonomik değişkenlerden CDS'in endeks değeri üzerinde kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu görülmektedir. CDS verileri bir ekonominin istikrarının temel göstergelerinden birisidir. CDS verilerinin yükselmesi, yatırımcılar açısından bir istikrarsızlık göstergesidir. Bu nedenle CDS ve endeks değerleri arasındaki negatif yönlü ilişki, yatırımcıların istikrarı önemli bir faktör olarak dikkate aldıklarını ifade etmektedir.

3 aylık mevduat faizi oranlarının enerji sektöründe kısa ve uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Finansal piyasalarda getiri, riske bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Risk arttıkça, getiri de buna bağlı olarak artmaktadır. Faiz yatırımcıları ise, genellikle düşük risk olarak sabit bir getiriyi hedeflemektedirler. Bu tutumdaki yatırımcılar, düşük ve sabit getiriyi tercih etmelerinden dolayı yüksek risk içeren piyasaları tercih etmemektedirler. Bu durumun doğası gereği 3 aylık mevduat faizlerinin endeks değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması doğal karşılanabilir. Ayrıca mevcut literatürün aksine, bir diğer makroekonomik değişken olan TL/Dolar kurunun enerji endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Endeks değeri ile TL/Dolar kuru arasında anlamlı bir ilişkinin olması, Türkiye'nin enerji açısından dışa bağımlılığının temel göstergesi olarak yorumlanabilir. Enerji üretiminde gerekli olan hammaddelerini dışarıdan temin eden bir ülke olarak Türkiye'de TL/Dolar kurunun yükselmesi, enerji fiyatlarının da yükselmesi anlamına gelmektedir.

İncelenen dönem içerisinde pandemi süreci yaşanmış olup, bu durumun endeks değeri üzerinde etkisinin olup olmadığı modele dahil edilen kukla değişken vasıtasıyla araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre bu değişkenin kısa vadede anlamlı ve negatif bir etkisi varken, uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Buradan hareketle, yaşanan pandeminin kısa dönemdeki negatif etkisinin uzun dönemde ortadan kalktığı söylenebilmektedir.

Son dönemde meydana gelen siyasi değişimler ve pandemi etkisi finansal piyasalar üzerinde oldukça önemli etkiler yaratmıştır. Pandemi süreci ve sonrasında enerji sektörünün önemi artmış olup, dünya genelinde yaşanan enflasyon süreci de buna eklendiğinde endeks değerlerinde yukarı yönlü bir hareket meydana gelmiştir. Buradan yola çıkarak, gelecekte enerji sektörünün öneminin daha da artacağı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, finansal verilerde yapısal değişimler görülebilmektedir. Bu nedenle, yapılacak olan çalışmalarda fourier fonksiyonlarını kullanan ve yapısal değişimleri dikkate alan testlerden yararlanılabilir.

Etik Beyan

“Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurulu izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Ünlü, M. (2023). Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 984-997.

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 1-24.

Adıgüzel, İ. (2023). Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Rasyolarının Pay Senedi Üzerinde Etkisi: Panel Veri Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 305-322. DOI: 10.31671/doujournal.1250512

Akgün, A. (2022). BIST Enerji Şirketlerinin CRITIC ve CODAS Bütünleşik Yaklaşımı ile Finansal Açıdan Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 338-356. DOI: 10.52642/susbed.1111547

Akıncı, B. (2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 12(24), 1-16. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12179>

Arsu, T. (2021). Finansal Performansın Entropi Tabanlı ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi: BIST Elektrik, Gaz ve Buhar Sektöründeki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 15-32. DOI: 10.17065/huniibf.740393

Babacan, A. ve Tuncay, M. (2022). Türk Enerji Sektöründe Çalışma Sermayesi ve Finansal Performans Arasındaki Etkileşim: SWARA, AHP ve TOPSIS Yöntemleriyle Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1976-2005. DOI: <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097378>

Bağcı, H. ve Yüksel Yiğiter, Ş. (2019). BİST'te Yer Alan Enerji Şirketlerinin Finansal Performansının SD ve WASPAS Yöntemleriyle Ölçülmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 877-898. DOI: 10.29029/busbed.559885

Balaylar, N. A. ve Özdemir, M. O. (2018). Türkiye'de Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarında Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 26(36), 209-224. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2018.02.12

Benaković, D., ve Posedel, P. (2010). Do Macroeconomic Factors Matter For Stock Returns? Evidence From Estimating a Multifactor Model on the Croatian Market. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 1(1-2), 39-46.

Bist Piyasa Değeri Ağırlıklı Pay Endeksleri Temel Kuralları, (27.07.2023 tarihinde <https://www.borsaistanbul.com/files/bist-piyasa-degeri-agirlikli-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf> adresinden erişilmiştir.)

Buğan, M., Kılıç, Y., (2019). Finansal Piyasaların Entegrasyonu: ABD, AB, Asya Piyasaları ve Borsa İstanbul Örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 49-61.

Celebi, K., ve Hönig, M. (2019). The Impact Of Macroeconomic Factors On The German Stock Market: Evidence For The Crisis, Pre-And Post-Crisis Periods. *International Journal of Financial Studies*, 7(2), 18. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijfs7020018>

- Ünlü, M. (2023). Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 984-997.
- Demirgil, H., ve Gök, İ. Y. (2014). Türkiye ve Başlıca AB Pay Piyasaları Arasında Asimetrik Volatilite Yayılımı. *Journal of Management and Economics Research*, 12(23), 315-340. DOI: <https://doi.org/10.11611/JMER244>
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979), Distribution of the Estimators for Autogressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Elfiswandi, E., Sanjaya, S., Pratiwi, N., Yulia, Y. ve Ramadhan, M. F. (2020). Macroeconomic Factors, Energy Consumption and Firms Performance on Stock Return of Mining and Energy Sector: Evidence from Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(6), 229-234. DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.10207>
- Eyüboğlu S., ve Eyüboğlu K. (2018). Borsa İstanbul Sektör Endeksleri ile Döviz Kurları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: ARDL Modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 8-28. DOI: 10.25287/ohuiibf.332352
- Eyüboğlu, K., ve Eyüboğlu, S. (2016). Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları ile BİST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11(42), 150-162. DOI: <https://doi.org/10.19168/jyu.23741>
- Flannery, M. J., ve Protopapadakis, A. A. (2002). Macroeconomic Factors Do Influence Aggregate Stock Returns. *The Review of Financial Studies*, 15(3), 751-782.
- Güneş, H., ve Kaya, M. (2022). Bist Endeksleri ile Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 3(2), 71-95. DOI: 10.57085/ufebud.1209114
- Gürlevik, F., ve Gazel, S. (2020). Enerji Fiyatlarındaki Değişimin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Bist Elektrik Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *EKEV Akademi Dergisi*, 24(82), 119-138.
- Ismayilov, J., ve Gürler, Ö. K. (2022). Kredi Temerrüt Takasları, Petrol Fiyatları Ve Döviz Kurlarının Türkiye'nin Enerji Sektörüne Etkisi: Bist Elektrik Endeksi Örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 20(3), 405-419. DOI: <https://doi.org/10.11611/yead.1168027>
- İslamoğlu, M., ve Çankaya, S. (2018). Finansal Başarının Tahmininde Finansal Başarısızlık Modellerinin Kullanılması: BIST XELKT Endeksine Dahil Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (110), 111-134. DOI: <https://doi.org/10.33203/mfy.451456>
- Jareño, F., ve Negrut, L. (2016). US Stock Market and Macroeconomic Factors. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 32(1), 325-340. DOI: <https://doi.org/10.19030/jabr.v32i1.9541>
- Kaneko, T., ve Lee, B. S. (1995). Relative Importance of Economic Factors in The US and Japanese Stock Markets. *Journal of the Japanese and International Economies*, 9(3), 290-307. DOI: <https://doi.org/10.1006/jjie.1995.1015>
- Kendirli, S., ve Çankaya, M. (2016). Ham Petrol Fiyatlarının BIST 100 ve BIST Ulaştırma Endeksleri ile İlişkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 136-141.
- Mert, H., ve Yildirim, E. (2019). Yatırımın Nakit Akım Karlılığı (YNAK) Yoluyla İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi ve Bist Kapsamında Enerji Sektörü İşletmelerinde Uygulaması. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 56(650), 107-130.

- Ünlü, M. (2023). Makroekonomik Göstergeler ve BİST Enerji Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 984-997.
- Metin, S., Yaman, S. ve Korkmaz, T. (2017). Finansal Performansın TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Belirlenmesi: BİST Enerji Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 371-394.
- Oralbaykızı, A. S. (2019). Petrol Fiyat Değişimlerinin Bist Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 247-265. DOI: <https://doi.org/10.33905/bseusbed.518704>
- Özdemir, O. ve Parmaksız, S. (2022). BIST Enerji işletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Karşılaştırılması: TOPSIS ve EDAS Yöntemleri ile Analiz. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 34-56.
- Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları ile Bist 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (43).
- Peiro, A. (2016). Stock Prices and Macroeconomic Factors: Some European Evidence. *International Review of Economics & Finance*, 41, 287-294. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2015.08.004>
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P.C.B. ve P. Perron (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biomètrika*, 75(2), 336-346.
- Sandal, M., Çemrek, F., ve Yıldız, Z. (2017). BİST 100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170.
- Sara, O. (2005). Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), s.127-152.
- Sonmez, F., Baysal, G., Baysal, I. A. ve Bademcioglu, M. (2023). Determining the Financial Performances of BIST100 Energy Companies by TOPSIS Method. *PressAcademia Procedia*, 16, 149-155. DOI: 10.17261/Pressacademia.2023.1680
- Şahin, E. E. (2020). Makroekonomik Değişkenler ve Sermaye Yapısı İlişkisi: BIST Enerji İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 337-353.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A. ve Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Makroekonomik Değişkenler ve Finansal Değişkenlerin Uzun Dönem İlişkisi: SVAR Analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 12(1), 63-85.
- Taşkın, F. D., ve Coşkun, S. (2015). Ortaklık Yapılarının Finansman Kararları Üzerine Etkisi: Bist Enerji Firmaları İncelemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 105-118. DOI: <https://doi.org/10.16953/deusbed.98286>
- Taylor, S. P. S., ve Poon, S. (1991). Macroeconomic Factors and the UK Stock Market. *Journal of Business Finance and Accounting*, 18(5), 619-36.
- Vural, G. ve Yurt Azizoğlu, N. (2021). Petrol ve Doğal Gaz Fiyatlarındaki ve Dolar Kurundaki Değişimin Bist Sanayi Sektörü Piyasa Getirisi Üzerindeki Etkisi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 284-300.
- Yıldırım, E. (2016). Enerji Fiyat Şoklarının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: Bist Örneğinde Asimetrik Nedensellik ve Etki-Tepki Analizi Kanıtları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 187-200.

Extended Abstract

Article Title

This study analyzes the effects of national and international macroeconomic factors on the Turkish energy market during the change of administration and pandemic, employing the autoregressive distributed lag model (ARDL). The analysis focuses on BIST XELKT monthly index values, industrial production index, TL/USD exchange rate, Brent oil prices, credit default swaps, and deposit rates. First, the stationarity levels of these variables were examined in order to analyze the long- and short-term relationships between them. All variables except the CDS premium are found to be unit-rooted. ARDL model allows flexibility in the stationarity levels of some variables, whereas some variables are stationary at the level, while others are stationary at the first difference. Therefore, the relationship between these variables (short and long run) is examined using this model. According to the ARDL model, both the exchange rate and CDS premium have significant short- and long-term effects on the XELKT index. XELKT index and exchange rate have a negative relationship, according to the results. There is no significant relationship between Brent oil prices and the XELKT index in the short and long run. CDS premiums and the XELKT index have a negative and significant relationship, both in the short and long run.

In economic terms, the price of any asset is determined by the balance between supply and demand. There are many micro and macro factors that influence the price of financial assets in addition to the supply-demand balance. Based on the results of this study, it is concluded that the industrial production index does not have a significant impact on the energy index in the short and long run. It is common for energy-dependent countries, such as Turkey, to increase the demand for energy-related raw materials from abroad during periods when energy demand increases. Consequently, the exchange rate is more influential than the index of industrial production in this situation.

The literature indicates that Brent oil prices are a major macroeconomic factor in the energy sector. As a result of the analysis, Brent oil prices in the energy sector are insignificant on both a long-term and short-term basis. Globally, electricity is generated primarily by nuclear energy, hydroelectricity, solar energy, wind energy, and natural gas. Brent oil, on the other hand, provides raw materials for the petroleum and petrochemical industries. Thus, the statistically insignificant effect of Brent oil price changes on the BIST energy sector is considered normal in this context.

Among the national macroeconomic variables analyzed in this study, CDS has a statistically significant and negative effect on the index value in the short and long run. A country's CDS data is one of the most important indicators of its economic stability. For investors, an increase in CDS data is a sign of instability. The negative relationship between CDS and index values suggests that investors place a high priority on stability.

3-month deposit interest rates do not have a statistically significant effect on the energy sector in the short and long run. Risk plays an important role in determining the return on financial markets. The return increases as the risk increases. Interest rate investors, on the other hand, generally aim for a fixed return by taking low risk. Due to their preference for low and fixed returns, investors with this attitude do not invest in high-risk markets. Considering the nature of this situation, it is not surprising that the 3-month deposit rate has no significant impact on the index value.

Unlike the existing literature, we find that another macroeconomic variable, the TL/Dollar exchange rate, has a statistically significant and positive effect on the energy index. A significant relationship between the index value and the TL/Dollar exchange rate can be interpreted as an indicator of Turkey's energy external dependence. Since Turkey imports raw materials required for energy production, an increase in the TL/Dollar exchange rate will result in higher energy prices.

A pandemic period was experienced during the period of analysis and the dummy variable included in the model examined whether this situation had an impact on the index value. This variable is statistically significant in the short run but does not have a statistically significant effect in the long run, according to the findings. Thus, the short-term negative effects of the pandemic have been reversed over time.

Herzberg's Two Factor Theory and Its Impact on Job Satisfaction: A Research on Bank Employees During The Covid-19 Period

Tuba BÜYÜKBEŞE*
Tuğba DİKBAŞ**
Ömer ÇAVUŞ***
Ayşe ASİLTÜRK****

Abstract

The aim of this research is to explore the effect of motivation of bank employees on their job satisfaction in the covid-19 pandemic. For this purpose, firstly, Herzberg's hygiene and motivation factors were tested whether there was a difference between the evaluations of bank employees before Covid-19 and during the Covid 19 processes, and then the effect of motivation factors on job satisfaction was investigated. For this purpose, 403 online questionnaires were sent via e-mail to bank employees with branches in the Türkiye Southeastern Anatolia Region, and 375 questionnaires were answered. The obtained data were subjected to descriptive analysis, validity, reliability, t test, correlation, and regression analyses in. As a result of the research, it has been found that there is a significant difference in the evaluation of hygiene and motivating factors by bank employees compared to the pre-pandemic period. While an increase was perceived in hygiene factors during the pandemic process, a decrease in motivation was observed. In the pandemic process, hygiene factors affect job satisfaction negatively; on the other hand, it was found that motivation factors affect job satisfaction positively. Conducting similar studies with bank employees from different regions and different cultural groups will strengthen the findings of the study. The same research can be applied to employees of different sectors.

Keywords: Two-Factor Theory of Motivation, Covid-19, Job Satisfaction, Bank Employee

Article Type: Research Article

Herzberg'in Çift Faktör Teorisi ve İş Tatminine Etkisi: Covid-19 Döneminde Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Öz

Bu araştırmanın amacı covid-19 salgınında banka çalışanlarının motivasyonlarının iş tatminleri üzerindeki etkisinin tespit edilmesidir. Bu maksatla öncelikle Herzberg'in hijyen ve motivasyon faktörlerinin banka çalışanlarının covid-19 öncesi ve covid 19 sürecindeki değerlendirmeleri arasında fark olup olmadığı test edilmiş, sonrasında motivasyon faktörlerinin iş tatmini üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde şubesi bulunan banka çalışanlarına email aracılığıyla online 403 anket gönderilmiş 375 anket yanıtlanmıştır. Elde edilen veriler betimleyici analiz, geçerlilik, güvenilirlik, t testi, korelasyon ve regresyon analizlerine tabii tutulmuştur. Araştırma sonucunda; banka çalışanlarının hijyen ve motive edici faktörleri değerlendirmelerinde pandemi öncesine göre anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Hijyen faktörlerde pandemi sürecinde artış algılanırken, motivasyonda azalma görülmüştür. Pandemi sürecinde hijyen faktörlerin iş tatminini negative yönde anlamlı etkilediği; motivasyon faktörlerinin ise iş tatminini pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer araştırmaların farklı bölgeler ve farklı kültürel gruplara mensup banka çalışanları ile yapılması çalışma bulgularını güçlendirecektir. Aynı araştırma farklı sektör çalışanlarına da uygulanabilir.

Anahtar Kelimeler: Çift Faktörlü Motivasyon Teorisi, Covid-19, İş Tatmini, Banka çalışanı

Makale Türü : Araştırma Makalesi

* Prof. Dr., Hasan Kalyoncu University, Department of Business Administration, tuba.buyukbese@hku.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-4174-9870

** Senior Science Researcher., Hasan Kalyoncu University, Social Sciences Institute, tugbaranadikbas@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-0966-2353

*** Science Expert., Hasan Kalyoncu University, Postgraduate Education Institute, VakıfBank, omercvs4444@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-7482-2774

**** Assoc. Prof., Trabzon University, School of Applied Sciences, Management Information Systems, ayseasilturk@trabzon.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-6221-6208

1. INTRODUCTION

The motivation theories developed throughout the literature could be categorized as (i) the content theories, and (ii) the process theories. The former consists of the first content theories; Maslow's Hierarchy of Needs Theory, Herzberg's Two-Factor Theory, McClelland's Three Needs Theory, and Alderfer's ERG Theory. The latter includes Vroom's Expectation Theory, Porter and Lawler's Expectation Theory, Locke and Latham's Goal-Setting Theory, and Adams' Equity Theory.

What we know about the validity and consistency of these theories is largely based on the results of various empirical studies that investigate what factors motivate employees to boost their performance and fulfill their tasks properly at work. Thus, in the field of organizational behavior, the concept of motivation has been extensively utilized to study possible factors that help to motivate employees. In general, motivation can be defined as the factors that initiate employees to do something with a strong desire (Ruthankoon and Ogunlana, 2003: 333).

Some of the most popular studies on motivation are Maslow (1954), Herzberg et al. (1959), McClelland (1961), Vroom (1964), Alderfer (1972), and Locke et al. (1981). (Baduri, 2017: 45).

Herzberg's theories originally resulted from research conducted with 200 engineers and accountants working in different companies in the late 1950s and were designed to better understand the experiences and feelings of the employees (Herzberg, 1966; Schwab and Heneman, 1970).

According to Herzberg's study, motivating factors are based on the intrinsic dynamics that make the employees happy and work harder, and hygiene factors are based on extrinsic dynamics that cause an employee to become pessimistic, leave the job, and be unmotivated if they are not present (Gardner, 1977: 198). Therefore, motivating factors that lead to job satisfaction are taken into account separately from the hygiene factors that lead to job dissatisfaction (Herzberg 1968). It should be also noted that the opposite of job dissatisfaction cannot always be considered satisfaction, but rather should be referred to as "no dissatisfaction" (Tietjen and Myers, 1998: 227).

Job satisfaction has been an important research topic in the study of business life and a fundamental body of theories (Hoppock, 1935; Herzberg et al., 1959: 5; Locke, 1976; Kalleberg, 1977: 126; Knoop, 1995) has been developed to understand potential factors affecting employees' job satisfaction.

The relationship between job satisfaction and Herzberg's Two-Factor Theory has been widely investigated (Maidani, 1991; Gunasekara and Kulathunga, 2011; Hyun and Oh, 2011; Smith and Shields, 2013; Sanjeev and Surya, 2016). To the best of our knowledge, however, the relationship has not been revisited by taking into account the context and the potential effects of the COVID-19 pandemic. The aim of the present study is, thus, to provide an empirical understanding of the pandemic's impact on the job satisfaction of bank employees within the theoretical framework of Herzberg's Two-Factor Theory. COVID-19 has affected on bank environment in different negative patterns. These patterns can be summarized as follows: decreased quality of internal and external communication in the bank environment, lack of products satisfying customers' demand, adaptation problems of bank employees and customers to technological innovation, a small number of branches operating during the coronavirus process, increase in long-term and low-interest loans, and operational risks (Yetiz, 2021: 113).

For this purpose, a questionnaire was sent to 403 bank employees and 375 responses were received in Turkey.

Prior to sending the questionnaire to bank employees, the purpose of the study was explained in detail to the bank employees of the bank branches for their approval to conduct the survey. The employees were asked to fill out the questionnaire voluntarily. Within the given time, 375 respondents turned in their questionnaires successfully.

The scales in the questionnaire were anchored on a 5-point Likert (1: Strongly disagree, 5: Strongly agree). Data were analyzed by SPSS statistical program. Descriptive statistics were used to analyze the demographic characteristics of the respondents. For the reliability of the scale, Cronbach's alpha internal consistency coefficient was revealed to be 0.66., were considered to be reliable.

The remainder of the present article focuses first on the conceptual framework of job satisfaction and then elaborates on Herzberg's Two-Factor Theory in Section 1. Section 2 describes the sample, the data collection process, the questionnaire, and Herzberg's hygiene and motivational questions according to participants' perceptions before and during the pandemic. Section 3 presents the findings derived from analyses of the data. The last section concludes with a discussion and further recommendations.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Herzberg's Two-Factor Theory

Motivation is defined as a function of the individual's existing level of desire, energy, and interest, and it refers to their transformation in action (Nahavandi and Malekzadeh, 1999, p.190; Wilson, 2004: 150). Vroom, on the other hand, describes motivation as internal energy, based on an individual's needs that encourage oneself to achieve something (Hyun and Oh, 2011: 103). Notwithstanding, according to the most common definition, motivation is to find out the factors that are able to motivate an individual to work harder (Ruthankoon and Ogunlana, 2003: 333). Up to date, previous studies have tried to find out factors that make employees work more efficiently. Some of the most popular studies on motivation are Maslow (1954), Herzberg et al. (1959), Vroom (1964), McClelland (1961), Alderfer (1972), and Locke et al. (1981) (Bassett-Jones and Loyd, 2005: 930). Ronen and Sadan (1984) stated that most researchers consider Herzberg's Two-Factor Theory as the best in combining general research trends related to job satisfaction, theories such as Taylor's Scientific Management Theory, Hawthorne Studies, and Maslow's Hierarchy of Needs Theory.

Herzberg's Two-Factor Theory was originally resulted from a research conducted with 200 engineers and accountants working in different companies in the late 1950s, to better understand the experiences and feelings of employees (Herzberg, 1966). He emphasized in his study that while hygiene factors cause the employee to be pessimistic, leave the job, and cause dissatisfaction in the workplace; motivation factors make employee happy in workplace also encourage working with high performance (Gardner, 1977: 198). In Herzberg's research, employees were asked to define practices, in which they felt either exceedingly bad or remarkably good at their job. According to the results of the study, good feelings are mostly related to motivators, while bad feelings are associated with hygiene factors, which affect job satisfaction and dissatisfaction (Herzberg, 1966). Related to Herzberg's approach, motivating factors such as the feeling of achievement, opportunities for advancement, respect, praise, recognition, and responsibility increase job satisfaction. On the other hand, hygiene factors are referred to as work-related factors that improve job satisfaction and prevent job dissatisfaction of the employees such as wages, job conditions, supervision, career stability, organizational policy, interpersonal relations, and existence of guaranteed retirement fund.

While the presence of motivating factors increases job satisfaction, the presence of hygiene factors does not translate to job satisfaction. Moreover, the absence of motivating factors does not lead to job dissatisfaction, but the absence of hygiene factors leads to job dissatisfaction. Thus, managers try

to provide hygiene factors in order to accelerate motivating factors. Taken together, these findings support the notion that the presence of secured working conditions does not increase the motivation of employees, but the absence of secured working conditions leads to a decrease in the motivation of employees. However, motivating factors can lead employees to work hard and enjoy their work. In this context, motivating factors include the intrinsic motivation of achievement, opportunities for advancement, progress, job interest, recognition, and a sense of responsibility (Herzberg, 1984; 1976). Herzberg (1968) also distinguished the main differences between factors of job satisfaction and dissatisfaction. With regard to the motivating factors, Herzberg et al. (1959) also stated that motivating factors meet the employee's need for self-realization by causing positive job attitudes.

While the presence of motivating factors increases job satisfaction, the absence of motivating factors does not directly translate to job dissatisfaction. The absence of hygiene factors, though, leads to job dissatisfaction. Similarly, the opposite of job dissatisfaction is not satisfaction, but rather "no dissatisfaction" (Tietjen and Myers, 1998: 227). Therefore, satisfaction and dissatisfaction of employees do not represent the two opposite ends of a scale and should be considered separately (Udechukwu and Ikwukananne, 2009). Based upon this distinction between the two related but different concepts, many studies have investigated the relationships between job satisfaction and the Two Factor Theory, e.g. Sanjeev and Surya (2016), Smith and Shields (2013), Gunasekara and Kulathunga (2011), Hyun and Oh (2011), Maidani (1991). Notwithstanding, the negative effects of the pandemic on the sectors have been the subject of significant investigation. Beybur and Çetinkaya (2020) concluded that the pandemic has increased the use of digital banking services in their study on the banking sector. Kpmg (2020) stated that banks stopped personnel mobility from home to work during the covid-19 process and they arranged to allow more staff to work from home. In this process, some banks also switched to shift practice (Kpmg, 2020).

Moreover, during the Covid-19 process, it became important to increase mobility, positive outlook, agility, adaptation skills that support agility, and improve employee strength, as well as business models that are compatible with the remote working model, support the development of virtual motivation and employee vitality (Ünal and Başaran, 2021).

Drawing upon Herzberg's motivating and hygiene factors, the present study aims at investigating the impact of the COVID-19 pandemic on employee job satisfaction. With the application of flexible working conditions, mask-distance-hygiene practices, and the use of compulsory leaves, the pandemic has changed the way how employees perceive work and fulfill tasks. In addition to the transformation of work-related conditions, the fast spread of the pandemic is thought to also affect the emotional well-being of employees in the form of stress, depression, low mood, and low motivation.

2.2. Job Satisfaction

Robert Hoppock (1935) in his book titled "Job Satisfaction" described the concept of job satisfaction as "any combination of psychological, physiological and environmental conditions that lead a person to express satisfaction with his/her job". Herzberg (1959: 5) defined job satisfaction as "any attitude of the employee towards work, whether he likes it or not." One of the most widely accepted definitions of job satisfaction was presented by Locke (1976: 1304) as "a pleasurable or positive emotional state resulting from the appraisal of one's job or job experiences". Kalleberg (1977: 126) further defined job satisfaction as "the general emotional orientation of the individual towards work roles" and Knoop (1995) defined it as "general emotional attitude toward work or its sub-dimensions". According to another explanation, though, job satisfaction was defined as "an expression of positive or negative attitude of the individual towards work based on general expressions including feelings towards work, cognition and behavioral tendencies (Meier and Spector, 2015: 1; Gül, Oktay and Gökçe, 2008: 2). If the employee enjoys the work and is happy, he/she will have positive attitudes and behavior

towards work, that is, the job will provide satisfaction to the employee. Otherwise, job satisfaction will decrease or there will be dissatisfaction.

According to the literature, high job satisfaction is associated with advanced organizational performance (Iffaldano and Muchinski, 1985, Schyns and Croon, 2006), organizational citizenship behavior (Williams and Anderson, 1991; Moorman, 1993; Koys, 2001), organizational commitment, and positive organizational behaviors (Reichers, 1985; Chatman, 1989; Silva, 2006). On the other hand, findings in the literature suggest that low job satisfaction is associated with the intention to quit (Applebaum, Fowler, Osinubi and Robson 2010), employee turnover (Irvineve and Evans, 1995; Martin, 2004; Silva, 2006), and burnout (Dolan, 1987; Bhana and Haffejee, 1996). Spector (1997) also stated that job satisfaction can be considered as a welfare factor, Meier and Spector (2015: 2) showed that there is a link between job satisfaction and welfare indicators, and some recent studies also indicated that there is a close relationship between job satisfaction and covid-19 period (Zhang et al. 2020; Cherif, 2020: 529-541).

High level of job satisfaction of the employees will affect both their emotional and cognitive well-being, their standard of living, and will also affect the activities of the businesses they work for such as customer satisfaction, and performance. Accordingly, various theories have been developed to determine what motivates people. These theories can be mainly categorized as content theories and process theories. On the one hand, content theories mostly focus on intrinsic factors such as what human needs are and also on how human behaviour is motivated in their work environment. Maslow's Hierarchy of Needs Theory, Herzberg's Two Factor Theory, McClelland's Human Motivation Theory and Alderfer's ERG Theory on employee motivation can be given as examples of the content theories. Process theories, on the other hand, are mostly concerned with external motivating factors that try to explain how motivation occurs, and how people are motivated by cognitive activities. Among the process theories are Vroom's Expectancy Theory, Porter and Lawler's Expectancy Theory, Adams Equity Theory, Locke's Goal Setting Theory.

Based on the observational method, hypotheses are constructed to explain the observations. A simple hypothesis may be a generalization of the observations. A more complex hypothesis may postulate a relationship between the events, and may even be used to predict other observations. If two different hypotheses fit the observed data, and if one is clearly simpler than the other, it is customary to accept the simpler hypothesis until further evidence causes its rejection.

It is thought that the Covid-19 epidemic affects the motivation and job satisfaction of the employees in the banking sector, as in many other sectors. During the pandemic process, remote and/or part-time working in business life, decreases in salaries, dismissals, measures such as masks, distance, hygiene in the working environment, working conditions, occupational safety, wages, and changes in communication are hygiene factors that affect the job satisfaction of employees. It can be thought that these factors gain more importance during the pandemic process. The disappearance of negative hygiene conditions opens the way for motivating elements that can increase motivation and provide a positive effect (Thompson, 2002: 130). According to the Herzberg theory, it is thought that factors such as motivating sense of achievement, recognition, responsibility, personal development, promotion may lead to stress, uncertainty, negative emotions, and attitudes experienced during the pandemic process. There may be a decrease in intrinsic work motivation.

In the light of the explanations above, three hypotheses were developed:

H₁: There is a significant difference between employees' assessment of hygiene factors in the pre-pandemic and the pandemic periods.

H₂: There is a significant difference between employees' assessment of motivating factors in the pre-pandemic and the pandemic periods.

H₃: Hygiene and motivating factors have positive impacts on job satisfaction.

3. METHODOLOGY

The results obtained in this study, which uses a cross-sectional quantitative research method, were tested in the SPSS analysis program.

3.1. Sample

According to the 2020 data of the Turkish Banks Association (TBB), there are 6445 bank employees in the southeast Anatolia region. Employees of bank branches in the Southeastern Anatolia region constitute the main body of this study. The main population was determined according to TBB 2020 December data. As a result of the interviews with the bank branches, it was seen that the population of the research consisted of 6445 employees in the southeast Anatolian bank branches. Easy sampling method was used. The sample size was obtained from 363 bank employees. Considering the possibility of missing or missing questionnaires, more questionnaires were conducted, and 375 questionnaires were used in the analyses. Permissions required for the research Hasan Kalyoncu University 15.12.2020-E--804.01-2012150029 Document Date and Number. The permission for the scale used for the questionnaire was obtained electronically. Used with permission from the authors.

The main limitation of the present research is the geographical constraint on the sample of participants. The questionnaire was conducted by employees working in the Southeastern Region of Turkey. To further validation of Herzberg's Two-Factor Theory among bank employees, similar research is recommended to be carried out with bank employees who work in different regional settings and belong to different cultural groups.

3.3. Data Collection

Data collection was conducted in the following steps. Prior to sending the questionnaire to bank employees, the purpose of the study was explained in detail to the regional general directors of the bank branches for their approval to conduct the survey. Upon approval, the research questionnaire in Google Forms was sent out to the bank employees via email to fill out the questionnaire voluntarily.

3.4. The Questionnaire

The questionnaire used in the research consists of four sections. The first section asks the demographic information of the participants. The second and third sections include questions related to hygiene and motivating factors developed by Herzberg (1968). The fourth section includes questions related to job satisfaction developed by Judge, Locke, Durham, and Kluger (1998), which was translated into by Keser and Bilgin (2019). The scales in the questionnaire were anchored on a 5-point Likert (1: Strongly disagree, 5: Strongly agree). Data were analyzed by SPSS statistical program. Descriptive statistics were used to analyze the demographic characteristics of the participants. For the reliability of the scale, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient revealed to be 0.66, which could indicate moderate reliability for the test. Depending on the Alpha (α) coefficient, which takes a value between 0 and 1, the reliability of the scale is interpreted as follows

If $0.00 \leq \alpha < 0.40$, the scale is unreliable,

If $0.40 \leq \alpha < 0.60$, the reliability of the scale is low,

If $0.60 \leq \alpha < 0.80$, the scale is highly reliable and

If $0.80 \leq \alpha < 1.00$, the scale is highly reliable (Kalaycı, 2010, p.405).

4. FINDINGS

Table 1. The Personal Characteristics of Participants are Provided in

Personal Characteristic	Type	Frequency	%
Age	23-29	93	24,8
	30-36	135	36,0
	37-43	103	27,5
	44-50	43	11,5
	51-57	1	,2
Gender	Female	157	41,9
	Male	218	58,1
Education	High school	36	9,6
	Undergraduate	281	74,9
	Postgraduate	58	15,5
Marital Status	Married	193	51,5
	Single	182	48,5
Position	Manager or assistant manager	63	16,8
	Expert or assistant expert	60	16,0
	Authorized or authorized deputy	127	33,9
	Officer	86	22,9
	Security guard	22	5,9
	Servant	17	4,5
Working time in the institution	0-1 year	32	8,5
	2-5 year	63	16,8
	6-10 year	194	51,7
	11-15 year	55	14,7
	16-20 year	30	8,0
	20 years and more	1	,3
Total working time	0-5 year	90	24,0
	6-10 year	125	33,3
	11-15 year	123	32,8
	16-20 year	35	9,3
	21-25 year	2	,5

Young employees constitute a great chunk of the sample (60%) as 228 participants were aged less than 36 (Table 1). The age range of participants was as follows: 228 were aged between 23 and 36 (60,8 %), while 147 were aged between 37 and 57 (39,2 %). Gender-wise, the share of male participants was more than females (n=281; 58,1%).

The known levels of education of the participants ranged as follows: high school degree (n = 36; 9,6%), undergraduate degree (n = 281; 74,9%), and postgraduate degree (n=58; 15,5%) (Table 1). It is also seen that participants consist of bankers with the titles of managers or assistant managers, experts or assistant experts, authorized or authorized deputies, and officers. More than half of the participants have been working in the current institution for 6-10 years. When the total working hours of the bankers are considered, it is seen that more than 80% of bankers have seniority between 0-15 years.

Descriptive Statistics and Correlation Coefficients between variables are shown in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics and Correlation Coefficients (N: 375)

Variable	\bar{X}	S	Skewness	Kurtosis	1	2	3	4	5	Alpha
Motivation before Covid-19	4,15	,55	-,38	-,54	1	,719*	-,159**	-,290**	,313**	.65
Motivation during the Covid-19	2,91	,25	-,54	,55		1	-,216**	-,244**	,396**	.60
Hygiene before Covid-19	1,59	,22	,20	,84			1	,588**	-,296**	.95

Hygiene during the Covid-19	2,48	,20	,70	1,17				1	-,352**	.75
During the Covid-19 job satisfaction	4,01	,27	-,65	1,92					1	.61

** $p < .01$

In the study, the participants were asked to evaluate the propositions regarding motivation and hygiene factors separately, considering the pre-pandemic and pandemic process. For suggestions about job satisfaction, they were asked to evaluate only their satisfaction during the pandemic process. The results indicate that employees' average score of motivation decreases from 4.15 to 2.91, while the average score of the hygiene factor increases from 1.59 to 2.48 after the outbreak of the COVID-19 (Table 2). These findings indicate that the pandemic has negatively affected the working conditions of bank employees. Also, motivation of employees towards their jobs has decreased during the pandemic when compared to the pre-pandemic period. The skewness and kurtosis are valued between -2 and +2, which indicates normal distribution of the variables. Moreover, results of the correlation test suggest statistically significant relationships among all variables.

According to the findings, it should also be noted that an alpha of .66 is a good internal consistency for the items in the scale. The findings can also be interpreted that the scores of motivations for pre-pandemic and pandemic periods, the scores of hygiene and job satisfaction for the pandemic period are at a very reliable level. For the scores of hygiene for the pre-pandemic period display perfect reliability with an alpha of 0.95.

Table 3. T-Test Results Between The Hygiene Scores in The Pre-Pandemic and The Pandemic Periods for Dependent Groups

	Mean	Sample	SD	Df	t-Values	P
Hygiene Before Covid-19	1,59	375	.22	374	-87,430	.000
Hygiene During Covid-19	2,48	375	.20			

The t-test results in relation with H1 are shown in Table 3. Remember that

H₁: There is a significant difference between employees' assessment of hygiene factors in the pre-pandemic and the pandemic periods.

There is a statistically significant difference between the average scores ($t_{374} = -87,430, p < .01$) of hygiene factors for the pre-pandemic and pandemic periods (Table 3). Moreover, the average score of the hygiene factors for the pre-pandemic period is 1.59, and it increased to 2.48 for the pandemic period. The findings together suggest that the pandemic has a significant impact on the attitudes of bank employees towards the hygiene factors. Therefore, H₁ cannot be rejected. As a result of the evaluations of the research, it has been determined that the operators working from home are more successful in terms of work performance, working hours and the quality of the work (Özçelik, 2020). This also supports the hypothesis.

Table 4. T-Test Results for Between The Motivating Scores in The Pre-Pandemic and The Pandemic Periods for Dependent Groups

	Mean	Sample	SD	Df	t-Values	P
Motivation Before Covid-19	4,15	375	,55	374	58,531	.000
Motivation After Covid-19	2,91	375	,25			

The t-test results in relation with H2 are shown in Table 4. Remember that:

H₂: There is a significant difference between employees' assessment of motivating factors in the pre-pandemic and the pandemic periods.

There is a statistically significant difference between the average scores ($t_{374}= 58,531$, $p<.01$) of motivating factors for the pre-pandemic and pandemic periods (Table 4). Furthermore, average score of the hygiene factors for the pre-pandemic period is 4.15, and it decreased to 2.91 for the pandemic period. The findings indicate that the pandemic has a significant impact on the attitudes of bank employees towards the motivating factors. Therefore, H_2 cannot be rejected. Tuna and Türkmendağ (2020) found that working from home with flexible working hours and comfortable working, freedom of dress and a lifestyle away from intense stress is an advantage for the employees. In addition, employees stated that thanks to working from home, they can spend more time with their family, environment, and themselves. When motivation is taken as a basis at work, the success of the employees in their social life and the opportunity to see them are among the important factors. Their study supports the findings of our study.

Table 5. Regression Results

Items (Observed Variables)	B	Standard Error	β	t-values	p
Job Satisfaction	3.889	.238		16.335	.000
Hygiene During Covid-19	-.361	.062	-.271	-7.020	.000
Motivation During Covid-19	.352	.050	.330	8.338	.000
R= .476		R ² = .226			
F (1-373) = 54.441		p = .000			

A multiple regression has been carried out to determine the impact of hygiene and motivation factor scores on job satisfaction during the pandemic period to evaluate H_3 . The regression results are presented in Table 5. Remember that:

H₃: Hygiene and motivation factors have positive impacts on job satisfaction.

As a result of the analysis, while a significant negative correlation was found between the hygiene factors and job satisfaction, significant positive correlation was found between the hygiene factors and job satisfaction ($R= 0.47$ $R^2= 0.22$ $F_{(1, 373)} = 54.441$ $p< 0.05$) for the pandemic period. Therefore H_3 can not be rejected.

According to these findings %22 change in total variance of job satisfaction scores can be attributed to the scores of hygiene and motivation factors ($R^2= 0.22$) during the pandemic.

As a result of the analysis the regression model with determined coefficients can be explicitly stated as:

$$Z_{(\text{job satisfaction})} = 3.889 + -0.361 * X_{(\text{hygiene during covid})} + 0.352 * Y_{(\text{motivation during covid})}$$

Kovach (1987:61) in his study involving 1.000 employees in the United States, found that hygiene motivation tools did not show a significant difference in employee motivation. Brislin et al.. (2005:97) support the hypothesis.

Erhan and Bayrakçı (2022) showed that the motivating factors and the factors affecting job satisfaction in tourism sector were generally compatible with the theoretical context of Herzberg's two-factor theory. The effect of motivation on job satisfaction was examined in research conducted on the Amway Company in Malaysia.

As a result, it was revealed that there is a relationship between job satisfaction and motivation. It was also determined that motivation contributes more to job satisfaction and there is a positive relationship between motivation and job satisfaction. On the other hand, motivation is the determinant of job satisfaction and motivation contributes to significantly better job satisfaction. A comprehensive review concluded that determining motivational factors can promote high job satisfaction (Edrak, Yin-fah, Gharleghi and Seng, 2013).

In another study, according to the Cornell model developed by Smith, Kendall, and Hulin in 1969, job satisfaction is the feelings of employees towards their job or affective responses to different dimensions of the job situation. The best and worst jobs an individual can have formed the basis of their emotions and behaviors. If the current job is the best job he can imagine, that is, close to the positive

subjective goal point, he will be satisfied with his job (Smith, Kendal and Hulin, 1969; Sun, 2002:20). All these findings support the hypothesis of this study.

5. CONCLUSION

A large number of studies have primarily focused on seeking to better understand the Herzberg's Two-Factor Theory, and attempted to determine the roles motivation and hygiene factors play on employee job satisfaction before the Covid-19 pandemic (Sanjeev and Surya, 2016; Smith and Shields, 2013; Gunasekara and Kulathunga, 2011; Hyun and Oh, 2011; Maidani, 1991).

By focusing on employees working in the service sector, i.e. banks, and by taking into account the effects of the pandemic, our research is distinguished from the previous studies using Herzberg's Two-Factor Theory to study job satisfaction. Banks rearranged their working activities to prioritize the health of their employees and customers. They established the necessary infrastructure systems for remote working and continuous accessibility to protect the health of employees. By creating the necessary technology and infrastructure systems, most of the bank employees continued their work from home with the remote access model. While banks operate a working system that mostly requires face-to-face communication with customers in branches, they have aimed to protect not only their staff but also their customers by allowing their personnel with positive results during the pandemic period, who are in contact or who have chronic illnesses, to work from home (Beybur and Çetinkaya, 2020: 153). Banks changed their working systems to make it easier for most of their staff to work from home. Some banks implemented the shift work system. In this context, they preferred a system in which some personnel works in the field for two weeks, while other personnel continues to work remotely and change the shift in the following weeks (KPMG, 2020; Oktay and Yıldırım, 2021). The recommendation for bank employees to wear masks is among the measures taken by the Ministry of Health and the Scientific Committee. In this process, gloves were distributed to the employees in the banks, the use of masks was encouraged, and the obligation to use gloves was imposed on the bank personnel who came into contact with money.

According to the results of the analyses, significant statistical differences were found between job satisfaction levels in the pre-pandemic and the pandemic periods. The findings also suggest that the greatest impact of the pandemic was on the employees' perception of hygiene factors, with average hygiene factor scores of 1.59 and 2.48 for the pre-pandemic and pandemic periods, respectively.

Moreover, the findings suggest that the pandemic had a significant negative impact on the motivation of bank employees towards their jobs. The average motivating factor scores in the pre-pandemic and pandemic periods were revealed to be 4.15 and 2.19, respectively.

During the pandemic process (especially before the vaccine was found), the priority of people was to survive and be healthy without being infected with the covid 19 virus. The economic conditions caused by the pandemic have led to the spread of flexible working systems such as remote working, the closure of workplaces or the dismissal of workers. In our research, the increase in the evaluation of hygiene factors such as working conditions and occupational safety for bank employees of the pandemic process; On the other hand, it is thought that it causes a decrease in the evaluation of motivating factors such as personal development and recognition.

Another crucial finding is that 22% change in total variance of job satisfaction scores can be explained by the scores of hygiene and motivation factors during the pandemic period. This reveals that motivation factors possess a more significant association with job satisfaction than hygiene factors do. Thus, similar to the findings obtained in previous studies (Zhang et al. 2020; Cherif, 2020), the results of the present study confirm that motivation factors are more influential than hygiene factors in determining job satisfaction.

The main assessment was concentrated on the motivation and hygiene factors, and overall, the findings are in line of Herzberg's Two-Factor Theory (Herzberg 1959: 5). Although both groups of factors are found to have an impact on job satisfaction, motivation factors appear to play a relatively dominant role on determining job satisfaction during the pandemic.

In order to increase job satisfaction of bank employees during the COVID-19 pandemic, bank administrations need to take certain precautionary measures that focus on protecting the health of employees and the public. Notwithstanding, there has emerged, in the meantime, a great need to provide bank employees with attentive managerial support that is capable of overcoming the psychological problems of employees, utilizing technologies in a humane way in communicating with them, protecting the rights of the employees, and maintaining job security. Thus, throughout the course of the pandemic, the human resources departments should create a working atmosphere with a specifically designed supervision system where the employees' voice is heard and their opinions matter. In that direction, taking into account and keeping in mind the nature of remote working conditions, some internal projects and applications might be developed to improve online motivation and the vitality of employees (Ünal and Başaran, 2021: 669). During the COVID-19 process, remote working and flexible working, and arrangements in working hours were applied to bank employees without going to work. This situation increases the job satisfaction of the employees (if the hypothesis is accepted, it increases, if it is rejected, it decreases).

Increasing job satisfaction allowed motivation and hygiene factors. Also, it is motivating for individuals to plan their work and personal time. Bank employees interact with people in this process, thanks to these opportunities, their worries, and concerns about getting sick have decreased.

While working from home, people were able to concentrate on their work more easily, and even though they had the chance to socialize at the office, it contributed to them being more productive. Since the ongoing habits have temporarily changed as a result of the practices implemented to protect public health, the work areas of the bankers in the home working system (according to the hypothesis, they do not affect, affect) the job satisfaction motivation and hygiene factors. Bankers have used internet technology to fulfill their duties. In this context, further studies can be conducted on the banking sector.

In addition, qualitative and quantitative research and analysis of different variables affecting job satisfaction, motivation, and hygiene factors may be useful in terms of shedding light on different points. Thus, significant contributions will be made to both the literature and practice.

Ethical Approval

During the writing and publishing of the study titled "Herzberg's Two Factor Theory and Its Effect on Job Satisfaction: A Study on Bank Employees during the Covid-19 Period" All procedures performed in studies involving human participants conform to the ethical standards of the institutional and/or national research committee and the 1964 Declaration of Helsinki and its subsequent amendments or comparable ethical standards.

Informed Consent Form

All individuals participating in the study were informed with an informed consent form about the content of the study and that the study was conducted on a voluntary basis.

Support Information

This study did not receive any support from any private or public institution or any other organisation.

Conflict of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author declares no conflict of interest.

REFERENCES

- Akbaş Tuna, A. and Türkmendağ, Z. (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3),3246-3260. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>
- Alderfer, C. P. (1972). *Existence, Relatedness, and Growth: Human Needs in Organizational Settings*. Free Press.

- Büyükbeşe, T., Dikbaş, T., Çavuş, Ö. & Asiltürk, A. (2023). Herzberg's Two Factor Theory And Its Impact On Job Satisfaction: A Research On Bank Employees During The Covid-19 Period. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 998-1013.
- Alrawahi, S., Sellgren, S. F., Altouby, S., Alwahaibi, N. and Brommels, M. (2020). The Application of Herzberg's Two-Factor Theory of Motivation to Job Satisfaction in Clinical Laboratories in Omani Hospitals. *Heliyon*, 6(9), e04829, doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04829
- Applebaum, D., Fowler, S., Fiedler, N., Osinubi, O. and Robson, M. (2010). The impact of Environmental Factors on Nursing Stress, Job Satisfaction, and Turnover Intention. *Journal of Nursing Administration*, 40, 323–328.
- Badubi, RM (2017). Motivasyon Teorileri ve Örgütlerde Uygulanması: Bir Risk Analizi. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 3(3), 44-51.
- Bassett-Jones, N. and Lloyd, G. C. (2005). Does Herzberg's Motivation Theory have Staying Power? *Journal of Management Development*, 24(10), 929–943.
- Beybur, M. and Çetinkaya, M. (2020). Covid 19 Pandemisinin Türkiye'de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 148-163.
- Bhana, A. and Haffjee, N. (1996). Relation Among Measures of Burnout, Job Satisfaction, and Role Dynamics for a Sample of South African Child-Care Social Workers. *Psychological Reports*, 79(2), 431-4.
- Brislin, R. W., Kabigting, F., Macnab, B., Zukis, B. and Worthley, R. (2005). Evolving Perceptions of Japanese Workplace Motivation, *International Journal of Cross Cultural Management*, Vol: 5, No: 1, pp.87-103.
- Cherif, F. (2020). The Role of Human Resource Management Practices and Employee Job Satisfaction in Predicting Organizational Commitment in Saudi Arabian Banking Sector. Emerald Insight, *International Journal of Sociology and Social Policy*. 7(8), 29-541. doi 10.1108/IJSSP-10-2019-0216
- Crossman, A. and Abou-Zaki, B. (2003). Job Satisfaction and Employee Performance of Lebanese Banking staff. *Journal of Managerial Psychology*, 18(4), 368-376. doi.org/10.1108/02683940310473118
- Dolan, N. (1987). The Relationship Between Burnout and Job Satisfaction in Nurses, *Journal of Advanced Nursing*, 12(1), 3-12.
- Edrak B.B., Yin-Fah B.C., Gharleghi B. and Seng T.K. (2013). The Effectiveness of Intrinsic and Extrinsic Motivations: A Study of Malaysian Amway Company's Direct Sales Forces. *International Journals Business and Social Science*, Center for Promoting Ideas, USA, 4(9),96-103.
- Erhan, T. and Bayrakçı, E. (2022). Herzberg'in Çift Faktör Teorisi: Turizm Çalışanları Üzerinde Fenomenolojik Bir Araştırma . *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 4(1), 78-99. doi: 10.46959/jeess.1060470
- Gardner, G. (1977). Is there a Valid Test Of Herzberg's Two Factor Theory? (S. Clarke, Düz.). *Occupational and Organizational Psychology*, 50(3),197-204.
- Gunasekara, U., and Kulathunga, K. (2011). *An Empirical Study of Herzberg's Two Factor Theory with Operational Level Employees of Private Banks in Sri Lanka*. International Conference on Modern Trend in Innovation Management, pp. 116-124.
- Gül, H., Oktay, E. and Gökçe, H. (2008). İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti Ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Akademik Bakış*, Sayı 15, 1-11. ISSN:1694-528X.
- Herzberg, F. (1966). *Work and the Nature of Man*. Cleveland: World Pub. Co,New York.
- Herzberg, F. (1968). One More Time: How Do You Motivate Employees? *Harvard Business Review*. 81(1),87-96.

- Büyükbeşe, T., Dikbaş, T., Çavuş, Ö. & Asiltürk, A. (2023). Herzberg's Two Factor Theory And Its Impact On Job Satisfaction: A Research On Bank Employees During The Covid-19 Period. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 998-1013.
- Herzberg, F. (1976). *The Managerial Choice: To be Efficient and To be Human*, Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.
- Herzberg, F. (1984). *Herzberg on Motivation*. Cleveland, OH: Penton Media Inc.
- Herzberg, F. (1996). *One More Time: How Do You Motivate Employees?* In S. J. Ott (Eds.), *Classical readings in organizational behavior*, pp. 76-85. Orlando, FL: Harcourt Brace and Company. (Original work published 1968).
- Herzberg, F., Maunser, B. and Snyderman, B. (1959). *The Motivation to Work*, John Wiley and Sons Inc., New York, NY
- Hoppock, R. (1935). *Job Satisfaction*. Harper and Brothers, New York.
- Hulin, C. L. and Smith, P. C. (1964). Sex Differences in Job Satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 48(2), 88–92. <https://doi.org/10.1037/h0040811>
- Hyun, S. and Oh, H. (2011). Reexamination of Herzberg's Two-Factor Theory of Motivation in The Korean Army Foodservice Operations. *Journal of Foodservice Business Research*, 14(2), 100-121, doi 10.1080/15378020.2011.574532
- Iaffaldano, M.T. and Muchinsky, P. M. (1985). Job Satisfaction and Job Performance: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 97, 251-273, doi.org/10.1037/0033-2909.97.2.251
- Irvine, D. M. and Evans, M. G. (1995). Job Satisfaction and Turnover Among Nurses: In-tegrating Research Findings Across Studies. *Nursing Research*, 44, 246-253.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (5. Baskı)*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalleberg, A. (1977). Work Values and Job Rewards: A Theory of Job Satisfaction. *American Sociological Review*, 42,124–143.
- Keser, A. and Bilir, Ö. (2019). İş Tatmini Ölçeğinin Türkçe Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (e-ISSN : 2602-4314), 3(3), 229.
- Knoop, R. (1995). Relationships Among Job Involvement, Job Satisfaction and Organizational Commitment For Nurses. *Journal of Psychology*, 29, 641-666.
- Kovach, A. Kenneth (1987), What Motivates Employees? Workers and Supervisors Give Different Answers, *Business Horizons*, 30(5), pp. 58-66.
- Koys, D. J. (2001). The Effects of Employee Satisfaction, Organizational Citizenship Behavior, and Turnover on Organizational Effectiveness: A Unit-Level, Longitudinal Study. *Personnel Psychology*, 54,(1), 101–114, doi.org/10.1111/j.1744-6570.2001.tb00087.x
- KPMG (2020). COVID-19 Krizinde İki Temel Bankacılık Aracı/<https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/covid-19-krizinde-iki-temel-bankacilik-araci.html>.
- Lewandowski, C. A. (2003). Organizational Factors Contributing to Worker Frustration: The Precursor to Burnout. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 30(4), 75–185.
- Locke, E. A. (1976). *The Nature and Causes of Job Satisfaction*, Handbook of Industrial and Organizational Psychology, Rand-McNally, Chicago, IL.
- Locke, E. A. (1991). The Motivation Sequence, The Motivation Hub, and The Motivation Core. *Behavior and Human Decision Process*, 50(3),288-99.
- Maidani, E. A. (1991). Comparative Study of Herzberg's Two-Factor Theory of Job Satisfaction Among Public and Private Sectors. *Public Personnel Management*, 20(4),441–448.
- Martin, E. (2004). Who's Kicking Whom? Employees' Orientations to Work. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(3), 182-188, doi.org/10.1108/09596110410531177

- Büyükbeşe, T., Dikbaş, T., Çavuş, Ö. & Asiltürk, A. (2023). Herzberg's Two Factor Theory And Its Impact On Job Satisfaction: A Research On Bank Employees During The Covid-19 Period. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 998-1013.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row, New York, NY.
- McClelland, D. C. (1961). *The Achieving Society*, Van Nostrand, Princeton, NJ.
- Meier, L. L. and Spector, P. E. (2015). Job Satisfaction. *Wiley Online Library*. doi.org/10.1002/9781118785317.weom050093
- Moorman, R. H. (1993). The Influence of Cognitive and Affective Based Job Satisfaction on The Relationship Between Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior. *Human Relations*, 46, 759-776.
- Nahavandi, A. and Malekzadeh, A.R. (1999). *Organizational Behavior*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Oktay, E. and Yıldırım, S. (2021). Türkiye’de Covid-19 Sürecinde Sağlık Politikalarının Oluşturulmasında Sağlık Diplomasininin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 591-606.
- Özçelik, Z. (2021). COVID-19 Nedeniyle Evden Çalışma Sürecinde Performans Değerlemesi: Bir Kamu Kurumu Çağrı Merkezi Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 221-240. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.798088>
- Reichers, A. E. (1985). A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment. *Academy of Management*, 10, 465-476.
- Ronen, S. and Sadan, S. (1984). Job Attitudes among Different Occupational Status Groups. *Work and Occupations*, 11(1), 77 – 97.
- Ruthankoon, R. and Ogunlana, S. O. (2003). Testing Herzberg’s Two Factor Theory in The Thai Construction, Engineering. *Construction and Architectural Management*, 10(5),333-341.
- Sanjeev, M. A. and Surya, A. V. (2016). Two Factor Theory Of Motivation and Satisfaction: An Empirical Verification. *Ann. Data. Sci.* 3, 155–173, doi.org/10.1007/s40745-016-0077-9.
- Schwab, D.P. and Heneman, H.G., III (1970), Aggregate and Individual Predictability of The Two-Factor Theory of Job Satisfaction. *Personnel Psychology*, 23, 55-66. doi:10.1111/j.1744-6570.1970.tb01635.x
- Schyns, B. and Croon, M. A. (2006). A Model of Task Demands, Social Structure, and Leader-Member Exchange and Their Relationship to Job Satisfaction. *International journal of human resource management.*, 17(4),602-615.
- Silva, P. (2006). Effects of Disposition on Hospitality Employee Job Satisfaction and Commitment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(4),317–328.
- Smith, D. B. and Shields, J. (2013). Factors Related to Social Service Workers' Job Satisfaction: Revisiting Herzberg's Motivation to Work. *Administration in Social Work*, 37(2),189-198. doi: 10.1080/03643107.2012.673217.
- Spector, P. (1997). *Job Satisfaction: Application, Assessment, Cause and Consequences*. Sage Publications, London.
- Srivastava, S. (2013). Job Satisfaction and Organizational Commitment Relationship: Effect of Personality Variables. *Vision-The Journal of Business Perspective*, 17(2).
- Sun, Ö.H. (2002). *İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü. Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Tietjen, M. A. and Myers, R. (1998). Motivation and Job Satisfaction. *Management Decision*, 36,226-231.
- Udechukwu, I. I. (2009). Correctional Officer Turnover: of Maslow's Needs Hierarchy and Herzberg's Motivation Theory. *Public Personnel Management*, 3,69-82.

- Büyükbeşe, T., Dikbaş, T., Çavuş, Ö. & Asiltürk, A. (2023). Herzberg's Two Factor Theory And Its Impact On Job Satisfaction: A Research On Bank Employees During The Covid-19 Period. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 998-1013.
- Ünal, H. T. and Başaran, E. Y. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Özel Bankaların Çalışan Deneyimi Tasarımı. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(39),654-672.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*. New York: Wiley.
- Williams, L. J. and Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and Organizational Commitment as Predictors of Organizational Citizenship and In-Role Behaviors. *Journal of Management*, 17(3),601–617, doi.org/10.1177/014920639101700305.
- Williamson, D. A. (1996). *Job Satisfaction in Social Services*. New York, NY: Garland.
- Wilson, F. D. (2004). *Organizational Behaviour and Work*. Second Edition, New York: Oxford University Press Inc.
- Yang, J. T. (2010). Antecedents and Consequences of Job Satisfaction in The Hotel Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 609–619, doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.11.002.
- Yetiz, F. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türk Bankacılık Sektörü Çalışanlarına ve Müşterilerine Etkileri: Swot Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22,109-117.
- Zhang, X., Jinpeng, H. and Khan, F. (2020). The Influence of Social Media On Employee's Knowledge Sharing Motivation: A Two-Factor Theory Perspective. *Sage Open*, 10(3). doi.org/10.1177/2158244020942495.

Extended Abstract

Article Title

The aim of this research is to explore the effect of motivation of bank employees on their job satisfaction in the covid-19 pandemic. For this purpose, firstly, Herzberg's hygiene and motivation factors were tested whether there was a difference between the evaluations of bank employees before Covid-19 and during the Covid 19 processes, and then the effect of motivation factors on job satisfaction was investigated. A questionnaire was applied to the bank employees in order to obtain data collection, and obtained data were used in the research. The questionnaire consists of Herzberg's hygiene and motivating factors scale, job satisfaction scale, and demographic questions. For this purpose, 403 online questionnaires were sent via e-mail to bank employees with branches in the Türkiye Southeastern Anatolia Region, and 375 questionnaires were answered. The obtained data were subjected to descriptive analysis, validity, reliability, t test, correlation, and regression analyses in SPSS program. As a result of the research, it has been found that there is a significant difference in the evaluation of hygiene and motivating factors by bank employees compared to the pre-pandemic period. While an increase was perceived in hygiene factors during the pandemic process, a decrease in motivation was observed. In the pandemic process, hygiene factors affect job satisfaction negatively; on the other hand, it was found that motivation factors affect job satisfaction positively.

According to the results of the analyses, significant statistical differences were found between job satisfaction levels in the pre-pandemic and the pandemic periods. The findings also suggest that the greatest impact of the pandemic was on the employees' perception of hygiene factors, with average hygiene factor scores of 1.59 and 2.48 for the pre-pandemic and pandemic periods, respectively. Moreover, the findings suggest that the pandemic had a significant negative impact on the motivation of bank employees towards their jobs. The average motivating factor scores in the pre-pandemic and pandemic periods were revealed to be 4.15 and 2.19, respectively. Another crucial finding is that 22% change in total variance of job satisfaction scores can be explained by the scores of hygiene and motivation factors during the pandemic period. This reveals that motivation factors possess a more significant association with job satisfaction than hygiene factors do. Thus, similar to the findings obtained in previous studies (Zhang et al. 2020; Cherif, 2020), the results of the present study confirm that motivation factors are more influential than hygiene factors in determining job satisfaction. The main assessment was concentrated on the motivation and hygiene factors, and overall, the findings are in line of Herzberg's Two-Factor Theory (Herzberg 1959: 5). Although both groups of factors are found to have an impact on job satisfaction, motivation factors appear to play a relatively dominant role on determining job satisfaction during the pandemic.

In order to increase job satisfaction of bank employees during the COVID-19 pandemic, bank administrations need to take certain precautionary measures that focus on protecting the health of employees and the public. Notwithstanding, there has emerged, in the meantime, a great need to provide bank employees with attentive managerial support that is capable of overcoming the psychological problems of employees, utilizing technologies in a humane way in communicating with them, protecting the rights of the employees, and maintaining job security. Thus, throughout the course of the pandemic, the human resources departments should create a working atmosphere with a specifically designed supervision system where the employees' voice is heard and their opinions matter. During the COVID-19 process, remote working and flexible working, and arrangements in working hours were applied to bank employees without going to work. This situation increases the job satisfaction of the employees (if the hypothesis is accepted, it increases, if it is rejected, it decreases).

Since the ongoing habits have temporarily changed as a result of the practices implemented to protect public health, the work areas of the bankers in the home working system (according to the hypothesis, they do not affect, affect) the job satisfaction motivation and hygiene factors. Bankers have used internet technology to fulfill their duties. In this context, further studies can be conducted on the banking sector. In addition, qualitative and quantitative research and analysis of different variables affecting job satisfaction, motivation, and hygiene factors may be useful in terms of shedding light on different points. Thus, significant contributions will be made to both the literature and practice.

Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: The Blinder-Oaxaca Decomposition Method*

Mücella BURSAL**

İsmail ŞENTÜRK***

Abstract

This study aims to analyze the determinants of gender-based working hours discrimination in the Turkish labor market with the Blinder-Oaxaca Decomposition method by using the TURKSTAT Household Labour Force Survey data. The human capital variables (age group, marital status, education level, registration, working type, income, number of employees, occupation, and industry) were included in the explained part of the model; while the unexplained part of the model was labeled as discrimination. The findings of the study show that the coefficient of discrimination arising from the different treatment of women and men in the labor market is higher than the coefficient arising from human capital. It is found that the variables with the highest contribution to the coefficient of discrimination are marital status, working type, and education level, respectively. The findings show that there are differences and discrimination in working hours between women and men. Therefore, the importance of both social norms and labor market institutions in determining working hours is once again seen.

Keywords: Blinder-Oaxaca, Gender Discrimination, Labor Market, Turkey, Working Hours.

Article Type: Research Article

Çalışma Saatlerinde Cinsiyet Ayrımcılığının Belirleyicileri: Blinder-Oaxaca Ayrıştırma Yöntemi

Öz

Bu çalışma, TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi verilerini kullanarak, Türkiye işgücü piyasasında cinsiyete dayalı çalışma saatleri ayrımcılığının belirleyicilerini Blinder-Oaxaca Ayrıştırma yöntemiyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Modelin açıklanan bölümünde beşeri sermaye değişkenleri (yaş grubu, medeni durum, eğitim düzeyi, kayıt, çalışma türü, gelir, çalışan sayısı, meslek ve sektör) yer almış; modelin açıklanamayan kısmı ise ayrımcılık olarak adlandırılmıştır. Araştırmanın bulguları, işgücü piyasasında kadın ve erkeklere farklı muameleden kaynaklanan ayrımcılık katsayısının beşeri sermaye farklılığından kaynaklanan katsayısından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrımcılık katsayısına en yüksek katkıyı sağlayan değişkenlerin sırasıyla medeni durum, çalışma şekli ve eğitim düzeyi olduğu bulunmuştur. Bulgular, çalışma saatlerinde kadınlar ve erkekler arasında farklılıklar ve ayrımcılık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çalışma saatlerinin belirlenmesinde hem toplumsal normların hem de işgücü piyasası kurumlarının önemi bir kez daha görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Blinder-Oaxaca, Cinsiyet Ayrımcılığı, Çalışma Süreleri, İşgücü Piyasası, Türkiye.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* This article was produced from the doctoral thesis titled "Determinants Of Differences In Working Hours On The Basis Of Gender In The Turkish Labor Market: Blinder-Oaxaca Discomparation Method", which was done by the first author under the supervision of the second author.

** Dr., Lecturer Mücella BURSAL, Sivas Cumhuriyet University, Ahmet Çuhadaroğlu Vocational School, mubursal@cumhuriyet.edu.tr, OECD iD: 0000-0003-2744-355X

*** Associate Professor, İsmail ŞENTÜRK, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Economics, ismail.senturk@gop.edu.tr, OECD iD: 0000-0001-7330-6690

1. INTRODUCTION

Working has ever been a social phenomenon since prehistoric times; however, the concept of working time emerged and became a subject of debate with the industrial revolution that started in the late 18th century and became widespread in the 19th century. Working time is determined within a complex network of traditionally designed institutions such as the market, technological and macroeconomic forces, trade unions, and government policy, as well as cultural developments and social relations. In recent decades, working time has undergone a major transformation in most countries, particularly in industrialized countries, becoming increasingly flexible and variable, triggered by a combination of economic, technological, and cultural influences.

There can be considerable variation in working hours across and within countries, depending on economic conditions, lifestyle, the state of an individual's livelihood, industry, occupation, age, educational level, marital status, gender, race, family type, and time zone. An individual's average, annual, and weekly hours of work determine the level of both in-market and non-market activity in an economy. Both normative expectations and the actual employment patterns of men and women require separate discussions and assessments of their preferences regarding working hours. Since men around the world often work for longer hours on average, their preferences for changes in working hours take on a different meaning than those of women. However, it is also argued that the factors influencing working time preferences can be quite different for the two gender groups (Stier ve Lewin-Epstein, 2003).

Since working life is a reflection of social life, it brings along many problems in social structure and social relations. One of these problems is discrimination based on differences in practices in favor of or against a certain group for any reason. Previous research on discrimination in labor markets had started with the "discrimination" approach, which examined whether there were raw wage or earnings differences between groups and individuals. In recent years, however, there has been a significant increase in empirical research on labor market discrimination. The gender factor has emerged as a very common discrimination problem, in terms of working time discrimination due to the different roles, responsibilities, goals, and opportunities of women and men according to the norms of the society in which they live. Discrimination based on gender is not only a problem of the present day, but it is an issue that has existed in the labor market since ancient times. It has been reported that gender discrimination in the labor market is caused by discrimination in access to employment, working conditions, education and career choice, recruitment and promotion, wages, benefits from social rights, and working hours. The common point of recent studies is that gender is one of the deepest examples of stratification (Giddens, 2009).

Working life is accepted as a reflection of social life and brings along many problems in social structure and social relations. One of these problems is the problem of discrimination between genders in working life. To better understand the problem of discrimination, firstly, various definitions of discrimination are expressed as follows:

"It means treating a person differently and unequally from others in similar situations and conditions, without any public interest or rational justification." (Çelenk, 2010: 211).

"It is the act of treating people differently and unfairly because of some personal characteristics or membership in certain social groups." (Baybora, 2010: 34).

"It is defined as "any distinction, exclusion or preference made on the grounds of race, colour, sex, religion, political opinion, national origin or social origin which eliminates or impairs equality of opportunity and treatment in employment or occupation." (ILO, 2003: 16).

In economic theory, discrimination focuses on wage inequality, recruitment, promotion, and dismissal of men and women with similar qualifications. Neoclassical theory explains these inequalities as a result of free and rational choices of individuals, based on biological differences between the sexes (Boserup, 1989, p. 65). Focusing on the biological differences between the sexes, the neoclassical theory defines inequality between the sexes as a discriminatory situation arising from the distinctive characteristics of young against old, national citizens against foreign citizens, and whites against blacks. All these inequalities have characterized societies since prehistoric times (Boserup, 1970).

In radical feminist theory, gender discrimination also determines the division of labor in the capitalist economy, which constructs a society suitable for men. The hierarchical classification of labor, which is thought to maximize profit and the benefits of the system, is also formed in a way that favors men over women. This classification creates space for both social and economic segregation of women's labor, leading to visible differences between domestic and non-domestic workers. Socially, capitalism relies on unpaid labor to create a form of equilibrium that includes domestic work, which is usually done by women (Yenilmez, 2019: 42). It is a well-known fact that most unpaid domestic work is performed by women. However, in cross-gender labor, unpaid domestic labor is not considered an economic activity. If an activity or labor is not paid for, it is not considered an economic activity. With the increasing participation of women in social life, the labor force and unfavorable working conditions of women in households considered to be a poor class or lower class have brought the debate on unpaid and paid labor to the economy. The radical feminist theory states that if these women are accepted as "paid workers" and included in the working class, there will be less poverty in the both income and human dimensions (Yenilmez, 2019: 42).

The study aims to determine the change in the working hours of male and female household workers in Turkey and the reasons for this change. In addition, in light of the findings of the study, it is aimed to develop policy recommendations to eliminate the differences in working hours on the based on gender. A review of the relevant national and international literature reveals that there are significant gender differences in working hours across the world, including Turkey, and that although inequalities in economic and social development have decreased in some societies in parallel with the level of development, these problems have not completely disappeared in any country. One of the most prominent types of discrimination can be labeled as the inequalities in working hours by gender. The importance of both social norms and labor market institutions in determining working hours and reducing discrimination suggests that examining average working hours by gender may shed light on this problem. For these reasons, it is important to examine the working hours data of male and female employees in Turkey. For this purpose, within the scope of our study, the 2018 household labor force survey data set prepared by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) was analyzed to identify the existence and determinants of gender-based working hours inequality among household workers in Turkey.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK: WORKING TIME IN GENERAL

The concept of working time is defined in Labor Law No. 4857. Pursuant to Article 63 of the Law, "in general terms, the working time is a maximum of 45 hours per week. Unless otherwise agreed, this period shall be divided equally among the working days of the week in the workplaces". Article 3 of the Working Time Regulation, which was prepared on the basis of Article 63 of the Law, defines working time as follows "Working time is the time spent by the worker in the work in which he/she is employed. The periods written in the first paragraph of Article 66 of the Labor Law are also considered as working time. The breaks granted pursuant to Article 68 of the same Law are not counted as working time". The hours that the worker is ready to work despite not working are also counted as working time. Thus, it is underlined that working time does not only consist of the periods in which the worker is working (Labor Law, 2003).

As can be understood from both the law and the aforementioned regulation, working time includes the periods spent at work by actually working (actual working time) as well as the periods that are considered legal working time even though they are not worked (the hypothetical working time) (İnci, 2019: 6). The hypothetical working periods of the daily working time, which are not worked but counted as working time, are listed in Article 66 of the Labor Law. These periods will be discussed in the next section.

In addition, according to the Regulation on Working Hours related to the Labor Law "The rest breaks are arranged by taking into consideration the climate, season, traditions in the region and the nature of the work, taking into account the uninterrupted twelve-hour rest period within twenty-four hours. The provision of the last paragraph of Article 69 of the Labor Law No. 4857 is reserved." It is also seen that the concepts of working time and the "work time" are used as synonymous concepts.

While the working time draws the limit of the worker's obligation during the working time, it also provides the opportunity to evaluate the return of the work (Erdut, 2002: 7).

2.1. The Working Time Concept at the International Level

When the concept of working time is examined at the international level, working time within the scope of ILO and working time within the scope of the European Union are mentioned.

2.1.1. Working Time According to the ILO

Before the ILO was established, the main demand of the working class all over the world was that the working week should be 48 hours a week, 8 hours a day. The extension and generalization of the eight-hour working day for workers represented a reform that no other reform could replicate in terms of giving the working class a share in the new distribution of wealth created by modern industry outside these hours. More generally, the need to protect the health and well-being of workers was recognized and overtime work was seen to be detrimental to the material and moral well-being of workers as well as to economic efficiency (ILO, 1958: 3).

In some quarters, international standards on working hours could be a useful tool to limit the opportunities for unfair competition. Reflecting this trend in world opinion, the adoption of an 8-hour working day and a 48-hour week was among the ILO's main objectives. The first (No. 1) ILO Hours of Work (Industry) Convention was adopted in 1919, establishing the principle of "8 hours a day and 48 hours a week" for the manufacturing sector. Following this convention, numerous working time conventions were adopted. The 1930 Hours of Work (Trade and Offices) Convention (No. 30) extended the 48-hour working week to workers in trade and offices. In 1935, a time when the world was devastated by the economic crisis and war, the Forty-Hour Working Week Convention (No. 47) was adopted, setting a new standard for the 40-hour working week. The principle of at least one day's rest per week was introduced by the Weekly Rest (Industry) Convention, 1921 (No. 14), and the Weekly Rest (Trade and Offices) Convention, 1957 (No. 106). Conventions on night shifts and paid holidays followed (Dinh, Strazdins, ve Welsh., 2017, pp. 1-2). While determining the minimum conditions of occupational health and safety, the ILO has also attached importance to the regulation of working time and has implemented many relevant conventions.

ILO has defined working time around the concept of commitment. Accordingly, the periods from the moment the worker enters the employer's service in order to perform his/her work until the moment he/she leaves, even if he/she does not actually work, are considered as working time (Astarlı, 2008: 4).

2.1.2. Working Hours within the European Union (EU)

The EU Working Time Directive No. 2003/88, which tries to cover all employees in terms of the direct relevance of working time to the health and safety of workers, defines a working time in Article 2. The purpose of the Directive is to determine health and safety measures in determining the working hours of employees. Studies show that long working hours and insufficient rest periods increase accident rates and health problems such as stress and fatigue.

The European Court of Justice has stated that the Directive's provisions on working and rest periods, annual paid leave, etc. must be in the interests of employees. Similarly, according to Article 31(2) of the Charter of Fundamental Rights, which is included in the European Commission report on working time: "Every worker shall have the right to the limitation of maximum working hours, to daily and weekly rest periods and annual paid leave."

The working time directive sets a common minimum requirement for EU Member States. These conditions are defined as "working time (not exceeding 48 hours per week on average, including overtime), minimum daily and weekly rest periods (at least 11 consecutive hours of daily rest and 35 hours of uninterrupted weekly rest), paid annual leave (at least 4 weeks per year), additional protection measures for night workers." (European Working Time Directive, 2003).

3. DATA, METHODOLOGY AND FINDINGS

The study aims to identify the determinants of gender-based working time inequality, the analysis was carried out using the TURKSTAT 2018 Household Labour Force Survey (HLFS) data set. The reason for choosing the 2018 dataset is to avoid the impact of the covid-19 pandemic that emerged at the end of 2019 and the pandemic announced afterward on labor markets. The dataset includes information on the labor force status of individuals, as well as demographic characteristics of individuals and job-related information of the employed.

For the average weekly working hours between genders, which is the subject of the study, the logarithm of the variable "hours worked in a week in the main job" in the HLFS is used. The vector X, which represents the variables associated with weekly working hours, includes variables such as age, marital status, education level, registration, working type (full time-part time), income, number of employees, occupation, and industry. In this part of the study; descriptive statistics of the 2018 HLFS data for the variables analyzed within the scope of the study, "Heckman Sample Selection" and "Blinder-Oaxaca Decomposition" methods were used.

3.1. Descriptive Statistics of the Variables

Descriptive statistics for the variables analyzed within the scope of the study from TURKSTAT 2018 HLFS data are summarized in Table 3.1. The data in Table 3.1 were obtained from 106614 individuals who reported their weekly average working hours; 74401 of whom were male and 32213 of whom were female.

According to the descriptive statistics in Table 3,1, 32 % of employed individuals in 2018 in Turkey are women and 74 % are married. The average household size is 3,9. When the distribution of participants by age group is analyzed, the most concentrated age groups are 35-44 years, 25-34 years, and 45-54 years, while the least concentrated age groups are over 65 years, 55-64 years, and 15-24 years, respectively. Vocational education holders constitute 10,3 % of employed individuals. The rate of those working in the private sector is approximately 82 %. While those with administrative responsibilities account for 6%, those without social security records account for 38%. Occupational classification is based on ISCO 08. The most common occupations are agriculture, service, and unqualified occupation groups. NACE v2 was used in sector classification. It is seen that employees are concentrated in the agriculture, trade, service, and manufacturing sectors.

Table 1. Descriptive Statistics of Variables

Variable	Explanation	Mean	Std. Dev.
<i>Average working time per week</i>	Overall average working time per week	45,93	15,07
<i>ln hours worked</i>	Weekly overall average the logarithm of working time	3,76	0,426
Demographic			
15-24 years	individual's age (If 1=15-24, 0=not)	0,132	0,338
25-34 years	individual's age (If 1=25-34, 0=not)	0,224	0,417
35-44 years	individual's age (If 1=35-44, 0=not)	0,275	0,447
45-54 years	individual's age (If 1=45-54, 0=not)	0,212	0,409
55-64 years	individual's age (If 1=55-64, 0=not)	0,113	0,317
65 vs years	individual's age (If 1=65+ etc, 0=not)	0,043	0,202
marital status	marital status (1=married, 0=not married)	0,741	0,437
University Above	education level (1=university above, 0=others)	0,212	0,409
vocational training	Individual's vocational training status (1=yes, 0=no)	0,103	0,304
continuing education	Continuing education status of the individual (1=yes, 0=no)	0,091	0,288
Gender	Gender (1=female, 0=male)	0,326	0,468
household size	Number of people living in the household	3,98	1,79
Working condition			
private or public	Sector in which the individual works	0,824	0,380

	(1=private, 0=public)		
Registration	Status of being registered with the Social Security Institution. (0=not registered, 1=registered)	0,618	0,485
Experience	Working time at work (months)	9,42	11,32
Number of Employees	Number of employees at the place where the individual works (1=more than 10, 0=10 and less)	0,412	0,492
Administrative Responsibility	The individual has administrative responsibility in the workplace (1=yes, 0=no)	0,060	0,238
Working type	Individual working type (1=full time, 0=part time)	0,873	0,333
Job			
Executive	The profession of the individual. (1=administrator, 0=if not)	0,046	0,211
Professional	The profession of the individual. (1=professional, 0=if not)	0,098	0,297
Technician	The profession of the individual. (1=technicians, technicians and assistant professionals, 0=if not)	0,052	0,222
Office Services	The profession of the individual. (1=office services, 0=if not)	0,062	0,241
Service	The profession of the individual. (1=service and salesperson, 0=if not)	0,186	0,389
Agriculture	The profession of the individual. (1=skilled agriculture, forestry and fisheries worker, 0=if not)	0,192	0,394
Artist	The profession of the individual. (1=artist and related jobs, 0=if not)	0,126	0,332
Operator	The profession of the individual. (1=plant and machinery operator and assembler, 0=if not)	0,086	0,28
Unqualified	The profession of the individual. (1=unqualified jobs, 0=if not)	0,151	0,358
Industry			
Agriculture	The industry in which the individual works. (1=agriculture, 0=not)	0,243	0,429
Production	The industry in which the individual works. (1=manufacturing industry, mining and quarrying, and other industries, 0=if not)	0,173	0,379
building	The industry in which the individual works. (1=construction, 0=if not)	0,065	0,247
Trade	The industry in which the individual works. (1=wholesale and retail trade, transportation and storage, accommodation and food service, 0=if not)	0,221	0,415
Information and Communication	The industry in which the individual works. (1=information and communication, 0=if not)	0,006	0,076
Finance and Insurance	The industry in which the individual works. (1=finance and insurance activities, 0=if not)	0,008	0,088
Real estate	Industry in which the individual works (1=real estate activities, 0=if not)	0,009	0,095
Professional Activity	Industry in which the individual works (1=professional, scientific and technical activities, administrative and support services, 0=if not)	0,057	0,232
Service	An Industry where the individual works (1=public administration and defense, education services, human health and industry service, 0=if not)	0,181	0,385
Other services	Industry in which the individual works (1=other service activities, 0=if not)	0,037	0,188

3.2. Heckman Sample Selection

The "sample selection bias problem" arises as a result of selecting some observations intended to be analyzed from the cross-sectional data collected for different purposes and including them in the analysis (Taşçı ve Darıcı, 2009: 146). In this study, the data obtained from TURKSTAT were collected in a way to represent all individuals living in the country. However, the study aims to determine the reasons for the differences in working hours between men and women with average weekly working hours data. The coefficients resulting from the inclusion of some of the data collected for a different purpose in the analysis will be biased (Şentürk ve Demir, 2022: 163). However, the reason for choosing the Heckman model is that the labor market in Turkey has a heterogeneous structure by gender and this causes deviations in the estimation coefficients. To avoid this problem, the sample selection method developed by Heckman (1979) can be used.

Heckman sample selection consists of two stages. In the first stage, a selection model is created to determine whether the individuals in the data group are employed or not. For this selection model to be correct, at least one of the independent variables used should be different from the independent variables to be used in the second stage. If this is not the case, it is not possible to interpret the coefficients as the model will be defined only functionally (Lavallée ve Roubaud, 2015: 186).

In the first stage, the working time status of the individual can be analyzed with the following equation:

$$cls_i = a_i x_{i1} + u_{i1} \quad (1)$$

In Equation 1, the dependent variable shows the status of the employed. It can take the values 1 and 0. It takes the value "1" when the individual is employed and "0" when the individual is not employed. In the equation to be formed in the second stage, the differences in the working hours of men and women are decomposed.

3.3. Blinder-Oaxaca Discrimination

The Blinder-Oaxaca method is a methodology often used to examine labor market outcomes by group (gender, race, etc.). In its original form, the method decomposes differences in wages between men and women. In the literature, this is known as the Blinder-Oaxaca decomposition (Blinder, 1973; Oaxaca, 1973). This method investigates the effect of the differences that exist between individuals and the discrimination that individuals face due to some different characteristics. With the decomposition, a regression equation is created for two advantaged and disadvantaged groups and the averages and differences between these groups are separated and analyzed. The Blinder-Oaxaca decomposition method defines the wage gap as a model consisting of explained and unexplained parts. In this model, the human capital characteristics of the employee (age, education, seniority, experience, etc.) are included in the explained part, while discrimination is included in the unexplained part. In this study, working hours between men and women are analyzed based on the Blinder-Oaxaca decomposition method.

The purpose of the Blinder-Oaxaca decomposition is to explain how much of the difference between the means of two groups is due to group differences in the levels of explanatory variables and how much is due to differences in the magnitude of regression coefficients (Oaxaca, 1973; Blinder, 1973).

Let's label these two groups as Group A and Group B. The difference between the means to be explained ($\Delta\bar{Y}$), equals the mean difference between the observations in Group A (\bar{Y}_A) and Group B (\bar{Y}_B);

$$\Delta\bar{Y} = \bar{Y}_A - \bar{Y}_B \quad (2)$$

3.3.1. Binary decomposition

Alternatively, a binary Blinder-Oaxaca decomposition can also be estimated. The binary approach decomposes the difference in the mean outcome with respect to the vector of reference coefficients $\hat{\beta}_R$. In the literature on labor market discrimination, the reference coefficient vector is typically defined as "no discrimination". In other words, it is interpreted as the set of regression coefficients that would arise in a world without labor market discrimination.

$$\Delta\bar{Y} = \underbrace{(\bar{X}_A - \bar{X}_B)' \hat{\beta}_R}_{\text{Explained}} + \underbrace{\bar{X}_A' (\hat{\beta}_A - \hat{\beta}_R)}_{\text{Unexplained A}} + \underbrace{\bar{X}_B' (\hat{\beta}_R - \hat{\beta}_B)}_{\text{Unexplained B}} \quad (3)$$

Unexplained

Equation 3 shows that the two-fold decomposition splits the difference in mean outcomes into two parts, one part explained by between-group differences in explanatory variables and another part unexplained by between-group differences in explanatory variables.

The unexplained part of the difference in mean outcome is usually attributed to discrimination, but it can also be due to the effect of unobserved variables. This term can be further broken down into the two subcomponents labeled "unexplained A" and "unexplained B" above. In the case where the reference coefficient vector is interpreted as non-discriminatory, these two sub-components measure the parts of the average difference in outcomes that are due to discrimination in favor of Group A and against Group B, respectively.

Again, decomposition can be estimated in detail and the based on all variables:

$$\underbrace{(\bar{X}_A - \bar{X}_B)' \hat{\beta}_R}_{\text{Explained}} = \underbrace{(\bar{X}_{1A} - \bar{X}_{1B}) \hat{\beta}_{1R}}_{\text{Variable1}} + \underbrace{(\bar{X}_{2A} - \bar{X}_{2B}) \hat{\beta}_{2R}}_{\text{Variable2}} + \dots \quad (4)$$

$$\underbrace{\bar{X}_A' (\hat{\beta}_A - \hat{\beta}_R)}_{\text{Unexplained A}} = \underbrace{\bar{X}_{1A} (\hat{\beta}_{1A} - \hat{\beta}_{1R})}_{\text{Variable1}} + \underbrace{\bar{X}_{2A} (\hat{\beta}_{2A} - \hat{\beta}_{2R})}_{\text{Variable2}} + \dots \quad (5)$$

$$\underbrace{\bar{X}_B' (\hat{\beta}_R - \hat{\beta}_B)}_{\text{Unexplained B}} = \underbrace{\bar{X}_{1B} (\hat{\beta}_{1R} - \hat{\beta}_{1B})}_{\text{Variable1}} + \underbrace{\bar{X}_{2B} (\hat{\beta}_{2R} - \hat{\beta}_{2B})}_{\text{Variable2}} + \dots \quad (6)$$

The choice of reference coefficients is usually up to the researcher. In the literature on labor market discrimination, it is often assumed that only one of two groups is discriminated against. For example, only women or members of ethnic minorities are discriminated against. In such cases, the reference coefficients will be the coefficients from a regression on observations in one of the groups: $\hat{\beta}_R = \hat{\beta}_A$ or $\hat{\beta}_R = \hat{\beta}_B$.

Some researchers have instead used the weighted average of $\hat{\beta}_A$ and $\hat{\beta}_B$ as a set of reference coefficients. For example, Reimers (1983) suggests giving equal weight to the coefficients from regressions on Group A and Group B observations:

$$\hat{\beta}_R = 0,5\hat{\beta}_A + 0,5\hat{\beta}_B \quad (7)$$

Cotton (1988) suggests weighting the coefficients by the proportion of observations in the relevant group:

$$\hat{\beta}_R = \frac{n_A}{n_A+n_B} \hat{\beta}_A + \frac{n_B}{n_A+n_B} \hat{\beta}_B \quad (8)$$

Others advocate estimating coefficients using regression with (Jann, 2008) or without (Neumark, 1988) the group indicator variable as an additional regressor, in addition to pooling observations from Groups A and B. The Oaxaca package estimates results for all of the above-mentioned $\hat{\beta}_R$ options and also allows users to specify their customized weightings for $\hat{\beta}_A$ and $\hat{\beta}_B$, so that they can generate a set of reference coefficients based on a weighted average.

3.3.2. Findings

The results obtained by the least squares method primarily for men and women from TURKSTAT, HLFS data are given in Appendix 1 and Appendix 2. In order to estimate the effect of gender on expected working hours and actual working hours, the least squares model is applied for men and women. Both methods are log-transformed to correct for positive skewness and the possibility of varying variance (Vassil, Eamets, ve Mötsmees, 2014, p.10). The results of the Heckman procedure for sample selection for males and females can be found in Appendix 3 and Appendix 4. The coefficient of Mill's Lambda obtained in the Heckman model is significant for both men and women. Therefore, it is necessary to apply the sample selection procedure. When sample selection is not applied, biased results will be obtained.

In the Blinder-Oaxaca decomposition, the logarithm of the individual's average weekly working hours is used as the dependent variable. Table 3.2 shows the general results of the decomposition.

Table 2. Blinder-Oaxaca Decomposition Findings

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>z</i>	<i>P> z </i>
Male	3,802*	0,008	457,160	0,000
Female	3,520*	0,022	156,910	0,000
Difference	0,282*	0,024	11,810	0,000
Human Capital	0,033*	0,004	8,950	0,000
Discrimination	0,249*	0,027	9,400	0,000

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

The total average working hours difference in Table 3.2 is equal to the sum of the average working hours difference due to human capital characteristics and the average working hours difference due to discrimination. According to these findings, there is a significant difference in working hours between men and women. While the average logarithmic working hours for men is 3,8 and for women is 3,5. The difference is approximately 0,3. While 12 % of the difference is explained by human capital differences, 88 % is found to be due to discrimination. This difference can be divided into various components, which can be seen in Table 4.2. The coefficient for human capital is 0,033. This coefficient shows the increase in the working hours of men if men have the same human capital characteristics as women. If men have the same human capital equipment such as experience, knowledge, and skills as women, their working hours will increase. Thus, they will be able to reach a higher level of working hours when they have similar human capital endowments. The variable called discrimination shows the change that may occur in working hours in case of discrimination against women and men in labor markets. This value is 0,25 and is approximately 8 times the difference arising from human capital. This situation can be seen as a result of the different treatment of men and women in the labor market. In this case, we can say that the difference in the working hours of men and women can be explained by discrimination rather than the difference in human capital.

Table 3.3 contains the detailed results of the decomposition. The bottom row of the table shows the sum of the coefficients in each column. These sums are also equal to the coefficients of the human capital and discrimination variables in Table 3.2. In other words, each column in Table 3.3 expresses the contents of human capital and discrimination, which are the components of the difference.

Since the variables related to age among the demographic factors in Table 3.3 are dummy variables, one variable is taken as a base. This variable is the 15-24 age group. Human capital coefficients for all age groups are significant at the 1% level. When men have similar human capital characteristics with women, we can say that in the 25-34 age group, 35-44 age group, and 55-64 age group, men are more likely to work for a longer period of time than those in the 15-24 age group. Women aged 45-54 and 65 and over are more likely to work for a longer period of time than those in the 15-24 age group. Discrimination effect is also observed in all other age categories except for the 25-34 age group. Discrimination is observed against men in the 35-44 age group, 45-54 age group, 55-64 age group, and 65+ age group. The age group with the highest discrimination is the 35-44 age group with approximately 2%. McKay (2016) and van Hassel, van der Velden, Bakker, and Batenburg (2017) mentioned the finding that age affects working time in their studies. In this respect, the study is similar.

Marital status is the variable with the highest contribution to the variation in working hours. In the study, being married is seen as one of the conditions that cause men to work for more time than women in similar situations. Among the reasons for this situation, it can be shown that while women give up working or work less after marriage due to childcare and housework, men in our country, which has a patriarchal structure, increase their working time with marriage, let alone decrease it, due to their basic mission of fulfilling the basic responsibilities of the family. It can be said that there is discrimination between men and women in the similar labor market in marital status. According to the discrimination finding, it is seen that discrimination is made in the labor market in favor of married women. Married women work for less time than men. The findings are in line with the findings of Beccue (1977), Benham (1971), Blau and Kahn (2007), Carasico et al. (2012) and, Karabıyık (2012).

Education level is the third variable that determines working hours and contributes the highest contribution to the differentiation in working hours. In the study, it was found that men with similar characteristics who graduated from university and above are likely to work for approximately 2 % more time than women. In addition, it is also seen that men with university and above graduates are discriminated against when compared to women. It can be said that men with university degrees and above work for longer periods of time due to discrimination in the labor market compared to women with similar characteristics. It can be said that men with similar income levels are likely to work for less time than women, albeit with a small but significant difference. On the discrimination side, it is observed that men with similar income levels work for more hours than women. The reason for this situation can be explained by wage discrimination between genders. Wage discrimination is also emphasized by Johanson et al. (2005), Neumark (2018), Wellington (1993), and McCall (2000).

Table 3. Two-Part Blinder-Oaxaca Decomposition Results

	Human Capital				Discrimination			
	Coefficient	S. E.	z	P>z	Coefficient	S. E.	z	P>z
Demographics								
Age 25-34	-0,00044*	0,000	-3,000	0,003	-0,00243	0,003	-0,800	0,424
Age 35-44	-0,00157*	0,000	-4,810	0,000	-0,01808*	0,004	-4,500	0,000
Age 45-54	0,00067*	0,000	3,300	0,001	-0,01005*	0,002	-5,640	0,000
Age 55-64	-0,00154*	0,000	-6,210	0,000	-0,00369*	0,001	-4,480	0,000
Age 65vs	0,00035*	0,000	3,420	0,001	-0,00095*	0,000	-3,410	0,001
Marital status	-0,00663*	0,001	-12,06	0,000	0,07907*	0,006	14,190	0,000
Above university	-0,01649*	0,002	-7,310	0,000	-0,03055*	0,004	-7,980	0,000
ln (income)	0,00104*	0,000	5,730	0,000	-0,03008*	0,006	-5,230	0,000

Job Status								
Registry	-0,00153*	0,000	-8,050	0,000	0,03559*	0,004	9,430	0,000
Mode of operation	0,04195*	0,001	28,00	0,000	0,06361*	0,005	11,570	0,000
Number of employees	-0,00043*	0,000	-4,190	0,000	0,00205	0,002	0,860	0,391
Profession								
Manager	0,00019	0,000	-1,02	0,307	0,00162*	0,001	-3,50	0,000
Professional	0,01133*	0,001	14,27	0,000	0,00151**	0,001	2,17	0,030
Technician	-0,00003	0,000	-1,02	0,307	-0,00205*	0,001	-3,93	0,000
Office	-0,00013	0,000	-0,49	0,623	-0,00322*	0,001	-6,65	0,000
Service	-0,00733*	0,000	-17,03	0,000	-0,00608*	0,001	-6,11	0,000
Agriculture	0,00053*	0,000	3,33	0,001	0,00008	0,000	0,30	0,767
Artisan	0,00039	0,001	0,40	0,687	0,00071	0,001	0,52	0,604
Operator	0,00248*	0,001	3,44	0,001	0,00182	0,001	-1,66	0,097
Industry								
Manufacturing	0,00198*	0,001	2,800	0,005	-0,00665*	0,003	-2,640	0,008
Construction	0,00242***	0,001	1,700	0,089	0,00123	0,002	0,730	0,467
Trade	0,00175	0,000	1,560	0,118	0,00456***	0,002	1,930	0,054
Information	0,00004	0,000	1,380	0,167	-0,00032**	0,000	-2,060	0,039
Finance	0,00016**	0,000	2,070	0,038	-0,00058*	0,000	-3,900	0,000
Real Estate	-0,00050*	0,000	-4,610	0,000	0,00082*	0,000	3,690	0,000
professional activity	0,00085*	0,000	4,840	0,000	-0,00020	0,001	-0,310	0,754
Service	0,00295***	0,002	1,860	0,063	-0,01963*	0,002	-9,190	0,000
Other services	0,00043*	0,000	8,620	0,000	0,00194*	0,000	5,390	0,000
constant					0,16103*	0,039	4,180	0,000

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively.

There is a slight increase in the working hours of men in formal employment compared to women in the same situation. Moreover, about 4 % of the difference between men and women in formal employment can be explained by discrimination. It is observed that registered working men have been working longer than registered working women. Although the effect of working time on the number of employees is significant, it is quite low. Karabıyık (2012) also obtained similar findings in his study. It was observed that full-time and part-time working, which is the working type, was the second variable with the highest contribution to the differentiation in working hours. Here, unlike the others, there is a decrease in the working hours of men working full-time and an increase in the working hours of women working full-time. The reasons for this can be shown as the increase in women's participation in the labor force with the increase in the level of education, the effect of the regulations for women in the labor law laws, and the loss of the understanding that women's place is at home in society.

Those working in unqualified jobs in different occupational groups are taken as the basis. Looking at Table 3.3, which shows how the occupational group affects the duration of employment between genders, it is seen that the probability of duration of employment is approximately 1 % higher for men working in the service sector than for those working in jobs that do not require qualifications. The difference in working hours of women and men in occupational groups can also be explained by discrimination. Similarly, Akçomak and Gürcihan (2013) and Firpo, Fortin, and Lemieux (2009) found that occupational groups affect working hours between genders.

In order not to fall into the dummy variable trap in different industries, the agricultural sector is taken as a basis. According to the findings, it is observed that men working in real estate increase their working hours at very small rates compared to those working in agriculture, but the coefficient is significant at a 1% significance level. In manufacturing, construction, finance, professional activity, and service industries, it is observed that men working in manufacturing, construction, finance, professional activity, and service industries work for less time than those working in agriculture. It is seen that the biggest impact of discrimination is realized in the service sector with approximately 2%.

4. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In this study, the determinants of the differentiation in working hours by gender in the Turkish labor market are examined. The results of the Blinder-Oaxaca decomposition analysis are analyzed. In the study, it is determined that the differences arising from human capital that can be explained such as age group, marital status, education level, registration, working type, income, number of employees, occupation, and industry, and unexplained variables such as discrimination cause differences in working hours between genders. The coefficient of discrimination arising from the different treatment of men and women in the labor market is found to be higher than the coefficient of discrimination arising from human capital. Decomposition analyses indicate that the unexplained part of the differences in wages, working hours, etc. between men and women arising from labor market returns is more important than what is seen. The variables with the highest contribution to the coefficient of discrimination are marital status, working type, and education level, respectively.

Marital status is the first variable that determines working hours and makes the highest contribution to the differentiation in working hours. It is determined that married men work longer than married women. Marital status is one of the reasons for the difference in working hours between men and women. According to traditional gender roles and stereotypes, the primary role of men is to provide for the family, while women are responsible for family care and housework. Therefore, it can be said that women and men attach different importance to their careers and labor force participation. These roles may lead men, who are responsible for providing for the family, to work for more time in the labor market, while women's family responsibilities will result in a reduction in working time in order to allocate more time for housework. This situation may sometimes be individuals' preferences and sometimes it may be due to necessity in order to fulfill the roles attributed to the sexes.

Working type is the second variable that determines working hours and makes the highest contribution to the differentiation in working hours. Here, unlike the others, there is a decrease in the working hours of full-time working men and an increase in the working hours of full-time working women. The reasons for this can be shown as the increase in women's participation in the labor force with the increase in the level of education, the effect of the regulations for women in the labor laws, and, the loss of the understanding that women's place is at home in the society.

The roles assigned to men and women in the labor market also affect the way they work. This situation is likely to result in women preferring to work part-time to spend more time on housework and family care, while men prefer to work full-time in order to provide for the family. Another reason why women work for less time than men is the discriminatory practices against women in the labor market. This situation can only be eliminated when women's education level increases, when they reach professional and expert status in the sectors they work in, or when their earnings in the labor market rise to a level that can compensate for the returns of their roles at home.

Education level is the third variable that determines the working hours and makes the highest contribution to the differentiation in working hours. In the study, it was found that men with similar characteristics who graduated from university and above are more likely to work longer than women. In addition, it is also observed that men with university and above graduates are discriminated against when

compared to women. It can be said that men with university and above graduates work for longer periods due to discrimination in the labor market compared to women with similar characteristics.

In the labor market, it is generally found that men's working hours are higher than women's working hours (Landivar, 2015). While similar findings were found in this study, this situation indicates that there is negative discrimination against men in working hours in the labor market. If this situation is approached from an objective perspective, it is possible that there may be reasons that push men to overwork as well as reasons that prevent women from working outside the home. As mentioned above, while men's acceptance of their role as the breadwinner of the home and the family may lead them to work longer hours, women's primary responsibility for childcare and housework may result in a reduction in working hours in order to better manage their responsibilities (Webber ve Williams, 2008).

Accordingly, there are differences in working hours between men and women in the labor market in Turkey. It is determined that these differences stem from the fact that men and women have different human resources and discriminatory practices that treat men and women differently in the labor market. In light of the results obtained from this study and the related literature, it is considered that it would be beneficial to take the following measures in order to eliminate the difference in working hours and gender discrimination between men and women.

Regarding working hours, the primary recommendation is to regulate the existing long working hours so that they do not exceed the legally regulated upper limit. As working time also has an impact on productivity, there is evidence that a shorter working week is linked not only to flexibility of working time but also to significant productivity gains. Working longer hours will reduce the productivity gains from work. In addition, in Turkey, the legal upper limit is set at 45 hours by Labour Law No. 4857. In the present study, men work on average 48 hours per week, which is much higher than this legal limit. Since working for more hours will cause occupational accidents, it is important to reduce these hours in terms of the work-life satisfaction of employees (Dolton, 2017).

Working irregular shifts and late hours is critical for health problems and occupational accidents. Therefore, along with the importance of working hours, the planning of working hours will also become important in terms of work-life balance and the health status of employees. In addition, it would be useful for economists to collaborate with ergonomists to determine the most appropriate working model or working hours and how these hours are related to work. The fact that the average working time of men is above the legal limit also shows that many employees work overtime. It is important to determine whether these employees are paid overtime wages.

Working hours are related to income and are an important component of the wage differential. Since it is usually men who work very long hours, limits on working hours can work by reducing the number of hours men can work. A reduction in men's working hours can be offset by an increase in women's working hours to compensate for household income. Bell and Freeman (2001) and Bowles and Park (2015) argue that the increase in wage inequality is actually due to higher average working hours. Since people tend to work more hours as wage inequality increases, another way to eliminate inequality in working hours is to eliminate wage inequality in society. In addition, since inequalities between genders in society trigger other types of inequality, it is necessary to get rid of all unequal and discriminatory practices.

Women's labor supply is more flexible than men's. Since there are assumptions that an increase in women's labor force participation will reduce men's working hours, women's labor force participation should be increased. The most important factor in the increase in women's labor force participation is the improvement in their level of education. As women with higher levels of education become more involved in the labor force, the difference in working hours between them and men will decrease.

Moreover, as women participate in income generation on an equal basis with men, there will be a change in the roles of women who are responsible for housework and family care. As women's increased participation in the labor force will bring an additional source of income to the household, it will also cause men to reduce their working hours. While men who partially reduce their working hours can help with housework, the difference in working hours between men and women will also be reduced.

Married men have longer working hours than married women. Among the reasons for this situation, married women may be obliged to work for less time in the labor market due to reasons such as housework obligations, and care of the family and children, if any. To prevent this situation, policymakers need to help women to work for more time. For example, in the case of young children in need of care, nursery and care services that can help care for them can be expanded at an accessible level. Suggestions can be developed to encourage married women to work. Thus, the difference in working hours between married women and married men will decrease.

Regulation of working hours in favor of workers becomes important in terms of determining decent working conditions and ensuring the health and safety of workers. However, working longer hours may also cause work-family conflict. Conflicts are more likely to occur in families working with long working hours (Goode, 1960). Therefore, in order to prevent work-family conflict, it would be right to reduce the working hours of men. Work-family harmony will be better in individuals who spend more time with their families.

Assuming that reducing working hours will enrich personal and social life, it is important to reduce working hours without loss of income (Cihanoğlu Gülen, 2020). Since the time left over from working time will be transferred to free time, it will also make the individual socially better.

Although average working hours have changed throughout history, it has always been important to keep track of these hours. How many hours we work also depends on benefits such as health insurance, paid holiday, and taxes. Perhaps most importantly, since working hours affect how much we will be paid or whether we will be paid overtime, tracking these hours will be important for both the employee and the employer. In addition, the high rate of unregistered employment in our country will make it difficult to determine how long individuals work. Therefore, the control of working hours should be done more strictly.

There is a dominant literature on the need to reduce working hours. This situation has brought the necessity of reorganizing working hours back to the agenda. Reducing working hours and increasing employment with flexicurity will also support the unemployment problem in the country and partially reduce unemployment. Reducing working hours is important as it strengthens employment policies to reduce the number of unemployed by sharing the available jobs between the employed and the unemployed.

All discriminatory practices against both men and women in the labor market should be abandoned. Since other forms of discrimination also lead to discrimination in working hours, all sexist practices must be ended.

Within the scope of the study, the impact of discriminatory practices that cause the difference in working hours between genders in the labor market and the importance of eliminating these practices and policy recommendations are put forward. To eliminate this problem, it is thought that labor market institutions and policymakers should sufficiently investigate the reasons for this situation and solution proposals to eliminate inequality in working hours, which will be beneficial in clarifying the changes in working hours based on gender.

Bursal, M. & Şentürk, İ. (2023). Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: The Blinder-Oaxaca Decomposition Method. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1014-1034.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of Research and Publication Ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Statement

All the authors in the study contributed to all processes of writing and drafting the study and the final version of the study has been read and approved by them.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Akçomak, S. and Gürçihan, H. B. (2013). *Türkiye işgücü piyasasında mesleklerin önemi: hizmetler sektörü istihdamı, işgücü ve ücret kutuplaşması*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği, (2013), 21.
- Astarlı, M. (2008). *Türk iş hukukunda çalışma süreleri* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baybora, D. (2010). Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaş ayrımcılığı düzenlemesi üzerine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 24, 33-58.
- Beccue, B. B. (1977). *Determinants of the number of hours worked by the gainfully-employed married woman* [Ph.D. Thesis]. University of Illinois.
- Bell, L. A. and Freeman, R. B. (2001). The incentive for working hard: explaining hours worked differences in the US and Germany. *Labour Economics*, 8(2), 181-202.
- Benham, L. (1971). The labor market for registered nurses: A three-equation model. *The Review of Economics and Statistics*, 53(3), 246-252.
- Blau, F. D. and Kahn, L. M. (2007). Changes in the labor supply behavior of married women: 1980-2000. *Journal of Labor Economics*, 25(3), 393-438.
- Blinder, S. A. (1973). Wage discrimination: Reduced form and structural estimates. *The Journal of Human Resources*, 8, 436-455.
- Boserup, E. (1970). *Woman's role in economic development*. London: Allen & Unwin; New York: St. Martin's Press.
- Boserup, E. (1989). Inequality between the sexes. In *Social Economics* (ss. 165-170). Palgrave Macmillan, London.
- Bowles, S. and Park, Y. (2005). Emulation, inequality, and work hours: Was Thorsten Veblen right? *The Economic Journal*, 115(507), F397-F412.
- Casarico, A., Profeta, P. and Pronzato, C. (2012). On the local labor market determinants of female university enrolment in European regions. *Carlo Alberto Notebooks*, (278).
- Çelenk, S. (2010). Ayrımcılık ve medya. *Televizyon Haberciliğinde Etik*, 211-228.
- Cihanoğlu Gülen, G. (2020). International Labour Standards On Working Time- Hours of Work Implementations in the World and Turkey. *Izmir Journal of Economics*, 35(4), 741-757.

- Bursal, M. & Şentürk, İ. (2023). Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: The Blinder-Oaxaca Decomposition Method. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1014-1034.
- Cotton, J. (1988). On the decomposition of wage differentials. *Review of Economics and Statistics*, 70(2), 236-243.
- Dinh, H., Strazdins, L. and Welsh, J. (2017). Hour-glass ceilings: Work-hour thresholds, gendered health inequities. *Social Science & Medicine*, 176, 42-51.
- Dolton, P. (2017). Working hours: Past, present, and future. *IZA World of Labor*.
- European Union (2003). Directive of the European Parliament and Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organization of working time. *Official Journal of the European Union*, 299, p. 9–19. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:299:0009:0019:EN:PDF>.
- Erdut, Z. (2002). Avrupa Birliği'nde iş süresinin düzenlenmesi ve Türkiye. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 17, 4-5.
- Firpo, S., Fortin, N. and Lemieux, T. (2009). *Occupational tasks and changes in the wage structure*. <http://client.norc.org/jole/SOLEweb/fortin.pdf>.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. Cambridge, UK: Polity Press.
- ILO (1958). Hours of work, *International Labour Conference Report VIII*: Geneva.
- ILO (2003). *Time for equality at work: Global report under the follow-up to the ILO declaration on fundamental principles and rights at work*. <http://www.ilo.org/declaration/Follow-up/Globalreports/lang--en/index.htm>.
- İnci, F. E. (2019). *Working hours in business law* [Master Thesis]. Yeditepe University Institute of Social Sciences.
- İş Kanunu (2003). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 4857 nolu kanun. *Resmi Gazete* (Sayı: 25134).
- Jann B. (2008). The Blinder-Oaxaca decomposition for linear regression models. *Stata Journal*, 8(4), 453-479.
- Johansson, M., Katz, K. and Nyman, H. (2005). Wage differentials and gender discrimination: Changes in Sweden 1981–98. *Acta Sociologica*, 48(4), 341-364.
- Karabıyık, I. (2012). Working Life Women's Employment In Turkey. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 32(1), 231-260.
- Landivar, L. C. (2015). The gender gap in employment hours: do work-hour regulations matter? *Work, employment and society*, 29(4), 550-570.
- Lavallée, E. and Roubaud, F. (2015). *Does corruption matter for informal sector economic performance? Microdata evidence from SubSaharan Africa*, (Eds.: J. P. Cling, S. Lagrée, M. Razafindrakoto, F. Roubaud). *The Informal Economy in Developing Countries*, s.179- 196, New York: Routledge.
- McCall, L. (2000). Gender and the new inequality: Explaining the college/non-college wage gap. *American Sociological Review*, 65(2), 234-255.
- McKay, J. C., Ahmad, A., Shaw, J. L., Rashid, F., Clancy, A., David, C. and Quiñonez, C. (2016). Gender differences and predictors of work hours in a sample of Ontario dentists. *Journal of the Canadian Dental Association*, 82(26), 1–11.
- Neumark D. (1988). Employers' discriminatory behavior and the estimation of wage discrimination. *Journal of Human Resources*, 23(3), 279-295.

- Bursal, M. & Şentürk, İ. (2023). Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: The Blinder-Oaxaca Decomposition Method. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1014-1034.
- Neumark, D. (2018). Experimental research on labor market discrimination. *Journal of Economic Literature*, 56(3), 799-866.
- Oaxaca, R. (1973). Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 14, 693-709.
- Reimers, C. W. (1983). Labor market discrimination against hispanic and black men. *Review of Economics and Statistics*, 65(4), 570-579.
- Şentürk, İ. and Demir, Ö. (2022). Gender Wage Gap In Turkey: A Threefold Blinder-Oaxaca Decomposition. *International Journal of Management, Economics, and Business*, 18(1), 153-181.
- Stier, H. and Lewin-Epstein, N. (2003). Time to work: A comparative analysis of preferences for working hours. *Work and Occupations*, 30(3), 302-326.
- Taşçı, H. M. and Darıcı, B. (2009). An Examination Of Unemployment By Gender In Turkey Using Individual Level Data Under Alternative Definitions Of Unemployment. *Electronic Journal of Social Sciences*, 8(28), 139-159.
- van Hassel, D., van der Velden, L., de Bakker, D. and Batenburg, R. (2017). Age-related differences in working hours among male and female GPS: An SMS- based time use study. *Human Resources for Health*, 15(84), 1–8.
- Vassil, K., Eamets, R. and Mõtsmees, P. (2014). Socio-demographic model of the gender gap in expected and actual wages in Estonia. *IZA Discussion Papers*, No. 8604, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Webber, G. and Williams, C. (2008). Part-time work and the gender division of labor. *Qualitative Sociology*, 31, 15-36.
- Wellington, A. J. (1993). Changes in the male/female wage gap, 1976-85. *The Journal of Human Resources*, 28(2), 383-411.
- Yenilmez, M. İ. (2019). Gender inequality in labor force participation in Turkey: Closing the gender gap? *Journal of Management and Economics Studies*, 17(3), 40-51.

APPENDICES

Appendix 1. Least Squares Results for Males

	Coefficient	S. E.	t	P>t
Demographics				
Age 2534	-0,021*	0,003	-8,27	0,00
Age 3544	-0,036*	0,003	-12,85	0,00
Age 4554	-0,046*	0,003	-15,63	0,00
Age 5564	-0,066*	0,004	-18,11	0,00
Age 65 +	-0,075*	0,008	-9,41	0,00
Marital status	0,005*	0,002	2,65	0,00
Above University	-0,032*	0,002	-14,74	0,00
ln(income)	0,009*	0,000	22,41	0,00
Job Status				
Registration	0,003	0,002	1,50	0,13
Working type	0,908*	0,004	244,89	0,00
Employee number	-0,025*	0,002	-14,20	0,00

Profession				
Manager	-0,045*	0,004	-11,00	0,00
Professional	-0,073*	0,004	-20,62	0,00
Technician	-0,036*	0,003	-10,72	0,00
Office	-0,039*	0,003	-11,95	0,00
Service	0,065*	0,003	25,48	0,00
Agriculture	0,068*	0,007	9,65	0,00
Artisan	0,006**	0,003	2,34	0,02
Operator	0,011*	0,003	4,21	0,00
Industry				
Manufacturing	-0,003	0,005	-0,62	0,53
Construction	0,034*	0,005	6,39	0,00
Trade	0,031*	0,005	5,92	0,00
Information	-0,015***	0,009	-1,62	0,10
Finance	-0,089*	0,009	-10,15	0,00
Real Estate	-0,02*	0,008	-2,52	0,01
Professional activity	-0,051*	0,006	-9,06	0,00
Service	-0,102*	0,005	-19,02	0,00
Other Services	-0,039*	0,006	-6,33	0,00
Constant	2,949*	0,007	416,97	0,00
Mean dependent var	3,860			
R-squared	0,538			
F-test	3088,44			
	3			

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Appendix 2. Least Squares Results for Females

	Coefficient	S. E.	t	P>t
Demographics				
Age 2534	-0,029*	0,004	-7,10	0,00
Age 3544	-0,033*	0,004	-7,66	0,00
Age 4554	-0,036*	0,005	-7,71	0,00
Age 5564	0,001	0,007	0,10	0,91
Age 65 +	0,071*	0,012	5,81	0,00
Marital status	-0,025*	0,003	-8,39	0,00
Above University	-0,044*	0,004	-11,42	0,00
ln(income)	0,013*	0,001	17,75	0,00
Job Status				
Registration	-0,045*	0,004	-10,90	0,00
Working type	0,844*	0,004	187,96	0,00
Employee number	-0,029*	0,003	-8,94	0,00
Profession				
Manager	-0,012	0,009	-1,34	0,18
Professional	-0,091*	0,006	-15,62	0,00
Technician	-0,011***	0,006	-1,74	0,08
Office	-0,001	0,005	-0,12	0,90
Service	0,096*	0,004	21,60	0,00
Agriculture	0,063*	0,019	3,34	0,00
Artisan	0,003	0,007	0,40	0,68

Operator	0,025*	0,007	3,47	0,00
Industry				
Manufacturing	0,02**	0,008	2,32	0,02
Construction	0,021	0,014	1,51	0,13
Trade	0,007	0,008	0,84	0,39
Information	0,023	0,017	1,34	0,18
Finance	-0,031*	0,013	-2,43	0,01
Real Estate	-0,095*	0,017	-5,50	0,00
Professional activity	-0,051*	0,009	-5,77	0,00
Service	-0,016**	0,008	-1,96	0,05
Other Services	-0,105*	0,009	-11,37	0,00
Constant	3,011*	0,012	251,49	0,00
Mean dependent var	3,763			
R-squared	0,599			
F-test	1714,178			

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Appendix 3. Heckman Analysis Results for Males

	Coefficient	S. E.	z	P>z
Age 2534	0,030*	0,008	3,87	0,00
Age 3544	0,014***	0,008	1,84	0,06
Age 4554	-0,023*	0,004	-5,22	0,00
Age 5564	-0,115*	0,008	-14,46	0,00
Age 65 +	-0,239*	0,025	-9,62	0,00
Marital status	0,043*	0,006	7,38	0,00
Above University	-0,012*	0,004	-3,40	0,00
Registration	0,005**	0,002	2,15	0,03
Working type	0,908*	0,004	249,82	0,00
ln(income)	0,009*	0,000	22,60	0,00
Manager	-0,045*	0,004	-10,92	0,00
Professional	-0,072*	0,004	-20,23	0,00
Technician	-0,035*	0,003	-10,44	0,00
Office	-0,038*	0,003	-11,78	0,00
Service	0,066*	0,003	25,78	0,00
Agriculture	0,068*	0,007	9,74	0,00
Artisan	0,006*	0,002	2,57	0,01
Operator	0,012*	0,003	4,45	0,00
Manufacturing	-0,003	0,005	-0,51	0,61
Construction	0,034*	0,005	6,45	0,00
Trade	0,031*	0,005	6,11	0,00
Information	-0,014	0,009	-1,48	0,14
Finance	-0,090*	0,009	-10,12	0,00
Real Estate	-0,019**	0,008	-2,39	0,02
Professional activity	-0,050*	0,006	-8,93	0,00
Service	-0,102*	0,005	-19,20	0,00
Other Services	-0,039*	0,006	-6,33	0,00
Employee number	-0,025*	0,002	-14,24	0,00
constant	2,829*	0,019	152,02	0,00
Above University	0,410*	0,011	37,26	0,00
Marital status	0,735*	0,012	60,41	0,00

Age 2534	0,751*	0,013	56,08	0,00
Age 3544	0,737*	0,015	47,70	0,00
Age 4554	0,146*	0,016	9,08	0,00
Age 5564	-0,904*	0,017	-51,86	0,00
Age 65 +	-2,181*	0,023	-94,84	0,00
household size	-0,028*	0,002	-12,27	0,00
Constant	-0,287*	0,013	-21,96	0,00
mills lambda	0,112*	0,016	6,95	0,00

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Appendix 4. Heckman Analysis Results for Females

	Coefficient	S. E.	z	P>z
Age 2534	0,039*	0,008	5,03	0,00
Age 3544	0,075*	0,011	6,80	0,00
Age 4554	0,028*	0,008	3,51	0,00
Age 5564	-0,061*	0,009	-6,64	0,00
Age 65 +	-0,126*	0,022	-5,83	0,00
Marital status	-0,067*	0,005	-13,07	0,00
Above University	0,110*	0,015	7,39	0,00
Registration	-0,038*	0,004	-9,59	0,00
Working type	0,842*	0,004	189,80	0,00
ln(income)	0,013*	0,001	17,80	0,00
Manager	-0,009	0,009	-1,02	0,31
Professional	-0,087*	0,006	-14,88	0,00
Technician	-0,007	0,006	-1,10	0,27
Office	0,003	0,005	0,49	0,62
Service	0,096*	0,004	22,29	0,00
Agriculture	0,062*	0,018	3,41	0,00
Artisan	0,003	0,007	0,40	0,68
Operator	0,024*	0,007	3,45	0,00
Manufacturing	0,023*	0,008	2,81	0,00
Construction	0,023***	0,014	1,70	0,09
Trade	0,013	0,008	1,57	0,12
Information	0,027	0,018	1,56	0,12
Finance	-0,028**	0,013	-2,16	0,03
Real Estate	-0,089*	0,017	-5,24	0,00
Professional activity	-0,047*	0,009	-5,49	0,00
Service	-0,015***	0,008	-1,86	0,06
Other Services	-0,098*	0,009	-10,97	0,00
Employee number	-0,028*	0,003	-8,75	0,00
constant	2,668*	0,034	79,01	0,00
Above University	1,035*	0,010	102,76	0,00
Marital status	-0,278*	0,010	-28,16	0,00
Age 2534	0,398*	0,014	29,49	0,00
Age 3544	0,664*	0,014	49,08	0,00
Age 4554	0,334*	0,015	22,95	0,00
Age 5564	-0,441*	0,018	-24,71	0,00
Age 65 +	-1,172*	0,023	-50,83	0,00
household size	-0,058*	0,002	-23,33	0,00

Constant	-0,837*	0,015	-56,71	0,00
Mills lambda	0,212*	0,019	10,88	0,00

Note: *, ** and *** indicate that the coefficients are statistically significant at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Extended Abstract

Determinants of Gender Discrimination in Working Hours: Blinder-Oaxaca Decomposition Method

The study aims to determine the change in the working hours of male and female household workers in Turkey and the reasons for this change. In addition, in light of the findings of the study, it is aimed to develop policy recommendations to eliminate the differences in working hours on the based on gender. A review of the relevant national and international literature reveals that there are significant gender differences in working hours across the world, including Turkey, and that although inequalities in economic and social development have decreased in some societies in parallel with the level of development, these problems have not completely disappeared in any country. One of the most prominent types of discrimination can be labeled as the inequalities in working hours by gender. The importance of both social norms and labor market institutions in determining working hours and reducing discrimination suggests that examining average working hours by gender may shed light on this problem. For these reasons, it is important to examine the working hours data of male and female employees in Turkey. For this purpose, within the scope of our study, the 2018 household labor force survey data set prepared by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) was analyzed to identify the existence and determinants of gender-based working hours inequality among household workers in Turkey.

For the average weekly working hours between genders, which is the subject of the study, the logarithm of the variable "hours worked in a week in the main job" in the Household Labour Force Survey (HLFS) is used. The vector X, which represents the variables associated with weekly working hours, includes variables such as age, marital status, education level, registration, working type (full time-part time), income, number of employees, occupation, and industry. Descriptive statistics of the 2018 HLFS data for the variables analyzed within the scope of the study, "Heckman Sample Selection" and "Blinder-Oaxaca Decomposition" methods were used. The Blinder-Oaxaca method is a methodology often used to examine labor market outcomes by group (gender, race, etc.). In its original form, the method decomposes differences in wages between men and women. In the literature, this is known as the Blinder-Oaxaca decomposition (Blinder, 1973; Oaxaca, 1973). This method investigates the effect of the differences that exist between individuals and the discrimination that individuals face due to some different characteristics. With the decomposition, a regression equation is created for two advantaged and disadvantaged groups and the averages and differences between these groups are separated and analyzed. The Blinder-Oaxaca decomposition method defines the wage gap as a model consisting of explained and unexplained parts. In this model, the human capital characteristics of the employee (age, education, seniority, experience, etc.) are included in the explained part, while discrimination is included in the unexplained part. In this study, working hours between men and women are analyzed based on the Blinder-Oaxaca decomposition method.

The findings of the study show that the coefficient of discrimination arising from the different treatment of women and men in the labor market is higher than the coefficient arising from human capital. It is found that the variables with the highest contribution to the coefficient of discrimination are marital status, working type, and education level, respectively. The findings show that there are differences and discrimination in working hours between women and men. Therefore, the importance of both social norms and labor market institutions in determining working hours is once again seen.

Within the scope of the findings obtained in the study, all kinds of discriminatory practices against men and women in the labor market should be stopped. All sexist practices must be stopped, as other forms of discrimination also lead to discrimination in working hours. Within the scope of the study, the impact of discriminatory practices that cause the difference in working hours between genders in the labor market and the importance of eliminating these practices and policy recommendations are put forward. To eliminate this problem, it is thought that labor market institutions and policymakers should sufficiently investigate the reasons for this situation and solution proposals to eliminate inequality in working hours, which will be beneficial in clarifying the changes in working hours based on gender.

A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems

Yunus Emre GÜR *
Cem AYDEN **

Abstract

This study does a bibliometric analysis to identify important themes in the academic literature on Management Information Systems (MIS) and to investigate how these subjects have evolved over time. Vosviewer and R Studio were utilized as analytic tools. On July 6, 2023, a search for "topic" with the term "Management Information Systems" yielded 2585 items for the period 1970–2023 in this bibliometric analysis. This analysis uses the Web of Science database to find pertinent bibliometric research studies. Studies carried out between 1970 and 2023 (till June) were included in the study's search on the Web of Science database. The findings highlight some important main ideas and sub-themes in the MIS discipline. Also looked at was how these motifs evolved and altered throughout time. This study offers a place to start when assessing broad trends in MIS research and pinpointing potential future difficulties. Researchers and practitioners can use this information to find and close gaps in the literature. As a result, the important topics and trends in the MIS literature are better understood thanks to this bibliometric research. The analyses also demonstrate how specific themes have changed over time and how these problems may serve as a basis for future study.

Keywords: Management Information Systems, Bibliometric Analysis, Co-Citation Analysis, Data Visualization, Research Trends.

Article Type: Research Article

Yönetim Bilişim Sistemlerinde Öne Çıkan Temaların Bibliyometrik Analizi

Öz

Bu çalışma, Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) ile ilgili akademik literatürdeki önemli temaları belirlemek ve bu konuların zaman içinde nasıl geliştiğini araştırmak için bibliyometrik bir analiz yapmaktadır. Analitik araçlar olarak Vosviewer ve R Studio kullanılmıştır. 6 Temmuz 2023 tarihinde "Yönetim Bilişim Sistemleri" terimi ile "konu" araması yapıldığında, bu bibliyometrik analizde 1970-2023 dönemi için 2585 öge ortaya çıkmıştır. Bu analiz, ilgili bibliyometrik araştırmalarını bulmak için Web of Science veri tabanını kullanmaktadır. Çalışmanın Web of Science veri tabanındaki aramasına 1970 ile 2023 yılları arasında (Haziran ayına kadar) yapılan çalışmalar dahil edilmiştir. Bulgular, YBS disiplindeki bazı önemli ana fikirleri ve alt temaları vurgulamaktadır. Ayrıca bu motiflerin zaman içinde nasıl geliştiği ve değiştiği de incelenmiştir. Bu çalışma, YBS araştırmalarındaki geniş eğilimleri değerlendirirken ve gelecekteki potansiyel zorlukları belirlerken bir başlangıç noktası sunmaktadır. Araştırmacılar ve uygulayıcılar bu bilgileri literatürdeki boşlukları bulmak ve kapatmak için kullanabilirler. Sonuç olarak, bu bibliyometrik araştırma sayesinde YBS literatüründeki önemli konular ve eğilimler daha iyi anlaşılabilir. Analizler ayrıca belirli temaların zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu sorunların gelecekteki çalışmalar için nasıl bir temel oluşturabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Bilişim Sistemleri, Bibliyometrik Analiz, Ortak Atıf Analizi, Veri Görselleştirme, Araştırma Trendleri.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* Research Assistant Dr., Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems, yegur@firat.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6530-0598

** Assoc. Prof. Dr., Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems, cemayden@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-7648-7973

1. INTRODUCTION

Most contemporary businesses, organizations, and institutions rely heavily on technology to run their everyday operations. Because of technological developments and the usage of automated equipment, tasks are completed more quickly, better, and efficiently. This has increased the productivity of operations that use data. Information systems (IS) grew into a critical component of how effectively a corporation works with the growth of computer technology. An information system comprises interconnected components that manage information collection, processing, storage, and sharing. Information is gathered, processed, saved, and distributed to help management by assisting organizational control and decision-making. Systems for gathering, processing, analyzing, obtaining, and disseminating information are known as management information systems. These systems are essential to management function, process, and decision-making. The planning, organizing, and managing software that is used to acquire and store information conveniently is also a part of the management information system (El-Ebiary et al., 2016).

Institutions may be required to make hasty decisions without enough information. This may put strain on levels of decision-making that change quickly and involve greater risk. In this situation, information has developed into a crucial element and resource for managing a company, especially for making decisions. For businesses to monitor, manage, and handle any difficulties that may arise in their operations, they need well-designed information systems. Businesses anticipate that data will help them make decisions in the future. MIS is regarded as a practical and specialized field that centers on the utilization of various forms of information technology across society, corporate entities, groups, and individuals, encompassing strategic, managerial, and operational contexts. MIS operates within an interdisciplinary framework that influences or is influenced by a variety of fields, either directly or indirectly. The dynamic content of MIS, which continually evolves through its interactions with diverse fields, primarily encompasses elements from cognitive psychology, computer science, economics, management, operations research, organizational philosophy, and engineering principles (Ozkose et al., 2022).

The MIS, a structured, multidimensional, and automated information system, is responsible for collecting, maintaining, and transferring essential information to support company management operations (Alawamleh et al., 2021). Organizations are able to plan, manage, and control the activities for which they are accountable quickly and efficiently because to MIS. MIS functions as a structured system that employs systematic protocols to furnish management with data-derived information, sourced from both internal and external outlets, spanning all tiers and departments. There isn't a single, agreed-upon definition of MIS. It is naturally challenging to pinpoint the precise boundaries of the area of MIS because it is connected to so many various industries, including business, computer science, and the health sector (Ozkose et al., 2022).

Holsapple (2008) notes that by assessing the information in the field and examining its intellectual core, it is possible to determine how the MIS field has formed its identity. The most significant conclusion to draw from this is to periodically unveil the picture of the literature. Bibliometric studies play a vital role in identifying specific subjects and grasping the composition of researchers within that particular field. Researchers can learn about new advancements in the literature and the work of other well-known experts in the subject thanks to these studies. Researchers can also learn about important publications that are outstanding in particular domains as well as the conversation subjects in those journals. In the discipline of MIS, bibliometrics and related techniques have been used since the early 1980s. Statistics regarding the articles are typically included in these investigation (Damar et al., 2021). However, Ozkose and Gencer (2017) used bibliometric mapping to thoroughly research the MIS sector among 1980 and 2015.

The research questions and hypotheses for this study are listed below:

Research Questions:

- What important themes and subtopics exist in the academic literature on Management Information Systems (MIS)?
- Does this study show how these themes have developed and changed over time?
- How can the identification of major themes and sub-themes in MIS research contribute to the identification of future challenges?

Hypotheses:

- H1: The MIS literature shows the emergence of different themes and sub-themes over time.
- H2: Specific themes have evolved and changed within the historical range of MIS research.
- H3: This bibliometric analysis can help identify important themes that can guide future work for researchers and practitioners in the MIS field.
- H4: The evolution of themes in the MIS literature contributes to the identification of future research opportunities and challenges.

2. LITERATURE REVIEW

In this section of the study, the literature on MIS is analyzed, and some of the related bibliometric studies are given. Management Information Systems (MIS) remains a relatively young academic discipline, shaped by its unique history and traditions (Culnan & Swanson, 1986). It is primarily concerned with the strategic, managerial, and operational application of various information technologies at the societal, organizational, and individual levels. MIS draws from a diverse range of disciplines, encompassing computer science, behavioral science, decision science, cognitive psychology, operations management, organization theory, and engineering (Katerattanakul et al., 2006). Over the years, MIS researchers have examined the field's past, present, and future development. In the 1980s, MIS research frameworks emerged, with MIS conceptualized as "a computer-based organizational information system that provides support for management activities and functions" (Ives et al., 1980). Author co-citation analysis was employed to study the advancement of MIS research (Culnan, 1987). MIS gained formal recognition as a discipline in the 1990s, with the development of a keyword classification scheme for MIS literature (Barki et al., 1993). Despite being in existence for more than three decades, MIS has yet to establish a distinct identity as a reference discipline, largely due to the ever-changing research directions and technological innovations. Research trends in MIS have been examined, revealing a primary focus on aspects of information system (IS) usage and IS resource management. However, the field is maturing, with an increasing emphasis on rigorous research approaches, including mathematical models and laboratory experiments (Palvia et al., 2007). The academic identity of MIS is revealed through two key intellectual cores: the IT Artifact and IS theme. Recent scholars have also begun to explore literature presented at conferences. The MIS field has been shaping its identity through scientometric perspectives in key MIS conferences held globally, regionally, and nationally, signifying the evolution of collaborative research and academic output, leading to academic maturity and a commitment to various academic meetings (Mohanty & Sahoo, 2016). The impact of MIS has been shown to be highly significant in a study that assessed the mutual and shared effects of MIS (Mohanty, 2014). Moreover, Merigo et al. (2018) conducted a review of the 50th anniversary of IS, focusing on the publication and citation counts of journals using graphical analysis rather than thematic analysis. Similarly, La Paz et al. (2020) reviewed the 25th IS Journal anniversary using an ontological review and focusing on research types rather than themes, while Culnan's (1987)

presentation of MIS Quarterly followed an intellectual structure. Other studies, such as Hu et al. (2002), examined the holdings of IS journals in university libraries and listed the number of journals each university offered in relation to MIS degrees. Universities were categorized based on the highest degree they offered, with individual journal titles ranked according to the overall number of university libraries that subscribed to them. These titles served as publication outlets for MIS, but provided no information about the scope of materials used for research production.

However, Seo and Han (1997) analyzed MIS researchers, research themes, methodology, and intellectual structure to examine general research patterns in the field of MIS. The study identifies the themes of MIS research, prominent journals, and influential researchers by using methods such as analyzing the topics of academic journal articles, citation analysis, and author co-citation analysis. As a result of these analyses, it was found that the prominent journals in the field of MIS are "MIS Quarterly," "Management Science," and "Communications of ACM," and researchers such as Ives, DeSanctis, Ginzberg, Lucas, Rockart, and Davis are important names. MIS research in Korea is centered around themes such as information systems management, DSS/GDSS strategic information systems, and artificial intelligence applications. This study represents a bibliometric analysis to understand the general research patterns and themes in the MIS field, which can help researchers and practitioners identify gaps in the literature and guide future studies.

Lin et al. (2016) reviewed articles published in the top ten journals to examine contributions to information systems and management information systems (MIS) in electronic commerce literature. This bibliometric study examined the existing literature on information systems, MIS, and international business. It analyzed a sample of 853 articles published in ten leading management and business journals between 1991 and 2014. The results provide a global overview of the field, identifying the most influential studies in the field, the intellectual links between authors and published articles, and the major research traditions or themes explored in information systems and MIS studies. Structural and longitudinal analyses show changes in the intellectual structure of the field over time. The study concludes by discussing the accumulated knowledge and providing recommendations for future research paths.

Ozkose and Gencer (2017) conducted a study to comprehensively analyze the field of management information systems (MIS) using bibliometric mapping. A total of 222 journals included in the Science Citation Index Expanded (SCI-E) and Social Science Index (SSCI) selected from the Web of Science and Scopus databases were identified. In the selection of journals, expert opinions were consulted for a better interpretation of the field. After the expert opinions, 24 journals were selected, and analyses were conducted on these journals. Firstly, a total of 20,497 English articles were collected from the Web of Science (WoS) Core Collection in these journals, covering the period 1980–2015. After the text mining process, influential institutions, authors, and countries were graphically represented by statistical analyses using BibExcel. In addition, the annual evolution of the published articles is visually presented, and the trend analysis of these articles is interpreted. In addition, the most cited articles are also included. Then, using VosViewer, the most associated terms in this field were identified by association analysis through abstracts and keywords. The terms and their clusters were visualized on a graph, and density maps were used. Graphs and density maps were interpreted in detail.

Alfawareh et al. (2021) conducted a study to examine the trends of management information systems (MIS) research between 2017 and 2021 and to compare the contributions of this research based on different countries and authors. In particular, this study presents a bibliometric analysis highlighting key themes in MIS over the last five years. The analysis highlights influential leading MIS journals, authors, contributing countries, source types, supporting institutions, document languages, and subject areas. Data were selected from the Web of Science and Scopus databases based on defined search terms

related to MIS. Microsoft Excel 2016 was used to summarize bibliometric characteristics, the number of publications, subject areas, and country contributions. Based on the search results, a total of 3624 articles were included. The results showed that most of the articles were published in journals and conferences, mostly in the English language. It also indicated that research in the field of MIS is largely conducted in the fields of computer, engineering, medical, and management sciences, with China providing the largest article contribution. "Journal of Physics" and "International Conference on Information Systems Development" were the journals with the highest number of publications, while the European Commission, the National Natural Science Foundation of China, and the National Science Foundation were the most supporting organizations. The results provide a global overview of the MIS field, identifying the most impactful studies and the main research traditions or themes explored in MIS studies. Structural analyses showed changes in the MIS field over time. The study concluded with recommendations for future research and accumulated knowledge.

Ozkose et al. (2022) considered the discipline of management information systems (MIS) to have an interdisciplinary nature that is evolving and changing with the influence of other fields. In this context, they conducted an analysis of 25,304 articles published in the Scopus database from 2016 to 2021. Performance analysis, which is part of bibliometric analysis, was then used to measure the research productivity and impact of authors, institutions, countries, and journals. In this way, the most influential authors, institutions, countries, and journals in the discipline were identified. Then, the articles were grouped into 15 categories, and the topic was analyzed by modeling. These categories were analyzed annually, and more detailed results were obtained. This study has revealed the baselines of the MIS field and provided a guide for researchers on the topics they can focus on in the future.

In summary, fundamental literature and research themes in online reviews of MIS are still lacking, and as such, this study reviews recent publications in this dynamically expanding field, as evidenced by the fact that the majority of the works were published in the past five years. Finally, this work presents an innovative thematic evolution chart and analyzes network structure dimensions, providing deeper insights into the field's development and status.

3. BIBLIOMETRIC ANALYSIS

In the recent times, there has been a surge in the adoption of bibliometric analysis. The rise of bibliometric methodologies, the availability of research databases such as Scopus and Web of Science, the expanding utilization of bibliometric approaches spanning various disciplines, along with the practicality and user-friendliness of bibliometric tools like Gephi, Leximancer, and Vosviewer, collectively contribute to this trend (Donthu et al., 2021). Bibliometric analysis involves quantitatively evaluating research that has been documented in the scientific literature pertaining to a specific subject. These analyses often examine articles created by a certain author or institution on a specific subject during a specific time period. This kind of analysis is used to spot broad patterns in the literature, popular subjects, influential organizations or writers in a certain field, and works that are often mentioned (Hood and Wilson, 2001). Bibliometric analyses may reveal some unexpected results. For instance, it can be discovered that a certain person or group has done the majority of the work in an area, or that a lot of work has been done on a specific issue but very little of it is referenced. Such data may be helpful in identifying the fields that require more research (Aksnes, 2003). Additionally, bibliometric analyses may be utilized to assess a university's or research institution's success. For instance, it is possible to ascertain the importance of a university in a specific discipline, the most prominent researchers, or the most well-liked academic subjects there (Abramo et al., 2014). Results from bibliometric analyses are frequently trustworthy and unbiased since they frequently draw from huge databases. This kind of analysis can therefore be a useful tool for comprehending and analyzing the literature (Van Raan, 2005). Bibliometric analyses do have certain restrictions, though. For instance, the quantity of citations is

frequently employed as a measure of a work's quality, although it is not necessarily reliable. Additionally, because bibliometric analyses often only include research located in certain databases, they could not contain all published works (Hicks et al., 2015).

Bibliometric analysis is used by academics for a number of purposes, such as identifying novel trends in the performance of articles and journals, patterns of cooperation, and research components, as well as studying the intellectual underpinnings of a certain subject within the body of literature. Large-scale (performance analysis, etc.), subjective (thematic analysis, etc.), knowledge-based methodologies, and processes are utilized to generate the data that form the core of bibliometric analysis. By carefully evaluating huge volumes of unstructured data, bibliometric analysis can be valuable in unraveling and documenting the corpus of scientific knowledge as well as the subtle evolution of established fields. Therefore, properly carried out bibliometric research can create solid foundations for expanding a subject in fresh and important ways (Donthu et al., 2021).

Given the interdisciplinary nature of management information systems (MIS) and the extensive research conducted in this field, possessing a comprehensive understanding of the subject and discerning current trends in the literature is of utmost importance. This necessitates employing bibliometric analysis methods within this domain. In their study, Ozkose et al. (2022) focused on MIS-related publications in the Scopus database. Our research, however, is limited to publications in the Web of Science database that specifically address MIS as a subject. Additionally, the co-citation and bibliographic coupling analyses are not included in this paper. In contrast, in addition to expanding on the findings of Ozkose et al. (2022), our work also takes into account co-citation and bibliographic coupling studies. We anticipate that our study will add something worthwhile to the body of knowledge already available as a consequence.

The objective of this research is to address the existing knowledge void by conducting a comprehensive examination of the volume and quality of research in the field of management information systems within a specified timeframe. A search for articles published between 2015 and 2023 was conducted using the keyword 'Management Information Systems' in the Web of Science database, up until June. Network analysis of the collected data was performed using Vosviewer and R applications. The initial section of the article presents descriptive data, including yearly scientific output, leading nations in terms of productivity, total country citations, national collaborations, most productive nations and authors, as well as essential study-related information. The subsequent section presents analyses involving document co-occurrence, bibliographic correlations, and co-citation patterns. Descriptive statistics were handled by the R software's bibliometric package, while the second section was handled by the VOSviewer tool. This investigation facilitated the identification of current trends and significant topics within the MIS field.

4. METHODOLOGY AND DATA COLLECTION

The approach used in this bibliometric analysis was developed by Ruiz-Real (2018). This includes: (1) supplying the database, (2) choosing the search criteria, keywords, and time zones, (3) exporting the entire results, (4) analyzing the data, and (5) outlining the results. By choosing the "subject" with the keyword "Management Information Systems" on 07/06/2023, 2585 results were found for the study between 1970 and 2023. 1583 articles, 821 papers, 4 books, 68 book reviews, 85 book chapters, 81 review articles, and 15 early access articles were discovered in accordance with these findings. Bibliometric research often makes use of the Web of Science and Scopus databases. In this study, the Web of Science database was utilized to identify relevant papers.

Bibliometric analyzes can be performed using a range of software that allows analysis and visualization of a wide range of datasets. One of these software is VOSviewer (Van Eck and Waltman,

2010) which is often used for visualization and analysis of large text and reference datasets. Another popular tool is CiteSpace, which provides analysis and visualization of scientific publications and citations (Chen, 2006).

HistCite typically tracks the evolution of citations and handles the chronological component of bibliometric analyses (Garfield et al., 2003). In bibliometric analysis, Bibexcel, another program made to find themes, trends, and patterns in scientific writings, is crucial (Persson et al., 2009).

Extensive searches and assessments are conducted within the Scopus and Web of Science databases to locate citations for scientific papers. These databases enable the scrutiny and depiction of publications and citations within a specific field, along with the examination and graphical representation of the articles themselves (Falagas et al., 2008; Kulkarni et al., 2009). For the purposes of this investigation, the Web of Science database was employed to generate descriptive statistics. While each software has its advantages and limitations and is commonly employed in the relevant research, network analysis in this study was carried out using Vosviewer and R. In this context, initial emphasis is placed on furnishing descriptive details. The section on descriptive statistics shows the annual production of scientific knowledge, the most productive nations, the number of citations each nation has gotten, the most productive journals and authors, the best articles per citation, and significant research information. The subsequent segment encompasses the exploration of keyword co-occurrence, bibliographic coupling, and co-citation. Descriptive statistics were computed using the bibliometric package within the R program. Software called VOSviewer was employed to conduct the analyses in the second section.

5. ANALYSIS RESULTS

The R program's bibliometric package was employed to collect descriptive information, encompassing metrics such as yearly scientific output, leading contributor nations, cumulative citations by country, top-performing journals and authors, and articles with the highest citation rates. This section presents the outcomes. Furthermore, outcomes of the Keyword Co-Occurrence Analysis, Bibliographic Coupling, and Co-Citation Analysis executed via the VOSviewer software are also displayed.

5.1. Descriptive Statistics

The search term 'Management Information Systems' was employed to query the Web of Science database for this investigation, yielding a total of 2585 papers. This corpus comprises diverse formats including 4 books, 68 book reviews, 85 book chapters, 81 review articles, 15 early access articles, etc., totaling 1583 articles and 821 papers. The findings from the search unveiled that the earliest documented research dates back to 1970. Table 1 contains basic details regarding the studies that have been published.

Table 1. Basic Information

Basic Information About Studies	Time Range	1970-2023
	Resources (Magazines, Books, etc.)	1559
	Documents	2585
	Document Average Age	16,2
	Average Number of Citations per Document	15,43
	Annual Average Number of Citations Per Document	1,191
	References	64758
Document Types	Article	1583
	Paper	821
	Book	4
	Book Review	68
	Book Chapter	85

	Review Article	81
	Early Access Article	15
Document Content	Keyword Plus (ID)	1965
	Author's Keyword (DE)	5569
Authors	Authors	6229
	Author Views	7177
	Authors of Single-Author Documents	651
Authors Collaboration	Documents per author	0,415
	Co-Authors Per Document	2,78
	International Co-Authorities	14,04

5.1.1. Annual Scientific Production

Figure 1 illustrates the annual publication count of research studies. The data for this visualization was acquired using the Bibliometric package within the R program. The first research was carried out in 1970, according to the results of the search employing the chosen keyword. Since this time, there have generally been more research published. The number of studies rose to 102 in 2010. In 2020 there were 116 studies, while in 2022 there were 100 studies. In the end, 35 investigations were completed by June 2023. Studies in this area have, generally speaking, grown in recent years. Furthermore, 6229 writers in total contributed to works in this subject. There were 64,758 citations to research in this area overall. There were 15.43 citations on average per study. The studies' average age is 16.2. This demonstrates that there have been more research done in this area recently. Only 651 of the 2585 papers that were evaluated were single-name articles, too. This result demonstrates that the writers worked together cooperatively throughout the project.

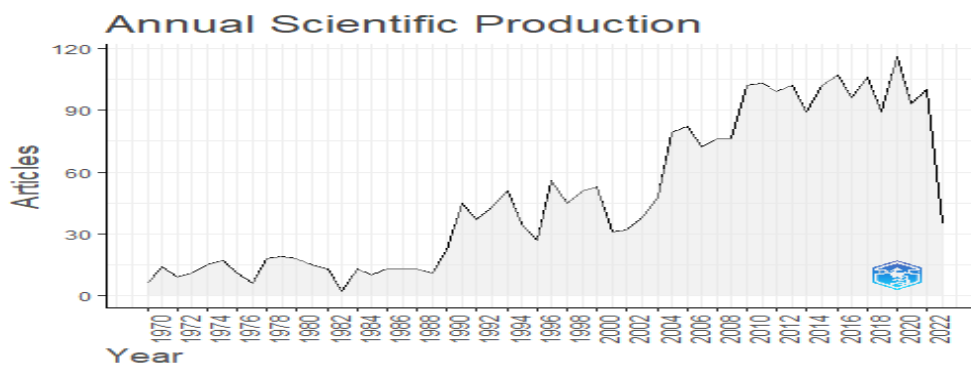

Figure 1. Annual Scientific Production

5.1.2. Most Productive Countries

Figure 2 presents the leading 15 nations in terms of research productivity. These metrics were compiled utilizing the Bibliometric package of the R program. As a result, it was discovered that the USA was responsible for the majority of the research. There have been 661 research on this topic published in the USA overall. The USA is the source of 29.61% of the studies in this topic. 588 of these studies are single-country publications, compared to 73 multi-country articles. The USA collaborated with several nations in 11.04% of its efforts. Following the United States in that order were China, the United Kingdom, Germany, Australia, Canada, Spain, the Netherlands, Poland, Indonesia, India, South Africa, Brazil, Greece, and Turkey.

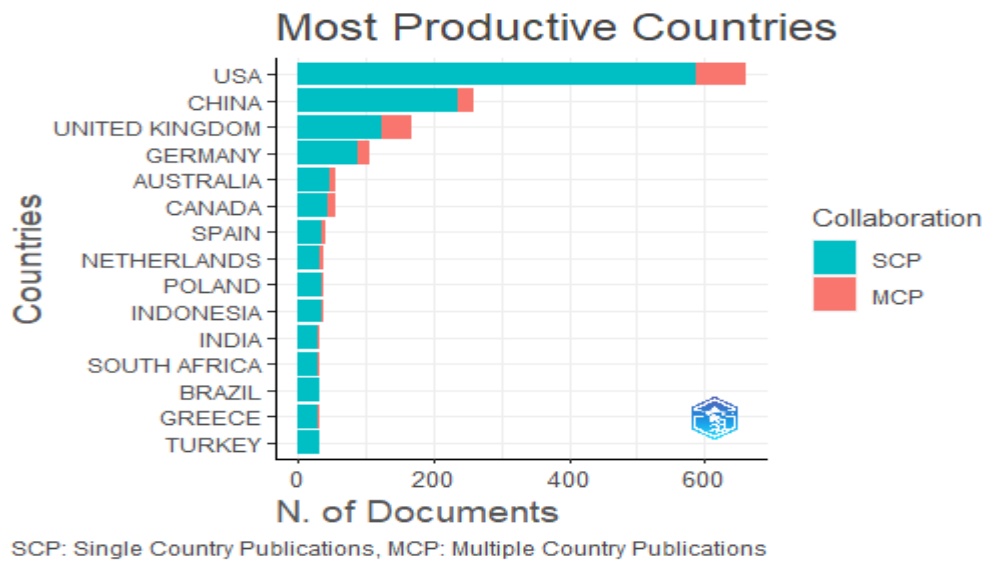

Figure 2. Most Productive Countries

5.1.3. Total Citations Per Country

The ten nations with the most citations are detailed in Table 2. The R program's Bibliometric package was used to get this data. It follows that the USA is the nation that is most frequently referenced. 14880 references in all were sent to the USA. There are typically 22.51 references to the United States in each study. Switzerland obtained 64.75 citations per research, ranking it as the nation with the most citations (Table 2).

Table 2. Total Citations per Country

Rank	Country	Total Citations	Average Article Citations
1	USA	14880	22,51
2	GERMANY	4649	44,27
3	IRAN	4161	24,62
4	CHINA	1912	7,35
5	AUSTRALIA	1403	25,50
6	CANADA	1336	24,29
7	SWITZERLAND	1036	64,75
8	NETNERLANDS	815	20,89
9	ISRAEL	525	58,33
10	SPAIN	502	11,95

5.1.4. Most Prolific Journals and Authors

Table 3 outlines the journals that have published the highest quantity of papers. This data was gathered through utilization of the Bibliometric package within the R program. The journal "Information & Management" published the most research when the term "management information systems" was searched in the Web of Science database. Since 1970, this magazine has published a total of 34 papers. The "MIS Quarterly" journal comes in second, though. This journal has published 32 papers. Then, in order, "Computers and Electronics in Agriculture" had 25 studies, "Journal of Computer Information Systems" had 23, "Decisions Sciences" had 19, and "Communications of The Association for Information Systems" had 18 studies, each as well as 15 studies each in "Industrial Management & Data Systems", "Internatioanal Journal of Information Systems", "BMC Health Services Research", and "Interfaces."

Table 3. Most Prolific Journals

Rank	Journals	Total Articles	Rank	Journals	Total Articles
1	Information & Management	34	6	Communications of The Association For Information Systems	18
2	MIS Quarterly	32	7	Industrial Management & Data Systems	17
3	Computers and Electronics In Agriculture	25	8	Internatioanal Journal of Information Systems	17
4	Journal of Computer Information Systems	23	9	BMC Health Services Research	15
5	Decisions Sciences	19	10	Interfaces	15

Table 4 lists the writers who have published the most on the subject. The R program's Bibliometric package was used to collect this data. According to this data, Hernes, M. has contributed the most research since 1970, with 11 studies. Koumpis, A., and Zhang, P. 9 then took part in the study. With six investigations each, Torkzadeh, G., and Eom, S., followed these writers. Finally, 5 papers were submitted by Galletta, D. F., Edelhauser, E. V., Vichova, K., Wetherbe, and Dijkhuizen, A. A.

Table 4. Most Prolific Writers

Rank	Authors	Total Articles	Rank	Authors	Total Articles
1	Hernes, M	11	6	Galletta, D. F	5
2	Koumpis, A	9	7	Edelhauser, E. V	5
3	Zhang, P	9	8	Vichova, K	5
4	Torkzadeh, G	6	9	Wetherbe, J	5
5	Eom, S	6	10	Dijkhuizen, A. A	5

5.1.5. Top Articles Per Citation

Table 5 lists the information of the most frequently mentioned papers on the topic. The R program's Bibliometric package was used to collect this data. The most often mentioned work in the relevant topic, according to the table, is Hair et al. (2014). A total of 3655 references were made to this work. An average of 365,50 citations have been made every year since its publication. Table 5 provides comprehensive data on other investigations.

Table 5. Top Articles Per Citation

Rank	Authors	Year	Journals	Total Citation	Total Citation Per Year
1	Hair, J.F. et al.	2014	European Business Review	3655	365,50
2	Eppler, M. J. and Mengis, J.	2004	Information Society	894	44,70
3	Rowley, J.	2007	Journal of Information Science	679	39,94
4	Vessey, I.	1991	Decision Sciences	627	19
5	Webster, J. and Martocchio, J. J.	1992	MIS Quarterly	570	17,81
6	Gorry, G. A. and Morton, M. S. S.	1971	Sloan Management Review	503	9,49
7	Hair, J. F. et al.	2019	European Journal of Marketing	472	94,40

8	Mason, R.O. and Mitroff, I.	1973	Management Science Series a-Theory	420	8,24
9	Sewell, G. and Wilkinson. B.	1992	Omega-International Journal of Management Science	389	12,16
10	Gorla, N. et al.	2010	Journal of Strategic Information Systems	375	26,79

5.2. VOSviewer Analysis

This section furnishes insights derived from the Keyword Co-Occurrence Analysis, Bibliographic Coupling, and Co-Citation Analysis conducted using the VOSviewer software.

5.2.1. Keyword Co-Occurrence Analysis

The simultaneous presence of two or more keywords in a given text is referred to as keyword co-occurrence. This often proves beneficial for comprehending challenges, advancements, and connections within a specific subject area in the realm of scientific literature (Callon et al., 1991). The exploration of emerging and evolving themes within a particular field can be facilitated through keyword co-occurrence analysis. The breadth and emphasis of study in an area may be determined extremely effectively using this. It aids in identifying important and developing problems in a certain field (van Eck and Waltman, 2011). Analysis of keyword co-occurrences may also be used to find links and correlations within a field of study. Understanding the structure and dynamics of research in an area greatly benefits from knowing how frequently certain topics are connected to one another (Coulter et al., 1998). Bibliometric software is typically used for this kind of study. These programs are frequently employed in extensive bibliometric investigations because they have the capacity to analyze and visualize massive datasets (Van Eck and Waltman, 2010).

In our study, there are altogether 5569 keywords. At least 59 keywords appeared at least ten times. The research resulted in the discovery of 59 items overall, 8 clusters, and 315 linkages. Each cluster's keywords are supposed to be closely related to one another and to be less connected to other clusters (Xu et al., 2018). The first cluster (Red) has 15 items. Artificial intelligence, Covid-19, data quality, design, health information systems, health management information systems, healthcare, hmis, implementation, information, innovation, management, survey, and technology are some of them. 13 items are in the second cluster (Green). These encompass topics such as performance, research, supply chain management, sustainability, e-commerce, management information system, management information systems (MIS), integration, management information system, and information technology. The third cluster (Blue) has 13 items. These include e-learning, education, enterprise resource planning, farm management information systems, higher education, ict, internet of things, and mis. This category additionally covers subjects like big data, business intelligence, cloud computing, data mining, and data mining. The fourth cluster (Yellow) has seven items. These include knowledge management, simulation, developing nations, integrated management information systems, erp, knowledge management, and user satisfaction. The fifth cluster (Brown) has 5 items. These encompass management information system, framework, assessment, and decision support system. The sixth cluster (Pink) consists of 3 items. These include decision assistance systems, bibliometrics, and citation analysis. The seventh set, Orange, has 2 items. Project management information systems and project management are these. Information management makes up the only item in the eighth and final cluster (white). Figure 3 displays an analysis of keyword co-occurrences.

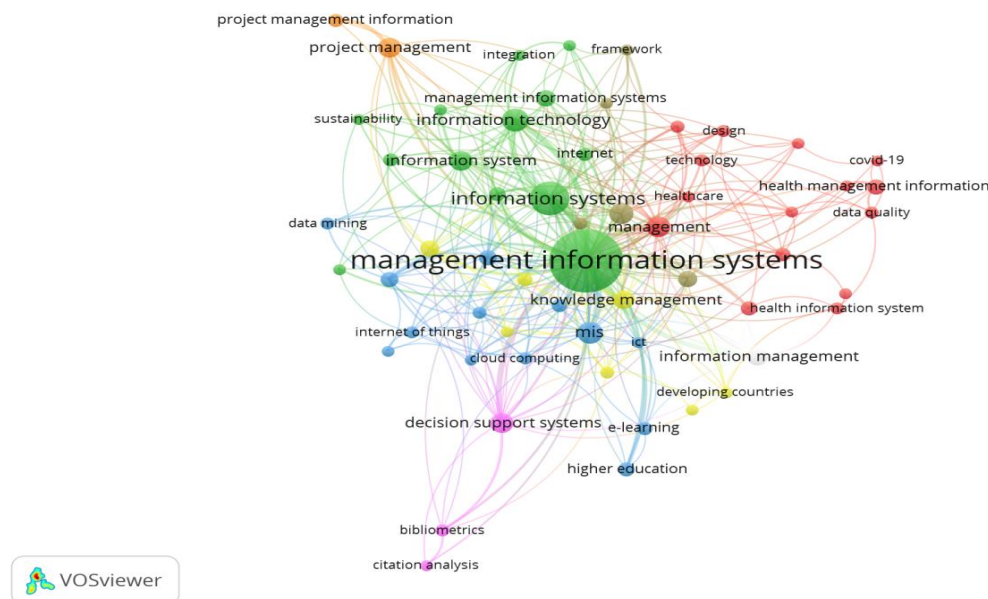

Figure 3. Keyword Co-Occurrence Analysis

5.2.2. Bibliographic Coupling and Co-Citation Analysis

The simultaneous utilization of bibliographic coupling and co-citation analysis becomes a valuable asset in studying scientific literature. Both approaches aid in comprehending a certain scientific field's history and development. A bibliographic link happens when the same works are cited in two different texts. This can suggest a connection between the papers and suggest that they deal with related issues. This makes it possible to spot similarities and differences across papers (Kessler, 1963). Understanding the organization of a given scientific topic and the connections between papers is aided by bibliographic linkage analysis (Small and Griffith, 1974). Co-Citation Analysis, on the other hand, is utilized when two documents are cited concurrently in one document. This suggests that the two texts could cover the same or a related subject (Small, 1973). Co-Citation Analysis helps in comprehending the linkages and interactions between different subfields within a discipline. The program VOSviewer may be used as a tool that combines co-citation analysis with bibliographic linkage. It is simpler to comprehend the fundamental organization of a scientific area and the relationships between the documents and themes inside it when these analyses are combined (Van Eck and Waltman, 2010).

Both bibliographic matching and co-citation analysis are covered in this section. The VOSviewer application was used to perform a bibliographic matching study. The outcomes are displayed in Figure 4. Nodes (circles) are used to symbolize articles that are identifiable by the initial author's last name. Node position and color are employed to cluster articles related by citations, while node size corresponds to the weight of the articles. The bibliographic link analysis consisted of 242 items, 13 clusters, 3055 linkages, and a total of 6277 link strengths. This information is supported by the data presented in Figure 4, which depicts 13 clusters.

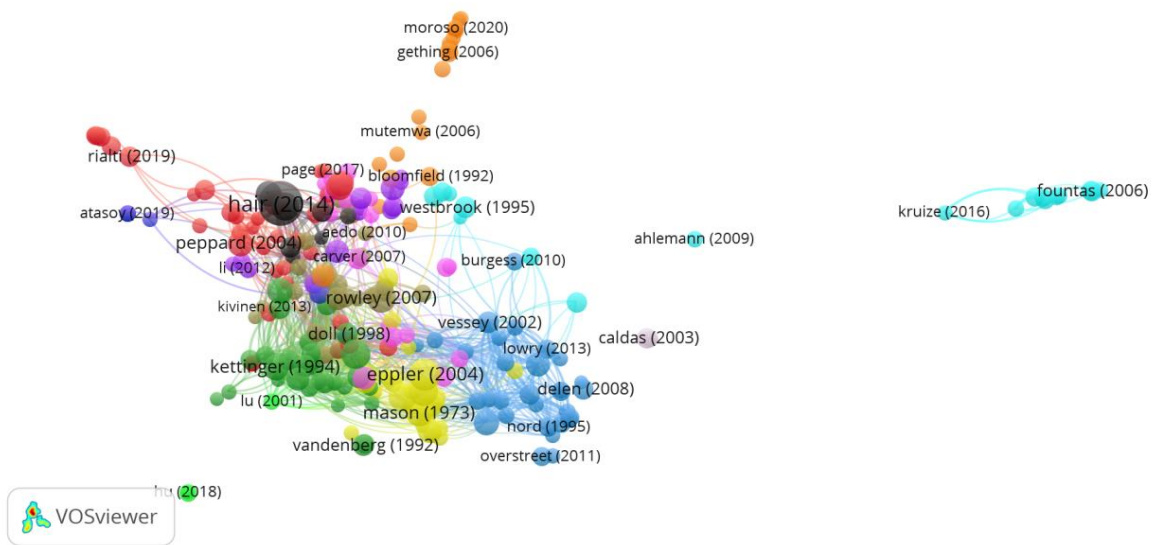

Figure 4. Bibliographic Coupling

- Cluster 1 (red): research involving mathematical modeling, system evaluation tools, and system analysis.
- Cluster 2 (Dark Green): Studies examining the effects of the information system success model
- Cluster 3 (Blue): Literature reviews on the development and current status of management information systems.
- Cluster 4 (Yellow): Structural measurement issues, conceptual frameworks, and strategic planning in the field of management information systems
- Cluster 5 (Brown): Studies examining multi-agency disaster management information systems for public safety and measuring the impact of information management processes
- Cluster 6 (Pink): Research examining the impact on public administration, e-government, and digital transformation
- Cluster 7 (Orange): Studies on health management and digital health
- Cluster 8 (Turquoise): Research examining the application of information systems in agriculture.
- Cluster 9 (Purple): Information systems performance measurement studies
- Cluster 10 (Black): Research focusing on structural equation modelling.
- Cluster 11 (Dark Blue): Studies examining the effects of information systems in healthcare organisations.
- Cluster 12 (Light Green): Research on software integration, maintenance management information systems and new applications.
- Cluster 13 (Light Pink): Studies examining construction management information systems.

Findings stemming from co-citation analysis indicate that the nature of co-citation investigations could exhibit variations influenced by the temporal progression and academic advancements within the field (Ardito et al., 2019). The link between the works of the writers who used the same study is depicted

in Figure 5. Studies having more than 25 citations make up the figure. 24 points and 4 clusters make up the figure.

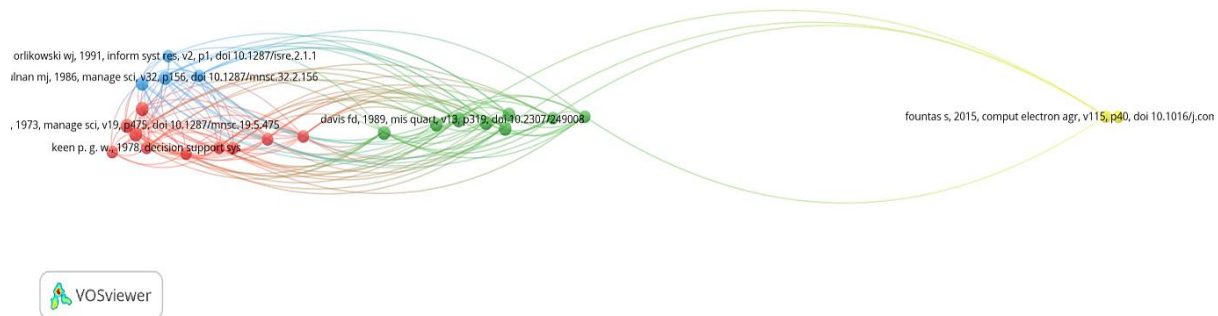

Figure 5. Co-Citation Analysis

Studies in the first cluster (red) include theoretical and applied methods for understanding the achievements, designs, and outcomes of MIS and related systems. Authors such as Ives, DeSanctis, Ginzberg, Lucas, Rockart, and Davis have made significant contributions to these topics. This research has focused specifically on the factors that influence the success or failure of particular MIS instances and has examined system architecture, user satisfaction, and the broader concept of success. They also investigate the impact of user involvement on information systems design, providing a conceptual framework that maps previous research. Therefore, the main objective of these studies is to examine various factors for evaluating, analyzing, and improving the success of MIS and to investigate the impact of these factors on the design, implementation, user satisfaction, and overall success of MIS.

Studies in the second cluster (green) includes theoretical frameworks and studies that examine the adoption, effectiveness, and outcomes of information technologies and systems. These studies aim to gain a deeper understanding of the more effective and successful use of information technologies. Issues such as user acceptance, system effectiveness, the technology acceptance model, and the impact of information systems are frequently investigated. Studies such as Ajzen's (1991) intention theory, Davis et al.'s (1989) studies on computer acceptance, Delone and McLean's (1992, 2003) IS Success Model, Fornell and Larcker's (1981) structural equation models, and Venkatesh and Davis' (2000) TAM extensions are included in this cluster. These studies contribute to a better understanding of the adoption, impact, and success of information technologies and systems.

Studies in the third cluster (blue) focus on the progress of Management Information Systems (MIS) research, its intellectual foundations, and the diversity of academic studies. These studies explore the interdisciplinary nature of MIS, research paradigms, and comprehensive analyses of academic work in the field. Culnan's (1986) work uses author co-citation analysis to illustrate the conceptual growth of ideas in MIS research and introduces emerging mapping to track new areas of research. Culnan and Swanson's (1986) study explores how MIS emerged as an independent research discipline supported by computer science, management science, and organizational science. These reviews aim to reveal the intellectual structure of MIS research, unravel its research traditions, and reveal its role in academic debate.

Studies in the fourth and final cluster (yellow) focus on Farm Management Information Systems (FMIS) and provide a comprehensive review on the functionality, applications and development of these systems. A study by Fountas et al. (2015) examines the academic and industrial use of FMIS and focuses on core system designs, application areas, acceptance status, and profitability of precision agriculture. The research addresses 141 foreign software packages categorized into 11 processes for commercial solutions. Furthermore, another study by Sorensen et al. (2010) examines the limitations and decision-making processes of a Farm Information Management System (FMIS) and builds a conceptual model for developing an effective FMIS to suit the changing needs of farmers. Both studies emphasize the importance of understanding and improving the potential benefits of FMIS for farmers, its functioning,

and patterns of use. These studies reveal that Farm Management Information Systems (FMIS) have an important theme.

6. EVALUATION OF FINDINGS

The study's findings revealed the following. The earliest instance of "Management Information Systems" study can be found in 1970, after which there has been a steady increase in the quantity of studies, particularly after 1990. In 2010, there were 102 studies; by 2020, there were 116; and by 2022, there were 100. Up till June 2023, this field has contributed 35 new studies. There were 6229 unique writers who together contributed to this field of study. All papers in this field earned a total of 64,758 citations, and it was found that each article received an average of 15.43 citations. The studies' average age was determined to be 16.2 years old. These statistics demonstrate how the research sector has become more well-known and influential in recent years. Furthermore, only 651 of the 2585 papers that were examined had only one author. This demonstrates that writers in this field of study frequently collaborate.

Out of a total of 661 research articles, the United States stands as the leading contributor to MIS studies. With a share of 29.61%, the USA accounts for the largest portion of research in this domain. Notably, 73 of these studies are collaborative efforts involving multiple nations, constituting 11.04% of the USA's article count. This underscores the USA's propensity for collaborative research endeavors. Following the USA in terms of prolific content generation are China, the United Kingdom, Germany, Australia, Canada, Spain, the Netherlands, Poland, Indonesia, India, South Africa, Brazil, Greece, and Turkey, in descending order of content dissemination.

Accumulating a total of 14,880 citations, the USA holds the forefront as the most frequently cited nation in the Studies. On average, each study garners 22.51 citations from the United States. Notably, Switzerland emerges with distinction in terms of citation density per study. Boasting an average of 64.75 citations per research, Switzerland outshines other nations in terms of overall citation impact. This highlights the elevated influence and significance of research originating from Switzerland compared to that of other countries.

Another study finding shows that "Information & Management" is the journal with the most publications. Since 1970, this publication has released a total of 34 papers. According to the data, this journal is the most influential and active one in the MIS sector.

On the other hand, it has been shown that Hernes, M., with 11 research, has made the most advancements in this subject since 1970. Koumpis, A., and Zhang, P., with 9 studies, came next. With 6 investigations each, Torkzadeh, G., and Eom, S., followed these writers. Also contributing 5 research each were Galletta, D. F., Edelhauser, E. V., Vichova, K., Wetherbe, and Dijkhuizen. These statistics show that M. Hernes is the most active author in the MIS discipline. The most referenced study in the subject of MIS, according to an evaluation of works' citation counts, is Hair, et al. (2014). Eppler and Mengis' (2004) paper, which received 894 citations and an average of 44.70 each year, came in second.

However, it was found that a total of 5569 keywords were utilized in the MIS research after analyzing the keywords used in those studies. There are 59 terms that have been found to repeat at least 10 times. These have been divided into 8 clusters, with the similar ones being grouped together. The most researched areas in the field of MIS in this direction are:

- Artificial intelligence, COVID-19, health information systems and technology (Cluster One)
- Decision support systems, e-commerce, information systems and sustainability (Second Cluster)
- Big data, cloud computing, e-learning and Internet of Things (IoT) (Third Cluster)
- Decision making, developing countries and integrated management information systems (Fourth Cluster)
- Decision support system, framework and management information system evaluations (Fifth Cluster)
- Bibliometrics and citation analysis (Sixth Cluster)

- Project management (Seventh Cluster)
- Knowledge management (Eighth Cluster)

These keywords and subject clusters demonstrate the most important issues in the field of MIS as well as their connections.

However, using 242 items, 13 clusters, 3055 linkages, and 6277 total link strengths, a bibliographic link analysis was carried out. The research revealed a number of distinct clusters on several themes. Each cluster often focuses on a particular subject or field of study. According on the findings of the bibliographic linkage analysis, further research is required on the following subjects for future study:

- Evolution and status of management information systems: More comprehensive analyzes and examinations can be made in this area. Studies can be conducted on the historical development, current status and future trends of management information systems.

- Success of management information systems: Further research could examine factors affecting information systems success, performance measurement and evaluation. New models and approaches can be developed in this area.

- Health management and digital health: More research can be done on the impact of information systems in the health sector, health management and digital health. Topics such as the use of new technologies, data analytics and the digital transformation of health services can come to the fore in this area.

- Agriculture and information systems: More studies can be done on the use and impact of information systems in the agricultural sector. Topics such as the functionality of farm management information systems, the adoption process and agricultural data analytics may need further investigation in this area.

- Performance measurement: More research can be done on performance measurement, particularly in areas such as taxation, small and medium enterprises, accounting information systems and information technology control weaknesses. New measurement models and methods can be developed in this area.

- Construction management information systems: More research can be conducted on the use and impact of information systems in the construction industry. Particular attention can be given to issues such as the management of construction projects, document management and digitization of construction processes.

These estimations highlight problems that the MIS field needs to investigate more. However, the advancement of the subject, technology advancements, and societal demands will influence future research objectives and paths.

The study uses co-citation analysis to demonstrate how the citations made to a study might alter depending on developments in the field and over time. Studies with at least 25 citations were analyzed, and there were 4 clusters and a total of 24 points. This approach can assist us in comprehending the relative importance of various authors and research in a subject and the influence that each study has on it. It is anticipated that research concentrating on measuring, assessing, and improving the performance of MIS will continue in light of the analysis's findings. In this domain, more complete models, techniques, and tools may be created. To comprehend the aspects influencing the design, implementation, user happiness, and overall effectiveness of MISs, more study may be done. To learn more about how information technology and information systems are used, influence, and success, research may still be done. In this domain, more elaborate theoretical and empirical models may be created. It is possible to perform studies on the adoption procedures, user behavior, and organizational consequences of new technology. On the other hand, research can still improve our knowledge of MIS's philosophical foundation and the course of its evolution in the academic literature. It is possible to do study in this field on the development of MIS, research traditions, and its place in academic literature. The amount of information in the topic may be enhanced with further analysis and synthesis research. Last but not least, research into Farm Management Information Systems (FMIS) is anticipated to

continue and advance. The functionality, applications, adoption process, and commercial/academic solutions of FMISs may all be further studied. It may be designed to create and assess FMIS using fresh ideas. In conclusion, future developments in MIS may involve additional study, the creation of thorough models and techniques, and a greater comprehension of real-world applications. A greater knowledge of the development of MIS and its function in academic literature may be at the forefront, as well as issues like the adoption of new technologies, more investigation of user happiness and success measures, and more.

In addition to the above given details, operations research stands out as the most discussed issue when current developments in MIS-related research topics are taken into account. This subject was covered in each of the pertinent studies' four quarters. "Risk assessment and management," "Technology acceptance," "Decision support systems," and "Smart system technologies" come after "Operation Research." "Technology Acceptance" ranks first in the slope when the subjects are analyzed according to years and slope values, indicating that the research in this area is advancing. On the other hand, following 2019, "Performance improvement" began to take center stage. In addition to this, "Decision making", "Health services", and "Company performance" challenges stand out in 2021. The implications and uses of cutting-edge digital technologies (digital business model innovation, gamification, Internet of Things, big data analytics) in many industries are primarily being studied in 2022 and 2023. These studies, which are inspired by a variety of fields including management, information systems, education, farm management, finance, and international commerce, look at the effects of using cutting-edge technology as well as prospective future study areas. They also sought to design successful techniques, remove conceptual ambiguities, and develop future research roadmaps.

7. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Future studies could further investigate the issues described above. For example, the key elements of digital business model innovation may need to be more precisely defined. More work could be done on online engagement tactics in gamification and look at applications across many industries. More research could be done on the impact of cutting-edge technologies such as the Internet of Things, blockchain, and big data analytics on global trade. It is possible to look further into the implications and potential application areas of the use of big data in financial decision-making processes. More extensive research could be conducted to learn more about the total impact of these cutting-edge technologies on businesses and sectors.

However, the trajectory of MIS points to a continuous trajectory of expansion and development in the coming years. Insights from these findings predict that the architecture of management information systems will undoubtedly evolve to incorporate new technological advances, but that their fundamental attributes will persist across the continuum of time. Areas that involve and utilize technology, such as knowledge management, data mining, and technology adoption, exemplify this evolution. This also contributes to the conceptualization of a system that increases the use of data and provides a more appropriate framework for distilling insights from voluminous data streams. MIS's most important concerns, encompassing performance improvement, sustainable growth, supply chain orchestration, informed decision-making, and organizational effectiveness, all derive significant benefits from the use of sensitive data. The future success of MIS depends on its ability to skillfully combine data and technology to evolve into a versatile, context-adaptive system.

We can say that your results and evaluation provide a general understanding of the academic literature in the field examined. Let us evaluate your results according to your research questions and hypotheses given below:

Research Questions and Results:

Which important themes and subtopics are found in the academic literature in the field of "Management Information Systems (MIS)"?

Conclusion: Different important themes and subtopics have been identified in the academic literature in the reviewed field. These themes are: artificial intelligence, COVID-19, health information systems and technology; decision support systems, e-commerce, information systems and sustainability; big data, cloud computing, e-learning and Internet of Things (IoT); decision making, developing

countries and integrated management information systems; decision support system, framework and management information system evaluations; bibliometrics and citation analysis; project management; knowledge management.

Does this study show how themes in MIS research have developed and changed over time?

Conclusion: Yes, this study shows how themes in MIS research have evolved and changed over time. The research provides information on this by examining the evolution and change of these themes.

How can the identification of important themes contribute to the identification of future challenges for researchers and practitioners in the MIS field?

Conclusion: This study's identification of important themes can contribute to identifying the direction of future work for researchers and practitioners in the MIS field. The analysed themes can be used as a guide to identify future study opportunities and challenges.

Hypotheses and Conclusions:

H1: MIS literature shows the emergence of different themes and sub-themes over time.

Conclusion: This hypothesis was confirmed. The study shows that the MIS literature shows the emergence of different themes and sub-themes over time.

H2: Specific themes have evolved across the date range of MIS research.

Conclusion: This hypothesis was confirmed. The study shows that certain themes have evolved over time.

H3: This bibliometric analysis can guide future work for researchers and practitioners in the MIS field.

Conclusion: This hypothesis was confirmed. The study can contribute to the identification of important themes that can guide future work for researchers and practitioners in the MIS field.

H4: The evolution of themes contributes to identifying future research opportunities and challenges in the MIS literature.

Conclusion: This hypothesis was confirmed. The study shows that the evolution of themes contributes to identifying future research opportunities and challenges in the MIS literature.

As a result, the research questions and hypotheses of your study are validated and it appears to be an important resource in identifying future research directions in the field of MIS.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of research and publication ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Declaration

All of the authors of the study contributed to all processes, from writing the study to drafting the manuscript, and read and approved the final version.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual, institutional, or organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Abramo, G., Cicero, T. and D'Angelo, C. A. (2014). Are the authors of highly cited articles also the most productive ones? *Journal of Informetrics*, 8(1), 89-97.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Aksnes, D. W. (2003). A macro study of self-citation. *Scientometrics*, 56(2), 235-246.

- Gür, Y.E. & Ayden, C. (2023). A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1035-1057.
- Alawamleh, H. A., ALShibly, M. H. A. A., Tommalieh, A. F. A., Al-Qaryouti, M. Q. H. and Ali, B. J. (2021). The challenges, barriers and advantages of management information system development: Comprehensive review. *Academy of Strategic Management Journal*, 20(5), 1-8.
- Alfawareh, F. S., Al-Kofahi, M., Al-Kofahi, B., Alshirah, M. H., Alshira'h, M. and Ananzeh, H. (2021). A Bibliometric Analysis of Published Articles on Management Information Systems (MIS). *Information and Knowledge Management*, ISSN 2224-5758 (Paper) ISSN 2224-896X (Online), Vol.11, No.4, 142-149.
- Anthony, R. N. (1965). *Planning and control systems: a framework for analysis*. Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University.
- Ardito, L., Scuotto, V., Del Giudice, M. and Petruzzelli, A. M. (2018). A bibliometric analysis of research on Big Data analytics for business and management. *Big Data Analytics*, 57(8), 1993-2009.
- Bailey, J. E. and Pearson, S. W. (1983). Development of a tool for measuring and analyzing computer user satisfaction. *Management science*, 29(5), 530-545.
- Barki, H., Rivard, S. and Talbot, J. (1993). A keyword classification scheme for IS research literature: An update. *MIS Quarterly*, 17(2), 209-226.
- Callon, M., Courtial, J. P. and Laville, F. (1991). Co-word analysis as a tool for describing the network of interactions between basic and technological research: The case of polymer chemistry. *Scientometrics*, 22(1), 155-205.
- Chen, C. (2006). CiteSpace II: Detecting and visualizing emerging trends and transient patterns in scientific literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57(3), 359-377.
- Coulter, N., Monarch, I. and Konda, S. (1998). Software engineering as seen through its research literature: A study in co-word analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 49(13), 1206-1223.
- Culnan, M. J. (1986). The intellectual development of management information systems, 1972–1982: A co-citation analysis. *Management science*, 32(2), 156-172.
- Culnan, M. J. (1987). Mapping the intellectual structure of MIS, 1980-1985: A co-citation analysis. *Mis Quarterly*, 341-353.
- Culnan, M. J. and Swanson, E. B. (1986). Research in management information systems, 1980-1984: Points of work and reference. *Mis Quarterly*, 289-302.
- Damar, M., Özdağoğlu, G. and Gökşen, Y. (2021). Yönetim Bilişim Sistemleri Alanında Ulusal Yayın Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 5(2), 194-211.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. and Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management science*, 35(8), 982-1003.
- Delone, W. H. and Mclean, E. R. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information systems research*, 3(1), 60-95.

- Gür, Y.E. & Ayden, C. (2023). A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1035-1057.
- DeLone, W. H. and McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: a ten-year update. *Journal of management information systems*, 19(4), 9-30.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. and Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Ein-Dor, P. and Segev, E. (1978). Organizational context and the success of management information systems. *Management science*, 24(10), 1064-1077.
- El-Ebiary, Y. A. B., Najam, I. S. M. and Abu-Ulbeh, W. (2016). *The Influence of Management Information System (MIS) in Malaysian's Organisational Processes-Education Sector*. [Advanced science letters]. International Conference on Science, Engineering, Management and Social Sciences (ICSEMSS), Univ Teknologi Malaysia, Johor Bahru, Malaysia.
- Eppler, M. J. and Mengis, J. (2004). The concept of information overload: A review of literature from organization science, accounting, marketing, MIS, and related disciplines [Article]. *Information Society*, 20(5), 325-344. <https://doi.org/10.1080/01972240490507974>
- Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A. and Pappas, G. (2008). Comparison of PubMed, Scopus, Web of Science, and Google Scholar: strengths and weaknesses. *The FASEB Journal*, 22(2), 338-342.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Fountas, S., Carli, G., Sørensen, C. G., Tsiropoulos, Z., Cavalaris, C., Vatsanidou, A. and Tisserye, B. (2015). Farm management information systems: Current situation and future perspectives. *Computers and electronics in agriculture*, 115, 40-50.
- Garfield, E., Pudovkin, A. I. and Istomin, V. S. (2003). Why do we need algorithmic historiography?. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 54(5), 400-412.
- Gorla, N., Somers, T. M. and Wong, B. (2010). Organizational impact of system quality, information quality, and service quality [Article]. *Journal of Strategic Information Systems*, 19(3), 207-228. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2010.05.001>
- Gorry, G. A. and Morton, M. S. S. (1971). Framework For Management Information Systems. *Sloan Management Review*, 13(1), 55-70.
- Hair, J. F., Sarstedt, M. and Ringle, C. M. (2019). Rethinking some of the rethinking of partial least squares [Article]. *European Journal of Marketing*, 53(4), 566-584. <https://doi.org/10.1108/ejm-10-2018-0665>
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L. and Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) An emerging tool in business research [Review]. *European Business Review*, 26(2), 106-+. <https://doi.org/10.1108/eb-10-2013-0128>
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., De Rijcke, S. and Rafols, I. (2015). Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520(7548), 429-431.
- Holsapple, C. W. (2008), The pulse of multiparticipant systems. *J Organ Comput Electron Commer*, 18(4):333–43. doi:10.1080/10919390802453617.
- Hood, W. W. and Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.

- Gür, Y.E. & Ayden, C. (2023). A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1035-1057.
- Hu, J., Liu, L. C., Koong, K. S. and Fok, L. (2002). Information systems journals: A study of university library holdings. *Journal of Business and Finance Librarianship*, 8(1), 27-43.
- Ives, B. and Olson, M. H. (1984). User involvement and MIS success: A review of research. *Management science*, 30(5), 586-603.
- Ives, B., Hamilton, S. and Davis, G. B. (1980). A framework for research in computer-based management information systems. *Management science*, 26(9), 910-934.
- Ives, B., Olson, M. H. and Baroudi, J. J. (1983). The measurement of user information satisfaction. *Communications of the ACM*, 26(10), 785-793.
- Katerattanakul, P., Han, B. and Rea, A. (2006). Is information system a reference discipline?. *Communications of the ACM*, 49(5), 114-1148.
- Keen, P. G. (1978). *Decision support systems; an organizational perspective* (No. 04; QA76. 6, K44.).
- Kessler, M. M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. *American documentation*, 14(1), 10-25.
- Kulkarni, A. V., Aziz, B., Shams, I. and Busse, J. W. (2009). Comparisons of citations in Web of Science, Scopus, and Google Scholar for articles published in general medical journals. *Jama*, 302(10), 1092-1096.
- La Paz, A., Merigo, J. M., Powell, P., Ramaprasad, A. and Syn, T. (2020). Twenty-five years of the Information Systems Journal: A bibliometric and ontological overview. *Information Systems Journal*, 30(3), 431– 457.
- Lin, A. J., Hsu, C. L. and Chiang, C. H. (2016). RETRACTED ARTICLE: Bibliometric study of Electronic Commerce Research in Information Systems and MIS Journals. *Scientometrics*, 109, 1455-1476.
- Mason, R. O. and Mitroff, I. I. (1973). A program for research on management information systems. *Management science*, 19(5), 475-487.
- Merigo, J. M., Pedrycz, W., Weber, R. and de la Sotta, C. (2018). Fifty years of information sciences: A bibliometric overview. *Information Sciences*, 432, 245–268.
- Mohanty, B. and Sahoo, J. (2016). *The intellectual patterns of management information system research: a bibliometric study on International Journal of Management Reviews*. Library Philosophy and Practice (e-journal), 1-16.
- Orlikowski, W. J. and Baroudi, J. J. (1991). Studying information technology in organizations: Research approaches and assumptions. *Information systems research*, 2(1), 1-28.
- Özköse, H. and Gencer, C. T. (2017). Bibliometric analysis and mapping of management information systems field. *Gazi University Journal of Science*, 30(4), 356-371.
- Ozkose, H., Ozyurt, O. and Ayaz, A. (2022). Management Information Systems Research: A Topic Modeling Based Bibliometric Analysis. *Journal of Computer Information Systems*. <https://doi.org/10.1080/08874417.2022.2132429>.
- Palvia, P., Pinjani, P. and Sibley, E. H. (2007). A profile of information systems research published in Information and Management. *Information and Management*, 44(1), 1-11.
- Persson, O., Danell, R. and Schneider, J. W. (2009). *How to use Bibexcel for various types of bibliometric analysis. Celebrating scholarly communication studies: A Festschrift for Olle Persson at his 60th Birthday*, 9(5), 210-214.

- Gür, Y.E. & Ayden, C. (2023). A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1035-1057.
- Rowley, J. (2007). The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy [Article]. *Journal of Information Science*, 33(2), 163-180. <https://doi.org/10.1177/0165551506070706>
- Ruiz-Real, J. L., Uribe-Toril, J., Valenciano, J. D. P. and Gázquez-Abad, J. C. (2018). Worldwide research on circular economy and environment: A bibliometric analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(12). <https://doi.org/10.3390/ijerph15122699>.
- Seo, E. G. and Han, I. G. (1997). Bibliometric analysis on MIS research. *Asia pacific journal of information systems*, 7(3), 145-165.
- Sewell, G. and Wilkinson, B. (1992). Someone To Watch Over Me - Surveillance, Discipline and The Just-In-Time Labor Process [Article]. *Sociology-the Journal of the British Sociological Association*, 26(2), 271-289. <https://doi.org/10.1177/0038038592026002009>
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265-269.
- Small, H. and Griffith, B. C. (1974). The structure of scientific literatures I: Identifying and graphing specialties. *Science studies*, 4(1), 17-40.
- Sørensen, C. G., Fountas, S., Nash, E., Pesonen, L., Bochtis, D., Pedersen, S. M. and Blackmore, S. B. (2010). Conceptual model of a future farm management information system. *Computers and electronics in agriculture*, 72(1), 37-47.
- Swanson, E. B. (1974). Management information systems: appreciation and involvement. *Management science*, 21(2), 178-188.
- Van Eck, N. J. and Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Van Eck, N. J. and Waltman, L. (2011). *Text mining and visualization using VOSviewer*. arXiv preprint arXiv:1109.2058.
- Van Raan, A. F. (2005). Fatal attraction: Conceptual and methodological problems in the ranking of universities by bibliometric methods. *Scientometrics*, 62(1), 133-143.
- Venkatesh, V. and Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B. and Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 425-478.
- Vessey, I. (1991). Cognitive Fit - A Theory-Based Analysis of The Graphs Versus Tables Literature [Article]. *Decision Sciences*, 22(2), 219-240. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1991.tb00344.x>
- Webster, J. and Martocchio, J. J. (1992). Microcomputer Playfulness - Development of A Measure With Workplace Implications [Article]. *Mis Quarterly*, 16(2), 201-226. <https://doi.org/10.2307/249576>
- Xu, J., Zhong, L., Yao, L. and Wu, Z. (2018). An interval type-2 fuzzy analysis towards electric vehicle charging station allocation from a sustainable perspective. *Sustainable Cities and Society*, 40(August 2017), 335–351. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.12.010>

Extended Abstract

A Bibliometric Analysis of Prominent Themes in Management Information Systems

This paper presents an extensive bibliometric analysis of the Management Information Systems (MIS) field, covering the period from 1970 to 2023. The study aims to explore and understand the evolving themes within the MIS literature, employing advanced analytical tools such as Vosviewer and R Studio for data visualization and analysis. The primary focus is on identifying key themes, their progression over time, and the interaction between these themes, with the overarching goal of providing insights into the future directions of MIS research. The methodology involves comprehensive data collection from the Web of Science database, focusing on documents related to MIS. A dataset of 2585 documents, including articles, conference papers, books, and reviews, was compiled. This broad dataset enables a wide-ranging view of the MIS field, covering a diverse array of topics and research areas. Key aspects of the analysis include evaluating annual scientific production, identifying the most productive countries in MIS research, assessing total citations per country, determining the most prolific journals and authors, and analyzing the top articles in terms of citations.

The findings reveal a significant growth in MIS research, especially post-1990, reflecting the increasing importance of information systems in organizational contexts. The United States is the leading country in both the volume of research produced and the number of citations received, indicating its central role in shaping the MIS field. The journal "Information and Management" is identified as a primary publication venue, and Hernes M. is a notable contributor. Keyword analysis uncovers primary research areas such as artificial intelligence, the impact of COVID-19 on information systems, health information systems, e-commerce, big data, and cloud computing. These themes illustrate the field's evolution and point towards future research directions.

An integral part of the study is the use of bibliographic coupling and co-citation analysis via VOSviewer. These methods categorize the research into thematic clusters, representing various domains within MIS. These clusters include the evolution and status of MIS as a discipline, methodologies for measuring success, the integration of MIS in health management, advancements in digital health, and its role in agriculture. These thematic clusters highlight the need for further research in comprehensive system analyses, the development of new models, performance measurement techniques, and the impact of information systems in different sectors.

In the academic field of management information systems (MIS), this study identifies a range of significant themes and subtopics. These include artificial intelligence, the impact of COVID-19 on health information systems and technology, decision support systems, e-commerce, sustainability in information systems, big data, cloud computing, e-learning, and the Internet of Things (IoT). Also highlighted are themes such as decision making, the role of MIS in developing countries, integrated management information systems, evaluations of decision support and management information systems, bibliometrics, citation analysis, project management, and knowledge management. This comprehensive identification of themes and subtopics provides a detailed overview of the current state of MIS research.

The study confirms several hypotheses, demonstrating the dynamic nature of the MIS literature over time. It shows that different themes and sub-themes have emerged and evolved, marking the progress and shifts in focus within MIS research. This evolution is not only evident in the broadening of topics covered but also in the depth and complexity of the subjects explored. The research confirms that this bibliometric analysis can effectively guide future work for both researchers and practitioners in the MIS field. The identified themes and their evolution offer valuable insights into future research opportunities and challenges, making the study a critical resource for guiding future research directions in MIS.

Furthermore, the research delves into the collaborative aspect of MIS research, showing significant international collaboration, which reflects the global nature of the field. For academics, the analysis offers a comprehensive overview of the field's evolution, providing insights into extensively researched areas and identifying opportunities for future investigation. For practitioners, the findings emphasize the necessity of staying updated with evolving MIS trends to ensure effective implementation and management of information systems within organizations. In conclusion, this bibliometric analysis of MIS offers a detailed perspective on the development and trajectory of the field. It highlights the dynamic, interdisciplinary, and global nature of MIS research, underscoring its significance in today's technologically driven environment. Serving as a foundational resource for scholars and practitioners, the study guides future research and practice in the diverse and continually evolving field of management information systems.

Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

İlkay GÜLER*

Öz

Günümüzde yenilenebilir enerji dönüşümü henüz gerçekleşmediği için ekonomik büyüme beraberinde iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini getirmektedir. Bu etkilerden kurtulamaya yönelik çeşitli vergi uygulamaları mevcuttur ve yeni vergi türleri ekonomiye dahil olmaya başlamıştır. Hali hazırda Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde, karbon kaçağının önüne geçmek için emisyon ticaret sistemi (ETS) uygulanmaktadır. Yakın zamanda ise sınırda karbon düzenleme mekanizması (CBAM) kademeli olarak uygulanmaya başlayacaktır. Bu düzenlemeler, AB ülkelerine ihracat yapan ülkeler için CO₂ emisyonunu azaltmak açısından tetikleyici olacaktır. Ancak karbon vergisi uygulaması yeni başlayacağı için ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmemektedir. Bu nedenle, çalışmada, enerji, ulaştırma ve kirlilik vergileri toplamından oluşan çevre vergisi odağına alınarak ekonomik büyüme ile arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Korelogram, Dickey-Fuller ve Augmented Dickey-Fuller (ADF-1979) ve Philips-Perron (PP-1988), Johansen ve Juselins (1990) Eşbütünleşme Testi ve son olarak Granger (1969) Nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden çevre vergisine doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Ekonomik büyümedeki yüzde 1'lik bir artışın çevre vergisini yaklaşık 0.005 arttıracığı kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Çevre Vergisi, Enerji Vergisi, Karbon Vergisi, ETS, CBAM.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Determining the Relationship Between Environmental Tax and Economic Growth in European Union Countries

Abstract

Today, since the renewable energy transformation has not taken place yet, economic growth brings with it the devastating effects of climate change. There are various tax applications to remove these effects and new tax types have started to be included in the economy. Emissions trading system (ETS) is currently implemented in European Union countries (EU) to prevent carbon leakage. In the near future, the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) will be implemented gradually. These regulations will be a trigger for countries exporting to EU countries in terms of reducing CO₂ emissions. However, since the carbon tax application has just begun, its relationship with economic growth cannot be examined. For this reason, in this study, the environmental tax, which is the sum of energy, transportation and pollution taxes was focused on and the causality relationship between economic growth and it was examined. Correlogram, Dickey-Fuller and Augmented Dickey-Fuller (ADF-1979) and Philips-Perron (PP-1988), Johansen and Juselins (1990) cointegration test and finally Granger (1969) Causality test were applied. As a result of the study, one-way causality from economic growth to environmental tax was determined. It was proven that a 1 percent increase in economic growth will increase the environmental tax by approximately 0.005.

Keywords: Economic Growth, Environmental Tax, Energy Tax, Carbon Tax, ETS, CBAM.

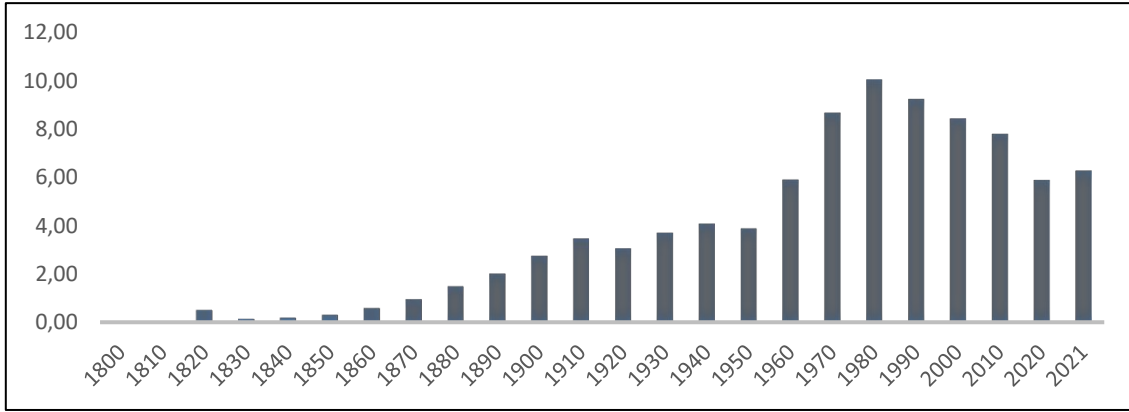
Article Type: Research Article

* Assist. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, School of Land Registry and Cadastre, Department of Land Registry and Cadastre, ilkay.guler@hbv.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1289-6652

1. GİRİŞ

Sanayi devrimiyle başlayan ve günümüzde de artarak devam eden fosil kaynaklı enerji talebi, hızlı kentleşme, doğal kaynakların kirlenmesi, fiziki kaynakların tükenmesi gibi olumsuzluklar, insan yaşamını tehdit etmektedir. Ayrıca ekonomik kalkınma ve büyüme düzeyinin yetersiz olması çevre sorunlarının artışını hızlandırmaktadır. Çevre ve enerji kaynaklarının bilinçsiz kullanımı bu şekilde devam ederse, CO₂ emisyonları daha fazla artacak, sürdürülebilir çevre hedefi gerçekleştirilmeyecektir.

Avrupa Birliği ülkelerinde fosil yakıtların kullanılması ve doğrudan çimento ve çelik üretimi gibi endüstriyel işlemlerden yayılan kişi başına CO₂ emisyonu ton miktarı Şekil 1’de gösterilmektedir.

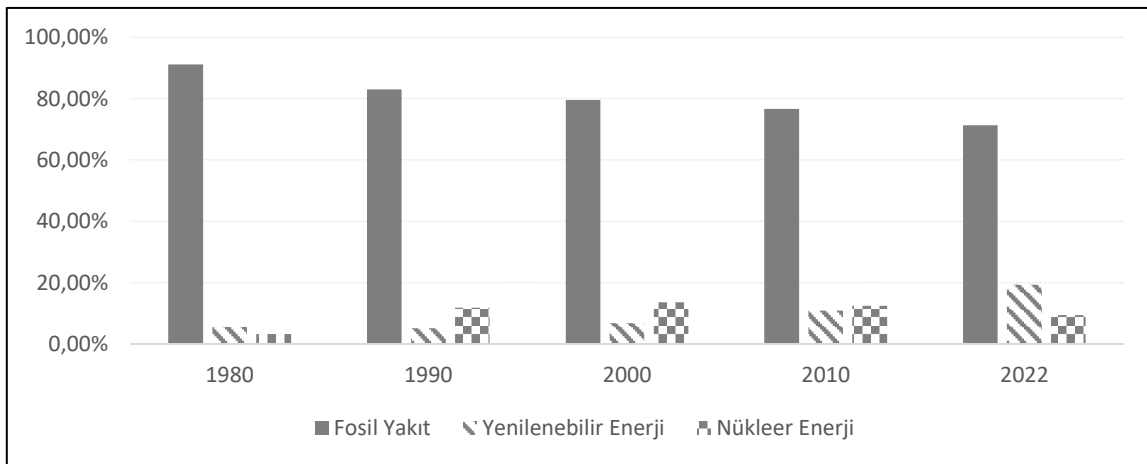

Şekil 1. Avrupa Birliği Ülkelerinde CO₂ Emisyonu (ton)

Kaynak: Our World in Data, 2023

Avrupa Birliği ülkelerinde 10’ar yıllık periodun incelendiği Şekil 1’de, sanayi devrimi ile başlayan CO₂ emisyon artışının 1980’li yıllara kadar artış gösterdiği, 1980’li yıllarda ozon tabakasının aşırı incelmesi sonucu alınan önlemler ve çevre bilincinin oluşması ile CO₂ emisyonunun azalmaya başladığı görülmektedir. 2020 yılında Covid-19 pandemisi ile yaşanan kapanmaların etkisi ile enerji talebi azalırken CO₂ emisyonu da azalmıştır. Şekil 1’de pandemi sonrası etkiyi gösterebilmek amacı ile 2021 yılı da dikkate alınmıştır. Böylece artan enerji talebinin beraberinde CO₂ emisyonunu attırdığı görülmüştür.

Bu durumun temel nedenini; Avrupa Birliği ülkelerinde kullanılan enerji kaynakları içerisinde en büyük payın fosil kaynaklı yakıtlara ait olması oluşturmaktadır. Bu durum Şekil 2’de net bir şekilde görülmektedir.

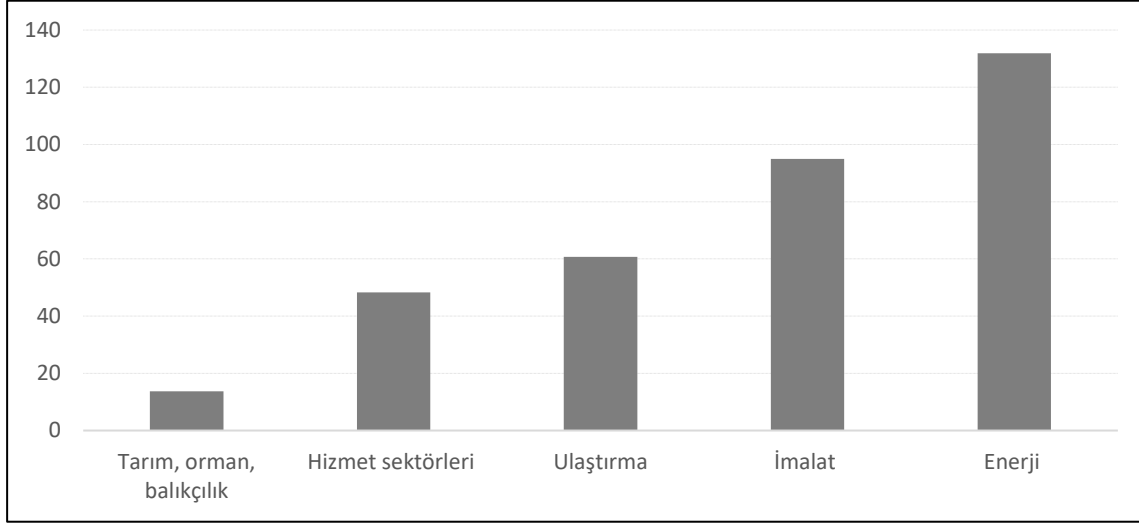

Şekil 2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kullanılan Enerji Kaynaklarının Dağılımı

Kaynak: Energy Institute, 2023

Şekil 2’de görüldüğü gibi yenilenebilir enerji tüketimi düşük düzeydedir. Bu nedenle, her geçen gün CO₂ emisyonu artmakta ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri Dünya’nın her yerinde hissedilmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde, tüm sektörlerin, üretimleri sonucu ortaya çıkan CO₂ emisyonunun dağılımı Şekil 3’de gösterilmektedir.

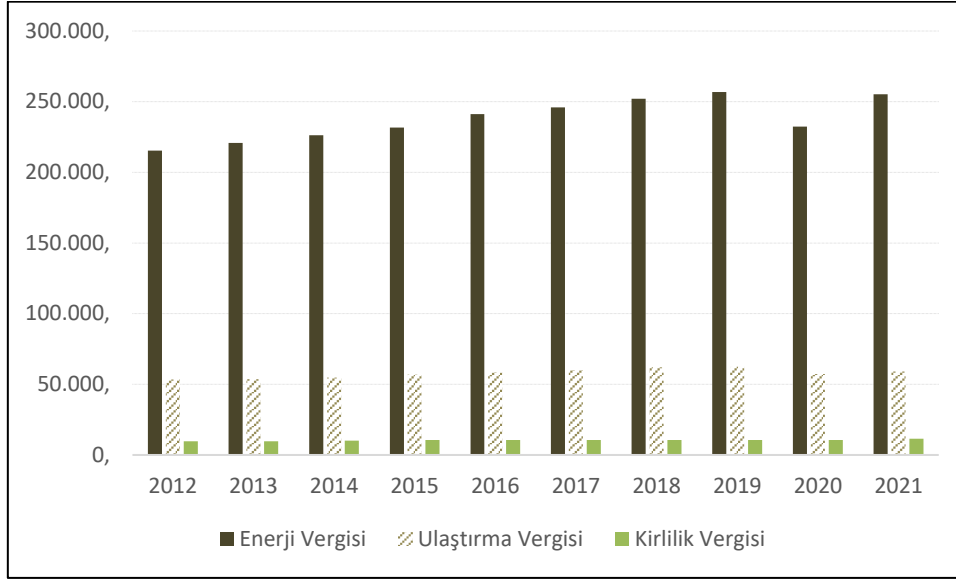
Şekil 3. Sektörlerin Üretimleri Sonucu Ortaya Çıkan CO₂ Emisyonu

Kaynak: OECD Stat, 2023. CO₂ emisyon verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3’de görüldüğü gibi en yüksek CO₂ emisyonu, enerji sektöründe ortaya çıkmaktadır. Ardından sırasıyla en çok enerji girdisi kullanan imalat sanayi ve ulaştırma sektörü takip etmektedir. Hizmet sektörleri ve tarım-orman-balıkçılık sektörlerinin enerji kullanımı düşük olduğu için ortaya çıkan CO₂ emisyonu diğer sektörler göre daha düşük seviyededir.

Ekonomi büyüdükçe, üretim artmakta böylece enerjiye olan talep artmaktadır. Ancak fosil kaynaklı enerji ağırlıklı olarak kullanıldığı için beraberinde CO₂ emisyonu da artmaktadır. Bu duruma çözüm bulmak için yenilenebilir enerjiye dönüş zaruridir. Kurulumundaki yüksek maliyet nedeniyle pek çok ülkede yeşil dönüşüm yavaş gerçekleşmektedir. Yeşil dönüşüme ivme vermek için en önemli etken karbon vergileridir. Ancak karbon vergisi, yeni bir uygulama olduğu için yeterli veri bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde, en çok CO₂ emisyonuna neden olan enerji sektörü odağa alınarak, bu sektöre uygulanan vergiler ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin incelenmesinin nedeni, söz konusu ülkelerin, karbon kaçığının önüne geçmek için emisyon ticaret sistemi (ETS)’yi uygulaması ve yakın zamanda kendilerine ticaret yapan ülkeleri de bu uygulamaya dahil ederek sınırda karbon düzenleme mekanizması (CBAM)’ı başlatacak olmasıdır. Literatürde konu ile ilgili sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada literatürde saptanan eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır.

Çevre vergileri; enerji vergisi, ulaştırma vergisi ve kirlilik vergilerinin toplamından oluşmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerindeki çevre vergilerinin dağılımı Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekil 4. AB Ülkelerinde Çevre Vergi Gelirleri

Kaynak: EUROSTAT, 2023

Şekil 4’te görüldüğü gibi çevre vergi gelirlerinin içerisinde en büyük pay enerji vergilerine aittir. 2012 yılından itibaren enerji vergi gelirleri sürekli artış gösterirken, Covid-19 Pandemisinin yaşandığı 2020 yılında, üretimde kesintilerin olması nedeniyle enerji talebi azalmış dolayısı ile enerji vergi gelirleri de azalmıştır. Pandemi sonrası enerji talebindeki artış ile enerji vergi gelirleri yeniden artmıştır.

Çevre vergileri, çevreyi korumak için etkin olsa da, CO₂ emisyonunun azaltılmasına yönelik, Avrupa Birliği ülkelerinde başka uygulamalarda mevcuttur (World Bank Group, 2023). Hali hazırda karbon vergisi uygulayan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerde tek tip karbon vergisi olmayıp, her ülke kendi koşullarına göre bir sistem uygulamaktadır. Bu ülkelerden bazıları ve uygulamaları şu şekildedir:

- İlk olarak 1990 yılında Finlandiya’da uygulanan karbon vergisi, fosil yakıtları içermektedir. Ödenecek vergi miktarı, fosil yakıtların CO₂ emisyon içeriklerine göre belirlenmektedir. Elektrik üretiminde kullanılan fosil kaynaklı yakıtlar ise istisna tutulmuştur.
- 1991 yılında İsveç’te, fosil yakıtların her biri için farklı oranlarda ödenen karbon vergisi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Finlandiya’da olduğu gibi İsveç’te de elektrik üretimi için kullanılan fosil yakıtlara karbon vergisi istisnası uygulanmıştır.
- 1991’de Norveç’te karbon vergisi ilk olarak benzine uygulanmıştır. Daha sonra diğer fosil kaynaklı yakıtlara uygulansa da ortaya çıkan maliyetin yüksek olması nedeniyle vazgeçilmiştir.
- Danimarka’da 1992 yılında uygulamaya başlanan karbon vergisi, fosil yakıtların CO₂ emisyon içeriğine göre ton başına belirlenen ücretler çerçevesinde belirlenmiştir.
- Hollanda’da 1992 yılında uygulanan karbon vergisi, 1988’de uygulamaya başlanılan çevre vergilerine dayanmaktadır.
- Avustralya’da 2012 yılında uygulamaya başlanan karbon vergisi, atmosfere salınan CO₂ emisyonunun tonu başına ödenen bir vergi olarak belirlenmiştir.
- 2013 yılından itibaren ise, İngiltere, Kuzey İrlanda, İskoçya, Galler’de karbon vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Fosil yakıtların karbon içeriğine göre ton başına vergi uygulaması belirlenmiştir (Bali ve Yaylı,2019:302-319; Sapmaz, 2013:1-10).

Karbon vergisi uygulaması ülkelerin CO₂ emisyonunu azaltmak için en etkili politika araçlarından biri olmakla beraber, günümüzde iklim değişikliği ile ilgili problemler, ülkelerin sadece kendi sorunu olmaktan çıkıp küresel bir sorun haline gelmiştir. Komşu ülkeler ve uluslararası ticaret kapasitesi yüksek olan ülkeler birbirlerinden hızlıca etkilenmektedir. Dolayısı ile çevre ve enerji konusunda uluslararası iş birliği sağlanması önem taşımaktadır (Seyidoğlu, 2007:197). Bu bağlamda, uluslararası kuruluşlar tarafından; Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi ve Birleşmiş Milletler, Rio Çevre ve Kalkınma konferansları ile Birleşmiş Milletler Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiş, uluslararası sözleşmelerle CO₂ emisyonunu azaltmak için hedefler belirlenmiştir. Bu sözleşmeler; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Basel Konvansiyonu, Viyana Konvansiyonu, Montreal Protokolü, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşmasıdır. Yaklaşık 200 ülkenin imzaladığı Paris İklim Anlaşması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve fakirliğin ortadan kaldırılması amacı ile Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin uygulamasını geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede anlaşmanın hedefleri şu şekilde belirlenmiştir:

- Küresel ortalama sıcaklık artışının, 1,5°C-2 °C altında olması için küresel çabaların devamlılığının sağlanması,
- İklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı uyum ve iklim direncinin güçlendirilmesi; düşük sera gazı emisyonlu kalkınmanın sağlanması ve bu süreçte gıda üretiminin zarar görmemesi,
- Düşük emisyonlu ve iklim dirençli kalkınma için finans akışının istikrarlı hale getirilmesidir (European Bank, 2023).

Paris iklim anlaşması hedeflerine etkin bir şekilde ulaşmak için, ülkeler çözüm bulma gayretindedir. Bu doğrultuda, G7 ülkeleri "İklim Kulübünü" kurarken, Avrupa Birliği ülkeleri ise, Avrupa İklim Yasası doğrultusunda "Fit for 55" paketinin parçası olmuştur. Günümüzde Avrupa Birliği ülkeleri, sanayi sektörünü karbondan arındırmak için emisyon ticaret sistemini (ETS) uygulamaktadır. ETS, karbon fiyatlandırması mekanizmasına dayanan bir sistemdir. Karbon fiyatlandırması, yeşil ekonomiye ulaşmak için önemli bir politika aracı olup yatırım, üretim ve tüketim kararlarındaki değişiklikleri desteklemek için ekonomik teşvik yaratmaktadır (World Bank Group, 2023).

16 Mayıs 2023'te, karbon kaçağı riski olan ürünlerin Avrupa Birliği'ne ihracı sırasında, karbon yoğunluğu hesaplanarak vergilendirilmesine yönelik bir tüzük yayınlandı. Avrupa Birliği Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) adı verilen uygulama, Avrupa Birliği'nin iklim değişikliği ile mücadelesine yardımcı olmayı hedefleyen bir çeşit karbon fiyatlamasıdır. Amaç, karbon kaçağı¹ riskinin minimuma indirilmesidir (European Commission, 2023a). Halihazırda uygulanan, ETS, Avrupa Birliği ülkelerini kapsarken, CBAM, Avrupa Birliği dışında üretilen mallara uygulanacaktır. 1 Ekim 2023 ile 31 Aralık 2025 arası dönem geçiş dönemi olarak belirlenmiştir. Bu dönemde üç ayda bir emisyon raporları hazırlanacaktır. 1 Ocak 2026'dan sonra raporlar devam etmekle beraber CBAM kapsamına giren; elektrik, demir-çelik, çimento, alüminyum, gübre, hidrojen ve amonyak gibi organik kimyasal ürünlerin ithalatına karbon vergisi uygulanacaktır. Bu durumdan en çok etkilenecek ülkelerin başında, ithalatının büyük bölümünü Avrupa Birliği ülkelerine yapan Türkiye gelmektedir. Türkiye halihazırda yeşil enerji dönüşümünü gerçekleştirmediği için karbon kaçağı riski taşıyan ülkeler arasındadır. Bu nedenle, başta Türkiye olmak üzere Avrupa Birliği'ne mal ithal eden ülkelerde CO₂ emisyonunu azaltmak için yenilenebilir enerji dönüşümünün sağlanması böylece Paris İklim Anlaşmasında belirlenen hedeflere uyulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Aksi takdirde, Avrupa Birliği

¹ Üretim tesislerinin, CO₂ emisyon azaltma hedefi olmayan-olsa bile bu hedefe çok az uyum sağlayan ülkelerde yapılması veya ithal edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

bu ülkelerden ithal edilen mallara karbon vergisi uygulayacaktır. CBAM kapsamına giren ürünlerin ithalatı için karbon fiyatı belirleneceğinden 2034 yılına kadar CBAM maliyetleri artacaktır. Bu fiyatın hesaplanmasında “gömülü emisyonlar” temel alınacak ve ödeme CBAM sertifikalarının satın alınmasıyla gerçekleşecektir (European Commission, 2023b).

2. LİTERATÜR

Enerji, ulaştırma ve kirlilik vergileri toplamından oluşan çevre vergisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine literatürde kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur. Amacımız, literatürdeki bu boşluğu doldurarak karbon vergisinin önemini vurgulamaktır.

Ono (2003:203-217), Kuzey Avrupa ülkeleri ve Japonya’da çevre vergilerinin uzun vadeli ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiş; bu uygulamanın bir yandan üretimi engelleyen olumsuz bir güç, diğer yandan çevresel kalite düzeyini artıran olumlu bir güç olduğunu tespit etmiştir. İki gücün birbirini desteklediği kritik bir vergi düzeyi saptamıştır. Çevre vergisi oranının, kritik seviyenin üstünde belirlenmesi durumunda ekonomik büyümenin artacağı sonucuna ulaşmıştır.

İrlanda’da CO₂ emisyonlarını azaltmak için enerji vergilendirmesinin etkisini araştıran Wissema ve Dellink (2007:671-683), hesaplanabilir bir genel denge modelini kullanmıştır. Enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarını, 1998 seviyelerine kıyasla yaklaşık dörtte birlik azaltma hedefine, ton CO₂ başına 10-15 Euro karbon enerji vergisi ile ulaşılacağını belirlemiştir.

Zhou, Shi, Li ve Yuan (2011:124-133), Çin’de, hesaplanabilir genel denge (CGE) modeli kullanarak karbon vergisi politikasının CO₂ emisyonu azaltım etkileri ile ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Sonuçlar, ton başına karbon vergi oranı arttıkça, CO₂ emisyonlarında %4,52, %8,59 ve %12,26 oranında bir azalış ve ayrıca ekonomik büyümede %0,11, %0,25 oranında bir düşüş olacağını göstermektedir.

Dökmen (2012:43-65) çalışmasında, 29 Avrupa ülkesinde 1996-2010 yılları arasında analiz gerçekleştirmiştir. Sonuçta çevre vergilerindeki bir şok karşısında, ulusal ekonomi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiler tespit edildiği görülmüştür.

Türkiye’de, 1994-2009 yıllarında, CO₂ emisyonu, kişi başına milli gelir ve çevresel vergiler arasındaki ilişkiyi inceleyen Bekmez ve Nakıpoğlu, (2012:641-658), gerçekleştirilen analizler sonucunda uzun dönemde değişkenler arasında ilişki olduğunu saptamıştır.

Çin’de, karbon vergisinin ne zaman ve nasıl uygulanması gerektiğini belirlemek için senaryo analizi uygulayan Fang, Tian, Fu ve Sun (2013:17-28), karbon vergi oranı büyüdükçe enerji yoğunluğunun daha iyi kontrol edilebileceğini ancak bu durumun ekonomik büyüme üzerinde engelleyici etkisi olacağını belirlemiştir. Abdullah ve Morley (2014:27-33), AB ve OECD ülkelerinde 1995-2006 döneminde çevresel vergilerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. AB ülkelerinde çevresel vergilerle ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülürken, OECD ülkelerinde ekonomik büyümeden çevre vergilerine doğru uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Özsoy (2015), sanayileşme olgusunu, kirlilik sığınağı hipotezi ile çevre vergileri çerçevesinde incelemiştir. Bu amaçla; OECD ülkelerine ait, CO₂ emisyonu, ekonomik büyüme ve dışa açıklık endeksi verilerine, panel eşbütünleşme testleri ve panel nedensellik testleri uygulamıştır. Analiz sonucunda, kirlilik sığınağı hipotezinin varlığı doğrulanmıştır. Ayrıca çevre kirliliğinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artış gösterirken, gelişmiş ülkelerde azaldığını belirlemiştir.

Bedir ve Güneş (2016: 9-21), AB üyesi ülkelerde, 1995-2012 yılları arasında, çevre vergilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Kısa dönemde çevre, enerji ve taşımacılık vergilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik, uzun dönemde ise çevresel ve

taşımacılık vergileri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemiştir.

Bayar ve Şaşmaz (2016: 32-41), Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç'te, 1996-2011 yıllarında, karbon vergisi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmada, karbon vergisi verisini temsilen enerji vergisi verisi kullanılmıştır. Sonuçta, karbon vergisi ve çevre arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır.

1994-2013 dönemi için 31 OECD ülkesinde çevresel vergiler ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştıran Hassan, Oueslati ve Rousselière (2020: 100806); kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla başlangıçta ne kadar yüksek olursa, çevre ile ilgili vergi gelirlerinin ekonomik büyüme oranını o kadar destekleyeceğini tespit etmiştir.

Karbon vergisini ilk uygulayan ülkeler dahil olmak üzere, yirmi beş ülkede uygulanan karbon vergilerinin makroekonomik etkilerini araştıran Metcalf ve Stock (2020: 101-106); karbon vergisinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir.

Ojha vd. (2020: 111708), Hindistan'ın 2007-2008 sosyal hesaplama matrisini (SAM) kullanarak ve senaryo analizleri uygulayarak; kapsayıcı yeşil büyüme için karbon vergisini incelemiştir. Sonuçta karbon vergisinin, kapsayıcı yeşil büyümeyi teşvik etmeyeceğini belirlemiştir.

1985-2014 yılları arasında Çin, Finlandiya ve Malezya'da çevre vergisi, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonları arasındaki ilişki araştıran He, Ya, Chengfeng, Yuan ve Xiao (2021: 698-712); çevresel Kuznets eğrisi teorisi ve çevre vergisinin çifte temettü hipotezine dayanarak model geliştirmiştir. Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki çerçevesinde, çevresel Kuznet eğrisinin ters N şeklinde olduğunu belirlemiş ve çevre vergisinin çifte temettü etkisini uzun vadede doğrulamıştır.

Akyol ve Kübra (2022:267-293), 1995-2019 yıllarında OECD ülkelerinde; yolsuzluk, ekonomik büyüme ve çevre vergileri ilişkisini incelemiştir. OECD ülkelerinde çevre vergilerinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği belirlenirken, yolsuzluğun çevre vergilerini olumlu etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Düşük kantillerde ise çevre vergileri ekonomik büyümeyi artırırken, yüksek kantillerde azalttığını belirlemiştir.

Özkaya (2022: 128-139), 27 AB ülkesinde, 2000-2017 yıllarında ekonomik büyüme ve çevre vergi gelirlerinin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini incelemiştir. Uzun dönemde değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Eşbütünleşme katsayıları incelendiğinde ise ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını arttırdığı sonucuna ulaşılmışken çevre vergi gelirleri ile CO₂ emisyonu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca uygulanan nedensellik analizi sonucunda; ekonomik büyüme ile çevre vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik, CO₂ emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Nyantakyi, Gyimah, Sarpong, ve Sarfo (2023:1-19), Gelişmekte olan Batı Afrika ülkelerinde, 1990-2020 yılları arasında, yenilenebilir enerji tüketiminin şekillenmesinde çevre vergisi, ekonomik kalkınma ve mali kalkınma ilişkisini incelemiştir. Bu amaçla, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM), sabit etki ve havuzlanmış sıradan en küçük kareler (OLS) modellerini kullanmıştır. Hem ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında hem de finansal gelişme ile yenilenebilir enerji kullanımı arasında çift yönlü nedensellik belirlemiştir. Ayrıca çevre vergisinden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Özkan (2023), Türkiye, Almanya, İtalya ve Fransa'da, çevre vergileri, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. 1996-2011 yıllarına ait veriler

kullanılmıştır. Sonuçta, çevre vergisi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Granger nedensellik testi uygulaması sonucu, Türkiye’de ekonomik büyümeden çevre vergisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Sharif, Kocak, Khan, Uzuner ve Tiwari (2023: 98-106), 1995–2018 yıllarında, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN-6) ülkelerinde, yenilenebilir enerji arzı, yeşil enerji yatırımı, çevre vergisi ve ekonomik büyümenin yeşil teknoloji yeniliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yeşil enerji ve yeşil yatırımın yeşil teknoloji yeniliği üzerindeki etkilerinin pozitif ve uzun vadede daha güçlü olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca ekonomik büyümenin ve çevre vergilerinin yeşil teknoloji inovasyonu üzerindeki olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir.

3. VERİ SETİ, YÖNTEM VE AMPİRİK SONUÇLAR

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; 27 Avrupa Birliği ülkesinde², 2012-2021 döneminde, bağımsız değişken; ekonomik büyüme ve bağımlı değişken; enerji vergisi, ulaştırma vergisi ve kirlilik vergisi gelirleri toplamından oluşan çevre vergisi gelirleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu ilişkinin analizi için kullanılan çevre vergisi ve ekonomik büyüme verileri, ulaşılabilen en geniş zaman aralığına sahip olup uygulanan analiz Eviews 12 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir³. Tablo 1’de, çalışmada kullanılan değişkenler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken	Kısaltma	Kaynak
Çevre Vergisi (Enerji Vergisi+Ulaştırma Vergisi+Kirlilik Vergisi) (GSYH’nın yüzdesi)	ETAX	EUROSTAT(2023a), IEA (2023)
Kişi başına reel GSYH	GDPPC	EUROSTAT(2023b)

3.2. Metodolojik Çerçeve

Avrupa Birliği ülkelerinin, 2012-2021 yıllarına ait kişi başına reel ekonomik büyüme ve çevre vergisi ilişkisini zaman serisi analizi kullanmıştır. İlk olarak tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Daha sonra durağanlık testi uygulanmıştır. Korelogram testi, Dickey-Fuller ve Augmented Dickey-Fuller (ADF-1979) testleri ve Philips-Perron (PP-1988) testleri gerçekleştirilmiştir. Bu testlerin ardından zaman serileri arasındaki ilişkiyi araştırmak için Johansen ve Juselins (1990) eşbütünleşme testi yapılmıştır. Tüm bu testlerin ardından nedensellik ilişkisini araştırmak için Granger (1969) Nedensellik testi uygulanmıştır (Dickey ve Fuller, 1981:1057-1072; Granger, 1969:424-438; Johansen ve Juselins, 1990:169-210; Philips ve Perron, 1988:335-346; Sarıkovanlık, Koy, Akkaya, Yıldırım ve Kantar, 2019).

3.3. Ampirik Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında Tablo 2’de araştırmada incelenen 27 ülkenin 2012-2020 dönemleri arasında gerçekleşen verilerinin tanımlayıcı test istatistikleri incelenmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	ETAX	GDPPC
Ortalama	2.38	1.03
Medyan	2.42	1.64
Maksimum	2.46	5.69

² Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan

³ Çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Minimum	2.22	-5.69
Std. Sapma	0.08	2.93
Çarpıklık (Skewness)	-0.98	-0.94
Basıklık (Kurtosis)	2.42	4.19
Gözlem Sayısı	10	10
Jarque-Bera	1.75	2.10
Probability	0.40	0.33
Sum	23.93	10.39
Sum Sq. Dev.	0.06	78.01
Korelasyon- ETAX	1.000	0.152
Korelasyon-GDPPC	0.152	1.000

Tablo 2’de tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde ortalama değişken değerleri, çevre vergisi (GSYH’nin %2.38) ve Kişi Başına Reel GSYH (%1.03)’tür.

Daha sonra çarpıklık ve basıklık istatistikleri incelenmiştir. Çevre vergisi (GSYH’nin Yüzdesi)’nin basıklık değeri (2.44), çarpıklık değeri (-0.99) olarak hesaplanmış, çevre vergisinin basık ve negatif yönde çarpık olduğu belirlenmiştir. Kişi başına reel GSYH’nin basıklık değeri (4.20) iken çarpıklık değeri (-0.95) olarak hesaplanmıştır. Kişi başına reel GSYH’nin basık ve negatif yönde çarpık olduğu saptanmıştır.

Çevre vergisi ve kişi başına reel GSYH arasındaki korelasyona bakıldığında pozitif ve zayıf bir korelasyon olduğu belirlenmiştir. Çevre vergisi (GSYH’nin Yüzdesi) ve kişi başına reel GSYH arasındaki korelasyon 0.153 olarak saptanmıştır. Çevre vergisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ve nedenselliğin doğruluğunu kanıtlamak için, verilerde otokorelasyon varlığı test edilmiştir. Değişken serilerini kullanarak korelogram testi uygulanmıştır. Şekil 3’te çevre vergisi yönelik sonuçlar, tablo 4’de ise ekonomik büyümeye yönelik sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 3. Korelogram Test Sonuçları (Çevre Vergisi)

AC	PAC	Q-Stat	Prob
0.686	0.686	6.2981	0.012
0.264	-0.392	7.3505	0.024
0.027	0.099	7.3640	0.061
-0.170	-0.313	7.9520	0.092
-0.297	0.007	10.079	0.072
-0.318	-0.135	13.122	0.040
-0.344	-0.190	17.893	0.011
-0.253	0.161	21.758	0.004
-0.092	-0.127	22.805	0.006

Tablo 4. Korelogram Test Sonuçları (Ekonomik Büyüme)

AC	PAC	Q-Stat	Prob
-0.373	-0.373	1.8617	0.171
-0.022	-0.189	1.8700	0.392
-0.102	-0.221	2.0507	0.561
0.011	-0.161	2.0535	0.725
-0.103	-0.259	2.3121	0.803
-0.006	-0.284	2.3134	0.888
0.120	-0.133	2.8958	0.893
0.093	0.016	3.4207	0.905
-0.115	-0.103	5.0317	0.831

Tablo 3 ve tablo 4’te yer alan korelogram sonuçlarına göre serilerde otokorelasyona rastlanmamıştır. Dolayısı ile serilerin durağanlığı kanıtlanmıştır.

Daha sonra birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Birim Kök Testi (Düzey)

	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
GDPPC	-3.844 (0.021)	0.442 (0.993)	-3.921 (0.018)	-4.851 (0.006)
ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	0.311 (0.962)	-0.222 (0.968)	0.311 (0.962)	-2.010 (0.518)

Daha sonra değişkenlerin düzey değerlerini belirlemek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) testlerini yapılmıştır. ADF ve PP test istatistikleri her bir değişken için %1, %5 ve %10 kritik değerlerinin birim kökün varlığına işaret ettiğini ve serilerin durağan olmadığını göstermiştir. Durağanlığı sağlamak için değişkenler birinci fark I(1)'e tabi tutulmuştur. Ancak durağanlaşmadıkları belirlendiği için, ADF ve PP birim kök testleri bir kez daha yapılarak bu defa değişkenlerin ikinci farkları alınmıştır. Testlerin sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları (İkinci Farkı Alınmış Hali)

	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
GDPPC	-7.680 (0.000)	-6.317 (0.008)	-13.737 (0.000)	-13.316 (0.000)
ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	-6.886 (0.001)	-6.954 (0.014)	-6.989 (0.001)	-5.363 (0.021)

Serilere ADF ve PP birim kök testleri uygulanıp, ikinci dereceden farkları alındığında hem ETAX hem de GDPPC I(2)'de durağan hale gelmiştir. Kritik değer olan ($p < 0.05$) serilerin ikinci farkı alındığında durağan olduğu belirlenmiştir. ADF birim kök testinin sonuçları PP testi tarafından doğrulanmıştır. Bu nedenle her iki değişkenin eşbütünleşik bir ilişki içinde olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi mümkün olduğu belirlenmiştir.

Bu nedenle Granger Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenlerin ikinci farkları alındıktan sonra regresyon alınmış ve hata terimlerinin durağanlığı ADF testi ile incelenmiştir ve Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Regresyondaki Hata Terimlerinin ADF Sonuçları (Düzey Değerler)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken			Sabit		Sabit & Trend	
				t-Statistics	Prob.*	t-Statistics	Prob.*
ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	GDPPC	ADF Test Statistics		-5.126	0.008	-11.386	0.001
		Test	1% Level	-5.118		-7.005	
		Critical	5% Level	-3.518		-4.772	
		Values	10% Level	-2.897		-3.876	
GDPPC	ETX (GSYH'nin Yüzdesi)	ADF Test Statistics		-5.314	0.004	-2.849	0.001
		Test	1% Level	-4.802		-7.005	
		Critical	5% Level	-3.402		-4.772	
		Values	10% Level	-2.840		-3.876	

Daha sonra değişkenlere PP kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar tablo 8'de göstermektedir.

Tablo 8. Regresyondaki Hata Terimlerinin PP Sonuçları (Düzey Değerler)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken			Sabit		Sabit & Trend	
				t-Statistics	Prob.*	t-Statistics	Prob.*
ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	GDPPC	ADF Test Statistics		-13.945	0.000	-14.648	0.000
			1% Level	-4.802		-6.291	

		Test Critical Values	5% Level	-3.402		-4.449	
			10% Level	-2.840		3.700	
GDPPC	ETX (GSYH'nin Yüzdesi)			t-Statistics	Prob.*	t-Statistics	Prob.*
		ADF Test Statistics		-8.420	0.000	-11.071	0.000
		Test	1% Level	-4.802		-6.291	
		Critical	5% Level	-3.402		-4.449	
		Values	10% Level	-2.840		-3.700	

Değişkenlerin ikinci farkları alınıp regresyon denklemleri analiz edildikten sonra hata terimlerine birim kök analizi uygulanmıştır. ADF ve PP test sonuçları, istatistik değerlerinin kritik değerlerden düşük olduğunu ve P* değerlerinin de (p<0.05) değişkenlerin eşbütünlük olduğunu ve zaman içinde benzer şekilde hareket ettiği sonucunu vermiştir.

Değişkenlerin eşbütünlük olduğu tespit edildiği için aralarındaki ilişkiyi VAR Granger ile test etmek için vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da sunulmuş olup, gecikme uzunluğu Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre en uygun olduğu kabul edilen "2" olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. VAR Granger Causality / Block Exogeneity Wald Test

	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Chi-Square	Df	Prob.	Etki
Modeller	GDPPC	ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	4.173	2	0.123	YOK
	ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	GDPPC	15.815	2	0.000	VAR

Tablo 9 görüldüğü gibi, model, %5 anlamlılık düzeyinde, 0,000 olasılık değeri ile ekonomik büyümenin, çevre vergisinin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nedensellik ilişkisi bulunan değişkenler için hesaplanan denklem sonuçları tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Nedensellik İlişkisi Olan Değişkenler Arasındaki Denklemlerin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Coefficient)	Standart Hata	t-İstatistik	Prob.
ETAX (GSYH'nin Yüzdesi)	GDPPC	0.005	0.0011	3.037	0.021
	Sabit (C)	-0.010	0.015	-0.721	0.496

Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyümedeki bir artış, 0,005 katsayısı ile çevre vergisi (GSYH Yüzdesi) üzerinde pozitif bir etkiye neden olmaktadır. Elde edilen sonuç regresyon denklemi ile şu şekilde gösterilebilir:

$$(\text{Çevre Vergisi (GSYH'nin Yüzdesi)}) = -0.010 + 0.005 * (\text{Kişi Başına Reel GSYH})$$

Sonuç olarak bağımsız değişkendeki (kişi başına reel GSYH) bir birimlik değişiklik bağımlı değişkeni (çevre vergisi) pozitif olarak 0.005 etkilemektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Fosil kaynaklı enerji tüketiminin büyük oranda devam ettiği Dünyamızda, ekonomik büyüme her geçen gün çevre kirliliğini arttırmaktadır. Bu durum iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını beraberinde getirmektedir. Paris iklim anlaşmasında, sürdürülebilir bir çevre için 2050 yılına kadar "karbon nötr" hedefi belirlenmiştir. Ancak yenilenebilir enerji dönüşüm maliyetinin yüksek olması nedeniyle pek çok ülke çekimsiz kalmakta, fosil yakıt tüketimine devam etmektedir. Bu durumun önüne geçmek için, karbon vergisi; en etkin politika uygulaması olarak görülmektedir. Günümüzde, Avrupa Birliği ülkelerinde, emisyon ticaret sistemi (ETS) uygulanarak karbon fiyatlandırması yapılmaktadır. Yakın tarihte uygulanmaya başlayacak olan Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM)'da ise "karbon kaçağı riski olan" ürünler, Avrupa Birliği ülkelerine ihraç edilirken, karbon yoğunluğuna göre vergilendirilecektir. Karbon vergisi başta Türkiye olmak üzere Avrupa Birliği'ne ürün ihraç eden tüm ülkeleri kapsayacağı için yenilenebilir enerji dönüşümü için itici güç oluşturacaktır.

Karbon vergisi ile ekonomik büyüme ilişkisi önem taşımaktadır. Ancak uygulama yeni başlayacağı için nicel olarak ölçmek mümkün değildir. Girdi-çıkıtı tablosu ve tüm sektörlerin CO₂ emisyon verileri kullanılarak karbon vergilerinin saptanması ve ekonomiye etkisinin belirlenmesi ileride yapılacak çalışmalar için hedeflenmektedir. Ayrıca yeterli veriye ulaşıldığı zaman karbon vergileri ve ekonomik büyüme ilişkisinin hesaplanması bundan sonraki çalışmalar için önerilmektedir.

Mevcut durumda ise, en yüksek CO₂ emisyonuna neden olan enerji sektörüne uygulanan vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek öncü bir gösterge olacaktır. Bu amaçla yapılan çalışmada literatüre katkı sunmak hedeflenmektedir.

Çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinin 2012-2021 yılları arasındaki çevre vergileri ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Analiz için Eviews 12 paket programı kullanılmıştır. Analize tanımlayıcı istatistikler hesaplanarak başlanmış, ardından durağanlık testi uygulanmıştır. Peşi sıra Korelogram testi, Dickey-Fuller ve Augmented Dickey-Fuller (ADF-1979) testleri ve Philips-Perron (PP-1988) testleri yapılmıştır. Bu testlerin ardından zaman serileri arasındaki ilişkiyi araştırmak için Johansen ve Juselins (1990) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Tüm bu testlerin ardından nedensellik ilişkisini araştırmak için Granger (1969) Nedensellik testi yapılmıştır. Analizler sonucu ekonomik büyümeden çevre vergisine doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Ekonomik büyümedeki yüzde 1'lik bir artışın çevre vergisini yaklaşık 0.005 arttıracığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar; Abdullah ve Morley (2014), Bedir ve Güneş (2016), Bayar ve Şaşmaz (2016), Özkaya (2022), Özkan (2023)'ün çalışmalarında elde edilen bulgular ile örtüşmektedir.

Bu sonuçlar çerçevesinde, ekonomik büyüme arttıkça çevre vergisi gelirlerindeki artışın, yenilenebilir enerji dönüşümü için kullanılması önerilmektedir. Hali hazırda devam eden ETS uygulaması AB'ye üye ülkeler arasındaki ticaret içinde geçerli olduğundan ve CBAM uygulaması başladığında hem AB üyesi ülkeler arasındaki ticareti hem de AB'ye ithalat yapan ülkeleri etkileyeceği için, ek vergi yüküne katlanmamak adına yenilenebilir enerji dönüşümünün ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu tetikleyici etken ile Paris İklim Anlaşması hedeflerine ulaşmak mümkün olacaktır.

Etik Beyan

“Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı yapılmıştır. Yazar, çalışmanın taslağının oluşturulmasından yazılmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdullah, S. ve Morley, B. (2014). Environmental Taxes and Economic Growth: Evidence from Panel Causality Tests. *Energy Economics*, 42, 27-33.

- Güler, İ. (2023). Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1058-1073.
- Akyol, H. ve Kübra, G. (2022). Yolsuzluklar, Ekonomik Büyüme Ve Çevre Vergileri İlişkisinin Gözden Geçirilmesi: OECD Ülkeleri Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 267-293.
- Balı, S. ve Yaylı, G. (2019). Karbon Vergisinin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *I. Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 302-319.
- Bayar, Y. ve Şaşmaz, M. Ü. (2016). Karbon Vergisi, Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 32-41.
- Bedir, S. ve Güneş, H. (2016). Çevre Vergileri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 616, 9-21.
- Bekmez, S. ve Nakıpoğlu, F. (2012). Çevre Vergisi-Ekonomik Büyüme İkilemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 641-658.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Dökmen, G. (2012). Environmental Tax and Economic Growth: A Panel VAR Analysis. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40, 43-65.
- Energy Institute (2023). "Primary Energy Consumption from Fossil Fuels, Nuclear and Renewables". <https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads>, (01.07.2023).
- European Bank (2023). The Paris Agreement. <https://www.ebrd.com/paris-agreement>, (10.08.2023).
- European Commission (2023a). Taxation and Customs Union. https://taxation-customs.ec.europa.eu/news/commission-consults-cbam-reporting-obligations-its-transitional-phase-1-october-2023-06-13_en, (26.07.2023).
- European Commission (2023b). Carbon Border Adjustment Mechanism. https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en#:~:text=The%20CBAM%20will%20enter%20into,%2C%20fertilisers%2C%20electricity%20and%20hydrogen, (06.07.2023).
- Eurostat (2023a) Environmental Tax Revenues. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_tax/default/table?lang=en, (16.07.2023).
- Eurostat (2023b) Real GDP per capita. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table, (16.07.2023).
- Fang, G., Tian, L., Fu, M. ve Sun, M. (2013). The Impacts of Carbon Tax on Energy Intensity and Economic Growth—A Dynamic Evolution Analysis on the Case of China. *Applied Energy*, 110, 17-28.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Hassan, M., Oueslati, W. ve Rousselière, D. (2020). Environmental Taxes, Reforms and Economic Growth: An Empirical Analysis of Panel Data. *Economic Systems*, 44(3), 100806.

- Güler, İ. (2023). Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1058-1073.
- He, P., Ya, Q., Chengfeng, L., Yuan, Y. ve Xiao, C. (2021). Nexus between Environmental Tax, Economic Growth, Energy Consumption, and Carbon Dioxide Emissions: Evidence from China, Finland, and Malaysia Based on a Panel-ARDL Approach. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(3),698-712.
- International Energy Agency (IEA) (2023). OECD Energy Prices and Taxes Quarterly. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-product/oecd-energy-prices-and-taxes-quarterly>, (18.07.2023).
- Johansen, S. ve Juselins, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and İnference on Cointegration With Applications to the Demand For Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Metcalf, G. E. ve Stock, J. H. (2020, May). Measuring the Macroeconomic Impact of Carbon Taxes. *AEA Papers and Proceedings*, 110, 101-106.
- Nyantakyi, G., Gyimah, J., Sarpong, F. A. ve Sarfo, P. A. (2023). Powering sustainable growth in West Africa: exploring the role of environmental tax, economic development, and financial development in shaping renewable energy consumption patterns. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-19.
- OECD Stat. (2023) Carbon Dioxide Emissions Embodied in International Trade https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IO_GHG_2019, (03.01.2023).
- Ojha, V. P., Pohit, S., ve Ghosh, J. (2020). Recycling Carbon Tax for Inclusive Green Growth: A CGE Analysis of India. *Energy Policy*, 144, 111708.
- Ono, T. (2003). Environmental Tax Policy and Long-Run Economic Growth. *The Japanese Economic Review*, 54(2), 203-217.
- Our World In Data. (2023). CO₂ Emissions Data. https://ourworldindata.org/explorers/energy?tab=chart&facet=none&country=USA~GBR~CHN~OWID_WRL~IND~BRA~ZAF&Total+or+Breakdown=Total&Energy+or+Electricity=Primary+energy&Metric=Per+capita+consumption, (26.07.2023).
- Özkan, H.D. (2023). *Çevre Vergileri Ekonomik Büyüme Ve CO₂ Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Ampirik Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi)*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Bilecik.
- Özkaya, M. H. (2022). Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergi Gelirlerinin Karbon Dioksit Emisyonu Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(1), 128-139.
- Özsoy, F.N., (2015). *Sanayileşme Olgusunun Kirlilik Sığınağı Hipotezi Ve Çevresel Vergiler Açısından Yeniden Değerlendirilmesi, (Doktora Tezi)*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sapmaz, H. (2023). Karbon Vergisinin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-10.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H.H. ve Kantar, L. (2019). Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güler, İ. (2023). Avrupa Birliği Ülkelerinde Çevre Vergisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1058-1073.

Seyidoğlu, H. (2007). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulaması. 16. Baskı. İstanbul: Gizem Can Yayınları.

Sharif, A., Kocak, S., Khan, H. H. A., Uzuner, G. ve Tıwarı, S. (2023). Demystifying the Links between Green Technology Innovation, Economic Growth, and Environmental Tax in ASEAN-6 Countries: The Dynamic Role of Green Energy and Green Investment. *Gondwana Research*, 115, 98-106.

Wissema, W. ve Dellink, R. (2007). AGE Analysis of the Impact of a Carbon Energy Tax on the Irish Economy. *Ecological Economics*, 61(4), 671-683.

World Bank Group. (2023). State and Trends of Carbon Pricing 2023. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39796>, (26.07.2023).

Zhou, S., Shi, M., Li, N. ve Yuan, Y. (2011). Impacts of Carbon Tax Policy on CO2 Mitigation and Economic Growth in China. *Advances in Climate Change Research*, 2(3), 124-133.

Extended Abstract

Article Title

The demand for fossil-based energy increased with the industrial revolution. Beside that the increase in urbanization increases the environmental pollution. If the increase in carbon dioxide emissions continues like this, it will become increasingly difficult to achieve the sustainable environmental goal. When the increase in CO₂ emissions in European Union countries, which started with the industrial revolution, is examined, it is seen that it increased until the 1980s, and in the 1980s, with the measures taken against excessive depletion of the ozone layer and the development of environmental awareness, CO₂ emissions started to decrease. Another breaking point was seen in the Covid-19 pandemic in 2020. However, with the increasing energy demand in the post-Covid-19 period, CO₂ emissions have increased again. For a green world, the transformation to green energy must occur urgently. However, due to high costs, the transition to renewable energy is progressing slowly in many countries. Carbon tax is an effective tool to achieve green energy transition. Although this study aimed to investigate the relationship between carbon tax and economic growth, no data is available for carbon tax. For this reason, environment tax data consisting of the sum of energy tax, transportation tax and pollution taxes was used. European Union (EU) countries were examined in the study. Because there is an Emissions Trading System (ETS) implementation in these countries and Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) will start at the border with the inclusion of countries exporting goods to EU countries. There are few studies on the subject in the literature. This study aims to fill the gap in the literature. International cooperation in the field of environment and energy is of great importance. Agreements were prepared by international organizations at the United Nations Conference on the Human Environment in Stockholm, the United Nations Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro and the World Summit on Sustainable Development in Johannesburg. In this context, goals have been set to reduce CO₂ emissions. The agreements are as follows: The United Nations Framework Convention on Climate Change, the Convention on Biological Diversity, Basel Convention, Vienna Convention, Montreal Protocol, Kyoto Protocol and Paris Agreement. The goals of the Paris Agreement on climate change are to keep the global average temperature increase below 1.5°C-2°C, to strengthen adaptation and climate resilience against the negative effects of climate change, to ensure development with low greenhouse gas emissions and not damage food production in the process, to ensure low-emission and to stabilize financial flows for climate-resilient development. On the other hand, G7 countries established the "Climate Club". In this process, European Union countries have become actors of the "Fit for 55" package in line with the European Climate Law. On May 16, 2023, the European Union (EU) regulation on the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) was published. There is a transition period between October 1, 2023 and December 31, 2025 and emission reports will be prepared quarterly. After January 1, 2026, in addition to the continuation of the reports, carbon tax will be applied to the imports of some products. These products are electricity, iron and steel, cement, aluminum, fertilizer, hydrogen and ammonia. Since fossil fuel consumption is high, Türkiye is one of the countries at risk of carbon leakage.

Aim: The aim of the study is to determine the relationship between economic growth and environment tax in twenty-seven European Union countries in the time period between 2012 and 2021. For this purpose, economic growth was used as the independent variable and environment tax data consisting of the sum of energy tax, transportation tax and pollution tax revenues was used as the dependent variable. Fossil energy resources are used in Türkiye. Therefore, the biggest source of CO₂ emissions is the energy sector. When the data is examined accordingly, the largest share in environment tax belongs to energy taxes.

Method: The analyses in the study were carried out using the Eviews 12 package program. First, descriptive statistics were calculated. After this calculation, a stationarity test was performed. Correlogram test, Dickey-Fuller and Augmented Dickey-Fuller (ADF-1979) tests and Phillips-Perron (PP-1988) tests were applied. Then, Johansen and Juselius (1990) cointegration test was performed to investigate the relationship between time series. Following all these tests, the Granger Causality test (1969) was applied to investigate the causality relationship.

Conclusion: As a result of the analyses, one-way causality was determined from economic growth to environment tax. It has been determined that a 1 percent increase in economic growth will increase the environment tax by approximately 0.005. Using the increase in environment tax revenues for green energy conversion can be recommended for a cleaner environment.

Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi*

Sinem YAPAR SAÇIK**
Merve ÇELİK***

Öz

Ülkeler için ekonomik büyüme kadar kalkınmanın da önemi aşırıdır. Hem büyümeyi hem de kalkınmayı etkileyen en önemli faktörlerden biri, ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye gücüdür. Beşeri sermayenin hacmi ve niteliği, kalkınma sürecini olumlu etkileyen ve hızlandırabilen bir etkiye sahiptir. Ülkenin eğitim ve sağlık sektörlerine ilişkin özellikleri, beşeri sermayeyi etkileyen en önemli faktörlerdir. Eğitim ve sağlık hizmetleri yoluyla artırılan beşeri sermaye nicelik ve niteliğinin kalkınma sürecini olumlu yönde etkilediği kabul edilmektedir. Eğitim ve sağlık alanında ülkelerin kendi veri tabanlarından yararlanılarak beşeri sermaye gelişimi hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi bu konuda en temel uluslararası gösterge olarak kabul edilen İnsani Gelişme Endeksi'nden (İGE) de faydalanılabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin eğitim ve sağlık göstergeleri ile İGE verileri kullanılarak ülkenin beşeri sermayesinin yıllar içerisindeki gelişimi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Beşeri Sermaye, Eğitim, Sağlık, İnsani Gelişme Endeksi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Human Capital Indicators of Türkiye: Relationship between Development and Human Capital

Abstract

It is obvious for countries that development is as much important as economic growth. One of the most important factors that affect both growth and development is the human capital potential of the country. Seize and quality of human capital has a repercussion that affects development process positively and accelerates the process. The most important factors that affect human capital are the properties of education and health sector of a country. It is accepted that quality and quantity of the human capital which is progressed via education and health services affects the development process positively. It may be possible both to gather information about human capital of the countries' using their own databases on the education and health sector and benefit from Human Development Index (HDI) which is accepted as the most basic international data. In this paper, the progress of human capital in Turkey is presented by using education and health indicators and HDI data.

Keywords: Development, Human Capital, Education, Health, Human Development Index.

Article Type: Research Article

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD'de 04.07.2023 tarihinde savunulan ve kabul edilen "Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisat Bölümü, sysacik@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8716-3328.

*** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisat Bölümü, merve.celik@kilis.edu.tr, ORCID iD: 0009-0003-7375-1569.

1. GİRİŞ

Kalkınma kavramı II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı etkisi altına almıştır. Kalkınma, az gelişmiş ülkeler için sahip olunması zor olan bir güç olarak nitelendirilirken gelişmiş ülkeler için korunması ve iyileştirilmesi gereken bir süreç olarak nitelendirilir. Kalkınma; sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarla birlikte ele alınan bir kavram olmasına rağmen 1970'li yıllara kadar sadece ekonomi üzerinden değerlendirilmiş ve gelir, sanayi, pazar genişliği, yatırım ve sanayileşme kavramlarında yoğunlaşmıştır. İktisatçılardan birçoğu kalkınma düzeyini kişi başına düşen milli gelirine göre değerlendirmeye çalışmıştır. Kalkınma düzeyi 1970'li yıllardan sonra ekonomik ölçütlerin yanında sağlık, eşitlik, eğitim, yoksulluk, beşeri sermaye, yaşam standartları vb. ölçütler ile beraber ele alınmaya başlanmıştır. Kısaca kalkınma, ekonomik ölçütlerin yanında insani kalkınmışlık seviyeleri ile değerlendirilmeye başlanmıştır (Fırat, Ürün ve Aydın, 2015: 876).

Adam Smith'ten sonra yazılanlarda bir milletin refah, zenginlik ve gücü artırabilmesi için insan kaynağından daha fazla yararlanması gerektiğini belirtmiştir (Doğan ve Şanlı, 2003: 192). Beşeri sermaye, 20. yüzyılın sonlarında gelişmiş ülkelerde birçok ekonomik çalışmaya konu olmuş ve çeşitli boyutlarıyla ekonomik gelişme ile olan bağlantısı araştırılmıştır. Yapılan çalışmalarda ülkelerin gelişimi üzerinde yüksek bir payının bulunduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır (Karataş ve Çankaya, 2010: 40). Günümüzde kalkınma kavramının merkez noktasında insan yer almaktadır. Kalkınmanın temel hedefleri; halkın sağlıklı, mutlu ve uzun bir yaşam sürebilmesi için gereken ortamın oluşturulması, kısaca toplumun refahını artırmaktır. Daha geniş tanımla kalkınma; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarından oluşan şartların herkes için eşit fırsatlar ve olanaklarla sunulmasını ve evrensel yaşam standartlarına ulaşılabilirliği içermektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 34). Kalkınma, toplum ve insan bakımından sadece maddi yaşamın devam ettirilebilmesi için değil, beraberinde yüksek kültür ürünlerinin insanlık tarafından üretilebilmesi için yapılması gereken sürekli bir süreçtir (Han ve Kaya, 2015: 5).

İnsan kaynağı iktisat biliminin gelişme sürecinde üzerinde durduğu önemli bir üretim kaynağıdır. Klasik iktisatçılara göre emek, doğal kaynaklar, sermaye ve müteşebbis üretim faktörlerini oluşturmaktadır. Bu üretim faktörlerinden emek ve müteşebbis yani iki faktör direk insanın kendisinden meydana gelmektedir. Klasik iktisatçıların geliştirdiği emek değer teorisinde biriktirilmiş emeğin fiziki sermaye olarak kabul edilmesiyle 3 üretim faktörünü tek bir üretim faktöründe toplamıştır. Emek faktörü, doğal kaynakların keşfini yapan, sermaye faktörünün harekete geçmesini sağlayan, sosyal ve ekonomik organizasyonları oluşturarak ulusal gelişmeye katkısı olan ve yön veren önemli bir unsurdur. Üretim sürecinde, tarım ve sanayi toplumu aşamalarında faydalı mal üretimi için emeğin bedenen çalışması ön plandayken bilgi toplumu sürecinde bilgi ve teknoloji üreterek yani zihin gücüyle ön plana çıkmaktadır (Atik, 2006: 1).

Beşeri sermaye, gelir sağlayan ekonomik faaliyetler için katkı sağlayan kişilerin sahip olduğu bilgi, beceri vb. nitelikler olarak tanımlanabilir. Beşeri sermaye, insana yapılan yatırımlar sayesinde artış göstermekle birlikte üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisini oluşturmaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60). Beşeri sermaye kısaca, kişilerin üretken olarak hizmetlerinin ve çalışmalarının neticesinde gelir sağlamalarına imkan veren kazanılmış beceri ve kapasitedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 38).

Beşeri sermaye kişilerin sadece eğitim yoluyla edindiği bilgiler ve nitelikler değil; iş tecrübesi, sosyalleşme ve kişisel iletişim ile nesiller arası görgü ve bilgi aktarımı ve benzeri faktörlerin tamamı niteliğindedir (Şolt, 2020: 61) Beşeri sermaye; ekonomi, demografi, sosyoloji, psikoloji, biyoloji, hukuk, politik, tarih, coğrafya, askeri, sağlık, teknolojik gelişim, ar-ge, eğitim, inovasyon vb. birçok bilim dalı ile veya konusu ile iç içe olan önemli unsurları içeren ekonomik bir kavramdır (Aksu, 2016: 71).

Beşeri sermaye faktörü için yapılan yatırımların (eğitim ve sağlık) üretimle sürecine etkisinin yanında sosyal ilişkileri geliştiren ve bireylerin yaşam kalitesinin artmasına etkisi vardır. Eğitimli bireyin yaşam algısı ve yaşam biçimi eğitimsiz bir bireyden farklıdır. Sağlık konusu üretime etkisinden daha çok bireyin özel yaşamına etki eden bir konudur (Karagül, 2003: 82).

Çalışmada, Türkiye'nin 2000-2020 yıllarına ait beşeri sermaye göstergeleri olarak nitelendirilen eğitim, sağlık ve İGE verileri incelenmeye çalışılacaktır. Bazı göstergeler, seçilmiş ülke grupları ile karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Karşılaştırılmalı olarak verilen veriler Türkiye'deki gelişmelerin daha iyi görülmesine olanak sağlayabilir. Türkiye'nin 21 yıllık süre zarfında incelenen göstergelerde olumlu yönde gelişme göstermesine rağmen bazı göstergelerde geri kaldığı gözlemlenmektedir.

2. BEŞERİ SERMAYE GÖSTERGELERİ

Beşeri sermaye gelişimi için sağlık, eğitim vb. unsurlara yatırımlar artırılmalıdır. Beşeri sermaye için yapılan çeşitli yatırımlar kamunun beraberinde özel sektörde aracılığıyla yapılmakta ve ekonomide pozitif dışsalların oluşmasına imkan vermektedir (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 306). Uzun vadede beşeri sermayenin gelişimini sağlamak amacıyla ülkelerin yatırım yapmaları gerekir. Eğitim düzeyi yüksek ve sağlıklı olan toplumların oluşturduğu ülkelerin hem insan haklarına ve doğaya değer veren, analitik düşünebilen, yeniliklere uyum sağlayabilen ve üretken bilinçli bireylerin oluşmasına imkan sağlayarak sosyal refah artışını hem de ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamaktadır (Şimdi ve Aydın, 2020: 141). Ülkelerin beşeri sermaye için yaptığı yatırımları artırması ve beşeri sermayenin çeşitli göstergeler sayesinde ortaya konmasıyla ülkeleri birbirleri ile karşılaştırma imkanı sunması beşeri sermayenin iktisadi kalkınmaya sağladığı bir başka katkısıdır (Karataş ve Çankaya, 2010: 31).

Sağlık ve eğitim göstergeleri beşeri sermayenin durumun değerlendirilmesinde beraber ele alınmalıdır. Beşeri sermaye açısından değerlendirilen eğitim ve sağlık unsurlarına ait göstergelerin birbirlerini destekleyici ve güçlendirici işlevi bulunmaktadır (Şimşek, 2006: 19).

2.1. Türkiye'nin Eğitim Göstergeleri

Eğitim, insanların temel hakkı ve yeteneklerinin ortaya çıkabilmesinin merkezindedir. Eğitim; insan sermayesini, geliri, ekonomik büyümeyi, üretkenliği ve istihdam edilebilirliği artırmaktadır. Eğitim bu etkilere ek olarak insanların hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını ve daha sağlıklı yaşamalarını sağlar, sosyal sermayeyi yükseltir, paylaşılan refahı ve kapsayıcılığı teşvik eden kurumların oluşmasını sağlar (World Bank, 2018: 38). Nesiller içerisinde insanların doğal olarak sahip olduğu bilgi stokuna yeni bilgilerin eklenmesi gerekmektedir. Bilgi artışını gerçekleşmesi için beşeri sermayeye yatırım yapılmalıdır. Beşeri sermaye için en etkin yatırım eğitime yapılan yatırımlardır (Emirkadı, 2019: 138).

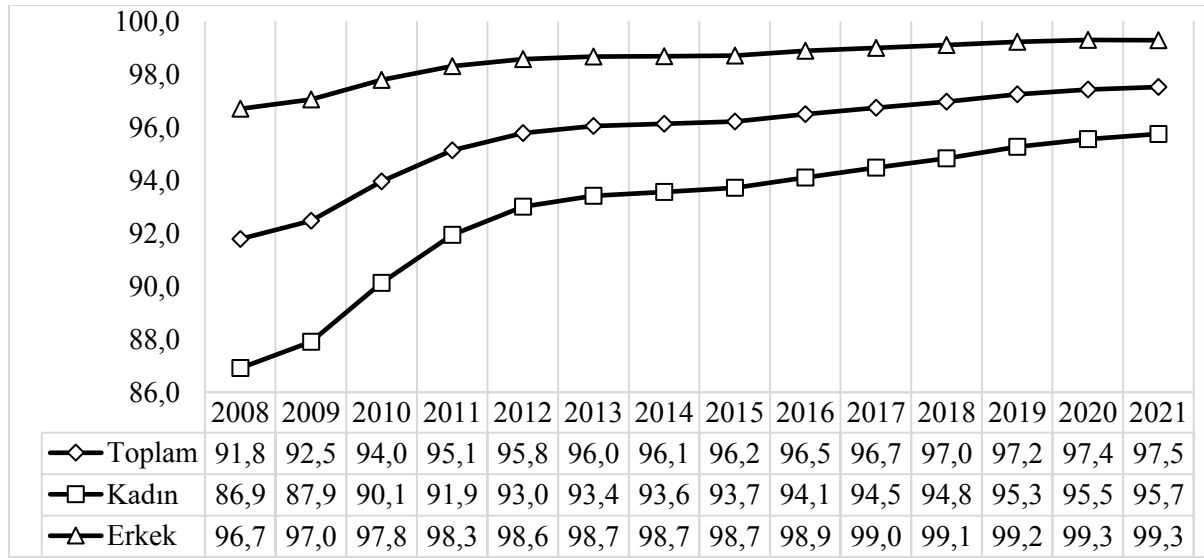
Beşeri sermaye açısından eğitim göstergelerinden bazıları aşağıdaki verilmiştir (Adolf Stroombergen (2002)'den aktaran Atik, H. (2006: 13) ve Atik, H. (2006: 14)):

- ✓ Yetişkinlerin yaş grupları itibariyle eğitim seviyeleri
- ✓ Cinsiyetlere göre eğitim seviyeleri
- ✓ Çeşitli sektörlerde istihdam edilmekte olan işgücünün okur-yazarlık durumu
- ✓ Ar-ge faaliyetlerinde istihdam edilmekte olan işgücü oranı
- ✓ Eğitim için ayrılan GSYİH yüzdesi
- ✓ Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması
- ✓ İşletmeler tarafından yapılan eğitim harcamaları
- ✓ Eğitim düzeyi itibariyle öğrenci başına yapılan harcamalar
- ✓ Ailelerinin sahip olduğu bilgisayar sayısı
- ✓ Farklı grupların iş ile ilgili ve iş dışında olan eğitim faaliyetlerine katılım oranları

- ✓ İş ile ilgili eğitim faaliyetlerinin ortalama süresi
- ✓ Okul kayıt oranı
- ✓ Öğrenme için harcanan zaman
- ✓ 25-64 yaş gurubuna dahil kişilerin eğitim seviyesi
- ✓ 25-64 yaş grubuna dahil kişilerin ortalama eğitim aldıkları süre

Okuryazarlık oranı beşeri sermaye için en önemli eğitim göstergelerindendir. Bir ülkeye ait eğitim seviyesini ve beşeri sermaye stokunu ölçmek için kullanılan en sade eğitim göstergesi okuryazarlık oranıdır (Atik, 2006: 21). Okuryazarlık oranı, ülkedeki nüfusunun ne kadarının okuma-yazma bildiği konusunda bilgi edinmemize olanak sunmaktadır.

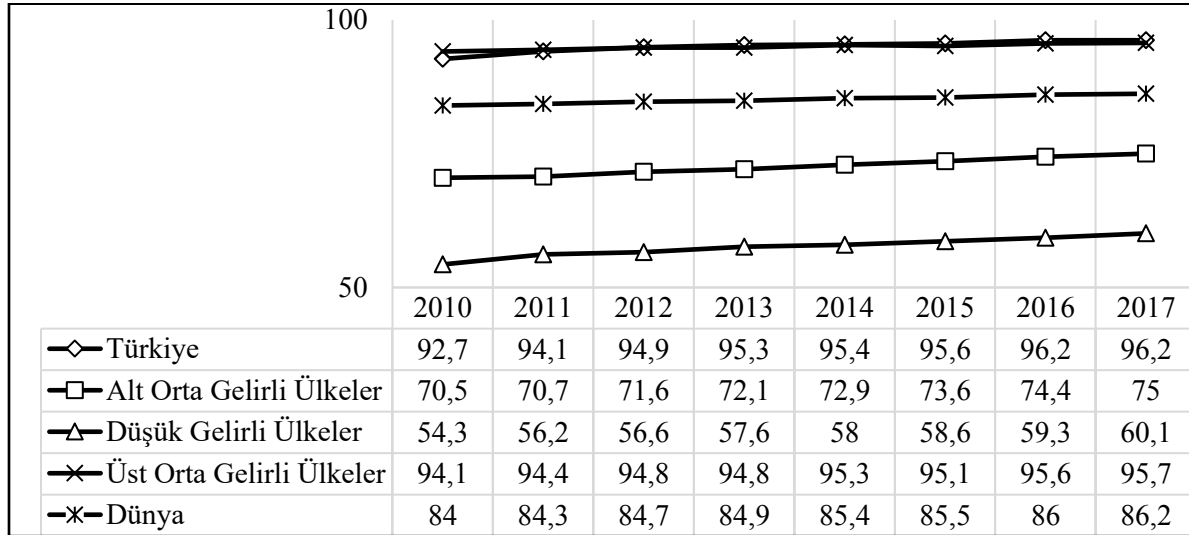
Türkiye'de her iki cinsiyette de yıllar içerisinde artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Erkek okuryazarlık oranı, kadın okur yazarlık oranından her yıl daha yüksek gerçekleşmiştir. Yıllar içerisinde bu fark azalma eğilimine girmiştir. 2008 yılında erkek okur yazarlık oranı kadın okuryazarlık oranından 9,8 fazla iken 2021 yılında bu oran 3,6'e düştüğü görülmektedir.

Grafik 1: Cinsiyete Göre Okuryazarlık Oranı 6+ (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

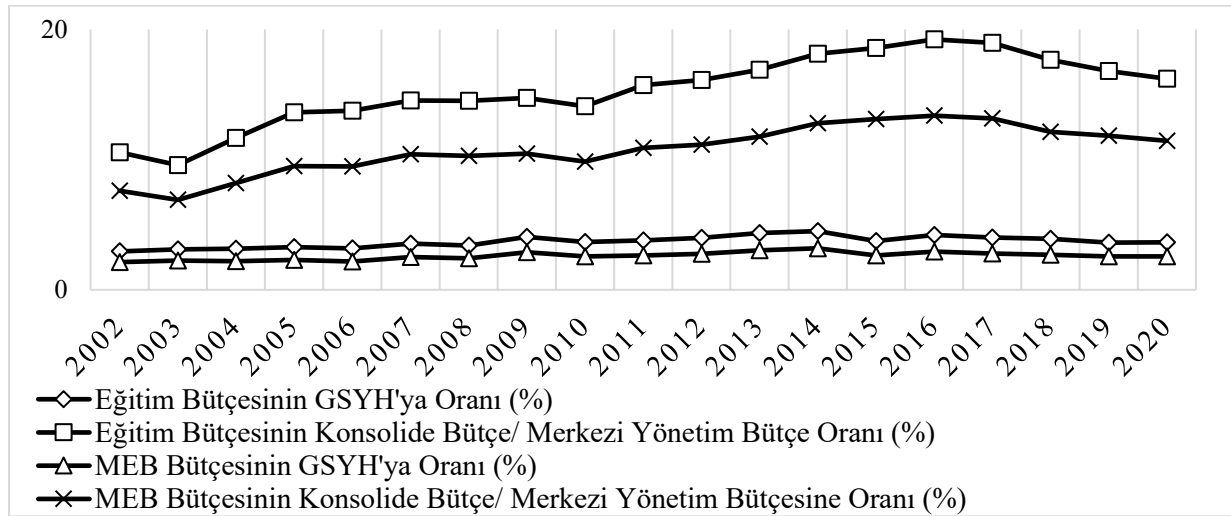
Seçilmiş ülke gruplarıyla Türkiye karşılaştırıldığı zaman, 2017 yılında karşılaştırılan ülke grupları arasında en yüksek okuryazarlık oranına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye 2010 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan daha düşük orana sahipken 2017 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan daha yüksek okuryazarlık oranına sahiptir. 2010 yılına nazaran 2017 yılında incelenen bütün seçilmiş grupların ve Türkiye'nin okuryazarlık oranının arttığı görülmektedir.

Grafik 2: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının 2010-2017 Yılları Okur-Yazar Oranı (15 Yaş ve Üzeri)

Kaynak: World Bank, 2022

Ülkelerin eğitime yönelik yapmış oldukları harcamaların göstergeleri önemli eğitim göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Ülkelerin eğitim harcamalarına verdikleri önem gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Ülkeler ne seviyede gelişme düzeyine sahiplerse o ölçüde eğitime yönelik harcamalar için ayırdıkları pay da artış sergilemektedir (Güngör ve Göksu, 2013: 66-67).

Grafik 3: Eğitim ve MEB Bütçesinin GSYİH ve Konsolide Bütçe/ Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı (%)

Kaynak: MEB, 2020: 195-205 (Grafik MEB 2021 Yılı Bütçe Raporu 195. ve 205. sayfalarındaki verilerden oluşturulmuştur.)

Türkiye'de 2002 yılına göre 2020 yılında eğitim ve MEB bütçesinin GSYİH'ye oranının artış gösterdiği görülmektedir. Eğitim bütçesinin GSYİH'ye oranı 19 yılda 0,70 puan artarken MEB bütçesinin GSYİH'ye oranı 0,44 puan artış göstermiştir. Eğitim ve MEB bütçesinin konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesine oranı 2002 yılında nazaran 2020 yılında artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir. 2016 yılından itibaren konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesine oranın azalmaya başlaması dikkat çekmektedir.

Türkiye ile seçilmiş ülke gruplarının eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH ve devlet harcamalarına oranları verilmiştir. Eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH'ye oranında 2000 yılında en düşük oran Türkiye'ye aittir. 2018 yılında ise Türkiye eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH oranını artırmış ve yüksek gelirli ülkeler grubunun altında gerçekleşmesine rağmen üst orta gelirli ülkeler grubu ve dünya ortalaması ile aynı oranda gerçekleşmiştir. Devlet harcamalarının içerisindeki eğitim harcamalarının oranı 2000 yılında en düşük Türkiye'de gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yıllar içinde Türkiye'nin eğitime yönelik devlet harcamalarının devlet harcamaları içindeki payını artırdığı ve seçilmiş ülke gruplarının birçoğunun altında gerçekleşmiş olsa da 2018 yılında yüksek gelirli ülkeler grubundan yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

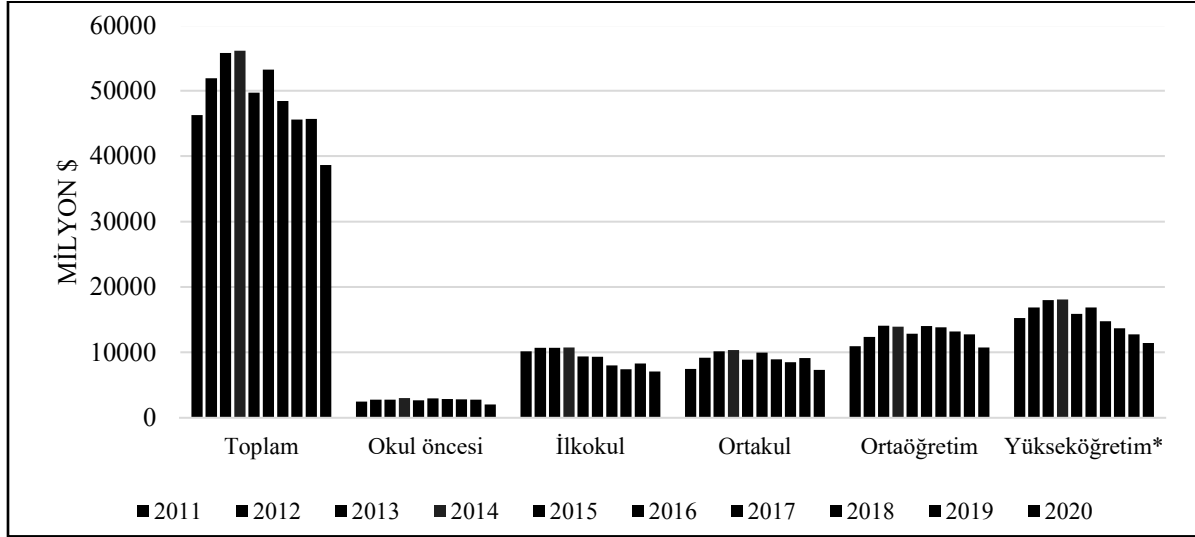
Tablo 1: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları

	Eğitime Yönelik Devlet Harcamasının					
	GSYİH %			Devlet Harcamaları %		
	2000	2004	2018	2000	2004	2018
Türkiye	2,5	3	4,3	6,4	8,7	12,4
Dünya	3,9	3,9	4,3	13,5	14,2	14,1
Yüksek Gelirli	4,6	4,9	4,8	12,1	12,9	11,8
Üst Orta Gelirli	3,9	3,9	4,3	16,2	15,1	14,6
Alt Orta Gelirli	3	3,1	4,1	15,2	16	16,1
Düşük Gelirli	2,6	3,1	3,3	15,1	12,3	15,9

Kaynak: World Bank, 2022

Eğitimsiz toplumun ya da eğitim düzeyi düşük kalmış toplumun kararlı bir biçimde büyüme ve kalkınma aşamasında yol kat etmesi zordur. Bir ülke eğitim hizmetlerine önem verdiği derecede başarılı bir şekilde ilerleme ve yükseliş sağlayabilir. Eğitim, toplumun refahını ve sosyal adaleti sağlamak için önemli bir unsurdur. Eğitimin önemli katkılarından biride eğitim düzeyi yüksek toplumda ekonomisi ve demokrasisi istikrarlı, siyaseti iyi bir biçimde işlemektedir (Güngör ve Göksu, 2013: 59-60). Eğitimden beklenen toplumsal, siyasal ve ekonomik fonksiyonların hayata geçirilebilmesi; eğitime ayrılan kaynakların düzeyine ve bu kaynakların etkili ve verimli kullanımıyla mümkündür (Güngör ve Göksu, 2013: 63). Bu durumda eğitim harcamalarında yaşanan artışlar olumlu birer gösterge olarak nitelendirilmesine rağmen eğitim hizmetlerinin verimli ve etkin kullanımı hakkında bilgi vermeyebilir.

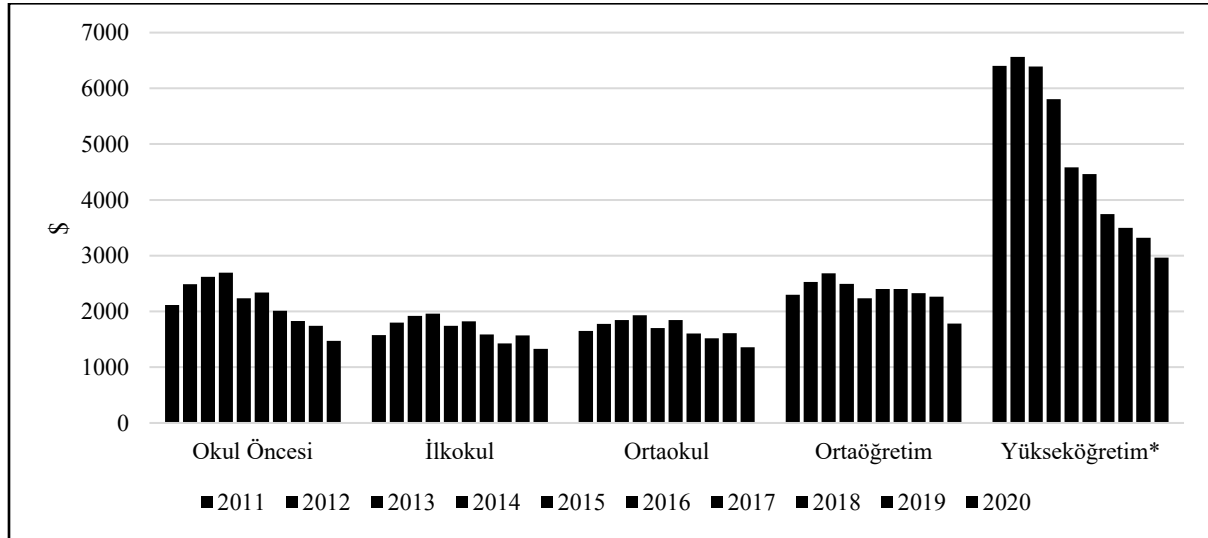
Türkiye eğitim kademesine göre eğitim harcamaları TL verileri yıllarına göre ortalama dolar kuruna çevrilmiştir. Eğitim kademelerinde en yüksek harcama yükseköğretime yapılırken en az harcama okul öncesi eğitim için yapıldığı görülmektedir. 2016 yılından itibaren çoğunlukla bütün eğitim kademelerindeki eğitim harcamalarının ortalama dolar kuruna göre düştüğü görülmektedir.

Grafik 4: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Eğitim Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları her bir öğrenci için gerçekleştiren yatırımları gösteren ve yanı sıra ülkeleri birbirleriyle kıyaslama imkanı sunan önemli eğitim göstergelerinden birini oluşturur (TEDMEM, 2021: 17). Eğitim harcamaları ve GSYİH oranı karşılaştırmaları, öğrenci sayısı ve GSYİH büyüklüğüyle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Dolayısıyla ülkelerin eğitim için ayırdığı kaynakların karşılaştırılmasını yaparken eğitim çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı ile ilgili düzenlemeler için kıyaslamalarda öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları önemli bilgiler sunabilir (Arabacı, 2011: 109).

Grafik 5: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Öğrenci Başına Yapılan Eğitim Harcamaları (\$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin öğrenci başına yaptığı harcamalar eğitim kademeleri nezdinde incelendiği zaman yükseköğretime daha fazla harcama yapıldığı görülmektedir. Eğitimin ilk kademesini oluşturan okul öncesi eğitim kademesi en düşük öğrenci başına yapılan harcamaların gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitim kademesine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. TL veriler yıllarına ait ortalama dolar kuruna göre hazırlanmış grafik, son yıllarda öğrenci başına yapılan harcamalarda azalmaların olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kalkınma temelini oluşturan dinamiklerin harekete geçirilmesiyle gerçekleşebilir. Teknolojik gelişmeler bu temel dinamiklerden birini oluşturmaktadır. Üretim sürecinde teknolojinin kullanılması ekonomik kalkınmayı sağlayan unsurların verimliliğinin yükselmesine olanak sağlamaktadır. Üretim sürecinde teknoloji kullanımı ve teknoloji üretimi beşeri sermaye ile mümkün olmaktadır (Keskin, 2011: 125).

Ar-ge faaliyetleri OECD Frascati Kılavuzu'nda; toplum, insan bilgisi ve kültürden ortaya çıkan bilgi birikiminin artırılması ve bu birikiminden yeni uygulamalar meydana getirmek üzere faydalanılması için sistematik bir şekilde yürütülen yaratıcı çalışmalar olarak ifade edilmektedir (OECD, 2002: 30). Kısaca ar-ge faaliyetleri, bilgi stokunu artırmaya yönelik yapılan yatırımların, halihazırdaki fiziki ve beşeri kaynakların daha etkin kullanılmasına veya yeni teknolojilere dönüştürülmesidir (İŞ Bankası, 2013: 2).

Türkiye ve seçilmiş ülke gruplarına ait ar-ge harcamalarının GSYİH'ye oranı incelendiğinde en yüksek oranın genellikle yüksek gelirli ülkeler grubuna ait olduğu gözlemlenmektedir. Yıllar içerisinde Türkiye'nin ar-ge harcamalarının GSYİH'ye oranında artışların yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında 0,47 olan oran 2020 yılında 1,09 oranına yükselmiştir. Bu yükselişe rağmen oranları yüksek gelirli, üst orta gelirli ülkeler grubundan ve dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Seçilmiş Ülke Gruplarının Ar-Ge Harcamalarının GSYİH Oranı (%)

Yıl	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler
2000	0,47	2,05	2,31	0,68	..
2001	0,52	2,07	2,34	0,72	..
2002	0,51	2,04	2,29	0,78	..
2003	0,47	2,03	2,26	0,82	..
2004	0,5	1,98	2,21	0,85	..
2005	0,56	1,96	2,22	0,9	..
2006	0,55	1,97	2,25	0,92	..
2007	0,69	1,94	2,25	0,97	..
2008	0,69	1,99	2,33	1,02	..
2009	0,8	2,03	2,39	1,19	0,52
2010	0,79	2,01	2,37	1,23	..
2011	0,79	2	2,38	1,22	..
2012	0,83	2,03	2,4	1,33	..
2013	0,81	1,99	2,4	1,39	0,44
2014	0,86	2,07	2,45	1,43	..
2015	0,88	2,1	2,46	1,54	..
2016	0,94	2,14	2,52	1,58	..
2017	0,95	2,13	2,56	1,57	0,53
2018	1,03	2,2	2,62	1,61	..
2019	1,06	2,33	2,7	1,7	..
2020	1,09	2,63	2,97	2	..

Kaynak: World Bank, 2023

Gelişmişlik farklılıklarının en önemli nedenlerinden biri teknolojik gelişme farklılığı olmakla birlikte teknolojik gelişme için katkı sağlanan ana unsurun beşeri sermaye olduğu düşüldüğünde, beşeri sermayenin ülkelerin gelişmesine sağladığı katkı görmezden gelinmemelidir. Kısaca söyleyebiliriz, ülkelerin sahip olduğu beşeri sermaye gelişmişlik farklarının sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Şimşek, 2006: 7-8).

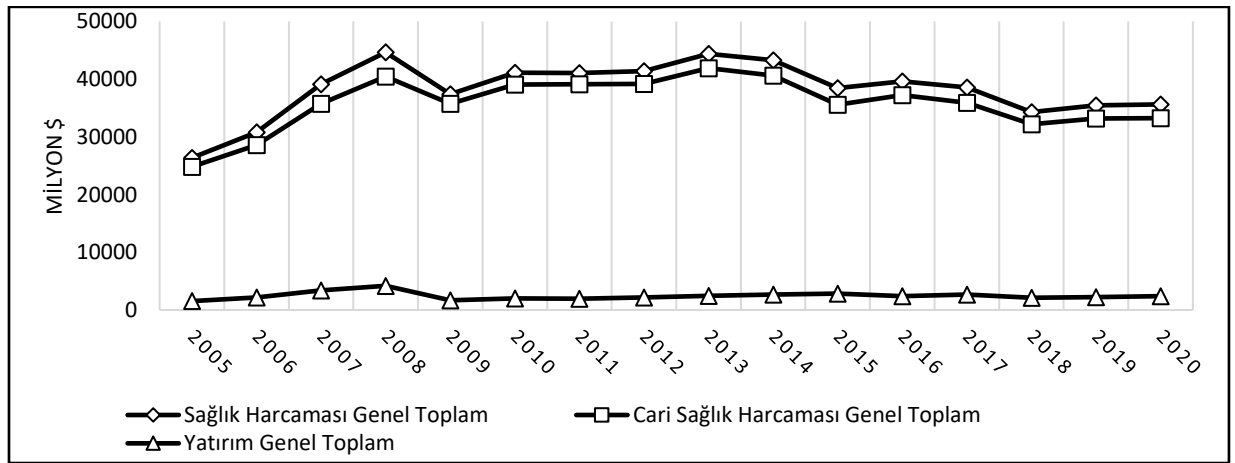
2.2. Türkiye'de Sağlık Göstergeleri

Beşeri sermaye göstergeleri ile yapılan araştırmalarda sadece eğitim göstergelerine öncelik verilmesi, işgücü kalitesini etkileyen tek unsurun eğitim faktörü olduğu düşüncesine neden olmaktadır. Eğitim, işgücü kalitesine etki eden en önemli unsur olmasının yanı sıra işgücü kalitesinde sağlık unsurunun etkileri göz ardı edilmemelidir (Şimşek, 2006: 19). Sağlık göstergelerinde iyileşmelerin meydana gelmesi ülkedeki beşeri sermayeyi etkilemektedir. Bilgili, yetenekli ve tecrübeli bireyler sağlıklı oldukları müddetçe katma değer ortaya çıkarmaktadırlar (Emirkadı, 2019: 138). Kişiler ne derecede eğitim alırlarsa alsınlar sağlıklı oldukları süre zarfında üretken olabilecekleri düşüncesi, sağlık göstergelerinin beşeri sermaye göstergeleri içerisinde yer almasını sağlamıştır (Atik, 2006: 24).

Beşeri sermaye açısından sağlık göstergelerinin bazıları aşağıda verilmiştir (Atik (2006: 22) ve Emirkadı (2019: 138)):

- ✓ Hastane yatak sayısı
- ✓ Kişi başına sağlık harcaması
- ✓ Sağlık harcamalarına bütçeden ayrılan pay
- ✓ Yatak başına nüfus
- ✓ Doktor (hekim) başına düşün nüfus
- ✓ Sağlık ocağı sayısı
- ✓ Şehirleşme hızı
- ✓ Nüfus artış hızı
- ✓ Doğum oranı
- ✓ Toplam doğurganlık oranı
- ✓ Ölüm oranı
- ✓ Bebek ölüm hızı
- ✓ Doğuşta beklenen yaşam süresi

Temelde sağlık harcamaları, sağlığın korunması ve geliştirilmesi için yapılan harcamalardır. Sağlık harcamalarında meydana gelen artış, yaşamın kalitesini ve yaşam süresini olumlu yönde etkilemektedir. Bu olumlu etkilerin yanında sağlık alanında yapılan makine, teçhizat gibi fiziki yatırımlar teknolojik gelişmeyi destekler. Bu durumda teknolojik gelişmeler büyümeyi desteklemekte ve büyümede sağlık alanında gerçekleşen harcamaların tekrardan artmasına olanak sağlamaktadır (Akar, 2014: 311).

Grafik 6: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Sağlık Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlık harcamalarının önemli bir kısmı yatırım harcamalarından meydana gelmektedir. Sağlık alanında gerçekleştirilen yatırımlardan uzun vadede faydalanılmaktadır. Bu yatırımlar, tüketim harcamalarından ziyade üretim için yapılan yatırımlar olarak ifade edilebilir (Ağır ve Tıraş, 2018: 664). Sağlık alanında yatırım harcamalarında ekonomik kriz dönemlerinde düşüş yaşanmasına rağmen tekrar bir yükseliş durumu gözlemlenmektedir. Sağlık yatırım harcamalarında ekonomik krizin etkisi ile yaşanan düşüş krizden sonraki dönemlerde yerini hızlı bir artışa bırakmıştır. Sağlık alanında yaşanan dönüşümler, reformlar ve sosyal güvenlik sisteminde meydana gelen değişimler ile daha görünür olmuştur. Gelişmeye başlayan sağlık hizmetleri, yeni sağlık yatırım harcamalarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kekeç ve vd., 2018: 559-560).

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmesi ve ekonomik faaliyetlerde yer alabilmesi için sağlıklarının korunması ve sürdürülmesi gerekmektedir. Sağlığın korunması ve devam ettirilebilmesi için harcamalar yapılmalıdır. Bu harcamalar, sağlık harcamaları olarak ifade edilir. Sağlık harcamalarının hem bireyin hem de toplumun sağlık seviyesini artırarak ekonomik büyümeye ve gelişmeye katkısı önemlidir. Literatürde ekonomik gelişmeye ve büyümeye sağlık harcamalarının katkısına sıkça vurgu yapılmaktadır. Ekonomik gelişmişliği belli bir düzeye gelişmiş toplumlarda bireylerin sağlık bilinci arttığı gibi sağlık için ayrılan kaynaklarda da artış gözlemlenir. Ekonomik kalkınmada etkin rolü olan sağlık harcaması, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Sağlık harcamaları için ayrılan pay, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığı zaman daha yüksek olduğu sağlığa ait resmi istatistiklerden gözlemlenebilmektedir (Ağır ve Tıraş, 2018: 644).

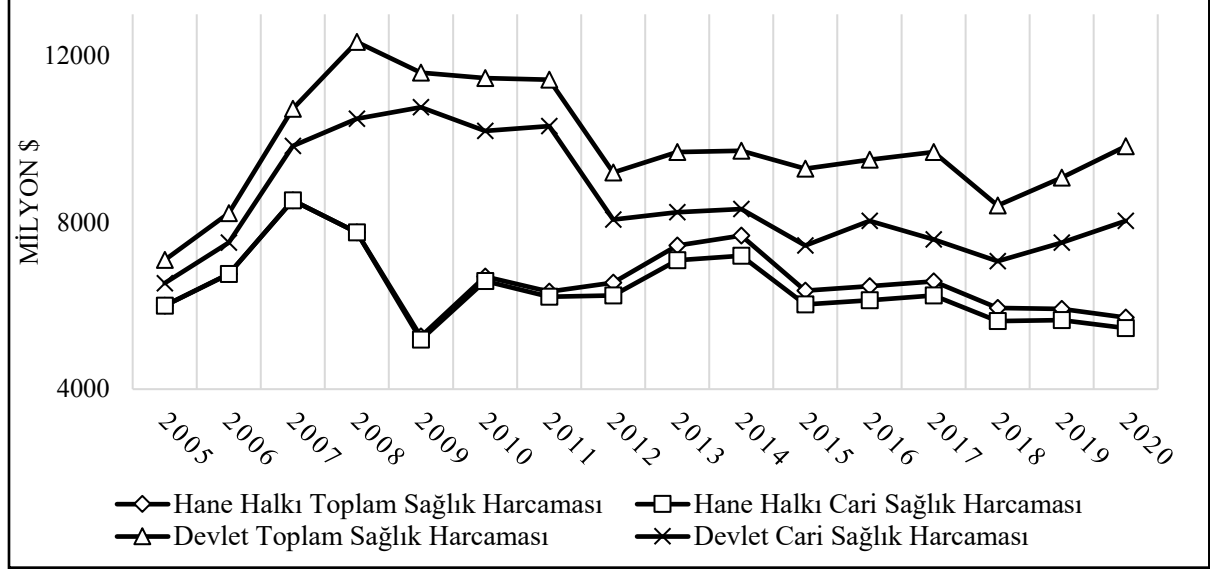
Yıllar içerisinde incelenen bütün ülke gruplarında mevcut sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranında artışlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında 4,6 olarak gerçekleşen oranı 2019 yılında 4,34 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de mevcut sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı 2009 yılından sonra arada birkaç yıl artmasına rağmen düşüş eğilimindedir. Türkiye'de 2009 yılında en yüksek orana ulaşıldığı ve daha sonrasında bu oranın üstüne çıkılmadığı görülmektedir. 2019 yılında Türkiye'nin oranı, alt orta gelirli ülkeler grubu hariç diğer seçilmiş ülke grupları oranlarının altında bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Grupları 2000-2019 Yılları Mevcut Sağlık Harcaması (GSYİH %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	4,6	9,41	5,51	3,84	4,07	8,63
2001	4,89	9,9	5,47	4,1	4,38	9,03
2002	5,06	10,3	5,39	3,92	4,54	9,37
2003	5,01	10,5	5,44	4,04	5	9,52
2004	4,91	10,5	5,37	3,98	4,85	9,42
2005	4,89	10,5	5,34	4,03	4,68	9,34
2006	5,15	10,5	5,26	3,99	4,68	9,26
2007	5,24	10,5	5,17	3,94	4,74	9,1
2008	5,22	10,7	5,21	3,92	4,46	9,1
2009	5,49	11,6	5,64	4,1	4,77	9,83
2010	5,02	11,6	5,41	4	4,45	9,5
2011	4,65	11,6	5,35	4,04	4,93	9,38
2012	4,44	11,7	5,39	4,12	5	9,39
2013	4,37	11,7	5,46	4,17	5,51	9,37
2014	4,33	11,9	5,52	4,12	5,38	9,45
2015	4,12	12,2	5,63	4,18	5,69	9,74
2016	4,28	12,4	5,63	4,21	5,45	9,86
2017	4,18	12,4	5,78	3,92	5,47	9,77
2018	4,12	12,3	5,72	3,82	5,02	9,7
2019	4,34	12,5	5,84	3,76	4,88	9,83

Kaynak: World Bank, 2022

İnsanların ceplerinden ödeme yaptığı sağlık harcamaları hanehalkı sağlık harcamaları olarak ifade edilmektedir. Hanehalkı tarafından katkı payı, maliyet paylaşımı, katılım payı, kendi kendine bakım ve diğer sağlık giderleri için doğrudan yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Kısacası sağlık hizmetlerinden yararlanan kişilerin hizmet bedelini kendi ceplerinden doğrudan ödemesinden oluşmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018: 651).

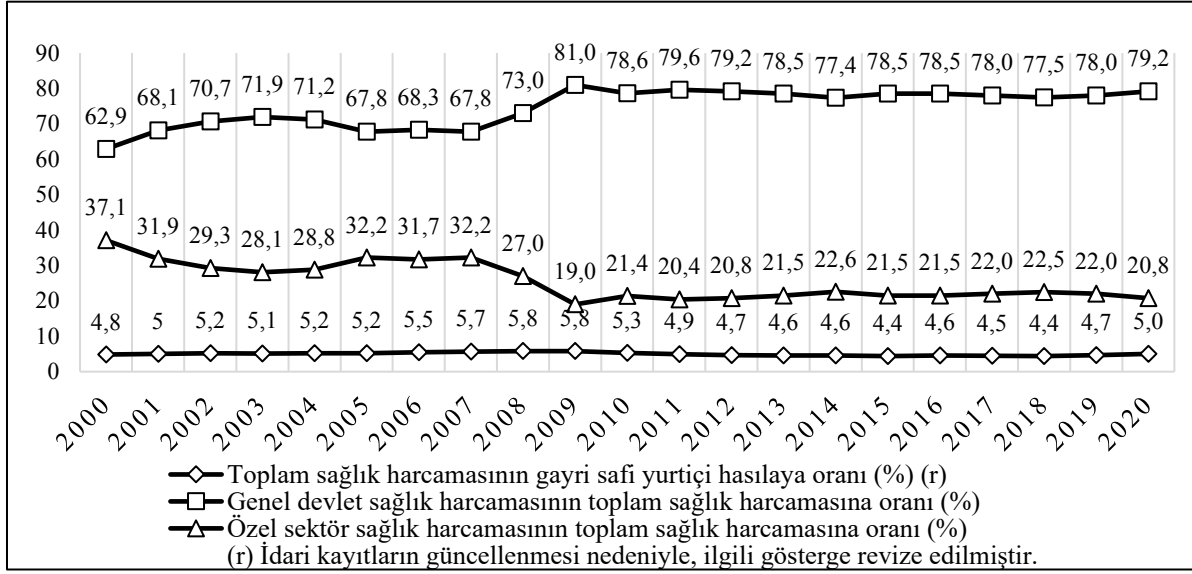

Grafik 7: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Hanehalkı ve Devlet Sağlık Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel sağlık hizmetleri ve sağlık sigortaları birçok ülkede kamudan finanse edilmesi sonucunda sağlık harcamalarının finansmanında kamu sektörü önemli bir katkıya sahiptir. Toplam sağlık harcamalarının finanse edilmesinde genel devlet ve sosyal güvenlik kurumları tarafından yapılan harcamalar birleştirildiği zaman kamu sektörünün toplam sağlık harcamaları içindeki payı özel sektörden yüksek çıkmaktadır (Sayım, 2017: 16).

Türkiye’de sağlık harcamalarının toplamında kamu ve özel ayrımı dikkate alındığı takdirde sağlık harcamaların büyük bir kısmını kamu tarafından yapıldığı ifade edilebilir. Sağlık sigorta kapsamının genişletilmesi ile kamu harcamalarında önemli ölçüde artışın yaşandığı gözlemlenmiştir (Öztürk ve Uçan, 2017: 147). 2008 yılında yaşanan küresel kriz sağlık harcamalarında kırılganlığın yaşandığı yıl olmuştur (Kekeç, Yıldırım ve Polat, 2018: 554). Özel ve kamu sağlık harcamaları arasındaki makasın en çok açıldığı yıl olmuştur.

Grafik 8: Genel Devlet ve Özel Sektör Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%) ve Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH'ye Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

Gelir, sağlık hizmetlerini satın alabilme gücünü gösteren bir göstergedir. Literatürde, çoğunlukla GSYİH ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve doğru yönlü bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple sağlık harcamaları ve GSYİH içerisindeki sağlık harcamalarının payı, ülkelerin sağlık sektörlerinin yeterliliğini gösteren temel göstergelerinden birini oluşturur (Yalçın ve Çakmak, 2016: 711).

Tablo 4: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Genel Devlet Sağlık Harcaması (GSYİH %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	2,8	5,6	2,3	1,2	1,4	5
2001	3,3	5,9	2,3	1,3	1,7	5,2
2002	3,5	6,1	2,3	1,2	1,7	5,4
2003	3,6	6,3	2,4	1,2	1,9	5,5
2004	3,5	6,3	2,4	1,2	1,8	5,5
2005	3,3	6,3	2,4	1,3	1,7	5,5
2006	3,5	6,4	2,5	1,3	1,5	5,4
2007	3,6	6,4	2,5	1,3	1,5	5,3
2008	3,8	6,6	2,7	1,3	1,3	5,4
2009	4,4	7,3	3	1,4	1,4	5,9
2010	3,9	7,2	3	1,3	1,3	5,7
2011	3,7	7,3	2,9	1,3	1,1	5,7
2012	3,5	7,3	3	1,4	1,2	5,7
2013	3,4	7,3	3,1	1,4	1,1	5,6
2014	3,4	7,5	3,2	1,4	1,1	5,7
2015	3,2	7,6	3,3	1,5	1,3	5,9
2016	3,4	7,7	3,2	1,6	1,2	5,9
2017	3,2	7,6	3,2	1,5	1,1	5,8
2018	3,2	7,6	3,2	1,4	1,1	5,8
2019	3,4	7,7	3,2	1,4	1,1	5,9

Kaynak: World Bank, 2022

Seçilmiş ülke gruplarıyla devlet sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı verilmiştir. Düşük gelirli ülkeler grubu hariç incelenen diğer ülke gruplarında ve Türkiye'de 2000 yılına göre 2019 yılında devlet sağlık harcamalarının GSYİH payının arttığı görülmektedir. 2000 yılında Türkiye dünya ve yüksek gelirli ülkeler grubundan daha düşük bir orana sahiptir. Bu durum 2019 yılında da değişmemiştir. Türkiye 2000 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan 0,5 puan daha yüksek bir orana sahip iken 2019 yılında aradaki fark 0,2 oranına düşmüştür.

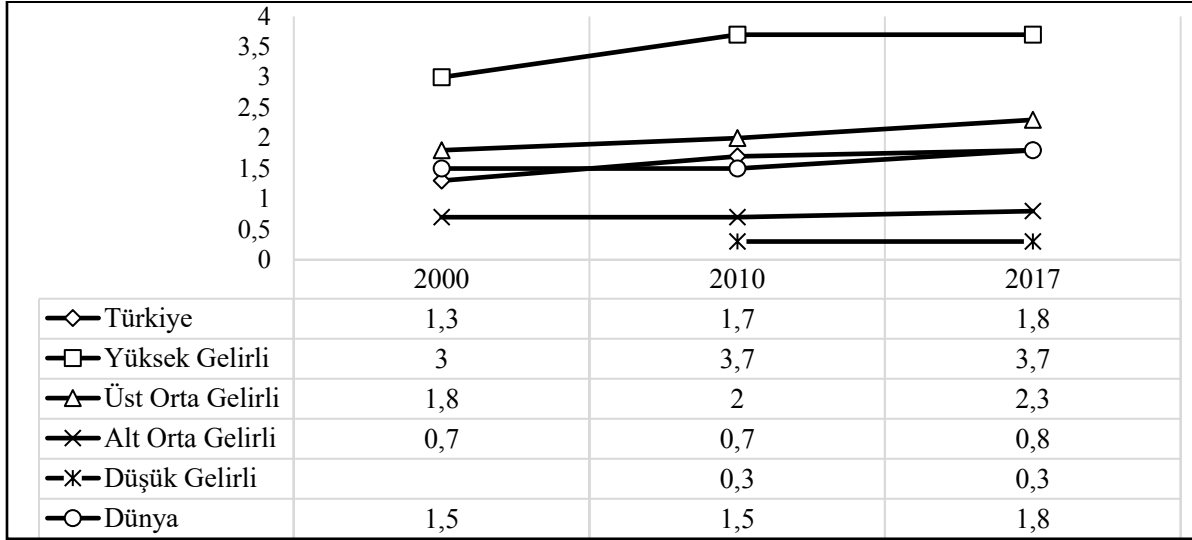
Türkiye'nin kişi başına düşen cari dolar cinsinden sağlık harcamaları (satın alma gücü paritesine göre) 2000 yılında dünya ve yüksek gelirli ülke grubundan daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2000 yılına nazaran her yıl artış göstererek 2019 yılı verilerinde yaklaşık 2 katı artış yaşandığı görülmektedir. Artışın yaşanmasına rağmen yüksek gelirli ülke grubu ve dünya ortalamasının altında bir seviyede gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında Kişi Başına Düşen Cari Sağlık Harcamaları (Satın Alma Gücü Paritesine Göre, Cari \$)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	443,1	2524,7	275	109,7	48,5	598,5
2001	453,8	2713,7	290,1	122,1	51,3	639,7
2002	475,9	2917	311,4	123,7	56,3	678,1
2003	485,9	3101,2	330,9	136,1	62,2	717
2004	538,6	3281,3	356,2	143,9	66,6	757,3
2005	587,5	3455,9	388	156,7	71,8	800,4
2006	706,5	3687,6	430,3	167,9	79,5	858,1
2007	784	3883,7	470,5	179,5	86,1	907,5
2008	844,3	4068,6	526,3	185,3	87	956,4
2009	857,6	4268,3	588,4	200,4	95	1014,7
2010	881,4	4398,8	605,0	206,5	94,1	1038,1
2011	921,3	4587,6	649,1	216,6	98,9	1083,6
2012	923,2	4737,1	703,8	229,4	92,6	1126,5
2013	980,8	4903,9	760,3	245,8	98,9	1177,1
2014	1041,9	5096,5	797,4	251,6	103,4	1218,2
2015	1060,2	5296,8	827,3	259,7	107,9	1257,4
2016	1136	5515,5	846	271,4	111,4	1302
2017	1166,7	5730	905,6	266,5	108,2	1345,8
2018	1152,4	6000,3	968,9	277,5	105,0	1407,5
2019	1186,7	6242,5	1047	284,3	106,4	1467

Kaynak: World Bank, 2022

İnsanların sağlıklı bir hayat yaşamaları ve sağlık düzeylerinin artması için sağlık çalışanları çok önemlidir. Bu sebeple sağlık alanındaki personellerin sayısı, eğitimi, hizmet şartları ve eğitim aldıkları mekanlar önemlidir. Sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli şekilde yürütülebilmesi için sağlık sahasındaki personellerin yeterli sayıda olması, çağdaş ölçütlere göre yetiştirilmesi ve iyi bir planlama ile ülkeye dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır (TÜİK, 2021: 291). Türkiye'de 2000 yılında hekim başına düşen kişi sayısı 754 iken bu sayı 2019 yılında 517'ye düşmüştür. Sağlık sektöründe yaşanan gelişmeler neticesinde hekim sayısında artışların yaşanması sonucu hekim başına düşen kişi sayısı azalmalar yaşanmıştır (Öztürk ve Uçan, 2017: 143).

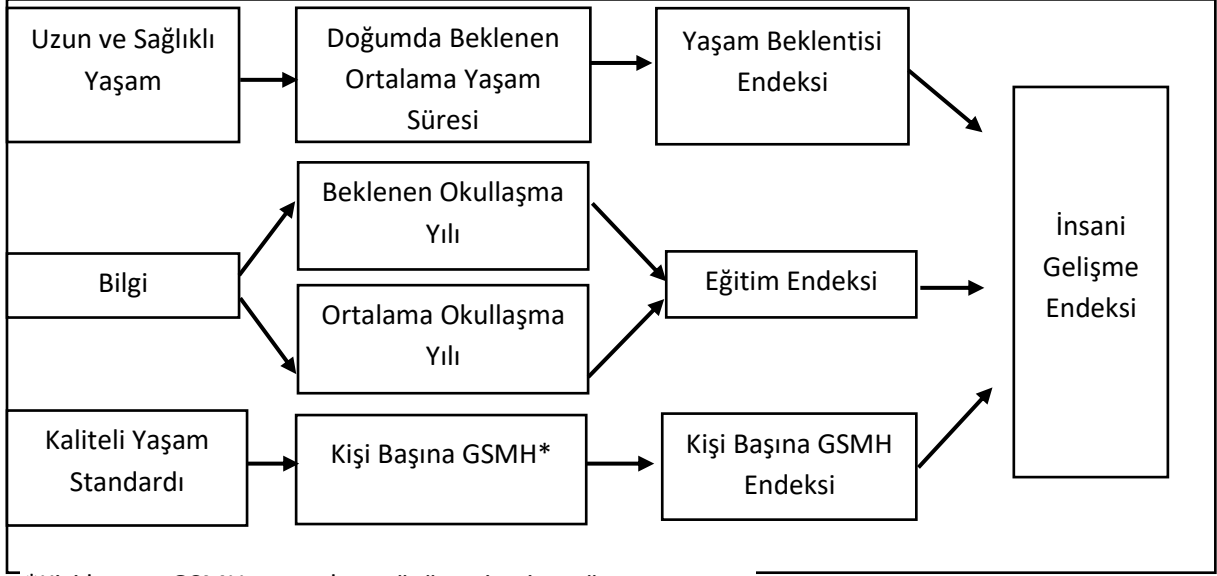
Grafik 9: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında 1000 Kişi Başına Düşen Doktor Sayısı

Kaynak: World Bank, 2022

Seçilmiş ülke grupları ile Türkiye için 1000 kişi başına düşen doktor sayısı verilmiştir. 2000 yılında Türkiye verileri alt orta gelirli ülkeler grubu hariç verilerine ulaşılan diğer ülke grupları verilerinden düşük gerçekleşmiştir. Türkiye 18 yılda 1000 kişi başına düşen doktor sayısı 0,5 puan artırarak 2017 yılda 1,8 kişiye yükselmiştir. 2018 yılında Türkiye verileri yüksek gelirli ülke grubundan 1,9 ve üst orta gelirli ülke grubundan 0,5 puan düşük gerçekleşirken dünya ile aynı oranda gerçekleşmiştir.

2.3. Türkiye ve İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insani gelişimi “insanların alternatif seçeneklerinin çoğaldığı, seçim imkanlarının arttığı bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam, yaşamdan keyif alabileceği standartlara ulaşabilmek, yaşam kalitesini artırmak ve daha iyi bir eğitim alabilmek bu süreçler arasında önemli olanlardır. Birleşmiş Milletler bu kriterleri baz alarak insani gelişimi ölçebilmek için “İnsani Gelişme Endeksi (İGE)”ni oluşturmuşlardır (Berber, 2019: 243). 1990 yılından itibaren UNDP tarafından İGE hesaplanmaktadır. UNDP tarafından her yıl farklı ülkeler için hesaplanan ve sürekli geliştirilen İGE, 2010 yılı ile birlikte insan onuruna uygun yaşam standardı, uzun ve sağlıklı yaşam ve bilgiye ulaşılabilirlik olmak üzere 3 boyutta hesaplanmaktadır (Kaynak, 2014: 88). 2010 yılından itibaren İGE'nin gelir ve bilgi alt gelir endeksi değiştirilmiştir. 2010 yılı öncesinde gelir alt endeksinde kişi başına GSYİH kullanılırken 2010 yılından itibaren gelir alt endeks hesaplamasında ülkelerin harcanabilir gelirini yansıtacağından dolayı kişi başına GSMH kullanılmaya başlanmıştır. 2010 yılından önce bilgi alt endeksi yetişkin okur-yazarlık oranı ve brüt okullaşma oranı bileşeninden oluşmaktaydı. 2010 yılından itibaren bilgi alt endeksi beklenen okullaşma ve ortalama okullaşma yılı bileşenlerinden oluşmaktadır (Han ve Kaya, 2015: 270). 2010 yılından itibaren İnsani Gelişim Endeksinin hesaplanma bileşenleri aşağıdaki şekildedir.

*Kişi başına GSMH satın alma gücü paritesine göre

Şekil 1: Yeni Bileşenli İnsani Gelişim Endeksi

İGE, 2010 yılından önce aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanıyorken 2010 yılından itibaren geometrik ortalama yöntemi ile hesaplanmaktadır. Geometrik ortalama yöntemiyle, farklı alt endeks değerlerinin birbirleri yerine değeri yükseltme ihtimali azaltılmıştır. İGE değeri hesaplamalarında kullanılan formüller aşağıda verilmektedir (Han ve Kaya, 2015: 270):

$$\text{Alt Endeks} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

$$\text{İnsani Gelişim Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Eğitim Endeksi} \times \text{Yaşam Beklentisi Endeksi} \times \text{Kişi Başına GSMH}}$$

İGE, mutlak değil göreceli bir ölçüdür ve 0,00 ve 1,00 arasında bir değer alır. Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren ülkelerin diğer ülkelere göre karşılaştırmalı konumu her yıl yayımlanmaktadır. Ülkelerin yıldan yıla endeks sıralamaları, ülkelere ait alt endeks değerlerinde değişme meydana gelirse değişmektedir (Han ve Kaya, 2015: 271). Grupların sınırlandırılmış puanları, ülkelerin sıralanması ve gruplandırılmasında kullanılmaktadır.

Tablo 6: İGE Ülke Sınıflandırması

Çok Yüksek İnsani Gelişim	0.800 ve Üzeri
Yüksek İnsani Gelişim	0.700- 0.799
Orta İnsani Gelişim	0.550-0.699
Düşük İnsani Gelişim	0.550 Altı

Kaynak: UNDP, 2020a:4

Türkiye, 2019 yılında 189 ülke içerisinde 0,820 puanla 54. sırada ve yüksek insani gelişim kategorisinde yer almaktadır. 1990-2019 yılları arasında 0,583 olan puanını %40,7 oranında artırarak 0,820 puana yükseltmiştir (UNDP-TR, 2020).

Tablo 7: Türkiye İGE Eğilimleri

YILLAR	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Öğrenim Süresi	Ortalama Öğrenim Süresi	Kişi Başına GSMH (2017 SGP Dolar)	İGE Değeri
2000	70,0	11,1	5,5	15.239	0,660
2005	72,4	11,9	6,1	17.999	0,696
2010	74,5	13,8	7,2	19.867	0,739
2015	76,5	16,2	8,0	25.719	0,801
2016	76,9	16,4	7,6	26.122	0,808
2017	77,2	16,4	7,7	27.571	0,814
2018	77,4	16,4	7,7	27.864	0,817
2019	77,7	16,6	8,1	27.701	0,820

Kaynak: UNDP-TR, 2020

Genellikle doğumda beklenen yaşam süresindeki artışlar kişi başına yapılan sağlık harcamalarının artmasıyla ilgilidir. Doğumda beklenen yaşam süresi, kişi başına yapılan sağlık harcamalarının yanı sıra eğitim, çevresel faktörler, yaşam standartları ve tarzları gibi unsurlardan da etkilenmektedir (OECD, 2022).

Tablo 8: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Yıllar	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli
2000	70	67,5	77,5	70,6	62,7	53,1
2001	70,6	67,8	77,8	70,8	63	53,7
2002	71,1	68,1	77,9	71,1	63,4	54,2
2003	71,6	68,3	78	71,4	63,7	54,9
2004	72	68,7	78,4	71,6	64,1	55,5
2005	72,4	68,9	78,5	71,9	64,4	56,2
2006	72,8	69,3	78,8	72,2	64,8	56,9
2007	73,2	69,6	79,1	72,6	65,2	57,6
2008	73,6	69,9	79,2	72,9	65,6	58,3
2009	74,1	70,2	79,5	73,2	66	59
2010	74,5	70,6	79,7	73,5	66,4	59,6
2011	74,9	70,9	80	73,8	66,8	60,2
2012	75,4	71,2	80,1	74,1	67,2	60,8
2013	75,8	71,5	80,3	74,4	67,5	61,3
2014	76,2	71,7	80,5	74,7	67,9	61,8
2015	76,5	72	80,4	75	68,2	62,2
2016	76,9	72,2	80,5	75,3	68,4	62,6
2017	77,2	72,4	80,6	75,5	68,7	63
2018	77,4	72,6	80,7	75,7	68,9	63,4
2019	77,7	72,8	80,9	75,9	69,1	63,7
2020	77,9	72,7	80,2	76	69,3	64,1

Kaynak: World Bank, 2022

İncelenen yıllarda en yüksek doğumda beklenen yaşam süresi yüksek gelirli ülkeler grubunda gerçekleştiği görülmektedir. 2000 yılına göre incelenen bütün seçilmiş ülke gruplarında ve Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi 2020 yılında artış göstermiştir. 21 yıllık sürede; Türkiye'de 7,9, dünya ortalamasında 5,2, yüksek gelirli ülkeler grubunda 2,7, üst orta gelirli ülkeler grubunda 5,4, alt orta gelirli ülkelerde 6,6 ve düşük gelirli ülkeler grubunda 11 yıl doğumda beklenen yaşam süresi artmıştır.

Tablo 9: İlköğretimden Yükseköğretime Kadar Beklenen Okul Yaşam Süresi (Yıl)

Yıllar	Türkiye	Dünya	Düşük Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler
2000		9,8*	6,1*	8,7	11,1*	15,1*
2001	11,6*	10	6,3*	8,7	11,2	15,2*
2002	12*	10,1*	6,7*	8,9	11,5*	15,3*
2003	12,1*	10,3*	7*	9,2	11,7*	15,4*
2004	12*	10,5*	7,3	9,4*	11,9*	15,5*
2005	11,9*	10,7*	7,5*	9,6*	12*	15,7
2006	12,3*	10,8*	7,8*	9,7*	12,2	15,7*
2007	12,6*	11	8,1*	9,9	12,4	15,7*
2008	12,5*	11,2	8,4	10,1	12,6	15,8*
2009	13*	11,3	8,6	10,2	12,8	15,9*
2010	13,8*	11,5	8,7*	10,4	13	16*
2011	14,3*	11,7	8,8	10,8	13,1	16,1*
2012	14,4	11,8	8,9	11	13,2	16,1*
2013	16,5	12	8,9*	11,1	13,6	16,4
2014	16,9 ⁺	12,1	9*	11,2	13,7	16,4
2015	17,3	12,2	8,9*	11,3	13,8	16,4
2016	17,7	12,3	9*	11,5	14	16,5
2017	18	12,3		11,5	14,1	16,5
2018	18,2	12,3*		11,3*	14,2	16,5
2019	18,3	12,4		11,4*	14,5	16,5
2020	18,5	12,5*		11,5*	14,7	16,6

(⁺) Ulusal tahmin
(*) UNESCO Institute For Statistics tahmini

Kaynak: UNESCO, 2023

Seçilmiş ülke grupları ve Türkiye'ye ait ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul süresi incelendiğinde 2001 yılında en fazla okul süresine yüksek gelirli ülke grubunun sahip olduğu görülmektedir. Genel itibariyle ülke grupları ve Türkiye'de incelenen yıllarda ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul yaşam süreleri artış göstermiştir. İlköğretimden yükseköğretime kadar beklenen yaşam süresinde en yüksek artışın Türkiye'de yaşandığı ve 2020 yılına gelindiğinde yüksek gelirli ülkeler grubundan 1,9 yıl daha fazla süreye sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 10: Türkiye'nin İGE Sıraları

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019
Türkiye İGE Sırası	85	84	83	71	64	59	54
Değerlendirmeye Katılan Ülke Sayısı	173	177	169	188	189	189	189

Kaynak: UNDP 2002, UNDP 2007/2008, UNDP 2010, UNDP 2016, UNDP 2018, UNDP 2019, UNDP 2020b

Türkiye'nin İGE sıralamasının incelenen yıllarda hep yükseldiği görülmektedir. 2000 yılına göre İGE endeksine katılan ülke sayısına 16 ülkenin de eklenmesiyle 2019 yılında 189 ülkeye çıkmasına rağmen Türkiye 2000 yılında 85. sırada yer alırken 2019 yılında 54. sıraya yükselmiştir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kalkınma sürecinden beşeri sermayenin etkisi göz ardı edilemez. Beşeri sermaye (bilgi ve becerisi artmış işgücü) kalkınma sürecindeki emek ve girişimci faktörlerini oluşturmaktadır. Beşeri sermaye için yapılan her olumlu gelişmenin doğrudan veya dolaylı yoldan kalkınma sürecine olumlu etki etmesi beklenmektedir. Beşeri sermaye eğitim ve sağlık gibi faktörlerle desteklendiği zaman artış göstermektedir. Bu sebeple beşeri sermaye göstergeleri çoğunlukla eğitim ve sağlık göstergelerinden oluşmaktadır. Bu göstergeler sayesinde incelenen ülkede beşeri sermaye gelişimi hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi birçok ülkeyi beşeri sermaye gelişimi bakımından kıyaslama imkanı sunmaktadır. Uluslararası bir ölçüm olan İGE, ülkelerin beşeri sermaye durumu hakkında bilgi edinmeye imkan verir.

Çalışmada, Türkiye'nin 2000-2020 yıllarını kapsayan eğitim, sağlık ve İGE göstergeleri incelenmiştir. İncelenen göstergeler dahilinde genellikle 2000 yılına nazaran verisine ulaşılan son yılda artışların yani olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Türkiye'nin eğitim alanında ortalama dolar kuru cinsinden yapılan eğitim harcamalarının çoğunlukla 2016 yılından itibaren düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu alanda daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Okuryazarlık oranında her iki cinsiyette artışların yaşandığı görülürken kadın okuryazarlık oranı erkek okuryazar oranının altında gerçekleşmiştir. Kadınların daha fazla eğitim için teşvik edilmeleri ve bu durum için önlemlerin alınması önerilebilir. Seçilmiş ülkeler grubu ile Türkiye karşılaştırması için kullanılan eğitim göstergelerinde, Türkiye çoğunlukla yüksek gelirli ve üst orta gelirli ülke grubundan daha düşük verilere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda Türkiye'nin eğitime daha fazla önem vermesini vurgulayabilir.

Türkiye'nin incelenen sağlık göstergelerinde çoğunlukla olumlu gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmektedir. İncelenen ortalama dolar kuru cinsinde yapılan sağlık harcamalarında, çoğunlukla 2016 yılından sonra düşüş göstermeye başlarken 2019 yılında tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Seçilmiş ülke gruplarıyla Türkiye verilerinin karşılaştırıldığı sağlık göstergelerinde, çoğunlukla yüksek gelirli ülkeler grubu ve dünya ortalamasının altında gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin incelenen İGE göstergelerinde olumlu gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Yıllar içinde İGE sırasını endekse giren ülke sayı artmasına rağmen artırdığı görülmektedir. Doğumda beklenen yaşam süresinden ve ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul yaşam süresinde ciddi artışlar gerçekleşmiştir. Bu göstergeler ve İGE hesaplamasını oluşturan göstergelerde yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde Türkiye'de beşeri sermaye bakımından olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir.

Etik Beyan

Çalışma verileri TÜİK, Dünya Bankası ve MEB gibi kurumların resmi veri tabanlarından temin edildiği için Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir. Çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makalenin her aşamasında katkı sağlamış olup, makalenin son halini onaylamışlardır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Ağır, H. ve Tıraş, H. H. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 643-670.

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- Akar, S. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 21(1), 311-322.
- Aksu, L. (2016). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 68-129.
- Arabacı, İ. B. (2011). Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 100-112.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Doğan, S. ve Şanlı B. (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(1), 173-196.
- Emirkadı, Ö. (2019). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi, İktisadi Büyüme ile İlişkisi ve Sosyal Boyutu Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 131-148.
- Fırat, E., Ürün, E. ve Aydın, A. (2015). Kalkınma ve Eğitim İlişkisi: İnsani Gelişme Endeksine Göre Türkiye'nin Eğitim Düzeyinin Değerlendirilmesi. *International Conference On Eurasian Economies*, 876-883.
- Güngör, G. ve Göksu, A. (2013). Türkiye'de Eğitim Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 59-72.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2015). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- İŞ Bankası (2013). "Dünyada ve Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetleri İktisadi Araştırma Bölümü", Haziran 2013, https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_07_2013.pdf, (05.03.2023).
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kekeç, H. M., Yıldırım, Z. ve Polat, A. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Finansmanının Yıllar İtibariyle Analizi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 550-563.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- MEB (2020). "2021 Yılı Bütçe Raporu", http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_12/30125920_2021_BUTCE_SUNUYU.pdf, (05.07.2022).
- OECD (2002). "Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulama, Frascati Kılavuzu", https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf, (05.03.2023).

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- OECD (2022). <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkiye/>, (24.07.2022).
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). Türkiye'de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış-Büyüme İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-152.
- Sayım, F. (2017). Türkiye'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 13-30.
- SBB (2023). <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>, (03.04.2023).
- Şimdi, M. ve Aydın, H. İ. (2020). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Beşeri Sermaye Görünümü Üzerine Bir Çözümleme. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 8(2), 140-153.
- Şimşek, M. (2006). *Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Şolt, H. B. H. (2020). Yerel Kalkınmada Kentsel Beşeri Sermayenin Yeri ve Önemi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06(01), 60-66.
- TEDMEM (2021). "Bir Bakışta Eğitim 2021", <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/bir-bakista-egitim-2021>, (07.07.2022).
- Tunalı, H. N. ve Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.
- TÜİK (2021), "İstatistiklerle Yaşlılar 2020", <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>, (Erişim Tarihi: 24.05.2022).
- TÜİK (2022), <https://www.tuik.gov.tr/>.
- UNDP (2002). "Human Development Report 2002: Deepening Democracy In A Fragmented World", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2002>, (02.04.2023).
- UNDP (2007/2008). "Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity In A Divided World", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-20078>, (02.04.2023).
- UNDP (2010). "Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Patways to Human Development", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>, (02.04.2023).
- UNDP (2016). "Human Development Report 2016: Human Development For Everyone", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2016>, (02.04.2023).
- UNDP (2018). "2018 Statistical Update: Human Development Indices and Indicators", New York, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update>, (28.12.2021).
- UNDP (2019). "Human Development Report 2019 Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today: Inequalities in Human Development in The 21st Century", <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>, (27.12.2021).
- UNDP (2020a). "2020 Human Development Report Technical Notes", http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf, (25.10.2021).

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- UNDP (2020b). "Human Development Report 2020 The Next Frontier: Human Development and The Anthropocene", New York, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2020>, (27.12.2021).
- UNDP-TR (2020). İnsani Gelişim Raporu 2020, Türkiye Bilgi Notu, https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html, (06.02.2022).
- UNESCO (2023). <http://data.uis.unesco.org/#>, (30.03.2023).
- World Bank (2018). "World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise", Washington, DC: World Bank. World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28340>, License: CC BY 3.0 IGO (27.12.2021).
- World Bank (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- World Bank (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- Yalçın, A. Z. ve Çakmak, F. (2016). Türkiye'de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişim Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 705-723.

Extended Abstract

Human Capital Indicators of Turkey: Relationship between Development and Human Capital

The concept of development is a wide notion that includes lots of fields besides economic growth such as socio-economic development and increasing the quality of individuals lives. Countries attempt many initiatives to raise their development levels and stability. Development initiatives are designated in many ways in terms of economy such as increasing factors that promote economic growth or using those factors more effectively and designing them in accordance with technologic developments. Increasing qualification, total amount and effect of human capital factors that has been an important issue with endogenous growth models add positive contributions to the development process.

Human capital is the labor force that includes knowledge and skills. Human capital allows a lot of factors to be used more effectively during production. In the literature it is stated that education and health conditions are influential to increase human capital. Labor force who increased skills and knowledge because of his education can cause output increases due to his ability to use production materials more effectively and to comply with technologic developments in shorter period so he can take more effective role in the production process. Human capital has effective roles in many significant issues including production and R&D activities and technologic developments. Education and health conditions provided by public authorities and own possibilities of individuals are important to increase human capital. Education conditions and protection of knowledge and skill level is important on the issue of labor force knowledge and skill improvement.

Human capital makes positive contribution to the economy in case of employment that belongs to its qualifications and if it is used effectively. Development process which covers economic growth is also affected by the improvements originated from human capital because the effects of those improvements on economic growth. It does not only affect the development process in terms of economic growth but also it affects in terms of raises it causes in individuals' quality of lives due to affirmative progresses in education and health. Briefly; initiatives to increase human capital development affect development process positively in many different aspects. So observation and comparison of human capital indicators (education, health and human development index data, etc.) can provide us information to research development levels of countries.

In this paper, human capital indicators (education, health, human capital index data) of Türkiye is reviewed for 2000-2020 period. The indicators are obtained from TSI, SBB, MNE, OECD, UNPD-TR, UNPD, UNESCO and World Bank databases. Data from TSI which are in Turkish Lira is converted into US Dollar via average currency data. It is expected to interpret the data more accurately with the help of converted form. Türkiye and selected country groups (high, high-middle, low-middle and low country groups) are compared in some indicators. It is aimed to observe development process and human capital progress of Türkiye through examining of some data comparisons and data collected for 21 years.

Increases in education indicators of Türkiye occurred in years may be interpreted as a positive incident for human capital and development process. Decreases are observed in the same data notably after 2016 when the data is converted into average dollar. This indicates that these areas should be more concerned. Rate of literacy has increased in both genders but the rate is higher in male literacy compared to female literacy rates. When Turkish indicators and indicators of selected countries are compared; it is observed that indicators of Türkiye are worse than high income and high middle-income countries. It may be concluded that Türkiye should pay more attention to the educational area.

When health indicators of Türkiye are reviewed; generally affirmative developments are observed. Falls observed in converted data after 2016 started to raise after 2019. Indicators of Türkiye are mostly below the world average and high income country group. Positive improvements observed in human development index indicators of Türkiye. Rank of Türkiye is raised even though the number of countries participated in the index increased in years. Significant raises occurred in component indicators of the index so it can be concluded that affirmative improvements recognized in Türkiye in terms of human capital.

From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents

Edib Ali PEHLİVANLI*

Abstract

Benchmarking is frequently used in strategic management, while it may not be possible to compare companies such as Turkish Railways (TCDD) with their competitors due to unique structures. In such cases, the dynamic data envelopment analysis method, which is based on the ratio of outputs to inputs with the company's long-term data, can be used. One of the advances in data envelopment analysis in recent years is the ability to include undesired outputs. While determining the best practice, undesirable factors as railway accidents should also be considered for performance evaluation. To my knowledge, there is no study considering accidents in railway performance evaluation. In this context, this study aims to evaluate the performance of railways with 17-year data of TCDD, considering railway accidents, which are undesirable outputs for railways. In this way, it is aimed to contribute to the railway performance evaluation literature by adding undesirable outputs. The total length (km) and the number of personnel are inputs, the total number of passengers and the total freight are desired outputs, and the number of railway accidents is undesired output. The findings show that the best practice example for TCDD is 2013. The findings suggest that practitioners and decision makers should consider undesirable outputs in performance measurement. In addition, suggestions made to the researchers regarding the studies to be carried out within the framework of green management considering undesirable outputs.

Keywords: strategic management, data envelopment analysis with undesirable outputs, dynamic analysis, railway performance

Article Type: Research Article

Stratejik Yönetim Perspektifinden Türk Demiryolları Performansının Demiryolu Kazaları Dikkate Alınarak İncelenmesi

Öz

Kıyaslama (benchmarking) stratejik yönetimde sıklıkla kullanılmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) gibi bir ülkedeki tüm demiryolu operasyonlarını yürüten firmaların kendilerine özgü yapıları nedeniyle rakipleri ile kıyaslanmaları pek mümkün olamayabilir. Böyle durumlarda, firmanın uzun dönem verileri ile çıktıların girdilere oranına dayanan dinamik veri zarflama analizi yöntemi kullanılabilir. Veri zarflama analizinde son yıllardaki ilerlemelerden biri de istenmeyen çıktıların analize dahil edilebilmesidir. En iyi uygulamanın belirlenmesinde, demiryollarında meydana gelen kazalar gibi istenmeyen durumların da performans değerlendirmesine dahil edilmesi gerekmektedir. Literatürde demiryolu kazalarının dikkate alındığı bir performans değerlendirme çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu kapsamda, bu çalışmada demiryollarından istenmeyen çıktı olan demiryolu kazaları dikkate alınarak, TCDD'nin 17 yıllık (2005-2021 arası) verileri ile demiryolu performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde, demiryolu performans değerlendirmesi literatürüne istenmeyen çıktıların eklenmesi ile katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Analizde toplam raylı sistem uzunluğu (km) ve insan kaynağı girdi olarak, toplam yolcu sayısı ve toplam taşınan yük miktarı istenen çıktı olarak, demiryolu kazası sayısı ise istenmeyen çıktı olarak alınmıştır. Elde edilen bulgular, TCDD için en iyi uygulama örneğinin 2013 yılı olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulardan uygulayıcılara ve karar vericilere, performans ölçümünde istenmeyen çıktıların göz önünde bulundurulması önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca, araştırmacılara yeşil yönetim çerçevesinde gerçekleştirilecek çalışmalarda istenmeyen çıktıların performans ölçümünde dikkate alınmasına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: stratejik yönetim, istenmeyen çıktılı veri zarflama analizi, dinamik analiz, raylı sistem performansı

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. INTRODUCTION

Benchmarking is used as one of the popular tools of strategic management. The purpose of benchmarking is to seek out best practice and incorporate it into the firm's operations to gain competitive advantage (Cheng, 2004). Best practice is often determined by measuring performance among different companies. However, if a company operates the country's whole railways, it may have no competitors. One of them is TCDD (Turkish State Railways), which is a subsidiary (state economic enterprise) of the Ministry of Transport and Infrastructure and operates the railways in Türkiye. In cases where there is no other competitor that can be included in the comparison, such as in the TCDD example, the company's performance in the past years is evaluated and the best practice is sought in the company's previous year data. Then the strategies for improvement can be determined based on the best practice period.

To determine the best practice, data envelopment analysis (DEA) is the most widely used non-parametric method. Charnes, Cooper and Rhodes (1978) purposed the CCR model for DEA. Banker, Charnes and Cooper developed the BCC model for variable returns to scale DEA. Homogeneous DMUs (decision making units) can be included in the analysis, as well as comparisons can be made with the data of the same DMUs from different years.

Basically, DEA is the ratio of outputs to inputs. There are also some new approaches, undesirable outputs is one of them. Environmental factors such as exhaust emissions, the number of dismissals or the number of accidents are examples for the undesirable outputs. In other words, if two DMUs (or different periods) compared, and they both produce 100 units of output, using 100 units of input. Let the first is completed the production with 2 accidents, and the second with 5 accidents. Certainly, the first DMU (or period) has higher efficiency due to less accidents.

Railway accidents are serious and fatal accidents. While the number of railway accidents in 2016 is 101 on average in the European Union, it is 120 in Türkiye (EUROSTAT, 2017; TCDD, 2022). The effect of railway accidents on railway efficiency should also be considered.

The origin of the railways in Türkiye is started with the 130 km Aydın-İzmir train line constructed between 1856 and 1866. Turkish railways, with a history of more than 150 years, has reached 13,022 km by the end of 2021. TCDD was established in 1953 and still operates as the Railway Infrastructure Operator in the country. As of 2021, TCDD has 125 electric locos and 431 diesel locos, 640 passenger cars and 16476 freight wagons. TCDD has a total of 22813 personnel at the end of 2021, of which 2780 are in general directorates and units, 10496 are regional personnel, and 9588 are affiliated directorates (TCDD, 2022).

Turkish railways have been in operation for over 150 years and has a long way to go. While the European average is 49 km in length per thousand square kilometers, it is 13 km in Türkiye. Frequency of the population traveling by rail the European average is 12.8, but it is 1.8 in Türkiye. In Europe the rate of passenger transport by rail is 8.1% and rate of freight by rail is 16.2%, rates in Türkiye are 4.2% and 4.4%, respectively. Compared to other countries in Europe, Turkish railways need to develop (TCDD, 2022). In this context, Türkiye needs to use existing railway infrastructure more efficiently.

This study aims to evaluate the performance of railways with 17-year data of TCDD, considering railway accidents, which are undesirable outputs for railways. In this way, it is aimed to contribute to the railway performance evaluation literature by adding undesirable outputs. The 17-year (2005-2021) operations of Turkish railways is evaluated, and the best practice is determined.

The rest of the paper is as follows; literature review on railways efficiencies in second section, DEA and its methodology with undesirable outputs in third section, the data set and variables in forth section, the findings in fifth section, discussion and conclusions are in the last section.

2. LIRETATURE REVIEW

There are several studies evaluating the efficiency of railways. Hilmola (2007) used 1980-2003 data to compare Europe and eastern bloc countries in railway efficiency. Total route km, number of locomotive, personnel and freight wagons are used as inputs, total freight and freight ton-km are used

as outputs. Using the classical CCR model, Estonia, Latvia and Lithuania are determined the countries that increase their efficiency.

Kabasakal, Kutlar and Sarıkaya (2015) obtained the efficiency scores of thirty-one railway companies operating worldwide, covering the period from 2000 to 2009, using classical DEA models. The effects of outputs on efficiency were estimated via panel regression analysis. In addition, efficiency changes examined with the Malmquist total factor productivity index.

Lawrence and Erwin (2003) examined the performances of 76 railways around the world from 1999 to 2001 with input-oriented CCR and BCC models and hyperbolic DEA. In addition, the efficiency differences between regions were examined by the Kruskal-Wallis method.

Bhanot and Singh (2014) compared before and after the privatization of Indian railways. The study focused only on container transportation by rail, via data covering 1995-2011. The number of terminals, the number of personnel, the number of equipment, the number of wagons and the number of containers are used as inputs, and the freight ton km and net profit are as outputs. Input-oriented both CCR and BCC models used for the study.

Yu and Lin (2008) evaluated the 2002 efficiency of 40 European railways with both classical DEA and network-DEA. Railway line length, number of personnel, number of freight wagons and number of passenger cars are used as input, freight ton-km and passenger-km are used as output. In addition, population density and gross national income per capita were used as environmental variables. By comparing the results of DEA and network-DEA, it was stated that network-DEA allowed more in-depth evaluations.

Doomernik (2015), on the other hand, focused on the efficiency of high-speed railways and examined Asia and Europe by data covering 2007-2012. Using the Malmquist index with the network-DEA, the fleet capacity and railway length are used as input, and the number of passengers and passenger-km are as outputs.

Studies examining the railways efficiencies with DEA models with undesirable output also exists in the literature. In these studies, environmental variables are usually taken as undesirable output. Song et al. (2016) evaluated the 30 Chinese regions railway efficiency by network-DEA. They used carbon dioxide emissions and sulphury emissions as undesirable outputs. Zhou and Hu (2017) used capital and labor as inputs, and dust emission as undesirable output as well as traditional outputs.

Djordjević et al. (2018) used railway accidents as undesirable output, where the level crossings and assets are used as inputs, and freight and passenger volumes as desired outputs. The non-radial DEA method was used in the study, which includes data from 28 European countries covering the years 2010, 2011, 2012 and 2014. The study only prioritizes railways safety, and the efficiency of railways is not discussed by choosing the variables used to cause railways accidents. In the present study, the efficiency of railways is at the forefront and railway accidents are considered as the undesirable output.

Sun, et al. (2020) examined environmental efficiency in high-speed train systems and took sulfur dioxide and industrial wastes as undesirable output. The priority is given to environmental efficiency, instead of railways efficiency. Liu, Qin and Zhang (2016) examined the efficiency of regional railways in China in the context of energy-environment, and carbon dioxide emissions were taken as output. In both studies, emissions and wastes were considered to examine environmental efficiency.

In this study, to examine the efficiency of railways over multi-year data by including undesirable outputs is aimed. By keeping the railways efficiency in the foreground, the data for the years 2005-2021 in Türkiye were used. As far as known, there is no DEA model in the literature that prioritizes the efficiency of railways and includes undesirable outputs. In this sense, it is expected that the study will contribute to the literature.

3. METHODOLOGY

First introduced by Debreu in 1951 and Farrell in 1957, efficiency and resource utilization ratio is based on the ratio of output to input, which is basically a simple ratio analysis (Debreu, 1951; Farrell, 1957). These studies have led to the foundations of the DEA method, which is widely used today in efficiency measurement. The first study to propose the so-called Data Envelopment Analysis (DEA)

measure of efficiency is the work of Charnes, Cooper, and Rhodes (1978). Although DEA is the subject of many different applications, it is still the most widely used method to determine the comparative efficiency of decision-making units (DMUs).

When the foundations of DEA were laid, the basic assumption was that efficiency would not change at scale. Constant returns to scale (CRS) was referred to as the CCR model, named by the initials of Charnes, Cooper and Rhodes (1978).

Later studies revealed that efficiency can vary by scale, and a variable returns to scale (VRS) approach was proposed. This model was also referred to as the BCC model, with the initials of its proponents Banker, Charnes and Cooper (1984).

DEA is used to determine the most efficient DMU among the analyzed DMUs or to determine the best practice of the same DMU among different periods. In this study, the best practice year is tried to be determined by comparing the activities of TCDD between 2005 and 2021.

A DEA data domain can be expressed by a data matrix as;

$$P = \begin{bmatrix} Y \\ -X \end{bmatrix} = [P_1, \dots, P_n]$$

with $s + m$ rows which are s outputs and m inputs, and n columns, each column corresponds to one of the DMUs or a year of a DMU. The jth column can be expressed as;

$$P_j = \begin{bmatrix} Y_j \\ X_j \end{bmatrix}$$

x_{ij} $i = 1, \dots, m$ is the inputs for the jth year and y_{rj} ($r = 1, \dots, s$) is the output for the same year. The output-oriented BCC can be written as (Seiford & Zhu, 2002);

max η

subject to;

$$\sum_{j=1}^n z_j x_j + s^- = x_0,$$

$$\sum_{j=1}^n z_j y_j - s^+ = \eta y_0, \tag{1}$$

$$\sum_{j=1}^n z_j = 1,$$

$$z_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, n$$

where the x_0 is the input vector and y_0 is the output vector of DMU_0 under evaluation.

X inputs and Y outputs, which are the subject variables of this classical BCC model, affect efficiency as follows; DMUs that produce the most Y by using at least X considered as efficient, otherwise inefficient. If the outputs are classified as good and bad; it is desired the good outputs (Y^g) to increase and the bad outputs (Y^b) to decrease in order to increase the performance of the DMU.

Seiford and Zhu (2002), purposed to multiply the bad (undesirable) outputs by -1 and find a better translation vector (w) to convert negative undesirable outputs to positive. Then they expressed the data domain as;

$$\begin{bmatrix} Y \\ -X \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} Y^g \\ \bar{Y}^b \\ -X \end{bmatrix},$$

for the jth year (column), undesirable output (y^b) is converted as; $\bar{y}_j^b = -y_j^b + w \geq 0$. By this transformation, classical BCC model (1) with undesirable outputs as follows;

max h

subject to;

$$\sum_{j=1}^n z_j y_j^g \geq h y_0^g,$$

$$\sum_{j=1}^n z_j \bar{y}_j^b \geq h \bar{y}_0^b,$$

(2)

$$\sum_{j=1}^n z_j x_j \leq x_0,$$

$$\sum_{j=1}^n z_j = 1,$$

$$z_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, n$$

By model (2) desired outputs expands and undesirable outputs shrink to ensure the efficiency. In this way, the efficiency of the railway system can be evaluated by considering undesirable outputs.

4. VARIABLE SELECTION AND DATASET

This study focuses on the railway efficiency of Turkish railways, data collected from TCDD web page annual statistics (TCDD, 2010, 2014, 2018, 2022). Since the data is available online ethics report is not required. Most of the studies evaluating the railway efficiency, use total railway length and number of employees as input. In this study, the same inputs used. For the outputs, total passengers and total freight tonnage taken. Another factor included in the outputs is the number of accidents, hence it is taken as the undesirable output. This study differs from the previous ones in two points, the first is that it deals with the railways efficiency with multi-year data, and the second is that it considers the number of accidents as an undesirable output in the railways efficiency. Railway system DEA model is conceptualized as Figure 1.

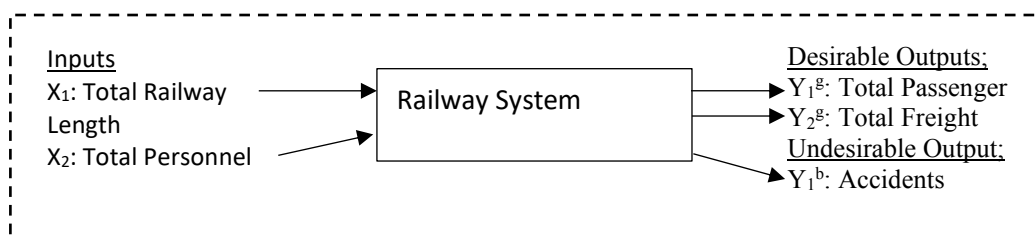

Figure 1. Model for Railway Efficiency with Undesirable Outputs

Descriptive statistics are given in Table 1. First column is the total length of railways, second column is the total personnel, third column is the number of passengers, fourth column total freight, fifth column is the number of accidents.

Table 1. Dataset and Descriptive Statistics

Years	Railway Length (km) (X1)	Total Number of Personnel (X2)	Number of Passengers (1000) (Y1g)	Total Freight (1000 Tons) (Y2g)	Number of Accidents (Y1b)
2005	10973	36854	76306	19195	522
2006	10984	35456	77414	20185	455
2007	10991	36110	81260	21404	394
2008	11005	35141	79187	23491	386
2009	11405	33998	80092	21813	299
2010	11940	32642	86820	24355	194
2011	12000	32802	121190	25421	177
2012	12008	31857	120645	25666	147
2013	12097	29901	107646	26597	89
2014	12485	29829	153600	28747	93
2015	12532	29590	182759	25878	101
2016	12532	28146	176631	25886	120
2017	12608	27128	182790	28469	53
2018	12740	27540	185010	31673	71
2019	12803	27260	246144	33535	83
2020	12803	23044	148647	34549	66
2021	13022	22813	191659	38155	73
Minimum	10973	22813	76306	19195	53
Maximum	13022	36854	246144	38155	522
Mean	12054,59	30594,76	135164,70	26765,82	195,47
Std. Dev.	727,33	4288,42	52523,42	5256,36	154,06

Railway length (km) steadily increases from 2005 to 2021. This can be understandable since the railways can not be dismantled. Railway length increased by 20% from 10.973 km in 2005 to 13.022 km in 2021. Considering that the Turkish railways started to build in 1.855 and reached 10.973 km in 150 years, the 20% increase in 17 years seems quite successful.

The total staff has decreased from 36.854 in 2005 to 22.813 in 2021. To focus on numbers could be misleading. The developments in mechanization and the development of automation-signalling systems in the last 20 years have led to more efficient use of human resources.

The number of passengers, on the other hand, increased almost continuously from 76 million in 2005 to 246 million in 2019. Due to the Covid-19 pandemic restrictions, the number of passengers, which fell to 148,5 million in 2020, increased again in 2021, but could not reach yet the pre-Covid level.

The total freight carried in railways increased regularly from 2005 to 2021, reaching 38 million tons from 19 million tons. Although there was an increase of 100%, the enormous increase in the number of passengers (233%) did not catch up in freight transportation. This is because most of the investments made in railways are high-speed train investments and most of the new lines built for passenger transportation.

The number of accidents occurring in railways is a little more interesting. The number of accidents on train lines, which was 522 in 2005, decreased to 53 in 2017. Although it increased slightly between 2017-2021, it closed the series with 73. The accident data also reveal the importance of this study. Regular changes in other variables may not be sufficient to determine efficiency. Including railway accidents as an undesirable output in the efficiency calculation will allow for more consistent evaluation.

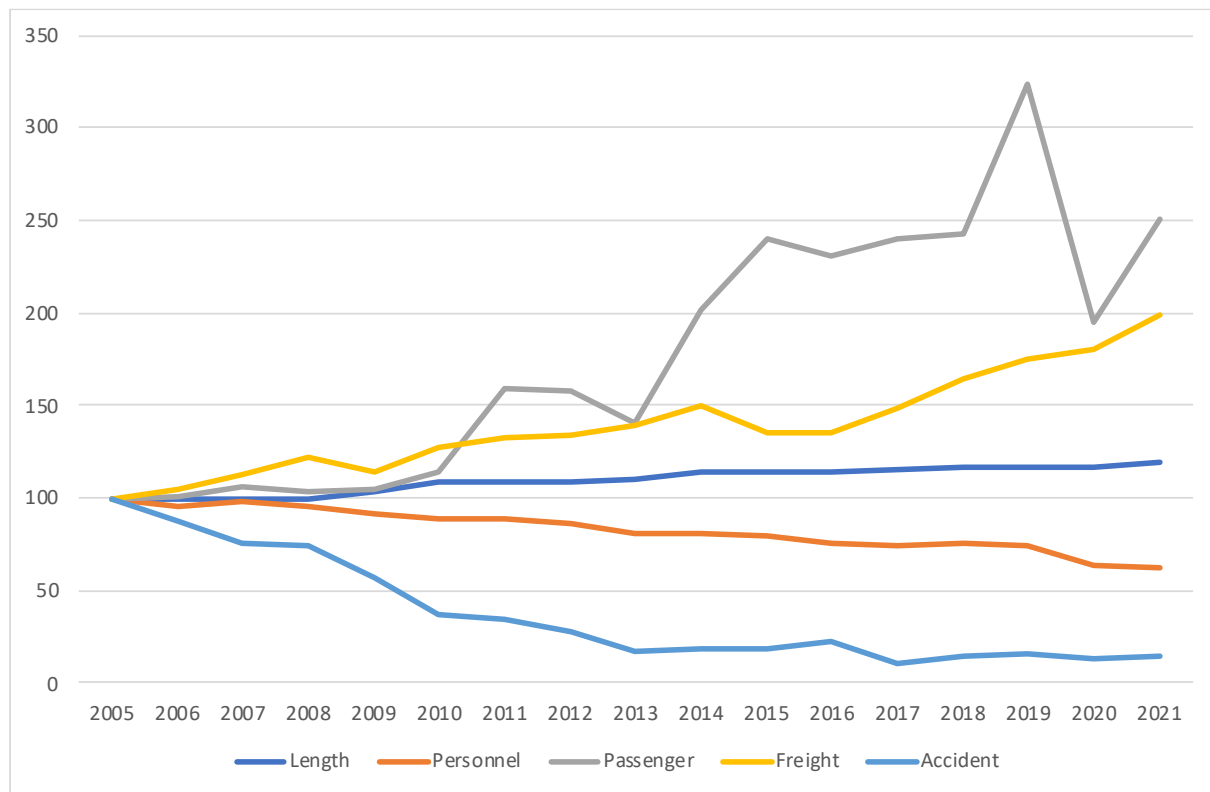

Figure 2. Change of variables by years (2005 data = 100 for all variables)

By fixing the 2005 value of each variable to 100, the trends are given in Figure 2. The change over the years can be clearly seen. The number of passengers (gray line) increased more than 200% and suddenly decreased in 2020 due to the Covid-19. The number of accidents (light blue line) is decreased steadily. Changes of variables by years are as seen in Table 1 and Figure 2.

There are different views in the literature regarding the relationship between the number of input-output factors included in DEA and the number of DMU or period. Golany and Roll (1989) and Dyson et al (2001) state that the number of DMUs or periods should be at least twice the number of variables, while Bowlin (2011) states that it should be at least three times the number of variables. In this study, a total of 17 periods and a total of 5 factors were included in the analysis. The requirements of both views have been met.

5. RESULTS

Output oriented BCC model with undesirable outputs (Seiford & Zhu, 2002) applied to the dataset. The obtained efficiency scores, and targets for inefficient years are given in Table 2. If the efficiency score is 1 for a year, efficiency is achieved, otherwise it is inefficient. 2005, 2006, 2007, 2008, 2013, 2017, 2019, 2020, 2021 are the efficient years, others are inefficient. Targets to ensure full efficiency are given in Table 2. Since all inputs are desirable inputs, inputs must be reduced to increase efficiency. For outputs, increasing the desired outputs (such as the number of passengers and the amount of freight in this study) and decreasing the undesirable outputs (the number of railway accidents) increase efficiency.

Table 2. Efficiency Scores, Input Reductions, Desired Output Improvements and Undesirable Output Reductions

Year	Efficiency Score	Rank	Total Railway Length (km)			Total Personnel			Total Passenger (1000)			Total Freight (1000 tons)			Number of Accidents		
			Input1	Target	Diff.	Input2	Target	Diff.	Output1	Target	Diff.	Output2	Target	Diff.	U.D. Output1	Target	Diff.
2005	1	1	10973	10973	0%	36854	36854	0%	76306	76306	0%	19195	19195	0%	522	522	0%
2006	1	1	10984	10984	0%	35456	35456	0%	77414	77414	0%	20185	20185	0%	455	455	0%
2007	1	1	10991	10991	0%	36110	36110	0%	81260	81260	0%	21404	21404	0%	394	394	0%
2008	1	1	11005	11005	0%	35141	35141	0%	79187	79187	0%	23491	23491	0%	386	386	0%
2009	1,097	8	11405	11405	0%	33998	33221	-2%	80092	89611	12%	21813	24628	13%	299	277	-7%
2010	1,113	9	11940	11940	0%	32642	30371	-7%	86820	109953	27%	24355	27104	11%	194	157	-19%
2011	1,069	6	12000	12000	0%	32802	30518	-7%	121190	129529	7%	25421	27323	7%	177	153	-14%
2012	1,018	3	12008	12008	0%	31857	30436	-4%	120645	122802	2%	25666	27061	5%	147	140	-5%
2013	1	1	12097	12097	0%	29901	29901	0%	107646	107646	0%	26597	26597	0%	89	89	0%
2014	1,041	4	12485	12485	0%	29829	27583	-8%	153600	159933	4%	28747	29932	4%	93	75	-19%
2015	1,044	5	12532	12532	0%	29590	28197	-5%	182759	190766	4%	25878	30593	18%	101	83	-18%
2016	1,087	7	12532	12532	0%	28146	28146	0%	176631	191975	9%	25886	30465	18%	120	85	-29%
2017	1	1	12608	12608	0%	27128	27128	0%	182790	182790	0%	28469	28469	0%	53	53	0%
2018	1,014	2	12740	12740	0%	27540	25817	-6%	185010	187691	1%	31673	32132	1%	71	64	-10%
2019	1	1	12803	12803	0%	27260	27260	0%	246144	246144	0%	33535	33535	0%	83	83	0%
2020	1	1	12803	12803	0%	23044	23044	0%	148647	148647	0%	34549	34549	0%	66	66	0%
2021	1	1	1302	13022	0%	22813	22813	0%	191659	191659	0%	38155	38155	0%	73	73	0%

For 2009 to ensure the efficiency, total personnel (input2) need to reduce 2% from 33.998 to 33.221, total passenger need to improve 12% from 80 million to 89,6 million, total freight need to improve 13% from 21,8 million tons to 24,6 million tons and number of accidents need to reduce 7% from 299 to 277. For 2010 to ensure the efficiency, total personnel (input2) need to reduce 7% from 32642 to 30371, total passenger need to improve 27% from 86 million to 110 million, total freight need to improve 11% from 24,3 million tons to 27,1 million tons and number of accidents need to reduce 19% from 194 to 157. For 2011, total personnel (input2) need to reduce 7% from 32,8 thousand to 30,5 thousand, total passenger need to improve 7% from 121,2 million to 129,5 million, total freight need to improve 7% from 25,4 million tons to 27,3 million tons and number of accidents need to reduce 14% from 177 to 153. For 2012 to ensure the efficiency, total personnel (input2) need to reduce 4% from 31,8 thousand to 30,4 thousand, total passenger need to improve 2% from 120,6 million to 122,8 million, total freight need to improve 5% from 25,6 million tons to 27 million tons and number of accidents need to reduce 5% from 147 to 140. The 2018 is the second closest to full efficiency among inefficient periods. The ranks for the periods are also given in Table 2.

To achieve full efficiency for 2014 and 2015, it is necessary to reduce human resources by 8% and 5%, increase the number of passengers by 4% for both, reduce the amount of freight by 4% and 18%, and reduce the number of accidents by 19% and 18%, respectively. For 2016, only improvements need to be made in the outputs. In this sense, the number of passengers should be increased by 9% and

the amount of cargo by 18%, and the number of accidents should be reduced to 85 with a decrease of 29%.

Since 2018 is the closest period to full efficiency, it has the least improvement suggestions. With a 6% reduction in human resources, 1% increase in the number of passengers and freight, 10% reduction in the number of accidents is sufficient for full efficiency for 2018.

The applied model gives us more information about the dataset. For an inefficient year, efficient reference years and coefficients (lambdas) are given in Table 3. First inference from Table 3 is the years which are efficient, but not reference for inefficient years as 2005, 2006, 2007, 2020. These years are efficient but not a good reference for other periods. 2005, 2006 and 2007 are the years with many accidents, so they are not a good example in terms undesirable output. For 2020, the number of passengers is quite low due to Covid-19. That is why it is not a good example for efficiency.

Table 3. Reference sets for Inefficient Years and Lambdas

Year	2008	2013	2017	2019	2021
2005**	0	0	0	0	0
2006**	0	0	0	0	0
2007**	0	0	0	0	0
2008*	1	0	0	0	0
2009	0,6337	0,3663	0	0	0
2010	0,23426	0,65893	0	0	0,10682
2011	0,22024	0,5765	0	0,20326	0
2012	0,17558	0,6789	0	0,14552	0
2013*	0	1	0	0	0
2014	0	0,42457	0,28559	0,11888	0,17096
2015	0	0,35948	0,08823	0,55229	0
2016	0,01786	0,29078	0,17225	0,5191	0
2017*	0	0	1	0	0
2018	0	0,05241	0,51544	0,0919	0,34024
2019*	0	0	0	1	0
2020**	0	0	0	0	0
2021*	0	0	0	0	1
times referenced	5	8	4	6	3

* efficient and referenced years, ** efficient but not-referenced years

Summary of efficient years and reference sets for inefficient years are visualized in Figure 3. Green coded circles are the efficient years, red ones are the inefficient. Arrows show reference years for inefficient years. The most referenced year is 2013. In addition, although the 2005, 2006, 2007 and 2020 periods are efficient, they are not good examples in terms of railway efficiency. For further studies, the super-efficiency models could be applied to the railways.

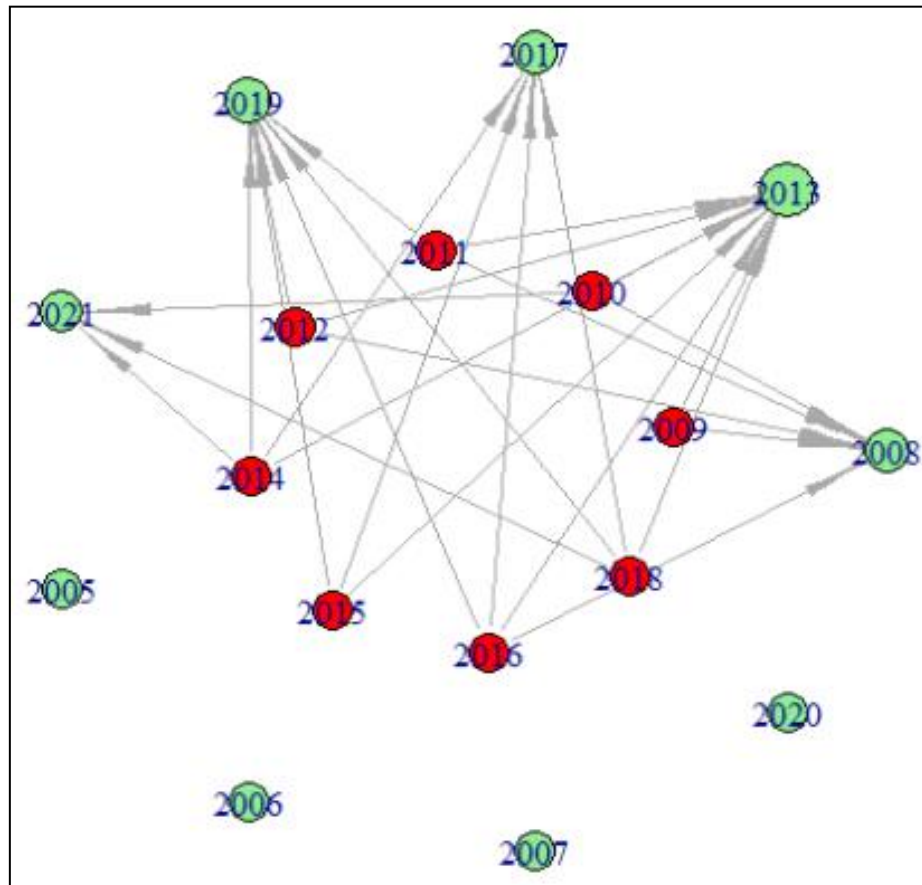

Figure 3. Summary of Efficient Years and Reference Sets for Inefficient Years

6. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The Turkish railways from 2005 to 2021 was examined by DEA with undesirable outputs in this study. Railway accidents were used as undesirable output. Turkish railways, which started in 1856, have been developing in the last decades by allocating serious public resources. As a requirement of strategic management, it is necessary to analyse the efficiency of the railways to determine the best practice and to settle the strategies based on these experiences. In this context, this study is expected to guide railway managers and investors. Since the efficiency of Turkish railways has not been evaluated before, the results have not been adequately discussed. The present study constitutes a reference for future studies on railway efficiency in Türkiye.

The DEA model with undesirable factors, developed by Seiford and Zhu (2002) was used. The findings show that 2005, 2006, 2007, 2008, 2013, 2017, 2019, 2020 and 2021 are efficient years, while the others inefficient. Reference sets, lambda coefficients and targets were examined to make deeper inferences. For reference sets as shown in Figure 3, red circles are inefficient years, while the green circles are the efficient years. The arrows show the reference set for each inefficient year. The years 2005, 2006, 2007 and 2020 are efficient but not reference for inefficient years. This finding show that these years are not good practice in terms of railway efficiency. The rest four years (2008, 2013, 2017, 2019, 2021) are both efficient and reference for inefficient ones.

The 2013, is the most referenced year. This indicates that the 2013 is the best practice period in Türkiye for railway efficiency with undesirable outputs. For both decision makers, investors and practitioners, 2013 is a good reference point for ensuring efficiency and making future projections. Targets for the following years can be determined based on the accident-passenger number and accident-

Pehlivanlı, E.A. (2023). From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1096-1109.

freight ratios in 2013. The purpose of DEA is to determine the best practice frontier within the periods. In this sense, the obtained findings allow to make the necessary inferences.

Another finding is about the targets. Improvements to ensure efficiency for each inefficient year are given in Table 2. The resources of inefficiencies and the improvements which provide efficiency can also be obtained from Table 2. For 2016, efficiency could be achieved with a 9% increase in the number of passengers, an 18% increase in the amount of freight and a 29% decrease in the number of accidents. For the other inefficient periods, suggestions given at Section 5.

The findings about the efficiency of the railways for different periods with undesirable outputs gives more comprehensive implications, the results are consistent with Seiford and Zhu (2002). Moreover, the findings show that undesirable outputs in railway efficiency should be taken into account, which supports Djordjević et al. (2018).

The full efficiency for nine periods may necessitate further analysis. Although the frequency in the reference sets give more information about the best practice, super efficiency analysis should be performed for better rankings among the efficient periods. It is recommended to evaluate the railway efficiency with the super efficiency model in DEA with undesirable outputs. The second suggestion is for practitioners and decision makers. When examining the efficiency of decision-making units, it is necessary to perform analyses with undesirable outputs in order to consider undesirable situations. For railways, railway accidents are used as undesirable output. For airways, the flight delays could be used as undesired outputs.

The final recommendation is for scholars. Green management studies are gaining importance in the near future. For this reason, to carry out studies in which environmental wastes will be considered as undesirable output and to enrich these studies with sectoral practices is recommended.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of Research and Publication Ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Conflict Statement

This study has not led to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Banker, R. D., Charnes, A. and Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078–1092.
- Bhanot, N. and Singh, H. (2014). Benchmarking the performance indicators of Indian Railway container business using data envelopment analysis. *Benchmarking*, 21(1), 101–120. <https://doi.org/10.1108/BIJ-05-2012-0031/FULL/PDF>
- Bowlin, W. F. (2011). Measuring Performance: An Introduction to Data Envelopment Analysis (DEA). *The Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3–27. <https://doi.org/10.1080/08823871.1998.10462318>
- Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429–444.
- Cheng, D. Y. (2004). Using data envelopment analysis to identify performance benchmarks. In L. Hua (Ed.), *Proceedings of The 2004 International Conference On Management Science and Engineering*, Vols 1 And 2 (pp. 570–574).

- Pehlivanlı, E.A. (2023). From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1096-1109.
- Debreu, G. (1951). The Coefficient of Resource Utilization. *Econometrica*, 19(3), 273. <https://doi.org/10.2307/1906814>
- Djordjević, B., Krnac, E. and Mlinarić, T. J. (2018). Non-radial DEA model: A new approach to evaluation of safety at railway level crossings. *Safety Science*, 103, 234–246. <https://doi.org/10.1016/J.SSCI.2017.12.001>
- Doomernik, J. E. (2015). Performance and efficiency of high-speed rail systems. *Transportation Research Procedia*, 8, 136-144.
- Dyson, R. G., Allen, R., Camanho, A. S., Podinovski, V. v., Sarrico, C. S. and Shale, E. A. (2001). Pitfalls and protocols in DEA. *European Journal of Operational Research*, 132(2), 245–259. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(00\)00149-1](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(00)00149-1)
- EUROSTAT. (2017). *Statistics | Eurostat*, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/rail_ac_catnubr/default/table?lang=en. (accessed 20 October 2022).
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253–290. <https://doi.org/10.2307/2343100>
- Golany, B. and Roll, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, 17(3), 237–250. [https://doi.org/10.1016/0305-0483\(89\)90029-7](https://doi.org/10.1016/0305-0483(89)90029-7)
- Hilmola, O. P. (2007). European railway freight transportation and adaptation to demand decline: Efficiency and partial productivity analysis from period of 1980-2003. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 56(3), 205–225. <https://doi.org/10.1108/17410400710731428/FULL/PDF>
- Kabasakal, A., Kutlar, A. and Sarikaya, M. (2015). Efficiency determinations of the worldwide railway companies via DEA and contributions of the outputs to the efficiency and TFP by panel regression. *Central European Journal of Operations Research*, 23(1), 69–88. <https://doi.org/10.1007/S10100-013-0303-X/TABLES/8>
- Lawrence, W. and Erwin, T. (2003). Technical efficiency and service effectiveness for railways industry: DEA approaches. *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, 5(1), 2932–2947.
- Liu, Z., Qin, C. X. and Zhang, Y. J. (2016). The energy-environment efficiency of road and railway sectors in China: Evidence from the provincial level. *Ecological Indicators*, 69, 559–570. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLIND.2016.05.016>
- Seiford, L. M. and Zhu, J. (2002). Modelling undesirable factors in efficiency evaluation. *European Journal of Operational Research*, 142(1), 16–20. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(01\)00293-4](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(01)00293-4)
- Song, M., Zhang, G., Zeng, W., Liu, J. and Fang, K. (2016). Railway transportation and environmental efficiency in China. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 48, 488–498.
- Sun, X., Yan, S., Liu, T. and Wu, J. (2020). High-speed rail development and urban environmental efficiency in China: A city-level examination. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 86, 102456. <https://doi.org/10.1016/J.TRD.2020.102456>
- TCDD. (2010). *2005-2009 Annual Statistics*, available at: <https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/20052009ist.pdf>. (accessed 18 October 2022).

- Pehlivanlı, E.A. (2023). From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1096-1109.
- TCDD. (2014). *2009-2013 Annual Statistics*, available at:
<https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/20092013yillik.pdf>. (accessed 18 October 2022).
- TCDD. (2018). *2013-2017 Annual Statistics*, available at:
<https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/20132017yillik.pdf>. (accessed 18 October 2022).
- TCDD. (2022). *2017-2021 Annual Statistics*, available at:
<https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/istrapor/ist20172021.pdf>. (accessed 18 October 2022).
- Yu, M. M. and Lin, E. T. (2008). Efficiency and effectiveness in railway performance using a multi-activity network DEA model. *Omega*, 36(6), 1005-1017.
- Zhou, H. and Hu, H. (2017). Sustainability Evaluation of Railways in China Using a Two-Stage Network DEA Model with Undesirable Outputs and Shared Resources. *Sustainability* 2017, 9(1), 150.
<https://doi.org/10.3390/SU9010150>.

Extended Abstract

From the Strategic Management Perspective Examining Turkish Railways' Performance Considering Railway Accidents

Benchmarking is frequently used in strategic management, while it may not be possible to compare companies such as Turkish Railways (TCDD) with their competitors due to unique structures. In such cases, the dynamic data envelopment analysis method, which is based on the ratio of outputs to inputs with the company's long-term data, can be used. Then the strategies for improvement can be determined based on the best practice period. To determine the best practice, data envelopment analysis (DEA) is the most widely used non-parametric method. Homogeneous DMUs (decision making units) can be included in the analysis, as well as comparisons can be made with the data of the same DMUs from different years. Basically, DEA is the ratio of outputs to inputs. There are also some new approaches, including undesirable output(s) is one of them. Environmental factors such as exhaust emissions, the number of dismissals or the number of accidents are examples for the undesirable outputs. Railway accidents are serious and fatal accidents. Seiford and Zhu (2002), purposed to multiply the bad (undesirable) outputs by -1 and find a better translation vector (w) to convert negative undesirable outputs to positive. By their model, desired outputs expands and undesirable outputs shrink to ensure the efficiency. In this way, the efficiency of the railway system can be evaluated by considering undesirable outputs.

The data collected from TCDD web page annual statistics. Most of the studies evaluating the railway efficiency, use total railway length and number of employees as input. In this study, the same inputs used. For the outputs, total passengers and total freight tonnage taken. Another factor included in the outputs is the number of accidents, hence it is taken as the undesirable output. This study differs from the previous ones in two points, the first is that it deals with the railways efficiency with multi-year data, and the second is that it considers the number of accidents as an undesirable output in the railways efficiency.

The DEA model with undesirable factors, developed by Seiford and Zhu (2002) was used. The findings show that 2005, 2006, 2007, 2008, 2013, 2017, 2019, 2020 and 2021 are efficient years, while the others inefficient. Reference sets, lambda coefficients and targets were examined to make deeper inferences. For reference sets as shown in Figure 3, red circles are inefficient years, while the green circles are the efficient years. The arrows show the reference set for each inefficient year. The years 2005, 2006, 2007 and 2020 are efficient but not reference for inefficient years. This finding show that these years are not good practice in terms of railway efficiency. The rest four years (2008, 2013, 2017, 2019, 2021) are both efficient and reference for inefficient ones. The 2013, is the most referenced year. This indicates that the 2013 is the best practice period in Türkiye for railway efficiency with undesirable outputs. For both decision makers, investors and practitioners, 2013 is a good reference point for ensuring efficiency and making future projections. Targets for the following years can be determined based on the accident-passenger number and accident-freight ratios in 2013. The purpose of DEA is to determine the best practice frontier within the periods. In this sense, the obtained findings allow to make the necessary inferences. The findings show that undesirable outputs in railway efficiency should be taken into account, which supports Djordjević et al. (2018).

It is recommended to evaluate the railway efficiency with the super efficiency model in DEA with undesirable outputs. The second suggestion is for practitioners and decision makers. When examining the efficiency of decision-making units, it is necessary to perform analyses with undesirable outputs in order to consider undesirable situations.

The final recommendation is for scholars. Green management studies are gaining importance in the near future. For this reason, to carry out studies in which environmental wastes will be considered as undesirable output and to enrich these studies with sectoral practices is recommended.

Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Kalkınmaya Olan Etkisi*

Ahmet Ali BOZKURT**

Süha ÇELİKKAYA***

Öz

Kalkınma kavramı yıllardır ülkelerin üzerinde hassasiyetle durdukları konular arasında yer almaktadır. Genel olarak mevcut sosyo-ekonomik yaşantının daha üst seviyelere çıkarılması adına yapılan bütün çalışmalar kalkınma kapsamında değerlendirilebilir. Ülkelerdeki nüfus artışı ve rekabet ortamının küresel olarak kazandığı ivme, kalkınma çabalarının bazen yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir. Özellikle sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkelerde bu çabalar daha kısıtlı düzeylerde kalmaktadır. Bu kısıtlı çabaları desteklemek adına yabancı yatırımlar oldukça önemli olabilmektedir. Çalışma ile doğrudan yabancı yatırımların bölgesel kalkınmaya olan etkisi ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, AB 27 ülkeleri ve Türkiye için insani gelişme endeksi üzerinde büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımların etkisi dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada 2011-2021 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizinde kullanılan Arellano Bond testi ile yapılan analiz sonucunda büyüme değişkeninin pozitif olması insani gelişme endeksini pozitif yönde etkileyecektir sonucuna ulaşılmıştır. Diğer değişkenlerin ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Doğrudan Yabancı Yatırım, Panel Veri, AB27.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Impact of Direct Foreign Investments on Development in Turkey and European Union (EU) Countries

Abstract

The concept of development has been one of the critical issues that countries have been highly concerned about for years. In general, all efforts aimed at elevating the current socio-economic living standards can be considered within the scope of development. Population growth in countries and the global momentum gained by the competitive environment can sometimes lead to insufficient development efforts. Particularly in countries with limited capital accumulation, these efforts tend to remain at lower levels. To support these constrained endeavors, foreign investments can be of great importance. This study aims to measure the impact of foreign direct investments on regional development. Within this context, the study investigates the effects of growth, inflation, per capita reserves, exports, imports, and foreign direct investments on the Human Development Index (HDI) for the 27 EU countries and Turkey, using the dynamic panel data analysis method. Data from the years 2011 to 2021 are utilized in the study. The analysis conducted using the Arellano-Bond test in dynamic panel data analysis reveals that a positive change in the growth variable will positively affect the HDI. However, it is observed that the other variables do not have a statistically significant impact.

Keywords: Regional Development, Foreign Direct Investment, Panel Data, EU27.

Article Type: Research Article

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda "Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisi" ismiyle tamamlanarak 04.08.2023 tarihinde savunulan doktora tezinden derlenmiştir.

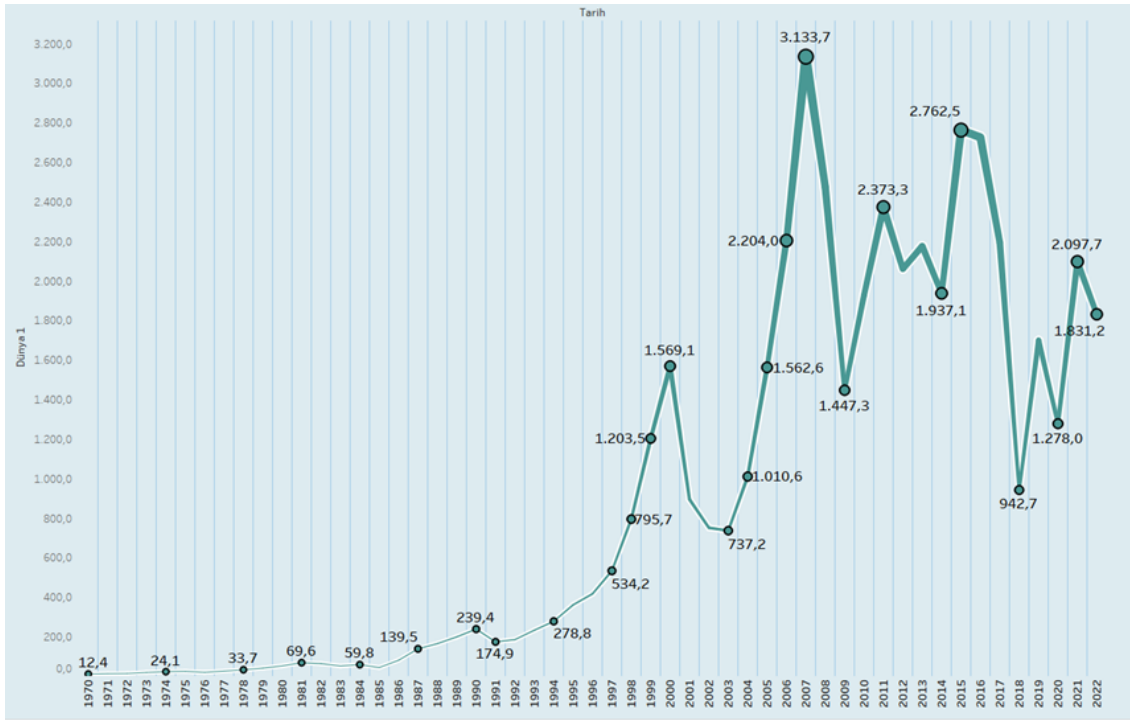
** Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ahalbo33@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-9166-5216

*** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, suhacelikkaya@sdu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4104-1680

1. GİRİŞ

Küreselleşmeyi takiben doğrudan yabancı yatırımların (Foreign Direct Investment; FDI; DYY) önemi hızla artmaya başlamıştır. Ayrıca küreselleşme süreci ülkeler arasındaki birçok sınırı daha esnek hale getirmiştir. Örneğin ticari ilişkilerin karşılıklı olarak artması ve teknolojik transferlerin diğer ülkelere daha kısa sürede ulaşması bu sınırların esnekliğini dair fikir sunabilmektedir. Diğer yandan yeni fırsatlar kovalayan çok uluslu şirketler (ÇUŞ), yatırım yapabileceği uygun yerler ararken birçok ülke de bu yatırımları kendilerine kanalize etmek için farklı politikaları hayata geçirmek için çalışmaya başlamıştır.

Dünya genelinde DYY akışlarına bakıldığında zaman çok ciddi bir yükseliş trendi olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görüleceği üzere 1970 yılından 2000 yılına kadar geçen sürede toplamda 126,9 katlık bir artış meydana gelmiştir. 2007 yılında ise 3 trilyon 133 milyar dolar ile tarihi zirvesini görmüştür. Bu tarihten itibaren yükseliş trendi sonlanarak dalgalı bir seyir izlemeye başlamıştır. Genel olarak bakıldığında 1970 yılında 12 milyar 358 milyon dolar olan toplam DYY 2022 yılında 1,8 trilyon dolar seviyesine yükselerek 52 yıllık süre zarfında 148,1 katlık bir artış yaşamıştır.

Şekil 1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net Girişler Milyar Dolar) (1970-2019)

Kaynak: Dünya Bankası (2023)’ten düzenlenmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların girdiği ülke açısından ekonomik kalkınma, istihdam ve teknoloji transferi noktasında olumlu etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi DYY’nin olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi için bazı ön koşullarında sağlanmasının gerektiğini vurgulayan çalışmalar da mevcuttur (ör. Tüzün ve Şimşek (2022); Gökmenoğlu ve Göze Kaya (2023)). Örneğin Borensztein, De Gregorio ve Lee’in (1998) yapmış olduğu çalışmada DYY’nin olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi için ülkede yeterli düzeyde beşeri sermaye stoğunun bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Asafo-Agyei ve Kodongo (2022) ise kişi başı DYY girişi için eşik seviyenin 44,67 dolar olduğunu belirtirken yabancı işletmeler ile yerli işletmeler arasındaki teknoloji farkının 0,6904’ten az olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.

DYY girişlerinin etkileri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar olduğu görülmektedir. Farklı sonuçların sebepleri olarak ev sahibi ülkenin mevcut durumu, beşerî sermaye stoğu, yatırımın kapsamı gibi birçok durum sıralanabilir. Örneğin Herzer vd. (2006), 28 gelişmekte olan ülke için 1970-2003 yılları arasındaki dönemi analiz etmiştir ve DYY ile ekonomik büyüme, kişi başına gelir, eğitim seviyesi, dışa açıklık ve finansal piyasa gelişmişliği arasında bir ilişkiye rastlamamıştır. Benzer bir farklılığı görmek adına De Mello (1999) tarafından yapılan çalışma oldukça açıklayıcıdır. 1970-1990 yılları arasında 32 ülke üzerinde yaptığı bir çalışmada Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development; OECD) üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkeler arasında farklı sonuçlara ulaşmıştır. OECD üyesi ülkelere DYY ile toplam faktör verimliliği (TFV) arasında pozitif ilişki varken OECD üyesi olmayan ülkelere negatif bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur.

Bu bağlamda çalışmada kalkınmayı temsilen bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmış olup insani gelişme endeksi üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve Türkiye araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu ülkelere ilişkin 2011-2021 yıllarını kapsayan dönem için dinamik panel veri analizi yöntemi ile değerlendirmeler yapılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde DYY ve GSYH ilişkisini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmaların farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Çalışmalardan bazıları olumlu sonuçlar elde ederken bazı çalışmalar olumsuz sonuçlar elde etmektedir. Bazı çalışmalar ise olumlu etkilerin ortaya çıkabilmesi bir takım ön koşulların mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla olumlu sonuçlara rastlanıyor olsa da incelenen ülke grubu, uygulanan analiz yöntemi ve analiz için seçilen yıl aralığı gibi birçok faktör farklı sonuçlar elde edilmesine sebep olabilmektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalara yer verirken karşılaştırmanın daha net yapılabilmesi için olumlu ve olumsuz sonuçlar gruplandırılarak verilecektir. Araştırma sonuçları olumsuz olan, herhangi bir nedensellik veya eşbütünleşme sonucuna ulaşamayan aşağıda sıralanmıştır.

Acar (2016), DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında Türkiye için 2001-2015 yılları arasındaki verileri nedensellik analizi ile incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına ulaşılmıştır.

Azman-Saini, Baharumshah ve Law (2010) yapmış oldukları çalışmada, 1976-2004 yılları arasında DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 85 ülke için araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda DYY'nin tek başına çıktığı büyümesi üzerinde herhangi bir pozitif etkisi olmadığını ortaya koymuştur. DYY'nin pozitif etkisinin görülebilmesi için ev sahibi ülkedeki ekonomik özgürlük düzeyinin yüksek olması gerektiğini vurgulamıştır. Daha fazla ekonomik özgürlük ile DYY girişleri ve büyüme üzerindeki pozitif etkisinin daha net ortaya çıkacağı ifade edilmiştir.

Alagöz, Erdoğan ve Topallı (2008), 1992-2007 yılları arası için Türkiye özelinde yapmış oldukları çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucuna göre herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu bakımdan çalışma sonuçları ile benzer bir sonuca ulaşılmıştır.

De Mello (1999) tarafından 1970-1990 yılları arasında 32 ülke (OECD üyesi ülkeler ve OECD üyesi olmayan ülkeler) üzerinde yaptığı çalışmada, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. OECD üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkeler arasında farklı sonuçlara ulaşmıştır. OECD üyesi ülkelere DYY ile toplam faktör verimliliği arasında pozitif ilişki varken OECD üyesi

olmayan ülkelerde negatif bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Buradan sonra verilen çalışmalar ise benzer sonuçların olmadığı çalışmaları göstermektedir.

Hansen ve Rand (2006) yılında yaptıkları çalışmada, 1970-2000 yılları arasında 31 GOÜ için DYY ve GSYH arasındaki ilişkiyi Granger nedenselliği araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasındaki çift yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca DYY'den GSYH'ye uzun vadeli etkilerin varlığı da çalışma da ortaya konulmuştur. Yapılan çalışma sonuçları ile tez çalışma sonuçları arasında benzerlik bulunmamaktadır.

Apergis, Lyroudi ve Vamvakidis (2008), 27 geçiş ekonomisi ülke için 1991-2004 yılları arasındaki verileri kullanarak ekonomik büyüme ve DYY arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre ülkelerin uyguladıkları programa göre farklı sonuçlar elde etmenin mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır. Örneğin yüksek gelir seviyesi ile karakterize edilen ve başarılı özelleştirme programları uygulayabilen ülkelerde DYY ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

1970-2007 yılları arasında ekonomik büyümenin göstergesi olarak ele alınan GSMH ile DYY arasında ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlayan Ayaydın (2010) çalışmasında birim kök analizi, Johansen-Juselius Ko-entegrasyon testi ile nedensellik analizi ve varyans ayrıştırmasından oluşan VAR analizi yöntemlerinden yararlanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda GSMH'den DYY'ye doğru bir nedensellik olmadığı görülmüş; yapılan varyans ayrıştırması sonuçlarıyla DYY'den GSMH'ye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Lipseý ve Sjöholm (2010) araştırmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuçları ortaya koyabilmek için panel veri yöntemi uygulanmış ve Bangladeş'te DYY'nin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Sektörel etkilerde çalışma kapsamında incelenmiş ve imalat sektörüne yapılan yatırımların büyüme üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. DYY girişlerindeki yetersizliğin sebebi olarak ise verimsiz kurumların varlığı ile iş ortamının zayıflığı gösterilmiştir.

Georgantopoulos (2011), AB üyesi olan Yunanistan için 1970-2009 arası verileri kullanılarak ekonomik kalkınma ve DYY arasındaki nedenselliği test etmişlerdir. Ayrıca veriler arasındaki eşbütünleşme test edilerek ulaşılan sonuçlar uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir. DYY ile GSYH arasında da çift yönlü bir nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. GSYH'den DYY ise tek yönlü bir nedenselliğin olduğu diğer ulaşılan bir sonuç olarak gözükmektedir.

Nosheen (2013), 1980-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak Pakistan için DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli bir ilişki olup olmadığını araştırmaktadır. Yapılan analiz sonucunda ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. DYY girişlerinde artış meydana geldiği zaman GSYH'de artış meydana gelme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Alkhasawneh (2013) yaptığı araştırmada, DYY ve GSYH arasındaki ilişkinin varlığını 1970-2010 arasında Katar için araştırmıştır. Yapılan ampirik çalışmanın sonuçlarına göre DYY ile GSYH ilişkisinde çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Katar'ın ekonomik büyümesi ile DYY girişleri arasında da güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yapılan analiz sonucu doğrulanmıştır.

Almfraji, Amsafir, Khalid ve Yao (2014), Katar için 1990-2010 yılları arasında ekonomik büyüme ve DYY girişleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda ise DYY ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Dışardan DYY

girişlerinin büyüme üzerinde daha etkili olduğu ve hükümetin DYY girişlerini teşvik etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kahveci ve Terzi (2017)'nin yapmış olduğu çalışmada, 1984-2015 dönemlerindeki yıllık veriler ile DYY ile ekonomik büyüme, istihdam, sermaye birikimi değişkenleri arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler ekonometrik analizlere tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda DYY GSMH ve GSS değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. İstihdam ve DYY arasında nedensellik ilişkisine ulaşılmamıştır. Ekonomik büyümenin nedeninin DYY olmadığı, DYY'nin ekonomik büyümenin sonucu olduğu ampirik bulguların değerlendirilmesi sonucunda elde edilmiştir.

Sirag, SidAhmed ve Hamisu Sadi (2018), 1970-2014 arası verileri kullanarak finansal gelişmişlik ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı ortaya konulmuştur. Ayrıca finansal gelişme DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koyarken finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeye olan katkısının DYY'den daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ek olarak finansal gelişmişliğin DYY girişlerini de olumlu yönde etkilediği ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Yalcinkaya ve Dastan (2018) yapmış oldukları çalışmada, en büyük 20 ekonomiyi DYY giriş ve çıkışlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmada ülkeler gelişmiş (12 Ülke) ve gelişmekte olan (8 Ülke) şeklinde iki grupta incelenmiştir. Gelişmiş ülkelerde hem DYY girişlerinin hem de DYY çıkışlarının büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise sadece DYY girişlerinin önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılırken DYY çıkışlarının herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Şaşmaz ve Yayla (2018) yaptıkları çalışmada, 2000-2016 yılları arasında 34 OECD ülkesi için DYY ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan panel veri analizi sonucunda DYY ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuşlardır. Kao eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı da ortaya koyulmuştur. Yapılan nedensellik analizi sonucunda DYY'den kişi başı milli gelire doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Ağır ve Rutbil (2019) çalışmasında, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin zaman serileri analizi ile incelemiştir. Kurulan ekonometrik model ile büyümenin açıklanması için DYY ve sabit sermaye yatırımları kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular neticesinde DYY ve sabit sermaye yatırımlarının kişi başına GSYİH değişkenlerinin eşbütünleşik olmadıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ulaşılan sonuç verilerinde DYY'nin ekonomik büyümeyi açıklamakta sınırlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Dursun (2021), DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına BRICS-T ülkeleri için 1995-2019 yılları arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi ile sonuçları tahmin etmiştir. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ve DYY arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yildiz (2022) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye için doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik güven arasındaki nedensellik ilişkisinin 2007:01-2022:05 dönemi aylık verileri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen veriler Vektör Otoregresif Modele (VAR) dayalı Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ulaşılan çalışma sonucu Ekonomik Güven Endeksinin DYY'lerin Granger nedeni olduğunu ve ilişkinin tek yönlü olduğunu ortaya koymuştur.

Nguyen (2022), beş Güney Asya ülkesi için 1998-2017 yılları için büyüme oranı, doğrudan yabancı yatırım, ticaret açıklığı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan analizler sonucunda büyüme ve işsizliğin DYY ile aralarında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yapılan

analiz sonucunda büyüme oranı, DYY, ticaret açıklığı ve işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Yu (2022)'nin yapmış olduğu çalışmada, doğu Çin'de yapmış olduğu çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçlarına DYY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gencer ve Bozkurt (2023), 1998-2021 yılları için Türkiye'de DYY ve GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucuna göre DYY'den GSYH'ye bir nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşırlarken GSYH'den DYY'ye doğru %95 güven aralığında bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Türkiye'de GSYH artışına bağlı olarak DYY'nin arttığını da ifade etmişlerdir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Arellano Bond Dinamik Panel Veri Analizi kullanılarak İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım verilerinin etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada Stata v.17 istatistik paket programı kullanılarak analizler yapılmıştır.

Belirli bir modelin ekonometrik testler kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için zaman serileri ve kesit zaman (panel) serileri kullanılmaktadır. Zaman serileri, değişkenlerin gün, ay, yıl, mevsim ve yıl gibi zamana göre değişimini içeren veri setlerinden oluşmaktadır. Bunun yanın panel veriler ise ülke, firma, birey veya hane halklarının toplulaştırılmış olarak gösterilen veri setlerine denmektedir (Tatoğlu, 2012, ss. 1-4). Panel veri setleri iki tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dengeli panel veri seti ve ikincisi dengesiz panel veri setidir (Güriş, 2012, ss. 3-4). Hedef olarak çekilen verilerde veri setinde kayıp verinin olmaması durumunda panel dengeli ve kayıp veri olması durumunda panel dengesiz veri setine sahip olmaktadır (Gujarati, 2004, s. 640).

Zaman serilerinde kullanılan En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) statik olmasından ve parametrelerde aşağıya veya yukarıya doğru sapmalara neden olmasından ötürü dinamik modellerle test edilmesi önem arz etmektedir (Akbaş ve Uğur, 2014, s. 220; Varlık ve Yeşil Balıkcıoğlu, 2021, s. 29). Bu kapsamda modelin test edilmesinde kullanılacak olan değişkenlerin dinamik panel veri analizi yöntemlerinden bir tanesiyle test edilmesi doğru olacaktır. (Arellano ve Bond, 1991)'un yapmış oldukları çalışmada panel verilerinden dinamik bir modelin "genelleştirilmiş moment yöntemi (GMM)" kullanmışlardır (Özbay ve Oğuztürk, 2020, s. 384).

Arellano-Bond tahmincileri kesit sayılarının büyük ve zaman periyotlarının kısa olduğu dönemlerde kullanılmaktadır. Aynı zamanda doğrusal olan bir ilişkinin varlığını kanıtlayabilmektedir. Ek olarak bağımlı değişkenin mevcut değerlerinin geçmiş değerlerine bağımlı olduğu durumlarda kullanılabilir (Roodman, 2009, s. 86). Tüm bu faktörler ışığında dinamik yapıları veri setine de uygun olan Arellano ve Bond (1991) dinamik panel veri tahmincisi modelde kullanılmıştır. Buna göre modelin ekonometrik gösterimi aşağıdaki gibidir.

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^p a_j Y_{i,t-j} - x_{it} \beta_1 + w_{it} \beta_2 + v_i + \epsilon_{it}$$

Modele bakıldığında v_i i birim için rastgele veya sabit etkiyi tanımlamaktadır. ϵ_{it} ise hata katsayılarının toplamını içermektedir. ϵ_{it} 'nin ortalamasının 0 veya sıfıra yakın olduğu düşünüldüğünde modele herhangi bir etki yapmayacaktır. w_{it} önceden belirlenmiş ortak değişkenlerden oluşan bir vektördür. $\sum_{j=1}^p a_j Y_{i,t-j}$ 'ye kadar gecikmeli tahminci olarak tanımlanmaktadır (Ao, 2007, s. 1).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular sırasıyla tablolar halinde verilecektir. Beklenen etkilerin geçerlilik değerlendirmesi analiz sonuçlarına göre yorumlanacaktır. Sırayla verilere ilişkin korelasyon matrisi ve tanımlayıcı istatistikler verilecektir.

Tablo 1. Korelasyon Matrisi

	İge	Büyüme	Logithalat	Logihracat	KBrezerv	Enflasyon	Logdy
İge	1						
Büyüme	- 0.0408	1					
Logithalat	0.4246	- 0.0647	1				
Logihracat	0.4589	- 0.0554	0.9976	1			
KBrezerv	0.1959	- 0.0405	0.1548	0.1638	1		
Enflasyon	- 0.3123	0.1999	0.0951	0.0750	- 0.0108	1	
Logdy	0.3876	0.0495	0.6634	0.6714	- 0.0026	0.0404	1

Tablo 1'e göre değişkenler arasında çok güçlü korelasyon değerlerinin olmadığı görülmekle beraber ithalat ve ihracat arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir (Cronk, 2020).

- "İge" ile diğer değişkenler arasında düşük ila orta derecede pozitif korelasyonlar gözlemlenmektedir. Enflasyon ile negatif zayıf bir korelasyon (-0.3123) bulunmaktadır,
- "Büyüme" ile diğer değişkenler arasında da genellikle zayıf korelasyonlar görülmektedir. KBrezerv ile zayıf bir negatif korelasyon (-0.0405) mevcuttur.
- "logithalat" ile diğer değişkenler arasında pozitif korelasyonlar gözlemlenirken, özellikle logihracat ile güçlü bir pozitif korelasyon (0.9976) bulunmaktadır.
- "logihracat" ile diğer değişkenler arasında da pozitif korelasyonlar görülmektedir. Özellikle logithalat ile güçlü bir pozitif korelasyon (0.9976) mevcuttur.
- "KBrezerv" ile diğer değişkenler arasında da genellikle zayıf korelasyonlar bulunmaktadır. Enflasyon ile çok zayıf bir negatif korelasyon (-0.0108) mevcuttur.
- "Enflasyon" ile diğer değişkenler arasında da zayıf ila orta derecede korelasyonlar bulunmaktadır. Büyüme ile zayıf bir pozitif korelasyon (0.1999) gözlenirken, KBrezerv ile de çok zayıf bir negatif korelasyon (-0.0108) mevcuttur.
- "logdy" ile diğer değişkenler arasında genellikle zayıf ila orta derecede korelasyonlar gözlenmektedir. Özellikle logithalat ve logihracat ile pozitif korelasyonlar (0.6634 ve 0.6714) bulunmaktadır.

Değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu açıklandıktan sonra Tablo 2'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Bu kapsamda her bir değişken için toplam gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, en küçük değer ve en büyük değere ilişkin bilgiler tablonun genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
İge	308	0,885	0,040	0,762	0,948

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
Büyüme	308	2,185	3,819	-11,325	24,370
Enflasyon	308	1,828	2,414	-2,096	19,596
KBrezerv	308	2940,344	2925,596	156,026	16525,92
Logihracat	308	22,202	1,098	20,278	24,603
Logithalat	308	22,163	1,078	20,253	24,498
Logdy	308	19,815	1,451	15,051	23,044

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında

• "İge". Ortalama değeri 0.8850909, standart sapması ± 0.0403478 'dir. Minimum değer 0.762, maksimum değer ise 0.948'dir. Bu değişkenin 0.762 ile 0.948 arasında değiştiğini ve küçük bir standart sapmaya sahip olduğu görülmektedir.

• "Büyüme" değişkeni için ortalama değeri 2.185057, standart sapması ± 3.819839 'dur. Minimum değer-11.32544, maksimum değer 24.37045'tir.

• "logithalat" değişkeni için ortalama değeri 22.16375, standart sapması ± 1.07803 'tür. Minimum değer 20.25303, maksimum değer ise 24.49848'dir.

• "logihracat" değişkeni için 308 gözlem bulunmaktadır. Ortalama değeri 22.2022, standart sapması ± 1.098615 'tir. Minimum değer 20.27875, maksimum değer ise 24.60368'dir.

• "KBrezerv" değişkeni için ortalama değeri 2940.344, standart sapması ± 2925.596 'dır. Minimum değer 156.0265, maksimum değer ise 16525.92'dir. Bu değişkene göre ülkeler arasında kişi başı rezerv dağılımı açısından büyük farklar olduğu görülmektedir.

• "Enflasyon" değişkeni ortalama değeri 1.828145, standart sapması ± 2.414695 'tir. Minimum değer-2.096998, maksimum değer 19.59649'dir.

• "logdy" değişkeni için ortalama değeri 19.8157, standart sapması ± 1.451619 'dur. Minimum değer 15.05107, maksimum değer ise 23.0447'dir.

Tablo 3. Arellano Bond Dinamik Panel Test İstatistiği Sonuçları

Değişken	Katsayı	z Değeri	p Değeri
İge			
İge L ₁	0.9605743	6.90	0.000
İge L ₂	0.1118977	0.69	0.492
Büyüme	0.0005887	3.10	0.002
Logihracat	0.0345252	1.24	0.217
Logithalat	-0.0315033	-1.00	0.318
KBrezerv	-1.08e-06	-1.14	0.256
Enflasyon	0.0004265	0.70	0.486
Logdy	-0.0099828	-1.92	0.055
Cons	0.069537	0.43	0.668
Varsayım Testleri			
Otokorelasyon Test		Z Değeri	P Değeri
Arellano-Bond testi AR(1) birinci farkta:		-1.95	0.052

Arellano-Bond testi AR(2) birinci farkta:	1.63	0.104
	Z Değeri	P Değeri
Sargan Test	12.41	0.088
Wald chi² = - 875309.16		

Varsayım testlerine ilişkin sonuçlarına bakıldığında AR(I) sonucunda, z değeri-1.95 ve p değeri 0.052 olarak bulunmuştur. Bu durum, otokorelasyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. AR(2) sonucunda ise z değeri 1.63 ve p değeri 0.104 olarak bulunmuştur. P değeri 0.05'ten büyük olduğu için modelde otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sargan test sonucunda, z değeri 12.41 ve p değeri 0.088 olarak bulunmuştur. Sargan testi, enstrümental değişkenlerin uygunluğunu değerlendirmek için uygulanmaktadır. P değeri 0.05'ten daha büyük olduğu için, enstrümental değişkenlerin modeldeki uyumunu sağlamada yetersiz olduğunu söylemek için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Sonuç olarak modelde yer alan enstrümental değişkenlerin uygun olduğu görülmektedir.

Wald testi modelin bütün olarak anlamlılığını sınamaktadır. Wald testi sonucuna bakıldığında modelin anlamlı olduğu görülmekle birlikte modelin tutarlılığı noktasında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Elde edilen sonuçların tutarlı olduğunu ortaya koyabilmek için enstrümental değişkenlerin geçerliliği ve otokorelasyon sorununun olmadığı kanıtlanmalıdır. Yukarıda AR(2) testi ile otokorelasyon sorunu olmadığı Sargan testi ile enstrümental değişkenlerin geçerli olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 3'e bakıldığında Büyüme değişkeninin katsayısı 0.0005887 olarak bulunmuştur ve p değeri 0.002'dir. Bu da büyümenin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Büyümedeki bir birimlik artışın insani gelişme endeksi üzerinde 0,0005887 katlık bir artış meydana getireceğini göstermektedir. Literatürde (Balcı ve Özcan, 2019; Yeter vd., 2021) tarafından yapılan çalışmalarında benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir.

Logihracat, Logithalat, KBrezerv ve Enflasyon değişkenlerinin ise insani gelişme endeksi üzerindeki etkilerinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Logdyy değişkeninin katsayısı -0.0099828 ve p değeri 0.055'tir. P değeri 0.1'den küçük olduğu için %90 güven aralığında logdyy insani gelişme endeksi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında değerlendirmek üzere toplamda altı farklı beklenen etki belirlenmiş olup aşağıda her bir beklenen etkiye ilişkin genel değerlendirmeler yer almaktadır.

Beklenen Etki 1: Büyüme oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Büyüme değişkeni için katsayı 0.0005 ve p değeri 0.002 olarak bulunmuştur. Bu durumda, büyüme değişkeninin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu söylenebilir. Sonuç itibarıyla araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 1'in geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beklenen Etki 2: Enflasyon oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman enflasyon oranının, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (bkz. Bozkurt ve Gökmenoğlu, (2023)). Enflasyon ve ige arasındaki etkiyi istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren p değerinin (0.486) 0.05'ten büyük olmasından dolayı araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 2'nin geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 3: Kişi başına düşen rezerv, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Kişi başına düşen rezerv ve iğe arasındaki ilişki için yapılan testlere göre kişi başına düşen rezervin, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine göre anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 3'ün geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 4: İhracat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman ihracatın, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 4'ün geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 5: İthalat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman ithalatın, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 5'in geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 6: Doğrudan yabancı yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman doğrudan yabancı yatırımların, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak %90 güven aralığında anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 6'nın geçerli olduğu görülmektedir.

DYY'ler, ÇUŞ'ler tarafında karlılık gibi ekonomik beklentiler amacıyla dış ülkelere yönelen yatırımları ifade etmektedir. Bu açıdan DYY'nin sorunsuz bir şekilde geçişinin sağlanabilmesi için hem transfer eden tarafın beklentilerine cevap verebilmeli hem de DYY'yi alan tarafın bu yatırımları doğru şekilde karşılamaı gerekmektedir. Transfer eden taraf açısından temel olarak vergi politikaları ve yatırımın güvende kalması temel öncelik arasında yer almaktadır. Transferi almak isteyen taraf ise bu konuları yönelik olarak yatırımcıyı cezbedecek politikaları hayata geçirmek için çalışmalar yürütmelidir. DYY girişinin tek başına yeterli olmayacağı ve ev sahibi ülke açısından belirli şartları taşımanın gerekliliğini vurgulayan çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin Borensztein vd. (1998a) yaptıkları çalışmada DYY girişlerinin ülkeye fayda sağlamaı için ülkede yeterli beşerî sermaye stoğunun bulunması gerektiğini ifade etmiştir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak 1980'li yıllardan sonra DYY'lerde ciddi bir yükseliş başlamıştır. Küreselleşmeye ek olarak gelişmiş ülkelerdeki sermaye bolluğu da bu akışın kuvvetlenmesi noktasında önemli bir role sahiptir. Ekonomi literatüründe doğrudan yabancı yatırımların etkileri ile ilgili olarak yapılmış birçok çalışma mevcuttur. DYY'lerin salt faydasından bahsetmek oldukça yanıltıcı sonuçlara ulaşırabilir. Örneğin Li ve Haynes (2012) Çin'de yapmış oldukları çalışmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki ulusal etkisinin doğruluğunu ifade ederken bölgesel anlamda tutarlı ve olumlu bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir (bkz. Gökmenoğlu ve Yavuz, (2022a)). Ayrıca DYY politikalarının bölgeye özgü şekilde planlanması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Araştırma kapsamında belirlenen altı beklenen etkiden Beklenen Etki 1: "Büyüme oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir" ve Beklenen Etki 6: "Doğrudan yabancı yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir" kabul edilmiş olup diğer beklenen etkiler reddedilmiştir.

Beklenen Etki 1’de katsayı (0.0005) pozitif olarak tespit edilmiş ve büyüme değişkeninin pozitif olduğu durumda insani gelişme endeksinin bu durumdan olumlu etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Balcı ve Özcan (2019) İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmada, 2005-17 yılları arasında analize tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda İnsani Gelişme Endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Yeter vd. (2021) 1990-2019 yılları için yaptıkları çalışmada, ekonomik büyüme ve İnsani Gelişme Endeksi arasında iki yönlü bir ilişkinin varlığına rastlamışlardır. Bu çalışmanın araştırma sonuçlarına bakıldığında benzer bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir.

Beklenen Etki 6’nın katsayısına bakıldığında DYY negatif bir katsayıya sahiptir. Bu sonuca göre DYY’nin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. DYY katsayısı negatif (-0.0099828) olarak tespit edilmiş ve DYY değişkeninin negatif olduğu durumda İnsani Gelişme Endeksinin bu durumdan olumlu etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Acar (2016) DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, Türkiye için 2001-15 yılları arasında yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına ulaşılmıştır. Yine benzer şekilde Yılmaz (2010) araştırmasında, Türkiye özelinde 1991 -2007 yılları arasında yaptığı çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alagöz vd. (2008), tarafından yapılan çalışmada ise DYY ve ekonomik büyüme arasında belirgin bir nedensellik ilişkisinin olmadığı fakat bu tür yatırımların ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olacağı belirtilmiştir. Bu çalışma sonucuna bakıldığında ise DYY’nin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre DYY girişlerinin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında bu çalışmada elde edilen sonuçtan farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. DYY’nin ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sağladığını ve yerel ekonomilerin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşan çalışmalar Borensztein vd. (1998), De Mello (1999), Alfaro vd. (2004), Javorcik (2004), Sirag vd. (2018), Şaşmaz ve Yayla (2018), Yalçınkaya ve Dastan (2018), Dursun (2021), Gökmenoğlu ve Yavuz (2022b), Nguyen (2022) ve Gencer ve Bozkurt (2023) şeklindedir. DYY’nin İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki etkisi bu çalışmada %90 güven aralığında anlamlı ve negatif bir etki bulunmuş olup yukarıda yer alan çalışmalardan ayrılan bir sonuç elde edilmiştir.

Literatüre bakıldığı zaman çalışmanın üçüncü bölümünde de yer aldığı gibi DYY’nin bölgesel kalkınmaya etkisini farklı parametreler özelinde inceleyen birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar arasındaki farklılıklar konu ile alakalı olarak ortak bir görüşün bulunmadığı yönündeki görüşleri kuvvetlendirmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla olumlu sonuçlara rastlanıyor olsa da incelenen ülke grubu, uygulanan analiz yöntemi ve analiz için seçilen yıl aralığı gibi birçok faktör, farklı sonuçlar elde edilmesine sebep olabilmektedir.

Bu sonuçlara göre büyüme oranlarında belirli bir istikrar yakalandığı takdirde İnsani Gelişme Endeksinin de düzenli olarak gelişme sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. DYY de ise meydana gelen artışların insani gelişme endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olması benzer ekonomik büyüme ile benzer bir yorum yapılmasını engellemektedir. Bu çalışmada DYY genel olarak analize tabi tutulmuş olup sektörlere göre ayrıştırılmamıştır. Sonraki çalışmalarda DYY’nin sektörel girişlerini de dikkate alarak daha kapsamlı bir araştırma ortaya koyulabilir.

Etik Beyan

“Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Kalkınmaya Olan Etkisi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği

kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2016). Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 92-105.
- Ağır, H. ve Rutbil, M. (2019). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 287-299.
- Akbaş, Y. E. ve Uğur, A. (2014). Oecd Ülkelerin Kısa Vadeli Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyümenin Cari Açık Üzerindeki Etkisinin Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleriyle Tahmini. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 217-232.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. ve Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.
- Alkhasawneh, M. F. (2013). The Granger Causality Relationship Between Foreign Direct Investment (Fdi) and Economic Development in the State of Qatar. *Applied Mathematics and Information Sciences*, 7(5), 1767-1771. doi:10.12785/amis/070514
- Almfraji, M. A., Amsafir, Khalid, M. ve Yao, L. (2014). Economic Growth and Foreign Direct Investment Inflows: The Case of Qatar. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 109, 1040-1045. doi:10.1016/j.sbspro.2013.12.586
- Ao, X. (2007). Arellano-Bond Model. 5 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.hbs.edu/research-computing-services/Shared Documents/Training/arellano-bond.pdf> adresinden erişildi.
- Apergis, N., Lyroudi, K. ve Vamvakidis, A. (2008). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Transition Countries. *Transition Studies Review*, 15(1), 37-51. doi:10.1007/s11300-008-0177-0
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence And An Application To Employment Equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-292.
- Asafo-Agyei, G. ve Kodongo, O. (2022). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Nonlinear Analysis. *Economic Systems*, 46(4). doi:10.1016/j.ecosys.2022.101003
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 1-13.
- Azman-Saini, W., Baharumshah, A. Z. ve Law, S. H. (2010). Foreign Direct Investment, Economic Freedom And Economic Growth: International Evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089. doi:10.1016/j.econmod.2010.04.001

- Bozkurt, A.A. & Çelikkaya S. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Kalkınmaya Olan Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1110-1124.
- Borensztein, E., De Gregorio, J. ve Lee, J. W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. doi:10.1016/S0022-1996(97)00033-0
- Bozkurt, A. A. ve Gökmenoğlu, M. (2023). Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkiyi Konu Alan Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 78-110.
- Cronk, B. (2020). *How to Use SPSS® A Step-By-Step Guide to Analysis (11. bs.)*. New York: Routledge.
- De Mello, L. (1999). Foreign Direct Investment-Led Growth: Evidence from Time Series and Panel Data, (51), 133-151. doi:10.1093/oep/51.1.133
- Dursun, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Brics- T Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 353-368.
- Gencer, Y. G. ve Bozkurt, L. (2023). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Sayısal Yöntemlerle İncelenmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 71-82.
- Georgantopoulos, A. G. (2011). The Causal Links between FDI and Economic Development: Evidence from Greece. *European Journal of Social Sciences*, 27(1), 12-20.
- Gökmenoğlu, M. ve Göze Kaya, D. (2023). Mali Alan Üzerine Yapılmış Olan Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 879-908.
- Gökmenoğlu, M. ve Yavuz, İ. S. (2022). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılıgan Beşli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1094-1118.
- Gökmenoğlu, M. ve Yavuz, İ. S. (2022). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişisine Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 231-252.
- Güriş, S. (2012). Panel Veri ve Panel Veri Modelleri. *STATA ile Panel Veri Modelleri* içinde (ss. 1-37). İstanbul: Der Yayınları.
- Hansen, H. ve Rand, J. (2006). On the Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries. *The World Economy*, 29(1), 21-41.
- Herzer, D., Klasen, S. ve D, Nowak-Lehmann D., F. (2006). In Search of FDI-led Growth in Developing Countries, (154), 0-42 GeorgAugust-Universität Göttingen, Ibero-America Institute for Economic Research (IAI), Göttingen.
- Kahveci, Ş. ve Terzi, H. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Testi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 135-154. doi:10.18070/erciyesiibd.323908
- Li, H. ve Haynes, K. (2012). Foreign Direct Investment and China’s Regional Inequality in the Era Of New Regional Development Strategy. *Regional Science Policy & Practice*, 4(3), 279-300. doi:10.1111/j.1757-7802.2012.01073.x
- Lipsev, R. E. ve Sjöholm, F. (2010). Foreign Direct Investment and Growth in East Asia: Lessons for Indonesia. *Research Institute of Industrial Economics*, 47(1), 35-63. doi:10.1080/00074918.2011.556055

- Bozkurt, A.A. & Çelikkaya S. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Kalkınmaya Olan Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1110-1124.
- Nguyen, A. T. (2022). The Relationship Between Economic Growth, Foreign Direct Investment, Trade Openness, and Unemployment in South Asia. *Asian Academy of Management Journal*, 27(2), 21-40. doi:10.21315/aamj2022.27.2.2
- Nosheen, M. (2013). Impact of Foreign Direct Investment on Gross Domestic Product. *World Applied Sciences Journal*, 24(10), 1358-1361. doi:10.5829/idosi.wasj.2013.24.10.229
- Özbay, F. ve Oğuztürk, B. S. (2020). Panel Veri Modellerinde Sapmalara Karşı Alternatif Yaklaşımlar: Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* içinde (1. bs., ss. 375-392). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Roodman, D. (2009). How to do Xtabond2: An Introduction to Difference and System Gmm in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Sirag, A., SidAhmed, S. ve Hamisu Sadi, A. (2018). Financial Development , FDI and Economic Growth: Evidence from Sudan. *International Journal of Social Economics*, 45(8), 1236-1249. doi:https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2017-0476
- Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y. E. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Oecd Ülkeleri Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 359-374.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (1. bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tüzün, P. ve Şimşek, A. (2022). Aktif İstihdam Politikaları: Türkiye Örneği. N. Yılmaz (Ed.) *Güncel Ekonomi, Tarım, Finans ve İşletme Analizleri* içinde (ss. 145-175). İstanbul: Efe Akademi Yayıncılık.
- Varlık, N. ve Yeşil Balıkcıoğlu, E. (2021). Kırılgan Beşlide Gıda Fiyatlarının Enflasyona Geçiş Etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 23-39.
- Yalçınkaya, O. ve Dastan, M. (2018). The Effects Of Foreign Direct Investment Inwards And Outwards On Economic Growth: Evidence from the Top 20 Largest Economies in the World (1992-2016). *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 5(1), 108-126. doi:10.17261/Pressacademia.2018.788
- Yildiz, M. (2022). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Güven İlişkisi: Türkiye Örneği. 9. *Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi* içinde (ss. 267-274).
- Yu, X. (2022). An Empirical Study on the Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Growth in Eastern China—Based on the PVAR Model. *Proceedings of the 2022 7th International Conference on Financial Innovation and Economic Development (ICFIED 2022)*, 648(Icfied), 1744-1747. doi:10.2991/aebmr.k.220307.285

Extended Abstract

The Impact of Direct Foreign Investments on Development in Turkey and European Union (EU) Countries

The process of globalization has rapidly enhanced the dialogues between countries. In addition to the trade in goods and services, technology transfers have also gained significant importance. The search for new markets and the desire for lower costs of accessing resources by developed countries have significantly accelerated this trade and technology transfer process. Studies on Foreign Direct Investment (FDI) frequently highlight benefits such as economic development, employment, and technology transfer. However, some studies emphasize the necessity of a sufficient level of human capital stock in the host country for these positive effects to materialize. Foreign Direct Investments represent investments directed to foreign countries by multinational corporations, primarily driven by economic expectations such as profitability. From this perspective, for the seamless transition of FDI, it is essential that both the transferring and receiving parties meet each other's expectations. For the transferring party, key priorities include tax policies and the security of the investment. The receiving party, on the other hand, must develop policies that attract investors to these issues. Once the successful entry of foreign investment is accomplished, its expected impacts can be monitored. In this context, the Human Development Index is used as the dependent variable to measure economic development in the study. Economic growth, inflation, per capita reserves, exports, imports, and foreign direct investments are considered independent variables, and their impact on the Human Development Index has been investigated. The Dynamic Panel Data Analysis method is used to analyse these effects. The study encompasses the EU 27 countries and Turkey, covering the years 2011-2021.

In the study, the impact of growth, inflation, per capita reserves, exports, imports, and foreign direct investment data on the Human Development Index was analysed using the Arellano-Bond Dynamic Panel Data Analysis. Analyses were conducted using Stata v.17, a statistical software package. These analyses aim to statistically examine the effects of economic factors on the Human Development Index. The study seeks to make a significant contribution to understanding the role of economic factors in human development. The Human Development Index is a comprehensive index that measures a country's level of welfare, education, and quality of life. The objective of this research is to analyse various factors believed to influence the Human Development Index, understand their impacts on it, and test the expected effects.

When examining the assumption tests of the analysis results, it was observed that there was no autocorrelation problem in the established model. The Sargan test results, used to assess the suitability of the instrumental variables included in the analysis, also indicated no discrepancies. Furthermore, successful outcomes were achieved in the Wald test, used to check the overall significance of the model. It appears that all necessary conditions for the reliability of the analysis results have been fully met. When explaining the analysis results in terms of expected effects, it was found that 4 out of the expected 6 effects did not materialize, while one occurred at a 5% significance level and another at a 10% significance level. The anticipated effects for the variables of Exports, Imports, Per Capita Reserves, and Inflation did not materialize. The coefficient of the Growth variable was found to be 0.0005887 with a p-value of 0.002. This indicates a statistically significant and positive effect of growth on the Human Development Index. A unit increase in growth is projected to lead to a 0.0005887 increase in the Human Development Index. The coefficient of the Foreign Direct Investment variable is -0.0099828 with a p-value of 0.055. Given that the p-value is less than 0.1, it can be said with 90% confidence that there is a significant and negative effect on the Human Development Index. Looking at the coefficient of the Expected Effect 6, Foreign Direct Investment has a negative coefficient. This suggests that Foreign Direct Investment harms the Human Development Index. The negative coefficient of Foreign Direct Investment (-0.0099828) implies that when this variable is negative, the Human Development Index is positively impacted. These results suggest that if a certain level of stability is achieved in growth rates, it would not be incorrect to state that the Human Development Index will also progress steadily. However, the negative impact of increases in Foreign Direct Investment on the Human Development Index prevents a similar interpretation as with economic growth.

Türkiye’de Tarımsal Büyüme Etki Eden Ekonomik Faktörler (Bir Regresyon Analizi)

Kurtuluş MERDAN*

Öz

Tarımsal üretim, ekonomik olarak karmaşık ve rekabetçidir. Tarımsal üretim hem nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamakta hem de doğumda yaşam beklentisini artırmaktadır. Bu çerçevede emek gücünün üretim sürecine olan katkısı sürekli artmakta, yaşam süresi de göreceli olarak uzamaktadır. Tüm bunların yanında tarım sektörü; imalat sanayisine hammadde tedarikinde bulunmakta, iç talep yaratmakta ve sanayileşmenin finansmanında kullanılacak yurt içi tasarruf arzını artırmaktadır. Bahse konu olan bu unsurlardan hareketle tarım sektörünün ekonomik büyüme doğrudan ya da dolaylı etkisinin olduğu düşünülmektedir. Son yıllarda Türkiye ekonomisi birçok iç ve dış gerilimle karşı karşıya kalmasına rağmen, ekonomideki büyüme devam etmiştir. Tarım sektöründe meydana gelen bu büyüme etki eden ekonomik faktörlerin belirlenmesi çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2000-2022 yılları arası 23 yıllık zaman serisi verilerinden yola çıkılarak, regresyon analizi yapılmış ve tarımsal büyümeyi etkileyen ekonomik faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada; tarımsal destekler, kamu sektörü ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen tarımsal sabit sermaye yatırımları, tarımın GSYİH içindeki payı, tarımsal istihdam ile tarımsal GSYİH arasındaki ilişki bir regresyon analizine tabi tutulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular kapsamında tarımsal desteklemelerin, sabit sermaye yatırımlarının, tarımın GSYİH içindeki payının büyümeyi olumlu, tarımsal istihdam sayısının ise tarımsal büyümeyi olumsuz yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Büyüme, Sabit Sermaye Yatırımları, Tarımsal İstihdam.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Economic Factors Affecting Agricultural Growth in Turkey (A Regression Analysis)

Abstract

Agricultural production is economically complex and competitive. Agricultural production both meets the nutritional needs of the population and increases life expectancy at birth. In this context, the contribution of labor force to the production process increases and life expectancy increases relatively. Besides all these, the agricultural sector; It supplies raw materials to the manufacturing industry, creates domestic demand and increases the domestic savings supply that can be used to finance industrialization. Based on these factors, it is thought that the agricultural sector has a direct or indirect impact on economic growth. Although the Turkish economy has faced many internal and external tensions in recent years, growth in the economy has continued. Determining the economic factors affecting this growth in the agricultural sector constitutes the main theme of the study. In this context, based on 23-year time series data between 2000 and 2022, regression analysis was performed and economic factors affecting agricultural growth were tried to be determined. In the study; Agricultural supports, agricultural fixed capital investments made by the public sector and private sector, the share of agriculture in GDP, the relationship between agricultural employment and agricultural GDP were subjected to a regression analysis. Within the scope of the findings obtained from the research, it was found that agricultural supports, fixed capital investments and the share of agriculture in GDP affected growth positively, while the number of agricultural employment negatively affected agricultural growth.

Keywords: Agricultural Growth, Fixed Capital Investments, Agricultural Employment.

Article Type: Research Article

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, hem insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için hayati önem taşıyan besinleri üretmekte hem de ekonomiye katkı sağlamaktadır. Ancak artan dünya nüfusu, salgın hastalıklar, kaynakların hızlı tüketilmesi, olumsuz iklim koşulları ve ülkeler arasında yaşanan siyasi gerilimler gibi gelişmeler gıda sektörünü ciddi oranda etkilemiştir. Tüm bu etkenler sanayi ve hizmet sektörünün gerisinde kalan tarım sektörünün önem kazanmasına neden olmuştur. Bu noktada Türkiye, küçük ve parçalı alanlardan daha fazla verim ve çeşitlilik elde etmek için teknolojik yenilikleri tarım alanlarına büyük oranda entegre etmeye çalışmıştır (Bağcı, 2022: 743).

Tarım sektöründe yapılacak yatırımlar başta gıda sektörü olmak üzere diğer tüm sektörleri, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı da etkilemektedir. Tüm bu etkenler tarım sektörünün toplam ekonomi içindeki payını azaltmasına rağmen tarım sektörü geçmişte ve bugün olduğu gibi gelecekte de stratejik sektör olarak kabul edilmeye devam edecektir.

Tarım sektörü ekonomik kalkınma ve iktisadi büyüme için stratejik öneme sahiptir. Tarımsal faaliyetler hem ekonomik büyümeyi etkilemekte hem de düşük gelirli kesimin gelir düzeyinin iyileşmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda tarım sektörü dışındaki diğer sektörlerle girdi sağlamak ve bu sektörlerle olan talebi canlı tutmaktadır. Tarım sektörü, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla insana istihdam olanağı sunduğu için ekonomik büyümeye önemli katkılar sunmaktadır. Ekonomiye sağladığı katkıyı sanayiye hammadde kaynağı olma, yoksulluğu azaltma ve istihdam yaratma şeklinde ifade etmek mümkündür (Benfica, Cungura ve Thurlow, 2019).

Günümüzde tarımsal üretimi artırmada teknolojik ilerleme en önemli bileşen olarak kabul edilmektedir. Bir ülkenin teknolojik düzeyiyle büyüme olgusunun bağlantılı olduğu yaygın olarak kabul edilmekte, bir ürün ya da hizmetin verimliliğini artırmada teknolojik gelişmeler önemli rol oynamaktadır. Teknoloji, üretim girdilerini ve çıktılarını birbirine bağlayan, ülkelerin refahlarını ve yaşam standartlarını iyileştirmelerine yardımcı olan bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Teknoloji bir mal üretmek için kullanılan bir dizi işlem olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle teknoloji, yeni ürün yaratmak ya da mevcut mal ve hizmetlerin üretim ve pazarlama verimliliğini artırmak için kullanılacak bir bilgi kaynağıdır (Kılıçarslan ve Dinç, 2007).

Ülkelerin sınıflandırılmasında teknoloji dinamik bir kriter olarak kullanılmaktadır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde teknoloji etkili olmaktadır. Küresel yapı içerisinde yaygın olarak kabul edilen bu düşünce; ülkelerin ileri teknoloji çıktıları, ekonomik büyüme ve kalkınma arasında güçlü bir bağlantının varlığını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısına göre teknolojik değişimlerden bağımsız olarak değerlendirilen ekonomik büyüme politikaları yetersiz kalacaktır. Bu noktada tarımsal üretimi artırmada teknik ilerleme en önemli bileşen olarak görülmektedir. Özellikle sulama, gübreleme, yetiştirme, hasat ve mahsulün stoklanması gibi tarımsal üretim faaliyetlerinin tamamı ileri teknolojiden yararlanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarım ekipmanlarının yetersiz oluşu üretim seviyesinin istenilen düzeye çıkmasını engellemektedir. (Taban ve Kar, 2016: 94-97). Alan yazınında tarım, ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Golin vd. (2002)’ne göre tarım, ekonomik büyümenin vazgeçilmez bir parçası olarak ifade edilmektedir. Tarımsal verimliliğin artması yoksulluğun azaltılması noktasında önemli bir paya sahiptir (Thirtle, Lin ve Piesse, 2003: 1973). Başka bir çalışmada tarım sektörünün ekonomik büyümenin arkasında itici bir güç olduğunu geliştirmekte olan 15 ülkeden elde edilen veriler ortaya koymaktadır (Awokuse, 2009: 20). Sermaye birikimi ve yatırımların devamlılığı tarım sektöründe ekonomik büyümeyi artırmaktadır (Olgun, Işın ve Işın, 2018). Sermaye aynı zamanda tarımsal büyüme ve kalkınma sürecinin bir anahtarı ve tarımsal üretimin temel bileşeni olarak kabul edilmektedir (Butzer, Mundlak ve Larson, 2010). Yatırım ise gelecekte elde edilebilecek kârın sürekliliğini sağlamak amacıyla sermayenin yönlendirilmesi ve belirli bir alanda kullanıma açılması

şeklinde tanımlanmaktadır (Dağ ve Çelik, 2018: 865). Tüm sektörler içerisinde kendisine yer bulan sabit sermaye, yatırıma dönüşmekte ve yatırıma dönüşen sermayenin tarımsal büyüme önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Teyyare, 2018). Tarım sektöründe üretim; emek faktörüne bağlı olarak yapıldığından, yatırımlara ağırlık verilmesi emeğin verimli olmasını sağlamaktadır (Cengiz ve Baydur, 2010).

Türkiye ekonomisi içinde tarımsal destekleme politikalarında bir taraftan dış dinamikler, diğer taraftan ülke koşulları ve toplumun gereksinimleri etkili olmuştur (Yavuz, 2005). Tarımsal destekleme politikalarının belirlenmesinde; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTO), Avrupa Birliği (AB)’ne yönelik üyelik koşulları etkili olmaktadır (Ataseven vd., 2020). Günümüzde tarım desteklemeleri; tarımsal yapıdan kaynaklı sorunlara, iklim değişikliklerine ve çevresel sorunlara yönelik yapılmaktadır. Bu desteklemeler; alan bazlı tarımsal destek ödemeleri, tarımsal sigorta hizmetleri, fark ödemesi destekleri, telafi edici ödemeler, hayvancılık destek ödemeleri, kırsal kalkınma amaçlı ödemeler ve diğer tarımsal amaçlı desteklemeler şeklinde çeşitlilik göstermektedir (Sağdıç ve Çakmak, 2021: 1868).

Türkiye’nin tarımsal istihdam yapısı özellikle kırsal alanda yoğunlaşmakta, bu durum işgücünün istihdama katılımını sağlamakta, bu durumdan genel istihdam olumlu bir şekilde etkilenmektedir. Tarımda makineleşme ve sanayileşmesiyle birlikte istihdamda yaşanan azalma eğilimi Türkiye’de de etkisini göstermektedir. Teknoloji kullanımının artmasının yanı sıra, üretim yapılan alanların daralması, miras yoluyla arazilerin parçalanması ve tarım işletmelerinin küçülmesi tarımı olumsuz yönde etkilemiştir (Tan vd., 2015: 589). Bu sonuçlarla birlikte Türk tarımı iş gücünü çeken değil, iten bir sektör haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede istihdamın yaklaşık %20’sinin tarımda istihdam edildiği göz önüne alındığında, tarım hala önemini korumaktadır (Gülçubuk, 2005: 1). Türkiye’de tarım sektörünün beslenmeye, istihdama, nüfusa, sanayiye, yurt içi tüketime, ödemeler dengesine, milli gelire, ekolojik dengeye ve biyolojik çeşitliliğe olan katkıları düşünüldüğünde, göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır (Tan vd., 2015: 588; Yıldız vd., 2017: 10; Görmüş, 2019: 567).

Gayrisafi Yurt İçi Hasıla içerisinde tarımın payı göreceli olarak azalsa da Türkiye ekonomisi içinde hâlâ etkinliğini korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde önemli bir ekonomik sektör olarak kabul edilen tarım; yatırım planlarının sadece tarımsal üretim ve gıda güvenliği üzerindeki etkilerine değil aynı zamanda iktisadi büyüme, istihdam sağlama ve yoksullukla mücadele gibi birçok makroekonomik faktörlere etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla tarımsal yatırımlar; tarımsal geliri ve istihdamı artırarak tarımsal kalkınmaya, arazi verimliliğinde artış sağlayarak ekonomik büyüme olumlu bir katkı sağlamaktadır (Li ve Wang, 2011). Ayrıca sürdürülebilir tarımsal büyüme konusu, kalkınma planlarının ana temalarından biri olup tarımsal yatırımlara önem verildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle altyapıya, sulamaya, kurumlara, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yapılan yatırımlar da tarımsal büyüme önemli katkılarda bulunmaktadır (Roy ve Pal, 2002). Kırsal nüfusun geçim kaynağı büyük oranda tarım sektörüne dayanmakta, verimlilik ve gelir artışı ise eldeki kaynağın üretkenliğine göre farklılık göstermektedir. Kaynakların üretkenliğinde sabit sermaye yatırımları etkili olmakta, sabit sermaye yatırımlarının yerine getirilmesinde ise bireyler, özel sektör ve kamu sektörü etkin bir rol üstlenmektedir.

Tüm bu sonuçlar ekseninde tarımsal büyümenin ekonomik büyüme olan etkisi göz önüne alındığında, tarımsal desteklemeler, tarımın GSYİH içindeki payı, sektöre yapılan kamu ve özel sabit sermaye yatırımları ve tarımsal istihdam sayısı arasındaki ilişkinin ortaya konulması gerekmektedir. Konuyla ilgili alan yazını incelendiğinde sabit sermaye yatırımlarının tarımsal büyüme üzerinde olumlu etkisinin tespit edildiği birçok çalışmaya rastlanmaktadır (Roy ve Pal, 2002; Demir, 2007; Fan, Gulati ve Thorat, 2008; Terin, Aksoy ve Güler, 2013; Zhang, Chen ve Sheng, 2014; Singh, Pal ve Jha, 2015;

Benli ve Yenisu, 2017; Benfica, Cungura ve Thurlow, 2019). Tarımsal kredilerin ve desteklemelerin tarımsal büyüme üzerinde olumlu etkilerinin belirlendiği çalışmalar da bulunmaktadır (Şaşmaz ve Özel, 2019; Uygur ve Kaya, 2022). Yine alan yazınında tarımsal istihdam sayısı ile tarımsal büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu çalışmalara da rastlanmaktadır. Tarımda istihdam edilen nüfusun giderek azalmasının ana nedeni olarak, tarımda teknolojinin daha etkili ve yaygın kullanılması gösterilmektedir (Terin, Aksoy 2013).

Bu araştırmanın temel amacını Türkiye’de tarım sektöründe büyüme etkileyen ekonomik faktörlerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda tarımsal sabit sermaye yatırımları, tarımsal destekler, tarımın GSYİH içindeki payı, tarımsal istihdam ile tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla arasındaki ilişki bir regresyon analizine tabi tutulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular kapsamında tarımsal desteklemelerin, sabit sermaye yatırımlarının, tarımın GSYİH içindeki payının büyüme etkisi olumlu, tarımsal istihdam sayısının ise tarımsal büyüme olumsuz yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeveye yer verilmiş, ardından ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan veriler ve yöntem tanıtılarak elde edilen bulgular sunulmuştur. Son olarak sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonominin en temel göstergeleri arasında yer alan tarım sektörü üretim ve üretilen değerlerin ticari faaliyetlere konu olması nedeniyle geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu durum sektörler düzeyinde ele alındığında makroekonomik açıdan büyük bir payda oluşturmaktadır. Bu çalışmada ise tarımsal büyüme etki eden faktörler ve bu faktörlerin tarımsal büyüme etkisi konu edinilmektedir. Literatürde ekonomik büyüme etki eden sabit sermaye, tarımsal desteklemeler ve tarımsal istihdamın birlikte yer aldığı birkaç çalışma yer almakta fakat ekonominin bütününe ilgilendiren ekonomik büyüme ile tarımsal destekler ya da ekonomik büyüme ile sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik birçok eş bütünleşme çalışmalarına rastlanmıştır. Bu bağlamda literatürde Türkiye ve dışında farklı ülkelerin konuyla bağlantılı olan çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar özetlenecek olursa:

Demir (2007), Türkiye’deki yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme olan etkisini ele almıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde Johansen eş bütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Çetin (2012), sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yüksek gelir gurubuna dahil ve Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu sekiz ülkeyi dikkate alarak incelemiştir. İki değişken arasındaki ilişkinin analizinde Johansen eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Çalışma sonunda ekonomik büyüme ile sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Khan vd. (2012), tarım sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Pakistan ekseninde ele almışlardır. 1981-2005 döneminin esas alındığı bu çalışmada zaman serileri analizine başvurulmuştur. Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme tarım sektörü arasında güçlü bir ilişkinin varlığı kabul edilmiştir.

Terin, Aksoy ve Güler (2013) çalışmalarında 23 yıllık zaman serilerinden yola çıkarak, bir regresyon analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada 1990-2012 yılları arasında tarımsal büyüme etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışma sonunda tarımsal destekler, sabit sermaye yatırımları, tarımın GSYİH içindeki payı ile tarımsal büyüme arasında pozitif bir ilişki, tarımsal istihdam ile tarımsal büyüme arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Merdan, K. (2023). Türkiye’de Tarımsal Büyüme Etki Eden Faktörler (Bir Regresyon Analizi). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1125-1142.

Awokuse ve Xie (2014), tarımın ekonomik büyüme için önemini 9 gelişmekte olan ülke ekseninde ele almışlardır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ARDL ve GAD testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonunda ekonomik büyümenin dinamiği olarak tarım sektörünün olduğu ispatlanmıştır.

Kalem (2015), kamu sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ele almıştır. Değişkenler arasındaki ilişki VAR metodu kullanılarak tespit edilmiştir. Yapılan analizler eşliğinde kamu sabit sermaye yatırımlarının ekonomiye kısa ve uzun dönemde herhangi bir müdahalesinin olmadığı görülmüştür.

Benli ve Yenisu (2017), yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme olan etkisini ele almışlardır. İki değişken arasındaki ilişki Johansen eş bütünleşme ve nedensellik analizi dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışma sonunda ekonomik büyüme ile doğrudan sermaye yatırımları arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Özaydın ve Çelik (2018), çalışmalarında Dünya ve Türkiye’de AR-GE harcamalarını ve inovasyon kavramlarını ele almışlardır. AR-GE harcamalarında 2023’e kadar artış olacağı öngörülmüş ve tarımsal AR-GE faaliyetlerindeki artışın tarımsal büyüme için olumlu yönde etkileyeceği sonucuna varılmıştır.

Olgun vd. (2018) 1983-2015 yıllarını kapsayan çalışmalarında tarım sektörüne yönelik sermaye yatırımları ile tarımsal GSYH değerlerini Türkiye ekseninde incelemişlerdir. Çalışmada Johansen Eş bütünleşme testine başvurulmuştur. Çalışma sonunda tarımsal GSYH ile sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Okine ve Özel (2018) çalışmalarında tarım, hizmet ve sanayi sektörlerinin ekonomik büyüme olan etkisini Gana ekseninde ele almışlardır. Çalışmanın uygulama kısmında çeşitli kuruluşlardan elde edilen veriler zaman serisi analizine tabi tutulmuştur. 1984-2013 verilerinin analizinde En Küçük Kareler tahmin tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, tarım sektöründe meydana gelecek %1’lik artışın GSYİH büyümesini % 0,24 oranında artacağını göstermektedir.

Şaşmaz ve Özel (2019), tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü üzerine olan etkilerini Türkiye ekseninde ele almışlardır. Bu çalışmada, 1980-2016 dönemi esas alınarak ARDL yaklaşımına dayalı eş bütünleşme testi ile Toda ve Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma sonunda tarım sektörüne sağlanan teşviklerin uzun dönemde tarım sektöründe anlamlı bir etkiye sahip olmadığı fakat ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimine olumlu bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kopuk ve Meçik (2020), imalat sanayi ve tarım sektörünün ekonomik büyüme üzerine etkilerini Türkiye ekseninde ele almışlardır. Çalışmalarında 1998-2020 dönemini Granger nedensellik testi sonuçlarına göre analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda tarım sektöründen ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Canbay ve Kırcı (2020) Türkiye’de ekonomik büyüme ile tarım arasındaki ilişkiyi 1961-2017 dönemini esas alarak incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonunda tarım sektörünün iktisadi büyüme için pozitif yönde, iktisadi büyümenin tarım sektörünü ise negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Köse ve Meral (2021), 1986-2016 yılları arasında Türkiye ekseninde gıda güvenliği, tarımsal destekler ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile uzun dönemli ilişki ise ARDL testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme ile tarımsal destekler arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Uygur ve Kaya (2022), tarımsal krediler ve tarımsal büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekseninde ele almışlardır. Çalışmada 2005-2021 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığına ARDL sınır testi yaklaşımı ile ulaşılmıştır. Yapılan analiz neticesinde tarım kredileri ile tarımsal büyüme değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle uzun dönemde, tarım kredilerinde meydana gelen artışın tarımsal büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Alan yazınında yer alan çalışmalarda genel olarak Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik, Toda-Yamamoto Nedensellik, ARDL ve GAD testleri kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda ise regresyon analizine başvurulmuştur. Yapılan analizler sonucunda genel olarak, tarım sektörünün ekonomik büyüme pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle tarımsal büyüme sermaye yatırımlarının, tarımsal kredilerin, AR-GE harcamalarının, yabancı sermaye yatırımlarının önemli etkilerinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda ise tarımsal destekler ve sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

3. TARIMSAL BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Alan yazınına dikkate alarak Türkiye’de tarımsal büyüme etkileyen ana faktörleri sabit sermaye yatırımları, tarımsal istihdam, tarımın GSYİH içindeki payı ve tarımsal desteklemeler olarak sınıflandırılabiliriz. Bu kapsamda ilk olarak sabit sermaye yatırımları ele alınacaktır.

3.1. Tarım Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları

Mevcut sermaye malları ve teçhizat stokuna yapılan ilaveler yatırımı oluşturmaktadır. Üretim faaliyeti için makinelere, işyerlerine, fabrikalara ve diğer dayanıklı mallara ihtiyaç duyulmaktadır. Bütün bunların hepsi sabit sermaye yatırımları içerisinde yer almaktadır (Teyyare, 2018; Olgun, Işın ve Işın, 2018: 64). Sabit sermaye yatırımları; sermaye birikimi, istihdam ve gelir artışı, ekonomik gelişme, genel refah seviyesi ve ödemeler dengesi üzerine etkilerde bulunmakta ve bu durumun ekonomik büyüme yansımaları olumlu olmaktadır (Bayraktutan ve Arslan, 2008).

Tarım sektörüne yönelik yapılan yatırımlar, özel ve kamu sabit sermaye yatırımları şeklinde çeşitlendirilmektedir. Bu yatırımların ekonomi üzerine olan etkileri politika yapıcıları tarafından da bilinmektedir. Tarım sektörüne yapılan yatırımlar hem tarımsal üretimin artmasını sağlayacak hem de tarımsal büyümede bir artış meydana getirecektir (Olgun, Işın ve Işın, 2018). Sermaye yatırımları çoğunlukla devlet tarafından yapılmakta bu yatırımlar daha çok yol, köprü, sulama, arazi toplulaştırma, araştırma ve eğitim şeklinde altyapı geliştirmek için yapılmaktadır. Bu durum üreticilerin, daha verimli yatırım yaparak sermayelerini artırmalarına olanak sağlamaktadır. Özel yatırımlar ise daha çok dayanıklı tüketim malları ve diğer varlık yatırımlarını kapsamaktadır (Akber ve Paltasingh, 2019).

Türkiye’de seçilmiş yıllar için sabit sermaye yatırımları kamu ve özel sektör yatırımları ile bir önceki yıla göre değişim oranları Tablo 1’de verilmektedir. Yıllar itibarıyla kamu sektörü sabit sermaye yatırımları 2003, 2010, 2014, 2019 ve 2020 yılları hariç sürekli artış eğilimindedir. Kamu yatırımlarında en büyük artış %46,2 ile 1999 yılında yaşanırken, en büyük düşüş ise %53,4 ile 2019 yılında yaşanmıştır. Özel sektör sabit sermaye yatırımları ise 2001, 2004, 2008, 2009, 2012 ve 2016 yılları hariç sürekli artış göstermiştir. En büyük artış 2004 ve 2011 yıllarında gerçekleşmiştir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarında en büyük düşüş ise özellikle 2000 krizi sonrası 2001 yılında ve 2007-2008 küresel kriz sonrası 2009 yılında yaşanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Tarım Sektörü Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla, Bin TL)

Yıllar	Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları	Değişim oranı (%)	Özel sektör sabit sermaye yatırımları	Değişim oranı (%)
2000	747.813	-	867.389	-
2001	1.139.277	34,4	606.861	-30,1
2002	1.596.082	28,6	862.899	30,0
2003	1.363.788	-17,1	1.581.212	45,5
2004	1.651.125	17,5	4.022.539	60,7
2005	1.964.366	16,0	3.838.221	-4,8
2006	1.986.455	1,1	4.773.091	19,6
2007	2.891.240	31,3	3.648.402	-30,8
2008	3.373.676	14,3	2.574.999	-29,4
2009	5.019.905	32,8	1.411.417	-45,2
2010	4.624.899	-8,5	3.005.182	53,1
2011	5.202.351	11,1	6.647.225	54,8
2012	6.428.577	19,1	4.797.244	-38,6
2013	7.499.089	15,1	5.119.826	6,3
2014	7.084.199	-5,9	5.167.987	0,9
2015	8.687.948	18,5	6.389.899	19,1
2016	9.290.137	6,5	6.068.371	-5,3
2017	12.022.109	22,7	7.532.869	19,4
2018	14.400.370	16,5	9.050.609	16,8
2019	9.386.155	-53,4	10.152.373	10,9
2020	8.579.064	-9,4	12.576.214	23,9
2021	14.886.422	42,4	18.235.330	31,0
2022	21.457.447	30,6	21.911.956	16,8

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022

3.2. Tarımsal GSYİH

Belirli bir dönem içerisinde ulusal ekonomide üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla toplam değerlerine gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) denir (Alkin, 1992: 153). Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyinin tespitinde, ülkeler arası gelişmişlik düzeyinin karşılaştırılmasında ve gelişiminin değerlendirilmesinde en çok kullanılan ölçüt GSYİH’dir (Özgüven, 1991: 418).

Türkiye’de seçilmiş yıllar için tarımsal GSYİH, tarım sektörünün GSYİH içindeki payı ve bir önceki yıla göre değişim oranları Tablo 2’de verilmektedir. Tarım sektörünün GSYİH içindeki nispi oran yıllar itibariyle azalsa da tarım sektörü Türkiye ekonomisi için hâlâ önemini korumaktadır. Yıllar itibariyle tarımsal GSYİH değerleri sürekli artış eğilimindedir. Bu artış eğilimine karşılık, tarım sektörünün GSYİH içindeki payında sürekli bir azalma görülmektedir. 2000 yılında tarım sektörünün GSYİH’deki payı %10,1’den 2022 yılında % 6,5’e kadar düşmüştür. 2000- 2022 yıllarını kapsayan dönemde tarımsal GSYİH’de genel olarak bir artış olduğu, en büyük artışın 2022 yılında yaşandığı, sadece 2016 yılında tarımsal GSYİH değişim oranının bir önceki yıla göre eksi değer aldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye’de Seçilmiş Yıllar için Tarımsal GSYİH (bin TL)

Yıllar	Tarımsal GSYİH	Değişim Oranı(%)	Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı(%)
2000	17 205 761	-	10.1
2001	21 729 848	26.3	8.9
2002	36 901 720	69.8	10.3
2003	46 249 933	25.3	9.9
2004	54 365 145	17.5	9.4
2005	62 349 598	14.7	9.3
2006	64 415 593	3.3	8.2
2007	66 197 107	2.8	7.5
2008	74 451 345	12.5	7.5
2009	81 234 274	9.1	8.1
2010	104 703 635	28.9	9.0

2011	114 838 169	9.7	8.2
2012	121 692 893	6.0	7.8
2013	121 709 079	0.0	6.7
2014	134 724 745	10.7	6,6
2015	161 447 917	19.8	6.9
2016	161 304 618	-0.1	6.2
2017	189 193 521	17.3	6.1
2018	216 666 387	14.5	5.8
2019	277 494 885	28.1	6.4
2020	336 623 534	17.6	6.7
2021	401 806 632	16.2	5.5
2022	969 494 321	58.6	6,5

Kaynak: TÜİK, 2022

3.3. Tarımsal İstihdam

Tüm dünyada tarımda yaşanan makineleşme ve sanayiyle birlikte tarımsal istihdamdaki azalma gecikmeli de olsa, Türkiye’de de görülmektedir. İşlenen tarım alanlarının azalması ve tarımda teknoloji kullanımının artmasının yanı sıra (Tan vd., 2015: 589), arazilerin miras yoluyla parçalanması ve tarımsal işletmelerin sürekli küçülmesi tarımsal faaliyeti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum Türkiye’de tarımın iş gücünü çeken faktör değil de iten faktör haline getirmiştir. Türkiye gibi nüfusu sürekli artan bir ülkede tarımda istihdam edilenlerin oranının %20 olduğu düşünülürse, tarımsal faaliyetler gıda güvenliği ve güvencesi, sektörler arası ilişkiler açısından hala önemini korumaktadır (Gülçubuk, 2005: 1). Ayrıca Türkiye’de tarımın beslenmeye, nüfusa, istihdama, tüketime, sanayiye, ödemeler dengesine, milli gelire, ekolojik dengeye ve biyolojik çeşitliliğe olan katkıları değerlendirmeye alındığında, göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir sektördür (Tan vd., 2015: 588; Yıldız vd., 2017: 10).

Tarımsal istihdam oranları yıllar itibariyle sürekli azalma göstermektedir. 2000 yılından 2022 yılına kadar olan dönem içerisinde sadece 2001, 2008, 2009, 2020, 2011, 2015 ve 2021 yıllarında tarımsal istihdamdaki değişim oranı pozitif olmuştur. Diğer yıllarda ise tarımsal istihdam ve tarımsal değişim oranı sürekli azalmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Türkiye’de Seçilmiş Yıllara Göre Tarımsal İstihdam ve Değişim Oranları

Yıllar	Tarımsal İstihdam	Tarımsal İstihdam Değişim Oranı
2000	7.769	-
2001	8.089	4.1
2002	7.458	-7.8
2003	7.165	-3.9
2004	5.713	-20.3
2005	5.154	-9.8
2006	4.907	-4.8
2007	4.867	-0,8
2008	5.016	3,1
2009	5.240	4,5
2010	5.683	8,5
2011	6.143	8,1
2012	6.097	-0,7
2013	6.015	-1,3
2014	5.470	-9.1
2015	5.483	0.2
2016	5.305	-3.2
2017	5.464	3.0
2018	5.297	-3.1
2019	5.097	-3.8
2020	4.725	-7.3
2021	4.948	4.7
2022	4.866	-1,7

Kaynak: TÜİK, 2022

3.4. Tarımsal Destekler

Türkiye’de tarımsal politika aracı ilk olarak 1930’larda fiyat desteği adı altında kullanılmıştır (Bayraktar ve Bulut, 2016: 49). Cumhuriyet’in ilanından başlayıp 1990’lı yıllara kadar uzanan tarımsal destekleme uygulamaları daha çok koruyucu ve müdahaleci bir yaklaşımı esas almıştır (Acar ve Bulut, 2009: 2). Yapılan desteklemeler özellikle seçim dönemlerinde popülist politikaların yaygın bir aracı olarak kullanılmış; darboğazların ve ekonomik krizlerin bir nedeni olarak nitelendirilmiştir. 1960’lı yıllarda destekleme programına 11 adet ürün alınırken, planlı ekonomiye geçişle birlikte destekleme kapsamındaki ürün sayısı 30 adete yükseltilmiştir. Liberal politikaların hâkim olduğu 1980’lerde doğrudan destek ödemelerinde düşüş yaşanmıştır. Destek ödemelerinde yaşanan düşüş ekonomik baskılara neden olmuş ve 1990’lı yıllarla birlikte tarımsal müdahalelerde reform süreci gündeme gelmiştir. Reform sürecinde Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların tavsiye ve/veya baskıları etkili olmuştur (Acar ve Bulut, 2009: 2-3).

AB’ye üyelik sürecinde Türkiye, tarım sektörüne yönelik köklü ve somut adımlar atmıştır. Bu süreçte AB’nin hem üye ülkeler için hem de aday ülkeler için de ortaya koymuş olduğu ortak tarım politikaları büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de tarımsal program ve politikaların şekillenmesinde AB’nin ortak tarım politikasına uyum sağlama süreci belirleyici bir etken olmuştur (Meral, 2021: 59).

Türk tarım sektöründe 2000’li yıllara kadar kredi desteği, tedarik ve girdi sübvansiyonları önemli müdahale araçları olarak kullanılıyor iken; ilerleyen yıllarla birlikte tarımsal desteklemelerin kapsamı genişletilmiştir (Sağdıç ve Çakmak, 2021: 1868). 2000’li yıllarla birlikte tarım sektöründe uygulanan politikalar daha çok piyasa temelli olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde çiftçilere doğrudan gelir desteği verilmeye başlanmış ve birçok kamu iktisadi teşebbüsü özelleştirilmiştir.

Doğrudan desteklemeler kısa bir süreliğine destekleme politikalarının birincil aracı haline gelmiş, 2000’li yılların ortalarından itibaren niteliğinde değişiklik gidilmiş, tarımsal bütçe desteği içerisindeki payı azaltılmıştır (Demirdöğen, Olhan ve Hasdemir, 2022). Bu düzenlemelerle birlikte fark ödemeleri, alan bazlı destekler, tarım sigortası destekleme hizmetleri, hayvancılık desteklemeleri ve kırsal kalkınma amaçlı tarımsal desteklemeler devreye girmiş, desteklemeler bugün bilinen yasal çerçevesine kavuşmuştur (Sağdıç ve Çakmak, 2021: 1868). Tarımsal destekleme miktarı yıllar itibarıyla 2001 ve 2009 yılları hariç sürekli artış göstermektedir. Destekleme miktarının her iki dönemde de azalmasında yaşanan ekonomik krizlerin etkisi bulunmaktadır. Tarımsal destekleme miktarları değişim oranları bir önceki yıla göre sadece 2001 (-%40) ve 2009 (-%22,6) yıllarında negatif bir değer almıştır. Diğer yıllarda ise tarıma verilen desteklemeler sürekli artış eğilimindedir (Tablo 4).

Tablo 4. Tarım Sektörüne Verilen Destekler (Cari Fiyatlarla, TL)

Yıllar	Tarımsal Destek Miktarları	Tarımsal Destekleme Miktarları Değişim Oranı (%)
2000	1.669.100.000	-
2001	1.006.300.000	-40,0
2002	1.868.856.000	85,7
2003	2.669.484.000	42,9
2004	3.049.376.000	14,2
2005	3.681.976.000	20,7
2006	4.743.709.000	28,9
2007	5.541.993.000	16,8
2008	5.850.504.000	5,6
2009	4.530.945.000	-22,6
2010	5.881.069.000	29,8
2011	7.084.727.000	20,5
2012	7.676.371.000	8,4
2013	9.229.491.000	20,2
2014	10.091.185.000	9,3

2015	10.719.257.000	6,2
2016	12.424.661.000	15,9
2017	12.859.241.000	3,5
2018	15.042.538.000	17,6
2019	17.087.320.000	16,0
2020	21.949.267.000	28,5
2021	22.129.432.000	0,8
2022	25.853.447.000	16,8

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022

4. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de 2000-2022 yılları arası tarımsal büyüme etki eden faktörler en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizine tabi tutulmuştur. Tarımsal büyüme etki eden faktörlerden tarımsal destekler, tarıma yapılan toplam sabit sermaye yatırımları, tarımın GSYİH içindeki payı ve tarımda istihdam edilen nüfus sayısı analize dahil edilmiştir. Verilerin analizi öncesi tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Modelin analizinde çift logaritmik doğrusal fonksiyon tercih edilmiştir.

Verilere ait tanımlamalar Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. Çalışmada Kullanılan Veriler

Değişkenler	Değişkenlerin Kullanılması	Kaynak
TGS	Tarımsal GSYİH (%)	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TISTH	Tarımsal istihdam	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TSSY	Kamu ve Özel sektör sabit sermaye yatırımları	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
CFDM	Cari fiyatlarla toplam tarımsal destek miktarı	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TGSP	Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı	Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Verilerin analizinde Eviews yazılımından yararlanılmıştır. Ekonomik faktörlerin tarımsal büyüme üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizinden yararlanılmıştır. Verilerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile test edilmiştir. Modelde çoklu bağlantı sorunu tespiti için VIF, otokorelasyon tespiti için Breusch-Godfrey otokorelasyon testi ve değişen varyans sorunu tespiti için White varyans homojenliği/heterojenliği testleri yapılmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. Değişkenlerin İncelenmesi

Tablo 6’da araştırmaya dahil edilen değişkenlerin 2000-2022 yılları arasındaki seyri ve normal dağılım durumlarına yer verilmiştir. Jarque-Bera normal dağılımdan ayrılmayı ölçmek için kullanılan asimptotik olarak iki serbestlik dereceli ki-kare dağılımına sahip uyumun iyiliği ölçüsü olup çarpıklık ve basıklık ölçümlerinin dönüşümünden elde edilmektedir. Test istatistiğinde yokluk hipotezi “seride çarpıklık ve aşırı basıklığın sıfır” olduğu yönündedir. Test istatistiği anlamlı olmadığında ($p>0,05$) normal dağılım olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Modelde Yer Alan Değişkenlerin Görünümü (2000-2022)

YIL	TGS	TISTH	TSSY	GSYİH	CFDM	TGSP
2000	17.205.761	7.769	1.615.552	6,6	1.669.100.000	10,1
2001	21.729.848	8.089	1.746.088	-6,0	1.006.300.000	8,9
2002	36.901.720	7.458	2.458.981	6,2	1.868.856.000	10,3
2003	46.249.933	7.165	2.945.000	5,3	2.669.484.000	9,9
2004	54.365.145	5.713	5.673.664	9,4	3.049.484.000	9,4
2005	62.349.598	5.154	5.802.587	8,4	3.681.976.000	9,3
2006	64.415.593	4.907	6.759.546	6,9	4.743.709.000	8,2
2007	66.197.107	4.867	6.539.642	4,7	5.541.993.000	7,5
2008	74.451.345	5.016	5.948.675	0,7	5.850.504.000	7,5
2009	81.234.274	5.240	6.431.322	-4,8	4.530.945.000	8,1
2010	104.703.635	5.683	7.630.081	9,2	5.881.069.000	9
2011	114.838.169	6.143	11.849.576	8,8	7.084.727.000	8,2
2012	121.692.893	6.097	11.225.821	2,8	7.676.371.000	7,8
2013	121.709.079	6.015	12.618.915	4,0	9.229.491.000	6,7
2014	134.724.745	5.470	12.252.186	2,9	10.091.185.000	6,6
2015	161.447.917	5.483	14.756.319	4,0	10.719.257.000	6,9
2016	161.304.618	5.305	15.358.508	3,2	12.424.661.000	6,2
2017	189.193.521	5.464	19.554.978	7,4	12.859.241.000	6,1
2018	216.666.387	5.297	23.450.979	2,8	15.042.538.000	5,8
2019	277.494.885	5.097	19.538.528	0,8	17.087.320.000	6,4
2020	336.623.534	4.725	21.155.278	1,9	21.129.432.000	6,7
2021	401.806.632	4.948	33.121.752	11,4	22.129.432.000	5,5
2022	969.494.321	4.866	43.369.403	5,6	25.853.447.000	6,5
J-B	0,808	3,206	1,032	3,180	1,206	0,926
(p)	(0,667)	(0,201)	(0,597)	(0,203)	(0,547)	(0,629)

TGS: Tarımsal GSYİH

TISTH: Tarımsal istihdam

GSYİH: GSYİH Büyüme Oranı

TSSY: Kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları

CFDM: Cari fiyatlarla toplam tarımsal destek miktarı

TGSP: Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı

J-B: Jarque-Bera

Modelde yer alan değişkenler genel olarak incelendiğinde 2000-2022 yılları arasında tarımsal büyüme ve cari fiyatlarla toplam tarımsal destek miktarının arttığı, tarımsal istihdam, kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyümenin 2000-2022 yılları arasında değişkenlik göstermekle birlikte genel olarak düştüğü görülmektedir.

5. 2. Serilerin Durağanlığının İncelenmesi

Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin test edilebilmesi için değişkenlerin durağan I(0) veya aynı dereceden bütünlük olmaları gerekmektedir. Veri analizinde doğal logaritması alınan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlığını test etmek amacıyla serilere ADF birim kök testi uygulanmıştır. Sabit terimli ve sabit terim ile trendli modeller için gerçekleştirilen birim kök testinde maksimum gecikme uzunluğunda SIC (Schwarz Info Criterion) bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Tablo 7’de birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir.

H0: Birim kök vardır (Seri durağan değildir).

H1: Birim kök yoktur (Seri durağandır).

Tablo 7. Serilerin Durağanlık Yönünden İncelenmesi

Seri	Kod	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli	
		Düzeyinde t (p)	1. fark t (p)	Düzeyinde t (p)	1. fark t (p)
Tarımsal GSYİH	TGS	-1,032(0,715)	-3,934(0,010)	-3,431(0,082)	-3,680(0,057)
Tarımsal istihdam	TISTH	-3,990(0,010)	-3,339(0,034)	-3,534(0,075)	-2,212(0,450)
Kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları	TSSY	1,561(0,998)	-6,003(0,000)	-2,753(0,231)	-3,924(0,043)
GSYİH büyüme oranı	GSYIH	-3,193(0,039)	-4,567(0,003)	-3,229(0,113)	-4,363(0,018)
Cari fiyatlarla toplam tarımsal destek miktarı	CFDM	1,242(0,996)	-3,694(0,016)	-0,919(0,927)	-4,285(0,0209)
Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı	TGSP	-1,171(0,659)	-3,225(0,038)	-3,022(0,161)	-3,107(0,139)

t: Augmented Dickey-Fuller (ADF) t-Statistic

Tablo 7’deki birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin tamamının düzeyinde durağan olmadığı, değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olması gerektiğinden ve serilerin birinci derece farkları alındığında durağan oldukları görüldüğünden analizlerde serilerin birinci dereceden farkları kullanılmıştır.

5. 3. Tüm Serilerin Birlikte Durağanlık İncelemesi

Tablo 8’te serilerin birlikte durağanlığının incelendiği Breusch-Godfrey otokorelasyon testi ve hata terimlerinin varyansının sabit (veya değişken) olma durumu için yapılan White değişen varyans sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. Otokorelasyon-Lm Test Ve White Değişen Varyans Testi Sonuçları

Gecikme	LM-test	p	X ²	df	p
1	1,024	0,453	5,418	5	0,367

LM test istatistiğinde “seriler arasında otokorelasyon yoktur” yokluk hipotezi test edilmektedir. Tablo 8’e göre LM-test istatistiğine ait p değerinin anlamlı olmadığı ($p>0,05$), ‘seriler arasında otokorelasyon yoktur’ hipotezinin reddedilmediği, diğer bir ifadeyle modeldeki değişkenlerin birlikte durağan olduğu ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı anlaşılmaktadır. White değişen varyans testinde elde edilen ki-kare istatistiğinin anlamlı olmadığı, modeldeki tüm değişkenlerin hata varyansının sabit olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 9’da tarımsal büyüme etki eden ekonomik faktörlerle gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	B	SH	β	t	p	VIF
Sabit	2348817	2772126		0,847	0,417	
Tarımsal istihdam (TISTH)	-6363,541	3408,41	-0,298	-1,867	0,091	1,435
Kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları (TSSY)	4920,530	1190,21	0,764	4,134	0,002	1,923
GSYİH büyüme oranı (GSYIH)	1097782	423933	0,540	2,590	0,027	2,444
Cari fiyatlarla toplam tarımsal destek miktarı (CFDM)	0,010	0,002	0,808	4,271	0,002	2,015
Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı (TGSP)	22328954	3795727	1,281	5,883	0,000	2,670

$R^2=0,807$ $\Delta R^2=0,734$
 $F_{(5; 10)}=9,263$; $p=0,002$
Durbin-Watson=2,472

Tablo 9’daki F (9,26; $p<0,05$) ve R2 ($\Delta R^2=0,73$) değerleri tarımsal büyüme etki eden ekonomik faktörler için kurulan modelin uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 9’a göre tarımsal istihdam, kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları, GSYİH büyüme oranı, toplam tarımsal destek miktarı ve tarım sektörünün GSYİH içindeki payı tarımsal büyümedeki değişimin yaklaşık %73’ünü açıklamaktadır. Regresyon katsayıları ve katsayıların anlamlılığına ilişkin t değerlerine göre

tarımsal istihdamda meydana gelen %1’lik artış tarımsal büyüme %0,298 oranında azaltmaktadır. Kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımlarında meydana gelen %1’lik artış tarımsal büyüme %0,764 oranında artırmaktadır. GSYİH büyüme oranında meydana gelen %1’lik artış tarımsal büyüme %0,540 oranında artırmaktadır. Toplam tarımsal destek miktarında meydana gelen %1’lik artış tarımsal büyüme %0,808 oranında artırmaktadır. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payında meydana gelen %1’lik artış tarımsal büyüme %1,281 oranında artırmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ekonomik sistemin ve insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasını tarım sektörü oluşturmaktadır. Sanayinin sınırlı olduğu dönemlerde nüfusun büyük bir çoğunluğu tarımsal faaliyette bulunmakta, ticaret ve iktisadi yapı büyük ölçüde tarım sektörüne dayanmaktadır. Fakat teknolojik gelişmelerle birlikte tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı azalma eğilimi göstermiştir. Bu durum tarımın ivme kaybetmesine neden olsa da tarımın kendine özgü stratejik yapısı nedeniyle önemi hâlâ korunmaktadır. Son yıllarda yaşanan salgın hastalıklar, savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar ve iç bunalımlar tarımsal üretimin önemini hep canlı tutmuştur. Tüm bu etkenler ülkelerin tarımsal üretimlerinin devamlılığını sağlayacak politikalar ortaya koymalarına olanak tanımıştır.

Bu araştırmanın temel amacını tarımsal büyüme etki eden ekonomik faktörlerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de 2000-2022 yılları arası 23 yıllık zaman serisi verileri kullanılmış ve en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizinden yararlanılmıştır. Tarımsal büyüme etki eden faktörlerden tarımsal destekler, sabit sermaye yatırımları, tarımın GSYİH içindeki payı ve tarımda istihdam sayısı analize dahil edilmiştir. Verilerin analizinde Eviews yazılımından yararlanılmıştır. Ardından verilerin durağanlık düzeyleri ADF ile test edilmiştir. Modelde çoklu bağlantı sorunu tespiti için VIF, otokorelasyon tespiti için Breusch-Godfrey otokorelasyon testi ve değişen varyans sorunu tespiti için White varyans homojenliği/heterojenliği testleri yapılmıştır. Bu testlerden elde edilen sonuçlar neticesinde tarımsal istihdam, kamu ve özel toplam tarımsal sabit sermaye yatırımları, GSYİH büyüme oranı, toplam tarımsal destek miktarı ve tarım sektörünün GSYİH içindeki payı tarımsal büyümedeki değişimin yaklaşık %73’ünü açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonunda regresyon katsayıları ve katsayıların anlamlılığına ilişkin t değerleri dikkate alındığında tarımsal istihdamda meydana gelen %1’lik artışın tarımsal büyüme %0,298 oranında azalttığı ortaya konulmaktadır. Diğer değişkenlerden kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarında meydana gelen %1’lik artışın tarımsal büyüme %0,764 oranında artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç Demir (2007) ve Kalem (2015) tarafından ortaya konulan çalışmanın sonuçları ile farklılık göstermektedir. Diğer bir değişken GSYİH büyüme oranında meydana gelen %1’lik artışın, tarımsal büyüme %0,540 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç Okine ve Özel (2018) ile Şasmaz ve Özel (2019)’in çalışmalarından elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Analize dahil edilen diğer değişkenlerden toplam tarımsal destek miktarında meydana gelen %1’lik artışın, tarımsal büyüme %0,808 oranında artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Köse ve Meral (2021)’in çalışmalarında elde edilen bulgulardan farklılık göstermektedir. Son değişken olan tarım sektörünün GSYİH içindeki payında meydana gelen %1’lik artışın, tarımsal büyüme %1,281 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar Terin vd. (2013)’nin çalışmalarında ortaya koyduğu tüm bulgularla örtüşmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimde devamlılığı sağlamak ve üretim ile üreticiyi yönlendirmek için kullanılan en temel politika aracı tarımsal desteklemelerdir. Tarım sektörüne yapılan desteklemelerin son dönemlerde sürekli artması, destekleme politikalarının kayıt altına alınması ve doğru işletme planlamasının yapılması tarımsal üretimin artmasını sağlamıştır. Tarımsal desteklemelerin istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve uygulamaya konulması ile tarımsal üretim artacak ve bu da ekonomik büyüme olumlu yönden yansıyacaktır. Tarımsal üretimin devamlılığında tarıma

yapılan sabit sermaye yatırımları da önemli yer tutmaktadır. Sabit sermaye yatırımları daha çok altyapı faaliyetlerine yönelik olarak gerçekleştiğinden tarımsal üretimde verimliliği de artırmaktadır. Bu durum tarımın GSYİH içerisindeki payını da artırmaktadır. Bu noktada sabit sermaye yatırımlarının planlanmasının iyi yapılması ve bununla birlikte özel sektör sabit sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Türkiye gibi nüfusu sürekli artan ülkelerde tarımın payı yüksek olduğundan tarım sektörü önemli bir istihdam alanı olarak görülmektedir. Fakat tarımsal sektörde iş gücü verimliliği, kayıt dışılık ve gizli işsizlik gibi önemli sorunlar bulunmaktadır. Türkiye’de tarımsal üretim ile çalışan nüfus arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu teoride ortaya konulmaktadır. Bu durum araştırmada elde edilen sonuçlarla da örtüşmektedir. Teknolojinin etkin ve yaygın bir şekilde kullanılması tarımda istihdam edilen nüfusun azalmasında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen bulgulardan yola çıkılacak olursa, üretimi artırmaya yönelik yapılan kamu ve özel sermaye yatırımlarında, üretimi teşvik eden doğrudan ve dolaylı desteklemelerde ve tarım sektörünün GSYİH içindeki payında meydana gelecek artış tarımsal üretimin artmasına önemli katkı sunacaktır. Tarım sektörünün ekonomideki yeri ve önemi de dikkate alınacak olursa, Türkiye’de tarım sektörünün beslenmeye, nüfusa, istihdama, sanayiye, yurt içi tüketime, ödemeler dengesine, milli gelire, ekolojik dengeye, biyolojik çeşitliliğe ve ekonomik büyümeye günümüzde olduğu gibi gelecekte de katkı sağlayan önemli bir sektör olmaya devam edecektir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Tarımsal Büyümeye Etki Eden Faktörler (Bir Regresyon Analizi)” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu çalışma için etik beyanı gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki tek yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. ve Bulut, E. (2009). Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 1-19.
- Akber, N. ve Paltasingh, K. R. (2019). Is Public Investment Complementary to Private Investment in Indian Agriculture? Evidence From NARDL Approach. *Agricultural Economics*, 50, 643-655.
- Alkin, E. (1992). *İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ataseven, Y. H., Arısoy, B., Gürer, A., Demirdöğen, N. ve Olhan, Ö. E. (2020). Global Agricultural Policies and Their Reflections on Turkish Agriculture. *Türkiye Agricultural Engineering 9th Technical Congress (1-11)*, Ankara.
- Awokuse, T. O. ve Xie, R. (2014). Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in Developing Countries? *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 1-23.
- Awokuse, T. O. (2009). Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in Developing Countries?, The American Agricultural Economics Association Annual Meeting, *Milwaukee*, WI, July 28.

- Merdan, K. (2023). Türkiye’de Tarımsal Büyüme Etki Eden Faktörler (Bir Regresyon Analizi). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1125-1142.
- Bağcı, A. (2022). Ekonomik Büyüme ve Akıllı Tarım: Türkiye’den ve Dünyadan Örnekler. Mehmet Fatih Kacır, Muzaffer Şeker ve Mürsel Doğrul (Ed.), *Milli Teknoloji Hamlesi*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bayraktar, Y. ve Bulut, E. (2016). Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66, 45-66.
- Bayraktutan, Y. ve Arslan, İ. (2008). Türkiye’de Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Kointegrasyon Analizi (1980-2006). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(14), 1-12.
- Benfica, R., Cungura, B. ve Thurlow, J. (2019). Linking Agricultural Investments to Growth and Poverty: an Economywide Approach Applied to Mozambique. *Agricultural Systems*, 172, 91-100.
- Benli, K. Y. ve Yenisu, E. (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 49-72.
- Butzer, R., Mundlak, Y. ve Larson, D. F. (2010). Measures of Fixed Capital in Agriculture <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5472>, (15.06.2023).
- Canbay, Ş. ve Kırca, M. (2020). Türkiye’de Sanayi ve Tarım Sektörü Faaliyetleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Kaldor Büyüme Yasasının Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (1), 143-170.
- Cengiz, S. ve Baydur, C. M. (2010). Kırdan Kente Göç ve Tarımsal Verimlilik: Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 85-98.
- Çetin, M. (2012). Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 211-230.
- Demir, Y. (2007). Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Olan Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 152-161.
- Demirdöğen, A., Olhan, E. ve Hasdemir, M. (2022). Heterogeneous Impact of Agricultural Support Policies: Evidence From Turkey, *Environment, Development and Sustainability*, 24(10), 12203-12225.
- Dağ, M. ve Çelik, M. (2018). Yatırım Teşvikleri Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 863-875.
- Fan, S., Gulati, A. ve Thorat, S. (2008). Investment, Subsidies, and Pro-Poor Growth in Rural India. *Agricultural Economics*, 39, 163–170.
- Gollin, D., Parente, S. ve Rogerson, R. (2002). The Role of Agriculture in Development. *The American Economic Review*, 92(2), 160-164.
- Görmüş, A. (2019). Türkiye’de Tarımsal İstihdamın Cinsiyete Dayalı Yapısı ve Sosyal Politika Önerileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 563 – 578.
- Gülçubuk, B. (2005). Önce Doğa Önce İnsan. İnternet Adresi: www.bugday.org/article.php?ID=758, (22.06.2023).
- Kalem, A. (2015). Türkiye'deki Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisinin İncelenmesi. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Yayın No:2922.

- Merdan, K. (2023). Türkiye’de Tarımsal Büyümeye Etki Eden Faktörler (Bir Regresyon Analizi). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1125-1142.
- Kılıçarslan, O. ve Dinç, O. (2007). Türkiye Ekonomisinde Teknoloji ve Veri Transferi. *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(5), 73-75.
- Kopuk, E. ve Meçik, O. (2020). Türkiye’de İmalat Sanayi ve Tarım Sektörlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 1998-2020 Dönemi Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27 (2), 263-274. DOI: 10.18657/yonveek.693387.
- Köse, Z. ve Meral, G. T. (2021). Türkiye’de Tarımsal Destekler, Gıda Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Studies on Social Science Insights*, 1(2), 51-73.
- Khan, D., Ahmed, S. S. ve Ahmed, E. (2012). Agriculture and Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan. 2. International Multidisciplinary Conference towards Better Pakistan, (pp. 1-6). Pakistan.
- Li, Y. ve Wang, Y. (2011). The Correlation Studies Of Agricultural Investment Elements And Agricultural Benefits. <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=5999305> Erişim tarihi: 08.09.2023.
- Meral, G. T. (2021). Türkiye’de Tarımsal Destekler, Gıda Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Studies on Social Science Insights*, 1(2), 51-73.
- Okine, E. ve Özel, R. (2018). Agriculture and Economic Growth in Republic of Ghana. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 22(3), 363-375.
- Olgun, F. A., Işın, Ş. ve Işın, F. (2018). Türkiye’de Tarımsal GSYH ile Tarımsal Yatırımlar Arasında Nedensellik İlişkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24, 1- 10.
- Özaydın, G. ve Çelik, Y. (2019). Tarım Sektöründe Ar-Ge ve İnovasyon. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(1), 1-13.
- Özgüven, A. (1991). *İktisat Bilimine Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Roy, B. C. ve Pal, S. (2002). Investment, Agricultural Productivity and Rural Poverty in India: A State Level Analysis. *Indian Journal of Agricultural Economics*, October-December, 57(4), 653-678.
- Sağdıç, E. N. ve Çakmak, E. (2021). Tarımsal Destek Ödemeleri ile Tarımsal Üretim Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 1858-1880.
- Şaşmaz, M. Ü. ve Özel, Ö. (2019). Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 50-65.
- Singh, A., Pal, S. ve Jha, G. K. (2015). Transitioning India’s Public Expenditure in Agriculture Towards Higher Growth and Equity. *Ind. Jn. of Agri. Econ.* 70(3), 246- 258.
- Taban, S. ve Kar, M. (2016). *Kalkınma ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tan, S., Atak, Ş., Şengül, Ü. ve Tan, S. S. (2015). The Evaluation of the Changes in the Agricultural Sector with Common Economic Indicators in Turkey During the Last Decade. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(2), 588-595.
- Terin, M., Aksoy, A. ve Güler, İ. O. (2013). Tarımsal Büyümeye Etki Eden Ekonomik Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 41-50.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). Tarım ve Gıda Göstergeleri <https://www.sbb.gov.tr/tarim-ve-gida-gostergeleri/>, (14.08.2023).

- Merdan, K. (2023). Türkiye’de Tarımsal Büyüme Etki Eden Faktörler (Bir Regresyon Analizi). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1125-1142.
- Teyyare, E. (2018). Sektörel Bazda Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 115- 129.
- TUİK, (2022). İstatistik Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113>, (21.05.2022).
- Thirtle, C., Lin, L. ve Piesse, J. (2003). The Impact of Research Led Agricultural Productivity Growth on Poverty Reduction in Africa, Asia and Latin America. *Contributed Paper for the 25th Conference of the International Association of Agricultural Economists*. Durban.
- Uygur, E. ve Kaya, E. Ö. (2022). Tarım Kredileri ile Tarımsal Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(3), 2004-2022.
- Yavuz, F. (2005). Agriculture in Türkiye. T.R. Ministry of Agriculture and Rural Affairs, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/ya_yinlar/turkiyede_tarim.pdf. (12.07.2023).
- Yıldız, D., Yıldız, N. Ç., Ilgaz, Y., Güneş, M. Ş. ve Yıldız, D. (2017). Türkiye’deki Tarımsal İşgücünün Demografik ve Yapısal Dönüşümü Projesi Ön Raporu, *Rapor No: 3*, Ankara.
- Zhang, D., Chen, C. ve Sheng, Y. (2014). Public Investment in Agricultural R&D and Extension an Analysis of the Effects on Australian Broadacre Farming Productivity. *China Agricultural Economic Review*, 7(1), 86-101.

Extended Abstract

Economic Factors Affecting Agricultural Growth in Turkey (A Regression Analysis)

Aim: The agriculture industry, considered one of the most fundamental pillars of the economy, exhibits a wide distribution as production and the resulting values are influenced by commercial activities. The agriculture industry and its practices not only impact economic growth but also contribute to improving the income levels of low-income groups. Furthermore, agricultural activities provide inputs to non-agricultural industries and stimulate demand for them. The agricultural industry contributes to the economy through employment, supplying raw materials to other industries, and alleviating poverty. The structure of agricultural employment in Turkey is primarily concentrated in rural areas, leading to a higher labor force participation rate and contributing to the overall employment level. Mechanization in agriculture, technological advancements, shrinkage of production areas, fragmentation of land through inheritance distribution, and downsizing of agricultural holdings have all adversely affected agriculture over time. These factors have transformed Turkish agriculture into an industry that repels labor rather than attracting it. Despite all the adversities, the agricultural industry still accounts for approximately 20% of employment in developing countries like Turkey. Considering the contributions of the agricultural sector in Turkey to employment, nutrition, industry, population, domestic consumption, balance of payments, national income, ecological balance, and biodiversity, it emerges as an indispensable industry. The main objective of this study is to identify the economic factors that affect the growth of the agricultural industry in Turkey. This study aims to determine the effects of agricultural subsidies, fixed capital investments, the share of agriculture in GDP, and the number of agricultural employment on agricultural growth. The literature on fixed capital, agricultural subsidies, and agricultural employment's impact on economic growth is limited. Therefore, the present study aims to address this gap in the literature.

Method: The study utilizes 23 years of time series data between 2000 and 2022 and employs regression analysis using the least squares method. Agricultural subsidies, fixed capital investments, the share of agriculture in GDP, and the number of agricultural employment are included in the analysis as factors affecting agricultural growth in Turkey. EVIEWS software package was used in the analysis of the data. Subsequently, the ADF unit root test was conducted to assess the stationarity of the natural logarithm of both the dependent and independent variables. VIF test was conducted to check for multicollinearity, the Breusch-Godfrey autocorrelation test was performed to detect autocorrelation, and White's variance homogeneity/heterogeneity test was carried out to assess heterogeneity.

Findings: The findings of the study, based on the 2000-2022 period, indicate that agricultural employment, GDP growth rate, total public and private agricultural fixed capital investments, total agricultural subsidies, and the share of the agriculture industry in GDP account for approximately 73% of the variance in agricultural growth. Based on the regression coefficients and t-values for the significance of the coefficients within the scope of the findings obtained in the study, it was determined that a 1% increase in agricultural employment decreases agricultural growth by 0.298%. It has been determined that a 1% increase in public and private fixed capital investments, which is another variable, leads to a 0.764% increase in agricultural growth. However, this finding does not correspond to the results of the studies conducted by Demir (2007) and Kalem (2015). Another variable is that a 1% increase in the GDP growth rate leads to a 0.540% increase in agricultural growth. This finding is similar to the results obtained from the studies conducted by Okine and Ozel (2018) and Sasmaz and Ozel (2019). Among the other variables included in the analysis, it was found that a 1% increase in the amount of total agricultural subsidies led to a 0.808% increase in agricultural growth. This result differs from the findings of Kose and Meral (2021). It was found that a 1% increase in the share of the agricultural sector in GDP, the last variable, leads to a 1.281% increase in agricultural growth. All of these results are consistent with the findings of Terin et al. (2013).

Conclusion: Any increase in direct and indirect subsidies that incentivize production, in the share of the agriculture industry in GDP, and in public and private capital investments to increase production in Turkey would make a significant contribution to the increase in agricultural production. Considering the strategic position of the agriculture industry in the economy, the agriculture industry in Turkey will maintain its role as a significant contributor to nutrition, employment, balance of payments, national income, population, industry, domestic consumption, ecological balance, biodiversity, and economic growth in the future as it is today.

Türkiye’de Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Değerlendirme

Erdal GÜLER*

Öz

Günümüzde, çevre örgütlerinin niceliğinde artışlar meydana geldiği gibi çevre sorunlarına bütünlükçü yaklaşarak yeni çevre konuları gündeme gelmektedir. Bununla birlikte çevre sorunlarına çözümün sadece salt devletlerin kararları ile giderilemeyeceği anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle devlet aygıtının dışında gönüllü yurttaşların katılımı ile çevreci sivil toplum örgütlerinin yerel/ulusal/uluslararası toplantılarda/davalarda aktör olarak yer aldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler konferanslarında küresel sivil toplum örgütlerinin uluslararası örgütlerle etkileşim aracılığıyla politika yapma süreçleri ve sivil toplum aktörlerinin sayısı ve katılımı her geçen gün artmaktadır. Çevreci sivil toplum örgütleri, politika yapım sürecinde önemli bir aktör olarak çevre sorunları ile ilgili baskı grubunu oluşturan ve politik yapıyı etkileyen önemli yapılardan biri olmaktadır. Bu çalışma, çevreci hareketin gelişmesi ile çevreci sivil toplum örgütlerinin işlevlerinden bahsettikten sonra Türkiye’de çevreci sivil toplum örgütlerinin gelişimini tarihsel dönemlere ayırarak değerlendirmektedir. Çalışma, Türkiye’de çevre örgütlerinin yapısal durumu ve özellikleri ile çevreci örgütlerin faaliyetleri kapsamında güncel çevre sorunlarına karşı örgütlenme boyutuna odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Örgütleri, Sivil Toplum, Türkiye.

Makale Türü: Derleme Makalesi

An Evaluation of Environmental Non-Governmental Organizations in Türkiye

Abstract

Today, there has been an increase in the quantity of environmental organizations and new environmental issues come to the fore by approaching environmental problems in a holistic way. With the understanding that the solution to environmental problems cannot be solved only by the decisions of the states, environmentalist non-governmental organizations began to be accepted as actors in international meetings with the participation of voluntary citizens who developed outside the state. It is seen that the policy-making processes of global non-governmental organizations through interaction with international organizations and the number and participation of non-governmental actors have increased in United Nations conferences. In this context, environmental non-governmental organizations, as an important actor in the policy-making process, become one of the important structures that affect the political structure that creates the pressure group on environmental problems. This study evaluates the development of environmental non-governmental organizations in Turkey by separating them into historical periods, after mentioning the functions of environmental non-governmental organizations with the development of the environmental movement. The study focuses on the structural status and characteristics of environmental organizations in Turkey and the organizational dimension against current environmental problems within the scope of their activities on environmental issues.

Keywords: Environmental Organizations, Civil Society, Türkiye.

Article Type: Review Article.

1. GİRİŞ

Çevre örgütleri, uluslararası, ulusal ve yerel boyutta çevresel sorunlara karşı kamuoyunda baskı grubu olarak farkındalık oluşturan hükümet dışı aktörlerden biridir. 1950’lerden sonra demokrasi ve insan haklarının gelişmesi ile çevre sorunları da mikro ölçekli olmaktan çıkarak evrensel boyuta taşınmıştır. Çevre örgütleri, gönüllü kuruluşların veya bireylerin kolektif katılımı ile kamu ve özel sektörden sonra gelen yönetim mekanizmalarından birisidir. Bu nedenle onlar, uluslararası toplantılarda, yasal süreçlerde ve yerel boyutta birçok davada aktör olarak yer almaktadırlar. Bu tür örgütler, sivil toplumun daha güçlü ve etkili olduğu demokratik yönetim sistemlerinde daha etkin politika araçlarına katılabilmektedirler (Güler, 2022: 244).

Çevreci hareketleri, artan çevre sorunları hususunda topluma gerekli uyarıları yapan çevre gönüllüleri olarak tarif edilebilmektedirler. Uzun yıllardır çevre hareketleri ve çevreci gruplar, çevrenin nasıl korunması gerektiğine dair ortak bir uzlaşma sağlayamamışlardır. En önemli problem, hangi yöntemin çevreyi en iyi şekilde koruyacağı sorusudur. Dolayısıyla çevreyi koruma yöntemi, vatandaşların gönüllü katılımı şeklinde kamu yöneticilerine veya politikacılarına yönelik baskılar ile mi gerçekleşecektir? Yoksa siyasi iktidarı ele geçirmek için partilileşme tercih edilerek doğrudan politika yapıcılardan biri olarak mı gerçekleşecektir? Bu kapsamda çevreyi korumaya yönelik faaliyetler ve örgütlenmeler, sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler şeklinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 1960’ların sonundan itibaren çevrenin toplumsal sorunlarla birlikte algılanması ile yönetim üzerinde baskı mekanizması kuran çevreci dernekler, inisiyatifler önemli rol oynamıştır (Kılıç, 2013: 130-133). Çevre hareketleri, maddi menfaat sağlamaya yönelik çıkarları olmaması, onları diğer toplumsal hareketlerden ayırmaktadır. Çevre hareketleri, toplumsal hareketlerin ve örgütlenmelerin ortaya çıkış sürecinin bir adımı olarak gönüllülük esasına dayalı örgütlenmesiyle en son halkayı tarif etmektedir (Koyuncu ve Çiftçi, 2022: 64). Bu çalışmada çevre örgütleri, sivil toplum ve gönüllü kuruluşlar, sivil toplum ve çevre örgütleri ve genellikle kullanılacak çevreci sivil toplum örgütleri kavramları birbirlerini tamamlayan anlamda kullanılmıştır.

Sivil toplum ve gönüllü kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen belirli bir hedef için bir araya gelmiş gönüllü bireyler tarafından oluşturulmuş yapıyı veya örgütlenmeyi ifade etmektedir. Türkçe literatürde, sivil toplum kuruluşlarını belirtmek üzere vakıf, sendika, dernek, oda, kulüp, kooperatif, platform gibi farklı adlar kullanılmaktadır (Özdemir, 2004: 133). Çalışmada, gönüllü kuruluşlar, çevreci sivil toplum örgütleri dernekler ve vakıflar kapsamında sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla kamu yönetiminin bir alt örgütlenmesi olarak çevre bakanlığı ve ilgili teşkilatlanmaları veya çevrecileri temsil eden siyasi parti düzeyinde örgütlenmeler kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmada, kavram kargaşasına yer vermemek için sivil toplum ve gönüllü kuruluşlar (çevreci sivil toplum örgütleri), dernekler ve vakıflar kavramları birbirlerinin yerini tamamlayıcı şekilde kullanılmıştır. Bu çalışma, ilk olarak çevreci sivil toplum kavramını açıkladıktan sonra bu tür örgütlerin işlevlerini ve örgütlenme boyutuna odaklanmaktadır. İkinci olarak ise Türkiye’de çevreci sivil toplum örgütlerinin yapısal durumuna değinerek bu tür örgütlerin gelişimini tarihsel dönemlere ayırarak sınıflandırmaktadır. Son olarak ise Türkiye’de çevreci sivil toplum örgütlerinin özellikleri ile çevresel konulardaki faaliyetler ve güncel çevre sorunlarına karşı örgütlenmeler incelenmektedir.

2. SİVİL TOPLUM VE ÇEVRECİ ÖRGÜTLER

2.1. Sivil Toplum ve İşlevleri

Sivil toplum, dar anlamda devlet otoritesi veya kanun gücü altında yönetilen siyasi bir topluluğu ifade etmek için kullanılırken geniş anlamda bağımsız ve kendi amaçları için hareket edebilen birey ve örgütleri kapsamaktadır (Heywood, 2012: 28). Genel olarak sivil toplum, devleti oluşturan unsurların dışında kendiliğinden gelişen kaotik bir yapıyı belirtmektedir. Sivil toplum, insanların kâr yada siyasi iktidar için değil, ortak çıkarları, amaçları gerçekleştirmek için örgütlendikleri bir araya geldikleri

alanlardır (Gray, Bebbington ve Collison, 2006: 323). Kapıkıran’a göre sivil toplumun beş önemli işlevi ve faaliyeti bulunmaktadır. Bu işlev ve faaliyetler; “toplumsal farklılaşma”, “toplumsal örgütlenme”, “gönüllü birliktelik”, “toplumsal düzeyde otonomleşme” ve “baskı mekanizması” oluşturmaz. Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için toplumsal alanda kültürel, ideolojik, etnik, mesleki, dinsel vb. gibi sosyolojik değerlendirmeler ile çeşitlenme gerçekleşmelidir. Toplumsal örgütlenme, gönüllülük çerçevesinde birlikteliği sağlayıcı niteliktedir. Yani mecburi ve bağımlı örgütlenmeler sivil toplum unsuru olarak kabul edilmemektedir. Diğer unsur ise otonom bir statüye sahip olunmasıdır. Devletin müdahalesine maruz kalmadan, sosyal grupların kendi kaderlerini tayin etme hak ve hürriyetlerine sahip olmaları gerekir. Sivil toplumun oluşmasındaki son aşama, sivil toplum örgütlerinin baskı grubu niteliği ile demokratik yol ve yöntemlerle baskı mekanizmalarını yönelebilmeleri ve kullanmalarıdır (Kapıkıran, 2010: 45-46).

Sivil toplum örgütleri, ulus ötesi ağların çevre, barış, kadın hakları ve insan hakları gibi ortak değerlerin ve bireylerin yer aldığı, ekonomik alandan özel alana ve devletten ayrı bir alanı ifade etmektedir (Paker, 2012: 153). Çevreci örgütlerde sivil toplum örgütleri gibi kadın hakları, doğa koruma, çevresel adalet gibi toplumsal konularda eylemler ve politikalar gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla çevreci örgütleri sadece hava, su, çevre kirliliğine, termik santral karşıtlığına, doğanın sömürülmesine karşı gelişen homojen bir örgütlenme olarak düşünmemek gerekir. Çevreci örgütlerde sivil toplum örgütlerindeki gibi özgürlükleri, demokrasiyi ve adaleti esas alan çevreyi koruma yaklaşımlarına sahiptirler. Ancak bazı sivil toplum örgütlerinin de çevreyle doğrudan ilgilenmeyen kuruluşların da olduğu bilinmektedir. Nitekim çevreci eylemlerin sosyal dinamiğinde dünyayı değiştirmeye yönelik mücadeleler yer aldığından, karmaşık örgütler ve aktivistlerle birlikte bu sürecin siyasi eyleme geçme olasılığı yüksektir (Armstrong, 2019).

Sivil toplum örgütlerinin lobbying/etkileme çalışmalarıyla gerekse ulusal ve uluslararası platformlarla iletişim kurarak karar verme yetkisini elinde bulunduranları etkilemekte, kamu politikalarına çevreyi koruyucu ilkeleri de dâhil edebilmektedirler (Toprak, 1998: 334). Dünya çapında düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) konferanslarında küresel sivil toplum örgütlerinin uluslararası örgütlerle etkileşim aracılığıyla politika yapma süreçleri ve sivil toplum aktörlerinin sayısı ve katılımı arttığı görülmektedir. 1972’de Stockholm’de düzenlenen BM Çevre konferansına katılan sivil toplum örgütü sayısı 300’den az iken, 1992’de Rio’da düzenlenen Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansına yaklaşık 1400 sivil toplum örgütü kayıt yaptırmıştır (Paker, 2012: 155). Betsill ve Corell, küresel çevre müzakerelerinde ve hükümet kararlarında sivil toplum örgütlerinin etkisinin ve rollerinin bu kuruluşların amaçları çerçevesinde değişip değişmediğine göre karar verilebileceği belirtmişlerdir (Bestill ve Corell, 2001: 81). Çevre hareketlerinin ve örgütlerinin etki ve sonuçlarını tam olarak belirlemek analiz etmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü bu alanda yapılan çalışmaların daha çok belirgin bir konuda faaliyet gösteren çevre örgütlerinin vaka analizi ile politik etki ve çıktıları üzerinden yapılan genel çıkarımların genelleştirilmesinden ibaret olduğu ileri sürülmektedir (Yıldırım, 2021: 378).

2.2. Çevre Hareketleri ve Örgütlenmesi

Dünya’da çevre örgütleri ilk olarak Amerika, Almanya, Fransa gibi gelişmiş ülkelerde yaygınlaşırken daha sonra yeşiller partisi, yeşil reformcular, çevreci sosyalistler adları altında ortaya çıkmıştır. Çevre hareketleri, çevre düşüncesinin de gelişmesine katkı sağlamıştır. 1970’lerde çevre hareketlerinin daha çok lobicilik, dava açma, protesto, boykot, sokak gösterilerinde bulunduğu görülmektedir (Aygün ve Şakacı, 2007).

Çevre hareketlerinin ortaya çıkışı, insanların mevcut koşullardan rahatsız olduklarında ve değişimlerden dolayı tehdit edildiklerinde ortaya çıkma eğilimleri bulunmaktadır. Batı’da çevre sorunlarının artmasına paralel olarak çevreye duyulan ilgi ve farkındalığın da çevreciliğin toplumsal hareket olarak gelişmesinde rol oynamıştır (Aygün ve Şakacı, 2007: 141). Çevre hareketlerinin

toplumsal hareket olarak doğmasının nedenlerinden biri su, hava ve toprağa ilişkin olarak ekonomik sorunların da artmasına bağlı olmasıdır. İkinci olarak günümüzde çevreye ilişkin zararların yerel boyutta olmaktan çıkıp, küresel boyuta taşınması ve sadece bugünün insanlarını değil gelecekteki insanların yaşamlarını etkilemesidir. Üçüncü olarak çevre hareketlerinin yükselişinde insanın çevreye müdahalesi ve sanayileşmeye yapılan vurgu ile doğanın radikal değişiminin hatırlatılmasıdır. Son olarak da 1970’lerde yaşanan ekonomik krizle bağlantılı petrol krizi ve nükleer enerji karşıtlığı çevre hareketlerinin oluşum nedenleri olarak görülmektedir (Göktolga, 2013: 130-131). Çevre örgütlenmesine dair tarihsel veya işlevsel açıdan her türlü sınıflandırma aslında çevrenin nasıl tanımlandığı, kavramsallaştırıldığı ile doğrudan ilişkilidir. Yani çevreyi sorunsallaştırma biçimi, çevre örgütlerine temel özellik kazandırmaktadır (Mazlum, 2007: 92). Çevre hareketlerinin bu tepkilerini ortaya koyarken de protesto yöntemleri şunlardır: Oturma eylemi, yürüyüş, imza kampanyası, boykotlar ve gösteri. Ayrıca tüketicileri çevre dostu ürünleri kullanmalarını yönünde bilinçlendirme, teşvik etme, medyayı etkili şekilde kullanma, sivil itaatsizlik ve ekolojik sabotaj olabilmektedir (Erim, 2002: 10). Çevreci sivil toplum örgütleri homojen değildirler. Çünkü onların, çevreci sorunsallaştırma tarzları ve eylem stratejileri çevreci grupların küresel çevre politikası karşısında duruşlarını etkilemektedir. Bu iki ölçüt esasında örgütlerin devletlerle kurdukları ilişkinin de niteliğine yansımaktadır. Dolayısıyla genel olarak çevre sivil toplum örgütlenmesi iki gruba ayrılmaktadır: Dünya politikasındaki egemen ilişkiler düzeninin eleştirisine dayalı eylem politikasını benimseyen “köktenci” veya “aktivisit” örgütler ile var olan yapının eksik yönlerini çevre yararına onarma eğilimli “reformist” veya “neoliberal” örgütlerdir (Mazlum, 2007: 95-96).

Günümüzde etkili olan doğal ve yaban hayatı, yerel kaynakları ve yaşamı koruyan, temiz su, sağlıklı toprak, iklim değişikliği gibi konularda özellikle de hükümetlerin çevreye zarar verebilecek politikalarına karşı kamuoyu oluşturan gönüllü çevre örgütleri şunlardır: “Sierra Club (1892), Audubon Society (1905), Izaak Walton League (1922), National Wildlife Federation (1936), The Environmental Defence Fund (1967).” Bu tür örgütlerin üye sayıları yüksek olmakla birlikte günümüzde etkin politikaları devam etmektedir. Belirli çevre davalarında taraf olmakla beraber bazı durumlarda doğal hayatı koruma açısından yöntem ve yaklaşımlarının farklı olduğu görülebilmektedir (Duru, 1995: 46).

Çevre hareketleri, sorunları salt doğa olaylarına indirgemeyerek holistik şekilde toplumsal ve ekonomik görmeye başlamışlardır. Bu kapsamda çevre örgütleri, Batı ülkelerinde “*Yeni Toplumsal Hareket*” ile aynı şekilde gelişmeye başladığı ileri sürülebilir. Çevre hareketlerinin çözüm arayışları da farklı toplumsal, siyasal ve ekonomi arayışları çerçevesinde yeni toplumsal hareket alanına dâhil olmaya başlamıştır. Yeni toplumsal hareket kavramı ilk kez Almancada Karl-Warner Brand tarafından kullanılmıştır. Aslında kavram 1970’lerden itibaren ortaya çıkan ekoloji hareketini, yeni feminist hareketi, nükleer karşıtı etkinlikleri, barış hareketlerini, azınlık hareketlerini ve yerel özerklikleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Önder, 2003: 35). Marttel, eski ve yeni toplumsal hareket arasında dört temel boyutta incelemiştir ve burada sivil toplum örgütlerine önemli işlevler yüklemiştir. Birinci olarak “yerleşim alanı” boyutuna göre, eski toplumsal hareketler siyasal partilerde (İşçi, sosyalist, vb.) yerleşmeye eğilim gösterirken yeni toplumsal hareketlerde sivil toplum yer almaktadır. İkinci olarak “amaçlar” boyutunda, eski toplumsal hareketler siyasi temsili amaçlarken, yeni hareketler kültürü ve hayat tarzını sivil toplumun özerkliğini amaçlamaktadır. Üçüncü olarak “örgütlenme” boyutunda, eski hareketler iç örgütlenmede resmi ve hiyerarşik modellere yönelirken, yeni hareketler gayri-resmi veya yapılaşmamış ağ örgütlenmelerine yönelmektedir. Son olarak “değişim ortamı” boyutunda, eski toplumsal hareketler, yerleşik siyasal kurumlar aracılığıyla değişim imkânına inanırken, yeni hareketler doğrudan eylemin çeşitli araçlarıyla kültürel bir değişime yönelmektedir (Akt. Önder, 2003: 47).

Tablo 1. Eski ve Yeni Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması

	Eski Toplumsal Hareketler	Yeni Toplumsal Hareketler
Yerleşim	Siyaset	Sivil toplum
İdeoloji ve amaçlar	Siyasal bütünleşme Ekonomik haklar	Sivil toplumun özerkliği Yeni değerler/hayat tarzı
Hareketin örgütlenmesi	Resmi ve hiyerarşik	Gayrı-resmi ağlar ve taban hareketleri
Değişim ortamı	Siyasal kurumlara katılma	Doğrudan eylem ve kültürel siyaset

Kaynak: (akt. Önder, 2003: 48).

Yeni toplumsal hareketlerde sivil toplum örgütlerine ayrı bir işlev yüklenmesi ile çevre örgütlerinin bu bağlamda yapıları eskiye göre değişime uğramışlardır. Yeni toplumsal hareketler kapsamında çevre örgütlerinin daha kapsamlı, heterojen ve karmaşık, heterarşik olduğu görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerden çevre ögesinin daha ağır bastığı ve çevresel amaçlarla yapılan toplumsal hareketlerin “Çevreci Toplumsal Hareketler” olarak adlandırılabilceği gibi “Çevre(cilik) Hareketi” olarak da adlandırılmaktadır. Çevre hareketlerini de kapsayan yeni toplumsal hareketlerin, toplumsal alanda giderek daha çok taban bulmasının temel nedenlerinden biri, bu hareketin konularının, bireylerin toplumda yaşadıkları ekonomik ve çevresel sorunların örtüşmesinden kaynaklanmaktadır (Kavas, 2011: 36). 20. yüzyılın yeni toplumsal hareketleri ile oluşan ekoloji hareketleri, kendilerinden önceki çevreci hareketlerden belirgin olarak ayrılmaktadır. Greenpeace, yeni toplumsal hareketler bağlamında çevreyi tehdit eden sistemlere karşı barışçıl ve daha yeşil yaşanabilir bir dünyayı sağlamak amacıyla temiz bir dünya ekonomisini, ekolojik tarımı ve iklim adaletini savunmaktadır (URL-1). Bu kapsamda yeni toplumsal hareketin gelişimi ile Greenpeace, çevre hareketlerin mücadelesini örgütlü ve sistematik hale getirerek dünya çapında önemli etkiler gerçekleştirmiştir. Yeni toplumsal hareketler arasında yer alan çevre hareketleri, Greenpeace’in yeşerdiği mecra olarak gösterilmektedir (Işık, 2014: 32).

Sivil toplum ve çevreci örgütlerin toplumsal duyarlılık konularında kaotik bir şekilde örgütlenmesi veya farklılıklardan oluşması, toplumsal sorunlara çözüm konusunda reformist ve radikal yaklaşımları bünyesinde bulundurmaktadır. Günümüzde çevre örgütleri, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile sosyal medya kanallarını kullanarak çevresel bilgilendirme araçları artmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak eylem içeriklerini dijital dünyaya uygun olarak genişleten çevreci sivil toplum örgütleri, web sitelerini ve sosyal medyayı aktif olarak kullanmaya başlamışlardır. İnternet aracılığıyla dijital imza kampanyaları ve protestolar düzenlenmekte, raporlar yayınlanmakta, bu yöntem sayesinde hem gönüllü destekçiler kazanmaya hem de karar alıcılar üzerinde daha fazla kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Altar ve Topsümer, 2023: 3-4). Bu sayede çevre örgütleri, yerel gruplara ulaşma, olaylara hızlı yanıt verme, doğrudan eylemde bulunma, tanınma, erişebilirlik gibi yetenekler elde etmişlerdir (Aksu, 2022). Yerel odaklı çevresel direnişler, bu iletişim ağı sayesinde ulusal ve uluslararası kamuoyunda gündeme taşınabilmektedir. Fakat reformist yaklaşım, çözümü de daha çok mevcut şartların iyileştirilmesi ve gerekli teknolojinin uygun şartla kullanımına odaklanırken radikal yaklaşım, toplumsal, siyasi, ekonomik değişim ve dönüşümü gerekli görmektedir. Bu nedenle radikal yaklaşıma göre protesto eylemleri de mevcut toplumsal/siyasal düzenin değişmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

2.2. Çevreci Sivil Toplum Örgütlerinin İşlevleri

1972 yılında Stockholm’da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’nda çevreci değerler uluslararası boyutta devlet ve hükümetler tarafından tanınırken, bu süreçlere uygun olarak

kanunlar, politikalar ve uygulamalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletin dışında sivil toplum alanında ise batı ülkelerinde özellikle 1960’ların toplumsal hareketliliği ve protesto biçimi, 1970’li yıllarda yeni bir çevrecilik anlayışına öncülük etmiştir. Barış eylemcileri, öğrenci ve kadın hareketi ile karşı kültür deyimleri çevreciliğe “eylemci, taktik ve enerjiye” kaynaklık etmişlerdir. Uluslararası alanda etkin olan ve günümüzde de varlığını sürdüren Friends of the Earth ve Greenpeace gibi çevreci örgütler bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu örgütler sayesinde devlet ve özel sektörün çevre uygulamaları takip edilerek aynı zamanda baskı grubu oluşturan sivil toplumun çevreci etkinliklerinde artış ve çevreciliğin değerlerinin de topluma yayıldığı görülmektedir (Eryılmaz, 2018: 51). Ayrıca çevre örgütlerinin sayesinde sivil toplum örgütlerinin de toplumsal ve siyasal gündemde öne çıkmasına katkı sağlamış ve bunlar için yapılan yasama, yürütme, yargı ve basından sonra beşinci kuvvet olma nitelendirilmesi ağırlık kazanmıştır (Turgut, 2017: 28).

Sivil toplum örgütlerinin çevre yönetimi açısından üstlendikleri roller küresel çevre yönetimi düzleminde Mazlum (2007: 93-100) tarafından beş başlık altında incelenmektedir. Birinci olarak çevre sivil toplum örgütlerinin ayırt edici özelliklerinden biri herhangi bir sorunu tespit etme ve bu sorunu adlandırma yani “*gündem oluşturma*” çalışmasıdır. Günümüzde küresel politika süreçlerine konu olan sorunların büyük çoğunluğunun çevreci sivil toplum örgütleri tarafından gündeme taşındığı ileri sürülebilir. Çevreci sivil toplum örgütleri, hem toplumun bilinçlenmesine katkı sağlarken hem de devletin politika oluşturma süreçlerine etki ederek katkı sağlayabilmektedir. Çevre aktivisti Pat Roy Mooney tarafından 1990’larda ilk kez biyokorsanlık (biopiracy) tanımı yapılmıştır (URL-2). Çevreci sivil toplum örgütleri tarafından tespit edilen ve yaygınlaştırılan “biyokorsanlık” olarak adlandırılan sorun, hem uluslararası anlaşmalarda müzakere süreçlerine hem devletlerin yasalarına hem de toplumsal bilinçlendirmeye etki edilmiş örnek çevresel “gündem oluşturma” konularından birisidir. İkinci olarak “*bilgi kaynağı olarak çevre örgütleri*”, çevre bilgisinin derlenmesi, biriktirilmesi ve paylaşımı çevreci sivil toplum örgütlerinin kendi aralarındaki iş birliği ve eylem stratejilerinde de önemli bir işleve sahiptir. Çevre sivil toplum örgütleri, yerel çevresel bilginin de küresel politikaya aktarılmasında “bilgi dağıtıcıları” olarak rolleri bulunmaktadır. Çevre örgütlerinin çevre eğitimi faaliyetleri ile de sivil toplum örgütlerinin önemli bir aktör olarak katkıları bulunmaktadır (Gürcüoğlu, 2013). Üçüncü olarak çevre örgütleri, “*karar süreçlerine katılım*” boyutuyla önerdikleri çözüm yollarıyla çevre yönetimine dair söz sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Uluslararası çevre anlaşmaları için madde önerileri hazırlamakta, diplomatik çabalarla müzakerelere katılma, söz alma, öneriler sunma gibi katılım yolları bulunmaktadır. Örneğin Basel Sözleşmesi’ne Yeşil Barış’ın içinde olduğu çevre örgütleri tarafından hazırlanan düzenlemelerin yer alması, Montreal Protokolü’nde 1990’da yapılan değişikliklerde Yeryüzü Dostları ile diğer çevre örgütlerinin önerilerinin etki ettiği görülebilmektedir. Çevre örgütleri çevre koruyucular olarak da “*uygulama*” boyutuyla destek olabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de çevre örgütlerinin Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından sağlanan kaynaklarla yürüttükleri projeler ve Dünya Doğayı Koruma Vakfı’nın biyoçeşitliliği korumaya yönelik projeler çevre örgütlerini uygulama ve katılımına yöneliktir. Son olarak da çevre örgütlerinin izleme-raporlama-başvuru yöntemleri ile “*denetleyici*” olarak işlev görmektedirler. Çevre örgütleri, uluslararası anlaşmalarda yükümlülüklere uymayan devletler üzerinde baskı araçları olmaktadır. Çevre anlaşmalarının taraflarca uygulanmasını izleyen çevre örgütleri, derledikleri bilgileri, hazırladıkları raporları çevre rejiminin izlenmesinde önemli bilgi kaynaklarından birini kaynak oluşturmaktadır (Mazlum, 2007: 93-100).

Günümüzde çevreci sivil toplum örgütleri birçok ülkede etkin baskı grubu olarak yer almaktadır. Üye sayıları artarak birlikte büyüyen ekonomik kaynakları doğrultusunda bu tür örgütlerin etkin konuma gelmelerinde etkilidir. Bu tür örgütler sadece hükümetin çevre sorunları alanında gerekli tedbirleri almaları için kamuoyu oluşturmamakta diğer yandan politik karar alma sürecinde etkide bulunan bir güç olarak da kabul edilmektedirler (Duru, 1995: 47).

3. TÜRKİYE’DE ÇEVRECİ SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

3.1. Çevreci Sivil Toplum Örgütlerinin Yapısı

Sivil toplum örgütleri, devlet aygıtının dışında yapılanmış, gönüllü bireylerden ve belirli bir amaç için örgütlenmiş topluluğu ifade etmektedir. Bu tür örgütler, kimi zaman devletin çevresel politikalarına karşı gelerek itiraz ederken kimi zaman devletin çevreci yaklaşımlarına destek olduğu gibi onların politikalarına katkılar sağlamaktadırlar. Gönüllü örgütler, küçük yerel derneklerden, çok gelişmiş ve profesyonelleşmiş örgütlere kadar son derece farklı gruplardan oluşmaktadır. Bu örgütleri adlandırma hususunda alanyazında farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramlardan en yaygınları; “*Kâr Amacı Gütmeyen Örgütler*” (Non-profit Organisations), “*Hükümet-dışı Örgütler*” (Non-governmental Organisations), “*Gönüllü Örgütler*” (Voluntary Organisations), “*Bağımsız Sektör*” (Independent Sector), “*Hayırsever Yardım Örgütleri*” (Charitable Organisations), “*Üçüncü Sektör*” (Third Sector), “*Vergiden Muaf Örgütler*” (Tax-exempt Organisations), “*Sivil Toplum Örgütleri*” ve benzerleridir (Uslu, 1999).

Türkiye’de hangi kuruluşların STK olarak sınıflandırıldığı veya yapılandığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bu kapsamda sivil toplum örgütlerini dernekler, vakıflar, sendikalar ve meslek kuruluşları olarak sınıflandıranlar da bulunmaktadır (Dayı, 2008: 31-32). Ancak sivil toplum kuruluşları, üyelerinin haklarını savunmak amacıyla kurulan sendikalardan ve bir mesleği icra edebilmek için üye olma zorunluluğu bulunan meslek kuruluşlarından ayrıdır. Türk hukuk sisteminde, gönüllü kuruluşlardan neyin kast edildiği tam olarak belirtilmemektedir. Dünya’da yaşanan gelişmelere bakıldığında, uluslararası platformlarda, kamu politikası belgelerinde, devlet teşkilatının dışında anlamında “non-governmental organizations” denilen kuruluşların önemi artmakta ve resmi belgelerde paydaş unsuru olarak görülmektedir. Örgütlenme içinde devlet kurumlarının yer almadığı ölçütüne dayalı “gönüllü kuruluş” kavramının karşılığı ülkemizde vakıflar ve dernekler sayılmaktadır (Toprak, 1998: 335). Dolayısıyla Türkiye’de STK’lar, gönüllü kuruluşlar ile örgütlenme gerçekleştiğinden çoğunlukla dernekler ve vakıflar şeklinde tarif edilmektedir. Bu çalışmada da STK’lar olarak çevreci örgütler incelendiğinden bazen mecburi üyelikler olabilen sendikalar ve mesleki kuruluşlar kapsam dışı bırakılmıştır.

1982 Anayasasında, çevreci örgütlerin derneklerin ve vakıfların kurulması ile ilgili doğrudan hükümler bulunmaktadır. 1982 Anayasası’nın ikinci bölümünde “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlığı altında toplantı hak ve hürriyetleri ile dernek kurma hürriyetinden bahsedilmiştir. Bu kapsamda dernek kurma hürriyeti ile 33. maddeye göre:

Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır (1982 Anayasası, 33. madde).

Dolayısıyla çevreci sivil toplum örgütlerinin de dernek ve vakıf kapsamında hukuksal düzenlemeleri bulunmaktadır. Doğa korumaya yönelik örgütlenmelerde bu kapsamda eylem ve protesto hakkını 1982 Anayasası’nın 34. maddesi hükmüne göre meşruiyetini sağlayabilmektedir. Buna göre toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı:

Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî

güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir (1982 Anayasası, 34. madde).

Türkiye’de dernekler, vakıflar ve çevreci örgütlerle ilgili düzenlemelerin uluslararası anlaşmalarla ilgili hükümlerinden yararlanılmaktadır. 10 Aralık 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” 18. ve 19. maddeleri düşünce ve ifade özgürlüğünü hak olarak tanımlarken, 20. maddesi herkesin barış amacıyla toplanma ve örgütlenme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Yine 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetini Korumaya Dair Sözleşmesi”nin 11. maddesi “Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü” başlığını taşımaktadır (Kavas, 2011: 96).

Türkiye’de hukuksal olarak devlet-kamu tüzel kişiliği dışında üç tür tüzel kişilik bulunmaktadır. Bunlar dernekler, vakıflar ve şirketler tüzel kişilikleridir. Şirketler, kâr amacı güttüklerinden gönüllü kuruluşlar içinde değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla gönüllü çevreci kuruluşları da hukuki olarak dernekler ve vakıflar olarak sınıflandırabiliriz. Ancak çevre hareketinin sürdürücüsü konumunda bulunan örgütler yalnızca dernek ve vakıf olarak örgütlenmeye gitmemektedirler. Bunların dışında belli bir örgütlenmesi, sürekliliği olmayan kimi oluşumlar en az tüzel kişiliği bulunan örgütlenmeler kadar bu hareketin gelişiminde söz sahibi olabilmektedir. Bu tür örgütlenmeler daha sonra tüzel kişilik sahibi olmak üzere yerel ya da ulusal düzeyde beliren bir çevre sorununa tepki olarak ortaya çıkabilmektedirler. “Platform”, “topluluk”, “grup” olarak adlandırılan bu oluşumlara, Arkadaş Çevre Grubu, Bağımsız Hayvan Platformu, Çevre Hareketi Avukatları, Çevre Duyarlılığı Grubu, Doğa Savaşçıları Grubu, Galata Grubu, Kadıköy-Yeşil Kuşak Çevre Öncüleri Grubu, Turgutreis Gönüllüleri örnek olarak verilebilir. Ankara Kültür Platformu, Çağdaş İstanbul Platformu gibi kimi topluluklar da tüzel kişiliğe sahip örgütlenmelerin bir araya gelmeleri biçiminde oluşmuşlardır (Duru, 1995: 128).

Türkiye’de 1990’lı yılların sonlarına doğru çevre sorunlarının farklılaşp çeşitlenmesi ile yeni direniş alanları oluşmuş ve çevre hareketlerinin sayısında artışlar olmuştur. Tarihi alanların korunmasından termik ve nükleer santral yapımına kadar madenlerin oluşturduğu tahribattan yol düzenlemelerinin çevreyi tahrip etmesine yönelik farklı nitelik ve nicelikteki çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de çevre örgütlenmelerinin çevre sorunlarının farklılaşmasına bağlı olarak 1990’lı yıllarda bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Günümüzde hala aktif olan birçok çevre derneği ve vakfının kuruluşu 1990’lı yıllarda gerçekleşmiştir (Öztürk, 2017: 451). Nitekim 1980’li yılların başlarında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye’de faaliyet gösteren yaklaşık yüz bin dernekten yirmi bin derneğin çevre sorunları ile ilgili konuları amaç edindikleri görülmektedir (Akt. Görmez, 2018: 132). 2010 ve 2020 yılları arasını kapsayan sivil toplumun on yılı raporuna göre, Türkiye’de çevreci sivil toplum örgütlerinin Dünya’ya oranla fazla olduğu görülmemektedir. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı verilerinde Türkiye’de faal olarak yer alan 2.576 adet çevreci sivil toplum yer almaktadır. Sivil toplum örgütlerinin genelinde bu rakam %2,12 gibi oranla düşük kaldığı görülmektedir (Sivil Toplumun On Yılı, 2021: 96). Sivil toplumla ilişkiler genel müdürlüğünün 2023 yılı verilerine göre, faal olarak yer alan 101.255 dernek arasında çevre, doğal hayat, hayvan koruma dernekleri sayısı 2.695’tir. Dolayısıyla daha önceki oranlara göre, çevreci sivil toplum örgütlerinde gözle görülür bir artış veya değişikliğin olmadığı görülebilir.

3.2. Çevreci Sivil Toplum Örgütlerinin Gelişimi ve Faaliyetleri

Türkiye’de çevre düşüncesinin ve hareketlerinin gelişimi 20. yy ortalarına denk gelmektedir. Bu dönemde endüstri alanındaki gelişmelerin etkisi ile çevresel bozulmalarda artmaya başlamıştır. (Esengün vd., 2006: 636). Tek parti döneminde çevre sorunlarının toplumsal bir sorun olarak yaygınlaştığı yıllarda, çevreye yönelik çalışmalar yapan dernek vb. örgütlerin varlığından söz

edilememektedir. 1950 yılları öncesinde çevre sorunlarının asıl sahibi devlet ve yerel yönetimler görülmekteydi. 1950-1970 yılları arasında gönüllü kuruluşların sayısında artışlar yaşanmasına rağmen doğanın korunmasına yönelik asli kuruluşların yer almadığı görülmektedir. Dünya’da çevre sorunlarının uluslararası platformlarda incelendiği dönemlerde, Türkiye’de de çevre sorunlarına karşı resmi ilgilinin arttığı dönem olmuştur (Keleş vd., 2009: 319). 1950 sonrası çevresel hareketler kentleşme, sanayi ve hava kirliliği sorunlarına yoğunlaşırken 1980 sonrası dönemde biyoçeşitliliği ve ekolojiyi koruma gibi bölgesel/yerel sorunlara yoğunlaştığı görülmektedir.

Çevreci sivil toplum örgütlerinin veya çevre hareketlerinin doğal kaynaklara, insanlara ve topluma karşı yaklaşımları farklılık içerebilmek ve bu nedenle çevreci akımları kategorilendirmek zorlaşmaktadır. Türkiye’de Duru tarafından, çevreci sivil toplum örgütleri dünya görüşlerine, çevreye bakışlarına, siyasal eğilimlerine göre çevre korumacılar, çevreciler ve yeşil toplumcular olarak üçe ayrılmıştır. Çevre korumacılar, kapitalist iktisadi sistemin sorunlarına pek eğilmeden devlet ile ilişkilerini güçlü tutarak yasal süreçlere katkı sağlayan reformcu örgütlerdir. Türkiye Hayvan Koruma Derneği, TEMA, Türkiye Çevre Vakfı gibi sivil toplum örgütleri çevre korumacı örgütlerdir. Çevreciler ise siyasal toplumsal çözüm üretmek konusunda duyarlı olmasıyla insan hakları ve demokrasi sorunlarına da yeşil toplumculara yakın durmaktadırlar. Karadeniz Çevrecileri, Çağdaş İstanbul Platformu, Yeşiller Derneği, Turgutreis Gönüllüleri gibi sivil toplum örgütleri çevreciler olarak sınıflandırılmıştır. Yeşil Toplumcular ise, çevre sorunlarının dayanağını siyasal alan olarak gören yaklaşım, feminizm ve insan hakları ile yakından ilgilenmektedir. Arkadaş Çevre Grubu, Dünya Dostları Derneği, SOS Akdeniz, Çevre Duyarlılığı Grubu gibi sivil toplum örgütleri de yeşil toplumcular olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tür örgütlerin çalışmaları, doğal kaynakların korunması, ormanların korunması, çevre bilincinin geliştirilmesi, nesli tehdit altındaki canlılara yönelik çalışmalar ve termik ve nükleer karşıtı kampanyalar ile birçok konulardır (Duru, 1995: 94-118).

Türkiye’de sosyo-kültürel veya sosyo-ekonomik bakımdan önemli kitlesel ve kolektif eylem içeren çevresel hareketler ve örgütlenmeler Koyuncu ve Çiftçi tarafından üç döneme ayrılarak incelenmektedir (Koyuncu ve Çiftçi, 2022: 50-63). İlk olarak Cumhuriyetin başlangıcından 1980’li yıllara kadar yasal ve yönetsel düzenlemelerin etkili olduğu dönemdir. Bu dönemde; 442 sayılı Köy Kanunu, 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıha Kanunu, 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunları ile çevre sağlığına yönelik önemli kanuni düzenlemeler getirilmiştir (Erim, 2002). 1960’larda gönüllü örgütlerin ve baskı grupların faaliyet göstermeye başlaması ile Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’ne bağlı meslek odaları, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Ankara Hava Kirlenmesiyle Savaş Derneği, Türkiye Ormancılar Derneği, Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu, Türkiye Çevre Vakfı, Doğal Hayatı Koruma Derneği gibi çevreyi bütün olarak ele alan örgütler kurulmuşlardır (Keleş vd., 2009: 320). Ayrıca çevre örgütlerinde kırımın 1960’ların sonunda, çevreyi siyasal ve toplumsal konularla kavramsallaştıran toplumsal hareket gelişmeye başlamıştır. Toplumsal ve siyasal yapı çevresel bir sorgulamaya tabi tutulmuş, insan-çevre ilişkileri ile ekonomik örgütlenme ve ilişkileri de radikal şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu nedenle çevre hareketini farklı kılan özellik ise yerel çevresel sorunları yeryüzüne bağlamasıdır. Yani yerellikleri aşan ve dünyayı etkileyen sorunlar, iklim değişikliği, ekolojik sürdürülebilirliğe zarar veren ekonomik politikalar, sınırları aşan tehlikeli atıklar ve yerellekle başlayıp yayılan çölleşme, ormansızlaşma ile ortaya konmaya başlamıştır (Mazlum, 2007:93).

İkinci olarak 1980-2000 arasında yerel ve ulusal boyutta çevresel etkinliğin arttığı dönem olmuştur. 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen askeri darbe sonrası olağanüstü durumun toplumdaki çevre bilincini ve çevre hareketini gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü bu dönemde yaşamsal önem kazanan konuların yanında çevresel konular arka planda kalarak çevre konulu eylemleri gerçekleştirecek yurttaş girişimlerinin ve demokratik hak ve özgürlüklerin kullanılacak ortam bulunmamasından çevre

adına gerçekleşecek eylemlerde artış gözlenmemesi makul bir durumdur. Dolayısıyla bu yıllarda Türkiye’de gerçekleştirilen ilk eylemin yurt dışı kökenli olduğu görülmektedir. Türkiye’deki insan hakları ihlallerini ve baskıcı yönetimi protesto etmek için Almanya’dan gelen “Yeşiller”, Ankara Kızılay’da kendilerini birbirlerine zincirle bağlamışlardır. Bu durum ise yeşil hareketin salt olarak doğa korumacılık anlamına gelmediğini Türkiye’de ilk kez gösterilmiştir ve bu nedenle çevre hareketinin ulaştığı bir basamak olarak değerlendirilmiştir (Duru, 1995: 54-55). Bununla birlikte 1982 Anayasası’na Türkiye Çevre Sorunları Vakfının büyük gayretleri ile doğrudan çevre ile ilgili bir madde konulması ve ardından çevre ile ilgili birçok düzenleme yapılması olumlu gelişmelerdendir. 1984-1985 yılları arasında Gökova’da kurulan termik santrale karşı muhalefet ile sadece köylülerin karşı çıkışı değil, bölge halkı üç bin imza ile dilekçeyi başta Cumhurbaşkanı olmak üzere ilgili makamlara iletmıştır. Gökova özelinde kamuoyunda tartışılan “çevre hareketi” 1980’lerde başlayan ve on yıl gibi uzun bir zamanda gündemde kalan çevresel eylemlerden biri olmuştur (Görmez, 2010: 99). Çevre sorunlarına karşı duyarlılık gösteren örneklerden birisi de Muğla Dalyan’da yaşanan biyoçeşitliliğin tehlikesi altında otel yapımına başlanması olayıdır. Soyu tükenmekte olan deniz kaplumbağaları ve pek çok kuş türü ile yengeçlerin yaşadığı alanda bir Alman firmasının iki bin yataklı turistik otel yapımına başlamasıyla pek çok doğa koruma grubu harekete geçmiştir. Aynı yıl Ankara Güvenpark’a otopark yapılması kararı iktidar ve muhalefet pek çok milletvekilinin ve yurttaşın konuya tepkisi ve bu arada toplanan 50 binin üzerindeki imza ve idari yargıda açılan dava ile durdurulmuştur. Yine bu yıllarda İstanbul Büyükçekmece’de Mimar Sinan köyünde Türkiye’nin en büyük çimento fabrikalarından birinin sebep olduğu kirliliğe karşı protestolar ve 1989 yılında İzmir Aliğa’da yap-işlet-devret formülüyle termik santral yapımı kararına bölge halkı tepki göstermiş ve imza kampanyası dâhil pek çok eylem gerçekleştirmiştir. Bu yıllarda kamuoyundaki duyarlılığa eş olarak TBMM örgütlenmesinde bir Çevre Araştırma Komisyonunun kurulması da önemli bir aşamadır (Görmez, 2010: 100). 1990’lı yıllarda HES ve Nükleer Santral projelerinin gündeme alınması ile Türkiye veya bölge çapında imza kampanyaları başlamış, idari yargıya yapılan itirazların kabul edilmesi çevre hareketlerine toplumsal kesimin katılım sağlamasına, yerel çevre dernekleri, çevre sorunlarını kamuoyunun gündemine almasına katkı sağladığı görülmüştür (Koyuncu ve Çiftçi, 2022: 55).

Üçüncü olarak ise çevre hareketlerinde, 2000’li yıllardan sonraki dönem iktidarın değişimi ile ekonomik gelişmelerin ve neoliberal politikalar etkili olmuştur. Bu dönem itibarıyla boş alanlar üzerinde imar izinlerinin, özelleştirme politikalarının artırılması ve doğal alanların tahribatı, kentsel dönüşüm projeleri, kamulaştırma gibi yasal reformlarla sermayenin kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. İktidarın sosyo-ekonomik politikalarına bağlı olarak gelişen ve protesto edilen eylemler şunlardır: 2004 yılında Karadeniz Sahil Yolu projesi, 2005’te küresel ısınmaya neden olduğu gerekçesiyle Çanakkale’deki Çan Termik Santrali projesi, 2010 yılında Rize İkizdere’de HES projesi, Sinop Nükleer Santral kurulma projesi, 2014 yılında Hatay’ın Erzin ilçesine yapılmasına planlanan termik santral projesi, Rize’de Andon Vadisi’ne yapılması planlanan HES projesi, Manisa Gördes’te 2018 yılında maden işletmesinin kapasite artışı projesi, 2015 yılında Yeşil Yol projesi, Kaz Dağları’ndaki 2019 yılında altın ve gümüş madeni arama projesi (Koyuncu ve Çiftçi, 2022: 55-61). 2021 yılında ise Muğla’nın Milas’a bağlı ikizköy’de Akbelen orman alanının kömür madenciliğine karşı TEMA vakfı, Greenpeace, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Yeşil Düşünce Derneği gibi birçok kuruluş eylemde bulunmuştur (URL-3)

Türkiye’de gelişen çevre sorunlarının ve çevre hareketlerinin kapsamı ve konularında Dünya’da yaygınlaşan sorunlarla çeşitlenmektedir. Örneğin yaşamın patentlenmesine karşı çıkılarak tohum kanununa muhalefet eden çevreci sivil toplum örgütü “GDO’ya Hayır Platformu” 2004 yılında kurulmuştur. Bu çevre örgütü, Türk kamuoyunda ve politika oluşumunda önemli aktörlerden biridir. Bu platform, GDO’ların canlı sağlığı, biyolojik çeşitlilik ve yerli gen kaynakları için doğuracağı risk ve tehlikelere karşı halkı bilinçlendirmek amacıyla meslek örgütlerinden, demokratik kitle örgütlerinden

ve sendikalardan oluşarak kurulmuştur. Aynı zamanda platform, Türkiye’deki insanları, hayvanları ve toprakları GDO ürünlerinden uzak tutmayı amaçlamaktadır (URL-4). Bu STK, Türkiye’de izin verilen GDO’lu ürünlere karşı imza kampanyası düzenleyerek kamuoyunda farkındalık oluşturmuş ve GDO’lu ürünlerin Türkiye’den geri çekilmesinde etkili olmuşlardır. Bu STK, yurtdışından giren mısır ve soya ürünlerinin de numelerini analiz ettirerek GDO’lu ürünleri tespiti halinde kamuoyuna bu raporları paylaşmaktadır (Atalık, 2010: 16).

3.3. Çevreci Sivil Toplum Örgütlerinin Özellikleri

Çevre örgütlerinin oluşumu ve faaliyetleri çevre düşüncesinin ve çevre hareketlerinin etkisi ile gelişme göstermektedir. Çevre düşüncesi, çevresel sorunların sadece merkezi devlet aracılığıyla giderilemeyeceğini kabul ederek çevresel faaliyetlerde, gönüllü kuruluşların (sivil toplum örgütleri) katılımını ve işbirliğini kabul etmektedir. Bu kapsamda belirli amacı gerçekleştirmek, belirli konularda kamuoyunu bilgilendirmek, yönlendirmek için gönüllülük ilkesine dayalı, kâr kazancı amaçlamayan, esnek bir yapıya sahip ve katılımcılığı önemseyen bu kuruluşların etkinliği, çevresel sorunların çözümünde esas olmaktadır (Görmez, 2018: 132).

Çevreci kuruluşlarının devletle ilişkilerine bakıldığında, devletin çevre kuruluşlarının yaklaşımları ve politikalarını dikkate alarak bu tür yönde politikalar üretmesi ve örgütsel, yasal düzenlemelere ve işbirliğine yöneldiği görülürken diğer taraftan devlet kuruluşlarının çevreci kuruluşlara şüpheli yaklaşması da söz konusu olabilmektedir. 1980’lerde ülkemizdeki kamu politikası belgelerine bakıldığında, devlet ve çevreci kuruluşlar arasında tutumun yavaş yavaş değişmeye ve devletin bu tür kuruluşlarla işbirliği yollarını aramaya başladığı yıllar olmuştur. Örneğin IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre sorunları başlığında “*çevre sorunları konusunda çalışan, vakıf, dernek ve benzeri gönüllü kuruluşların faaliyetleri desteklenecek ve özendirilecektir*” ifadesi yer almaktadır. Fakat V. ve VI. Planlarda gönüllü kuruluşlarla ilgili bir düzenlemeye gidilmemiştir. VII. Plan’da ise bu tür kuruluşlara önem verildiği görülmektedir. Planın hazırlık komisyonlarına gönüllü kuruluşlardan da temsilciler çağırılmıştır (Duru, 1995: 125). XI. Kalkınma Planı’nda çevrenin korunması başlığında “*çevre konusunda kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumlulukları netleştirilerek kamu, özel sektör, mahalli idareler ve STK’lar arasında koordinasyon ve işbirliği geliştirilecek, toplumun çevre bilinci artırılacak ve etkin çevre yönetimi sağlanacaktır*” ifadeleri yer almaktadır (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 168).

Türkiye’de veya başka ülkelerde çevre hareketlerinin bazen ülke sınırları içinde kalmayıp, yurt dışı çevre örgütleri ve destekçileri ile eylemler gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye’deki çevre hareketinin sürdürücüleri konumundaki toplulukların ve derneklerin, yurtdışındaki gönüllü örgütlerle olan ilişkilerinin bir diğer boyutunu da Türkiye’de de etkinlikler gerçekleştiren yabancı kuruluşlar oluşturmaktadır (Duru, 1995: 73). Örneğin 2013 Haziran ayı başında Taksim Meydanı Projesinin uygulanması sırasında, yol genişletmesi amacıyla Gezi Parkındaki bazı ağaçların kaldırılması girişimi ile Taksim eylemleri başlamıştı (Şahin, 2013: 73). Gezi Parkında bazı protestocuların da hem yurt içinde hem yurt dışında illegal kişilerden ve gruplardan oluştuğu ve eylemlerde yer aldığı kamuoyunda sık sık vurgulanmıştır. Çevreci örgütlerin de yurt dışı bağlantıları ile desteklediği kamuoyunda tartışılmış ve sorunun ağaç olmasının ötesinde siyasal boyutta da yaklaşmıştır. Bununla birlikte çevre örgütlerinin en çok eleştiriye maruz kaldığı söylem “*ülkenin ekonomik gelişimi için önleyici bir girişimde*” bulunulduğudur. Türkiye’de de toplumsal ve siyasal gündeminde yer alan Bergama köylü hareketini eleştirenlerden biri, köylülerin altın madenlerine karşı çıkışlarını, ülkenin ekonomik gelişimini önleyici bir girişim olarak belirttiği görülmektedir (Çörtoğlu, 2007: 110).

Çevrenin evrensel bir niteliğe sahip olması ile çevre hareketlerinde yer alan kişilerin, farklı sosyal kategorideki kişilerle irtibat kurup onları etkilemesi, dâhil etmesi çevre hareketlerinin temel özelliklerinden biridir. Çünkü çevresel mücadelede etrafındaki birleştikleri amaç daha çok korumaya ve

mücadele etmeye yöneliktir. Söz konusu mücadelede, çevreye zarar verebilecek eylemleri engelleme, baskı kurma, kamuoyu oluşturma şeklinde politika oluşturmaya ve karar alma merci olan planlayan kamu otoritesine karşı gerçekleştirebilmektedir (Koyuncu ve Çiftçi, 2022: 64). 1990’lı yıllarda İzmir’in Bergama ilçesinde toplam on yedi köyü doğrudan ve etkin bir biçimde dönüştüren siyanürle altın arama çalışmaları başlamıştır. 1989 yılında Eczacıbaşı Endüstri Hammaddesi Sanayi A. Ş. tarafından alınan altın arama ruhsatı, daha sonra çok uluslu bir şirket olan Eurogold Madencilik A.Ş.’ye devredilmiştir. Burada da ağaç kesimlerine karşı trafiği kapatmak, yarı çıplak protesto yapmak için eylemler yer almıştır. Bergama köylü hareketinin de çevre hareketlerinin her an karşı karşıya kalabileceği bir süreç yaşanmıştır. Bergama köylü hareketinde yer alan pek çok kişi de yasadışı eylemlere katılmak, gizli örgüt kurmak ve Almanya yararına casusluk yapmak iddiaları çerçevesinde yargılanmaya başlanmıştır. Nitekim Bergama köylü hareketinin “dış güçler” tarafından yönlendirildiği iddiası, harekete verilen toplumsal desteği büyük oranda azaltmıştır (Çımrın, 2015: 314-315). Bu bağlamda, çevre hareketlerinin Türkiye’de veya başka ülkelerde egemen siyasi güce veya kamu otoritesine karşı propaganda söylemi, bu hareketlerin hedef gösterilmesine neden olabilirken, gelişip yaygınlaşmasına da engel teşkil edebilmektedir.

Türkiye’de çevre örgütlerinin gelişimini ve özelliklerini sivil toplumun gelişiminden bağımsız düşünmemek gerekir. Türk kamu yönetiminin merkezî devlet yapısında, sivil toplum örgütlerinin de daha etkin şekilde gelişmesi sınırlı kalmaktadır. Ancak Türkiye’de çevre örgütlerini bu görüşün dışında tutmak gerekebilir. Çünkü Türkiye’de çevre örgütleri, yerel veya ulusal boyutta doğanın, ekosistemin bozulmasına karşı harekete geçebilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de çevreci örgütlerin faaliyetlerinin sınırlı kalmasının en önemli sebebi de toplumsal desteğinin yetersiz kalmasıdır. Sivil toplum örgütlerine katılımın düşük olmasıyla beraber çevreci sivil toplum örgütlerinin toplumdan tam destek alamamaları ve bazı çevreci sivil toplum örgütlerinin radikal çevreci söylemlerde bulunmaları ülkemizde çevreci sivil toplum örgütlerine katılımı azaltmaktadır (Bozkır, 2018:67). Belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış bir sivil toplum yapısı olmadan, demokrasiden bahsetmek de zordur. Sivil toplum ve demokrasi arasında varlığı ileri sürülen zorunlu birliktelik nedeniyle çağdaş demokrasi tanımlarında, bir temel öğe olarak sivil toplumun devletten ayrı özerkliğinin korunması gerekmektedir (Toprak, 1998: 339-340). Bu bağlamda Türkiye’nin toplumsal yapısında katılım, örgütlenme geleneklerinin, yurttaş girişimlerinin egemen olmayışı çevreci mücadeleyi sınırlandıran faktörlerdendir. Ayrıca gönüllü örgütlenmeler arasındaki görüş ayrılıklarının çok fazla oluşu, iletişimsizliğin ve Yeşiller Partisi deneyimi ile partileşmenin olumsuz sonuçlanması, çevreci muhalefetin oluşturulamamasındaki payının yüksek olduğunu göstermektedir (Duru, 1995: 89).

3.4. Yeni Bir Çevre Sorunu Olarak Biyokorsanlık ve Çevreci Sivil Toplum Örgütleri

20. yüzyıl sonunda biyoteknolojideki gelişmelerle çevresel sorunlara yeni çevre konuları dahil edilmiştir. Biyoteknolojinin yaygınlaşmasıyla biyoçeşitliliğin veya gen kaynaklarının asıl sahipleri ile bu ürünleri biyoteknolojik süreçlerden geçirerek kullananlar arasında (faydaların adil ve eşit dağıtımı) egemenlik ilişkisine dayalı sorun ortaya çıkmıştır. Biyokorsanlık olarak adlandırılan bu sorun, doğal veya genetik kaynakların, bitkinin veya hayvanların kaçırılması ile yerli halka tazminat ödenmeden zirai, kimyasal, ilaç şirketlerin patent alması olarak tarif edilmektedir (Güler ve Mutlu, 2022).

Biyokorsanlıkla mücadelede eden bazı ülkelerde, insan hakları ve çevre örgütleri gibi bazı sivil toplum örgütleri önemli bir aktördür. Bazı çevreci sivil toplum örgütleri, biyoçeşitliliğin tahribine karşı davacı olarak yer alırken biyokorsanlığa karşı da patent davalarında önemli aktör olmaktadır. Peru ve Hindistan’da bazı sivil toplum örgütleri, uluslararası mahkemelerde gıda-ilaç-zirai sektörleri ile biyoteknoloji şirketlerinin patentlerini sınırlandırmak amacıyla patent davalarına taraf olabilmektedirler. Çevreci sivil toplum örgütleri, herhangi bir biyoçeşitliliğin korumanın ötesinde insan hakları, kadın hakları ve adil dağılım gibi çok boyutlu konularda hareket edebilmektedirler (Güler, 2022: 245). Ancak

Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini biyokaçakçılık olaylarını engellemek ve bu konuda halkı canlı türlerin yabancılar eliyle toplanmasının engellenmesi hususunda bilinçlenmesini sağlamakla sınırlı kaldığı ileri sürülebilir. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü verilerine göre 2007-2023 tarihleri arasında 86 biyokaçakçılık olayı tespit edilmiştir (URL-5). Yani Türkiye’de kamu yönetimi veya sivil toplum örgütleri, biyokorsanlık tespitini Peru ve Hindistan’daki gibi biyoçeşitliliğe dayalı geleneksel bilginin başka ülkelerce kullanılması veya patentlenmesinin tespitine yönelik olmadığı görülebilir. Nitekim Türkiye’nin bu tür kaynaklarının yurt dışında patentlendiği bilindiği halde herhangi bir patent iptal davası örneğine rastlanılmamıştır (Eralp, 2016).

Türkiye’de biyokorsanlık problemi kamuoyunda yeni yeni tartışılmaya başlarken bazı sivil toplum kuruluşları vakıflar, dernekler veya araştırma merkezleri bulunmaktadır. 2014 tarihinde “İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi” (İNSAMER) kurulmuştur. İNSAMER, insan hakları, tarım politikaları, yoksulluk ve açlıkla ilgili çalışma alanları bulunmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin arazideki bilgilerinden faydalanarak çalıştay tarzı yöntemleri kullanarak makale, rapor hazırlamaktadırlar. Öte yandan bu kuruluş, hazırladığı afiş sayesinde biyokaçakçılıkla mücadeleye yönelik farkındalık oluşmasına katkı sağlamıştır (URL-6). “Antalya Orkidelerini ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Derneği” (ANTOK), biyokaçakçılık hakkında bilinç oluşturan sivil toplum örgütüdür. Bu dernek, Antalya’da biyolojik çeşitliliği, orkide türlerini korumak ve bu düşüncüyü yaymak, bu doğrultuda eğitim ve kültürel etkinlikler düzenlemeyi amaçlamaktadır (URL-7). Dernek, yerel halkı bilinçlendirme faaliyetleri neticesinde esnaf lokantası sahibinin ihbarı ile 660 orkide yumrusunun yakalanmasına yardımcı olmuştur. Esnaf, yabancı kişilerin mezarlık etrafında orkide fotoğrafları çekmeleri ve yumru sökmeleri üzerine jandarmaya ihbar da bulunmuş ve biyokaçakçılar yakalanmışlardır (URL-8). “Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneği”, doğanın biyolojik ve kültürel çeşitlilik, iklim değişikliği, afet risklerinin azaltılması ile çevresel kalite standartlarının sağlanması için sivil toplum faaliyetlerini harekete geçirmektedir. Derneğin, doğal kaynakların korunması, yaban hayatı ticaretinin takibi, biyokaçakçılığın engellenmesi, yerli ırkların ve gen kaynaklarının korunması çalışma amaçları arasındadır (URL-9). Bu derneğe ait akademik dergi bulunmakta ve böylelikle biyokaçakçılıkla ilgili akademik çalışmalar teşvik edilmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çevreci sivil toplum örgütleri, belirli bir çevresel olayda baskı unsurlarından biri olmak üzere gönüllü kişilerin, grupların oluşturduğu topluluklardır. Çevre örgütleri ve topluluklar, çevresel eylemlerini yerel boyuttan ulusal ve uluslararası alana taşıyarak politika yapıcılarını etkilemekte ve devletler üzerinde etkili birer baskı aracı olmuşlardır. 1980’li yıllardan sonra yeni toplumsal hareketin gelişmesi ile çevre sorunları toplumsal ve ekonomik unsurlarla birleşmiş ve daha fazla kitleyi ilgilendiren bir sorun olarak çevreci sivil toplum örgütleri yaygınlaşmıştır. Bu tür örgütlenmeler hukuki düzenlemelerle katılım araçları içerisinde yeri ve konumu belirtilmiş, çevresel yönetim mekanizması unsurlarından biri olarak kabul edilmişlerdir. Dünya’da yaşanan çevresel felaketlerin ve uluslararası çevresel örgütlenmelerin yaygınlaşması ile Türkiye’de de 1980’lerden sonra kalıcı ve etkili çevresel örgütlenmeler kurulmuştur. Bu yıllardan sonra çevre örgütleri, çevre koruma, nesli tehlike altındaki türler, yeşil alanlar, biyoçeşitliliğin ve ülkenin doğal kaynaklarının korunmasına yönelik yeni çevresel alanlara ilginin arttığı da görülmektedir. Ancak sivil toplumun örgütlerinin de biyokorsanlıkla mücadeleyi sadece tür kaçırma faaliyeti olarak sınırlandırmamalıdır. Türkiye’de bu mücadele politikaları, çevresel adalet ilkesi çerçevesinde ekonomik, kültürel, ekolojik minvalde daha bütünlükçü yaklaşılması gerekmektedir. Türkiye’de çevre örgütlerinin her geçen gün artmasıyla birlikte aynı doğrultuda toplumsal farkındalığın ve çevre eğitimine olan ilginin de artması beklenmektedir. 1982 Anayasasına göre, çevreci sivil toplum örgütleri dernekler ve vakıflar şeklinde ağırlıklı olarak örgütlenmişlerdir. Tabii ki bu tür yapısal örgütlenmeler dışında bireysel inisiyatifler ile kurulan platform

ve topluluklar da çevresel eylemlere katılmaktadırlar. Çevreci sivil toplum örgütlerinin gelişmesi, devlet yönetimin yapısına ve katılım araçlarına bağlı geliştiği de görülmektedir. Türkiye’de çevresel olaylarda, farklı sosyokültürel yapıda kişilerin veya çevre örgütlerinin işbirliği ve dayanışması ile bir araya gelmektedirler. Ancak Türkiye’de veya başka ülkelerde, çevre olaylarında çevreci örgütlerinin en ağır şekilde karşı karşıya kaldığı eleştiri, yurt dışı bağlantılara dayalı olarak ülkenin gelişimine ve ekonomisine karşı bir hareket niteliğinde algılanmalarıdır. Bu anlayış kapsamında çevreci sivil toplum örgütleri, çevresel eylem ve protestoları gerçekleştirdiği iddiası ile hedef gösterilebilmektedir. Dolayısıyla kamu yönetiminin çevresel olaylarda ve davalarda tutum ve davranışı, bu tür süreçlere etki eden önemli sonuçlardan birini oluşturmaktadır.

Etik Beyan

“Türkiye’de Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet A. (2010). İkinci Yeşil Devrim GDO’lar ve Sonrası Tufan. *Görünmez Elin Ekolojisi İçinde*, (Haz. Ekoloji Kolektifi), Ankara: Türk Mühendisler ve Mimar Odaları Birliği.
- Aksu, C. (2022). Ekoloji Hareketi için Yenilenme İhtiyacı, <https://polenekoloji.org/ekoloji-hareketi-icin-yenilenme-ihtiyaci/>, (13.06.2023).
- Altar, O. ve Füsün T. (2023). Sosyal Medyada Etkileşim: Çevreci Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir İnceleme, *İstanbul Ares Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2023 (11), 1-31.
- Armstrong, K. (2019). Çevreciliğin Sosyal Dinamikleri, <https://www.psychologicalscience.org/observer/the-social-dynamics-of-environmentalism>, (21.09.2023).
- Aygün, B. ve Bilge K. Ş. (2007). Türkiye’de Çevreye Doğrudan Odaklı Çevreci Hareketler ve Çevresel Yaklaşımları Üzerine Bir Deneme, *International Congress of Asian and North African Studies*, (2007), 139-162.
- Betsill, M. ve Elisabeth C. (2001). NGO Influence in International Environmental Negotiations: A Framework for Analysis, *Global Environmental Politics*, 2001 (1), 65-85.
- Bozkır, Ö. (2018). Çevreci Anlayışın Siyasallaşması: Yeşil Siyaset ve Türkiye, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2008(1), 56-69.
- Çımrın, F. K. (2015). Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015)53, 310-317.

- Güler, E. (2023). Türkiye’de Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1143-1159.
- Çörtoğlu, F. (2007). Bergama Çevre Hareketi’nin Türkiye’deki Çevre Yönetimi Açısından Önemi, Ed. Ayşegül Mengi, *Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi* içinde (ss. 109-121), Ankara: İmge Kitabevi.
- Dayı, T. (2008). *Sivil Toplum Kuruluşları ve Çevrecilik: Tema Vakfı Örneği. (Yükseklisans Tezi)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Duru, B. (1995). *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları. (Yükseklisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eralp, K. (2016). Genetik Kaynaklar&Geleneksel Bilgi. https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_ipk_ank_16/wipo_ipk_ank_16_presentation_eralp.pdf, (20.09.2023).
- Erim, A. (2002). Dünyada ve Türkiye’de Çevre Hareketlerinin Gelişimi ve Etkileri ve Sonuçları. Tekeli, İ. (Ed.). *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri–Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg) İçin TÜBA’nın Görüşü* içinde (ss. 9-19). Ankara: TÜBİTAK Matbaası.
- Eryılmaz, Ç. (2018). Türkiye’de Çevreci Örgütlerin Dönüşümü: Merkezi Profesyonel Lobici Örgütler ve Yerelde Gönüllü Protestocular, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2018(1), 49-76.
- Esengün, K. Sayılı, M. Akca, H. (2006). Perception of Environmental Issues in a Turkish Province, *Polish Journal of Environmental Studies*, (2006)/4, 635- 642.
- Göktolga, O. (2013). Yeni Siyaset ve Ekolojik Hareketler. *Birey ve Toplum*, 2013(5), 127- 136.
- Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları*. 4. Bs. Ankara: Nobel Yayınları.
- Gray, R. Bebbington, J. ve Collison, D. (2006), NGOs, Civil Society and Accountability: Making the People Accountable to Capital, Accounting, *Auditing & Accountability Journal*, 2006(3), 319-348.
- Güler, E. (2022). *Çevre Politikası ve Yönetimi Bakımından Türkiye’de Biyokorsanlık Sorunu. (Doktora Tezi)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Güler, E. ve Mutlu, A. (2022), Biyokorsanlık Sorunu ve Türkiye’de Biyokorsanlığa Yönelik Politikalar, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı, 271-300.
- Gürcüoğlu, S. (2013). Türkiye’de Çevre Eğitiminde Kamu Örgütleri, Sivil Toplum Örgütleri ve Medyanın Rolü, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013/3, 154-170.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Işık, G. (2014). *1990’lardan Günümüze Türkiye’de Çevre Hareketleri: Greenpeace Örneği. (Yükseklisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kapıkıran, Y. (2010). *Türkiye’de Çevre Sorunları Bağlamında Sivil Toplum Örgütlerinin İşlevsellikleri. (Yükseklisans Tezi)*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Keleş, R, vd., (2009). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2013). *Çevre Etiği*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Koyuncu, A. D. ve Salih Ç. (2022), Türkiye’de Çevre Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmaları* içinde (ss. 47-70), Ankara: Serüven Yayınevi.

- Güler, E. (2023). Türkiye’de Çevreci Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1143-1159.
- Mazlum, C. S. (2007). Yerel Politikadan Yeryüzü Politikasına: Küresel Çevre Yönetiminde Çevre Örgütleri. *Sivil Toplum Dergisi*, 2007(20), 91-108.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak Yayın Evi.
- Özdemir, S. (2004). Kar Gütmeyen Kuruluşlar ve Sosyal Refah’ın Sağlanmasında Artan Rolü. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2004(48), 129-161.
- Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik Söylemleri ve Türkiye’de Çevre Hareketlerinin Seyri, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2017(2), 441-456.
- Paker, H. (2012). Çevre Rejimleri ve Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Akadeniz’de Sürdürülebilirlik, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2012(1), 151-175.
- Sivil Toplumun On Yılı 2010-2020 (2021). İlke İlim Kültür Eğitim Vakfı Raporu. https://ilke.org.tr/images/air/sivil_toplumun_on_yili/yillik/2010/alan_izleme_raporlari_sivil_toplum_2010_2020_online.pdf, (20.09.2023).
- Şahin, S. Z. (2013). Kentli Ve Mekânsal Bir Protesto Hareketi: Taksim Gezi Parkı Olayları, *Yerel Politikalar Dergisi*, 2013(4), 71-81.
- Toprak, Z. (1998). *Çevre Yönetimi ve Politikası*. İzmir.
- Turgut, Y. (2017). *Çevre Politikası ve Hukuku.*, 3. Bs. Ankara: İmaj Yayınevi.
- URL-1, “Greenpeace”, <https://www.greenpeace.org/turkey/hakkimizda/>, (20.09.2023).
- URL-2, “Biopiracy”, <http://www.etcgroup.org/content/biopiracy>, (10.02.2023).
- URL-3, “Akbelen Ormanı’nın Korunması İçin Sivil Toplum Kuruluşlarından Ortak Çağrı”, <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/bizden-haberler/akbelen-ormaninin-korunmasi-icin-sivil-toplum-kuruluslarindan-ortak-cagiri>, (20.09.2023).
- URL-4, https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=21890&tipi=2&sube=0, (06.06.2022).
- URL-5, <https://rip.tarimorman.gov.tr/>, (06.11.2023).
- URL-6, https://insamer.com/tr/biyokacakcilik-ve-turkiye_2972.html, (06.06.2023).
- URL-7, <https://www.antok.org.tr/tr/about.html>, (05.06.2023).
- URL-8, Ülkemizin En Büyük Biyokaçakçılık Operasyonuna ANTOK Desteği, https://www.antok.org.tr/tr/etkinlik/ulkemizin-en-buyuk-biyokacakcilik_operasyonuna-antok-destegi-13.html, (20.09.2023).
- URL-9, <https://dosder.org.tr/>, (06.11.2023).
- Uslu, İ. (1999), *Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği. (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, K. (2021). Tarihsel Süreç İçerisinde Çevre Hareketlerinde Ortaya Çıkan Farklılıklar Üzerine Bir İnceleme, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2021(16), 360-382.
- Yıldırım, K. ve Yunus Emre A. (2018). The Role of Non-Governmental Organizations in Environmental Governance in Turkey, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018(2), 409-431.

Extended Abstract

An Evaluation on Environmental Non-Governmental Organizations in Türkiye

Non-governmental and voluntary organizations refer to a structure or organization created by volunteer individuals who come together for a specific non-profit goal. In Turkish literature, different names such as foundation, union, association, chamber, club, cooperative, platform are used to indicate non-governmental organizations. Environmental movements can be described as environmental volunteers who provide necessary warnings to society about increasing environmental problems. For many years, environmental movements and environmental groups have not been able to reach a common consensus on how the environment should be protected. The most important problem is which method will best protect the environment. Environmental movements do not have material interests, which distinguishes them from other social movements. Environmental movements describe the last link with their organization based on volunteering, as a step in the emergence of social movements and organizations. In this study, the concepts of environmental organizations, non-governmental and voluntary organizations, non-governmental and environmental organizations and generally used environmental non-governmental organizations are used in a complementary sense.

In the study, voluntary organizations, environmental non-governmental organizations, associations and foundations are limited. Therefore, organizations at the level of the Ministry of Environment and related organizations or political parties representing environmentalists, as a sub-organization of public administration, are excluded from the scope. In the study, in order to avoid conceptual confusion, the concepts of civil society and voluntary organizations (environmental non-governmental organizations), associations and foundations are used interchangeably and in a complementary manner. This study first explains the concept of environmental civil society and then focuses on the functions and organizational dimension of such organizations. Secondly, it touches on the structural situation of environmental non-governmental organizations in Turkey and classifies the development of such organizations by dividing them into historical periods. Finally, the characteristics of environmental non-governmental organizations in Turkey, their activities on environmental issues and organizations against current environmental problems are examined.

Environmental non-governmental organizations are communities formed by volunteer individuals and groups that act as one of the pressure elements in a certain environmental event. Environmental organizations and communities influence policy makers by carrying their environmental actions from local to national and international levels and have become effective pressure tools on states. With the development of the new social movement after the 1980s, environmental problems combined with social and economic elements and environmental non-governmental organizations became widespread as a problem that concerns more masses. Such organizations have their place and position within the participation tools through legal regulations and have been accepted as one of the elements of the environmental governance mechanism. With the environmental disasters in the world and the spread of international environmental organizations, permanent and effective environmental organizations were established in Türkiye after the 1980s. After these years, it has been observed that environmental organizations have increased interest in new environmental areas such as environmental protection, endangered species, green areas, biodiversity and the protection of the country's natural resources. However, civil society organizations should not limit the fight against biopiracy as just species smuggling. In Türkiye, these struggle policies need to be approached more holistically in economic, cultural and ecological terms within the framework of the principle of environmental justice. As the number of environmental organizations increases day by day in Türkiye, social awareness and interest in environmental education are expected to increase accordingly. According to the 1982 Constitution, environmental non-governmental organizations are mainly organized as associations and foundations. Of course, apart from such structural organizations, platforms and communities established with individual initiatives also participate in environmental actions. It is also seen that the development of environmental non-governmental organizations depends on the structure of the state administration and participation tools. In environmental events in Turkey, people from different socio-cultural structures or environmental organizations come together with cooperation and solidarity. However, the most severe criticism faced by environmental organizations in environmental events in Turkey or other countries is that they are perceived as a movement against the country's development and economy based on foreign connections. Within the scope of this understanding, environmental non-governmental organizations can be targeted for allegedly carrying out environmental actions and protests. Therefore, the attitude and behavior of public administration in environmental events and cases constitute one of the important results affecting such processes.

Sosyal Ekonomi ve Türkiye’de Sosyal Kooperatifçilik: Mevcut Durumun SWOT Analizi

Pelin DEMİRCAN YILDIRIM*

Öz

Toplumsal ihtiyaçlara yanıt verme amacı güden güçlü ekonomik örgütler olarak sosyal kooperatifler, kamu ve politika yapıcılarını, aktivistler ve son dönemde akademisyenler tarafından ilgi gören bir ekonomik modeldir. Bu çalışma, sosyal ekonomi kavramını ele alarak sosyal ekonominin bir unsuru olan sosyal kooperatiflerin rolü ve önemine detaylı bir bakış sunar. Çalışmanın amacı, Türkiye’deki sosyal kooperatifçiliğin mevcut durumunu ve potansiyelini analiz etmek, güçlü yönlerini vurgulamak, zayıflıklarını belirlemek, fırsatları ve tehditleri değerlendirmek ve sosyal kooperatiflerin gelişimi için öneriler sunmaktır. Bu çalışma ile Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin varlığı ve işleyişi daha iyi anlaşılacak ve gelecekteki sosyal kooperatif tartışmalarına katkıda bulunulacaktır. Sonuç itibarıyla Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştiremedikleri ve bu nedenle politik, destekleyici önlemler ve gelişmelere ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ekonomi, Kooperatif, Sosyal Kooperatif, SWOT Analizi, Sosyal Girişim, Sosyal Fayda.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Social Economy and Social Cooperatives in Turkey: SWOT Analysis of the Current Situation

Abstract

Social cooperatives, as powerful economic organizations aiming to respond to social needs, are an economic model that has attracted attention by public and policy makers, activists and recently academics. This study provides a detailed look at the role and importance of social cooperatives, which is an element of social economy, by addressing the concept of social economy. The aim of the study is to analyze the current situation and potential of social cooperatives in Turkey, to highlight their strengths, to identify their weaknesses, to evaluate opportunities and threats, and to offer suggestions for the development of social cooperatives. With this study, the existence and functioning of social cooperatives in Turkey will be better understood and will contribute to future social cooperative discussions. As a result, it has been revealed that social cooperatives in Turkey have not been able to realize their full potential and therefore need political, supportive measures and developments.

Keywords: Social Economy, Cooperatives, Social Cooperative, SWOT Analysis, Social Enterprise, Social Benefit.

Article Type: Research Article

* Dr., Araştırmacı, pelindemircan33@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-3300-5783

1. GİRİŞ

Modern toplum, çok sayıda nedeni olan bir dizi sosyal ve ekonomik sorunla karakterize edilmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren eşitsizliklerde yaşanan artış ve refah devletinin eksiklikleri nedeniyle toplumun talep ve ihtiyaçlarının karşılanmaması (özellikle sosyal hizmet, sağlık, eğitim gibi) ve buna bağlı olarak yaşam kalitesinin azalması, sosyo-ekonomik sistemin derin dönüşümleri karşısında ihtiyaçlara yanıt veren bir alan olarak kooperatiflerin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

Kooperatifler, modern dünyanın çoklu ve zorlu sosyal sorunları için alternatif bir çözümdür. Bugün sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümler karşısında sosyal ekonominin önemli bileşenlerden biri olarak faaliyet gösteren sosyal kooperatifler “kamu ve özel sektörün tek başına çözüm üretmediği veya çözüm üretmekte yetersiz kaldığı özellikle sosyal, sağlık, eğitim ve çevre hizmetlerinin sağlanmasında ve dezavantajlı grupların iş gücüne katılımının desteklenmesi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir” (TÜSEV, 2018). İnsanı, faaliyetlerinin merkezine koyan sosyal kooperatif modeli, dayanışma yoluyla birtakım sosyal meselelere yönelik duyarlılık göstererek insanların yaşamlarına katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı kamu hizmeti sağlayarak toplumsal fayda sağlayan sosyal kooperatiflerin rolü ve önemini açıklamak ve sosyal kooperatiflerin Türkiye özelinde bir değerlendirmesini yapmaktır.

Uluslararası literatürde, Uluslararası Sanayi ve Hizmet Kooperatifleri Örgütü [CICOPA] (2004) tarafından yayımlanan “Sosyal Kooperatifler İle İlgili Dünya Standartları” isimli belge sosyal kooperatiflerin temel özelliklerini ele alan önemli bir kaynak niteliğindedir. Türkiye’de ise sosyal kooperatiflere dair literatürün sınırlı olduğu bilinmektedir. Özellikle bu alanda ön plana çıkan Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı’nın yayımladığı “Sosyal Kooperatifçilik: Yasal Mevzuat Açısından Avrupa Birliği Örnekleri ve Türkiye’deki Gelişmeler” adlı bilgi notudur. Bu çalışmada sosyal hizmetlerin ve istihdama katılımın desteklenmesi açısından sosyal kooperatifçilik modeli incelenmiştir. Ayrıca AB ülkeleri ve Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin mevzuat, uygulama örnekleri ve mevcut durumun değerlendirildiği kapsamlı bir çalışmadır (TÜSEV, 2018). Bunun yanı sıra bilimsel bir çalışma olarak kadın kooperatifinin uygulama örneği olarak ele alındığı kırsaldaki kadınların sosyal kooperatiflerin oluşumundaki rolünün değerlendirdiği bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Ceylan, 2021).

Bu çalışma, Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin daha iyi anlaşılmasına ve ülkenin sosyal refahına nasıl katkıda bulunduğu dair bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, çalışma sosyal kooperatiflerle ilgili detaylı bir çerçeve sunarak, literatürdeki kuramsal ve kavramsal boşluğu doldurmada son derece önemli bir katkı sağlayacaktır.

Çalışmada, ilk olarak sosyal ekonomi kavramı incelenerek, sosyal ekonominin önemli bir unsur olan sosyal kooperatifler ele alınmıştır. Ardından sosyal kooperatiflerin tanımları ve karakteristik ilkeleri ve özellikleri açıklanmıştır. Daha sonra sosyal kooperatifçiliğin rolü ve önemi vurgulanarak, mevcut bilgi ve güncel gelişmeler ışığında sosyal kooperatifçiliğin mevcut durumu SWOT analizi ile değerlendirilmiştir.

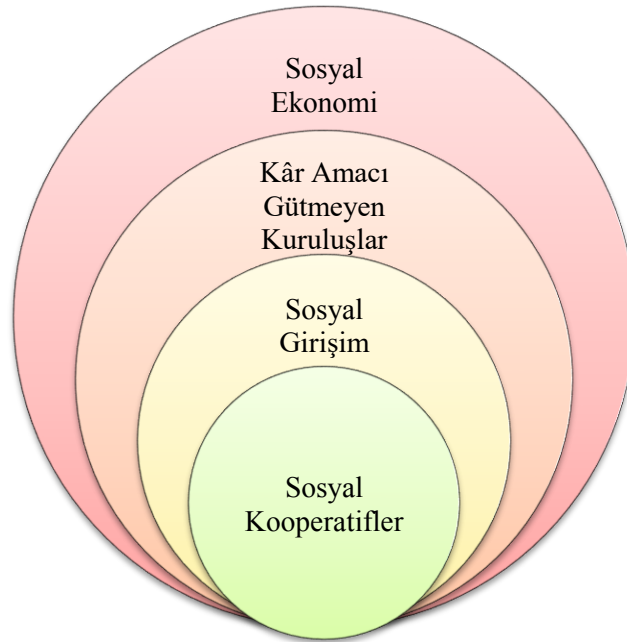
2. SOSYAL EKONOMİ AKTÖRÜ OLARAK SOSYAL KOOPERATİFLER

21. yüzyılın başları, sosyal kooperatifler açısından, Avrupa ülkelerinde sosyal ekonominin ikinci dalgası olarak nitelendirilmekte olup sosyal politikanın yön değişikliği ile ilişkilendirilmektedir. Refah devletinin krizine tepki olarak meydana gelen değişiklikler, sosyal ekonomi kavramı ve öznelere ile aktif sosyal politika arasında güçlü bir bağ olduğunu kanıtlamıştır (Majdzinska, 2012: 2). Son yıllarda demografik ve ekonomik değişimler, nüfusun sosyal ihtiyaçlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Örneğin; ortalama yaşam süresi arttıkça, yaşlı bakımının yeni yollarını bulma ihtiyacı artmıştır; giderek daha fazla kadın işgücüne katıldıkça, çocuk bakımı önemli ve yeni bir müdahale alanı

olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa kıtası, dünyanın diğer bölgelerinden daha fazla insanı kendine çektiğinden dolayı göçmenlerin ekonomik ve sosyal entegrasyonu, yeni politika araçları gerektirmiştir ayrıca ekonomi daha bilgi temelli bir hal aldıkça, eğitim sistemlerinin çeşitlenmesi ve gelişmesi gerekmiştir (Borzaga vd., 2014: 3). Dolayısıyla bu ihtiyaçların ortaya çıkması ve artan taleplerin karşılanması noktasında devletin kendi başına bu talebi karşılamada zorlandığı ve aynı zamanda uygulamaya konulan bazı reformların da tatmin edici olumlu sonuçlar elde edemediği görülmüştür. Bu bağlamda sosyo-ekonomik açıdan yaşanan bu değişim pek çok ülkede eşitsizlik yaratırken toplumun büyük kısmında yaşam kalitelerinde bozulma, sosyal uyum ve ekonomik nedenlerden kaynaklı bir takım dışlanma ve zayıf hissetme durumunu beraberinde getirmiştir.

Sosyo-ekonomik bağlamdaki dönüşümlere yeterli çözüm sağlanamamasının karşısında özellikle sosyal meselelere duyarlılık gösteren ve yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik ihtiyaçlara yanıt veren kamu ve özel sektörden farklı üçüncü bir organizasyonu “sosyal ekonomi” gündeme gelmiştir (TÜSEV, 2018: s. 2). Sosyal kooperatifler de sosyal ekonominin bu alanda faaliyet gösteren bir aktörü olarak bu dönüşümde önemli rol ile karakterize edilmiştir.

Sosyal ekonomi, üyelerinin veya toplumun ihtiyaçlarını mal ve hizmet üreterek piyasa aracılığıyla karşılamak üzere kurulmuş, karar özerkliği ve örgütlenme özgürlüğüne dayalı, kamu otoritelerinden bağımsız, resmi olarak örgütlenmiş özel teşebbüslerin yer aldığı bir sektördür (Virlanuta, 2014; Vivet ve Thiry, 2000). Bu teşebbüslerin temel hedefleri insanlara öncelik verme, yerel topluluklar üzerinde olumlu bir etki yaratma ve sosyal bir amaç sağlamaktır. Sosyal ekonomi, çeşitli işletmeleri, kuruluşları ve farklı tüzel kişilikleri kapsar. Avrupa Komisyonu, sosyal ekonomi alanındaki kuruluşları; kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, kooperatifler, dernek, vakıf ve sosyal girişimler olarak tanımlamıştır (European Comission, 2022).

Şekil 1: Sosyal Kooperatiflerin Sosyal Ekonomi İçindeki Konumu

Kaynak: Eşim, 2018; Korkmaz, tarih yok

Sosyal ekonomi kuruluşları uzun süredir Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve politik tarihinin önemli bir parçasıdır. Sosyal ekonomi örgütlerini diğer geleneksel girişimlerden ayıran nokta, faaliyetlerinin genel amacıdır. Sosyal ekonomi örgütleri, kâr peşinde koşmayı ve bunun sahiplerine dağıtımını nihai bir hedef olarak vurgulamaz (Borzaga vd., 2014: 3). Sosyal ekonomi kuruluşları,

kârların çoğunu yeniden organizasyona ve/veya sosyal bir amaca yatırmayı ve katılımcı/demokratik bir yönetim biçimine sahip olmayı amaçlar. Sosyal ekonominin yerele yöneldiği ve dayanışma, katılım ve iş birliği gibi değerler ışığında sosyo-ekonomik uyumu teşvik ettiği bilinmektedir. Sosyal ekonomi iş modelleri, çok çeşitli ekonomik sektörlerde faaliyet gösterir ve bu nedenle diğer endüstriyel ekosistemlerle bağlantılıdır. AB'deki tüm işletmelerin %10'unu temsil eden 2,8 milyon sosyal ekonomi işletmesi bulunmaktadır. Yaklaşık 13,6 milyon kişi AB çalışanlarının yaklaşık %6,2'si sosyal ekonomi işletmelerinde çalışmaktadır. Ücretli işgücüne ek olarak, sosyal ekonomi, 5,5 milyon tam zamanlı işçiye eşdeğer gönüllüleri harekete geçirmektedir (European Commission, 2022).

Kooperatifler, ekonomik yaşamın ve endüstrinin önemli bir parçası olmakla beraber sosyal ekonominin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Avrupa Birliği ülkelerinde 5,4 milyon bireyin çalıştığı 250 bin kooperatif bulunmakla birlikte AB nüfusun üçte birine denk gelen 163 milyon kişi kooperatif ortağıdır (TÜSEV, 2018: 2). Bu bağlamda kooperatif modelindeki en önemli ekonomik sektörlerden biri “sosyal kooperatif türüdür” (Euricse, 2011). Sosyal kooperatifler, bireylere ekonomik faaliyetlere katılım imkânı sağlayarak kurumsal araçlar ve ayrıcalıklar sunmaktadır. Aynı zamanda sosyal olarak toplumdan dışlanmış veya iş gücü piyasasında yer alamayan bireylerin ortak bir girişim yoluyla ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kısaca sosyal kooperatiflerin temel işleyiş amacı, dezavantajlı kimselere istihdam sağlamak ve sosyal hizmetler yoluyla faaliyetlerde bulunmaktır.

Araştırmanın diğer bölümünde kavramsal olarak sosyal kooperatifler ele alınarak, genel özelliklerine ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

2.1. Sosyal Kooperatiflerin Kavramsal Çerçevesi ve Temel Özellikleri

1970'li yılları takip eden süreçte ekonomide yaşanan birtakım gerilemelerle birlikte kamu otoriterleri toplumun ihtiyaçları ile baş edememiş ve aile kurumları bu boşluğu dolduramamıştır. Bununla birlikte mevcut hayır kurumları da post-endüstriyel bir toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak donanımına sahip değildir (Borzaga vd., 2014: 10). Özellikle eğitim, yaşlı bakımı gibi sosyal hizmetler alanında ve dezavantajlı grupları çalışma yaşamına girmesini sağlama noktasında ihtiyaçları karşılamaya yönelik yeni ve farklı türde kooperatifler ortaya çıkmıştır. Bu kooperatif türleri; sosyal dayanışma, sosyal kooperatif, sosyal girişim kooperatifi gibi isimlerle adlandırılmakta olup zamanla kooperatifçilik hareketi altında yasal statüye kavuşarak faaliyet gösterir hale gelmiştir (Korkmaz, tarih yok; CICOPA, 2004).

Avrupa tabanlı bir model olan sosyal kooperatifler ilk olarak İtalya'da 381/91 sayılı kanun ile tanımlanan yasal ve organizasyonel bir modeldir. Kanuna göre sosyal kooperatiflerin amacı, sosyal refah, eğitim hizmetleri ve dezavantajlı insanlara istihdam sağlamak amacıyla farklı faaliyetler yürüterek kişisel gelişimi teşvik etme ve insanları topluma entegre etme konusunda toplumun genel çıkarlarını gözetmektir (Borzaga vd., 2014: 11). Bununla birlikte bu yasal biçim, İtalya hukukunda iki farklı sosyal kooperatif tanımlanmaktadır. İlki A tipi; sosyal, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi sosyal ve bakım hizmetlerinin sağlanması ile ilgilidir. B tipi sosyal kooperatif, geleneksel iş gücü piyasasına girmeyen dezavantajlı kişilerin işgücüne (tarım, ticaret, sanayi ve hizmet gibi alanlarda) entegrasyonunu kapsamaktadır¹ (Picciaia, 2020: 59).

Sosyal kooperatifler bir tür girişim modeli olarak görülebilir (Borzaga vd., 2014: 9). Kâr amacı güden şirketlerin girişimci ruhu ile sosyal fayda hedefi birleşir ve sosyal kooperatifler ön plana çıkar (Defourny ve Nyssens, 2013). Bununla birlikte sosyal kooperatiflerin amaçları basitçe kâr

¹ A tipi sosyal kooperatif olabilmek için toplam gelirlerin çoğunluğunun kanunla belirlenen alanlardan elde edilmesi gerekmektedir. Alternatif olarak, B tipi olan çalışanlarının en az %30'unun “dezavantajlı” kategorisinde olması gerekir, ancak faaliyet alanı açısından bir sınırlama yoktur (Picciaia, 2020: 59).

maksimizasyonuna indirgenemez; kamu hizmeti için toplumlarına fayda sağlamak amacıyla sosyal değerleri yaratır (Villotti, Zaniboni ve Fraccaroli, 2014; Mancino ve Cooperative, 2005; Thomas, 2004).

Sosyal kooperatifler, sosyal değer yaratmaya odaklanan kuruluşlardır. Bu sebeple öncelikli misyonları ekonomik değer yaratmak değil, kamu yararı için zenginliğe yöneliktir (Dart, Clow, ve Armstrong, 2010; Dees, 1998b). Ancak bu, sosyal kooperatiflerin net gelir kazancını garanti edecek stratejiler üstlenmemesi gerektiği anlamına gelmez. Aksine misyonlarını devam ettirebilmeleri için zaman içinde hayatta kalabilmeleri, sürekli ekonomik değer yaratmaları gerekmektedir (Carini ve Costa, 2013: 5). Başka bir ifadeyle kâr amacı güden kuruluşlar servet yaratmayı değer yaratmanın bir ölçüsü olarak görürken, sosyal kooperatifler için servet yaratma kendi kendini idame ettirmenin bir aracıdır (Carini ve Costa, 2013: 5; akt. Dees, 1998a). Bu bağlamda sosyal kooperatiflerin temel amacı sosyal değer yaratmaktır, “kazanılan gelir şeklinde ekonomik değer yaratmak girişimin sürdürülebilirliğini ve finansal olarak kendi kendine yeterlilik sağlamak için gereklidir.” (Carini ve Costa, 2013:5; akt. Mair & Marti, 2006). Bu bağlamda sosyal kooperatifler, hem sosyal hem de ekonomik değer üretebilen (Carini & Costa, 2013: 5; akt. Dees ve Economy, 2001) “çifte kâr marjlı” kuruluşlar olarak kabul edilmektedir (Dart vd., 2010).

Sosyal kooperatifler, kooperatif hareketinin insanların ortaya çıkan ihtiyaçlarına yanıt verdiği ana tepkilerden biridir (CICOPA, 2004: 1) ve diğer kooperatif türleri gibi demokrasi ve dayanışma ilkelerine uyan ortaklara ait kooperatiflerdir (Carini ve Costa, 2013: 4). Sosyal kooperatifler, kooperatiflerin uluslararası kabul görmüş tanımına, değerlerine ve ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte ayrıca kendine özgü ayırt edici kriterleri vardır (CICOPA, 2004: 1). Bu özelliklerin neler olduğu aşağıda açıklanmaktadır.

Şekil 2: Sosyal Kooperatiflerin Ayırt Edici Temel Özellikleri

Kaynak: CICOPA, 2004

Sosyal kooperatiflerin en temel özelliği, kamu yararı gözetmesidir ve bu misyonu doğrudan kamu yararına mal ve hizmet üretiminde gerçekleştirmeleridir. Kamu yararı, belirli bir bölge veya topluluktaki temel insani ihtiyaçlarla bağlantılıdır ve içinde yaşayan tüm vatandaşları kapsar. Sosyal kooperatifler genellikle kamu sektörü tarafından vazgeçilen veya karşılanmayan genel çıkar faaliyetlerini yönetir. Bununla birlikte ürettikleri mal ve hizmet ne olursa olsun, sosyal kooperatiflerin temel misyonlarından biri olan iş entegrasyonu, kamu yararına yapılan bir hizmet olarak düşünülmektedir (CICOPA, 2004: 2). Sosyal kooperatifler sosyal, sağlık, eğitim gibi hizmetlerin yanı sıra dezavantajlı grupların iş gücüne entegrasyonu konusunda uzmanlaşmıştır, bu nedenle diğer kooperatiflerden ayırtıcı bir niteliğe sahiptir (TÜSEV, 2018: 3).

Sosyal kooperatifler, kooperatif ilkesinde belirtilen bağımsız ve özerk kuruluşlar olarak devlet dışı aktör olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda, kamu sektöründen ve diğer kuruluşlardan, alabilecekleri yardımın şekil ve miktarından, devlet makamlarıyla yapabilecekleri ortaklık anlaşmalarından ve hatta mevcut olabilecek devlet makamlarının temsilinden bağımsız olmalıdırlar (CICOPA, 2004: 2).

Sosyal kooperatiflerin bir diğer özelliği çok paydaşlı ortaklık yapısına sahip olmasıdır. Sosyal kooperatiflerin işçi, yararlanıcı, yerel makamlar, farklı türde tüzel kişiler vb. paydaşları bulunabilmektedir. Çok paydaşlı ortaklık yapısı, farklı türdeki paydaşların ortak olabileceği ve demokratik olarak kontrol edebileceği bir yönetim modelidir (CICOPA, 2004: 3).

Sosyal kooperatiflerde çalışan-işçi ortakların temsili esastır (İhtiyaç Haritası, 2020). Sosyal kooperatiflerin yönetim yapısı her düzeyde temsil edilmelidir. Çalışan ortakların temsili, her yönetim yapısında oyların üçte birinden daha yüksek olmalıdır. İş entegrasyonu sağlamak amacıyla sosyal kooperatiflerde ortakların en az %51'i (dezavantajlı işçiler ve diğer işçiler bir araya getirildiğinde) işçilerden oluşmalıdır. Her iki durumda da çalışanların en az %51'i ortak olmalıdır (CICOPA, 2004: 3).

Sosyal kooperatifler ortaklarına kâr dağıtımını yapmaz ya da sınırlı kâr dağıtımını yapmaktadır. Diğer kooperatifler ise kâr dağıtımını ortakların kooperatife yaptıkları maddi dağıtımla gerçekleştirmektedir (TÜSEV, 2018: 3). Bu bağlamda sosyal kooperatiflerin kamu yararı misyonları dikkate alındığında ortaklar kâr dağıtımından çok, kooperatif tarafından verilen hizmetin fiyatının azaltılması veya kalitesinin artırılması ile daha fazla fayda sağlayabilirler. Dolayısıyla sosyal kooperatiflerin kârı sınırlı dağıtması veya dağıtmaması birincil amacının kamu yararı olduğunun önemli bir göstergesidir (İhtiyaç Haritası, 2020: 21).

3. SOSYAL KOOPERATİFÇİLİK ALANINDA TÜRKİYE'DE NELER OLUYOR?

3.1. Güncel Gelişmeler

Türkiye'de sosyal kooperatifler, özellikle devletin ve özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda sosyal hizmet sunmak ve istihdama katkıda bulunmak amacıyla son yıllarda ortaya çıkan yeni nesil kooperatif hareketinin önemli aktörlerindedir (ACT HUMAN, 2021: 27). Türkiye'de kooperatif mevzuatında sosyal kooperatif türüne ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak sosyal kooperatif modeliyle örtüşür şekilde faaliyette bulunan ve kendini sosyal kooperatif olarak nitelendiren kooperatif örnekleri mevcuttur. Bu modeli benimseyen kooperatifler, özellikle sosyal kooperatiflerin tanınırlığının artırılması ve daha da yaygınlaşması amacıyla bir farkındalık ve savunuculuk faaliyetleri yürütmektedirler (TÜSEV, 2018: 6). Bununla birlikte Ticaret Bakanlığı, sosyal kooperatiflerin tanıtımı ve yaygınlaştırılmasına yönelik çeşitli çalışma ve projeler yürütmekle birlikte bu çalışmaların ayrıca mevzuata yönelik bir temel sağlamasını da hedeflemiştir. Bu bağlamda Ticaret Bakanlığı bünyesinde yer alan Esnaf Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, sosyal kooperatifçilik ile ilgili farkındalık oluşturmak amacıyla "Kooperatifçilik Tanıtım, Eğitim, Geliştirme ve Uygulama Projesi" geliştirilmiştir. Proje kapsamında "Sosyal Kooperatifler Eğitim ve Tanıtım Treni" ile paydaşların katıldığı 19 ilde çalışma ziyaretleri yapılarak kooperatifler ve sosyal kooperatiflerin tanıtılması, iyi uygulama örneklerinin aktarılması ve kooperatifçiliğe yönelik yeni fikirlerin geliştirilmesine imkân sağlamıştır (Ticaret Bakanlığı, 2019).

Resim 1: Sosyal Kooperatif Eğitim ve Tanıtım Treni

Kaynak: <https://twitter.com/kooperatifreni>

Sosyal kooperatifçiliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında katkıda bulunan Genç İşi Kooperatif, 2017 yılında İzmir’de sosyal kooperatifler, vakıf, belediye temsilcileri ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü’nden katılımcılar ile Dayanışma Ağı Çalıştayı düzenlemiştir. Çalıştay kapsamında sosyal kooperatifler konusunda tarihi ve güncel bilgilerin paylaşıldığı, sosyal kooperatiflerin görüş ve paylaşımlarına yer verilerek önerilerde bulunulmuştur (Genç İşi Kooperatif, 2018). Bunun yanı sıra İhtiyaç Haritası sosyal kooperatifi tarafından 2019 yılında “Sosyal Kooperatif Geliştirme Programı (SKGP)” projesini gerçekleştirilmiştir. Bu program ile Türkiye’nin yedi bölgesinde 14 farklı ilde sosyal kooperatiflerin idari ve finansal sürdürülebilirlik kapasitesinin artırılmasını destekleyici faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Sonrasında bu programın devamı niteliğinde olan “Sosyal Kooperatifler Mükemmeliyet Merkezi” Projesi, hayata geçirilmiştir. 1 Nisan 2021 tarihinde başlayan proje, Avrupa Birliği ve Türkiye’deki sosyal kooperatifler arasında yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde iş birliğini arttırmak ve Mükemmeliyet Merkezi olarak “sosyal kooperatifçilik ekosisteminde değer yaratacak tüm aktörleri bir araya getirerek iletişime, yeni iş birliklerine ve kooperatiflerin sosyal etkilerini yaygınlaştırmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır” (Sosyal Kooperatifler Mükemmeliyet Merkezi, 2021).²

Türkiye’deki kimi kadın kooperatiflerinin de sosyal kooperatif özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Kadın kooperatiflerinin sosyal kooperatif kategorisi altında yasal statüye sahip olması gerektiğine dair önerilere de rastlanmaktadır (TÜSEV, 2018: 7). Ancak öneri doğrultusunda kadın kooperatiflerinin bu statü altında düzenlenmesi, eşitlik ilkesine aykırı bir durumun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Kadın kooperatiflerin tamamı (tarım kooperatifleri gibi kooperatifler), sosyal kooperatif karakterini taşımamaktadır. Kadın kooperatiflerinin sosyal kooperatif altında düzenlenmesi, kadınların sosyal bakım dışında faaliyet gösteren kooperatiflerin gelişmesine hizmet etmeyecek; kadın kooperatiflerinin bakım ve ev hizmetleri gibi toplumda kadınlara yüklenen rollere sıkışmasına sebep olabilecektir. Ayrıca kadın kooperatiflerinde ortakların çıkarları yerine toplumsal çıkarlara öncelik verilmesi, kadınların geleneksel ücretsiz emek yüklerinin sınırlı şekilde ücretlendirilmesine ve kırılgan bir girişim alanına aktarılmasına yol açabilecektir (Atakan ve Çoban, 2022: 65).

3.2. Literatürden Bakış

Türkiye’de sosyal kooperatif literatüründe ise sınırlı sayıda çalışmalar olmakla beraber son yıllarda bu çalışmaların daha da arttığı görülmektedir. Bu kapsamda Akgöz ve Ercan (2012), Sosyal Kooperatifçilik ve Ülkemizdeki Yeri adlı çalışmada, sosyal kooperatiflerin birçok etkisinin olmasının yanı sıra özellikle kooperatifin sosyal etkilerinin ön plana çıktığını vurgulamıştır. Akçay ve Ünlüöner (2020), Türkiye’de Yeni Nesil Kooperatif Olarak Nitelendirilen Sosyal Kooperatiflerin Geleneksel ve

² Program çıktılarını veya program ile ilgili diğer bilgilere “sosyalkooperatifprogramı” Instagram hesabı veya sosyalkooperatif.org web adresinden ulaşılabilir.

Yeni Nesil Kooperatiflerle Kıyaslaması ve Swot Analizi çalışmasında, sosyal kooperatiflerin geleneksel ve yeni nesil kooperatiflerden farklı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği bulgusuna ulaşmıştır. Aynı zamanda Swot analizi sonucunda sosyal kooperatiflerin güçlü yönünü; şu ana kadar ki faaliyetlerinde başarılı olma, zayıf yönlerini; bilinirliğinin az, sermayenin yetersizliği, ortakların çoğunlukla başka uzmanlaştıkları işlerinin olması ve maliyetlerinin yüksek olması fırsatlar için; dayanışma ekonomisinin güçlenmesi, tehditler ise; sosyal kooperatiflere yönelik mevzuatın olmaması sonucuna ulaşmıştır. Kanlı ve Efe (2021), Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikalarını Gerçekleştirmede Sosyal Kooperatiflerin Rolü: Evsizler Kooperatifi isimli makale çalışmasında yerel yönetimlerin evsizlik sorununun çözümünde sosyal politika aracı olarak sosyal kooperatifleri bir model olarak önermiştir. Taş ve Kazar (2019), Sosyal Kooperatifçiliğin Kadın Yoksulluğuna Etkisi: Bahçelievler Kadın Kültür, Çevre ve İşletme Kooperatifi Üzerine Bir Araştırma isimli çalışmasının sonucunda ise sosyal kooperatiflerin dezavantajlı yoksul kadınları işgücüne kazandırmada rol üstlendiğini ve özellikle yoksul kadınların güçlendirilmesinde sosyal kooperatiflerin bir sosyal politika işlevi gördüğü sonucuna ulaşmıştır. Son olarak Türkiye’de sosyal kooperatiflere yönelik yapılan önemli bir çalışma olarak İhtiyaç Haritası (2020), tarafından hazırlan Sosyal Kooperatif Geliştirme Programı İhtiyaç Analizi raporudur. Bu çalışma ile Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin mevcut durumunu analiz etmek amacıyla 144 kooperatifle görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma ile Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin yönetim kapasitesini arttırmaya dönük uygulanacak eğitim programları için sosyal kooperatif ortaklarının hangi konularda ne tür eğitimlere ihtiyaç duydukları analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye’de sosyal kooperatiflerin gelişmesine yönelik eğitim, danışmanlık, mevzuat ve yerel yönetimlere ilişkin destekler başlıklar halinde ele alınmıştır.

3.3. Sosyal Kooperatif Deneyimleri

Sosyal kooperatifler, toplumda faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu sosyal fayda sağlamaya dönük hedeflere ulaşmak için kullanırlar. Bu bağlamda ulusal çapta sosyal etki yaratan ve faaliyetlerde bulunan başarılı sosyal kooperatif örnekleri bulunmaktadır. Bu kısımda Türkiye’deki sosyal kooperatif örneklerine değinilerek sosyal kooperatiflerin faaliyet ve işleyiş amaçlarına yer verilecektir.

İhtiyaç Haritası: 2015 yılında kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak ihtiyaç sahibi olan bireyleri kamu, kuruluşlar ve bireylerle bir araya getiren bir sosyal kooperatiftir. Kullandıkları harita teknolojisi ve toplum tabanlı doğrulama işlevi yoluyla, eğitim, sağlık, kültür ve sanat gibi alanlarda yardımlaşma ve dayanışma sağlamaktadır. İhtiyaç Haritası bireylerden eğitim kurumları ve STK’lardan ihtiyaçları toplayarak öncelikle doğruluğunu tespit eder, sonrasında harita tabanlı teknolojisi ile destekleri ihtiyaç sahipleri ile buluşmasını kolaylaştırır. Bu platform üzerinden 9.88 milyon ihtiyacı karşılarken ortalama 490 milyon liraya eş değer paylaşım ekonomisi yaratarak sosyal etkisi yüksek bir fark oluşturulmuştur (İhtiyaç Haritası, 2015).

Genç İşi Kooperatif: 2015 yılında İzmir’de kurulan Türkiye’nin ilk Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatfidir. “Yaygın eğitim uygulamalarını temel alan, dezavantajlı grupların sürdürülebilir istihdama ve geçim kaynaklarına erişimini sağlamak için çabalayan; bu amaçla eğitim, araştırma, danışmanlık faaliyetleri gösteren kâr amacı gütmeyen bir sosyal kooperatiftir”. Genç İşi Kooperatif iş gücü, istihdam ve sosyo ekonomik haklara erişimde zorluk yaşayan bireyler, kadınlar, gençler için toplum odaklı çalışmalar yürütmektedir. Buna ek olarak çalışma çağındaki dezavantajlı gruplara ilişkin üretim, tüketim ve demokratik katılım alanlarında yerel dayanışmacı ekonomik örgütlenmelere destek sağlamaktadır (Genç İşi Kooperatif, 2015).

Üretkeniz. Biz: 2016 yılında, ömür boyu mutlu ve üretken olmak misyonuyla yola çıkan 12 kişi bir araya gelerek S.S. Üretkeniz. Biz Hizmet, Üretim ve Pazarlama Kooperatifini kurmuştur. Kooperatif, 35 yaş üzerinde tam zamanlı çalışamayan ya da çalışmak istemeyen bireylerin yeniden ekonomiye katılmalarını amaçlamaktadır. Ana hedefleri ise uzun vadede, yaş alan bireylere yaşam alanları

oluşturmak, üretken yaşlılar olarak yaşama devam etmek, yaşlı bakımına ve teknolojiye yönelik yenilikçi çözümler üretmektir. Bu kapsamda birey, kurum ve devletin sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla eğitim, mentorluk ve danışmanlık yoluyla bilgi ve tecrübeleri paylaşmaktadırlar (Üretkeniz. Biz, 2016).

Harmoni Kadın Kooperatifi: 2015 yılında, 20 kadın tarafından kurulmuş olup ana amacı kadınların iş gücüne katılımlarını sağlamaktır. Bununla birlikte çocukları için iyi bir gelecek inşa edebilmek amacıyla sosyoekonomik olarak gelişmek ve büyümeyi istemektedirler. Türkiye'nin işgücündeki kadının değer ve itibarını vurgulamak için çalışan Harmoni, kadınlara üretim yapabilecekleri imkanlar vererek ve onları cesaretlendirerek, yerel ekonomiye ve üretime katkıda bulunmanın yanı sıra dayanışma, sosyalleşme, öğrenme, inovatif ürün geliştirme ve iş birliği olanakları sunmaktadır. (Harmoni Kadın Kooperatifi, 2023).

Uluslararası Mucizevi Eller Sosyal Kooperatifi (UMESKO): Adı sıkça duyulmasa da, yerel düzeyde önemli etkiler yaratan ve birçok insanın hayatına olumlu katkılarda bulunan bir başarılı sosyal kooperatif mevcuttur. 2019 yılında kurulan ve kâr amacı gütmeyen bir kooperatif olan UMESKO, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını karşılamak ve her türlü eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ile sosyal ve ekonomik refahı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ihtiyaç sahiplerine herhangi bir ayırım gözetmeksizin yardımseverler ile ihtiyaç sahipleri arasında bir köprü görevi görmektedir. Özellikle çocuk, hayvan ve doğal afetlerde zarar görenlere ayrı bir önem atfetmiştir. İhtiyaç sahipleri konusunda hassas davranan kooperatif, ihtiyacın doğru kişiye ulaşmasını sağlamak ve kimsenin hakkının yenmemesi için sahada bizzat ziyaret gerçekleştirerek faaliyetlerini yürütmektedir (UMESKO, 2021).

Yukarıda belirtilen sosyal kooperatiflere ek olarak gerek sosyal medyada gerekse sahada adını sıklıkla duyuran diğer başarılı kooperatifler arasında Başka Bir Okul Mümkün Eğitim Kooperatifi, İnogar, Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi, Halka Kooperatifi, Genedos Kooperatifi, Gökova Kadın Çevre ve Kültür İşletme Kooperatifi de yer almaktadır.

Teorik çerçeveden hareketle Türkiye'deki sosyal kooperatifler, toplumsal olayların, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde ve değişiminde aktif rol oynayan alternatif bir modelidir. İhtiyaç Haritası (2020: 12)'nin sosyal kooperatif ihtiyaç analizi raporunda, 144 katılımcının sosyal kooperatiflerin kuruluş amaçlarını toplumsal bir ihtiyacı karşılamaya dönük şekilde yanıt verdiği görülmüştür. Dolayısıyla sosyal kooperatifler bulunduğu toplumun yaşamında hem sosyal hem de ekonomik açıdan katkıda bulunmakta ve aynı zamanda hedef kitlesinin iyileşmesi ve gelişmesinde önemli rol üstlendiği görülmektedir.

Resim 2: Sosyal Kooperatiflerin Kuruluş Amacı

Kaynak: İhtiyaç Haritası, 2020

4. SOSYAL KOOPERATİFLERİN TÜRKİYE'DEKİ DURUMU: SWOT ANALİZİYLE DEĞERLENDİRME

Sosyal kooperatifçilik, Türkiye'de son yıllarda giderek daha fazla ilgi gören bir alan haline gelmiştir. Bu değerlendirme makalesi, Türkiye'de sosyal kooperatifçiliğin mevcut durumunu, teorik çerçeve ve sunulan pratiğe dair bulguları birleştirerek analiz etmeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin güçlü yönlerini vurgulayarak zayıflıkları, fırsatları ve tehditleri ele alacaktır. Değerlendirme, SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analizi çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

4.1. Güçlü Yönler (Strengths)

Sosyal kooperatiflerin olumlu katkıları güçlü yön olarak değerlendirilmiştir. Sosyal kooperatiflerin güçlü yönleri, toplumsal ihtiyaçlara hızlı yanıt verme yeteneği, sorunlara yönelik etkili ve sürdürülebilir çözümler sunma kapasitesi ve yapılan atılımlarla öne çıkma potansiyelini içermektedir. Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin güçlü yönleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Toplumsal Odaklı Hareket:** Türkiye'deki sosyal kooperatifler kuruluş amaçlarında belirtildiği gibi kadınlar, yoksullar, gençler, kırılgan gruplar ve sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler için kapsayıcı ve toplumsal odaklı hareket ederler. Aynı zamanda dezavantajlı grupların geçimlerini sağlayabilecekleri kaynaklara erişimlerini sağlamakla birlikte insan onuruna yakışır çalışma ortamı oluştururlar.
- **Toplumsal Kalkınma ve Değişim:** Sosyal kooperatiflerin büyük bir kısmı sadece kendi ortakları için fayda oluşturmaz, buldukları toplumun kalkınmasında da önemli rol üstlenirler. Bu bağlamda, Başka Bir Okul Mümkün eğitim kooperatifi örnek verilirse, kooperatif sadece ortakları için değil; toplumdaki tüm çocuklar için eğitim fırsatları oluşturmaktadır (Genç İş Kooperatif, 2015).
- **Sosyal Amaçların Önceliği:** Türkiye'deki sosyal kooperatifler incelendiğinde büyük çoğunluğu, sosyal amaçla hareket ederler, ticari amaçları yani maddi artı değeri ikincil plana atarlar. Bunun yanı sıra toplumsal ihtiyaçlara dönük sosyal kooperatiflerin savunuculuğunu üstlenirler; bu, kooperatiflerin kendi görünürlükleri ve hayatta kalabilmeleri için iyi bir roldür.
- **İş birlikleri ve Kaynaklara Erişim:** Kamu yapıcılar, özel sektör ve kooperatiflerle kurulan iş birliklerine ihtiyaç duyarlar ve bu onlar için önemli bir yere sahiptir. Bu sayede sosyal kooperatifler, kaynaklara daha rahat ulaşabilmekte ve amaçlarına yönelik çalışmalarını gerçekleştirmektedirler.
- **İstihdam ve İş fırsatları:** Sosyal kooperatifler, istihdam yaratma ve iş fırsatları sunma potansiyeline sahiptir. Özellikle dezavantajlı gruplara, gençlere, kadınlara ve engellilere istihdam imkânı sağlayarak toplumsal kapsayıcılığı artırmaktadırlar.
- **İnovasyon ve Sürdürülebilirlik:** Türkiye'de sosyal kooperatiflerin toplumsal ihtiyaçlara yönelik sunulan hizmetlerin artırılmasına ve çeşitlendirilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Özellikle ihtiyaçları belirleyerek kamunun eksik kaldığı noktalarda, destek almadan alternatif bir çözüm geliştirebilmiştir. Bununla birlikte sosyal kooperatifler, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları karşılamak amacıyla daha inovatif ürün ve hizmet geliştirerek sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği sağlamaya çalışmaktadır.
- **Yerel Ekonomiye Katkı:** Sosyal kooperatifler, yerel ekonomilerin güçlenmesine yardımcı olabilmekte ve yerel üreticilerin, el sanatçıların ve diğer paydaşların desteklenmesini sağlamaktadır.

4.2. Zayıf Yönler (Weaknesses)

Zayıf yönler, sosyal kooperatiflerin karşılaşılabileceği zorlukları, eksiklikleri ve geliştirme ihtiyaçlarını ifade eder. Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin zayıf yönleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Farkındalık Eksikliği:** Sosyal kooperatiflerin potansiyelleri hakkında genel olarak toplumda yeterli farkındalık yoktur. Bu da sosyal kooperatiflerin tanınabilirliklerini ve işletmelerini sürdürmelerini zorlaştırmaktadır.
- **Yasal Düzenlemeler:** Türkiye'de sosyal kooperatiflere ilişkin yapılmış bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle mevcut yasaların sosyal kooperatiflerin faaliyetlerini desteklemesi ve teşvik etmesi için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.
- **Finansman Sorunları:** Sosyal kooperatifler, sermaye ve finansmana erişim konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Geleneksel finans kurumları genellikle sosyal kooperatiflere yatırım yapmaktan çekinirler veya uygun şartlar sunmazlar.
- **İşletme Becerileri Eksikliği:** Sosyal kooperatiflerin ortakları genellikle kâr amacı gütmeyen faaliyetlerde bulunmaya odaklanırken, işletme becerileri konusunda eksiklik yaşamaktadır. İşletme yönetimi, pazarlama, finans ve diğer becerilere yeterince hâkim değillerdir. Bu bağlamda ürün veya hizmetlerini pazarlamak ve satmak konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

4.3. Fırsatlar (Opportunities)

Fırsatlar, sosyal kooperatiflerin dış çevredeki olumlu etkenleri temsil eder. Bu etkenler, sosyal kooperatifler için artı değer ve gelişme potansiyeli sağlayabilir. Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin fırsatları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Hükümet Politikaları:** Hükümetin sosyal kooperatiflere yönelik politikalara yer vermesi, bu alanda faaliyet gösteren kooperatiflerin desteklenmesini sağlamakta ve büyüme potansiyellerini arttırmaktadır.
- **Finansal Destekler:** Yeni finansman kaynakları (ulusal ve uluslararası projeler vb.), sosyal kooperatiflerin finansmana erişimini kolaylaştırmakta ve büyümelerine katkıda bulunmaktadır.
- **Toplumsal Farkındalık Artışı:** Sosyal kooperatiflerin potansiyelleri hakkında toplumun daha fazla bilinçlenmesi, desteğin artması ve işbirliği imkanlarının genişlemesi açısından fırsatlar sunmaktadır. Bu açıdan özellikle sivil toplum kuruluşları ve kooperatiflerin desteği son derece önem taşımaktadır.
- **Teknolojik gelişmeler:** İleri teknolojilerin kullanımı, sosyal kooperatiflerin verimliliğini artırabilir ve yeni iş fırsatları yaratabilir. Dijital platformlar, çevrimiçi pazarlama ve iletişim araçları, kooperatiflerin daha geniş kitlelere ulaşmasına ve etkisini artırmasına yardımcı olabilir.

4.4. Tehditler (Threats)

Tehditler, sosyal kooperatiflerin karşılaşılabileceği olumsuz etkenleri temsil eder. Bu etkenler, sosyal kooperatiflerin hedeflerine ulaşmalarını engelleyebilir veya riskler oluşturabilir. Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin tehditleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Hukuki Belirsizlik:** Sosyal kooperatiflerin yasal düzenlemelerdeki belirsizlikler, kuruluş süreçlerini ve faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

- **Rekabet:** Sosyal kooperatifler, benzer sektörlerde faaliyet gösteren diğer işletmelerle rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Rekabetin artması, pazar payını daraltmakta ve büyümelerini engellemektedir.
- **Kaynak Kısıtlamaları:** Sosyal kooperatifler, sınırlı kaynaklara sahiptir ve bu nedenle kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Finansal, insan kaynakları ve malzeme gibi kaynaklara erişimde yaşanan kısıtlamalar tehdit oluşturabilir.
- **Değişen Ekonomik Koşullar:** Ekonomik dalgalanmalar, enflasyon, döviz kurlarındaki dalgalanmalar gibi faktörler sosyal kooperatiflerin faaliyetlerini etkilemektedir. Bu nedenle, ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlikler tehdit oluşturabilir. Bu bağlamda son yıllarda pandemi ve deprem gibi krizlerin yaşanması kooperatifleri olumsuz yönde etkilemiştir.
- **Yetersiz Kamu Destekleri:** Sosyal kooperatiflerin gelişimine yönelik yetersiz kamu politikaları ve destekler, tehdit oluşturabilir. Eksiklikler, finansal destekler, eğitim programları ve altyapı hizmetlerindeki yetersizlikler, kooperatiflerin büyüme ve etkinliklerini sınırlayabilir.

5. SONUÇ

Pazar Sosyal ekonominin önemli bir unsuru olarak küresel düzeyde faaliyet gösteren ve ülkelerin kalkınma süreçlerine katkıda bulunan sosyal kooperatifler, birçok ülkede yasal olarak kabul edilmiş ve toplumda sosyal ve ekonomik aktör olarak benimsenmiştir. Dünya’da sosyal kooperatifçiliğe ilişkin yaşanan tüm gelişmeler ışığında Türkiye’de de sosyal kooperatifler yeni bir kuruluş olarak kabul edilmeye başlamıştır. Son dönemlerde Türkiye’de sosyal kooperatifçilik ile ilgili yaşanan gelişmeler sosyal kooperatiflerin sayısında artışa neden olmuş ve sosyal kooperatifler toplumsal ihtiyaca dönük daha önce karşılanamayan veya yetersiz olan eksikliklerin ortadan kaldırılmasında aktif rol üstlenmiştir. Sosyal kooperatiflere ilişkin yaşanan gelişmeler arasında; sosyal kooperatif kavramının tanınması ve anlaşılması konusunda artan farkındalıklar, kamu kurumları ve Ticaret Bakanlığı’nın sosyal kooperatiflere ilişkin programlar ve politikalar ile desteklemesi, STK’lar ve diğer kurumlar ile ortak işbirlikleri ve projelerin gelişmesi, girişimcilere sağlanan hibe ve kredi imkanları gibi sebepler bulunmaktadır. Bu makalede, sosyal ekonominin konusu olarak sosyal kooperatiflerin rolü ve önemi ortaya konulmuş ve sosyal kooperatifçiliğin Türkiye’deki mevcut durumunu değerlendirmek amacıyla SWOT analizi yapılmıştır. Türkiye’deki sosyal kooperatiflerin mevcut durumuna ilişkin analiz sonucunda değerlendirme ve öneriler aşağıdaki şekilde sunulmaktadır.

Türkiye’de sosyal kooperatiflere ilişkin yasal bir mevzuat bulunmamaktadır ancak yasal mevzuatın düzenlenmesi konusunda bir takım çalışma ve iş birlikleri ile sosyal kooperatiflerin farkındalıklarının artırılması, yeni bir tüzel kişilik kazandırılması gündemde yer almaktadır. Türkiye’deki sosyal kooperatifler çoğunlukla işgücüne katılım, dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi, istihdam, bakım ve sağlığa ilişkin sorunlar, ekoloji, araştırma geliştirme ve eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi, çocuk işçiliği, yoksulluk gibi konulara odaklanmaktadır. Türkiye sosyal kooperatiflerin toplumsal çıkarılara hizmet sağlayıcı bir araç olarak toplum refahının sağlanmasında ve ülkenin kalkınmasında itici bir güçtür. Bununla birlikte geleneksel işler dışında yeni ve çeşitli iş modeli yaratmada teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Özellikle de kadınlar ve gençler gibi ekonominin geri kalanında çalışmaya erişmekte güçlük çekenlere fayda sağladığı görülmektedir.

Türkiye’de sosyal kooperatifler mevcut potansiyelini tam olarak yansıtamamaktadır. Çünkü sosyal kooperatiflerden tam olarak faydalanabilmek için görünürlüklerini arttırmak, finansmana erişimlerini iyileştirmek, mali ortamının yaratılmasını teşvik etmek, iş geliştirme hizmetleri gibi önlemler geliştirmeye ihtiyaç vardır (Borzaga, ve diğerleri, 2014). Böylelikle sosyal kooperatifler toplumda hem ekonomik hem de sosyal açıdan değişime katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin zaman içinde varlıklarını korumak için uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamaya dönük finansal stratejilere ve destek programlarına erişebilecekleri iş birliklerine ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal kooperatifler, toplumsal ihtiyaçları gözeterek sorunlara çözüm üretmesi noktasında yerel yönetimlerle ortak amaca sahip olması, iş birliklerini arttırmıştır. Sosyal kooperatiflerin daha fazla bilinir olması ve gelişimlerine yönelik faaliyetlerin artırılması yerelde sosyal fayda sağlama noktasında olumlu katkıda bulunacaktır. Bu çerçevede sosyal kooperatiflerin gelişimine yönelik eğitimlerin ve danışmanlık faaliyetlerinin yürütülmesi, Türkiye'deki sosyal kooperatifçiliğin gelişmesine ve sayısında dinamik bir artışa sebep olacaktır. Aynı zamanda toplumda sosyal kooperatifçilik algısının oluşmasına imkân tanıyacaktır.

Sosyal kooperatifçiliğe yönelik en büyük adım sosyal kooperatifçilik mevzuatının yasal hale getirilmesidir. Bu kapsamda atılacak olan adımlar Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin uluslararası seviyede tanınırlıklarını arttırmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda mevzuatın uygulamaya geçirilmesi ile kamu ve diğer kuruluşlarla iş birlikleri artacak ve sağlanan hibe ve desteklere ulaşım kolaylaşacaktır (İhtiyaç Haritası, 2020). Tüm bu gelişmeler ışığında sosyal kooperatiflerin Türkiye ve Dünya'da sayılarının giderek artması ve sosyal kooperatiflerin sosyal fayda sağlayarak toplumda önemli bir aktör haline gelmesi beklenmektedir (TÜSEV, 2018).

Özetle, bu analiz, sosyal kooperatiflerin güçlü yönlerini belirlemekle birlikte, zayıf noktalarını da ortaya koymuştur. Sosyal kooperatiflerin güçlü yönleri arasında toplumsal etki yaratma potansiyeli, yerel dayanışma ve işbirlikleri, sürdürülebilirlik ve istihdama katkı sağlama ön plana çıkmaktadır. Ancak, sektörün zayıf noktaları arasında yeterli finansal kaynaklara erişimde zorluklar, mevzuat eksiklikleri, tanınırlık ve farkındalık düzeyinin düşük olması ve işletme becerilerinin geliştirilmesi gerekliliği göze çarpmaktadır. Fırsatlar açısından ise, hükümetin sosyal kooperatifçiliğe destek verme isteği ve sivil toplum kuruluşlarının artan ilgisi öne çıkmaktadır. Ancak, sektörün karşılaştığı tehditler arasında ekonomik belirsizlikler, rekabet, kaynak eksikliği ve mevzuatın yetersizliği bulunmaktadır. Türkiye'deki sosyal kooperatiflerin potansiyelini tam olarak değerlendirebilmek için, bu zorlukları aşmaya yönelik stratejilerin belirlenmesi, finansal kaynakların artırılması, mevzuat düzenlemelerinin yapılması ve farkındalık çalışmalarının güçlendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma, araştırmacılara, politika yapıcılara, yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarına ve sosyal girişimcilere sosyal kooperatifçiliğin güçlü yönlerini vurgulayarak bu alanda daha fazla çalışma ve destek sağlama konusunda fikirler sunmaktadır. Ayrıca kooperatiflerin varlıklarını devam ettirmesi ve kalıcı olmasını sağlamaya yönelik değerlendirme çalışmaları yapılması; sosyal kooperatiflerin sosyal ve ekonomik yaşama etkilerini ele alan çalışmaların arttırılması literatüre önemli derece katkıda bulunacaktır.

Etik Beyan

“Sosyal Ekonomi ve Türkiye'de Sosyal Kooperatifçiliğin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uyulmuş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazar çalışmanın her aşamasına kadar tüm sürece katkı sağlamış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Act Human (2021). “Sosyal Dayanışma Ekonomisi İçin Güçlü Kooperatifçilik”, https://ingev.org/raporlar/Sosyal_Dayanisma_Ekonomisi_icin_Guclu_Kooperatifcilik.pdf.
- Akçay, V. H. ve Ünlüöner, M. B. (2020). Türkiye’de Yeni Nesil Kooperatif Olarak Nitelendirilen Sosyal Kooperatiflerin Geleneksel ve Yeni Nesil Kooperatiflerle Kıyaslaması ve Swot Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2684-2703.
- Akgöz, S. ve Ercan, E. (2012). Sosyal Kooperatifçilik ve Ülkemizdeki Yeri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 47(1), 31-43.
- Atakan, A. G. ve Çoban, A. (2022). “Türkiye’de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlendirilmesi Yasal ve Yapısal Stratejiler”, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_855923.pdf, (20.11.2022).
- Borzaga, C., Bodini, R. Carini., C. Depedri., S. Galera, G. ve Salvatori, G. (2014). *Europe in Transition: The Role of Social Cooperatives and Social Enterprises*. European Commission. Euricse Working Papers.
- Carini, C. ve Costa, E. (2013). *Exploring The Performance of Social Cooperatives During The Economic Crisis: The Italian Case*. Euricse Working Paper.
- Ceylan, Ö. (2021). *Kırsaldaki Kadınların Sosyal Kooperatiflerin Oluşumundaki Rolü: Afşar Balam Kadın Kooperatifi İncelemesi. (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CICOPA (2004). “World Standards of Social Cooperatives” https://www.cicopa.coop/wp-content/uploads/2017/12/World-Standards-of-Social-Cooperatives_EN-1-1.pdf, (23.11.2022).
- Dart, R., Clow, E. ve Armstrong, A. (2010). Meaningful Difficulties in the Mapping of Social Enterprises, *Social Enterprise Journal*, 6(3),186-193.
- Dees, G. (1998a). The Meaning of Social Entrepreneurship. *The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership*, Kansas City, MO and Palo Alto, CA.
- Dees, G. (1998b). Enterprising Nonprofits. *Harvard Business Review*, 76(1), 55-66.
- Dees, G. ve Ekonomi, P. (2001). Social Entrepreneurship. G. Dess, J. Emerson, and P. Economy (Dü) içinde, *Enterprising Nonprofits: A Toolkit for Social Entrepreneurship* (s. 1-18). New York: John Wiley & Sons,
- Defourny, J. ve Nyssens, M. (2013). Social Co-operatives: When Social Enterprises Meet the Co-operative Tradition, *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, 2(2), 11-33.
- Eşim, S. (2018). “Promotion of Social Cooperatives Definitions, Demarcations, Regulation and Target Groups”, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/presentation/wcms_624150.pdf, (23.11.2022).
- Euricse (2011). “Cooperation in Italy- 1ST Euricse Raport”, <https://euricse.eu/wp-content/uploads/2015/03/la-coop-in-italia-primo-rapporto.pdf>, (29.11.2022).
- European Comission (2022). “Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs”, European Comission: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu_en, (25.11.2022)
- Genç İşi Kooperatif (2015). “Genç İşi Kooperatifi Biz Kimiz?”, <https://gencisi.org/biz-kimiz/>,(19.12.2022).

- Demircan Yıldırım, P. (2023). Sosyal Ekonomi ve Türkiye'de Sosyal Kooperatifçilik: Mevcut Durumun SWOT Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1160-1175.
- Genç İş Kooperatif (2018). "Kooperatifler Dayanışma Ağı Çalıştayı", <https://gencisi.org/kooperatifler-dayanisma-agi-calistayi/>, (16.12.2022).
- Harmoni Kadın Kooperatifi (2023). "Hikayemiz", <https://www.harmoniyiz.com/tr/hikayemiz/> (5.25.2023).
- İhtiyaç Haritası (2015). "İhtiyaç Haritası Hakkında", <https://www.ihtiyacharitasi.org/>, (19.12.2022).
- İhtiyaç Haritası (2020). "Sosyal Kooperatif Geliştirme Programı İhtiyaç Analizi Raporu", https://sosyalkooperatif.org/files/ihtiyac-analizi_kk.pdf, (12.12.2022).
- Kanlı, İ. B. ve Efe, A. (2021). Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikalarını Gerçekleştirmede Sosyal Kooperatiflerin Rolü: *Evsizler Kooperatifi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(2), 736-759.
- Korkmaz, G. M. (tarih yok). "Sosyal Girişim", <https://www.sosyalkooperatif.com/sosyal-girisim-modelleri/>, (23.12.2022).
- Mair, S. M. ve Marti, M. E. (2006). The New European Co-operative Societies and the Need for a Normalized Accounting in the European Union. J. Chamard, and T. Webb (Ed.), *Symposium on Accounting for Co-operatives Proceedings*.
- Majdzinska, K. (2012). Role of the Social Cooperatives in Overcoming Problems of The Unemployed In Poland. EAEPE Annual Conference 2012 - Economic Policy in Times of Crisis, 1-18.
- Mancino, A. ve Cooperative, A. T. (2005). An Italian Pattern of Social Enterprise: The Social. *Nonprofit Management & Leadership*, 15(3), 357-369.
- Picciaia, F. (2020). Italian Female Social Entrepreneurship and Management: An Explorative Study on Social Cooperatives. *Journal of Management and Strategy*, 11(2), 56-68.
- Sosyal Kooperatifler Mükemmeliyet Merkezi (2021). "Proje Amacı ve Hedefleri", <https://sosyalkooperatif.org/>, (16.12.2022).
- Taş, Y. ve Kazar, E. N. (2019). Sosyal Kooperatifçiliğin Kadın Yoksulluğuna Etkisi: Bahçelievler Kadın Kültür Çevre ve İşletme Kooperatifi Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar*, 289-294.
- Thomas, A. (2004). The Rise of Social Cooperatives in Italy. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15(3), 243-263.
- Ticaret Bakanlığı (2019). "Genel Müdürlüğümüzce Sosyal Kooperatifler Mevzuatı ve İyi Uygulama Örnekleri Çalışma Ziyareti Gerçekleştirildi", <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/haberler/genel-mudurlugumuzce-sosyal-kooperatifler-mevzuati-ve-iyi-uygulama-ornekleri-cali>, (16.12.2022).
- TÜSEV (2018). Sosyal Kooperatifçilik: Yasal Mevzuat Açısından Avrupa Birliği Örnekleri ve Türkiye'deki Gelişmeler. https://tusev.org.tr/usrfiles/images/TUSEV_SosyalKooperatifBilgiNotuTR.08.11.18.pdf.
- UMESKO (2021). "UMESKO Hakkında", <https://umesko.com/hakkimizda/>, (20.12.2022).
- Üretkeniz.Biz Kooperatifi (2015). "Üretkeniz Biz", <https://www.uretkeniz.biz/>, (19.12.2022).
- Villotti, P., Zaniboni, S. ve Fraccaroli, F. (2014). Social cooperatives in Italy. *L'Encéphale*, 40, 57-65.
- Virlanuta, F. O. (2014). Social Cooperative – An Important Entity of the Social Economy. *Economics and Applied Informatics*, "Dunarea de Jos" University of Galati, Faculty of Economics and Business Administration (2), 57-60.

Vivet, D. ve Thiry, B. (2000). Field of Staudy, Quantitative importance Ance. THE Enterprises And Organizations of The Third System. A Strategic Challenge for Employment – 2000. CRIEC. https://www.ciriec.uliege.be/wp-content/uploads/2015/12/dgv_ciriec_fulltext_english.pdf, (24.12.2022).

Extended Abstract

Social Economy and Social Cooperatives in Turkey: SWOT Analysis of the Current Situation

Modern society is facing social and economic problems such as increasing inequalities and the deficiencies of the welfare state, especially since the 1980s. This has resulted in the inability to meet the demands and needs of society, particularly in areas such as social services, health and education, and a consequent decline in the quality of life. In the face of these socio-economic transformations, cooperatives have emerged as an alternative solution that can respond more effectively to the needs of society. Today, social cooperatives are an important actor in responding to socio-economic changes and transformations. They play an active role in areas such as social, health, education and environmental services where the public and private sectors alone are insufficient. At this point, the social cooperative model aims to contribute to people's lives by focusing its activities on people and showing sensitivity to social issues in society with the principle of solidarity. While the literature on social cooperatives in Turkey is limited, there has been a growing body of research in recent years. These studies provide important insights into the general status, impact, strengths, weaknesses, and needs of social cooperatives in Turkey. However, future research is needed to understand and support social cooperatives more comprehensively. This study examines in detail the role and importance of social cooperatives as an important element of the social economy in Turkey. The focus of this study is on social cooperatives, which have emerged as a third form of economic organization in the social economy that is less focused on financial gain and more on providing services to members and communities. The main objective of the study is to examine in detail the current state and future potential of social cooperatives in Turkey, highlight the sector's strengths, identify its weaknesses, assess the opportunities and threats faced, and finally provide recommendations for more effective development of social cooperatives. The significance of the study lies in the fact that social cooperatives stand out as powerful economic organizations that aim to respond to social needs. This study will provide a better understanding of the existence and functioning of social cooperatives in Turkey and contribute to future social cooperative debates. In this context, the study will play a crucial role in filling the theoretical and conceptual gap in the existing literature by providing a comprehensive framework for social cooperatives. Methodologically, the study uses a SWOT analysis to draw the current state of social cooperatives in Turkey. This analysis identifies the strengths, weaknesses, opportunities and threats faced by social cooperatives. This assessment is an important tool for gaining a deeper understanding of the current state of social cooperatives and identifying strategies for their development. Strengths refer to the positive contributions of social cooperatives, while weaknesses refer to the challenges, gaps and development needs that social cooperatives may face. Opportunities represent positive factors in the external environment, while threats represent negative factors that social cooperatives may face. In conclusion, this study identified the strengths and weaknesses of social cooperatives, with strengths including the potential for social impact, local solidarity, sustainability, and contribution to employment. However, challenges faced by the sector include difficult access to financial resources, regulatory gaps, low recognition and the need to develop business skills. Opportunities include the government's willingness to support social cooperatives and growing interest from civil society organizations. However, it is important to deal with threats such as economic uncertainty, competition, lack of resources and inadequate legislation. In particular, social cooperatives in Turkey have not realized their full potential, and in order to capitalize on this, strategies to overcome these challenges need to be identified, financial resources increased, legislation amended and awareness raising strengthened. Therefore, the biggest step towards social cooperatives is the legalization of social cooperative legislation, as well as raising awareness of social cooperatives through a number of studies and collaborations, and providing them with a new legal entity. This study aims not only to provide a detailed understanding of social cooperatives, but also to fill the gaps in the academic literature by providing a more comprehensive assessment of the social and economic impact of social cooperatives. Moreover, the findings can serve as a basis for a broader academic debate on the strengths and weaknesses of social cooperatives. In this context, the study aims to expand the knowledge base on social cooperatives and serve as an important reference for researchers, policy makers and practitioners in this field.

Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü

“Yeryüzünde gördüğünüz her şey kadının eseridir.” (Mustafa Kemal Atatürk)

Zeynep HOŞ*

Aytül BİŞGİN**

Öz

Kadınların toplum ve medeniyet içerisindeki yeri, Antik Yunan'dan günümüze kadar olan süreçte tartışılan ve üzerine farklı görüşlerin mevcut bulunduğu bir konudur. Özellikle kültürel alt yapı içerisinde kadınların toplum içindeki yerinin erkeklere nazaran daha dezavantajlı olduğu evrensel bir gerçeklik taşımaktadır. Kadınların toplumsal ve siyasi hayattaki konumlarına ilişkin tanımlamalar esasında onların çalışma yaşamında ne kadar varlık gösterdikleri ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla çalışma hayatında kadının varlığı, bir toplumun gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Bu sebeple öncelikle kadınların iş yaşamında daha aktif olmasını sağlayan ve kadınlara kolaylıklar sunan yasal düzenlemelerin ve vergi teşviklerinin yürürlükte olması şüphesiz bir ülkenin kalkınmasında önemli bir role sahip olacaktır. Çalışma, kadın istihdamının artırılması konusunda yasal düzenlemelerin ve vergi teşviklerinin rolünü araştırmakta ve bu yönüyle konuya ilişkin bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Yasal Düzenlemeler, Vergi Teşvikleri.

Makale Türü: Derleme Makalesi

The Role of Legal Regulations and Tax Incentives in Increasing Women's Employment

Abstract

The place of women in society and civilization has been a subject of discussion from Ancient Greece to the present, with different perspectives. It is a universal reality that women's position in society is more disadvantaged than men, especially within the cultural infrastructure. The definitions of women's roles in social and political life are directly proportional to their presence in workforce. Therefore, the inclusion of women in workforce is closely related to the level of development of a society. For this reason, the implementation of legal regulations and tax incentives that primarily enable women to be more active in business life and provide convenience to women will undoubtedly have an important role in the development of a country. This study investigates the role of legal regulations and tax incentives in increasing women's employment and provides a framework for the subject.

Keywords: Women's Employment, Legal Regulations, Tax Incentives.

Article Type: Review Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zeynephos@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-6793-3161

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, aytulbisgin@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-2488-3541

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar insanlık tarihi boyunca üretici konumlarını korumuşlardır. Zaman içinde, toplumların geleneksel görüşlerine göre, kadınlar genellikle ev ve aile yaşamında önemli bir rol oynayarak, bireysel gelir kazanma yerine, ev işleri gibi doğal bir iş bölümüne odaklanmışlardır (Karabıyık, 2012: 232). Kadınların işgücü piyasasına katılımı noktasında sanayi devriminin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu süreçle birlikte kadınlar ücret karşılığı çalışmaya başlamışlar ve ağırlıklı olarak doküma imalatı alanında üretim faaliyetinde bulunmuşlardır. Kadınların erkeklerden daha düşük bir ücret düzeyinde çalıştırılmaları, işverenler bakımından kadın istihdamını cazip kılmıştır. İki dünya savaşının yaşandığı süreçte, erkeklerin askere alınmaları ve erkek nüfusundaki düşüş, kadınların diğer sektörlere de dahil olmaları sonucunu doğurmuştur (Aksoy ve Diğerleri, 2019: 147).

Dünya genelinde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler kadınlar ve ekonomi arasındaki ilişki konusunda farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, kadınların toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde etkin biçimde yer almalarının, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların çözümünde olumlu rol oynayacağı fikri ön plana çıkmıştır (Karabıyık, 2012: 232). Nitekim konuya ilişkin alan yazında, kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik gelişme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Godin, 1994; Çağatay ve Özler, 1995; Löfström, 2009; Tütüncü ve Zengin, 2020). Bu noktada, kadınları güçlendirmenin yalnızca bir sosyal adalet meselesi olmadığı görüşü üzerinde durulmaya başlanmıştır. Küresel büyümenin yavaşladığı bir ortamda, krizlerden kalıcı bir şekilde kurtulabilmek için ekonomilerin tüm üretken enerjilerini toplamaları, ekonomik kalkınma bakımından bir ön koşul haline almıştır. Kadın ve erkek tüm vatandaşların eşit katkıda bulunabildiği ekonomilerin daha dinamik, güçlü ve esnek olduğu bir gerçekliktir. Bunun yanında kadınların şiddetten korunamadıkları ve iş ilişkilerinde ayrımcılığa uğradıkları bir ortamda ekonomiye tam olarak katılmaları; yetenek, bilgi ve becerileriyle sürece katkıda bulunmaları oldukça zordur (Women, Business and The Law, 2023).

Kadın hakları konusunda dünya ülkelerinde yasal düzenlemeler düzeyinde cinsiyet temelli ayrımcılık içeren hükümler süregelmiştir. Günümüzde her ne kadar kadın ve erkeği eşit statüye getirmeye çalışan hükümler geliştirilse de kadınlara yüklenen kültürel kodlar nedeniyle söz konusu hükümler yeterli seviyeye henüz ulaşamamıştır. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve benimsedikleri politikalar ne olursa olsun, kadınların karar alma süreçlerinde ve güç dağılımında dezavantajlı bir konumda bulunduğu evrensel bir gerçek olarak gözlemlenmektedir (Pişkinsüt, 1998: 187). Kadınların içinde bulunduğu dezavantajlı bu durum ülkelerin vergi uygulamalarında da kendini göstermektedir. İstihdamda önemli bir yer edinen kadınlara yönelik olarak mevcut vergi teşviklerinin kapsamının genişletilmesi şüphesiz kayda değer bir konudur.

Bu çalışmada öncelikle işgücü piyasasında kadın istihdamının genel görünümü ele alınmış, sonrasında konuya ilişkin olarak yasal düzenlemelerin ve vergi teşviklerinin rolü üzerinde durulmuştur. Çalışma, önerileri de içeren sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

2. İŞGÜCÜ PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMI

Kadınların ekonomiye artan katılımı, günümüzde işgücü piyasalarındaki en önemli başlıklardan biri olmuştur (Goldin, 2006: 1). Bunun temel sebebi ise, dünyanın farklı ülkelerinden kadın işçilerin eğitim düzeyi ve deneyim gibi konularda aynı koşullara sahip olsalar bile, işyerlerinde farklı türde ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldıkları gerçeğidir.

Kadınların güçlendirilmesi ve potansiyellerini gerçekleştirmeleri için onlara eşit haklar ve fırsatlar sunulması, ticari ve ekonomik ilerleme sağlanması için önem taşımaktadır. Bu bakımdan, kadın çalışanların beceri ve yeteneklerinden tam olarak yararlanabilmeleri için ülkelerin kadın çalışanlara

cinsiyet eşitliği temelinde fırsatlar yaratabilmeleri gerekmektedir. Cinsiyet eşitliğinin sağlanması ise, cinsiyet farklılığına dayanan eşitsizliklerin azaltılmasını ve nihai olarak yok edilmesini kapsamaktadır (ILO, 2008).

Bir ülke ekonomisinin gelişmesi için kadın istihdam artışı önem taşımakla birlikte, kadınların hangi statülerde istihdam edildiği de bir o kadar önemlidir. Örneğin; ücretsiz aile işçisi olarak ya da kendi hesabına çalışma, geçici olması yanında güvencesizliği barındıran işlerdir (Karadeniz, 2011: 84-127). Ayrıca kadınların yönetici pozisyonlarına yükselmeleri ve daha yüksek ücretler elde etmeleri de önem taşımaktadır. Bu noktada kadınların işgücü piyasasına gerek çalışanlar gerekse girişimci olarak girmeye teşvik edecek nitelikte reformların yapılması, işgücü piyasası alanında eşit fırsatlar yaratılmasında ve ekonominin daha güçlü hale getirilmesinde etkili olacaktır (Halim, O'Sullivan ve Sahay, 2022; Ubfal, 2022). Konuyla ilgili olarak aşağıda kadınların işgücüne katılım oranlarını yıllık periyotlar kapsamında sunan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) verilerine yer verilmiştir. Türkiye'nin oldukça düşük katılım oranlarına sahip olması dikkat çekicidir.

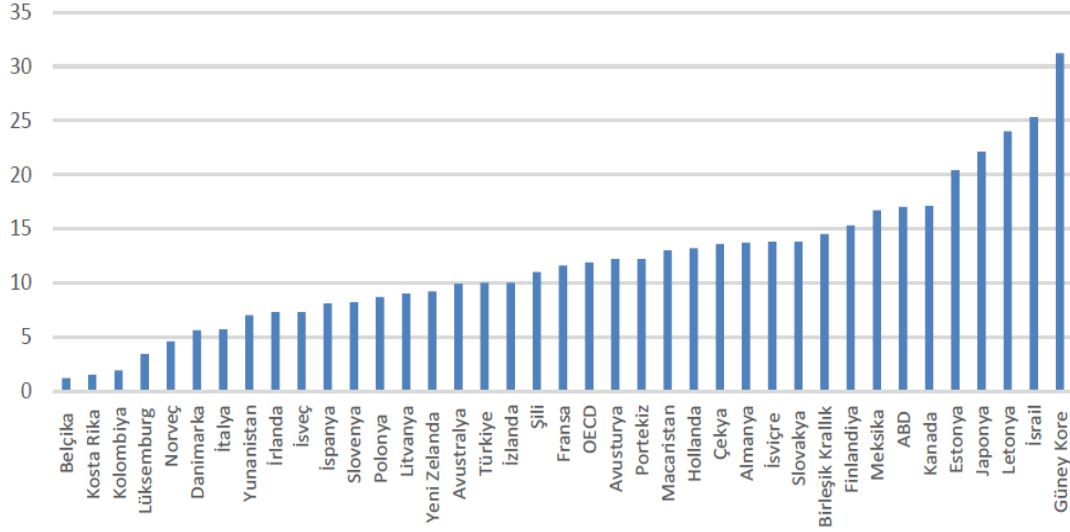
Tablo 1. OECD Ülkelerinde Kadınların İşgücüne Katılma Oranı (+15/%)

	1990	2000	2010	2020	2021	2022
ABD	55,9	58,9	57,6	55,7	55,6	56,5
Almanya	45,4	48,9	53,1	55,6	55,5	56,4
Avusturya	43,0	49,4	54,2	55,6	55,9	56,3
Avustralya	52,2	54,5	58,6	60,2	61,2	62,1
Belçika	36,5	43,6	47,7	49,3	50,0	50,6
Birleşik Krallık	52,5	54,2	56,1	58,6	58,3	58,5
Çekya	52,3	51,5	49,3	51,8	51,9	52,3
Danimarka	61,4	60,2	58,9	57,8	58,1	58,9
Estonya	59,6	52,6	55,1	57,1	57,8	60,2
Finlandiya	58,6	56,1	55,9	55,2	55,6	57,1
Fransa	46,6	49,1	51,5	50,6	52,2	52,5
Kore Cumhuriyeti	46,7	49,2	49,9	53,1	53,6	54,6
Hollanda	43,9	54,2	58,7	59,9	60,6	61,3
İrlanda	38,4	50,1	55,3	55,1	57,9	60,3
İspanya	33,3	40,5	51,7	51,1	52,6	52,9
İsrail	46,4	53,5	57,5	58,2	59,4	60,2
İsveç	62,8	58,1	59,0	60,6	60,9	61,6
İsviçre	57,0	57,6	60,0	62,5	62,2	62,4

İtalya	35,0	35,7	38,2	39,8	40,1	41,0
İzlanda	68,1	73,8	70,6	68,9	69,0	71,2
Japonya	50,1	49,2	48,4	53,2	53,5	54,0
Kanada	58,5	59,4	62,4	59,5	60,6	60,9
Kolombiya	51,1	53,3	55,3	50,2	51,7	50,9
Kosta Rika	32,8	38,4	43,9	48,5	50,1	50,1
Letonya	49,8	49,1	53,9	56,0	54,3	55,2
Litvanya	60,2	55,0	52,5	57,3	57,4	58,5
Lüksemburg	33,5	41,3	49,8	57,0	58,1	58,2
Macaristan	46,6	41,4	43,6	48,2	52,4	52,7
Meksika	33,9	38,9	42,9	41,5	44,3	45,7
Norveç	55,3	61,3	61,7	60,2	61,5	64,4
Polonya	53,6	50,0	48,3	48,7	50,3	50,8
Portekiz	47,4	52,7	55,9	53,6	53,8	54,7
Slovakya	59,2	52,3	50,8	51,9	55,1	56,0
Slovenya	51,2	51,4	53,3	53,2	54,1	54,6
Şili	31,1	37,7	45,5	44,6	46,2	48,8
Türkiye	33,9	26,5	26,9	30,8	32,8	34,2
Yeni Zelanda	53,9	57,4	61,6	65,2	66,1	66,5
Yunanistan	35,5	40,6	44,1	43,8	43,9	44,8
OECD Ort.	47,8	49,5	50,9	51,3	52,1	52,8
Dünya Ort.	50,6	50,6	48,8	46,0	46,9	47,3

Kaynak: Worldbank, 2023.

Aşağıda yer alan Şekil 1’de ise, OECD ülkelerinde cinsiyete dayalı ücret farklılığı yüzdelik dilimler şeklinde belirtilmiştir. Değişkenlik gösteren oranlara rağmen, bütün ülkelerde cinsiyet temelli ücret farklılığının bulunduğu görülmektedir.

Şekil 1. Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı (%)

Kaynak: OECD, 2023.

Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılması, tarihsel olarak ekonomik zorunluluklar nedeniyle olmuştur. Bu süreç, özellikle erkeklerin askere gitmesi nedeniyle işgücünün azalması ve kadınların bu boşluğu doldurma çabalarıyla başlamıştır. İlk olarak 1915 Balkan Savaşı sırasında bu eğilim gözlenmiştir. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı gibi büyük çatışmalar sırasında kadınların işgücüne katılımı artmıştır. Ancak, savaşların sona ermesi ve erkeklerin terhis olmasıyla birlikte, pek çok kadın geleneksel ev işlerine geri dönmüştür. Bu dönemlerde kadınların işgücüne katılımı, ekonomik ve toplumsal faktörlerle şekillenmiştir (Bekata Mardin, 2000: 14). Türkiye’de kadınların gerçek anlamda işgücü piyasasında yer almaya başlamalarının, 1950’li yıllardan sonra kırdan kente göçün beraberinde getirdiği kentleşme sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zaman içerisinde, kadınların işgücü piyasasındaki rolü ve çalışma biçimleri önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin sektörel olarak nasıl ortaya çıktığı, bir ülkenin kalkınma seviyesi ile yakından ilişkilidir. Kalkınma ile istihdam dağılımı genellikle tarım sektöründe azalırken, tarım dışı sektörlerde artış göstermektedir. Bu eğilim, kadın istihdamı alanında da gözlemlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ve bölgelerde, kadın işgücü genellikle tarım sektöründe yoğunlaşmıştır, ancak gelişmiş ülkelerde kadınlar daha çok hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bu çerçevede, gelişmiş ülkelerde ücretsiz aile işçiliğinin yerini ücretli çalışan kadın emeğinin aldığını söylemek mümkündür. Bu değişiklik, kadınların ekonomik bağımsızlığını artırmış ve aile geliri üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ayrıca, hizmet sektöründeki bu artış, kadınların daha fazla işgücüne katılımını teşvik etmiş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azalmasına katkıda bulunmuştur (Berber ve Eser, 2008:3).

3. KADIN İSTİHDAMINDA YASAL DÜZENLEMELERİN ROLÜ

Türkiye emek piyasasında kadın işgücü, genişleyen istihdam ve işsizlik sorunundan daha fazla etkilenen kesimde yer almaktadır (Karabıyık, 2012: 232). Ancak, geçmişten bugüne kadın-erkek eşitliği ve kadın istihdamı konularında önemli ve kapsamlı gelişmelerin kaydedildiğini söylemek de mümkündür. Bu noktada özellikle 2000’li yıllarla birlikte gerek Anayasal düzeyde gerekse Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve İş Kanunu kapsamında yasal düzeyde değişiklikler yapılmış, Türkiye modern toplum mevzuatına haiz bir duruma gelmiştir. Bunun yanında genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına hizmet edecek şekilde, aile mahkemelerinin kurulması, aile içi şiddetin önlenmesi, kız çocuklarının eğitim almalarına yönelik düzenleme ve tedbirler de ön plana çıkmıştır (Süral, 2014:282).

Konuya ilişkin Anayasal düzenlemeler ve iş mevzuatı düzenlemeleri, genel hatları ile aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

1982 Anayasası'nın 10'uncu maddesi, kanun önünde eşitlik ilkesini temel bir hak ve değer olarak korumaktadır. Bu madde, her bireyin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep gibi her türlü ayırım gözetilmeksizin kanun karşısında eşit bir şekilde muamele görmesini güvence altına almaktadır. 2004 yılında 5170 sayılı Kanun ile maddeye eklenen bir fıkra ise cinsiyet temelinde eşitliği vurgulamakta ve devletin bu eşitliği etkili bir biçimde hayata geçirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede, kadınlar ve erkekler arasında eşit haklara sahip olma hakkı anayasal bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Devlet, cinsiyet temelinde ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadın-erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ancak, bu tedbirler, kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanmamalıdır. Bu anayasa hükmü, genel anlamda eşitlik ilkesinin korunması ve toplumun her kesiminin eşit fırsatlar ve haklarla donatılması gerektiği fikrini pekiştirmektedir. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, toplumsal cinsiyet temelinde ayrımcılığın engellenmesi, cinsiyet eşitliği politikalarının oluşturulması ve uygulanması açısından devlete büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu madde, demokratik bir toplumun temel ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesinin güçlü bir şekilde savunulduğu bir anayasal hükümdür ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ilerlemenin teşvik edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Eşitlik ilkesi, anayasada vurgulanan bir prensiptir ve bu ilke, bireysel iş ilişkilerini düzenleyen 4857 sayılı İş Kanunu'na da yansımıştır. İş Kanunu'nun 5'inci maddesine göre, iş ilişkilerinde dil, ırk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlere dayalı olarak ayrımcılık yapılamaz. İşveren, biyolojik veya işin gerekliliği dışında hiçbir nedenle bir çalışana cinsiyet veya gebelik nedeniyle farklı muamelede bulunamaz. Ayrıca, aynı veya benzer işler için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret belirlemek yasaklanmıştır. Bu madde, iş sözleşmesinin kurulması, içeriği, uygulanması ve sona erdirilmesi süreçlerinde işverenin cinsiyet ayrımcılığından kaçınma ve eşit muamele yükümlülüğünü içerir. Ayrıca, "eşit işe eşit ücret" ilkesi de açıkça vurgulanmıştır.

Çalışma koşulları ve ücret konusundaki eşitlik ilkesinin yanında İş Kanunu'nda kadınlar için bazı iş alanlarının kadın istihdamına kapatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yer ve su altında çalıştırma yasağına ilişkin olarak 72'nci madde kapsamında, yer altında veya su altında gerçekleştirilen işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkekler ile her yaştaki kadınların istihdam edilmesinin yasaklandığı ifade edilmektedir. Ayrıca, "gece" olarak kabul edilen dönemde kadınların istihdam edilmesine dair belli koşulların belirlendiği gözlemlenmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 73'üncü maddesine göre, on sekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi, Sağlık Bakanlığı'nın görüşünün alınmasıyla birlikte Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanacak olan bir yönetmelikle gerçekleştirilecektir. Bu çerçevede, kadınların gece postalarında çalıştırılma koşullarına dair yönetmelik, 24.07.2013 tarihinde 28717 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İş mevzuatı, kadınların çalışma hayatındaki analık dönemlerini özel bir şekilde düzenlemekte olup, doğum öncesi ve sonrasını içeren bu periyot boyunca iş-yaşam dengelemesi sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, İş Kanunu'nda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İş Kanunu'nun 74'üncü maddesi, kadın işçilerin doğumdan önce sekiz hafta ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta boyunca çalıştırılmamalarını hükme bağlamaktadır. Eğer bir kadın çoğul gebelik durumuyla karşı karşıyaysa, doğum öncesi çalışma süresine iki haftalık bir ek süre eklenmektedir. Ancak, sağlık durumu uygunsa ve doktor onayıyla kadın işçi, doğumdan önceki üç haftaya kadar çalışabilir ve bu süre doğum sonrası izinlere eklenir. İş Kanunu ayrıca evlat edinme durumunu da ele almış olup, üç yaşını doldurmamış bir çocuğu evlat edinen eş veya evlat edinen kişiye, çocuğun aileye teslim edildiği tarihten itibaren sekiz haftalık analık izni verilmektedir. Hamilelik sürecinde periyodik

kontroller için ücretli izin hakkı tanınmakta ve hekim raporu gerektiğinde hamile kadın işçi daha hafif işlerde çalıştırılabilir, bu durumda ücretinde indirim yapılmamaktadır. Kadın işçilere ayrıca, istekleri halinde on altı haftalık sürenin tamamlanmasının ardından veya çoğul gebelik durumunda on sekiz haftalık sürenin sonrasında altı aya kadar ücretsiz izin verilebilmektedir.

Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilmesi öngörülmüş ve bu iznin saat aralığı ve bölünme şekli işçinin tercihinin bırakılmıştır. Bu süt izni süresi günlük çalışma süresinden sayılmış ve böylece işçinin herhangi bir hak kaybına uğraması engellenmiştir

İş kanununda “işyerinde cinsel taciz” durumu da ayrıca ele alınmış ve 74’üncü madde kapsamında işçi bakımından haklı nedene dayanan fesih hali olarak düzenlenmiştir. Bunların yanında, kadın istihdamı ve kadınların çalışma yaşamında korunmaları bakımından sosyal güvenlik mevzuatı, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatında da paralel düzenlemeler bulunmaktadır.

Daha önce de değinildiği üzere, bir ülkede yeterli ve etkili düzeyde mevzuatın bulunması önemli bir husus olsa da temel konu söz konusu düzenlemelerin uygulamaya ne ölçüde yansiyabildiğidir. Bu noktada bazı istatistiksel veriler konuya ışık tutacak niteliktedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne üye ülkelerde cinsiyete göre işgücüne katılım oranlarına ilişkin 1990-2021 dönemi verileri göz önüne alındığında; kadınların erkeklere kıyasla tam zamanlı biçimde çalışma olasılığının daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca kadınların erkeklere göre daha düşük ücretli işlerde istihdam edilme olasılığı daha yüksek durumdayken, kariyerlerinde ilerleme olasılıkları ise daha düşüktür. Genel olarak cinsiyete dayalı ücret eşitsizlikleri devam etmekte ve kadınların yaşamlarında yoksulluk olgusu daha belirgin biçimde kendini göstermektedir. Bu sonuçlara ışık tutan verilerin elde edilmesinde, ücretli işlerde çalışan kadın-erkek sayısı, tam zamanlı biçimde çalışma durumları, çocuk sahibi olmanın ve yaşlanmanın çalışma kalıplarını ve kazançları cinsiyet temelinde ne şekilde etkilediği hususları göz önünde tutulmuştur. Tam zamanlı çalışma halinde, kadınların ev içi ve ailevi sorumlulukların yükünü taşımaya devam ettiği ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların kayıt dışı sektördeki en savunmasız alanlarda sınırlandırılma eğiliminin olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranları Türkiye ve OECD ortalaması bağlamında karşılaştırıldığında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının örgüt ortalamasının oldukça altında olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin 2021 yılı verileri incelendiğinde; OECD ortalaması kapsamında erkeklerin işgücüne katılım oranı %68,6, kadınların işgücüne katılım oranı ise %52,4 düzeyindedir. Türkiye’de ise bu oran erkekler için %70,3 iken, kadınlar için %32,8’dir (OECD, 2023). Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının örgüt ortalamasının altında olması yanında, konuyla ilgili erkeklerle kadınlar arasındaki oransal farkın ulusal düzeyde oldukça fazla olması da dikkat çekicidir.

Kadın istihdamının Türkiye’deki görünümü Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile karşılaştırıldığında da daha düşük oranda olduğu görülmektedir (Eurostat, 2023). Ayrıca çalışmayan, işgücü piyasasında yer almayan kadınların oranı da oldukça yüksektir. Göç olgusu, ekonominin zayıf düzeyde istihdam yaratma kapasitesi, kadınların çalışmasına yönelik yerleşik kültürel tutumlar, söz konusu düşük istihdam oranlarını açıklamak için kullanılan başlıca nedenler olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de kadın istihdamı ve konuyla ilişkili sorunlar daha ziyade kadın girişimciliği ve meslek edindirme kursları bağlamında ele alınmış; daha kapsayıcı, ciddi ve ulusal istihdam stratejileri geliştirilmesi ve uygulanması konusu ise görece arka planda kalmıştır. Buna karşılık, Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinde cinsiyet eşitliği politikaları ile ilgili olarak gerek iş mevzuatında gerekse ilgili diğer mevzuat çerçevesinde önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu adımların (eşit ücret, eşit işlem borcu, doğum/ebeveyn izni, gece çalıştırma, esnek çalışma, çocuk bakımı vb.), çalışan kadınların tümü bakımından etkili olup olmadığı tartışmaya açık durumdadır. Kadınların bir kısmının uygulamaların dışında kalması ve

politikaların kadın istihdamına ilişkin özgül koşulları yeterli düzeyde gözetmemesi; mevcut geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin devam etmesine, kadınların çoğunluğunun ev kadını olarak atıl kalmasına ya da emeklerini kayıt dışı alanda düşük ücretle sunmasına yol açmaktadır (Dedeoğlu, 2009: 42).

Kadın istihdamı ve konuya ilişkin yasal düzenlemeler arasındaki ilişkiyi irdeleme konusunda üzerinde durulabilecek bir konu da Dünya Bankası Grubu projesi olarak ortaya çıkan Kadınlar, İş Dünyası ve Hukuk (WBL) oluşumudur. Oluşum 2009 yılından itibaren kadınların ekonomik fırsatlarını etkileyen yasa ve yönetmelikler hakkında veri toplamakta; toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarını geliştirmekte ve kadınların ekonomik fırsatlarını iyileştirme ve güçlendirme konusundaki tartışmalara bilgi vermektedir. Bu kapsamda, cinsiyet eşitliğine yönelik küresel ilerleme için nesnel ve ölçülebilir nitelikte kriterler sunulmaktadır. Ekonomiler arasında karşılaştırılabilir olan veriler, kadınların ekonomik fırsatlarını iyileştirmeye yönelik araştırma ve politika tartışmaları için de kullanılabilir. Ortaya konulan veri ve analizler, ekonomik güçlenmenin sağlanması bakımından yapılması gereken çalışmalara da ışık tutmaktadır. WBL verilerine göre günümüzde yaklaşık 2.4 milyar çalışma çağındaki kadın, kendilerine erkeklerle aynı hakları vermeyen ekonomilerde yaşamaktadır ve küresel olarak kadınlar erkeklerin sahip olduğu yasal düzeydeki hakların %77'sine sahiptir. Dünya çapında, her ekonomi 1970 yılından bu yana konuyla ilgili en az bir reform uygulamıştır. Ancak veriler, günümüzde gelişmiş seviyedeki yalnızca on dört ekonominin kadınlara erkeklerle aynı hakları sunan yasalara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak yüz yetmiş altı ekonominin iyileştirilmesi gereken alanları bulunmaktadır. WBL endeksinde, kadınlar için ekonomik fırsat eşitliğine ilişkin ortalama puanın en yüksek olduğu ekonomiler %95,3 puan ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün yüksek gelirli ekonomileridir. Bunun yanında Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde bu oran %53,2 ile en düşük seviyededir (Worldbank, 2023). Kadınların ekonomik nitelikli ve işgücü piyasasına ilişkin haklarını etkileyen yasalara ilişkin WBL analizi, yoksulluğu sona erdirmek ve ortak refahı artırmak için daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Aşağıda dünyanın farklı ülkelerinde kadın istihdamına ilişkin bazı araştırma sonuçları ele alınmıştır. Bu bağlamda kadın istihdamının artırılmasına ilişkin bazı düzenleme ve uygulamaların etkinliği, kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunlar ve konuya ilişkin ulusal farklılıkların rolü üzerinde durulmuştur.

- Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları ayrımcılık biçimleri; hükümetin, işverenlerin ve eğitim kurumlarının söz konusu ayrımcılık biçimlerini ele alma ve ortadan kaldırma konusundaki rollerini nasıl geliştirebilecekleri konusunda Malezya'da yapılan bazı çalışmalar önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Malezya hükümeti kadınlar için eşit eğitim ve eşit istihdam fırsatları sunmak, ayrımcılık karşıtı düzenlemeler yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak konusunda bir taahhütte bulunmuştur. Bu çabalara rağmen yapılan araştırma sonuçları kadınlara yönelik ayrımcılığın işyerinde, özellikle yönetim düzeyinde devam ettiğini göstermektedir (Othman ve Othman, 2015). Kadınlar, Malezya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmakta ve ekonominin ücretsiz ev içi alandaki geleneksel rollerine ek olarak ekonominin imalat, ticaret, hizmet ve tarım gibi çeşitli sektörlerinde yer almaktadırlar. İşgücü piyasasında kadın istihdamı oranı 2000 yılında %44,7 iken, 2005 yılında bu oran yüzde 45,7'ye yükselmiştir. Aynı dönemde kadınların toplam istihdam içindeki payı ise %35,6'dan %36,7'ye çıkmıştır. Bu dönemde kadınlar ağırlıklı olarak imalat, toptan ve perakende ticaret, hizmetler ve tarım sektöründe yer almışlardır. Ülkede kadın çalışanların karşı karşıya kaldığı ayrımcı uygulamalar arasında işe alma, terfi, görevlendirme, fesih, tazminat ve çeşitli taciz biçimlerinin ön plana çıktığı belirlenmiştir (Bhatt, 2005). Cinsiyet ayrımcılığının işverenin özellikle seçim, değerlendirme, terfi ve ödül dağıtımına ilişkin kararlarında ortaya çıktığı da tespit edilmiştir (Sipe, Johnson ve Fisher, 2009).

- Çalışan kadınların için "iyi yaşamın" ne olduğu sorusunu, ulusal mevzuat ve politikaların incelenmesi yoluyla ele alan ve Avustralya'da yürütülen bir çalışmanın sonuçları da dikkat çekicidir. Çalışma kapsamında ülkede 1950'li yıllardan itibaren kadınlar tarafından iyi yaşam olarak görülen

şeyin önemli ölçüde değiştiği belirlenmiştir. Buna göre; 1950'lerde ve 1960'larda erkekler ücretli, kadınlar ise ev hanımı olarak görülüyor, kadınlar bazı işlerden menediliyor ve erkeklerden daha az ücret alıyordu. Ülkede 1970'li yıllarda yasalar ve eşit ücret davaları kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaların azalmasına katkı sağlamış; 1980'lerin ortalarından itibaren ise fırsat eşitliği mevzuatı, iş ve aile politikaları ve eşit ücret soruşturmaları yoluyla, çalışma yaşamında kadınlar için eşitliği sağlamanın oldukça karmaşık ve çok yönlü bir konu olduğu kabul edilmiştir. 2010 yılında kadınlar için "iyi yaşam" istihdam alanında erkeklerle aynı fırsatlara ve sonuçlara sahip olmak olarak ele alınmış ve bu bağlamda birçok kadın, çoğu yöneticinin erkek olması noktasında erkekler için çalışıyor olmanın olumsuz yönlerini vurgulamıştır (Strachan, 2016).

- Suudi Arabistan'da özel sektör kadın istihdamının önündeki kurumsal engelleri ele almada Suudi istihdam programı "Nitaqat"ın etkinliğini araştıran ve hükümet yetkilileri ile işsiz Suudi kadınlarla yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanan bir araştırmanın sonuçları dört temel bulguyu tanımlamıştır. Makale, artan istihdam fırsatlarının amaçlanan alıcıları olarak işsiz kadınların bakış açılarına özellikle odaklanmaktadır. İlk olarak, muhafazakâr bir toplumun önemli kültürel ve düzenleyici engelleri, Suudi istihdam politikasının başarısı karşısında direnç oluşturmaktadır. İkincisi, Suudi toplumunda kadınlara karşı ayrımcılık kendine özgü nitelikte olup genellikle kadınların kendileri tarafından kabul edilir. Üçüncüsü, hükümet düzenlemeleri, kültürel kısıtlamalar ve cinsiyete dayalı eğitim sistemi nedeniyle, özel sektör ayrımcı uygulamalarının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Son olarak, ülkede kadın istihdamına ilişkin olumlu bir değişim yaşansa da bu değişimin kademeli ve düzensiz bir yapı sergilediği tespit edilmiştir (Alfarran, Pyke ve Stanton, 2017).

- İtalya ve Birleşik Krallık işgücü piyasalarındaki kadınların deneyimlerini karşılaştırmak ve sosyal politika farklılıkları ile bunların her iki ülke otel endüstrisindeki istihdam uygulamaları üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmada ulusal farklılıkları belirlemesi bakımından önem taşımaktadır. Bulguların anket ve derinlemesine görüşme yoluyla elde edildiği çalışma kapsamında Birleşik Krallık ve İtalya'nın seçilmesi konusundaki ölçütün, iki ülkenin hükümet politikaları ve bunların kadınlar üzerindeki potansiyel etkilerinin zıtlıklar sergilemesi olduğu görülmektedir. İtalya'nın kadınları desteklemek için daha güçlü bir yasal çerçevesi olmasına rağmen, iş fırsatlarının sınırlı olduğu ve avantajlı doğum haklarının kadınları belli durumlarda dezavantajlı hale getirebildiği belirtilmiştir. Karşılaştırıldığında, ekonomik dönüşümün Birleşik Krallık'taki kadınlar için fırsatları daha hızlı artırdığı, ancak bunun ekonomik dalgalanmaya karşı savunmasız durumdaki esnek işlerde olma eğiliminin yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca her iki ülkenin, Ebeveyn İznine ilişkin Avrupa Direktifi'ni uygulamaya yönelik yaklaşımları kapsamında, farklı ülke mevzuatlarının farklı yorum ve uygulama biçimlerine sahip olması nedeniyle, AB'nin mevzuat yoluyla konuya ilişkin yakınlaşmaya yönelik girişimlerinin etkili olma ihtimalinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Kadınların aile ve işyerindeki rolüne ilişkin kamu politikaları konusunda ülkeler arasında farklı sonuçlara yol açan bazı önemli farklılıklar bulunsa da genel olarak işgücü korumasının kapsamının tam zamanlı kayıtlı istihdamda yer alan kadınlar için daha iyi bir koruma sağladığı belirlenmiştir (Doherty ve Manfredi, 2001).

- Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kamu politikası ortamının, doğumdan sonra annelerin çalışma süreçlerini ne yönde etkilediğini inceleyen bir çalışma, eyaletler arasında farklılık gösteren yönler bulunsa da önemli bir sonuç ortaya koymuştur. Buna göre; işgücü piyasasında doğum sonrası annelerin istihdamını artırmayı amaçlayan çocuk bakımı sübvansiyonları ve eyalet ebeveyn izin yasaları gibi tedbir ve uygulamaların daha yüksek bir kadın istihdam düzeyini teşvik ettiği belirlenmiştir (Wen-Jui Han, 2009).

- Kadınların ekonomik fırsatlarını etkileyen yasal eşitsizliklerin elli yıllık gelişiminin küresel düzeyde resmini sunan bir çalışmanın ortaya koyduğu sonuç da dikkat çekicidir. Dünya Bankası bünyesindeki WBL veri tabanının kullanıldığı çalışma kapsamında, işgücü piyasasındaki kadınlara ilişkin daha eşit yasalar ile kadınların işgücüne daha yüksek katılımı ve erkeklerle kadınlar arasında daha küçük bir ücret farkı gibi daha eşit işgücü piyasası sonuçları arasında pozitif korelasyonların bulunduğu tespit edilmiştir (Hyland, Djankov ve Koujianou Goldberg, 2020).

4. KADIN İSTİHDAMINDA VERGİ POLİTİKALARI

Çalışmanın bu kısmında kadınların iş yaşamlarında yer alan vergi kolaylıklarına ilişkin vergi kanunları özelinde açıklamalar yer almaktadır. Türk vergi sistemi içerisinde yer alan vergi kanunlarında kadın istihdamın artırılmasına yönelik vergi teşvikleri tek tek vergi kanunları itibarıyla ele alınmıştır.

4.1. Kadın İstihdamı ve Vergilendirme İlişkisi

Kadınların ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın pek çok ülkede benzer kültürel roller üstlendiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu kültürel roller daha çok ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı ekseninde dönmektedir (Atılğan Yaşa ve Arı Kovancı, 2022: 104). Söz konusu bu tür faaliyetler Türkiye’de kadınların istihdamında engel teşkil eden unsurlar arasında yer almaktadır (Eyüboğlu, Özar ve Tanrıöver, 2000: 150) Nitekim İslam ülkeleri, Latin Amerika ve Akdeniz ülkelerinde dini ve kültürel nedenlerle kadınların piyasada çalışmalarının fazlaca onay görmediği bilinmektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 62). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan eylem planında da (2018-2023), Türkiye’de işgücüne dâhil olmayan kadınların işgücüne dâhil olmama nedenleri arasında %55,4 ile “ev işleriyle meşgul olma” nedeni ilk sırada yer almaktadır. Kadınların işgücüne dâhil olmamalarına ilişkin diğer nedenler ise; iş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar, mevsimlik çalışanlar, eğitim/öğretim, emekli ve çalışamaz halde olarak belirtilmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018: 79).

Kadınların istihdamını etkileyen unsurlar bir yana, burada devletin kadınlara yönelik olarak politika geliştirmesi ve iş yaşamında kadınların varlığını desteklemesi gerekmektedir. Nitekim kadınların iş yaşamlarında var olabilmesi için öncelikle iş gücüne katılımı etkileyen faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu faktörler ise uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlarda belirtildiği üzere, eğitim düzeyi, kültürel tutumlar, piyasa koşulları, vergi sistemleri ve özellikle çocuklu ailelere sağlanan destekler olarak sıralanabilir (OECD, 2004: 1). Türkiye’de ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan eylem planlarında da kadın istihdamı özel politika geliştirilmesi gereken gruplar arasında yer almaktadır. İlgili Bakanlık tarafından 2018-2023 yıllarını kapsayan Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı beş temel politika ekseninde düzenlenmiştir. Bu politikalar; eğitim, sağlık, ekonomi, karar alma mekanizmaları ve medya çevresinde şekillenmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018: 17).

Türk vergi sisteminde vergilendirmenin hangi gerekçe ile ne şekilde yapıldığı hem Anayasada hem de Vergi Kanunlarında detaylandırılmıştır. Kadın istihdamında ise bazı vergi kolaylıkları ile kadınların çalışma yaşamlarında daha etkin olması amaçlanmıştır. Bu vergi kolaylıkları ile esasında işçi ve işveren dengesi gözetilmeye çalışılmıştır.

Devletin toplum üzerinde egemenliğine dayanarak vergi alma konusunda sahip olduğu hukukî ve fiili gücü vergilendirme yetkisi olarak tanımlanmaktadır (Öncel, vd., 2021: 39). Vergilendirmenin ise temel yasal dayanağı Anayasadan gelmektedir. Anayasa’nın “vergi ödevi” başlığını taşıyan 73’üncü maddesinde¹ vergilendirmenin temel ilkelerine atıfta bulunulmuştur. Bu madde kapsamında vergilendirme ilkeleri; vergi gelirlerinin kamu giderlerinin karşılığı olması ilkesi, vergi adaleti ilkesi, vergilerin kanuniliği ilkesi, hukuk devleti ilkesi, hukukî güvenlik ilkesi ve ölçülülük ilkesi olarak belirtilebilir (Karakoç, 2014:1263). Anayasanın 73’üncü maddesinin 3’üncü fıkrası hükmü gereği vergi hukukunda yasalar temel kaynak niteliği taşımaktadır. Belirli bir mali yılda tahsil edilecek vergilerin ise o yıl bütçe yasasında C cetvelinde yer alması gerekmektedir (Öncel vd., 2021: 16). Burada üzerinde durulmak istenilen konu cinsiyete duyarlı bütçelemeye ilişkindir. Toplumsal cinsiyet konularına bütçe

¹Anayasa md. 73 “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir.”

dahilinde kapsamlı bir şekilde bakılabilir. Kamu bütçelerinin kadın erkek ayrımcılığını ortadan kaldırmak için etkili bir araç olduğu söylenebilir.

Cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışı ile kadın-erkek ayrımcılığına sebep olan aksaklıklar bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Kadınların çalışma yaşamlarında nasıl aktif rol alacakları ve bu rolleri etkileyen faktörlerin tespiti ilk etapta önem teşkil etmektedir. Akabinde ise toplam kamusal kaynakların ne kadarının kadınlara tahsis edildiği ile çalışma yapılarak, kamu kaynaklarının cinsiyetler arasında dengeli bir şekilde dağılımı üzerinde durulabilir (Bellamy, 2002). Cinsiyete duyarlı bütçelemenin kadınların toplumda hak ettiği bir konuma gelebilmesinde etkili bir mali araç olduğu söylenebilir.

Kadın istihdamında belirleyici bir unsur olan vergilemenin maliye yazınında “vergi takozu” olarak ifade edilen kavramla da ilişkilendirmek gerekmektedir. Vergi takozu, bir çalışanın işverene maliyeti ile eline geçen net ücret arasındaki fark olarak tanımlanır (Şen ve Sağbaş, 2016: 278). Araştırmalar, orta ve yüksek gelirli bekar bireylerin vergi takozunun kadın istihdamı üzerindeki olumsuz etkisinin, erkek istihdamı üzerindeki olumsuz etkisinden daha belirgin olduğunu göstermektedir (Bassanini ve Duval, 2006; Vörk vd., 2007; Alesina vd., 2011; Thévenon, 2013). Dolayısıyla kadınlar üzerindeki vergilemeye ilişkin yükümlülüklerin negatif etkilerinden ötürü bu alanda düzenleme yapılması elzemdir.

4.2. Kadın İstihdamında Mevcut Vergi Düzenlemeleri ve Teşvikleri

Çalışmanın bu kısmında kadınların iş yaşamlarında yer alan vergi kolaylıklarına ilişkin vergi kanunları bazında açıklamalara yer almaktadır. Türkiye'nin vergi sistemi çerçevesinde, kadın istihdamının artırılmasını hedefleyen vergi teşvikleri, mevcut vergi kanunları bağlamında aşağıda ele alınmıştır.

4.2.1. Gelir Vergisi Kanunu'nda Yer Alan Hükümler

Gelir vergisinin konusu, Gelir Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesinde belirtildiği üzere gerçek kişilerin gelirlerini kapsamaktadır. Mezkûr kanunun 1'inci maddesinde ilgili hüküm “*Gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tâbidir. Gelir bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safî tutarıdır.*” şeklinde ifade edilmiştir. Yine 2'nci maddesinde ise gelirin yedi kazanç unsuru sırasıyla; ticarî kazançlar, ziraî kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ve diğer kazanç ve iratlar şeklinde belirtilmiştir. Gelir Vergisi Kanunu, cinsiyet ayırımına gitmeden bu yedi kazanç ve irat elde eden her gerçek kişinin vergilendirmesine dayalı hükümleri içermektedir. Her bir kazanç unsuru itibariyle ise bazı vergisel kolaylıklar sağlanmaktadır. Kadınlara yönelik olarak ise birtakım özellik arz eden konularda vergi muafiyet ve istisna hükümleri yer almaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan ücret gelirlerine ilişkin olarak 2018 yılında yürürlüğe giren 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile getirilen vergi teşviklerinden biri işverenlerce kadın hizmet erbabına gündüz ve bakımevi hizmetlerine yöneliktir. Mezkûr kanunun 23'üncü maddesi “*İşverenlerce, kadın hizmet erbabına kreş ve gündüz bakımevi hizmeti verilmek suretiyle sağlanan menfaatler (İşverenlerce bu hizmetlerin verilmediği durumlarda, ödemenin doğrudan bu hizmetleri sağlayan gelir veya kurumlar vergisi mükelleflerine yapılması şartıyla, her bir çocuk için aylık, asgarî ücretin aylık brüt tutarının %15'ini aşmamak üzere bu istisnadan yararlanılır. Kreş ve gündüz bakımevi hizmetini sağlayanlara yapılan ödemelerin belirlenen istisna tutarını aşan kısmı ile hizmet erbabına bu amaçla nakden yapılan ödemeler ve sağlanan menfaatler ücret olarak vergilendirilir.*” şeklindedir. Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan söz konusu bu hüküm, ücret gelirleriyle ilgili olarak işverenlere yönelik kadın hizmet erbabına sağladıkları kreş ve gündüz bakımevi hizmetlerine yönelik bir vergi teşviki sunmaktadır. Bu teşvik, işverenlerin kadın çalışanlarına sundukları çocuk bakım hizmetlerinin vergiden istisna edilmesini

öngörmektedir. Eğer işveren bu hizmetleri sunmuyorsa, ödeme doğrudan bu hizmetleri sağlayan kuruluşlara yapılabilir ve her çocuk için aylık olarak asgari ücretin %15'ini aşmayacak şekilde vergi istisnasından yararlanılabilir. Ancak, belirlenen istisna miktarını aşan ödemeler ile nakit olarak verilen menfaatler vergilendirilir. Bu teşvik, kadın istihdamını teşvik etmek amacıyla devletin vergi gelirinden kısmi bir feragat sağlayarak vergilendirmeye tabi ücret gelirini azaltmayı amaçlamaktadır.

Yine benzer şekilde Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan esnaf muafılığı hükümlerinin bir kısmı da kadınların elde ettiği gelirlere ilişkindir. Mezkûr kanunun 9'uncu maddesinde² vergiden muaf esnafa ilişkin hükümler yer almaktadır. İlgili kanun maddesinde belirtildiği üzere kadınların muharrik kuvvet kullanmamak ve dışarıdan işçi almamak şartıyla evde yaptıkları birçok ürün için asgari tutarın yıllık brüt tutarından fazla olmamak üzere muafiyet hükümlerinden yararlanacağı belirtilmiştir.

4.2.2. Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nda Yer Alan Hükümler

Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nda verginin mevzuu, ilgili kanunun 1'inci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye'de bulunan malların veraset tarihiyle veya ivazsız bir şekilde intikalinin gerçekleşmesi olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetindeki kişileri kapsayan bir vergi türüdür. Kanun metninde yer alan istisna hükümlerinde ise kadınlara yönelik olarak birtakım düzenlemeler mevcuttur. Mezkûr kanunun 4'üncü maddesinin c bendinde, örf ve adete göre verilmesi mutad bulunan hediye, cihaz ve yüzcümlüğünün veraset ve intikal vergisinden istisna edildiği belirtilmiştir.

Diğer tüm vergi kanunlarında olduğu gibi Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nda da istisna ve muafiyet hükümleri yer almaktadır. Kadınlara yönelik olarak yukarıda değinilen konu ile ilgili olarak söz konusu istisna sosyal politika amaçlarını gerçekleştirmede referans alınabilir. Ancak bu istisna oldukça kapsamı dar bir istisnadır. Şöyle ki bir ekonomide hedeflenen politikaları gerçekleştirmede etkili olan vergilendirmenin toplumda yaşanan tüm kesimleri kapsayacak ve gelir dağılımında adaleti sağlayacak şekilde çerçevesinin genişletilmesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Kadın istihdamına ilişkin başlık sosyal ve ekonomik yönleriyle çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Konunun makro ekonomik istihdam politikalarından ayrı düşünülmesi mümkün olmadığı gibi, sosyal ve kültürel faktörlerden bağımsız ele alınması da oldukça güçtür. Daha önce de değinildiği üzere, kadınların işgücü piyasasına dahil edilmeleri ekonomilerin dinamizm kazanması ve ülke potansiyelinden etkin biçimde yararlanılabilmesi için büyük fayda sağlamaktadır. Bunun yanında ekonomik yaşamda kendini gösterebilen kadınların toplumsal gelişim sürecine de katkı sunmaları kaçınılmazdır. Nitekim bir toplumda kadının güçlü konumda olması toplumun geneli açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

Kadın istihdamının gerek ekonomik gerekse sosyal bakımdan olumlu sonuçlarını doğurabilmesi için öncelikli olarak, kadınların işgücü piyasasında aktif rol almalarını engelleyici tüm unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu noktada, şüphesiz cinsiyet temelli ayrımcılığı yasaklayan ve pozitif ayrımcılık içeren düzenlemelerin varlığı önem taşımaktadır. Ancak bu yasal düzenlemelerin varlığı, özellikle kadınların kayıtlı ekonomiye katılımını dezavantajlı hale getiren sosyal normların

²GVK md. 9 "Evlerde kullanılan dikiş, nakış, mutfak robotu, ütü ve benzeri makine ve aletler hariç olmak üzere, muharrik kuvvet kullanmamak ve dışarıdan işçi almamak şartıyla; oturdukları evlerde imal ettikleri havlu, örtü, çarşaf, çorap, halı, kilim, dokuma mamûlleri, kırpıntı deriden üretilen mamûller, örgü, dantel, her nevi nakış işleri ve turistik eşya, hasır, sepet, süpürge, paspas, fırça, yapma çiçek, pul, payet, boncuk işleme, tığ örgü işleri, ip ve organları, tarhana, erişte, mantı gibi ürünleri işyeri açmaksızın veya yıl içinde gerçekleştirilen satış tutarı, ilgili yıl için geçerli olan asgari ücretin yıllık brüt tutarından fazla olmamak üzere, internet ve benzeri elektronik ortamlar üzerinden satanlar. Bu ürünlerin, pazar takibi suretiyle satılması ile ticarî, ziraî veya meslekî faaliyetleri dolayısıyla gelir ve kurumlar vergisi mükellefi olanların düzenledikleri hariç olmak üzere; düzenlenen kermes, festival, panayır ile kamu kurum ve kuruluşlarının geçici olarak belirlenen yerlerde satılması muafıktan faydalanmaya engel değildir."

olduğu ülkelerde sorunsuz biçimde uygulanacağını garanti etmemektedir. Nitekim konuya ilişkin araştırmalar, kadınların karşı karşıya kaldığı sorunların başında yeterli ve etkili olmayan yasal düzenlemeler yanında, sosyal ve kültürel normların da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, normlar ve tutumların aksine, yasaların kısa vadede eyleme geçirilebilir olduğunu da belirtmek gerekir. Türkiye'deki toplumsal cinsiyet anlayışı, kadınların işgücüne katılımını sınırlayan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışın temelinde, kadının çalışmasına yönelik hoşgörü eksikliği yatmaktadır. Ayrıca, kadınların iş hayatının yanı sıra çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işleri gibi ev içi sorumluluklarını üstlenmesi beklentisi de toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet anlayışının işgücüne katılımı engelleyici etkisi, öncelikle kadınların çalışma hayatına yönelik beklentilerin ve aile içi rollerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kadınların çalışmasına hoşgörü gösteren ailelerde bile, ev işleri ve bakım sorumlulukları genellikle kadına yüklenmektedir. Bu durum, kadınların iş ve aile yaşamlarını dengelemelerini zorlaştırmaktadır. Çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işleri gibi ev içi sorumlulukların eşit bir şekilde paylaşılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için kritik bir adımdır. Bu konuda eşitlikçi ve paylaşımcı bir yaklaşım benimsenmelidir. Ayrıca, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi hizmetlerin daha erişilebilir hale getirilmesi, kadınların işgücüne katılımını teşvik edebilir. Kamu politikaları ve özel sektör uygulamaları, bu tür hizmetlere erişimi kolaylaştırmalı ve kadınların çalışma hayatını desteklemelidir.

Kadınların işgücü piyasasında yer alma biçimleri, sektörel dağılımı ve işgücünün vasfı da üzerinde durulması gereken başlıklardır. Kadın işgücünün vasıflı hale gelmesi, eğitim ve tecrübe donanımı küresel ekonomik dalgalanmalara olan direnci artıracaktır. Günümüz koşullarında işgücü piyasasını etkileyen olumsuzluklardan kadınların daha fazla etkilenmesinin altındaki temel nedenlerin başında, mesleki donanım ve tecrübe eksikliği yatmaktadır. Bu bağlamda kadınların işletme yönetim kademelerinde yer alabilmelerinin yanında, genel politikaların şekillenmesi noktasında ise parlamentolarda ve kamu hizmetlerinde de yeterli biçimde temsil edilmeleri gerekmektedir.

Kadınların istihdamını etkileyen en önemli faktörün belirlenerek ve engelleyici unsurların tespit edilerek özendirici sübvansiyonların artırılmasının etkili olabileceği söylenebilir. Ayrıca toplumsal politika sonuçlarında somut iyileştirmeler üretecek şekilde bütçe süreçlerine cinsiyete dayalı bütçelemenin entegre edilmesi de önemli bir husustur.

Bu çalışma aynı zamanda Türk vergi kanunlarında kadın istihdamını desteklemeye yönelik vergi teşviklerinin, sadece Gelir Vergisi Kanunu ile Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nda belirli indirim oranlarıyla desteklendiğini ve bu teşviklerin kapsamının oldukça sınırlı kaldığını gözler önüne sermiştir. Kadın istihdamının artırılmasında cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesine odaklanan vergi politikalarına öncelik verilmesi gerekmektedir. Özellikle tüketim vergileri (Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi vb.) bağlamında kadınlara yönelik vergi teşviklerinin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlarda da bahsedildiği üzere kadın istihdamının yeterli düzeyde olmadığı, özellikle kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık içeren düzenlemelerin gereklilik arz ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak, vergi politikalarının kadınların işgücü piyasasında kalıcılığını artırmada da etkili bir rolü bulunmaktadır. Örneğin, vergi teşvikleriyle desteklenen çocuk bakım hizmetleri, kadınların iş hayatına devam etmelerini kolaylaştırabilir. Ayrıca, vergi teşvikleriyle desteklenen eğitim ve mesleki gelişim fırsatları, kadınların kariyerlerini ilerletmelerine yardımcı olabilir, bu da işgücü piyasasında uzun vadeli bir katılımı teşvik edebilir. Sonuç olarak, vergiler, kadınların işgücü piyasasına girişini kolaylaştırmak, istihdamlarını artırmak ve uzun vadeli katılımlarını desteklemek amacıyla stratejik bir şekilde kullanılabilir. Bu, sadece ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal

Hoş, Z. & Bişgin, A. (2023). Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1176-1192.

cinsiyet eşitliği ve çeşitlilik ilkelerine uygun bir işgücü piyasası oluşturarak daha sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma sağlama potansiyelini de beraberinde getirecektir.

Etik Beyan

“Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Alesina, A., Ichino, A. ve Karabarbounis, L. (2011). Gender-based Taxation and the Division of Family Chores. *American Economic Journal: Economic Policy*, 3, 1-40.
- Alfarran, A., Pyke, J. ve Stanton, P. (2017). Institutional Barriers to Women’s Employment in Saudi Arabia, *Equality Diversity and Inclusion*, 37(7), <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/EDI-08-2017-0159/full/html>
- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N. ve Çeviş, İ. (2019). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Etkileyen Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 146-163.
- Atılğan Yaşa, A. ve Arı Kovancı, Y. (Ekim 2022). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Vergi Düzenlemelerinin Rolü ve Önemi. *Vergi Raporu*, 277, 100-119.
- Bassanini, A. ve Duval, R. (2006). Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/702031136412.pdf?expires=1638888240&id=id&accname=guest&checksum=D634D7C124A9CE925AA6001D868BF613>, (15.07.2023).
- Bellamy, K. (2002), Gender Budgeting (A Background Paper for the Council of Europe’s Infirmal Network of Experts on Gender Budgeting), Council of Europe, www.wbg.org.uk/pdf/Gender%20Budgetscouncil%20of%20Europe%20Bellamy%20oo3.pdf, (15.06.2023).
- Bekata Mardin, N. (2000). *Sağlık Sektöründe Kadın*. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/235547>
- Çağatay, N. ve Özler, Ş. (1995). Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment. *World Development*, 23(11), 1883-1894.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21). 41-54.

- Hoş, Z. & Bişgin, A. (2023). Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1176-1192.
- Doherty, L. ve Manfredi, S. (2001). Women's Employment in Italian and UK Hotels, *The International Journal of Hospitality Management*, 20(1), 61-76. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0278431900000402>
- Eyüboğlu, A., Özar, Ş. ve Tanrıöver, H. T. (2000). Kentlerde Kadının İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Goldin, C. (1994). The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and History. NBER Working Paper Series, No: 4707.
- Goldin, C. (2006). The Quiet Revolution That Transformed Women's Employment, Education, and Family. *American Economic Review*, 96(2), May 2006, 1-21, <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/000282806777212350>
- Halim, D., O'Sullivan, M. B. ve Sahay, A. (2022). Thematic Policy Brief on Increasing Female Labor Force Participation. World Bank, Washington, DC.
- Han, W., Ruhm, C., Waldfogel, J. ve Washbrook, E. (2009). Public Policies and Women's Employment After Childbearing. National Bureau of Economic Research, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w14660/w14660.pdf
- Hyland, M., Djankov, S. ve Goldberg, P. K. (2020). Gendered Laws and Women in the Workforce. *American Economic Review: Insights*, 2(4), 475-490.
- ILO (2023). World Employment and Social Outlook: Trends 2023. International Labour Office, Geneva.
- ILO. (2008). Work, Income and Gender Equality in East Asia. International Labour Organization, Bangkok.
- ILO (2020). Measuring the Gender Wage Up Turkey Case. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--dgreports/---inst/documents/publication/wcms_865332.pdf, (26.07.2023).
- ILO (2023). World Employment and Social Outlook: Trends 2023, International Labour Office. Geneva.
- İsmail, M. ve Ibrahim, M. (2008). Barriers to Career Progression Faced by Women: Evidence from a Malaysian Multinational Oil Company. *Gender in Management An International Journal*, 23(1), 51-66. <http://dx.doi.org/10.1108/17542410810849123>
- İnce Yenilmez, M. (2022). Evaluating Gender Responsive Budgeting in Turkey. *Ondokuz Mayıs University Journal of Women's and Family Studies*, 2(1), 97-112.
- Löfström, A. (2009). Gender Equality, Economic Growth and Employment, Swedish Ministry of Integration and Gender Equality, Sweden.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 33(1), 231-260.
- Karadeniz, O. (2011). Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (2), 84-127.
- Karakoç, Y. (2014). Anayasal Vergilendirme İlkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (15), 1259-1308.
- OECD (2004). Policies to Increase Labour-force Participation of Women and Older Workers, <https://www.oecd.org/social/labour/31743892.pdf>, (20.07.2023).

- Hoş, Z. & Bişgin, A. (2023). Kadın İstihdamının Artırılmasında Yasal Düzenlemelerin ve Vergi Teşviklerinin Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1176-1192.
- OECD (2023). OECD Data. <https://data.oecd.org/earnwage/gender-wage-gap.htm#indicator-chart> (22.07.2023).
- Othman, Z. ve Othman, N. (2015). A Literatural Review on Work Discrimination among Women Employees. *Asian Social Science*, 11(4), 26-32.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.
- Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. ve Göker, C. (2021). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pişkinsüt, S. (1998). Karar Alma Mekanizmalarında Eşitlik. Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu 17-18 Mayıs Bildiriler Kitabı, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 187-193.
- Sipe, S., Fisher, D. K. ve Johnson, C. D. (2009). University Students Perception of Gender Discrimination in the Workpac: Reality Versus Fiction. *Journal of Education for Business*, Heldref Publications.
- Stotsky, J. G. (1997). How Tax Systems Treat Men and Women Differently. *Finance and Development*, 34, 30-33.
- Strachan, G. (2016). Australian Journal of Social Issues, Still Working Fortheman? Women's Employment Experiences in Australia Since 1950. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/j.1839-4655.2010.tb00167.x>
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2016). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Thévenon, O. (2013). Drivers of Female Labour Force Participation in the OECD. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k46civrngms6-en.pdf?expires=1638891398&id=id&accname=guest&checksum=C3DF64DD51C6333289226F1324C5D4DA>, (06.06.2023).
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 1-16.
- Ubfal, D. (2022). What Works in Supporting Women-Led Businesses?. Thematic Policy Brief for Gender Strategy Update, World Bank, Washington, DC.
- Vörk, A., Leetmaa, R., Paulus, A. ve Anspal, S. (2007). Tax-benefit systems in the new member states and their impact on labour supply and employment. PRAXIS Center for Policy Studies, Working Paper, http://pdc.ceu.hu/archive/00006510/01/PRAXIS_Tax-benefit-Systems-in-the-NMS_Jan2007.pdf, (06.06.2023).
- Women, Business and the Law (2023). International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, <https://wbl.worldbank.org/en/reports>, (18.07.2023).
- Worldbank (2023). World Bank Data. <https://data.worldbank.org/> (27.07.2023).
- <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54751> (06.06.2023).
- <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/7018036/KS-TC-15-004-EN-N.pdf/6775b2b5-4ec9-4e4e-b6a0-f618f4ddf73e?t=1448641292000> (18.06.2023).
- <https://wbl.worldbank.org/en/aboutus> (28.06.2023).
- <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/b60c615b-09e7-46e4-84c1-bd5f4ab88903/content> (06.07.2023).

Extended Abstract

The Role of Legal Regulations and Tax Incentives in Increasing Women's Employment

Women, who make up half of the world's population, have maintained their productive positions throughout human history. Throughout history, due to the view that their main place in social life is their family and home, women have had to do home-oriented work in the context of a natural division of labor perception, apart from economic activities aimed at obtaining individual income. The industrial revolution has a special importance in terms of women's participation in the labor market. With this process, women started to work for wages and engaged in production activities mainly in the field of textile manufacturing. The fact that women are employed at a lower wage level than men has made the employment of women attractive for employers. During the two world wars, the conscription of men into the military and the decline in the male population resulted in the inclusion of women in other sectors.

Social, political and economic changes taking place around the world have brought about different approaches to the relationship between women and the economy. In this context, the idea that women's active participation in the social and economic development process will play a positive role in solving problems such as poverty and unemployment has come to the fore. As a matter of fact, there are studies in the literature on the subject that reveal a positive and significant relationship between women's participation in the workforce and economic development. At this point, the view that empowering women is not just a matter of social justice has begun to be emphasized. In an environment where global growth is slowing down, it has become a prerequisite for economic development for economies to collect all their productive energy in order to get rid of crises permanently. It is a reality that economies where all citizens, men and women, can contribute equally are more dynamic, strong and flexible. In addition, women's full participation in the economy in an environment where they cannot be protected from violence and are discriminated against in business relations; It is very difficult for them to contribute to the process with their talents, knowledge and skills. Economies that limit women's contributions cannot reach their full potential.

Regarding women's rights, gender-based discriminatory provisions have continued at the legal level in countries around the world. Although provisions have been developed today that try to bring women and men to equal status, these provisions have not yet reached a sufficient level due to the cultural codes imposed on women. In addition, although the development levels of countries and the policies they implement vary relatively, the disadvantaged position of women in decision-making mechanisms and power sharing emerges as a universal phenomenon. This disadvantageous situation for women also manifests itself in the tax practices of countries. Expanding the scope of existing tax incentives for women, who have an important place in employment, is undoubtedly a noteworthy issue. In this study, firstly, the general view of women's employment in the labor market is discussed, and then the role of legal regulations and tax incentives on the subject is emphasized. The study was completed with the conclusion part, including recommendations.

The topic regarding women's employment has a multidimensional nature with its social and economic aspects. It is not possible to consider the issue separately from macroeconomic employment policies, and it is also very difficult to consider it independently of social and cultural factors. As mentioned before, the inclusion of women in the labor market provides great benefits for economies to gain dynamism and to effectively benefit from the country's potential. In addition, it is inevitable for women who can show themselves in economic life to contribute to the social development process. As a matter of fact, the strong position of women in a society has positive results for the society in general.

This study has revealed that tax incentives for promoting female employment in Turkish tax laws are primarily supported by specific deduction rates in the Income Tax Law and the Inheritance and Transfer Tax Law, and the scope of these incentives remains quite limited. Priority should be given to tax policies focusing on eliminating gender inequalities to increase female employment. Particularly, the implementation of tax incentives for women in the context of consumption taxes (such as Value Added Tax, Special Consumption Tax, etc.) is crucial. Moreover, as highlighted in reports published by both national and international organizations, it can be argued that female employment is not at a satisfactory level, and there is a need for regulations, especially those involving positive discrimination towards women.

Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, kripto para birimleri arasında piyasa değeri en yüksek olan Bitcoin ile diğer piyasa değeri en yüksek olan kripto para birimleri arasındaki fiyat hareketliliğinin incelenmesi ve birbirleriyle olan etkileşimin yönünün tespit edilmesidir. Ancak çalışmada piyasa değeri en yüksek olan 20 kripto para biriminden sadece 8 tanesinin verisine ulaşılabilmektedir. Verisine ulaşılabilen Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, Ethereum Classic kripto paralarına ait 12.09.2017-01.09.2022 dönemini kapsayan 1815 adet veri Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin-Dogecoin, Bitcoin-Ethereum Classic, Bitcoin-Ethereum, Bitcoin -BNB, Bitcoin-Ripple, Bitcoin-Tron değişkenlerinin arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ancak Tether'den Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Kripto paralar, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Examining the Interaction of Cryptocurrencies with Bitcoin: Toda-Yamamoto Causality Test

Abstract

The purpose of this study is to analyze the price movements between Bitcoin, the cryptocurrency with the largest market value, and other high-market-value cryptocurrencies in order to determine how they interact with one another. However, only 8 of the 20 alternative cryptocurrencies with the biggest market value could be accessible during the study. The Toda-Yamamoto causality test was used to examine 1815 data from the accessible cryptocurrency datasets for Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, and Ethereum Classic, which cover the time period 12.09.2017–01.09.2022. The analysis has revealed that there is a one-way causality relationship between USDT and BTC, however a two-way causality relationship exists between BTC-DOGE, BTC-ETC, BTC-ETH, BTC-BNB, and BTC-TRX variables.

Keywords: Bitcoin, Cryptocurrency, Toda-Yamamoto Causality Test

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, sureyyayilmaz@cag.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-4150-4101

1. GİRİŞ

1998 yılında Wei Dai tarafından kripto para birimlerinin alt yapısı hazırlanmıştır. Dai, kriptografi diğer adıyla şifreleme gibi yöntemlerle yapılan işlemlerin bir merkezi otoriteye bağlı kalmaksızın yapılabilecek olan işlemleri şifreleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür. Ancak kripto para birimlerinin alt yapısı 2008 yılında Satoshi Nakamoto (gerçek ismi olup olmadığı bilinmediği gibi bir grup ya da bir kişi de olabilir) tarafından geliştirilmiştir (Özekenci, 2022: 104). 2008 yılı aynı zamanda küresel finans krizinin yaşandığı, finansal araçlara ve finansal aracı kurumlara (kurumlar, bankalar ve merkez bankaları) hatta hükümetlere güvenin son derece düşük olduğu bir dönemdir (Yıldırım, 2015: 85). Kripto para birimleri ilk yıllarda yatırımcılar için gündemde uzun soluklu yer almıştır. Günümüzde ise birçok iş kolu ve sanayi kuruluşu için büyük bir merak konusu haline gelmiştir. Ayrıca kripto paralar, Avrupa Merkez Bankası'nın para matrisine göre düzenlenmeyen dijital özelliğine sahip "sanal para" grubu içinde değerlendirilmektedir (Topaloğlu, 2019: 368).

Kripto para birimleri, açık kaynak kullanımı ilkeleri ve uçtan uca bir ağ sisteminde yer alması sebebiyle bazı özelliklere sahiptir. Bunlar; (1) herhangi bir merkezden yönetilmeme, (2) sosyal dayanışmayı artırma, (3) finansal aracı kurumları ortadan kaldırma, (4) dünyanın her yerinden internet aracılığıyla piyasalarda işlem yapma, (5) kullanım koşulları veya ön şartlar gibi belgeler ile yatırımcıları sınırlamaması, (6) bir ürün alınması ve satılmasında ödeme aracı olarak kullanılması durumunda cüzdandan cüzdana hızlı transfer işleminin gerçekleşmesi, (7) Bitcoinlerin dönüştürülebilir olması diğer bir ifade ile Bitcoinlerin EURO, DOLAR ve TL gibi para birimlerine dönüştürülmesi, (8) saklanmasının ve taşınmasının kolay olması ve (9) herhangi bir ülke kontrolünde olmaması sebebiyle hiçbir Merkez Bankasının müdahale edememesi gibi özelliklerdir. Ancak bu özellikler geleneksel anlamdaki finans sektörünü olumsuz etkilemektedir (Scott, Loonam ve Kumar, 2017: 423 ve Yıldırım, 2015: 87). Olumlu özelliklerinin yanı sıra kripto para birimlerinin bazı dezavantajları da mevcuttur. Bunların başında Bitcoin gibi kripto para birimlerinin üretilmesi için kullanılan elektrik miktarıdır. Bitcoin üretiminin gerçekleştirilebilmesi için hem bilgisayarların çalıştırılması hem de soğutulması gerekmekte olup bu durum kullanılan elektrik miktarını arttırmaktadır. Üretiminin zor olması, Bitcoin'in daha yaygın kullanılmasını engelleyen bir unsur olarak tanımlanabilir (Yermack, 2014: 10). Kripto para birimi piyasasında yapılan işlemlerin geri alınmaması ise bir diğer önemli dezavantajdır. Bu durum ise, kullanıcıların para transferi sırasında dolandırılmasına sebep olmaktadır. Kripto para piyasasında işlem yapan kullanıcıların dolandırılma riskini düşürebilmesi için sadece güvendikleri kullanıcılarla işlemler gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca bazı bankalar tüketicilerine bonus, ek taksit gibi benzer avantajlar sağlamakla iken, işlemlerinin yapıldığı piyasalar Bitcoin tüketicilerine bu gibi avantajlar sağlamamaktadır (Böhme, Christin, Edelman ve Moore, 2015: 224). Son olarak, kripto para piyasasında işlem yapan kullanıcıların özel anahtarlarını diğer ifadeyle şifrelerini hatırlayamamaları durumunda cüzdanlarına erişimleri mümkün değildir. Dolayısıyla, cüzdanlarına erişemeyen kullanıcılar hesaplarındaki kripto paraları kaybetmektedirler. Banka hesaplarında olduğu gibi cüzdan hesaplarında şifre değiştirme özelliği mevcut değildir. Merkezi olmayan bir yapıya sahip olması sebebiyle, özel anahtarını kaybeden kullanıcılarının yeni şifre için dilekçe veya talepte bulunacakları bir kurum yoktur. Ayrıca işletmelerin ya da devletlerin cüzdan hesaplarına erişim hakkı söz konusu değildir (Aksoy, 2018: 93).

Kripto para birimlerinin merkezi bir otorite tarafından yönetilmemesi, denetime tabi olmaması ve aracı kurumları ekarte etmesi gibi özelliklere sahip olması nedeniyle finansal sistem ile çelişmekte ve sisteminin işleyişine engel teşkil etmektedir (Adana Karaağaç ve Altınırnak, 2018: 126). Ancak 2007-2008 yıllarında çıkan kriz sebebiyle, merkezi para birimleri baskı altına girmiş ve yatırımcılar merkezi finansal kurumlara olan güvenini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum ise, merkezi olmayan, şifreleme yöntemine dayanan ve uçtan uca ödeme sistemine sahip olan kripto para birimlerine olan

ilginin artmasına sebep olmuştur (Ceylan, 2019: 3). Ayrıca piyasada Bitcoin'in değerinde görülen artışla kar elde edebileceğini düşünen yatırımcıların olması kripto para birimlerine artan ilginin bir diğer sebebidir. Bitcoin'deki değer artışıyla hem satın alma güçlerinin artacağını hem de kar elde edeceğini düşünen yatırımcılar Bitcoin kullanımını arttırmaktadır (İçelliolu ve Öztürk, 2018: 56).

Klasik iktisat teorisinde para, devletler tarafından üretilmekte ve ulusal devletlerin olduğu "belirli bir değeri" olan varlık olarak ifade edilmektedir. Ulusal paralar ise enflasyondan etkilenmektedir. Ancak Bitcoin gibi kripto paralar enflasyondan ve reel ekonomideki değişimlerden etkilenmemektedir. Bu durum ise yatırımcılara önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bitcoin'in piyasa değeri serbest piyasa tarafından belirlenmektedir. Enflasyon, ulusal para birimindeki alım gücünün azalması veya fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış sebebiyle tüketicilerin daha az ürün ve/veya hizmet satın alması olarak da tanımlanmaktadır (Grinberg, 2011: 169-172). Yatırımcıların cüzdan hesaplarındaki Bitcoin'in değeri fiyatlar genel seviyesindeki artıştan etkilenmemektedir. İnternet aracılığıyla kullanılan kripto para sistemi devlet otoritesine bağlı değildir. Bu sebeple, piyasa değerinin oluşmasında, piyasadaki anlık oluşan arz ve talep durumu önemli rol oynamaktadır. Diğer bir ifadeyle kripto para piyasası ciddi dalgalanmaların, iniş çıkışların sert olduğu bir piyasa olarak ifade edilebilir. 2022 yılı Eylül ayı itibariyle Piyasa değeri en yüksek kripto para birimlerinin sıralaması Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Piyasa Değerine Göre Sıralanmış İlk 20 Kripto Para Listesi

Kripto Para	Fiyatı	Piyasa Değeri	İşlem Hacmi	Dolaşımdaki Para Arzı
Bitcoin	\$19,978.83	\$382,977,974,132	\$29,441,183,165	19,139,456 BTC
Ethereum	\$1,581.56	\$193,671,703,257	\$17,352,708,386	122,213,266 ETH
Tether	\$1.00	\$67,555,681,670	\$44,462,636,378	67,550,404,113 USDT
USD Coin	\$0.9999	\$51,813,715,285	\$4,862,397,904	51,811,229,359 USDC
BNB	\$277.59	\$44,775,477,131	\$808,555,729	161,337,261 BNB
BinanceUSD	\$1.00	\$19,561,671,166	\$7,037,850,855	19,560,130,533 BUSD
XRP	\$0.3283	\$16,294,235,969	\$907,534,807	49,646,492,379 XRP
Cardano	\$0.4547	\$15,526,604,578	\$524,721,871	34,182,044,153 ADA
Solana	\$31.25	\$10,929,159,988	\$682,625,242	349,709,631 SOL
Polkadot	\$7.38	\$8,214,530,620	\$374,435,513	1,112,943,188 DOT
Dogecoin	\$0.06155	\$8,165,693,003	\$278,560,288	132,670,764,300 DOGE
Polygon	\$0.8751	\$7,597,637,969	\$577,149,903	8,682,124,704 MATIC
Dai	\$0.9994	\$7,001,162,404	\$440,777,122	7,005,295,558 DAI
Shiba Inu	\$0.00001218	\$6,689,012,609	\$312,461,800	549,063,278,876,302 SHIB
TRON	\$0.06274	\$5,796,143,169	\$364,532,294	92,380,161,946 TRX
Avalanche	\$18.95	\$5,593,939,401	\$308,038,217	294,468,328 AVAX
UNUS SED LEO	\$5.40	\$5,154,044,559	\$3,854,846	953,954,130 LEO
Wrapped Bitcoin	\$19,940.28	\$4,947,387,315	\$191,438,701	247,760 WBTC
Uniswap	\$6.38	\$4,758,560,465	\$128,578,459	745,490,313 UNI
Ethereum Classic	\$32.48	\$4,444,627,113	\$739,040,432	136,661,061 ETC

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/> (02.09.2022)

Tablo 1’de görüldüğü üzere, en yüksek piyasa değerine sahip olan dijital para birimi Bitcoin’dir. İlk kripto para olma ünvanına sahip olan en popüler, en çok işlem gören ve en büyük parasal hacme sahip olan Bitcoin, yazılım programları aracılığıyla ilk olarak matematiksel bir formül kullanılarak üretilmiştir (Sharma, 2017: 54). Bitcoin’de kullanıcıların güvenliği ve gizliliği ön planda olması sebebiyle işlemler gözetimden uzak yapılmaktadır. Bitcoin bu özelliği sebebiyle, yatırımcılar tarafından daha hızlı kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca piyasada Bitcoin’e eş değer birçok altcoin de üretilmiştir (Kubar ve Toprak, 2021: 234). Bu altcoinlerin başında, piyasa değeri en yüksek listesinde yer alan Ethereum, Tether ve USD Coin gelmektedir. Bitcoin ve diğer kripto para birimleri alıp satım işlemlerinin gerçekleştirilmesi için birçok platform bulunmaktadır. Ancak daha önce bahsedildiği gibi yapılan transfer işlemlerinde herhangi bir aracı kurumun olmaması işlemlerin takip sürecini zorlaştırmaktadır. Bu durum ise, günümüzde hızla artmaya devam eden Bitcoin ve altcoinlerin kullanımının finansal işlemler dışında farklı (kötü) amaçlar sebebiyle de kullanılmasına yol açmaktadır. Nitekim Çin’de ilk olarak 2014 yılında Bitcoin kullanımı kara para aklamada kullanılması sebebiyle yasaklanmış ancak bu yasak 2016 yılında kaldırılmıştır. (Turan, 2018: 3). Ayrıca bazı ülkeler Bitcoin’i ve altcoinleri aktif olarak kullansa da bazı ülkeler bu para birimlerini kullanmamıştır. Örneğin Finlandiya Merkez Bankası açıkça kripto para birimlerinin elektronik bir ödeme aracı olmayacağını belirtmiştir. Norveç, Kore ve Almanya gibi ülkeler ise kripto para birimlerinin para tanımını tam olarak karşılamadığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, kripto para birimleri arasında piyasa değeri en yüksek olan Bitcoin ile diğer kripto para birimleri olan Dogecoin, Ethereum Classic, Ethereum, BNB, Ripple (XRP), TRON ve Tether arasındaki fiyat hareketliliğinin incelenmesi ve birbirleriyle olan etkileşimin yönünün tespit edilmesidir. Bu durum, kripto piyasasında işlem yapan yatırımcılara portföylerinde çeşitlendirme yapabilmesi veya hangi kripto paraları eş zamanlı portföylerinde bulundurma(ma)sı konusunda katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışma yatırımcılara kripto piyasasında meydana gelebilecek olan yüksek oynaklıkta yatırımlarını riskten korumak içinde bir fikir sunmaktadır. Kısaca çalışma ile yatırımcıların piyasa riskini minimize etmesine yardımcı olmak amaçlanmıştır. Çalışmanın devam eden bölümünde literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, yöntem kısmına yer verilmiştir. Veri seti ve analiz sonuçları ise çalışmanın dördüncü bölümünde yer almaktadır. Son bölümünde ise sonuç ve öneriler kısmı yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2009 yılında ortaya çıktığı günden itibaren kripto para birimlerine olan ilgi artmaktadır. Bitcoin, bu kripto para birimleri arasında öncü olmuş bir para birimidir. Herhangi bir merkezi otorite tarafından yönetilmeyen Bitcoin’in tüm sistemi kullanıcıların ortak çalışması üzerine kurulmuştur. Bitcoin kullanımı, piyasada sayıları her geçen gün artan kripto para birimleri arasında bilinirlik ve kullanıcı adedi ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Günlük işlem sayısı ve piyasa kapitalizasyonu açısından ise diğer kripto para birimlerinden ayrılmaktadır. Literatür incelendiğinde, kripto paralar ile ilgili oldukça fazla çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar tanımlayıcı ve ampirik çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Tanımlayıcı çalışmalarda, genellikle Bitcoin’in gelişimi, geçmişi, özellikleri, işleyiş süreci, önemi, sektörel olarak kullanım alanları, avantaj ve dezavantajları incelenmiştir. Ampirik çalışmaların ise genellikle kripto paralar ile makro değişkenler (altın, petrol, faiz, döviz kuru, borsa ve VIX endeksi vb.) arasındaki ilişkinin ortaya konulması yönünde olduğu gözlemlenmiştir (Dirican ve Canoz, 2017; Güleç, 2018; Wong, Saerbeck ve Delgado Silva, 2018; İçellioğlu ve Öztürk, 2018; Adebola, Gil-Alana ve Madigu, 2019; Erdoğan ve Dayan, 2019; Nguyen, vd., 2019; Corbet, Larkin, Lucey, Meegan ve Yarovaya, 2020; Jareño, González, Tolentino ve Sierra, 2020; Munyas ve Atasoy, 2021; Koç, S. ve Çaykara (2021); González, Jareño ve Skinner, 2021; Çevik, Çalışkan ve Çevik, 2021; Maldini, 2022; Basher ve Sadorsky, 2022; Aparicio, Romao ve Costa, 2022; Kumah ve Mensah, 2022; Bektaş, Gül, ve Bakır, 2023; Aliu, Asllani ve Hašková; 2023). Kripto paralarının birbiriyle etkileşimin incelendiği çalışmalar ise son yıllarda çalışılmaktadır.

Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.

Gandal ve Halaburda (2016) çalışmalarında Bitcoin ile altcoinler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Mayıs 2013- Temmuz 2014 dönemini kapsayan Bitcoin, Litecoin, Novacoin ve Terracoin verileri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Bitcoin'in kripto para piyasasını domine ettiği ancak altcoinlerin Bitcoin'e nazaran daha hızlı değer kazandığı tespit edilmiştir.

Adana Karaağaç ve Altınırnak (2018) çalışmalarında, piyasa değeri en yüksek olan kripto para birimleri arasındaki fiyat hareketlerini incelemişlerdir. Bu doğrultuda, Bitcoin, Ethereum, Ripple, Bitcoin Cash, Cardano, Litecoin, NEM, NEO, Stellar ve IOTA kripto para birimlerine ait 15.12.2017-17.01.2018 dönemi arasındaki veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin ile Bitcoin Cash arasında, Ripple ile Bitcoin arasında, Litecoin ile Bitcoin Cash arasında, Cardano ile NEO arasında ve NEM ile Bitcoin Cash arasında tek yönlü nedensellik; NEO ile Litecoin arasında, NEO ile Ethereum arasında ve NEM ile Stellar arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ciaian, Rajcaniova ve Kancs (2018) çalışmalarında, Bitcoin ve 16 adet altcoin arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Bu doğrultuda, Bitcoin, Ethereum, Ripple, LiteCoin, Monero, Dash, NEM, DogeCoin, PeerCoin, NameCoin, NovaCoin, NxT, CounterParty, MintCoin, Qora, SuperNET, BitShares kripto paralarına ait 2013-2016 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin ile altcoinler arasında uzun dönemden ziyade kısa dönemli bir fiyat ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur.

Çagli (2019) çalışmasında Bitcoin ile piyasada işlem gören yedi adet altcoin arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada, Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin, Stellar, NEM, Dash ve Monero kripto para birimlerinin Eylül 2015-Ocak 2018 dönemine ait günlük verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin ile Dash, Ethereum ile Dash, Ethereum ile Litecoin, Ripple ile Stellar ve Ethereum ile Monero arasında çift yönlü ve anlamlı bir ilişkisi ortaya konulmuştur.

Polat ve Gemici (2018) Bitcoin ile Ethereum, Ripple ve Litecoin arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, 7.08.2015-25.06.2018 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin, Ethereum, Ripple ve Litecoin'in birlikte hareket ettiği ve birbirinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Kumar ve Anandarao (2019) çalışmalarında Bitcoin, Ethereum, Ripple ve Litecoin'in volatilité etkileşimini araştırmışlardır. Çalışmada, 15.08.2015-18.01.2018 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin'den Ethereum ve Litecoin'e istatistiksel olarak anlamlı volatilité etkileşimi olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, Ethereum, Ripple ve Litecoin'in Bitcoin fiyatındaki dalgalanmalardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Adedokun (2019) çalışmasında Bitcoin ve altcoin fiyat senkronizasyonu hipotezini 08.08.2015-31.12.2018 dönemine ait veriler kullanarak incelemiştir. Eşbütünleşme ve VEC Granger Nedensellik/Blok Dışsallık testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda; 2015-2016 yıllarında Bitcoin ve Altcoinler arasında saf fiyat ayrımı olduğunu ve 2017 yılında Bitcoin ile seçilen her bir Altcoin arasında fiyat senkronizasyonu olduğunu belirtmiştir.

Salihoğlu ve Han (2019) çalışmalarında Bitcoin ile Ethereum, Litecoin, Ripple fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada, Ağustos 2015- Temmuz 2019 dönemine ait veriler simetrik ve asimetrik nedensellik analizleri kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre; Ethereum'dan Bitcoin'e doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada Bitcoin ve seçili altcoinlerin birbirlerinin şoklarından genel olarak etkilendiği ancak Ethereum ve Bitcoin arasındaki nedensellik ilişkisinin diğer altcoinlere göre daha yoğun olduğuna tespit edilmiştir.

Göttfert (2019) çalışmasında Bitcoin ile altcoinler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada Bitcoin, Ethereum, Ripple, Bitcoin Cash, EOS ve Litecoin kripto para verileri eşbütünleşme analizi

yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Bitcoin'in Bitcoin Cash, Ethereum, Litecoin ve Ripple ile eşbütünlük olduğu, EOS ile ise olmadığı tespit edilmiş ayrıca Bitcoin fiyatının Bitcoin Cash, Ethereum, Litecoin ve Ripple fiyatları üzerinde istatistiksel olarak uzun vadeli önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Akçalı Yaşar ve Şişmanoğlu (2019) çalışmalarında Bitcoin ile piyasa büyüklerine göre ilk 15'de yer alan altcoinler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, Bitcoin, Ethereum, Stellar, Litecoin, Monero, Dash ve NEM kripto para birimlerinin 07.08.2015- 21.11.2018 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Bitcoin ile Litecoin ve NEM arasında, Dash ile Bitcoin arasında tek yönlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak, Bitcoin ile Ethereum ve Monero arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Aksoy, Teker, Mazak ve Kocabıyık (2020) kripto paralar arasındaki fiyat hareketliliğini inceledikleri çalışmalarında nedensel ilişkisi olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, 18.01.2018-24.12.2019 dönemine ait Bitcoin, Bitcoin Cash, Ethereum, Litecoin ve Ripple kripto para verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, tüm kripto para birimlerinin Litecoin fiyatını etkilediği ve Ethereum'un tüm kripto para birimlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kubar ve Toprak (2021) çalışmasında, Bitcoin ile piyasa büyüklüklerine göre sıralamada ilk 10'da yer alan altcoinlerin ilişkisini incelemiştir. Çalışmada 21.08.2020-07.01.2021 dönemine ait Bitcoin, Ethereum, Tether, Ripple, Litecoin, Cardano, Polkadot, Bitcoin Cash, Stellar ve Chainlink kripto para birimlerine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları değerlendirildiğinde, Bitcoin ile Ethereum arasında çift yönlü nedensel ilişki olduğu tespit edilirken; Tether ile Bitcoin, Ripple ile Bitcoin, Cardano ile Bitcoin, Bitcoin ile Litecoin, Bitcoin ile Stellar ve Bitcoin ile Chainlink arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Demir, Simonyan, Garcia, Gomez ve Lau (2021) çalışmalarında Bitcoin'in Ethersum, Ripple ve Litecoin üzerindeki asimetric etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Temmuz 2015- Mart 2019 dönemine ait veriler NARDL modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, kısa vadede Bitcoin fiyatındaki düşüşün, Altcoin fiyatındaki artışlardan daha büyük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şak (2021) çalışmasına, piyasa değeri ilk 30 kripto para içerisinde yer alan 13 kripto para birimin birbiriyle etkileşimini incelemiştir. Çalışmada, 26.07.2017-27.02.2020 dönemine ait Bitcoin, Ethereum, Ripple, Bitcoin Cash, Litecoin, Eos, Binance coin, Stellar, Monero, Dash, Ethereum Classic, Neo ve Zcash coinlerine ait veriler Hatemi-J Nedensellik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, negatif şok dönemlerinde en çok tercih edilen kripto paralar; Ripple, Binance Coin, Bitcoin Cash ve Monero iken; pozitif şok dönemlerinde ise en çok tercih edilenler Bitcoin, Ripple, Binance Coin, Dash ve Bitcoin Cash olduğu tespit edilmiştir.

Ay ve Adıyaman (2022) çalışmalarında, Bitcoin'in piyasa değeri en yüksek olan altcoinler ile arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu doğrultuda çalışmada 1.01.2018-31.12.2020 dönemini kapsayan Bitcoin ile Ethersum, Cardano, Binance Coin, Ripple ve Litecoin kripto para birimlerine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ADA'dan BTC'ye, BTC'den ETH'ye, ADA'dan BNB'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Polat ve Karakaya (2022) çalışmalarında piyasa değeri en yüksek olan 10 kripto para birimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, 23.02.2017-18.06.2021 dönemine ait Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Stellar, Ripple kripto para birimlerine ait veriler Granger nedensellik ve Hafner-Herwartz varyansta nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, Ethereum-Litecoin hariç diğer değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi, varyansta ise Bitcoin- Ethereum ve Bitcoin- Litecoin hariç diğer değişkenler arasında varyansta nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.

Kara ve Demireli (2023) çalışmada Bitcoin ile Ethereum, Binance Coin, Cardano, Litecoin, Tron, Stellar ve IOTA altcoinleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada, 14.06.2018-01.12.2021 dönemine ait Bitcoin, Ethereum, Binance Coin, Cardano, Litecoin, Tron, Stellar ve IOTA verileri Toda Yamamoto Nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre; BTC'den ADA, ETH, IOTA, TRX, XLM alt coinlerine doğru Granger nedensellik olduğu, BTC'den BNB ve LTC coinlerine doğru Granger nedensellik olmadığı ve BTC'den etkilenmedikleri tespit edilmiştir.

İncelenen literatür taraması sonucunda, kripto para birimlerinin birbiriyle etkileşimin genellikle nedensellik analiziyle incelendiği söylenebilir. Ayrıca Bitcoin'deki fiyat hareketliliğinden diğer kripto para birimlerinin etkilendiği yönünde de bir sonuca ulaşıldığı söylenebilir. Bu sebeple bu piyasalarda işlem yapmak isteyen yatırımcıların piyasa girmeden önce araştırma yapması ve risklerini iyi belirlemesi önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmanın literatürde yer alan çalışmalardan farkı ise analize dahil edilen dönemin uzun olması (2017 yılı itibarıyla kripto para birimlerinin değerinde artış yaşanmaya başlaması, 2021 yılında zirve değerlere sahip olması ve 2022 yılı itibarıyla azalış göstermesi) ve örnekleme de yer alan kripto para birimlerinin farklı olmasıdır.

3. YÖNTEM

3.1. Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Yöntem

Yapılan bu çalışmanın amacı, kripto para birimleri arasında piyasa değeri en yüksek olan Bitcoin ile diğer kripto para birimlerinin birbiriyle arasındaki fiyat hareketliliğinin incelenmesi ve etkileşimin yönünün tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, Toda-Yamamoto Nedensellik testi uygulanacak ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmiştir.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi, serilerin düzey değerlerinin kullanıldığı VAR (Vektör Otoregressif) modelini temel almaktadır. Bu yöntemin, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edildiği Granger (1969) nedensellik testine göre bazı üstünlükleri mevcuttur. Bunlar (Gazel, 2017: 291):

- Serilerin birim kök içermesi,
- Eş bütünleşme ilişkinin varlığının analizi etkilememesidir.

VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde, optimal gecikme uzunluğu (k) ve serilerin en yüksek durağanlık seviyesi olan maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) hesaplamalarının yapılması gereklidir. İlk olarak modelde yer alan değişkenlerin birim kök derecelerini tespit etmek amacıyla çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ve Dickey & Fuller (1979) tarafından geliştirilen ve Phillips & Perron (1988) tarafından geliştirilen testler kullanılmıştır. Dickey Fuller (1979) birim kök testinde hata terimlerinin istatistiki olarak bağımsız olduğu ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır (Enders, 2004: 190). Ancak hata terimlerindeki otokorelasyon sorununun giderilmesi için bazı varsayımları eleştirilmektedir. Bu sebeple 1981 yılında Dickey & Fuller tarafından Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi geliştirilmiş ve eleştirilen otokorelasyon sorunu bu test ile iyileştirilmiştir (Özcan, 2015: 589). Phillips Perron (PP, 1988) birim kök testi ise Dickey-Fuller (1979) birim kök testi ile parametrik olmayan yöntemlerin geliştirilmiş hali olarak bilinmektedir (Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 121). Phillips Perron birim kök testi hata teriminin zayıf derecede bağımlı olmasına ve heterojen olarak dağılmasına izin vererek otokorelasyon sorununu yok etmektedir (Enders, 2004: 229). Phillips Perron birim kök testi, Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testinden hata terimlerinde meydana gelen korelasyon ve değişen varyans sorununu çözmeye konusunda ayrılmaktadır (Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 124). Ayrıca çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot Andrews (1992) birim kök testide uygulanmıştır. İkinci olarak değişkenlerin düzey değerlerinin kullanıldığı VAR modeli için bilgi kriterleri aracılığıyla optimal gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Son olarak maksimum bütünleşme

derecesine optimal gecikme uzunluğu eklenerek $k+d_{max}$ boyutunda gecikmesi arttırılmış bir VAR modeli tahmin edilmiştir. Bu modelin matematiksel olarak ifadesi şöyledir (Toda ve Yamamoto (1995):

$$Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_j Y_{t-j} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (1)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \delta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \theta_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \theta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

Denklem (1) ve (2)'de ε_{2t} ve ε_{1t} sıfır ortalama ve sabit bir kovaryansa sahip hata terimlerini ifade etmektedir. Denklem (1) X değişkeninden Y değişkenine doğru nedensellik ilişkisini; Denklem (2) ise Y değişkeninden X değişkenine doğru nedensellik ilişkisini göstermektedir.

3.2. Veri Seti ve Analiz Sonuçları

Yapılan bu çalışmanın amacı, kripto para birimleri arasında piyasa değeri en yüksek olan Bitcoin ile diğer kripto para birimleri arasındaki fiyat hareketliliğinin incelenmesi ve birbirleriyle olan etkileşimin yönünün tespit edilmesidir. Ancak piyasa değeri en yüksek olan 20 Kripto Para biriminden analiz dönemini kapsayan sadece 8 tanesinin verisine ulaşılabilmektedir. Verisine ulaşılabilen, Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, Ethereum Classic kripto paralarına ait 12.09.2017-01.09.2022 dönemini kapsayan 1815 adet veri çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmada bu dönemin tercih edilmesinin sebebi 2017 yılı itibariyle kripto para birimlerinin değerinde artış yaşanmaya başlaması, 2021 yılında zirve değerlere sahip olması ve 2022 yılı itibariyle azalış göstermesidir. Çalışmada kullanılan kripto para birimleri, ABD doları para birimi cinsinden günlük kapanış fiyatları olup logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Bu veriler ise coinmarketcap.com web sitesinden elde edilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kripto paralar ve sembolleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Kripto Paralar ve Sembolleri

Kripto Para	Sembol
Bitcoin	BTC
Dogecoin	DOGE
Ethereum Classic	ETC
Ethereum	ETH
BNB	BNB
Ripple	XRP
Tron	TRX
Tether	USDT

Kaynak: Coinmarketcap.com

Piyasa değeri en yüksek olup verisine ulaşılabilen Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, Ethereum Classic kripto paralarına ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	BTC	DOGE	ETC	ETH	BNB	XRP	TRX	USDT
Ortalama	4.135966	-1.994301	1.115238	2.755280	1.581953	-0.366957	-1.502977	0.000496
Medyan	4.009949	-2.468521	1.057666	2.631849	1.341435	-0.425737	-1.523603	0.000000
Mak.	4.829734	-0.164436	2.127429	3.682334	2.829741	0.528917	-0.656394	0.033424
Min.	3.498992	-3.121938	0.540329	1.925879	-0.168258	-0.855115	-2.845576	-0.014753
S. Sapma	0.368828	0.820845	0.377148	0.501398	0.731244	0.260394	0.381371	0.002645
Çarpıklık	0.361294	0.762733	0.401807	0.342091	0.251737	0.530604	-0.959152	2.146415
Basıklık	1.839877	1.893964	1.915647	1.693699	2.076789	2.470568	4.586008	24.42161

Jarque-Bera	141.2688	268.4960	137.7597	164.4487	83.62638	106.3635	468.5206	36096.85
J-B Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000

Tablo 3 incelendiğinde, BTC 4.135966 dolar ile en yüksek ortalamaya sahip iken, DOGE - 1.994301 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Standart sapmalarına bakıldığında, yıllar itibariyle serilere ilişkin verilerin yüksek düzeyde farklılık göstermediği söylenebilir. Serilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını gösteren Jarque-Bera olasılık değerine göre tüm serilerin " H_0 : Seriler normal dağılmaktadır." hipotezini reddettiği tespit edilmiştir. Bu durum serilerin normal dağılmadığı sonucunu göstermektedir. Ayrıca TRX serisi hariç tüm serilerin sağa çarpık bir dağılım sergilediği söylenebilir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi için serilerin en yüksek durağanlık seviyesi olan maksimum bütünleşme derecesini (d_{max}) tespit etmek amacıyla Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri kullanılmış ve sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit+trend		Sabit		Sabit+trend	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
BTC	-1.46763	0.55	-1.36295	0.8713	-44.048	0.0001***	-44.0545	0.0000***
DOGE	-0.94691	0.7735	-1.37592	0.8678	-22.7718	0.0000***	-22.7685	0.0000***
ETC	-1.40784	0.5799	-1.77444	0.717	-44.0001	0.0001***	-43.9904	0.0000***
ETH	-0.85178	0.8035	-1.36225	0.8715	-44.7022	0.0001***	-44.6912	0.0000***
BNB	-1.88829	0.3381	-1.94771	0.6287	-28.3248	0.0000***	-28.3527	0.0000***
XRP	-2.40978	0.1391	-2.33238	0.4155	-42.3903	0.0000***	-42.3878	0.0000***
TRX	-3.31967	0.0142**	-3.36588	0.0564*	-	-	-	-
USDT	-7.01284	0.0000***	-7.15888	0.0000***	-	-	-	-

H_0 : Birim kök vardır. (Seriler durağan değildir).

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan ADF birim kök test sonuçları incelendiğinde, TRX ve USDT serilerin olasılık değeri kritik değer olan %5'ten küçük olması sebebiyle " H_0 : Birim kök vardır. (Seriler durağan değildir)" hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla, serilerin düzey seviyede durağan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak BTC, DOGE, ETC, ETH, BNB ve XRP serilerin olasılık değeri kritik değer olan %5'ten büyük olması sebebiyle " H_0 : Birim kök vardır. (Seriler durağan değildir)" hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda serilerin birinci farkları alınmış ve serilerin I(1) düzeyinde durağan olduğu anlaşılmıştır. Tablo 5'te ise PP birim kök test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit+trend		Sabit		Sabit+trend	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
BTC	-	0.5411	-	0.8535	-	0.0001***	-	0.0000***
	1.485314		1.425489		44.03403		44.03708	
DOGE	-	0.7512	-	0.8332	-	0.0000***	-	0.0000***
	1.011371		1.489481		42.70955		42.69965	
ETC	-	0.5404	-	0.6801	-	0.0001***	-	0.0000***
	1.486603		1.849502		43.96348		43.95443	

ETH	- 0.908477	0.7860	- 1.432651	0.8513	- 44.70243	0.0001***	- 44.69223	0.0000***
BNB	- 1.882064	0.3410	- 1.971388	0.6160	- 43.23544	0.0000***	- 43.26459	0.0000***
XRP	- 2.771763	0.0626*	- 2.720996	0.2281	- 42.76370	0.0000***	- 42.75431	0.0000***
TRX	- 3.212103	0.0195**	- 3.259094	0.0735*	-	-	-	-
USDT	- 30.13796	0.0000***	- 30.48236	0.0000***	-	-	-	-

H₀: Birim kök vardır. (Seriler durağan değildir).
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'te raporlanan sonuçlar ADF birim kök test sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. PP birim kök test sonuçları incelendiğinde, TRX ve USDT serilerinin düzeyde durağan olduğu diğer bir ifadeyle I(0) olduğu ancak BTC, DOGE, ETC, ETH, BNB ve XRP serilerin birinci farkta durağan yani I(1) olduğu anlaşılmaktadır.

Zivot ve Andrews (1992), Perron (1989)'un dışsal kırılma noktası varsayımını eleştirerek, alternatif hipotez altında trend fonksiyonunda tahmini bir kırılmaya izin veren yeni bir birim kök testi geliştirmiştir (Zivot ve Andrews, 1992). Zivot-Andrews (ZA) birim kök testinde, Model A düzeyde tek kırılmaya izin veren, Model B eğimde tek kırılmaya izin veren ve Model C hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren olmak üzere üç model kullanılmaktadır (Yıldırım Tıraşoğlu, 2014: 73).

Tablo 6. Zivot Andrews Birim Kök Testi Sonucu

Değişkenler	Sabit (Model A)	Trend (Model B)	Sabit+Trend (Model C)	Sonuç
BTC	-3.309241 (-4.443649) [07/10/2020]	-2.139680 (-4.524826) [13/6/2018]	-3.244995 (-5.175710) [18/10/2020]	
D(BTC)	-45.79972 (-4.859812) [12/3/2020]	-44.27469 (-4.524826) [17/9/2017]	-45.83730 (-5.175710) [12/3/2020]	I(1)
ETC	-3.170861 (-4.443649) [26/01/2021]	-2.969425 (-4.524826) [23/11/2018]	-3.744719 (-5.175710) [24/3/2021]	
D(ETC)	-44.88859 (-4.443649) [11/3/2020]	-44.07338 (-4.524826) [6/03/2018]	-44.87940 (-5.175710) [11/3/2020]	I(1)
DOGE	-5.386122 (-4.443649) [30/12/2020]	-5.447058 (-4.859812) [30/12/2020]	-6.058762 (-5.175710) [26/1/2021]	I(0)
ETH	-2.970551 (-4.443649) [03/11/2020]	-2.718291 (-4.524826) [8/09/2018]	-2.812940 (-5.175710) [5/05/2018]	
D(ETH)	-46.33536 (-4.443649) [12/03/2020]	-44.93110 (-4.524826) [17/09/2017]	-46.46262 (-5.175710) 12/03/2020	I(1)
BNB	-4.463155 (-4.859812) [26/01/2021]	-2.390387 (-4.524826) [22/11/2019]	-5.158189 (-5.719131) [30/01/2021]	
D(BNB)	-44.65554 (-4.443649) [18/02/2021]	-43.33113 (-4.524826) [09/10/2017]	-44.98388 (-5.175710) [05/01/2018]	I(1)
XRP	-2.994195 (-4.443649) [31/12/2020]	-2.909005 (-4.524826) [11/08/2019]	-4.232754 (-5.175710) [28/01/2021]	

D(XRP)	-44.16290 (-4.443649) [15/12/2017]	-42.45318 (-4.524826) [18/09/2017]	-44.23523 (-5.175710) [15/12/2017]	I(1)
TRX	-4.407170 (-4.949133) [04/12/2017]	-3.884630 (-4.524826) [16/12/2019]	-4.451898 (-5.175710) [04/12/2017]	
D(TRX)	-44.23863 (-4.443649) [18/09/2017]	-43.65768 (-4.524826) [20/09/2017]	-46.39717 (-5.175710) [03/01/2018]	I(1)
USDT	-20.09867 (-4.443649) [30/09/2017]	-20.42764 (-4.524826) [08/10/2017]	-20.43594 (-5.175710) [08/10/2017]	I(0)
Parantez içinde yazılan değerler ZA %5 kritik değerini, köşeli parantez içinde yazılan değer ise yapısal kırılma yıllarını ve aylarını göstermektedir.				

Zivot Andrews yapısal kırılmalı birim kök testinde, her bir kırılma noktası için parametreler tahmini ve t- istatistiği hesaplaması yapılır. ZA birim kök testinde, “ H_0 : Seri yapısal kırılma olmadan birim kök içermektedir” şeklinde iken, alternatif hipotez “ H_1 : Seri tek kırılmalı ve birim kök içermemektedir” şeklindedir (Zivot ve Andrews, 1992). Eğer t-istatistiği hesaplanan değerinden mutlak değerce büyük ise, temel hipotez reddedilmektedir. Tablo 6 incelendiğinde düzeyde DOGE ve USDT değişkenleri için t-istatistiği değeri hesaplanan değerden mutlak değerce büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani seriler durağandır. Diğer değişkenler için ise bu durumun tam tersi söz konusudur. Düzeyde seriler birim kök içermekte ve fark dereceleri alındığında seriler birim kök içermemektedir.

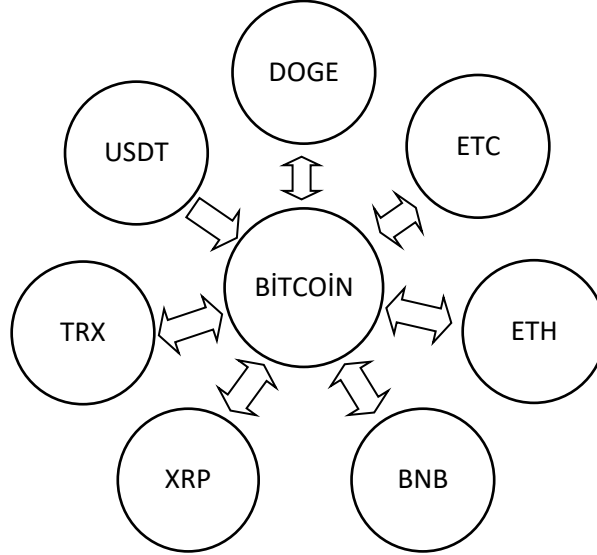
Toda-Yamamoto nedensellik testinin birinci aşaması olan serilerin maksimum bütünleşme derecesinin 1 olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada optimal gecikme uzunluğu her bir değişken için ayrı hesaplanmış ve Tablo 7’de sonuçlar belirtilmiştir.

Tablo 7. Toda- Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	k+d_{max}	Wald Test Değeri	Olasılık Değeri
BTC→DOGE	1+5	582.5693	0.0000***
DOGE→BTC	1+5	27.59394	0.0001***
BTC→ETC	1+3	1246.782	0.0000***
ETC→BTC	1+3	9.968495	0.0410**
BTC→ETH	1+2	16.89929	0.0007***
ETH→BTC	1+2	7.148746	0.0673*
BTC→BNB	1+10	1321.889	0.0000***
BNB→BTC	1+10	25.09659	0.0088***
BTC→XRP	1+11	57.25812	0.0000***
XRP→BTC	1+11	769.4197	0.0000***
BTC→TRX	1+10	882.3555	0.0000***
TRX→BTC	1+10	35.85343	0.0002***
BTC→USDT	1+7	13.35652	0.1002
USDT→BTC	1+7	52.98011	0.0000***

Tablo 7 incelendiğinde, BTC-DOGE, BTC-ETC, BTC-ETH, BTC-BNB, BTC-XRP, BTC-TRX değişkenlerinin arasında çift yönlü (iki kripto para biriminin de birbirinden etkilendiği) bir nedensellik

ilişki olduğu ancak USDT'den BTC'ye doğru tek yönlü (bir kripto para biriminin diğerden etkilendiği) bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. USDT'in aynı zamanda stablecoin diğer bir ifadeyle; başka bir değerli varlığa yani dolara sabitlenmiş bir kripto para birimi olması güvenli bir yatırım aracı olarak düşünülmektedir. Bu sebeple, USDT'in fiyatında yaşanabilecek bir dalgalanma veya USDT'e olan güvenin kaybedilmesi Bitcoin'inde değer kaybetmesine yol açacaktır. Nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü Şekil 1'de görsel olarak ifade edilmektedir.

Şekil 1. Toda- Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2009 yılı itibariyle piyasaya çıkan Bitcoin'in ilk piyasa değeri 0,6 dolar iken ve 2021 yılında en yüksek değeri olan 64 bin 863 doları görmüştür. Ancak 2022 yılının sonlarına gelindiğinde ise, piyasa değeri 15 bin ve 20 bin dolar arasında seyretmektedir. Bitcoin aracılığıyla piyasada birçok kripto para birimi hızla yerini almaya başlamıştır. Yatırımcılar için dikkat çekici hale gelen bu piyasada, kripto paraların işlem hacimleri ve piyasa değerleri hızla artmıştır. Bu durum yatırımcıların kripto para piyasalarını inceleme ve yatırımlarını bu doğrultuda yapma gereksinimini ortaya çıkartmıştır. Ancak kripto para birimlerinin tek başına değerlendirilerek, yatırım kararı alınması maksimum kazanç elde etmeyi hedefleyen yatırımcılar için olumlu olmayabilir. Özellikle kripto para piyasası gibi ani iniş ve çıkış yaşanan piyasalarda yatırımcıların risklerini iyi belirlemesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yatırımcıların risk dağılımını yatırımından kazanç sağlayacak şekilde belirlemesi ve portföyünü oluşturması beklenmektedir.

Piyasa değeri en yüksek olan 20 kripto para biriminden 8 tanesinin verisine ulaşılmıştır. Verisine ulaşılabilen Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, Ethereum Classic kripto paralarına ait 12.09.2017-01.09.2022 dönemini kapsayan 1815 adet veri ile Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre, USDT hariç BTC ve diğer kripto paralar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir; BTC'de meydana gelen artış, DOGE'e, ETC'e, ETH'e, BNB'e, XRP'e ve TRX'e ve bahsedilen altcoinlerde meydana gelen artış ise BTC'yi etkilemektedir. USDT'de meydana gelen artış BTC'yi etkilememektedir. USDT'in stablecoin olması sebebiyle fiyatında yaşanabilecek bir dalgalanma veya USDT'e olan güvenin kaybedilmesi Bitcoin'in de değer

Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.

kaybetmesine yol açacaktır. Bu durum literatürde yer alan Kumar ve Anandarao (2019), Akçalı Yaşar ve Şişmanoğlu (2019), Aksoy vd. (2020), Kubar ve Toprak (2021) çalışmalarıyla da benzerlik göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bu çalışmada altcoinlerin kısa dönemde Bitcoin’de yaşanan fiyat hareketliliğinden etkilendiğini gösteren çalışmaları destekleyen bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda, tasarruflarını kripto para ile değerlendirmeyi düşünen yatırımcıların bu para birimleri arasındaki fiyat hareketliliklerini yani nedensellik ilişkisini dikkate alması gerektiği söylenebilir. Ayrıca portföylerinde örnekleme yer alan kripto para birimlerinden birden fazlasını bulduran yatırımcıların riskli bir portföye sahip oldukları da söylenebilir. Fiyat hareketlerinde yaşanan etkileşim göz önünde bulundurularak yatırımcıların portföyleri dağıtmalarının daha az riski olacağı da söylenebilir. Literatürde yer alan çalışmalarda, Bitcoin ile makro değişkenlerin yer aldığı çalışmalar mevcut iken, kripto para birimleri arasındaki fiyat hareketliliğinin incelendiği çalışmalar artmaktadır. Bu sebeple ilerde bu konuyu çalışmak isteyenler daha fazla altcoin ile daha uzun bir zaman dilimini kapsayan örneklem ile uzun dönemli ilişkileri eşbütünleşme analizi aracılığıyla inceleyerek literatüre katkı sağlayabilirler.

Etik Beyan

“Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi” başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve kamuya açık ikincil veri kaynağından temin edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adana Karaağaç, G. ve Altınırnak, S. (2018) En Yüksek Piyasa Değerine Sahip On Kripto Paranın Birbirleriyle Etkileşimi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 79, 123-138.
- Adebola, S. S., Gil-Alana, L. A. ve Madigu, G. (2019). Gold Prices and the Cryptocurrencies: Evidence of Convergence and Cointegration. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 523, 1227-1236.
- Adedokun, A. (2019). Bitcoin-Altcoin Price Synchronization Hypothesis: Evidence from Recent Data. *Journal of Finance and Economics*, 7(4), 137-147.
- Akçalı Yaşar, B. ve Şişmanoğlu, E. (2019). Kripto Para Birimleri Arasındaki İlişkinin Toda–Yamamoto Nedensellik Testi ile Analizi, *Ekev Akademi Dergisi*, 23 (78), 99-122.
- Aksoy, E. (2018). *Bitcoin Paradan Sonraki En Büyük İcat*, 1. Basım, Abaküs Kitap Yayın Dağıtım Hizmetleri, Ankara.
- Aksoy, E., Teker, T., Mazak, M. ve Kocabıyık, T. (2020). Kripto Paralar ve Fiyat İlişkileri Üzerine Bir Analiz: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi ile Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 110-129.

- Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.
- Aliu, F., Asllani, A. ve Hašková, S. (2023). The Impact of Bitcoin on Gold, the Volatility Index (VIX), and Dollar Index (USDIX): Analysis Based on VAR, SVAR, and Wavelet Coherence. *Studies in Economics and Finance*.
- Aparicio, J. T., Romao, M. ve Costa, C. J. (2022). Predicting Bitcoin Prices: the Effect of Interest Rate, Search on the Internet, and Energy Prices. In *2022 17th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)* (pp. 1-5). IEEE.
- Ay, M. ve Adıyaman, G. (2022). Bitcoin ve Altcoinler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 31-46.
- Basher, S. A. ve Sadorsky, P. (2022). Forecasting Bitcoin Price Direction with Random Forests: How Important are Interest Rates, Inflation, and Market Volatility?. *Machine Learning with Applications*, 9, 100355.
- Bektaş, S., Gül, S. ve Bakır, H. (2023). Covid-19 Döneminde Bitcoin Fiyatlarının Seçilmiş Finansal Göstergeler ile Uzun Dönem Ampirik Etkileşimi: ARDL Analizi İncelemesi. *Hacettepe University Journal of Economics & Administrative Sciences/Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41(1).
- Böhme, R., Christin, N., Edelman, B. ve Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, Technology, and Governance, *Journal of Economic Perspectives*, 29 (2), 213-238.
- Cagli, E. C. (2019). Explosive Behavior in the Prices of Bitcoin and Altcoins, *Finance Research Letters*, 29, 398-403.
- Ceylan, M. E. (2019). *Bitcoin Ekonomisi: Kripto Para Bitcoin'in Finans Sektörü İçindeki Yeri, (Yüksek Lisans Tezi)*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Ciaian, P., Rajcaniova, M. ve Kancs. A. (2018). Virtual Relationships: Short and Long Run Evidence from Bitcoin and Altcoin Markets, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, (52), 173-195.
- Corbet, S., Larkin, C., Lucey, B. M., Meegan, A. ve Yarovaya, L. (2020). The Impact of Macroeconomic News on Bitcoin Returns. *The European Journal of Finance*, 26(14), 1396-1416.
- Çağlayan, E. ve Saçaklı, İ. (2006). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Birim Kök Testleri ile İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 121-137.
- Çevik, E., Çalışkan, H. ve Çevik, E. İ. (2021). Bitcoin ile Önemli Döviz Kurları Arasında Nedensellik İlişkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 108-130.
- Demir, E., Simonyan, S., Garcia, Gomez, C. D. ve Lau, C. K. M. (2021), The Asymmetric Effect of Bitcoin on Altcoins: Evidence from the Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) Model. *Finance Research Letters*, 40, 101-754.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators For Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root, *Econometrica*, (49), 1052-1072.
- Dirican, C. ve Canöz, İ. (2017). Bitcoin Fiyatları ile Dünyadaki Başlıca Borsa Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: ARDL Modeli Yaklaşımı ile Analiz. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.

- Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.
- Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*, John Wiley ve Sons, New York.
- Erdoğan, S. ve Dayan, V. (2019). Analysis of Relationship between International Interest Rates and Cryptocurrency Prices: Case for Bitcoin and LIBOR. *Blockchain Economics and Financial Market Innovation: Financial Innovations in the Digital Age*, 487-514.
- Gandal, N. ve Halaburda, H. (2014). *Competition in the Cryptocurrency Market*. Bank of Canada Working Paper No: 2014-33, Bank of Canada, Ottawa.
- Gazel, S. (2017). BİST Sınai Endeksi ile Çeşitli Metaller Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (52), 287-299.
- González, M. D. L. O., Jareño, F., ve Skinner, F. S. (2021). Asymmetric Interdependencies between Large Capital Cryptocurrency and Gold Returns during the COVID-19 Pandemic Crisis. *International Review of Financial Analysis*, 76, 101773.
- Göttfert, J. (2019). *Cointegration among cryptocurrencies: A cointegration analysis of Bitcoin, Bitcoin Cash, EOS, Ethereum, Litecoin and Ripple*. (Master's in Economics). UMEA Universitet.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Grinberg, R. (2011). Bitcoin: An Innovative Alternative Digital Currency, *Hastings Science & Technology Law Journal*, 4, 160.
- Güleç, Ö. F. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- İçellioglu, C. Ş. ve Öztürk, M. B. E. (2018). Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi İçin Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 51-70.
- Jareño, F. de la O González, M., Tolentino, M., ve Sierra, K. (2020). Bitcoin and Gold Price Returns: A Quantile Regression and NARDL Analysis. *Resources Policy*, 67, 101666.
- Kara, A. ve Demireli, E. (2023). Kripto Para Piyasasında Bitcoin ve Seçilmiş Altcoinler Arası Eşbütünleşme ve Nedensellik. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 52-71.
- Koç, S. ve Çaykara, U. (2021). Seçili Kripto Paralar ile Döviz Kurları Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (2015-2019): An *International Journal Of Economic And Administrative Academic Research (E-Issn: 2757-959x)*, 1(2), 113-134.
- Kubar, Y. ve Toprak, Y. (2021). Bitcoin ve Altcoin'ler Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi ile Analizi, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 233-247.
- Kumah, S.P. ve Mensah, J.O. (2022). Are Cryptocurrencies Connected to Gold? A Wavelet-Based Quantile-in-Quantile Approach. *International Journal of Finance&Economics*, 27(3),3640-3659.
- Kumar, A. S. ve Anandarao, S. (2019). Volatility Spillover in Crypto-Currency Markets: Some Evidences From Garch and Wavelet Analysis, *Physica A* (524), 448-458.
- Maldini, A. (2022). Comparative Analysis Cryptocurrency of Bitcoin, Stock, and Gold Return and Risks as Alternative Investments (2015-2020). *Financial Management Studies*, 2(2), 34-48.
- Munyas, T. ve Atasoy, F. (2021). An Empirical Investigation of the Relationship between Bitcoin and Developed and Developing Country Stock Markets. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 7(3), 104-120.

- Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.
- Nakamoto, S. (1998). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, (25.10.2022)
- Nguyen, T. V. H., Nguyen, B. T., Nguyen, T. C. ve Nguyen, Q. Q. (2019). Bitcoin Return: Impacts from the Introduction of New Altcoins. *Research in International Business and Finance*, 48, 420-425.
- Özcan, M. (2015). Nonlinear Dynamics in Financial Time Series and Unit Root Tests: Case of Borsa İstanbul Sectoral Price-Earning Ratios, *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2(4).
- Özekenci, K. E. (2022), Blockchain Teknolojisi Lojistik Sektörü İçin Neler Vadediyor? Tehdit Mi Yoksa Fırsat Mı? Bölümü J. Sağlar ve G. Nakıboğlu (Ed.) *Blockchain Teknolojisinin İşletme Faaliyetlerine Etkisi* içinde (s. 103-123), Nobel Yayınevi, Ankara.
- Phillips, P. C ve Perron, P. (1988). Testing for A Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polat, M. ve Gemici, E. (2018). Bitcoin ve Altcoinler Arasındaki İlişki. 22. Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 22. Finans Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Mersin Üniversitesi, 83-90.
- Polat, M., ve Karakaya, O. (2023). Kripto Paralar Arasında Getiri ve Risk Açısından Nedensellik İlişkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 1-17.
- Salihoğlu, E. ve Han, A. (2019). Bitcoin ve Seçilmiş Kripto Para Birimlerinin Fiyatları Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. 4. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi, USE, 21-22.
- Scott, B., Loonam, J. ve Kumar, V. (2017). Exploring the Rise of Blockchain Technology: Towards Distributed Collaborative Organizations, *Strategic Change*, 26(5), 423-428.
- Sharma, S. (2017). Digital Mints: Know The Factory, *PC Quest*, 30(7), 54-57.
- Şak, N. (2021). Kripto Paralar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 149-175.
- Toda, H. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Topaloğlu, E. E. (2019). Kripto Para, Bitcoin ve Döviz Kurları İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 367-382.
- Turan, Z. (2018). Kripto Paralar, Bitcoin, Blockchain, Petro Gold, Dijital Para ve Kullanım Alanları, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1-5.
- Wong, W.S., Saerbeck, D. ve Delgado Silva, D. (2018). Cryptocurrency: A New Investment Opportunity? An Investigation of the Hedging Capability of Cryptocurrencies and Their Influence on Stock, Bond and Gold Portfolios. *An Investigation of the Hedging Capability of Cryptocurrencies and Their Influence on Stock, Bond and Gold Portfolios (January 29, 2018)*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3125737> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3125737>
- Yermack, D. (2014). Is Bitcoin A Real Currency? An Economic Appraisal, *NBER Working Paper Series*, No: 19747.
- Yıldırım Tıraşoğlu, B. (2014). Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi, *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (20), 68-87.
- Yıldırım, F. (2015). Kripto Paralar, Blok Zinciri Teknolojisi ve Uluslararası İlişkilere Muhtemel Etkileri, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 81-97.

Yılmaz Özekenci, S. (2023). Kripto Para Birimlerinin Bitcoin ile Etkileşiminin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1193-1209.

Zivot, E. ve Andrews, D.W. K (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis, *Journal of Business & Economic Statistics* 10(3): 251-270

Extended Abstract

Examining the Interaction of Cryptocurrencies with Bitcoin: Toda-Yamamoto Causality Test

Aim: The purpose of this study is to examine the price movements between Bitcoin, which has the highest market value among cryptocurrencies, and other high market value cryptocurrencies, and to determine the direction of their interaction. However, data could only be obtained for 8 out of the top 20 cryptocurrencies by market value for the analysis period. The sample of the study consists of 1815 data points covering the period from 12.09.2017 to 01.09.2022 for the cryptocurrencies Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, XRP, Dogecoin, Tron, and Ethereum Classic. The reason for choosing this period in the study is the increase in the value of cryptocurrencies starting from 2017, reaching peak values in 2021, and showing a decrease as of 2022. The purpose of this study is to examine the price movements between Bitcoin, which has the highest market value among cryptocurrencies, and other high market value cryptocurrencies, and to determine the direction of their interaction. However, data could only be obtained for 8 out of the top 20 cryptocurrencies by market value for the analysis period. The cryptocurrencies used in the study are daily closing prices in US dollars, which have been included in the analysis after taking their logarithms. These data were obtained from the website coinmarketcap.com. This study will contribute to investors trading in the crypto market to diversify their portfolios or to decide which cryptocurrencies to hold simultaneously in their portfolios. Additionally, the study provides investors with an idea to protect their investments from high volatility in the crypto market. In short, the aim of the study is to help investors minimize market risk.

Method: The aim of the study is to examine the price movements and determine the direction of interaction between Bitcoin, which has the highest market value, and other cryptocurrencies. In this context, the Toda-Yamamoto Causality test has been applied to determine the direction of the relationship between the variables. Toda-Yamamoto (1995) causality test is based on the VAR (Vector Autoregressive) model, which uses the level values of the series. In the Toda-Yamamoto (1995) causality test based on the VAR model, it is necessary to calculate the optimal lag length (k) and the maximum integration degree (dmax) of the series, which is the highest stationary level. First, in order to determine the unit root degrees of the variables in the model, tests developed by Dickey & Fuller (1979) and further developed by Phillips & Perron (1988) are commonly used in the literature. Additionally, the Zivot Andrews (1992) unit root test, which takes into account structural breaks, has been applied in the study.

Findings: According to the results of the causality analysis, it is understood that there is a bidirectional causality relationship between the variables BTC-DOGE, BTC-ETC, BTC-ETH, BTC-BNB, BTC-XRP, BTC-TRX, indicating that these cryptocurrencies mutually influence each other. However, there is a unidirectional causality relationship from USDT to BTC, indicating that USDT influences BTC but not vice versa. USDT is also considered a safe investment as it is a stablecoin, meaning it is pegged to another valuable asset, in this case, the US dollar. Therefore, any fluctuation in the price of USDT or loss of trust in USDT may lead to a decrease in the value of Bitcoin.

Conclusion: The findings obtained in this study are similar to the studies of Kumar and Anandarao (2019), Akçalı Yaşar and Şişmanoğlu (2019), Aksoy et al. (2020), and Kubar and Toprak (2021). In other words, the results of this study support the findings of previous research that indicate altcoins are influenced by price movements in Bitcoin in the short term. In this context, it can be said that investors considering investing their savings in cryptocurrency should take into account the price movements and causality relationships among these currencies. Furthermore, it can be said that investors who hold more than one of the cryptocurrencies included in the sample in their portfolios have a risky portfolio. Taking into account the interaction in price movements, it can also be said that investors will have less risk by diversifying their portfolios. While studies on Bitcoin and macro variables are available in the literature, there is an increasing number of studies examining price movements among cryptocurrencies. Therefore, those who want to study this topic in the future can contribute to the literature by examining long-term relationships with a larger sample covering more altcoins and using cointegration analysis.

Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

Muhammet TORTUMLU*

Öz

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisi öncesinde ofiste çalışırken pandemi sonrası dönemde evden çalışmaya geçen yazılım geliştiricilerin uzaktan çalışma deneyimlerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Araştırma verileri İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerinde ikamet eden, COVID-19 pandemisi öncesinde ofisten, pandemi kısıtlamalarından sonra örgütün tam zamanlı olarak evden çalışma kararı ile evden çalışmaya dönen 19 yazılım geliştiriciden toplanmıştır. Çalışma grubuna kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan kodlar, evden çalışmanın avantajları ve evden çalışmanın dezavantajları olmak üzere iki temada toplanmıştır. Çalışma sonucunda, yazılım geliştiricilerin evden çalışmanın avantajları temasında [1] işe gidiş-geliş kaynaklı zaman tasarrufu, [2] odaklanma, [3] ev konforu, [4] etkili zaman yönetimi [5] kişisel gelişim; evden çalışmanın dezavantajları temasında ise [1] yalnızlık ve sosyal izolasyon, [2] düşük aidiyet hissi, [3] yüz yüze etkileşim ihtiyacı, [4] çalışma arkadaşlarından kopukluk, [5] atalet faktörlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evden Çalışma, Uzaktan Çalışma, Yazılım Geliştirici, Avantajlar, Dezavantajlar

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Investigation of Software Developers' Views on the Advantages and Disadvantages of Working from Home

Abstract

The aim of this study is to examine the working from home experiences of software developers who transitioned from working in an office before the COVID-19 pandemic to working from home in the post-pandemic period. The research employs a qualitative research design with a phenomenological approach. Data for the study were collected from 19 software developers who reside in Istanbul, Ankara, and Izmir. These developers had shifted from office-based work before the COVID 19 pandemic to full-time working from home due to pandemic restrictions. The study group was reached using a snowball sampling method. Descriptive analysis was used to analyze the data. The emerged codes were grouped into two themes: advantages of working from home and disadvantages of working from home. In the findings, under the theme of advantages of working from home, software developers highlighted [1] time saved from commuting, [2] enhanced focus, [3] home comfort, [4] effective time management, and [5] personal development. Regarding the disadvantages of working from home, the identified themes were [1] loneliness and social isolation, [2] reduced sense of belonging, [3] need for face-to-face interactions, [4] disconnect from coworkers, and [5] presence of factors causing inertia. This study concludes that working from home presents a range of benefits and challenges for software developers.

Keywords: Working from Home, Remote Working, Software Developer, Advantages, Disadvantages

Article Type: Research Article

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Spor Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, mtortumlu@mehmetakif.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7245-1017

1. GİRİŞ

Yaklaşık yüz yıllık bir süre içinde, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler ile bugün arasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle 1970'lerin başında kişisel bilgisayarların icadı ve kullanımının yaygınlaşması, internetin tüm dünyada yayılması ve bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi, işletmelerin iş süreçlerinde büyük bir devrim yaratmıştır. Bu dijital devrim, sanayi toplumundan bilgi çağına geçişi ve bugünün dijital çağı olarak adlandırılmasının temelini oluşturmuştur. Dijitalleşme, "bir organizasyon, endüstri, ülke vb. tarafından dijital veya bilgisayar teknolojisinin kullanımının benimsenmesi veya artması" olarak tanımlanabilir (Brennen ve Kreiss 2014). Dijitalleşme ile birlikte bireyler arasındaki etkileşim, yeni nesil telefonlar ve sosyal medya platformları gibi araçlarla sağlanmış ve işletmeler açısından üretim, pazarlama ve diğer iş süreçleri ile birlikte çalışma şekli ve yöntemlerini de değişime uğramıştır.

Zamanla daha fazla sayıda insan, bilgi teknolojilerine, mobil cihazlara ve yaygın internet bağlantısına erişim sağladıkça çalışanlar, evler, kafeler ve ortak paylaşımlı ofisler dahil olmak üzere herhangi bir yerden görev yapabilmektedir. İşveren tarafından sağlanan alanlar dışında yapılan iş, birçok isimle bilinmesine rağmen (sanal çalışma vb.) bu çalışma "telecommuting" (uzaktan çalışma veya evden çalışma) olarak ilk defa Nilles (1994) tarafından alanyazına kazandırılmıştır. Bu çalışma türü, çalışanların işlerini bağlı oldukları işletmelerin ana ofisleri dışında herhangi bir yerde çalışmasını ifade etmektedir. Bu çalışma yöntemi, taşıma maliyetinden ve bakım maliyetlerinden tasarruf etmenin yanı sıra daha ucuz işgücü istihdam etme olanağından ötürü, çevre üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla işletmelerin ve çalışanların uzaktan çalışma formlarına olan ilgisi artmaktadır. Nitekim gelecekte işyerlerinin nasıl olacağı üzerine yapılan bin işe alım yöneticisinin katılım sağladığı bir araştırmada, çoğu yöneticinin tam zamanlı çalışanların %38'inin gelecek 10 yıl içinde uzakta çalışan olarak işe alınacağı düşüncesinde olduğu saptanmıştır (Upwork, 2019). Bir başka öngörüye göre 2025 yılına kadar, çalışanların yaklaşık %70'inin en az beş gün uzaktan çalışması beklenmektedir (Molla, 2019). Teknolojik gelişmeler, yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlayarak örgütlerin ve örgüt unsurlarının yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir (Ahlers, 2016). Bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) gelişmesi ve ardından dijitalleşme, işverenin konumundan uzak bir mesafede çalışmayı mümkün kılan evden çalışmayı ortaya çıkarmıştır (Olson ve Primps, 1984).

Evden çalışma, zamanla modern çalışma hayatının ayrılmaz bir parçası olmuş ve birçok çalışan için rutin hale gelmiştir (Society of Human Resource Management, 2016; Vilhelmson ve Thulin, 2016). Ancak bu çalışma modelinin çalışanların duygu, davranış, tutum ve verimlilikleri ile ne aşamada ilişkili olduğu önemli bir sorudur. Yapılan bir araştırmada evden çalışmanın çalışan performansı ve iş tatminini artırdığı ve işten ayrılma niyetini düşürdüğü saptanmıştır (Bloom vd., 2015). 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi ile tüm dünyada uzaktan yürütülebilecek işlerin çoğu evden yürütülmek zorunda kalmış (Yasenov, 2020) ve milyonlarca çalışan zorunlu olarak evden çalışmayı deneyimlemiştir. Bu süreçte evden çalışmanın etkilerine yönelik birçok araştırma yapılmıştır (Ipsen vd., 2021; Green vd., 2020; Mustajab vd., 2020). Pandemi sonrasında uzaktan çalışma pratiği kazanmış birçok işletme çalışanları ve iş süreçlerinin verimliliği açısından çalışma modellerini revize etme eğilimine girmişlerdir.

21. yüzyılın başlangıcıyla, bilgi teknolojisi kullanımında son derece büyük bir artış olmuş ve birçok bilgi iletişim teknolojileri (BİT) şirketinin maliyet tasarrufu nedeniyle uzaktan çalışmayı kullanmaya başlamıştır. Özellikle BİT yazılım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler yazılım geliştiriciler (Software Developer) olarak adlandırılan çalışanlarla bilgisayar program ve uygulamaları ile faaliyetlerini yürütmektedirler. Yazılım geliştirme, yoğun konsantrasyon ve odaklanma gerektiren bir işdir (Capretz ve Ahmed, 2010). Yazılım geliştiriciler zorlu görevleri uzun saatler boyunca yerine getirmek zorundadır (Hyman vd., 2003; Meyer vd., 2017). Bu zorlu görevler ve çalışma koşulları

içerisinde yazılım geliştiricilerin, yaratıcı, sistematik, kararlı ve stresle başa çıkabilmeleri beklenmektedir (Capretz ve Ahmed, 2010; Acuna vd., 2006). Yazılım geliştirici mesleği hızla popüler bir meslek haline gelmekte ve mesleği icra eden kişilerin sayısı artmaktadır (Evans Data, 2019). Diğer taraftan alan yazında da yazılım geliştiriciler üzerinde araştırma ilgisi artmaktadır (Graziotin vd., 2015; Novielli vd., 2015; Graziotin vd., 2018; Tokdemir, 2022). Türkçe alan yazında Tortumlu (2022)'nin araştırmasına göre, yazılım geliştiriciler arasında hibrit çalışma modelini benimseyenler (haftada iki gün evden, üç gün ofiste veya üç gün evden, iki gün ofiste çalışanlar), evden veya ofisten tam zamanlı çalışanlara kıyasla daha yüksek işe ilişkin duygusal iyi oluş düzeylerine sahiptir. Ayrıca araştırmada, hibrit çalışanların, yalnızlık hissi konusunda daha düşük bir deneyim yaşadıkları görülmüştür. Evden çalışan yazılım geliştiriciler iş yerinden ve ikliminden uzak, bilgisayar ve çeşitli teknolojik araçlarla online toplantı ve iletişim ağlarını kullanarak görev yapmaktadır. Öyle ki evden çalışma fiziksel ve duygusal olarak izole bir süreci zorunlu kılmaktadır. Bu süreç örgüt açısından çeşitli avantajlar barındırır da çalışanların duygu ve tutumlarında birçok olumsuz duygu ve tutumun ortaya çıkmasına neden olabilir. Dolaylı olarak bu durum uzun dönemde örgüt faaliyetlerinin aksamasına, çalışan-örgüt arasındaki bağın zayıflamasına, çalışanlar arasındaki bağların kurulamamasına ve iş gücü devir hızının artmasına yol açabilir. Tüm bu etkenler göz önüne alındığında evden çalışanların evden çalışma deneyimlerinin incelenmesinin örgütlerin insan kaynakları politika ve uygulamalarına ışık tutacağına inanılmaktadır.

BİT sektöründeki işletmeler evden ve hibrit çalışma gibi alternatif yöntemler uygulamaktadırlar. İş yerinden uzakta evden çalışmanın çalışanların algı ve görüşleri açısından nasıl değerlendirildiği önemlidir. Zira evden çalışmanın çalışanların duygu ve tutumları açısından olumlu ya da olumsuz yansımaları yaşam kalitelerini, iş performanslarını ve verimliliklerini etkileyebilir. Nitekim son zamanlarda yapılan araştırmalar çalışma modellerinin çalışanların tutum ve davranışları ile ilişkisinin olduğuna yöneliktir (Bloom vd., 2022; Wontorczyk ve Roźnowski, 2022; Tortumlu, 2022). Bu araştırma da yazılım sektöründe faaliyet gösteren ve evden çalışma modelini tercih eden işletmelerin uygulayacağı insan kaynakları politikalarına ışık tutması açısından, yazılım geliştiricilerin evden çalışma deneyimlerine dikkat çekmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, evden çalışan yazılım geliştiricilerin evden çalışma deneyiminin nasıl değerlendirdikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji desenin temel amacı bireyin deneyimlerini açıklayabilmektir (van Manen, 2007: 12). Fenomenoloji, yirminci yüzyılın başından bugüne kadar yaşanan deneyimi anlamlandırmaya çalışan felsefi bir hareket sonucu ortaya çıkmıştır (Wilson, 2015: 38). Fenomenoloji, belirli bir kavram veya durumla ilgili bireylerin anlayışını, bakış açılarını, duygularını ve görüşlerini ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini ifade eden nitel araştırma yöntemlerinden biridir (Patton, 2014; Rose vd., 1995: 1124). Bu çalışmada da yazılım sektöründe evden çalışan yazılım geliştiricilerin evden çalışmanın deneyimlerinin incelenmesi için fenomenoloji deseni tercih edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı COVID-19 pandemisi öncesinde ofisten çalışan, pandemi sonrasında tam zamanlı olarak evden çalışmaya dönen yazılım geliştiricilerin evden çalışma ile ilgili deneyimlerinin incelenmesidir. Bunun için aşağıda gösterilen araştırma sorusu oluşturulmuştur:

1. Evden çalışan olarak evden çalışmaya ilişkin deneyimleriniz nelerdir?

2.2. Araştırmanın İnanırlığı ve Güvenirliği

Araştırmaların inanırlık ve güvenirlilikleri, araştırmanın kabul görmesi ve inandırıcılığı açısından temel kriterdir. Nitel araştırma uygulamalarında kesin bir geçerlilik ve güvenirlilik saptaması güçtür (Baltacı, 2019: 380). Nitel araştırma, güçlü veri toplama yöntemlerine sahip olup araştırmacılara zengin sonuçlara ulaşmada önemli araçlar sağlar. Ancak bu süreçte, toplanan verilerden farklı sonuçlar çıkabilir. Dolayısıyla böyle bir durum, araştırmacıyı öznel varsayımlara götürerek verileri yanlış anlamasına sebebiyet verebilir. Nitekim verilerin gerçeği ne kadar iyi yansıttığını anlamak için bir doğrulama mekanizması şarttır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu mekanizmalardan biri uzman incelemesi (peer debriefing) yöntemidir (Creswell, 2003; Denzin ve Lincoln, 2008; Sandelowski, 1986). Uzman incelemesi, araştırma konusuyla ilgili nitel araştırma yöntemleri konularında uzman kişilerden, yapılan araştırmayı farklı boyutlarıyla incelemeleri istenerek, inanırlığı artıran bir tekniktir (Creswell, 2003). Bu araştırmada geçerlilik ve güvenirligi güçlendirebilmek için uzman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu değerlendirme sürecinde uzmanlar, araştırmanın tasarımından elde edilen verilere, analiz yöntemlerine ve sonuçların yazım sürecine kadar olan tüm süreçlere eleştirel bir yaklaşımla bakarak araştırmacıya geri bildirim sağlarlar (Başkale, 2016).

Araştırmada elde edilen verilerin toplanma yöntemi, analiz edilmesi ve veri toplama araçları şeffaf bir şekilde rapor edilmiş ve katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir. Bu yöntem araştırmanın dış güvenirligini artırmaktadır (Connelly, 2016). Diğer taraftan araştırmanın iç güvenirligini artırmak için ortaya çıkan sonuçlar ve veriler 2 uzmana sunularak eleştirel bir bakış açısı aranmış ve ayrıca katılımcılarla tekrar paylaşılmış teyit etmeleri istenmiştir. Tüm bu uygulamalar araştırmanın iç güvenirligini artırmaktadır (Creswell, 2002; Neuman ve Robson, 2014).

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu COVID-19 pandemisi öncesinde ofisten çalışan, pandemi kısıtlamalarından sonra örgütün tam zamanlı olarak evden çalışma kararı ile evden çalışmaya dönen 19 yazılım geliştiriciden oluşmaktadır. Evden çalışan yazılım geliştiriciler bağlı oldukları işletmelerin buldukları il veya ülkelerden uzakta başka il veya ülkede uzaktan bilgisayar ve yazılım programları vasıtasıyla görev yapabilen çalışanlardır. Araştırmaya katılım sağlayan yazılım geliştiricilere yönelik çeşitli kişisel bilgiler Tablo 1’de gösterime sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubuna Ait Kişisel Bilgiler

Faktör	Değişken	N	%
Cinsiyet	Erkek	14	73.7
	Kadın	5	26.3
Yaş	20-24 arası	5	26.3
	25-29 arası	10	52.6
	30-34 arası	4	21.1
İkametgâh	İstanbul	12	63.2
	Ankara	4	21.1
	İzmir	3	15.7
Medeni Hâl	Bekâr	13	68.4
	Evli	6	31.6
Öğrenim Durumu	Lisans	15	78.9
	Lisans Üstü	4	21.1
Tecrübe	3-5 Yıl	10	52.6
	6-8 Yıl	7	36.8
	9 ve üstü Yıl	2	10.6
Toplam Yazılım Geliştirici Sayısı		19	100.00

Verilere göre, araştırmaya katılım sağlayan bireylerin %26,3'ünün (n=5) kadın, %73,7'sinin (n=14) ise erkek yazılım geliştiricilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Çalışma grubu içerisindeki bireylerin %26,3'ü (n=5) 20-24 yaş, %52,6'sı (n=10) 25-29 yaş, %21,1'i (n=4) 30-34 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %52,6'sı (n=10) 3-5 yıl, %36,8'i (n=7) 6-8 yıl, %10,6'sı (n=2) 9 ve üstü yıl kıdeme sahip olduğu anlaşılmıştır. Çalışma grubunun %68,4'ü (n=13) bekârken %31,6'sı (n=6) ise evlidir. Katılımcıların %78,9'u (n=15) lisans ve %21,1'i (n=4) lisans üstü eğitim durumunun olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan yazılım geliştiricilerin %63,2'si (n=12) İstanbul, %21,1'i (n=4) Ankara, %15,7'si (n=3) ise İzmir illerinde ikamet etmektedir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda çalışma grubunun küçük tutularak zengin ve kapsamlı bilgiyi toplamak amaçlanmaktadır (Lichtman, 2012). Fenomonolojik araştırmalarda başlıca veri toplama tekniği görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın çalışma grubu evden çalışan yazılım geliştiriciler olduğundan bu süreçte çalışanlara erişmekte zorluklar yaşanmıştır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için nitel araştırmalarda kullanılabilen örnekleme yöntemlerinde kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem dikkate alınarak çalışma grubuna uygun referans bir kişi seçilmiş, bu kişi aracılığı ile diğer kişilere ulaşılmıştır. Bu yöntemde katılımcılar araştırmacıları yönlendirerek çalışma grubunu büyütür ve dolayısıyla bu durum kartopu etkisi olarak tanımlanmaktadır (Yağar ve Dökme, 2018).

Araştırmada yapılan görüşmeler çevrimiçi ortamda ortalama 10-15 dakika aralığında sürmüştür. Görüşme sırasında katılımcılara araştırmanın ahlaki ve etik boyutu açıklanmış, kişisel bilgilerin paylaşılmayacağına dair bilgi verilmiş ve buna istinaden görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Nitel görüşmelerde katılımcılara çok fazla sayıda soru yöneltilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Weiss, 1994: 65). Yarı yapılandırılmış mülakatlarda ana görüşme sorularının sayısı mümkün mertebe az sayıda tutulmalı, takip ve sonda sorusu türetilmelidir (Roulston, 2010; Rubin ve Rubin, 2012). Soru sayısı ile ilgili herhangi bir standardın olmadığı ve çok fazla soru sormanın daha etkin olacağı şeklindeki varsayımın yanıltıcı olduğu düşünülmektedir (Polat, 2022: 169).

Araştırmacılara kişisel olarak yaş, cinsiyet, ikametgâh, deneyim, medeni durum ve öğrenim durumu sorulduktan sonra araştırma kapsamında oluşturulan 1 soru yöneltilmiştir. Araştırmacı tarafından görüşme sırasında araştırma sorusu çerçevesinde takip soruları sorulmuş, konunun derinlemesine anlaşılmasına özen gösterilmiştir. Tüm bu veri toplama süreci yaklaşık 15-20 gün sürmüştür. Bu süreçte toplamda 19 yazılım geliştirici ile görüşülmüştür. Nitel araştırmalarda örneklem sayısı kaç olursa olsun, ideal örneklem büyüklüğüne ulaşılmış olmaya kararın verilmesi, bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsü ile gerçekleşir (Baltacı, 2018). Zira bir seviyeden sonra araştırmaya katılım yapacak yeni örneklem, araştırmanın geçmiş bölümlerinde yer alan örneklem sunduğu veriyi sunacaktır (Morgan ve Morgan, 2008). Bu araştırmada da veri toplama esnasında verilen cevapların tekrarlanmaya başlaması sonucunda veri toplama süreci durdurulmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Fenomonolojik araştırmalarda verilerin analiz edilmesi, deneyimleri ve anlamları ortaya çıkarma çabasıdır. Bu araştırmada bu deneyim ve anlamları analiz etmek için içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizi, toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenerek açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasını gerektirir. Bu yöntemde, toplanan veriler üzerinde yoğunlaşılır ve veri setinde sık tekrarlanan veya katılımcının vurguladığı olay ve olgulardan kodlar çıkarılır (Baltacı, 2019). Bu araştırmada da yapılan görüşmeler çerçevesinde katılımcıların görüşlerinin içeriği sistematik bir şekilde ayrıştırılmış, kodlar oluşturulmuştur.

Araştırmada, sorulan soru sonucunda elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiş, ortaya çıkan görüşler yorumlama ve çıkarımlarla analiz edilmiştir. Bu sayede yazılım geliştiricilerin evden çalışma deneyimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Veriler, sorulara verilen cevaplara göre bulgular kısmında tablolara işlenmiş ve görselleştirilmiştir.

Elde edilen verilerin analiz edilmesinde aşağıda gösterilen kodlama ve tanımlama tekniğini tercih edilmiştir:

A1: Araştırmacının sorusu,

K¹, K², K³, ...: Görüşüne başvuru katılımcıları (Yazılım geliştiriciler).

3. BULGULAR

Araştırmanın sorusuna (Evden çalışan olarak evden çalışmaya ilişkin deneyimleriniz nelerdir?) verilen cevap ve görüşler Tablo 2 ve Tablo 3'te yer almaktadır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ve görüşmeler sonucunda toplamda 10 kod 2 ana tema altında toplanmıştır. Oluşturulan 2 ayrı tema 2 ayrı tablo şeklinde gösterime sunulmuştur. Tablolarda katılımcıların sorulara benzer cevaplar ve yaklaşımları gruplar halinde ayrılmış, görüşleri temsilen katılımcılardan birkaçının ifadeleri eklenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Evden Çalışmanın Avantajları Açısından Deneyimleri

A1: Evden çalışan olarak evden çalışmaya ilişkin deneyimleriniz nelerdir?		
Kodlayarak Temalandırma		
	Kodlar	Temalar
<i>K¹, K², K³, K⁹, K¹¹, K¹⁴, K¹⁵, K¹⁶, K¹⁷, K¹⁸</i> : Ofise gitmek için yolda geçirdiğin en az 1-2 saat cebinde kalıyor ki bu en büyük artı. İşe geç kalmak gibi bir problem yok, günün birkaç saatini yolda harcamak yok. Trafikte vb. vakit kaybetmek yok. Zamanın yolda ve hazırlanmakla geçmiyor. İstanbul'da iş-ev arası git-gel 4 saate yakın sürüyordu normal şartlarda.	İşe Gidiş- Geliş Kaynaklı Zaman Tasarrufu	
<i>K¹, K³, K⁴, K⁷, K⁸, K⁹, K¹³, K¹⁸</i> : Çalışırken dikkatini dağıtacak kimse yok. Ben işe yoğunlaşmadığımda görevimi yapamam. Evden çalışırken de çevresel etkilerden uzak çalışarak odaklanabiliyorum. Tam konsantrasyon halinde çalışabiliyorum. Çalışırken daha dikkatliyim ve beni bölen bir etken olmuyor. Herhangi birilerinin aralarında yaptıkları dedikodulara, etrafımda çay içip iş dışında başka şeylerle uğraşan kişiler yok. Ben ve işim baş başayız.	Odaklanma	Evden Çalışmanın Avantajları
<i>K⁴, K⁵, K⁶, K¹¹, K¹², K¹⁶</i> : Evde isteğim rahat kıyafetlerimle çalışabiliyorum. Belirli bir sınır yok bu konuda. Sadece toplantılarda kısa bir hazırlık yapmak gerekiyor o kadar. Küçük bir tatil kasabasında yaşayabiliyorum, zaman kaybını önleme ve kendi evinizde olmanın konforu paha biçilemez.	Ev Konforu	
<i>K¹, K⁷, K⁵, K¹⁹</i> : Evime, kendime daha fazla vakit ayırabiliyorum. Zaman planlamasını kendime göre yapabiliyorum. Bir yerlerde oyalanma, zaman kaybetme gibi bir şey olmayınca otomatik olarak zamanı doğru kullanabildiğimi düşünüyorum. Gün içinde istediğim şeylere vakit ayırabiliyorum. Sürekli gezebiliyorum. İstedğim yerden ülkeden çalışabiliyorum. İşin çıktığında zamanını daha özgürce kullanabiliyorsun. Çalışma saatleri senin isteğine ve sorumluluk bilincine göre şekilleniyor.	Etkili Zaman Yönetimi	
<i>K⁵, K¹⁴, K¹⁷</i> : Kendine çok daha fazla zaman ayırabiliyorsun, kişisel gelişim için muazzam bir fırsat	Kişisel Gelişim	

Tablo 2'de araştırmaya katılım sağlayan yazılım geliştiricilerin evden çalışmaya ilişkin deneyimleri evden çalışmanın avantajları teması ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Verilen cevaplara bakıldığında 10 yazılım geliştiricinin evden çalışmada işe gidiş geliş kaynaklı ortaya çıkan zaman tasarrufuna dikkat çekmiştir. 8 katılımcı, ofis ortamından farklı olarak evden çalışmanın çalışırken odaklanmayı artırdığını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı da evden çalışmanın zamanı etkili bir

şekilde yönetmeyi kolaylaştırdığını ve kişisel gelişim için bir fırsat olduğu görüşünü beyan etmişlerdir. Yazılım geliştiricilerin görüşlerinden hareketle oluşturulan kodlara bakıldığında; işe gidiş-geliş kaynaklı zaman tasarrufu, odaklanma, ev konforu, etkili zaman yönetimi ve kişisel gelişim kavramları ön plana çıkmıştır. Bu kodlar evden çalışmanın avantajları teması altında toplanmıştır.

Araştırmanın ikinci teması ile ilgili verilen cevap ve görüşler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Evden Çalışmanın Dezavantajları Açısından Deneyimleri

A1: Evden çalışan olarak evden çalışmaya ilişkin deneyimleriniz nelerdir?		
	Kodlar	Kodlayarak Temalandırma Temalar
<i>K², K³, K⁹, K¹⁰, K¹¹, K¹⁵, K¹⁶, K¹⁷, K¹⁸</i> : Sürekli evde olmak aşırı sıkıyor insanı. Bu da yalnızlık ve kopukluk hissi doğuruyor. Çoğu zaman yattığın yerle çalıştığın yer aynı oluyor. Çalıştığın kurum dahil dış dünyadan uzaklık hissi oluşuyor. Belki de bunun sebebi kültürümüzdür, bilmiyorum ama bu kopukluk hissi rahatsız edici. Her ne kadar esnek olsam da çalışma alanı tercihinde, standart olan ev oluyor.	Yalnızlık ve Sosyal İzolasyon	
<i>K¹, K⁴, K⁵, K⁷, K¹³, K¹⁴, K¹⁷</i> : Aşırı sıkıcı. İş arkadaşlarımdan kopuğum, kendimi şirkete ait hissetmiyorum. İşyerindeki acısıyla tatlısıyla yaşanan sosyal ilişkiler yok. Bir paylaşım yok açıkçası. Ekran ve seslerle bağ kurulmuyor ki, yüz yüze zaman geçirmeden bir duygusal bir ilişki yürütmek zor.	Düşük Aidiyet Hissi	Evden Çalışmanın Dezavantajları
<i>K², K³, K⁹, K¹⁵, K¹⁶</i> : Hayatla olan sosyal ilişkin iş saatleri içinde 0'a iniyor arkadaşlarla bir çay molası, bir öğle arası bile önemliymiş, zaten oturarak çalıştığımızdan hareket etme durumumuz daha azalıyor. İnsan bir surat görmek istiyor. Yüz yüze günaydın, hayırlı işler, merhaba demek ne kadar önemliymiş.	Yüz Yüze Etkileşim İhtiyacı	
<i>K¹, K⁴, K⁵, K⁷</i> : Çalışma arkadaşlarım kimlerdir, nelerden hoşlanırlar, nasıl karaktere sahiptirler bilmiyorum. Genelde ofiste herkes kendine göre bir arkadaş dost seçer takılırdı. O bile çalıştığım kurumda bir değerdi benim için. Şimdi çalıştığımız kurumla ilgili bir görüş paylaşacak güvendiğim bildiğim kimse yok. Sadece profesyonel bir ilişki.	Çalışma Arkadaşlarından Kopukluk	
<i>K¹⁷, K¹⁹</i> : Uyuşukluk ve hareketsizlik zamanla can sıkıcı hale geldi. Uyku sürem ve üşengeçliğim arttı. Kendimi 65 yaş üstü emekli insanlar gibi hissediyorum. Oturmaktan kötürüm oldum tabiri caizse. Bu durumlar kilo almama da yol açtı.	Atalet	

Tablo 3'te araştırmaya katılım sağlayan yazılım geliştiricilerin evden çalışmaya ilişkin deneyimleri evden çalışmanın dezavantajları teması ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Verilen cevaplara bakıldığında 9 yazılım geliştiricinin evden çalışmada yalnızlık ve sosyal izolasyona dikkat çekmiştir. 7 katılımcı, evden çalışmanın bağlı oldukları kuruma olan bağlılıklarını zayıflattığını ifade etmiştir. 5 katılımcı evden çalışmanın yüz yüze etkileşim ihtiyacını ortaya çıkardığını dile getirmiştir. Araştırmaya katılan 4 katılımcı, evden çalışmanın çalışma arkadaşlarından kopukluğa yol açtığını inanmaktadır. Son olarak 2 katılımcı ise evden çalışmanın atalet davranışını tetiklediğini düşünmektedir. Yazılım geliştiricilerin görüşlerinden hareketle oluşturulan kodlara bakıldığında; sosyal izolasyon, düşük aidiyet hissi, yüz yüze etkileşim ihtiyacı, çalışma arkadaşlarından kopukluk ve atalet kavramları ön plana çıkmıştır. Bu kodlar evden çalışmanın dezavantajları teması altında toplanmıştır.

Araştırmaya katılan yazılım geliştiricilerin evden çalışmanın çift taraflı olarak olumlu ve olumsuz taraflarını deneyimledikleri görülmüştür. Yazılım geliştiriciler evden çalışma deneyimlerini açıklarken bir takım benzetme, somutlama gibi tekniklere başvurmuşlardır. Bu yöntemi kullanılan katılımcıların evden çalışmaya yönelik orijinal açıklamalarından birkaçı şu şekildedir:

Yukarı tükürsen bıyık, aşağı tükürsen sakal (K¹¹: Esasen zaman bakımından, evin konforundan trafik stresinden ve sesten uzaklık açısından bir hayli güzel bir durum evden çalışmak. Ama gel gör ki

zamanla sosyal yaşamdan izole oluyorsun. Üşengeçlik artıyor. Şikayetlerim var. Ama dönüp ofiste çalışmak mı diye düşündüğümde de asla diyorum. Yani ne ofisten çalışmak ne de evden çalışmak tam bir ideal benim için. Yukarı tükürsen bıyık, aşağı tükürsen sakal...)

Kimler için kimlerle çalışmak? (K¹⁴: Kurumun kültürünü tanıma ve alışma çok zor evden çalışarak. Kimin için çalıştığının büyük bir önemi yok. Çalıştığın kişilerle de ilişkin sınırlı. Dolayısıyla duygusal bağ kuramıyorsun.)

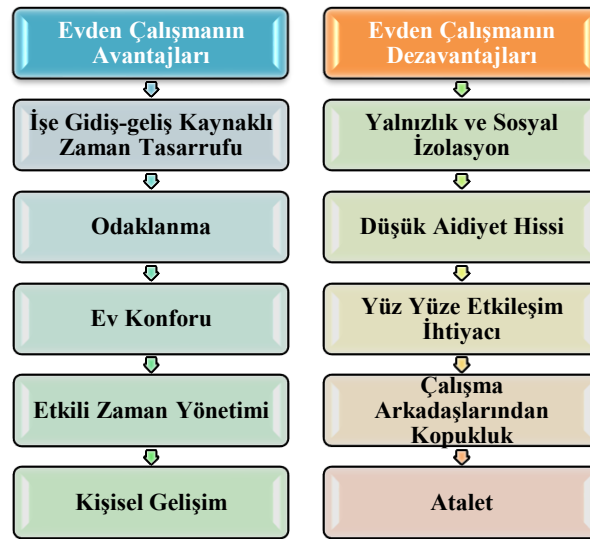
Robot gibi yaşamak. (K⁵: Ekrandan işe girmek, ekrandan tanışmak, ekrandan konuşmak, ekrandan paylaşmak, kısacası ekrandan yaşamak. Karşımdaki insan mı yoksa bir robot mu? Eminim onlar da benim gibi robotlaşan insan türü.)

Yattığın yerden çalışmak. (K¹⁶: Ev ortamının rahatlığı, giyim kuşamdaki esneklik, pijamalarla çalışma konforu bir harika. Tabiri caizse yattığın yerden çalışabiliyorsun. Ama bu demek değil ki rahat bir işim var.

Gözden uzak, gönülden irak olmak. (K¹: Çalışma arkadaşlarım ve yöneticilerimle ilişki kurmakta zorlanıyorum, bu takımın bir üyesi miyim, tam hissedemiyorum. İlişki olarak kopukluk var ve bu durum zaman geçtikçe artıyor. Yani gözden uzak olan gönülden de irak oluyor.)

Yaşlı gibi hissetmek. (K¹⁷: 65 yaş üstü insanlar gibi hissediyorum. Evden sadece ekmek almak için çıkıyorum. Bilerek biraz yolu uzatıyorum eve geldiğimde baya iyi yürüyüş yaptığıma kanaat getiriyorum.)

Araştırma sonucunda ortaya çıkan tema ve kodların genel görünümü Şekil 1'de gösterime sunulmuştur.

Şekil 1. Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajları

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Evden çalışma son yıllarda giderek yaygınlaşan bir çalışma modeli haline gelmiştir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşması ile birlikte birçok işletme, çalışanlarına evden çalışma seçeneği sunmaya başlamıştır. Evden çalışma, birçok farklı iş kolunda uygulanabilir. Özellikle bilgisayar ve internet bağlantısı gerektiren işlerde evden çalışma seçeneği daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Sostero vd., 2020). Bunlar arasında yazılım geliştiriciler, veri analistleri, grafik tasarımcıları ve müşteri hizmetleri temsilcileri gibi birçok iş pozisyonu bulunmaktadır. Özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte birçok dünya ülkesinde evden çalışma deneyimi yaygınlaşmıştır.

Ancak bu süreçte öncesinde ofisten görev yapan çalışanların COVID-19 sonrasında evden çalışmaya devam etmesi ve bu durumun çalışanlar üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu önemli bir soru haline gelmiştir. Bu araştırma da Türkiye’de yaygın olarak evden çalışan yazılım geliştiricilerin evden çalışma deneyimleri irdelenmiştir. Araştırmada COVID-19 salgını öncesi ofiste çalışan, ancak tedbirler sonrasında örgütlerinin kararıyla ofise geri dönmeyip evden çalışmaya devam eden yazılım geliştiriciler ele alınmıştır. Çalışmada uzun yıllar evden çalışma deneyimi olan kişiler tercih edilmemiştir. Çünkü uzun süre boyunca uzaktan çalışma alışkanlığına sahip olan çalışanların ve örgütlerin muhtemel zorluklara karşı daha çevik ve hazır olabileceği düşünülmüştür.

Yapılan analizler sonucunda evden çalışmanın avantajları ve dezavantajları olmak üzere iki ana tema oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerin analiz edilmesi sonucunda evden çalışmanın en büyük avantajının işe gidiş-geliş kaynaklı zaman tasarrufu olduğu görüşü hâkim olduğu görülmüştür. Geleneksel olarak ofisten çalışmada evden işe gidiş ve gelişte önemli bir zaman geçmektedir. Bu zaman kaybı büyükşehirlerde yaşayan insanlar için trafik gibi sorunlar da dahil edildiğinde hem günlük yaşam kalitesini hem de verimliliği düşürebilmektedir. Uzaktan çalışma hem maddi hem de zaman açısından tasarruf sağlamaktadır (Tuna ve Türkmendağ, 2020). Çalışanların iş yerlerine gitmek ve geri dönmek için harcadıkları zaman, işe başlamadan önce yorgunluk ve stres yaratarak, iş-yaşam dengesini olumsuz etkilemektedir (Alper, 2020). Çalışanların günlük işe gidip gelme zahmetinden kurtulması, günlük trafikte stres yaşamaması, kolay kolay yorulmaması, trafik tartışmaları ve geç kalma deneyimleri göz önünde bulundurulduğunda evden çalışmanın yaşam kalitesini arttırdığı söylenebilir (Jalagat ve Jalagat, 2019). Araştırma sonucunda evden çalışmanın avantajları olarak bir diğer görüş, odaklanmaktır. Ofis ortamının çevresel etkilerinden uzak olmak çalışma sırasında odaklanmayı artırabilir. Ancak diğer taraftan odaklanma çalışan kişinin medeni durumu ve ev içi aile ortamından da etkilenebilir. Bunun dışında evden çalışan kişi ev içerisinde izole bir çalışma ortamı hazırlama imkanına sahipse de odaklanma düzeyi artabilir. Öz disiplini yüksek, düzenli ve planlı çalışanların evden çalışma durumunda işe odaklanmaları daha da kolaylaşabilir. Özellikle çalışma saatlerinin belirlenmesi, günlük planlamanın yapılması, ev ortamında çevredekilerle sınırların belirlenmesi gibi aksiyonlar evden çalışmanın odaklanmayı artıran faktörlerindedir (Saunders, 2017). Araştırma sonucunda evden çalışmanın avantajlarından ev konforu, etkili zaman yönetimi ve kişisel gelişim unsurları ortaya çıkmıştır. Evden çalışma ev ortamının oluşturduğu konfordan yararlanmayı sağlamakta, bireysel olarak daha etkin planlama yapabilmeye olanak tanımakta ve kişisel gelişim çalışmalarına imkân verebilmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda evden çalışmanın psikolojik ve fiziksel izolasyona yol açabildiği anlaşılmıştır. Nitekim bu sonuç alan yazında yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlarla benzerdir (Wang vd., 2020). Fiziksel izolasyon, uzaktan çalışanların meslektaşlarından fiziksel olarak ayrılımlarını ifade etmektedir (Bartel vd., 2012). Psikolojik izolasyon ise, kişinin diğerlerinden ayrılmış hissetmesi, arzu edilen sosyal ve etkileşimli ağ bağlantılarından yoksun olması ve "desteğe, anlayışa ve etkileşimin diğer sosyal ve duygusal yönlerine ihtiyacın karşılanmaması" (Diekema, 1992; Golden vd., 2008: 1412) anlamına gelmektedir. Evden çalışan yazılım geliştiriciler, dijital etkileşimlere rağmen, çalışma arkadaşları ve yöneticileri ile fiziksel olarak ayrı oldukları için ofis ortamının sağladığı duygusal tatmini tam anlamıyla yaşayamamaktadır. Özellikle iş yoğunluğunun yüksek olduğu durumlarda, yazılım geliştiriciler için iş gününü tamamlamak ve bilgisayarı kapatıp özel yaşama geçmek zor olabilir (Hyman vd., 2003; IOSH, 2014). Bu durum, yazılım geliştiricilerin, istemeseler de daha fazla izole olmaya zorlanmalarına neden olabilir. Psikolojik izolasyon ve fiziksel izolasyon çalışanların örgütleri ile bağlarını zayıflatabilen önemli unsurlardır. İş yaşamında yalnızlık çalışan mutluluğunu olumsuz etkileyebilmektedir (Tortumlu ve Taş, 2020). Diğer taraftan yapılan başka bir araştırmada psikolojik izolasyonun çalışanların örgüte olan duygusal bağlılıklarını zayıflattığı tespit edilmiştir (Wang vd.,

2020). Bütün bu sonuçlar, evden çalışan yazılım geliştiriciler için yalnızlık ve sosyal izolasyon riskinin ciddi bir mesele olduğunu ve önemsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın bir başka sonucu da evden çalışmanın yazılım geliştiricilerde bağlı oldukları örgütlere olan aidiyet hissini zayıflattığına yöneliktir. Evden çalışanların kurum içi etkileşimlerini dijital araçlarla uzaktan gerçekleştirmesi bu sonucu ortaya çıkarmış olabilir. Farklı bir açıdan, daha önce ofis ortamını deneyimlemiş araştırmaya katılan yazılım geliştiriciler, fiziksel olarak paylaşım yapabilmenin örgütle oluşan bağda etkili olduğunu düşünmektedir. Fiziksel olarak izole edilmiş çalışanlar, organizasyonlarında daha az saygı gördüklerine ve eşdeğer iş arkadaşlarından daha az kariyer avantajına sahip olduklarına inanma eğilimindedirler. Bu çalışanlar ayrıca, ofiste fiziksel olarak olmadıklarında "boş iş yaptıkları" şüphesini dağıtmak için bilgi iletişim teknolojileri (BIT) aracılığıyla sürekli olarak müsait olmaları gerekebilir (Leonardi vd., 2010).

Yapılan araştırma sonucunda evden çalışanların yüz yüze etkileşime ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Her ne kadar yapılan iş uzaktan çalışma fırsatı sunsa da çalışanların diğer insanlarla etkileşime girme ihtiyacını giderememektedir. Diğer taraftan evden çalışan yazılım geliştiriciler birlikte çalıştıkları çalışma arkadaşlarından kopuk olduklarını ifade etmişlerdir. Buradan da anlaşılan şudur ki, çevrimiçi ortamlarda kurulan ilişkiler rasyonel ve resmi kıvamda kalmakta, samimiyet bağlamında bir ileri düzeye taşınmamaktadır. Bu durum dolaylı olarak çalışanın örgütle olması muhtemel duygusal bağına zarar verebilir. Son olarak araştırmada evden çalışmanın ataleti ortaya çıkarabildiği anlaşılmıştır. Atalet, eyleme geçememek, tembellik etmek olarak tanımlanabilmektedir (Türkan ve Esmer, 2019). Yazılım geliştirme yoğun bir odaklanma gerektiren bir iştir (Capretz ve Ahmed, 2010). Ekran başında evden uzun soluklu çalışmalar zamanla fiziksel olarak üşengeçlik, uyuşukluk ve tembellik gibi davranışları ortaya çıkarabilir. Evden çalışma, evde çalışmanın getirdiği rahatlık ve iş yerindeki sosyal etkileşim eksikliği gibi faktörler nedeniyle bazı kişilerde fiziksel harekete ve iş yapmaya karşı bir isteksizlik oluşturabilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu tüm sonuçlar yazılım geliştiriciler için evden çalışmanın çeşitli avantaj ve dezavantajlarının olduğunu göstermektedir. Ancak burada örgütlerin insan kaynakları politikaları için dikkate alınması gereken taraf dezavantajlardır. Dezavantajlar kapsamında evden çalışan yazılım geliştiricilerin yalnızlık, sosyal izolasyon, yüz yüze etkileşime girme ihtiyacı ve çalışma arkadaşlarından kopukluk gibi sonuçlar çalışanın fiziksel etkileşimden uzak kalması ve sosyal yaşamın hareketliliğinden yoksunluğundan kaynaklanmış olabilir. İşletmeler, evden çalışmanın muhtemel dezavantajlarını yok edecek politikalar geliştirmelidirler. Çalışanların bir araya gelmesini sağlayacak sık sık yüz yüze toplantıların, iş dışı sosyal aktivitelerin yapılması bu olumsuzlukları azaltabilir. Çalışanlar arası etkileşimi sağlayacak ve tüm bu aksiyonları planlayacak uzman bireylerin görevlendirilmesi ya da bu aktivitelerin yapılması için danışmanlık hizmetlerinden yararlanılması gerekmektedir. Bunun dışında yapılan online toplantılarda etkileşimi artırmak adına iş dışı etkinlikler, oyunlar, yarışmalar düzenlenebilir. Uzaktan çalışanların sosyal ağlarını ve ilişkilerini güçlendirmek, kurum içinde yöneticiler ve iş arkadaşları arasında duygusal bağları geliştirmek ve örgütsel bağlılığı artırmak amacıyla 'Etkileşim Birimi' adı altında ayrı bir birim kurulabilir (Tortumlu, 2022).

Bu sonuçların ortaya çıkmasında çalışanın kişilik özellikleri, çeşitli kişiye göre özel durumlar, ev ortamı, medeni durum, yaş gibi faktörler etkili olmuş olabilir. Dolayısıyla bu kapsamda yapılacak araştırmalarda bu faktörlerin araştırma konularına dahil edilmesi ile nicel ve nitel araştırma sayısının artması alan yazına büyük katkı sunacaktır.

Etik Beyan

“Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği

Tortumlu, M. (2023). Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1210-1224.

kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Acuna, S. T., Juristo, N. ve Moreno, A. M. (2006). Emphasizing Human Capabilities in Software Development. *IEEE Software*, 23(2), 94-101.
- Ahlers, E. (2016). Flexible and Remote Work in the Context of Digitization and Occupational Health. *International Journal of Labour Research*, 8(1-2), 85-99.
- Alper, E. N. (2020). Evden İşyerine Ulaşımında Yolda Geçen Zamanın Çalışma Yaşamının Kalitesine Etkisi. *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 22(1), 53-70.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. Ahi Evran Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bartel, C. A., Wrzesniewski, A. ve Wiesenfeld, B.M. (2012). Knowing Where You Stand: Physical Isolation, Perceived Respect and Organizational Identification Among Virtual Employees. *Organization Science*, 23, 743-757.
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bloom, N., Liang, J., Roberts, J. ve Ying, Z. J. (2015). Does Working From Home Work? Evidence From A Chinese Experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, 130(1), 165-218.
- Bloom, N., R. Han ve J. Liang (2022). *How Hybrid Working From Home Works Out*. NBER Working Paper 30292.
- Brennen, S. ve Kreiss, D. (2014). *Digitalization and Digitization*. <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>, (03.2023).
- Capretz, L. F. ve Ahmed, F. (2010). Making Sense of Software Development and Personality Types. *IT Professional*, 12(1), 6-13.
- Connelly, L. M. (2016). Trustworthiness in Qualitative Research. *Medsurg Nursing*, 25(6), 435-437.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. California: Sage Publications.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2008). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies of Qualitative Inquiry* içinde (ss. 1-43).
- Diekema, D. A. (1992). Aloneness and Social Form. *Symbolic Interaction*, 15(4), 481-500.

- Tortumlu, M. (2023). Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1210-1224.
- Evans Data (2019). *Global Developer Population and Demographic Study*. <https://evansdata.com/press/viewRelease.php?pressID=278>, (03.2023).
- Golden, T.D., Veiga, J.F. ve Dino, R.N. (2008). The Impact of Professional Isolation on Teleworker Job Performance and Turnover Intentions: Does Time Spent Teleworking, Interacting Face-To-Face or Having Access to Communication-Enhancing Technology Matter? *Journal of Applied Psychology*, 93, 1412-1421.
- Graziotin, D., Fagerholm, F., Wang, X. ve Abrahamsson, P. (2018). What Happens When Software Developers Are (Un) Happy. *Journal of Systems and Software*, 140, 32-47.
- Graziotin, D., Wang, X. ve Abrahamsson, P. (2015). How Do You Feel, Developer? An Explanatory Theory of the Impact of Affects on Programming Performance. *PeerJ Computer Science*, 1, 18.
- Green, N., Tappin, D. ve Bentley, T. (2020). Working From Home Before, During and After The COVID-19 Pandemic: Implications For Workers and Organisations. *New Zealand Journal of Employment Relations*, 45(2), 5-16.
- Hyman, J., Baldry, C., Scholarios, D. ve Bunzel, D. (2003). Work–Life İmbalance in Call Centres and Software Development. *British Journal of Industrial Relations*, 41(2), 215-239.
- IOSH. (2014). *IOSH Home Office, Mobile Office Managing Remote Working*. <https://iosh.com/resources-and-research/resources/home-office-mobile-office-managing-remote-working> (16.01.2023)
- Ipsen, C., van Veldhoven, M., Kirchner, K. ve Hansen, J. P. (2021). Six Key Advantages and Disadvantages Of Working From Home in Europe During COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1826.
- Jalagat, R. ve Jalagat, A. (2019). Rationalizing Remote Working Concept and It's Implications on Employee Productivity. *Global Journal of Advanced Research*, 6(3), 95-100.
- Leonardi, P. M., Treem, J. W. ve Jackson, M. H. (2010). The Connectivity Paradox: Using Technology To Both Decrease and Increase Perceptions Of Distance In Distributed Work Arrangements. *Journal of Applied Communication Research*, 38(1), 85-105.
- Lichtman, M. (2012). *Qualitative Research in Education: A User's Guide*. Sage publications.
- Meyer, A. N., Barton, L. E., Murphy, G. C., Zimmermann, T. ve Fritz, T. (2017). The Work Life of Developers: Activities, Switches and Perceived Productivity. *IEEE Transactions on Software Engineering*, 43(12), 1178-1193.
- Molla, R. (2019). *How Remote Work is Quietly Remaking Our Lives*. <https://www.vox.com/recode/2019/10/9/20885699/remote-work-from-anywhere-change-coworking-office-real-estate/> (02.2023).
- Morgan, D. L. ve Morgan, R. K. (2008). *Single-Case Research Methods For The Behavioral And Health Sciences*. SAGE Publications.
- Mustajab, D., Bauw, A., Rasyid, A., Irawan, A., Akbar, M. A. ve Hamid, M. A. (2020). Working From Home Phenomenon as an Effort to Prevent COVID-19 Attacks and It's Impacts on Work Productivity. *TIJAB (The International Journal of Applied Business)*, 4(1), 13.
- Neuman, W. L. ve Robson, K. (2014). *Basics of Social Research*. Pearson Canada Toronto.
- Nilles, J.M. (1994). *Making Telecommuting Happen*. Van Nostrand Reinhold, New York.

- Tortumlu, M. (2023). Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1210-1224.
- Novielli, N., Calefato, F. ve Lanubile, F. (2015). *The Challenges of Sentiment Detection in The Social Programmer Ecosystem*. In Proceedings of the 7th International Workshop on Social Software Engineering, 33-40.
- Olson, M. H. ve Primps, S. B. (1984). Working At Home With Computers: Work and Nonwork İssues. *Journal of Social Issues*, 40(3), 97-112.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Polat, A. (2022). Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182.
- Roulston, K. (2010). *Reflective Interviewing: A Guide To Theory and Practice*. Los Angeles: Sage.
- Rose, P., Beeby, J. ve Parker, D. (1995). Academic Rigour in the Lived Experience of Researchers Using Phenomenological Methods in Nursing. *Journal of Advanced Nursing*. 21(6), 1123-1129. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.21061123.x>
- Rubin, H. J. ve Rubin, I. S. (2012). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Los Angeles: Sage.
- Sandelowski, M. (1986). The Problem of Rigor in Qualitative Research. *Advances in Nursing Science*, 8(3), 27-37.
- Saunders, E. G. (2017). *How To Stay Focused When You're Working From Home*. Harvard Business Review.
- Society of Human Resource Management (2016). *Employee Benefits: Looking Back At 20 Years of Employee Benefits Offerings in the U.S.* Alexandria, VA: Society of Human Resource Management.
- Sostero, M., Milasi, S., Hurley, J., Fernandez-Macías, E. ve Bisello, M. (2020). *Teleworkability And The COVID-19 Crisis: A New Digital Divide?* JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology.
- Tokdemir, G. (2022). Software Professionals During The COVID-19 Pandemic in Turkey: Factors Affecting Their Mental Well-Being and Work Engagement in the Home-Based Work Setting. *Journal of Systems and Software*, 188, 111286.
- Tortumlu, M. ve Taş, M. A. (2020). İşyeri Kabalığı ve Mutluluk İlişkisinde İş Yaşamında Yalnızlığın Düzenleyici Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 706-719.
- Tortumlu, M. (2022). *Evden, Ofisten ve Hibrit Çalışanlar Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İş Yaşamında Yalnızlık, İşe İlişkin Duygusal İyi Oluş, Lider Üye Etkileşimi ve Çalışma Arkadaşları Etkileşimi (Doktora tezi)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tuna, A. A. ve Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Türkan, A. ve Esmer, Y. (2019). Örgütsel Atalet Kavramına Teorik Bir Bakış. *Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 525-534.
- Upwork (2019). Future Workforce Report. How Millennials and Gen Z are Redefining the Workforce. <https://www.upwork.com/i/future-workforce/fw/2019/> (03, 2023).

- Tortumlu, M. (2023). Yazılım Geliştiricilerin Evden Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1210-1224.
- Van Manen, M. (1990). *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. London: Althouse Press.
- Vilhelmson, B. ve E. Thulin (2016). Who and Where Are The Flexible Workers?, Exploring The Current Diffusion of Telework in Sweden. *New Technology, Work and Employment*, 31(1), 77–96.
- Weiss, R. S. (1994). *Learning From Strangers: The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. New York: Free Press.
- Wang, W., Albert, L. ve Sun, Q. (2020). Employee Isolation and Telecommuter Organizational Commitment. *Employee Relations: The International Journal*, 42(3), 609-625.
- Wilson, A. (2015). A Guide to Phenomenological Research. *Nursing Standard*, 29(34), 38-43. <https://doi.org/10.7748/ns.29.34.38.e8821>.
- Wontorczyk, A. ve Roźnowski, B. (2022). Remote, Hybrid, and On-Site Work during the SARS-CoV-2 Pandemic and the Consequences for Stress and Work Engagement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2400.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yasenov, V. (2020). *Who Can Work From Home?* IZA Discussion Paper No. 13197, Bonn, Germany.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Investigation of Software Developers' Views on the Advantages and Disadvantages of Working from Home

Aim: The aim of this study is to examine the working from home experiences of software developers who transitioned to working from home following the business decision made in the aftermath of the COVID-19 pandemic. To address this, the following research question was formulated: What are your experiences as a working from home worker regarding working from home?

Method: In this study, an attempt has been made to explore how software developers working from home assess their experiences of working from home. The research employs the phenomenological research design as a qualitative research method to examine the experiences of software developers working from home in the software industry.

Working Group: The study group consists of 19 software developers who, prior to the COVID-19 pandemic, worked in the office but transitioned to full-time working from home following the organization's decision during the pandemic restrictions. The working from home software developers are individuals who, as a result of their organizations' commitment, can perform their duties from a different city or country, utilizing working from home computing and software programs.

It is understood that 26.3% (n=5) of the individuals participating in the research are female, while 73.7% (n=14) are male software developers. Within the study group, 26.3% (n=5) of the individuals are in the 20-24 age range, 52.6% (n=10) are in the 25-29 age range, and 21.1% (n=4) are in the 30-34 age range. Participants' professional experience reveals that 52.6% (n=10) have 3-5 years of experience, 36.8% (n=7) have 6-8 years, and 10.6% (n=2) have 9 years or more. In terms of marital status, 68.4% (n=13) of the study group is single, while 31.6% (n=6) is married. Education-wise, 78.9% (n=15) of the participants have a bachelor's degree, and 21.1% (n=4) have a postgraduate education. Geographically, 63.2% (n=12) of the software developers participating in the research reside in Istanbul, 21.1% (n=4) in Ankara, and 15.7% (n=3) in Izmir.

Findings: The responses provided by the participants and the outcomes of the interviews were categorized into two main themes: the advantages of working from home and the disadvantages of working from home. The responses to the research questions have been categorized under two overarching themes, comprising a total of 10 distinct codes. These include advantages of working from home, such as time savings related to commuting, increased focus, home comfort, effective time management, and personal development. In the theme of disadvantages of working from home, the responses are grouped under codes such as loneliness and social isolation, a diminished sense of belonging, the need for face-to-face interaction, detachment from coworker, and inertia.

Conclusion: As a result of the research, it has been determined that working from home software developers perceive time savings related to commuting, increased focus, home comfort, effective time management, and personal development opportunities as advantages of working from home. On the other hand, it is understood that loneliness and social isolation, a diminished sense of belonging, the need for face-to-face interaction, detachment from colleagues, and inertia are among the disadvantages of working from home.

The findings of the research indicate various advantages and disadvantages of working from home for software developers. However, a crucial aspect to consider for organizational human resources policies is the identified disadvantages. Within the scope of disadvantages, results such as loneliness, social isolation, the need for face-to-face interaction, and detachment from colleagues among working from home software developers may stem from the absence of physical interaction and the lack of vibrancy in social life. Businesses should develop policies to mitigate the potential disadvantages of working from home. Regular face-to-face meetings to facilitate employee gatherings and organizing non-work-related social activities can help reduce these drawbacks. Assigning specialists to foster interpersonal interactions among employees and planning these actions, or seeking consultancy services for such activities, is essential. Additionally, to enhance interaction during online meetings, non-work-related activities, games, and contests can be organized. A separate unit, as the 'Interaction Unit,' can be established with the purpose of strengthening the social networks and relationships of telecommuters, fostering emotional bonds among managers and colleagues within the organization, and enhancing organizational commitment.

Genç Neslin Turizm Etkinliklerini Değerlendirmesi: Şeb-i Arus Törenleri Örneği

Abdullah KARAMAN*
Münevver ÇİÇEKDAĞI**

Öz

Şeb-i Arus törenleri her yıl binlerce yerli ve yabancı turist katılım sağladığı, yerel, ulusal ve uluslararası basın tarafından takip edilen önemli bir turizm etkinliğidir. Bu etkinlikle bölgeye gelen turist sayısı artmakta, dolayısıyla bölge sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel birtakım faktörlerden etkilenmektedir. Çalışmanın amacı, Şeb-i Arus törenlerinin sosyal, ekonomik, kültürel, çevresel ve toplam etkisinin özellikle genç neslin algılarıyla değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme sonucunda etkinlik özelinde genç neslin turizm etkinliklerini destekleyip desteklemediklerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, genç neslin turizm desteğinin Şeb-i Arus törenleri özelinde değerlendirilmesine yönelik olduğundan önemlidir. Çalışma nicel araştırma yaklaşımına göre yürütülmüş olup veri toplamak için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle Konya İli içerisinde yaşayan 831 katılımcıya ulaşılmıştır. Çalışmada betimleyici istatistikler, geçerlilik ve güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Analizler neticesinde turizmin ekonomik, çevresel ve kültürel etkisinin toplam etkiyi olumlu yönde etkilediği, toplam etkinin de genç neslin turizm desteğini olumlu yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın yerel yönetimlere, turizm paydaşlarına ve akademik çalışmalara kaynak olabileceği ve yarar sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeb-i Arus Törenleri, Turizm Etkinlikleri, Genç Nesil, Üniversite Öğrencisi, Turizm Desteği

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Young Generation's Evaluation of Tourism Activities: Example of Seb-i Arus Ceremonies

Abstract

Şeb-i Arus ceremonies are an important tourism event attended by thousands of local and foreign tourists every year and followed by local, national and international press. With this event, the number of tourists coming to the region increases, and therefore the region is affected by a number of social, economic, cultural and environmental factors. The aim of the study is to evaluate the social, economic, cultural, environmental and total impact of Şeb-i Arus ceremonies especially through the perceptions of the younger generation. As a result of this evaluation, it is aimed to determine whether young generation support tourism activities specifically for the event. This study is important as it aims to evaluate the tourism support of the young generation specifically for Şeb-i Arus ceremonies. The study was conducted according to the quantitative research approach and the survey technique was used to collect data. In this context, 831 participant living in Konya Province were reached. Descriptive statistics, validity and reliability analysis, explanatory factor analysis, correlation analysis and regression analysis were performed in the study. As a result of the analysis, it was concluded that the economic, environmental and cultural impact of tourism positively affects the total impact, and the total impact positively affects the tourism support of the young generation. It is hoped that the study can be a resource and benefit local governments, tourism stakeholders and academic studies.

Keywords: Seb-i Arus Ceremonies, Tourism Activities, Young Generation, Undergraduate, Tourism Support

Article Type: Research Article

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, akaraman@selcuk.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-7934-0451

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mcicekdagi@selcuk.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8195-1542

1. GİRİŞ

Ekonomik kalkınmayı hızlandırdığı için ülkelerin gelişiminde önemli bir rol oynayan turizm yerel halkın olumlu algıları doğrultusunda daha fazla desteklenmekte ve gelişmesi için yeni stratejiler oluşturulup planlamalar yapılmaktadır. Turizmin olumlu etkilerinin artmasını sağlayacak planlamalar hayata geçirilirse toplumların gelişim süreci de hızlanmaktadır. Elbette olumlu etkilerin yanı sıra olumsuz etkiler de algılanmaktadır. Kontrolsüz bir büyüme amacıyla gerçekleştirilen turizm planları halkın tepkisini çekmektedir. Bu da yerel halkın turizme karşı olumsuz bir duruş sergilemesine sebep olabilmektedir. Çeşitli topluluklarda yapılan araştırmalar sonucunda yerel halkın turizme karşı genellikle olumlu eğilimde oldukları görülse de olumsuz etkiler konusunda bazı endişelerinin olduğu da bir gerçektir (Karakaş ve Şengün, 2017; Andereck ve Vogt, 2016). Yerel halk uzun vadeli turizm büyümesine yönelik girişimleri ancak sürdürülebilir turizm niteliklerinin farkında olmaları durumunda destekleyebilirler (Huong ve Lee, 2017).

Turizm sektöründe yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerin olumlu veya olumsuz sonuçlarından en başta etkilenen kesim o bölgede yaşayan yerel halktır. Dolayısıyla yerel halkın turizme olan bakış açısı bölge turizminin gelişimini de doğrudan etkilemektedir. Eğer turizm faaliyetleri yerel halk tarafından yeterince desteklenmezse o bölge de turizmin gelişiminden söz etmek de zorlaşacaktır (Özaltın Türker ve Türker, 2014). Yerel halk turistlerin gittikleri yerleri tekrar ziyaret etmeleri veya başkalarına tavsiye etmeleri konularında genelde ihmal edilse de önemli bir rol oynar. Yerel halkın misafirperverlik ve yardımseverlik gibi olumlu davranışlar sergilemeleri turizmin o bölgede gelişmesi için oldukça önemlidir (Cengiz ve Kırkbir, 2007: 33; Gündüz, 2018:353). Yerel halkı görmezden gelerek sadece ekonomik kaygılarla turizmi geliştirme çabası içerisinde olmak anlamlı olmayacağı gibi halkın desteklemediği hiçbir faaliyetin de başarılı olamayacağı açıktır. Dolayısıyla yerel halkın desteğinin alınabilmesi için turizmin olumlu etkilerinin artırılması ve halk desteğinin alınmasıyla sürdürülebilir turizm faaliyetleri gerçekleştirilebilecektir (Gunn, 1988 akt; Solmaz, 2014: 103). Sürdürülebilir turizm kapsamında mevcut turizm kaynaklarını gelecekte de kullanmaya devam edecek olan genç neslin de turizm algılarının öğrenilmesi gerekmektedir (Saribaş, Kömürcü ve Güler, 2016). Meriç ve Erten (2015) illerde önemli bir paydaş olarak kabul edilen üniversite öğrencilerinin turizm algılarının ölçülmesinin yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde turizm stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanmasında önemli olduğunu savunmaktadırlar.

Yaklaşık doksan yıldır gerçekleştirilen Şeb-i Arus tören etkinlikleri yerel halkın turizme olan desteğinin ölçülmesi bakımından önemli bir fırsattır. 2022 yılının ilk 11 ayında 2 milyon 905 bin kişinin ziyaret ettiği Mevlâna Müzesi ziyaretçi sayısının (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023), Şeb-i Arus törenlerinin düzenlendiği on ikinci ayda törene katılmak için gelenlerle birlikte büyük oranlarda artış gösterdiği bilinmektedir. Dünya genelinde Mevlâna felsefesine ilgi duyan turistler bu anı değerlendirerek hem törenleri izlemekte hem de bölgenin turistik mekanlarını ziyaret etme fırsatı elde etmektedirler. Yerel halkın yılın bu döneminde oldukça fazla miktarda turistlerle karşılaşması ve turizmin çeşitli etkilerini daha fazla hissetmesi bakımından çalışma için bu dönemde veri toplanması önemlidir. Bu kapsamda çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde öncelikle bölge turizminde önemli bir yeri olan Şeb-i Arus törenleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından turizmin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkileri ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar anlatılarak kurulan hipotezlere yer verilmiştir. Çalışmanın yöntem bölümünde çalışmanın amacı ve önemi, veri toplama amacı, evren ve örneklem, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği, ile araştırma modeline yer verilmiştir. Bulgular bölümünde ise hipotezlerin test edilmesi amacıyla yapılan betimleyici istatistikler, geçerlilik ve güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak öneriler sunulurken çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Her yıl binlerce yerli ve yabancı turistin katılım sağladığı, iç ve dış basın tarafından takip edilen önemli bir turizm etkinliği olan Şeb-i Arus törenleri sayesinde bölgeye gelen turist sayısı dönemsel olarak artış göstermektedir. Bu durumun bölgeyi sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel açıdan etkilenmesi beklenmektedir. Genç neslin bu durumu nasıl algıladığı ve turizme olan desteklerinin boyutları turizmin sürdürülebilirliği açısından destinasyon yönetim ve pazarlama örgütleri için önem arz etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle saha araştırmasının gerçekleştirildiği dönemi kapsayan etkinlik hakkında bilgi verilmiş, ardından turizmin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkileri ile alakalı olarak yerli ve yabancı literatürde yer alan çalışmalara yer verilerek Şeb-i Arus törenleriyle alakalı hipotezler kurulmuştur.

2.1. Şeb-i Arus Törenleri

30 Eylül 1207 yılında, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh şehrinde doğan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî ailesi ile Konya'ya göç ederek ömrünün büyük bir bölümünü burada sürdürmüş ve 17 Aralık 1273'te 66 yaşında iken yine Konya'da vefat etmiştir. Ömrünü Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (a.s.)'in yolu üzerine kuran ve insanların birbirlerine karşı hoşgörülü olmalarını telkin ederek sürdüren Mevlâna Mesnevî, Divan-ı Kebir, Mektubât, Fihi Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'a eserleri ile din, tasavvuf ve sosyal alanda dikkat çeken beyitleriyle günümüze dek insanlar tarafından ilgiyle takip edilen âlimlerden birisi olmuştur (Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Mevlana'nın vefatının ardından ölüm yıldönümü her yıl çeşitli etkinliklerle anılmaktadır. Bu etkinlikler “*Şeb-i Arus Vuslat Yıldönümü Uluslararası Anma Törenleri*” olarak adlandırılrsa da yaygın kullanımı Şeb-i Arus törenleri şeklindedir.

Şeb-i Arus, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2023)'ne göre “*Düğün gecesi anlamında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ilâhî sevgiliye kavuşmasına işaret eden öldüğü gece; bu gecenin yıl dönümlerinde yapılan tören*” şeklinde ifade edilmektedir.

Çalışmanın saha araştırması Mevlâna'nın 749. Vuslat Yıldönümüne denk gelen ve 86. sı gerçekleştirilen Şeb-i Arus tören tarihleri olan 07-17 Aralık 2022'ta toplanan verilerle yürütülmüştür. 2019 verilerine göre 40 bine yakın kişinin izlediği törenlerin gerçekleştiği haftada Konya genelinde Mevlâna Müzesi gibi turistik mekanların ziyaretçi sayısının da yaklaşık %50 oranında arttığı belirtilmektedir (Doğan, 2019).

2.2. Turizmin Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Çevresel Etkileri

Bhatia, Roy ve Kumar (2022) turizmin sürdürülebilir olmasını *sağlam yapı, eğitim, yerel halkın katılımı, çevresel dönüş ve kaliteli ürün* temellerine dayandırırken, Baloch, Shah, Iqbal, Sheeraz, Asadullah, Mahar ve Khan (2023)'ne göre turizmin gelişim düzeyini etkileyen faktörler *çevresel* (altyapı kalitesi, doğal güzellikler, yeşil alanlar, yüksek zirveler, iklim ve hava durumu, karlı dağlar, birbiriyle bağlantılı varış noktaları, vb.), *sosyo-ekonomik* (topluluğun farklılığı, kültürün ve sosyal değerlerin benzersizliği, misafirperverlik ve uyum, erişilebilirlik, konaklama, tesisler ve kolaylıklar, maliyet etkinliği, fiyat endeksi ve kolaylaştırıcı iş ortamı) ve *tarihsel, kültürel ve dini faktörler* (tarihi ve kültürel miras, dini mekânlar ve kültürel değerler ve deneyimler) olarak sıralanabilir. Turizmin etkileri ile ilgili literatür tarandığında bu etkilerin daha çok sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkiler olarak sınıflandırıldığı görülmüştür. Yerli ve yabancı çalışmalardan özellikle güncel çalışmalara ulaşılarak derlenen literatür özeti şu şekildedir:

Kourkouridis, Frangopoulos ve Kapitsinis (2023) çalışmalarında halkın fuar etkinliklerinin bölgedeki ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkilerini büyük ölçüde olumlu karşıladıklarını tespit

etmişlerdir. Phuc ve Nguyen (2023) halkın sürdürülebilir turizm desteğinin onların algı, iş birliği ve duygusal dayanışmalarına göre değiştiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra kendi çalışmalarının bazı değerleri ölçme açısından yetersiz kaldığı düşüncesiyle gelecek araştırmacılara çalışmalarında ekonomik, sosyal-kültürel, çevresel vb. gibi konulardaki algılanan fayda ve değerlerin ölçümüne yer vermeleri gerektiğini önermişlerdir. Ödemiş (2023) çalışmasında kadınların turizme toplumsal katılım ve destek konusunda erkeklere oranla daha istekli olduklarını ifade etmiştir. Godovykh, Ridderstaat ve Fyall (2023) turizm gelişlerinin kısa vadede halkı olumsuz etkilediğini uzun vadede olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir. Dalgın, Kara ve Çeken (2023) yerel halkın misafirperver davranışlarının turistik şenlikler düzenlenmesinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Baloch vd. (2023) çalışmalarında çok sayıda insanın turizm faaliyetleri sayesinde istihdam, altyapı gelişimi ve büyüme dahil olmak üzere sosyo-ekonomik faydaların farkında olduklarını söylemişlerdir. Ancak çevresel kaynakların durumunun giderek kötüleştiği de algılar arasındadır. Sosyal çevrenin yanı sıra, toprağın aşırı kullanımı, trafik sıkışıklığı, katı atık birikmesi, hava ve su kirliliği nedeniyle sosyal hassasiyet de tespitler arasında yer almıştır. Zorlu ve Yılmaz (2022) çalışmalarında halkın fayda ve maliyet algısının turizmi desteklemelerinde önemli rol oynadığını tespit etmişlerdir. Karipçin ve Ateş (2022) ise çalışmalarında halkın turizmin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel etkilerine karşı nötr bir algı sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Karakaş, Demirkan ve Aslan (2022) çalışmalarında yerel halkın turizm gelişimine olumlu baktığını ifade etmişlerdir. Alagöz ve Taş (2022)'a göre halk festival etkinliklerine karşı sosyal faydanın yanında negatif bir etki de hissetmektedirler. Güneş ve Alagöz (2018) çalışmalarında halkın turizmin ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkilerini pozitif algılamakta olduğu tespit etmişlerdir. Ayrıca yerel halka göre turizmin mevcut potansiyeli yeterince kullanılmamaktadır. Bunun yanı sıra çalışmanın sonuçlarına göre yerel halk ve diğer paydaşların turizm faaliyetlerine katılımı sağlanmalı ve sektöre yapılan yatırımlar artırılmalıdır. Sayın (2018) çalışmasında alternatif turizm türlerinden biri olan eko-turizmin sosyo-kültürel fayda boyutunun ekonomik gelişme ve çevreye katkı boyutlarına göre daha yüksek oranda algılandığını söylemiştir. Ayrıca eko-turizmin bölge tanıtımına katkı sağlamakta olduğu da çıkan sonuçlar arasındadır. Gündüz (2018) çalışmasında halkın, turizm gelişiminin kendileri ve ilçeleri için olumlu sonuçlar içereceği algısına sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmanın sonuçlarına göre halkın turizmden ekonomik katkı elde etmesi durumunda turizm desteklerinin de olumlu yönde olacağını söylemek mümkündür. Karakaş ve Şengün (2017)'e göre halk, turizmin kendilerinin yaşam standartlarını yükselteceği için ekonomik açıdan katkı sağlayacağı algısındadır. Boğan ve Sarıışık (2016) çalışmalarında halkın algısının turizm faaliyetlerinin ekonomik açıdan olumlu, sosyal açıdan olumsuz olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak olumsuzluklara rağmen genel açıdan halkın turizme sıcak bakmakta olduğunu söylemişlerdir. Özaltın Türker ve Türker (2014) sosyo-kültürel etkilerin turizm desteğini etkileyen en önemli faktör olduğunu söylemektedirler. Turizmden ekonomik gelir sağlayan esnaf ve çalışanlar diğer mesleklere göre turizmin etkilerini daha olumlu algıladıklarından turizm desteği konusunda daha ılımlıdır. Jackson (2008) çalışmasında halkın sosyal ve ekonomik katkılar sağlayan etkinlikleri desteklediklerini tespit etmiştir. Çalışmada bölge sakinleri, etkinlik turizminin ekonomik faydalar getirebileceğine, kültürel alışverişi teşvik edebileceğine ve istihdam olanaklarını artırabileceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Buna göre çalışmada, etkinlik turizmi politikası oluşturma konusunda yukarıdan aşağıya bir yaklaşım yerine her şeyi kapsayan toplum merkezli bir yaklaşım önerilmiştir. Cengiz ve Kırkbir (2007) çalışmalarında sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerin turizmin toplam etkisini farklı seviyelerde belirlediğini ve turizmin toplam etkisinin yerel halkın turizm desteğini şekillendirmekte olduğunu vurgulamışlardır.

Literatür taraması sonucunda incelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar kısaca özetlenecek olursa, yerel halk turizmin etkilerini zaman zaman olumsuz karşılasa da halkın turizm desteğinin genel anlamda olumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en büyük sebebi ise turizmin ekonomik etkilerinin kendilerine katkı sağlayacağını umulmasıdır. Bu durum Ap (1992)'in çalışmasında

detaylıca yer verdiği “sosyal değişim teorisi” ile bağdaşmaktadır. Ap (1992)’e göre sosyal değişim teorisi, ev sahibi toplumların turizme ilişkin olumlu ya da olumsuz algılarını anlamlandırmak için kullanılabilecek teorilerden bir tanesidir. Bu teori; yerel halkın turizmin getirilerinden fazlaca veya en azından dengeli bir şekilde yararlanması durumunda turizmin etkilerini olumlu karşıladığını savunmaktadır. Eğer getiriler düşük olursa yerel halkta turizm etkilerine karşı olumsuz bir algı gelişmektedir

Ayrıca çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre yerel halk açısından kısa vadede olumsuz görünen etkilerin uzun vadede olumlu etkilerinin fark edildiğini, bunun yanı sıra sosyo-kültürel ve çevresel faydaların da azımsanamayacak şekilde farkında olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmalar neticesinde tespit edilen olumsuz algılar sürdürülebilirlik kaygısını da beraberinde getirmektedir. Turizmin sürdürülebilir hale getirilmesi ile olumsuz etkilerinin azaltılması doğrusal bir ilişki içerisinde. Turizmin sürdürülebilirliğine dair kaygıların artması sürdürülebilirliği önemseyen yönetim anlayışlarını değerli hale getirmektedir (Can, Tan, Dagaşan ve Gül, 2023: 30). Bir bölgede turist sayısı ve gelirindeki artışla beraber çevresel yıkım artıyorsa, bölgeler arası kalkınma farklılıkları ortaya çıkıyorsa, kültürel yabancılaşma ve kimlik kaybı yaşıyorsa bu durumun geleneksel planlama anlayışından kaynaklandığı düşünülmektedir (Aslan, 2008: 72). Benzer bir düşünceyle bir bölgedeki turizm gelişiminin olumsuz etkilerini azaltabilecek ve sorunlar ortaya çıkmadan önce önlem alabilecek bir planlama yaklaşımına ihtiyaç vardır. Bu planlama yaklaşımı “katılımcı turizm planlaması” olarak adlandırılmaktadır. Bu planlama şeklinde turizm faaliyetlerinden doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilenen tüm paydaşların planlama sürecine katılımı söz konusudur. Bu sayede hem katılımcıların memnuniyetinin artması hem de turistik faaliyetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi yoluyla daha sistemli ve sağlıklı büyüyen bir turizm gelişimi hedeflenmektedir (Şahbaz ve Akdu, 2010: 152-153).

Yukarıdaki bilgiler ışığında yerel halkın ve özellikle sürdürülebilirlik noktasında önemli bir aktör olan genç neslin turizmin etkilerine yönelik olumlu ya da olumsuz algılarını tespit etmek önemli hale gelmektedir. Bu kapsamda turizm etkinliklerinin çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla ölçülmesi gerekmektedir. Şeb-i Arus etkinlikleri özelinde genç neslin turizmin etkilerine yönelik algılarını ve turizme verdikleri desteği ölçmek amacıyla kurulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan ekonomik etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler.

H2: Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan sosyal etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler.

H3: Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan kültürel etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler.

H4: Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan çevresel etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler.

H5: Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan toplam etkisi, genç neslin turizme olan desteğini olumlu yönde etkiler.

Çalışmada 5 temel hipotez oluşturulmuş olup, Konya ilinde düzenlenen ve bölge turizmi için büyük bir öneme sahip olan Şeb-i Arus törenlerinin turizme olan ekonomik, kültürel, çevresel, sosyal ve toplam etkisinin genç neslin turizmin desteğini etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa ne oranda etkilediğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde veri toplama süreci ve kullanılan yöntemle ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda araştırmada kullanılan veri toplama aracı, evren ve ulaşılan örneklem bilgisi,

kullanılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik bilgisi, araştırma modeli ve değişkenler ile bu doğrultuda oluşturulan hipotezler hakkında bilgiler yer almaktadır.

3.1. Amaç ve Önem

Çalışmanın amacı her yıl binlerce yerli ve yabancı turistin katılım sağladığı Şeb-i Arus törenlerinin sosyal, ekonomik, kültürel, çevresel ve toplam etkisinin genç neslin gözünden değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme sonucunda ise bu etkinlik özelinde genç neslin turizm etkinliklerini destekleyip desteklemediklerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma, on bir gün süren ve bölge turizmi için son derece önemli olan Şeb-i Arus törenleri ile ilgi literatürde benzer bir çalışma yapılmamış olmasından ötürü önemlidir. Literatürde bu törenle ilgili yapılan çalışmaların daha çok farklı konulardaki turist algıları ve özelliklerinin değerlendirilmesi şeklinde olduğu görülmüştür (Kalkan, 2022; Bişkin ve Şahin, 2021; Seçim, 2020; Toklu ve Pekerşen, 2020; Saçlı ve Ersöz, 2019; Tayfun, Kılıçlar, Uşaklı ve Yayla, 2013). Bu çalışma ise bölgede yaşayan genç neslin turizm desteğinin Şeb-i Arus törenleri özelinde değerlendirilmesine yöneliktir. Çalışmanın yerel yönetimlere, turizm paydaşlarına ve akademik çalışmalara kaynak olabileceği ve yarar sağlayacağı umulmaktadır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracı olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem görüş alınmak istendiğinde sıklıkla başvurulan etkili bir yöntemdir. Bu kapsamda Yoon, Guroy ve Chen (2001) tarafından oluşturulan, Cengiz ve Kırkbir (2007) ile Özaltın Türker ve Türker (2014) tarafından da kullanılan ölçeğin araştırmanın amacına uygunluğu tespit edilmiş ve bu ölçeğin çalışmaya uyarlanmasına karar verilmiştir. Araştırma ölçeğinde 5 soruluk demografik veri bölümünün yanı sıra çalışmada kullanılacak faktörleri ölçmek için katılımcılara sunulan 24 ifade bulunmaktadır. Bu 24 ifadede katılımcıların ifadelerine ne oranda katıldıklarını belirtmeleri için 5'li Likert ölçeği şeklindedir. Bu bağlamda; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum ve (5) kesinlikle katılıyorum seçenekleri sunulmuştur. Uyarlanan ölçeğe pilot çalışma olarak 40 kişinin doldurduğu anketlerle ile ön test yapılmış ve ön test sonuçlarına göre anketin uygulanabilir olduğuna karar verilmiştir.

3.3. Evren ve Örneklem

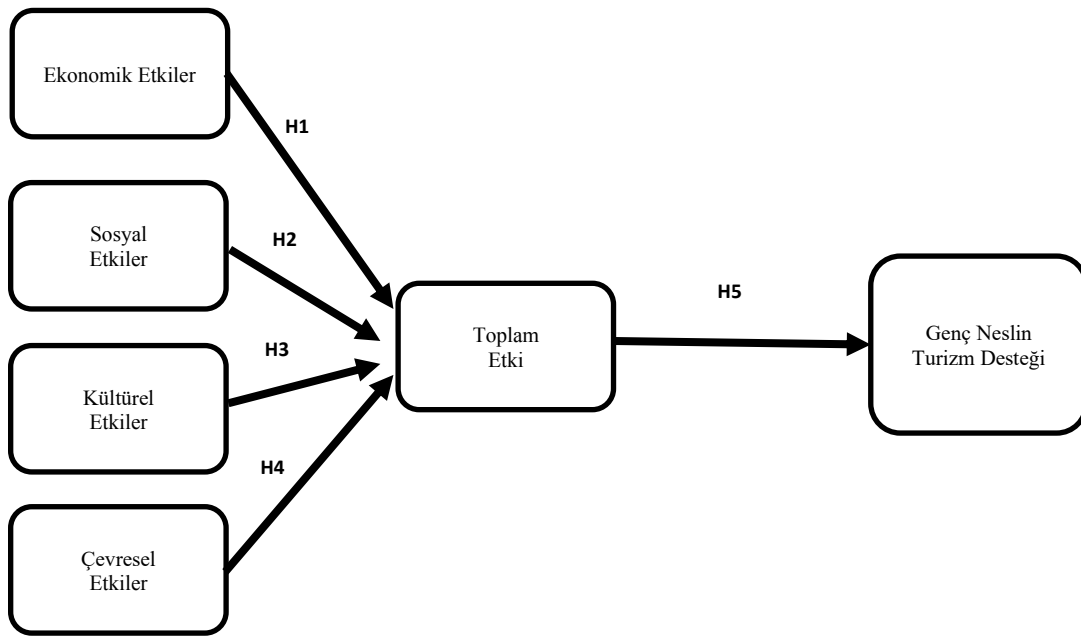
Konya ili 2.296.347 kişilik nüfusa sahip büyükşehirlerden bir tanesidir (Konya İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, 2023). Araştırma kapsamında bu nüfus içerisinde 18 yaşını doldurmuş ve özellikle Şeb-i Arus törenlerinin gerçekleştiği Karatay bölgesi ile etkinliğe katılan yerli ve yabancı turistlerin günün kalan kısmında vakitlerini en çok geçirdikleri bölgeler olan Meram ve Selçuklu ilçelerindeki yerel halka anket uygulanmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla basit tesadüfi örnekleme seçim yöntemi uygulanmış ve anket, genç nüfusun çoğunlukta olduğu yerel halka Şeb-i Arus törenlerinin gerçekleştiği 7-17 Aralık 2022 tarihleri arasında uygulanmıştır. Bu sayede çeşitli yaş, eğitim durumu, meslek ve medeni hale sahip halkın etkinlik haftasındaki sıcak görüşlerine ulaşmaya çalışılmıştır, Yüz yüze gerçekleştirilen veri toplama sürecinde 831 adet işe yarar anketin geri dönüşümü sağlanmış olup bu örneklem sayısı %95 güven aralığında evreni temsil edecek büyüklüktedir. Görüşmelerin yüz yüze yapılması nedeniyle ankette anlaşılmayan noktalar, katılımcılara hemen açıklanmış ve böylelikle anketlerin elenme oranı azalmıştır. Anket uygulamasına ilişkin etik onayı, Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi Dekanlığı, Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulunun 21.11.2022-12 tarih ve sayılı gündeminde alınmıştır.

3.4. Ölçeğin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışmaları

Ölçeğin ön uygulama verilerinin analizinde, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Faktör analizine başlamadan önce, ölçekteki maddelerin uygunluğunu belirlemek ve daha sağlıklı maddelerle analiz yapabilmek için test maddelerinin puanları ile madde toplam puanı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 21,0 programı kullanılmıştır. SPSS programına veri girişi yapıldıktan sonra hatalı veri ve eksik veri kontrolleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan test sonucunda Cronbach's Alpha (α) değeri 0,790 ile $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ arasında olduğu için kullanılan ölçek oldukça güvenilirdir.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri

Araştırma modeli çalışmada kullanılan ölçeği hazırlayan Yoon vd. (2001)'in de kullanmış olduğu ölçektir. Model üzerinde değişkenler ve kurulan hipotezler gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Kaynak: Yoon vd., 2001: 364

Şekil 1, araştırma modelini göstermektedir. Yapılan literatür çalışması sonucunda kurulan hipotezlere uygun olarak üzerinde çalışılan araştırma modelindeki değişkenler üç kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategorilerden ilki ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerdir. İkinci değişken toplam etki iken bir diğer değişken genç neslin turizm desteğidir. Ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerin toplam etki üzerinde, toplam etkinin de genç neslin turizm desteği üzerinde etkisi vardır.

Kurulan hipotezlerin kabul veya ret durumlarını tespit edebilmek amacıyla çalışmada kullanılan testler sırasıyla betimleyici istatistikler, geçerlilik ve güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizidir. Analiz sonuçlarına çalışmanın bulgular bölümünde yer verilmiştir.

4. BULGULAR

Analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular tablo ve şekiller halinde ifade edilmiştir. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler, Ölçek Boyutlarının Güvenilirliği, Faktörler Arası İlişki

Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları, Ekonomik Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları, Kültürel Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları, Sosyal Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları, Çevresel Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları, Toplam Etki Boyutunun Yerel Halkın Turizm Desteği Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları ve son olarak Araştırma Hipotezlerine ait Sonuçların Model Üzerinde Gösterimi tablo ve şekillerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Değişkenler	Gruplar	F (Frekans)	% (Yüzde)
Cinsiyet	Kadın	446	53,7
	Erkek	385	46,3
Öğrenim Durumu	İlköğretim	77	9,3
	Lise	158	19,0
	Ön Lisans	144	17,3
	Lisans	380	45,7
	Lisans Üstü	41	4,9
	Diğer	31	3,7
Yaş Dağılımları	18-25	500	60,2
	26-35	146	17,6
	36-45	68	8,2
	46-55	78	9,4
	56 ve üzeri	39	4,7
Medeni Durum	Bekar	571	68,7
	Evli	260	31,3
Meslek	Öğrenci	467	56,2
	Memur	71	8,5
	İşçi	49	5,9
	Esnaf	47	5,7
	Ev Hanımı	75	9,0
	Emekli	29	3,5
	Serbest Meslek	40	4,8
	Diğer	53	6,4
TOPLAM		831	100

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %53,7'sinin kadın, %46,3'ünün erkek olduğu görülmektedir. Halkın %9,3'ü ilköğretim, %19'u lise, %17,3'ü ön lisans, %45,7'si lisans ve %4,9'u da lisans üstü eğitim görmüşlerdir. Anket katılımcılarının yaş dağılımları incelendiğinde 18-25 yaş arası yaş grubunun %60,2, 26-35 arası yaş grubunun %17,6, 36-45 arası yaş grubunun %8,2, 46-55 arası yaş grubunun %9,4, 56 ve üzerinde yaşa sahip olanlar ise %4,7 olduğu görülmektedir. Medeni hal olarak ise ankete dâhil olanların %31,3'ü evli, %68,7'si bekârdır. Bu durum yaş ve meslek grubunda çıkan sonuçlar ile tutarlılık göstermektedir. Yerel halkın meslek gruplarına bakıldığında %56,2'sinin öğrenci, %8,5'inin memur, %5,9'unun işçi, %5,7'sinin esnaf, %9'unun ev hanımı, %3,5'inin emekli, %4,8'inin ise serbest meslek sahibi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Ölçek Boyutlarının Güvenilirliği

Boyut Adı	Cronbach's Alpha (α)	İfade Sayısı	İfadeler	Faktör Yüğü
Sosyal Etkiler (SE)	0,804	5	SE1	0,488
			SE2	0,581
			SE3	0,663
			SE4	0,656
			SE5	0,479
Genç Neslin Turizm Desteği (TD)	0,875	5	TD1	0,549
			TD2	0,696
			TD3	0,67
			TD4	0,594
			TD5	0,601
Kültürel Etkiler (KE)	0,819	4	KE1	0,581
			KE2	0,544
			KE3	0,476
			KE4	0,462
Çevresel Etkiler (ÇE)	0,589	4	ÇE1	0,745
			ÇE2	0,738
			ÇE3	0,358
			ÇE4	0,341
Ekonomik Etkiler (EE)	0,636	4	EE1	0,318
			EE2	0,62
			EE3	0,553
			EE4	0,392
Toplam Etki (TE)	0,625	2	TE1	0,396
			TE2	0,448
TOPLAM GÜVENİLİRLİK	0,790	24		

Açıklayıcı Faktör analizi sonrası taslak ölçeğin güvenilirlik analizi için test puanları arasındaki iç tutarlılığı belirlemede Cronbach Alfa (α) katsayısı kullanılmıştır. Geçerlilik güvenirlilik analizlerinin ardından ölçek ve alt faktörleri arasındaki ilişkiler korelasyon değerleri hesaplanarak incelenmiştir.

Tablo 2’de yer alan boyutların güvenilirlikleri incelendiğinde “sosyal etki”, “genç neslin turizm desteği” ve “kültürel etki” boyutlarının Cronbach's Alpha (α) değerleri $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ arasında olduğu için boyutlar yüksek derecede güvenilirdir. “Ekonomik etki” ve “toplam etki” boyutlarının Cronbach's Alpha (α) değerleri $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ arasında olduğu için bu boyutlar oldukça güvenilirdir. “Çevresel etki” boyutunun Cronbach's Alpha (α) değeri ise $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$ arasında olduğu için bu boyutun güvenilirliğinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. 24 ifade içeren tüm boyutların güvenilirlik analizi yapıldığında ise Cronbach's Alpha (α) değeri 0,790 ile $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ arasında olduğu için ölçek oldukça güvenilirdir.

İki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi “Korelasyon Analizi” ile incelenir. Korelasyon katsayısı, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü gösteren bir katsayıdır. Korelasyon katsayısı değişkenlerin yönü ve etkileşimlerin nasıl olduğu hakkında bilgi verir.

Tablo 3. Faktörler Arası İlişki Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Ekonomik Etki	Sosyal Etki	Kültürel Etki	Çevresel Etki	Toplam Etki	Genç Neslin Turizm Desteği
Ekonomik Etki	Pearson Korelasyon	1	-,132**	,462**	,267**	,499**	,434**
	Sig. (1-tailed)		0	0	0	0	0
Sosyal Etki	Pearson Korelasyon	-,132**	1	-,352**	-,195**	-,233**	-,351**
	Sig. (1-tailed)	0		0	0	0	0
Kültürel Etki	Pearson Korelasyon	,462**	-,352**	1	,326**	,524**	,689**
	Sig. (1-tailed)	0	0		0	0	0
Çevresel Etki	Pearson Korelasyon	,267**	-,195**	,326**	1	,294**	,285**
	Sig. (1-tailed)	0	0	0		0	0
Toplam Etki	Pearson Korelasyon	,499**	-,233**	,524**	,294**	1	,505**
	Sig. (1-tailed)	0	0	0	0		0
Genç Neslin Turizm Desteği	Pearson Korelasyon	,434**	-,351**	,689**	,285**	,505**	1
	Sig. (1-tailed)	0	0	0	0	0	

** .Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (1-tailed).

Ölçek boyutları arasında anlamlı korelasyonların olup olmadığını tespit etmek ve yönlerinin ölçülebilmesi amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Tablo 3’te ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde ölçek boyutlarının tamamında anlamlı düzeyde korelasyonların tespit edildiğini görülmektedir ($p < 0,01$).

Tablo 3 incelendiğinde “ekonomik etkinin” “toplam etki” üzerinde aynı yönlü (olumlu) ve %49,9’luk bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu oranın orta seviyede bir oran olduğunu ifade etmek mümkündür. “Sosyal etkinin” “toplam etki” üzerinde ters yönlü (olumsuz) ve %23,3’luk bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu oranın zayıf seviyede bir oran olduğu anlaşılmaktadır. “Kültürel etkinin” “toplam etki” üzerinde aynı yönlü (olumlu) ve %52,4’lük bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu oranın orta seviyede bir oran olduğunu ifade etmek mümkündür. “Çevresel etkinin” “toplam etki” üzerinde aynı yönlü (olumlu) ve %29,4’lük bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu oranın zayıf seviyede bir oran olduğu anlaşılmaktadır. “Toplam etkinin” “genç neslin turizm desteği” üzerinde aynı yönlü (olumlu) ve %50,5’lik bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu oranın da orta seviyede bir oran olduğunu ifade etmek mümkündür.

Korelasyon analizi iki faktör arasındaki ilişki düzeyini belirtmekle birlikte ilişki yönünü tespit etmekte yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda ölçek boyutları arasındaki ilişkilerin bağımlı ve bağımsız değişkenler düzeyinde daha ayrıntılı incelenmesi gereği duyulmuş ve bu nedenle doğrusal regresyon analizine başvurulmuştur.

Tablo 4. Ekonomik Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	1,355	,152		8,931	,000
Ekonomik Etki	,654	,039	,499	16,594	,000

Bağımlı Değişken: Toplam Etki

R:0,499 R²: 0,249 F:275,366 p:0,000

Tablo 4 incelendiğinde “Ekonomik Etki” değişkeni ile “Toplam Etki” değişkeni orta seviyede ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir ($R:0,499$, $R^2: 0,249$, $p:0,000$). Ayrıca “Ekonomik Etki” toplam varyansın %24,9’ünü açıklamaktadır. Yani bağımlı değişkendeki (Toplam Etki) %24,9’luk değişim modele dahil edilen bağımsız değişken (Ekonomik Etki) tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre “Ekonomik Etki” düzeyinde bir birimlik artış “Toplam Etki” üzerindeki %24,9’luk bir artışı ortaya çıkarmaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Ekonomik Etkinin” “Toplam Etki” üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 5. Sosyal Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	4,411	,093		47,362	,000
Sosyal Etki	-,263	,038	-,233	-6,898	,000

Bağımlı Değişken: Toplam Etki

$R:0,233$ $R^2: 0,054$ $F:47,589$ $p:0,000$

Tablo 5 incelendiğinde “Sosyal Etki” değişkeni ile “Toplam Etki” değişkeni düşük seviyede ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir ($R:0,233$, $R^2: 0,054$, $p:0,000$). Ayrıca “Sosyal Etki” toplam varyansın %5,4’ünü açıklamaktadır. Yani bağımlı değişkendeki (Toplam Etki) %5,4’lük değişim modele dahil edilen bağımsız değişken (Sosyal Etki) tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre “Sosyal Etki” düzeyinde bir birimlik artış “Sosyal Etki” üzerindeki %5,4’lük bir artışı ortaya çıkarmaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Sosyal Etki” nin “Toplam Etki” üzerinde negatif yönlü ($B: - 0,263$) ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 6. Kültürel Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	1,593	,129		12,313	,000
Kültürel Etki	,576	,032	,524	17,733	,000

Bağımlı Değişken: Toplam Etki

$R:0,524$ $R^2: 0,275$ $F:314,468$ $p:0,000$

Tablo 6 incelendiğinde “Kültürel Etki” değişkeni ile “Toplam Etki” değişkeni orta seviyede ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir ($R:0,524$, $R^2: 0,275$, $p:0,000$). Ayrıca “Kültürel Etki” toplam varyansın %27,5’ini açıklamaktadır. Yani bağımlı değişkendeki (Toplam Etki) %27,5’lik değişim modele dahil edilen bağımsız değişken (Kültürel Etki) tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre “Kültürel Etki” düzeyinde bir birimlik artış “Toplam Etki” üzerindeki %27,5’lik bir artışı ortaya çıkarmaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Kültürel Etkinin” “Toplam Etki” üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7. Çevresel Etki Boyutunun Toplam Etki Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	2,699	,131		20,588	,000
Çevresel Etki	,355	,040	,294	8,863	,000

Bağımlı Değişken: Toplam Etki

$R:0,294$ $R^2: 0,087$ $F:78,554$ $p:0,000$

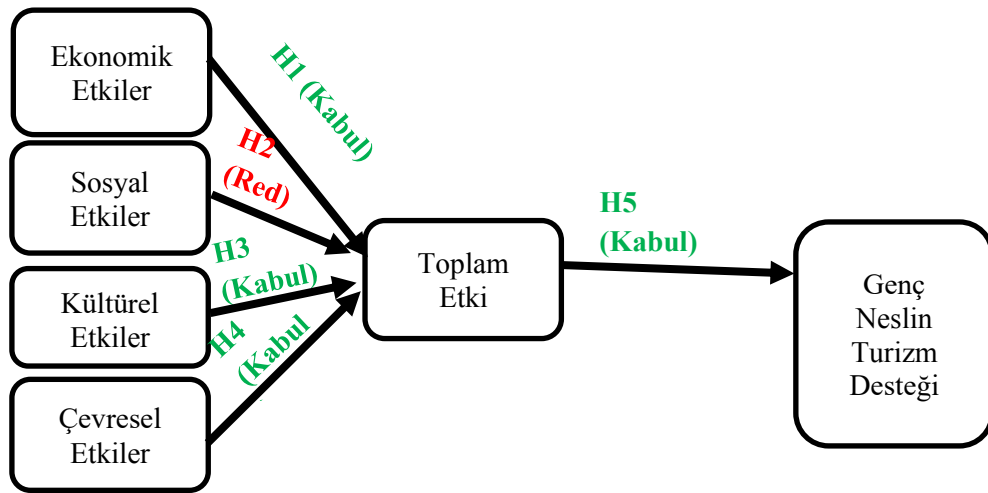
Tablo 7 incelendiğinde “Çevresel Etki” değişkeni ile “Toplam Etki” değişkeni düşük seviyede ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir (R:0,294, R²: 0,087, p:0,000). Ayrıca “Çevresel Etki” toplam varyansın %8,7’sini açıklamaktadır. Yani bağımlı değişkendeki (Toplam Etki) %8,7’lik değişim modele dahil edilen bağımsız değişken (Çevresel Etki) tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre “Çevresel Etki” düzeyinde bir birimlik artış “Toplam Etki” üzerindeki %8,7’lik bir artışı ortaya çıkarmaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Çevresel Etkinin” “Toplam Etki” üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 8. Toplam Etki Boyutunun Genç Neslin Turizm Desteği Boyutuna Dönük Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
Sabit	2,298	,105		21,893	,000
Toplam Etki	,447	,026	,505	16,863	,000

Bağımlı Değişken: Yerel Halkın Turizm Desteği
R:0,505 R²: 0,255 F:284,362 p:0,000

Tablo 8 incelendiğinde “Toplam Etki” değişkeni ile “Genç Neslin Turizm Desteği” değişkeni orta seviyede ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir (R:0,505, R²: 0,255, p:0,000). Ayrıca “Toplam Etki” toplam varyansın %25,5’ini açıklamaktadır. Yani bağımlı değişkendeki Genç Neslin Turizm Desteği %25,5’lik değişim modele dahil edilen bağımsız değişken (Toplam Etki) tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre “Toplam Etki” düzeyinde bir birimlik artış “Genç Neslin Turizm Desteği” üzerindeki %25,5’lik bir artışı ortaya çıkarmaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Toplam Etkinin” “Genç Neslin Turizm Desteği” üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Şekil 2. Araştırma Hipotezlerine Ait Sonuçların Model Üzerinde Gösterimi

Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere;

H1 hipotezi olan “Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan ekonomik etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler” hipotezi kabul edilir.

H2 hipotezi olan “Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan sosyal etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler” hipotezi reddedilir.

H3 hipotezi olan “Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan kültürel etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler” hipotezi kabul edilir.

H4 hipotezi olan “Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan çevresel etkisi, turizmin toplam etkisini olumlu yönde etkiler” hipotezi kabul edilir.

H5 hipotezi olan “Konya ilinde Şeb-i Arus törenlerinin, turizme olan toplam etkisi, genç neslin turizme olan desteğini olumlu yönde etkiler” hipotezi kabul edilir.

Bu durumda yapılan analizler sonucunda araştırmancının başında kurulan 5 adet hipotezden 4 tanesi kabul edilmiş, 1 tanesi reddedilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma, Konya İlinde her yıl 7-17 Aralık tarihlerinde Kur'an tilaveti, tasavvuf müziği konseri ve Sema Ayin-i Şerifi şeklinde gerçekleştirilen Şeb-i Arus etkinliklerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Şeb-i Arus etkinliklerinin turizme olan sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel etkilerinin genç neslin algılarıyla toplam etkiye olan etkisinin ve toplam etkinin de genç neslin turizm desteğine olan etkisinin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda şehir merkezinde basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 831 katılımcıya anket yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre araştırmaya katılanların çoğu (%56,2) öğrencidir. Anket katılımcılarının 18 yaşını geçmiş olmalarından ve törenlerin akademik döneme denk gelmesinden ötürü bu öğrencilerin üniversite öğrencisi olabileceği düşünülmektedir. İlin beş adet büyük üniversiteye sahip olmasından kaynaklı olarak çok sayıda öğrenci barındırdığını söylemek mümkündür. Bu öğrencilerden bir kısmı farklı şehirlerden okumak arzusuyla bölgeye ikamet etmişlerdir. Dolayısıyla yerel halk olarak adlandırılıp adlandırılmayacakları konusunda gelecek araştırmalarda memleket bilgisi de istenerek öğrencilerin araştırmaya katkı oranları artırılabilir. Ancak bu öğrenciler yerel halk olarak adlandırılmamasalar da en azından birkaç yıl bu bölgede ikamet edeceklerinden turizmin etkilerinden olumlu ya da olumsuz etkilenme durumları ve hoşnutsuzluk ya da hoşnutsuzluklarını bir şekilde topluma yansıtmaları söz konusu olabilecektir. Ayrıca gelecekteki çalışmalar doğrudan üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilerek de Şeb-i Arus etkinliklerinin çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel ve toplam etkileri öğrencilerin algıları üzerinden değerlendirilebilir.

Korelasyon analizi neticesinde %52,4 oranıyla kültürel etkinin toplam etki üzerinde aynı yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Özaltın Türker ve Türker (2014) de çalışmalarında sosyo-kültürel etkilerin yerel halkın turizm desteğini etkileyen en önemli faktörler olduğunu dile getirmektedirler. Bunu %49,9 oranı ile ekonomik etki, %29,4 ile çevresel etki ve %23,3 ile sosyal etki takip etmektedir. %50,5 ile toplam etkinin yerel halkın turizm desteği ile aynı yönlü ve olumlu bir etkileşim içerisinde olduğu görülmüştür. Karakaş ve Şengün (2017) çalışmalarında turizmin ekonomik etkisinin bölge halkı tarafından olumlu karşılandığına vurgu yapmışlardır. Bu durum çalışmadaki ikinci yüksek sonucu veren ekonomik etki sonucu ile paralellik göstermektedir. Boğan ve Saruşık (2016) da turizmin ekonomik etkilerinin olumlu, sosyal etkilerinin olumsuz karşılandığını söylemişlerdir. Bu çalışmada da ekonomik etkiler olumlu karşılanırken sosyal etkilerin oldukça düşük bir oranda olumlu karşılandığını söylemek mümkündür. Sayın (2018)'in çalışmasına göre ise bu çalışmadan farklı olarak turizmin sosyo-kültürel fayda boyutu ekonomik ve çevresel boyutlara göre yüksek oranda algılanmıştır. Bu durumun da Sayın (2018)'in çalışmasında eko-turizmin etkileri ölçülürken bu çalışmada tören etkinliğinin ölçülmesinden kaynaklı olabileceği, dolayısıyla çevre ve sosyal boyutların ön plana çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Çalışmada çıkan farklı oranlar Cengiz ve Kırkbir (2007) de sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkileri turizmin toplam etkisini farklı seviyelerde belirlediğine yönelik tespitlerini desteklediğinden iki çalışma örtüşmektedir.

Değişkenler boyutunda regresyon analizi ile kültürel etkinin toplam etki üzerindeki %27,5'lik bir değişim kültürel etki tarafından açıklanmaktadır. %24,9'luk değişim ekonomik etki, %8,7'lik

değişim çevresel etki ve %5,4'lük değişim sosyal etki tarafından açıklanmaktadır. Yani toplam etkiyi bu etkinlik kapsamında daha çok kültürel etkinin oluşturduğunu en az ise sosyal etkinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Şeb-i Arus törenlerinin kültür ve inanç turizmi kapsamına girdiği düşünüldüğünde halkın anket ifadelerini bu manada yorumladığı düşünülerek elde edilen sonuçların anlamlı olduğu söylenebilir.

Regresyon analizi sonucuna göre turizmin toplam etkisi ise genç neslin turizm desteğini %25,5 oranında açıklamaktadır. Dolayısıyla turizmin toplam etkisinin genç neslin turizm desteğini olumlu yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Öztürk, Karagöz ve Atasoy (2018) turizm eğitimi alan öğrencilerin de turizmin gelişimine karşı olan algılarının olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum Kourkouridis vd. (2023); Karakaş vd. (2022); Güneş ve Alagöz (2018); Gündüz (2018); Boğan ve Sarıışık (2016); Özaltın Türker ve Türker (2014); Jackson (2008)'in çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Ancak Karipçin ve Ateş (2022) çalışmalarında nötr bir algıdan bahsettikleri için bu çalışma ile farklılık göstermektedir. Genç neslin yaşam kalitesinin artması turizme olan desteğini de olumlu yönde etkilemektedir. Yaşam kalitesi ise ekonomik refah, sosyal ve kültürel gelişim ile çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla turizmin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi, olumlu etkilerinin ise artırılması yoluyla genç neslin yaşam kalitesi artırılabilir. Bu da dolaylı yoldan onların turizmi desteklemelerini kolaylaştırır. Toplum temelli turizm ve sorumlu turizm gibi yaklaşımlar da yerel halkın içinde buldukları bölgedeki turizmle ilgili alınan kararlara katılımlarını ön plana çıkaran yaklaşımlardandır. Katılımcı turizm planlaması yoluyla halkın da dahil olduğu, turistik faaliyetlerden etkilenen tüm paydaşların memnuniyeti artırılabilir. Halkın desteğini almayan yatırımlar boşa gidecektir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin planlama yaparken halkın görüşlerine başvurması önem arz etmektedir. Özellikle Z kuşağı olarak adlandırılan günümüz üniversite öğrencilerini de kapsayan genç neslin görüşleri turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından büyük önem arz etmektedir. Geleceğin turizm yöneticilerinin ve turistlerinin bu nesilden oluşacağı düşünüldüğünde şimdiden onların turizm etkilerine yönelik görüşlerini öğrenmek turizm planlamalarında yer verilecek konuların tespit edilmesine yarayacaktır.

Çalışma, bir bölgede yaşayan genç neslin turizmin etkilerine yönelik algılarını ve desteklerini ölçmüştür. Bu çalışmanın turizmin olumsuz etkileriyle baş edebilmek ve turizm kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlamakta önemli paydaşlardan biri olan genç nesle dikkat çekmesi bakımından alan yazına katkı sağladığı düşünülmektedir. Sosyal değişim teorisinde açıklandığına göre genç neslin turizm etkinliklerinden kazanacaklarının kaybedeceklerine oranla fazla veya dengeli olması durumunda turizm destekleri de olumlu yönde olacaktır. Bu durumda genç neslin kazanımlarının artırılması yoluna gidilmelidir. Bu da genç nesil turizm eğitimi almış ise onların sektörde kariyer gelişimlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilecekleri şekilde çalışma ortamı sunulmasıyla mümkün olabilir. Diğer gençler için ise turizmle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan sektörlerin gelişmesi sonucunda istihdam imkânı çoğaltılabilir. Sosyal ve ekonomik refaha kavuşan gençler boş zamanlarını turizm etkinliklerine katılarak değerlendirip iç turizm geliştirebilirler. En önemlisi de turizmin geleceğine yönelik planlamalar yapılırken katılımcı turizm planı anlayışı içerisinde genç nesil de sürece dahil edilmelidir. Sosyal medya kullanımının çok yoğun olduğu günümüzde ulusal düzeyde alınacak kararlarda gençlerin fikirlerini almak için bu mecralardan yararlanılması yerinde olacaktır. Yerel düzeyde ise gençlik merkezleri ile gençler turizm yönetimi, planlaması ve pazarlaması süreçlerine dahil edilebilir.

Genç neslin turizm etkilerine olan olumlu algılarını güçlendirmek amacıyla onların çeşitli turizm türlerinden faydalanmalarını teşvik etmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda tek başlarına seyahat etmelerini özendirerek solo (bireysel) turizme, heyecanlarını yaşayabilecekleri macera turizmine, günümüzde artan şekilde yaşanan yalnızlığı fırsata çeviren yalnızlık turizmine (Karaman, Sayın ve Çiçekdağı, 2021) vb. katılmalarının sağlanması yerinde olacaktır. Buna ilave olarak özel sektör iş birliği içerisinde fiyat avantajları ve ilgi çekici etkinliklerle gençlik turizmi projelerinin geliştirilmesi (Zengin,

Kıngır ve Tezcan, 2018) yoluyla genç neslin turistlerle empati kurması ve turizm etkinliklerinin olası sonuçlarını daha iyi gözlemlemeleri sağlanabilir. Bunun için kamu-özel sektör elbirliği ile ödemede, konaklamada ve ulaşımda gençlere özel kampanyalar düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Turizmin olumsuz etkilerinin tek sorumlusu olarak turizm endüstrisini görmek doğru olmayacaktır. Özellikle sosyal ve kültürel etkilerini olumlu hale çevirmek yerel halk ile turist arasındaki güçlü iletişime, yardımseverliğe, misafirperverliğe ve karşılıklı sınırlara saygı duymaya da bağlıdır. Bu anlamda yerel halkın da üzerine düşen sorumlulukların bilincinde olması gerekir. Bu bilincin yetersiz kaldığı durumlarda yerel yönetimlerin halkı sıkmayacak ve yormayacak şekilde bilinçlendirme çalışmaları yapması yerinde olacaktır. Bu çalışmalar kamu spotları, iletişim teknikleri eğitimleri, verimli sosyal medya kullanımı, turizm sektörüyle alakalı meslek edindirme kursları vb. yoluyla sağlanabilir. Aynı şekilde turistlerin de gerekirse seyahat acenteleri ve turist rehberleri aracılığı ile ziyaret ettikleri bölgenin yaşam kültürüne saygı duymaları ve çevreye verebilecekleri zararlar konusunda uyarılmaları yerinde olabilir.

Anket yönteminin kullanıldığı pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı varsayım ve sınırlılıklar mevcuttur. Öncelikle katılımcıların tamamının anketi içtenlik ve dürüstlikle doldurdukları varsayılmıştır. Anketler farklı koşullar altında farklı sonuçlar çıkarabilmektedir. Dolayısıyla zamansal ve parasal kısıtlardan ötürü il merkezinde basit tesadüfi yöntemlerle seçilen 831 kişiden farklı olarak ilçe bazında dağılıma gidilebilir. Ayrıca bölge esnafının görüşleri de turizmin ekonomik etkisini tespit etmek açısından önemli olacağından gelecekteki çalışmalar esnaflara odaklanabilir. Araştırma verileri Şeb-i Arus etkinliklerinin gerçekleştirildiği on bir günlük bir süre zarfında toplanmıştır. Bu süre içerisinde bölgesel hareketlilikten ötürü özellikle çevresel etkiler hemen fark edilmeyebilir. Daha farklı tarihlerde toplanacak veriler ile etkinliğin daha uzun vadeli etkileri tespit edilebilir.

Etik Beyan

Çalışmanın anket uygulamasına ilişkin etik onayı, Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi Dekanlığı, Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulunun 21.11.2022-12 tarih ve sayılı gündeminde alınmıştır. Çalışma Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği ilkelerine uyularak hazırlanmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın yazarları çalışmanın oluşum sürecine eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Çalışma bireysel ya da kurumsal herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, G. ve Taş, M. (2022). Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 2022, 5(2), 668-679.
- Andereck, K. L. ve Vogt, C. A. (2000). The Relationship Between Residents' Attitudes Toward Tourism and Tourism Development Options. *Journal of Travel Research*, 39(1), 27-36.
- Ap, J. (1992). Residents' Perceptions on Tourism Impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665-690.
- Aslan, A. (2008). Turizm Planlamasına Yerel Toplumun Katılımı: Saklı Bahçe Akyaka Üzerine Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 71-83.
- Baloch, Q. B., Shah, S. N., Iqbal, N., Sheeraz, M., Asadullah, M., Mahar, S. ve Khan, A. U. (2023). Impact of Tourism Development upon Environmental Sustainability: A Suggested Framework for Sustainable Ecotourism. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(3), 5917-5930.

- Karaman, A. & Çiçekdağı, M. (2023). Genç Neslin Turizm Etkinliklerini Değerlendirmesi: Şeb-i Arus Törenleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1225-1243.
- Bhatia, A., Roy, B. ve Kumar, A. (2022). A Review of Tourism Sustainability in the Era of Covid-19. *Journal of Statistics and Management Systems*, 25(8), 1871-1888.
- Bişkin, F. ve Şahin, S. İ. (2021). Destinasyon Tanıtım Aracı Olarak Etkinliklerin Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi: Şeb-i Arus örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 303-316.
- Boğan, E. ve Sarıışık, M. (2016). Yerel Halkın Turizm Faaliyetine Yönelik Görüş ve Algılamalarının Belirlenmesi Üzerine Alanya’da Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 325-342.
- Can, Ü., Tan, E., Dagaşan, G. ve Gül, H. (2023). Bölgesel Turizm Paydaşlarının Sürdürülebilir Turizme Yönelik Tutumu: Hasankeyf Örneği. *Journal of Academic Tourism Studies*, 4(Özel Sayı): 21-32.
- Cengiz, E.ve Kırkbir, F. (2007). Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi ile Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi. *Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 19-37
- Dalgın, T., Kara, E. ve Çeken, H. (2023). Etkinlik Turizmi Kapsamında Ordu Vosvos Şenliği Organizasyon Sürecinin Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 233-250.
- Doğan, A. (2019). Mevlana Müzesi Şeb-i Arus haftasında ziyaretçi rekoru kırdı. <https://bit.ly/3tk4skv> adresinden 04.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Godovykh, M., Ridderstaat, J., ve Fyall, A. (2023). The Well-Being Impacts of Tourism: Long-Term and Short-Term Effects of Tourism Development on Residents’ Happiness. *Tourism Economics*, 29(1), 137–156.
- Gunn, Clare, A., (1988). *Tourism Planning*. Taylor & Francis, New York.
- Gündüz, S. (2018). Yerel Halkın Turizm Algısını Belirlemeye Yönelik Alternatif Bir Ölçek Geliştirme: Karataş Destinasyonu Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(52), 343-357.
- Güneş, E. ve Alagöz, G. (2018). Yerel Halkın Turizm Algısı: Erzincan’da Bir Araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 409-442.
- Huong, P. M. ve Lee, J.-H. (2017). Finding Important Factors Affecting Local Residents’ Support for Tourism Development in Ba Be National Park. Vietnam. *Forest Science and Technology*, 13(3), 126–132. <https://doi.org/10.1080/21580103.2017.1354337>
- Jackson, L.A. (2008). Residents' Perceptions of the Impacts of Special Event Tourism, *Journal of Place Management and Development*, 1 (3), 240-255. DOI: 10.1108/17538330810911244
- Kalkan, F. (2022). *Kültür Turizmine Katılan Turistlerin Seyahat Motivasyonlarının Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Şeb-i Arûs Örneği (Doktora Tezi)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Karakaş, A. ve Şengün, H. İ. (2017). Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 183-202.
- Karakaş, A., Demirkan, B. ve Aslan, A. (2022). Bartın Halkının Turizme Bakış Açısı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 444-462.
- Karaman, A., Sayın, K. ve Çiçekdağı, M. (2021). *Yalnızlık Turizmi*. Eğitim Yayınevi.

- Karaman, A. & Çiçekdağı, M. (2023). Genç Neslin Turizm Etkinliklerini Değerlendirmesi: Şeb-i Arus Törenleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1225-1243.
- Karipçin, Z. ve Ateş, A. (2022). Kültürel Miras Temelli Turizmin Geliştirilmesinde Yerel Halkın Tutumu -Beyşehir Örneği, *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 17-34.
- Konya İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, (2023). Konya ili nüfus istatistikleri. https://nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/IcSite/konya/haberler2023/2022_Konya_Nufus.pdf adresinden 10.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Hz. Mevlâna'nın hayatı ve şahsiyeti. https://sebiarus.gov.tr/index.php?route=pages/pages&page_id=44 adresinden 04.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kourkouridis, D., Frangopoulos, Y. ve Kapitsinis, N. (2023). Socio-economic Effects of Trade Fairs on Host Cities from a Citizens' Perspective: The Case of Thessaloniki, Greece. *International Journal of Event and Festival Management*, 14(1), 113-133.
- Meriç, S. ve Erten, Ş. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Turizm Algısı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 420-440.
- Ödemiş, M. (2023). Investigation of Bolu's Sustainable Tourism Development According to the Attitudes of Local People. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(3): 319-340.
- Özaltın Türker, G. ve Türker, A. (2014). Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalyan Destinasyonu Örneği. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(1), 81-98.
- Öztürk, İ., Karagöz, Y. ve Atasoy, F. (2018). Sivas İli'nde Turizm Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Turizm Etkilerini Algılama Düzeyleri ve Önerileri. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 7(2), 348-355.
- Phuc, H. N., ve Nguyen, H. M. (2023). The Importance of Collaboration and Emotional Solidarity in Residents' Support for Sustainable Urban Tourism: Case Study Ho Chi Minh City. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 245-264.
- Saçlı, Ç. ve Ersöz, B. (2019). Şeb-i Arus Törenlerine Katılan Yerli Turistlerin Kültür Turisti Tipolojileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 84-95.
- Sarıbaş, Ö., Kömürcü, S. ve Güler, M. E. (2017). Yavaş Şehirlerde Yaşayan Z Kuşağının Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Algıları: Seferihisar Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 107-119.
- Sayın, K. (2022). Ekoturizmin Yerel Kalkınmaya Katkısına İlişkin Yerel Halkın Algılarının Belirlenmesine Yönelik Taşucu'nda Bir Araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel (Online)*, 5(1), 133-144.
- Seçim, Y. (2020). Şeb-i Arus Etkinliğine Katılan Turistlerin Mevlevi Mutfağı Yemek Taleplerinin Tespit Edilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 778-796.
- Solmaz, C. (2014). Yerel Halkın Bölge Turizmine Bakış Açısının Belirlenmesi: Burdur'da Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 91-105.
- Şahbaz, R. P. ve Akdu, U. (2010). Katılımcı Turizm Planlaması; Fethiye'de Alan Araştırması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(23), 152-170.
- Tayfun, A., Kılıçlar, A., Uşaklı, A. ve Yayla, Ö. (2013). Şeb-i Arus Törenlerine Katılan Ziyaretçilerin Memnuniyet ve Sadakat Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *In International Conference on*

- Karaman, A. & Çiçekdağı, M. (2023). Genç Neslin Turizm Etkinliklerini Değerlendirmesi: Şeb-i Arus Törenleri Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1225-1243.
- Religious Tourism and Tolerance Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye (ss. 09-12).
- Toklu, S. ve Pekerşen, Y. (2020). Ziyaretçilerin Şeb-i Arus Mevlana'yı Anma Törenlerine Katılım Nedenlerinin Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(2), 289-311.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023). Mevlana Müzesi 2022'de ziyaretçi akınına uğradı. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/mevlana-muzesi-2022de-ziyaretci-akinina-ugradi adresinden 04. 10. 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Asiklopedisi. (2023), Şeb-i Arûs. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seb-i-arus> adresinden 04.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yoon, Y., Gursoy, D. ve Chen, J. S. (2001). Validating a Tourism Development Theory with Structural Equation Modeling. *Tourism management*, 22(4), 363-372.
- Zengin, B., Kınır, S. ve Tezcan, N. Ş. (2018). Gençlerin turizm algısı ve turizme verilen destek; Sakarya Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 147-168.
- Zorlu, K. ve Yılmaz, A. (2022). Weber'in Rasyonalitesi Perspektifinden Sakinlerin Turizme Karşı Algı ve Tutumları: Güzelyurt İlçesi (Aksaray) Örneğinde Ampirik Bir Analiz. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (1): 36-55.

Extended Abstract

Young Generation's Evaluation of Tourism Activities: Example of Seb-i Arus Ceremonies

Şeb-i Arus ceremonies, also known as Mevlana Celaleddin Rumi's reunion night, are a series of events held in Konya every year between 7-17 December. These events attract the participation of thousands of local and foreign tourists who want to watch Mevlana's teachings and the performances of the whirling dervishes. In addition, it is followed with interest by local, national and international press. Şeb-i Arus ceremonies bring significant tourism activity to the region and cause the region to be affected socially, economically, culturally and environmentally.

The aim of this study is to evaluate the impact of Şeb-i Arus ceremonies on the region, especially through the perceptions of the younger generation. As a result of this evaluation, it was tried to determine whether the young generation supports tourism activities specifically for the event, how they view the effects of tourism on the region, and what they think about the sustainability of tourism. The study is important as it aims to evaluate the tourism support of the young generation specifically for Şeb-i Arus ceremonies. Because, the young generation is the potential tourists who will contribute to the future development and sustainability of tourism, the employees and managers of tourism enterprises, the decision makers who will play a role in determining tourism policies, and the academicians who will take responsibility in conducting tourism research.

The study was conducted according to the quantitative research approach and the survey technique was used to collect data. In this context, 831 participants living in Konya Province were reached by simple random sampling method. Descriptive statistics, validity and reliability analysis, explanatory factor analysis, correlation analysis and regression analysis were performed in the study.

According to the survey results, most of the participants (56.2%) are students. It is thought that these students may be university students since the survey participants were over 18 years of age and the ceremonies coincided with the academic semester. It is possible to say that the province hosts a large number of students due to the fact that it has five large universities. As a result of the correlation analysis, it was determined that the cultural effect had the same effect on the total effect with a rate of 52.4%. This is followed by economic impact with 49.9%, environmental impact with 29.4% and social impact with 23.3%. It was observed that the total impact of 50.5% had the same positive and positive interaction with the tourism support of the local people. With the regression analysis in the variables dimension, a 27.5% change in the cultural effect on the total effect is explained by the cultural effect. 24.9% change is explained by economic impact, 8.7% change is explained by environmental impact and 5.4% change is explained by social impact. In other words, it is possible to say that the total impact of this event is mostly created by cultural impact and least by social impact. Considering that Şeb-i Arus ceremonies fall within the scope of cultural and faith tourism, it can be said that the results obtained are meaningful considering that the public interprets the survey statements in this sense.

The study measured the perceptions and support of the younger generation living in a region towards the impacts of tourism. It is thought that this study contributes to the literature by drawing attention to the young generation, which is one of the important stakeholders in coping with the negative effects of tourism and ensuring the sustainability of tourism resources. According to social change theory, if the young generation's gains from tourism activities are greater or more balanced than what they will lose, tourism supports will be positive. In this case, it is necessary to increase the earnings of the young generation. This can be possible by providing a working environment in which the young generation, if they have received tourism education, can carry out their career development in the sector in a healthy way.

At the end of the study, the effects of Şeb-i Arus ceremonies on the region were evaluated through the perceptions of the younger generation. As a result of this evaluation, it was revealed that the young generation perceived the effects of tourism on the region positively, viewed the total impact of tourism on the region positively, and had high support for tourism activities. It is hoped that these results can be a resource and benefit local governments, tourism stakeholders and academic studies.

Yeşil Tahvil ve Ülke Tahvilleri Arasındaki Nedensellik

Hidayet GÜNEŞ*

Öz

Son dönemde dünyada küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı yaşanan zorluklar, yatırımcıların sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen finansal yeniliklere ilgi duymasına neden olmuştur. Bu yeniliklerden biri, yaşanan çevresel zorlukların üstesinden gelebilmek için umut vadeden bir finansal ürün olarak görülen yeşil tahvillerdir. Yeşil tahviller, iklim değişikliklerine karşı uyum sağlanması ile doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı ve hava, su, toprak gibi diğer çevresel konularla ilgilenmektedir. Çalışma, yeşil tahvil piyasası ile ülke tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. 29 Şubat 2012 ile 4 Mart 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri veri setini oluşturmaktadır. Nedensellik ilişkisini tespit edebilmek için Toda-Yamamoto testi kullanılmıştır. Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizinden S&P Yeşil tahvil endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer ülke tahvilleri ile yeşil tahvil endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Analiz edilen birçok ülke arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ABD ile Japonya, Almanya ile Güney Kore, İspanya ve Hollanda ile Fransa 10 yıllık devlet tahvili faizleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu alana ilgi duyan yatırımcılar için portföy oluşturma aşamasında dikkat edilmesi gereken bazı noktaları, çıkan sonuçları irdeleyerek bulabilmelerine yardımcı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Tahvil, Devlet Tahvili, Nedensellik İlişkisi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Causality between Green Bond and Country Bond

Abstract

The difficulties experienced recently due to global warming and climate change in the world have caused investors to be interested in financial innovations that support sustainable development. One of these innovations is green bonds, which are seen as a promising financial product to overcome environmental challenges. Green bonds deal with adaptation to climate change and other environmental issues such as depletion of natural resources, loss of biodiversity, air, water, and soil. The study is carried out to reveal the causal relationship between the green bond market and the Country's bond interest rates. The daily closing values between February 29, 2012 and March 4, 2022 constitute the data set. The Toda-Yamamoto test was used to determine the causality relationship. It has been determined that there is a one-way causality relationship from Germany's 10-year government bond interest to S&P Green bond index. No causal relationship is found between the bonds of other countries and the green bond index. It has been concluded that there is a one-way causality relationship between many analyzed countries. In addition, a bidirectional causality relationship is found between the US and Japan, Germany and South Korea, Spain and the Netherlands and France 10-year government bond rates. For investors who are interested in this field, it will help them find some points that should be considered during portfolio creation by examining the results.

Keywords: Green Bond, Government Bond, Causality Relationship.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, hgunes@mehmetakif.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-9826-9862

1. GİRİŞ

Uluslararası finansal piyasaların iç içe geçmesi ve ticaret aşamalarının beraber hareket etmesi, artık piyasa türbülansı ve yayılımı için temel teşkil etmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, ilk bakışta birbiri ile ilişkisi bulunmayan finansal piyasaları güçlendirmekle birlikte yatırımcılar açısından portföy çeşitlendirmesinin ne kadar önemli olduğunu tekrardan hatırlatmıştır. Aynı zamanda yatırımcılar, uluslararası finansal varlıklarla çeşitlendirdikleri portföyleri sayesinde belirli bir risk-getiri takasından kendilerine kazanç sağlayabilmektedirler. Bununla birlikte küreselleşme, finansal piyasalar arasında nedensellik, yayılım, oynaklık gibi ilişkili durumların yüksek oranda ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Le, Abakah ve Tiwari, 2020: 1). Finansal piyasalarda çeşitliliğin ve bağlantılılığın artması yatırımcıları yeni ve farklı ürünlere yönlendirmeye başlamıştır. Son dönemde dünyada küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı yaşanan zorluklar, yatırımcıların sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen finansal yeniliklere ilgi duymasına neden olmuştur (Pham ve Nguyen, 2021: 1). Devlet kurumları ve çevre bilimcilerinin en önemli isteklerinden bir tanesi, iklime elverişli ve doğaya daha az zarar veren düşük karbona dayalı bir ekonomik düzen oluşturmaktır. Bu amaç için yeşil projelerin finansmanı da dâhil olmak üzere birçok proje üretilmiştir (Naeem, Adekoya ve Oliyide, 2021: 1). Geliştirilen yeniliklerden bir tanesi, yaşanan çevresel zorlukların üstesinden gelebilmek için umut vadeden bir finansal ürün olarak görülen yeşil tahvillerdir (Pham ve Nguyen, 2021: 1). Yeşil tahviller, yeşil projelerin finansmanı anlamında da en önemli finansal araç olarak görülmektedir (Naeem vd., 2021: 1).

Yeşil tahviller, gelirleri sadece çevresel faydası bulunan yeni ve mevcut projelere ayrılan ve bu kapsamda kendisine ayırt edici bir özellik sağlayan sabit gelirlili bir finansal araçtır. Bu tahviller, yaşanan iklim değişikliklerinin yavaşlatılması veya iklim değişikliklerine karşı uyum sağlanması ve doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı ve hava, su veya toprak gibi diğer çevresel konularla ilgilenmektedir (Sustainable Banking Network (SBN), 2018: 3). Yeşil tahviller, Avrupa Yatırım Bankası tarafından 2007 yılında çevre dostu olmaya aday projelerin finansmanı olarak tanıtılmıştır. İklimi korumayı önceleyen ve çevre dostu projeler için borç piyasalarından fon sağlayabilmek için özel olarak geliştirilmiş finansal bir üründür. Bunlar tipik olarak bir finansal varlığa dayalı ve ihraç eden kurumun bilançosundan desteklenmektedir. Bundan dolayı çoğunlukla ihraççıların diğer borç yükümlülükleriyle aynı kredi notuna sahip olmaktadır. Genel anlamıyla bakıldığında yeşil tahviller, sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlayan, yaşanan iklim ile uyumu ve iklim değişikliğini korumayı veya azaltmayı hedefleyen amaçlar doğrultusunda belirlenmiş bir tahvil statüsündedir (Antoniuk ve Leirvik, 2021: 1). Geleneksel tahvil piyasalarının yanında yatırımcıların farklı enstrüman ve amaçlara dayalı tahvil talep etmesi, tematik tahvil piyasalarının gelişmesine olanak sunmuştur. Tahvil yatırımları, yükümlülük anlamında diğer sermaye piyasası ürünlerine nazaran uzun vadeli olması ve nispeten istikrarlı ve tahmin edilebilir getiriler sunmasından dolayı kurumsal yatırımcıların ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamaktadır. Uluslararası piyasalarda en çok kullanılan ve bilinen sabit getirili finansal varlıklardan biri olan tahvillerin etiketlenmesi, kurumsal yatırımcıların finansal akışları belirli olan proje ve varlıklara yönelmesine imkân tanımaktadır. Tematik tahviller içerisinde en gelişmiş segmente sahip olan yeşil etiketi, yatırımcı tabanında güçlü bir tanınırlık taşımakta ve politika rehberliği ve desteği açısından bakıldığında en gelişmiş olanıdır (SBN, 2018: 3).

Yeşil tahviller, sadece çevre hassasiyeti bulunan yatırımcılar arasında değil, iklim değişikliğine karşı hükümetlerin belirlediği politikaları ve iklimle ilgili ortaya çıkan riskleri şirketler için sunduğu fırsat olarak, önemli etkinin farkına varan yatırımcılar tarafından da popülerlik kazanan köklü bir sürdürülebilir yatırım aracı haline gelmektedir. Çok sayıda ülke tarafından 2015 Paris İklim Anlaşması'nda üstlenilen, iklime dayanıklı bir ekonomik düzene geçiş için küresel birliktelik oluşturularak verilen taahhüt kapsamında yeşil tahvil piyasasının, uluslararası pek çok ihraççı ve yatırım

fonları, emeklilik fonları, sigorta kurumları, küçük ve orta büyüklükteki kurumlar ile bireysel yatırımcılar da dâhil olmak üzere geniş bir yatırımcı kitlesinin ilgisini çekerek hızla gelişmesi beklenmektedir. İtalya, İngiltere, Meksika, Çin gibi birçok ülke borsaları, yeşil tahvil piyasasına katkıda bulunmak amacıyla belirli yeşil tahvil piyasası segmenti oluşturmuşlardır. Oluşturulan bu pazar segmentleri, dünya ekonomisini yeşilleştirmek için gerekli olan finansal kaynakları büyütmede bir basamak olarak yeşil tahvillerin likiditesini, şeffaflığını ve itibarını artırmaya katkıda bulunacaktır (Reboredo, 2018: 38-39).

Yeşil tahvil piyasasının gelişim göstermesi, birçok farklı değişken ve piyasalar ile yakından ilişkilidir. Piyasanın gelecekteki istikrarı ve sürdürülebilirliği, risk alan ve risk veren özellikleri ve uluslararası piyasalar bunlardan bazılarını oluşturmaktadır. Bu piyasanın gelişimi, daha çok portföy çeşitlendirmede uygunluğu önemseyen ve risklere karşı kendilerini koruma noktasında sürdürülebilir çözümler arayan çevre bilimcileri, kurumları ve yatırımcıları ilgilendirmektedir (Naeem vd., 2021: 2). Bu gibi sebeplerden, yeşil tahvil piyasalarına yönelik yapılan çalışmalar artmakla birlikte belirli alanlara odaklanmaktadır. Piyasalar arası etkileşim, nedensellik ve volatilité üzerine yapılan çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bazı piyasalar ile arasındaki etkileşim üzerine yapılan çalışmalar çok azdır. Bunlardan bir tanesi devletlerin çıkarmış olduğu tahvillerdir. Uzun yıllardır piyasada var olan ülke tahvilleri ile yeşil tahvil piyasası bağlantısının da dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Devlet tahvilleri ile devletler fon ihtiyaçlarını karşılamakta, yatırımcılar da riski çok düşük olan ülke tahvillerine yatırım yaparak getiri elde edebilmektedirler. Tahvil faiz oranları, piyasada oluşan arz ve talep dengesine göre kendiliğinden belirlenmektedir. Piyasada meydana gelen farklı gelişmelere göre faiz oranlarında aşağı veya yukarı yönlü hareketler görülmektedir. Ülke tahvillerine yatırım yapan bireysel ve kurumsal yatırımcılar, değişen iklim koşulları ve daha çevreci yaklaşımları dikkate alarak bu piyasanın alternatifi olabilecek veya tahvil piyasasına çeşitlilik kazandırabilecek olan yeşil tahvil piyasasına yönelmektedirler. Bu kapsamda küresel iklim değişikliğini önemseyen yatırımcılar, güncel sayılabilecek olan yeşil tahvil piyasasına yatırım yapmaktadırlar. Bundan dolayı ülke tahvil piyasaları ile yeşil tahvil piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu konunun araştırılması, yatırımcılara yardımcı olabilecek sonuçları ortaya koyabilecektir.

Çalışma, yeşil tahvil piyasası ile ülke tahvil faizleri arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılmıştır. Ülkelerin seçiminde, İklim Tahvilleri Etkileşimli Veri Platformu (The Climate Bonds Interactive Data Platform) tarafından açıklanan verilere göre en çok iklim tahvili değerine sahip olan 15 ülke arasından 10 ülkenin, 10 yıllık tahvil faiz oranları kullanılmıştır. Bunlar: ABD, Almanya, Çin, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya ve Japonya'dır. 10 yıllık tahvil faizlerinin kullanılmasının sebebi hem piyasada en çok takip edilen tahvil faizleri olması hem de yeşil tahvil piyasası vadesine göre uygun bir seçenek olmasından dolayıdır. Yeşil tahvil piyasası olarak da S&P Yeşil Tahvil Endeksi kullanılmıştır. Veriler, 29 Şubat 2012 ile 4 Mart 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kapsamaktadır. Verilerin getiri serileri oluşturularak, piyasalar arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto testi ile sınanmıştır. Piyasalar arasında çıkabilecek nedensellik ilişkilerini dikkate alarak yatırımcıların portföylerini değiştirebilmesi mümkün olacaktır.

2. LİTERATÜR

Yeşil tahvil piyasası yakın zamanda oluşmasına rağmen literatürde yapılan çalışma sayısında hızlı bir artış görülmektedir. İklim değişikliğine yönelik çalışmaların artması ve çevreci yaklaşımları dikkate alarak yatırım tercihinde bulunan yatırımcıların sayısında yaşanan yükseliş bu durumun temel sebeplerini oluşturmaktadır. Yeşil tahviller ile şirket tahvilleri, siyah tahvil, konvansiyonel tahvil ve çeşitli finansal piyasalar arasındaki etkileşim ve ilişkiyi inceleyen çalışmalara bu alanda yer verilmektedir. Çalışmanın, yeşil tahvil piyasası ile en yüksek iklim tahvili büyüklüklerine sahip olan ülkelerin uzun vadeli devlet tahvili arasındaki nedensellik ilişkisini araştırması, devlet tahvillerine

yatırım yapan bireysel ve kurumsal yatırımcılar açısından yeşil tahvilleri bir seçenek olarak dikkate alarak yatırımlarını çeşitlendirebilmelerinde yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Hachenberg ve Schiereck (2018), Ekim 2015 ile Mart 2016 tarihleri arasındaki yeşil ve yeşil olmayan karşılaştırılabilir tahvillerin günlük fiyat farklılıklarını dikkate alarak karşılaştırma yaptıkları çalışmada, günlük deltanın aritmetik ortalamasının yeşil olmayan muadillerine kıyasla tek A dereceli yeşil tahvillerde en yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Genel olarak, yeşil tahvillerin karşılaştırılabilir yeşil olmayan muadillerine göre 1,18 baz puan daha dar alanda işlem gördüklerini belirlemişlerdir. Ayrıca, yeşil tahvil ihraç etmenin yeşil olmayan tahvil ihraç etmekten daha pahalı olmasına rağmen AA, A ve BBB derecelendirmesine sahip olanlar için yeşil ve yeşil olmayan tahviller arasındaki fiyatlandırma farkının, ihraççının katlanması gereken dış maliyetleri telafi edebilecek güçte olduğunu ifade etmişlerdir.

Pham (2016), S&P yeşil tahvil endekslerinin Nisan 2010 ile Nisan 2015 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları üzerinde, piyasanın oynaklık davranışını çok değişkenli GARCH modeli ile analiz ettiği çalışmada, “etiketli” yeşil tahvil piyasasının büyük oynaklık kümelenmesine sahip olduğunu ancak piyasanın “etiketlenmemiş” segmentinde oynaklık kümelenmesinin zayıf olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, genel konvansiyonel tahvil piyasasındaki bir şokun, yayılma etkisinin zaman içinde değişken olmakla birlikte yeşil tahvil piyasasına yayılma eğiliminde olduğunu belirlemiştir.

Reboredo (2018), yeşil tahvil piyasasının sabit getirili tahvil, hisse senedi ve enerji emtia gibi farklı finansal piyasalar ile olan bağımlılık yapısını araştırdığı çalışmasında, yeşil tahvil piyasasının kurumsal ve hazine tahvili piyasalarıyla eşleştiğini, ayrıca hisse senedi ve enerji emtia piyasalarıyla zayıfta olsa birlikte hareket ettiğini belirlemiştir. Aynı çalışmada, hisse senedi ve enerji piyasalarındaki yatırımcılar için çeşitlendirme faydalarının oldukça büyük olduğunu tespit etmiştir. Yeşil tahvillerin kurumsal ve hazine sabit getirili piyasalardan kaynaklanan önemli fiyat yayılmalarından etkilendiğini ve hisse senedi ve enerji piyasalarındaki büyük fiyat dalgalanmalarının yeşil tahvil fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Broadstock ve Cheng (2019), yeşil ve siyah tahvil piyasaları arasındaki zamana göre değişen ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, finansal piyasa oynaklığındaki değişikliklerin; ekonomik politika belirsizliğinin, günlük ekonomik aktivitenin; petrol fiyatlarının ve yeşil tahvillere yönelik olumlu ve olumsuz haber temelli duyarlılığa yönelik oluşturulmuş ölçümler gibi durumların yeşil ve siyah tahviller arasındaki bağlantıda duyarlılık oluşturduğunu belirlemişlerdir.

Gianfrate ve Peri (2019), 2013 ile 2017 tarihleri arasında ihraç edilen 121 Avrupa yeşil tahvilini Eğilim puanı eşleştirme yaklaşımı ile inceledikleri çalışmada, yeşil tahvillerin yeşil olmayanlara göre finansal olarak daha uygun olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca yeşil tahvillerin, kurumsal ihraççılar için daha büyük bir avantajının olduğunu ve ikincil piyasada avantajın devam ettiğini belirtmişlerdir.

Nanayakkara ve Colombage (2019), yeşil tahviller ile konvansiyonel tahvillerin dünya çapındaki sermaye piyasalarındaki fiyat farklılıklarını 2016-2017 tarihlerindeki günlük gözlemler ile inceledikleri çalışmada, yeşil tahvillerin, karşılaştırılabilir bir şirket tahvili ihracına kıyasla 63 baz puanlık bir primle alınıp satıldığını tespit etmişlerdir.

Zerbib (2019), Temmuz 2013'ten Aralık 2017'ye kadar ihraç edilen tahvillerden eşleştirme yöntemiyle yeşil tahvillerin getirisini eşdeğer sentetik yeşil olmayan tahviller ile kıyasladığı çalışmada, yeşil bir tahvilin getirisinin geleneksel bir tahvilin getirisinden daha düşük olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, primin tüm örnek ve ayrı ayrı Euro ve Dolar tahvilleri için ortalama -2 baz puan olduğunu, bu negatif primin finansal ve düşük dereceli tahviller için daha belirgin düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Reboredo ve Ugolini (2020), yeşil tahvil ve finansal piyasalar arasındaki fiyat bağlantılılığını finansal şokların piyasalar arasında doğrudan ve dolaylı iletimini yakalayan bir yapısal VAR modeli kullanarak araştırdığı çalışmada, yeşil tahvil piyasasının sabit getirili ve döviz piyasalarıyla yakından bağlantılı, bu piyasalardan büyük fiyat yayımları aldığı ve ihmal edilebilir ters etkiler ilettiğini belirlemişlerdir. Ayrıca, yeşil tahvil piyasasının hisse senedi, enerji ve yüksek getirili şirket tahvili piyasalarına zayıf bir şekilde bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tang ve Zhang (2020), 2007 ile 2017 tarihleri arasında 28 ülkedeki firmalar tarafından yapılan yeşil tahvil ihraçlarının duyuru getirileri ve reel etkilerini araştırdıkları çalışmada, hisse senedi fiyatlarının yeşil tahvil ihracına olumlu tepki verdiğini ancak yeşil tahviller için önemli derecede bir prim farkı bulamadıklarını belirlemişlerdir. Bu durumu, yeşil tahvil duyuruları etrafındaki pozitif hisse senedi getirilerinin tam olarak düşük borç maliyetinden kaynaklanmadığı şeklinde yorumlamaktadırlar.

Gao, Li ve Wang (2021), Çin'in yeşil tahvilleri ile ana finansal piyasalar arasındaki ağ bağlantılılık analizi ile birlikte dinamik getiri ve oynaklık yayımlarını çok boyutlu DCC-GJRARCH modeli ile araştırdıkları çalışmada, yeşil tahvil piyasası ile geleneksel tahvil piyasaları arasında iki yönlü; yeşil tahvil piyasası, hisse senedi ve emtia piyasalarından tek yönlü önemli risk yayımları olduğunu belirlemişlerdir. Ağ bağlantılılık analizi sonuçlarında ise, finansal olaylara karşılık gelen farklı alt dönemlerde bağlantı ve güç hakkında özel bilgiler sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Liu vd. (2021), 5 Temmuz 2011 ile 24 Şubat 2020 tarihleri arasında yeşil tahviller ile çeşitli küresel ve sektörel temiz enerji piyasası arasındaki dinamik bağımlılık yapısını inceledikleri çalışmada, yeşil tahviller ile temiz enerji hisse senedi piyasaları arasında zamanla değişen pozitif bir ortalama ve kuyruk bağımlılığı bulunduğunu ve temiz enerji hisse senedi piyasalarındaki aşırı aşağı ve yukarı yönlü hareketlerin yeşil tahvil piyasası üzerinde yayılma etkisine sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca piyasalar arasında var olan risk yayılımının asimetrik olduğunu belirlemişlerdir.

Nguyen vd. (2021), 2008 ile 2019 tarihleri arasında yeşil tahviller ile hisse senetleri, emtialar, temiz enerji ve konvansiyonel tahviller dâhil olmak üzere diğer varlık piyasaları arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, hisse senetleri, emtialar ve temiz enerji arasındaki birlikteliğin nispeten yüksek olduğunu; yeşil tahvillerin, hisse senetleri ve emtialarla düşük veya negatif korelasyonu nedeniyle çeşitlendirme faydasının önemli olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Zaman serilerinde durağanlık tespiti yapılarak, aynı seviyede durağanlık gösterip göstermediği dikkat edilen durumların başında gelmektedir. Serilerin düzeyde veya farkı alınmış olarak durağanlaştırılması sonucunda analizler gerçekleştirilmektedir. Bazı analiz türlerinde bu durum dikkate alınmamaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) geliştirdikleri gecikmesi artırılmış VAR modeli ile analiz edilecek olan değişkenlerin durağanlık koşulunu yerine getirmese bile düzey değerlerini kullanarak VAR modelinin oluşturulabileceğini ortaya koymuşlardır. Bu modelde serilerin birim kökü barındırması veya serilerin eş bütünleşik olması gibi sorunlar analize engel olmamaktadır. Modelin en önemli ön koşullarından bir tanesi, analizde kullanılan değişkenler için belirlenen maksimum bütünleşme derecesi değerinin, model için belirlenen gecikme uzunluğu değerinden büyük olmamasıdır. VAR modeli tahmin aşamasında, değişkenlere ait düzey değerler için tespit edilen gecikme uzunluğu (k) ile maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) toplamından çıkan değer üzerinden analizler gerçekleştirilmektedir (Kocabıyık, Aksoy ve Teker, 2020: 356; Kaya, 2021: 147). Yani uygun gecikme uzunluğunun, maksimum bütünleşme derecesinin 1 olduğu durumda: Toda-Yamamoto nedensellik analizi için VAR model tahmini (3+1) 4 üzerinden gerçekleştirilmektedir.

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

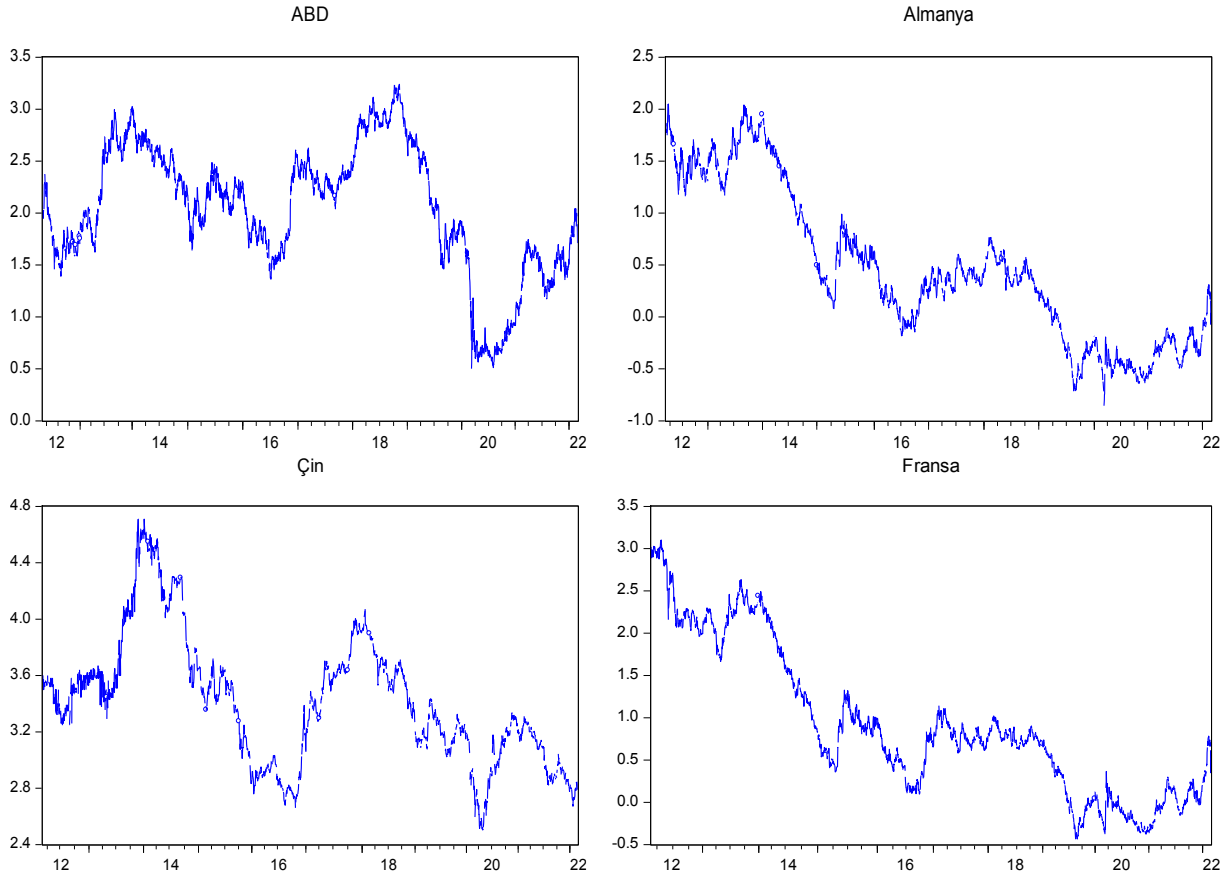
$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

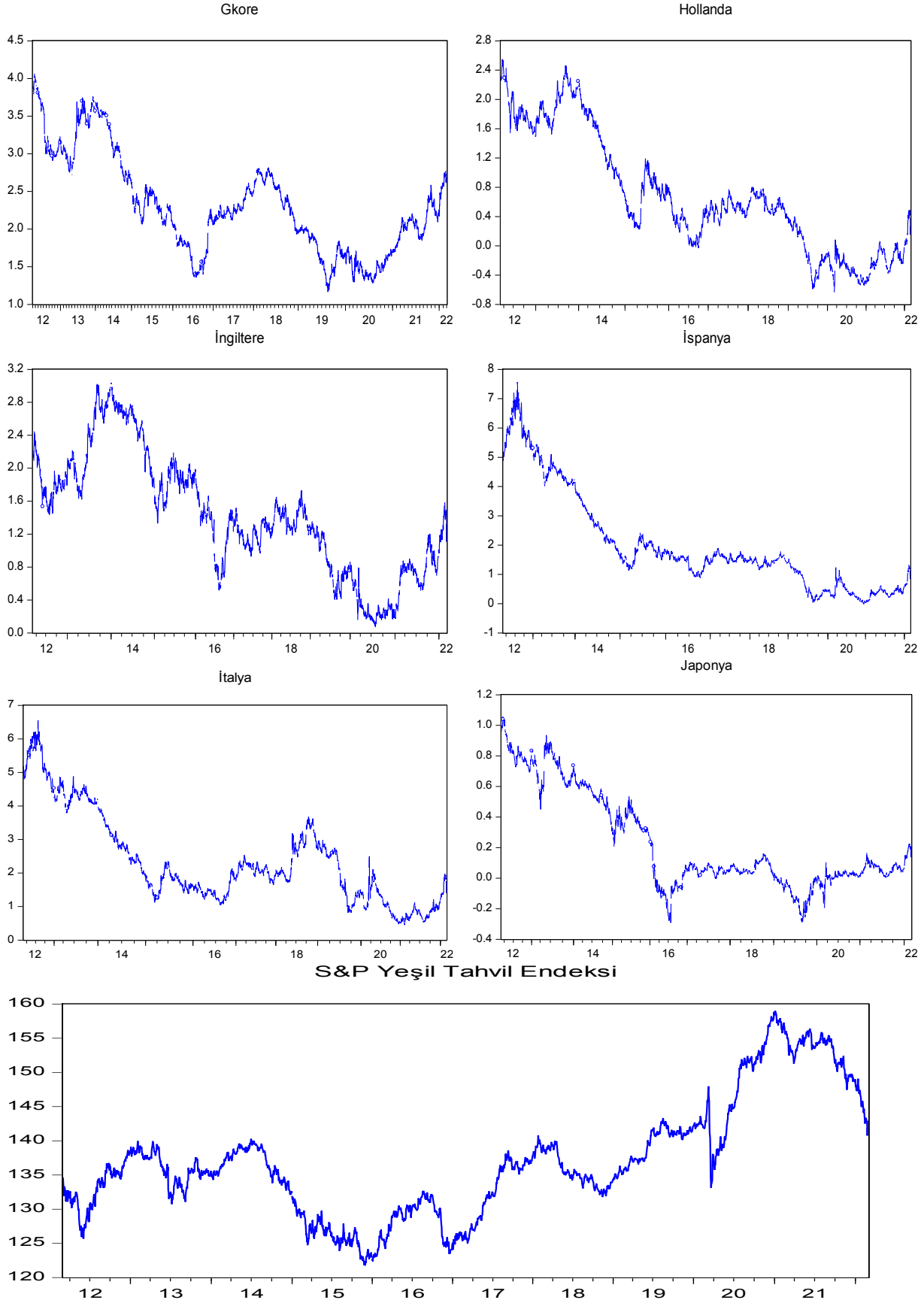
Yukarıda gösterilen formüller ile ifade edilen Toda-Yamamoto nedensellik testinde, k bilgi kriterleri (Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn gibi) yardımıyla tespit edilen uygun gecikme uzunluğunu: d_{max} ise birim kök testleri (Genişletilmiş Dickey-Fuller, Phillips-Perron gibi) kullanılarak belirlenen maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. Hata terimleri olan ε_{1t} ve ε_{2t} , sıfır ortalama ve sabit kovaryans matrisine sahip olarak varsayılmaktadır (Gazel, 2017: 292).

4. VERİ SETİ VE BULGULAR

Yeşil tahvil piyasası ile ülke tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto testi ile belirlemek amacıyla 29 Şubat 2012 ile 4 Mart 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak çalışma yapılmıştır. Bu tarih aralığının seçilmesinin özel bir sebebi olmamakla birlikte hem son 10 yılı içermesi hem de 2008 Küresel Finans Krizi'nin nispeten sonlanmaya başladığı tarih olarak belirtmek mümkündür. Yeşil tahvil piyasası olarak S&P Yeşil Tahvil piyasası verileri analize tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan ülkelerin seçiminde, İklim Tahvilleri Etkileşimli Veri Platformu (The Climate Bonds Interactive Data Platform) tarafından açıklanan verilere göre en çok iklim tahvili değerine sahip olan 15 ülke arasından: ABD, Almanya, Çin, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya ve Japonya olarak 10 ülkenin 10 yıllık tahvil faiz oranları kullanılmıştır. 10 yıllık tahvil faizlerinin kullanılmasının sebebi, hem piyasada en çok takip edilen tahvil faizleri olması hem de yeşil tahvil piyasası vadesine göre uygun bir seçenek olduğu düşünülmüşünden dolayıdır.

Analizde kullanılan serilerin günlük grafikleri aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 1. Yeşil Tahvil ve Devlet Tahvillerinin Günlük Değerleri

Grafiklerde görüldüğü üzere ülke devlet tahvillerinde, veri başlangıç tarihinden itibaren çoğunlukla düşüş trendinin söz konusu olduğu, 2020 tarihinden sonra ise büyük oranda artış trendine girildiğini gösterebilecek şekilde faiz oranlarında yükseliş olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik krizler, doğal afetler veya dünyayı etkileyebilecek herhangi bir salgın dönemlerinde ülke tahvil faizlerinin yükseliş eğilimine girdiği bilinmektedir. Çalışmada da bu durum görülmekte ve 2020 yılı Covid-19 salgın döneminde, yatırımcıların güvenli liman olarak gördükleri devlet tahvillerine olan talepte yaşanan artış, tahvil faizlerini yükseltmektedir. Bunun en önemli sebebi ise devlet tahvillerini, yatırımcıların risksiz getiri aracı olarak görmesi ve ülkelerin borcunu ödeyemeyecek duruma düşme ihtimallerinin şirketlere göre neredeyse sıfır olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Finansal piyasalarda karışıklık veya belirsizlik durumları söz konusu olduğunda, bireysel ve kurumsal yatırımcıların yönelmeyi düşündüğü ilk piyasalar devlet tahvilleri piyasası olmaktadır. S&P Yeşil tahvil endeksine bakıldığında, 2017 yılına kadar belirli bir dalgalanma aralığında olduğu 2017 başlangıcından itibaren ise artış trendine girdiği söylenebilir. Bu tarihten itibaren piyasada yeşil tahvil kavramının iyiden iyiye oturmaya başlaması ile yatırımcıların talebinde yaşanan artış fiyatlarda belirgin yükselişlerin yaşanmasını ortaya koymaktadır. Portföylerini çeşitlendirmek isteyen yatırımcıların bu alana yönelmeye başlaması ile piyasadaki hacim ve fiyatlardaki hareketlilik artış göstermeye başlamıştır. 2020 yılı sonunda zirve noktasına ulaştıktan sonra küresel piyasalarda yaşanan belirsizliğin artması, firmaların bazı yatırımlarını ertelemesi, firmaların fon ihtiyaçlarının meydana gelmesi gibi durumlar sonucunda endeks değerinde bir düşüş trendi ortaya çıkmaya başlamıştır. Veri aralığına bakıldığında ilk zamanlarda direnç noktası olarak çalışan yaklaşık 140 dolar değeri, şimdilerde destek noktası görevini üstlenme durumunda kalabilir.

Analize tabi tutulan tahvil serilerinin birim kök testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Tahvil Serilerinin Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzeyde t-istatistik Değeri	1. Farkı Alınmış t-istatistik Değeri
ABD 10 Yıllık	-1,8967	-16,8368*
Almanya 10 Yıllık	-2,5591	-52,0831*
Çin 10 Yıllık	-2,4122	-9,1446*
Fransa 10 Yıllık	-2,2673	-50,9709*
Güney Kore 10 Yıllık	-1,3020	-57,3319*
Hollanda 10 Yıllık	-2,3671	-51,3344*
İngiltere 10 Yıllık	-2,2118	-41,3045*
İspanya 10 Yıllık	-1,4285	-9,5015*
İtalya 10 Yıllık	-1,7672	-14,8506*
Japonya 10 Yıllık	-1,6737	-19,2277*
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	-1,8908	-33,6521*

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik testinde, serilerin durağan olma şartı bulunmamakta ancak maksimum bütünleşme derecesinin belirlenebilmesi durağanlık testinin yapılması gerekmektedir.

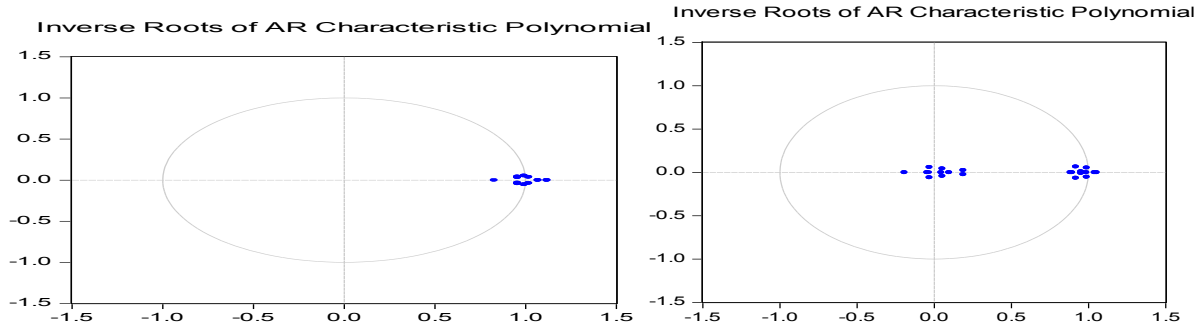
Seriler için yapılan sabitli ve trendli Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin düzeyde durağan olmadıkları ancak 1. farkı alınmış haliyle durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda d_{max} değeri 1 olarak tahmin modeline eklenecektir.

Tablo 2. Serilerin Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespiti Aşaması

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-13962,36	NA	1.30e-09	10,75701	10,78183	10,76600
1	47472,90	122303	4.12e-30	-36,44411	-36,14625*	-36,33618*
2	47606,98	265,7848	4.08e-30*	-36,45418*	-35,88327	-36,24732
3	47701,33	186,2434	4.17e-30	-36,43367	-35,58972	-36,12787
4	47791,10	176,4241	4.27e-30	-36,40962	-35,29263	-36,00490
5	47885,82	185,3542	4.36e-30	-36,38939	-34,99936	-35,88573
6	47966,51	157,2277	4.49e-30	-36,35836	-34,69529	-35,75577
7	48054,45	170,5902	4.61e-30	-36,33291	-34,39680	-35,63138
8	48140,02	165,2856*	4.74e-30	-36,30564	-34,09648	-35,50518

* Kriter tarafından belirlenen gecikme uzunluğunu; AIC Akaike, SC Schwarz, HQ Hannan-Quinn, FPE Son Tahmin Hatasını, LR sıralı değiştirilmiş LR test istatistiğini ifade etmektedir.

Tablo 2’de nedensellik testi için gerekli olan uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesine yardımcı olacak olan bilgi kriterleri değerleri gösterilmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun doğru tespit edilmesinin önemi daha önce vurgulanmış bundan dolayı tabloda koyu renkli olarak işaretlenen bütün gecikme uzunlukları üzerinden tahminler gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda iki kriter tarafından uygun görülen 1 ve 2 gecikme uzunlukları, model için gerekli olan istikrar koşulunu sağlamamaktadır. Şekil 2’de gösterilen grafiklere göre, çizilen çember içerisinde 1 (soldaki) ve 2 (sağdaki) gecikme uzunluğuna göre oluşturulan VAR model tahminine ait AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hepsi yer almadığından dolayı istikrar koşulunun sağlanmadığı görülmektedir. Bundan dolayı k değeri 8 olarak alınmış ve istikrar koşulunu sağladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi için VAR model tahmini, $k+d_{max}$ sonucunu gösteren 9 üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. VAR Model Tahmini AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Grafiği

Tablo 3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken S&P Yeşil Tahvil Endeksi	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	7,167979	0,5186
Almanya 10 Yıllık	23,24090	0,0031*
Çin 10 Yıllık	9,931746	0,2698
Fransa 10 Yıllık	7,062171	0,5299
Güney Kore 10 Yıllık	5,823316	0,6670
Hollanda 10 Yıllık	8,815307	0,3581
İngiltere 10 Yıllık	3,788114	0,8757
İspanya 10 Yıllık	7,191463	0,5161
İtalya 10 Yıllık	4,302239	0,8289
Japonya 10 Yıllık	5,004849	0,7571

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

S&P Yeşil tahvil endeksi ile ülke tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini gösteren Tablo 3'e göre, Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizinden S&P Yeşil tahvil endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizi S&P Yeşil tahvil endeksinin nedeni olduğu sonucu çıkmaktadır. Analizde kullanılan diğer ülke tahvil faizleri ile arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenememiştir.

Tablo 4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken ABD 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
Almanya 10 Yıllık	11,35681	0,1823
Çin 10 Yıllık	3,152520	0,9244
Fransa 10 Yıllık	12,84985	0,1171
Güney Kore 10 Yıllık	3,427548	0,9047
Hollanda 10 Yıllık	6,311216	0,6124
İngiltere 10 Yıllık	19,50758	0,0124**
İspanya 10 Yıllık	6,794572	0,5590
İtalya 10 Yıllık	7,607481	0,4727
Japonya 10 Yıllık	29,49935	0,0003*
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	4,217820	0,8370

* ve **, sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 4'te yer alan bilgilere göre, İngiltere ve Japonya 10 yıllık devlet tahvili faizlerinin ABD 10 yıllık devlet tahvili faizinin nedeni olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, İngiltere ve Japonya 10 yıllık devlet tahvil faizlerinden ABD 10 yıllık devlet tahvili faizine doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Almanya 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	5,823983	0,6669
Çin 10 Yıllık	5,784453	0,6714
Fransa 10 Yıllık	2,765912	0,9482
Güney Kore 10 Yıllık	18,77412	0,0161**
Hollanda 10 Yıllık	4,386154	0,8207
İngiltere 10 Yıllık	9,640332	0,2912
İspanya 10 Yıllık	14,68436	0,0656***
İtalya 10 Yıllık	3,070757	0,9298
Japonya 10 Yıllık	28,31244	0,0004*
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	8,585072	0,3785

*, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Güney Kore, İspanya ve Japonya 10 yıllık devlet tahvili faizlerinin Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizinin Granger nedeni olduğu Tablo 5'te yer alan değerler dikkate alınarak tespit edilmiştir. Diğer tahviller ile herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 6. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Çin 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	7,704572	0,4628
Almanya 10 Yıllık	13,90902	0,0842***
Fransa 10 Yıllık	9,975397	0,2668
Güney Kore 10 Yıllık	7,803266	0,4529
Hollanda 10 Yıllık	7,652468	0,4681
İngiltere 10 Yıllık	3,159272	0,9240
İspanya 10 Yıllık	8,601077	0,3771
İtalya 10 Yıllık	2,493503	0,9620

Japonya 10 Yıllık	12,77611	0,1198
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	5,427321	0,7111

*** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizi ile Çin 10 yıllık devlet tahvil faizi arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Fransa 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	6,594599	0,5809
Almanya 10 Yıllık	4,441552	0,8153
Çin 10 Yıllık	7,106982	0,5251
Güney Kore 10 Yıllık	3,943578	0,8622
Hollanda 10 Yıllık	28,77013	0,0003*
İngiltere 10 Yıllık	4,246608	0,8342
İspanya 10 Yıllık	31,51142	0,0001*
İtalya 10 Yıllık	9,766144	0,2818
Japonya 10 Yıllık	10,19589	0,2515
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	5,675798	0,6835

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 7'de gösterilen Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre Hollanda ve İspanya 10 yıllık devlet tahvili faizi ile Fransa 10 yıllık devlet tahvili faizi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 8. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Güney Kore 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	11,03187	0,1999
Almanya 10 Yıllık	17,76584	0,0231**
Çin 10 Yıllık	5,046237	0,7526
Fransa 10 Yıllık	14,37543	0,0725***
Hollanda 10 Yıllık	5,304916	0,7245
İngiltere 10 Yıllık	7,728789	0,4604
İspanya 10 Yıllık	32,80932	0,0001*

İtalya 10 Yıllık	14,18232	0,0771***
Japonya 10 Yıllık	15,65583	0,0476**
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	5,387753	0,7154

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Almanya, Fransa, İspanya, İtalya ve Japonya devletlerinin 10 yıllık devlet tahvili faiz oranlarının Güney Kore 10 yıllık devlet tahvili faiz oranının nedeni olduğu Tablo 8'de yer alan bilgiler ışığında belirlenmiştir.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Hollanda 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	3,643595	0,8878
Almanya 10 Yıllık	8,838025	0,3561
Çin 10 Yıllık	5,640620	0,6874
Fransa 10 Yıllık	20,28884	0,0093*
Güney Kore 10 Yıllık	10,34709	0,2415
İngiltere 10 Yıllık	9,576632	0,2960
İspanya 10 Yıllık	8,759117	0,3630
İtalya 10 Yıllık	10,37706	0,2396
Japonya 10 Yıllık	5,542572	0,6983
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	6,468578	0,5949

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Fransa 10 yıllık devlet tahvili faizinden Hollanda 10 yıllık devlet tahvili faizine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu Tablo 9'daki bilgiler dikkate alınarak ortaya konulmuştur.

Tablo 10. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken İngiltere 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	7,558152	0,4778
Almanya 10 Yıllık	8,625587	0,3749
Çin 10 Yıllık	11,32334	0,1840
Fransa 10 Yıllık	11,22289	0,1894
Güney Kore 10 Yıllık	17,11242	0,0290**
Hollanda 10 Yıllık	32,04485	0,0001*

İspanya 10 Yıllık	5,065213	0,7506
İtalya 10 Yıllık	5,267291	0,7287
Japonya 10 Yıllık	3,192661	0,9217
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	8,273045	0,4073

* ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 10, Güney Kore ve Hollanda 10 yıllık devlet tahvili faiz oranlarının İngiltere 10 yıllık devlet tahvil faizinin Granger nedeni olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer tahviller ile arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 11. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken İspanya 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	7,412685	0,4928
Almanya 10 Yıllık	27,34161	0,0006*
Çin 10 Yıllık	13,01596	0,1113
Fransa 10 Yıllık	13,05581	0,1099
Güney Kore 10 Yıllık	6,520655	0,5891
Hollanda 10 Yıllık	18,35746	0,0187**
İngiltere 10 Yıllık	9,176525	0,3276
İtalya 10 Yıllık	120,2532	0,0000*
Japonya 10 Yıllık	7,486767	0,4851
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	8,586220	0,3784

* ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Almanya, Hollanda ve İtalya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranlarının İspanya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranının nedeni olduğu yani bu ülke tahvillerinden İspanya tahviline doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu Tablo 11’de yer alan bilgiler dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tablo 12. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken İtalya 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	8,219223	0,4124
Almanya 10 Yıllık	10,64495	0,2226
Çin 10 Yıllık	6,315927	0,6119
Fransa 10 Yıllık	11,64301	0,1679

Güney Kore 10 Yıllık	12,87744	0,1161
Hollanda 10 Yıllık	12,28558	0,1389
İngiltere 10 Yıllık	13,13049	0,1074
İspanya 10 Yıllık	8,301674	0,4046
Japonya 10 Yıllık	4,662356	0,7930
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	11,75962	0,1623

Tablo 12’de verilen değerlere göre İtalya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranının ülke tahvil faizleri ve yeşil tahvil endeksi ile arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 13. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Bağımlı Değişken Japonya 10 Yıllık	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
ABD 10 Yıllık	14,29801	0,0743***
Almanya 10 Yıllık	4,258316	0,8331
Çin 10 Yıllık	6,578010	0,5828
Fransa 10 Yıllık	7,546655	0,4790
Güney Kore 10 Yıllık	9,284308	0,3189
Hollanda 10 Yıllık	9,439696	0,3066
İngiltere 10 Yıllık	9,600861	0,2942
İspanya 10 Yıllık	15,39149	0,0520***
İtalya 10 Yıllık	12,86124	0,1167
S&P Yeşil Tahvil Endeksi	9,175092	0,3277

*** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 13’deki bilgilere göre ABD ve İspanya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranı ile Japonya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranı arasında nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 14. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları Özet Tablosu

		Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
Almanya 10 Yıllık	→ S&P Yeşil Tahvil Endeksi	23,24090	0,0031*
İngiltere 10 Yıllık	→ ABD 10 Yıllık	19,50758	0,0124**
Japonya 10 Yıllık		29,49935	0,0003*
Güney Kore 10 Yıllık	→ Almanya 10 Yıllık	18,77412	0,0161**
İspanya 10 Yıllık		14,68436	0,0656***

Japonya 10 Yıllık		28,31244	0,0004*
Almanya 10 Yıllık	➔ Çin 10 Yıllık	13,90902	0,0842***
Hollanda 10 Yıllık	➔ Fransa 10 Yıllık	28,77013	0,0003*
İspanya 10 Yıllık		31,51142	0,0001*
Almanya 10 Yıllık	➔ Güney Kore 10 Yıllık	17,76584	0,0231**
Fransa 10 Yıllık		14,37543	0,0725***
İspanya 10 Yıllık		32,80932	0,0001*
İtalya 10 Yıllık		14,18232	0,0771***
Japonya 10 Yıllık		15,65583	0,0476**
Fransa 10 Yıllık	➔ Hollanda 10 Yıllık	20,28884	0,0093*
Güney Kore 10 Yıllık	➔ İngiltere 10 Yıllık	17,11242	0,0290**
Hollanda 10 Yıllık		32,04485	0,0001*
Almanya 10 Yıllık	➔ İspanya 10 Yıllık	27,34161	0,0006*
Hollanda 10 Yıllık		18,35746	0,0187**
İtalya 10 Yıllık		120,2532	0,0000*
ABD 10 Yıllık	➔ Japonya 10 Yıllık	14,29801	0,0743***
İspanya 10 Yıllık		15,39149	0,0520***

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları tek tablo şeklinde özet olarak Tablo 14'te gösterilmektedir. S&P Yeşil tahvil endeksi ile sadece Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Diğer ülke tahvil faizleri ile yeşil tahvil arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ülke tahvil faizlerinin kendi arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında, birçok ülke arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. ABD ile Japonya, Almanya ile Güney Kore ve İspanya, Hollanda ile Fransa 10 yıllık devlet tahvili faizleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Küresel iklim değişikliği ile birlikte kurum ve devletler iklimden kaynaklı problemleri en aza indirebilecek şekilde çevreci ekonomiye geçiş için çeşitli alternatif araçlar oluşturmuşlardır. Bunların en başında Yeşil statüsünde yer alan finansal varlıklar gelmektedir. Bu finansal varlıklar içerisinde en çok bilinen ve işlem hacmi yüksek olan Yeşil tahvil piyasasıdır. Bu alana yatırım yapan firma ve devletlerin çıkarmış oldukları tahvillere, çevreci ve portföyünü çeşitlendirmek isteyen pek çok yatırımcı yönelmektedir. Bu sayede hem kendi gelirlerini artırabilme hem de ilgi duyduğu alanda yatırım yapma imkânı bulmaktadırlar. Ülkeler tarafından çıkarılan devlet tahvillerine tam olarak alternatif olmasa da portföy çeşitlendirme anlamında yeşil tahvillere ilgi son zamanlarda artmaktadır. Yeşil tahviller sayesinde yatırımcılar hem çevresel faydayı ön planda tutan yatırımlara fon sağlamakta hem de bu yatırımdan kar elde etmektedir. Bu alana yatırım yapan yatırımcı sayısının artması, yeşil tahvil piyasasının gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Yeşil statülü finansal varlıklar ile diğer finansal varlıklar arasındaki ilişkinin araştırılması, akademik çevrede giderek artan sayıda çalışmanın oluşmasını sağlamıştır. Bu çalışma, yeşil tahvil piyasası ile ülke tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto testi ile belirleyebilmek için yapılmıştır. Yeşil tahvil piyasası olarak S&P Yeşil Tahvil Endeksi; ülke tahvilleri olarak: ABD, Almanya, Çin, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya ve Japonya 10 yıllık devlet tahvilleri kullanılmıştır. 10 yıllık tahvil faizlerinin kullanılmasının sebebi, hem piyasada en çok takip edilen tahvil faizleri olması hem de yeşil tahvil piyasası vadesine göre uygun bir seçenek olmasından dolayıdır. Çalışmada, 29 Şubat 2012 ile 4 Mart 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri kullanılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, Almanya 10 yıllık devlet tahvili faizinden S&P Yeşil tahvil endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer ülke tahvilleri ile yeşil tahvil endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ülkelerin 10 yıllık devlet tahvili faizi arasında ise İngiltere ile ABD; Japonya ile Almanya; Almanya ile Çin; İspanya ile Fransa; Fransa, İspanya, İtalya ve Japonya ile Güney Kore; Güney Kore ve Hollanda ile İngiltere; Hollanda ve İtalya ile İspanya; İspanya ile Japonya arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Sadece İtalya 10 yıllık devlet tahvili faiz oranı ile herhangi bir ülke tahvil faizi ve yeşil tahvil endeksi arasında nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. ABD ile Japonya; Almanya ile Güney Kore; İspanya ve Hollanda ile Fransa 10 yıllık devlet tahvili faizleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İklimsel değişikliklere karşı hassas ve portföy çeşitlendirmesini önceliğine alan bireysel ve kurumsal yatırımcıların, yeşil tahvil piyasasına yönelmesiyle birlikte piyasa hacmi artmakta, piyasa gelişmişlik seviyesi yükselmekte ve gelir elde etme imkânı da artış göstermektedir. Bunlar sayesinde piyasanın bilinirliği artmakta ve daha fazla gelir elde etmek isteyen yatırımcılar da piyasada işlem yapmaya başlamaktadır. Yeni yatırımcıların yanlarında daha da yeni yatırımcıları çekip getirmesiyle birlikte piyasanın büyüklüğü doğru orantıda artmakta ve hem bu piyasada işlem yapan yatırımcılar daha fazla kazanmakta hem de çevreci ekonominin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye’de bilinirliği son zamanlarda artmaya başlayan bir piyasa olarak bu piyasa üzerine daha fazla yoğunlaşılması, alternatiflerin değerlendirilmesi ve yatırımcılara iyi bir şekilde açıklanması gerekmektedir. Çalışmanın, ülke tahvillerine yatırım yapan yatırımcılar açısından çeşitlendirme anlamında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu alana ilgi duyan yatırımcılar için de portföy oluşturma aşamasında dikkat edilmesi gereken bazı noktaları, çıkan sonuçları irdeleyerek bulabilmelerine yardımcı olabilecektir. Bu alanda çalışma yapmak isteyen akademisyen ve araştırmacılar içinse, dünyada daha yaygın olan yeşil tahvil gibi yeşil finans alanındaki finansal varlıklar üzerine farklı tarih ve yöntemler ile birçok yeni çalışma literatüre kazandırılabilir. Türkiye’de yeni yeni yeşermeye başlayan yeşil finans üzerine politika yapıcıların da uygun hukuksal ve finansal altyapıyı oluşturarak bu alanda işlem yapmak isteyen bireysel ve kurumsal yatırımcılara imkân sunmalıdır. Küresel çapta hızla yükseliş gösteren yeşil finans alanında dünyadan geri kalmamak ve onlarla yarışabilmek için hızlı adımların atılması uygun olacaktır.

Etik Beyan

“Yeşil Tahvil ve Ülke Tahvilleri Arasındaki Nedensellik” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Antoniuk, Y. ve Leirvik, T. (2021). Climate Transition Risk and the Impact on Green Bonds. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(597), 1-19.
- Broadstock, D. C. ve Cheng, L. T. W. (2019). Time-varying Relation Between Black and Green Bond Price Benchmarks: Macroeconomic Determinants for the First Decade. *Finance Research Letters*, 29, 17-22.
- Gao, Y., Li, Y. ve Wang, Y. (2021). Risk Spillover and Network Connectedness Analysis of China's Green Bond and Financial Markets: Evidence from Financial Events of 2015–2020. *North American Journal of Economics and Finance*, 57, 1-25.
- Gazel, S. (2017). BİST Sınai Endeksi ile Çeşitli Metaller Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *The Journal of Academic Social Science*, 5(52), 287-299.
- Gianfrate, G. and Peri, M. (2019). The Green Advantage: Exploring the Convenience of Issuing Green Bonds. *Journal of Cleaner Production*, 219, 127-135.
- Hachenberg, B. ve Schiereck, D. (2018). Are Green Bonds Priced Differently from Conventional Bonds?. *Journal of Asset Management*, 19, 371–383.
- Kaya, M. (2021). Seçili Kripto Para Birimleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisinin Analizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 13 (2): 138-160.
- Kocabıyık, T., Aksoy, E. ve Teker, T. (2020). Makroekonomik Değişkenlerin Park Mavera III Gayrimenkul Sertifikası Fiyatı Üzerine Etkisinin Toda-Yamamoto Analizi İle Keşfi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 347-365.
- Le, TN-L., Abakah, E. J. A. ve Tiwari, A. K. (2020). Time and Frequency Domain Connectedness and Spill-over Among Fintech, Green Bonds and Cryptocurrencies in The Age of the Fourth Industrial Revolution. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 1-16.
- Liu, N., Liu, C., Da, B., Zhang, T. ve Guan, F. (2021). Dependence and Risk Spillovers Between Green Bonds and Clean Energy Markets. *Journal of Cleaner Production*, 279, 1-12.
- Naeem, M. A., Adekoya, O. B. ve Oliyide, J. A. (2021). Asymmetric Spillovers Between Green Bonds and Commodities. *Journal of Cleaner Production*, 314, 1-10.
- Nanayakkara, M. ve Colombage, S. (2019). Do Investors in Green Bond Market Pay a Premium? Global Evidence. *Applied Economics*, 51(40), 4425-4437.
- Nguyen, T. T. H., Naeem, M. A., Balli, F., Ozer Balli, H. ve Vo, X. V. (2021). Time-frequency Comovement Among Green Bonds, Stocks, Commodities, Clean Energy, and Conventional Bonds. *Finance Research Letters*, 40, 1-9.
- Pham, L. (2016). Is it Risky to Go Green? A Volatility Analysis of the Green Bond Market. *Journal Of Sustainable Finance and Investment*, 6(4), 263-291.
- Pham, L. Ve Nguyen, C. P. (2021). Asymmetric Tail Dependence Between Green Bonds and other Asset Classes. *Global Finance Journal*, 50, 1-19.
- Reboredo, J. C. (2018). Green Bond and Financial Markets: Co-movement, Diversification and Price Spillover Effects. *Energy Economics*, 74, 38-50.

Güneş, H. (2023). Yeşil Tahvil ve Ülke Tahvilleri Arasındaki Nedensellik. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1244-1263.

Reboredo, J. C. ve Ugolini, A. (2020). Price Connectedness Between Green Bond and Financial Markets. *Economic Modelling*, 88, 25–38.

Sustainable Banking Network (SBN), (2018). Creating Green Bond Markets – Insights, Innovations, and Tools from Emerging Markets. 1-49.

Tang, D. Y. ve Zhang, Y. (2020). Do Shareholders Benefit from Green Bonds?. *Journal of Corporate Finance*, 61, 1-18.

Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics* 66, 225-250.

Zerbib, O. D. (2019). The Effect of Pro-environmental Preferences on Bond Prices: Evidence from Green Bonds. *Journal of Banking and Finance*, 98, 39–60.

Extended Abstract

Causality between Green Bond and Country Bond

The difficulties experienced recently due to global warming and climate change in the world have caused investors to be interested in financial innovations that support sustainable development. One of these innovations is green bonds, which are seen as a promising financial product to overcome environmental challenges. Green bonds deal with adaptation to climate change and other environmental issues such as depletion of natural resources, loss of biodiversity, air, water, and soil. The development of the green bond market is closely related to many different variables and markets. The development of this market concerns environmental scientists, institutions and investors who care about suitability in portfolio diversification and seek sustainable solutions to protect themselves against risks. Individual and institutional investors investing in country bonds are turning to the green bond market, which can be an alternative to this market or add diversity to the bond market, taking into account changing climate conditions and more environmentally friendly approaches. In this context, investors who care about global climate change invest in the green bond market, which can be considered up-to-date. Therefore, the existence of a causal relationship between country bond markets and green bond markets becomes important. Therefore, researching this issue may reveal results that can help investors.

The study was conducted to determine the relationship between the green bond market and country bond interest rates. In the selection of countries, 10-year bond interest rates of 10 countries among the 15 countries with the highest climate bond value, according to the data announced by the Climate Bonds Interactive Data Platform, were used. The reason why 10-year bond interest rates are used is because they are the most followed bond interest rates in the market and because they are a suitable option according to the maturity of the green bond market. S&P Green Bond Index was used as the green bond market. The data covers daily closing values between February 29, 2012 and March 4, 2022.

Return series of the variables were created and the causality relationship between the markets was tested with the Toda-Yamamoto test. The reason for choosing this model is that problems such as the series having a unit root or the series being cointegrated do not hinder the analysis. One of the most important prerequisites of the model is that the maximum degree of integration value determined for the variables used in the analysis is not greater than the lag length value determined for the model.

According to the Toda-Yamamoto causality test results, it has been determined that there is a one-way causality relationship from the German 10-year government bond interest rate to the S&P Green bond index. No causality relationship was found between other country bonds and the green bond index. Among the 10-year government bond interest rates of the countries, the UK and the USA; Japan and Germany; Germany and China; Spain and France; France, Spain, Italy and Japan and South Korea; South Korea and the Netherlands and England; Netherlands and Italy and Spain; It has been revealed that there is a one-way causality relationship between Spain and Japan. Only a causal relationship could not be determined between the Italian 10-year government bond interest rate and any country bond interest or green bond index. Among the 10-year government bond interest rates, the USA and Japan; Germany and South Korea; It was concluded that there is a bidirectional causality relationship between Spain, the Netherlands and France.

It is thought that the study will contribute to diversification for investors investing in country bonds. It may help investors who are interested in this field to find some points that need to be considered during the portfolio creation phase by examining the results. For academics and researchers who want to work in this field, many new studies with different dates and methods can be added to the literature on financial assets in the field of green finance, such as green bonds, which are more common in the world. Policy makers on green finance, which is just starting to flourish in Turkey, should create the appropriate legal and financial infrastructure and provide opportunities to individual and institutional investors who want to transact in this field. It would be appropriate to take rapid steps in order not to fall behind and compete with the rest of the world in the field of green finance, which is rapidly rising globally.

Kırızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşleri*

İrfan ARIK**

Öz

Günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında birçok farklı ülkede Türk dizileri izlenmektedir. Türkiye'deki iç pazara yönelik üretimle başlayan ve yurt dışına açılmasıyla birlikte büyük bir ivme kazanan Türk dizileri dünyada dizi sektörüne son 15 yılda damgasına vurmuş vaziyettedir. Türk dizilerinin yoğun olarak izlendiği ve günlük sohbetlere konu olduğu ülkelerden biri de Kırızistan'dır. Kırızistan'da Türk dizileri ülkenin en büyük kanallarında ve devlet televizyonunda yayınlanmış ve büyük bir izleyici kitlesine ulaşmıştır. Araştırmada nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. İzleyicilerin Türk dizileriyle ilgili düşüncelerini derinlemesine görüşmeler yaparak ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturulmuş ve Türk dizilerinden en az birini bir sezondan az olmamak şartıyla izlemiş izleyicilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda izleyicilerin Türk dizilerini izledikten sonra Türkiye ve Türkler hakkındaki önyargılarının olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Ayrıca izleyiciler, Türk dizilerinde bazen fazla dram olsa da gerçek hayatın gösterildiğini ve tarihi dizilerde tarihle ilgili daha önce bilmedikleri bilgiler edindiklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk dizileri, Kırızistan, İzleyici görüşleri, Orta Asya.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Viewers' Opinions on Turkish TV Series Broadcast Abroad in the Case of Kyrgyzstan

Abstract

Today, Turkish TV series are watched in many different countries in different geographies of the world. Turkish TV series, which started with the production for the domestic market in Türkiye and gained great momentum with the opening abroad, have left their mark on the series sector in the last 15 years in the world. One of the countries where Turkish series are watched intensively and are the subject of daily conversations is Kyrgyzstan. In Kyrgyzstan, Turkish series were broadcast on the country's largest channels and state television and reached a large audience. A qualitative research method was used in the study. It is aimed to reveal the thoughts of the viewers about Turkish series by conducting in-depth interviews. For this purpose, a semi-structured interview form was created, and data were collected by conducting face-to-face interviews with viewers who had watched at least one of the Turkish series for not less than one season. As a result of the research, it was seen that the prejudices of the viewers about Türkiye and Turks changed positively after watching Turkish series. In addition, viewers stated that although there was sometimes too much drama in Turkish series, real life was shown and that they had obtained information about history in historical series that they did not know before.

Keywords: Turkish TV series, Kyrgyzstan, Viewers' opinions, Central Asia.

Article Type: Research Article

* Bu çalışma, 20-21 Mayıs 2021 tarihinde Çeşme'de gerçekleştirilen "4th Cultural Informatics, Communication & Media Studies Conference" adlı konferansta sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Çelebi Meslek Yüksekokulu, Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, irfan.arik@ikc.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-5742-374X.

1. GİRİŞ

Televizyon programları arasında dizilerin her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Diziler, uzun süre devam edebilmeleri ve sadık bir izleyici kitlesine sahip olmaları, izleyicilerin dizi karakterleri ile parasosyal ilişkiler kurmaları ve her hafta hatta her gün yayınlanmaları sayesinde izleyici üzerinde diğer televizyon programlarından daha etkili olabilmektedir. Bazı ülkelerde ise dizilerin etkisi bir televizyon yapımının çok ötesine geçebilmektedir. Dizilerin yayınlandığı saatlerde sokaklar boşalmakta, trafik azalmakta ve insanlar planlarını dizilerin saatlerine göre yapmaya başlamaktadır.

Televizyon dizileri birçok ülkede olduğu gibi Kırgızistan'da da en fazla izlenen televizyon yapımları arasında yer almaktadır. Ülkede Amerikan ve Rus dizileri haricinde bilhassa son yıllarda Güney Kore ve Türk dizileri en fazla izlenen yapımlar durumundadır. Çalığışu, Muhteşem Yüzyıl, Kara Sevda ve Diriliş Ertuğrul gibi Türk dizileri büyük bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.

Türk dizileri yurt dışında birçok ülkede yurt içindeki kadar hatta bazı ülkelerde daha fazla popüler olmuştur. Bunun sonucunda da Türk dizilerinin hem yurt içinde hem de yurt dışında izlenmesiyle ilgili birçok akademik araştırma yapılmıştır. Makale olarak, Abdulkadir Önkol'un (2011) "Üniversite Gençlerinin Romanlardan Uyarılma Dizilere Bakışı"; Ramazan Kaya ve Hasan Günel'in (2015) "Tarih Öğretmenlerinin Muhteşem Yüzyıl Dizisi Özelinde Tarih Konulu Film ve Dizilerin Öğretimde Kullanımına Yönelik Görüşleri"; Mihalis Kuyucu'nun (2017) "Üniversite Eğitimi Gören Y Kuşağının Televizyonda Dizi İzleme Alışkanlıkları"; Berk Çaycı'nın (2021) "Aşırı İzlemeyle Değişen Dizi İzleme Biçimlerinin İzleyiciler Üzerindeki Etkileri" başlıklı çalışmaları; lisansüstü tez çalışması olarak Aslı Akdağ'ın (2011) "2000-2010 Yılları Arasında Türkiye'de Dizi Yapım Politikaları"; Sibel Akova'nın (2014) "Türk Dizilerinin Balkanlardaki Etkileri (Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek Örnekleme)"; Murad Amer Numan Warrad'ın (2019) "Ürdün Üniversiteleri Öğrencilerinin Arapça Dublajlı Türk Dizilerini Kullanımları Ve Doyuma Ulaşmaları: Anket Çalışması"; Ali Can Turan'ın (2023) "Türk Televizyon Dizilerinin Azerbaycan Gençliği Üzerindeki Etkileri" başlıklı çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Umut Başar'ın (2020) İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) için hazırladığı "İran Toplumunu ve Türk Televizyon Dizileri" başlıklı araştırma projesi; İbrahim Sarıtaş ve Aydan Özsoy'un (2022) editörlüğünü yaptığı İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan "Kültürel Değişim ve 2010-2020 Endüstrileşme Sürecinde Türk Dizileri" başlıklı sektör analizini içeren çalışması bulunmaktadır.

Bugün Türk dizileri dünyanın farklı coğrafyalardaki 150'den fazla ülkede 700 milyondan fazla izleyici tarafından izlenmektedir (Sayın, 2021). Dolayısıyla bu kadar çok izlenen Türk dizilerinin tüketicileri durumunda olan izler kitlenin tanınması, bilinmesi, anlaşılması ve Türk dizileriyle ilgili düşüncelerinin ve beklentilerinin ortaya konması gerekmektedir. Günümüzde bu, izleyici ile etkileşime imkân veren sosyal medya, 'fan club' ve forum siteleri gibi medya araçları vasıtasıyla kısmen yapılmaktadır. Fakat izleyicilerle derinlemesine yapılan görüşmelerden elde edilen veriler çok daha ayrıntılı, güvenilir ve tutarlı olmaktadır. Üstelik derinlemesine görüşmelerde bazen araştırmacının bile aklına gelmeyen sorulara cevap bulunmakta ve neticede beklenenden daha fazla veri elde edilmesi mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı çalışmada Kırgızistan'da Türk dizilerini izleyen farklı kişilerle derinlemesine görüşmeler yapılarak Kırgızistan'daki izler kitlenin tanınması ve Türk dizileriyle ilgili görüşlerinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. İzleyicilerin duygu, düşünce ve görüşlerinin bilinmesi en başta senaristler, yönetmenler ve yapımcılar olmak üzere televizyon kanalları, reklam verenler ve diğer sektör bileşenleri için önem arz etmektedir.

Türk dizilerinin başka ülkelerde ne kadar izlendiği, daha çok kimler tarafından tercih edildiği gibi nicel veriler elbette önemlidir, hatta dizilerin devam bölümlerinin çekilmesinde göz önüne alınan en önemli kıstaslardan biri bu nicel verilerdir. Bununla birlikte izleyicilerin Türk dizileri, Türk kültürü ve Türkiye hakkında neler düşündüğünü öğrenmemizi sağlayan nitel verilerin de Türk dizilerinin yurt dışında elde ettiği başarısının sürdürülebilir olması açısından önemi büyüktür. Türk dizilerinin Türk kültürünün tanıtılmasından Türk mallarının öne çıkmasına, turizme olumlu katkısından eğitim için cazip ülke olmasına, Türkiye'nin imajından yumuşak güç unsuru olmasına kadar birçok farklı alanda etkisi olduğu göz önüne alındığında izleyicilerin düşüncelerini öğrenmek daha anlamlı hâle gelmektedir. Üstelik Türk dizilerinin Türkiye ve Türk insanı ile ilgili birçok ön yargıyı değiştirdiği (Akova, 2014: 74) hatta bunun da ötesine giderek Türkiye için önemli bir yumuşak güç unsuru olduğu farklı araştırmalarda ortaya konmuştur (Aslan, 2018: 129; Özarslan, 2020: 226). Bu bakımdan Türkiye ile

ortak tarihî geçmişe ve kültüre sahip Orta Asya'nın merkezinde yer alan Kırgızistan'daki izleyicilerin Türk dizileri hakkındaki görüşlerini öğrenmek daha değerli olmaktadır. Kırgızistan, Türkiye ile siyasi, ekonomik ve kültürel olarak çok iyi ilişkilere sahip bir ülkedir. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da Türk dizileri yoğun bir şekilde izlenmektedir. Hatta ülkenin en büyük özel kanallarında ve devlet televizyonunda bile Türk dizileri yayınlanmıştır. Bunun yanında Türk dizileri internet üzerinden ve bilhassa kırsal kesimde CD/DVD'lerden izlendiği için ülkedeki izleme oranları nicel verilere yansiyandan çok daha fazladır. Halk pazarlarında bile Türk dizilerinin CD/DVD'lerinin satışının yapıldığını görmek mümkündür. Dolayısıyla izleme oranlarının istatistiklere yansiyandan daha yüksek olmasına bağlı olarak Türk dizilerinin etkilerinin de daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı da bu çalışmada nitel bir izleyici araştırması yapılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Türk Dizilerinin Yurt Dışında İzlenmesi

Öncelikle belirtmek gerekir ki Türk dizilerinin yurt dışına açılması planlı bir çalışmanın, stratejinin ve pazarlamanın sonucu gerçekleşmemiştir. Tam tersine Türk dizileri yurtdışında beğenildikten, büyük bir izleyici kitlesine ulaştıktan sonra ve bunun sonucunda bazı pozitif yansımalarının görülmesi ile sektör ve resmî otoriteler tarafından planlar, stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır. Hatta Muhteşem Yüzyıl dizisinin yurt dışında farklı ülkelerde büyük bir izleyici kitlesine ulaşması yurt içinde bu tür dizilerin Türk tarihini ne kadar doğru anlattığı hem kamuoyu hem de devlet adamları tarafından gündem yapılmıştır. Fakat zamanla Türk dizilerinin yurt dışında izlenmesinin Türkiye'ye doğrudan ve dolaylı birçok faydasının olduğunun görülmesi üzerine dizi sektörüne destek ve teşvik yapılması noktasına gelinmiştir. Bir yandan da TRT, Türk tarihinin resmi tarih verileri dikkate alınarak anlatımının yapılması için Diriliş Ertuğrul, Mehmetçik Kut'ül Amare, Payitaht Abdulhamid gibi tarihi dizilerin çekimine ağırlık vermiştir.

Yurt dışında gösterilen ilk Türk dizisi 1981 yılında Fransa'da yayınlanan Aşk-ı Memnu'dur (Laçiner, 2023). Ardından 20 yıl sonra Deli Yürek adlı dizi 2001 yılında Kazakistan'a 30 dolar gibi sembolik bir fiyata satılmıştır (Calinos, 2011). Bu dizinin Kazakistan'da beğenilmesi üzerine defalarca tekrarı yayınlanmıştır. Yurt dışında ilk yayınlanan diziler bir Avrupa ülkesinde ve Orta Asya Türk Cumhuriyetinde olmakla birlikte Türk dizilerinin uluslararası arenada öne çıkması Orta Doğu ve Balkan ülkelerine yapılan dizi ihracatı ile olmuştur. Orta Doğu'da büyük bir pazarlama ağına sahip Dubai merkezli MBC'nin (Middle East Broadcasting Center / Orta Doğu Yayıncılık Merkezi) Türk dizilerini Orta Doğu'da 24 ülkede yayınlaması ile Türk dizileri uluslararası dizi pazarında adını duyurmaya başlamıştır. Böylece aynı zamanda Kuzey Afrika ülkelerini de içine alan ve MENA (Middle East and North Africa / Orta Doğu ve Kuzey Afrika) bölgesi olarak adlandırılan coğrafyada Türk dizileri izlenir olmuştur. İlk olarak 2007 yılında Gümüş dizisi ve ardından İhlamurlar Altında, Asi, Kaybolan Yıllar, Yaprak Dökümü, Kurtlar Vadisi ve Deli Yürek gibi diğer diziler Orta Doğu'da büyük izleyici kitlesine ulaşmıştır. Öyle ki Gümüş dizisinin final bölümünü 85 milyon kişi izlemiştir.

Orta Doğu ve Balkan ülkelerinde Türk dizilerinin izlenmesi kültürel yakınlık, tarihi bağlar ve ortak Osmanlı mirası gibi kavramlarla açıklanmaktadır (Anas, 2014: 254; Arbatlı ve Kurar, 2015: 45; Doğanay ve Aktaş, 2021: 870; Turan, 2023: 73). Türk dizilerinin bu coğrafyadaki etkisinin Türkiye ve Türkler hakkındaki önyargıları yıktığı, hatta Türk kültürüne bir sempatinin oluşmasını sağladığı yönünde araştırmalar bulunmaktadır (Nuroğlu, 2013: 11; Öztürk ve Atik, 2016: 78). Türkiye'nin zaman zaman siyasi arenada karşı karşıya geldiği Yunanistan, Ermenistan ve Sırbistan gibi ülkelerde bile Türk dizileri büyük bir izleyici kitlesine ulaşabilmiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Türk dizilerinin beğenilmesi ve yoğun olarak izlenmesi de daha çok ortak tarihî geçmiş ve kültürel bağlarla açıklanabilir. Arık (2023: 156) tarafından yapılan araştırmada ortak tarihî geçmişe ve kültürel değerlere sahip olmanın Türk dizilerinin izlenmesinde en güçlü motivasyon kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni dünya düzeninde kendilerine bir yön bulma arayışına giren ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirme arzusunda olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için Türk dizileri kültürel anlamda bir katkı sağlayabilir. Böylece Türk dizileri Türk dünyasında kültür birliğinin oluşturulması, geliştirilmesi ve korunmasında bir harç işlevi görebilir.

Türk dizilerinin çok izlendiği coğrafyalardan biri de Latin Amerika'dır. 2014 yılında Binbir Gece adlı dizinin yayınlanması ile başlayan Latin Amerika ülkelerindeki Türk dizileri serüveni Aşk-ı Memnu, Ezel, Muhteşem Yüzyıl, Fatmagül'ün Suçu Ne?, Elif, Kara Para Aşk, Adımı Feriha Koydum gibi dizilerle devam etmiştir. Bugün Şili, Peru, Arjantin, Meksika, Küba, Kolombiya, Brezilya ve Venezuela gibi Latin Amerika ülkelerinde Türk dizileri hâlâ en çok izlenen yapımlar arasındadır. Hatta bu ülkelerde Türk dizilerinin izlenmesinden sonra yeni doğan çocuklara Türk dizilerindeki karakterlerin adları olan Şehrazat, Mustafa, Elif, Fatmagül, Kerim gibi adlar verilmeye başlanmıştır (Campos-Perez, 2017: 62; Hürriyet, 2020).

Türk dizileri Balkanlar, Orta Asya, MENA bölgesi ve Latin Amerika ülkeleri haricinde başka çok farklı ülkelerde de izlenmektedir. Amerika, Kanada, İsveç, Venezuela, Güney Kore, Japonya, Rusya, Ermenistan, Pakistan, Hindistan, Tayvan, İtalya, İspanya, Fransa, Polonya bu ülkeler arasında sayılabilir. Bugün Türk dizilerinin dünyanın birçok ülkesinde izlendiği ve bunlardan 47'sinde ise en çok izlenen yapımlar arasında olduğu belirtilmektedir (Karaca, 2021).

Türk dizilerine izleyici tarafından bu kadar çok ilgi gösterilmesi bilhassa Suudi Arabistan, Mısır, Afganistan, Pakistan, Suriye, Azerbaycan gibi bazı ülkelerde resmî otoriteler ve dini çevreler tarafından tepki gösterilmesine yol açmıştır. Tepkinin nedeni Türk dizilerinin dinî değerleri erozyona uğrattığı, toplumun ahlakını bozduğu, çocuklara kötü örnek olduğu ve ülkenin diline ve kültürüne zarar verdiği yönündedir (Ökmen ve Göksu, 2019: 262; Turan, 2023: 75). Nitekim bu tepkiler sonucunda Suudi Arabistan, Mısır, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Azerbaycan gibi bazı ülkelerde siyasi gelişmelerin de etkisiyle Türk dizilerinin yayınlamasına yasak getirilmiştir. Fakat birkaç yıl sonra Türkiye ile söz konusu ülkeler arasında olumlu siyasi gelişmeler yaşanmasıyla 2021 yılında başta Orta Doğu ülkelerine yayın yapan MBC grup bünyesindeki kanallarda olmak üzere tekrar Türk dizileri yayınlanmaya başlamıştır. Diğer taraftan Afganistan gibi bazı ülkelerde bu yasaklar hâlen devam etmektedir (Takvim, 2021).

Getirilen bu yasaklar Türk dizilerine dizi ihracatı anlamında pazar kaybettirmiş olsa da Türk dizileri Latin Amerika ülkeleri, Uzak Doğu ülkeleri ve İtalya, İspanya, Polonya gibi bazı Avrupa ülkelerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda yeni pazarlar bulmayı başarabilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu yasaklı dönemde de söz konusu ülkelerdeki izleyicilerin uydu alıcıları ya da internet üzerinden Türk dizilerini izlemeye devam ettiği bilinmektedir. Bunu Türkiye'ye her yıl bu ülkelerden gelen turist sayısının artışından bile anlamak mümkündür (Nuroğlu, 2013: 2; Ökmen ve Göksu, 2019: 263). Buradan hareketle Türk dizilerinin yurt dışındaki başarı ivmesinin devam ettiği söylenebilir.

Günümüzde Türk dizilerini uluslararası arenada televizyon kanalları haricinde dijital platformlarda da görmek mümkündür. Netflix, Puhutv, BluTV, Exxen, Disney Plus, Gain, Amazon Prime Video, Tabii gibi dijital platformlarda yayınlanan ve çok beğenilen Türk dizileri bulunmaktadır. Üstelik bu platformlarda yayınlanan Türk dizilerinin süreleri televizyon kanallarında yayınlananların aksine 45-50 dakikayı geçmemektedir. 2023 yılı Haziran ayı itibarıyla bu dijital platformlarda Aktris (Disney Plus), Prens (BluTV), Akif (Tabii), Kızılelma (Tabii), Kuş Uçuşu (Netflix), Rise of Empires: Ottoman (Netflix), Ayak İşleri (Gain), Mevlâna (Tabii), Şeref Bey (Exxen) gibi çok sayıda Türk dizisi yayınlanmaktadır.

Türk dizilerinin elde ettiği bu büyük başarı uluslararası bazı ödülleri de beraberinde getirmiştir. 13-16 Nisan 2015'te Cannes'da düzenlenen dünyanın önde gelen uluslararası TV içerik fuarı MIPTV'de "MIPTV Onur Madalyası" Doğan TV Holding AŞ CEO'su İrfan Şahin'e verilmiştir. Ödül verilirken İrfan Şahin'in "bütün dünyada seyircilerin tutkuyla izlediği Türk dizi ve programlarının en iyilerinin yaratılmasında, yapımında ve dünyaya satımında öncü olduğu" belirtilmiştir (CNNTURK, 2015).

Kara Sevda dizisi 2016 yılında 11'incisi gerçekleşen Uluslararası Seul Drama Ödülleri'nde 'Jüri Özel Ödülü' almıştır. Türkiye'de de pek çok önemli kurum ve üniversite tarafından 'Yılın En İyileri' arasında gösterilen bu dizi, 2017 yılında 45'incisi gerçekleşen uluslararası televizyon sektörünün en prestijli ödülllerinden Uluslararası Emmy Ödülleri'nde Türkiye'den finalist olan ilk Türk dizisi olmuş ve 'En İyi Dizi' dalında ödül almıştır (NTV, 2017).

“Şahsiyet” dizisindeki performansı ile Uluslararası Televizyon Sanatları ve Bilimleri Akademisi tarafından 2019 yılında düzenlenen “47. Uluslararası Emmy Ödülleri” töreninde “En İyi Erkek Oyuncu” ödülünü Haluk Bilginer almıştır (Anadolu Ajansı, 2019a).

2022 yılında Destan adlı dizi, 27 farklı ülkeden katılımın gerçekleştiği, dünyanın en iyi TV yapım ve yapımcılarının katıldığı Venedik TV Ödüllerinde, “En İyi Telenovela” kategorisinde aday gösterilmiştir (Sabah, 2022a).

2008 yılında dizi ihracatından 100 milyon dolar gelir elde edilirken 2020’ye gelindiğinde bu rakam 500 milyon doları geçmiştir (Koparal, 2022). 2010’lu yıllarda belirlenen 2023 yılı sonu dizi ihracatı hedefi 1 milyar dolardır. Bugün belirlenen hedefe henüz ulaşılmasa da bu hedef doğrultusunda ilerlendiği görülmektedir. Hâlihazırda Türkiye dizi sektöründe lider olan Amerika’dan sonra en büyük dizi ihracatçısı konumundadır (Sayın, 2021).

Diğer taraftan Türk dizilerinin başarısını ve etkisini sadece ihracat rakamları ile açıklamak çok doğru bir yaklaşım değildir. Öncelikle Türk dizileri başta ABD, Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere başka ülkelere Türkiye’ye olan kültür aktarımı akışını tersine çevirmiştir. Türkiye dizi ithal eden bir ülke konumundan dizi ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Dizi ihraç edebilen bir ülkenin kendi kültürünü, insanını, tarihini, turizmini başka ülkelere tanıtabilmesi mümkün olmaktadır. Bu da Türkiye’ye ve Türk insanına karşı önyargılar varsa bunların değişmesine ve hatta sempatiye dönüşmesine vesile olabilmektedir. Türkiye’nin imajına Türk dizilerinin pozitif katkıları yaptığından birçok akademik çalışmada bahsedilmektedir (Hayajneh ve İnan, 2015: 122; Öztürk ve Atik, 2016: 78; Aslan, 2018: 139-140; Özarslan, 2020: 234; Yazar, 2020: 535). Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın ancak milyon dolarlar harcayarak yapabileceği tanıtımı diziler hem daha etkili bir şekilde hem de daha düşük maliyetle yapabilmektedir.

Türk dizilerinin etkisi bunlarla da sınırlı kalmamakta Türkiye’nin eğitim almak için seçilmesine, emlak sektörünün canlanmasına, dizi sektörünün bir endüstriye dönüşerek çeşitli sektörler fayda sağlaması ve istihdamı artırmasına kadar çok farklı alanlarda büyük katkıları bulunmaktadır. Birçok kaynakta Türk dizilerinden Türkiye’nin yurt dışındaki kültür ve turizm elçileri olarak bahsedilmektedir (Turizmnews, 2021; Normhaber, 2022; Aydınlık, 2022). Nitekim Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy katıldığı bir programda “dünya halkları Türk dizileri sayesinde Türk kültürünü merak etmeye başlıyor” ifadesini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2022).

Yunus Emre Enstitüsü ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Türk dizilerinin Türkçe ve Türk kültürüne yakınlaştırıcı etkisini araştırmak amacıyla “Türk Dizileri ve Türkçe” başlıklı 125 ülkeden yaklaşık 5 bin kişinin katılımıyla bir saha araştırması yürütmüştür. Araştırma neticesinde Türk dizilerinin kişileri Türkçe öğrenmeye iten temel motivasyon olduğu, Türk dizilerinin aynı zamanda Türk kültürünün ve değerlerinin öğrenilmesi açısından da önemli katkılar sağladığı ve Türk kültürüne bir ilgi oluşturduğu sonucuna varılmıştır (Sabah, 2022b).

Yukarıda bahsedilen faydaları görüldüğü için yurt dışına pazarlanan Türk dizilerine devlet tarafından destek ve teşvik verilmesine karar verilmiştir. Dizi ihracatının geliştirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün artırılması için T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından uluslararası film, belgesel, dizi ve sinema ihracatçısı film şirketlerine 7,7 milyon dolara kadar devlet desteği/teşvik verilmektedir (Plusglobal, 2023). Ayrıca sektörün yer aldığı hizmet ihracatı da “TURQUALITY Programı” kapsamında desteklenmektedir (Pinto, 2023). Bunlara ek olarak 2020 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ihracatçılar için kültür endüstrileri destek ve teşvik rehberi hazırlanarak yayınlanmıştır.

Diğer taraftan Türk dizilerinin uluslararası rekabette geri kalmaması için dizilerde reklamların kullanılması konusunda sektörü destekleyecek adımlar atılması hem dizi yapımcılarını maddi olarak rahatlatacak hem de gereksiz yere kaliteden ödün verilen iki-üç saatlik diziler çekilmesinin önüne geçilmiş olacaktır. 2017 yılında Ekonomi Bakanı olan Nihat Zeybekçi, Türk markalarının dizi ve filmlerde buzlanması nedeniyle tanıtımının mümkün olmadığını söylemiş ve “Ülkemizi, markalarımızı, kültürümüzü tanıtabilmek için böyle bir imkânımız var ama markalarımızı ‘buzlayarak’ bu fırsatı heba ediyoruz.” ifadelerini kullanmıştır (CNNTÜRK, 2017). 2019 yılında İstanbul Ticaret Odası (İTO) Başkanı Şekib Avdagiç film ve dizilerdeki ticari markaları buzlama uygulamasının

kalkması gerektiğini kaydederek, “bu çağda dizilerde görünen ticari markaları mozaikleme nin faydası da anlamı da yok. Dizilerde buzlama yaparak, global düzeyde öne çıkabilecek sektörlerimizi de bir bakıma ‘dondurmuş’ oluyoruz. Hem de dizi ve sinema sektörümüzü önemli bir kaynaktan mahrum bırakmış oluyoruz.” ifadelerini kullanmıştır. Buna rağmen bugün için dizilerde hâlâ buzlama uygulamasına devam edilmektedir (Anadolu Ajansı, 2019c).

Günümüzde Türk dizilerinin izlendiği ülke sayısı 150’nin üzerindedir, ulaştığı izleyici sayısı ise 700 milyondan fazladır (Sayın, 2021). Üstelik Türk dizilerinin önemli bir kısmı yurt dışında prime time kuşağında yayınlanmaktadır. COVID-19 pandemisi döneminde bile Türkiye’de dizi sektörü üretime devam etmiş ve ihracatını hız kesmeden sürdürmüştür. Bu dönemde tüm dünyada televizyon izleme oranlarının artması ve evde kalma sürelerinin uzaması nedeniyle de Türk dizi sektörü krizi fırsata çevirebilmiştir. Devletin de desteklemeye başlaması ile dizi sektörü büyümeye devam etmektedir. 2000’li yıllarda başlayan ve sürekli olarak artarak devam eden bu başarı ivmesinin sürdürülebilmesi için özel sektör ve devlet kurumlarının iş birliği önemli bir unsurdur.

2.2. Kırgızistan’da İzlenen Türk Dizileri

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Kırgızistan’da da Amerikan dizileri ve Latin Amerika dizileri popülerdir. 1991 yılında Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu diziler çokça izlenmiştir. Bunlara ek olarak Sovyetler Birliği’nin bir mirası olarak Rus dizileri de hâlâ ilgiyle izlenmektedir. Rus yapımlarının yoğun bir şekilde izlenmesinde ülkenin resmi dillerinden birinin Rusça olmasının etkisi de büyüktür. Bilhassa 2000’li yıllardan sonra dizileri popüler olan bir diğer ülke de Güney Kore’dir. K-Drama olarak adlandırılan ve daha çok romantik komedi türünde olan Güney Kore dizileri bilhassa gençler tarafından tercih edilmektedir (Kayıpsağın, 2013).

Kırgızistan’ın Türk dizileriyle tanışması diğer Türk Cumhuriyetlerinde de yayınlanan 1986 yapımı Çalığışu adlı dizinin 1990’lı yılların başında televizyonlarda yayınlanması ile olmuştur. Dizi çok beğenilmiş ve dizi karakterlerinden biri olan “Feride” adı birçok çocuğa verilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise Türk dizileri bilhassa sınıra yakın bölgelerde komşu ülke Kazakistan kanallarından izlenmiştir. Ardından Kırgızistan televizyon kanalları da Türk dizilerini yayınlamaya başlamış ve izleyiciden büyük ilgi görmüştür.

Kırgızistan’da Muhteşem Yüzyıl, Kara Sevda ve Diriliş Ertuğrul gibi dizilerin ulaştığı popülerlik çok büyük boyuttadır. Bunda Muhteşem Yüzyıl ve Diriliş Ertuğrul dizisinin ülkenin en büyük televizyon kanalı durumunda olan ve devlet televizyonu olarak kabul edilen KTRK kanalında, Kara Sevda dizisinin ise ülkenin en büyük özel televizyon kanallarından biri olan NTS kanalında hafta içi her gün yayınlanması etkili olmuştur. Buna ek olarak Piramida, Eho Manas, 5. Kanal, Oş TV, Ümüt TV, STB ve Ayan TV gibi diğer televizyon kanalları da Türk dizilerini yoğun bir şekilde yayınlamaktadır. Türk dizilerinin Kırgızistan ile diğer Orta Asya ülkelerinde de geniş bir izleyici kitlesine ulaşması nedeniyle Türkiye’nin Orta Asya’nın yeni Hollywood’u olduğu belirtilmektedir (Takvim, 2014).

Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Atamşa Dursunov, 2019 yılında Anadolu Ajansı’na verdiği bir röportajda “Ülkedeki Kırgızlar, Ahıska Türkleri ve hatta Ruslar bile Türk dizilerini izliyor. Bu da bizi memnun ediyor. Türk dizileri halkların arasındaki iletişimin gelişmesini sağlıyor. Türk dizileri halkların kaynaşmasına yardım ediyor. Türk dizileri milletleri birleştiriyor.” ifadelerini kullanmıştır. Buna ek olarak Dursunov, Diriliş Ertuğrul’un son zamanlarda en çok izlenen dizilerden biri olduğunu belirterek ana dili Türkçe olan Ahıska Türklerinin, diziler sayesinde İstanbul Türkçesi ile konuşmaya başladığını ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019b).

Kırgızistan’da televizyon hâlâ güçlü bir kitle iletişim aracı durumundadır. Ülkenin büyük bölümünün dağlık ve deniz seviyesinden oldukça yüksek olması nedeniyle sınıra yakın yerlerde komşu ülkeler Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan televizyon kanallarından da Türk dizilerinin izlendiği bilinmektedir. Ayrıca kırsal kesimde Türk dizileri bilhassa orta yaş ve üstü izleyiciler tarafından CD/DVD’ler aracılığıyla da izlenmektedir. Şehirlerde ise daha çok gençler Türk dizilerini internet üzerinden izlemektedir (Arık, 2023: 81).

Kırgızistan’da Türk dizileri genellikle Rusça ve son zamanlarda da Kırgızca dublajlı olarak izlenmektedir. Bununla birlikte özellikle Rusça dublajlar kaliteli yapılmamakta, ya tüm karakterler tek bir kişi tarafından ve karakterlerin konuşmaları ile senkronize edilmeden seslendirilmekte ya da kadın

karakterleri bir kişi, erkek karakterleri bir kişi seslendirmektedir. Üstelik bu seslendirme sırasında arka planda karakterlerin orijinal konuşmaları da duyulmaktadır. Dolayısıyla bu durum seyir zevkine gölge düşürmektedir. Bunun farkına varan bir grup genç de başkent Bişkek'te 2021 yılında Türk dizilerini Kırgızca seslendirme ekibi kurmuştur (Habertürk, 2018). Diğer taraftan Türk dizilerine yapılan seslendirmelerin kalitesiz olması nedeniyle ve ayrıca Kırgızcanın Türkçenin bir lehçesi olmasının da etkisiyle izleyiciler belli bir süre sonra Türk dizilerini orijinal dilinde Türkçe olarak izlemeye başlamaktadır. Söz konusu bu durum Kırgızistan'da Türkçe kurslarına olan ilgiyi de artırmış durumdadır. T.C. Bişkek Eğitim Müşavirliğine bağlı Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi (TTÖMER) daha önceleri sadece başkent Bişkek'te Türkçe kursları açarken son yıllarda Oş, Narın, Calalabad gibi ülkenin diğer şehirlerinde de kurslar açmakta ve bu kurslara başvuran kişi sayısı her yıl artış göstermektedir (TTÖMER, 2019). Hâlihazırda İngilizce ve Almanca ile birlikte Kırgızistan'da Türkçe en çok öğrenilen dillerden biri durumundadır.

Türk dizilerine gösterilen yoğun ilginin yanında Mısır, Suudi Arabistan, İran gibi bazı ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da Türk dizilerine birtakım tepkiler gösterilmiştir. Özellikle devlet kanalı olarak görülen KTRK kanalında Muhteşem Yüzyıl dizisinin haftanın her günü yayınlanması, tartışmaları meclis gündemine bile taşımıştır. Türk dizileri yerine yerli yapımlara yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir (Sulaymanova, 2015). Türk dizileriyle ilgili benzer tartışmalar ve Türk dizilerine kısıtlama getirilmesi Kırgızistan'ın komşu ülkeleri olan Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da da gündeme gelmiştir.

Türk dizilerine zaman zaman tepkiler olsa da bugün için Kırgızistan'da Türk dizileri hâlâ en çok tercih edilen yapımlar arasındadır. İlk olarak 2017 yılında gerçekleştirilen ve 2022 yılında 6'ncısı düzenlenen "Türk Filmleri Haftası-Kırgızistan" etkinliği büyük ilgi görmektedir (Haberler, 2022). En çok ilgiyi de popüler Türk dizilerinde oynayan oyuncuların yer aldığı filmler görmektedir. Türk dizilerinin yoğun olarak izlenmesi neticesinde Türkiye'ye, Türk kültürüne, Osmanlı tarihine, Türkiye'deki turizm yerlerine ve en çok da Türkçe öğrenmeye büyük bir ilgi olduğu görülmektedir.

3. YÖNTEM

Kullanılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren her iletişim aracı gibi kitle iletişim araçları da zamana, ihtiyaçlara ve teknolojiye uyum sağlamaya çalışır. Bu nedenle kitle iletişimiminin tek taraflı olarak gönderilen mesajlarla büyük kitleleri etkilemek şeklinde değerlendirildiği 1940'lı yıllardan günümüze çok büyük değişimler yaşanmıştır. Önce pasif izleyici savına karşı aktif izleyici savı ortaya atılmış ve ardından bunun çok ötesinde yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. İnternet ve sosyal medya ise izleyiciyi içeriklere doğrudan etki eden hatta içerik üreten durumuna getirmiştir. Dolayısıyla izleyicinin görüşleri, yorumları, istekleri, beklentileri medya içeriklerine daha çok yön vermeye başlamıştır. İzleyicilerin görüşleri internet üzerinden anlık yapılan yorumlar ve bağlantılardan da elde edilebilir. Fakat izleyicilerin sınırlı sayıda kelime kullanarak ve anlık olarak verdiği tepkilerden daha fazlası, söz konusu içerikleri tüketen izleyicilerle derinlemesine görüşmeler yapmak suretiyle daha sağlıklı ve tutarlı verilerin elde edilmesiyle mümkün olabilir. Aziz (2015: 85) de görüşme tekniğini diğer tekniklerle karşılaştırdığında araştırmacıya ve görüşme yapılan kişiye esneklik, derinlik sağlayan bir teknik olarak tanımlamaktadır. Araştırmacı tarafından görüşme öncesinde yapılan literatür taraması ve hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, yapılan görüşmelerden daha nitelikli veri elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece araştırmacı, görüşme esnasında elde edilen verilere bağlı olarak izleyiciye yeni sorular yöneltilip daha ayrıntılı veriler elde edebilmektedir.

Yapılan bu çalışmada izleyicilerin Türk dizileriyle ilgili düşüncelerini tespit etmek için nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturulmuş ve Türk dizilerinden en az birini bir sezondan az olmamak şartıyla izlemiş izleyicilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. İzleyicilerden elde edilen verilere betimsel analiz metodu uygulanmıştır. Görüşmelerden sağlıklı veriler elde edebilmek amacıyla görüşmenin rahat bir ortamda ve bir sohbet atmosferinde geçmesi için azami gayret sarf edilmiştir. Görüşme yapılan her bir kişi ile en az 45 dakika olmak üzere ayrı ayrı görüşülmüştür. Bazı izleyicilerle iki saatin üzerinde bir görüşme gerçekleştirilmiştir. İzleyicilerin farklı yaş grubundan ve mesleklerden olmasına gayret edilmiştir. Neticede toplamda 15 kişi ile görüşme yapılmıştır. İzleyicilerle görüşmeler 2019 yılı Haziran-Temmuz döneminde gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan

izleyicilere kimliklerinin saklı tutulacağı ve elde edilen verilerin sadece bilimsel bir araştırma için kullanılacağı açıklanmış ve bu konu görüşmeden önce de kendilerine hatırlatılmıştır. Böylece kişilerin duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde ifade etmesine ve paylaşmasına olanak tanınmıştır. Buna ek olarak görüşme formu Türkçe, Kırgızca ve Rusça olmak üzere üç dilde hazırlanmıştır. Kırgızca ve Rusçaya çevrilen formun çevirisi ana dili Kırgızca ve Rusça olan uzmanlarca kontrol edilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru formunda 4'ü demografik bilgiler olmak üzere toplam 16 soru yer almaktadır.

4. BULGU VE YORUMLAR

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleriyle İlgili Bulgular

Tablo 1: Derinlemesine Görüşmeye Katılan İzleyicilerin Profili

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Eğitim Durumu
K1	Erkek	31	Yönetici	Lisansüstü
K2	Erkek	27	Vakıf çalışanı	Üniversite
K3	Erkek	35	Kasap	Üniversite
K4	Kadın	46	Aşçı	Lise
K5	Kadın	18	Kuaför	Lise
K6	Kadın	62	İşçi	Lise
K7	Kadın	19	Ünv. Öğrencisi	Üniversite
K8	Kadın	19	Ünv. Öğrencisi	Üniversite
K9	Kadın	20	Ünv. Öğrencisi	Üniversite
K10	Kadın	18	Ünv. Öğrencisi	Üniversite
K11	Kadın	16	Lise Öğrencisi	Lise
K12	Kadın	16	Lise Öğrencisi	Lise
K13	Kadın	43	Öğretim Gör.	Üniversite
K14	Kadın	58	Öğretim Gör.	Lisansüstü
K15	Kadın	36	Öğretim Gör.	Lisansüstü

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılanların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında zaman 3 (%20) katılımcının erkek, 12 (%80) katılımcının ise kadın olduğu görülmektedir. Dizi izleyicileri ile ilgili yapılan diğer çalışmalara bakıldığında zaman da kadın izleyicilerin oranının erkek izleyicilerden fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların en küçüğünün yaşı 16, en büyüğünün yaşı ise 62'dir. Katılımcıların mesleklerinin dağılımına bakıldığında zaman 4'ü üniversite, 3'ü lise olmak üzere toplam 6'sı öğrenci, 3'ü öğretim görevlisi ve 6 kişinin ise farklı mesleklerden olduğu görülmektedir. Katılımcıların 5'i lise mezunu, 7'si üniversite mezunu ve 3'ü ise lisansüstü eğitim mezunudur.

4.2. Araştırmaya Katılanların TV ve Türk Dizilerini İzleme Durumlarıyla İlgili Bulgular

Tablo 2: Türk Dizilerini İzleme Sıklığı

İzleme sıklığı	Frekans
Her gün	2
Birkaç günde bir	6
Hafta sonları	7
Artık izlemiyorum	0

Araştırmaya katılanların Türk dizilerini daha çok hafta sonları ve birkaç günde bir izlediği görülmektedir. Her gün izleyen izleyicilerin sayısı sadece 2'dir. Buradan hareketle katılımcıların literatürde 'binge watching' olarak adlandırılan yoğun dizi izleme faaliyetini gerçekleştirdikleri sonucuna varılabilir. Nitekim K3 tarafından dile getirilen şu ifade bu savı desteklemektedir:

K3: "Bir diziyi izlemeye başlayınca bir haftada 50 bölüm izlediğim oluyor. Payitaht Abdulhamid öyle oldu mesela."

Bir başka katılımcı ise hafta sonları yapılan yoğun izleme faaliyetine vurgu yapmaktadır:

K14: “Hafta içi çalıştığım için hafta sonu Youtube ’dan istediğim kadar izleyebiliyorum.”

Tablo 3: Ne Kadar Süredir Türk Dizilerini İzlediği

İzleme süresi	Frekans
6 aydan az	3
6-11 ay arası	2
1-5 yıl arası	6
5 yıldan fazla	4

Katılımcılardan Türk dizilerini 5 yıldan daha uzun süredir izleyenlerin sayısı 4, 1-5 yıl arasında izleyenler 6, 6-11 ay arasında izleyenler 2, 6 aydan daha az süredir izleyenlerin sayısı sadece 3’tür. Katılımcıların çoğunluğunun Türk dizilerini bir yıldır ya da daha uzun süredir izlediği görülmektedir. Buradan hareketle Türk dizilerinin sadık bir izleyici kitlesinin olduğu düşünülebilir.

Tablo 4: Türk Dizilerini Tavsiye Etme Durumu

Tavsiye etme durumu	Frekans
Tanıdığım herkese	12
Arkadaşıma	3
Hiç kimseye tavsiye etmiyorum	0

Katılımcıların büyük bir kısmı (%80) Türk dizilerini tanıdığı herkese tavsiye ederken, 3 izleyici ise sadece arkadaşlarına tavsiye etmektedir. Türk dizilerini hiç kimseye tavsiye etmeyen katılımcı ise bulunmamaktadır. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte bu tavsiyelerin sonucu olarak Türk dizilerini izleyenlerin sayısının artacağı öngörülebilir.

Tablo 5: Türk Dizilerini İzlediği Kaynak

İzlediği kaynak	Frekans
Televizyon	3
CD/DVD	0
İnternet	12
Diğer	0

Katılımcıların çoğu (%80) Türk dizilerini internet üzerinden takip etmektedir. Televizyondan izleyenlerin sayısı ise sadece 3’tür. Bu çalışma kapsamına alınan katılımcılar arasında CD/DVD üzerinden Türk dizilerini izleyenler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kırgızistan’da Türk dizilerinin CD/DVD’ler yoluyla da izlendiği bilinmektedir. Özellikle internet bağlantısının iyi olmadığı dağlık kırsal kesimde bu yol daha çok tercih edilmektedir. Bişkek, Oş gibi büyük şehirlerde ise internet bağlantı sorunu yaşanmamaktadır. Başkent Bişkek’te bulunan izleyiciler ile görüşme yapıldığı için katılımcılar arasında bu yolu tercih eden izleyici yer almadığı sonucuna varılabilir.

Tablo 6: Türk Dizilerini Genellikle Hangi Dilde İzledikleri

İzlediği dil	Frekans
Türkçe	12
Kırgızca	4
Rusça	3
Altyazılı olarak	1

Araştırmaya katılanların büyük bir kısmı (%80) Türk dizilerini Türkçe izlemektedir. Kırgızca izleyen 4, Rusça izleyen 3 ve altyazılı olarak izleyen katılımcı sayısı 1’dir. Buradan hareketle Türk dizilerinin Türkçenin öğrenilmesine ve yaygınlaşmasına katkısı olduğu sonucuna varılabilir. Birçok araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda da Türk dizi ve filmlerinin Türkçenin öğrenilmesindeki katkısından bahsedilmektedir (Arbatlı ve Kurar, 2015: 45; Arık ve Çelik, 2019: 690; Karçiç ve Arslan,

2015: 186; Yürümez ve Yürümez, 2019: 232; Turan, 2023: 74). Nitekim Kırgızistan'da bulunan Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi'ne (TTÖMER) 2010'lu yıllardan sonra kayıt yaptıranların sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca başkent Bişkek'te bulunan dil kurslarında son yıllarda Türkçe'nin en çok tercih edilen dillerden biri olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında Türk dizilerini dil öğrenme aracı olarak gören ve Türkçe öğrenmek için izleyen bir kitle de mevcuttur. Katılımcı 13 tarafından ifade edilen şu sözler bu duruma örnek olarak verilebilir:

K13: “Amacım Türkçe öğrenmekti, izledikten sonra Türk kültürü ile ilgilenmeye başladım. Artık Türkçe öğrendim ve zevk için izliyorum.”

Bunun yanında katılımcı 9 gibi Türk dizilerini alt yazılı olarak izlemeye başlayan fakat Türkçe ve Kırgızcanın birbirine çok yakın diller olmaları sayesinde kısa bir süre sonra orijinal dilinde Türkçe olarak devam eden izleyiciler de bulunmaktadır:

K9: “Türk dizilerini izlemeye önce alt yazılı başladım sonra Türkçe izleyerek devam ettim.”

Katılımcıların Türk dizilerini daha çok Türkçe izlemelerinde diğer bir husus ise Türk dizilerinin dublajlarının düşük kaliteli olması, hatta bazen bir kişinin tüm karakterleri seslendirmesi ve arka fonda Türkçe sözlerin duyuluyor olması gelmektedir. Böylece izleyiciler Türk dizilerini Türkçe izlemeye daha fazla güdülenmektedir.

Tablo 7: Ailesinde Türk Dizilerini İzleyenler

Ailesinde izleyenler	Frekans
Hiç kimse izlemiyor	1
Anne izliyor	8
Baba izliyor	2
Kız kardeş izliyor	5
Erkek kardeş izliyor	4
Büyükanne izliyor	2
Diğer bir kişi izliyor	7

Katılımcılardan 8 kişinin ailesinde Türk dizilerini anneleri, 7 kişinin ailesinde diğer bir kişi, 5 kişinin ailesinde kız kardeşleri, 4 kişinin ailesinde erkek kardeşleri 2 kişinin ailesinde ise babaları ya da büyükanneleri izlemektedir. Ailesinde başka kimsenin izlemediği sadece 1 katılımcı bulunmaktadır. Dolayısıyla Türk dizileri aile bireylerinin birlikte yaptığı bir faaliyet durumundadır. Ayrıca Türk dizileri daha çok anneler, kız kardeşler ve diğer kişiler tarafından izlenmektedir. Bununla birlikte Türk dizilerini takip eden erkek kardeşlerin oranı da az değildir.

Tablo 8: En Çok İzlenen Türk Dizileri

En çok izlenen Türk dizileri	Frekans
Muhteşem Yüzyıl	9
Kara Sevda	7
Hercai	5
Diriliş Ertuğrul	4
Payitaht Abdulhamid	4
Çilek Kokusu	3

Araştırmaya katılanların en çok izlediği Türk dizisi Muhteşem Yüzyıl'dır. İkinci sırada Kara Sevda, üçüncü sırada Hercai, dördüncü sırada Diriliş Ertuğrul ve Payitaht Abdulhamid, beşinci sırada ise Çilek Kokusu adlı dizi yer almaktadır. Bu tablo, konuyla ilgili yapılan başka nicel araştırmalar ile de paralellik göstermektedir (Ünal, 2016: 335-336; Arık, 2023: 105).

Tablo 9: Türk Dizilerinde En Çok Beğendikleri Özellik

En çok beğenilen durum	Frekans
Kıyafetler ve takılar	3
Alkol/sigaranın gösterilmeyişi	4
Dizilerin çekildiği mekânlar	3
Dizi müzikleri	3
Oyunculuk kalitesi	10
Oyuncuların çekiciliği	5
Senaryo	8
Diğer	4

Katılımcılar Türk dizilerinde en çok oyunculuk kalitesini beğenmektedir. Nitekim bu durum bir katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

K11: “Gerçek hayattan alınan hikâyeler gösteriliyor, oyuncular çok iyi oynuyor. Daha çok zengin-fakir arasındaki ilişkiler anlatılıyor.”

İkinci sırada senaryo gelmektedir. Katılımcılar uyarılama yapılan Türk dizilerinin bile çok iyi olduğunu ve Türk dizilerini bu konuda çok başarılı bulduklarını belirtmektedir. Hatta katılımcı 3, her dizinin bir mesajının olduğunu düşünmektedir:

K3: “Bazı dizilerde senaryoyu kopya yapıyorlar ama çok profesyonel olmuşlar, çok iyi yapıyorlar bunu. Her dizinin bir mesajı, bir misyonu, bir öğretisi var.”

Üçüncü sırada ise oyuncuların çekiciliği gelmektedir. Katılımcılar Türk dizilerindeki hem erkek hem de kadın oyuncuları çok çekici bulmaktadır. Diğer taraftan katılımcılara göre oyuncuların çekiciliği sadece fiziksel özellikler ile sınırlı değildir, aynı zamanda yetenekli ve oyunculuk kaliteleri yüksektir. Nitekim Türk dizilerinde en çok oyunculuk kalitesi beğenilmektedir. Katılımcı 5’in ifadeleri bunu çok iyi açıklamaktadır:

K5: “Oyuncular çok çekici, oyunculuk yetenekleri çok yüksek, duyguları çok iyi aktarıyorlar.”

Tablo 10: Türk Dizilerinde En Olumsuz Gördükleri Durum

En olumsuz görülen durum	Frekans
Olayların çok fazla dramatize edilmesi	5
Genelde acı sonla bitmesi	2
Sonunun belli olması	1
Bölümlerin uzun olması	9
Aktörlerin dizi bitmeden değişmesi	4
Diğer	3

Araştırmaya katılanların Türk dizilerinde en olumsuz gördükleri durum diğer seçeneklerden büyük bir farkla bölümlerin uzun olmasıdır. Söz konusu şikâyet başka araştırmalarda da öne çıkan unsurlardan biridir (Ateşalp, 2016: 25; Doğanay ve Aktaş, 2021: 871; Avşar ve Terzi, 2022: 61; Arık, 2023: 104). Bu çalışmada da katılımcı 5’in ifadesi bunu açıkça göstermektedir:

K5: “Çok küçük problemi çok uzun süre gösteriyor. Bir sahnede biri gülse hepsinin tek tek güldüğünü gösteriyor. Türk dizileri çok uzun. Ayrıca Kara Sevda’nın kötü sonla bitmesini sevmedim, üç gün ağladım.”

Diğer taraftan doldurma sahneler nedeniyle bölüm sürelerinin çok uzun olmasının bir sonucu olarak izleyiciler Türk dizilerini atlayarak izlemektedir. Böylece dizinin anlatı yapısı bozulmakta ve keyif veren bir aktivite izleyiciyi yoran bir hâle gelmektedir. Katılımcı 15 bunu şu şekilde ifade etmektedir:

K15: “Küçük problemler çok büyütülüyor dizilerde, bazen iki bölümde küçük bir olay işleniyor, öyle olunca ileriye sararak izliyorum.”

Tablo 11: Türk Dizilerinden Başka En Çok Dizilerini İzledikleri Ülkeler

Dizileri izlenen başka ülkeler	Frekans
Rusya	6
Güney Kore	4
Amerika	1
Brezilya	1
Hindistan	1
Başka bir ülkenin dizilerini izlemiyor	1

Katılımcılar Türk dizilerinden başka en çok Rusya ve Güney Kore dizilerini izlemektedir. Eski bir Sovyetler Birliği ülkesi olması nedeniyle Rus kültürünün etkisi Kırgızistan’da her alanda görülebilmektedir. Rusça resmî dillerinden biridir, dolayısıyla ülkede Rusça okuryazar oranı da yüksektir. Güney Kore dizilerinin izlenmesi ise son yıllarda yaygınlaşmış ve şu an için Türk dizilerinin en büyük rakibi durumundadır.

Bir katılımcının başka bir ülkenin üniversitesinde eğitim alan eşi ile ilgili söyledikleri, Türk dizilerinin Amerikan dizilerinin yerini aldığına göstergesidir:

K1: “Eşim Bişkek’teki Amerikan Üniversitesi mezunu, daha önce “Friends” gibi Amerikan dizilerini izlerken Muhteşem Yüzyıl’ı izleyince çok beğendi ve tamamını izledi.”

Tablo 12: Türkiye’de Ne Kadar Süre Yaşadığı

Türkiye’de bulunma süresi	Frekans
3 aydan az	4
3-12 ay	1
1 yıldan daha uzun	0
Türkiye’ye hiç gitmedim	10

Araştırmaya katılan izleyicilerden 4’ü Türkiye’de 3 aydan daha az bir süre kalmış, 1 izleyici 3-12 ay arasında Türkiye’de bulunmuş, 10 izleyici ise Türkiye’ye hiç gitmemiştir. Buradan hareketle Türkiye’ye hiç gitmemiş olan izleyicilerin gelecekte Türkiye’yi ziyaret etme yönünde güdülenebileceği öngörülebilir.

4.3. Türk Dizilerinin Diğer Ülke Dizilerinden Farkı Konusundaki İzleyici Görüşleri

Katılımcılara Türk dizilerinin diğer ülke dizilerinden farkı sorulduğunda birçok katılımcı Türk dizilerinin diğer ülke dizilerinden üstün gördükleri yanlarına vurgu yapmaktadır. Aşağıda katılımcı 7, Türk dizilerinin Güney Kore dizilerinden üstün yanlarını dile getirmektedir:

K7: “Türk Dizilerini ailece izleyebiliriz, birlikte konuşabiliriz ve tartışabiliriz. Kore dizilerinde fantezi hikâyeler var ama Türk dizilerinde gerçek hikâyeler var, gerçek yaşamdan alınmış gibi.”

Bir başka katılımcı Türk dizilerinin Brezilya dizilerinden üstün yanlarına vurgu yapmaktadır:

K14: “Türk dizileri gerçek hayata yakın, realist, Brezilya dizileri gibi değil. Türkçeyi ve Türkçedeki sözleri çok iyi kullanıyorlar.”

Bir başka katılımcı ise Türk dizilerinin Rus dizilerinden şiddet gösterimi bakımından ayrıştığına dikkat çekmektedir:

K15: “Aksiyon Türk dizilerinde az, daha çok gerçek hayattan alınmış olaylar işleniyor. İnsanların birbirine davranışlarını çok beğeniyorum, Rus dizilerinde kavga var, küfür çok, bunlar Türk dizilerinde daha az.”

Diğer bir katılımcı ise Türk dizilerinde dramın fazla olduğunu belirtmekte, intikam aşk, zengin-fakir temaları gibi evrensel temaların işlendiğini, bununla birlikte Türk gelenek ve göreneklerini de gösterdiğini belirtmektedir.

K10: “*Dram daha fazla, kendi gelenek ve göreneklerini gösteriyor. İntikam, aşk, zengin-fakir, hayattaki her şey var.*”

Bir başka katılımcı ise Türk dizilerinin zıtlıklardan yararlandığını ve ayrıca dizilerde cezbedici bir yaşam gösterildiğini belirtmektedir:

K9: “*Zengin-fakir, Avrupalı-Müslüman gibi her zaman zıtlıklar işleniyor, cezbedici bir yaşam şekli gösteriliyor, kadınlar inatçı, jest ve mimikler çok kullanılıyor, çok duygusal insanlar. İnsanlar yüksek sesle konuşuyorlar.*”

4.4. Türk Dizilerinin Türkiye ve Türklerle İlgili Önyargılara Yönelik Etkisi Konusundaki İzleyici Görüşleri

Bilindiği üzere televizyon dizileri menşei oldukları ülke ile ilgili belli önyargılar oluşturabildiği gibi hâlihazırda var olan birtakım önyargıların yıkılmasına da neden olabilmektedir. Günümüzde yayınlanan Türk dizileri de belli önyargılar oluşturuyor olabilir elbette, fakat aşağıda Türk dizilerinin izleyicilerde yıktığı önyargılara örnekler yer almaktadır:

K3: “*Türk dizilerini izledikten sonra fikirlerim tamamen değişti. Daha önce dizi izlemezdim, artık izliyorum. Türkiye ve Türkler hakkında da düşüncelerim olumlu yönde değişti. Dizileri izledikten sonra Türk ve Kırgızların farklı ama mantalitesinin aynı olduğunu gördüm. Bazı şakaları bir Rus izlese anlayamaz ama ben anlıyorum.*”

Buradan hareketle Türk dizilerinin Kırgızlar ve Türkler arasındaki benzerliklere vurgu yaptığı ve iki kültürün ortak yanlarının görülmesini sağladığı ifade edilebilir. Nitekim Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Dursunov, Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, Türk dizilerinin birleştirici rolüne dikkati çekmiş ve dizilerin iki ülke ilişkilerine önemli katkılar sağladığını dile getirmiştir (Anadolu Ajansı, 2019b). Bir başka izleyici ise uzun yıllar Sovyetler Birliği ideolojisinin propagandalarına maruz kalmanın bir sonucu olarak olsa gerek Türklerin iyi dizi yapmış olmasına şaşırıldığını ifade etmektedir. Şaşkınlığını ve beğenisini şöyle dile getirmektedir:

K6: “*Türklerin bu kadar iyi dizi yapmasına çok şaşırırım ve çok sevdim. Muhteşem Yüzyıl çok iyi, süper bir dizi, sadece savaşırken efektler az ve savaşı çok göstermiyor, daha çok kahramanlık gösterebilirler. Senaryo, kostüm, oyunculuk süper, süper...*”

Aynı şekilde bir diğer izleyici de Türklerin kaba olduğuyla ilgili bir ön yargıya sahip olduğunu ve bunun diziler ile değiştiğini ifade etmektedir:

K7: “*Önceleri Türk insanının kaba olduğunu düşünüyordum, ama şimdi herkesin şakacı olduğunu, espri anlayışı olduğunu gördüm.*”

4.5. Türk Dizilerinin Günlük Yaşam Pratiklerine Dair Etkileri

Dizilerin izleyicilerin gündelik hayatlarına etki ettiği ve yeni yaşam pratiklerinin oluşmasına yok açtığı bilinmektedir. Nitekim katılımcılardan biri, oğlunun dizilerde gördükten sonra gelip elini öptüğünü söylemektedir.

K1: “*Oğlum Türk dizilerinden görmüş, gelip benim elimi öpüyor. İleride Kırgızistan'da da herkes böyle yapabilir belki. Zaten Alay bölgesinde bu gelenek eskiden var olan bir şeydi.*”

Bazı katılımcılar ise Türk dizilerinin öğretici yönüne dikkat çekmekte ve dizilerdeki bilhassa kadın karakterlerin problem çözme yöntemlerinin kendileri için yol gösterici olduğunu ifade etmektedir:

K15: “*Türklerin gelenekleri, Türk kadınlarının dili, nasıl konuştukları, problemlere bakiş açıları, nasıl çözdükleri bize yol gösteriyor.*”

K4: “*Türk dizilerinde gerçekleri gösteriyorlar, güzel konuşmalar var, dürüstlük ve açıklık var. Kötü insanı da iyi insanı da gösteriyor, öğreniyoruz.*”

Buradan hareketle izleyicilerin Türk dizilerindeki karakterleri rol model aldığı ifade edilebilir.

Kırgızistan'daki Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Atamşa Dursunov ise sünnet ve düğün törenlerinde yeni ortaya çıkan pratiklerden bahsetmektedir: “*Ahıskaluların sünnet ve düğün törenlerinin açılışında ve kapanışında Diriliş Ertuğrul'un jenerik müzikleri kullanılıyor. Düğün törenlerinde ayrıca Diriliş Ertuğrul'dan esinlenerek kılıç kalkan kuşanan dans grubunun mini gösterisine de yer veriliyor.*” (Anadolu Ajansı, 2019b). Dolayısıyla Türk dizilerinin etkisinin gündelik hayat pratiklerinde de görülmekte olduğu ifade edilebilir.

4.6. Türk Dizileriyle İlgili Diğer Tespitler

Türk dizileriyle ilgili dikkate değer diğer izleyici görüşleri ise şu şekildedir:

K14: “*Muhteşem Yüzyıl ve Diriliş Ertuğrul izleyince Osmanlı tarihini okudum. Bazen bizim Türk halklarında olmayan şeyleri gösteriyorlar, Türk kadınına yanlış gösteriyor. Mesela, mektepteki kızların hamile kalması. Burak Özçivit'in Kuruluş Osman'da oynamasını doğru bulmuyorum, onu o role uygun bulmuyorum. Oraya 'light' birisi değil, o kadar yakışıklı olmasına gerek yok, kash, sert birisi gerek, Kenan İmirzalıoğlu gibi biri olsa iyi olurdu.*”

Görüldüğü üzere izleyicilerin Türk dizilerini çok dikkatli bir şekilde izlediği anlaşılmaktadır. İzleyiciler bazen eleştirirken bazen de dizi karakterleri ile ilgili önerilerde bulunmaktadır. İzleyicinin tarihî dizileri izledikten sonra Osmanlı tarihini merak edip okuması ise ilginç bir noktadır.

Bir başka izleyici ise Türk dizilerinde kendi kültürü ile benzer gördüğü konulara dikkat çekmektedir.

K7: “*Türk dizilerinde ağaca bez bağlıyorlar, nişanlılık sürecinde kız evine gidilmesi, akşam yemeklerinin birlikte yenmesi, yani bu gibi seremoniler bizdekine benzermiş.*”

İzleyicinin aktarımından Türk kültürü ile kendi kültürü arasındaki benzerlikten haberdar olmadığı da anlaşılmaktadır. Bu anlamda özellikle tarihî dizilerin çok önemli bir katkı sunduğu ileri sürülebilir. Nitekim, bir başka izleyici, tarihî dizilerin bütün Müslümanlar için önemine dikkat çekmekte ve bu tür dizilerin çekilmesine devam edilmesi gerektiğini ifade etmektedir:

K1: “*Tarihi olaylara ağırlık veriyorlar, bütün Müslüman alemine kendi tarihini anlatmaya çalışıyorlar, buna devam etmeliler*”

Diğer taraftan bazı izleyiciler ise dizilerde yapılan çekim hatalarına dikkat çekmektedir. Örneğin, bir izleyici ata binmenin çok yaygın olduğu Kırgızistan'daki ata binme ve inme ile Türk dizilerinde yapılanın farklı olduğunu ifade etmektedir. Türk dizilerindeki karakterlerin attan yanlış indiğini iddia etmektedir:

K2: “*Diriliş Ertuğrul'un yapımcısı Mehmet Bozdağ ile karşılaştım ona şunu söylerim; dizide ata binerken doğru biniyor ama inerken yanlış iniyorlar. Aynı bindiği gibi, yani önce sol ayak sonra sağ ayak olarak yapmalılar.*”

Bir başka izleyici Türk dizilerinde milli unsurlar olduğuna vurgu yapmakta ve Türk dizilerinin olumlu bulduğu yanlarını sıralamaktadır:

K6: “*Türk dizilerinde milli unsurlar var, gelenekleri iyi gösteriyor. Duyguları iyi yansıtıyor. Çekilen mekânlar güzel, tarihi mekânları, olayları iyi anlatıyor. İnsan ilişkilerini iyi yansıtıyor. Müzikler iyi.*”

Bir diğer izleyici ise Türk dizilerinde çok küçük meselelerin büyütülebildiğini ve çok fazla dram olduğunu söylemektedir. Ayrıca Türk dizilerindeki kadın karakterlerin bağımsız olduğunu belirtmektedir.

K8: “*Türk dizilerinde Türkler küçük şeylerden büyük problemler yapabiliyorlar. Ayrıca çok dram var. İzledikten sonra kadınların daha bağımsız olduğunu, çok kolay tartışabildiğini gördüm, inatçı olduğunu gördüm.*”

K10: “*Dram daha fazla, kendi gelenek ve göreneklerini gösteriyor.*”

Nitekim Doğanay ve Aktaş (2021: 870) da Türk dizilerinin daha çok melodram türü olduğunu, fakat diğer ülke yapımları ile karşılaştırıldığında daha kaliteli yapımlar olduğunu, duyguları çok iyi yansıttığını ve izleyicilerin merakını canlı tutabildiğini savunur.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yurt dışında yayınlanan Türk dizilerini izleyenlerin Türk dizileriyle ilgili görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmada araştırmaya katılanların genel olarak Türk dizileriyle ilgili pozitif düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. Bu durum yapılan başka araştırmalarla da paralellik göstermektedir (Arbatlı ve Kurar, 2015: 45; Balaban, 2015: 494; Bilis, Bilis ve Sydygalieva, 2018: 418; Geçer, 2015: 22).

Türk dizilerini izleyenlerin büyük bir çoğunluğu henüz Türkiye'ye gitmemiştir. Birçok araştırma ile de desteklenen dizilerin cazibeli turizm destinasyonu oluşturduğu görüşü göz önüne alındığında söz konusu bu durumun gelecekte Türkiye açısından bir avantaj oluşturabileceği öngörülebilir. Nitekim 2006'dan sonra Türkiye'nin dizi ihraç ettiği ülkelerden gelen turist sayısındaki artış oranı, diğer ülkelerden gelen toplam turist sayısındaki artıştan daha fazladır.

Katılımcılar arasında Türk dizilerini artık izlemediğini belirten izleyici yer almamaktadır. Üstelik katılımcılar Türk dizilerini uzun zamandır takip etmektedir (Bir yıldan fazla zamandır izleyenlerin oranı %40, beş yıldan fazla zamandır izleyenlerin oranı %37'dir). Dahası katılımcıların tamamı Türk dizilerini çevresindeki kişilere tavsiye etmektedir. Buradan hareketle Kırgızistan'da Türk dizilerinin popülaritesinin devam ettiği ve bundan sonra da devam edeceği ifade edilebilir.

Katılımcılar Türk dizilerinde en çok oyunculuk kalitesini (%67) ve senaryoyu (%53) beğenmektedir. Türk dizilerindeki oyunculuk kalitesi ve senaryoya Akova'nın (2014: 165); Ökmen ve Göksu'nun (2019: 253); Bilis vd.nin (2018: 253) çalışmalarında da vurgu yapılmaktadır. Buradan hareketle Türk dizilerinin diğer ülke dizileriyle karşılaştırıldığında daha kaliteli yapımlar olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 2010'lu yılların başından itibaren artan dizi süreleri, dolayısıyla da sürdürülen senaryolar nedeniyle günümüzde tüm yapımlar için aynı ifadeleri kullanmak mümkün değildir. Nitekim bu çalışmada ortaya çıktığı üzere katılımcılar Türk dizilerinde en çok bölümlerin uzun olmasını (%60) ve olayların çok fazla dramatize edilmesini (%33) olumsuz bir özellik olarak görmektedir.

Katılımcılar Türk dizilerinden başka en çok Rusya (%40) ve Güney Kore dizilerini (%27) izlemektedir. Dolayısıyla Türk dizilerinin Kırgızistan'da rakipleri Rus ve Kore dizileridir. Kırgızistan'ın eski bir Sovyetler Birliği ülkesi olduğu gerçeği ve günümüzde de Rusçanın Kırgızistan'da hâlâ ikinci resmî dil olması nedeniyle Türk dizilerinin aslında Güney Kore dizileri ile rekabet hâlinde olduğu sonucuna varılabilir.

Araştırmaya konu olan diziler her ne kadar televizyon dizisi olsalar da katılımcıların çoğu (%80) Türk dizilerini internet üzerinden (daha çok Youtube üzerinden) izlemektedir. İnternet teknolojisinin her geçen gün daha fazla hayatımızın içine girdiği günümüzde söz konusu bu durum dizi izleme pratiklerinde de görülmektedir. Nitekim yapılan başka akademik çalışmalarda da dizilerin daha çok internet üzerinden izlendiği sonucuna varılmıştır (Akova, 2014: 185; Aslan, 2018: 151; Arık, 2023: 102; Turan, 2023: 68).

Kırgızistan'da, tüm dünyada olduğu gibi, internet kullanımı her geçen gün yaygınlaşmaktadır. Nitekim bilhassa gençler Türk dizilerini daha çok internet üzerinden izlemektedir. Bununla birlikte hem dağlık coğrafyası hem de internete erişim imkânları bakımından ülkenin geneli göz önüne alındığında Kırgızistan'da televizyonun hâlâ etkili bir kitle iletişim aracı olduğu ifade edilebilir. Hatta kırsal kesimde Türk dizileri CD/DVD'lerden de izlenmektedir.

Türk dizileri daha çok kendi orijinal dilinde izlenmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı (%80) Türkçe izlemektedir. Öncelikle Türk dizilerinin Rusça ve Kırgızca dublajlarının çok amatörce yapılmasının sonucu olarak ilk başlarda dublajlı izlenen dizilerin belli bir süre sonra orijinal dilinde izlenmeye evrildiği görülmektedir. Bunun bir nedeni, Kırgızcanın Türkçenin bir lehçesi olması, dolayısıyla da izleyicilerin Türkçeyi öğrenmesinin ve anlamasının daha kolay olmasını beraberinde getirmesidir. Diğer bir neden de Rusça ve Kırgızca dublajlı dizilerde arka planda orijinal dilin yani Türkçenin duyuluyor olmasıdır. Böylece Türkçe'nin Kırgızca ile ne kadar benzer olduğunu ve biraz gayret ile anlaşılabilirliğini gören izleyici, dizileri Türkçe izlemeye yönelmektedir.

Katılımcıların Türk dizilerini aile bireyleri ile birlikte izlediği görülmektedir. Bu da Türk dizilerini izlemenin aile üyelerinin en azından bir kısmının ortaklaşa yaptığı bir faaliyete dönüştüğünü göstermektedir. Buradan hareketle Türk dizilerinin aile içi iletişime pozitif katkı yaptığı ve ortak bir paylaşım ortamı oluşturduğu ifade edilebilir.

Türk dizileri Türk dünyası açısından birleştirici bir unsur olarak değerlendirilebilir. Billhassa son dönemde çekilen tarihi Türk dizileri olan *Diriliş Ertuğrul*, *Kuruluş Osman*, *Mehmetcik Kut'ül Amare*, *Payitaht Abdulhamid*, *Uyanış: Büyük Selçuklu*, *Barbaroslar: Akdeniz'in Kılıcı* gibi dizileri izleyen Orta Asya ülkelerindeki izleyiciler bu dizilerde kendi kültürleri ile daha fazla benzerlik görmekte ve dolayısıyla da Türk kültürüne daha yakın hissedebilmektedir. Çünkü bu dizilerde ortak tarihi geçmişe sık sık vurgu yapılmakta, dahası dizilerde kullanılan kıyafetler, kostümler, çadırlar (bozüyer), savaş malzemelerinin bir kısmı bu coğrafyadan getirilmektedir. Türk dizilerinin; hâlihazırda devam eden ortak Latin alfabesi, Türk dünyası ortak tarih kitabı gibi Türk Devletleri Teşkilatı'nın çalışmalarına bir başka deyişle Türk dili konuşan ülkeler arasındaki çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi çalışmalarına bir zemin oluşturması beklenebilir.

Türk dizilerinin yurt dışında Türkiye'nin bir kültür elçisi görevi görüp Türkiye'nin imajına ve Türk kültürünün tanınmasına pozitif etkisi olduğu artık kabul edilen bir gerçektir. Üstelik Türk dizilerinin etkisi sadece imaj ve tanınma gibi soyut değerlerden ibaret değildir. Türk dizileri turizmden eğitime, ticareten sanata birçok alanda Türkiye'ye önemli bir katma değer sağlamaktadır.

Etik Beyan

“Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşleri” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Araştırmada kullanılan veriler 2019 yılı Haziran-Temmuz aylarından Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te toplanmıştır. Ayrıca bu çalışma, 20-21 Mayıs 2021 tarihinde Çeşme'de gerçekleştirilen “4th Cultural Informatics, Communication & Media Studies Conference” adlı konferansta sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazar çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, A. (2011). *2000-2010 Yılları Arasında Türkiye'de Dizi Yapım Politikaları. (Yüksek Lisans Tezi)*. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akova, S. (2014). *Türk Dizilerinin Balkanlar'daki Etkileri (Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek Örnekleme)*. (Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Anadolu Ajansı (2022). “*Bakan Ersoy: Dünya halkları Türk dizileri sayesinde Türk kültürünü merak etmeye başlıyor*”. Anadolu Ajansı 7 Haziran 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/bakan-ersoy-dunya-halklari-turk-dizileri-sayesinde-turk-kulturunu-merak-etmeye-basliyor/2607802>, (25.04.2023).
- Anadolu Ajansı (2019a). “*Uluslararası Emmy Ödüllü ilk Türk oyuncu: Haluk Bilginer*”. Anadolu Ajansı 27 Kasım. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/uluslararasi-emmy-odullu-ilk-turk-oyuncu-haluk-bilginer/1655991>, (21.05.2023).
- Anadolu Ajansı (2019b). “*Kırgızistan'da Türk dizileri halkı birleştiriyor*”. Anadolu Ajansı 26 Kasım. <https://www.aa.com.tr/tr/uluslararasi-kopru-kuran-turk-dizileri>, (05.04.2023).

- Arık, İ. (2023). Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1264-1283.
- Anadolu Ajansı (2019c). “Türk dizi ve sinema sektörü 22 firmayla MIPCOM’da”. Anadolu Ajansı 14 Ekim. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dizi-ve-sinema-sektoru-22-firmayla-mipcomda/1613103>, (11.05.2023).
- Anas, O. (2014). Turkey’s Soft Power Challenges in the Arab World. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 233-258.
- Arbatlı, M. S, ve Kurar, İ. (2015). Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 31-48.
- Arık, İ. (2023). *Orta Asya’da Türk Dizilerini İzleme Eğilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arık, İ. ve Çelik, F. (2019). Türk dizilerinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Türkçe öğrenmeye etkisi (Kırgızistan örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 677-691.
- Aslan, P. (2018). *Bir Uluslararası Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak Kültür ve Yaratıcı Endüstri Ürünleri: Latin Amerika Pazarında Türk Dizileri Üzerine Bir Araştırma. (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ateşalp, S. T. (2016). Nitelikli Televizyon: Medya Profesyonellerinden Türk Televizyon Dizilerinde Nitelik. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* 25, 9-37.
- Avşar, Z. ve Terzi, Ü. (2022). Dizilerin Üretiminde Ortaya Çıkan Dijital Yeniliklerin Küresel Kreatif Kararlar Üzerindeki Etkilerine Genel Bir Bakış. İ. Sarıtaş ve A. Özsoy (Ed.), *Kültürel Değişim ve 2010-2020 Endüstrileşme Sürecinde Türk Dizileri* içinde (ss. 57-66), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Sektörel Araştırmaları, Yayın No: 2022 – 16.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aydınlık (2022). “Dizi sektöründe dünya ikincisiyiz: Kültür ve tanıtım elçisi dizilerimiz”. Aydınlık Gazetesi 16 Kasım. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/dizi-sektorunde-dunya-ikincisiyiz-kultur-ve-tanitim-elcisi-dizilerimiz-351002>, (28.03.2023).
- Balaban, A. (2015). The Impacts of Turkish TV Serials Broadcasted in Albania on Albanian and Turkish Relations. *European Journal of Social Sciences Education and Research*. 5(1), 473-495.
- Başar, U. (2020). *İran Toplumunu ve Türk Televizyon Dizileri*. Ankara: İRAM (İran Araştırmaları Merkezi) Yayınları.
- Bilis, P. Ö., Bilis, A. E. ve Sydygalieva, M. (2018). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültürel İlişkilerinde Televizyon Dizileri Faktörü: Kırgızistan Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 403-425.
- Calinos (2011). “Haberler”. Calinos Haberler 11 Nisan. <https://www.calinos.com/haberler-detay-page06.html>, (27.04.2023).
- Campos-Perez, B. G. (2017). *Şili Televizyonlarındaki Türk Dizilerinin Şili Basınında Sunumu. (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CNNTÜRK (2017). “Bakan Zeybekçi’den gizli reklam çıkışı”. CNNTÜRK 6 Kasım. <https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-zeybekciden-gizli-reklam-cikisi-buzlama-yuzunden-film-bile-seyredemiyoruz>, (02.06.2023).
- CNNTÜRK (2015). “MIPTV Onur Madalyası ilk kez bir Türk’e veriliyor”. CNNTÜRK 16 Mart. <https://www.cnnturk.com/guncel/miptv-onur-madalyasi-ilk-kez-bir-turke-veriliyor>, (03.06.2023).
- Çaycı, B. (2021). Aşırı İzlemeyle Değişen Dizi İzleme Biçimlerinin İzleyiciler Üzerindeki Etkileri. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(2), 403-423.
- Doğanay, M. ve Aktaş, M. K. (2021). Türkiye’de Televizyon Dizisi Sektörü. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(56), 852-878.

- Arık, İ. (2023). Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1264-1283.
- Geçer, E. (2015). Türk Dizileri Üzerine Kültürel ve İdeolojik Bir Değerlendirme: “Made in Turkey”. *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 13-23.
- Haberler (2022). “Kırgızistan’da 6’ncı Türk Filmleri Haftası başladı”. Haberler 16 Haziran. <https://www.haberler.com/guncel/kirgizistan-da-6-nci-turk-filmleri-haftasi-basladi-15020783-haberi/>, (11.06.2023).
- Habertürk (2018). “Kırgızistan’da gençler Türk dizileri için Kırgızca dublaj talebi nedeniyle seslendirme ekibi kurdu”. Habertürk 7 Nisan. <https://www.haberturk.com/kirgizistan-da-gencler-turk-dizileri-icin-kirgizca-dublaj-talebi-nedeniyle-seslendirme-ekibi-kurdu-3031528>, (07.05.2023).
- Hayajneh, E. ve İnan, R. (2015). Arap Coğrafyasındaki Soft Power Türk Dizileri ve Bu Dizilerin Etkileri (Ürdün, Harim-i Sultan Örneği). *The Journal of Academic Social Science*, 18, 114-123.
- Hürriyet (2020). *Paraguay’da Türk dizilerine büyük rağbet: Çocuklarına Türkçe isim vermeye başladılar*. Hürriyet 23 Eylül. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/paraguayda-turk-dizilerine-buyuk-ragbet-cocuklarına-turkce-isim-vermeye-basladilar-41619051>, (28.11.2023).
- Karaca, N. B. (2021). “Türk dizileri 190 ülkede, 47 ülkede ise top listesinde...”. Habertürk 27 Haziran. <https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/3116796-turk-dizileri-190-ulkede-47-ulkede-ise-top-listesinde>, (14.05.2023).
- Karçığ, S. ve Arslan, M. (2015). Türk Dizilerinin Boşnakça Anadil Taşıyıcılarının Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenimine Etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 179-187.
- Kaya, R. ve Günal, H. (2015). Tarih Öğretmenlerinin Muhteşem Yüzyıl Dizisi Özelinde Tarih Konulu Film ve Dizilerin Öğretimde Kullanımına Yönelik Görüşleri. *Turkish History Education Journal*, 4(1), 1-48.
- Kayıpsağın, M. (2013). “Калкты кандай сериал кызыктырам?” (Halk hangi dizileri beğeniyor?). BBC News Kırgızistan, 15 Kasım. http://www.bbc.com/kyrgyz/entertainment/2013/11/131115_tv_series, (18.04.2023).
- Koparal, Ç. (2015). “İspanya’dan Japonya’ya Türk dizilerinin dünya çapındaki başarısı”. Independent Türkçe, 17 Ağustos. <https://www.indyturk.com/node/530656/k%C3%BClt%C3%BCr/i%CC%87>, (12.05.2023).
- Kuyucu, M. (2017). Üniversite Eğitimi Gören Y Kuşağının Televizyonda Dizi İzleme Alışkanlıkları. *Turkish Studies*, 13(26), 879-905.
- Laçiner, S. (2023). “Türkiye’nin en hızlı yükselen ihracat sektörü: Türk dizileri”. PanoramaneWS 11 Haziran 2023. <https://panorama-news.de/yazarlar/turkiyenin-en-hizli-yukselen-ihracat-sektoru-turk-dizileri/>, (16.06.2023).
- Normhaber (2022). “Türk dizileri ‘turizm elçisi’ oldu!”. Normhaber 24 Nisan 2022. <https://www.normhaber.com/turk-dizileri-turizm-elcisi-oldu-235266>, (11.05.2023).
- NTV (2017). “Kara Sevda Uluslararası Emmy Ödülü alan ilk Türk dizisi oldu”. NTV 21 Kasım 2017. <https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/kara-sevda-uluslararası-emmy-odulu-olan-ilk-turk-dizisi-oldu,AM6CbNYwEE6dApGoiyhQRw/>, (23.05.2023).
- Nuroğlu, E. (2013). Dizi Turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar’dan Gelen Turistlerin Türkiye’yi Ziyaret Kararında Türk Dizileri Ne Kadar Etkili. 5. *Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi*, Ekim 8-10 2013, İstanbul.
- Ökmen, Y. E. ve Göksu, O. (2019). Kültürel Diplomasi Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: ‘Diriliş Ertuğrul’ Örneği. O. Göksu (Ed.), *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler* içinde (ss. 247-291), Konya: Literatürk Academia.
- Önkol, A. (2011). Üniversite Gençlerinin Romanlardan Uyarılma Dizilere Bakışı. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 1(2), 81-86.

- Arık, İ. (2023). Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1264-1283.
- Özarslan, Kübra. (2020). Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 215-238.
- Öztürk, M. ve Atık, A. (2016). Ulusal Pazardan Küresel Pazarlara Uzanan Süreçte Türk Dizilerinin Gelişimi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Pinto, İ. (2023). “*Türk dizi ihracatı, liderliğe oynuyor*”. BusinessDiplomacy Aktüel 2023. <https://businessdiplomacy.net/tr/tu%CC%88rk-dizi-i%CC%87>, (10.06.2023).
- Plusglobal (2023). “*Film, sinema, dizi ve belgesel sektörü-hizmet ihracatı destekleri*”. Plusglobal 2 Haziran 2023. <https://www.plusglobal.com.tr/film-sinema-dizi-ve-belgesel-sektoru-hizmet-ihracati-destekleri>, (18.06.2023).
- Sabah (2022a). “*Destan’ Venedik TV Ödülleri’ne aday olan tek Türk dizisi oldu*”. Sabah Gazetesi 3 Aralık. <https://www.sabah.com.tr/magazin/destan-venedik-tv-odullerine-aday-olan-tek-turk-dizisi-oldu-6263757>, (17.05.2023).
- Sabah (2022b). “*Dizi ve filmler Türk kültürünü dünyaya yayıyor*”. Sabah Gazetesi 9 Haziran. <https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2022/06/09/dizi-ve-filmler-turk-kulturunu-dunyaya-yayiyor>, (28.04.2023).
- Sarıtaş, İ. ve Özsoy, A. (2022). *Kültürel Değişim ve 2010-2020 Endüstrileşme Sürecinde Türk Dizileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Sektörel Araştırmaları.
- Sayın, E. (2021). “*Türk dizileri dünyanın dört bir yanına köprü oldu*”. TRT Haber 2 Mart 2021. <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/turk-dizileri-dunyanin-dort-bir-yanina-kopru-oldu-560791.html>, (02.06.2023).
- Sulaymanova, Ç. (2015). “*Deputat CK M.Bakirov vozmuşen tem, şto OTRK transliruet turetskie seriali, a ne otechestvennie kinokartini*” (Milletvekili Bakirov, KTRK’nın yerli filmler yerine Türk TV dizileri yayınlaması üzüntü verici). Kabar Haber Ajansı, 12 Haziran 2015. <http://old.kabar.kg/society/full/57071>, (25.03.2023).
- Takvim (2021). “*Taliban’dan yeni yasak*”. Takvim Gazetesi 22 Kasım. <https://www.takvim.com.tr/dunya/2021/11/22/son-dakika-talibandan-yeni-yasak-turk-dizileri-de-etkilenecek-kadinlarin-oynadigi-yapimlarin-gosterilmesi-yasaklandi>, (15.04.2023).
- Takvim (2014). “*Orta Asya’nın Hollywooduyuz*”. Takvim Gazetesi 21 Nisan. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2014/04/21/orta-asyanin-hollywooduyuz>, (22.05.2023).
- TTÖMER (2019). TTÖMER (Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi) Brifing Dosyası 2019. Bışkek, Kırgızistan.
- Turan, A. C. (2023). *Türk Televizyon Dizilerinin Azerbaycan Gençliği Üzerindeki Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi)*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turizmnews (2021). “*Türk dizileri kültür elçisi*”. Turizmnews 7 Eylül 2021 <https://www.turizmnews.com/turk-dizileri-kultur-elcisi/24231/>, (16.05.2023).
- Warrad, M. A. N. (2019). *Ürdün Üniversiteleri Öğrencilerinin Arapça Dublajlı Türk Dizilerini Kullanımları ve Doyuma Ulaşmaları: Anket Çalışması. (Yüksek Lisans Tezi)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ünal, U. (2016). *Kamu Diplomasisi-Kalkınma Yardımları ve Algı Araştırması Çerçevesinde*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yazar, F. (2020). Kamu diplomasisi aracı olarak Türk dizi sektörünün değerlendirilmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 529-541.
- Yürümez, R. ve Yürümez, A. (2019). Kırgızistan’da Türkiye Türkçesi öğretimi. C. Buyar (Ed.), *Kırgızistan Araştırmaları içinde* (ss. 221-236), Bışkek: BYR Publishing House.

Extended Abstract

Viewers' Opinions on Turkish TV Series Broadcast Abroad in the Case of Kyrgyzstan

Aim: Today, Turkish TV series are watched by more than 700 million viewers in more than 150 countries in different geographies of the world (Sayın: 2021). Therefore, the audience, who are the consumers of the Turkish series that are watched so much, should be recognized, known, understood and their thoughts and expectations about Turkish series should be revealed. From this point of view, in this study, it is aimed to make in-depth interviews with different people who watch Turkish series in Kyrgyzstan and to get to know the audience in Kyrgyzstan and to reveal their opinions about Turkish series.

Method: Quantitative data such as how much Turkish series are watched in other countries and who prefers them are of course important, however, qualitative data that allows us to learn what viewers think about Turkish series, Turkish culture and Türkiye is also important for the sustainability of the success of Turkish series abroad. In this study, in-depth interviews, which is one of the qualitative research approaches, were conducted to reveal the thoughts of the viewers about Turkish series. For this purpose, a semi-structured interview form was created, and data were collected by conducting face-to-face interviews with viewers who had watched at least one of the Turkish series for not less than one season. Descriptive analysis method was applied to the data obtained from the viewers. In order to obtain reliable data from the interviews, maximum effort was made to ensure that the interview was held in a comfortable environment and in a conversational atmosphere. Each interviewee was interviewed separately for at least 45 minutes. Efforts were made to ensure that the audience was from different age groups and professions. As a result, a total of 15 people were interviewed. Interviews with the audience were conducted in the period of June-July 2019. It was explained to the interviewed audience that their identities would be kept confidential, and the data obtained would only be used for scientific research and they were reminded of this issue before the interview. Thus, it was possible for viewers to express their feelings and thoughts comfortably and share them with the researcher.

Findings: It was seen that 15 viewers within the scope of the study watched Turkish TV series mostly on weekends, watched them for a year or more, recommended them to others, generally followed them on the internet, watched mostly in Turkish and the majority watched them with their family members. It was determined that the most watched Turkish series by the participants of the study was 'Muhteşem Yüzyıl', 'Kara Sevda' in second place and 'Hercai' in third place. Participants liked the quality of acting (67%) and the script (53%) the most in Turkish series. On the other hand, the most negative thing that the participants see in Turkish series is the long duration of the episodes. Apart from Turkish TV series, the participants watch the most Russian (40%) and South Korean TV series (27%). When the participants are asked about the difference of Turkish series from other country series, many participants emphasized the aspects of Turkish series that they consider superior to other country series. According to the participants, Turkish TV series stand out in terms of showing violence sparingly, reflecting emotions well, being realistic, acting quality and script. It is understood that Turkish TV series have positively changed the prejudices about Türkiye and Turks. In addition, it can be stated that Turkish TV series emphasize the similarities between Kyrgyz and Turks and enable the two cultures to see what they have in common.

Conclusion: In this study, which was conducted in order to reveal the opinions of those who watched Turkish TV series broadcast abroad, it was seen that the participants of the research generally had positive thoughts about Turkish series. As a result of watching Turkish series intensively, it is seen that there is a great interest in Türkiye, Turkish culture, Ottoman history, tourism places in Türkiye and most of all learning Turkish. From this point of view, Turkish TV series can be considered as a unifying element for the Turkic world. Especially the viewers in the Central Asian countries who watch the recent historical Turkish series such as 'Diriliş Ertuğrul', 'Kuruluş Osman', 'Uyanış: Büyük Selçuklu' see more similarities with their own cultures in these series and therefore feel closer to Turkish culture. It is now an accepted fact that Turkish TV series serve as a cultural ambassador of Türkiye abroad and have a positive impact on Türkiye's image and recognition of Turkish culture. Moreover, the impact of Turkish TV series is not only about abstract values such as image and recognition. Turkish TV series provide an important added value to Türkiye in many areas from tourism to education, from trade to art.

The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies

Filiz ÖZŞAHİN KOÇ*
Emine ATALAY**
Ali DERAN***

Abstract

The aim of this study is to reveal the relationship between companies' human resources practices (HRP) and financial performance (FP) indicators. For this aim, the data of 30 companies traded in the Borsa Istanbul (BIST) 30 Index between 2018 and 2022 are analyzed. Panel data analysis methods were used in the study. As a consequences of the analysis, it was concluded that asset size and sales revenue variables have a significant effect on ROA, ROE and Tobin's Q Ratio. On the other hand, HRP have a significant effect on ROA and ROE, but have no significant effect on Tobin's Q Ratio. It is concluded that the number of employees variable has a significant effect only on ROA but not on ROE and Tobin's Q Ratio. A limited number of studies with this scope and content have been found in the national literature. In this context, it is considered that the study will contribute to the literature and practitioners in terms of the results obtained.

Keywords: Human Resource Practices, Financial Performance, Panel Data Analysis.

Article Type: Research Article

Şirketlerin İnsan Kaynakları Uygulamalarının Finansal Performansları Üzerine Etkisi: BİST 30 Şirketleri Uygulaması

Öz

Bu çalışmanın amacı, şirketlerin insan kaynakları uygulamaları ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Borsa İstanbul (BİST) 30 Endeksinde işlem gören 30 şirketin 2018-2022 yılları arası verisi incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda aktif büyüklüğü ve satış hasılatı değişkenlerinin ROA, ROE ve Tobin'in Q Oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. İnsan kaynakları uygulamalarının ise ROA ve ROE üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ancak Tobin'in Q Oranı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı belirlenmiştir. Çalışan sayısı değişkeninin sadece ROA üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ROE ve Tobin'in Q Oranı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulusal literatürde bu kapsam ve içerikte sınırlı sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ulaşılan sonuçlar itibarıyla literatüre ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Uygulamaları, Finansal Performans, Panel Veri Analizi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü, filiz.ozsahin@nevsehir.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-0211-869X

** Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Programı, emineatalay@tarsus.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-1911-4951

*** Prof. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, alideran@tarsus.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-5377-6740

1. INTRODUCTION

Human resources management (HRM) first emerged as a welfare secretariat unit in the 1900s and has been called HRM since the 1980s with a number of functional functions added over time. According to the most common definition in the literature, HRM is defined as a discipline that deals with human resources, which is the most important element in achieving the company's goals (Gürbüz, 2017: 19). In this context, the functions that make up HRM can be classified as job analysis and job design, human resources planning and candidate search, recruitment, career development, training and employee selection, performance evaluation, wage, development and reward management, and employee health and safety (Uyargil et al., 2015; Gürbüz, 2017).

Companies have many objectives such as producing goods and services, benefiting people, creating value for customers, sustainability, continuity and shareholder maximization. However, the most fundamental objective of companies is to maximize the market value of the company (Ceylan and Korkmaz, 2017: 18). The most important factor that contributes to the realization of this objective is the company's profits and earnings. In other words, it is to maximize FP. In this context, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are considered as short-term FP indicators, while Tobin's Q Ratio is considered as a long-term FP indicator. The aim of this study is to reveal the relationship between companies' HRP and FP indicators. In other words, the aim of this study is to find the answer to the question of whether the HRP carried out in companies have an impact on FP.

A review of the literature reveals that there are many studies examining the relationship between HRP and FP of companies. Some of these studies are as follows; [Datu, Pamiinto and Jamaluddin (2023); Anvar and Abdullah (2021); Ali and Atan (2020); Mulollı and Boskovska (2020); Nguyena et al., (2020); Sadiq, Alamgir and Ali (2020); Turan (2019); Bilaloğlu (2019); Başkurt (2016); Kipkorir (2013); Pirzada et al., (2013); Osemeke (2012); Özutku and Çetinkaya (2012); Arumugam et al., (2011); Bozkurt (2011); Benligiray, Geylan and Duman (2010); Ferguson and Reio (2010); Ağdelen and Erkut (2003); Huselid (1995)]. As a result of the evaluation of these studies as a whole, it has been determined that the number of studies examining the effect of direct HRM practices on FP is quite low and the studies are generally conducted using survey management. Therefore, there is no comprehensive study examining the effect of direct HRP on FP indicators (ROA, ROE and Tobin's Q Ratio). In this context, it has been determined that there is a gap in the field and this study has been conducted with the view that this study will fill this gap. The study is expected to contribute to both practitioners and the literature. In the study, the data of 30 companies traded in the Borsa Istanbul (BIST) 30 Index between 2018 and 2022 were analyzed. The effects of the independent variable of total number of HRP and control variables such as size and total number of employees on short-term FP indicators such as ROA, ROE and long-term FP indicator Tobin's Q ratio are analyzed by panel data analysis method.

This study is important in terms of being one of the studies conducted in Turkey with this scope and content and contributing to the literature by presenting findings on the relationship between HRP and FP. In addition, it is important in terms of providing empirical evidence on the increase in FP that may occur as a consequences of HRP implemented in companies and thus the importance of human resources units in company organization.

In the study, firstly, general information about HRP is given, then the literature on the impact of HRP on FP is examined, the dataset, variables and model of the research, the findings obtained are explained within the scope of the research method. The findings are discussed in the conclusion section and recommendations are presented.

2. HUMAN RESOURCES MANAGEMENT CONCEPTUAL FRAMEWORK

HRM first functioned as a welfare secretariat unit in the 1900s, then as a personnel management unit in the 1930s, and finally as a HRM unit in the company organization with a number of functions added after the 1980s (Gürbüz, 2017: 23). Although HRM is based on personnel management (Sabuncuoğlu, 2018: 8), it has differences in terms of having different content and functions compared to personnel management (Dökünter, 2006: 49). It is possible to give the following examples of these differences: While personnel management is short-term and tactically oriented, HRM is long-term and strategy-oriented. While personnel management deals with the problems within the company one by one, human resource management analyzes the company with a holistic framework. While the participation of employees in decision-making is limited in the personnel management approach, the participation of employees in decisions is important in human resource management (Çetin, 2012: 242). According to the most common definition in the literature, HRM is defined as a discipline that deals with human resources, which is the most important element in achieving the company's goals (Gürbüz, 2017: 19). As a result of these explanations, it is possible to list the functions of HRM as follows (Uyargil et al. 2015; Gürbüz, 2017):

- *Job analysis and job design,*
- *Human resources planning and candidate search and finding,*
- *Employee selection,*
- *Performance evaluation,*
- *Training and development,*
- *Career development,*
- *Wage and reward management,*
- *Employee health and safety.*

Job analysis and job design: The correct definition of jobs is referred to as job analysis (Gürbüz, 2017: 73). In addition, the knowledge, skills and abilities required in the employee who will do the job are also considered within the scope of job analysis (Uyargil et al., 2015: 50). Job design, on the other hand, is defined as a series of activities aimed at determining the content, method and relationship of the jobs within the company with other jobs in order for meet the organizational and technological requirements and the individual and social needs of the employee doing the job (Buchanan, 1979: 21).

Human resource planning and candidate search: Human resources planning can be defined as determining the need for labor force that is needed or will be needed in accordance with the changing environmental conditions for companies and creating programs to meet the demand for employees from internal and external resources of the organization by predicting this demand in the short and long term with some forecasting techniques (Okakın and Şakar, 2015: 23). Candidate search and finding is the process of announcing open jobs to potential candidates, encouraging candidates to apply for this position and creating a qualified candidate pool (Gürbüz, 2017: 116).

Employee selection: After the candidate pool is created as a result of the candidate research and finding phase, the selection of the employee to be hired is referred to as employee selection (Uyargil et al., 2015: 131).

Performance evaluation: While the concept of performance refers to the quantitative and qualitative indicators of the level of achievement of the objectives intended for individuals, organizations or groups to perform a job, performance evaluation is defined as a process that involves

the measurement of the performance of individuals, organizations or groups according to predetermined standards (Söyük, 2020: 163).

Training and development: Although training is a process of change, ensuring that the behaviors of employees change in the desired direction can be defined as training (Ertürk, 2018: 149). Development, on the other hand, can be expressed as ensuring the completion or improvement of the knowledge previously gained through training (Sabuncuoğlu, 2018: 156).

Career management: Career is defined as all of the work-related experiences that an individual acquires throughout his/her life (Decenzo and Robbins, 2007: 233). Career management refers to an approach to help develop the career skills and interests of employees and to integrate individual career preferences and organizational needs (Gürbüz, 2017: 243).

Wage and reward management: In its most basic form, wage is defined as “the price of labor” (Uyargil et al., 2015: 352). Wage management refers to the activity of establishing and executing a wage system that meets the needs of both the company and the employees and all other relevant parties (Göksu and Öz, 2008: 420). Strategic wage management, on the other hand, refers to replacing traditional wage structures with a broadband structure, making remuneration based on competence rather than job-based remuneration, giving wages focused on market compliance rather than internal equality, increasing variable wages depending on individual or team performance, and rewarding by taking individual achievements into consideration (Uyargil et al., 2015: 364).

Employee health and safety: Occupational health and safety can be defined as a function that involves anticipating, assessing, identifying and controlling hazards arising in or around the workplace that may impair the well-being and health of workers (Alli, 2008: 7).

The impact of the above-mentioned HRM practices on the FP of companies is the subject of this study and the literature review on the subject is given below.

3. LITERATURE RESEARCH

The literature review on the impact of HRM on FP was conducted in Web of Science, Research Gate, Google Scholar, Scopus databases covering all years with the keywords “human resource management”, “financial performance”, “firm performance”, “organizational performance”. In the first stage, the keywords and abstracts of the studies were analyzed and the bibliographies of the studies overlapping with the purpose of this study were also reviewed. In this context, some of the studies in the international and national literature and the consequences obtained are presented in Table 1.

Table 1. Some Studies in National and International Literature

Author(s)/Year	Purpose of the Study	Sample	Methodology of the Study	Results
Datu, Pamiinto, and Jamaluddin (2023)	To determine whether audit quality, HRM and competitive advantage have an impact on FP through financial decisions in company organization.	“Data for 2017-2021 for all transportation companies listed on IDX”.	“Regression Analysis”	HRM has no significant effect on FP.
Anvar and Abdullah (2021)	To examine the impact of HRM practices on the performance of public organizations.	“300 participants working in the public sector”	“Survey Regression Analysis”	As a consequences of the study, it was found that decentralization has a positive relationship with organizational performance.
Ali and Atan (2020)	To investigate the impact of HRM practices on sustainable performance in Islamic and conventional banks.	“150 staff working in Islamic and conventional banks in Lebanon”	“Survey Correlation Analysis”	It has been determined that HRM practices and sustainable performance levels in banks have a high score and there is no significant difference.

Mulloli and Boskovska (2020)	To determine the best HRP in terms of FP of companies.	"53 surveys"	"Survey Correlation Analysis"	As a consequences of the study, it was determined that HRP such as "remuneration and rewarding" are the practices that increase the FP of companies more.
Nguyena et al., (2020)	To determine the impact of HRM on the FP of companies.	"Financial statements of major companies listed on the Ho Chi Minh Stock Exchange (HOSE) and 127 surveys of these companies"	"Survey Regression Analysis"	The study concluded that information sharing and authorization in the management system is an important determinant affecting the creativity of individuals and organizations.
Sadiq, Alamgir, and Ali (2020)	To examine the relationship between total quality management, HRM, agility in business and FP of companies.	"290 participants selected by simple random sampling method working in Chinese organizations"	"Structural Equation Analysis with Smart-PLS"	Total quality management, HRM and business agility are positively related to the FP of companies.
Turan (2019)	To investigate the impact of HRM practices on FP in a sample of banks.	"Bank's data for 2013-2017"	"Ratio Analysis"	There is a significant relationship between HRM practices and FP.
Bilaloğlu (2019)	To determine to what extent and in what direction new generation management approaches affect company performance through strategic HRP.	"387 questionnaires collected from company owners, middle and senior managers working in randomly selected large and medium-sized companies operating in Ankara, Bursa, Istanbul and Izmir"	"Survey Structural Equation Analysis with Smart-PLS"	It is concluded that innovation capability, one of the new generation management approaches, has positive effects on company performance. In addition, it was determined that the learning organization has a positive effect on company performance through mediating variables. In the study, it was determined that talent management does not have a mediating role in the effects of new generation management approaches on company performance.
Başkurt (2016)	To determine the effect of strategic HRM practices on company performance in the institutionalization of family businesses.	"Employees of 200 randomly selected family businesses operating in Istanbul, Ankara, Izmir and many other cities in Turkey"	"Survey Correlation-Regression Analysis"	It is found that the importance given to the institutionalization of family firms and the presence of HRP positively affect company and employee performance.
Kipkorir (2013)	To investigate the impact of HRM practices on FP.	"134 middle managers in the sugar industry"	"Survey Correlation-Regression Analysis"	It is concluded that there is a relationship between HRM practices and financial results.
Pirzada et al., (2013)	To analyze the effects of HRM practices on productivity, labor turnover and corporate FP.	"Data from 145 companies in Pakistan"	"Survey Correlation Analysis"	It has been determined that when HRP are carried out effectively in enterprises; turnover will decrease, productivity and motivation will increase.
Osemeke (2012)	To determine whether Guinness Nigeria company HRM practices affect organizational performance.	"80 employees of Guinness Nigeria"	"Survey T-test"	There is a positive relationship between effective HRP (effective performance appraisal, recruitment and selection) and organizational performance of Guinness Nigeria.

Özutku and Çetinkaya (2012)	To examine the moderating effect of internal and external fit on the relationship between strategic HRM and FP in the Turkish Automotive Industry.	“112 companies in the Turkish Automotive Industry”	“Survey Correlation - Hierarchical Regression Analysis”	Companies with strategic HRM policies and practices are found to have higher performance than companies with traditional HRM policies and practices. In the relationship between strategic HRM and company performance, it is concluded that innovation strategy, which is considered as an external fit variable, has a moderating effect on the company performance variables of productivity, market share and product quality, while price and quality strategies do not have a significant effect on company performance.
Arumugam et al., (2011)	To investigate the relationship between HRM practices and job satisfaction in Malaysian industry and to present a model for HRP to improve FP.	“300 staff working in the Malaysian industry”	“Survey Structural Equation Analysis”	There is a positive relationship between HRM practices and FP and job satisfaction.
Bozkurt (2011)	To examine the impact of the interaction of HRP and employees’ organizational citizenship behavior on FP.	“Employees of 19 deposit banks in Turkey”	“Survey Pearson Correlation - Regression analysis”	It is concluded that HRM practices of deposit banks are related to organizational citizenship behavior. In addition, the interaction between HRP and organizational citizenship behavior is found to be effective on return on equity, one of the FP indicators.
Benligiray, Geylan, and Duman (2010)	To investigate whether the strategic orientation of HRM of companies has an impact on FP.	“In 2006, all of the companies included in the list of Turkey’s ISO Top 500 Industrial Enterprises”	“Secondary Data Anova- T Test”	It is concluded that the strategic orientation of HRM of companies does not have a significant effect on FP.
Ferguson and Reio (2010)	To investigate the contribution of human resource inputs and HRP to organizational outcomes; job performance and company performance.	“350 US companies and 91 professional executives”	“Survey Correlation - Hierarchical Regression Analysis”	HRM inputs and practices are found to have a significant and positive impact on job performance and company performance.
Ağdelen and Erkut (2003)	To examine the impact of HRM practices on the FP of the company.	“54 companies operating in the manufacturing sector in Turkey”	“Survey Regression Analysis”	It is found that HRM practices have a significant impact on the FP of companies.
Huselid (1995)	To determine the impact of HRM practices on turnover rates, productivity and corporate performance.	“3452 Publicly-traded US companies”	“Secondary Data Correlation-Regression Analysis”	HRM practices have a statistically significant impact on both intermediate employee outcomes (turnover and productivity) and short and long-term corporate FP measures.

As a result of the evaluation of the above literature as a whole, it has been observed that the number of studies directly examining the impact of HRM practices on FP is limited. In some studies examined in the literature, it has been concluded that HRM practices do not have any effect on FP. These studies; [Datu, Pamiinto and Jamaluddin (2023); Özutku and Çetinkaya (2012); Benligiray, Geylan and Duman (2010)], while some studies found a significant relationship between HRM practices and FP [Mulollı and Boskovska (2020); Sadiq, Alamgir and Ali (2020); Turan (2019); Başkurt (2016); Kipkorir (2013); Osemeke, (2012); Arumugam et al., (2011); Bozkurt (2011); Ferguson and Reio (2010); Ağdelen and Erkut (2003); Huselid (1995)]. It was determined that the studies in the literature were generally

conducted with data obtained through surveys (primary data) and using correlation, regression and structural equation methods.

4. DATA AND METHODOLOGY

The dataset of the study consists of the data of the companies traded on BIST 30 for the period 2018-2022. The data for the companies were obtained from the companies' annual reports, financial statement footnotes and disclosures, Public Disclosure Platform (KAP) and Datastream database in February 2023. In the research, the last five-year data of the companies for the years 2018-2022 were analyzed and this constitutes the limitation of the study.

Information on the variables of the study is given in Table 2.

Table 2. Information on Variables

Abbreviation of Variables	Variables	Calculation of Variables
"ROA %"	"Return on Assets"	"Net Profit / Total Assets"
"ROE %"	"Return on Equity"	"Net Profit / Total Equity"
"TOB Q"	"Tobin's Q Ratio"	"(Market Value + Total Debt)/Total Assets"
"Ln TNHRP"	"Total Number of Human Resources Practices ¹ "	"Ln (Number of Human Resources (HR) Practices implemented in the company)"
"Ln SIZE 1"	"Total Assets ² "	"Ln (Total Assets) – Ln (TA)"
"Ln SIZE 2"	"Total Sales ³ "	"Ln (Total Sales) – Ln (TS)"
"Ln TNE"	"Total Number of Employees ⁴ "	"Ln (Total number of employees working in the company)"

In order to examine the impact of HR practices on financial performance, ROA, ROE and Tobin's Q ratio are considered as FP indicators. The calculation of these variables is presented in Table 2 and information on these variables is obtained from the annual reports and financial statement footnotes and disclosures of the companies.

In the research, the number of HRP implemented in the companies was taken as the independent variable and its logarithm was calculated to ensure linearity. Information on the number of HRP was obtained from the companies' web pages and annual reports.

Based on previous studies [Özutku and Çetinkaya (2012); Benligiray, Geylan and Duman (2010); Ferguson and Reio (2009); Ağdelen and Erkut (2003)], size (total assets and total sales) and number of employees are considered as control variables in this study. The calculation of these control variables is presented in Table 2 and information on these variables was obtained from the companies' web pages, annual reports, financial statement footnotes and disclosures and Datastream database.

Within the scope of the research, total number of HR practices is considered as the independent variable, total assets, total sales and total number of employees as control variables and ROA, ROE and Tobin's Q Ratio as dependent variables. In this context, since ROA and ROE provide information about the short-term FP of companies, and Tobin's Q Ratio provides information about long-term financial performance, the model of the research is formed within this framework. The model of the research is illustrated in Figure 1.

¹ The logarithm of the total number of HRP was calculated to ensure linearity.

² The logarithm of total assets was calculated to ensure linearity.

³ The logarithm of total sales was calculated to ensure linearity.

⁴ The logarithm of the total number of personnel was calculated to ensure linearity.

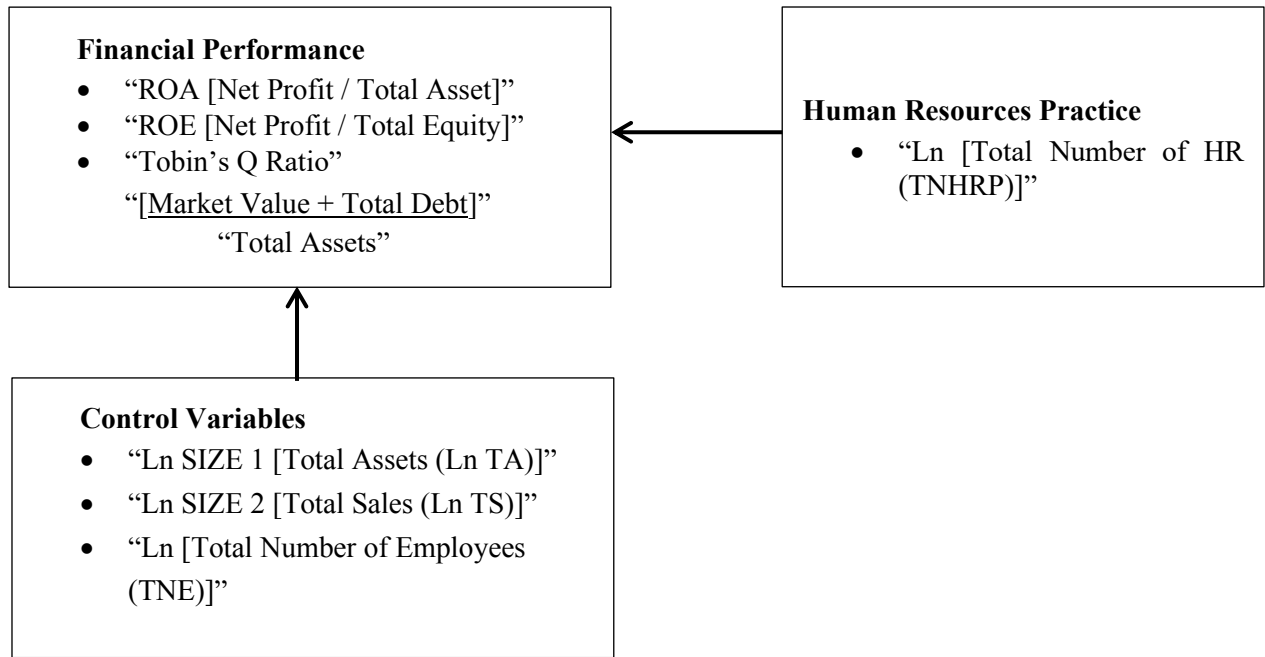

Figure 1. Research Model: The Impact of HR Practices on Financial Performance

The panel regression models established to determine the effect of HRP on the FP of companies are as follows. In this context, FP indicators are ROA, ROE and Tobin’s Q Ratio and three separate models are as follows:

$$ROA_{(i,t)} = \beta_0 + \beta_1(\text{LnTNHRP})_{(i,t)} + \beta_2(\text{LnSIZE1})_{(i,t)} + \beta_3(\text{LnSIZE2})_{(i,t)} + \beta_4(\text{LnTNE})_{(i,t)} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$ROE_{(i,t)} = \beta_0 + \beta_1(\text{LnTNHRP})_{(i,t)} + \beta_2(\text{LnSIZE1})_{(i,t)} + \beta_3(\text{LnSIZE2})_{(i,t)} + \beta_4(\text{LnTNE})_{(i,t)} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$TOBQ_{(i,t)} = \beta_0 + \beta_1(\text{LnTNHRP})_{(i,t)} + \beta_2(\text{LnSIZE1})_{(i,t)} + \beta_3(\text{LnSIZE2})_{(i,t)} + \beta_4(\text{LnTNE})_{(i,t)} + \epsilon_t \quad (3)$$

Information on the variables in the above panel regression model equations is explained in detail in Table 2. In these three models, $i = 1, 2, \dots, N$ denotes the number of companies (30 companies); $t = 1, 2, 3, \dots, T$ denotes the time periods (2018 to 2022; 5 years). $N \times T$ is the total number of observations in the dataset ($30 \times 5 = 150$).

5. FINDINGS

Descriptive statistics of the dependent and independent variables used in the analysis are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics

Variables	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum	Number of Observation
ROA (%)	0.823	0.085	-0.086	0.481	150
ROE (%)	0.209	0.197	-0.365	0.870	
TOB Q	1.391	0.888	0.333	6.279	
Ln TNHRP	2.029	0.402	0	2.197	
Ln SIZE 1	18.945	2.798	11.600	25.286	
Ln SIZE 2	18.042	2.789	10.746	24.544	
Ln TNE	8.632	2.105	0	11.650	

Table 3 presents the minimum and maximum values, means and standard deviations of the dependent, independent and control variables. In this context, ROA, ROE and Tobin's Q ratio FP indicators are considered as dependent variables and it is seen that the minimum value of ROA is "-0.086" and the maximum value is "0.481"; the minimum value of ROE is "-0.365" and the maximum value is "0.870"; the minimum value of Tobin's Q ratio is "0.333" and the maximum value is "6.279"; the minimum value of the independent variable total HRP is "0" and the maximum value is "2.197". Among the variables within the scope of the analysis, the highest standard deviation is observed in asset size (Ln SIZE 1) and the lowest standard deviation is observed in return on assets (ROA).

Table 4 presents the correlation matrix between independent and control variables and FP indicators.

Table 4. Correlation Matrix for Independent and Control Variables

	ROA	ROE	TOB Q	Ln SIZE 1	Ln SIZE 2	Ln TNE	Ln TNHRP
Ln SIZE 1	-0.198*	-0.151	0.047	1			
Ln SIZE 2	-0.060	-0.020	0.171*	0.920**	1		
Ln TNE	-0.328**	0.031	-0.145	-0.042	-0.084	1	
Ln TNHRP	0.038	0.017	0.009	-0.072	0.047	-0.065	1

"Note 1: ** significant at $p < 0.01$; * significant at $p < 0.05$ "

"Note 2: Correlation Coefficient 50 and below => weak; 50 and above => strong [Nakip (2003: 322)]"

Table 4 shows that there is a weak negative correlation between asset size (Ln SIZE 1) and ROA. There is a weak positive correlation between the Sales Revenue (Ln SIZE 2) variable and Tobin's Q ratio. There is also a weak negative correlation between the total number of employees and the ROA variable. However, it is determined that there is no significant relationship between the independent variable, total human resources practices, and any of the dependent and control variables.

In this study, firstly, unit and/or time effects are analyzed by linear regression test to determine whether the pooled ECM method, one of the traditional static panel data analyses, is appropriate for each model. In this context, the following hypotheses were tested.

H_0 = There is no unit and/or time effect.

H_1 = There is a unit and/or time effect.

According to the test results, if there are unit and/or time effects in the model, it is not appropriate to use pooled ECM.

According to the test results for Model 1, Model 2 and Model 3, H_0 is rejected as all three models have $0.0000 < 0.005$. In other words, since at least one of the unit and/or time effects existed, it was determined that the use of pooled ECM for Model 1, Model 2, and Model 3 was not appropriate.

In this context, when it is examined which of the unit effect and/or time effect is present in the study models, it is found that both unit effect ($0.0000 < 0.05$) and time effect ($0.0005 < 0.05$) are present in Model 1; both unit effect ($0.0000 < 0.05$) and time effect ($0.0000 < 0.05$) in Model 2 and both unit effect ($0.0002 < 0.05$) and time effect ($0.0005 < 0.05$) in Model 3 as in Models 1 and 2. Since there are both unit and time effects in all three models, it can be stated that Model 1; Model 2 and Model 3 are two-way panel data models. Hausman test was conducted to determine which of the fixed effects or random effects estimators is valid in the two-way panel data model and since the test statistics are ($0.0000 < 0.05$) for all three models, it is concluded that the fixed effects estimator is appropriate for all models. Since the valid estimator within the scope of Model 1-2-3 is fixed effects, Modified Wald Test tests were applied to determine the changing variance (Ün, 2018: 76-77) and the statistics and probability values of the tests are as follows: 32252.23; $0.0000 < 0.05$ for Model 1; 37788.26; $0.0000 < 0.05$ for Model 2;

5160.25; $0.0000 < 0.05$ for Model 3. Born and Breitung (2016) HR test was conducted to determine autocorrelation in the models. According to the results of the test, it was determined that autocorrelation did not exist in all models, as $0.449 > 0.05$ for Model 1, $0.622 > 0.05$ for Model 2 and $0.588 > 0.05$ for Model 3. Friedman (1937) Test was applied to determine whether there is correlation between units and according to the test statistic results (Model 1; 11.867; $0.9979 > 0.05$ - Model 2; 11.280; $0.9987 > 0.05$ - Model 3; 40.987; $0.0691 > 0.05$), it was determined that there is no correlation between units in all three models.

As a matter of fact, Model 1, Model 2 and Model 3 are found to be free of autocorrelation and correlation among units and Parks (1967)-Kmenta (1986) estimator is applied due to the presence of only varying variance. In this context, the panel regression results obtained using the robust estimator are reported in Tables 5-6-7 below for each model.

Table 5. Model 1 Panel Regression Results

Independent Variable	Standardized Beta Coefficient	T value	Standard Error
Ln TNHRP	-0.015***	-3.63	0.004
Ln SIZE 1	-0.026***	-13.41	0.001
Ln SIZE 2	0.022***	10.54	0.002
Ln TNE	-0.011***	-8.09	0.001

N= 150

“Note 1: *** significant at $p < 0.01$; ** significant at $p < 0.05$; * significant at $p < 0.10$ ”

“Dependent Variable: Return on Assets (ROA)”

“Independent Variable: Ln TNHRP, Ln SIZE 1, Ln SIZE 2, Ln TNE”

According to the results of the panel data analysis for Model 1, it is concluded that human resources practices, number of employees, asset size (SIZE 1) and sales revenue (SIZE 2) variables have a statistically significant effect on ROA at 1% significance level.

Table 6. Model 2 Panel Regression Results

Independent Variables	Standardized Beta Coefficients	T value	Standard Error
Ln TNHRP	-0.060**	-2.48	0.024
Ln SIZE 1	-0.057***	-7.14	0.008
Ln SIZE 2	0.051***	6.29	0.008
Ln TNE	-0.002	0.50	0.003

N= 150

“Note 1: *** significant at $p < 0.01$; ** significant at $p < 0.05$; * significant at $p < 0.10$ ”

“Dependent Variable: Return on Equity (ROE)”

“Independent Variable: Ln TNHRP, Ln SIZE 1, Ln SIZE 2, Ln TNE”

According to the results of the panel data analysis conducted within the scope of Model 2, it is concluded that asset size (SIZE 1) and sales revenue (SIZE 2) variables have a statistically significant effect on ROE at 1% significance level. It is concluded that HRP have a statistically significant effect on return on equity (ROE) at $p < 0.05$ significance level. However, the number of employees has no significant effect on ROE.

Table 7. Model 3 Panel Regression Results

Independent Variables	Standardized Beta Coefficients	T value	Standard Error
Ln TNHRP	-0.042	-0.98	0.044
Ln SIZE 1	-0.116***	-5.57	0.021
Ln SIZE 2	0.143***	5.77	0.025
Ln TNE	-0.025	-1.37	0.018
N= 150			

Note 1: *** significant at $p < 0.01$; ** significant at $p < 0.05$; * significant at $p < 0.10$

“Dependent Variable: Tobin’s Q Ratio (Tob Q)”

“Independent Variable: Ln TNHRP, Ln SIZE 1, Ln SIZE 2, Ln TNE”

According to the results of the panel data analysis obtained in the context of Model 3, it is concluded that asset size (SIZE 1) and sales revenue (SIZE 2) variables have a statistically significant effect on Tobin’s Q ratio at 1% significance level. On the other hand, HRP and number of employees have no significant effect on Tobin’s Q ratio.

5. CONCLUSION

The functions that make up HRM, which fulfills an important role in companies, are job analysis and job design, human resources planning and candidate search, recruitment, employee selection, training and development, performance evaluation, career development, wage and reward management, and employee health and safety. Companies have many different objectives such as producing goods and services, benefiting people, creating value for customers, sustainability, continuity and shareholder maximization. In this context, the main objective of companies is to maximize their market value. The most important factor affecting the realization of this objective is the maximization of profit and earnings. In other words, it is to maximize the FP of the company. In measuring the performance of companies, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are considered as short-term FP indicators, while Tobin’s Q Ratio is analyzed as a long-term FP indicator.

The aim of this study is to reveal the relationship between companies’ HRP and FP indicators. For this purpose, the data of 30 companies traded in the Borsa Istanbul (BIST) 30 Index for the years 2018-2022 were analyzed and as a result of the analysis, it was concluded that asset size (SIZE 1) and sales revenue (SIZE 2) variables have a significant effect on ROA and ROE, which are short-term FP indicators, and Tobin’s Q Ratio, which is a long-term FP indicator. On the other hand, HRP have a significant effect on ROA and ROE, but have no significant effect on Tobin’s Q Ratio, which is a long-term FP indicator. It is concluded that the number of employees variable has a significant effect only on ROA but not on ROE and Tobin’s Q Ratio.

In some studies examined in the literature, HRM practices have no effect on FP [Datu, Pamiinto and Jamaluddin (2023); Özutku and Çetinkaya (2012); Benligiray, Geylan and Duman (2010)], while in some studies there is a significant relationship between HRM practices and FP [Mulollı and Boskovska (2020); Sadiq, Alamgir and Ali (2020); Turan (2019); Başkurt (2016); Kipkorir (2013); Osemeke (2012); Arumugam et al., (2011); Bozkurt (2011); Ferguson and Reio (2010); Ağdelen and Erkut (2003); Huselid (1995)]. It was determined that the studies in the literature were generally conducted using questionnaire administration. In this context, it is not possible to make a direct comparison between the findings of this study and the findings of this study.

It can be suggested that future studies should include a larger dataset; different indices and sectors; more than one country sample; and different data analysis methods.

Ethical Statement

We followed the Research and Publication Ethics rules during the writing and publication of this research titled “The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies”.

Contribution Rate Statement

Both of the authors in the study contributed to all processes from the writing of the study to the drafting and read and approved the final version.

Conflict Statement

This study did not lead to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Ağdelen, Z. and Erkut, H. (2010). İnsan kaynakları yönetiminin firma finansal performansı üzerindeki etkisi. *İtü Dergisi*, 2(4), 65-74.
- Ali, N. and Atan, T. (2020). The Impact of Human Resource Management Practices on Sustainable Performance in the Banking Sector (a Comparative Study between Islamic and Conventional Banks). *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 29(5), 1811-1826.
- Alli B. O. (2008). *Fundamental Principles of Occupational Health and Safety*, 2. ed., Geneva, International Labour Organization.
- Anwar, G. and Abdullah, N. N. (2021). The impact of Human resource management practice on Organizational performance. *International journal of Engineering, Business and Management (IJEEM)*, 5.
- Arumugam, V. C. and Rouhollah, M. (2011). The impact of human resource management practices on financial performance of Malaysian industries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(10), 951-955.
- Başkurt, G. (2016). *Aile şirketlerinin kurumsallaşmasında stratejik insan kaynakları yönetimi ve firma performansına etkisi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Benligiray, S., Geylan, A. and Duman, E. (2010). İnsan kaynakları yönetiminin stratejik olarak yönlendirilmesinin finansal performansı etkileyip etkilemediğinin analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 61-84.
- Bilaloğlu, H. (2019). Yeni nesil yönetim yaklaşımlarının stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları aracılığıyla firma performansı üzerindeki etkisi.
- Bozkurt, S. (2011). İnsan Kaynakları Uygulamaları, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Finansal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 22(70), 36-62.
- Buchanan, D. (1979). The development of job design theories and techniques. New York: Praeger.
- Ceylan, A. and Korkmaz, T., (2017). *İşletmelerde Finansal Yönetim. Gözden Geçirilmiş 15. Baskı*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Çetin, C. (2012). *Temel İşletmeciliğe Giriş*, İstanbul: Beta Yayınları.

- Özşahin Koç, F., Atalay, E. & Deran, A. (2023). The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1284-1297.
- Datu, P. L., Paminto, H. A. and Jamaluddin, J. (2023). The Effect Of Audit Quality, Human Resource Management, Competitive Advantage, On Financial Decisions And Financial Performance On Expedition Services. *Interdisciplinary Journal and Hummanity (INJURITY)*, 2(5), 415-423.
- DeCenzo, D. A., Robbins, S. P. and Verhulst, S. L. (2016). *Fundamentals of human resource management*. John Wiley & Sons.
- Dökünter, A. (2006). *Basın İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Ertürk, M. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ferguson, K. L., and Reio Jr, T. G. (2010). Human resource management systems and firm performance. *Journal of Management Development*, 29(5), 471-494.
- Göksu, N. and Öz B. (2008). Etkin Ücret Yönetiminin İşletmeye Sağlayacağı Yararlar Konusunda İşgören Algılamaları: Bir Alan Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 419-436.
- Gürbüz, S. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Teori, Araştırma ve Uygulama*, Seçkin, Ankara.
- Huselid, M. A. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. *Academy of management journal*, 38(3), 635-672.
- Kipkorir, C. (2013). Effects of Human Resource Management Practices on Financial performance of Selected Agricultural Firms in the Sugar Industry.
- Mulolli, E. and Boskovska, D. (2020). *The Role of Human Resource Management Practices on Financial Performance in Firms*. Int. J. of Multidisciplinary and Current research, 8.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar, 1. Baskı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Nguyena, T. M. P., Van Toi Dinhb, D. T. D., Mai, T. H. and Trand, T. H. D. N. (2020). The Impact of Human Resource Management on the Financial Performance of Listed Firms in Vietnam. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 12(10), 26-37.
- Okakin N. and Şakar M. (2015) *İnsan Kaynakları Yöneticisinin El Kitabı*, 3. baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım.
- Osemeke, M. (2012). The impact of human resource management practices on organizational performance: A study of Guinness Nigeria Plc. *AFRREV IJAH: An International Journal of Arts and Humanities*, 1(1), 79-94.
- Özutku, H. and Çetinkaya, M. (2012). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve firma performansı arasındaki ilişkide içsel ve dışsal uyumun moderatör etkisi: Türk otomotiv sektöründe bir alan araştırması/The moderating effect of internal and external fit on relationship between strategic human resource management and firm performance: A study in turkish automotive industry. *Ege Akademik Bakis*, 12(3), 351.
- Pirzada, D. S., Hayat, F., Ikram, A. A., Ayub, M. and Waheed, K. (2013). Impact of human resources management practices on turnover, productivity and corporate financial performance. *European journal of business and management*, 5(10), 163-176.
- Sabuncuoğlu, Z. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayım.

Özşahin Koç, F., Atalay, E. & Deran, A. (2023). The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1284-1297.

Sadiq, M., Alamgir, A. and Ali, S. W. (2020). The Impacts of Total Quality Management, Human Resource Management, and Agility in Business on Firms Financial Performance: Moderating Role of Emerging Business Competition. *iRASD Journal of Management*, 2(1), 9-21.

Söyük, S. (2020). *Sağlık İşletmelerinde İnsan Kaynakları*. İstanbul: Beta Yayınları.

Turan, L. (2019). İnsan kaynakları yönetim uygulamalarının finansal performans üzerindeki etkisi: bir banka örneği (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Uyargil, C., Adal, Z., Ataay, İ. D., Acar, A. C., Özçelik, A. O., Sadullah, Ö. and Tüzüner, L. (2015). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Ün, T. (2018). *Panel veri modellerinin varsayım testi*. S. Güriş (Ed.), *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (75-101. ss.), İstanbul: Der Kitabevi.

Extended Abstract

The Impact of Human Resources Practices on The Financial Performance of Companies: The Analysis of BIST 30 Companies

Human resources management (HRM) first emerged as a welfare secretariat unit in the 1900s and has been called HRM since the 1980s with a number of functional functions added over time. According to the most common definition in the literature, HRM is defined as a discipline that deals with human resources, which is the most important element in achieving the company's goals (Gürbüz, 2017: 19). In this context, the functions that make up HRM can be classified as job analysis and job design, human resources planning and candidate search, recruitment, career development, training and employee selection, performance evaluation, wage, development and reward management, and employee health and safety (Uyargil et al., 2015; Gürbüz, 2017). Companies have many objectives such as producing goods and services, benefiting people, creating value for customers, sustainability, continuity and shareholder maximization. However, the most fundamental objective of companies is to maximize the market value of the company (Ceylan and Korkmaz, 2017: 18). The most important factor that contributes to the realization of this objective is the company's profits and earnings. In other words, it is to maximize FP. In this context, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are considered as short-term FP indicators, while Tobin's Q Ratio is considered as a long-term FP indicator. The aim of this study is to reveal the relationship between companies' HRP and FP indicators. In other words, the aim of this study is to find the answer to the question of whether the HRP carried out in companies have an impact on FP. A review of the literature reveals that there are many studies examining the relationship between HRP and FP of companies. Some of these studies are as follows; [Datu, Pamiinto and Jamaluddin (2023); Anvar and Abdullah (2021); Ali and Atan (2020); Mulollı and Boskovska (2020); Nguyena et al., (2020); Sadiq, Alamgir and Ali (2020); Turan (2019); Bilaloğlu (2019); Başkurt (2016); Kipkorir (2013); Pirzada et al., (2013); Osemeke (2012); Özutku and Çetinkaya (2012); Arumugam et al., (2011); Bozkurt (2011); Benligiray, Geylan and Duman (2010); Ferguson and Reio (2010); Ağdelen and Erkut (2003); Huselid (1995)]. As a result of the evaluation of these studies as a whole, it has been determined that the number of studies examining the effect of direct HRM practices on FP is quite low and the studies are generally conducted using survey management. Therefore, there is no comprehensive study examining the effect of direct HRP on FP indicators (ROA, ROE and Tobin's Q Ratio). In this context, it has been determined that there is a gap in the field and this study has been conducted with the view that this study will fill this gap. The study is expected to contribute to both practitioners and the literature. In the study, the data of 30 companies traded in the Borsa Istanbul (BIST) 30 Index between 2018 and 2022 were analyzed. The effects of the independent variable of total number of HRP and control variables such as size and total number of employees on short-term FP indicators such as ROA, ROE and long-term FP indicator Tobin's Q ratio are analyzed by panel data analysis method. This study is important in terms of being one of the studies conducted in Turkey with this scope and content and contributing to the literature by presenting findings on the relationship between HRP and FP. In addition, it is important in terms of providing empirical evidence on the increase in FP that may occur as a consequences of HRP implemented in companies and thus the importance of human resources units in company organization. As a consequences of the analysis, it was concluded that asset size and sales revenue variables have a significant effect on ROA, ROE and Tobin's Q Ratio. On the other hand, HRP have a significant effect on ROA and ROE, but have no significant effect on Tobin's Q Ratio. It is concluded that the number of employees variable has a significant effect only on ROA but not on ROE and Tobin's Q Ratio.

Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi

Özgür AKPINAR*
Enes PEHLİVAN**

Öz

Bu çalışma, Türk sigorta sektörü içerisinde bir hayli önemli bir payı bulunan hayat dışı sigorta şirketlerinin performansını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türk sigorta sektöründeki 33 hayat dışı sigorta şirketinin (2020 yılı için 31 şirket) ortaya koymuş olduğu performansları analiz edilmiştir. Ağırlık skorlarının tespitinde Gri Entropi yöntemi, sigorta şirketlerinin performans skorlarının saptanmasında ve skorlara göre sıralanmasında ise EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemi kullanılmıştır. Bu noktada, altı yıllık analiz dönemi ve bir arada kullanılan iki yöntemle birlikte hem literatüre katkı hem de çalışmaya özgünlük sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma dönemindeki ilk beş yıl için performans üzerinde en fazla etkisi olan kriter Özsermaye Kârlılık Oranı, son yıl için Teknik Kârlılık Oranı olmuştur. BNP Paribas Sigorta Şirketi, performans sıralamasına göre, en iyi performansa sahip şirket olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Performans Değerlendirme, Hayat Dışı Sigorta Sektörü, Gri Entropi, EDAS, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV).

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Evaluation of the Performance of Non-Life Insurance Companies with Gray Entropy and EDAS Methods

Abstract

The purpose of this research is to examine the performance of non-life insurance corporations that have a substantial share in the Turkish insurance industry. The performance of 33 non-life insurance corporations (31 corporations for 2020) in the Turkish insurance industry was examined. The Gray Entropy method was used to determine the weight scores, and the EDAS method was used to determine the performance scores of the insurance corporations and rank them according to the scores. At this point, the six-year analysis period and the two approaches utilized together are intended to contribute to the literature and provide originality to the study. The criterion with the greatest impact on performance was Return on Equity Ratio for the first five years of the study period and the Technical Profitability Ratio for the last year. BNP Paribas Insurance Company was the best performing company according to the performance ranking.

Keywords: Performance Evaluation, Non-Life Insurance Sector, Gray Entropy, EDAS, Multi-Criteria Decision Making (MCDM)

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, oakpinar@marmara.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-2084-2662

** Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, pehlivaanenes@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-9642-8084

1. GİRİŞ

İnsanların hayatları boyunca karşı karşıya kalabilecekleri risklere karşı tedbir alma ihtiyacı sigortanın ortaya çıkmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Sigorta, meydana gelebilecek olası risklerin doğuracağı ekonomik, sosyal, politik vb. neticelerini en aza indirgeyebilmek ve ayrıca insanları olası risklerin gerçekleşmeden önceki finansal durumuna döndürebilmek için kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır (Kaya ve Kahya, 2017: 37). Sigortacılığın tasarruf aracı olması, istihdamı desteklemesi, kredi bulma imkânını arttırması, vergi kaynağı olması gibi yerine getirdiği işlevlerle sağladığı katkılar gelişmiş ülkelerin finansal sistemine bakıldığında önemini açıkça ortaya koymaktadır. Sigortacılık sektörü, gelişmiş ülke finansal sistemlerinde ciddi bir payı elinde tutmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri içerisinde ise istenilen seviyelere erişemeyen sigortacılık sektörü, vadettiği potansiyel sayesinde dikkat çekmektedir (Aydın Ünal, 2019: 556).

Sigorta şirketleri, gerek düzenlediği poliçeler dolayısıyla topladıkları primleri bir araya getirerek yüksek tutarlı fonlar oluşturması ve bu fonları çeşitli yatırımlara aktararak ülke ekonomisinin kalkınmasını desteklemesi, gerekse de kişinin refahı için tasarrufu teşvik etmesi bakımından oldukça hayati bir öneme sahiptir (Özbolet, 2017: 29-30).

Bu kapsamda sigorta şirketlerinin kişi ve kurumların maruz kalabilecekleri riskleri üstlenmesine ek olarak, yatırımları teşvik etmesi, atıl bir biçimde bekletilen tutarların minimize edilmesi, uluslararası ilişkilerin gelişimine destekte bulunması, risklerin dağıtılmasını sağlaması, gerçekleşebilecek finansal kayıpların asgari düzeye çekilmesi gibi konularda da ülke ekonomilerine ciddi katkılar sunmaktadır (Kaya ve Kahya, 2017: 50-55). Buradan hareketle, günümüz iş dünyasında sigorta sektörünün bulunmaması, işletmeleri karşılaşılabilecekleri ve üstesinden gelmek zorunda oldukları çeşitli risklere karşı daha kırılgan yapacağı için devamlılığı olmayan bir iş ortamının oluşmasını mümkün kılacaktır (Akotey vd., 2013: 286).

Bütün bunlar göz önüne alındığında Türk finans sektörünün de faaliyetlerini düzenli bir şekilde yürütebilmesi diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi önem arz eden bir konudur. Bu bağlamda sigortacılık sektörünün finansal piyasaların önemli bir parçası olduğu dikkate alındığında, bu sektörün performansının sistematik bir şekilde ölçülmesinin ve değerlendirmelerde bulunulmasının önemli bir gereksinim halini aldığı belirtilebilir.

Söz konusu bu çalışmada, 6 yıllık (2015-2020) periyotta ülkemizde hayat dışı branşlarda faaliyetini sürdüren sigorta şirketlerinin performansının, Gri Entropi ve EDAS Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak analiz edilmesi ve değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmaktadır. Analiz için 2015-2019 döneminde verileri sağlıklı bir şekilde elde edilebilen 33 hayat dışı sigorta şirketi kullanılırken, 2020 yılında Ziraat, Halk ve Güneş Sigorta Şirketlerinin Türkiye Sigorta adıyla birleşmesi sonucu bu yılda şirket sayısı 31'e düşmüştür. Hayat dışı sigorta şirketlerinin 2015-2020 döneminde performanslarının analiz edilmesi ve Gri Entropi ve EDAS yöntemlerinin bir arada kullanılması çalışmaya özgünlük katmaktadır.

Söz konusu çalışmanın literatüre sağlayacağı katkılar şu şekilde ifade edilebilir:

- Belirlenen değerlendirme kriterleri kapsamında hayat dışı sigorta şirketlerinin yıllara ve birbirlerine karşı gösterdiği performansları ortaya koyma
- Sigorta sektöründe Gri Entropi ve EDAS yöntemlerinin uygulanabilirliğini gösterme
- Sigorta sektöründe faaliyette bulunan şirketler için önemli performans kriterlerini saptama
- ÇKKV yöntemlerinden faydalanılarak şirket başarısının değerlendirilmesinde karar verici taraflara katkı sağlama

Altı bölümün bulunduğu bu çalışmanın ilk bölümünde giriş kısmı, ikinci bölümünde literatürde yer alan konuyla ilgili önceki çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde kullanılan verilere ilişkin, dördüncü bölümde çalışmada faydalanılan yöntemlere ilişkin bilgilendirmeye yer verilmiştir. Beşinci bölümde gerçekleştirilen performans değerlendirmesine yönelik uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise edinilen bilgi ve bulgular doğrultusunda yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hem ülkemiz sigortacılık sektör veya firmalarının hem de yurt dışındaki sigortacılık sektör veya firmalarının finansal performansının çeşitli ÇKKV yöntemleri yardımıyla değerlendirildiği birçok çalışma literatürde kendisine yer bulmaktadır. Söz konusu çalışmaların bazıları kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır.

Tsai, Huang ve Wang, Tayvan sigorta sektöründe yer alan 14 mal-sorumluluk sigorta şirketinin performansını ANP ve TOPSIS ÇKKV yöntemleriyle ölçümlemişlerdir. Söz konusu çalışmada, Tokio Marznrzue Newa'nın en iyi performansı gösteren sigorta şirketi olduğu tespit edilmiştir (Tsai, Huang ve Wang, 2008).

Hui ve Abdullah, Malezya taşıt sigorta pazarında hizmet veren dört taşıt sigorta şirketini Sezgisel Bulanık Ağırlıklı Entropi yöntemini kullanarak hizmet kalitesine göre sıralamışlardır. BS sigorta şirketinin çalışmanın sonucunda hizmet kalitesi bakımından en iyi şirket olduğu tespit edilmiştir (Hui ve Abdullah, 2012).

Alenjagh, ANP ve PROMETHEE yöntemlerinden faydalanarak Tahran Borsasına kote olan 5 sigorta şirketinin performansını incelemiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılmasının ANP yöntemi ile belirlenmesinin ardından PROMETHEE yöntemi ile sigorta şirketleri sıralanmış ve performans açısından en iyi şirketin Parsian sigorta şirketi olduğu görülmüştür (Alenjagh, 2013).

Valahzagharda ve Ferdousnejhad, AHP ve Faktör analizinden faydalanarak 15 sigorta şirketinin performansını değerlendirmişlerdir. 2006-2010 dönemini dikkate alan çalışma neticesinde, genel olarak Dana sigorta şirketinin rakip şirketlerle karşılaştırıldığında daha iyi bir başarı gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır (Valahzagharda ve Ferdousnejhad, 2013).

Khodamoradi, Safari ve Rahimi yaptıkları çalışmada, DEMATEL ve PROMETHEE yöntemlerini kullanarak 2010-2012 döneminde Tahran Borsasına kote sigorta şirketlerini analiz etmişlerdir. Gerçekleştirilen bu analiz neticesinde en yüksek orana sahip olan şirket, Alborz sigorta şirkettir (Khodamoradi, Safari ve Rahimi, 2014).

Yürüttükleri çalışmada Sehhat, Taheri ve Sadeh, İran'da faaliyet gösteren 7 sigorta şirketini AHP ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışma neticesinde yapılan sıralamada İran sigorta şirketi birinci, Parsian sigorta şirketi ise sonuncu olmuştur (Sehhat, Taheri ve Sadeh, 2015)

Venkateswarlu ve Bhishma Rao, Grey Relational Analysis ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak Hindistan'da bulunan 16 hayat dışı sigorta şirketini 2008-2013 dönemi için analiz etmiştir. Analiz sonucunda genel itibarıyla, en kârlı şirketin Shri Ram General sigorta şirketi olduğu gözlemlenmiştir (Venkateswarlu ve Bhishma Rao, 2016).

Ertuğrul ve Öztaş çalışmalarında, bireysel emeklilik sistemine katılma olasılığı bulunan kişiler için 10 emeklilik planını COPRAS ve TOPSIS yöntemlerinden faydalanarak incelemiştir. Çalışma neticesinde, P9 emeklilik planının her iki yöntemde de en iyi emeklilik planı olduğu tespit edilmiştir (Ertuğrul ve Öztaş, 2016).

Yürüttükleri çalışmada Asadi ve Moghri, 2011-2014 zaman dönemi için 17 sigorta şirketini performans değerlendirme endeksi, mali ve mali olmayan ölçütler bakımından değerlendirmişlerdir. Çalışmada Shannon Entropisi yönteminden yararlanılarak belirlenen tüm ölçütler ağırlıklandırılmış olup sonrasında çalışma kapsamına alınan sigorta şirketleri TOPSIS yöntemi yardımıyla performans bakımından sıralanmıştır (Asadi ve Moghri, 2016).

Shahriari, Pilevari ve Shahrokhi, elektronik-hazırlık seviyesine göre üç sigorta şirketini ANP ve DEMATEL yöntemlerini uygulayarak sıralamışlardır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, ilk sırada bilgi paylaşımı kullanımının etkisiyle Parsian sigorta şirketinin yer aldığı görülmüştür (Shahriari, Pilevari ve Shahrokhi, 2016).

Gerçekleştirdikleri çalışmada Aytekin ve Karamaşa, BİST'e kayıtlı altı sigorta şirketinin performansını 2011-2015 zaman dönemi için değerlendirmişlerdir. Çalışmada kullanılan ölçütlerin ağırlıklandırılmasında Bulanık Shannon Entropisi kullanılmış ve elde edilen ağırlık katsayıları bulanık TOPSIS yöntemine aktararak performans değerleri belirlenmiştir. En iyi başarıyı sergileyen sigorta şirketinin Anadolu Hayat sigorta şirketi olduğu analiz sonucunda ortaya konmuştur (Aytekin ve Karamaşa, 2017).

Mandić ve diğerleri, 2007-2014 zaman döneminde Sırbistan'da hizmet veren 28 sigorta şirketinin verimliliğini ölçümlemişlerdir. Öncelikle bulanık AHP yöntemiyle 5 finansal endeksin ağırlık skorları elde edilmiş, daha sonra TOPSIS yöntemiyle sigorta şirketleri performans skorlarına göre sıralanmıştır. Analiz sonucunda, en iyi performans skorunu elde eden Dunav Osiguranje sigorta şirketinin verimlilik bakımından en iyi şirket olduğu ortaya konmuştur (Mandić vd., 2017).

Tezergil çalışmasında, Türk Sigorta Sektöründe hizmet veren hayat dışı sigorta şirketlerinin etkinlik durumunu 2014 – 2016 dönemi için Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak değerlendirmiştir. Analizi gerçekleştirilen dönemde Allianz, Anadolu, Ziraat, Türk Nippon ve Kuru sigorta şirketlerinin etkin olduğu sonucuna erişilmiştir. Ek olarak prim üretiminde ve satış kanallarında istenilen seviyeye erişilemediği buna karşın tazminat ödemelerinde sektörün etkinlik seviyesine ulaştığı sonucuna ulaşılmıştır (Tezergil, 2018).

Tayyar ve diğerleri yürüttükleri çalışmalarında, BİST Sigorta Endeksinde işlem gören 4 sigorta şirketinin performansını Referans İdeal Metodu (RİM) uygulayarak değerlendirmişlerdir. 2015-2017 dönemini kapsayan analiz neticesinde, Ray sigortanın genel itibarıyla en iyi performansı sergileyen şirket olduğu tespit edilmiştir (Tayyar vd., 2018).

Altan ve Yıldırım çalışmalarında, Entropi ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak 2012-2016 dönemi sigortacılık sektörü hayat dışı branşının finansal performansını değerlendirmeye çalışmışlardır. Gerek finansal gerekse de teknik oranlardan yararlanılan analizde 2016 yılının en başarılı yıl olduğu, 2012 yılının ise en başarısız yıl olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Altan ve Yıldırım, 2019).

Yürüttükleri çalışmada Bayrakçı ve Aksoy Türkiye'de hizmet veren 18 bireysel emeklilik şirketinin performans değerlendirmesini ÇKKV tekniklerini uygulayarak yapmışlardır. Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılması amacıyla Entropi yöntemi kullanıldıktan sonra şirketler ARAS ve COPRAS yöntemlerinden faydalanılarak sıralanmıştır ve sonuç itibarıyla sıralamanın yapıldığı iki yöntemde de Anadolu Hayat Emeklilik sigorta şirketinin birinci sırada geldiği tespit edilmiştir (Bayrakçı ve Aksoy, 2019).

Şahin ve Başarır, ÇKKV teknikleri arasında yer alan TOPSIS ve PROMETHEE tekniklerini kullanarak Türkiye'de hizmet veren 10 bireysel emeklilik şirketini değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Allianz Yaşam ve Emeklilik şirketi çalışma neticesinde her iki yöntemde de en iyi performansı sergileyen şirket olurken, en kötü performansı sergileyen şirket TOPSIS tekniğinde Vakıf Emeklilik ve

Hayat şirketi, PROMETHEE tekniğinde Axa Hayat ve Emeklilik şirketi olduğu sonucuna ulaşmıştır (Şahin ve Başarır, 2019).

Beiragh ve diğerleri çalışmalarında, AHP-Principal Component Analysis (PCA)-DEA yöntemlerini uygulayarak İran sigorta sektöründe hizmet veren 14 sigorta şirketini, sürdürülebilirlik performans göstergeleri çerçevesinde sıralamaya tabi tutmuşlardır. Ek olarak Spearman ve Kendall's Tau korelasyon testleri uygulanarak sonuçların doğruluğu kontrol edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre Dana, Razi ve Dey sigorta şirketleri en iyi sürdürülebilirlik performansına sahip şirketler olurken, Dana sigorta şirketi en etkin ve en iyi sıralamaya sahip şirket olmuştur (Beiragh vd., 2020).

Lukić, AHP ve ARAS ÇKKV teknikleri ile Sırbistan'daki sigorta şirketlerinin etkinliğini ölçümlenmiştir. Sigorta şirketleri için 2020'nin en etkili yıl olduğu çalışma neticesinde ortaya konulmuştur (Lukić, 2021).

Pala, 2019 ve 2020 yılları için BİST Sigorta Endeksine kayıtlı sigorta şirketlerinin finansal performansını ölçümlenmiştir. CRITIC ve MULTIMOOSRAL yaklaşımlarının kullanıldığı analiz neticesinde, her iki yılda da A4 kodlu şirketin ilk sırada, A5 kodlu şirketin ise son sırada yer aldığı tespit edilmiştir (Pala, 2022).

Bektaş, sigorta sektörünün 2002-2021 zaman dönemindeki performansını MEREC, LOPCOW, COCOSO ve EDAS yöntemlerinden faydalanarak analiz etmiştir. Performans sıralama yöntemlerinden elde edilen bulgular, 2020 yılının en iyi performansın sergilendiği yıl olduğunu göstermiştir (Bektaş, 2022).

Demir, PSI, SD ve MABAC yöntemlerinden yararlanarak çalışmada kurumsal performansın etkisini ölçümlenmiştir. Anadolu sigorta örneğinde gerçekleştirilen çalışma 2013-2020 dönemini kapsamaktadır. Analiz neticesinde şirket açısından en başarılı yılın 2013, en başarısız yılın ise 2018 olduğu belirlenmiştir (Demir, 2022).

Sönmez, ağırlıklandırmada CRITIC, sıralamada ise WASPAS yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada 2017-2021 döneminde BİST'e kayıtlı sigorta şirketlerinin performansını ölçümlenmiştir. B şirketinin 2017-2018 yıllarında, F şirketinin ise 2019-2020-2021 yıllarında en iyi performansı sergilediği analiz neticesinde tespit edilmiştir (Sönmez, 2023).

3. VERİ SETİ

Çalışma, Türkiye sigorta sektöründe faaliyetlerine hayat dışı branşlarda devam eden ve 2015-2020 zaman dilimi verilerine sağlıklı bir biçimde erişilebilen sigorta şirketlerini kapsamaktadır. Analiz kapsamında, ilk beş yıl (2015-2019) 33 hayat dışı sigorta şirketi yer alırken, son yıl (2020) üç kamu şirketinin (Güneş Sigorta, Ziraat Sigorta, Halk Sigorta) Türkiye Sigorta adıyla birleşmesi sebebiyle 31 sigorta şirketi yer almıştır. Çalışmanın altı yıllık bir zaman dilimini kapsamasına ek olarak, hem finansal, hem teknik ölçütleri kapsayan toplam 8 adet performans ölçütünden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamındaki şirketlere ilişkin finansal ve teknik verilere, şirketlerin faaliyet raporları kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmada yararlanılan sigorta şirketleri ve değerlendirme ölçütleri Tablo 1 ve 2'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analizde Yer Alan Şirketler

Sıra	Sigorta Şirketi	Kod	Sigorta Şirketi	Kod
1	Ace European Group Türkiye şubesi	SS1	Ace European Group Türkiye şubesi	SS1
2	Aksigorta AŞ	SS2	Aksigorta AŞ	SS2
3	Allianz Sigorta AŞ	SS3	Allianz Sigorta AŞ	SS3
4	Anadolu TAŞ	SS4	Anadolu TAŞ	SS4
5	Ankara Sigorta TAŞ	SS5	Ankara Sigorta TAŞ	SS5
6	Atradius Türkiye Şubesi	SS6	Atradius Türkiye Şubesi	SS6
7	Axa Sigorta AŞ	SS7	Axa Sigorta AŞ	SS7
8	BNP Paribas Sigorta AŞ	SS8	BNP Paribas Sigorta AŞ	SS8
9	Coface Sigorta AŞ	SS9	Coface Sigorta AŞ	SS9
10	Demir sigorta AŞ	SS10	Demir sigorta AŞ	SS10
11	Doğa Sigorta Koop.	SS11	Doğa Sigorta Koop.	SS11
12	Dubai Starr Sigorta AŞ	SS12	Dubai Starr Sigorta AŞ	SS12
13	Euler Hermes Sigorta AŞ	SS13	Euler Hermes Sigorta AŞ	SS13
14	Eureka Sigorta AŞ	SS14	Eureka Sigorta AŞ	SS14
15	Generali Sigorta AŞ	SS15	Generali Sigorta AŞ	SS15
16	Groupama Sigorta AŞ	SS16	Groupama Sigorta AŞ	SS16
17	Gulf Sigorta AŞ	SS17	Gulf Sigorta AŞ	SS17
18	Güneş Sigorta AŞ	SS18	HDI Sigorta AŞ	SS18
19	Halk Sigorta AŞ	SS19	Işık Sigorta AŞ	SS19
20	HDI Sigorta AŞ	SS20	Koru Sigorta Koop.	SS20
21	Işık Sigorta AŞ	SS21	Mapfre Sigorta AŞ	SS21
22	Koru Sigorta Koop.	SS22	Neova Sigorta AŞ	SS22
23	Mapfre Sigorta AŞ	SS23	Orient Sigorta AŞ	SS23
24	Neova Sigorta AŞ	SS24	Ray Sigorta AŞ	SS24
25	Orient Sigorta AŞ	SS25	SBN Sigorta AŞ	SS25
26	Ray Sigorta AŞ	SS26	Sompo Sigorta AŞ	SS26
27	SBN Sigorta AŞ	SS27	Türk Nippon Sigorta AŞ	SS27
28	Sompo Sigorta AŞ	SS28	Türk P&I Sigorta AŞ	SS28

29	Türk Nippon Sigorta AŞ	SŞ29	Türkiye Sigorta AŞ	SŞ29
30	Türk P&I Sigorta AŞ	SŞ30	Unico Sigorta AŞ	SŞ30
31	Unico Sigorta AŞ	SŞ31	Zurich Sigorta AŞ	SŞ31
32	Ziraat Sigorta AŞ	SŞ32		
33	Zurich Sigorta AŞ	SŞ33		

Tablo 2. Analizde Yer Alan Ölçütler ve Özellikleri

Sıra	Değerlendirme Ölçütleri	Hesaplama Yöntemi	Nitelik	Kod
1	Tazminat Tediye Oranı	Ödenen Hasarlar/(Ödenen Hasarlar + Muallak Tazminat Karşılığı)	Mak.	DK1
2	Brüt Hasar Prim Oranı	(-(Brüt Ödenen Hasarlar + Muallak Tazminatlar Karşılığı)/ (Brüt Yazılan Primler + Kazanılmamış Primler Karşılığı + Devam Eden Riskler Karşılığı))	Min.	DK2
3	Teknik Kârlılık Oranı	Teknik kâr/Brüt Yazılan Prim	Mak.	DK3
4	Özkaynak/Teknik Karşılıklar	Özkaynak/Teknik Karşılıklar	Mak.	DK4
5	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar	Mak.	DK5
6	Özsermaye Oranı	Toplam Özsermaye/Toplam Varlıklar	Mak.	DK6
7	Özsermaye Kârlılık Oranı	Net Kâr/Özsermaye	Mak.	DK7
8	Toplam Borç Oranı	Toplam Borçlar/Toplam Varlıklar	Min.	DK8

4. YÖNTEM

2015-2020 dönemi Türk sigorta sektöründe hayat dışı sigorta şirketlerinin performanslarının analiz edilmesi amacıyla yürütülen bu çalışmada öncelikle, belirlenen performans oranlarının ağırlık skorlarının tespiti açısından Gri Entropi yöntemi, daha sonra çalışmada yer alan sigorta şirketlerinin performanslarının değerlendirilmesi ve sıralanması işlemi için EDAS yöntemi kullanılmıştır.

Gri entropi yöntemi, belli olmayan sorunları kısıtlı veriyle nicel şekilde ölçebilmekte ve sistemler ile sistemde yer alan öğeler arasındaki etkinin ne durumda olduğunu ortaya koyabilmektedir (Liu vs., 2020: 414). EDAS yöntemi, uç değerlere hassasiyeti düşürme ve tek bir değere dayalı olarak sıralama ortaya koyabilme avantajına sahiptir (Yıldırım ve Meydan, 2021: 238). Söz konusu avantajlar, daha önce bu alan dâhilinde söz konusu iki yöntemin bir arada kullanıldığı çalışmaya literatürde rastlanmamış olması ve örneklem için genel bir değerlendirme skoruna ulaşabilmek istenmesi sebebiyle Gri Entropi ve EDAS yöntemleri bir arada tercih edilmiş ve çalışmanın özgünlüğüne bu doğrultuda katkı sağlanmıştır.

4.1. Gri Entropi Yöntemi

Bu yöntem, karar verme aşamasında analiz kapsamına alınan örnekleme ilişkin değerlendirme ölçütlerinin ağırlık skorlarının belirlenmesini sağlayan ÇKKV yöntemlerinden birisidir. Söz konusu

yöntem, ağırlık katsayılarının uzman görüşleri alınarak elde edildiği subjektif yöntemlerin aksine, belirlenen verilerden yararlanılan CILOS, SD, Varyans, CRITIC, Entropi vb. gibi objektif ağırlıklandırma yöntemleri arasındadır. Gri Entropi yöntemi uygulama adımları 7 aşamadan oluşmaktadır (Akbulut, 2020: 175-176; Özdağoğlu, 2018: 274-275; Shuai ve Wu, 2011: 8765-8766; You vd., 2017: 3884-3886).

Adım 1: Yöntemin ilk adımında diğer ÇKKV yöntemlerindeki gibi karar matrisi (X) Eşitlik (1)'deki gibi oluşturulmaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de bulunan x_{ij} : i. Karar alternatifinin j. Değerlendirme kriterine göre değerini temsil etmektedir. $i = 1,2,3, \dots, m$ ve $j = 1,2,3, \dots, n$ şeklindedir.

Adım 2: Eşitlik (2) yardımıyla karar matrisindeki tüm kriterler normalizasyon işlemine tabi tutulur.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (2)$$

Adım 3: Üçüncü adımda normalize edilen matrisi Eşitlik (3) uygulanarak $W_e(z_{ij})$ değerlerinin bulunması sağlanmaktadır.

$$W_e(z_{ij}) = z_{ij} \times e^{(1-z_{ij})} + (1 - z_{ij}) \times e^{z_{ij}} - 1 \quad (3)$$

Adım 4: Bu adımda K normalizasyon katsayısı, Gri Entropi değerlerinin bulunabilmesi açısından bir ön koşul olarak Eşitlik (4) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$K = \frac{1}{(e^{0.5} - 1)n} \quad (4)$$

Adım 5: Yöntemin bu adımında Eşitlik (3) ve Eşitlik (4)'ten yararlanılarak bulunan değerler kullanılarak, Eşitlik (5) yardımıyla veri setinde yer alan tüm değerlendirme kriterleri için Gri Entropi değerleri (e_j) belirlenmektedir.

$$e_j = K \sum_{i=1}^m W_e(z_{ij}) \quad (5)$$

Bu noktada Gri Entropi değerlerinin belirlenmesinin ardından Eşitlik (6)'dan yararlanılmak suretiyle toplam Gri Entropi değerleri (E) hesaplanmaktadır.

$$E = \sum_{j=1}^n e_j \quad (6)$$

Adım 6: Yöntemin son bir önceki adımında Eşitlik (7)'den yararlanılarak kapsam dâhilindeki değerlendirme ölçütlerinin göreceli ağırlık skorları (λ_j) bulunmaktadır.

$$\lambda_j = \frac{1 - e_j}{n - E} \quad (7)$$

Adım 7: Gri Entropi yönteminin yedinci ve son aşamasında analiz kapsamındaki değerlendirme ölçütlerinin hepsi için ağırlık skorları (w_j) Eşitlik (8) kullanılarak belirlenmektedir.

$$w_j = \frac{\lambda_j}{\sum_{j=1}^n \lambda_j} \quad (8)$$

Eşitlik (8) kapsamında yapılmış olan hesaplamalar ışığında değerlendirme ölçütleri arasında en yüksek skoru alan ölçütün performans üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu, en düşük skoru alan ölçütün ise performans açısından en az etkiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.

4.2. EDAS Yöntemi

Ghorabae, Zavadskas, Olfat ve Turskis (2015) tarafından ortaya konan bu yaklaşımda, esas olarak ortalama çözüme olan uzaklıktan yararlanılarak alternatifler değerlendirilmekte, en iyi çözüm ile en kötü çözümün belirlenmesine gereksinim duyulmamaktadır. EDAS yöntemi uygulama süreci aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır (Çınaroğlu, 2022: 329-330; Ghorabae vd., 2015: 438-441).

Adım 1: Bu adımda karar matrisi Eşitlik **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'da olduğu gibi oluşturulmaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (9)$$

Adım 2: Bu adımda tüm kriterler için ortalama çözümler matrisini oluşturmak amacıyla Eşitlik (10) kullanılmaktadır.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n x_{ij}}{n} \quad (10)$$

Adım 3: Her bir kriterin fayda ya da maliyet niteliğine dikkat edilerek ortalamadan pozitif (PDA) ve ortalamadan negatif uzaklık matrisi (NDA) hesap edilir.

$$PDA = [PDA_{ij}]_{n \times m} \quad (11)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{n \times m} \quad (12)$$

Fayda niteliği taşıyan kriter için Eşitlik (13) ile Eşitlik (14) kullanılmaktadır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (x_{ij} - AV_j))}{AV_j}, j \in \text{fayda kriteri} \quad (13)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - x_{ij}))}{AV_j}, j \in \text{fayda kriteri} \quad (14)$$

Maliyet niteliği taşıyan kriter için Eşitlik (15) ile Eşitlik (16) kullanılmaktadır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - x_{ij}))}{AV_j}, j \in \text{maliyet kriteri} \quad (15)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j}, j \in \text{maliyet kriteri} \quad (16)$$

Adım 4: Yöntemin dördüncü adımında ağırlıklı toplam pozitif (SP_i) ve negatif (SN_i) değerlerinin belirlenmesi için Eşitlik (17) ve (18)'den yararlanılmaktadır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^m W_j \times PDA_{ij} \quad (17)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^m W_j \times NDA_{ij} \quad (18)$$

Adım 5: Bu adımda alternatiflerin tamamı için normalizasyon işlemi yapılmış ağırlıklı toplam pozitif (NSP_i) değerleri ile normalizasyon işlemi yapılmış ağırlıklı toplam negatif (NSN_i) değerleri sırasıyla Eşitlik (19) ve (20) yardımıyla belirlenmektedir.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (19)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (20)$$

Adım 6: Son adım olarak 0 ile 1 arasında değerler alan değerlendirme skorları (AS_i) Eşitlik (21)'den faydalanılarak hesap edilmektedir. Alternatifler değerlendirme skorlarına (AS_i) göre büyükten küçüğe şeklinde sıralanmakta ve değerlendirme skoru en fazla olan alternatif en iyisi şeklinde yorumlanmaktadır.

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \quad (21)$$

5. BULGULAR

Bu kısımda çalışmada kullanılan Gri Entropi ve EDAS yöntemlerinden elde edilen uygulama sonuçları ve bunlara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

5.1. Gri Entropi Yöntemi Bulguları

Değerlendirme kriterlerinin ağırlık skorlarının belirlenmesi amacıyla Eşitlik (1)'den yararlanılarak elde edilen karar matrisi Tablo 3'te bulunmaktadır.

Tablo 3. Karar Matrisi (2020 Yılı)

	SS1	SS2	SS3	SS4	SS5	SS6	SS7	SS8	SS9	SS10	SS11
DK1	0,1745	0,3884	0,4089	0,3547	0,3702	0,3119	0,3122	0,8097	0,3959	0,3480	0,3702
DK2	0,2938	0,7483	0,6951	0,7776	0,7749	0,5445	0,6632	0,2853	0,2221	0,6142	0,8110
DK3	0,1196	0,1318	0,1219	0,0917	0,1318	0,0130	0,1725	0,1732	0,1664	0,2093	0,0594
DK4	0,8392	0,3547	0,4472	0,3615	0,3091	0,8113	0,3457	0,7292	0,8739	0,2805	0,2823
DK5	1,5206	1,2588	1,3249	1,2381	1,2424	2,0726	1,3250	3,8689	2,1725	1,2516	1,2129
DK6	0,3481	0,1998	0,2812	0,2327	0,2084	0,2977	0,2359	0,3960	0,3720	0,1970	0,1850

DK7	0,2489	0,3850	0,2422	0,1639	0,2059	0,2407	0,2281	0,1986	0,3889	0,6994	0,2308
DK8	0,6519	0,8002	0,7188	0,7673	0,7916	0,7023	0,7641	0,6040	0,6280	0,8030	0,8150
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,3347	0,1349	0,2458	0,2716	0,3796	0,1807	0,3350	0,3616	0,3724	0,4865	0,3290
DK2	0,4422	0,4906	0,8074	0,6925	0,7477	0,6099	0,5906	0,4034	0,6069	0,6502	0,6677
DK3	0,0059	-0,0670	0,0618	0,0396	0,0244	0,1117	0,1011	0,0589	0,1253	0,0820	0,1026
DK4	0,4665	1,0852	0,7276	0,5992	0,2775	0,7209	0,2996	0,2317	0,2734	0,3858	0,2664
DK5	1,3028	1,8726	1,4823	1,4299	1,2796	1,9117	1,2594	1,1842	1,1265	1,2485	1,2572
DK6	0,1979	0,3999	0,3469	0,3147	0,1978	0,3760	0,1896	0,1560	0,2001	0,2315	0,1895
DK7	0,0864	0,1550	0,1166	-0,0663	0,0014	0,1986	0,1984	0,4095	0,3743	0,1963	0,2858
DK8	0,8021	0,6001	0,6531	0,6853	0,8022	0,6240	0,8104	0,8440	0,7999	0,7685	0,8105
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31		
DK1	0,1971	0,3540	0,2588	0,3363	0,4334	0,5356	0,3082	0,3796	0,2506		
DK2	0,9706	0,6136	0,6696	0,6359	0,7846	0,7003	0,4166	0,6797	0,4973		
DK3	0,2391	0,0446	0,1217	0,1251	0,0552	0,1175	0,1508	0,0198	0,1426		
DK4	0,6596	0,4449	0,3147	0,6044	0,2030	0,3965	0,6488	0,2160	0,6985		
DK5	1,4527	1,2071	1,1280	1,4839	1,1743	1,3169	1,3049	0,8996	1,6255		
DK6	0,3340	0,1888	0,2113	0,3366	0,1561	0,2479	0,3219	0,1547	0,3624		
DK7	0,2224	0,1744	0,2566	0,2160	0,1758	0,3737	0,3333	0,6120	0,1491		
DK8	0,6660	0,8112	0,7887	0,6634	0,8439	0,7521	0,6781	0,8453	0,6376		

Tablo 3'te yer alan karar matrisindeki değerlerin Eşitlik (2) kullanılarak, normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiş ve son durum Tablo 4'e yansıtılmıştır.

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi (2020 Yılı)

	SŞ1	SŞ2	SŞ3	SŞ4	SŞ5	SŞ6	SŞ7	SŞ8	SŞ9	SŞ10	SŞ11
DK1	0,0163	0,0362	0,0381	0,0331	0,0345	0,0291	0,0291	0,0755	0,0369	0,0324	0,0345
DK2	0,0154	0,0392	0,0364	0,0407	0,0406	0,0285	0,0347	0,0149	0,0116	0,0321	0,0424
DK3	0,0392	0,0432	0,0399	0,0300	0,0432	0,0042	0,0565	0,0567	0,0545	0,0685	0,0195
DK4	0,0554	0,0234	0,0295	0,0239	0,0204	0,0535	0,0228	0,0481	0,0577	0,0185	0,0186
DK5	0,0335	0,0277	0,0292	0,0273	0,0273	0,0456	0,0292	0,0851	0,0478	0,0275	0,0267

DK6	0,0431	0,0248	0,0349	0,0288	0,0258	0,0369	0,0292	0,0491	0,0461	0,0244	0,0229
DK7	0,0323	0,0500	0,0314	0,0213	0,0267	0,0313	0,0296	0,0258	0,0505	0,0908	0,0300
DK8	0,0284	0,0349	0,0313	0,0335	0,0345	0,0306	0,0333	0,0263	0,0274	0,0350	0,0355
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,0312	0,0126	0,0229	0,0253	0,0354	0,0168	0,0312	0,0337	0,0347	0,0453	0,0307
DK2	0,0231	0,0257	0,0423	0,0362	0,0391	0,0319	0,0309	0,0211	0,0318	0,0340	0,0349
DK3	0,0019	-0,0219	0,0202	0,0130	0,0080	0,0366	0,0331	0,0193	0,0410	0,0268	0,0336
DK4	0,0308	0,0716	0,0480	0,0395	0,0183	0,0476	0,0198	0,0153	0,0180	0,0255	0,0176
DK5	0,0287	0,0412	0,0326	0,0315	0,0282	0,0421	0,0277	0,0261	0,0248	0,0275	0,0277
DK6	0,0245	0,0496	0,0430	0,0390	0,0245	0,0466	0,0235	0,0193	0,0248	0,0287	0,0235
DK7	0,0112	0,0201	0,0151	-0,0086	0,0002	0,0258	0,0258	0,0532	0,0486	0,0255	0,0371
DK8	0,0350	0,0262	0,0285	0,0299	0,0350	0,0272	0,0353	0,0368	0,0349	0,0335	0,0353
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31		
DK1	0,0184	0,0330	0,0241	0,0313	0,0404	0,0499	0,0287	0,0354	0,0234		
DK2	0,0508	0,0321	0,0350	0,0333	0,0411	0,0367	0,0218	0,0356	0,0260		
DK3	0,0783	0,0146	0,0399	0,0410	0,0181	0,0385	0,0494	0,0065	0,0467		
DK4	0,0435	0,0294	0,0208	0,0399	0,0134	0,0262	0,0428	0,0143	0,0461		
DK5	0,0320	0,0266	0,0248	0,0327	0,0258	0,0290	0,0287	0,0198	0,0358		
DK6	0,0414	0,0234	0,0262	0,0417	0,0193	0,0307	0,0399	0,0192	0,0449		
DK7	0,0289	0,0226	0,0333	0,0280	0,0228	0,0485	0,0433	0,0795	0,0194		
DK8	0,0290	0,0354	0,0344	0,0289	0,0368	0,0328	0,0296	0,0369	0,0278		

Bu adımda Gri Entropi değerlerinin belirlenebilmesi için Eşitlik (3)'ten faydalanılarak $W_e(z_{ij})$ değerleri hesap edilmiş ve bulunan veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. $W_e(z_{ij})$ Değerleri (2020 Yılı)

	SŞ1	SŞ2	SŞ3	SŞ4	SŞ5	SŞ6	SŞ7	SŞ8	SŞ9	SŞ10	SŞ11
DK1	0,0435	0,0949	0,0997	0,0869	0,0906	0,0768	0,0768	0,1902	0,0967	0,0853	0,0906
DK2	0,0412	0,1024	0,0954	0,1062	0,1059	0,0753	0,0911	0,0400	0,0312	0,0846	0,1106
DK3	0,1024	0,1124	0,1043	0,0792	0,1124	0,0115	0,1451	0,1457	0,1403	0,1739	0,0519
DK4	0,1424	0,0622	0,0779	0,0633	0,0543	0,1379	0,0606	0,1246	0,1480	0,0494	0,0497

DK5	0,0880	0,0733	0,0770	0,0721	0,0723	0,1185	0,0770	0,2126	0,1239	0,0728	0,0707
DK6	0,1123	0,0657	0,0915	0,0762	0,0684	0,0967	0,0772	0,1270	0,1197	0,0648	0,0609
DK7	0,0851	0,1293	0,0828	0,0566	0,0708	0,0824	0,0781	0,0683	0,1305	0,2254	0,0791
DK8	0,0751	0,0916	0,0826	0,0880	0,0906	0,0807	0,0876	0,0697	0,0724	0,0919	0,0932
	SŞ12	SŞ13	SŞ14	SŞ15	SŞ16	SŞ17	SŞ18	SŞ19	SŞ20	SŞ21	SŞ22
DK1	0,0822	0,0337	0,0609	0,0671	0,0928	0,0450	0,0823	0,0886	0,0911	0,1178	0,0808
DK2	0,0615	0,0680	0,1101	0,0950	0,1023	0,0840	0,0815	0,0562	0,0836	0,0894	0,0917
DK3	0,0053	-0,0610	0,0539	0,0348	0,0216	0,0959	0,0871	0,0514	0,1071	0,0710	0,0883
DK4	0,0811	0,1812	0,1244	0,1033	0,0489	0,1233	0,0527	0,0409	0,0482	0,0675	0,0470
DK5	0,0757	0,1075	0,0858	0,0829	0,0744	0,1097	0,0733	0,0690	0,0657	0,0727	0,0732
DK6	0,0651	0,1282	0,1120	0,1020	0,0650	0,1209	0,0624	0,0516	0,0658	0,0758	0,0624
DK7	0,0302	0,0536	0,0405	-0,0236	0,0005	0,0683	0,0683	0,1370	0,1258	0,0675	0,0972
DK8	0,0918	0,0693	0,0752	0,0788	0,0918	0,0720	0,0927	0,0964	0,0916	0,0881	0,0927
	SŞ23	SŞ24	SŞ25	SŞ26	SŞ27	SŞ28	SŞ29	SŞ30	SŞ31		
DK1	0,0490	0,0868	0,0640	0,0826	0,1055	0,1291	0,0759	0,0928	0,0620		
DK2	0,1312	0,0845	0,0920	0,0875	0,1071	0,0960	0,0580	0,0933	0,0689		
DK3	0,1968	0,0391	0,1041	0,1069	0,0483	0,1006	0,1278	0,0175	0,1212		
DK4	0,1133	0,0775	0,0553	0,1042	0,0359	0,0693	0,1115	0,0382	0,1196		
DK5	0,0842	0,0703	0,0658	0,0859	0,0685	0,0765	0,0759	0,0528	0,0938		
DK6	0,1080	0,0621	0,0693	0,1088	0,0516	0,0810	0,1042	0,0511	0,1167		
DK7	0,0763	0,0602	0,0876	0,0741	0,0606	0,1256	0,1127	0,1995	0,0516		
DK8	0,0767	0,0928	0,0903	0,0764	0,0964	0,0863	0,0780	0,0966	0,0735		

Yöntemin bu aşamasında öncelikle K ile gösterilen normalizasyon katsayısı hesap edilmiş, sonrasında ise Eşitlik (4) ile belirlenen K değerleri ve Eşitlik (3) ile belirlenmiş olan $W_e(z_{ij})$ değerleri, Eşitlik (5)'teki denklemde yerlerine konularak Gri Entropi değerleri (e_j) belirlenmiştir. Bunun ardından Gri Entropi değeri (E), göreceli ağırlık değerleri (λ_j) ve ağırlık skorları (w_j) sırasıyla Eşitlik (6), Eşitlik (7) ve Eşitlik (8) yardımıyla belirlenmiş ve ulaşılan bulgular Tablo 6'da rapor edilmiştir.

Tablo 6. Kriterlere İlişkin e_j , λ_j ve w_j Değerleri (2020 Yılı)

	e_j	λ_j	w_j
DK1	0,5016	0,1247	0,1247
DK2	0,5025	0,1245	0,1245
DK3	0,4958	0,1262	0,1262
DK4	0,4997	0,1252	0,1252
DK5	0,5016	0,1247	0,1247
DK6	0,5022	0,1246	0,1246
DK7	0,4970	0,1259	0,1259
DK8	0,5038	0,1242	0,1242

Tablo 6’da bulunan ve kapsam dâhilindeki kriterlerin performans üzerindeki ağırlık skorlarını belirten w_j değerleri incelendiğinde, 2020 yılı için hayat dışı sigorta şirketlerinin performansı üzerinde en fazla etkiye sahip kriterin DK3 ile temsil edilen Teknik Kârlılık Oranı (0.1262) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sigorta şirketlerinin performansı üzerinde en düşük etkiye sahip kriterin ise DK8 ile temsil edilen Toplam Borç Oranı (0.1242) kriteri olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışma kapsamında bulunan tüm dönemler için belirlenmiş değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık skorları ise Tablo 7’de birlikte sunulmaktadır.

Tablo 7. Kriterlere İlişkin w_j Değerleri (Tüm Yıllar)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j	w_j
DK1	0,0670	0,0744	0,1089	0,0967	0,1216	0,1247
DK2	0,0708	0,0759	0,1096	0,0969	0,1216	0,1245
DK3	0,0782	0,2409	0,1205	0,1270	0,1278	0,1262
DK4	0,0752	0,0750	0,1099	0,0977	0,1226	0,1252
DK5	0,0677	0,0751	0,1097	0,0970	0,1216	0,1247
DK6	0,0688	0,0746	0,1092	0,0971	0,1218	0,1246
DK7	0,5054	0,3099	0,2233	0,2911	0,1418	0,1259
DK8	0,0669	0,0743	0,1087	0,0965	0,1213	0,1242

Tablo 7 dikkate alındığında Gri Entropi yönteminden elde edilen bulgular 2015-2020 dönemi için hayat dışı sigorta şirketlerinin performansında en düşük etkiye sahip kriterin DK8 (Toplam Borç Oranı) olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan etkisi en fazla olan kriterin ise 2015-2019 döneminde DK7 (Özsermaye Kârlılık Oranı), 2020 yılında DK3 (Teknik Kârlılık Oranı) olduğu görülmektedir.

5.2. EDAS Yöntemi Bulguları

Bu uygulama kısmında Gri Entropi yöntemi kullanılarak bulunan kriterlere ilişkin ağırlık skorları EDAS yöntemi ile bir araya getirilerek, çalışma dâhilinde bulunan hayat dışı sigorta şirketlerinin performans skorları belirlenmiştir. Eşitlik **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.** kapsamında oluşturulan karar matrisi EDAS yönteminin ilk adımı olarak Tablo 8’de sunulmuştur. Her bir kritere ilişkin ortalama değerler (AV_j) hesaplanarak Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Karar Matrisi (2020 Yılı)

	Mak.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.	Min.
	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SS1	0,1745	0,2938	0,1196	0,8392	1,5206	0,3481	0,2489	0,6519
SS2	0,3884	0,7483	0,1318	0,3547	1,2588	0,1998	0,3850	0,8002
SS3	0,4089	0,6951	0,1219	0,4472	1,3249	0,2812	0,2422	0,7188
SS4	0,3547	0,7776	0,0917	0,3615	1,2381	0,2327	0,1639	0,7673
SS5	0,3702	0,7749	0,1318	0,3091	1,2424	0,2084	0,2059	0,7916
SS6	0,3119	0,5445	0,0130	0,8113	2,0726	0,2977	0,2407	0,7023
SS7	0,3122	0,6632	0,1725	0,3457	1,3250	0,2359	0,2281	0,7641
SS8	0,8097	0,2853	0,1732	0,7292	3,8689	0,3960	0,1986	0,6040
SS9	0,3959	0,2221	0,1664	0,8739	2,1725	0,3720	0,3889	0,6280
SS10	0,3480	0,6142	0,2093	0,2805	1,2516	0,1970	0,6994	0,8030
SS11	0,3702	0,8110	0,0594	0,2823	1,2129	0,1850	0,2308	0,8150
SS12	0,3347	0,4422	0,0059	0,4665	1,3028	0,1979	0,0864	0,8021
SS13	0,1349	0,4906	-0,0670	1,0852	1,8726	0,3999	0,1550	0,6001
SS14	0,2458	0,8074	0,0618	0,7276	1,4823	0,3469	0,1166	0,6531
SS15	0,2716	0,6925	0,0396	0,5992	1,4299	0,3147	-0,0663	0,6853
SS16	0,3796	0,7477	0,0244	0,2775	1,2796	0,1978	0,0014	0,8022
SS17	0,1807	0,6099	0,1117	0,7209	1,9117	0,3760	0,1986	0,6240
SS18	0,3350	0,5906	0,1011	0,2996	1,2594	0,1896	0,1984	0,8104
SS19	0,3616	0,4034	0,0589	0,2317	1,1842	0,1560	0,4095	0,8440
SS20	0,3724	0,6069	0,1253	0,2734	1,1265	0,2001	0,3743	0,7999
SS21	0,4865	0,6502	0,0820	0,3858	1,2485	0,2315	0,1963	0,7685
SS22	0,3290	0,6677	0,1026	0,2664	1,2572	0,1895	0,2858	0,8105

SŞ23	0,1971	0,9706	0,2391	0,6596	1,4527	0,3340	0,2224	0,6660
SŞ24	0,3540	0,6136	0,0446	0,4449	1,2071	0,1888	0,1744	0,8112
SŞ25	0,2588	0,6696	0,1217	0,3147	1,1280	0,2113	0,2566	0,7887
SŞ26	0,3363	0,6359	0,1251	0,6044	1,4839	0,3366	0,2160	0,6634
SŞ27	0,4334	0,7846	0,0552	0,2030	1,1743	0,1561	0,1758	0,8439
SŞ28	0,5356	0,7003	0,1175	0,3965	1,3169	0,2479	0,3737	0,7521
SŞ29	0,3082	0,4166	0,1508	0,6488	1,3049	0,3219	0,3333	0,6781
SŞ30	0,3796	0,6797	0,0198	0,2160	0,8996	0,1547	0,6120	0,8453
SŞ31	0,2506	0,4973	0,1426	0,6985	1,6255	0,3624	0,1491	0,6376
AV_j	0,3461	0,6164	0,0985	0,4889	1,4657	0,2602	0,2484	0,7398

Tablo 8’de rapor edilen karar matrisindeki DK3 ve DK7 kriterlerinde bulunan negatif değerler genel değerlendirmenin daha sağlıklı yapılabilmesi açısından Zhang vd., (2014) tarafından oluşturulan Z-Skoru yöntemi ile pozitif duruma getirilerek Tablo 9’da düzeltilmiş karar matrisi şeklinde yeniden sunulmuştur. Bu sebeple DK3 kriterine 2.56 ve DK7 kriterine ise 2.07 eklenerek bahsi geçen kriterler pozitif hale getirilmiş ve ilerleyen aşamalarda bu matris üzerinden hesaplamalar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Düzeltilmiş Karar Matrisi (2020 Yılı)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,1745	0,2938	2,8852	0,8392	1,5206	0,3481	2,0731	0,6519
SŞ2	0,3884	0,7483	3,0738	0,3547	1,2588	0,1998	2,9673	0,8002
SŞ3	0,4089	0,6951	2,9215	0,4472	1,3249	0,2812	2,0289	0,7188
SŞ4	0,3547	0,7776	2,4549	0,3615	1,2381	0,2327	1,5145	0,7673
SŞ5	0,3702	0,7749	3,0738	0,3091	1,2424	0,2084	1,7906	0,7916
SŞ6	0,3119	0,5445	1,2407	0,8113	2,0726	0,2977	2,0194	0,7023
SŞ7	0,3122	0,6632	3,7008	0,3457	1,3250	0,2359	1,9362	0,7641
SŞ8	0,8097	0,2853	3,7128	0,7292	3,8689	0,3960	1,7427	0,6040
SŞ9	0,3959	0,2221	3,6080	0,8739	2,1725	0,3720	2,9929	0,6280
SŞ10	0,3480	0,6142	4,2683	0,2805	1,2516	0,1970	5,0332	0,8030
SŞ11	0,3702	0,8110	1,9569	0,2823	1,2129	0,1850	1,9544	0,8150
SŞ12	0,3347	0,4422	1,1319	0,4665	1,3028	0,1979	1,0052	0,8021
SŞ13	0,1349	0,4906	0,0076	1,0852	1,8726	0,3999	1,4561	0,6001
SŞ14	0,2458	0,8074	1,9935	0,7276	1,4823	0,3469	1,2037	0,6531

SŞ15	0,2716	0,6925	1,6523	0,5992	1,4299	0,3147	0,0019	0,6853
SŞ16	0,3796	0,7477	1,4175	0,2775	1,2796	0,1978	0,4466	0,8022
SŞ17	0,1807	0,6099	2,7643	0,7209	1,9117	0,3760	1,7423	0,6240
SŞ18	0,3350	0,5906	2,6003	0,2996	1,2594	0,1896	1,7415	0,8104
SŞ19	0,3616	0,4034	1,9494	0,2317	1,1842	0,1560	3,1281	0,8440
SŞ20	0,3724	0,6069	2,9738	0,2734	1,1265	0,2001	2,8969	0,7999
SŞ21	0,4865	0,6502	2,3052	0,3858	1,2485	0,2315	1,7271	0,7685
SŞ22	0,3290	0,6677	2,6225	0,2664	1,2572	0,1895	2,3157	0,8105
SŞ23	0,1971	0,9706	4,7287	0,6596	1,4527	0,3340	1,8991	0,6660
SŞ24	0,3540	0,6136	1,7287	0,4449	1,2071	0,1888	1,5833	0,8112
SŞ25	0,2588	0,6696	2,9186	0,3147	1,1280	0,2113	2,1235	0,7887
SŞ26	0,3363	0,6359	2,9707	0,6044	1,4839	0,3366	1,8569	0,6634
SŞ27	0,4334	0,7846	1,8923	0,2030	1,1743	0,1561	1,5925	0,8439
SŞ28	0,5356	0,7003	2,8524	0,3965	1,3169	0,2479	2,8928	0,7521
SŞ29	0,3082	0,4166	3,3675	0,6488	1,3049	0,3219	2,6276	0,6781
SŞ30	0,3796	0,6797	1,3457	0,2160	0,8996	0,1547	4,4589	0,8453
SŞ31	0,2506	0,4973	3,2406	0,6985	1,6255	0,3624	1,4174	0,6376
AV _j	0,3461	0,6164	2,5600	0,4889	1,4657	0,2602	2,0700	0,7398

Yöntemin bu adımı ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık değerlerinin bulunmasını içermekle birlikte Eşitlikler (12)-(15) kullanılarak elde edilen çıktılar Tablo 10 ve 11’de rapor edilmiştir.

Tablo 10. Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matrisi (2020 Yılı)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,0000	0,5234	0,1270	0,7167	0,0375	0,3375	0,0015	0,1187
SŞ2	0,1222	0,0000	0,2007	0,0000	0,0000	0,0000	0,4335	0,0000
SŞ3	0,1815	0,0000	0,1412	0,0000	0,0000	0,0805	0,0000	0,0283
SŞ4	0,0247	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ5	0,0694	0,0000	0,2007	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ6	0,0000	0,1166	0,0000	0,6595	0,4141	0,1439	0,0000	0,0506
SŞ7	0,0000	0,0000	0,4456	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ8	1,3393	0,5371	0,4503	0,4916	1,6396	0,5217	0,0000	0,1835

SŞ9	0,1438	0,6397	0,4094	0,7875	0,4823	0,4294	0,4459	0,1511
SŞ10	0,0053	0,0036	0,6673	0,0000	0,0000	0,0000	1,4315	0,0000
SŞ11	0,0695	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ12	0,0000	0,2826	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ13	0,0000	0,2040	0,0000	1,2198	0,2776	0,5367	0,0000	0,1888
SŞ14	0,0000	0,0000	0,0000	0,4884	0,0113	0,3330	0,0000	0,1172
SŞ15	0,0000	0,0000	0,0000	0,2257	0,0000	0,2094	0,0000	0,0736
SŞ16	0,0966	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ17	0,0000	0,0105	0,0798	0,4746	0,3043	0,4448	0,0000	0,1565
SŞ18	0,0000	0,0418	0,0158	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ19	0,0446	0,3455	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,5112	0,0000
SŞ20	0,0759	0,0153	0,1616	0,0000	0,0000	0,0000	0,3995	0,0000
SŞ21	0,4057	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ22	0,0000	0,0000	0,0244	0,0000	0,0000	0,0000	0,1187	0,0000
SŞ23	0,0000	0,0000	0,8471	0,3492	0,0000	0,2834	0,0000	0,0997
SŞ24	0,0228	0,0044	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ25	0,0000	0,0000	0,1401	0,0000	0,0000	0,0000	0,0258	0,0000
SŞ26	0,0000	0,0000	0,1604	0,2363	0,0124	0,2936	0,0000	0,1033
SŞ27	0,2522	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ28	0,5474	0,0000	0,1142	0,0000	0,0000	0,0000	0,3975	0,0000
SŞ29	0,0000	0,3241	0,3154	0,3272	0,0000	0,2369	0,2694	0,0833
SŞ30	0,0966	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	1,1541	0,0000
SŞ31	0,0000	0,1931	0,2658	0,4287	0,1090	0,3924	0,0000	0,1380

Tablo 11. Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi (2020 Yılı)

	DK1	DK2	DK3	DK4	DK5	DK6	DK7	DK8
SŞ1	0,4957	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ2	0,0000	0,2141	0,0000	0,2744	0,1411	0,2322	0,0000	0,0817
SŞ3	0,0000	0,1277	0,0000	0,0852	0,0960	0,0000	0,0199	0,0000
SŞ4	0,0000	0,2616	0,0411	0,2606	0,1552	0,1057	0,2684	0,0372

SŞ5	0,0000	0,2572	0,0000	0,3678	0,1523	0,1992	0,1350	0,0701
SŞ6	0,0988	0,0000	0,5154	0,0000	0,0000	0,0000	0,0245	0,0000
SŞ7	0,0980	0,0760	0,0000	0,2929	0,0960	0,0934	0,0647	0,0329
SŞ8	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,1581	0,0000
SŞ9	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ10	0,0000	0,0000	0,0000	0,4263	0,1461	0,2431	0,0000	0,0855
SŞ11	0,0000	0,3157	0,2356	0,4226	0,1725	0,2892	0,0559	0,1017
SŞ12	0,0331	0,0000	0,5579	0,0458	0,1111	0,2395	0,5144	0,0843
SŞ13	0,6103	0,0000	0,9970	0,0000	0,0000	0,0000	0,2966	0,0000
SŞ14	0,2899	0,3099	0,2213	0,0000	0,0000	0,0000	0,4185	0,0000
SŞ15	0,2152	0,1236	0,3546	0,0000	0,0244	0,0000	0,9991	0,0000
SŞ16	0,0000	0,2131	0,4463	0,4323	0,1270	0,2399	0,7842	0,0844
SŞ17	0,4778	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,1583	0,0000
SŞ18	0,0322	0,0000	0,0000	0,3871	0,1408	0,2713	0,1587	0,0955
SŞ19	0,0000	0,0000	0,2385	0,5260	0,1921	0,4004	0,0000	0,1409
SŞ20	0,0000	0,0000	0,0000	0,4408	0,2314	0,2313	0,0000	0,0813
SŞ21	0,0000	0,0549	0,0995	0,2108	0,1481	0,1104	0,1657	0,0388
SŞ22	0,0494	0,0833	0,0000	0,4550	0,1422	0,2718	0,0000	0,0956
SŞ23	0,4306	0,5748	0,0000	0,0000	0,0088	0,0000	0,0826	0,0000
SŞ24	0,0000	0,0000	0,3247	0,0899	0,1765	0,2746	0,2351	0,0966
SŞ25	0,2524	0,0864	0,0000	0,3562	0,2304	0,1882	0,0000	0,0662
SŞ26	0,0283	0,0317	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,1030	0,0000
SŞ27	0,0000	0,2730	0,2608	0,5847	0,1988	0,4002	0,2307	0,1408
SŞ28	0,0000	0,1362	0,0000	0,1890	0,1015	0,0476	0,0000	0,0167
SŞ29	0,1096	0,0000	0,0000	0,0000	0,1097	0,0000	0,0000	0,0000
SŞ30	0,0000	0,1027	0,4743	0,5581	0,3862	0,4054	0,0000	0,1426
SŞ31	0,2759	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,3153	0,0000

EDAS yönteminin bu adımında ağırlıklı toplam pozitif değeri ve negatif değeri ile birlikte söz konusu değerlerin normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiş halleri (SP_i , SN_i , NSP_i , NSN_i , AS_i) Eşitlikler (17)-(21) yardımıyla bulunmuş ve bulunan çıktılar Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. SP_i , SN_i , NSP_i , NSN_i ve AS_i Değerleri ile Sıralama Sonuçları (2020 Yılı)

	SP _i	SN _i	NSP _i	NSN _i	AS _i	Sıralama
SŞ1	0,2326	0,0618	0,3608	0,7882	0,5745	4
SŞ2	0,0951	0,1177	0,1476	0,5968	0,3722	14
SŞ3	0,0540	0,0410	0,0838	0,8594	0,4716	11
SŞ4	0,0031	0,1413	0,0048	0,5159	0,2603	24
SŞ5	0,0340	0,1476	0,0527	0,4944	0,2736	20
SŞ6	0,1730	0,0804	0,2683	0,7244	0,4964	10
SŞ7	0,0562	0,0942	0,0872	0,6773	0,3823	13
SŞ8	0,6446	0,0199	1,0000	0,9318	0,9659	1
SŞ9	0,4364	0,0000	0,6770	1,0000	0,8385	2
SŞ10	0,2655	0,1125	0,4119	0,6146	0,5133	7
SŞ11	0,0087	0,1991	0,0134	0,3177	0,1656	29
SŞ12	0,0352	0,1992	0,0546	0,3176	0,1861	26
SŞ13	0,3031	0,2393	0,4702	0,1803	0,3252	18
SŞ14	0,1186	0,1554	0,1840	0,4678	0,3259	17
SŞ15	0,0635	0,2158	0,0985	0,2607	0,1796	27
SŞ16	0,0120	0,2919	0,0187	0,0000	0,0093	31
SŞ17	0,1836	0,0795	0,2849	0,7276	0,5062	8
SŞ18	0,0072	0,1357	0,0112	0,5352	0,2732	21
SŞ19	0,1129	0,1873	0,1752	0,3584	0,2668	22
SŞ20	0,0821	0,1230	0,1273	0,5787	0,3530	16
SŞ21	0,0506	0,1037	0,0785	0,6447	0,3616	15
SŞ22	0,0180	0,1370	0,0280	0,5307	0,2794	19
SŞ23	0,1983	0,1368	0,3076	0,5315	0,4196	12
SŞ24	0,0034	0,1500	0,0053	0,4859	0,2456	25
SŞ25	0,0209	0,1473	0,0325	0,4955	0,2640	23
SŞ26	0,1008	0,0204	0,1564	0,9300	0,5432	5
SŞ27	0,0315	0,2613	0,0488	0,1049	0,0768	30
SŞ28	0,1327	0,0613	0,2059	0,7900	0,4980	9
SŞ29	0,1949	0,0273	0,3024	0,9063	0,6043	3

SŞ30	0,1573	0,2589	0,2441	0,1130	0,1785	28
SŞ31	0,1909	0,0741	0,2962	0,7461	0,5212	6

Tablo 12’de bulunan çıktılar dikkate alındığında 2020 yılı için, hayat dışı sigorta sektöründe faaliyet gösteren SŞ8 (BNP Paribas Sigorta AŞ) kodlu sigorta şirketinin performans açısından en iyi performansa sahip, SŞ16 (Groupama Sigorta AŞ) kodlu sigorta şirketinin ise en kötü performansa sahip şirket olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışmada incelenen dönem (2015-2020) açısından hesap edilen performans skorlarına göre belirlenmiş sıralamalar bir arada Tablo 13 içerisinde sunulmuştur. Değerlendirmesi yapılan dönem için EDAS yöntemi doğrultusunda elde edilen çıktılar göz önünde bulundurulduğunda sigorta şirketlerine ait performans skorlarına göre gerçekleştirilmiş olan sıralamaların değişkenlik gösterdiği ve bu doğrultuda şirket performanslarının istikrarsız olduğu belirtilebilir. Sigorta şirketlerinin performansının analiz dönemi için genel bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi amacıyla geometrik ortalama hesaplanmıştır. Ancak 2020 yılında gerçekleşen birleşme nedeniyle bu yıl geometrik ortalamaya dâhil edilmeyerek ayrı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, 2015-2019 analiz dönemi için genel olarak en iyi performansı gösteren sigorta şirketi SŞ8 (BNP Paribas Sigorta AŞ) kodlu şirketken, performans bakımından son sıradaki şirket ise SŞ31 (Unico Sigorta AŞ) kodlu şirkettir.

Tablo 13. AS_i Değerleri, EDAS Performans Sıralaması (2015-2019)

	2015		2016		2017		2018		2019			
	AS _i	Sıra	AS _i	Sıra	AS _i	Sıra	AS _i	Sıra	AS _i	Sıra	Geo. Ort.	Sıra
SŞ1	0,5141	10	0,7925	5	0,7988	4	0,6642	5	0,6316	7	0,6715	4
SŞ2	0,4369	25	0,5432	22	0,4931	20	0,5241	15	0,4610	14	0,4901	19
SŞ3	0,5122	12	0,5928	16	0,5832	10	0,5531	12	0,5601	11	0,5595	10
SŞ4	0,4975	17	0,4763	28	0,4680	21	0,4922	19	0,4288	16	0,4719	21
SŞ5	0,4971	18	0,6589	9	0,6151	9	0,5664	9	0,4087	18	0,5417	13
SŞ6	0,0035	33	0,1191	33	1,0000	1	0,2469	32	0,3893	22	0,1317	32
SŞ7	0,4551	24	0,5192	24	0,2740	31	0,4869	21	0,4255	17	0,4222	28
SŞ8	0,5101	13	0,9850	1	0,9382	2	1,0000	1	1,0000	1	0,8604	1
SŞ9	0,4285	26	0,6298	13	0,7254	6	0,5329	14	0,8603	2	0,6175	6
SŞ10	0,6237	3	0,3399	32	0,0155	33	0,3303	29	0,2185	32	0,1885	31
SŞ11	0,3948	30	0,5464	21	0,4110	26	0,4322	26	0,3708	25	0,4271	27
SŞ12	0,5133	11	0,5790	18	0,4081	27	0,4806	22	0,3826	24	0,4674	22
SŞ13	0,2855	32	0,5053	26	0,7322	5	0,7467	3	0,8067	4	0,5764	8
SŞ14	0,5300	7	0,7225	7	0,6395	8	0,6065	7	0,6099	8	0,6186	5
SŞ15	0,8285	2	0,6029	15	0,4246	24	0,4954	18	0,5222	12	0,5596	9

SŞ16	0,4571	23	0,4841	27	0,4049	28	0,5606	10	0,4011	20	0,4580	24
SŞ17	0,9625	1	0,8972	2	0,6554	7	0,5578	11	0,6641	6	0,7317	3
SŞ18	0,4212	27	0,5157	25	0,5173	15	0,5223	16	0,5731	10	0,5074	17
SŞ19	0,5042	14	0,4481	29	0,3359	30	0,3767	28	0,4073	19	0,4104	29
SŞ20	0,5160	9	0,6511	10	0,5688	11	0,5134	17	0,3678	26	0,5146	14
SŞ21	0,4840	20	0,6391	11	0,4484	22	0,3139	30	0,3336	29	0,4289	26
SŞ22	0,4039	28	0,8625	3	0,3513	29	0,4191	27	0,3061	30	0,4357	25
SŞ23	0,5168	8	0,5694	19	0,5410	14	0,4399	25	0,3597	28	0,4789	20
SŞ24	0,4991	16	0,6374	12	0,5071	16	0,5501	13	0,3950	21	0,5116	15
SŞ25	0,4037	29	0,4346	30	0,0762	32	0,3101	31	0,2681	31	0,2565	30
SŞ26	0,4701	22	0,6113	14	0,4934	19	0,4881	20	0,4503	15	0,4997	18
SŞ27	0,5396	6	0,7263	6	0,5037	17	0,4593	24	0,3856	23	0,5114	16
SŞ28	0,4922	19	0,5325	23	0,5534	12	0,5777	8	0,5763	9	0,5455	11
SŞ29	0,4822	21	0,5815	17	0,4262	23	0,4758	23	0,3668	27	0,4612	23
SŞ30	0,5627	5	0,6673	8	0,4964	18	0,6657	4	0,7052	5	0,6144	7
SŞ31	0,3705	31	0,3706	31	0,4129	25	0,0104	33	0,0103	33	0,0905	33
SŞ32	0,5818	4	0,8525	4	0,8341	3	0,8618	2	0,8418	3	0,7861	2
SŞ33	0,4992	15	0,5649	20	0,5480	13	0,6223	6	0,5004	13	0,5451	12

6. SONUÇ

Sigortacılık sektörü gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında yer alan önemli bir yapı taşı olmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerde de oldukça dinamik ve potansiyeli yüksek bir sektördür. Sektör, risklerin yönetimi ile ilgili olarak girişimlerin ve ülkelerin kalkınmasına önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca finansal sistem içerisinde gösterdiği faaliyet nedeniyle kritik bir konumda bulunan bu sektörün performansı yatırımcılar, yöneticiler ve tüm ekonomik karar birimleri açısından önemli bir husustur. Bu noktada sigorta şirketlerinin sergilemiş olduğu performansın düzenli bir biçimde değerlendirilmesi de önem ifade eden bir konu olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada da bu amaç doğrultusunda 2015-2020 döneminde Türk sigortacılık sektöründe hayat dışı branşlarda faaliyette bulunan ve verileri güvenilir bir biçimde elde edilebilen 33 sigorta şirketinin (2020 yılı için 31 sigorta şirketi) performansının ölçülmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak tüm yıllar için objektif ağırlıklandırma yöntemleri arasında yer alan Gri Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlık skorları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, 2015-2019 dönemi için en fazla etkisi bulunan kriterin Özsermaye Kârlılık Oranı, en düşük olarak ise Toplam Borç Oranı kriteri olduğunu, 2020 yılında ise Teknik Kârlılık Oranının en fazla etkiye sahip olduğunu, Toplam Borç Oranının ise önceki yıllarla aynı şekilde en az etkiye sahip kriter olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak Gri Entropi yöntemi ile bulunan ağırlık skorlarının EDAS yöntemine dâhil edilmesiyle sigorta şirketlerine ait performans skorlarının tespit işlemi gerçekleştirilmiştir. EDAS yönteminin uygulanmasının ardından belirlenen performans skorlarına göre sigorta şirketlerinin performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında performans açısından ilk sıradaki şirket Gulf Sigorta, son sıradaki şirket ise Atradius Türkiye Şubesi, 2016 yılında ilk sıradaki şirket BNP Paribas, son sıradaki şirket ise Atradius Türkiye Şubesi olurken, 2017 yılında ilk sıradaki şirketin Atradius Türkiye Şubesi, son sıradaki şirketin Demir Sigorta olduğu görülmüştür. Atradius Türkiye Şubesi'nin performans üzerinde en etkili kriter olan özsermaye karlılık oranı ile hasar prim oranı ve teknik karlılık oranında önceki yıllara oranla ciddi gelişim göstermesi nedeniyle bu yılda ilk sırada yer aldığı ifade edilebilir. Diğer taraftan 2018-2019-2020 yıllarında ise ilk sırada BNP Paribas, son sırada ise Unico sigortanın olduğu görülmüştür. Performans sıralamalarında istikrarsızlık olması dolayısıyla ayrıca geometrik ortalama hesaplanarak genel bir değerlendirme de yapılmış ancak gerçekleşen birleşmeler dolayısıyla 2020 yılı dâhil edilmemiştir. Buna göre 2015-2019 döneminde genel olarak en başarılı performansı göstererek ilk üç sırada bulunan şirketler sırasıyla BNP Paribas, Ziraat ve Gulf Sigorta iken, son sırada bulunan şirket ise Unico Sigorta'dır.

Söz konusu çalışma kapsamında yer alan sigorta şirketlerinin sadece 2015-2020 dönem verilerinin kullanılmış olması, ülkemizde faaliyetlerini hayat dışı alanda sürdüren 33 adet sigorta şirketinin değerlendirilmiş olması, 8 adet değerlendirme kriterinden yararlanılmış olması, ayrıca sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesinde Gri Entropi ile EDAS yöntemlerinden faydalanılmış olması çalışmanın kısıtları olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda örneklem genişletilebilir ya da farklı bir örneklem belirlenebilir, analiz dönemi farklılaştırılabilir, ayrıca farklı performans değerlendirme yöntemleri kullanılarak literatüre katkı sağlanabilir.

Etik Beyan

“Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi” başlıklı araştırmanın hazırlanması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uyulmuştur. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın taslağının oluşturulmasından çalışmanın son şeklini almasına kadar tüm bilgi ve donanımlarıyla bütün süreçlere katkı yapmışlardır ve çalışmanı son halini değerlendirerek onaylamışlardır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Akbulut, O. Y. (2020). *Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Analiz Edilmesi: BIST İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Ampirik Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akotey, J. O. Sackey, F. G. Amoah, L. ve Manso, R. F. (2013). The Financial Performance of Life Insurance Companies in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 14(3), 286-302.

Akpınar, Ö. & Pehlivan, E. (2023). Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1298-1323.

- Alenjagh, R. S. (2013). Performance Evaluation and Ranking of Insurance Companies in Tehran Stock Exchange by Financial Ratios Using ANP and PROMETHEE. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3), 3478-3486.
- Altan, İ. M. ve Yıldırım, M. (2019). Sigorta Sektörünün Finansal Performansının Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS Yöntemiyle Analizi ve Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 345-358.
- Asadı, L. ve Moghri, A. (2016). Review and Ranking The Private Insurance Companies in Iran Based on TOPSIS Model. *International Journal of Accounting and Economics Studies*, 4(2), 120-125.
- Aydın Ünal, E. (2019). Bütünleşik Entropi ve EDAS Yöntemleri Kullanılarak Bıst Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 555-566.
- Aytekin, A. ve Karamaşa, Ç. (2017). Analyzing Financial Performance of Insurance Companies Traded in BIST via Fuzzy Shannon's Entropy Based Fuzzy TOPSIS Methodology. *Alphanumeric Journal*, 5(1), 71-84.
- Bayrakçı, E. ve Aksoy, E. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Entropi Ağırlıklı ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Performans Değerlendirmesi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 415-433.
- Beiragh, R. G., Alizadeh, R., Kaleibari, S. S., Cavallaro, F., Zolfani, S. H., Bausys, R. ve Mardani, A. (2020). An integrated Multi-Criteria Decision Making Model for Sustainability Performance Assessment for Insurance Companies. *Sustainability*, 12(3), 789.
- Bektaş, S. (2022). Türk Sigorta Sektörünün 2002-2021 Dönemi için MEREK, LOPCOW, COCOSO, EDAS ÇKKV Yöntemleri ile Performansının Değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(2), 247-283.
- Çınaroğlu, E. (2022). Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri ile Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 325-345.
- Demir, G. (2022). Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın PSI-SD Tabanlı MABAC Metodu İle Ölçülmesi: Anadolu Sigorta Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 112-136.
- Ertuğrul, İ. ve Öztaş, T. (2016). Bireysel Emeklilik Planı Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması: COPRAS ve TOPSIS Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 165-186.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015). Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Hui, M. L. ve Abdullah, L. (2012). Ranking of Service Quality using Intuitionistic Fuzzy Weighted Entropy: A Case of Vehicle Insurance Companies. *Advances in Applied Economics and Finance*, 1(1), 49-53.
- Kaya, F. ve Kahya, M. (2017). *Sigorta ve Sigortacılık*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Khodamoradi, S., Safari, A. ve Rahimi, R. (2014). A Hybrid Multi-Criteria Model for Insurance Companies Rating. *International Business Research*, 7(6), 150-163.

Akpınar, Ö. & Pehlivan, E. (2023). Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1298-1323.

- Liu, M. X., Xie, J. G., Wang, Z. Q. ve Liu, Y. P. (2020). Research on Effect of Equivalent Diameter of Voids on Sound Absorption Performance of Porous Asphalt Concrete Based on Grey Entropy Method. *Key Engineering Materials*, 861, 414-420.
- Lukić, R.M. (2021). Application of ARAS Method in Assessing Efficiency of Insurance Companies in Serbia. *Tokovi Osiguranja*, 37(3), 9-36.
- Mandić, K., Delibašić, B., Knežević, S. ve Benković, S. (2017). Analysis of the Efficiency of Insurance Companies in Serbia Using the Fuzzy AHP and TOPSIS Methods. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 550-565.
- Özbolat, M. (2017). *Temel Sigortacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özdağoğlu, A. (2018). BİST Sınai İşletmelerinin Gri Entropi-Eatwıos Bütünleşik Yaklaşımı ile Performans Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 271-299.
- Pala, O. (2022). BIST Sigorta Endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL Tekniklerine Dayalı Finansal Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 218-235.
- Sehhat, S., Taheri, M. ve Sadeh, D. H. (2015). Ranking of Insurance Companies in Iran Using AHP and TOPSIS Techniques. *American Journal of Research Communication*, 3(1), 51-60.
- Shahriari, M., Pilevari, N. ve Shahrokhi, R. (2016). Combination of ANP and DEMATEL Techniques for Ranking Insurance Organizations Based on Electronic Readiness. *Oxford Journal of Intelligent Decision and Data Science*. (1), 1-12.
- Shuai, J.-J. ve Wu, W.-W. (2011). Evaluating the Influence of E-Marketing on Hotel Performance by DEA and Grey Entropy. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 8763-8769.
- Sönmez, Y. (2023). CRITIC Temelli WASPAS Yöntemini Kullanarak Finansal Performansın Değerlendirilmesi: BIST Endeksinde Yer Alan Sigorta Şirketleri Örneği. *Erciyes Akademi*, 37(2), 581-595.
- Şahin, O. ve Başarı, Ç. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 211-229.
- Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M. ve Akbulut, İ. (2018). Referans İdeal Metodu ile Finansal Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2490-2509.
- Tezergil, S. A. (2018). Veri Zarflama Analizi ile Türk Sigorta Sektörünün Elementer Branşlarda Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 342-357.
- Tsai, H.-Y., Huang, B.-H. ve Wang, A. (2008). Combining ANP and TOPSIS Concepts for Evaluation the Performance of Property-Liability Insurance Companies. *Journal of Social Sciences*, 4(1), 56-61.
- Valahzaghada, M. K. ve Ferdousnejhad, M. (2013). Ranking Insurance Firms using AHP and Factor Analysis. *Management Science Letters*, 3(3), 937-942.
- Venkateswarlu, R. ve Bhishma Rao, G. (2016). Profitability Evaluation and Ranking of Indian Non-Life Insurance Firms using GRA and TOPSIS. *European Journal of Business and Management*, 8(22), 153-170.

Akpınar, Ö. & Pehlivan, E. (2023). Gri Entropi ve EDAS Yöntemleri ile Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Performansının Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1298-1323.

Yıldırım, B. F. ve Meydan, C. (2021). Sezgisel Bulanık EDAS (SB-EDAS) Yöntemi İle Finansal Performans Değerlendirme: BİST Perakende Ticaret Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 235-251.

You, M.-L., Shu, C.-M., Chen, W.-T. ve Shyu, M.-L. (2017). Analysis of Cardinal Grey Relational Grade and Grey Entropy on Achievement of Air Pollution Reduction by Evaluating Air Quality Trend in Japan. *Journal of Cleaner Production*, 142, 3883-3889.

Zhang, X., Wang, C., Li, E. ve Xu, C. (2014). Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method. *The Scientific World Journal*, 1-7.

Extended Abstract

Evaluation of the Performance of Non-Life Insurance Companies with Gray Entropy and EDAS Methods

Individuals and organizations live their lives with the possibility of a risk occurring at any moment. Different approaches can be taken against risk and different precautions can be taken. Insurance is also among the measures that can be taken against risk. Insurance is a very crucial risk transfer technique against the monetary loss that will occur as a result of the occurrence of risks. Insurance is a preferred instrument for restoring individuals and organizations to their financial status before the damage. In this respect, the insurance sector has a significant place for individuals and corporations. It has an essential place not only for individuals and corporations but also in the financial systems of countries due to the functions it fulfills. As in many other countries, the insurance sector has a very significant place in the financial system of our country and also has a lot of growth potential. Due to the cruciality of the insurance sector and the functions it fulfills, it is very significant for both the sector and the related parties to analyze the performance of the insurance corporations in the sector in a systematic manner. In this regard, this research aims to analyze the performance of non-life insurance companies, which have a significant share in the Turkish insurance sector. The performances of 33 insurance corporations (31 insurance corporations due to mergers in 2020) which operate in the non-life group in the Turkish insurance sector in the 2015-2020 time period have been analyzed. The Gray Entropy method, one of the Multi-Criteria Decision Making techniques, was used to detect the weight scores of the performance analysis, and the EDAS method was used to detect the performance scores of the corporations and to rank them according to these scores. At this point, it is aimed to contribute to the literature and to provide originality to the study with a six-year analysis period and two techniques used together. According to the results obtained from the Gray Entropy method, the criterion with the highest influence on performance in the first five years of the study period was the Return on Equity Ratio, while the last year was the Technical Profitability Ratio. In the six-year study period, the criterion with the least influence on performance was Total Debt Ratio. The findings obtained from the Gray Entropy method were included in the EDAS method and the performance rankings of the corporations were realized. Hereof, in 2015, the first ranked company from the point of performance was Gulf insurance and the last ranked company was Atradius Turkey Branch; in 2016, the first ranked company was BNP Paribas and the last ranked company was Atradius Turkey Branch; while in 2017, the first ranked company was Atradius Turkey Branch and the last ranked company was Demir insurance. It can be expressed that Atradius Turkey Branch ranked first this year due to the significant improvement in the return on equity ratio, which is the most effective criterion on performance, and the loss ratio and technical profitability ratio compared to previous years. On the other side, in the last three-year period covering the years 2018-2019-2020, BNP Paribas insurance company ranked first and Unico insurance company ranked last. Due to the instability in performance rankings over the years, a general evaluation was also made by calculating the geometric mean, but 2020 was not included due to the mergers that took place. According to the findings obtained from the geometric mean, it can be concluded that BNP Paribas, Ziraat and Gulf Insurance were the top three companies with the most successful performance in the 2015-2019 period, while Unico Insurance ranked last.

The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model

Seda ERTÜRK*

Selçuk KOÇ**

Abstract

In this study, the fertility rates in the world from 1960 to 2021 were analyzed the Switching Regime Model. The reason for modelling with regime switching models is the fact that the fertility rate data in the world experience rigid changes from time to time and the concern that the studies conducted in the literature without considering the regime change give erroneous results because they are not modelled correctly. In this context, fertility rates were modelled as single, double and triple regimes and it was concluded that the most accurate modelling was the triple regime modelling in the period examined. In modelling studies, studies conducted without considering nonlinearity tests (assuming a single regime) give erroneous results. The most obvious one of the rigid changes in fertility rates is 1993. While the world experienced all three regimes until 1993, the low fertility regime was adopted after 1993. The low fertility regime has led to population ageing with increasing life expectancy and thus to changes in many economic variables.

Keywords: Demographic Transition, Fertility Rate, Regime Switching Model

Article Type: Research Article

Dünya’da Doğurganlık Oranlarının Dönüşümü: Rejim Değişim Modeli

Öz

Bu çalışmada 1960’tan 2021’e kadar dünyadaki doğurganlık oranları Rejim Değişim Modeli kullanarak incelenmiştir. Rejim değişim modelleri ile modellemenin sebebi dünyadaki doğurganlık oranları verilerinin zaman zaman rijit değişiklikler yaşaması ve literatürde yapılan çalışmaların rejim değişimini dikkate almadan yaptıkları çalışmaların doğru modellenmediği için hatalı sonuçlar verdiği kaygısıdır. Bu bağlamda doğurganlık oranları tek, çift ve 3 rejim olarak modellenmiş ve en doğru modellemenin incelenen dönemde üç rejim olarak modellemenin olduğu sonucuna varılmıştır. Modelleme yapılan çalışmalarda doğrusal olmama testlerini dikkate almadan yapılan çalışmalar (tek rejim olduğunu varsayar) hatalı sonuçlar verir. Doğurganlık oranlarında yaşanan rijit değişimlerden en barizi 1993 yılıdır. 1993’e kadar dünya her üç rejimi birden yaşarken 1993 yılından sonra düşük doğurganlık rejimine geçilmiştir. Düşük doğurganlık rejimi artan yaşam beklentisiyle birlikte nüfus yaşlanmasına ve dolayısıyla birçok ekonomik değişkende değişime yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demografik Dönüşüm, Doğurganlık Oranı, Rejim Değişim Modeli

Makale Türü: Araştırma Makalesi

* PhD Candidate, Kocaeli University, Social Sciences Institute, Department of Economics, sedaerturk41@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-5505-8750

** Professor, Kocaeli University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics, selcukkoc@kocaeli.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-7451-2699

1. INTRODUCTION

The world went through a period between 1946 and 1964 when fertility rates were above the replacement level¹ 2.1. One of the reasons for this situation after the Second World War was the economic inequality against young men and young women (Doepke, et al. 2023). The scarcity of labour supply caused young women to be unable to take part in the labour market. Therefore, it was a natural and compulsory choice for young women to have a large family in those years. However, after the 1960s, this situation was reversed with the participation of women in the labour force and fertility rates below replacement level started to be observed first in developed countries and then in developing countries.

In the transition period of low fertility rates (Lesthaeghe, 1995), the transition of young women into the labour market and the postponement of fertility to the 30s caused fertility rates to fall below the replacement level. The fact that women's educational attainment attracted the attention of employers and they joined the labour force, and the change in consumer and gender inequalities in some countries after the 1960s also caused fertility rates to decline (Rindfuss et al. 2016). Due to these and similar factors that cause fertility rates to decline, countries have also changed economically (Herzer et al, 2012; Galor, 2011).

Changes in fertility rates are among the important factors affecting the economic structure. Low fertility rates may lead to population ageing and a decrease in labour supply in an economy. The decline in the productive population may slow down the rate of economic growth and put pressure on social security systems. Moreover, a decline in the number of children may affect consumption demand and cause some sectors to contract. The economic impact of fertility rates is closely related to the demographic structure of a country and is an important factor to be considered in shaping long-term economic policies. Although the easiest and fastest way to eliminate this problem is to meet it by out-migration, this process brings other socio-economic problems.

There are various theories about the reasons for the decline in fertility rates (Mason, 1997). In the classical transition theory of Thompson (1930), known as the father of fertility transition theories, it is stated that the main reason for the fertility decline is the increase in industrialisation and urbanisation. In addition to the classical transition theory, economic modernisation has been attributed to increasing welfare, the desire to have a small family, and the updating of social norms of the fertility decision (Lesthaeghe, 1983, 1995; Schultz, 1983; Cleland and Wilson, 1987). In addition to these theories, there are also neoclassical microeconomic theories. Becker (1960) argued that substitution preferences in the cost of child rearing and the couple's income as determinants of fertility preferences, while Easterlin (1975, 1978) stated that these variables would not be sufficient and that the survival rate of children, the cost of children and the supply of children should be added to these variables.

The study is designed as follows after this section: Chapter 2 is the literature review, Chapter 3 is the data and methodology, Chapter 4 is the interpretation of the results and the last chapter will be concluded with a general evaluation.

2. LITERATURE REVIEW

Individual fertility decisions can be influenced by age, gender, social status (Matysiak et al., 2021) as well as economic conditions. The change in fertility decisions leads to demographic transformation of countries. Demographic transformations are of great importance for the economic

¹ The level of fertility at which a country's population can be replaced by a new one while keeping its numbers the same is called the replacement level. This rate is 2.1 births per woman. The replacement level is 21 births per 10 women.

policies of countries (Ranganathan et al., 2015). In this section, studies in the literature on the relationship between economic policies and fertility will be analysed.

Many countries are experiencing fertility rates below replacement level. In countries where fertility rates have been at replacement level for a long time, this has led to an increase in the old-age dependency ratio, which has raised questions about the sustainability of social security systems. According to population projections, the elderly dependency ratio in Europe is estimated to be 41 per cent in 2064, 46 per cent higher than today. This situation is estimated by Elmeskov (2004) to lead to an average increase of 6-7 per cent in the ratio of GDP to public expenditures in OECD member countries until 2050. The main reason for the increase in public expenditures is estimated to be the pressure on the social security system (Lisenkova et al., 2013).

Adsera and Menendez (2011), found a strong negative relationship between unemployment and fertility since the 1980s, which is associated with the instability in the labour market with the decline in the fertility rate of countries. In this context, studies have proven that uncertainty in labour markets is an important determinant of individuals' fertility decisions (Bernardi et al., 2005; Busetta et al., 2019; Vignoli, et al., 2020).

Fertility rates, which should be considered in shaping economic policies, have varied from year to year. The fact that fertility rates vary means that the policies to be implemented will also change. In this context, studies that determine fertility regimes gain importance in the literature. Strulik and Vollmer (2015) divided the fertility rates in the world into high fertility and low fertility regimes from 1950 to 2005 with a convergence analysis for 184 countries. They stated that after 2005, it is in the low fertility regime. Vignoli, et al. (2020) categorised fertility regimes for European countries into 5 regimes: higher, high, low, very low and lowest-low regimes. However, Rindfuss, et al. (2016), stated that the fertility regime in developed countries is divided into 2 regimes as high and low fertility. Similarly, Berquó and Cavenaghi (2005), who categorised 3 regimes as high, low and below replacement level in developing countries, states that the fertility rate in the high fertility regime is 5 or more. However, it is stated that Brazil has switched to a low fertility regime in recent years, as in every country.

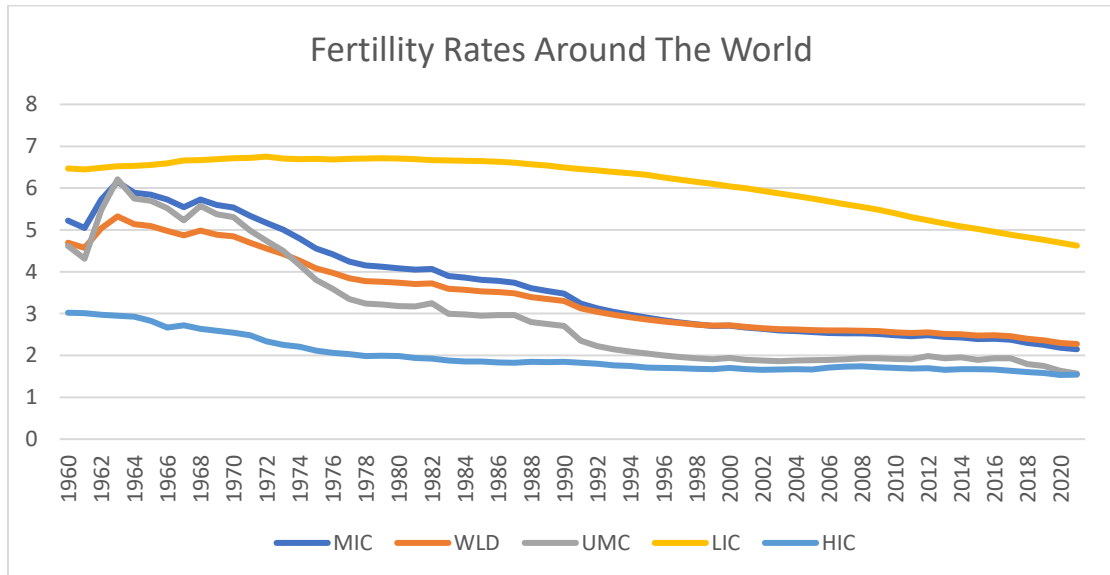
The common feature of these studies is that they have conducted their studies by determining subjective threshold values without using any econometric/statistical techniques, especially regime switching models.

The differentiation of fertility regimes across countries, which is observed in the literature, has been the main motivation of the study. The fact that this change takes place at different times from country to country has raised the problematic of the periods of average change. Fertility rates started to decline first in developed countries and then in developing countries. Although this process started in developed economies in the 1960s, the proportionally small population of developed economies caused the decline in the average to remain limited. However, the momentum has gradually increased.

The number of fertility regime(s) in the world to date is important information for the correct implementation of economic policies. In this context, the research question of the study is how many regimes fertility was divided into between 1960 and 2021, and which characteristics did the separated regimes provide? The main hypothesis that we utilised in reaching the research question is that fertility was divided into two regimes as high fertility and low fertility regimes between 1960-2021 and Strulik and Vollmer (2015) were followed. However, as a result of the analysis, unlike Strulik and Vollmer (2015), this study was conducted against the possibility that there may be more than 2 regimes in the world between 1960-2021.

3. DATA AND METHOD

The demographic transformation of a country is judged by looking at life expectancy, fertility rates and migration variables. When the fertility rate per woman falls below the replacement level - 2.1- continuously, it can be considered that a country will age. In this context, world fertility rates data were used in this study. Fertility rates for 1960-2021 were taken from the World Bank Data Statistics Department.

*MIC: Middle Income Countries, UMC: Upper Middle Countries, LIC: Low Income Countries, HIC: High Income Countries, WLD: World

Figure 1: Fertility Rates Around the World

Source: World Bank Data Statistics Department, date:15/07/2023

When analysed historically, fertility rates per woman in the world are shown in Figure 1. The reason why fertility rates in the world are above the replacement level is that low-income countries have high fertility rates. In this context, it is important which fertility regime the world is currently in. While fertility rates in the world were 4.69 in the 1960s, this rate was 2.27 in 2021. In a period of 60 years, fertility rates have decreased by 52 per cent. Today, world fertility rates are above the replacement level. To see the main reason for this, the fertility rates of countries according to income level are analysed in Table 1. According to Table 1, the high levels of fertility rates in low-income countries and the fact that their populations are higher than other countries cause the world fertility rates to hover above the replacement level.

According to the UN (2022) population projection, the world will reach the population replacement level of 2.1 in 2050. Projections of fertility rates may be inaccurate; in this context, while the actual world fertility rate in 2021 was 2.27, the projection published in UN (2022) estimated the 2021 world fertility rate as 2.32. As the growth rate of the world population decreases, the population replacement level is expected to be realised earlier than the projected 2050.

Since the fluctuations in the fertility rates of the countries and their non-stationarity are similar to non-linear time series, it was deemed appropriate to use the Regime Switching model first applied by Hamilton (1989) in this study.

The Regime Switching Model states that an economic variable exhibits different behaviours in different periods of the economy when time series data are used. Similarly, when fertility rates are

analysed from a historical perspective, it is observed that they are realised at different rates. Regime-Switching models also include multiple structures that can characterise time series behaviour (Hamilton, 1989). The Regime Switching Model allows regime changes in time series to depend on the realisation of a finite number of discrete states of the mean, variance and possibly dynamics of the series (Timmerman, 2000). When the observation values of the data are distributed to the regimes obtained with the help of the Regime Switching Model, the observation values falling into each regime will be linear within itself. In the aforementioned model, it is stated that the regime cannot be observed and only countable regimes are possible; in addition, the models will differ depending on the probabilistic process that derives the regime (Koç and Akgül, 2013). Although regimes cannot be observed, probabilistic explanations can be made about the relative probability of their formation. The Regime Switching Model was introduced to the literature by Hamilton (1989) to determine the contraction and expansion periods of the economy. In the Regime Switching Model, the expansion and contraction periods of the economy are determined according to the state variable s_t , which is a random variable and cannot be directly observed. In regime switching models, the state variable $s_t = (1, 2, \dots, N)$ is assumed to be a random variable taking integer values. The probability of s_t taking j values depending on the value of s_{t-1} can be written as follows:

$$P\{s_t = j/s_{t-1} = i, s_{t-2} = k, \dots\} = P\{s_t = j/s_{t-1} = i\} = p_{ij} \quad (1)$$

The above process is defined as an N-state Markov chain with transition probabilities p_{ij} , $j = (1, 2, \dots, N)$. p_{ij} transition probability gives the probability of state i following state j and the sum of probabilities for each state is equal to 1:

$$p_{i1} + p_{i2} + \dots + p_{iN} = 1 \quad (2)$$

In addition, the matrix representation of transition probabilities is as follows:

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{21} & \dots & p_{N1} \\ p_{12} & p_{22} & \dots & p_{N2} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ p_{1N} & p_{2N} & \dots & p_{NN} \end{bmatrix}_0 \quad (3)$$

The i th column, j th row of the P matrix shows the transition probability p_{ij} . For example, the element in column 1, row 2 shows the probability of state 2 followed by state 1. In the literature on reduced statistical models, structural breaks are sometimes modelled as multiple change points, where s_t can either remain in the current regime or move to the next higher value (Chib, 1998). The Markov regime switching model can be represented as follows:

$$y_t = x_t' \varphi(s_t) + u_t, u_t \sim \text{i.i.d.} (0, \Sigma(s_t)) \quad (4)$$

Where s_t is a first order Markov chain and x_t is a vector containing all exogenous variables and lagged values of the endogenous variable. Maximum likelihood estimates are obtained by maximising the following conditional probability function:

$$\ln L(\theta) = \sum_{t=1}^T \ln \sum_{j=1}^N \Pr \{s_t = j | Y_{t-1}, \theta\} f(y | s_t = j, Y_{t-1}, \theta) \quad (5)$$

4. EMPIRICAL RESULTS AND DISCUSSION

Descriptive statistics are reported in Table 1. Descriptive statistics show that the fertility rate is positive on average. The maximum level is 5.32 and the minimum value is 2.32. The null hypothesis of Jarque-Bera test at 5% and 10% significance level is rejected and fertility rates do not conform to normal distribution.

Table 1: Basic Statistical Information

Mean	3.6438
Medium	3.5100
Maximum	5.3170
Minimum	2.3210
St. Dev.	0.9953
Skewness	0.2489
Kurtosis	1.4739
Jarque-Bera	7.7299 (0.02)*

*p-value

Since Markov regime switching is a non-linear analysis, the fertility rate variable must pass the non-linearity test. Table 2 shows the results of the BDS (Brock, Dechert and Scheinkmantest) test, which is one of the nonlinearity tests.

Table 2: BDS Test Results

<u>Dimension</u>	<u>BDS Statistic</u>	<u>Std. Error</u>	<u>z-Statistic</u>	<u>p-value</u>	
2	0.058281	0.013288	4.386146	0.0000	
3	0.103634	0.015621	6.634422	0.0000	
4	0.124957	0.013791	9.061001	0.0000	
5	0.121147	0.010670	11.35400	0.0000	
6	0.113502	0.007646	14.84431	0.0000	
<u>Dimension</u>	<u>C(m,n)</u>	<u>c(m,n)</u>	<u>C(1,n-(m-1))</u>	<u>c(1,n-(m-1))</u>	<u>c(1,n-(m-1))^k</u>
2	743.0000	0.307660	1206.000	0.499379	0.249379
3	526.0000	0.224211	1159.000	0.494032	0.120578
4	414.0000	0.181738	1112.000	0.488147	0.056781
5	326.0000	0.147445	1068.000	0.483039	0.026297
6	269.0000	0.125408	1025.000	0.477855	0.011906

According to the BDS test results, it is seen that the fertility rate is non-linear and all dimensions

are significant at 5% significance level. The fertility rate variable included in the model should be stationary. Therefore, ADF test was applied to determine the stationarity of the variables. The results are shown in Table 3. The results of the ADF test showed that it is stationary at 5% significance level at first difference.

Table 3: Unit Root Test Results

	t-statistic	p-value
ADF	-0.909313	0.7794
ADF(1)	-7.060024	0.0000

*tau-statistic: %1 (-2,60); %5 (-1,945823); %10 (-1,61)

This study applied Regime Switching Model to investigate how many regimes fertility rates are divided by in the world. Fertility rates are tested to have three regimes against two regimes². The results are given in Appendix 1. Fertility rates in the world between 1960 and 2021 are divided into 3 regimes. The duration of the regime classification, the results are given in Table 4. The estimated transition probabilities are greater than 0.5, indicating that all three regimes are permanent. For example, the probability of remaining in the third regime is 88%, which is higher than both the second regime and the first regime. Similarly, the steady-state probabilities (Table 5) confirm that the third regime has a longer residence period than the other two regimes.

Table 4: Probabilities of Remaining in Regime

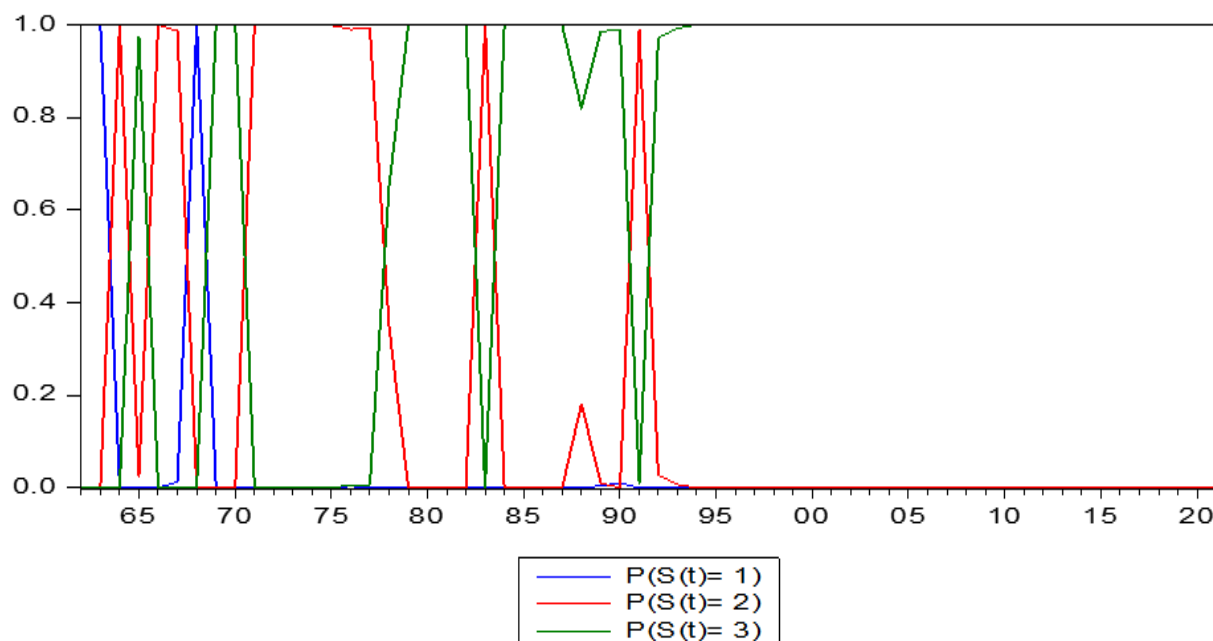
	Regime 1	Regime 2	Regime 3
Regime 1	0.3998	0.3196	0.2805
Regime 2	0.1425	0.5791	0.2783
Regime 3	0,0001	0.1104	0.8895

Table 5: Periods of Remaining in Regime

Periods	Regime 1	Regime 2	Regime 3
Duration (Year)	1.6661	2.3761	9.0545

The behaviour of the smoothed probabilities is shown in Figure 2, which also confirms that the smoothed probabilities are persistent in all three regimes.

² The number of regimes into which fertility rates are categorised is performed with the LR test. The LR test was used by Akgül, et al. (2015).

* P(S(t)=1, first regime; P(S(t)=2, second regime; P(S(t)=3, third regime.

Figure 2: Markov Switching Smoothed Regime Probabilities

According to the results, the first regime - the high fertility regime - occurred in 1960-1963 and 1968-1969. In this period, fertility rates were realised as 4.91 on average. The most important feature of this period is that the decline in infant mortality rates together with the development of health services led to high fertility rates (Dyson and Murphy, 1985). In addition, the common characteristic of these periods is that they are periods of historical transformation.

The postponement of the fertility age with the return of women to the labour force led to a decline in fertility rates after this period and the world entered the second regime -transition regime-. In the periods 1963-1965; 1966-1968; 1971-1978; 1983-1984; 1990-1993, the fertility rate in the world, which was in the transition regime, decreased to 4.18 on average. It decreased by approximately 17 per cent compared to the high fertility regime. Different views have emerged to explain this decline. Firstly, Harris and Ross (1987) argue that the fact that the majority of the world consists of agriculture-based economies, which causes fertility rates to remain high. However, this situation is still lower than the fertility rate in the first regime. Another claim is that the decline in the economic value of children due to industrialisation limits the fertility decisions of couples. The occupational transformation in the labour market and the rise in per capita income led to a decline in fertility rates (Sanderson and Dubrow, 2000). This is based on Easterlin's (1978; 1989) hypothesis on the low fertility of older generations. According to Easterlin, the decision to have children depends on how large one's potential income is relative to the expected standard of living. A pure increase in income also increases the number of children demanded. However, if this higher income reflects increased wages, then the increased wage may turn out to be an opportunity cost of having children and reduce the number of children demanded through the substitution effect (Guinnane, 2011).

The world entered the third regime - the low regime - after 1993. There was a sharp decline in fertility rates over the period of analysis and a return to high levels. On average, the fertility rate fell to 2.60 during this period. By 2021, the world has not yet fallen below the replacement level, with a fertility rate of 2.27. During this period, the devastating impact of high and persistent unemployment and the persistence of unfavourable economic conditions led to the decline in fertility rates (Adsera, 2006). Most of the countries are developing policies to increase fertility. Empirical evidence is very important in the

policies to be implemented. In this context, the model developed by Becker and Lewis (1973) is pioneering. While the elasticity of fertility with respect to income is positive, it may be zero or negative in recent times (Guinnane, 2011). The preciousness of time for individuals, the indivisibility of wealth, and the increase in the costs of quality education can be counted among the main reasons why fertility is zero or negative with respect to income.

In this study, Becker and Lewis (1973), like its pioneering study, made an important contribution to the literature. After 1993, the transition to a low fertility regime was a turning point and policy makers are advised to take this into account. At the same time, the decline in fertility rates has led to the problem of population ageing in countries with increasing life expectancy.

5. CONCLUSION

In this study, we investigated the world fertility distribution and examined whether fertility rates are in regimes that confirm the literature. Our most important finding was that the world was divided into 3 regimes in the period 1960-2021, and it was shown that it switched to the low fertility regime after 1993 and continues.

When the literature is analysed, it is seen that the fluctuations in fertility rates are divided into regimes based on subjective opinions without an econometric/statistical study (Rignuss et al. 2016; Vignoli et al. 2020). Therefore, in this study, considering the literature, the number of regimes in fertility rates has been analysed with the Markov regime change model. While establishing the hypothesis of the study, Strulik and Vollmer (2015) were followed and it was accepted that fertility rates in the world are divided into 2 regimes. As a result of the analysis, the validity of 2 regimes to 3 regimes was tested. In this context, it was determined that there were 3 regimes in world fertility rates between 1960-2021. While before 1993, all three regimes were observed; after 1993, it is seen that the low fertility regime has been realised and has not changed.

This study differs from the literature in two ways. Firstly, it has been proved by an econometric study that world fertility rates are divided into 3 regimes. Secondly, in the statistical/econometric studies on fertility rates to be conducted in the future, it was found that the structural break occurred in 1993. Therefore, if the data before 1993 are included in the analysis, single regime studies will lead to erroneous results. In this context, researchers are advised to take this into consideration.

Ethical Statement

During the writing and publication of this study, the rules of Research and Publication Ethics were complied with, and no falsification was made in the data obtained for the study. Ethics committee approval is not required for the study.

Contribution Rate Statement

All the authors in the study contributed to all processes of writing and drafting the study and the final version of the study has been read and approved by them.

Conflict Statement

This study has not led to any individual or institutional/organizational conflict of interest.

REFERENCES

- Adsera, A. (2006). An economic analysis of the gap between desired and actual fertility: The case of Spain. *Review of Economics of the Household*, 4(1), 75-95.
- Adsera, A., and Menendez, A. (2011). Fertility changes in Latin America in periods of economic uncertainty. *Population Studies*, 65(1), 37-56.

- Ertürk, S. & Koç, S. (2023). The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1324-1335.
- Akgül, I., Bildirici, M., and Özdemir, S. (2015). Evaluating the nonlinear linkage between gold prices and stock market index using Markov-Switching Bayesian VAR models. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 408-415.
- Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. In *Demographic and economic change in developed countries*. Columbia University Press, 209-240
- Becker, G. S., and Lewis, H. G. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2, Part 2), S279-S288.
- Bernardi, F., Nazio, T., Blossfeld, H. P., Klijzing, E., Mills, M., and Kurz, K. (2005). Globalization and the transition to adulthood in Italy. *Globalization, uncertainty and youth in society: The losers in a globalizing world*, 359-385. London: Routledge: 349–374.
- Berquó, E., and Cavenaghi, S. (2005, July). Brazilian fertility regimes: profiles of women below and above replacement levels. In *XXV International Conference IUSSP. Anais... Tours, França: IUSSP*.
- Berquó, E., and Cavenaghi, S. (2005, March). Increasing adolescent and youth fertility in Brazil: a new trend or a one-time event. In *Annual Meeting of the Population Association of America, Philadelphia, Pennsylvania, March* (Vol. 30).
- Busetta, A., Mendola, D., and Vignoli, D. (2019). Persistent joblessness and fertility intentions. *Demographic Research*, 40, 185-218.
- Chib, S. (1998). Estimation and comparison of multiple change-point models. *Journal of Econometrics*, 86(2), 221-241.
- Cleland, J., and Wilson, C. (1987). Demand theories of the fertility transition: An iconoclastic view. *Population Studies*, 41(1), 5-30.
- Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., and Tertilt, M. (2023). The economics of fertility: A new era. In *Handbook of the Economics of the Family* (Vol. 1, No. 1, pp. 151-254). North-Holland.
- Dyson, T., and Murphy, M. (1985). The onset of fertility transition. *Population and Development Review*, 399-440.
- Easterlin, R. A. (1975). An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning*, 6(3), 54-63.
- Easterlin, R. A. (1978). What will 1984 be like? Socioeconomic implications of recent twists in age structure. *Demography*, 15(4), 397-432.
- Easterlin, R. A. (1989). Fertility. In *Social Economics* (pp. 77-89). London: Palgrave Macmillan UK.
- Elmeskov, J. (2004). Aging, public budgets, and the need for policy reform. *Review of International Economics*, 12(2), 233-242.
- Galor, O. (2011). *Unified growth theory*. Princeton University Press.
- Guinnane, T. W. (2011). The historical fertility transition: A guide for economists. *Journal of Economic Literature*, 49(3), 589-614.
- Hamilton, J. D. (1989). A New Approach to the Economic Analysis of Nonstationary Time Series and the Business Cycle. *Econometrica*, 57(2), 357–384. <https://doi.org/10.2307/1912559>
- Harris, M., and Ross, E. B. (1987). *Death, sex, and fertility. population regulation in preindustrial and developing societies*. Columbia University Press.
- Herzer, D., Strulik, H., and Vollmer, S. (2012). The long-run determinants of fertility: one century of demographic change 1900–1999. *Journal of Economic Growth*, 17, 357-385.
- Koc, S., and Akgul, I. (2013). The specification of the regime structure in Turkish economy with MS-VAR. *İktisat İşletme ve Finans*, 28(324), 41-73.

- Ertürk, S. & Koç, S. (2023). The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 25(45), 1324-1335.
- Lesthaeghe, R. (1983). A century of demographic and cultural change in Western Europe: An exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 411-435.
- Lesthaeghe, R. 1995. "The second demographic transition: An interpretation," in K. O. Ma son and A.-M. Jensen (eds.), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press, pp. 17-62.
- Lisenkova, K., Mérette, M., and Wright, R. (2013). Population ageing and the labour market: Modelling size and age-specific effects. *Economic Modelling*, 35, 981-989.
- Mason, K. O. (1997). Explaining fertility transitions. *Demography*, 34(4), 443-454.
- Matysiak, A., Sobotka, T., and Vignoli, D. (2021). The Great Recession and fertility in Europe: A sub-national analysis. *European Journal of Population*, 37(1), 29-64.
- Ranganathan, S., Swain, R. B., and Sumpter, D. J. (2015). The demographic transition and economic growth: implications for development policy. *Palgrave Communications*, 1(1), 1-8.
- Rindfuss, R. R., Choe, M. K., and Brauner-Otto, S. R. (2016). The emergence of two distinct fertility regimes in economically advanced countries. *Population Research and Policy Review*, 35, 287-304.
- Sanderson, S. K., and Dubrow, J. (2000). Fertility decline in the modern world and in the original demographic transition: Testing three theories with cross-national data. *Population and Environment*, 21(6), 511-537.
- Schultz, T. P. (1983). Review of *Theory of Fertility Decline.*, by J. C. Caldwell. *Population and Development Review*, 9(1), 161-168. <https://doi.org/10.2307/1972905>
- Strulik, H., and Vollmer, S. (2015). The fertility transition around the world. *Journal of Population Economics*, 28, 31-44.
- Thompson, W. S. 1930. *Population Problems*. New York: McGrawHill.
- Timmerman, T. A. (2000). Racial diversity, age diversity, interdependence, and team performance. *Small Group Research*, 31(5), 592-606.
- Vignoli, D., Guetto, R., Bazzani, G., Pirani, E., and Minello, A. (2020). A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The narrative framework. *Genus*, 76(1), 1-27.

APPENDIXES

Appendix 1

$$LR = -2 * LL_{m1} + 2 * LL_{m2}$$

LR: Likelihood Ratio

LL_{m1} : Log likelihood coefficient of 2 regimes

LL_{m2} : 3-regime log likelihood coefficient

$$H_0: \theta = \theta_0$$

$$H_1: \theta = \theta_1$$

The result is compared with the chi-square test statistic

Degree of freedom = Number of parameters with 3 regimes - Number of parameters with 2 regimes

$$LR = -2 * 94.34936 + 2 * 105.8997$$

$$LR = 23,10068$$

Degree of freedom 1

Chi-square test statistic: 3,64 (%5). Therefore, MS with Regime 3 is accepted.

Extended Abstract

The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model

Research Purpose: Between 1946 and 1964, the world went through a period of fertility rates above the replacement level of 2.1. The postponement of fertility to the 30s caused fertility rates to fall below the replacement level.

Changes in fertility rates are among the important factors affecting the economic structure. Low fertility rates can lead to aging of the population and a decline in labor supply in an economy. The economic impact of fertility rates is closely related to the demographic structure of a country and is an important factor to be considered in shaping long-term economic policies.

The reason why fertility rates in the world are above replacement level is that low-income countries have high fertility rates. In this context, it is important which fertility regime the world is currently in. While the world fertility rate was 4.69 in the 1960s, it was 2.27 in 2021. In a 60years fertility rates decreased by 52 percent. In this context, since the fluctuations and non-stationarity in the fertility rates of countries are similar to non-linear time series, it was deemed appropriate to use the Regime Shifting model first applied by Hamilton (1989) in this study.

Methodology: A country can be considered to be aging when its fertility rate per woman falls consistently below the replacement threshold of 2.1. In this context, this study uses data on world fertility rates. Fertility rates for 1960-2021 are taken from the World Bank Data Statistics Department.

The Regime Switching Model states that an economic variable exhibits different behaviour in different periods of the economy when time series data are used. Similarly, when fertility rates are analyzed from a historical perspective, it is seen that they are realized at different rates. When the observation values of the data are distributed to the regimes obtained with the help of the Regime Switching Model, the observation values falling into each regime will be linear within itself. Thus, the models will differ depending on the probabilistic process that derives the regime. Regime-Switching models also include multiple structures that can characterise time series behaviour (Hamilton, 1989). The Regime Switching Model allows regime changes in time series to depend on the realisation.

Findings: In this study, the Regime Switching Model was applied to investigate how many regimes fertility rates are divided into in the world. Fertility rates are tested to have three regimes against two regimes. Between 1960-2021, fertility rates in the world are divided into 3 regimes.

The first regime, the high fertility regime, was experienced in 1960-1963 and 1968-1969. In this period, fertility rates averaged 4.91. The most important feature of this period is that the decrease in infant mortality rates due to the development of health services led to high fertility rates.

The postponement of the fertile age with the return of women to the labor force led to a decline in fertility rates after this period and the world entered the second regime - the transition regime. During the period 1963-1965; 1966-1968; 1971-1978; 1983-1984; and, 1990-1993, the fertility rate in the transition regime dropped to 4.18 on average. Compared to the high fertility regime, it decreased by about 17 percent.

After 1993, the world entered the third regime, the low regime. Throughout the analysis period, fertility rates fell sharply and returned to high levels. The average fertility rate fell to 2.60 during this period. By 2021, the world has not yet fallen below the replacement level of 2.27 fertility rates. The devastating impact of high and persistent unemployment and the persistence of unfavourable economic conditions have contributed to the decline in fertility rates.

Conclusions: This study differs from the literature in two aspects. First, it has been proved by an econometric study that world fertility rates are divided into 3 regimes. Secondly, in future statistical/econometric studies on fertility rates, it is determined that the structural break occurred in 1993. Therefore, it is understood that single regime studies will lead to erroneous results if data before 1993 are included in the analysis. In this context, researchers are advised to take this into account.

Savunma Harcamaları: Türkiye Değerlendirmesi

Alper DOĞAN*
Emine KABAYEL**

Öz

Ülke bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamanın en temel gereksinimi olan savunma hizmeti devletin temel görevleri arasında sayılmaktadır. Gerçekleştirilecek olan savunma hizmetinin ülke kaynaklarından ne ölçüde pay aldığı ise her zaman dikkat çekmiştir. Ayrıca savunma harcamalarının boyutu ve kapsamı da önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada savunma harcamaları teorik ve pratik olarak ele alınmıştır. Savunma harcamalarının kapsamı NATO ülkeleri (seçilmiş) olarak tercih edilmiştir. Çalışmada Türkiye’de ve seçilmiş NATO üye ülkelerinde savunma harcamalarının büyüklük ve çeşitliliği incelenmeye çalışılmış ve Türkiye’de gerçekleşen savunma harcamalarının gelişimi ve bileşimi ele alınarak savunma harcamalarının savunma sanayisi ile olan ilişkisine değinilmiştir. Çalışmada, Türkiye’de savunma harcamalarının eğitim ve sağlık harcamalarına oranla bütçeden daha az pay aldığı, Türkiye’de bütçeden yaklaşık %2 pay alan savunma harcamalarının bileşiminde araştırma geliştirme faaliyetlerine ayrılan payın arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Güvenlik, Savunma Harcamaları, Kamu Harcamaları, Savunma Sanayi, NATO.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Defense Expenditures: Evaluation of Turkey

Abstract

Defence service, which is the most basic requirement for ensuring the independence and security of the country, is considered among the fundamental duties of the state. The extent to which the defence service is allocated a share of the country's resources has always attracted attention. In addition, the size and scope of defence expenditures are also important. In this context, defence expenditures are discussed theoretically and practically in this study. The scope of defence expenditures has been preferred as NATO countries (selected). In the study, defence expenditures in selected NATO countries are examined and the development and composition of defence expenditures in Turkey are discussed and the relationship between defence expenditures and the defence industry is mentioned. In the study, it is concluded that defence expenditures in Turkey have a lower share in the budget compared to education and health expenditures, and that the share allocated to research and development activities has increased in the composition of defence expenditures, which has a share of approximately 2% in the budget in Turkey.

Keywords: National Security, Defense Expenditures, Public Expenditures, Defense Industry, NATO.

Article Type: Research Article

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, alper.dogan@ikc.edu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-2038-2563

** Gelir Uzman Yrd., Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı, emine.kabayell@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-2827-9432

1. GİRİŞ

Savunma sanayisinin ve savunma harcamalarının dünya ekonomisindeki yeri, büyüklüğü ve önemi dikkat çekmektedir. Yaşanan büyük savaşlar, ülkeler arasındaki siyasi çekişmeler ve hain terör olayları savunma harcamalarının kapsam ve boyutunu artırmıştır. Savunma harcamaları bazen verimsiz bazen de verimli harcama olarak nitelendirilmiştir. Yazında, savunma harcamalarının, çeşitli yollarla ekonomiye enjekte edilmiş, üretimi ve yatırımları olumsuz etkilemeden hatta bu değişkenleri olumlu etkileyerek, büyümeye katkı sağladığı anlayışına dayanan görüşler yer almaktadır. Bunun aksine, savunma harcamalarının verimsiz olduğunu ve kaynakların verimli alanlardan uzaklaştırılma sebebi olduğuna yönelik görüşler de sıklıkla yazında yer almıştır. Savunma harcamalarının seyri sürekli değişmektedir. 2000 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizin ardından, Türkiye ekonomisi gelişme içerisine girmiş, ekonomik veriler olumlu seyretmeye başlamış, işsizlik enflasyon cari açık vb. yapısal sorunlarının dışında, Türkiye ekonomisinde olumlu süreç küresel ekonomik krize kadar devam etmiştir. ABD kaynaklı 2008 küresel krizi ile birlikte Türkiye ekonomisi de krizden olumsuz etkilenmiş, ekonomik verilerde bozulmalar meydana gelmiştir. Fakat tüm sektörlerde meydana gelen düşüşlere rağmen savunma harcamaları küresel krizden pek etkilenmemiştir. Bunun nedeni ise, savunma harcamalarının stratejik açıdan farklı dinamiklere sahip olması ve savunmanın ulusal güvenlik açısından önem arz etmesidir. Savunma harcamalarının her ne kadar fırsat maliyeti olsa da çeşitli alanlarda olumlu gelişmeler yaşanmasına yardımcı olmaktadır. Savunma sanayisinin gelişmesi dış ticaret, istihdam ve büyüme üzerinde çeşitli etkiler barındırmaktadır. Bütçeden önemli miktarda pay alan ve toplum için başat rolde olan eğitim ve sağlık harcamaları da savunma harcamaları ile birlikte irdelenmesi gereken diğer kalemlerdendir. Çünkü bu iki harcama kalemi, toplumun gelişmesi ve kalkınması için önemli dışsallıkları barındırmaktadır. Çalışmada Türkiye ve NATO üye ülkelerine ait savunma harcamaları büyüklükleri incelenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, savunma harcamalarının ekonomideki payı, savunma harcamalarının bileşimi ve savunma harcamalarının diğer ana kamu harcamalarından olan eğitim ve sağlık harcamalarına kıyasla bütçedeki büyüklükleri bakımından kıyaslamalar yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Savunma Harcamaları Kavramı

Eski çağlardan günümüze kadar olan süreçte, devletin en önemli belirtisi olan hizmet savunmadır. Savunma ise, “*devletin egemenliğinin diğer devletlerin egemenlik iddialarına, müdahalelerine karşı korunması*” anlamına gelmektedir (Bulutoğlu,1988: 368). Savunma hizmeti, ortak tüketime haiz olmakla beraber caydırma ve püskürtme olmak üzere iki açıdan fayda sağlamaktadır. Savunma hizmetinin bileşenlerinden olan caydırma işlevinden ülkede yer alan herkes faydalanmakta ve dışlanamamaktadır¹. Herhangi bir saldırı gerçekleşmesiyle birlikte karşılık verme anlamına gelen püskürtme işlevinden ise saldırıya uğrayan bölge, diğer bölgelerden ayrılarak daha yoğun fayda sağlamaktadır. Kısaca diğer bölgeler dışlanmaktadır. Ayrıca barış döneminde savunma eğitimi, araç-gereç ve malzeme harcamaları yapılmaktadır. Tüm bu hizmetler ise kamu harcamaları içerisinde savunma harcaması olarak isimlendirilmektedir (Bulutoğlu, 1988: 270-271; Giray, 2004: 183).

Devletin temel görevleri arasında sayılan savunma; barış, ekonomik istikrar, bireysel ve ulusal özgürlüklerin sağlanması, risklere ve tehditlere karşı koruma, caydırma ve ulusal güvenliğin sağlanması şeklinde çeşitli çıktılara sahiptir. Savunmanın çıktıları, ulusal refaha veya GSYİH'ye katkıda bulunan barıştan sağlanan maliyet tasarruflarını ve silahlı kuvvetler ile ulusal savunma sanayilerinin istihdama,

¹ Sunulan mal ve hizmetten toplumun tüm bireylerinin yararlanması ve bunların sunulmasının veya kullanılmasının engellenememesi dışlanamama durumudur (Akdoğan, 2021: 43). Toplumdaki bireylerin mal ve hizmete olan taleplerini belli etmeyip, her halükârda üretilip sunulacağını bildikleri için taleplerini açıklamamaları durumuna bedavacılık eğilimi denilmektedir (Akgül Yılmaz, 2019: 25).

teknolojiye, ihracata ve ithalat tasarrufuna katkısı gibi ekonomik faydalar sağlamanın yanında dış politika yararları, barışı korumaya/sağlamaya ve afet yardımına katkıları ile bir ulusun prestijini ve "iyi hissetme unsurunu" içeren ekonomik olmayan faydalar da sağlamaktadır. Ancak özellikle de ekonomik olmayan savunma çıktılarının ölçülmesi ve parasal olarak değerlendirilmesi zor olması ve savunmanın kamu malı özelliklerini barındırması sebebiyle savunma hizmetinin çıktısının ölçülemez sorunu artırmaktadır (Hartley, 2020: 32).

Savunma harcamaları devletin yapmasının zorunlu olduğu, vazgeçmenin ülkenin egemenliğinin korunması bakımından mümkün olmadığı harcamalardır. Bu bakımdan savunma harcamalarına bütçeden ayrılan payın çok fazla ya da çok az olması beraberinde çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Ayrıca savunma harcamalarının doğurduğu olumlu ve olumsuz birtakım etkiler de bulunmaktadır. Savunma harcamaları, fırsat maliyetleri ile varlığını sürdürmektedir. Özellikle savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri arz yanlı unsurları baz alan görüştür. Bu görüşe göre savunma harcamaları AR-GE çalışmalarına kanalize edildiği takdirde olumlu dışsallık oluşturarak diğer sektörleri de etkileyecek düzeyde teknolojik gelişmeleri meydana getirmektedir. Özellikle savunma harcamalarının meydana getirdiği olumlu dışsallıklardan beslenen savunma sanayisi geliştirilmesi, ilgili dışsallıkların yatırımları desteklemesi gibi sonuçları sağlaması savunma harcamalarının çarpan etkisini göstermektedir (Giray, 2004: 183-184).

Bu görüşe paralel olarak Hartley (2020)'e göre, savunma harcamaları sadece tehditlerle değil yeni teknolojiler ile de etkileşim içindedir. Savunma, yeni ve daha pahalı silahlara yol açan teknik ilerlemelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Tarihte, yay ve okların yerini silahlar, süvarilerin yerini tanklar almış, uçaklar ve füzeler yeni silahlar olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte nükleer silahlar bazı konvansiyonel kuvvetlerin yerini almıştır. Nükleer enerjiyle çalışan denizaltılar geleneksel savaş gemilerinin yerini almış ve uzay, savaş için yeni bir sınır olarak tanımlanmıştır. Bu gelişmeler paralelinde iletişimin önemi artmış ve siber savaş ortaya çıkmıştır. Bu tür yeni teknolojiler, yeni silah endüstrileri ile yeni savaş kuvvetleri ve hatta tamamen yeni silahlı kuvvetler (örneğin hava kuvvetleri) ile sonuçlanmıştır. Hartley (2020), savunma harcamalarının maliyetinin yüksek olmasının yanında ortaya çıkardığı olumlu dışsallıklar nedeniyle politik anlamda göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Hartley, 2020: 1-2). Diğer görüş olan neoklasik yaklaşımda ise savunma harcamalarının büyümeye olan olumsuz etkileri vurgulanır. Bu görüşte savunma harcamaları; verimli alanlara kullanılması gereken kaynakları bu amaçlardan saptırır. Yüksek verimlilik içeren veya büyümeye daha fazla katkı sağlayacak olan harcamaların -sadece kamu harcamalarının değil ilintili olan özel sektör harcamalarını da- bu durumdan olumsuz etkilediği savunulmaktadır. Kamusal mal olan savunma harcamalarının bedelinin tespit edilememesi sebebiyle artan savunma harcamalarının, bütçe dengesini bozacağını bunun da vergi yükünün artışına sebep olacağı belirtilmektedir (Giray, 2004: 184). Savunma harcamalarının bir diğer etkisi ise dış ticarete yöneliktir. Ülkenin savunma harcamaları, makine, teçhizat üretimine yönlendirildiği takdirde üretilen bu malların ihraç edilmesi sonucunda dış ticaret göstergelerini olumlu etkileyebilmektedir. Ayrıca savunma harcamalarının savunma sanayisine yönlendirilmesi ile üretilecek olan silahların türüne göre istihdam da olumlu etkilenmektedir. Ancak burada üretilecek olan silahlar yoğun ve ileri derece teknoloji girdisi gerektirirse istihdamın doğrudan artmasına neden olamamaktadır (Başar ve Künü, 2012: 7-8).

Bu sebeple savunma harcamalarının optimal düzeyinin bulunması; oldukça güç olmakla beraber meydana getireceği sorunlar nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Bu bakış açıları ile savunma harcamalarının kapsamı önemli bir unsur olarak gösterilebilir. Savunma harcamalarının gerekliliği ve büyüklüğü kadar önemli olan bir diğer konu ise savunma harcamalarının hangi kalemleri kapsadığı başka bir deyişle savunma harcamaları için ayrılan kaynakların bu başlık altında hangi faaliyet konularını finanse ettiği.

Savunma harcamaları kavramının hangi bileşenleri kapsadığı konusunda ise bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Brzoska (1995: 47-48) savunma harcamalarını; “İlgili ülkenin askerler ve silahlı kuvvetleri ile ilgili diğer birimler ve kişiler için, silahlı kuvvetler tarafından satın alınan mallar ve sivillerden alınan hizmetler için belirli bir süre boyunca, genellikle bir yıl boyunca yapılan ödemelerin toplamı” olarak tanımlamıştır. Tügen (1988: 287) ise; “Savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personelle ilgili harcamalardan, bu sektörle ilgili araç ve gereçlerin (silah, ekipman vs.) üretimi ve satın alınması, bunların bakımı ve onarım giderlerinden, bina vb. inşaa faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme harcamalarından oluşmaktadır.” şeklinde dar anlamda savunma harcamaları tanımlanması yapmıştır. Tügen bu kalemlerin dışında savunma harcamalarına dolaylı olarak etki eden; asker benzeri güvenlik güçleri, silah üretimi yapan teşebbüsler ya da olağanüstü dönemde silah üretimi yapacak olan sivil teşebbüsler, yiyecek stokları ve hammadde stokları kalemlerinin eklenmesiyle geniş anlamda savunma harcamaları kavramına erişilebileceğini belirtmiştir (Tügen, 1988: 287). NATO ise savunma harcamalarını, “bir ulusal hükümet tarafından özellikle silahlı kuvvetlerinin, müttefiklerin veya ittifakların ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ödemeler” olarak tanımlamaktadır (North Atlantic Treaty Organization- NATO, 2021: 15).

MacDonald (1997), devletlerin bazı amaçlar ekseninde harcamaların kapsamını belirlediklerini ve harcamalarını bu bakış açısı ile sınıflandırdıklarını belirtmiştir. MacDonald bu harcamaları; ulusal savunma, iç güvenlik, tören ve ulusal prestij, ulusal kalkınma olarak dört başlık şeklinde vurgulamıştır (MacDonald, 1997’den aktaran Ceyhan ve Asiloğulları, 2019: 27).

Yazındaki farklı tanımlamalar ve ülkelerin savunma harcamalarını kendi istek ve amaçlarına göre belirlemede özgür olmaları sebebiyle savunma harcamaları kavramının hangi kalemleri içerdiğine dair kesin bir cevap verilememektedir (Brzoska, 1995: 47). IMF, NATO ve BM tarafından da savunma harcamaları tanımı yapılmıştır. İlgili tanımlamalardaki savunma harcamalarına ilişkin unsurlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo-1’deki semboller; X: Savunma harcamalarına dâhil, - : Savunma harcamalarına dâhil değil. Xb: Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa. Xc: Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zamanı göstermektedir.

Tablo 1. NATO, IMF ve BM Tarafından Tanımlanan Savunma Harcamalarının Kapsamı

Savunma Harcaması Kalemleri	NATO	IMF	BM
Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar			
• Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
• Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri	X	X	X
• Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (Akrabalar dâhil)	X	X	X
• Emeklilik maaşı	X	-	X
• Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
• Silah harcamaları (ithal silahlar dâhil)	X	X	X

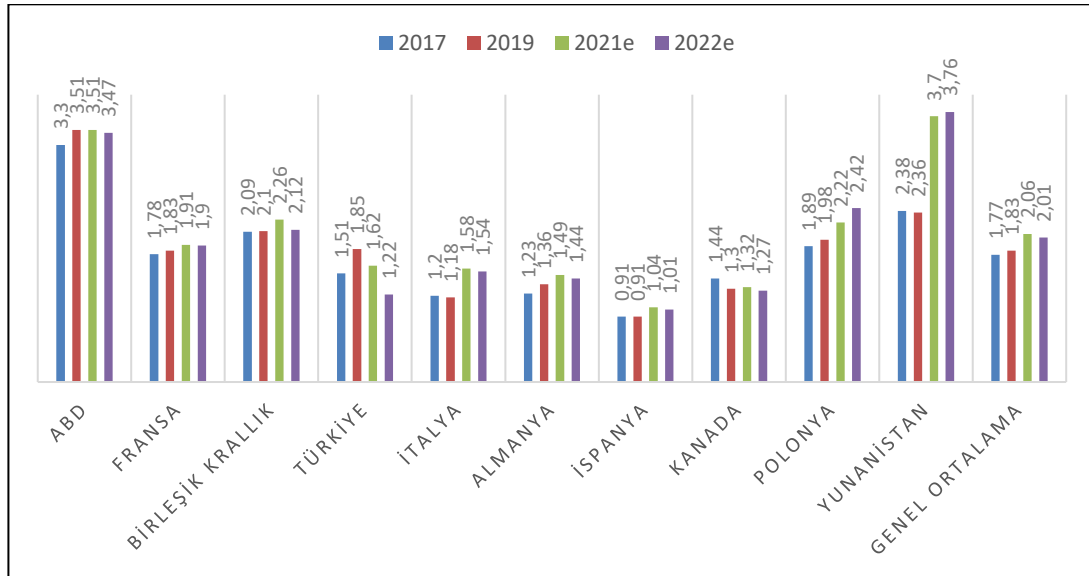
<ul style="list-style-type: none">Altyapı yatırımları, binalar vb.Bakım ve onarımDiğer malların tedarikiAskeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla ilgili Diğer Harcamalar <ul style="list-style-type: none">Stratejik malların stoklanmasıSilah ve üretim yerleri vb. korumakSilah üretim sübvansiyonları/ Değişim SübvansiyonlarıDiğer ülkelere yapılan askeri yardımlarUluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, BM barışın korunması vb.)Sivil savunma	Xb	-	-
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar <ul style="list-style-type: none">Gazilere sağlanan menfaatler vb.Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar <ul style="list-style-type: none">Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücüSınırlar/Gümrük muhafızlarıPolis idaresi	Xc	Xc	Xc
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			

• Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
• Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
• Kredi temini	X	X	-

Kaynak: Brzoska, 1995: 48-49'dan aktaran Giray, 2004: 184-185.

İlgili tanımlamalarda yer alan farklılıklar nedeniyle ülkelerin gerçekleştirdiği savunma harcamalarının sayısal değerlerinde değişiklikler bulunabilmektedir. Bu nedenle karşılaştırma yapabilmek için tanımlamaların her birinin kendi içinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır (Giray, 2004: 184-185).

NATO tarafından yapılan tanımlamanın diğer tanımlamalara kıyasla detaylı olması nedeniyle ülke karşılaştırması yapabilmek için NATO'ya ait tanımlama esas alınmıştır. Şekil 1'de NATO ülkelerinin savunma harcamalarının -2015 yılı baz alınarak hesaplanan-, GSYİH içindeki payı yer almaktadır. Askeri güç endeksi² verilerine göre NATO ülkeleri içerisinde en güçlü 10 ülkenin savunma harcamaları Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. GSYİH'nin Payı Olarak Savunma Harcamaları ve Yıllık Reel Değişim (2015 Baz Yılına Göre %), (NATO, 2022: 8).

Şekil 1'de NATO ülkeleri içerisindeki en güçlü 10 ülkenin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payları gösterilmiştir. 2021e ve 2022e NATO'nun tahmini verileridir. 2017-2019, 2021 ve 2022 yıllarına ait verilerden oluşan Şekil 1'de; 2017 yılı savunma harcamaları ortalaması 1,77, 2019 yılına ait ortalama 1,83 ve 2021 yılına ait ortalama 2,06, 2022 yılı için ise 2,01 olarak belirtilmiştir. 2017, 2019, 2021, 2022 yıllarına ait olan savunma harcamaları ortalamasının her seferinde üstünde kalan ülkeler; ABD, Birleşik Krallık, Polonya ve Yunanistan olarak sıralanmaktadır. NATO tarafından 2021 yılında

² Askeri güç endeksi, Global Firepower tarafından 50'den fazla unsurun kullanılarak hesaplanmaktadır (Global Firepower, 2021).

yayınlanan rapora göre; ABD'nin yaptığı savunma harcamaları içerisindeki en büyük pay 2019 yılı için % 38 ile personel harcamalarına ait iken onu takip eden kalemler diğer harcamalar başlığı altında incelenen işletme ve bakım harcamaları, diğer AR-GE harcamaları ve AR-GE harcamalarıdır. Birleşik Krallık'ın savunma harcamalarının dağılımındaki en büyük pay 2019 yılı için %40 ile diğer harcamalar yer almaktadır. Bu dağılımda Polonya için en büyük pay %48 ile personel harcamalarına aittir. Özellikle Yunanistan için 2021 ve 2022 yıllarına ait tahmin edilen verilerdeki artış dikkat çekicidir. Yunanistan'ın yaptığı savunma hizmetleri içerisinde en büyük pay 2019 yılı için %76,88 ile personel harcamalarına ayrılmaktadır. Türkiye ise sadece 2019 yılında ortalamanın üzerinde yer alan paya sahiptir. Ayrıca Türkiye'nin savunma harcamaları kalemi içindeki en büyük pay 2019 yılı için %48 ile personel harcamalarına ayrılmıştır (NATO, 2021: 5). NATO üyelerinin neredeyse tümünün, 2019'da savunma yükleri (Savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı) artmıştır. Seçilen NATO ülkelerinin savunma harcamalarının genel ortalaması 2017'den itibaren artışını sürdürmüştür.

2.2. Savunma Harcamalarının Düzeyini Belirleyen Unsurlar

Savunma harcamaları bir ülkenin ulusal güvenliğini korumak adına devlet egemenliğinin sürdürülebilmesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca savunma hizmeti toplumun ortak tüketiminde söz konusu olduğu için fiyatlandırılmamaktadır³. Bu nedenle bu harcama sınıfının diğer harcama sınıflarına fırsat maliyeti oluşturduğu da söylenebilir. Kısaca savunma harcamalarının maliyetinin bütçedeki karşılığı (fiyatı) sayısal olarak görünür durumdayken, hizmetin sunulması esnasındaki fiyatının ise sıfır olduğu söylenebilir (Deger ve Sen, 1995: 294).

Savunma harcamaları kalemlerinin çok fazla sayıda olması ve “devletin sınırlı bir kaynağı olması nedeniyle savunma harcaması için yapılan her birim artış, devletin başka kamu hizmetleri için kullanacağı kaynakta azalma olması anlamına gelmektedir ve bu da büyümeyi erteleyebilir.” (Asiloğulları, 2020: 132). Ancak özellikle ülke bağımsızlığının korunabilmesi için gerekli olması bir nevi bu harcamaların zorunlu olması sebebiyle savunma harcamalarının optimal düzeyde gerçekleşmesi gerekmektedir ve bu harcamanın optimal düzeyde olmasını belirleyen bazı durumlar bulunmaktadır. Savunma harcamalarının düzeyini; jeopolitik konum, GSYİH ve bütçe kısıtlaması, teknoloji düzeyi, ülkede uygulanan siyasi rejim ve üyesi olunan uluslararası örgütler gibi çeşitli unsurlar tarafından etkilenmektedir. Ülkelerin buldukları coğrafi konumda var olan terör, sınır anlaşmazlıkları, etnik çatışmalar savunma harcamalarını artırıcı etkide bulunmaktadır. Yine ülkelerin teknoloji düzeyinin yüksek olması ve savunma hizmeti için araştırma geliştirme faaliyetlerine önem verilmesi, ülkede yapılan savunma harcamalarının caydırıcılık fonksiyonunu artırmaktadır. Silahlanma yarışı ve komşu ülkelerin savunma harcamaları da savunma harcamalarını artıran unsurlar arasında gösterilebilir (Peynirci, 2019: 26-30).

Savunma sanayisi gelişmiş olan ülkelerde yüksek oranda savunma harcaması yapılmaktadır. Fakat gelişmiş ülkeler, savunma sanayisi gelişmemiş olan ülkelerdeki savunma harcaması oranında, silah üreten ülkelere bağımlı olma durumundan bertaraf olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarına ayrılan pay yüksektir. Bu ülkelerde savunma harcamalarına ayrılan büyük bütçe payı, mevcut teknolojinin güncel tutulması ve araştırma geliştirme alanlarında kullanılmaktadır (Bayraktar, 2019: 16). Savunma sanayisinin gelişmesiyle birlikte yerli üretim silahların kullanılmasıyla kaynağın dışa akmasını sağlamanın yanında üretilenlerin ihraç edilmesiyle ödemeler dengesine çift taraflı katkıda bulunabilecektir. Olumlu dışsallık oluşturan savunma sanayisi; hem gerçekleştirdiği teknolojik gelişmelerle ve üretim- kopyalama faaliyetleri ile özel yatırımları etkilemesi hem güvenlik tedbirleri kapsamında teknolojik gelişmeyi sağlayarak caydırıcılık unsurunu artırması hem de yapılan üretimler

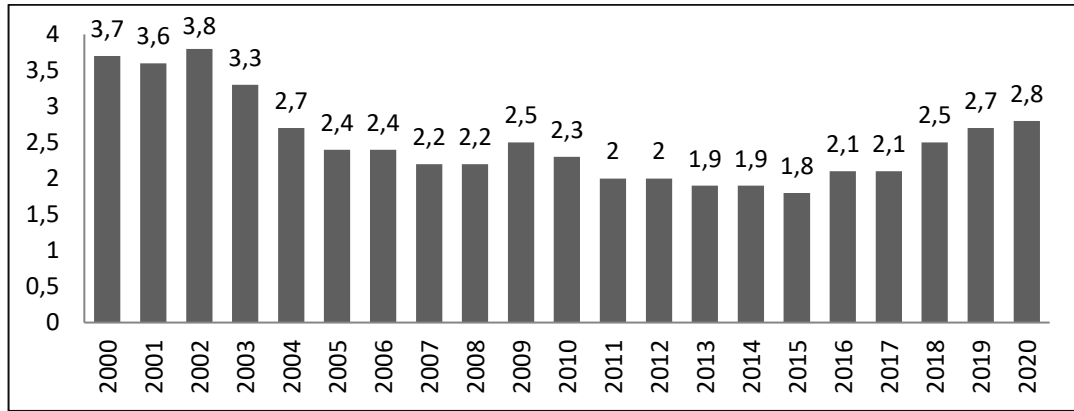
³ Bireysel tüketime konu olmayıp bireysel fayda elde edilmediği için tam kamusal mal ve hizmetlerin fiyatı oluşmamaktadır (Akgül Yılmaz, 2019: 26).

sayesinde ihracat gelirlerini artırması bakımından olumlu sonuçlar doğuracaktır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161; Canbay, 2020: 19-20).

Devletlerin katılmış olduğu uluslararası ittifaklar, savunma harcamalarını etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Devletlerin, bir ittifak içerisinde girmesi ile tek başına bastırılamayacak büyüklükteki saldırıların ya da tehlikelerin üstesinden gelinebilmesi bakımından faydalı sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle ittifak üyesi ülkeler yoğun teknoloji sahibi ya da yoğun emek sahibi oluşlarına göre farklı açılardan ittifaka katkıda bulunmaktadır. Teknolojik açıdan gelişmiş ülkeler daha çok silah üretip sunmakla iştigal olurken emek arzı fazla olan ülkeler ise savunma konusunda insan gücünü kullanmaktadırlar. Bu şekilde ittifak üyesi olan ülkeler maliyet tasarrufu sağlayabilmektedirler. Ancak ittifaklar bu faydanın yanında üye ülkeler arasında çıkacak olan bir problemde egemenlik/bağımsızlık konusunda bazı aşınmalar da meydana getirebilmektedir (Bulutoglu, 1988: 274-276).

2.3. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Değerlendirilmesi

Ülkenin bağımsızlığını korumak amacıyla gerçekleştirilen savunma hizmeti bütçede savunma harcamaları adı altında birleştirilir. Türkiye’de savunma harcamalarının GSYİH içerisindeki payı 2000-2020 yılları arasındaki gelişimi Şekil 2’de yer almaktadır.

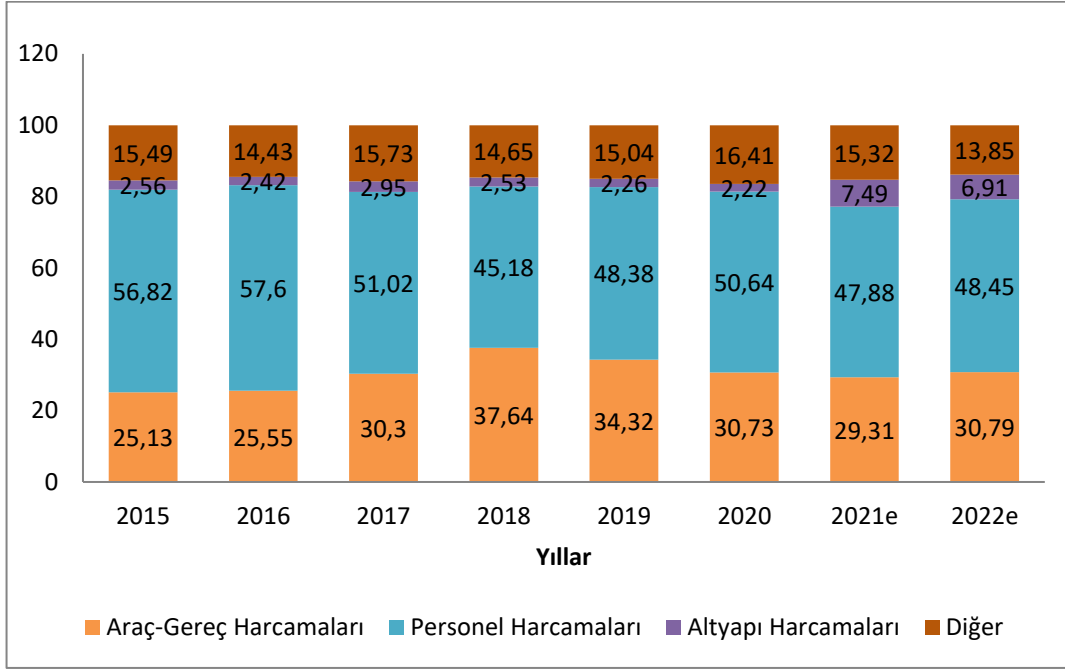
Şekil 2. Türkiye’de Savunma Harcamaları/GSYİH Oranı (2000-2020), (Dünya Bankası (The World Bank), 2021: s.y).

Şekil 2’de 2000-2020 yılları arasında Türkiye’nin savunma harcamaları verilmiştir. Savunma harcamalarının GSYİH içerisindeki payı 2002 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve 2009 yılına kadar azalmıştır. 2009 yılında artmış ve 2015 yılına kadar nispeten azalmıştır. 2016 yılından 2020’ye kadar ise savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı sürekli artış göstermiştir.

Savunma harcamalarının bileşenleri, savunma harcamalarının nominal büyüklüğünü anlamlandırmada yardımcı olmaktadır. NATO, ülkelerin savunma harcamaları içerisinde yer alan bileşenlerin paylarını detaylandırmış ve verilerini raporlamaktadır. NATO, savunma harcamalarını;

- Ekipman (tedarik ve yapım + AR-GE),
- Personel (Operasyonel maliyetler),
- Altyapı,
- Diğer (Bakım ve diğer çeşitli harcamalar) ana başlıklar altında sınıflamıştır.

Buna göre Türkiye’nin 2013-2021 yılları arasındaki savunma harcamalarının dağılımı Şekil 3’de yer almaktadır.

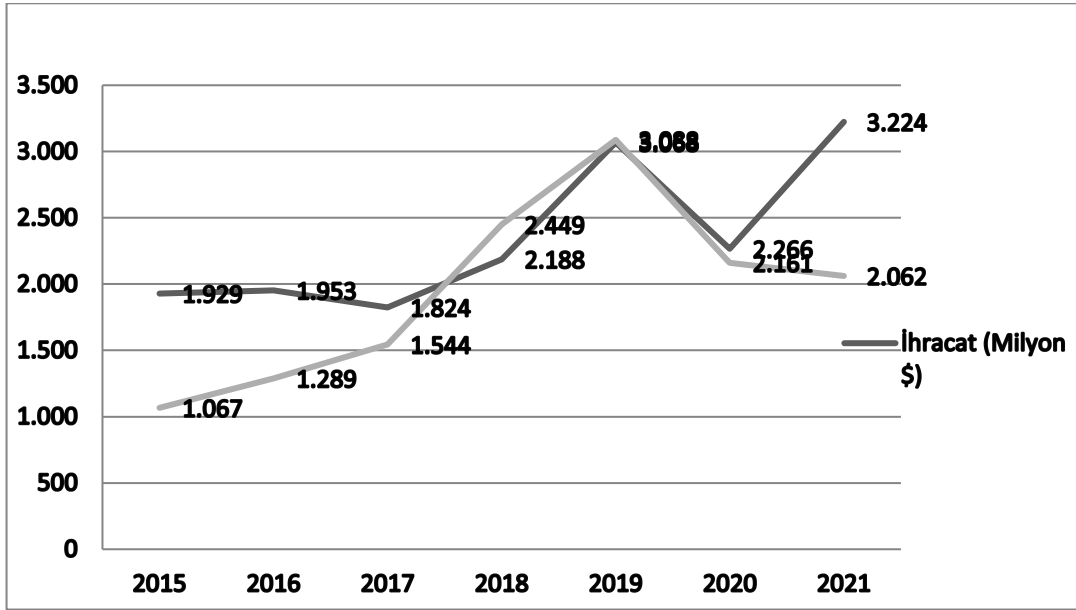
Şekil 3. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ana Kategorilere Göre Dağılımı (Toplam Savunma Harcamalarının Yüzdesi), (NATO, 2022: 5).

Şekil 3’te yer alan verilere göre; AR-GE Harcamaları; büyük ekipman harcamasını ve ana ekipmana ayrılmış AR-GE’yi; personel harcamaları, savunma ve sivil harcamaları ve emekli maaşlarını; altyapı harcamaları, NATO ortak altyapısını ve ulusal savunma yapımları; diğer harcamalar ise işletme ve bakım harcamalarını, diğer AR-GE harcamalarını ve yukarıda belirtilen kategoriler arasında tahsis edilmeyen harcamaları içermektedir (NATO, 2022: 5). Şekil 3’e göre Türkiye’nin savunma harcamaları içerisindeki en büyük pay personel harcamalarına ayrılmıştır. Personel harcamaları 2015-2021 yılları arasında savunma harcamaları içerisinde ortalama olarak %50 pay almıştır. 2018 ve 2019 yıllarında personel harcamaları nispeten azalmıştır. Savunma harcamaları içerisindeki ikinci en büyük pay ise AR-GE harcamalarını da kapsayan Araç-Gereç harcamalarına aittir. NATO’nun 2014 yılında yaptığı Galler Zirvesi’nde oluşturulan deklarasyonun 14. Maddesine göre müttefik ülkelerin daha güçlü bir savunma sanayi iş birliğini sağlayabilmeleri amacıyla müttefiklerin savunma bütçelerinin %20’sinden fazlasını Araştırma ve Geliştirme alanında kullanılması hedeflenmiştir (NATO, 2014: s.y.). Özellikle AR-GE için ayrılan pay, 2017 yılından itibaren %25’in üzerinde seyretmiştir (NATO, 2021: 5). Altyapı harcamaları ise savunma harcamaları içinde % 3’lük bir paya sahiptir. Diğer harcamalar başlığı altında incelenen işletme ve bakım harcamaları, diğer AR-GE harcamaları ve diğer belirtilen kategoriler arasında tahsis edilmeyen harcamalar ortalama % 15,11 oranında pay almıştır.

Yazında verimsiz kamu harcamaları⁴ olarak nitelendirilen savunma harcamaları, kaynakların üretken alanlara harcanmasına alternatif maliyet oluşturarak milli gelirin azalmasına sebep olmaktadır. Ancak bu durum savunma harcamalarının kendi içinde nasıl pay edildiğine de bağlı olmaktadır. Eğer savunma harcamaları üretken olan (AR-GE gibi) kategorilere ağırlık verilerek pay edilirse, milli gelire olumlu katkı sağlayacak çıktılar elde edilmesine de yardımcı olabileceği öngörülmektedir (Ay, 2018: 129). Özellikle arz odaklı görüş tarafından savunulan; savunma sanayinin gelişimi için kullanılan savunma harcamaları, diğer sektörlerin canlanmasına yardımcı olmaktadır (Bayram, 2020: 179). Bu açıdan Türkiye’nin 2015-2021 yılları arasındaki savunma harcamalarından AR-GE’ye ayırdığı paylardaki artış göz önüne alınarak savunma sanayi tarafından gerçekleştirilen dış ticaret verilerinin

⁴ Verimsiz kamu harcamaları, doğrudan üretkenlik doğurmayan harcamalardır (Mutluer, Öner ve Kesik, 2016: 105).

değerlendirilmesi dışa bağımlılık sorununu anlatmaya yardımcı olabilir. Şekil 4'te 2015-2021 yılları arasında Türkiye'nin savunma sanayi ihracat ve ithalat verileri yer almaktadır.

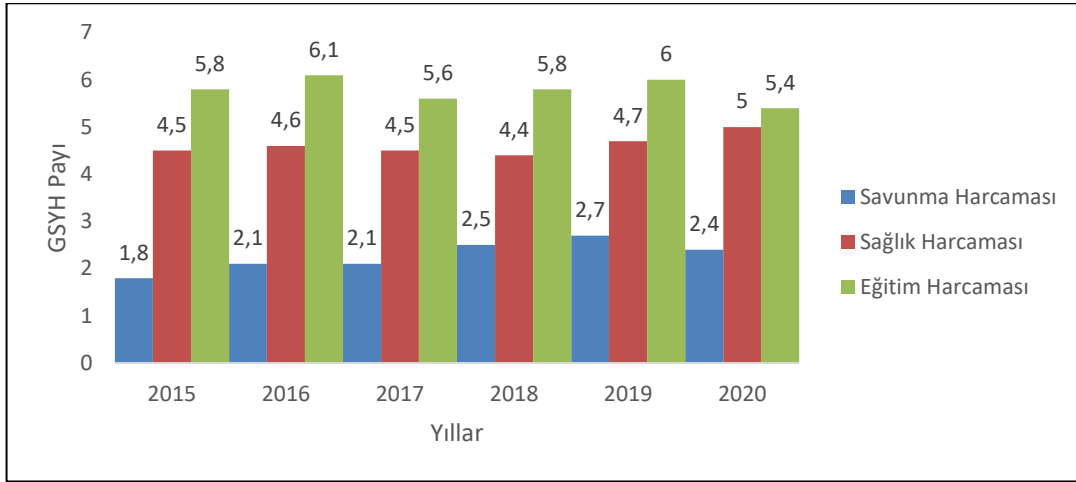

Şekil 4. Türkiye’de Savunma Sanayi İhracat ve İthalat Verileri (Milyon \$), (SASAD, 2019; 2020; 2021).

Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD) tarafından yayımlanan Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu’nda yer alan verilere göre savunma sanayi ihracat gelirlerinin 2019 yılına kadar -2017 hariç- sürekli arttığı söylenebilir. 2018-2019 yıllarında ihracatın yüksek artış sebeplerinin; çevre ülkelerin bulunduğu karışıklıklar, ABD ve Avrupa ülkelerine karşı off-set yükümlülüklerimizin bulunması ile orta doğu ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin silah bazlı pazarın gelişmesi olarak gösterilebilir. Ayrıca özgün silah üretiminin gerçekleştirilmesi ile ihracat gelirlerinin artması da yadsınamaz gerçekliğe sahip görülmektedir (SASAD, 2019: 16-34) 2020 yılında küresel salgının da etkisi ile azalan ihracat, 2021 yılında %42’lik artış ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır (SASAD, 2021: 28).

Kıt kaynaklar arasından savunma harcamalarına ayrılan pay üretken olarak adlandırılan diğer hizmetler için -özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri için- fırsat maliyeti oluşturmaktadır. Bazı görüşlere göre devletin sahip olduğu kaynakların, eğitim ve sağlık hizmetleri yerine savunmaya ayrılmasını ekonomik büyümeye olumsuz etkide bulunduğunu savunmaktadır (Bayram, 2020:179-184). Çoğu ülkede, savunma harcamalarının GSMH içindeki payının eğitim ve sağlık harcamalarından daha büyük olduğu belirtilmektedir (Giray, 2004: 182-183). Savunma harcamaları ile refah harcamaları olarak adlandırılan eğitim ve sağlık harcamalarının arasındaki bütçe takasının olumlu, olumsuz ya da etkisiz olmasına yönelik çeşitli ampirik çalışmalar yapılmış fakat ortak bir sonuca ulaşamamıştır (Özsoy, 2002: 130). Sosyal devlet olmanın gereği olarak sunulan eğitim hizmeti beşerî sermaye oluşturarak olumlu dışsallıklar yoluyla ekonomik büyümeye doğrudan ve dolaylı yönde etki etmektedir. Keza sağlık hizmetinin insan hakları içerisinde sayılması ve anayasal olarak koruma altına alınan bir hak olması, devlet tarafından yerine getirilmesi gereken diğer önemli bir görevdir (Aytaç, 2017: 43). Deger ve Sen (1995: 295-296), savunma harcamalarının, ulusal güvenliği sağlayarak toplumsal refahın artacağını ve askeri personelin eğitilmesi, altyapının oluşturulması, savunma hizmetindeki araştırma ve geliştirme yoluyla teknik ilerlemenin artırılması bakımından toplam faktör verimliliğinin artırabileceğini vurgular. Ancak devamında, savunma harcamalarının artırılması uğruna eğitim harcamalarının azaltılması -yani bu iki kamu malı arasında değiş tokuş gerçekleştirildiği takdirde- ekonomik büyümenin olumsuz

etkilenebileceğini vurgular. Savunma harcaması, eğitim harcaması ve sağlık harcamalarının GSYİH içindeki paylarının 2015-2020 yıllarına ait verileri Şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5. Türkiye’de Savunma Harcamaları, Sağlık Harcamaları ve Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı, (SIPRI, 2021; Statista, 2021: s.y.; TÜİK, 2021a: s.y., TÜİK, 2021b: s.y.).

Şekil 5’te görüldüğü üzere Türkiye’de toplam eğitim harcamaları ise bu üç harcama içerisindeki en büyük paya sahiptir. Eğitim harcamaları yıllar itibarıyla bazı dönemlerde düşme eğilimi gösterse bile en yüksek payı alma özelliğini kaybetmemiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı çok fazla değişiklik göstermemiş ve ortalama olarak %4,6 düzeyinde seyretmiştir. Savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı, eğitim ve sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payını aşmamaktadır. Savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı 2015’ten beri sürekli artış göstermiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı

Bu çalışma, milli egemenliğin en önemli göstergelerinden biri olan milli savunma hizmetinin NATO ve Türkiye özelinde değerlendirilerek, betimsel bir analiz ortaya koymaktır. Yapılan literatür taraması sonucu, ülkelerin savunma harcamalarını sürdürülebilir bir şekilde artırma eğiliminde olduğunu ve bu süreç içerisinde birçok harcama kanalına kaynak tahsis ettiklerini göstermektedir. Bu eğilim önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın kapsamında, Türkiye özelinde mali ve ekonomik göstergeler doğrultusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3.2. Verilerin Analizi ve Bulgular

SIPRI tarafından yayımlanan bir rapora göre, 2020’de dünya genelinde savunma harcamalarında %2,6 artış meydana gelmiştir. Tabii bunda Covid-19 salgınının ekonomik etkileri nedeniyle küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %4,4 daraldığı bir yıl olmasının da etkisi de vurgulanmıştır. Savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı anlamına gelen savunma yükünün küresel ortalaması 2019’da % 2,2 iken 2020’de % 2,4’e ulaşmıştır. Bu artış ise 2009 yılından sonra görülen en büyük artış olarak yorumlanmıştır (SIPRI, 2021: s.y.). Yine SIPRI tarafından yayımlanan bir rapora göre dünyada savunma harcamaları 2021 yılında da büyümeye devam ederek 2,1 trilyon dolara ulaşmıştır. Ki bu tutar tüm zamanların en yüksek seviyesidir. 2021 yılında savunma harcamalarının küresel ortalaması 2,2 seviyesinde gerçekleşmiştir (SIPRI, 2022: s.y.). Bu bağlamda, küresel düzeyde savunma harcamalarının aynı konjonktürel aralıkta gerçekleştiği söylenebilir.

Türkiye’de savunma harcamaları özelinde veriler değerlendirildiğinde, 11. Kalkınma Planı’nda öncelikli gelişme alanları içerisinde sayılan savunma sanayii konusunda; “sürekli gelişim anlayışı ile

azami ölçüde milli teknolojiler ve yerli imkânlarla karşılamak ve savunma ihracatını artırmak üzere savunma sanayii ekosistemini güçlendirmek ve savunma sanayiinde edinilen becerilerin sivil sektöre yayılımını sağlamak” amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 93). Bu bakımdan savunma sanayiinin yerlilik oranı, dışa bağımlılığı azaltmak konusunda oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’nin savunma sanayi yerlilik oranı ise 2018’de %65, 2019’da %67, 2020’de %69 ve 2021 yılında %71 olarak gerçekleşmiştir. İlgili verilere göre Türkiye savunma sanayisinin yerlilik oranı sürekli artmıştır (Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2020: 183, 2021: 180, 2022: 166). Türkiye’nin savunma harcamalarının GSYİH (\$) oranının 2019 yılından sonra azalış gösterdiği düşünüldüğünde, ekonomik ve politik konjonktürün belirginleşmesi ile birlikte, Türkiye’nin hem savunma harcamaları hem de savunma sanayi gelirlerinin sıçrayacağı söylenebilir.

Savunma harcamalarını ekonomik olarak etkileyen savunma sanayi ticareti değerlendirdiğinde, SASAD raporunda ithalattaki artışın 2018’de ihracattan daha fazla olma sebebi ise sektörü etkileyen ambargolar nedeni ile stok oluşturma çabası olarak belirtilmiştir. 2019 yılında meydana gelen küresel salgın sebebiyle aksayan tedarik zinciri stok oluşturma çabasını tetiklemiş ve ithalattaki artışın sebebi olarak değerlendirilmiştir. 2020 yılındaki ithalat düşüşünün nedeni uygulanan ambargoların yanı sıra ciro dolayısı ile üretimin düşmesi ile bağlantılı olmasına işaret edilmiştir. İthalatta 2021 yılında 2020 yılına göre %4,58 azalma gerçekleşmiştir. Bu düşüşün, küresel salgın nedeniyle artan stokçuluk faaliyetlerinin azalmasına bağlanabilir (SASAD, 2019: 12; 2020: 15; 2021: 6-17).

Son olarak, Türkiye’nin bulunduğu jeopolitik ve jeostratejik konum, savunma harcamalarının azaltılmasını pek mümkün kılmamaktadır. Son dönemde Türkiye çevresinde yaşanan jeopolitik riskler ve savunma sanayisindeki girişimler sebebiyle oluşan savunma harcamalarındaki artış, eğitim ve sağlık harcamalarına göre istikrarlı artış trendi izlemektedir. Ayrıca savunma donanımlarının maliyetli olması ve birim maliyetlerinin sürekli artmaya devam etmesi de bu artışın diğer nedenlerinden olarak gösterilebilir. Savunma alanındaki yeni teknolojik gelişmeler sebebiyle maliyetlerde yaşanan artışlar bu ilerlemelerden mahrum kalmamak adına katlanılabilmesi gerekli unsur olarak nitelendirilebilir. Özellikle savunma harcamalarının caydırma ve püskürtme işlevlerinin en yüksek verimlilikle işlemesi için optimal düzeyde seyretmesi gerekmektedir. Ayrıca geliştirilen yeni teknoloji aracılığı ile gelecekteki savaş alanlarındaki beklentiler değişmektedir. Bu beklentiler açısından yeni teknolojik ilerlemeler, çok sayıda insansız hava aracının, robot askerlerin ve uzay gemilerinin de içinde bulunduğu gelecekteki savaş alanında köklü değişikliklere yol açması beklenilmektedir. Yeni teknoloji, farklı bir gelecek sunarken savunma harcamalarının artışının kaçınılmaz olacağı öngörülmektedir (Hartley, 2020: 65-71).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Savunma harcamalarına ilişkin 2000-2021 yılları arasındaki değişim çalışmada incelenmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen dönemde savunma harcamalarının değişimi, eğitim ve sağlık harcamaları paralelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Erişilen veriler değerlendirildiğinde savunma harcamalarının 2015-2021 yılları arasında GSYİH içinde sürekli olarak artış göstermekte olduğu, ancak bununla beraber bu artış ivmesine rağmen sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarını aşamadığı gözlemlenmiştir. Savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının süregelen bu artış eğilimine bağlı olarak, savunma sanayi ihracatının da artış eğilimine girdiği gözlemlenmiştir. GSYİH içinde savunma harcamalarına ayrılan payın sürekli artması, savunma harcamalarına duyulan ihtiyaç gereği olarak düşünülmektedir. Artan terör olayları, Türkiye’nin stratejik konumu gereği ulusal güvenliğin göz ardı edilemeyecek derecede önemli olması, komşu ülkelerde meydana gelen olumsuz siyasi koşullar ve savaşlar, savunma harcamalarının artmasının haklı nedenleri olarak göze çarpmaktadır. Türkiye dışındaki diğer NATO ülkeleri bakımında yapılan karşılaştırmada, bu ülkelerin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı Türkiye ile kıyaslandığında daha fazla olmakla birlikte savunma ihracatından elde

ettikleri gelirler de azımsanmayacak kadar fazladır. Türkiye'nin, savunma sanayisi bakımından uluslararası rekabet koşullarına uyum sağlayabilmesi, ekonomik ve siyasal tehditleri en aza indirgemesi için savunma harcamalarında verimliliği arttırması ve dışa bağımlılığı dışürmek durumunda olduğu değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

Çalışma “Etik Kurul” onayını gerektiren bir çalışma değildir.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırma makalesinin taslağının oluşturulmasından son haline gelene kadar yazarların tamamı bilgi ve donanımlarıyla tüm süreçlere katkı yapmış ve son halini değerlendirerek onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2021). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgül Yılmaz, G. (2019). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Asiloğulları, M. (2020). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017). *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19/1(37), 125-157.
- Ay, H. (2018). *Kamu Maliyesi*. 5. Baskı. İzmir: Kitapana Yayınevi.
- Aytaç, D. (2017). Türkiye’de Savunma Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki Hakkında Ampirik Bir İnceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 39-48.
- Başar, S., Künu, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 1-30.
- Bayraktar, S. (2019). *Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. (Yüksek Lisans Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, O. (2020). Savunma Sanayinin Gelişiminin İhracat-İthalat Dengesi Üzerindeki Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 163-188.
- Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. K. Hartley ve T. Sandler (Ed.), *Handbook of Defense Economics I* içinde (ss. 45-67). Amsterdam: Elsevier Science.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Canbay, ř. (2020). Türkiye’de Savunma Harcamaları İle Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisinin Kısa ve Uzun Dönemli Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19/1 (37), 2148-1776.
- Ceyhan, M.S.; Asiloğulları, M. (2019). Oecd Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Kapadokya Akademik Bakış*, 3(1), 25–49.
- Deger, S. ve Sen, S. (1995). Military Expenditure and Developing Countries. T. Sandler ve K. Hartley (Ed.), *Handbook Of Defense Economics I* içinde (ss. 275-307). Amsterdam: Elsevier Science.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 181-199.

- Doğan, A. & Kabayel, E. (2023). Savunma Harcamaları: Türkiye Değerlendirmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1336-1351.
- Global Firepower, (2021). “Nato Member States Military Strength (2021)” <https://www.Globalfirepower.Com/Countries-Listing-Nato-Members.Php>, (25.11.2021).
- Gökbunar, R., Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(59), 159-180.
- Hartley, K. (2020). *Defence Economics Achievements and Challenges. Elements in Defence Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macdonald, B. S. (1997). *Military Spending in Developing Countries: How Much is Too Much?* Ottawa: Carleton University Press.
- Mutluer, M. K., Öner, E. ve Kesik, A. (2016). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- NATO, (2021). “Defence Expenditure of Nato Countries (2014-2021)”, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/210611-pr-2021-094-en.pdf, (27.11.2022).
- NATO, (2022). “Defence Expenditure of Nato Countries (2014-2022)”, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/3/pdf/230321-def-exp-2022-en.pdf, (27.11.2022).
- NATO, (2014). “Wales Summit Declaration. Press Release” https://www.Nato.Int/Cps/En/Natohq/Official_Texts_112985.Htm, (15.12.2021).
- Özsoy, O. (2002). Budgetary Trade-Offs Between Defence, Education and Health Expenditures: The Case of Turkey, *Defence and Peace Economics*, 13(2) 129–136.
- Peynirci, S. (2019). *Türkiye’de 2000 Sonrası Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. (Yüksek Lisans Tezi)*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karaman.
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, (Sasad), (2019). “Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği 2019 Performans Raporu”, <https://www.sasad.org.tr/sasad-performans-raporu>, (27.11.2022).
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, (Sasad), (2020). “Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği 2020 Performans Raporu”, <https://www.sasad.org.tr/sasad-performans-raporu>, (27.11.2022).
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, (Sasad), (2021). “Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği 2021 Performans Raporu”, <https://www.sasad.org.tr/sasad-performans-raporu>, (27.11.2022).
- Sıprı (2022). “Military Expenditure Database”. <https://www.Sipri.Org/Databases/Milex>, (05.11.2022).
- Statista, (2021). “Total Health Expenditure as Share of Gdp in Turkey From 2000 to 2019”. <https://www.Statista.Com/Statistics/893497/Health-Expenditure-As-Share-Of-Gdp-In-Turkey/> (05.11.2022).
- The World Bank, (2021). Military Expenditure (% of Gdp)–Turkey. <https://Data.Worldbank.Org/Indicator/Ms.Mil.Xpnd.Gd.Zs?End=2020&Locations=Tr&Start=2000>, (05.11.2022).
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(2), 285-302.

Doğan, A. & Kabayel, E. (2023). Savunma Harcamaları: Türkiye Değerlendirmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1336-1351.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)” https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf, (27.11.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). “2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı”, <https://www.sbb.gov.tr/2022-yili-cumhurbaskanligi-yillik-programi-25-10-2021-tarih-ve-31639-mukerrer-sayili-resmi-gazetede-yayimlanmistir/>, (27.11.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020). “2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf, (27.11.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). “2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf, (27.11.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2018). “2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf, (27.11.2022).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2021a). “Education Expenditure Statistics, 2020” <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Education-Expenditure-Statistics-2019-33670&Dil=2>, (05.11.2022).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2021b). “Health Expenditure Statistics, 2020” <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=37192&Dil=2>, (05.11.2022).

Extended Abstract

Defense Expenditures: Evaluation of Turkey

The place, size and importance of the defense industry and defense expenditures in the world economy attracts attention. Major wars, political conflicts between countries and treacherous terrorist incidents have increased the scope and size of defense expenditures. Defense expenditures are sometimes described as inefficient and sometimes as productive expenditures. In the literature, there are opinions based on the understanding that defense expenditures, injected into the economy through various means, contribute to growth without negatively affecting production and investments, and even by positively affecting these variables. On the contrary, opinions that defense expenditures are inefficient and that they are the reason for diverting resources from productive areas have often appeared in the literature. The course of defense expenditures is constantly changing. After the economic crisis in Turkey in 2000, the Turkish economy started to develop, economic data started to be positive, unemployment, inflation, current account deficit etc. Apart from its structural problems, the positive process in the Turkish economy continued until the global economic crisis. With the 2008 global crisis originating from the USA, the Turkish economy was also negatively affected by the crisis, and economic data deteriorated. However, despite the decreases in all sectors, defense expenditures were not affected much by the global crisis. The reason for this is that defense expenditures have different strategic dynamics and defense is important for national security. Although defense expenditures have opportunity costs, they help to achieve positive developments in various areas. The development of the defense industry has various effects on foreign trade, employment and growth. Education and health expenditures, which take a significant share of the budget and play a leading role for the society, are other items that need to be examined together with defense expenditures. Because these two expenditure items contain important externalities for the development and development of society. In the study, the defense expenditures of Türkiye and NATO member countries were tried to be examined. In addition, an attempt has been made to explain the share of defense expenditures in the economy by making comparisons in terms of the composition of defense expenditures and the size of defense expenditures in the budget compared to education and health expenditures, which are other main public expenditures. This study aims to present a descriptive analysis by evaluating the national defense service, one of the most important indicators of national sovereignty, specifically for NATO and Turkey. The literature review shows that countries tend to increase their defense expenditures in a sustainable manner and allocate resources to many expenditure channels in this process. This trend is important. Additionally, within the scope of the study, evaluations were made in line with fiscal and economic indicators specific to Turkey. Thus, the change in defense expenditures between 2000 and 2021 was tried to be examined in the study. The change in defense expenditures in the mentioned period was tried to be evaluated in parallel with education and health expenditures. When the accessed data was evaluated, it was observed that defense expenditures were constantly increasing in GDP between 2015 and 2021, but despite this increase momentum, they could not exceed health expenditures and education expenditures. Depending on this ongoing increasing trend in the share of defense expenditures in GDP, it has been observed that defense industry exports have also entered an increasing trend. The continuous increase in the share allocated to defense expenditures in GDP is considered to be a requirement for defense expenditures. Increasing terrorist incidents, the importance of national security that cannot be ignored due to Turkey's strategic location, negative political conditions and wars occurring in neighboring countries stand out as justified reasons for the increase in defense expenditures. In the comparison made with respect to other NATO countries other than Turkey, the share of defense expenditures of these countries in GDP is higher compared to Turkey, and their revenues from defense exports are also considerable. It is evaluated that Turkey needs to increase efficiency in defense expenditures and reduce foreign dependency in order to adapt to international competitive conditions in terms of the defense industry and to minimize economic and political threats.
